

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ (1928-1940)

CİLT I

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Yeter MENGEŞ

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Fevzi ÇAKMAK

İzmir- 2021

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
DOKTORA TEZ ONAYI

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ /2021

Yeter Mengeş

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

ÖZET
DOKTORA TEZİ
TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ (1928-1940)
Yeter MENGEŞ
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Bu tezde 1928-1940 yıllarını kapsayan bir döneme ait olmak üzere Türkiye ile İtalya arasındaki siyasal, ekonomik ve askerî ilişkiler incelenmiştir. İnceleme konusu döneme ait yerli ve yabancı olmak üzere; arşiv belgeleri, resmî yayınlar, kitap ve makaleler ile dönemin basını mercek altına alınarak elde edilen bulgu ve sonuçlar tezde açıklanmıştır. İncelediğimiz dönemde Türkiye-İtalya ilişkileri, düşmanlıktan dostluğa, dostluktan düşmanlığa doğru sürekli bir şekilde tekrar ederek ve dalgalanarak devam etmiştir. Dostluk ve düşmanlığın birbirinin içinde olduğu bu döneme ait bu ilişkiler, batılı diplomatlar tarafından “*amiadversion(amity-adversary)*: dost-düşman” terimi ile tanımlanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, Musul meselesinin halledilmesi sonrasında çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için ihtiyaç duyduğu teknoloji ve finansmana sahip olan Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Bu dönemde Faşist İtalya ile Türkiye arasında karşılıklı çabaların bir ürünü olarak, 30 Mayıs 1928 tarihinde “*Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması*” imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin Batılı büyük devletlerden birisiyle imzaladığı bu ilk siyasal antlaşma sonrasında Türkiye ile İtalya arasında 1928-1932 yılları arasında “*ilişkilerin altın çağı*” olarak nitelendirilen bir dönem başlamıştır. Bu dönemde ticari ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanacak ve Türk donanmasının ihtiyaç duyduğu modern savaş gemilerinin yapımı ihalesini İtalyan tersaneleri kazanacaktır.

Kendisini Roma İmparatorluğu’nun varisi olarak görmekte olan ve Akdeniz’i “*Mare Nostrum-Bizim Deniz*” olarak değerlendiren Faşist İtalya’nın özellikle Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de izlediği “*mütecaviz politika*” Türkiye tarafından dikkatle izlenmektedir. Mussolini, İtalya’nın ana hedeflerinin “*Asya ve Afrika*” olduğunu ve bu hedefleri İtalyan nesillerine emanet ettiğini açıklamaktadır. Bu hedeflerin arasında şüphesiz olarak Doğu Akdeniz ve Anadolu toprakları da bulunmaktadır. Bu politikanın bir yansıması olarak İtalya, Menteşe Adaları’nda (Rodos, 12 Ada ve Meis) tesis ettiği deniz ve hava üsleri ile Anadolu için sürekli ve önemli bir tehdit meydana getirmektedir. Bu tehdit, Balkan Paketi’nin kuruluş sürecini hızlandıran en önemli etmenlerden birisi olacaktır.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı ve Akdeniz'deki dengenin değişmesi sonucunda Türkiye, İtalya'nın saldırgan politikalarına karşılık olarak İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya başlayacaktır. Avrupa'nın iki ana bloka ayrılarak hızla İkinci Dünya Savaşı'na sürüklenmekte olduğu yıllarda Türkiye'nin izleyeceği dış politikayı doğrudan etkileyen esas olay ise İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ederek ve sonraki stratejik hareketleri için Balkanlarda bir köprübaşı tesis etmesi olacaktır. Türkiye tarafından bu işgal, kendisine karşı “*açık ve kesin bir tehdit*” olarak algılanacaktır. Türkiye, yaklaşan savaşın yarattığı uluslararası ortam içinde geleneksel tarafsızlık politikasından ayrılarak, İngiltere ve Fransa ile ittifak içine girecektir.

Bu dönemde oldukça güçlenmiş olan Nazi Almanyası ile “*paralel savaş*” yürütmek isteyen Mussolini ise Çelik Pakt (*Patto di Acciaio*) olarak adlandırılan “*İtalyan-Alman Dostluk ve İttifak Antlaşması*”nın imzalanmasıyla İtalya'nın bütün kaderini Almanyaya, Hitler ve onun vereceği kararlara bağlamıştır.

Böylece Türkiye ve İtalya, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da meydana gelen bloklarda kesinlikle karşı taraflarda yer almış bulunmaktadır.

Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla Avrupa'da savaşın başlaması sonrasında başlangıçta savaş dışı (*non-belligerent*) kalan Mussolini ve Faşist İtalya, “*bekle, gör ve durumdan kazançlı çık*” felsefesinin yansıması olarak Fransa'nın savaşı kaybedeceğinin kesinleşmesinin ardından, 10 Haziran 1940 tarihinde İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir. İtalya'nın da savaşa girmesiyle Türkiye bakımından en kötü senaryo gerçekleşmiş oluyordu. İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması gereği İtalya'ya karşı savaşa girmesini talep etmeleri karşısında Türk Hükûmeti, Üçlü İttifak Antlaşması'nda yer alan “*Sovyet Çekincesi*”ni gerekçe olarak kullanarak, “*non-belligerent-gayri muharip*” durumunu devam ettirecek ve savaşa dahil olmayacaktır.

İncelediğimiz dönemde Faşist İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlarda yarattığı tehdit ve Türk dış politikası üzerinde meydana getirdiği etkilerin, İkinci Dünya Savaşı sonunda belirginleşen ve Türkiye'nin Batı dünyasına eklemlenmesine yol açan Sovyet tehdidi ile kıyaslanması mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Atatürk, İsmet İnönü, İtalya, Faşizm, Mussolini, Tevfik Rüştü Aras, Kont Galeazzo Ciano, Dino Grandi, Şükrü Saraçoğlu.

ABSTRACT
PhD THESIS
TURKEY-ITALY RELATIONS (1928-1940)
Yeter MENGEŞ
Dokuz Eylül University

Institute of Atatürk's Principles and History of Revolution

In this thesis, the political, economic, and military relations between Turkey and Italy for a period covering the years 1928-1940 were examined. The subject of the examination is domestic and foreign, belonging to the period; archival documents, official publications, books and articles and the press of the period were examined, and the findings and results were explained in the thesis. In the period we examined, Turkey-Italy relations continued from enmity to friendship, from friendship to enmity, by constantly repeating and fluctuating. The Turkey-Italy relations of this period, in which friendship and enmity were intertwined, are defined by many western diplomats with the term "*amiadversion(amity-adversary): friend-enemy*".

After the settlement of the Mosul issue, the Republic of Turkey wants to improve its relations with Western states, which have the technology and finance they need to reach the level of modern civilization. In this period, as a product of mutual efforts between Fascist Italy and Turkey, the "Impartiality, Conciliation and Judicial Resolution Treaty" was signed on 30 May 1928. After this first political agreement signed by the Republic of Turkey with one of the Western powers, a period called the "golden age of relations" began between Turkey and Italy between 1928 and 1932. During this period, there will be positive developments in commercial relations and Italian shipyards will win the tender for the construction of modern warships needed by the Turkish navy.

Fascist Italy sees itself as the heir to the Roman Empire and considers the Mediterranean as "*Mare Nostrum- Our Sea*". The "*aggressive policy*" followed by Fascist Italy, especially in the Balkans and the Eastern Mediterranean, is carefully followed by Turkey and policies are being developed against it. Mussolini explains that the main goals of Italy are "Asia and Africa", and he entrusts these goals to the Italian generations. Undoubtedly, the Eastern Mediterranean and Anatolian lands are among these targets. As a reflection of this policy, Italy poses a constant and important threat to Anatolia with the naval and air bases it has established in the Menteşe Islands (Rhodes, Dodecanese and Meis). This

threat will be one of the most important factors accelerating the establishment process of the Balkan Pact.

As a result of Italy's attack on Abyssinia and the change in the balance in the Mediterranean, Turkey will begin to get closer with England and France in response to Italy's aggressive policies. The main event that directly affected the foreign policy that Turkey would follow in the years when Europe was being divided into two main blocs and being dragged into the Second World War, would be Italy's occupation of Albania and the establishment of a bridgehead in the Balkans for its subsequent strategic moves. This invasion will be perceived by Turkey as a "*clear and definite threat*" against it. In the international environment created by the approaching war, Turkey will leave its traditional policy of neutrality and enter an alliance with England and France.

Mussolini, who wanted to wage a "parallel war" with Nazi Germany, which had become quite strong during this period, decided that the whole fate of Italy was transferred to Germany, Hitler, and his decisions with the signing of the "Italian-German Friendship and Alliance Treaty" called the Steel Pact (Patto di Acciaio). Thus, Turkey and Italy were on opposite sides in the blocks that took place in Europe before the Second World War.

Mussolini and Fasist Italy who were initially non-belligerent after the war broke out in Europe with Germany's attack on Poland on 1st September 1939, declared war on England and France on 10th June 1940, after it was certain that France would lose the war, as a reflection of the philosophy of "*wait, see and profit from the situation*". With the entry of Italy into the war, the worst-case scenario for Turkey was realized. In the face of England and France's demand for Turkey to enter the war against Italy in accordance with the Triple Alliance Treaty, the Turkish Government, using the "Soviet Reservation" in the Triple Alliance Treaty as a justification, declared the "*non-belligerent*" situation and not involved in the war.

In the period we examined, it is possible to compare the threat posed by Fascist Italy in the Mediterranean and the Balkans and its effects on Turkish foreign policy, with the Soviet threat, which became evident at the end of the Second World War and led to Turkey's integration into the Western world.

Keywords: Turkey, Atatürk, İsmet İnönü, Italy, Fascism, Mussolini, Tevfik Rüştü Aras, Count (Comte) Galeazzo Ciano, Dino Grandi, Şükrü Saraçoğlu.

İÇİNDEKİLER

KAPAK.....	i
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ÖNSÖZ.....	xv
KISALTMALAR.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1911-1927 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE VE İTALYA'DA MEYDANA GELEN ÖNEMLİ GELİŞMELER

1.1. Türkiye-İtalya İlişkilerinin Tarihi Gelişiminden Bir Özet

1.1.1.Osmanlı Devleti'ni sona erdiren felaketler zincirinin ilk halkası: Trablusgarp Savaşı.....	12
1.1.2.Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması, Osmanlı Devleti ve İtalya'nın “Bekle-Gör” Politikası.....	20
1.1.3.İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne Karşı Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi.....	23
1.1.4.Saint Jean de Maurienne Antlaşması	25
1.1.5.İtalya'nın Caporetto Yenilgisi ve Vittorio Veneto Zaferi.....	26
1.1.6.İtalya'nın Anadolu Macerası ve Ekonomik Ayrıcalık İstekleri.....	27
1.1.7.Lozan Barış Konferansı'nda İtalya ve Mussolini'nin Tutumu.....	37
1.1.8.Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türkiye-İtalya İlişkileri.....	48
1.1.9.Musul Meselesi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkileri (1924-1927).....	49

1.1.10.Mussolini'nin Trablusgarp Ziyareti ve İtalya'nın Koloniyel İmparatorluğu.....	56
1.2. Benito Mussolini ve İtalya'da Faşizmin İktidara Gelmesi	
1.2.1.Benito Mussolini ve Sosyalizm.....	60
1.2.2.İtalya'da Faşizmin Başlangıcı.....	65
1.2.3.Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtalya'da Buhran Yılları.....	69
1.2.4.“ <i>Lo Squadrismo</i> ” Hareketi ve Faşizmin Karagömlükçüleri.....	71
1.2.5.İtalya'da Faşizmin Yükselişi.....	74
1.2.6.Roma Yürüyüşü ve Faşizmin İktidara Gelmesi.....	79
1.2.7.Matteotti Olayı ve Faşist Rejimin Güçlenmesi.....	86
1.2.8.Faşist Rejimin Sağlamlaştırılması.....	95

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİNDE ALTIN ÇAĞ (1928-1932)

2.1. Türkiye-İtalya İlişkilerinde Altın Çağın Başlangıç Yılı: 1928

2.1.1.İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de Emperyalist Politikalarının Belirginleşmesi.....	105
2.1.2.Türkiye-İtalya İlişkilerinde Düşmanlıktan Dostluğa Dönüşümün İşaretleri.....	111
2.1.3.Türkiye-İtalya İlişkilerinde Dönüm Noktası Milano Mülakatı.....	113
2.1.4.Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Çözüm Antlaşması	126
2.1.5.Türkiye-İtalya Antlaşması Sonrasındaki Gelişmeler.....	133
2.1.6.İtalya'nın Balkanlardaki Bir Başka Hamlesi: İtalya-Yunanistan Dostluk, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması.....	142

2.2.Türkiye-İtalya Dışişleri Bakanlarının Karşılıklı Ziyaretleri ve İtalya'nın Arabuluculuğu

2.2.1.İtalya Dışişleri Bakanı Müsteşarı Dino Grandi'nin Türkiye Ziyareti (16-22 Aralık 1928).....	143
2.2.2.Dino Grandi'nin Atina Ziyareti (15-17 Ocak 1929).....	150
2.2.3.Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti (27 Nisan- 30 Nisan 1929).....	153

2.2.4.Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti (27-29 Kasım 1930).....	161
2.2.5.İtalya'nın 1930 Türkiye-Yunanistan Mübadele Sözleşmesi ve Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması'nın Gerçekleştirilmesindeki Etkisi.....	169
2.3.1. Düşmanın Yardımıyla Donanma Kurmak, Türkiye-İtalya Deniz Silahları Ticareti (1929-1934)	
2.3.1.Cumhuriyetin İlk Yıllarında Donanma Politikasının Meydana Getirilmesi.....	181
2.3.2.Türkiye'nin Donanma Siyasetinin Netleşmesi.....	187
2.3.3.İtalya'ya Harp Gemileri ve Denizaltı Siparişleri Verilmesi.....	189
2.3.4.İtalya'da İmal Edilen Deniz Silahlarının Teslimi ve Harekâta Hazır Hale Getirilmesi.....	195
2.3.5.Deniz Siparişlerinin Yarattığı Tepkiler ve Türkiye-İtalya İlişkileri Üzerindeki Etkileri.....	196
2.3.6.Türk Gambot Diplomasisi Örnekleri.....	201
2.4. Türkiye-İtalya İlişkilerinde Zirve Yılı: 1932	
2.4.1.Meis Adası ile Anadolu Arasındaki Ada ve Adacıkların Aidiyetine İlişkin 1932 Türkiye-İtalya Sözleşmesi.....	202
2.4.2.Başbakan İsmet Paşa'nın İtalya'yı Ziyareti.....	207
2.4.2.1.İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ni Ziyaret Etmesi.....	207
2.4.2.2.İtalya Seyahati öncesi Gelişmeler.....	210
2.4.2.3.İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati (25-30 Mayıs 1932).....	214
2.4.2.4.İtalya Seyahatinden Dönüş.....	226
2.4.2.5. İtalya Seyahati Sonrasında Yerli ve Yabancı Basında Yansımalar.....	229
2.4.2.6.İsmet Paşa'nın İtalya Ziyaretinin Sebep ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	232
2.4.2.7.İtalya'dan Temin Edilecek 300 Milyon Lire Tutarındaki Kredi Meselesi....	234
2.4.3.Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olması ve İtalya'nın Tutumu.....	238
2.4.4.Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” Girişimi ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği.....	248
2.4.4.1.Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” Projesi'nin Ortaya Çıkması.....	248

2.4.4.2. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'nin Amacı.....	250
2.4.4.3. Roma'da Mussolini-MacDonald Görüşmesi.....	250
2.4.4.4. "Dört Güç Paktı" Metninin Kamuoyuna Açıklanması.....	252
2.4.4.5. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'ne Avrupa'da Tepkiler.....	253
2.4.4.6. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi Karşısında Türkiye'nin Durumu...	254
2.4.4.7. "Dört Güç Paktı" Çalışmalarının Yeniden Canlanması ve Pakt Metni Üzerinde Nihai Anlaşma.....	256
2.4.4.8. "Dört Güç Paktı"nın Roma'da Parafe Edilmesi ve Avrupa'da Tepkiler.....	258
2.4.4.9. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'ne Karşı Türkiye'nin Yaklaşımları.....	261
2.4.4.10. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'ne Karşı Türkiye'nin Siyasal Eylemleri.....	262
2.4.4.11. Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti ve Mussolini ile Görüşmesi.....	266
2.4.4.12. "Dört Güç Paktı"nın İmzalanması ve Yorumlar.....	269
2.4.4.13. "Dört Güç Paktı"nın İmzalanması Sonrası Avrupa'daki Gelişmeler.....	270
2.4.4.14. "Dört Güç Paktı"nın İmzalanması Sonrası Türkiye'de Gelişmeler.....	272

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTALYAN TEHDİTİNE KARŞI TÜRKİYE'NİN GÜVENLİK ARAYIŞLARI

3.1. Bölgesel İş Birliği Örneği: Balkan Paktı (1929-1934)

3.1.1. Balkan Paktı Anlaşmasının Ortaya Çıkması.....	275
3.1.2. Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası.....	277
3.1.3. Balkan Birliği Projesi'ne karşı İtalya'nın Politikası.....	281
3.1.4. Balkan Konferansları ve Balkan Birliğinin Ortaya Çıkması.....	287
3.1.5. İtalya'nın Etkisindeki Bulgaristan'ın Balkan Birliği Karşısındaki Tutumu.....	295
3.1.6. İtalya'nın Sovyetler Birliği'ni Etkileme Çabaları ve Sovyetler Birliği'nin Balkan Paktı Karşısı Tutumu.....	300

3.1.7.Balkan Paktı Antlaşması'nın İmzalanması ve Pakt Metninin Yayımlanması.....	304
3.1.8.Balkan Paktı Antlaşmasına İlişkin “Çekinceler “Meselesi.....	309
3.1.9.Balkan Paktı'nın İmzalanması Sonrası Gelişmeler ve Yansımalar.....	312
3.1.10.Mussolini'nin 18 Mart 1934 Tarihinde Faşist Meclisi'nde Yaptığı Konuşma ve Tepkiler.....	318
3.1.11.Balkan Paktı ile İtalya Arasında İmzalanması Planlanan Antlaşma.....	324
3.1.12.Balkan Paktı'nın Uluslararası Ortamdaki Faaliyetleri.....	326
3.1.13.Balkan Paktı'nın Genel Değerlendirmesi.....	327
3.1.14.İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Balkan Paktı'nın Sonu.....	330
3.2. İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali ve Türkiye'nin Politikası	
3.2.1.İtalya- Habeşistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı.....	335
3.2.2.İtalya'nın Avusturya Meselesi.....	338
3.2.3.İtalya-Habeşistan Meselesinin Milletler Cemiyeti'ne Getirilmesi	341
3.2.4.Fransa-İtalya (Laval-Mussolini) Antlaşması.....	343
3.2.5.Stresa Konferansı ve Sonrası.....	346
3.2.6.İtalya-Habeşistan Meselesi Konusunda Milletler Cemiyeti'ndeki Nafile Çabalar.....	349
3.2.7.İtalya'nın Habeşistan'a Fiilen Saldırmasına Giden Gelişmeler ve Milletler Cemiyeti.....	358
3.2.8.İtalya'nın Habeşistan'a Saldırısı, Milletler Cemiyeti ve Zecrî Tedbirler Kararı.....	366
3.2.9.Fransa-İngiltere (Laval-Hoare) Antlaşması.....	376
3.2.10.İtalyan-Habeş Meselesinin Savaşla Çözülmesi.....	378
3.2.11.Milletler Cemiyeti'nde Zecrî Tedbirlerin Kaldırılması.....	393
3.3. Akdeniz'de Kararan Bulutlar ve İtalyan Tehdidinin Belirginleşmesi	
3.3.1.Türkiye'nin İtalyan Tehditi Karşısında Akdeniz Paktı Arayışları.....	396
3.3.2.Türkiye'nin 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni Tadil Girişimleri.....	403
3.3.3.Montreux Boğazlar Konferansı ve İtalya'nın Tepkisi.....	407
3.3.4.Tevfik Rüştü Aras-Kont Galeazzo Ciano, Milano Mülakatı (3 Şubat 1937).....	422

3.3.5.İspanya İç Savaşı ve İtalya.....	436
3.3.6.Akdeniz’de Korsan Denizaltılar.....	441
3.3.7.Nyon Konferansı (10-14 Eylül 1937).....	444
3.3.8.Nyon Konferansı’nın Türk Dış Politikasına Etkileri.....	454

ÖNSÖZ

Bu tez kapsamında 1928-1940 yılları arasındaki Türkiye ile İtalya arasındaki siyasal, askerî ve ekonomik ilişkiler mercek altına alınarak incelenmiş ve elde edilen sonuçlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler iki savaş arasındaki dönemde düşmanlıktan dostluğa ve yeniden düşmanlığa savrularak Türk dış politikasını doğrudan etkileyen olaylar zinciri şeklinde meydana gelmiş ve bu gelişmeler Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Batı ittifakına eklemlenmesi sonucunu getirmiştir. Bu çalışmamızda Türkiye-İtalya ilişkileri mercek altına alınırken; İtalya'nın Almanya ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile her iki ülkenin İngiltere ile ilişkileri de dikkate alınarak inceleme ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tezin hazırlanmasında bu konuda mevcut kitap ve makaleler incelenmiş, ayrıca dönemin ruhunu tam olarak yansıtmak bakımından incelediğimiz dönemde yazılmış olan eserler ve hatıralara ayrıca önem verilmiştir. Dönemin Türk, İtalyan, İngiliz ve ABD basını taranmış elde edilen bilgiler analiz edilerek teze yansıtılmıştır.

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri ve İtalya diplomatik arşivlerinden istifade edilerek gerekli çıkarımlar yapılmış ve tezin meydana getirilmesinde ışık tutacak bilgilere ulaşılmaya gayret gösterilmiştir. Ayrıca İngiltere, Almanya ve ABD arşivi diplomatik belgelerinden de yararlanılmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin açık olmaması sebebiyle bu konuda Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan seri kitaplardan istifade edilmiştir.

Bu tezin hazırlanmasında bana her zaman gerekli destek ve yardımlaşmayı sağlayan başta danışmanım ve değerli hocam Doç.Dr. Fevzi Çakmak olmak üzere, Prof. Dr. Melih Tınal ve Dr. Kenan Kırkpınar'a teşekkür ederim.

Yeter Mengeş

KISALTMALAR

A.g.e.: Adı Geçen Eser
A.g.m.: Adı Geçen Makale
ANI: Associazione Nazionalista Italiana: İtalyan Milliyetçi Birliği
ATAM.: Atatürk Araştırma Merkezi
BCA: Devlet Cumhuriyet Arşivi
BOA: Devlet Osmanlı Arşivi
Bkz.: Bakınız
C.: Cilt
Çev.: Çeviren
ÇTTAD: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
DBrFP: Documents British Foreign Policy: İngiliz Dış Politika Belgeleri.
DDI: Documenti Diplomatici Italiani: İtalyan Diplomatik Belgeleri.
DGFP: Documents German Foreign Policy: Alman Dış Politika Belgeleri.
DİB: Dışişleri Bakanı
Ed.: veya Haz.: Editör veya yayına hazırlayan
FPN: Partito Nazionale Fascista: İtalyan Millî Faşist Partisi
FRUS: Foreign Relations United States: ABD Dış İlişkileri.
Gen.: General
Genkur.: Genelkurmay
MC: Milletler Cemiyeti
NATO: North Atlantic Treaty Organisation: Kuzey Atlantik Paktı
OTDP: Olaylarla Türk Dış Politikası
s.: Sayfa
S.: Sayı
TDK: Türk Dil Kurumu
TİH: Türk İstiklal Harbi
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK: Türk Tarih Kurumu
Yay.: Yayın

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupa'da diplomasi ve güçler dengesinin bir tarafını teşkil eden Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları ortadan kalkmıştır. Meydana gelen siyasal güç boşluğunun doldurulması ve yeni bir düzen oluşturulması maksadıyla galip devletler olan İngiltere, Fransa, ABD, Japonya ve İtalya'nın davetiyle 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı toplanmıştır. Konferansta dış politikaları ile siyasal ve ekonomik hedefleri birbirinden oldukça farklı ve çelişkili olan ABD, Fransa ve İngiltere başat devletler olarak öne çıkmaktadır. Japonya, Avrupa siyasetinden uzak durmaktadır. Konferansın diğer davetçi devleti İtalya ise deyim yerindeyse üvey evlat muamelesi görmektedir. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına öncelik veren ABD Başkanı Woodrow Wilson¹'un bir süre sonra konferansı terk ederek ABD'ye dönmesi sonrasında, meydan tamamen Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve İngiltere Başbakanı Lloyd George'a kalacaktır.

Paris Konferansı'nda mağlup devletlerle müzakere edilmeden alınan kararlar doğrultusunda; Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması, Avusturya ile imzalanan Saint Germain Antlaşması, Macaristan ile imzalanan Trianon Antlaşması, Bulgaristan ile imzalanan Neuilly Antlaşması ve Osmanlı Devleti ile imzalanan Sevr Antlaşması² ile Avrupa'da yeni bir siyasal harita ve yeni bir güçler dengesi meydana getirilmiştir. Fransa ve İngiltere'nin güdümünde, kısa süreli ve dar çıkar hesapları doğrultusunda tarihin genel akışına aykırı olarak hazırlanan bu antlaşmalar, Avrupa'da Çekoslovakya, Polonya ve Yugoslavya gibi içinde çeşitli azınlık gruplar barındıran yeni devletleri ortaya çıkararak milletler sorununu çözdüğünü iddia etmekte ve savaşın kaybeden tarafına, toprak kayıplarından başka oldukça ağır savaş tazminatı ve tamirat borçları gibi hükümlülükler yüklemektedir. Avrupa'da mevcut

¹¹ ABD Başkanı Woodrow Wilson, Birinci Dünya Savaşı sona ermeden, 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Senatosu'na gönderdiği bir mesaj kapsamında savaş sonrası dünya düzeni hakkındaki görüşlerini ünlü 14 maddesi ile açıklamıştır. Wilson bundan sonra yaptığı açıklamalarla 27 maddeye kadar yükselecek olan ilkelerle; savaşı ortadan kaldıracak önlemleri ve kendisine göre adil olan sınır düzenlemelerini ortaya koymuş ve büyük küçük tüm devletlerin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini güvence altına alacak uluslararası bir örgütün (Milletler Cemiyeti) kurulmasını önermiştir. Bkz. Coşkun Öçok, **Siyasal Tarih, (1789-1960)**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1980, s.226-228. Wilson'un bu görüşleri ile Avrupalı müttefiklerinin savaş sonrasında kurulacak sisteme ilişkin görüşlerinin oldukça farklı olması savaş sonrası toplanacak barış konferansını oldukça etkileyecektir. Wilson'un idealist yaklaşımları, Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa sisteminin gerçeklerine uygun düşmeyecektir. Bkz. Oral Sander, **Siyasi Tarih, (İlkçağlardan 1918'e)**, 23.Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2012, s.386-387.

² Sevr Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrası galipler tarafından hazırlanarak diğer devletlere dikte edilen antlaşmalar arasında en ağır hükümleri içerendir. Bu antlaşma TBMM Hükûmeti tarafından reddedilerek uygulanamayacaktır. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı ile kazanılan askeri zafer ve sonrasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türk milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış olan ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı zannedilen "büyük suikast" çökmüş olacaktır. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, TDK yay., Ankara, 1981, s.561.

sorunları çözmekten daha çok bu sorunları sadece belli bir süre için erteleyen hatta yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olan bu antlaşmalarla meydana getirilen “Versay Sistemi”, rekor denilebilecek kısa bir süre içinde çökerek, yok olacak ve 1929-1930 yıllarına kadar ancak korunabilen barış ve istikrar, bu tarihlerden itibaren hızla gelişen olaylar sonucunda yerini karmaşaya bırakacaktır. “*Savaşı büyük bir direnme ve anlayışla yönetmiş olan İtilaf Devletleri komutan ve devlet adamları, iyi bir barış adamı olmadıklarını ispat etmişler ve ikinci ve daha büyük bir savaşın tohumlarını kendi elleriyle ekmışlerdir.*”³

Churchill, hatıralarında; savaşın bitiminde bütün dünyada artık barışın sürekli hüküm sürmesinin beklendiği iyimser bir havanın hakim olduğunu, ABD Başkanı Wilson’un Milletler Cemiyeti girişiminin bu iyimserliğin somut bir yansıması olduğunu, dürüst prensiplerle ve basiretle hareket edilmesi halinde insanlığın barış rüyasına kavuşabileceği bir ortamın var olduğunu ancak Fransızlar ile İngilizlerin farklı bakış açılarına sahip olduklarını, sonuçta Versay Antlaşması ile Almanya’nın toprak bütünlüğüne hemen hiç dokunulmadığını, Almanların Avrupa’nın en büyük ve mütecanis ırk kütlesi halinde kaldığını, bu durumun Fransız Mareşal Foch tarafından, son derece isabetli bir kehanetle şöyle değerlendirildiğini belirtmektedir: “*Bu sulh değildir, olsa olsa yirmi senelik bir mütarekedir.*”⁴ Taraflardan hiçbirini yeterince tatmin etmeyen ve gelecekte barış için bir umut vadetmeyen Versay Antlaşması, “*savaşlara son veren savaş*”⁵ olarak empoze edilen Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmaları arasında “*barışı sona erdiren barış*” olarak değerlendirilmektedir.⁶

Fransa ve İngiltere açısından Avrupa’da en önemli rakip olarak görülen Almanya’ya toprak kayıpları ve sömürgelerini kaybetmekten başka oldukça ağır savaş tazminatı ve tamirat ödemeleri⁷ gibi yükümlülükler de getiren Versay Antlaşması’nın amacı, Almanya’yı başını kaldıramayacak derecede ezmek ve Avrupa güçler dengesini bir daha bozmaya kalkışmasını engellemektir. Versay Antlaşması’nın uygulamaları ve Almanya’ya karşı yaptırımlar

³ Üçok, **a.g.e**, s.231.

⁴ Winston S.Churchill, **Çörcil Anlatıyor, İkinci Cihan Harbinin Hikâyesi, C.I**, 1919-1939, (Çev.Ahmet Emin Yalman), Vatan Neşriyat yay., İstanbul, 1948, s.12-13.

⁵ H.G.Wells tarafından 1914’te kullanılan bir kavramdır. Bkz. H.G.Wells, **The War That Will End War**, Frank&Cecil Palmer, Londra, 1914, s.11.

⁶ T.E.Jessop, **The Treaty of Versailles, Was it Just?**, Thomas Nelson and Sons Ltd., Londra, 1942,s.147.

⁷ Versay Antlaşması’nın 231.maddesine göre Almanya, bir harp tazminatı ödemeyi kabul ediyordu. Bu tazminatın miktarı Tazminat Komisyonu tarafından tespit edilecektir. Versay Antlaşması’nın müzakereleri başlayınca; Müttefik devletler, Almanya tarafından sivil halka ve mallarına verilen zararlar, harpte ölen askerlerin ailelerine bağlanacak maaşlar gibi konuların da tazminata eklenmesini talep etmesi sonucunda savaş tazminatı “tamirat borcu” olarak tanımlanmıştır. Almanya’dan savaş sonrasında talep edilen tamirat borçlarının tamamı, 11 Mayıs 1921 itibarıyla 33 milyar ABD doları mertebesindeydi. Almanya, ödeme kapasitesinin çok üzerinde olan bu borcun ancak 5,5 milyar ABD dolarlık kısmını ödeyecektir. Bkz. Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1914-1995, 18. Baskı, Alkım yay., İstanbul, 2012, s.201-205.

konusunda İngiltere ile Fransa arasında derin görüş ve politika ayrılıkları bulunmaktadır. Bu görüş ayrılıklarının Versay Antlaşması'nın ileriye attığı konular olan, tamirat borçları ve silahsızlanma konularında yoğunlaştığı görülmektedir.⁸ İngiltere, Fransa'nın Almanya karşısında aşırı güçlenerek Avrupa'ya hâkim olmasından ve bu durumda Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasından endişe etmektedir. Bu durumda en büyük tehdit olarak görülmekte olan Sovyet komünizmine karşı Almanya'nın engel teşkil etmesi mümkün olmayacaktır. Diğer yandan İngiltere, Almanya'nın deniz gücünün kendisine rakip olacak seviyede olmasını istememekte ancak önemli ticari partnerlerinden birisi olan Almanya'nın zayıflayarak İngiliz malları için pazar özelliğinin azalmasını da arzu etmemektedir. Birinci Dünya Savaşı sonunda kıta Avrupası'nda en önemli askerî güç olarak beliren Fransa ise bu gücüne rağmen Almanya'dan endişe etmekte, İngiltere ve ABD'den destek bulamadığından, Almanya'nın komşularıyla yaptığı ikili antlaşmalarla kendisini Almanya'ya karşı güvenceye almaya çalışmaktadır. Fransa; Belçika ve Polonya'dan başka, Küçük Antant devletleri olarak adlandırılan Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ile de antlaşmalar imzalayacaktır.⁹

Almanya en başından beri Versay Sistemi'nin kendisini bağlayan hükümlerinden kurtulmak için çalışmalar yapmakta ve antlaşmaların revizyonunu istemektedir. Almanya'nın "silahlanmada eşitlik" talepleri ile anti-revizyonist Fransa'nın güvenliğe öncelik veren yaklaşımlarının ortak bir paydada buluşması imkânsız gibi görünmekte ve bu durum başta Fransa olmak üzere diğer devletler arasında büyük bir endişe yaratmaktadır.

Almanya'nın tamirat ödemelerini bir düzene sokan Dawes Planı¹⁰'nın kabul edilmesi sonrasında özellikle ABD tarafından aktarılmaya başlanan kaynaklar ile Almanya'nın ekonomisini çevirmeye başlamasıyla göreceli bir rahatlama meydana gelmiştir. Bu rahatlamanın da etkisiyle 5-16 Ekim 1925 tarihleri arasında Almanya, Fransa, Belçika, Polonya, Çekoslovakya, İtalya ve İngiltere bir konferans halinde Locarno'da toplanmış ve bazı anlaşmalara varmışlardır. Bundan sonra 1 Aralık 1925 tarihinde Londra'da resmen imzalanan Locarno Antlaşmaları, batılı devletler arasında çığır açan ve Almanya'yı yeniden

⁸ Kâmuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997, s.82.

⁹ **Küçük Antant:** Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun tasfiyesiyle toprak kazanan devletlerden Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya'nın bu kazanımlarını güvenceye almak amacıyla aralarında kurmuş oldukları ittifak. Küçük Antant; 1920'de Çekoslovakya-Yugoslavya, 1921'de Çekoslovakya-Romanya ve Yugoslavya-Romanya arasında yapılan ikili anlaşmalardan oluşmuştur. Fransa 1924'te Çekoslovakya ile 1926'da Romanya ile 1927'de Yugoslavya ile ikili antlaşmalar imzalayarak K.Antant'ı kendisine bağlanmıştır. Detay için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.236-239.

¹⁰ **Dawes Planı:** 16 Ağustos 1924 tarihinde Müttefikler ile Almanya arasında imzalanan, Almanya'nın harp ve tamirat borçlarının ödemelerini bir tavan belirlemeden düzenleyen ve ABD'li maliyeci Charles G.Dawes'in adıyla anılan plan. Bu planın kabul edilmesiyle Almanya'nın tazminat borçlarını ödememesi nedeniyle Fransa, Belçika ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilen Ruhr boşaltılacaktır. Dawes Planı Almanya'ya kredi verilmesini de öngörmektedir. Bkz. <https://www.britannica.com/event/Dawes-Plan>. Erişim tarihi: 15.01.2020.

uluslararası iş birliğine dahil edilmesine zemin sağlayan önemli bir gelişme olarak kaydedilmelidir. Bu antlaşmalardan birisi de Almanya ile Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında imzalanan ve Almanya'nın batı sınırlarını Versay Antlaşması esaslarında belirleyen antlaşmadır. Bu sınırlar İngiltere ve İtalya tarafından garanti edilmektedir. Aslında Versay Sistemi'ni zayıflığını da ortaya çıkarmış olan Locarno Antlaşmaları Almanya'nın batı sınırlarını kesinleştirmekle birlikte, Almanya'nın doğu sınırlarını kapsamamaktadır. Bu durumun özellikle İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmiş olması ilginç bir siyasal durum ortaya çıkarmaktadır. Almanya'nın 1926'da Milletler Cemiyeti'ne dahil olmasıyla geçerli olacak olan bu antlaşmalarla Avrupa'da 1918'den beri gerçekleşmesinin oldukça zor olduğu düşünülen gelişmelerin sağlandığı, geçici de olsa siyasi gerginliğin azalmış olduğu görülmektedir. Ancak bu ortam iki savaş arasındaki yılların son yanılsamalarından birisi olarak hatırlanacaktır.¹¹ Locarno Antlaşmaları'nın imzalandığı aynı gün Fransa, Polonya ve Çekoslovakya ile ayrı ayrı ikili antlaşmalar imzalayarak bu devletlerin Almanya ile sınırları üzerinde garanti vermiştir.¹²

1925 ile 1929 arasındaki yıllarda, dünyada genel olarak ticaretin toparlanması, sermaye ihraç etmekte olan ABD tarafından borç verilmesi ve ABD yatırımları sayesinde Avrupa'da ekonomik bakımdan iyi bir dönem yaşanmaktadır. Ancak bu durum 1929'da ABD'de başlayan ve giderek tüm dünyayı saran Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinin Avrupa'ya ulaşmasıyla birlikte çok uzun sürmeyecek, ekonomik toparlanma sağlam temeller üzerine inşa edilmediğinden refah dönemi kriz karşısında kısa sürede çökecektir.¹³

Avrupa'da 1930'u yılların başında uğraşılmakta olan başlıca meselelerin; Versay Sistemi'nin çözüm getirmediği ve yeni yarattığı sorunlardan çıkmak, Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinden kurtulmak ve Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve siyasal yayılmasına karşı çareler geliştirmek olduğu görülmektedir. 1920'li yılların ortalarından itibaren, Almanya'nın ödemek durumunda olduğu tamirat borçları meselesinin bir yola koyulmuş olması, Locarno Antlaşmaları'nın imzalanması, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üye olması, Briand-Kellogg Paketi¹⁴'nin imzalanması, Milletler Cemiyeti'nde Fransız-Alman

¹¹ J.M.Roberts, **Avrupa Tarihi**, (Çev.Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul, 2010, s.626.

¹² Üçok, **a.g.e**, s.241.

¹³ Roberts, **a.g.e**, s.642.

¹⁴ **Briand-Kellogg Paketi**: ABD Dışişleri Bakanı Kellogg ve Fransa Dışişleri Bakanı Briand'ın girişimleriyle 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te; ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya, Belçika tarafından imzalanan ve "milletlerarası anlaşmazlıkların halli için savaşa başvurmaya yasaklayan ve savaşı millî politikalara vasıta yapılmayacağını" beyan eden antlaşmadır. Toplam katılımcı sayısı 65'i bulan bu antlaşmaya Türkiye 8 Eylül 1928 tarihinde katılmıştır. Bkz. Gürün, **Savaşın Dünyası ve Türkiye, C.II**, s.136-137.

görüş ayrılıklarının bir kısmının çözüme kavuşturulması ve refahın genel olarak yükselmesi gibi nedenlerle ortaya çıkan mevcut genel iyimser hava aslında gelecekteki büyük felaketlerin görülmesini engellemektedir.¹⁵

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da dahil olduğu Avrupa Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nı ABD'den borç alarak sürdürebilmişler ve borcun geri ödeme zamanı geldiğinde bunu Almanya'dan alacakları tamirat ödemelerinin gerçekleşmesi şartına bağlamışlardır. Almanya'nın tamirat borçlarını ödemesi büyük ölçüde ABD'den aldığı kredilerle ekonomisini çevirmesine bağlıdır. Dünya Ekonomik Krizi sonrasında ABD Hükûmeti'nin kredileri kesmesi ve ABD sermayesinin hızla Almanya'dan çekilmeye başlaması sonucunda, Almanya tamirat borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. Böylece Avrupa devletleri, Finlandiya hariç, ABD'den aldıkları borçları geri ödememişler veya sembolik ödemelerde bulunmuşlardır. 20 Temmuz 1932 tarihinden geçerli olmak üzere ilan edilen Hoover Moratoryumu¹⁶ ile somutlaştığı üzere, Avrupa'da savaş sonrası borç ödeme mekanizması tamamen çökmüş bulunmaktadır.¹⁷

Versay Sistemi'nin çözemediği sorunların giderek birikmesi, Avrupa Birliği¹⁸ teşebbüsünün başarıya ulaşamaması, silahsızlanma konferanslarından bir sonuç alınamaması ve Milletler Cemiyeti'nin, Japonya'nın 18 Eylül 1931 tarihinde başlayan Manchurya işgali karşısında etkisizliğinin iyice ortaya çıktığı dikkate alındığında; 1930'ların ilk çeyreğinden itibaren Avrupa'da büyük devletler arasında bir çatışmanın ön işaretlerinin görülmeye başladığını ifade etmek mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı'nda kazanan tarafta yer almasına ve kaybettiği asker sayısı fazla olmasına rağmen, harpte katlanmış olduğu fedakârlıkların karşılığını alamadığını değerlendiren ve umduğu kazançlara ulaşamayan İtalya, kendisini aldatılmış ve kullanılmış hissetmektedir. İtalya'nın İtilâf devletleri yanında savaşa girmesi konusunda, İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 26 Nisan 1915 tarihinde Londra'da imzalanan gizli antlaşmada yer

¹⁵ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6.Baskı, (Çev.Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1996, s.334-342.

¹⁶ **Hoover Moratoryumu**: ABD Başkanı Hoover tarafından 20 Temmuz 1932 tarihinde ilan edilen ve devletler arasındaki savaş ve tamirat borç ödemelerini bir yıl süre ile durdurulmasını öngören moratoryum. Bkz. **Survey Of International Affairs 1932**, (Ed.Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra, 1933, s.98-100.

¹⁷ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih**, 1919-1939, Siyasal Bilgiler Fak.yay, İstanbul, 1953, s.75-76.

¹⁸ **Avrupa Birliği Teşebbüsü**: Fransa Başbakanı Aristide Briand tarafından 5 Eylül 1929 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda ortaya atılan projedir. Briand'ın amacı Avrupa ülkeleri arasında, Locarno sistemini genişletip güçlendirecek ve içine Almanya'yı da alacak, esas olarak ekonomik bir birlik meydana getirmektir. Bu sisteme başlangıçta Türkiye ve Sovyetler Birliği dahil edilmemiştir. İtalya, Türkiye ve Sovyetler Birliğinin bu birlik içine dahil edilmesi için görüş belirtmiştir. 17 Eylül 1930 tarihinde Milletler Cemiyeti'nde komisyona havale edilen bu projeden bir sonuç elde edilemeyecektir. Bkz. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.138-139.

alan hususlardan birisi de savaş sonunda paylaşılacak Alman sömürgeleri konusudur. Buna göre İngiltere ve Fransa sömürge topraklarında Almanya aleyhine sağladıkları genişleme oranında İtalya'nın da sömürge topraklarında genişleme sağlayacağını kabul etmişlerdir. Paris Barış Konferansı'nda İtalya kendisine vaat edilmiş olan toprakları talep etmesine karşılık, İngiltere ve Fransa tarafından bu talep abartılı bulunarak ancak küçük bir kısmı karşılanmıştır. Özellikle Fransa'nın bu paylaşımdan kazancı oldukça yüksek olacaktır.¹⁹

Londra Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kısımlarına göre; İtalya, Trablusgarp üzerinde hak ve imtiyazlara tam olarak sahip olacak, Rodos ve 12 Ada İtalyan egemenliğine geçecek ve Anadolu'nun İtilaf devletleri tarafından işgali durumunda Antalya bölgesi İtalya'ya verilecektir.²⁰ İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında 19 Nisan 1917 tarihinde imzalanan ve 8 Ağustos 1917 tarihinde Londra'da kesinleştirilen Saint Jean de Maurienne Antlaşması hükümlerine göre ise İtalya'ya Antalya'dan başka, Mersin, Konya, Aydın ve İzmir veriliyordu. Ayrıca Bursa'nın güneyine kadar uzanan bir nüfuz bölgesinin İtalya'ya tahsis edilmesini kapsayan bu antlaşmanın kesinleşmesi için Rusya'nın onayı gerekiyordu. Rusya'da Bolşevik İhtilalinin meydana gelmesi sonrasında Rusya bu antlaşmayı onaylamayacak ve bu durum İngiltere ve Fransa tarafından bu antlaşmanın yürürlüğe konmamasının bahanesi olarak İtalya'ya karşı kullanılacaktır.²¹

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı topraklarını işgal eden İtilâf kuvvetleri arasında yer alan İtalya'nın; Paris Barış Konferansı'nda ABD, İngiltere ve Fransa tarafından İzmir ve çevresinin Yunanlara verilmesi sonrasında bu devletlerle ilişkilerinde ciddi bir kırılma meydana gelmiştir. Paris Barış Konferansı'nda isteklerini gerçekleştiremeyeceğini anlayan İtalya, 28 Mart 1919 tarihinde Antalya'yı işgal etmeye başlamış ve Fiume²²'nin kendisine terkini talep etmiştir. Bu talebinin ABD tarafından şiddetle reddedilmesi karşısında İtalya geçici olarak konferansı terk etmiş ve bundan sonra Fethiye, Bodrum ve Kuşadası'ndan başlayarak işgallerini genişletmeye başlamıştır. Bu gelişmeler İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgalini hızlandırmıştır.²³ Anadolu'da oldukça geniş alanları işgal eden İtalyan

¹⁹ Vera Micheles Dean, "France and Italy in the Mediterranean", **Foreign Policy Association Information Service**, C.VI, S.1, 19 Mart 1930, ss.1-18.

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım.II**, TTK yay., Ankara, 1991, s.270-272.

²¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım.IV**, TTK yay., Ankara, 1991, s.25-30.

²² **Fiume (Rijeka)**: Fiume, 1920'de İtalya ile Yugoslavya arasında yapılan bir anlaşma ile 1920-1924 yılları arasında bağımsız ve serbest bir şehir statüsüne kavuşturulmuştur. Mussolini iktidara geldikten sonra Fiume meselesi üzerinde önemle duracaktır. Yugoslavya'ya yapılan baskılar sonucunda bu şehir Roma'da 27 Ocak 1924 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla İtalya'ya verilmiştir. Yugoslavya ise Fiume bölgesinde Susak limanını almakla yetinecektir. Bunun dışındaki Dalmaçya kıyıları ise Zara (Zadar) hariç Yugoslavya'da kalacaktır. **AnaBritannica**, C.8, Ana Yay., İstanbul, 1988, s.612.

²³ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.I, 4. Baskı**, DEÜ Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1995, s.256.

kuvvetleri yerel halka iyi davranarak sempati toplamaya çalışmakta ve İtalyan Hükûmeti birtakım ticari ayrıcalıklar elde etmek için Ankara Hükûmeti ile anlaşmaya gayret göstermektedir. Bu girişimlerinden de bekledikleri sonuçları alamayan İtalyanlar, Anadolu üzerindeki emellerinden bir süreliğine de olsa vazgeçerek, 1 Haziran 1921 tarihinden itibaren Anadolu'dan sessizce ayrılmaya başlayacaklardır.²⁴ Millî Mücadele esnasında doğrudan İtalyan ordusundan veya Çekoslovakya'daki fabrikalardan İtalya üzerinden; uçak dahil olmak üzere silah, araç ve teçhizatın para karşılığı veya hibe olarak Türk Ordusu tarafından kullanılmak üzere temin edildiği ve İtalyan kuvvetlerinin kontrolü altındaki limanlardan Anadolu'ya girişlerinin yapıldığı görülmektedir.

İtalya, savaş sonunda yapılan antlaşmalarla kurulan Versay Sistemi'ni beğenmemekte, antlaşmaların revizesinin gerektiğini yani sınırların değiştirilmesini savunmaktadır. İtalya için en önemli konu kendisine vaat edilen kazançları elde etmektir. İtalya'daki savaş sonrası toplumsal tatminsizlik duygusu ve kırgınlık, çöken ekonomiyle birlikte İtalya'da faşizmin iktidara gelmesinde önemli etkenlerden birisi olacaktır.

İtalya'da 30 Ekim 1922 tarihinde iktidara gelen Benito Mussolini, 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin açılışına İtalya Dışişleri Bakanı ve İtalyan Heyeti Başkanı olarak katılmıştır. Mussolini, Türkiye'ye karşı dürüst arabulucu rolünde görünmekle birlikte, aslında konferans öncesinde İngiltere ve Fransa ile hareket etmek üzere anlaşmıştır.²⁵ Lozan Barış Konferansı'nın sadece varlık göstermek değil, sonraki genişleme eylemleri için kararlılığını ilan etmenin de bir aracı olarak gören Mussolini bakımından, Menteşe Adaları'nın (Rodos, 12 Ada ve Meis) İtalya'ya ait olduğunun resmîleştirilmesi önemli bir kazanç olacaktır.²⁶ Diğer yandan, İtalya, Lozan Barış Antlaşması'nın imza edilmesinden sonra 11 Ocak 1924 tarihinde onaylayan ilk batılı devlet olacaktır.²⁷ Yunanistan ile İtalya arasında yaşanan Ağustos 1923'teki Korfu olayından kârlı çıkan Mussolini, 27 Ocak 1924 tarihinde Yugoslavya ile imzalanan anlaşma ile Fiume (Rijeka)'yi ilhak ederek, Dalmaçya üzerindeki genişlemeci emellerini gerçekleştirmek için cesaret kazanmış oluyordu.²⁸

İçeride devleti tamamen Faşist prensiplere dayanan temeller üzerinde yeniden inşa etmeyi başaran ve durumunu giderek sağlamlaştıran Mussolini başkanlığındaki Faşist rejim,

²⁴ **Türk İstiklal Harbi, C.II, Batı Cephesi, Kısım.4**, Genkur. yay., Ankara, 1974, s.11-12.

²⁵ **Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919-1939, First Series, C.XVIII**, 3 Eylül 1922-24 Temmuz 1924, Her Majesty's Stationary Office, Londra, 1972, Belge.206, 19 Kasım 1922, ss.308-317.

²⁶ Barlas, "Friends or Foe? Diplomatic Relations Turkey and Italy", **Middle Eastern Studies**, 36(2004), s.233.

²⁷ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, (1920-1945), 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2000, s.88.

²⁸ Armaoğlu, **a.g.e**, s.219-220.

kısa bir süre içinde İtalya'nın eski sömürgeci ve emperyalist politikalarına geri dönmüştür. Buna göre İtalya; Adriyatik bölgesine sahip olmalı, Tuna havzasında etkin olmalı, Balkanları nüfuz altına almalı, Doğu Akdeniz ve Anadolu'da söz sahibi olmalı, Afrika'daki sömürgelerini de genişletmelidir.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki süreçte, Musul meselesinin en sıcak safhalarında İngiltere ile Türkiye'ye karşı hareket ettiği görülen Mussolini, 1927 sonuna kadar, yeni Türk devletinin geçici bir varlık olduğunu değerlendirmekte ve ortadan kalkmasını beklemektedir. Özellikle Musul meselesi üzerindeki sert Türk-İngiliz mücadelesi ve aynı dönemde ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanması gibi nedenlerle Türk devletinin yıkılacağını bekleyen Mussolini, bu durum karşısında liberal İtalya'nın 1921 yılında çekildiği topraklara yeniden dönme ve ilhak etme hayalleri kurmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin Musul'a karşı bir askerî harekate girişmesi halinde, İtalyanların da Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri dolaşmaktadır. Bu söylentiler Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılanmakta ve böyle bir durumda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden yardım alacağı ifade edilmektedir.²⁹

Bu dönemde, İtalya'nın Türkiye'ye karşı tehlikeli askerî hazırlıklar içinde bulunduğuna ilişkin yayınlar çıkması üzerine, Mussolini tarafından Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat Bey'e; bu haberlerin asılsız olduğunun izah edildiği ve İtalyan Hükûmeti tarafından Türkiye'ye garanti verilmiş olduğu görülmektedir.³⁰

Mussolini'nin Trablusgarp ziyareti bu dönemin önemli olaylarından birisi olarak değerlendirilmelidir. Mussolini, Trablus'tan ayrılmadan önce 15 Nisan 1926 akşamı yaptığı konuşmasında; İtalyan nüfusunun hızla artmakta olduğunu ve böyle devam edeceğini vurgulamakta ve şöyle tamamlamaktadır: "...Biz toprağa açız."³¹

İtalya ile arasındaki Fiume (Rijeka) meselesinin aleyhine sonuçlanması sonrasında Yugoslavya'daki tedirginlikler oldukça artmıştır. İtalya'nın Yugoslavya'yı yalnızlaştırmak ve güneyden tehdit etmek maksadıyla 26 Kasım 1926 tarihinde Arnavutluk ile bir himaye antlaşması yaparak bu devleti kontrolü altına almaya başlaması sonucunda, Yugoslavya giderek daha çok Fransa'ya yaklaşmıştır.³² İtalya, Yugoslavya'nın Fransa ile 11 Kasım 1927'de imzaladığı ittifak anlaşmasına karşılık olarak Arnavutluk ile 22 Kasım 1927'de İkinci

²⁹ **Survey Of International Affairs 1925, C.I**, The Islamic World, (Ed.Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra, 1927, ss.526-527.

³⁰ "Un Richiamo del Governo Italiano al Rappresentante d'Angora a Roma", **Corriera della Sera**, 7 Haziran 1924.

³¹ "Signor Mussolini's African Visit", **The Times**, 17 Nisan 1926.

³² **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı**, (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1974, s.277.

Tiran Antlaşması'nı imzalayacaktır.³³ Türkiye'de endişeyle karşılanan bu gelişmelere karşılık, İtalya'nın Türkiye'deki Büyükelçisi Orsini Baroni tarafından Mussolini'ye gönderilen raporda; İtalya-Arnavutluk savunma ittifakına ilişkin haberlerin, Fransa-Yugoslavya antlaşması sonrasında ortaya çıkan dengesizliğe karşı Ankara'da memnuniyetle karşılanmakta olduğu belirtilmektedir.³⁴

Türkiye Cumhuriyeti 1927 yılı sonu itibarıyla, Mussolini'nin beklediği gibi çökmek bir yana, aksine, rejimini güçlendirmiş, ordusuna çeki düzen vermiş, Sovyetler Birliği ve İran ile antlaşmalar imzalayarak siyasal durumunu güçlendirmiş ve bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. İtalya, bu gelişmeler karşısında 1927 sonlarından itibaren Fransa ve onun himayesindeki Küçük Antant'a karşı Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de bir blok oluşturmak üzere Türkiye ve Yunanistan'a yaklaşmaya başlayacaktır. İtalya, daha sonra Bulgaristan'ı da bu bloka ekleyerek Fransa ve Küçük Antant'a karşı Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de bir denge kurmayı stratejik bir hedef olarak belirlemiştir.³⁵

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile çağdaş sınırlarını elde eden ve cumhuriyet rejimine geçen Türkiye, “*çağdaş uygarlık*” hedefi çerçevesinde bir yandan da Avrupa milletleri ailesinde yer almaya çalışmaktadır. Türk diplomatları Osmanlı Devleti döneminden alınan dersler, edinilen tecrübe ve birikimlerle Cumhuriyetin kazanımlarını harmanlamak suretiyle elde ettikleri gerçekçi dış politika anlayışı ile donanmış olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde “*yurtta sulh, cihanda sulh*” düsturu çerçevesinde oldukça dikkatli ve dengeli bir dış politika yürütmektedirler.

Genç Türkiye Cumhuriyeti, Menteşe Adaları'nda (Rodos, 12 Ada ve Meis) İtalyan, Kıbrıs ve Irak'ta İngiliz, Suriye'de Fransız manda varlıkları ve İtalyan etkisindeki Bulgaristan ve Arnavutluk hesaba katıldığında; Birinci Dünya Savaşı'nın kazananları olan Avrupalı büyük güçler tarafından adeta kuşatılmış bir durumdadır. Bu durum kaçınılmaz olarak genç bir ulus devlet kurmaya çalışan Türkiye'nin izlemekte olduğu politikaları etkilemektedir. Bunun en somut göstergelerinden birisi Musul meselesinde kendisini gösterecektir. İtalya'nın da İngiltere'nin yanında yer alması sonucunda, Musul, Misakı Millî sınırları içinde yer almasına rağmen Milletler Cemiyeti kararı ile Irak sınırları içinde bırakılacaktır.³⁶

³³ Aras, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim, C.II**, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s.173 ve 187.

³⁴ **I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, C.V**, 7 Şubat-31 Aralık 1927, Belge.624, 28 Kasım 1927, s.582.

³⁵ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.181.

³⁶ Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK yay., Ankara, 1991, s.129-130.

Musul meselesinin bu şekilde sona ermesinden sonra Türkiye bu kuşatılmışlıktan çıkmaya çalışmakta ve bu konuda Sovyetler Birliği'nden başka seçenekler için harekete geçmektedir. Herhangi bir ittifaka dahil olmayarak tarafsız ve bağlantısız bir politika izleyen Türkiye, dünyada ve Avrupa'da meydana gelen siyasal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak genel barışın yanında bölgesel barışa da önem veren politikalar izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda Balkanlar, kendi güvenliği açısından birincil öneme sahip bir bölgedir.³⁷ Siyasi ve ekonomik istikrar arayan Türkiye Cumhuriyeti, ana ihracat kalemi olan tarım ürünlerinin fiyatlarının oldukça düşmesine neden olan Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerini atlatabilmek amacıyla korumacı politikalar uygulamak ve millî sanayisini geliştirmek için tedbirler almaya da başlamış ve bu dönemde benzer durumda olan Balkan devletleri ile ekonomik ve siyasal iş birliği içine girmiştir. Batıdan gelebilecek özellikle İtalya tehlikesine karşı Yunanistan ile geliştirdiği dostluk ilişkileri ve bu ilişkileri daha sonra diğer Balkan devletlerinin de katılımıyla bir Balkan Paktı'na dönüştürme düşüncesi bu dönemde Türk dış politikasının önemli hedeflerinden birisi olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin izlemekte olduğu dış politikanın omurgasını ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklara karşı bölgesel iş birliğine verilen önem ile ifade etmek mümkündür.³⁸ Tam bağımsızlık ve millet egemenliğinden başka, iyi komşuluk, milletlerarası iş birliği, kolektif güvenlik ve barış kavramına da büyük önem vermekte olan Türkiye, dış politikasını da bu düşünceler üzerinde inşa etmektedir.³⁹

Musul Meselesinin Milletler Cemiyeti'nde aleyhine sona ermesi ve 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler Birliği ile imzalanan "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması" ile Batı'dan uzaklaşan Türkiye, Batılı devletlerle ilişkilerini düzenlemek ihtiyacı duymaktadır. Bu anlayışla İtalya ile devam ettirilen diplomatik temaslar sonucunda; 3-4 Nisan 1928 tarihlerinde Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini arasında Türkiye-İtalya ilişkilerinde bir dönüm noktasını işaret eden "Milano Mülakatı" gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ Bu mülakatta; İtalya, Türkiye ve Yunanistan arasında müşterek bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması yapılması konusunda mutabakat sağlanmış olmasına karşılık, Türk-Yunan görüşmelerinde arzu edilen gelişmelerin sağlanamaması nedeniyle daha fazla beklenmeden Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanması,

³⁷ Hikmet Öksüz, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası, (1923-1938)", **İstanbul Üniversitesi, (Doktora Tezi)**, İstanbul, 1996, s.87-89.

³⁸ Dilek Barlas, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa'daki İş Birliği Arayışları", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C.I**, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye, (23-25 Ekim 1996- İstanbul), Genkur.yay., İstanbul, 1996, ss.262-266.

³⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar, İlkeler", **Atatürk Yolu**, (Koordinatör: Turhan Feyzioğlu), ATAM yay., Ankara, 1995, ss.235-277.

⁴⁰ "Il Colloquio fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia", **Corriera della Sera**, 4 Nisan 1928. "Mussolini a Milano", **La Stampa**, 4 Nisan 1928. "Un Colloquio fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia", **Il Messaggero**, 4 Nisan 1928.

bundan sonra üç ülke arasında imzalanacak ikili antlaşmalar yoluyla projenin tamamlanması kararı verilmiştir.⁴¹

Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin belli bir düzeye ulaştığının önemli bir göstergesi 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma’da imzalanan “Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” olacaktır.⁴² Bu antlaşmanın imzalanmasıyla beraber Türkiye ile İtalya arasında 1932 yılının sonuna kadar devam edecek sıcak bir ilişki dönemi başlayacaktır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde kazandığı Kurtuluş Savaşından sonra çağdaş medeniyet kriterlerine ulaşmak için ihtiyaç duymakta olduğu uzun bir barış döneminin ilk adımlarını atmakta, bölgesel bir güç olarak dünya barışına katkı sunmaya çalışmaktadır. Tevfik Rüştü Bey, eşi ve kızıyla birlikte geldiği Viyana’da Neue Freie Presse Gazetesine verdiği mülakatta şöyle söylemektedir: “Siyasetimizin temeli şudur: Bütün memleketler ile muhâdenet(dostluk)! ”⁴³

⁴¹ **Survey Of International Affairs 1928**, (Ed.Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1929, s.159-160.

⁴² İtalya-Türkiye Bitarafılık ve Telifibin Muahedesi Roma’da İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1928. “Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” tarafların parlamentolarında onaylanması süreci sonunda 29 Nisan 1929 günü 5 yıl için yürürlüğe girmiştir. Bu süre bitmeden 25 Mayıs 1932’de Türkiye adına İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, İtalya adına Mussolini’nin imzaladığı bir uzatma protokolü ile 29 Nisan 1934 tarihinden başlayarak 3 yıl daha uzatılmıştır. 29 Nisan 1937 tarihinden itibaren 5 yıl daha otomatik uzatılan antlaşma, kuramsal olarak 29 Nisan 1942 tarihine kadar yürürlükte kalmış, o gün kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Ancak, 1 Eylül 1939 tarihinde İkinci Dünya Savaşı’nın Avrupa’da başlaması, 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya’nın fiilen savaşa dahil olması, öncelikle tarafsızlık ile ilgili 1. ve 2. maddelerini ortadan kaldırmıştır. Bundan önce, Türkiye’nin Ekim 1939’da İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşmasını imzalaması, İtalya’nın ise Almanya ile Çelik Pakt Antlaşmasını imzalaması bu antlaşmayı fiilen ortadan kaldırmıştır. Bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.341.

⁴³ “Tevfik Rüştü Bey’in Beyanı”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1928.

BİRİNCİ BÖLÜM:

1911-1927 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE VE İTALYA'DA MEYDANA GELEN ÖNEMLİ GELİŞMELER

1.1.Türkiye-İtalya İlişkilerinin Tarihi Gelişiminden Bir Özet

1.1.1.Osmanlı Devleti'ni sona erdiren felaketler zincirinin ilk halkası: Trablusgarp Savaşı

Millî birliğini diğer Avrupalı büyük devletlere göre oldukça geç tesis edebilen İtalya, bundan dolayı sömürgecilik yarışmasında da özellikle İngiltere ve Fransa'nın oldukça gerisinde kalmıştır. Avrupa diplomasisinde etkin bir devlet olmak isteyen İtalya, hızlı bir şekilde artmakta olan nüfusuna yeni yerleşim alanları aramaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durum sonrasında İtalya, Tunus'u gözüne kestirmiş ve bu bölgede Fransa ile karşı karşıya gelmiştir. Berlin Kongresi'nde Alman Başbakan Bismarck, 1870'te Almanya karşısında yenilgiye uğrayarak Alsace-Lorraine'i kaybeden Fransa'yı tatmin etmek için Tunus'u hedef olarak göstermektedir. Bismarck, diğer taraftan da İtalya'nın dikkatini de Trablusgarp'a çekmeye çalışmaktadır.⁴⁴

Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarının birbiri arkasına batılı güçler tarafından ele geçirildiği süreçte; 1830 yılında Cezayir'in ve 1881 yılında Tunus'un Fransa tarafından; 1878'da Kıbrıs'ın ve 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından ele geçirilmesi sonrasında İtalya, bu paylaşımlarda geri kalmak kaygısıyla gözlerini Libya'ya (Trablusgarp ve Bingazi) çevirmiştir.⁴⁵ İtalya, kendisi için sonraki hareketlerinde stratejik bir köprü başı olabilecek Trablusgarp ve Bingazi'nin fiilen işgali için aslında daha 1887'den itibaren çeşitli planlamalar içine girmiş ve öncelikle İngiltere ile olmak üzere; Fransa, Avusturya ve Rusya ile aslında birbiri ile çelişen birçok gizli anlaşma yapmıştır. İtalya, bunlardan sonra harekete geçmek için en uygun anın gelmesini beklemektedir.⁴⁶

Bu dönemde 1908 devrimini fırsat olarak değerlendiren Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal etmesi, Yunanistan'ın Girit'i işgal altına alması gibi olaylar karşısında, oldukça önemli sosyal ve ekonomik çalkantılar

⁴⁴ İsmail Kurtcepe, *Türk-İtalyan İlişkileri, 1911-1916*, TTK yay., Ankara, 1995, s.10.

⁴⁵ Timothy W.Childs, (Çev.Deniz Berkay), *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri*, İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2008, s.1.

⁴⁶ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, ATAM yay., Ankara, 2006, s.4-5.

yaşamakta olan Osmanlı Devleti'nin hareketsiz kalması da İtalya'yı cesaretlendirmektedir. Diğer yandan, meşrutiyet rejiminin güçlenmesi ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde olduğu gibi Libya'da da vatanseverlik duygusunun gelişmekte olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bölgeyi unutmuş görünen Osmanlı Devleti, 1911 seçimlerinde Trablusgarp'dan 6 ve Bingazi'den 2 milletvekilinin seçilerek Osmanlı Mebusan Meclisi'ne gönderilmesiyle Libya ile yeniden ilgilenmeye başlamış bulunmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti'nin güçlenmesiyle istediği ekonomik ayrıcalıkları elde edemeyeceğinden endişe eden İtalya'da, kraliyet rejimine geçişin 50. yıldönümü olan 1910 yılından itibaren, kamuoyu bir milyon kilometrekare toprak ve yaklaşık bir milyon nüfusa sahip olan Libya'yı ele geçirme konusunda hazırlanmış bulunmaktadır.⁴⁷ İtalya'da 1911 Mart ayında tekrar işbaşına gelen Giovanni Giolitti döneminde, İtalyan milliyetçileri İtalya'nın "beş sahili" olması gerektiğini belirtmektedirler. İtalya bir yarımada olduğundan zaten üç sahili vardır. Dördüncü sahil Libya, beşincisi ise Anadolu olmalıdır.⁴⁸ Fas meselesinin çözülmesi sonrasında, İtalya için Trablusgarp konusunda harekete geçmek üzere olan İtalya'da Başbakan Giolitti anılarında şöyle söylüyor: "*Fas meselesi sulhen Almanya ile Fransa arasında tesviye edildikten sonra, artık bize meydan açık kalmış oluyordu.*"⁴⁹

Bu dönemde İtalyanların Trablusgarp'ta giriştikleri hamlelere karşı Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini korumaya çalışan Trablusgarp valisi ve komutanı İbrahim Paşa'nın, ilginç bir şekilde, İtalyanların baskıları sonucunda Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa⁵⁰ tarafından görevden alındığı ve sonrasında Banco di Roma'nın Trablusgarp'taki faaliyetlerine yasallık kazandırıldığı görülmektedir.⁵¹ Banco di Roma Trablusgarp halkını evlerini ipotek olarak göstermeleri karşılığında ucuz kredilerle borçlandırmakta ve bu borçlarını ödeyemeyen insanların evlerine el koymaktadır. Banco di Roma bir taraftan da binlerce ton hububatı ucuz fiyatlarla satın alarak stok yapmakta, bu stokları kıtlık nedeniyle zaten zor durumda olan Libya halkını Osmanlı idaresine karşı yöneltmek ve halkı İtalyan idaresini ister duruma getirmek için kullanmaktadır. İtalyan Hükûmeti böylece işgalin zeminini hazırlamış olmaktadır.⁵² Banco di Roma'nın yöneticisi Bresciani, Haziran 1911'de İtalyan Dışişleri

⁴⁷ Aybars, **a.g.e.**, s.70-71.

⁴⁸ Fabio Grassi, (Çev.Sadriye Güneş), **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Tarihçi Kitabevi yay, İstanbul, 2014, s.13.

⁴⁹ "Giolitti'nin Anıları", **Zaman**, 29 Temmuz 1935.

⁵⁰ İbrahim Hakkı Paşa, 23 Kasım 1908-12 Ocak 1910 tarihleri arasında Roma Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

⁵¹ Kurtcephe, **a.g.e.**, s.15 ve 24.

⁵² Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Özcan Mert, "*Osmanlı Belgelerine Göre Banco di Roma'nın Trablusgarp'taki Faaliyetleri*", **Belleten**, C.LI, S.200, Ağustos 1987, ss.829-847.

Bakanlığına gönderdiği raporunda; Trablus'taki istihkâmlar ve Osmanlı askerî durumu hakkında şaşırtıcı derecede detaylı bilgiler vermekte, İtalyan işgali halinde Trablus'taki yerli Arapların destek vereceklerini ifade etmektedir. Trablus Belediye Başkanı ve Vali Vekili Karamanlı Hasan Paşa ile çok iyi ilişkilere sahip olduğunu belirten Bresciani, işgal durumunda Hasan Paşa'nın 15.000 adamıyla destek vereceğini belirtmektedir.⁵³ Bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin hiçbir somut adım atmadığı görülmektedir. Giolitti, anılarında şöyle bir ifade kullanmaktadır: “*Türklerin akli, ancak İtalyan filosu Trablus önüne gittiği zaman başlarına geldi.*”⁵⁴

İtalyanlar, Trablusgarp savaşı başlamadan önceki yıllarda Trablusgarp halkına hoş görünmek için okullar, hastaneler, dispanser ve postaneler açmakta ve buralarda verdikleri parasız hizmetlerle halkı kendi yanlarına çekmeye çalışmaktadırlar. İtalyanlar ayrıca Trablusgarp'da çıkardıkları iki gazete ile propaganda faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalyan toprağı olduğunu iddia eden İtalyan basınına karşı çıkmaya çalışan Babıali basını ise uygulanan sansür ile susturulmaktadır.⁵⁵ Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, 22 Eylül 1911 tarihinde Tanin gazetesinde çıkan makalesinde “*İtalyanların Trablusgarp'ı işgal edeceğine ihtimal vermediğini*” yazmaktadır.⁵⁶

İtalya Hükûmeti tarafından Trablusgarp savaşının başlamasından bir süre önce 100 kadar Türk gazeteci ve aydınının İtalya'ya davet edilmiş ve İtalya'da çeşitli bölgelerde bir gezi yaptırılmış olduğu görülmektedir. Söz konusu grup içinde yer alan gazetecilerden birisi de Ahmet Emin (Yalman) Bey'dir. Ahmet Emin Bey bu gezi hakkındaki görüşlerini daha sonra şöyle ifade etmektedir: “*...Bari'den başlayarak İtalya'nın her köşesini kısmen vapurla, kısmen hususi trenlerle dolaştık, çok ikram gördük. El üstünde taşındık, her yer: “...yaşasın genç Türkiye” nidalarıyla çınladı...Bin bir gece masasına benzeyen bu yolculuğun kötü bir niyetle tertip edildiği hiç hatırıma gelmedi.*”⁵⁷

İtalya'nın Kuzey Afrika ile ilgili emperyalist emellerinin iyice su yüzüne çıktığı 1911 yılında; II.Abdülhamit döneminde 30 yıl Haliç'te kapalı kalmış olan, yeterli eğitim ve donanımına sahip olmayan Osmanlı donanması, neredeyse tamamen kullanılamaz bir durumdadır. Osmanlı Devleti'nin Libya ile karasal bağlantısı olmadığından bir savaş

⁵³ **I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 4**, (1908-1914), C.VII-VIII, (30 Mart 1911-18 Ekim 1912), Belge.63, Haziran 1911, s.75-77, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 2004.

⁵⁴ “Giolitti'nin Anıları”, **Zaman**, 01 Ağustos 1935.

⁵⁵ Kurtcephe, **a.g.e.**, s.18-20.

⁵⁶ Hüseyin Cahit, “Trablusgarp”, **Tanin**, 22 Eylül 1911.

⁵⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.I, 2. Baskı, Pera Tur. ve Tic. yay., İstanbul 1997, s.109-110.

durumunda kullanabileceği tek yol deniz yoludur. Trablusgarp İstanbul'a 1600 km mesafede olduğu gibi, Doğu Akdeniz de İtalyan donanmasının kontrolünde olduğundan bölgeye yardım göndermek neredeyse imkânsızdır. İtalyanlar da Osmanlı donanmasının bu durumunu gayet iyi bilmektedirler.⁵⁸ Bütün bu koşullara rağmen, Osmanlı Hükûmeti Libya'daki kara gücünü de oldukça azaltmış ve organize olmayan bir durumda bulunmaktadır. Hükûmet, 1911 yılının bu gergin ve tehlikeli bir ortamında Trablusgarp'daki askerî varlığını oldukça azaltmış, adeta işgale zemin hazırlamıştır.⁵⁹ Bu dönemde Osmanlı Hükûmeti'nin Libya'ya gönderebildiği tek yardım "Derne" gemisiyle gönderilen oldukça sınırlı sayıdaki, silah ve cephane olacaktır. Derne gemisi İtalyan donanmasının tüm engellemelerine rağmen Trablus limanına girecek ve yükünü boşaltmaya muvaffak olacaktır.⁶⁰ Bu geminin getirdiği hafif silahlar ve cephane Arap aşiretlerine dağıtılacak ve İtalyan işgaline karşı verilen Trablusgarp ve Bingazi'deki savaşlarda oldukça etkili bir şekilde kullanılacaktır.⁶¹

Üçüncü Fas (Agadir) bunalımının sona ermesiyle birlikte uluslararası siyasi durumun uygun olduğunu değerlendiren İtalya; İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya'dan Trablusgarp ve Bingazi üzerine yapacağı hareket için gerekli izinleri almıştır.⁶² Bu arada askerî hazırlıklarını tamamlamış olan İtalya, Trablusgarp üzerine harekete geçmeye karar vermiştir. İtalyan Hükûmeti tarafından 28 Eylül 1911 tarihinde saat 14.00'de İstanbul'daki İtalyan Büyükelçi De Martino eliyle Osmanlı Hükûmeti'ne 24 saatlik bir ultimatom verilmiştir.⁶³ İtalya bu ultimatom ile Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal edeceğini bildirmiş ve bu bölgelerin boşaltılmasını istemiştir. İtalya tarafından bu işgalin gerekçesi olarak, Trablusgarp ve Bingazi'nin medeniyet bakımından geri bırakılmış olduğu ve burada yaşayan İtalyanlara kötü muamele yapıldığı gösterilmektedir.⁶⁴ Osmanlı Devleti bu ultimatomu 29 Eylül 1911 tarihinde verdiği cevapta görüşmelere hazır olduğunu bildirmiştir.⁶⁵ İtalyan Hükûmeti aynı

⁵⁸ Giolitti'nin Anıları, *Zaman*, 8 Ağustos 1935.

⁵⁹ Şıvgın, *a.g.e.*, s.9.

⁶⁰ Bu geminin engelleneceği konusunda Dışişleri Bakanı San Giuliano'nun İstanbul'daki Büyükelçi Martino'ya gönderdiği talimat için bkz. *DDI*, 4/VII-VIII, Belge. 194, 23 Eylül 1911, s.241.

⁶¹ Childs, *a.g.e.*, s.29.

⁶² İtalya'nın Paris Büyükelçisi Tittoni, Dışişleri Bakanı San Giuliano'ya gönderdiği raporunda; İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmesi durumunda, Fransa, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın sessiz kalacağını sadece İngiltere'nin ikna edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bkz. *DDI*, 4/VII-VIII, Belge.135, 25 Ağustos 1911, s.169-171. İngiltere ile ilgili olarak Londra Büyükelçisi Imperiali, 26 Eylül 1911 tarihinde gönderdiği raporunda; İngiliz yetkililerin İngiltere'nin, Trablusgarp ve Bingazi sorununa dahil olmak istemediğini ve İngiltere'nin bunu bir Türk-İtalyan meselesi olarak gördüğünü belirttiğini ifade etmektedir. Bkz. *DDI*, 4/VII-VIII, Belge.219, 26 Eylül 1911, s.260-261.

⁶³ *DDI*, 4/VII-VIII, Belge.244, 28 Eylül 1911, s.280.

⁶⁴ "Il Testo Ufficiale dell'Ultimatum dell'Italia alla Turchia", *La Stampa*, 29 Eylül 1911.

⁶⁵ *DDI*, 4/VII-VIII, Belge.256, 29 Eylül 1911, s.291-292.

gün saat 19.00'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.⁶⁶ İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden bir saat önce İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'yı haberdar ettiği görülmektedir.⁶⁷

Böylece Osmanlı Devleti'ni sona erdirecek “felaketler zincirinin ilk halkası” olan Trablusgarp savaşı başlamış oluyordu. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ise İtalyan notasını aldıktan sonra kendi tedbirsizliğini itiraf eden şu ifadeyi kullanmıştır “*Eski zamanlarda benim vaziyetime düşen sadrazamların kafasını padişahlar binek taşında kestirirlerdi.*”⁶⁸

İtalya önce Trablusgarp ve arkasından Bingazi bölgesine asker çıkarmış ve donanmasının gücü sayesinde Akdeniz'i kontrol altına alarak Osmanlı Devleti'nin denizden Trablusgarp ve Bingazi'ye yardım göndermesini engellemiştir. Osmanlı Devleti bu saldırı karşısında büyük devletlere başvurarak arabuluculuk talep etmesine rağmen bir sonuç alamamış ve İtalyan işgali devam etmiştir. Osmanlı Devleti çok sınırlı olarak, Mısır ve Tunus üzerinden bazı yardımları göndermiş ise de bu yardımlar oldukça yetersiz bir durumdadır.

İçlerinde Mustafa Kemal (Atatürk)'den başka; Enver Bey, Nuri (Conker), Fuat (Bulca), Eşref (Kuşcubaşı), Halil (Kut), Ali Fethi (Okyar), Ali (Çetinkaya) gibi kahramanların da bulunduğu Türk subayları Mısır üzerinden Libya'ya gelmişler ve Libya'daki yerel güçleri organize ederek İtalyanlara karşı mücadeleye katılmışlardır. Mustafa Kemal Bey Derne'de, Enver Bey ise Bingazi bölgesinde kuvvetlerin komutanı olarak görev yapmışlardır. Bu bölgelerde genç subayların önderliğinde yerel halk ve Osmanlı subaylarından oluşturulan birlikler ile kendilerinden sayı ve silah bakımından çok üstün İtalyan kuvvetlerine karşı kara savaşlarında kesin bir üstünlük sağlamışlar ve İtalyan ordusunun sahilde sıkışıp kalmasına sebep olmuşlardır.⁶⁹

İtalyanlar silah miktarı ve asker sayısı bakımından oldukça üstün olmalarına rağmen sadece kıyılarda deniz topçusunun desteği sayesinde tutunabilmişler ve iç kesimlere doğru ilerleyememişlerdir. İtalyanların kıyılarda bulunan büyük şehirleri ele geçirmelerine karşılık Libya'nın büyük bir kısmı Osmanlı kuvvetlerinin elinde bulunmaktadır. İtalyan Hükûmeti bu başarısızlıklarını örtmek maksadıyla 5 Kasım 1911 tarihinde çıkardığı bir kanunla Trablusgarp (Tripolitana) ve Bingazi (Cirenaica) bölgesini İtalyan Krallığı'na ilhak ettiğini

⁶⁶ DDI, 4/VII-VIII, Belge.259, 29 Eylül 1911, s.294. “L'Italia Ha Dichiarato la Guerra alla Turchia”, **La Stampa**, 30 Eylül 1911.

⁶⁷ DDI, 4/VII-VIII, Belge.258, 29 Eylül 1911, s.293.

⁶⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, C.4, Dergâh yay., İstanbul, 1982, s.1789.

⁶⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, 1908-1918, 3. Baskı, TTK yay. Ankara, 2011, s.276-280.

açıklamıştır.⁷⁰ Osmanlı Devleti bunu tanımadığını ilan etmiştir.⁷¹ Diğer yandan Avrupa devletleri de bu ilhakı bu safhada tanımamışlardır.

İtalya’da milliyetçiler Libya savaşıyla Roma’nın Akdeniz siyasetine dönüşünü sevinçle karşılamakta, Katolikler ise bu harekâtın “*hilâle karşı bir haçlı seferi*” olduğunu değerlendirmektedirler.⁷² İtalyan gazetelerinde İtalyan askerlerinin kahramanlık hikayeleri yer almakta, Türkler ve Arapların vahşi ve acımasız bir şekilde savaştıkları ancak yaptıkları saldırıların püskürtüldüğü haberleri yer almaktadır.⁷³ Bir taraftan da İtalya’da oğullarını Libya’daki savaşa göndermiş olan ailelerin Başbakan Giolitti’ye gönderdikleri protesto mektupları ve Libya’ya sevk edilen askerlerin protestoları ve ufak çaplı isyanlarına da rastlanmaktadır. Üstelik bunlar münferit olaylar da değildir.⁷⁴

Osmanlı Devleti’nin Afrika kıtasında kalan son toprakları olan Trablusgarp ve Bingazi’ye İtalyanlar tarafından yapılan saldırı, Türk-İtalyan ilişkilerini ve Türkiye’deki İtalyan imajını oldukça olumsuz olarak etkilemiştir. Bu dönemde yayımlanan pek çok eserde; İtalyanları ikiyüzlü, korkak, makarnacı gibi sıfatlarla aşağılayan birçok şiir, yazı ve karikatür yayımlanmıştır.⁷⁵ Meydana gelen tepkiler Halide Edip (Adıvar) Hanım’ın Mor Salkımlı Ev adlı kitabında şöyle açıklamaktadır: “*Şimdi İtalyan olan her şeyi boykot edecektik. Herkes ‘makarna yemeyin, İtalyan malı almayacağım, İtalyanca konuşmayacağım’ diye ant içip duruyordu. Bu da tabii Türkiye’de makarna fabrikalarının gelişmesine yol açtı.*”⁷⁶ Ömer Seyfettin tarafından yazılan “Primo Türk Çocuğu” adlı hikâyede ise annesi İtalyan babası Türk olan ve kendisine annesi tarafından “Primo” adı verilen, daha sonra “Oğuz” adını alacak olan, bir çocuğun büyüdükçe giderek Türklük bilinci kazanması işlenmektedir.⁷⁷ Rodos Adası’nın İtalyanlar tarafından işgali esnasında esir düşen Türk askerlerinin İtalya’daki esaret hayatlarını anlatan “İtalya’da Türk Esirlerin Hayatı” adındaki kitap da dönemin Türkiye’deki İtalya algılarını anlamak yönünden dikkate alınmalıdır. Türk esirlerin başlangıçta İtalyanların kötü muamelesine maruz kalmalarına rağmen, daha sonra götürüldükleri Napoli’de İtalyan

⁷⁰ “Il Governo Annuncia alle Potenze L’Annessione della Tripolitana e Cirenaica al Regno d’Italia”, **La Stampa**, 6 Kasım 1911.

⁷¹ “La Turchia Protesta Contro L’Annessione”, **La Stampa**, 9 Kasım 1911.

⁷² Kurtcephe, **a.g.e.**, s.19.

⁷³ “Un Attacco Disperato dei Turco-Arabo”, **La Stampa**, 11 Kasım 1911.

⁷⁴ Childs, **a.g.e.**, s.147.

⁷⁵ Örnekler için Bkz. Orhan Koloğlu, **1911-12’de Karikatürler Savaşı**, Engin yay., Ankara, 1989.

⁷⁶ Halide Edip Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, 7.Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1985, s.140.

⁷⁷ Ömer Seyfettin, **Primo Türk Çocuğu**, Ömer Seyfettin, Pırılı yay., İstanbul, 2013.

kadınlarla evlenmelerine kadar varacak şekilde İtalyanlarla bir iletişim kurdukları süreç, biraz da İtalyanları küçümser bir tarzda anlatılmaktadır.⁷⁸

Çıkamaz bir sokakta saplanıp kalan İtalya, çıkış yolu aramaktadır. Buna çare olarak savaşın Adriyatik'e taşınması ve Balkanları da savaş alanına dahil etmek gibi bir düşüncesi de olmasına rağmen, Avusturya'nın karşı çıkması nedeniyle bunu gerçekleştiremeyen İtalya, güçlü donanmasının desteğinde Menteşe Adaları'na (Rodos, 12 Ada ve Meis) yönelmiştir. Rodos Adası'nı 4 Mayıs 1912 tarihinde işgal etmeye başlayan ve sayıları 14.000'i bulan İtalyan kuvvetleri karşısında Rodos'ta mevcut 2000 kişilik Osmanlı kuvveti ve Vali teslim olmak zorunda kalmışlardır.⁷⁹ Bu gelişmeler karşısında zayıf donanmasını Çanakkale'den çıkaramayan Osmanlı Devleti olan biteni çaresizce izlemektedir. Silah ve sayı olarak oldukça zayıf jandarma (zaptiye) kuvvetleri tarafından korunmakta olan diğer adaları (Leros, İstanköy, İstanbulya, Herke, Kerpe, Kaşot, İncirli, İlyaki, Patmos, Kilimli, Lipsos ve Sömbeki) 28 Nisan-17 Mayıs 1912 tarihleri arasında kolaylıkla işgal eden İtalyan kuvvetleri böylece Ege Denizi'ne de yerleşmiş oluyorlardı.⁸⁰ İtalyan basınında Rodos'un işgalinin Ege Denizi'nde hareketin devam edeceği anlamına gelmekte olduğu ifade edilmektedir.⁸¹ İtalya'nın hedefinde aslında diğer Ege adaları da olmasına rağmen, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karşı çıkması ile bu emelini gerçekleştiremeyecektir.

Bu arada İtalyan savaş gemilerinden meydana gelen bir filo tarafından 18 Nisan 1912 tarihinde Çanakkale Boğazına karşı yapılan saldırı sonucunda bir başarı elde edemeyecekler ancak bunu bir başarı olarak lanse etmeye çalışacaklardır.⁸² Bu saldırı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatması Batı'da büyük bir rahatsızlık yaratmasına rağmen özellikle Rusya'nın bu konudaki baskıları neticesinde 20 Mayıs 1912 tarihinde Boğazlar tekrar açmak zorunda kalacaktır.⁸³ İtalya'nın Londra Büyükelçisi Imperiali, 22 Mayıs 1912 tarihinde Dışişleri Bakanı San Giuliano'ya gönderdiği raporunda; Rodos Adası'nın işgal edilmiş olmasının, Londra'da Osmanlı Devleti'ni barış yapmaya ikna etmek konusunda yeterli

⁷⁸ Oğuz Karakartal, **Türk Kültüründe İtalyanlar**, Eren yay., İstanbul, 2002, s.115.

⁷⁹ Mehmet Bastıyalı, **Rodos ve Onikiadalar Tarihi**, Arkadaş Matbacılık, İzmir, 1999, s.127. İtalyan arşiv belgesinde İtalyanlar tarafından, Rodos Adası'nda komutan dahil 33 memur, 950 askerin esir alındığını, 6 adet dağ topu ve 700 adet tüfek ele geçirildiği belirtilmektedir. **DDI**, 4/VII-VIII, Belge.852, 22 Mayıs 1912, s.897

⁸⁰ Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", **Belleten**, CC.XXIX, S.113, Ocak 1965, ss.77-78.

⁸¹ "L'Occupazione di Rodi", **La Stampa**, 5 Mayıs 1912.

⁸² İtalyan donanmasının Çanakkale Boğazına karşı saldırısı için bkz. Sezen Kılıç, **Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekâtı**, (Alman Belgelerine Göre), TTK yay., Ankara, 2018, s.33-47.

⁸³ Childs, **a.g.e**, s.148-149.

olmadığı değerlendirmesinde bulunulduğunu belirtmektedir. Imperiali, Osmanlı Devleti'ni ikna için Midilli ve Sakız adalarının da işgal edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁴

Menteşe Adaları'nı işgal etmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin anlaşmaya ikna edemeyen İtalyan Hükûmeti, büyük devletlerin onayını da alarak Boğazları yeniden zorlamaya karar vermiştir. Buradaki amaç Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a ulaşmak ve Osmanlı Hükûmeti'ni barış istemeye zorlamaktır. İtalyan donanması sekiz savaş gemisinden mürekkep olarak Albay E. Millo komutasında 18-19 Temmuz 1912 gecesi baskın tarzında bir harekât ile Çanakkale Boğazından geçme teşebbüsünde bulunmuş ancak boğaz bataryalarının etkili ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁸⁵ İtalyanların bu teşebbüsünün askerî bir sonucu olmayacak ancak Osmanlı Hükûmeti'nin değişmesine neden olacak ve iktidara Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazam olduğu bir hükûmet gelecektir. Enver Ziya Karal tarafından, *“ülküsz, prensipsiz ve anlayışsız bir hükûmet”* olarak nitelendirilen bu dönemde Trablusgarp elden çıktığı gibi Balkan Savaşı felâketi de yaşanacaktır.⁸⁶

Trablusgarp ve Bingazi'de devam etmekte olan savaş, Mentşe Adaları'nın İtalyan işgaline uğraması ve Balkan devletleri arasında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmek üzere bir ittifak meydana getirilmekte olduğu haberlerinin diplomatik kanallarda dolaşmaya başlaması sonucunda Osmanlı Devleti İtalya ile barış görüşmelerine başlanması kararı almıştır. Diğer yandan, Balkanların kaynamaya başlaması sonucunda Avusturya'nın Balkanlara müdahale ederek İtalya'nın hedeflediği Balkan topraklarına gireceğinden endişe eden İtalya, bir an önce bir barış antlaşmasının imzalanarak Libya'daki savaşın bitirilmesini istemektedir. İtalya hem Balkanlarda meydana gelebilecek bir savaşı ortaya atarak Osmanlı Devleti'nin barış masasına oturmasını istiyor ve hem de Balkanlarda bir savaşın çıkmasını kendi uzun vadeli hedeflerine uygun bulmuyordu.

Bu ortamda Libya'daki savaşı sona erdirmek için 17 Ağustos 1912 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde resmen başlayan barış görüşmeleri 15 Ekim 1912 tarihinde sonuçlanmıştır. Türk-İtalyan Savaşını sona erdiren Uşi (Ouchy) Barış Antlaşması, (İtalyanca: Trattato di Losanna) 15 Ekim 1912 tarihinde gizli ön barış antlaşması ve 18 Ekim 1912 tarihinde açık barış antlaşması şeklinde Osmanlı ve İtalyan delegeler tarafından imzalanmıştır.⁸⁷ Bu antlaşmalarda yer alan önemli hususlar şöyle özetlenebilir: Osmanlı

⁸⁴ DDI, 4/VII-VIII, Belge.851, 22 Mayıs 1912, s.896-897.

⁸⁵ Kılıç, a.g.e, s.47-70.

⁸⁶ Karal, a.g.e, s.285.

⁸⁷ “Il Testo del Trattato di Pace”, La Stampa, 19 Ekim 1912.

Devleti Trablusgarp ve Bingazi'yi derhal boşaltacak ve tam bir muhtariyet verecektir. Osmanlı Devleti Trablusgarp'taki memur ve askerlerini, İtalya ise işgal ettiği Menteşe Adaları'ndan askerlerini eş zamanlı olarak çekeceklerdir. Padişah, Halife olarak Trablus'ta sadece dinî görevleri için Naibüssultan adıyla bir temsilci bulunduracaktır.⁸⁸

Bu antlaşmalara rağmen, İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'deki Osmanlı görevlilerinin çekilmediğini öne sürerek, bu işgali hiçbir zaman kaldırıp adaları Osmanlı Devleti'ne teslim etmeyecektir.⁸⁹ Diğer yandan Osmanlı Devleti ile İtalya arasında, Balkan Savaşı nedeniyle Menteşe Adaları'nın da Yunan işgaline düşmemesi için, İtalya ile dolaylı ve geçici bir anlaşma yapılmıştır.⁹⁰ Böylece Menteşe Adaları'nın statüsü de “savaş işgali” halinden çıkarak “rehine işgal” haline gelmiştir. Bu durumda Menteşe Adaları'nda 1947 yılına kadar devam edecek İtalyan işgali dönemi başlamış oluyordu.⁹¹

Ege adalarının bu durumu Yunanistan'ın Balkan Savaşı'nda Midilli, Sakız, Sisam, Bozbaba, İpsara, Ahikerya, Limni, Gökçeada, Bozcaada, Semadirek ve Taşoz adalarını işgal etmesiyle daha da karmaşık bir hal alacaktır. Bu işgallerin sonucunda Osmanlı Devleti'nin Cezâir-i Bahri Sefid vilayetini meydana getiren ve üzerinde yerleşim olan Ege adalarının hepsi-Meis dışında- Osmanlı Devleti'nin fiilen kontrolü dışına çıkmış oluyordu.

Uşi Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Türk-İtalyan Savaşı sona ermiş oluyordu ancak bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Afrika'da kalan son topraklarını da fiilen kaybetmiş oluyordu. Diğer yandan, İtalya işgal altında tuttuğu Menteşe Adaları'ndaki varlığı ile Anadolu kıyılarına oldukça yakın bir şekilde yerleşmiş oluyor böylece Doğu Akdeniz'de yeni bir durum ortaya çıkıyor ve güçler dengesi değişiyordu. Osmanlı Devleti bundan sonra daha büyük bir felaketle sonuçlanacak olan Balkan buhranı ile de mücadele etmek durumunda kalacaktır.

1.1.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması, Osmanlı Devleti ve İtalya'nın “Bekle-Gör” Politikası

Birinci Dünya Savaşı fiilen başladığında Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarının paylaşım planları aslında ana çizgileri ile çoktan tamamlanmış; Rusya, İngiltere, Fransa ve

⁸⁸ Antlaşmanın Türkçe metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.I**, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. yay., Ankara, 1953, s.451-455. Fransızca metin için bkz. **DDI**, 4/VII-VIII, Belge.1077, 18 Ekim 1912, s.1186-1189.

⁸⁹ Fahir Armaoğlu, “*Belgelerin Işığında 12 Ada Meselesi*”, **Tercüman**, 27 Kasım 1985.

⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, Kısım.III**, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 1991, s.232-233.

⁹¹ Menteşe Adalarının İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan durumu ile ilgili bir çalışma için bkz. Yeter Mengeş, “*İkinci Dünya Savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis) Adaları*”, **ÇTTAD**, XVII/34, 2017 Bahar, ss.279-318.

İtalya Osmanlı topraklarını gerek ikili ve gerekse çok taraflı anlaşmalarla paylaşmışlardı. Bu anlaşmalar içinde; İtalya'nın payında fiilen işgali altında olan Rodos ve 12 Ada'dan başka, İzmir, Antalya ve ayrıca İzmir-Kayseri-Mersin üçgeni arasında bulunan Güneybatı Anadolu da bulunmaktadır.⁹² Osmanlı Devleti'nin 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile Avrupa'da kalan son topraklarının tamamını kaybetmesinden sonra İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında, kendi aralarında meydana getirdikleri çeşitli siyasi kombinasyonlara paralel olarak; Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları üzerinde çeşitli paylaşım anlaşmaları yapmak üzere görüşmeler yapmakta oldukları ve bu anlaşmalara konu olmak üzere birçoğunun birbirinin üzerine binen nüfuz alanlarından meydana geldiği görülmektedir. Osmanlı Hükûmeti'nin bu girişimlerin birçoğunu öğrenmiş olmakla birlikte, açık veya örtülü olarak kabul etmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁹³

İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki politikalarını “*bekle-gör ve durumdan en kazançlı çık*” prensibi ile açıklamak mümkündür. İtalya, Üçlü İttifak⁹⁴ üyesi olmasına rağmen bir taraftan 1902 yılında gizlice Fransa ile de anlaşmıştır. Trentino-Alto Adige (Güney Tirol), Gradisca gibi yerlerde İtalyanca konuşan halkın Avusturya'nın işgalinde olması, bu devletle Balkan ve Adriyatik konularında da anlaşamaması nedenleriyle Avusturya ile hasım durumunda olan İtalya'nın amacı; Avusturya'nın işgalinde kalan bu toprakları kurtarmak ve Akdeniz ve çevresinde yeni sömürgeler elde etmektir.⁹⁵ Almanya, Fransa'ya karşı yapacağı savaşta İtalya'nın bir kısım Fransız kuvvetlerini Alplerde tutmasına önem vermekte olduğundan, İtalya'nın Üçlü İttifak'ta kalmasını temin için Avusturya'nın İtalya'ya, İtalyanca konuşan ve Avusturya'nın işgali altında olan nüfusun yaşadığı yerlerde taviz vermesini istemektedir. İtalya'nın yardımından ziyade tarafsız kalmasını isteyen ve İtalya'nın Güney Tirol ve Adriyatik'teki istekleriyle karşılaşmak istemeyen Avusturya ise İtalya'ya aldırmadan kendi hedefleri doğrultusunda ilerlemektedir. Öyle ki Avusturya, 28 Temmuz 1914 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan ederken, Üçlü İttifak gereği İtalya'ya danışması gerekmesine karşılık bunu bile yerine getirmemiştir.⁹⁶ Bu koşullarda Üçlü İttifak

⁹² Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 23. Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2012, s.380-384.

⁹³ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, Kısım.III**, s.1-16, s.466-479.

⁹⁴ **Üçlü İttifak**: Almanya-Avusturya-İtalya bloku. Bismarck'ın girişimleriyle, 1882'de, Almanya-Avusturya-İtalya arasında imzalanan ve tarihe “Üçlü İttifak” olarak geçen bir savunma antlaşmasıdır. Bu antlaşma 1892, 1907 ve 1912 yıllarında genişletilerek yenilenmiştir. Üçlü İttifak, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Avrupa politikasının temel taşlarından birisi olmuştur. Bu ittifak İtalya'nın Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa katılması ile sona ermiştir. Bkz. Üçok, **a.g.e**, s.162-163.

⁹⁵ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul, 1987, s.402.

⁹⁶ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.153.

devletlerinden beklediklerini alamayacağını gören İtalya, 2 Ağustos 1914 tarihinde tarafsızlığını ilan etmiştir.⁹⁷

İtalyan kamuoyu genel olarak savaş karşıtı olmakla beraber aslında Üçlü İtilâf⁹⁸ yanlısıdır. İtalya Hükûmeti ise acele etmeden beklemeyi, olası gelişmelere göre pozisyon almayı, en kazançlı çıkacağı zaman savaşa dahil olmayı planlamakta, bir taraftan da her iki tarafla da görüşmelere devam etmektedir.⁹⁹

Trablusgarp ve Balkan savaşlarından birçok bakımdan büyük kayıplarla çıkan, büyük toprak ve nüfus kaybına uğrayan, kamuoyunda ciddi bir moral bozukluğu olan Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğü nedeniyle Avrupa siyasetinde ciddi bir etkisi olması beklenmemektedir. Osmanlı milleti meydana getirme deneyimi de başarılı olamadığından toplum içinde ciddi çözümler meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki sert çekişmeler iç barışı tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. İttihatçıların Almanya'dan, Hürriyet ve İtilafçıların ise İngiltere'den medet umması ile bu iki büyük devletin Osmanlı coğrafyası üzerindeki emperyalist emelleri tam bir çelişki oluşturmaktadır.

Osmanlı Hükûmeti, Üçlü İtilaf devletleri nezdinde topraklarının garantisi için çeşitli girişimlerde bulunmasına rağmen beklediğini bulamayınca, etkisi giderek artan Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir savunma ittifakı yapmak zorunda kalmıştır. Aynı gün genel seferberlik ilan eden ve Mebusan Meclisi'ni kapatan Osmanlı Hükûmeti, 4 Ağustos 1914 tarihinde tarafsızlığını ilan etmiştir.¹⁰⁰

Bu sırada Akdeniz'de bulunan Amiral Souchon komutasındaki Goeben ve Breslau savaş gemileri, İngiliz savaş gemilerinden kaçarak 11 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara Denizi'ne gelmiştir. Osmanlı Hükûmeti tarafından bu gemilerin uluslararası hukuka göre silahtan arındırılarak savaş sonuna kadar el koyulması gerekirken, “para ödenmeden” satın alınarak Osmanlı donanmasına Yavuz ve Midilli adıyla dahil edilmiştir. Osmanlı Hükûmeti böylece finansmanının bir kısmı halktan toplanan ve yaklaşık 7 milyon sterline (1 sterlin=1.13 Osmanlı lirası) varan maliyetinin ödemesi yapıldığı halde İngiltere tarafından 30 Temmuz 1914 tarihinde el koyulmuş olan Reşadiye ve Sultan Osman zırhlıları¹⁰¹ yerine iki savaş gemisi elde etmiş oluyordu.¹⁰² Fransa'yı kısa sürede

⁹⁷ “La Guerra Europa Sta Per Scoppiare, L'Italia Rimarra Neutralita”, *Corriera della Sera*, 1 Ağustos 1914.

⁹⁸ **Üçlü İtilâf**: İngiltere-Fransa-Rusya bloku. 1894 Fransa-Rusya itifakı ile başlayan, 1904 yılında Fransa ile İngiltere arasında imzalanan Entente Cordiale ve 1907 yılında İngiltere ile Rusya arasında imzalanan antlaşma ile tamamlanan üçlü ittifak sistemi.

⁹⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.153-154.

¹⁰⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım.I**, 3. Baskı, TTTK yay., Ankara, 1991, s.62-63.

¹⁰¹ Serhat Güvenç, **Osmanlıların Drednot Düşleri**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011, s.122,158.

mağlup ederek Rusya'ya yönelmeyi planlayan Almanya, Marne muharebesini kaybetmesi sonrasında İtilaf devletleri askerî kuvvetlerinin geniş alanlara yayılmasını temin etmek ve Boğazların kapatılarak Rusya ile müttefiklerinin irtibatının kesilmesini sağlamak için, Bulgaristan'ın da İttifak Devletleri safına katılması sonrasında, Osmanlı Devleti'nin de savaşa dahil olması yönünde baskılarını artırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olmamak için maddi yapısını gerekçe göstermesi karşısında Almanya tarafından 20 Ekim 1914 tarihinde savaş için kullanılmak üzere 5 milyon lira borç verilmiştir¹⁰³. Bu gelişmeyle birlikte Osmanlı-Alman Antlaşması da dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer aldığı netleşmiş oluyordu. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin Enver Paşa ve Talat Paşa'nın da istekleri doğrultusunda savaşa sürüklenmesi süreci oldukça hızlanacaktır.

Osmanlı donanması komutanlığına getirilen Amiral Souchon komutasında, Yavuz ve Midilli'nin de dahil olduğu Osmanlı donanması, Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde, İstanbul boğazından Karadeniz'e açılarak 29 Ekim 1914 tarihinde Odessa ve Sivastopol limanlarını bombardıman etmesi sonucunda Osmanlı Devleti bir oldu bitti ile fiilen savaşa sürüklenmiştir.¹⁰⁴ Bundan sonra Rusya 2 Kasım'da, İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise üç devlete karşı 11 Kasım 1914 tarihinde savaş ilan etmiştir.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti bu durumda Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa girmiş oluyor, yani İtalya ile Osmanlı Devleti dolaylı olarak aynı ittifak içinde yer alıyorlardı ancak İtalya, o dönemde henüz savaşa fiilen dahil olmamıştır. Bu durum da doğal olarak Osmanlı Hükûmeti'nde İtalya konusunda birtakım şüpheler doğmasına neden olmaktadır.

1.1.3. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne Karşı Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi

İtilâf Devletleri gemilerinden meydana getirilen donanmanın Çanakkale Boğazı'ndan geçmek üzere saldırı başlattığı günlerde Osmanlı Devleti'nin yıkılacağından ve kendisinin bundan istediği payı alamayacağından endişe eden İtalyan Hükûmeti, yeniden İtilâf Devletleri'ne yönelmiştir. Savaşın kısa süreceği ihtimalinin ortadan kalkması ve İtilâf Devletleri tarafından Çanakkale cephesinin açılmasıyla savaşın Akdeniz'e sirayet etmesiyle İtalya'nın önemi artmıştır. Bu durumda, Londra'da 26 Nisan 1915 tarihinde, yani Çanakkale

¹⁰² Aybars, **a.g.e**, s.94.

¹⁰³ Karal, **a.g.e**, s.392-399.

¹⁰⁴ Sander, **a.g.e**, s.372-373.

¹⁰⁵ Uçarol, **a.g.e**, s.410.

kara savaşlarının başladığı günlerde; İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gizli bir anlaşma imzalanmıştır. İtalya'nın İtilâf Devletleri tarafında savaşa girmesini öngören bu anlaşmanın Osmanlı Devleti ile ilgili hükümlerine göre; İtalya, 1911-1912'de işgal ettiği Trablusgarp üzerinde hak ve imtiyazlara tamamen sahip olacak, Rodos ve 12 Ada İtalyan egemenliğine geçecek, Anadolu'nun İtilâf Devletleri tarafından işgali durumunda İtalya Antalya bölgesini işgal etmek hakkına sahip olacaktı. İtalya ayrıca Arabistan'da bağımsız bir Müslüman devleti kurulması hususundaki deklarasyona da katılmış oluyordu.¹⁰⁶ Londra Antlaşması ile istediklerini elde eden İtalya, 24 Mayıs 1915 tarihinde Avusturya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na dahil olacaktır.¹⁰⁷ Başbakan Antonio Salandra, İtalyan Meclisi'nde 2 Haziran 1915 tarihinde yaptığı konuşmada; “*İtalya'nın, yalnız Adriyatik'te değil, uluslararası bütün ilişkilerde önemli bir yer elde etmek için savaştığını*” söylüyordu.¹⁰⁸

Savaş devam ederken, Osmanlı-İtalya ilişkileri de giderek gerginleşmekte olmasına rağmen İtalyan devlet adamlarından çoğu İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesine karşı bulunmaktadır. Buna karşılık Dışişleri Bakanı Sonnino'nu ağırlığını koyması sonucunda Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyanların tahliyesini bahane eden İtalyan Hükûmeti, Çanakkale kara savaşlarının yoğun bir şekilde devam ettiği bir dönemde, 21 Ağustos 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini bildirmiştir.¹⁰⁹ Böylece İtalyan Hükûmeti, Londra Paketi'nin imzalanmasından 5 ay sonra ve oldukça tereddütlü bir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmiş oluyordu.¹¹⁰

İtalyan Hükûmeti kendi kamuoyunu tatmin etmek için Osmanlı Hükûmeti'nin Trablusgarp'taki direnişçilere destek vermesini savaş gerekçesi olarak gösterecektir. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinde özellikle İngiltere'nin baskıları ve mali yardımlarını keseceği konusundaki tehditleri de etkili olacaktır. Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş olmasına ve İtilaf Devletleri'nin teşvik etmelerine rağmen İtalya, Çanakkale cephesine kuvvet göndermemiştir. Bu dönemde İtalya'nın Anadolu sahillerine saldırma ihtimaline karşı Osmanlı Hükûmeti tarafından çeşitli tedbirler alınmış ancak bu saldırılar gerçekleşmemiştir. Buna karşılık İtalyan donanması, Osmanlı Devleti'ne karşı 1911-1912 Trablusgarp savaşında olduğu gibi Akdeniz ve Ege sahillerinde abluka uygulamıştır.¹¹¹

¹⁰⁶ Aybars, **a.g.e**, s.109.

¹⁰⁷ “L'Italia Dichiarò Guerra all'Austria-Ungheria”, **Corriera della Sera**, 24 Mayıs, 1915.

¹⁰⁸ “La Risposta dell'Italia è Degna di Passare alla Storia”, **La Stampa**, 3 Haziran 1915.

¹⁰⁹ “L'Italia Dichiarò Guerra alla Turchia” **Corriera della Sera**, 22 Ağustos 1915.

¹¹⁰ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.86.

¹¹¹ Kurtcephe, **a.g.e**, s.247-248.

İtalya ile Osmanlı Devleti silahlı kuvvetleri savaş sırasında fiilen hiç karşı karşıya gelmemişler ancak Trablusgarp bölgesinde gayri nizami harp şeklindeki savaşta dolaylı olarak karşılıklı mücadele etmişlerdir.¹¹² Bu durum Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Aralık 1918'e kadar devam edecektir.¹¹³

1.1.4. Saint Jean de Maurienne Antlaşması

İtalyan kamuoyunda, savaşın başlangıcında Avusturya'ya karşı kazanılacak kolay bir zafer sonrasında Macaristan topraklarının dahi fethedileceği beklentisi yaratılmasına rağmen bunun pek mümkün olamayacağı kısa sürede anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında 4 Mart 1915 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ve İngiltere ile Fransa arasında 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'nda İtalyan payının yer almamış olması ve kamuoyunda savaş konusunda endişelerin giderek yükselmesi sonucunda İtalya, Anadolu'da kendisine 26 Nisan 1915 tarihinde imzalanmış olan Londra Antlaşması'nda belirtilenlerden daha geniş bir alanın verilmesi için 19 ve 20 Ekim 1916 tarihlerinde İngiltere, Fransa ve Rusya'dan talepte bulunmuştur.¹¹⁴ Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin başlaması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa dahil olması karşısında İtilâf Devletleri, İtalya'nın savaşa ağırlığını koymasını sağlamak maksadıyla görüşmeler başlatmak durumunda kalacaklardır.¹¹⁵

19-21 Nisan 1917 tarihlerinde Fransa-İtalya sınırında St. Jean de Maurienne İstasyonu'nda bir vagonda toplanan; İngiliz Başbakanı Lloyd George, Fransa Dışişleri Bakanı Ribot, İtalya Dışişleri Bakanı Sonnino ve İtalya Başbakanı Boselli; yapılan görüşmeler sonunda İtalya'ya, Antalya vilayetine ek olarak İzmir vilayetinin verilmesine ve Mersin limanından serbest liman olarak faydalanma hakkı tanınmasına karar vermişlerdir. Buna karşılık İtalya; daha önce İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Osmanlı topraklarını paylaşmak için yapılan gizli anlaşmalardaki hususları kabul etmiş oluyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda imzalanan bu en son paylaşım anlaşmasının Rusya tarafından onaylanması gerekmekte ve bu durum, İtalya'nın haklarında zayıf bir noktaya işaret etmektedir.¹¹⁶ 8 Ağustos 1917 tarihinde Londra'da imzalanan bir memorandum (andıç) ile St. Jean de Maurienne görüşmelerine atıf yapılmış ve geçerliliği teyit edilmiştir ancak Rus temsilcinin bulunmaması önemli bir

¹¹² Osmanlı Hükûmeti, İtalya'nın 21 Ağustos 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi sonrasında Trablusgarp'ı İtalyan idaresine bırakan Uşi Antlaşmasının geçersiz olduğunu ve Trablusgarp Vilayeti ile Bingazi Sancağının Osmanlı topraklarından saydığını Padişah iradesiyle ilan etmiştir. Bkz. Kurtcephe, **a.g.e.**, s.251-256.

¹¹³ Detay için bkz. Yusuf Gedikli, **Trablusgarp Cephesi Hatıraları**, Paraf yay., İstanbul, 2011, s.106-118.

¹¹⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s. 420.

¹¹⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.177.

¹¹⁶ Karal, **a.g.e.**, s.545-546.

eksikliğe işaret etmektedir.¹¹⁷ Rusya’da 7 Kasım 1917 devrimi sonrasında iktidarı ele geçiren Bolşevikler, bu anlaşmayı onaylamadıkları gibi, İtilâf Devletleri arasında yapılan tüm gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna açıkladılar. İtalya, İngiliz–Fransız oyununa geldiğini ancak 1919 Paris Barış Konferansı görüşmeleri esnasında anlayacaktır.¹¹⁸

1.1.5. İtalya’nın Caporetto Yenilgisi ve Vittorio Veneto Zaferi

İtalyan silahlı kuvvetleri Birinci Dünya Savaşı esnasında sadece kendi topraklarında meydana gelen muharebelere katılmış ve çok sayıda ölü, yaralı, esir ve kayıp vermesine rağmen istenen başarıları yakalayamamıştır. İtalya 1915-1917 yılları arasında Kuzey İtalya-Avusturya cephesinde yapılan ve hiçbir sonuç getirmeyen 11 adet İsonzo muharebesinde ölü, yaralı ve kayıp olarak 1.100.000 kişilik bir zayiata uğramıştır. Avusturyalıların zayıfatı ise 650.000 kişi olacaktır.

24 Ekim 1917 tarihinde Avusturya-Macaristan-Alman kuvvetleri tarafından İsonzo cephesinde Carnic Alplerindeki Caperotto’dan başlatılan bir taarruz neticesinde beklenmedik şekilde cephesi yarılan İtalyan kuvvetleri ağır kayıplar vererek yaklaşık 110 km. gerideki Piave Nehri’ne kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Tarihe 12. İsonzo Muharebesi veya Caporetto Savaşı olarak geçen ve 19 Kasım 1917 tarihinde sonuçlanan bu savaşta İtalyan silahlı kuvvetlerinin kayıpları oldukça yüksek olacaktır. 250.000’den fazla askerini esir olarak veren İtalyan silahlı kuvvetlerinde 350.000 kayıp ve kaçak asker de bulunmaktadır. İtalyan silahlı kuvvetlerinde ölü sayısı 13.000, yaralı sayısı ise 30.000’dir. Diğer yandan İtalyan ordusunun geri çekilmesiyle birlikte 600.000 sivil de göç etmek zorunda kalacaktır.

Bu taarruz, başlangıçtaki baskın tesiri geçtikten sonra, Avusturya-Macaristan-Alman kuvvetleri tarafından stratejik hazırlık olmadığından sonuçları değerlendirilemeyecek ve İtalyan kuvvetlerini daha çok gerideki ihtiyatlarına ve lojistik merkezlerine iterek kesin bir sonuç vermeyecektir¹¹⁹. Diğer yandan bu savaşın sonuçları İtalya’yı askerî ve siyasal yönden oldukça fazla etkileyecek, komuta yapısı değiştirilecek ve savunma bakanlığında yeni düzenlemeler yapılacak ve gelecekte İtalyan kamuoyunu meşgul eden ve Faşizmin yükselmesine zemin hazırlayan olaylardan birisi olarak anılacaktır.

Bu cephede İtalya bakımından ikinci önemli muharebe, savaşın sonlarında İttifak devletlerinin çözülmekte olduğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun müstakil olarak

¹¹⁷ “I Problemi Che Dovranno Esser Risolti dalla Conferenza di Londra”, **Corriera della Sera**, 9 Ağustos 1917.

¹¹⁸ Childs, **a.g.e**, s.261.

¹¹⁹ Liddel Hart, **Strateji, Dolaylı Tutum**, (Çev. Cemal Enginsoy), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s.201-202.

ateşkes girişimlerinde bulunmakta olduğu Ekim 1918’de yaşanacaktır. General Armando Diaz komutasında, 52 İtalyan tümeni, 3 İngiliz tümeni, 2 Fransız tümeni ve 1 ABD alayından meydana gelen ve 600 uçak tarafından desteklenen İtilaf kuvvetleri, 24 Ekim 1918’de Monte Grappa bölgesinde, Vittorio Veneto’yu hedef alan taarruzla karşılarındaki Avusturya-Macaristan ve Alman kuvvetlerini bozguna uğratacaklardır. İtalyan basınında 1 Kasım’da Grappa cephesindeki düşmanın tamamen çözülmüş olduğu haberleri yer almaktadır.¹²⁰ 4 Kasım 1918 tarihinde Villa Giusti’de İtalya ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanan ateşkese kadar devam eden ve İtalya cephesinde savaşı sonlandıran bu muharebelerde İttifak kuvvetleri ağır kayıplara uğrayacak, 120.000’i Alman askeri olmak üzere, 350.000’in üzerinde esir verecektir. İtalyan kuvvetleri ise Avusturya içlerine doğru ilerleyerek Innsbruck’u işgal edecek ve Trieste’ye çıkacaklardır. Tarihe “Vittorio Veneto” savaşı olarak geçecek olan bu muharebe Mussolini tarafından daha sonra “*Dünyanın en büyük savaşı*” olarak nitelendirilecektir.¹²¹ İtalya bu savaşın sonuçları ve daha sonra 10 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Avusturya ile imzalanan St. Germain Antlaşması’yla, Avusturya’nın işgali altındaki Güney Tirol, İsonzo Vadisi, Trieste ve bazı Dalmaçya adalarını kendi topraklarına katacaktır.

1.1.6. İtalya’nın Anadolu Macerası ve Ekonomik Ayrıcalık İstekleri

Osmanlı Hükûmeti, Suriye-Filistin cephesindeki başarısızlıklar, Bulgaristan’ın savaştan çekilmesiyle Almanya ile irtibatının kopması, Trakya’da toplanan İngiliz-Fransız kuvvetlerinin harekete geçme hazırlığı ve diğer müttefiklerinin de yenilgiyi kabul etmesi¹²² sonucunda, Ahmet İzzet Paşa’nın sadrazam olması sonrasında, ateşkes konusunda girişimler başlatmak zorunda kalmıştır.¹²³ Osmanlı Hükûmeti ile İtilâf Devletleri arasında silahlı çatışmaya son veren ve oldukça ağır hükümler içeren Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918 tarihinde Limni adasında Mondros Limanı’nda demirli bulunan Agamemnon savaş gemisinde İtilaf Devletleri temsilcisi İngiliz Amiral Arthur Calthorpe ile Osmanlı Heyeti arasında imzalanmıştır.¹²⁴ Ateşkesin Mondros Limanı’nda imzalanmış olduğu haberi Stefani Ajansı kanalıyla İtalyan basınında da yer almaktadır.¹²⁵ Yirmi beş maddeden meydana gelen Mondros Mütarekesi’ndeki en önemli hususlar arasında; Boğazlar bölgesinin İtilâf Devletleri tarafından işgal altına alınması (madde:1), İtilâf Devletleri’nin Osmanlı topraklarında kendi

¹²⁰ “Tutto il Fronte Nemico del Grappa é Corrolato”, **La Stampa**, 1 Kasım 1918.

¹²¹ Denis Mack Smith, **Mussolini**, Alfred A. Knopf yay, New York, 1982, s.30-31.

¹²² Almanya, savaşın aleyhine sonuçlanacağını görerek 29 Eylül 1918 tarihinde ABD nezdinde, Wilson prensiplerine uygun bir ateşkes için girişimlerine başlamıştır.

¹²³ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İstittiklerim**, 5. Baskı, TTK yay, Ankara, 2010, s.153.

¹²⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s.430-431.

¹²⁵ “La Firma dell’Armistizio tra La Turchia e gli Alleati”, **La Stampa**, 1 Kasım 1918.

emniyetleri için gerekli gördükleri noktaları işgal edebilecekleri (madde:7¹²⁶), Trablusgarp ve Bingazi'deki Türk subaylarının en yakın İtalyan birliğine teslim olması (madde:17) hükmü de bulunmaktadır.¹²⁷ Enver Ziya Karal, Mondros Mütarekesi'nin karakterini; Osmanlı İmparatorluğu'na son verilmesi, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin kısıtlanması ve Türkiye'nin paylaşılmasına zemin hazırlanması olarak tasvir etmektedir.¹²⁸

İtalya, Osmanlı imparatorluk topraklarının paylaşılması antlaşmalarına iştirak etmiş olduğu gibi savaş sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak Anadolu topraklarına işgal kuvvetleri de göndermiştir. Mondros Mütarekesi'ne göre Boğazlar açılınca, Osmanlı Hükûmeti'nin İtalyan ve özellikle Yunan gemilerinin bulunmaması yolundaki gayretlerine karşılık, 13 Kasım 1918'de gösterilerle İstanbul'a gelen ve 61 parçadan oluşan İtilâf donanmasında İtalyan ve Yunan gemileri de bulunmaktadır. 15 Kasım 1918 günü 167 parçaya ulaşan İtilâf donanmasında İtalyanların 10 adet harp gemisi bulunmaktadır. İstanbul'u işgal etmek üzere karaya çıkan çoğunluğu İngiliz olmak üzere toplam 3500 kişilik İtilâf kuvvetleri askerlerinden 470'i İtalyan ordusuna mensuptur. İstanbul'a yerleşen İtilaf kuvvetleri Osmanlı kıyılarını da kontrol altına almak üzere tertipler almışlardır. Bu kapsamda Doğu Karadeniz limanları İngilizlerin, Batı Karadeniz limanları ile Mersin ve İskenderun limanları Fransızların, Edremit, İzmir, Bodrum, Marmaris, Antalya limanlarının kontrolü ise İtalyanlara bırakılmıştır.¹²⁹ 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal eden İngiliz General Milne'nin komutası altındaki İtilâf kuvvetleri arasında İtalyan donanmasının gemileri ve karaya çıkarılan askerleri de bulunmaktadır.¹³⁰

Paris Barış Konferansı'nın devam ettiği bir sırada; İtalya, şehirde meydana gelen asayişsizlikleri bahane olarak göstererek, 28 Mart 1919 tarihinden itibaren Antalya'yı işgal etmeye başlamıştır.¹³¹ İtalyan askerlerinin giderek iç bölgelere doğru ilerlemesi karşısında İngiltere, Fransa ve ABD telaşa kapılmışlardır. Diğer yandan, İtalya'nın Adriyatik konusunun kendi istekleri doğrultusunda halledilmemesini gerekçe göstererek 24 Nisan 1919 tarihinde Paris Konferansı'ndan çekilmesi ve bir İtalyan harp gemisinin İzmir'e gönderilmiş olduğunun öğrenilmesini bahane eden İngiltere, Fransa ve ABD temsilcileri olan Lloyd George, Clemenceau ve Wilson tarafından; 30 Nisan 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e çıkarılması

¹²⁶ Bu madde İtilâf devletleri'nin Osmanlı topraklarında yapmayı planladıkları işgal için hukukî gerekçe oluşturmak maksadıyla mütarekeye dahil edilmiştir.

¹²⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım.IV**, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 1991, s.742-746.

¹²⁸ Karal, **a.g.e**, s.560-561.

¹²⁹ **Türk İstiklal Harbi (TİH), C.I, Mondros Mütarekesi ve Tabikâtı**, Gnkur.Bşk.yay., Ankara, 1962, s.122-127.

¹³⁰ "Constantinopoli Occupata dalle Truppe Alleate", **La Stampa**, 18 Mart 1920.

¹³¹ "Sbarco di Marinai Italiani a Adalia", **Corriera della Sera**, 3 Nisan 1919.

kararı alınmış ve bu karar konferansa yeniden dönen İtalyanlardan gizlenmiştir.¹³² Bundan sonra İtalya, Kuşadası'na da asker çıkarmaya başlayacaktır.¹³³ İtalyan askerleri Kuşadası ve Selçuk'u işgal ederek ilerlerken, bu işgallerden dolayı İtalyan Hükûmeti'nin kötü bir niyet beslemediğini, bu işgallerin Osmanlı Hükûmeti ile anlaşarak yapıldığını belirtmektedirler.¹³⁴

İtalyanların Antalya'daki kuvvetlerini arttırarak iç bölgelere sevk etmeye başlaması karşısında Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran 1919 tarihinde 15.Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafında; *"İtalyanların Antalya'daki kuvvetlerini arttırmakta olduklarını, bunun ülkemizi paylaşmak amacına yönelik olduğunun anlaşıldığını, ülkemiz bütünlüğüne yönelik bu hareketlere karşı Konya'daki 2. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın çabalarının desteklenmesini, bunun için gerekli millî çabaların gösterilmesini ve işgallerin protesto edilmesini"* bildirmiştir.¹³⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın istediği tepkiyi ilk gösteren yerlerden Isparta ve Uluborlu, İtalyanlara karşı direnç gösterecek ve bu yerler İtalyanlar tarafından işgal edilemeyecektir.

İtalyanların Anadolu'da bulundurduğu askerî güç Temmuz 1919 itibarıyla 18.000 asker mertebesindedir. İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'daki merkez karargâhı Antalya'da konuşlandırılmıştır. Leros Adası'nda ayrıca bir tugay karargâhı bulunmaktadır. İtalyanlar; Anadolu'da Antalya merkez olmak üzere, Kaş, Meis, Finike, Konya, Muğla, Burdur, Fethiye, Milas, Söke, Selçuk, Marmaris, Çine ve Kuşadası'nı fiilen işgal ettikleri gibi, Foça, Afyon, Akşehir, Tekirdağ, Malkara, Edirne ve Kırkağaç'da da askerî kuvvet bulundurmaktadırlar.¹³⁶

İtalyanlar Anadolu'yu işgalleri esnasında, 1911-1912 Trablusgarp savaşından aldıkları derslerin de etkisiyle, halka karşı yumuşak, hoşgörülü ve anlayışlı davranmakta; açtıkları dispanserler ile halka bedava sağlık hizmeti vermekte, çocuklara çikolata, oyun kartları gibi hediyeler dağıtmaktadırlar. Türk güçleriyle silahlı bir çatışmaya girmekten özellikle kaçınan İtalyanlar, Trablusgarp'ta yaptıklarının benzeri şekilde, açtıkları banka şubelerinden halka kredi vereceklerini ilan ederek sempati kazanmaya çalışmaktadırlar. İtalyanlar, Yunan işgal bölgesinden kaçarak, İtalyan işgal bölgesine gelen halkı kabul etmekte ve Yunanlara teslim etmemektedirler. Anadolu insanının saltanata bağlılığından da faydalanmaktan geri kalmayan İtalyanlar, özellikle halkın üzerinde manevi etkisi olan kişilerle iyi ilişkiler tesis ederek onların etkilerini kullanmaya gayret etmektedirler. İtalyan işgali altındaki bölgelerde yaşamış

¹³² Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, C.I, TTK yay., Ankara, 1997, s.328-329.

¹³³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Hükûmeti'nin Dış Siyasası**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 1995, s.36.

¹³⁴ **Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Atatürk**, (Prj. Ynt. Yusuf Sarımay), Başbakanlık Devlet Arşivleri Bşk.lığı yay., Ankara, 2007, s.252-253.

¹³⁵ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, ATAM yay., Ankara, 2006, s.54.

¹³⁶ **TİH, C.VII, İdari Faaliyetler**, Gnkur. Bşk.lığı yay., Ankara, 1975, s.6.

olan insanların ortak kanaati: “İtalyanların Türklere karşı çok iyi davrandıklarıdır.”¹³⁷ Yunanların gösterdiği vahşet ve sert muameleyi gören ve duyan halk, İtalyanları deyim yerindeyse “ehven-i şer” olarak değerlendirmektedir.¹³⁸

Fabio L.Grassi, Kont Carlo Sforza’nın İtalyan yüksek komiseri olarak 17 Kasım 1918’de İstanbul’a görevlendirilmesiyle İtalya’nın Türk politikasında, İngiliz karşıtı, ciddi bir dönüş ve gizli faaliyetlerinde belirgin bir yoğunlaşma meydana geldiğini belirtmekte, bu dönemde Sforza’nın çevresinde, İstanbul’da ve Roma’da yaşayan bir Türk aydın grubu oluşturduğunu ifade etmektedir.¹³⁹ Bu dönemde Arnavut milletvekilleri olan Şahin ve Ahmet Dino kardeşlerin görünürde desteklediği görülen ancak gerçekte İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza’nın koruyuculuğu altında çalışan Türk-İtalyan Dostluk Derneği’nin önemli faaliyetler gösterdiği görülmektedir.¹⁴⁰ Bu dönemde bir kısım Türk aydını arasında “İtalyan Mandası” konusunun da gündeme alınmış olduğu görülmektedir. Bunların arasında bulunan Gelibolu Milletvekili Celâl Nuri’nin (İleri), 16 Şubat 1919 tarihli İleri ve Âti gazetelerinde yayımlanan “Yeni İtalya” başlıklı makalesinde, İtalya hakkında olumlu görüşlerini açıklayarak kamuoyunu yönlendirmeye çalışmakta olması ilginç bir örnektir.¹⁴¹ Bu makalenin Kont Sforza tarafından geniş bir özet halinde Roma’ya gönderilerek “bir kısım Türklerin İtalya’ya karşı sempati duymaya başladıkları” kanaatini iletmesi ise daha da ilginçtir.¹⁴²

Yine bu dönemde Kont Sforza, İstanbul’da Mustafa Kemal Paşa ile 17 Aralık 1918 tarihinde bir görüşme yapacaktır. Mustafa Kemal Atatürk, Falih Rıfkı Atay’a 1926 yılında anlattığı hatıralarında, Kont Sforza’dan isim vermeden “bir İtalyan şahsiyeti” olarak söz etmekte, son derece nazik davranışlar gösteren bu şahısla görüşmesinden sonra oldukça karamsar düşüncelere kapılmaktan kendisini alamadığını belirtmektedir.¹⁴³ Lord Kinross, Sforza’nın, her ne kadar Türkiye’nin bölünmesi konusunda müttefikleriyle iş birliği yapan İtalya’nın bir görevlisi olmakla birlikte, bir başarısızlık olasılığı karşısında, milliyetçi

¹³⁷ Milli Mücadele döneminde İtalyanların Anadolu’yu işgal siyaseti ve Türk halkına karşı uyguladıkları politikalar için bkz. Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, ATAM yay., Ankara, 2002, s.130-149.

¹³⁸ Bkz. M.Şefik Aker, **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali**, C.I, Askerî Mecmua, Sayı.45, 1 Mart 1937, İstanbul As. Matbaası, İstanbul, 1937, s.24-54.

¹³⁹ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.179-184.

¹⁴⁰ Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I, s.169.

¹⁴¹ Mevlüt Çelebi, “Mütareke İstanbul’unda Bir İtalyan Dostu: Celâl Nuri”, **Tarih ve Toplum**, C.XVIII, S.108, Aralık 1992, s.365-366.

¹⁴² Kont Sforza’nın raporu için bkz. **I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 6, (1918-1922), C.II, (18 Ocak-23 Mart 1919)**, Belge.397, 18 Şubat 1919, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1980. s.273-275.

¹⁴³ Falih Rıfkı Atay, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, Bateş yay., İstanbul, 1998, s.101-103.

hareketin liderleriyle bir bağ kurmayı düşünecek kadar da kurnaz olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴ Kont Sforza'nın İtalyan devletinin bir görevlisi olarak kendi devletinin çıkarlarını daima ön planda düşünmek durumunda olduğu gerçeği gözden uzak tutulmaması gereken bir husus olduğu muhakkaktır.

Bu dönemde Roma, İtalyan Hükûmeti'nin izni ve desteği ile Avrupa'daki Türklerin siyasi faaliyetlerinde serbestçe devam edebilecekleri bir yer olma özelliği kazanmıştır¹⁴⁵. TBMM temsilcisi olarak Roma'ya gönderilen Cami (Baykurt) Bey'in o dönemde Dışişleri Bakanı olan Kont Sforza ile ilişki kurduğu, gözlemci sıfatıyla önemli toplantılara katıldığı görülmektedir.¹⁴⁶

İtalya, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan millî mücadele karşısında, fiilî işgal düşüncesinden uzaklaşarak, ekonomik ayrıcalıklar elde edebileceği anlaşmalar yapmak yoluna yönelmiştir. Bu girişimlerinin esin kaynağı; Sevr Antlaşması'na ilave olarak İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan ve Anadolu'yu özel çıkar bölgelerine ayıran “Üçlü Antlaşma”¹⁴⁷ olacaktır. İtalya, diğer yandan, Paris Barış Konferansı görüşmelerinde Anadolu ve adaların paylaşılması konusunda rekabet halinde olduğu Yunanistan ile Menteşe Adaları (Rodos, Meis ve 12 Ada) ve Kıbrıs konusunda anlaşmalar yapmaktan da geri kalmayacaktır. Bonin-Venizelos Mutabakatı¹⁴⁸ ile Rodos ve Meis dışındaki tüm Menteşe Adaları Yunanistan'a devredilmektedir. Diğer yandan 30 Aralık 1915 tarihinden beri Fransız işgalinde olan¹⁴⁹ Meis Adası'nı da Mondros Mütarekesi hükümlerine göre teslim alan İtalya, Sevr Antlaşması'nın uygulanamaması ve Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlaması sonrasında 20 Kasım 1921 tarihinde “Rodos, Meis ve İşgal Altında Olan 12 Adalar İdaresi” adı altında bir yönetim kurmuştur.¹⁵⁰ Yunanistan'ın Anadolu'da kesin olarak mağlup olması ve Mudanya Ateşkes görüşmelerinin başlaması sırasında İtalya, 8 Ekim 1922 tarihinde Bonin-

¹⁴⁴ Lord Kinross, (Çev: Necdet Sander), **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 19. Basım, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 2007, s.179.

¹⁴⁵ Galip Kemali Söylemezoğlu, **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi, 1918-1922**, Ülku Matbaası, İstanbul, 1953, s.467-472.

¹⁴⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tarihi Mektuplar”, **Tanin**, 10 Şubat 1945.

¹⁴⁷ **Üçlü Antlaşma (Tripartite Agreement-Accord Tripartite)**: 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'na paralel olarak aynı gün, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Anadolu'yu özel çıkar bölgelerine ayıran ve kendi aralarındaki rekabetten kaçınmak için imzaladıkları anlaşma. Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II**, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2003, s.78. Ayrıca bkz. **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız, 1919-1922**, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s.19-25.

¹⁴⁸ **Bonin-Venizelos Mutabakatı**: İtalya'nın Paris Büyükelçisi Bonin ile Yunan Başbakan Venizelos arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan ve Sevr Antlaşması'na ek olan antlaşmadır.

¹⁴⁹ Şerafettin Turan, “Rodos ve 12 Adanın Türk Hakimiyetinden Çıkışı”, **Belleten**, C.XXIX, S.113, Ocak 1965, s.104.

¹⁵⁰ Cevdet Küçük “Ege Adalarında Türk Egemenliği”, **Ege'de Temel Sorun**, (Yay. Haz.Ali Kurumahmut), TTK yay., Ankara, 1998, ss.64.

Venizelos Antlaşması'nın feshedildiğini ve Menteşe Adaları'nın İtalya himayesinde olduğunu açıklayacaktır.¹⁵¹

İtalya, Batılı devletlerle Ankara Hükûmeti'ni resmî olarak ilk defa bir araya getiren 1921 Londra Konferansı'na katılacak olan ve Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti'nin Antalya-Roma üzerinden Londra'ya ulaşmasında aracılık etmiştir.¹⁵² İstanbul ve Ankara hükûmetlerinin ayrı ayrı temsil edildiği konferans esnasında Batılı devletler tarafından, Sevr Antlaşması'nın çok az yumuşatılmış bir versiyonu ortaya atılarak bunun üzerinden görüşmeler yapılmıştır.¹⁵³ Türk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza arasında 12 Mart 1921 tarihinde imzalanan ve İtalya'ya Anadolu'da birtakım ekonomik ve ticari ayrıcalıklar verilmesini öngören Türk-İtalyan sözleşmesi, Ankara tarafından, millî çıkarlara uygun olmaması nedeniyle onaylanmayarak TBMM'ne sunulmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu antlaşmaların, İtilaf Devletleri temsilcilerinin Sevr projesinin ardından kendi aralarında imzalamış oldukları Üçlü Antlaşma (Accord Tripartite) kapsamında ve başka isimler altında hazırlanmış olduğunu belirtmekte ve Türk milletinin gerçekleştirmeye çalıştığı amaç ve ülküsüne uygun olmadığını ifade etmektedir.¹⁵⁴ Bu sözleşmelerin Türkiye'de kabul görmemesi İtalyan tarafında hayal kırıklığı yaratacaktır.¹⁵⁵

İtalya, bu girişimlerinden istediği sonuçları alamamakla birlikte, 2. İnönü Savaşı'nın da Türkiye lehine sonuçlanması sonrasında, 1921 Haziran ayından itibaren Anadolu topraklarını tahliye etmeye başlamıştır¹⁵⁶. İtalyan kuvvetleri 5 Temmuz 1921 tarihinde Antalya'yı törensiz olarak terk etmişlerdir. İtalyanların Antalya'dan ayrılırken kendilerine dostça tören yapılması taleplerinin o sırada Antalya'da Türk kuvvetlerinin komutanı olan Alb.Mehmet Şefik Bey (Aker) şöyle değerlendirmektedir:

“Onlar çekilirken Antalya’da idim. Son asker kafilesini vapurlarına bindirecekleri sırada Türk askerinin iştiraki ile dostane merasim yapılması arzusunu gösterdiler. Doğrusunu söylemek lazımdır ki netice itibarıyla İtalyanlardan bir zarar görmedik hatta bazı faydalarını ve müsait davranışlarını memnuniyetle kaydederim. Bu itibarla onlara giderken uğurlar olsun makamında selamlamayı çok görmemek lazım gelir gibi idi...Fakat onların memleketimize dostluk için gelmemiş olduklarını ve özellikle muhasımımız devletlerle müttefik olduklarını ve aramızda resmen barış olmadığını

¹⁵¹ Turan, **a.g.e**, s.108-109.

¹⁵² Aybars, **a.g.e**, s.468.

¹⁵³ Arnold J.Toynbee, **Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet yay., İstanbul, 1971,s.120.

¹⁵⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 26. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2018, s.400-401.

¹⁵⁵ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.241.

¹⁵⁶ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız**, s.124.

düşünerek onları Türk ordusu namına selamlamayı elbet uygun göremezdim ve kendilerinin yaptığı ufak merasime ordu namına bizden kimseyi iştirak ettirmedim."¹⁵⁷

Corriera della Sera gazetesinde yer alan ve İtalyan kuvvetlerinin neden Antalya'dan çekilmekte olduklarının irdelendiği haberde; İtalya Hükûmeti'nin Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlara müdahil olmak istemediği, İngilizler tarafından hazırlanmakta olan bir saldırının beklenmekte olduğu Ankara'daki hükûmetin daha milliyetçi olduğu ve yabancıların istenmediğini, İtalya'nın Anadolu topraklarında gözü olmayan tek Avrupa gücü olduğu, İtalya'nın tam bu sırada Anadolu'ya askerî güçlerini yönlendirebileceğini ancak bunun yerine kuvvetlerini çekmeyi tercih ettiği belirtilmektedir.¹⁵⁸

Bu dönemde İtalya'da savaş sonrası sosyal patlamalar yaşanmaktadır. ABD'nin savaş sonrası İtalya'dan gelecek göçleri durdurması, ekonomik sıkıntılar, artan nüfusun beslenmesinde yaşanan sorunlar ve işsizlik sonucunda giderek yaygınlaşan işçi hareketleri ve grevler, siyasal istikrarsızlık ile adeta bir iç savaş görüntüsü yaratmaktadır. Bu koşullarda İtalya'nın Anadolu'da yeterli olabilecek bir kuvvet bulundurması oldukça zor görülmektedir. Zaten bu karmaşanın sonunda 30 Ekim 1922 tarihinde Benito Mussolini resmen başbakan olacak ve Faşizm iktidara gelecektir.

Askerlerini Anadolu'dan çekmekte olan İtalya Hükûmeti tarafından Ankara'dan ekonomik ayrıcalıklar elde etmek maksadıyla çeşitli girişimler yapıldığı da görülmektedir. Bu konuda en ciddi girişimlerden birisi "Fago Misyonu" olarak adlandırılan bir harekettir. 15 Temmuz 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile İtalyan temsilci Kont Fago arasında Ankara'da imzalanan bir anlaşmaya göre, İtalya'ya Anadolu'da bir takım ekonomik öncelikler tanınacak, bunun karşılığında İtalya tarafından, Kemalist hareket tüm diplomatik girişimlerinde desteklenecek ve Ankara Hükûmeti'ne 4 milyon TL kredi verilecektir.¹⁵⁹ İtalya Hükûmeti tarafından anlaşma yapmak üzere Ankara'ya gönderilen ve 24 Ekim-11 Aralık 1921 tarihleri arasında Ankara'da kalarak çeşitli görüşmeler yapan Cavaliere Tuozzi başkanlığındaki heyet de bu girişimlerin arasında en ilgi çekici olanlardandır. Askerî durumun Yunanlıların lehine olduğu ve İtalyanların Anadolu'daki askerî durumunun sağlam olduğu bir dönemde planlanan ancak Sakarya Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra Ankara'ya ulaşabilen "Tuozzi Heyeti"nin esas hedefi iktisadi ayrıcalıklar elde etmek ve Üçlü Antlaşma'da İtalya'nın payına düşen özel çıkar bölgeleriyle ilgili anlaşma yapmaktır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Aker, **a.g.e.**, s.89.

¹⁵⁸ "Perche Adalia é Abbandonata delle Truppe Italiane", **Corriera della Sera**, 10 Haziran 1921.

¹⁵⁹ Ünsal Yavuz, "Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Makaleler, (Yay. Haz. Berna Türkoğan), ATAM yay., Ankara, 2000, s.123.

¹⁶⁰ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.242.

Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul edilen Tuoizzi'ye; İtalya'nın Misak-ı Millî'yi tanınması ve 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında Ankara'da imzalanmış olan Ankara Antlaşması'na benzer bir anlaşmanın imzalanması teklif edilmiştir. İngilizlerin etkisindeki Tuoizzi'nin, Üçlü Antlaşma'da yer alan İtalyan özel bölgelerini Ankara'ya kabul ettirmek konusundaki inatçı tutumu Ankara Hükûmeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Daha önce 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan Türk-Fransız Antlaşmasının gölgesi altında kalan Tuoizzi, İngilizlerin Türk-Fransız anlaşmasına benzer bir anlaşmanın yapılmaması konusundaki yoğun baskısına maruz kalmıştır. Sonuçta Tuoizzi Heyeti, Ankara Hükûmeti'nin tam bağımsızlık ve kapitülasyonların tamamen kaldırılması şartları karşısında, bir anlaşma olmadan Ankara'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹⁶¹ Bu dönemde Kont Sforza ile Cami Bey arasında Türkiye'ye gönderilmek üzere 50 milyon lîre tutarında bir cephane anlaşması yapılmış olmasına karşılık, Ankara Hükûmeti ile İtalyanlar arasında yapılan ticari görüşmelerden bir sonuç alınmaması nedeniyle bu malzeme planlandığı gibi Taranto'dan Antalya'ya sevk edilmemiştir.¹⁶² İtalyanların bundan sonra Üçlü Antlaşma'dan geri kalanlarının küçük bir kısmını kurtarmaya matuf olarak, 15 Nisan 1922'de Osmanlı Hükûmeti ile gizli bir ticari antlaşma imzalamaları TBMM Hükûmeti tarafından büyük bir tepkiyle karşılanacaktır. Bu antlaşma teşebbüsünü “*son derece ümitsiz bir girişim*” olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁶³

Ankara Hükûmeti, Menderes vadisini boşaltarak orasının da Yunanlar tarafından işgaline de sebep olan İtalyan Hükûmeti'nin bu girişimlerine rağmen Ocak 1922'de Cami Bey'in yerine Celâlettin Arif Bey'i Roma'ya yeni temsilci olarak atayarak, İtalya ile iyi ilişkileri sürdürmekten yana irade göstermiştir.¹⁶⁴ Türk-Fransız antlaşmasının imzalanması ve Tuoizzi'nin başarısızlığı ise İtalyan kamuoyunda tepki ve hayal kırıklığı ile karşılanmaktadır. Bunda İngilizlerin İtalyan kamuoyunu yönlendirmekte olmasının da etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Genelde Türk yanlısı olarak bilinen La Tribuna gazetesinde bile İtalyanların Türklerle olan ilişkileri konusunda olumsuz haberler yer almaya başlayacaktır.¹⁶⁵ İtalyan resmî çevrelerinde ise İtalya'nın Türkiye'ye karşı siyasetinde değişiklik olmadığı mesajı verilmektedir.¹⁶⁶

¹⁶¹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1919-1938), C.IV, (Ekim 1921-Ekim 1922)**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2000, s.131.

¹⁶² Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması, (1914-1924)**, Milliyet yay., İstanbul, 1972, s.352-353.

¹⁶³ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, 3.Baskı, TTK yay., Ankara, 2011, s.219.

¹⁶⁴ Çelebi, **a.g.e.**, s.312-313.

¹⁶⁵ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.256-257.

¹⁶⁶ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II**, 3. Baskı, TTK yay, Ankara, 2003, s.211.

Millî Mücadele Dönemi'nde İtalya'dan çeşitli yollarla miktarını tam olarak bilemediğimiz miktarda savaş uçağı ile çeşitli tip ve çapta, silah ve teçhizatın oluşan askerî malzemenin para karşılığında veya hibe olarak temin edilmiş olduğu, bu silah ve teçhizatın bir kısmının İtalyan firmaları olan Servizi Marittimi ve Lloyd Trestino'ya ait gemilerle Türkiye'ye getirilerek Antalya'ya ve diğer limanlara çıkarıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁷ İtalyanlardan temin edilen silah, cephane ve askerî malzemelerin Türk zaferine küçük de olsa bir katkı yaptığı değerlendirilmekle birlikte bu etkinin Yunanların Afyon'u kaybettikten sonra iddia ettiği seviyede yani Büyük Taarruz'da savaşın kaderini etkileyecek seviyede olmadığı açıktır.¹⁶⁸

İtalyanlar Anadolu'dan çekildikten sonra, Ankara Hükûmeti tarafından, İtalya'daki fabrikalardan silah ve cephane temin edilmesi çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu çalışmalar neticesinde Sakarya savaşından sonra teslim alınabilecek şekilde cephane ve barut temini mümkün olabilecektir. İtalya'dan ayrıca 20.000 adet piyade tüfeğı satın alınmıştır.¹⁶⁹ Cami Bey tarafından gönderilen 19 Ekim 1921 tarihli raporda; İtalya'dan temin edilen 10 adet Spot XII tipi savaş uçağının Antalya limanına gönderileceğı anlaşılmaktadır. Bu uçaklardan birinin bedelinin o sırada İtalya'da yaşamakta olan Mısırlı Prenses Kadriye Hanım¹⁷⁰ tarafından ödeneceğı belirtilen uçaklardan bir kısmının Mayıs 1922'de Antalya'da teslim alındığı görülmektedir.¹⁷¹

Salahi Sonyel, İngiliz belgelerine dayanarak verdiği bilgilerde; İtalyanların Kurtuluş Savaşı esnasında, para karşılığında veya bedelsiz olarak, Ankara Hükûmeti'ne silah ve cephane yardımında bulunmuş olduklarını, bu yardımın deniz yoluyla Anadolu'ya nakledilmesine yardım ettiklerini, Antalya Limanı'nın bu maksatla kullanılmış olduğunu belirtmektedir. Sonyel, ayrıca İtalyanların, İtalya'da görev yapmakta olan Osmanlı diplomatı Galip Kemali ve Ankara Hükûmeti'nin değişik zamanlardaki temsilcileri olan Cami Bey,

¹⁶⁷ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.I**, s.167-168.

¹⁶⁸ Yunanların iddiası için bkz. Bilal N.Şimşir, **İngiliz Belgeleri İle, Sakarya'dan İzmir'e, 1921-1922**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.335-336.

¹⁶⁹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, ATAM yay.,Ankara, 2013, s.478-479.

¹⁷⁰ Kurtuluş Savaşı sırasında İtalya'dan Ankara'ya gelen Kadriye Hüseyin tarafından Fransızca olarak yazılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Türkçe'ye çevrilen Mukaddes Ankara'dan Mektuplar adlı esere, İzmir'in Yunanlar tarafından işgalini konu alan ve uzun yıllar İzmir'de yaşamış ve işgale tanıklık etmiş olan İtalyan ressam Vittorio Pissani tarafından yapılan son derece etkili tablolar da eşlik etmektedir. Bkz. Kadriye Hüseyin, **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, (Çev. Cemile Necmeddin Sahir Silan), Cumhuriyet yay., İstanbul, 1999, s.XI-XX.

¹⁷¹ **TİH, C.VII**, s.479.

Hüseyin Ragıp veya Edip Bey ile silah temin ve sevkiyatı konusunda iş birliği yaptıklarını da eklemektedir.¹⁷²

26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz ile başlayan ve 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasıyla sıcak savaş dönemi biten Kurtuluş Savaşı'nın başarısının Batı'daki tarih kitaplarında önemli ancak sınırlı bir olay olarak yer almış olduğunu belirten Fabio L.Grassi, Kurtuluş Savaşı'nın İtalyan kamuoyunda Versay Sistemi'nin ilk ve büyük yenilgisini oluşturduğunu ve Avrupalı sömürgeci güçleri tarafından sömürülmekte olan mazlum milletlere bir örnek teşkil ettiği için önemli olarak algılandığını ve genel olarak olumlu tepkilerle karşılandığını örnekler vererek anlatmaktadır.¹⁷³

Daha sonra iktidara gelecek olan Faşist Parti'nin lideri Benito Mussolini, “*La Luna Crescente-Yükselen Ay*” adlı makalesinde; Türk zaferiyle, Doğu Akdeniz'de Yunan emperyalizmi çökerken, İngilizlerin prestij kaybettiklerini ve bu zaferle “Türklerin yeniden Avrupa'ya döndüklerini” yazmaktadır.¹⁷⁴ Mussolini, 1 Ekim'de “Popolo d'Italia”da yayımlanan makalesinde; İtalyan halkının Mustafa Kemal'e büyük sempati beslemekte olduğunu belirtmekte, İtalya'nın çıkarlarının İngiliz İmparatorluğunun yıkılmasında olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁵

Mudanya Ateşkesi¹⁷⁶ görüşmelerinde İtalya'yı İstanbul İtalyan işgal kuvvetleri komutanı General Ernesto Mombelli temsil etmiştir. Mombelli görüşmelerde, İngiliz temsilcinin aksine, Türkiye Delegeşi İsmet Paşa ile benzer görüşleri paylaşarak; Edirne ve Karaağaç'ın Türkiye'ye iadesi, Doğu Trakya'dan Müttefik askerlerinin çekilmesi ve barış konferansı toplanmadan önce Türkiye'ye teslim edilmesi konusunu savunmuştur.¹⁷⁷ Mombelli'nin bu tutumu İsmet Paşa tarafından; “...umumi olarak bana müşkülat çıkarmadı” şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁷⁸ Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanacak ve 14-15 Ekim 1922 gecesinden itibaren yürürlüğe girecektir.¹⁷⁹ İtalyan basınında Eylül 1922 sonunda, Türkiye'nin yeniden bir Avrupa devleti olarak kabul edilmeye

¹⁷² Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2013, s.119-125.

¹⁷³ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.286-287.

¹⁷⁴ Benito Mussolini, “La Luna Crescente”, **Gerarchia**, 9, 25 Eylül 1922, s.477-479.

¹⁷⁵ **Documents On British Foreign Policy (DBrFP)**, 1919-1939, Seri 1, C.XVIII, Belge.145, Dip Not.3, 1 Kasım 1922, ss.218.

¹⁷⁶ Mütarekenin imzalandığını Dışişleri Bakanı Meclis'e açıklamıştır. Bkz.**TBMM ZC**, Devre.I, C.23, İçtima Senesi.III, 117.İnikat, 11 Ekim 1338, ss.349-352.

¹⁷⁷ Ali Naci Karacan, **Lozan**, 4.Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2014, s.16-17.

¹⁷⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 5. Baskı, (Yay. Haz.Sabahattin Selek), Bilgi yay., Ankara, 2018, s.302.

¹⁷⁹ Mütarekenin metni için bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I, s.71-74.

başlandığı ve barış görüşmeleri için davet edildiği haberleri yer almakta, barış görüşmelerinin Venedik'te yapılması ihtimalinden bahsedilmektedir.¹⁸⁰

1.1.7. Lozan Barış Konferansı'nda İtalya ve Mussolini'nin Tutumu

Mudanya Ateşkes görüşmeleri sonrasında İtalya'da hükûmet değişikliği olmuş ve Faşist Parti lideri Benito Mussolini, 30 Ekim 1922 tarihinde İtalya Kralı Vittorio Emanuele III¹⁸¹ tarafından verilen onay ile resmen iktidara gelmiştir.¹⁸² Mussolini'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı olmasıyla birlikte İtalyan dış politikasında önemli değişimler başlayacaktır. İtalya, Türkiye ile barış görüşmelerinin Venedik'te yapılmasını teklif etmiş ancak bu teklif Lord Curzon tarafından İtalya'nın ev sahipliğinin Mussolini'ye avantaj sağlayabileceği endişeleri ile uygun görülmemiştir. Bu konuda sonunda tarafsız bir yer olarak İsviçre'nin Lozan kasabası üzerinde mutabakat sağlanmıştır.¹⁸³

Mussolini Bakanlar Kurulu'nda yaptığı konuşmada; Türkiye'nin Yunanistan'a karşı zafer kazandığını fakat tüm müttefikleri mağlup etmiş gibi kazanç sağlayamayacağını, Lozan Konferansı başlamadan önce İngiliz ve Fransız başbakanları ile görüşme yapacağını ifade etmektedir.¹⁸⁴ Mussolini, ayrıca 16 Kasım 1922 tarihinde İtalyan Meclisi'nde yapmış olduğu ilk konuşmada dış politika konularına değinirken, Türkiye'nin zaferinin Lozan'da tanınmasının bir görev olduğunu belirtmekte ancak Türkiye'nin hak ettiğinden fazlasını talep etmemesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸⁵ Lozan Barış Konferansı başlamadan önce İngiltere tarafından; İtalya ve Fransa'nın Türkiye ile ikili görüşmelerde bulunmasının engellenmeye çalışıldığı ve İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı birlikte hareket etmenin üç devletin çıkarına olduğunun vurgulandığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁶ Bu kapsamda Türkiye'ye

¹⁸⁰ "Un Evento Storico", *La Stampa*, 24 Eylül 1922.

¹⁸¹ **III. Vittorio Emanuele Ferdinando Mario Gennaro (1869-1947)**: 1900-1946 yılları arasında İtalya kralıdır. Trablusgarp, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı esnasında kraldır. Benito Mussolini ve Faşizmin 30 Ekim 1922 tarihinde iktidara gelmesi ve sonrasında devletin Faşistleştirilmesine seyirci kalmıştır. 25 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini'yi iktidardan uzaklaştırmış ve yerine Mareşal Pietro Badoglio'yu başbakan olarak atamıştır. Roma'nın Müttefikler tarafından 4 Haziran 1944 tarihinde kurtarılmasından sonra ABD birliklerine sığınmıştır. 9 Mayıs 1946 tarihinde oğlu II.Umberto lehine tahttan çekilmiştir. İtalya'da 2 Haziran 1946 tarihinde yapılan halk oylaması sonucunda monarşinin kaldırılmasıyla sürgüne gönderilmiştir. İskenderiye-Mısır'da 1947 yılında ölmüş ve orada gömülmüştür.

¹⁸² "Il Ministero Costituito da Mussolini", *La Stampa*, 31 Ekim 1922.

¹⁸³ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.IV**, s.418. Türk tarafı da toplantıyı İzmir'de yapmak istemektedir. Bkz. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi", **Belleten**, C.XXXVIII, S.149, Ocak 1974, s.42.

¹⁸⁴ "Uomini e Atti del Governo Fascista", *La Stampa*, 10 Kasım 1922.

¹⁸⁵ Grassi, **İtalya ve Türk Sorunu...**, s.190.

¹⁸⁶ **Documents On British Foreign Policy (DBrFP), 1919-1939, Seri 1, C.XVIII**, Belge.148, 2 Kasım 1922, s.220-221.

gönderilmek üzere hazırlanmakta olan İtalyan Maissa Heyeti'nin engellenmesi için Mussolini ikna edilmiştir.¹⁸⁷

İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Ronald William Graham, 15 Kasım'da Mussolini'ye verdiği sözlü bir nota ile Müttefiklerin Lozan Barış Konferansı'nda birlikte hareket etmeleri konusundaki İngiliz projesinin detaylarını açıklamaktadır. Buna göre; Batı Trakya'da halk oylamasına izin verilmemeli, Türk Bulgar sınırı 1915 esas alınarak belirlenmeli, kapitülasyonlar devam ettirilmeli, Ege adaları konusunda Türkiye devre dışı kalmalı ve kararı Müttefikler vermeli, barış antlaşması imzalanana kadar İstanbul Müttefikler tarafından tahliye edilmemeli, Boğazların serbestliği sağlanmalı, Türklerin Yunanlardan tazminat talebi kabul edilmemelidir.¹⁸⁸

Mussolini'nin talepleri ve İngiltere'nin girişimleri sonucunda, bu üç devletin temsil heyeti başkanları olan Curzon, Poincare ve Mussolini Lozan Konferansı başlamadan önce 19 Kasım 1922 tarihinde İsviçre-Territet'de, Grand Hotel des Alpes'de bir araya gelmişlerdir. İngiliz ve Fransız başbakanları otelde Mussolini'yle “kara gömlekliler” ile çevrelenmiş bir halde ve bandonun “Giovinezza” marşını çaldığı bir ortamda karşılaştıklarında gördükleri manzara karşısında oldukça şaşıracaklardır¹⁸⁹. Curzon tarafından bizzat hazırlanan gündem ve memorandum üzerinden Lozan Konferansı öncesinde Türkiye'ye karşı izleyecekleri politika konusunda görüşmeler yaptıkları ve birçok konuda, özellikle müttefiklerin ortak çıkarlarını temsil eden “kapitülasyonlar” konusunda tam bir mutabakat içinde oldukları görülmektedir. Curzon, “kapitülasyon” kelimesinin kullanılmamasını, Türklerin bundan hiç hoşlanmadıklarını, aynı sistemin başka bir isimle devam ettirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁰

İtalya'nın 1912'den beri işgal altında tutmakta olduğu Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis) konusunda, İngiltere'nin bu adalar sorununun Sevr Antlaşması ile çözülmüş olduğu¹⁹¹ iddiasına karşın, konferans dışında kalmasını istediği, bunun dışında genel olarak Curzon ve Poincare ile görüş birliğinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹² Mussolini görüşme

¹⁸⁷ DBrFP, 1/XVIII, Belge.152, 4 Kasım 1922, s.227.

¹⁸⁸ I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, (1922-1935), C.I, (31 Ekim 1922-26 Nisan 1923), Belge.120, 15 Kasım 1922, s.71-72, Instituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1953. Aynı nota Fransız Hükûmeti'ne de verilmiştir.

¹⁸⁹ Denis Mack Smith, **Mussolini**, Alfred A. Knopf yay., New York, 1982, s.59.

¹⁹⁰ DBrFP, 1/XVIII, Belge.206, 19 Kasım 1922, s.308-317.

¹⁹¹ Sevr Antlaşmasının 122.maddesine göre; Türkiye, Rodos, 12 Ada ve Meis üzerindeki haklarından İtalya lehine vazgeçmiş oluyordu. Sevr Antlaşması metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1953, s.567. İtalya'nın bu tutumunun nedeni Sevr Antlaşmasının uygulanamayacak olmasından duyduğu endişe ile açıklanabilir.

¹⁹² DDI, 7/I, Belge.136, 19 Kasım 1922, s.85-86.

hakkında İtalya Kralı'na gönderdiği raporda Rodos, Oniki Ada ve Meis konusunun İtalya'nın iradesi dışında çözülmeyeceği hususunda Curzon'la mutabık kaldığını bildirmektedir.¹⁹³

Lord Curzon bu toplantıya ilişkin gönderdiği raporunda; Mussolini'nin, toplantıya uzman ve diplomatlar katılmadan önce, Mussolini, Poincare ve Curzon arasında bir mini zirve istediğini, burada Mussolini tarafından önceden hazırlanmış olan bir belgenin imzalanmasını şart koştuğunu, bu belgede İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Doğu'daki çıkarlarının, faaliyetlerinin ve haklarının tam olarak eşitliğine saygı gösterildiği hükmünün yer aldığını belirtmektedir. Curzon, Poincare tarafından Mussolini'nin isteği doğrultusunda bir formül hazırlandığını, her şeyi organize etmiş görünen Mussolini'nin davranışlarının bir aktör gibi olduğunu, Mussolini'nin açılıştan sonra İtalya'ya döneceğini, İtalyanların kendi kamuoyuna yönelik kazançları olması durumunda çok sorun çıkarmayacakları kanaatinde olduğunu bildirmektedir.¹⁹⁴

Lozan Barış Konferansı'na çağırılan diğer üç devlet (İngiltere, Fransa ve Japonya) ile katılan İtalya'yı 20 Kasım 1922 tarihindeki açılışta Başbakan Mussolini, Dışişleri Bakanı ve İtalyan Heyeti Başkanı olarak temsil etmektedir. İtalyan heyetinde yetkili temsilciler olarak Marki Camillio Garroni ve Cesare Montagna bulunmaktadır. İtalyan gazeteleri İtilaf devletleri arasındaki iş birliği ve eşitliğe dikkat çekmektedir.¹⁹⁵

Mussolini konferans açıldıktan sonra 23 Kasım akşamı Lozan'dan ayrılarak Roma'ya dönmüş ve İtalyan heyetinde bundan sonra görüşmeler Garroni başkanlığında yürütülmüştür. Mussolini Lozan'da kaldığı 2 gün gibi kısa süre içinde en az 11 kez gazetelere demeç vermiş ve sürekli gündemde kalmaya gayret göstermiştir. Mussolini'nin Lozan'da boy göstermesinin amacının Faşizmin reklamını yapmak ve Avrupalı diğer büyük devletlerle eşit hak ve muameleye sahip durumda olduğunu vurgulamak olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁶

Lozan Barış Konferansı'na Dışişleri Bakanı İsmet Paşa başkanlığında katılan Türk Heyeti'nde yetkili temsilciler olarak Dr. Rıza Nur ve Hasan (Saka) Bey bulunmaktadır. İsmet Paşa hatıralarında; Lozan Barış Konferansı görüşmeleri başlamadan önce İtalyan Başbakanı Mussolini ile bir görüşme yaptıklarını, kendi açısından bu görüşmenin amacının konferansın başarısız olması halinde İngilizler tarafından İstanbul'da veya Boğazlar'da bir harp çıkarılması halinde, İtalya'nın alacağı tutumu öğrenmek olduğunu ifade etmektedir. İsmet Paşa, Mussolini'nin bir çatışma yanlısı olmadığını, İtilaf kuvvetlerinin İstanbul ve

¹⁹³ DDI, 7/I, Belge.141, 21 Kasım 1922, s.88-89.

¹⁹⁴ DBrFP,1/XVIII, Belge.206,19 Kasım 1922, Dipnot.3, s.309-310.

¹⁹⁵ "L'Inizio della Conferenza di Losana", *La Stampa*, 21 Kasım 1922.

¹⁹⁶ Smith, *a.g.e*, s.59.

Boğazlar'dan tahliye edilmesi konusunda Mussolini ile mutabık olduklarını belirtmektedir. İsmet Paşa, Mussolini'nin, işgal altında tuttıkları Menteşe Adaları konusunun kendilerince çözümlenmiş olduğunu ifade ederek, bu konunun gündeme getirilmemesini ve müzakere konusu yapmak istemediğini ifade ettiğini belirtmektedir. Mussolini'nin ilk günden itibaren çok gösterişli ve çalımlı tavırlar sergilediğini vurgulayan İsmet Paşa, Mussolini'nin Dünya Savaşı'nda fedakârlıklarda bulunmuş ancak bunun karşılığını alamamış bir idarenin hıncını almak için ortaya atılmış bir kahraman edasıyla prestij meselelerinde son derece hassasiyet gösterdiğini ifade etmektedir.¹⁹⁷

Lozan Konferansı görüşmelerini bir gazeteci olarak takip etmekte olan geleceğin meşhur yazarı Ernest Hemingway, 27 Ocak 1923 tarihinde The Toronto Daily Star gazetesinde yayımlanacak olan yazısında İsmet Paşa ve Mussolini ile ilgili ilginç gözlemlerini aktarmaktadır. Hemingway, herkesin İsmet Paşa'yı merak ettiğini ve görmek istediğini ancak İsmet Paşa'nın fiziksel olarak hiç de çekici olmayan, oldukça mütevazı bir kişilik olduğunu belirtmektedir. Hemingway, Mussolini'nin ise tam tersi bir kişilik olduğunu ve Avrupa'nın en büyük blöfçüsü olduğunu, en basit fikirleri bile parlak cümlelerle allayıp pulladığını, gazetecileri basın toplantısı yapmak için topladığında elindeki bir kitabı okumakta olduğunu gördüğünü ancak kendisinin arkasından yaklaşıp baktığında bu kitabın ters tutmakta olduğu bir İngilizce- Fransızca sözlük olduğunu gördüğünü ifade etmektedir.¹⁹⁸

İtalya'nın Millî Mücadele esnasında Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirerek dost olmaya gayret göstermiş olması, Fransa'nın özellikle Sakarya Savaşı'ndan sonra anlaşma yanlısı bir politika izleyerek Ankara'da Türk-Fransız Antlaşması'nın imzalanmış olması, Türk tarafında Lozan Barış Konferansı esnasında bu devletlerin İngiltere'den farklı ve ayrı politikalar izleyeceği beklentisi doğmasına neden olmuştur. Nitekim İsmet Paşa Lozan Konferansı başlamadan önce gittiği Paris'te görüştüğü İtalyan Büyükelçisi Romano Avezana'ya; İtalya'nın Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'ye karşı olumlu davranacağını beklediğini ifade etmiş olduğu görülmektedir.¹⁹⁹ İngiltere, Fransa ve İtalya heyetlerinin önceden kendi aralarında mutabakat sağladıklarından haberdar olmayan Türk Delegasyonu üyeleri, görüşmeler esnasında İtilaf devletleri temsilcilerinin dayanışma halinde hareket ettiklerini görünce oldukça şaşıraraklardır.²⁰⁰

¹⁹⁷ İnönü, **a.g.e.**, s.327-328.

¹⁹⁸ Ernest Hemingway, (Çev.M.Ali Kayabal), **İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı**, 2. Baskı, Bilgi yay.,Ankara, 1978, s.39-44.

¹⁹⁹ **DDI**, 7/I, Belge.123, 16 Kasım 1922, s.73-74.

²⁰⁰ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasal Tarih**, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1936, s.387.

Lozan Barış Konferansı'nın açılış günü Türkiye'nin Roma temsilcisi Celalettin Arif Bey tarafından İsmet Paşa Mussolini'ye takdim edilince, Mussolini herkesin dikkatini çeken bir şekilde İsmet Paşa'nın elini sıkıştır. Konferans planlandığı gibi İsviçre Konfederasyon Başkanı Robert Haab tarafından yapılan konuşmayla açılmıştır. Lord Curzon'un konuşma yapması üzerine, ikinci planda kalmak istemeyen ve daha ilk günden itibaren Türk davasını dünyaya duyurmak niyetinde olan İsmet Paşa önceden hazırladığı nutkunu kürsüde okumuştur. Konferans salonunda şaşkınlık ve takdirle karşılanan bu konuşma bittiğinde salonda alkışlar yükselmekte ancak baş delegeler sessizliklerini korumaktadırlar. Bunların arasında İsmet Paşa'yı tek alkışlayan lider Mussolini olacaktır.²⁰¹

İtalya'nın Lozan Barış Konferansı'ndaki genel tutumunun eski emperyalist politikaları ile benzerlikler göstermekte olduğu, özellikle kapitülasyonların devamı konusunda ısrarlı olduğu görülmektedir. Kapitülasyonlar meselesi İtalyan delege Marki Garroni'nin başkanı olduğu komisyonda görüşülmektedir. İlk toplantısını 2 Aralık 1922 tarihinde yapan komisyon çalışmaları oldukça sert tartışmalara sahne olmaktadır. Komisyon toplantısından bir gece önce İsmet Paşa'yı kaldığı otelde ziyaret eden Marki Garroni, İtalya'nın Türkiye'yi desteklemek istediğini ifade ederek, yardım vaadinde bulunmuştur. Garroni'nin, ertesi gün, Komisyon toplantısında, vaadinin tam zıddı bir şekilde, Müttefiklerin kendi aralarında Terreti toplantısında aldıkları karar doğrultusunda, kapitülasyonların anlaşma ile ortaya konduğu ve bunun yerine koyulacak usulün de antlaşma ile konulması gerektiğini ifade etmesi üzerine, yani kapitülasyon kelimesi kullanmadan bu sistemin başka bir isimle devam ettirilmesi planı karşısında, şaşkınlığını gizleyemeyen İsmet Paşa; Türkiye'nin kapitülasyon kavramını tamamen reddettiğini belirterek şöyle cevap verecektir: *“Bir daha söylüyorum! Türkiye kapitülasyonlar yerine koyulabilecek hiçbir şekil, hiçbir sınırlama, hiçbir imtiyaz kabul edemez, etmeyecektir.”*²⁰²

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri esnasında Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa, Ege Denizi ve adalarının Anadolu'nun güvenliği ve barışın devamlılığı için büyük öneme sahip oldukları konusunu muhtelif zamanlarda ortaya koymuştur. İtalyan tarafı ise Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis) konusunun konferans dışı bırakılmasını istemektedir. Türk Heyeti “kurtlar sofrasında yalnız” kalmanın sıkıntılarını yaşamaktadır. Gerçekte Türk Heyeti'nin Menteşe Adaları'nı geri istemek için kullanabileceği gerekçeler, Yunan işgali altındaki diğer

²⁰¹ Karacan, a.g.e, s.72, 78.

²⁰² Karacan, a.g.e, s.126-127.

adalara göre çok daha güçlü olmasına rağmen, İtalyanların Menteşe Adaları'na ilişkin bilinen taleplerine doğrudan karşı çıkamamaktadır.

Mussolini, Kral'a gönderdiği raporunda; 22 Kasım'da İsmet Paşa'nın kendisini ziyarete geldiğini ve görüştüklerini, İsmet Paşa'nın konferansta İtalya'nın tutumunun ne olacağını sorduğunu, kendisinin cevap olarak millî sınırları içinde özgür ve bağımsız bir Türkiye fikrinden yana olduğunu belirttiğini ancak Curzon ile önceden mutabık oldukları konular hakkında İsmet Paşa'ya bilgi vermediğini ifade etmektedir.²⁰³

Garroni, 29 Kasım'da İsmet Paşa ile yaptığı görüşme hakkında Mussolini'ye gönderdiği raporunda; İsmet Paşa'nın Rodos ve 12 Ada'nın hiçbir koşulda Yunanistan'a verilemeyeceği koşulunu gündeme getirme niyetinde olduğunu belirtmekte ve bu talebe bir cevap verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mussolini aynı gün Garroni'ye gönderdiği talimatta; adalar meselesinin şimdilik gündeme getirilmemesi konusunda İsmet Paşa'yı ikna etmesini bildirmektedir.²⁰⁴ İsmet Paşa, 29 Kasım'da gönderdiği telgrafında “... 12 Ada meselesi hallolmuştur, şimdi konferansta mevzu-ı bahsetmeye lüzum yokmuş” diye yazmaktadır.²⁰⁵

Lozan görüşmelerinin 4 Şubat 1923 tarihinde birinci safhasının sona ermesinin en önemli nedeni kapitülasyonlar meselesi olacaktır. İsmet Paşa otele döndüğünde ne olduğunu soran gazetecilere verdiği cevap son derece vecizdir. “*Ne olacak, hiç...Esaret altına girmeyi kabul etmedik.*”²⁰⁶ Bu arada İtalyan delegesi Montagna tarafından, Türkiye’de yaşayan yabancı uyruklu kişilere uygulanacak adli usullere ilişkin olarak, “Montagna formülü”²⁰⁷ olarak adlandırılan ve bir ara çözüm içeren bir diplomasi uygulanmış ve bu formül Fransız tarafınca da kabul edilmiş olmakla birlikte, Türk tarafı ve İngilizler arasında anlaşma sağlanamadığından sonuç alınamamıştır. Bu formül konferansın ikinci safhasında da

²⁰³ DDI, 7/I, Belge.143, 22 Kasım 1922, s.89-90.

²⁰⁴ DDI, 7/I, Belge.171, 29 Kasım 1922, s.111. Bu dönemde Yunanistan'ın Rodos ve 12 Ada'nın kendisine verilmesi konusunda özellikle İngiltere nezdinde yoğun girişimleri bulunmaktadır. Bkz. Çağla D.Tağmat, “*Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler*”, **Türkiyat Mecmuası**, C.28/1, 2018, 137-159.

²⁰⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s.147, 149.

²⁰⁶ Karacan, **a.g.e.**, s.241.

²⁰⁷ **Montagna Formülü**: Kapitülasyonların kaldırılması sürecinde, Türkiye'deki yabancılara uygulanacak adli esaslara ilişkin olarak, İstanbul ve İzmir'de görevlendirilecek dört yabancı hâkimin Türk memuru ve müşavir sıfatıyla Türkiye Adliye Bakanlığı bünyesinde 5 yıl süreyle Türkiye'de danışmanlık yapmasını ve bu şekilde bir geçiş sürecini içermektedir. Kapitülasyonların kaldırılması sonrasında bu formül bir geçiş dönemi olarak uygulanacaktır. Metin için Bkz. Karacan, **a.g.e.**, s.420-421.

gündemde kalacak ve sonunda Türk tarafının isteklerinin kabul edilmesiyle bir anlaşmaya ulaşılabacaktır.²⁰⁸

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci safhası 23 Nisan 1923 tarihinde başlarken, İtalyan heyetinde başkan olarak Marki Camillo Garroni'nin yerine Giulio Cesare Montagna, İngiltere'de Lord Curzon'un yerine Horace Rumbold, Fransa'da ise General Pelle görevlendirilmiştir.

İkinci dönem Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde Türk heyetinin en önemli hedeflerinden birisi ise kapitülasyonların kaldırılmasıdır. Birinci dönem görüşmelerinin aksamasına neden olan en önemli konuların başında gelen kapitülasyonlar konusunda Türk heyeti yeniden mücadele etmek zorunda kalmıştır. Konferansın ilk safhasında Türk tarafınca da uygun bulunan “Montagna Formülü” konusu İngilizlerin tutumu nedeniyle yeniden tartışmaya açılmıştır. İsmet Paşa sonunda başarılı olduklarını şöyle açıklamaktadır: “*İstiklal Harbi'nin başlıca amaçlarından biri asırlık kapitülasyon belasından memleketi kurtarmak idi. Ve biz Lozan Konferansı'na giderken, kapitülasyonları kaldırmak için kararlıydık. ... Lozan'ın iki devrinde, dokuz ay müddetle adli kapitülasyonların kaldırılması için bütün müttefiklerle mücadele ettik, muvaffak olduk.*”²⁰⁹. Görüşmelerin sonunda kesin bir sonuç elde edilmiş ve Antlaşmanın 28.maddesi ile kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. Bu madde şöyle yazılmıştır: “*Bağıtlı yüksek taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler.*”²¹⁰

20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı görüşmeleri başladığında Menteşe Adaları İtalya'nın, Boğazönü Adaları ve Saruhan Adaları ise Yunanistan'ın işgalindedir. Lozan Barış Konferansı görüşmelerine katılacak Türk Heyeti'ne verilen talimatın 10.maddesinde “*Ege Denizi'nde Türkiye'ye yakın olan adaların Türkiye'ye bırakılmasının sağlanması*” hususu da vardır.²¹¹ İtalyan işgalindeki Menteşe Adaları konusu ise ilk defa resmî olarak 31 Ocak 1923 tarihinde Müttefikler tarafından Türk heyetine teklif edilen taslak antlaşmanın 15. maddesi şeklinde ortaya çıkarılmıştır. İtalyan arşiv belgesinden bu maddenin İngilizlerin isteksizliğine rağmen Garroni'nin gayretleriyle antlaşma metnine dahil ettirildiği ve Sevr Antlaşması'ndaki 15.maddenin aynısı olduğu anlaşılmaktadır.²¹² Sevr Antlaşması'na uygun bir şekilde hazırlanan bu maddeye göre Türkiye, Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis) üzerindeki

²⁰⁸ İnönü, **a.g.e**, s.404.

²⁰⁹ İnönü, **a.g.e**, s.403.

²¹⁰ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım.II, C.2**, (Çev.Seha L.Meray), Paris, Devlet Basımevi, 1923, s.9.

²¹¹ Taşkıran, **a.g.e**, s.113. Turan, **a.g.m**, s.109.

²¹² **DDI**, 7/I, Belge.403, 25 Ocak 1923, s.278.

haklarından İtalya lehine feragat ediyordu. Taslak antlaşmaya 4 Şubat 1923 tarihinde Türk heyeti tarafından verilen cevap ile 15. maddenin kabul edilmekle beraber itiraz edilen maddeler dışındaki diğer konular üzerinde de karşı teklifler yapma hakkının saklı tutulduğu belirtilmiştir. Müttefikler tarafından bu ifadelerden 15.maddenin kabul edildiği anlamı çıkarılmıştır. Şerafettin Turan, bu durumun konferansın ikinci safhasında verilen zorlu mücadeleye rağmen Rodos ve 12 Ada ile Meis Adası'nın da İtalya'ya kaybedilmesine neden olduğunu belirtmektedir.²¹³ Türk Heyeti'nin Ankara'ya dönüşünden sonra 21 Şubat 1923 tarihinde TBMM'de yapılan gizli oturumda yapılan görüşmede, İsmet Paşa tarafından adalar konusunda şu açıklama yapılmıştır:

“...Arazi mesaili olarak İtalyan işgali altında bulunan Oniki Ada mesaili vardı ki konferansta mevzuu bahis olmadı...Esasen işgalleri altındadır...Bu kendileri için olmuş, bitmiş bir meseledir. Müttefikler arazi meselesinde adalar, Suriye hududu ve Musul meselesini yekpare bir mesele olarak bize tasdik ettirmek istediler. Fakat biz bütün kuvvetlerimizi birisi üzerine, bir mesele üzerine temerküz ettirmek için diğer meselelere temas etmeksizin yalnız Musul meselesi üzerinde teksif ettik.”²¹⁴

Heyetin ikinci adamı olarak konferansa katılan Dr. Rıza Nur, Rodos ve 12 Ada'nın Uşi Antlaşması'yla İtalya'ya verilmiş olduğunu ve bunu onaylamaktan başka yapılacak bir şey olmadığını iddia etmektedir.²¹⁵

İkinci dönem görüşmelerinde ele alınan Meis Adası meselesi üzerinde uzun tartışmalar yaşanmıştır. İsmet Paşa, hatıralarında şöyle ifade etmektedir: *“Meis Adası'nın bizim bakımımızdan bir özelliği vardı. İtalyanlar, ‘hiç olmazsa karasularımız içinde bulunan Meis Adası için ısrar etmesinler’ diyorduk. Her hakkımız üzerinde olduğu gibi, Meis Adası üzerinde ısrar ettik ve kuvvetle müdafaa ettik.”²¹⁶*

Meis Adası konusu İtalya Hükûmeti tarafından çok önemli bir iç politika malzemesi olarak, adeta bir izzeti nefis meselesi olarak ele alınmaktadır. İtalyan temsilci Montagna, Meis'in bir taş parçasından ibaret olmasına rağmen Mussolini kabinesi için bir şeref, bir izzeti nefis meselesi teşkil ettiğini, bu adadan vazgeçmenin Musollini'yi gülünç duruma düşüreceğini ifade etmektedir.²¹⁷ İngiliz ve Fransız temsilcileri de Meis Adası'nın İtalya'ya verilmesi konusunda İtalyan temsilciyi desteklemektedirler.²¹⁸ Öyle ki İtalya'nın Londra

²¹³ Turan, **a.g.m**, s.111.

²¹⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.3, 21 Şubat 1923, s.1292.

²¹⁵ Rıza Nur-Joseph C.Grew, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, Örgün yayınevi, İstanbul, 2003, s.96.

²¹⁶ İnönü, **a.g.e**, s.385.

²¹⁷ Karacan, **a.g.e**, s.403-404.

²¹⁸ Montagna, Mussolini'ye gönderdiği raporunda Meis konusunda Türkiye'nin karşısında Fransa ve İngiltere ile hareket etmeleri gerektiğini bildirmektedir. **DDI**, 7/I, Belge.748, 26 Nisan 1923, s.533.

büyükelçisi Torretta, Lord Curzon'un Londra'da Meis adası konusunda İngiltere'nin İtalya'yı desteklediği açıkladığını bildirmektedir.²¹⁹

Meis konusunda İsmet Paşa ile Montagna arasında; 2 Mayıs, 14 Mayıs, 16 Mayıs, 27 Mayıs tarihlerinde görüşmeler yapılmıştır.²²⁰ İtalyan temsilcisi Montagna, 28 Mayıs 1923 tarihinde İsmet Paşa ile yaptığı görüşme sonrasında Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Rodos ve 12 Ada için Osmanlı kamu borcunun ödenmesiyle ilgili İtalyan rezervini geri çekme ve Meis Adası'nın silahsızlandırılması şartlarıyla bir Türk-İtalyan anlaşmasına varma taahhüdünü kabul ettiğini, bunun karşılığında İsmet Paşa'nın Meis adası üzerindeki çekincesinin kaldırılması konusunda mutabakata vardıklarını ancak bu kararı gizli tutacaklarını belirtmektedir.²²¹ Böylece İsmet Paşa'nın Rodos ve 12 Ada'nın Osmanlı borçlarının 1912'den itibaren paylaşılması ve Meis'in Türkiye'nin aleyhine askerî maksatlarla kullanılmaması konularında garanti verilmesi konusundaki şartları yerine getirilmiş oluyordu.

Sonyel, İngiliz belgelerine dayanarak yaptığı değerlendirmede; İsmet Paşa'nın, 28 Mayıs'ta Müttefik temsilcileriyle yaptığı özel görüşmede, Trakya sınırının Meriç Nehrinin sol kıyısından değil, Meriç nehrinde talvegden geçmesi²²² ve Tavşan Adalarının Türkiye'ye verilmesi karşılığında, Meis Adası üzerindeki Türk isteğinden vazgeçtiğini belirtmektedir.²²³

Komisyon toplantısının son gününde İsmet Paşa; Meis Adası'nın Anadolu'ya ait olduğunu, bu ada üzerinde Türkiye'nin taleplerinin meşru ve haklı olduğunu açıklamış ve “*Dünya barışının kurulması gayesi ile bu ada hakkındaki isteğimizden vazgeçiyoruz.*” diyerek Meis adası üzerindeki tartışmayı sona erdirmiştir. İsmet Paşa'ya teşekkür eden Montagna şöyle ifade etmektedir: “*Bunun gelecekteki Türk-İtalyan iyi dostluk ilişkilerinin sürdürülmesinde ve kuvvetlendirilmesinde büyük vesile olacağını iftiharla beyan ederim*”²²⁴. Montagna, Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Meis konusundaki Türk çekincesinin 5 Haziran tarihli toplantıda kaldırıldığını bildirmekte, konferansta İtalya için önemli bir engel olarak değerlendirilen bu konunun lehine sonuçlanmasından memnun bir şekilde, Meis

²¹⁹ **I Documenti Diplomatici Italiani (DDI)**, Seri 7, Cilt II, (27 Nisan 1923-22 Şubat 1924), Belge.14, 2 Mayıs 1923, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1955, s.9.

²²⁰ Bkz. **DDI**, 7/II, Belge.13, 2 Mayıs 1923, s.8. **DDI**, 7/II, Belge.39, 14 Mayıs 1923, s.27-28. **DDI**, 7/II, Belge.43, 16 Mayıs 1923, s.29-30. **DDI**, 7/II, Belge.57, 27 Mayıs 1923, s.38-40.

²²¹ **DDI**, 7/II, Belge.59, 28 Mayıs 1923, s.41.

²²² Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde Müttefikler tarafından, Trakya sınırının Meriç Nehri'nin sol kıyısından geçmesi yani Türkiye sınırının Meriç Nehri'nin Türkiye'ye yakın kıyısından başlaması üzerinde durdukları ve bunu teklif ettikleri, uzun tartışmalardan sonra 4 Haziran'da sınırın Meriç Nehri'nin orta çizgisi olması üzerinde anlaşma sağlandığı anlaşılmaktadır. Bkz. **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan, 1922-1923**, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s.26-27.

²²³ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II**, s.343.

²²⁴ Karacan, **Lozan**...s.422.

üzerindeki egemenliklerinin onaylanmasıyla birlikte Lozan Barış Konferansı'nda İtalya'nın tüm hedeflerine ulaştığını belirtmektedir.²²⁵ İtalyan basınında Türkiye'nin İtalya'nın Meis adası üzerindeki egemenliğini tanıdığı haber olarak yer almaktadır.²²⁶

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın Menteşe Adaları ile ilgili 15. Maddesi şöyle düzenlenmiştir:

*“Türkiye, aşağıda sayılan Adalar üzerindeki tüm haklarından ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer: Bugünkü durumda İtalya'nın işgali altında bulunan; Stampalya (Astropolia), Rodos, Kalki (Calki, Khalki), Skarpanto, Kazos(Casos,Casso), Piskopis(Tilos), Misiros(Misyros,Nisyros), Kalimnos (Calimnos,Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi(Sömbeki,Symi) ve İstanköy(Kos, Cos) Adaları ile bunlara bağlı adacıklar ve Meis(Castellorizo) Adası.”*²²⁷

Diğer yandan, Çanakkale boğazının güvenliği için Antlaşmanın 14. Maddesi kapsamında, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye'ye verilmekte iken; 12 ve 13.maddeler kapsamında Balkan Savaşı sonucunda Yunanistan'ın işgal etmiş olduğu Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları askersizleştirmek şartıyla Yunanistan'a verilmektedir.²²⁸

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta; Lozan Barış Antlaşması ile elde edilen kazançlar ile Sevr Antlaşması ve Kurtuluş Savaşı devam ederken İtilâf devletleri tarafından yapılan barış tekliflerinde öne sürülen teklifleri detaylı bir şekilde kıyaslayarak, Lozan Barış Antlaşması'nı şöyle tanımlamıştır: *“Bu antlaşma, Türk Ulusu aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Anlaşması'yla bütünlendiği sanılmış büyük suikastin çöküşünü gösteren bir belgedir.”*²²⁹

Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından 341, 342, 343 ve 344 sayılı yasalar ile 14 aleyhte oya karşılık, 213 oyla onaylanmıştır. İsmet Paşa, 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada şöyle ifade etmektedir: *“...sonuç mütecanis, yeknesak bir vatan; bunun içinde dışa olumsuz kayıtlardan ve devlet içinde devlet ifade eden iç imtiyazlardan kurtulmuş bir durum; savunma hakkı kesin, kaynakları bol ve hür bir vatan...Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu antlaşmalar ifade ve izah etmektedir.”*²³⁰ Aynı gün İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki Müttefik donanma ve

²²⁵ DDI, 7/ II, Belge.69, 5 Haziran 1923, s.48.

²²⁶ “La Turchia Riconosce all'Italia Piena Sovranita su Castellorizio”, **Corriera della Sera**, 3 Haziran 1923.

²²⁷ Meray, **a.g.e.**, s.7. İtalyan egemenliğine geçen Rodos, 12 Ada ve Meis, 1925'te çıkarılan bir kanunla İtalyan Ege Adaları (Le Isole Italiane dell' Egeo) adı altında İtalyan topraklarına dahil edilecek ve burada yaşayan halk İtalyan tebası yapılacaktır.

²²⁸ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I.**, s.97-98.

²²⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 26. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay, İstanbul, 2018, s.513.

²³⁰ **TBMM ZC**, Devre.I, C.1, İçtima Senesi.IV, 9.İnikat, 23 Ağustos 1923, s.264-291.

kuvvetlerinin derhal Türkiye'yi terk etmeleri istenmiştir. Bunun üzerine İstanbul'daki işgal kuvvetleri, 2 Ekim 1923 tarihinde şehri terk etmişlerdir.²³¹

Lozan Barış Antlaşması 1918 sonrasında hazırlanan ve imzalanan anlaşmalar arasında en başarılı olanıdır. Dünyanın her yerinde Kemalist Türkiye'nin en büyük diplomatik başarısı olarak görülmekte olan bu antlaşma, bir tarafın dayatmasıyla değil, aylar süren konferans sonucunda ortaya çıkmış olan gerçekçi ve uygulanabilir bir belgedir. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğratılmasına rağmen, yıkıntılarından yükselerek dünyanın en güçlü devletlerine karşı koyan ve bir ölüm-kalım savaşından başarıyla çıkan bir ulusun hemen hemen bütün millî isteklerini elde ettiği bir bağıttır. Bu başarının elde edilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın benzersiz önderliği ve İsmet Paşa'nın uyguladığı diplomasinin büyük bir payı bulunmaktadır.

Mussolini için Lozan Konferansı sadece varlık göstermek değil, sonraki genişleme eylemleri için kararlılığını ilan etmenin de bir aracı olmuştur. İtalya Lozan Konferansı'na katılarak hem bazı avantajlar elde etmiş ve hem de diğer büyük Avrupalı devletlerle eşit konumda olduğunu ve Birinci Dünya Savaşı sonrası gibi “yeniden aldatılamayacağını” vurgulamış oluyordu.²³² Savaştan zaferle çıkan Türkiye'nin Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis) konusunda talepleri olabileceğinden endişe eden İtalya, bu adaların İtalya'ya ait olduğunun resmîleştirilmesi ile önemli bir kazanç elde etmiş oluyordu. İtalya bu adalardan silahsızlandırılmış olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları yönünde Türkiye'ye karşı bir tehdit yaratma kapasitesi de kazanmış oluyordu. Türkiye'nin Balkanlarda da etkili olmasını istemeyen İtalya, Doğu Trakya'nın Türkiye'de kalmasıyla bu amacına tam olarak erişememiştir. Diğer yandan, Ege'nin kuzeyindeki adalara sahip olan Yunanistan'ın da Rodos ve 12 Ada konusunda caydırılması Mussolini için önemli bir kazançtır.

İtalya, Lozan Barış Antlaşması'nın imza edilmesinden sonra 11 Ocak 1924 tarihinde ilk onaylayan Batılı devlet olacaktır. İtalya antlaşmanın onaylandığını Türkiye'ye 12 Mart 1924 tarihinde bildirecektir.²³³ Bununla birlikte yeni bir devlet kurma ve gelecek için parlak fikirlerle dolu bir ideolojinin yönetiminde yeni hedeflere yönelmekte olan Faşist İtalya için Anadolu'nun hala bir “kızıl elma” olarak varlığını sürdüreceği anlaşılmaktadır.

²³¹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I*, s.87-88.

²³² Dilek Barlas, “*Friends or Foe?, Diplomatic Relations Turkey and Italy*”, *Middle Eastern Studies*, 36(2004), s.233.

²³³ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan, 1922-1923*, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s.155-156. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I*, s.88. İngiltere Lozan Barış Antlaşmasını 11 Nisan 1924 tarihinde, Fransa ise 27 Ağustos 1924 tarihinde onaylayacaktır.

1.1.8. Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türkiye-İtalya İlişkileri

Lozan Barış Antlaşması sonrasında, Türkiye-İtalya ilişkileri İtalya'nın Akdeniz ve çevresindeki yayılmacı politikalarının tekrar görünür olmaya başlaması nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Yunan Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Ioannis Politis tarafından, 16 Nisan 1924 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda, Türkiye'de "İtalya'nın Anadolu toprağında gözü olduğu" konusunun Türk diplomasi çevrelerinde bir aksiyom olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde İtalya tarafından, Rodos, 12 Ada ve Meis'in Anadolu'yu işgal edebilmek için sıçrama tahtası olarak kullanabileceği, Türkiye kıyılarına oldukça yakın olan Leros Adası'ndaki yığınaklanmanın bir İngiliz-İtalyan anlaşmasının varlığı hususunda Ankara'nın endişelerini artırmakta olduğu, bir Türk-İngiliz çatışması halinde İtalya'nın 250.000 kişilik bir gücü Anadolu'ya gönderebileceği konusunda istihbarat alınmakta olduğu, Türk ordusunun bu tehditi karşılamak üzere alarm durumunda bulunduğu görülmektedir. Yunanistan'da 1925'te bir darbeyle iktidarı ele geçiren ve Ağustos 1926'ya kadar iktidarda kalan General Pangalos döneminde, Türkiye'nin İngiltere ve İtalya ile çatışmaya girmesi durumunda, Yunanistan tarafından Doğu Trakya ve Batı Anadolu'ya asker gönderilmesinden bahsedilmektedir.²³⁴ Türkiye bu durumda, Trakya'dan Yunanistan'ın, Rodos ve 12 Ada'dan ise İtalya'nın saldırısı altında Musul bölgesinde İngiltere ile mücadele etmek zorunda kalacaktır. Aynı anda üç cephede savaş anlamına gelen böyle bir durum, Millî Mücadeleden yeni çıkmış ve kaynaklarını tamamen tüketmiş bir ülke için karşılaşılabilecek en kötü senaryo olacaktır.

Lozan Barış Antlaşmasıyla, Türkiye ile Müttefik devletler arasında barış durumu geri geldiğinden, Birinci Dünya Savaşı sırasında kesilmiş olan siyasi ilişkilerin yeniden kurulması gerekmektedir. Lozan Barış Antlaşması imzalandığı sırada TBMM temsilcisi olarak Roma'da görevli olan Celalettin Arif Bey'in yerine, 28 Ağustos 1923 tarihinden itibaren önce temsilci olarak ve daha sonra 18 Nisan 1925 tarihinde ortaelçi olarak Suat Bey (Davaz) görevlendirilmiştir. İtalya tarafından Ankara'ya ilk büyükelçi olarak görevlendirilen Giulio Cesare Montagna 12 Mart 1925 tarihinden itibaren güven mektubunu sunmuştur.²³⁵ Böylece iki ülke arasında diplomatik ilişkiler resmen tesis edilmiş oluyordu.

Millî Mücadele yıllarında özellikle 1921'de İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesiyle somutlaşmaya başlayan Türk-İtalyan ilişkilerindeki olumlu gelişmeler, Lozan

²³⁴ Antonis Klapsis, "Turkey's Search For A New Foreign Policy, 1923-1925, The View of Greek Diplomacy", **Balkan Studies**, 46(2005-2007), ss.81-98.

²³⁵ Bilâl N.Şimşir, **Ankara...Ankara, Bir Başkentin Doğuşu**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi yay., Ankara, 2018, s.307.

Barış Konferansı görüşmeleri esnasında kurulan sıcak diplomatik temasların da etkisiyle gelişme yeteneği göstermektedir. Lozan Konferansı sonrası İtalya'nın izlediği, Fiume ve Korfu olaylarında somutlaşan, "değişken ve saldırgan dış politikası" sebebiyle oluşan güvensiz ortam ise ilişkilerin yeterince gelişmesine engel olmaktadır.²³⁶ Diğer yandan, kurulan siyasi ilişkilerin iki ülke arasındaki ticari ilişkilere çok daha olumlu bir şekilde yansımış olduğu görülmektedir. Türkiye-İtalya, ihracat-ithalat rakamlarının toplam ihracat-ithalat değerlerine oranına ilişkin cari değerlerinin yansımaya ait rakamlara bakıldığında, Türkiye'nin 1924-1927 yılları arasındaki ticaret hacminde İtalya oldukça önemli bir yer tutmaktadır.²³⁷

1.1.9. Musul Meselesi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkileri (1924-1927)

Lozan Antlaşması'nın imzalanarak yürürlüğe girmesiyle birlikte Avrupa'nın en güçlü devletleriyle sınır komşusu durumuna gelmiş olan Türkiye'nin stratejik önemi azalmadığı gibi geçmişle kıyaslanamayacak bir şekilde artmıştır. Öyle ki, Türkiye; Sovyetler Birliği ile doğuda, İngiltere ile manda yönetimi sebebiyle Irak ve Kıbrıs'ta, Fransa ile manda yönetimi vasıtasıyla Suriye'de, İtalya ile Menteşe Adaları'nda (Rodos, 12 Ada ve Meis) sınırdaş durumuna gelmiştir. Bu durumda Genç Türkiye Cumhuriyeti; Ortadoğu'daki İngiliz ve Fransız, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki İtalyan tehditleri karşısında, Kurtuluş Savaşı'nda destek aldığı Sovyetler Birliği'ne daha fazla yaklaşmak durumunda kalacak, oldukça gergin bir politik ortamda son derece gerçekçi bir dış politika izleyecektir.

Mussolini'nin işbaşına gelmesinden sonra özellikle 1922-1927 arası dönemde, Faşist İtalya'nın Türkiye'ye bakışı egemen bir devletten çok, fazla nüfusunu ihraç edebileceği kolonileştirilecek bir coğrafyadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin içeride baş etmek zorunda olduğu siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlardan başka, Şeyh Sait ayaklanması, Musul meselesi sebebiyle oldukça gerginleşen Türk-İngiliz ilişkilerinin bir savaşa dönüşeceği beklentisi gibi nedenlerle, Türkiye Cumhuriyeti'nin sürdürülemeyeceğini ve çökeceğini bekleyen İtalya, bu dönemde İngilizlerle kurdukları iş birliği sayesinde Anadolu üzerinde birtakım haklar elde edebileceği beklentisi içindedir. Mussolini, yeni Türk devletinin geçici bir varlık olduğunu düşünmekte ve Anadolu'yu ilhak edebileceğini değerlendirmektedir.²³⁸ Aslında bu dönemde

²³⁶ Armaoğlu, **a.g.e**, s.405

²³⁷ Bkz. Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi, 1923-1950**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994, s.168.

²³⁸ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...** s.312.

bütün Batı dünyasında Türk Devleti'nin geçici olduğuna dair bir kanaatin var olduğunu ifade etmek de mümkündür.²³⁹

Lozan Barış Antlaşmasından arta kalan sorunlardan en önemlisi ve halli en zor olanı Musul meselesi olmuştur. Misakı Millî sınırları içinde olan Musul Vilayeti, İngiltere tarafından Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesi gerekçe gösterilerek 15 Kasım 1918 tarihinde işgal edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde 350.000-400.000 nüfusa ve 90.370 km²'lik yüzölçümüne sahip bulunana Musul Vilayeti zengin petrol yataklarına sahip olması nedeniyle büyük devletlerin hedefi haline gelmiştir.²⁴⁰ Lozan Barış Konferansı'nda Musul meselesi (Türkiye-Irak sınırı) üzerinde uzun tartışmalar yapılmış olmasına rağmen bir anlaşma sağlanamamıştır. Konferans esnasında İsmet Paşa, Musul'un geleceği için halk oylamasına başvurulması teklifinde bulunmasına rağmen bu önerisi İngilizler tarafından kabul edilmemiş ve bu sorunun konferans sonrasında çözülmesi formülü kabul edilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın 3.maddesine göre; Türkiye ile Irak arasındaki sınırın, dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça belirlenmesi, bu gerçekleşmezse konunun Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulması kararı alınmıştır.²⁴¹ Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde Musul konusunda İngiltere'nin şiddetli direnmesinin sebebi, Musul'un zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu gibi İngiltere'nin Hindistan yolu üzerinde stratejik bir konumda bulunmasıdır.²⁴²

Musul meselesinin çözümüne ilişkin Türk-İngiliz görüşmeleri 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında İstanbul'da yapılmasına karşılık bir sonuç alınamamıştır.²⁴³ Musul meselesi İngiltere tarafından 6 Ağustos 1924 tarihinde Türkiye'nin o sırada üyesi olmadığı Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. Musul meselesi Milletler Cemiyeti'nde görüşülmekte iken İngiltere, bu konuyu Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında bir sorun olarak lanse etmekte ve dünya kamuoyunun desteğini almaya çalışmaktadır.²⁴⁴

Türkiye'nin uluslararası ortamda yalnızlaşmasını, Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görmekte olan Faşist İtalya, bu gelişmeler karşısında Menteşe Adaları'nı (Rodos, 12 Ada ve Meis) üs olarak kullanarak, Liberal İtalya'nın 1921'de çekildiği toprakları tekrar işgal etmeyi planlamaya başlamıştır. Musul sebebiyle Türkiye ile

²³⁹ Dilek Barlas, "Friends or Foes: Diplomatic Relations Turkey and Italy", *International Journal Middle East Studies*, C. 36, No:2, Mayıs 2004, ss. 231-252

²⁴⁰ Bkz. Nevin Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", *ÇTTAD*, Yıl 7, Sayı 14 (Güz 2011), ss.133-179.

²⁴¹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal...*, s.95.

²⁴² Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK yay, Ankara, 1991, s.126.

²⁴³ "İstanbul Konferansı'ndan Cemiyeti Akvam'a", *Hakimiyeti Milliye*, 8 Haziran 1924.

²⁴⁴ Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, 1918-1926, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul, 1999, s.181.

aralarında gerginlik olan İngiltere'nin de desteğini alabileceğini değerlendirmekte olan ve Musul meselesinin en sıcak safhalarında İngiltere ile Türkiye'ye karşı hareket ettiği görülen Mussolini'ye göre; Musul meselesinin devam etmesi, Türkiye'nin parçalanması ile sonuçlanacak ve Roma'ya Anadolu'yu işgal fırsatı verebilecektir. Şeyh Sait ayaklanması ve Musul meselesinin çözümü sürecinde İngiltere'nin yanında saf tutan Faşist İtalya; Türk-İngiliz mücadelesi sonrasında Türkiye'nin dağılacağını umut etmekte ve bu durumda, 1921'de Liberal İtalya'nın çekildiği Anadolu topraklarına yeniden dönmeye hazır bulunmaktadır. Türkiye'nin Musul'a karşı bir askerî harekate girişmesi halinde, İtalyanların Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılanmakta böyle bir durumda Türkiye'nin Sovyetlerden yardım alacağı ifade edilmektedir.²⁴⁵

Bu dönemde İtalya'nın Türkiye'ye karşı tehlikeli askerî hazırlıklar içinde bulunduğu, Rodos adasına 4 alay gücünde yeni kuvvetler çıkardığı haberleri, Ankara kaynaklı olarak İtalyan basınında da yer almaktadır. Bu durum Türkiye'nin Musul meselesi ile meşgul olduğu bir dönemde İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinin de kötü olduğu bir döneme denk gelmektedir.²⁴⁶ Buna karşılık İtalyan Volta Ajansı'ndan yapılan açıklamalar dikkat çekicidir. Ajans tarafından, bu yayınlarda yer alan iddiaların İtalyan Hükûmeti tarafından dikkatle incelendiği ve asılsız olan bu iddiaların Türkiye ile İtalya'nın aralarında mevcut iyi ilişkilerini bozmak için bazı siyasal çevreler tarafından kasıtlı olarak çıkarılmakta olduğu belirtilmektedir. Ajans tarafından ayrıca, Mussolini tarafından konunun bizzat ele alındığı, Mussolini ile Büyükelçi Suat Bey arasında Chigi Sarayı'nda bir mülakat yapıldığı, bu mülakatta Mussolini tarafından bu haberlerin asılsız olduğunun Suat Bey'e açıklandığı, İtalya Hükûmeti tarafından Türkiye'ye garanti verilmiş olduğu belirtilmektedir.²⁴⁷

İtalyan Sosyalist Partisi'nin yayın organı olan ve Paris'te çıkan Avanti gazetesinde yayımlanan bir makalede bu konu daha sonra gündeme gelecektir. Yazar Paul Louis, Musul sorunu devam ederken, Mussolini'nin İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'a, Türkiye'ye karşı İtalyan askerî gücünün kullanılmasını teklif ettiğini, bunun karşılığında Chamberlain'ın Duce'nin Doğu Akdeniz'deki emellerini desteklediğini belirtmektedir.²⁴⁸

Bu dönemde Mussolini tarafından İtalya Savunma Bakanı Antonino Di Giorgio'ya bir talimat verilerek Türkiye'ye karşı olası bir savaş durumunda bu savaşın yöntemleri ve araçları

²⁴⁵ *Survey Of International Affairs, 1925, C.I.*, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University Press, 1928, ss.526-527.

²⁴⁶ "Tensione di Rapporti fra Italia e Turchia", *La Stampa*, 3 Haziran 1924.

²⁴⁷ "Un Richiamo del Governo Italiano al Rappresentante d'Angora a Roma", *Corriera della Sera*, 7 Haziran 1924.

²⁴⁸ Paul Louis, "L'Accordo Franco-Inglese e lo Scacco Fascista nei Balcani", *Avanti*, 21 Ekim 1928.

hakkında gerekli inceleme ve hesaplamaların yapılarak kendisine rapor halinde sunulmasını istediği görülmektedir. Di Giorgio, Mussolini'ye gönderdiği raporunda iki ihtimal üzerinde durmaktadır: Bunlardan birincisine göre İtalya ile Türkiye arasında kesin sonuçlu bir savaş sonucunda Türk Hükûmeti'ni tavize zorlamak için Türkiye topraklarının işgal edilmesinin bir hareket tarzı olabileceği açıklanmaktadır. İkinci ihtimal ise sınırlı bir savaş öngörmektedir. Bu ihtimalde diplomatik kanallar kullanılarak elde edilemeyen tavizler için; denizden abluka uygulanması, deniz kıyısındaki şehirlerin bombalanması, deniz sahilinin bir kısmının ve adaların işgal edilmesi hareket tarzlarıdır. Di Giorgio yaptığı analizde birinci hareket tarzı için çok büyük deniz ve kara gücü kullanmak gerekeceğini, buna rağmen zafer elde etme ihtimalinin oldukça düşük olduğunu, bu sebeple ikinci seçeneğin en uygun hareket tarzı olacağını ifade etmektedir. Bu hareket tarzlarından birisinin dahi uygulanması durumunda İngiltere ve Fransa'nın İtalya'yı engelleyebileceğini belirten Di Giorgio, Mussolini'ye İngiliz ve Fransız Başbakanları ile görüşme yaparak anlaşma yolu aramasını tavsiye etmektedir.²⁴⁹

Dışişleri Bakanı Şükrü Bey (Kaya) TBMM'de Musul meselesi hakkında sorulan bir soru üzerine yaptığı açıklamalarda, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu dış tehditleri izah etmekte ve bunların İngiltere, Yunanistan ve İtalya olduğunu belirtmektedir. Şükrü Bey şöyle devam etmektedir:

*“Üçüncü ve tabii bir tehlike daha vardır ki; O da İtalya'dır ve İtalyan tehlikesidir. İtalyanlar nüfus itibariyle her sene beş-altı yüz bin raddesinde artmaktadır ve bu artan nüfusa kendi toprakları kâfi gelmemektedir. Amerikalılar memleketlerine hâriçten gelecekleri artık kabul etmemektedirler. İtalyanlar ise Trablus'a gitmek istemiyorlar. Dahilde ise aç kalıyorlar. İtalya zimamdârını, İtalya muharrirleri kendileri için Anadolu'yu mukadder biliyorlar. Bu zihniyetleridir ki; İtalyanları bize düşman etmiştir. İtalyanlar bize düşman değildir. Fakat zihniyetleri düşmandır...İtalya, ihtimal ki; bir gün Mussolini'nin başına eser, kalker ve gelir, kafasını Anadolu kayalarında kırar veyahut başka bir fırsat bekler. Ona karşı herhalde düşman diye müteyakkız bulunmak lâzım gelir. Hele bu teyakkuz Mussolini tahtı mevki ve nüfuzda iken daha ziyade olmak lâzım gelir. Çünkü o adamın dünü bugüne uymayan bazı garip fikirleri vardır.”*²⁵⁰

1925 yılının sonuna gelindiğinde İtalya ile şüpheler ortadan kalkmadığı gibi giderek artmaktadır. Milletler Cemiyeti'nin gündemine alınmış olan ve petrol konusunun ön plana çıktığı Musul sınırına Türkiye'nin 300.000 kişilik bir kuvvet göndermek niyetinde olduğu, The Times gazetesinde Türk tehlikesi konusunun işlenmekte olduğu görülmektedir²⁵¹. Bu dönemde Mussolini, Baroni'ye gönderdiği talimatında; Musul meselesinden İtalya'nın

²⁴⁹ DDI, Seri 7, Cilt III, (23 Şubat 1924-14 Mayıs 1925), Belge.604, 6 Aralık 1924, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato Roma, 1959, s.364.

²⁵⁰ TBMM ZC, Devre.II, C.4, İçtima Senesi.II, 47.İnikat, 4 Şubat 1925, s.475, 478.

²⁵¹ “La Questione dei Petrol di Mosul”, La Stampa, 6 Aralık 1925.

doğrudan bir çıkarının olmadığını ancak İtalya'nın Türkiye'deki çıkarlarının göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.²⁵²

İngiltere'nin hegemonyası altındaki Milletler Cemiyeti, Musul konusunda yapılan çalışmalar sonucunda hazırlanan raporu görüşmek ve nihai kararı vermek üzere İtalya temsilcisi Cialloca başkanlığında 7 Aralık 1925 tarihinden olağanüstü olarak toplanmıştır.²⁵³ Sonunda Musul meselesi 16 Aralık 1925 tarihinde Türkiye'nin aleyhine olarak ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin hakemliğini tanımadığını ilan etmesine rağmen, oybirliği ile Musul Vilayeti toprakları Irak Devleti içinde kalacak şekilde sonuçlandırılmıştır.²⁵⁴ Türkiye, bu görüşmeler esnasında millî mücadele dönemindekine benzer bir durumda, tek başına ve herhangi bir devletten destek alamaz bir şekilde mücadele etmek zorunda kalmış ve sonuçta istediği sonucu elde edememiştir.

Milletler Cemiyeti'nde Musul meselesinde Türkiye aleyhine karar alınmasından sonra İtalyan basını tarafından, Türkiye'nin kendisine karşı yapılan haksızlıklara karşı sessiz kalmayacağı belirtilmektedir. La Stampa, haberi okuyucularına; Musul'un Irak Krallığı'na verildiği ve Türkiye'nin Cenevre'de kaybettiği şeklinde vermektedir.²⁵⁵

Milletler Cemiyeti'nin Musul konusundaki kararının oylanması sonrasında Türk Hükûmeti uluslararası yalnızlığının zirveye çıktığı bu durum karşısında, fiili bir destek beklenmeyecek bile olsa Sovyetler Birliği ile ilişkilerini daha yakın ve dost bir zemine oturtmaya ihtiyaç duyacaktır. Diğer yandan, 1 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Locarno Antlaşmaları'nın Almanya'nın Doğu sınırı ile ilgili bir garanti getirmemesi sonrasında siyasal durum hem Türkiye'nin ve hem de Sovyetler Birliği'nin aleyhine gelişmektedir. Bu siyasal olaylar sonucunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Milletler Cemiyeti'nin Musul konusundaki kararının resmen açıklanmasından bir gün sonra, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.²⁵⁶

Bu dönemde Lloyd George tarafından Musul konusunda kaleme alınan ve Türkiye'yi suçlayan bir makale La Stampa'da yayımlanmaktadır.²⁵⁷ La Stampa'da yayımlanan bir başka haberde, imzalanan Türk-Sovyet antlaşmasının Türkiye'nin izleyeceği yeni yolun bir

²⁵² DDI, Seri 7, Cilt IV, (15 Mayıs 1925- 6 Şubat 1927), Belge.184, 24 Kasım 1925, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1962, s.134-135.

²⁵³ "Hararetli Celsenin Açılan Sahifeleri", **İkdam**, 11 Aralık 1925.

²⁵⁴ A.Akşin, **a.g.e.**, s.128. "Ma'hud Hafî Celse", **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Aralık 1925. "Musul'a Dair Akvam Meclisi'nin Kararından Sonra", **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Aralık 1925.

²⁵⁵ "La Turchia Battuta a Ginevra", **La Stampa**, 17 Aralık 1925.

²⁵⁶ Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri, 1920-1953**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2010, s.111.

²⁵⁷ Lloyd George, "La Question di Mosul", **La Stampa**, 27 Aralık 1925.

göstergesi olarak kabul edilmekte, La Tribuna tarafından, Lloyd George'un yaklaşımının “*Türk tezlerine karşı açıkça emperyalist*” bir yaklaşım olarak değerlendirilmekte olduğu ve bu politikaya karşı Türk-Sovyet antlaşmasının meydana okuyacağı belirtilmektedir.²⁵⁸ Bu dönemde Rapallo'da bulunan Chamberlain'a giderek bir görüşme gerçekleştiren Mussolini'nin de Türk-Sovyet antlaşmasının olası sonuçlarından rahatsız olduğu değerlendirmesi de yapılmaktadır.²⁵⁹

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının imzalandığı gün, 17 Aralık 1925 tarihinde Tevfik Rüştü Bey'e hitaben yazılmış olan bir mektup da Tevfik Rüştü'ye verilmiştir. Bu mektupta Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1921 yılından beri süregelen dostluğun bozulmayacağı ve “...bağıtlı taraflardan birisinin üçüncü bir ya da birkaç devletle savaş içine girmesi durumunda, aralarındaki ilişkilere temel olacağı” belirtilmektedir.²⁶⁰ Bu mektuptan, Türkiye'nin o dönemde İtalya ve İngiltere'den duyduğu kaygılar nedeniyle dostu Sovyetler Birliğinden güvence aramakta olduğu anlaşılmaktadır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda da Türkiye hakkında benzer kanaatin 1926 yılının ortalarında mevcut olduğu ve bu düşüncelerini İtalya'nın Londra Büyükelçisi'ne ifade etmekte oldukları görülmektedir. İtalyan Büyükelçi, İngilizlerin bu değerlendirmelerini ilettiği 29 Mayıs 1926 tarihli raporunda; Mustafa Kemal'in meydana getirdiği laik rejimin büyük rahatsızlık yaratmasına rağmen Ankara Hükûmeti'nin sağlam olduğu ve bir kriz beklenmemesi gerektiğini ve Türkiye'de yükseltilebilecek veya desteklenebilecek bir muhalefetin olmadığını belirtmektedir. Halife'nin İngiliz çıkarlarına hizmet etmekte olduğunun Türkiye tarafından anlaşıldığını ve bu durumun İtalya için de dikkat çekici olması gerektiğini ifade eden Büyükelçi, İngilizler tarafından, Türkiye'de halkın ekonomik sıkıntı içinde olduğu, Mustafa Kemal'in sağlığı ile ilgili kötü alışkanlıkları olduğu, Mustafa Kemal'in ortadan kaybolması halinde rejimin ayakta kalamayacağı değerlendirmesi yapıldığını belirtmektedir. Türkiye'de rejimin çökmesi halinde Roma, Londra ve Paris'in aynı davranış içinde olmaları gerektiği aktaran Büyükelçi, İtalya'nın Doğu Akdeniz ve özellikle fazla nüfusunu ihraç edebileceği bir yer olarak Anadolu üzerindeki özlemlerinin İngilizler

²⁵⁸ “Un Blocco Orientale Russo-Anatolico”, **La Stampa**, 29 Aralık 1925.

²⁵⁹ “L'Incontro Mussolini-Chamberlain”, **Il Popolo d'Italia**, 30 Aralık 1925. “Il Coriale Incontro Mussolini-Chamberlain a Rapallo”, **Il Giornale d'Italia**, 31 Aralık 1925. “Il Colloquio Mussolini-Chamberlain a Rapallo”, **La Stampa**, 30 Aralık 1925.

²⁶⁰ İsmail Soysal, “1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktına Ekli Gizli Kalmış Bir Belge: Çiçerin'in Mektubu”, **9.Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 21-25 Eylül 1981, Bildiriler, C.3, TTK yay., Ankara, 1989, ss.1925-1931.

tarafından sempatiyle bakılmakta olduğunu belirtmekte ve bütün planlamanın Doğu'da çıkabilecek bir karışıklıkla değişebileceğini değerlendirmektedir.²⁶¹

Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'nde sonuçlandırılmasından sonra, 5 Haziran 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye-Irak sınırı belirlenmiştir²⁶². The Times gazetesi, uzun süren gecikmeler ve kararsızlıklar yaşandıktan sonra elde edilen sonucu memnuniyetle karşılamaktadır.²⁶³

Musul meselesinin nihai olarak Ankara'da imzalanan antlaşma ile çözümlenmesi sonrasında, İtalyan basınında bu antlaşmanın sadece Türk-Irak sınırını değil, tüm Asya'nın sınırlarının yerleştirilmesi için temel taşı olduğu yorumları yapılmakta, TBMM'nde bu antlaşmanın onaylanmasında birtakım zorluklar çıkacağı ancak bu zorlukların İsmet Paşa'nın gayretleriyle aşılmasının beklendiği ifade edilmektedir.²⁶⁴ La Stampa gazetesi Ankara antlaşmasının imzalanmasıyla Musul sorununun sona erdiğini ve Asya'da belirlenmeyen sınırın kalmadığını belirtmektedir.²⁶⁵ İtalya'nın Paris Büyükelçisi Avezzana, Fransız General Berthelot'un kendisine, Türk Hükûmeti'nin Musul antlaşmasını imzalamasının altında Türkiye'nin acil finansman ihtiyacının rol oynadığını fakat en önemli sebebin İtalya'nın Anadolu'ya müdahale etme ihtimalinin olduğunu söylediğini, kendisinin ise Türkiye bir parçalanma sürecine girerse İtalya'nın diğer devletlere göre müdahale önceliğinin olduğunu belirttiğini ifade etmektedir.²⁶⁶

Musul meselesinin çözümlenmesi aşamalarında İngiltere'nin Türkiye'yi yalıtarak sonuç almaya çalışması karşısında kalan Türk Devleti'ne karşı İtalya'nın da taarruz hazırlıklarına giriştiği haberleri basında yer almakta olduğu görülmektedir. Bu aşamada Türk basını Mussolini'ye karşı şiddetli yayınlar yapmaktadırlar. Bu arada İtalyan kamuoyunda Musul meselesinde Türkiye'yi destekleyen yayınlar bulunduğu haberleri de yer almaktadır.²⁶⁷

²⁶¹ DDI, 7/IV, Belge.320, 29 Mayıs 1926, s.232-234.

²⁶² Soysal, **Türkiye'nin Siyasal...**, s.317-327. Antlaşmanın 14.maddesi kapsamında Musul petrollerinden Türkiye'ye 25 yıl boyunca %10 hisse ödenmesi karar altına alınmıştır. Antlaşmaya koyduğu ek bir protokolle İngiltere, petrol hisseleri karşılığında Türkiye'ye 500 bin pound ödemeyi teklif etmiş olmasına karşılık Türkiye bunu kabul etmemiş ve Musul petrollerinden 25 yıl süreyle %10 hisse alma hakkını sürdürmüştür. Bkz. Nevin Yazıcı, **Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2010, s.59-62. Ayrıca bkz. Hikmet Ulubay, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ayraç yay, Ankara, 2003, s.444-447. İsmail Soysal, Türkiye'nin bu parayı alarak çekildiğini belirtmektedir. Bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal...**, s.315.

²⁶³ "The Mousul Agreement", **The Times**, 7 Haziran 1926.

²⁶⁴ "La Portata e i Termini dal Trattato di Angora Che Mette Fine alla Qustione di Mosul", **La Stampa**, 8 Haziran 1926.

²⁶⁵ "La Portata e i Termini del Trattato Angora", **La Stampa**, 8 Haziran 1926.

²⁶⁶ DDI, 7/IV, Belge.326, 4 Haziran 1926, s.237-238.

²⁶⁷ **Milliyet**, 26 Haziran 1926.

Musul meselesinin çözüme kavuşturulması sonrasında Türkiye'nin batılı devletlerle ilişkilerinde gözle görünür gelişmeler meydana gelmeye başladığı ve Türkiye'nin siyasal itibarının giderek yükselmekte olduğu görülmektedir.

1.1.10. Mussolini'nin Trablusgarp (Libya) Ziyareti ve İtalya'nın Koloniyel İmparatorluğu

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD tarafından göçlerin özellikle 1921 ve 1924 yılında çıkarılan yasalarla sınırlandırılması sonrasında bu ülkeye çok sayıda vatandağını göçmen olarak göndermekte olan İtalya'da önemli sorunlar ortaya çıkmasına neden olacaktır. Buna rağmen İtalya, 1921-1926 yılları arasında 1 milyondan fazla insanını göçmen olarak göndermiştir. Bu sayı 1921-1930 yılları arasında 2 milyon İtalyan göçmenin üzerine çıkacaktır.

Mussolini ve Faşist Parti, bir taraftan nüfus artışını teşvik ederken, bir taraftan da hızla artmakta olan genç nüfusa yeni yerleşim alanları meydana getirmek ve İtalya dışına göçleri engellemek maksadıyla İtalya yarımadası üzerinde gerçekleştirmeye çalıştıkları zorunlu ve kalıcı göçlerle ülke içindeki nüfusu dengelemeye çalışmaktadır. Bu maksatla yoğun nüfusun yaşamakta olduğu kuzey şehirlerinden az gelişmiş ve nüfusu çok daha az olan Güney İtalya'ya ve adalara kalıcı olarak nüfus transferi yapılmaktadır. İtalya yarımadasının yeraltı zenginlikleri bakımından fakir olması ve verimli topraklarının son derece sınırlı olması nedeniyle bu tedbirler de yeterli olmamaktadır. 1926 yılından itibaren, İtalya'da iç politikada planladığı hedeflerine yaklaştığını değerlendiren Mussolini, artık gözünü kolonilere ve kolonileştirilecek yeni topraklara daha fazla çevirmeye başlayacaktır. Mussolini ABD gazetecilere verdiği mülakatta şöyle söylemektedir: “*İtalya ya genişleyecektir ya da batacaktır.*”²⁶⁸

Mussolini, yanında çok sayıda bakan ve Faşist Partisi mensuplarıyla birlikte, İtalyan donanmasına mensup gemiler eşliğinde ve Cavour zırhlısıyla İtalya'nın Afrika topraklarını ziyaret etmek üzere Akdeniz turuna çıkmıştır.²⁶⁹ Mussolini yola çıkmadan önce donanma subaylarına hitaben verdiği nutukta şöyle söylemektedir: “*Biz Akdenizliyiz ve bizim hedefimiz daima deniz devletidir.*”²⁷⁰ Mussolini yanındaki heyetle birlikte 10 Nisan 1926 tarihinde

²⁶⁸ **Survey Of International Affairs 1927**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University Press, London, 1929, s.119.

²⁶⁹ “Mussolini Verso L’Africa Italiana”, **Il Giornale Italiana**, 10 Nisan 1926.

²⁷⁰ “Dalla Nave Ammiraglia”, **Il Giornale d’Italia**, 9 Nisan 1926.

Napoli limanından hareket etmiş ve 11 Nisan 1926 sabahında Trablusgarp'a gelmiştir.²⁷¹ Mussolini'nin 11-15 Nisan 1926 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Trablusgarp ziyaretinin ilk günü, İtalya Koloni Bakanlığı Müsteşarı Roberto Cantalupo tarafından "İtalyan Koloniyel İmparatorluğunun İlk Günü" olarak adlandırılmaktadır.²⁷² Mussolini, Trablusgarp'ta at üzerinde ve megafonla yaptığı konuşmada: "*İtalya'nın Akdeniz'de büyük bir devlet olduğunu ve onu tekrar büyük olmasını istediğini*" belirtmektedir.²⁷³ Giornale d'Italia, Versay Antlaşması'nda kolonilerin dağıtılmasındaki haksızlıklara dikkat çekerek; Mussolini'nin bu ziyaretinin amacının İtalyan halkında "*koloniyel bilinç*" oluşturmak olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁴

Trablus Belediye Başkanı Hasan Paşa tarafından, Mussolini'ye bir Arap kılıcı ve altın dolmakalem hediye edilmiştir. Bu hediyelerin sembolik anlamı bulunmaktadır. Buna göre, kılıç ve kalemi birlikte kullanabilen nadir devlet adamlarından birisi olarak görülen Mussolini'ye bu hediyeler takdim edilmiştir.²⁷⁵ Libya'da kurulmakta olan İtalyan koloni köylerini ziyaret eden Mussolini, bu köylerdeki hayatın yakın gelecekte çok daha iyi olacağını belirtiyor, yerleşim süresinin 3 yıl olduğunu söyleyen çiftçilere bunu çok fazla bulduğunu ifade ediyor ve soruyor: "*Neden buralara gelip yaşamak istenmediğini anlamıyorum.*"²⁷⁶

Mussolini'nin Trablusgarp ziyareti ve verdiği demeçler sonrasında Türkiye'de meydana gelen tepkisel gelişmelerle ilgili olarak Orsini Baroni tarafından Mussolini'ye gönderilen raporda; Londra Havas Ajansı tarafından geçilen ve Türkiye'ye karşı bir İtalyan-Yunan askerî anlaşması yapıldığı yolundaki haberin Ankara'da büyük bir gerginlik yarattığı, İtalya'nın Türkiye'ye bir saldırıda bulunmasının beklendiğini, İtalyan bankalarından mevduatların çekilmekte olduğunu, Türkiye'nin yedi sınıfı silah altına aldığını, askerî hazırlıkların İtalya'yı hedeflediğinin anlaşıldığını ancak Musul meselesi dolayısıyla da bu hazırlıkların yapılmakta olduğunu değerlendirdiğini bildirmektedir.²⁷⁷

Mussolini Trablusgarp'dan ayrılmadan önce 15 Nisan akşamı yaptığı konuşmada; kolonideki Faşist İtalyanları dans salonlarında hayatlarını geçirenlerle kıyaslamakta ve mükemmel çalıştıklarını ifade etmektedir. İtalyan nüfusunun hızla artmakta olduğunu ve böyle devam edeceğini vurgulayan Mussolini şöyle söylemektedir: "*Biz toprağa açız, çok*

²⁷¹ "Mussolini a Tripoli", **La Stampa**, 12 Nisan 1926

²⁷² "L'on. Mussolini in Viaggio per La Libia", **Corriera della Sera**, 10 Nisan 1926. "La Nuova Politica Coloniale Italiana", **Il Giornale d'Italia**, 10 Nisan 1926.

²⁷³ "I Discorsi d'Oltremare di Mussolini", **La Stampa**, 13 Nisan 1926.

²⁷⁴ "Mussolini in Libia", **Il Giornale d'Italia**, 13 Nisan 1926.

²⁷⁵ "Signor Mussolini in Tripoli", **The Times**, 12 Nisan 1926.

²⁷⁶ O. Cava, "Il Viaggio dell'on. Mussolini in Libia", **Corriera della Sera**, 14 Nisan 1926.

²⁷⁷ **DDI**, 7/IV, Belge.298, 17 Nisan 1926, s.215-216.

ürüyoruz ve öyle devam edeceğiz.”²⁷⁸ Popolo di Roma gazetesi ise Musolini’nin ziyaretinin İtalya’nın Afrika’daki etkisini artıran çok önemli bir faaliyet olduğunu belirtmektedir.²⁷⁹ Il Mesaggero, İtalya’nın Fransa’ya karşı birçok cömertlikler gösterdiğini, özellikle Tunus konusunda Fransa’nın İtalyan çıkarlarını daha fazla gözetmesi halinde bu cömertliğin artacağını ifade etmektedir.²⁸⁰

İngiltere’nin Roma Büyükelçisi Ronald William Graham, Trablusgarp’ta Cuma namazından sonra okunan hutbelerde Halife yerine İtalya Kralı’nın adının anıldığını bildirmektedir. Bu durum doğal olarak İngiltere himayesindeki Kral Hüseyin’in halife ilan edilmesi sonrasında İngiltere’de endişeyle karşılanmaktadır.²⁸¹

Mussolini Roma’ya döndükten sonra, Ankara’daki Büyükelçi Orsini Baroni’ye gönderdiği talimatla; Mussolini’nin Trablusgarp gezisi ile ilgili Türk basınında yer alan haberlerin Türk-İtalyan dostluğuna zarar vermekte olduğu, Faşist hükûmetin politikasının hiç kimseye karşı saldırgan olmadığı, İtalyanların her zaman teknik konularda yardıma hazır olduklarını, Türk Hükûmeti’nin bu bildiriye dikkate alacağına inandığı, hususlarını içeren bildirisinin sözlü olarak Türk Hükûmeti’ne iletilmesini ve Türk basınının İtalya’yı hedef alan yazılarını kabul edilemez olduğunu bildirmesini istediği görülmektedir.²⁸²

Mussolini’nin Trablusgarp ziyareti esnasında emperyalist emellerini açıkça ifade etmesi Avrupa basınında savaş korkularının yeniden ortaya çıkmasına neden olacaktır. 18 Nisan 1926 tarihinde Le Temps gazetesinde yer alan bir değerlendirmede; Mussolini’nin Trablusgarp gezisi ile aynı zamanlarda İtalya-Habeşistan antlaşmasının imzalandığı haberlerinin de basında yer alması ve İtalyan birliklerinin İtalyan Somalisi’ndeki işgallerini tamamlayan hareketlerinin gerçekleştirilmesinin İtalyan Hükûmeti’nin İtalya’nın emperyalist politikalarının İtalyan halkına kabul ettirilmesi için yapılan faaliyetler olarak değerlendirmekte ve İtalya’nın emperyalist politikalarının sıkı bir şekilde takip edilmesinin zorunlu olduğunu belirtmekte, Mussolini’nin barış içinde kalıp kalmayacağını sormaktadır.²⁸³

İtalya’da Faşizmin millî şairi olarak kabul edilen Gabriele d’Annunzio tarafından 1926 yılı içinde “*Il Libro Ascetico della Giovane Italia*- Genç İtalyan’ın İman Kitabı” adlı bir kitap yayımlanmıştır. Bu kitapta Gabriele d’Annunzio, zengin yerüstü ve yeraltı kaynaklarına sahip

²⁷⁸ “L’Ultima Giornata di Mussolini a Tripoli”, **Corriera della Sera**, 16 Nisan 1926.

²⁷⁹ “Signor Mussolini’s African Visit”, **The Times**, 17 Nisan 1926.

²⁸⁰ “Mussolini’s Return”, **The Times**, 19 Nisan 1926.

²⁸¹ Bilal Şimşir, “*Bingazi ve Trablus’taki Hutbelerde İtalyan Kralının Adı Anılmıştı*”, Halifesiz 50 Yıl, **Cumhuriyet**, 29 Mart 1974.

²⁸² **DDI**, 7/IV, Belge.302, 18 Nisan 1926, s.218-219.

²⁸³ “La Politica Estera di Mussolini”, **Corriera della Sera**, 19 Nisan 1926.

olan Anadolu topraklarını İtalyanlara kolonileştirilecek ve yerleşilecek hedef olarak göstermektedir²⁸⁴. M.Faruk Gürtunca bu kitapta yer alan hususlara karşılık olarak 8 Temmuz 1926 tarihinde d'Annunzio'ya hitaben oldukça sert bir şiir yayımlamıştır.²⁸⁵ D'Annunzio'nun kitabında yer alan bu konu ve yapmış olduğu aynı meale sahip bir konuşma oldukça saldırgan ifadeler içermektedir. Gabriella d'Annunzio'nun Anadolu'yu konu alan konuşmasından bazı bölümler şöyledir:

*“Karadeniz’den Akdeniz’e kadar uzanan ve Allah’ın güzelleştirdiği bu memleket daha sonra Müslümanlar tarafından tahrip edildi...Bir zamanlar Viyana’yı bile kuşatarak Orta Asya’da medeniyeti kaldıran vahşi Müslümanlar, geldikleri Asya’ya geri göndermemizi bizden istiyor...Yüz milyon insanın rahatça yaşayabileceği bu memleket, bugün Haç’a kurban olan Hristiyanların kanı ile boyanmıştır...İtalya asrımızın asil Haç şövalyesi olarak bir defa daha Hilâl’e karşı taarruz edecek ve bu sefer Haç muzaffer olacaktır...Doğu Akdeniz, eski Osmanlı İmparatorluğu, Arnavutluk ve Afrika sahili Roma İmparatorluğuna aittir. Zor kullanıldığı takdirde, onlar olmuş meyve gibi kucağına düşecektir...Geliniz! İsteyiniz! Alınız! O sizin olacaktır.”*²⁸⁶

Bu konuşmanın Türk gazetelerinde yayımlanmasıyla Türk kamuoyunda oldukça güçlü tepkiler meydana gelmiştir.²⁸⁷ Bu tepkilerden birisi Oriente Moderno dergisinde yayımlanmaktadır. Bükreş’te yaşayan Türklerden gazetelerde yayımlanan açık mektupta, d'Annunzio'nun yeni bir haçlı seferi için Anadolu'yu hedef gösterdiği ancak Anadolu'da bu haçlı seferine karşı koymak üzere kararlı olan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hazır bulunduğu, yeni Roma uygarlığının bir örneği olarak Faşizmi göstermek için ya aptal ya da şair olmak gerektiği ifade edilmektedir.²⁸⁸ Bu dönemde İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen bilgi notunda Mussolini ile Chamberlain arasındaki görüşmelerden sonra İtalyanların Anadolu'ya karşı harekete geçeceğine dair İzmir’de yaşayan İtalyanlar arasında söylentiler yayılmakta olduğu bildirilmektedir.²⁸⁹

Mussolini'nin Trablusgarp (Libya) ziyareti esnasında emperyalist emellerini açıklaması ve Musul meselesi esnasında İtalya'nın İngiltere ile yaptığı baskı ve İtalyan kamuoyundaki bu tür yayınlar, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne daha fazla yaklaştıran

²⁸⁴ Gabriele d'Annunzio, **Il Libro Ascetico della Giovane Italia**, L'Olivetana, Milano, 1926, s.280-283.

²⁸⁵ M.Faruk Gürtunca, **Bu Arslana Dokunmayın**, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1939, s.30-32. Bu şiir 13 yıl sonra 1939 yılında bu kitapta yeniden yayımlanmaktadır. Gürtunca, Sait Faik Abasıyanık'a verdiği mülakatta o zaman bu şiiri yayımlamaması için İtalyan karagömlükçüler tarafından sefirleri vasıtasıyla 50.000 TL teklif edilmiş olduğunu ancak kendisinin bu teklifi şiddetle reddettiğini, “Bu Arslana Dokunmayın”ın 40.000 adet sattığını ifade etmektedir. Bkz. Sait Faik Abasıyanık, **Açık Hava Otel, Bütün Eserleri, C.10**, 7.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999, s.73-74.

²⁸⁶ **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1926. **Âhenk**, 4 Temmuz 1926.

²⁸⁷ Ettore Rossi, “*Italia e Turchia*”, **La Rassegna Italiana**, Anno.XI, Serie.II, Luglio 1928, Vol.XXII, ss. 657-661. Konuya ilişkin olarak Türk basınındaki tepkilerden örnekler için bkz. Mevlüt Çelebi, **Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri**, (1923-1939), TTK yay., Ankara, 2020, s.153-161.

²⁸⁸ “Aspro Commento ad Un Presunto Discorso Anti-Turco di Gabriele d'Annunzio”, **Oriente Moderno**, Anno.VII, Nr.10, Ekim 1927, s.484.

²⁸⁹ **BCA**: 30.10.0.0/236.595.50, 12 Ekim 1926.

etmenlerden birisi olacaktır.²⁹⁰ Bu dönemde Kasım 1926'da Odesa'daki Tevfik Rüştü Bey-Çiçerin görüşmesinde ele alınan önemli konular arasında İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yarattığı tehdit de bulunmaktadır.²⁹¹

1.2. Benito Mussolini ve İtalya'da Faşizmin İktidara Gelmesi

1.2.1. Benito Mussolini ve Sosyalizm

Benito Emilcare Andrea Mussolini, 29 Temmuz 1883 tarihinde İtalya Romagna'da Forlì ilinin Predoppio kasabası yakınlarındaki Varano di Costa köyünde yoksul bir demirci ve öğretmen bir annenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Köyün anarşisti olarak bilinen ve kuşaklar boyunca çiftçilikle geçinen bir ailesi olan babası Alessandro, devrimci sosyalist düşüncelere sahiptir. Babasının oğluna verdiği Benito ismi Meksikalı devrimci Benito Juárez'den, Amilcare adı Romagnalı bir anarşist olan Amilcare Capriani'den, Andrea adı ise yerel sosyalistlerin lideri olan Andrea Costa'dan esinlenilmiştir.²⁹²

Koyu bir Katolik olan annesinin ısrarları ile bir din okuluna gönderilmiş olan Benito, kavgacı ve geçimsiz olması nedeniyle burada başarılı olamayınca, yatılı bir okula ve ardından bir öğretmen okulunda eğitimine devam etmiş ve sonunda 1901 yılında öğretmen olarak mezun olmuştur. Po Irmağı yakınlarında Gualtieri (Reggio Emilia)'de öğretmenlik yapmaya başlayan Benito Mussolini'ye göre Karl Marx bütün sosyalizm teorisyenleri arasında en büyük olanıdır.²⁹³ Mussolini Temmuz 1902'de “*şansını denemek için*” İsviçre'ye gitmeye karar vererek İtalya'dan ayrılmıştır.²⁹⁴ İsviçre'de oldukça sıkıntılı günler geçiren ve aç kaldığından dolayı parkta piknik yapan İngiliz kadınlardan yiyecek çalan Benito, geçimini sağlamak için inşaat işçiliği dahil olmak üzere birçok işte çalışmak zorunda kalmıştır.²⁹⁵

Lozan'daki İtalyan Sosyalist Kulübü'ne zorunlu askerlikten kaçmak için İsviçre'ye gelmiş bir yoldaş olarak tanıtılarak dahil olan Benito Mussolini, bir taraftan da üniversiteye devam etmektedir. Lozan'da yayımlanan sosyalist bir gazeteye devrimci sosyalizmi savunan makaleler yazmaktadır.²⁹⁶ Bu dönemde tanıştığı Rus yahudisi, İtalyan Sosyalist Partisi üyesi

²⁹⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (OTDP)**, 1919-1945, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi yay., Ankara, 1996, s.82.

²⁹¹ Gönlübol-Sar, **a.g.e**, s.78.

²⁹² Gespare Giudice, **Benito Mussolini**, Unione Tipografica Editrice Torinese (UTET), Torino, 1969, s.9.

²⁹³ Dennis Mack Smith, **Mussolini**, Alfred A. Knopf, New York, 1982, s.5-7.

²⁹⁴ Benito Mussolini, **My Autobiography**, Charles Scribner's Sons, New York, 1928, s.12.

²⁹⁵ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.19-25.

²⁹⁶ Renzo De Felice, **Mussolini, Il Rivoluzionario**, 1883-1920, Einaudi, Torino, 1965, s.27.

Angelica Balabanov'un destek ve aracılığı ile İsviçre'deki Sosyalist entelektüel çevreye dahil olmuştur.²⁹⁷

İsviçre makamları tarafından sekiz ay sonra sınır dışı edilen Mussolini, Avusturya'nın İtalyan nüfusun yaşadığı Tirol bölgesine gelmiştir. Geçimini sosyalist gazetelere yazılar vererek sağlamaya çalışan Mussolini, 17 Eylül 1904 tarihinde Kral Vittorio Emanuel'in oğlu veliaht Umberto'nun doğumu şerefine ilan edilen genel af üzerine askerlik yapmak üzere İtalya'ya dönmüş ve 1905-1906 yıllarında askerliğini Verona'daki Bersagli Alayı'nda yapmıştır.²⁹⁸ Askerlikten sonra, 1906-1907 yıllarında Tolmezzo ve Oneglia şehirlerinde ortaokul Fransızca öğretmenini olarak görev yapan Mussolini, bir taraftan da yazarlığa devam etmekte ancak polis tarafından devrimci sosyalist görüşleri sebebiyle sürekli olarak kontrol altında tutulmaktadır.²⁹⁹

1908 Haziran ayında yeniden doğduğu şehre dönen Mussolini, buradan 6 Şubat 1909 tarihinde İtalya ile aralarında ciddi sorunlar bulunan Avusturya'nın İtalya'dan gelen devrimciler için bir barınak olarak kullandığı Trentino'ya gitmiştir. Trentino'da Cesare Battisti'nin çıkardığı "Il Popolo" gazetesinde çalışmaya başlayan Mussolini'nin hayatında bu dönem, kendi ideolojisini oluşturması bakımından önemli bir süreci işaret etmektedir³⁰⁰. Mussolini, Cesare Battisti'nin soylu ve gururlu tutumları ile sosyalist vatanseverliğinden etkilenmiş olduğunu belirtmektedir. Mussolini, Trentino'dan 26 Eylül 1909 tarihinde, bir banka soygununa katıldığı gerekçesiyle İtalya'ya sınır dışı edilmiştir. Mussolini "sınır dışı edilmelere alışıyordum" demektedir.³⁰¹

9 Ocak 1910 tarihinden itibaren Forlì'de "La Lotta di Classe-Sınıf Savaşı" adlı sosyalist bir gazetede başyazar olarak çalışmaya başlayan Benito Mussolini; vatanseverlik, sosyalizm, militarizm, farmasonluk, parlamentarizm gibi konularda makaleler yayımlamaya başlamıştır. Mussolini bu arada Rachele Guidi ile törensiz olarak evlenmiştir. 1911 yaz aylarında İtalyan kamuoyunda İtalya'nın Libya (Trablusgarp, Bingazi ve Fizan Eyaletleri) politikası konusunda tartışmalar bulunmakta, İtalyan Sosyalist Partisi, İtalya'nın Libya'yı işgal etmesine karşı çıkmaktadır. Benito Mussolini, La Lotta di Classe'de 9 Ağustos 1911 tarihinde yayımlanan makalesinde, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı Trablusgarp ve

²⁹⁷ Angelica Balabanov, **Bir İsyankâr Olarak Hayatım**, (Çev.Aydın Gelmez), Yazılama yay., İstanbul, 2008, s.65-74.

²⁹⁸ Mussolini, **My Autobiography**, s.14.

²⁹⁹ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s. 38-40.

³⁰⁰ De Felice, **Mussolini, Il Rivoluzionario**, s.62.

³⁰¹ Mussolini, otobiyografisinde, yazdığı milliyetçi yazılar nedeniyle Avusturya makamları tarafından sınır dışı edildiğini belirtmektedir. Bkz. Mussolini, **My Autobiography**, s.17

Bingazi'ye olası saldırılarına karşı çıkmakta, bu savaş karşısında genel greve gidileceğinden söz etmektedir.³⁰² Nitekim, daha sonra Sosyalist Parti tarafından bu savaşı protesto etmek üzere İtalya genelinde 14 Ekim 1911 tarihinde, sonucu pek başarılı olmayan, genel grev ilan edilecektir. Mussolini'nin Forlì'de bu grevleri yöneterek yapmış olduğu eylemler İtalyan Hükûmeti'ni oldukça rahatsız etmektedir. 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaşı başlatan İtalyan Hükûmeti, 14 Ekim 1911 tarihinde Mussolini'yi tutuklayacaktır.³⁰³ Mussolini bir yıl hapis cezası almış ve 5 ay yattıktan sonra hükmün bozulması neticesinde serbest bırakılmıştır. 12 Mart 1912 tarihinde hapishaneden çıktığında *Avanti* gazetesinde “*Mussolini yoldaş hapishaneden her zamankinden daha sosyalist olarak çıktı*” diye haber yapılacaktır.³⁰⁴ Bu olay Mussolini'nin Sosyalist Parti'nin devrimci radikal kanadının başı olarak İtalyan kamuoyunda adının duyulmasına neden olacaktır.³⁰⁵ Bu dönemde Forlì'de yayımlanan sosyalist “*La Soffitta-Çatı Arası*” gazetesinde “V” başlıklı bir yazıda Mussolini için “Forlì sosyalistlerinin Duce'si” sıfatı kullanılmaktadır. Mussolini'nin sonradan bütünüyle benimseyeceği “Duce” sıfatının ilk kullanımı bu olacaktır.³⁰⁶

Mussolini, bundan sonra Milano'da yayımlanan “*La Folla-Yığın*”, gazetesinde yazarlığa başlamıştır. Mussolini'nin bu dönemdeki başarılı siyasal faaliyetleri karşılıksız kalmayacak ve Reggio Emilia Kongresi'nden sonra kısa süre içinde Kasım 1912'de Sosyalist Parti'nin yürütme kuruluna seçilecek ve solculuk hayatının en önemli başarısı olarak, 1 Aralık 1912 tarihinden itibaren *Avanti* gazetesinde başyazarlığa getirilecektir.³⁰⁷ Mussolini böylece Angelica Balabanov'un da desteği ile İtalyan Sosyalist Partisinin resmî yayın organı olan *Avanti* gazetesinin başyazarlığına ve yöneticiliğine getirilmiş oluyordu³⁰⁸. Gaspare Guidice, Mussolini'nin Sosyalist Parti resmî yayın organı olan *Avanti* gazetesinin başyazarlığına getirilmesi için, kendisinden önceki *Avanti* editörleri ile kıyaslandığında yeterli özelliklere sahip olmamasına karşılık, Sosyalist Parti'nin Reggio Emilia Konresi'nde yapmış olduğu bir konuşma neticesinde editörlüğe getirilmesinin normal bir durum olmadığını ifade etmektedir. 30 yaşında bile olmayan Benito Mussolini'nin hayatı son üç ay içinde oldukça hızlı bir şekilde değişmiştir.³⁰⁹

³⁰² De Felice, **Mussolini, Il Rivoluzionario**, s.194.

³⁰³ “Le Accuse Che si Fanno agli Arrestati”, **Avanti**, 15 Ekim 1911.

³⁰⁴ “Mussolini Rimesso a Libertà”, **Avanti**, 13 Mart 1912.

³⁰⁵ Kevin Passmore, **Faşizm**, (Çev. Sinem Gül), Dost yay., Ankara, 2014, s.71.

³⁰⁶ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.52

³⁰⁷ Benito Mussolini, “L'Amico é Compagno...”, **Avanti**, 1 Aralık 1912.

³⁰⁸ Balabanov, **a.g.e**, s.118.

³⁰⁹ Gaspare Guidice, **Benito Mussolini**, Unione Tipografica Editrice Torinese, Torino, 1969, s. 165.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamak üzere olduğu bu dönemde İtalya; Paul Kennedy'nin tanımlamasıyla, aynı 1871 yılında olduğu gibi, “büyük güçlerin en küçüğü” olarak, komşularının gözünde “ne yapacağı önceden kestirilemeyen, ilkesiz bir ülkedir.” İtalya'nın; Alplerde, Balkanlarda, Kuzey ve Doğu Afrika'da hem dostlarının ve hem de hasımlarının çıkarlarıyla çelişen çok sayıda ticari ve yayılmacı hedefleri bulunmaktadır. Avrupa'da meydana gelen ekonomik ve siyasal gelişmeler İtalya'nın olayları etkileme gücünü oldukça azaltmakla birlikte yine de oyun dışı kalmamıştır. Avrupalı büyük güçler tarafından İtalya, “dostluğu düşmanlığına tercih edilen” bir ülke olmakla birlikte ikisinin arasındaki farkın çok büyük olmadığı değerlendirilmesiyle dikkate alınmaktadır.³¹⁰ Avustralyalı tarihçi Richard Bosworth, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki İtalyan dış politikasını “gizli kapaklı, hileli, dalavereci, dürüst olmayan, fırsatçı ve entrikalı” olarak nitelendirmekte, İtalya'nın “büyük güçler arasındaki en zayıf devlet” olduğunu belirtmektedir.³¹¹

28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a ultimatoma verirken, İtalyan kamuoyunda ve İtalyan Hükûmeti'nde savaşa dahil olup olmama veya hangi tarafta dahil olma konusunda büyük bir kafa karışıklığı bulunmakta ve dengesiz bir dış politika izlenmektedir. İtalya'nın gerçekte amacı kim kendisine daha fazla çıkar temin ederse onun yanında savaşa girmektir.³¹² 1914 yılının sonuna doğru İtalya'nın savaşa katılması yönünde dış baskıların giderek arttığı dönemde Sosyalist Parti kesinlikle savaşa dahil olunmaması yönünde görüş beyan etmektedir. Mussolini, bu dönemde *Avanti*'de yayımladığı yazılarda savaş karşıtlığı ve tarafsızlığı savunmakta, savaş uğruna “tek bir insanın ölmesine veya bir tek kurşun harcanmasına” karşı çıkmaktadır. “*Abbasso La Guerra-Kahrolsun Savaş*” başlıklı yazısında şu soruyu sormaktadır: “İtalyan proletaryası onun tekrar mezbahaya götürülmesine izin verecek mi?”³¹³

Mussolini'nin savaş konusundaki düşüncelerinin daha sonra dramatik bir şekilde değiştiği ve görüşlerinin devrimci sosyalizmden İtalyan milliyetçiliği merkezine doğru kaydığı görülmektedir. Sınıf çatışmasını reddetmeye başlayan Mussolini'ye göre, iktidarı ele geçirebilmek için bir devrime ihtiyaç varsa bu devrimin yapılabilmesi ve İtalya'nın savaşa girmesi gerekmektedir. Balabanov, Mussolini'nin İtilaf Devletleri ajanları tarafından, Mussolini'nin zafiyetlerinden ve hırslarından faydalanılarak, yapılan aracılıklar ile fikirlerini

³¹⁰ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6. Baskı, (Çev. Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1996, s.240.

³¹¹ Bkz. Richard James Boon (R.J.B) Bosworth, **Italy The Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy Before the First World War**, Cambridge University press, Londra, 1979.

³¹² Armaoğlu, **a.g.e**, s.153-154.

³¹³ Benito Mussolini, “Abbasso La Guerra”, **Avanti**, 26 Temmuz 1914.

değiştirmesi yönünde ikna edilmiş olduğunu iddia etmektedir³¹⁴. Bu dönemde Bologna’da yayımlanan ve muhafazakâr görüşlere sahip olan “*Il Resto dello Carlino*” gazetesinde Mussolini hakkında, onun Sosyalist Parti hakkındaki olumsuz görüşlerini yansıtan bir haberin yayımlanması, bunun sonrasında başlayan polemik ortamında Mussolini’nin Avanti’den açıklamalarda bulunarak kendisini savunması ile Mussolini ve Sosyalist Parti yönetimi arasında ortam gerginleşmiştir.³¹⁵

Mussolini’nin bu düşüncelerinin tartışıldığı bir ortamda; Mussolini, 18 Ekim 1914 tarihinde Avanti’de “Aktif Tarafsızlıktan Operasyonel Tarafsızlığa” başlıklı bir makale yayımlayarak savaşa dahil olunması hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır.³¹⁶ Bu makalenin yayımlanmasıyla birlikte savaşa girilmesine tamamen karşı olan Sosyalist Parti yönetimi ile Mussolini’nin ilişkileri tamamen bozulacaktır. 19-20 Ekim 1914 tarihinde Bologna’da toplanan Sosyalist Parti Yürütme Kurulu’nda Mussolini’nin Sosyalist Parti ve Avanti gazetesinden çıkarılması kararı verilecektir.³¹⁷ Balabanov hatıralarında şöyle anlatmaktadır: “*O sırada onun satın alındığından kuşkulandığımızı, ülkeyi kasıp kavuran şovenist dalgaının etkisinde kaldığımızı düşünüyorduk. Artık Avanti editörü ve Sosyalist Parti Yürütme Kurulu üyesi olarak kalamayacağına karar verdik.*”³¹⁸ 21 Ekim 1914 tarihinde yayımlanan Avanti gazetesinde birinci sayfanın sol tarafında Sosyalist Parti yönetimi tarafından imzalanan bir bildiri yer almaktadır. Bildiride İtalyan Sosyalist Partisi’nin ve İtalyan proletaryasının tarafsızlık için savaşa karşı olduğu açıklanmaktadır.³¹⁹ Sayfanın sağ köşesinde ise Mussolini tarafından imzalanan ve Sosyalist Parti yönetimi kararı gereğince, Avanti Gazetesi ve Sosyalist Parti’den ayrıldığını haber veren bir bildiri yer almaktadır.³²⁰ Mussolini Sosyalist Parti’den kesin ihracının görüşüldüğü Sosyalist Parti Milano Kurulu’nda yaptığı ve sık sık protestolar sebebiyle kesilen konuşmasında şöyle söylemektedir: “*Ben sosyalistim ve sosyalist olarak kalacağım...Bana karşı düşmanlık gösteriyorsunuz çünkü beni hâlâ seviyorsunuz...İşi susup geçiştirerek idare-i maslahat edenlere bende şu dakikadan itibaren acıma ve bağışlama yoktur...Bundan sonra beni daima dipdiri, daima aman vermez bir halde hep karşınızda bulacaksınız.*”³²¹

³¹⁴ Balabanov, a.g.e, s.143.

³¹⁵ Benito Mussolini, “Intermezzo Polemico”, **Avanti**, 8 Ekim 1914.

³¹⁶ Benito Mussolini, “Della Neutralita Assoluta, alla Neutralita Attiva e Operande”, **Avanti**, 18 Ekim 1914.

³¹⁷ Guidice, a.g.e, s.210.

³¹⁸ Balabanov, a.g.e, s.143-145

³¹⁹ “Contro La Guerra”, **Avanti**, 21 Ekim 1914.

³²⁰ Benito Mussolini, “Congedo”, **Avanti**, 21 Ekim 1914.

³²¹ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.62.

Angelica Balabanov hatıralarında, Mussolini'nin *Il Popolo d'Italia* gazetesini çıkarmak için İtilaf devletlerinden, İtalyan sanayici ve iş adamlarından maddi yardım aldığını ve bu yardımın daha sonra da devam ettiğini belirtmektedir. Balabanov, *Il Popolo d'Italia* yayına başladığında Sosyalist çevrelerde Mussolini'nin “'dönekliğinin' parasal bir temeli” olduğunun düşünülmekte olduğunu, bu konunun daha sonra 1926 yılında Paris'te görülen bir suikast davasında net bir şekilde aydınlandığını, gazetenin kurulması için başlangıçta 15.000 frank gönderildiğinin ve bunun 10.000 franklık ödemeler şeklinde devam ettiğinin ortaya çıktığını belirtmektedir.³²² Dennis Mack Smith de *Il Popolo d'Italia* gazetesinin, bu dönemde Fransa, İngiltere, ABD ve Rusya'dan maddi destek aldığını ifade etmektedir.³²³

1.2.2. İtalya'da Faşizmin Başlangıcı

İtalya'da 1910'da milliyetçiler, İtalyan Milliyetçi Birliği (ANI-Associazione Nazionale Italiana) teşkilatı adı altında bir araya gelmişlerdir. Faşizmin gelecekteki filozofu olacak Giovanni Gentile'nin de aralarında yer aldığı ve çoğunluğunu orta sınıftan üyelerin oluşturduğu teşkilat İtalyan “*Risorgimento*”³²⁴ savaşımının ön cephesinde yer almaktadır. İtalyan Milliyetçi Birliği, 19.yüzyılın büyük İtalyan vatanseveri ve *Risorgimento*'nun öncüsü olan Mazzini'nin görüşlerini büyük ölçüde benimsemekte ancak onun liberal hümanizmasının aksine İtalya'da ulusal birliğin ancak otoriter bir devlet sayesinde kurulabileceğini öne sürmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi için sosyalistlerin baskı altına alınması ve İtalya'daki işçilerin korporatist bir sisteme dahil olmaları gerekmektedir. İtalyan Milliyetçi Birliği, ayrıca İtalyan ulusunun savaş yoluyla yeniden biçimlendirilmesi gerektiği savını savunmaktadır.³²⁵

Mussolini, *Avanti* gazetesi ve Sosyalist Parti'den ayrıldıktan sonra, Milano'da çalışmalarına bir süredir devam etmekte olduğu ve gelecekte Faşist Parti'nin resmî yayın organı olacak *Il Popolo d'Italia* gazetesini kurmuştur. Mussolini bu gazetenin yöneticisi ve başyazarı olarak, İtalya'nın İtilaf devletleri yanında savaşa girilmesi gerektiği konusundaki düşüncelerini açıklamaya devam edecektir. Mussolini, 15 Kasım 1914 tarihinden itibaren yayın hayatına başlayan gazetenin ilk sayısında başlığı “*audacia-cesaret*” olan makalesinde, açık olarak İtalya'nın İtilaf devletleri yanında savaşa girmesi gerektiği savunmaktadır.³²⁶

³²² Balabanov, **a.g.e**, s.146.

³²³ Mack Smith, **a.g.e**, s.25.

³²⁴ **Risorgimento**: 19.yüzyılda doğan ve İtalya'yı birleştirmeyi amaçlayan ideolojik, siyasal ve edebi akım. İtalyanca'da “yeniden yükseliş” anlamına gelmektedir. Bkz. **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 15.Baskı, C.18, Ana yay., İstanbul, 1989, s.414-415.

³²⁵ Passmore, **a.g.e**, s.62-63.

³²⁶ Benito Mussolini, “Audacia”, **Il Popolo d'Italia**, 15 Kasım 1914.

Benito Mussolini, Cesare Battisti, Filippo Corridoni ve Gabriele d'Annunzio liderliğinde kurulmuş olan “*Interventismo-Müdahalecilik*” hareketi İtilaf devletleri yanında savaşa girilmesini şiddetle savunmakta, yeni İtalya'nın bir savaş sonucunda birliğini sağlayabileceğini ve savaş sonucunda yapılacak bir devrimle kurulabileceğine inanmaktadır. Yeni kahramanı Marx değil Mazzini olan Mussolini, İtalya'nın savaşa dahil olmasını savunmakta ve bunun için kamuoyu oluşturmaya ve siyasal baskı yapmaya çalışmaktadır³²⁷. Mussolini, artık “*Interventismo-Müdahalecilik*” hareketi dahilinde düşüncelerini açıklamaktadır.³²⁸

Mussolini tarafından 24 Ocak 1915 tarihinde kurulan “*Fasci d'Azione Rivoluzionaria-Devrimci Faşist Hareketi*” daha sonra 23 Mart 1919 tarihinde Mussolini tarafından kurulacak olan “*Fasci Italiani di Combattimento*”ya dahil olacaktır. Mussolini, devrimci sendikalistlerden etkilenererek, milliyetçiliğin burjuva liberalizmini yıkabilecek ve yeni bir İtalya yaratabilecek bir güç haline gelebileceğini değerlendirmektedir. Mussolini, Popolo d'Italia gazetesinde “*bugün savaş-yarın devrim*” diye İtilâf devletleri yanında savaşa girilmesi yönünde yayınlar yaparken; aralarında Ilva Grubu, Fiat, Ansaldo, Breda, Edison, Şeker Birliği gibi kuruluşların bulunduğu büyük kapital sahipleri tarafından da mali olarak desteklenmektedir.³²⁹

Bu dönemde İtalyan toplumu savaşa girip girilmemesi konusunda, Sosyalistler de dahil olmak üzere, ikiye bölünmüştür. Orta ve küçük burjuvazinin büyük bir kısmı çoğu zaman galeyana gelmiş bir biçimde savaşa girilmesine taraftar olarak görünmekle birlikte, halkın büyük bir kısmı, sosyalistler ve köylüler savaşa girilmesinin yaratacağı sıkıntıya dikkat çekerek savaşa girilmesine karşı çıkmaktadırlar. İtalya'yı savaşa girmeye zorlayan iki ana sebep bulunmaktadır. Bunlardan birisi demokratik sebep (verimsiz toprakları kurtarmak, her yerde hürriyet ve adaleti ön plana geçirtmek) diğeri ise devlet nüfuz alanını genişletmektir.³³⁰

Sonunda muhafazakâr Başbakan Salandra zamanında İtalya, İtilâf Devletleriyle yaptığı uzun pazarlıklar sonucunda; İngiltere, Fransa ve Rusya ile tam da Çanakkale kara savaşlarının başlamasından³³¹ bir gün sonra, 26 Nisan 1915 tarihinde gizli Londra Antlaşması'nı (*Patto di Londra*) imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre, İtalya; Trollerin bir kısmını, Trieste ve İstirya'yı,

³²⁷ 5 Ekim 1914 tarihinde Angelo Oliviero Olivetti ve arkadaşları tarafından kaleme alınan “*Fascio Rivoluzionaria d'Azione Internazionale-Uluslararası Faşist Devrimi Hareketi*” bildirisi yayımlanmıştır. Bu bildirinin amacı “*Interventismo-Müdahalecilik*” hareketini desteklemek ve İtalya'nın İtilaf devletleri yanında savaşa girmesini sağlamaktır.

³²⁸ Passmore, a.g.e, s.71.

³²⁹ Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?, s.101-102.

³³⁰ Carocci, a.g.e, s.7.

³³¹ “Gli Anglo-Francesi Sbarcano nella Peninsula di Gallipoli”, *Il Messaggero*, 26 Nisan 1915.

Dalmaçya kıyılarından bir kısmını, işgal altında tuttuğu Menteşe Adaları'nı (Rodos, 12 Ada ve Meis) Osmanlı Devleti toprakları bölüşüldüğünde Antalya bölgesini alacak; Alman sömürgeleri paylaşıldığında bunlardan pay alacaktır. İtalyan Hükûmeti bu vaatlere karşılık olarak bir ay içinde savaşa dahil olacaktır.³³² İtalyan basınında her an savaşa girilebileceği haberleri yer almaktadır.³³³ Nitekim İtalya Hükûmeti, 24 Mayıs 1915 tarihinde Avusturya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmuştur.³³⁴ İtalya, halkın çoğunluğun ve parlamentonda Sosyalistler, Katolik Halkçı Parti ve Giolitti'nin önderliğindeki liberallerin savaşa katılmak istememesine rağmen, parlamentodaki muhafazakârlar ve Salandra-Sonnino Hükûmeti'nin isteğiyle ve Kral'ın onayı ile savaşa dahil olmuştur.³³⁵ Bundan sonra İtalya, Çanakkale savaşlarının en şiddetli olduğu bir dönemde, Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyanların tahliyesini bahane ederek verdiği nota ile 21 Ağustos 1915 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edecektir.³³⁶

İtalya'nın savaşa dahil olması Mussolini'nin de içinde bulunduğu “*Interventismo*” hareketinin bir başarısı olarak değerlendirilmektedir. “*Interventismo*” hareketinde yer alan aydınlar savaş sonrasında faşist hücum kıtaları çevresinde toplanan kadroları da meydana getirecektir.³³⁷ İtalya'nın savaşa dahil olduğu gün Mussolini Il Popolo d'Italia'da “savaş olsun” başlığı ile yayımlanan makalesinde şöyle yazmaktadır: “...*Artık top (silah) var... İtalya; tarihsel, canlı, bedensel ve ölümsüzdür...Ve biz, Anavatan İtalya'ya-hiç korkmadan ve pişmanlık duymadan- hayatımızı ve ölümümüzü sunuyoruz.*”³³⁸

İtalya'nın savaşa dahil olmasıyla, Mussolini, Battisti ve d'Annunzio cepheye giderek savaşmışlardır. Bu savaş esnasında Filippo Corridoni ve Cesare Battisti ölmüş, Mussolini yaralanmış ve d'Annunzio bir uçak kazasında bir gözünün görme yetisini kaybetmiştir. Kendisini tanıyan subaylar tarafından geri hizmetlerde çalıştırılmak istenen Mussolini, bunu kabul etmeyecektir. Mussolini; “...*bugün çamur ve kanla dolu bu siperlerden yarın daha büyük bir özgürlüğün kırmızı çiçekleri açacaktır.*” demektedir. Savaş sırasında Onbaşı rütbesine yükselen Mussolini, 22 Şubat 1917 tarihinde yaralanarak cepheden geriye çekilmiştir. Uzun süren bir tedavi sürecinden sonra Ekim ayında gazetesine ve yazarlığa dönecektir. Bu dönemde Rusya'da kanlı bir iç savaş sonrasında 7 Kasım 1917 tarihinde

³³² Armaoğlu, **a.g.e**, s.155.

³³³ “Da Domani L'Italia sara' in Guerra con L'Austria”, **Il Messaggero**, 21 Mayıs 1915.

³³⁴ “L'Italia ha Dichiarato la Guerra all'Austria-Ungheria”, **Il Popolo d'Italia**, 24 Mayıs 1915.

³³⁵ Paul Guichonnet, **Mussolini ve Faşizm**, s.20.

³³⁶ “L'Italia ha Dichiarato la Guerra alla Turchia”, **La Stampa**, 22 Ağustos 1915.

³³⁷ Otto Bauer, “*Faşizm*”, **Faşizm ve Kapitalizm**, (Çeviren ve Derleyen Rona Senozan), 2. Baskı, Ayrıntı yay., İstanbul, 2019, s.79-80.

³³⁸ Benito Mussolini, “...E Guerra sia”, **Il Popolo d'Italia**, 24 Mayıs 1915.

Petrograd'daki geçici hükûmetin devrilerek iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesi ile Bolşevik İhtilali'nin meydana gelmesi ve sonrası gelişmeler Avrupa'daki birçok sosyalist gibi Mussolini'de de birtakım yeni fikirlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.³³⁹

24 Ekim-9 Kasım 1917 tarihlerinde Avusturya ordusunun Kuzey İtalya'dan taarruzu ile başlayan savaş sonucunda İtalyan ordusunun Caporetto yenilgisiyle Piave Nehrine kadar geri çekilmesi İtalyan kamuoyunda büyük bir düş kırıklığı ve moral bozukluğu yaratmıştır. Kral, İtalyan halkının moralini yüksek tutmak için bildiriler yayımlamaktadır.³⁴⁰ Mussolini ise bu yenilgiye sebep olan gevşeklik karşısında oldukça şiddetli yazılarla tepki göstermektedir.³⁴¹ İngiliz, Fransız ve ABD birlikleri ile takviye edilen İtalyan ordusunun 24 Ekim 1918 tarihinde başlattığı taarruz ile tarihe Vittorio Veneto savaşı olarak geçen hareketler zinciri neticesinde dağılmakta olan Avusturya-Macaristan ve Almanya ordusu büyük bir yenilgiye uğratılarak Kuzey İtalya işgalden kurtarıldığı gibi İtalyan kuvvetleri Avusturya topraklarında ilerlemeye başlamıştır. Bu savaş 4 Kasım 1918 tarihinden geçerli olmak üzere imzalanan ateşkes antlaşması ile sona erecektir.³⁴² Vittorio Veneto savaşı, İtalya ordusunun Birinci Dünya Savaşı boyunca kazandığı tek zafer olacak ve önemli siyasal yansımalar yaratarak İtalyan kamuoyu ve devlet adamlarında savaş sonu kazançları konusundaki beklentilerin de yükselmesine zemin hazırlayacaktır.

Avusturya ile 10 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Saint-Germain Antlaşması, Yugoslavya devletinin kurulmasını onaylamakta ve İtalya'ya Güney Tirol, Trentino, İstria ve Trieste ile bazı Dalmaçya adalarını vermektedir. 28 Haziran 1919 tarihinde Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması ise Alman sömürgelerini İngiltere, Fransa ve Belçika arasında paylaşmaktadır.³⁴³

İtalya'ya barış antlaşmalarıyla kabul ettirilen hükümler gerek Adriyatik'te ve gerekse sömürgelerde kamuoyunu tatmin etmekten oldukça uzaktadır. Bu antlaşmalar İtalya'da büyük bir hayal kırıklığı uyandırmıştır. İtalyanlar, İtilaf Devletleri tarafından aldatıldıklarını düşünmekte; Fiume ve Dalmaçya kıyıları ile bazı Alman sömürgelerinin kendilerine verilmesi gerektiğini değerlendirmektedirler. İtalyan halkı, müttefiklerinden başka kendi haklarını savunmadığını düşündüğü hükûmeti ve parlamentoyu da suçlamaktadır. Bu ortamda birçok İtalyan işçi, köylü ve burjuvası hükûmet aleyhine bir tepki ortaya koymaya başlayacak ve bu

³³⁹ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.66

³⁴⁰ "L'Apella del Re alla Nazione", La Stampa, 11 Kasım 1917.

³⁴¹ Mussolini, **Faşizm, Faşist Devlet**, (Çev.Hasan Tuncay, Serhat Toker, Mine Tekin), Toker yay., İstanbul, 1998, s.37.

³⁴² Armaoğlu, **a.g.e**, s.185-186.

³⁴³ Uçarol, **a.g.e**, s.435-436.

kitle önce şair Gabriele d'Annunzio³⁴⁴'nun ve sonra da Faşizmin seline kapılacak kitleleri meydana getireceklerdir.

İtalya'da milliyetçi basın o tarihten itibaren d'Annunzio'nun deyimiyle “sakatlanmış zafer-vittorio mutilato” sloganıyla duyguları sömürmeye başlayacaktır. Buna göre İtalya savaşı kazanmış ancak müttefiklerinin ihaneti nedeniyle barışı kaybetmiştir.³⁴⁵

*“Bu öfke ve siyasal-toplumsal istikrarsızlık ortamında, faşizm de ilk adımlarını atacaktır...Gerçekten de 20. yüzyılın bu ilk yirmi yılında tek bir kişi, Benito Mussolini, İtalyanların çoğunun evrimini sosyalizmden ulusçuluğa, uluslararasılıktan savaşa katılmacılığa, demokrasiden şiddetin savunulmasına temsil etmişti. Kişisel yazgısı, çağdaşlarının birçoğununki gibi, o tarihten başlayarak yavaş yavaş yerleşecek ve çeyrek yüzyıl süreyle İtalya'nınki ile özdeşleşecekti.”*³⁴⁶

1.2.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtalya'da Buhran Yılları

Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletler arasında “buhran” en çok İtalya'da kendisini göstermiştir. İtalya'nın geç katılmış olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı, birliğin sağlanması üzerinden elli yıl henüz geçmiş olan bir devletin yapılarını temellerinden sarsmıştır. Savaş her şeyden önce, İtalyan toplumundaki farklılıklar ve ulusal oluşum eksikliğinin ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. İtalyan gençliğinin iyi öğrenim görmüş ve *Risorgimento*³⁴⁷'nin manevi ideali ile hâlâ romantizmini koruyan seçkin tabakası savaş sırasında cephede yok olmuştur. Sağ kalabilenler, o coşkulu yıllardan sonra, günlük yaşamın yavan tekdüzeliğine dönmüşlerdir. Savaşın sonunda İtalya savaşı istemiş olanlar ve istemeyenler olmak üzere iki ayrı kampa bölünmüş olmakla birlikte, eski başbakanlar olan Giovanni Giolitti ve Francesco Nitti'nin çevresinde toplanarak eski düzenlerine dönmüş görünmektedirler. İtalya bu savaşta sadece bir cephede sıcak çatışmaya girmiş olmasına rağmen, savaş boyunca toplam 5,5 milyon askerini silah altına almış, bunlardan 670.000'i ölmüş, 950.000'i yaralanmış, bu yaralıların 225.000'i ise sakat kalmıştır. 1861-1913 yılları arasında elde edilmiş olan devlet gelirlerinin iki katı tutarında harcama yapılmış olmasına ve

³⁴⁴ **Gabriele d'Annunzio** (1863-1938): Montenevoso Prensi, şair, general, oyun yazarı, gazetecidir. İtalyan edebiyatındaki önemli yazar ve şairlerden birisi olan d'Annunzio, Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyan Hava Kuvvetleri'nde görev yaparken yaralanmış ve bir gözünün görme yeteneğini kaybetmiştir. Versay Antlaşması'na aykırı olarak 1919 Eylül'de Fiume (Rijeka)'yı işgal eden İtalyan milliyetçilerin önderidir. Faşizm hareketinde başlangıçta Mussolini ile hareket etmiştir. Faşizmin iktidara gelmesinden sonra dışlanmıştır. D'Annunzio, zengin bir kariyere sahip olması, fırtınalı aşkları, savaştaki cesareti, Fiume olayındaki önderliği, hitabet yeteneği ve politik liderliği ile zamanının en çekici politik kişiliklerinden birisi olmuştur. www.britannica.com/biography/Gabriele-DAnnunzio.(25.08.2020)

³⁴⁵ Ernst Nolte, **Faşist Hareketler**, (Çev.Halim İnal), Hürriyet yay, İstanbul, 1980, s.36.

³⁴⁶ Guichonnet, **a.g.e**, s.23.

³⁴⁷ **Risorgimento**: İtalyanca “diriliş” veya “yeniden doğuş” anlamına gelmektedir. 18.Yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve İtalya yarımadasında mevcut bulunan çok sayıda küçük İtalyan devletini tek bir bayrak altında toplayarak İtalya Krallığı'nın kurulmasını amaçlayan siyasal ve sosyal bir harekettir. 1861 yılında birliğin sağlanarak İtalya Krallığı'nın kurulmasından sonra 1870 yılında Roma'nın, Vatikan'ın özel statüsü ile birlikte, İtalya Krallığına dahil edilmesiyle hareketin tamamlandığı kabul edilmektedir.

savaş neredeyse her aileden bir kurban almış olmasına karşılık elde edilenler ve savaşın sonuçlarından İtalyan kamuoyunda hiç kimse tatmin olmamıştır.³⁴⁸

Savaş sonunda toplanan ve 18 Ocak 1919-21 Ocak 1920 tarihleri arasında faaliyet gösteren Paris Barış Konferansı kapsamında imzalanan barış antlaşmaları ile meydana getirilen Versay Sistemi, tüm galip devletlerde birtakım olumlu veya olumsuz manzaralar göstermekte olmasına karşılık, İtalya'da 1919 yılı başlarında aynı savaşı kaybeden memleketlerde görülebilecek şekilde bir memnuniyetsizlik ve huzursuzluk vardır.³⁴⁹ İtalyanlar; 1915 Londra Antlaşmasının Başkan Wilson tarafından tanınmaması, 1917 St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın ise Rusya tarafından onaylanmaması ve gizli antlaşmaların Bolşevik Rusya tarafından dünyaya duyurulması ile bu antlaşmalarla kendisine vaat edilen hiçbir şeyi alamayacaktır.³⁵⁰ İtalyan toplumunda, halkın ve parlamentonun çoğunlukla savaşa girilmesine karşı olmasına rağmen savaşa girilmiş olması ve savaştan sonra kendilerine verilen sözlerin tutulmaması karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşanmaktadır.³⁵¹

İtalyan Hükûmeti ve bürokrasisinin savaş sırasında yaşanan birçok başarısızlıklardan dolayı başı eğiktir. Bu sebeple cepheden dönen askerler için diğer kazanan devletlerin aksine olarak herhangi bir tören veya kutlama yapılmamakta ve ordu sessizce terhis edilerek memleketlerine gönderilmektedir. Cepheden köylerine ve kasabalarına dönen askerler ise savaş öncesinden çok daha kötü ekonomik ve sosyal koşullarla karşılaşmaktadırlar. Fiyatlar oldukça yükselmiş ve birçok tüketim maddesi piyasadan çekilmiştir. Savaştan dönebilen ve terhis olanlar, savaştan kazanç elde etmiş olan çıkarıcıların (*pescicani*-köpek balıkları) kazançlarına bakarak dış gıcırdatmakta, milliyetçiler ile sosyalistlerin eleştirilerine ve hak isteklerine kulak kabartmaktadırlar. Gaetano Salvemini, terhis olan askerlerin fark ettikleri tek reformun askerlere eve döndüklerinde sivil kıyafetler dikmek üzere verilen bir top kumaş ve kişi başı 20 dolar prim olduğunu belirtmektedir.³⁵²

Harp vurguncuları ayrı olarak tutulursa, aslında orta ve küçük burjuvazinin savaş sonrası kayıpları da oldukça fazla olduğu gibi, savaş esnasında elde etmiş oldukları prestij ve avantajları kaybetme endişesi içinde bulunmaktadır. Diğer yandan, orta ve küçük burjuvazi savaş sırasında cephelerde köylü ve işçilerle birlikte savaşmış ve aynı sıkıntıları paylaşmış olmalarına rağmen köylü ve işçilerle olan ilişkilerini yeterince yumuşatamamışlardır.

³⁴⁸ Guichonnet, **a.g.e**, s.33.

³⁴⁹ Giampero Carocci, **Faşizmin Tarihi**, (Çev. Muhittin Yılmaz), Remzi Kitapevi yay., İstanbul, 1965, s.6.

³⁵⁰ Armaoğlu, **a.g.e**, s.217.

³⁵¹ J.M.Roberts, **Avrupa Tarihi**, (Çev.Fethi Aytuna), İnkılâp yay., İstanbul, 2010, s.615.

³⁵² Gaetano Salvemini, **The Origins of Fascism in Italy**, (Çev., Ed. Roberto Vivarelli), Harper Touchbooks, Newyork, 1973, s.121.

Köylerdeki hoşnutsuzluğun ana sebeplerinden birisi harp sırasında hükûmetin köylülere toprak verileceğini vadetmesine karşılık bunu gerçekleştirmemiş olmasıdır. Köylülerin büyük bir kısmı (Özellikle Valpadana, Toscana ve Umbria’da olmak üzere) ile işçilerin çoğunluğu ve sosyalistlerin hemen hepsi, sosyalist bir ihtilal yaparak burjuvazinin tahakkümünü yıkmak ve iktidarı ele geçirmek istemektedirler.³⁵³

İtalya Birinci Dünya Savaşı’na dahil olduğunda kuzeyde ileri bir kapitalist sistem ve fabrikalarda çalışan modern bir işçi sınıfı ortaya çıkmışken, güneyde toprak sahipleri, rahipler ve mafyanın eline düşmüş çaresiz ve yoksul köylüler bulunmaktadır. Savaştan önceki dönemde Kuzey İtalya’da işçi sınıfının artan eylemleri kırsal kesimlere doğru yayılmaktadır. Savaşta İtalya’nın yarım milyondan fazla insanını kaybetmesi, savaş koşullarında cephe ve cephe gerisinde yaşanan sıkıntılar ve sefalet sonucunda grevler de yayılmaya başlamıştır. Köylülerin yüzyıllardır süren yoksulluğu, sanayi bölgelerindeki işçinin sömürülmesi ve savaşın olumsuz etkileri bir araya gelince, İtalya’da 1919-1920 yıllarında “*Biennio Rosso-Kızıl Yıllar*” olarak isimlendirilen ve özellikle 1920 yılının yaz aylarında İtalya’daki gerilimlerin sosyalist devrimle çözümlenmeye oldukça yaklaştığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu süreç esnasında Kuzey İtalya’da genel grevler ve fabrika işgalleri, güneyde ise ekilmeyen toprakların işgali olarak eylemler ortaya çıkacak ve bu eylemler karşısında çaresiz kalan İtalyan Hükûmeti’ni felç edecektir. Başbakan Giolitti sonunda bazı tavizler vererek sendikalarla anlaşmak zorunda kalacaktır. Bu sürecin İtalyan sosyalistleri tarafından iyi değerlendirilerek yönetilememesiyle meydana gelen başarısızlık sonucunda Faşizm ortaya çıkmaya başlayacaktır.³⁵⁴

1.2.4. “*Lo Squadrismo*” Hareketi ve Faşizmin Karagömlükçileri

Kapitalist sistemin savaş sonrası bunalımlarla meşgul olduğu bir dönemde İtalya’da sosyalist hareketin güç kazanması ve emekçi sınıfın dayanışma içine girmesi ile moral bakımından bir devrime hazır oldukları görüntüsü, Avrupa’da savaş sonrasında yükselen sosyalist hareketlenmeyi de izleyen İtalyan kapitalistlerinde büyük bir endişe meydana getirmiştir. Tarım ve sanayi alanındaki emekçi sınıfın bu görüntüsü karşısında Milliyetçi entelektüel aydınlar, emekli subaylar ve genç toprak sahipleri tarafından 1919 Mart ayından itibaren “*Lo Squadrismo*” adı verilen silahlı bir hareket geliştirilmeye başlanmıştır. Bu hareketin birliklerine “*Squadre d’Azione-Eylem Takımları-Mangaları*” adı verilmekte, bu

³⁵³ Carocci, **a.g.e.**, s.7-9.

³⁵⁴ Neil Faulkner, **Marksist Dünya Tarihi**, (Çev. Tuncel Öncel), 3. Baskı, Yordam Kitap yay., İstanbul, 2016, s.276-277.

birliklerin mensupları “*squadrista-squadristi*”³⁵⁵ olarak isimlendirilmektedir. Üniforma olarak, siyah gömlek ve siyah fes giyen ve bu kıyafetlerini “*Arditi*”³⁵⁶den kopyalayan, muhalif sosyalist ve köylülerin siyasal ve ekonomik organizasyonlarını tahrip etmek amacıyla kurulan bu devlet dışı, örgütlü, silahlı milis kuvvetleri, “*Ras*” adı verilen yerel liderlerin komutası altında hareket etmektedir. Bir ordu düzeni içinde hareket eden bu mangalar, başlangıçta Emilia ve Lombardiya gibi köylü hareketlerinin en çok olduğu bölgelerden faaliyetlerine başlayacak ve 1921 yılının başlarında endüstri bölgeleri olan Ferrara, Bologna, Ravenna, Pavia gibi bölgelerde yayılacaktır. Tam da bu dönemde Mussolini tarafından 23 Mart 1919 tarihinde San Sepolero Meydanı’ndaki (Milano) tiyatro salonunda kurulmuş olan “*Fasci Italiani di Combattimento-İtalyan Savaş Faşistleri*” isimli teşkilat bu mangaları da bünyesine almaya başlayacaktır. Mussolini’nin Faşist hareketi güçlendikçe, squadristilerin eylemleri giderek daha fazla şiddetlenecektir. “*Lo Squadrismo*” hareketi başlangıçta tarım patronları tarafından desteklenmekte ve kırsal kesimde faaliyet göstermekteyken, daha sonra endüstri patronları tarafından da desteklenerek tüm İtalya’da faaliyet göstermeye başlayacaktır.³⁵⁷

“*Camicie Nere-Karagömlekliler*” gönüllü milis organizasyonu adıyla da anılacak olan bu Faşist eylem mangaları (*Squadre d’Azione*), zamanla tüm İtalya’ya yayılmaya başlamıştır. Faşist mangalar, sosyalist birlikler ve kooperatiflerden sonra halk kooperatiflerini de dağıtmışlardır. Faşist kuruluşların üyeleri köy ve ilçelerde çoğu alt tabakalardan gelen öğrenciler ile orta ve küçük burjuvaziden gelen gençlerdir. Bunların aralarında eski askerler ile onların çocuk ve eşleri de bulunmaktadır. Karagömlekliler, 1920 yılının sonunda artık sadece sosyalistlere karşı değil, komünistlere, katoliklere, sendikacılara, Faşist harekete karşı çıkan her türlü organizasyona karşı eylemler yapmaktadırlar. Mussolini aleyhine yazan *Avanti* gazetesi de 15 Nisan 1919 tarihinde Karagömlekli Faşist mangalar tarafından tahrip edilecektir. Bu eylemleriyle Karagömlekliler, Mussolini liderliğinde Faşist Parti’nin iktidara gelmesi ve iktidarda kalmasında oldukça önemli bir varlık olacaktır. Faşist Devrim’in başarılmasından sonra, bu mangaların uyguladığı şiddeti her zaman desteklemeyen Mussolini,

³⁵⁵ Squadrista tekil, squadristi çoğul. <https://www.wordreference.com/it/03.08.2020>.

³⁵⁶ **Ardito:** Birinci Dünya Savaşı esnasında İtalyan Ordusu bünyesinde siper savaşlarında kullanılmak üzere kurulan, hafif silahlarla teçhiz edilen, bomba ve bıçak ile sembolize edilen, düşman gerisine ve cephesinde beklenmedik yer ve zamanda taktik akınlar yapmak üzere teşkil edilen, bugünün özel kuvvetleri gibi değerlendirilebilecek askerî birliklerin mensuplarına verilen isim. İtalyanca “*Cesur*” anlamına gelmektedir. *Arditi*, çoğul halidir. Kıyafetleri siyah gömlek ve festir.

³⁵⁷ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.103-104

Karagömlükleri kontrol altına almak ve bu örgütlere resmî bir kimlik kazandırmak için birtakım faaliyetlerde bulunacaktır.³⁵⁸

Avusturya ile İtilâf Devletleri arasında 10 Eylül 1919 tarihinde imzalanan St. Germain Antlaşması'ndan hemen sonra 12 Eylül 1919 tarihinde başlayan Fiume yürüyüşünün liderliğini Gabriele d'Annunzio yapmaktadır. D'Annunzio, bu yürüyüş hakkında bir gün önce yazdığı bir mektupla Mussolini'yi haberdar etmiştir. Mussolini, *Il Popolo d'Italia*'da yayımlanan “*Governo Vile-Hain Hükûmet*” başlıklı yazısında; “*İtalya'nın başkentinin artık Roma değil, Fiume olduğunu*” belirtmektedir.³⁵⁹ İtalyanların şehre geldiğini öğrenen Fiume'deki İngiliz ve Fransız birlikleri karşı koymadan şehirden ayrılmışlardı. Bütün İtalya'dan Fiume'ye gelenler arasında; İtalyan ordusunun görev yerlerini bırakarak buraya gelmiş mensupları, Karagömlükler (squadristi), milliyetçiler ve irredentistler bulunmaktadır. Gabriele d'Annunzio ve Alceste de Ambris, 16 ay süreyle Fiume'de daha önce eş görülmemiş bir yaşam ve düşünce biçimiyle “*Carnaro Yönetimi-Reggenze Italiana del Carnaro*” adı altında bir yönetim kurmuşlardır. Carnaro Anayasası (*Carta del Carnaro*) adı altında formüleleştirilen bu yönetim; proto Faşist, anarşist ve demokratik cumhuriyet anlayışlarının bir karışımından meydana gelmektedir. Fiume'yi İtalyan Krallığı'na dahil ettiğini ilan eden d'Annunzio, Belediye Sarayı'nın balkonundan kalabalığı heyecanlandıran konuşmalar yapmakta, “*A Noi!*” sloganları Fiume'de sokakları inletmektedir. D'Annunzio, konuşmasında binlerce yıllık İtalyan kültürünü, “*tarihsel geçmişi olmayan Slav sürülerine karşı koruduğunu*” ilan etmekte ve bütün dünyayı Paris Konferansı'nda toplamış olan ganimet avcısı büyük devletlere karşı ayaklanmaya çağırmaktadır.³⁶⁰ Roma'ya da bir yürüyüş yapılması gerektiğini savunan d'Annunzio, Mussolini'yi Fiume yürüyüşüne katılmamış olduğu için ağır bir şekilde eleştirecektir. Bu arada Mussolini, Fiume için *Popolo d'Italia* gazetesinde toplanan paraları kendi seçim kampanyasında kullanacaktır.³⁶¹ Mussolini Fiume hareketini desteklemekle birlikte d'Annunzio'yu sinsi bir kıskançlıkla gözlemektedir. D'Annunzio, Faşizme farklı bir üslup ve bir ayın tarzı getirecek ve daha sonra Faşistler

³⁵⁸ **Karagömlükler:** ('Camicie Nere', 'Squadre d'Azione' veya 'Squaristi'): 1 Şubat 1923 tarihinde “*Milizia Volontaria Fascista Per La Sicurezza Nazionale-MVSN* (Ulusal Güvenlik İçin Gönüllü Faşist Milisi)” adı altında yasal ve resmî bir hüviyet kazanacaklar ve 28 Ekim 1924 tarihinde Kral'a sadakat yemini edeceklerdir. Bkz. Mussolini, *My Biography*, s.234. Roma ordusu sistemine göre 15 bölgede 133 adet lejyon olarak organize edilen Karagömlükler, Habeşistan savaşında 6 tümen olarak, İspanya iç savaşında ise 3 tümen halinde görev yapacaklardır. 1940 yılında Karagömlüklerin mevcudu 340.000 muharip kişiye ulaşacaktır.

³⁵⁹ Benito Mussolini, “*Governo Vile*”, *Il Popolo d'Italia*, 15 Eylül 1919.

³⁶⁰ Nolte, *a.g.e.*, s.37.

³⁶¹ İhsan Dinç, **Benito Mussolini**, Kastaş yay., İstanbul, 2002, s.22.

tarafından sıklıkla kullanılacak olan ünlü kavgaya çağrı çığlığı “*Eia! Eia! Alala!*” ve “*A Noi!*” sloganlarını kullanmaya başlayacaktır³⁶².

Başbakan Francesco Nitti liderliğindeki İtalyan Hükûmeti kendi inisiyatifi dışında gelişen bu hareket karşısında tavır alacak ve Fiume’ye abluka uygulamaya başlayacaktır.³⁶³ Fiume üzerinde İngiltere, Fransa ve ABD’nin baskısı altında olan İtalyan Hükûmeti ile Sırp, Hırvat, Sloven Devleti arasında 12 Kasım 1920 tarihinde imzalanan Rapallo Antlaşması ile Fiume serbest şehir haline getirilmiştir. Mussolini bu antlaşmayı önceki planlamalardan daha iyi bir antlaşma olmakla birlikte, Carnaro yönetiminin de bir gerçek olduğunu, tüm İtalyan ulusunun Gabrielle d’Annunzio’yu tanıması gerektiğini, Fiume’nin kaçınılmaz olarak İtalya’ya ait olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁴

Rapallo Antlaşması’na uymayı reddeden d’Annunzio ve çevresindekiler, 24-30 Aralık 1920 tarihlerinde İtalyan ordusu ve donanması tarafından Fiume’den silah zoruyla çıkarılacaktır.³⁶⁵ Fiume olayları ve burada Akdeniz’i “*Mare Nostrum*” olarak tanımlayan d’Annunzio tarafından kurulan “*proto Faşist*” yönetim, İtalya’daki Faşist devrim öncesinde ilginç bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

1.2.5. İtalya’da Faşizmin Yükselişi

Savaş sonrası İtalyan siyasal yaşamında artık bütünüyle unutulmuş olan Mussolini, artık savaşa katılma konusunda yığınları arkasından sürüklemiş olan Mussolini değildir. Bolşevik ihtilali sonrasında Avrupa’da sosyalist fikirler hızla yayılması karşısında İtalya’daki gelişmelerden endişe duyan Milano burjuvazisi, sosyalist söyleminden rahatsız olmakla birlikte, bu dönemde Mussolini’ye destek vermektedir. Bu ortamda Mussolini, 23 Mart 1919 tarihinde San Sepolero Meydanı’nda (Milano) bir tiyatrodaki yaptığı ve 2 gün süren toplantı sonucunda yanındaki bir avuç “*Arditi*” ile ilk faşist örgüt olan “*Fasci*³⁶⁶ *Italiani di Combattimento*”-İtalyan Faşist Savaşçıları” teşkilatını kurmuştur. Mussolini, “*Fasci Italiani di Combattimento*”nun bir parti olmadığını, zaten Faşizmin partilere karşı olduğunu belirtmektedir³⁶⁷.

³⁶² Guichonnet, **a.g.e**, s.35.

³⁶³ “Il Governo di Nitti Blocca da Terra e da Mare Fiume Italiana”, **Il Popolo d’Italia**, 19 Eylül 1919.

³⁶⁴ Benito Mussolini, **Il Popolo d’Italia**, 12 Kasım 1920.

³⁶⁵ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?** s.79. Fiume, Mussolini başbakan olduktan sonra 1924 yılında İtalya ile Yugoslavya arasında imzalanan bir antlaşma ile İtalya’ya bırakılacaktır.

³⁶⁶ **Fascio**: İtalyanca demet, grup veya topluluk anlamına gelmektedir. Etrüsklerden kalan ve Roma döneminde bir sembol olarak kullanılan Latince “fascis”in karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bkz. <https://www.britannica.com/topic/fasces>. 09.07.2020

³⁶⁷ Mussolini, **My Autobiography**, s.68.

Başlangıçta cumhuriyetçi ve sosyalizm yanlısı bir sol oluşum olduğunu ileri süren, Fiume ve Dalmaçya üstündeki isteklerin savunuculuğunu yapan Faşist hareketin başlangıçta politik amaçları aslında pek belirgin değildir. Bu örgüt içinde genellikle savaştan önce İtalya'nın savaşa katılmasını destekleyen kişiler, anarşistler, üniformalarıyla eski subaylar, müdahaleciler, eski askerler olan “*arditi*” yer almakta, üniforma olarak fes ve siyah gömlek kullanmaktadırlar. Faşistler başlangıçta bir siyasal parti gibi değil, bir milis teşkilatı şeklinde örgütlenmekte ve temel güçlerini büyük ölçüde aralarındaki eski askerlerden almaktadırlar. Bundan sonra Faşizm, bu teşkilata bağlı olan ve “*Fasci*” olarak adlandırılan gruplar tarafından temsil edilecektir.

6 Haziran 1919 tarihinde Popolo d'Italia gazetesinde yayımlanarak ilan edilen “*Faşist Manifesto*” ile Faşizmin temel politikaları açıklanmaktadır. Alceste de Ambris ve fütürist hareketin lideri Filippo Tomasso tarafından kaleme alınan manifestoda; erkek ve kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, tüm meslek gruplarının temsil edildiği korporatist bir sistem kurulması, günlük çalışma süresinin 8 saat olarak sınırlandırılması, emeklilik yaşının 65'den 55'e düşürülmesi, piskoposlukların kaldırılması ve mülkiyetlerine el koyulması, hükûmetin savaş vurguncularının kârlarının %85'ine kadar el koyulması, Senato'nun kaldırılması, dış politikada barışçı fakat yarışmacı bir şekilde yürütülmesi, Balkanlar ve Akdeniz'de yayılmacı hedeflerin yerine getirilmesi, silah sanayisinin millîleştirilmesi, askerlik hizmetinin kısaltılması, ulusal milis gücü kurulması, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmaların revize edilmesi konuları bulunmaktadır. Manifesto, “sosyalizm, cumhuriyetçilik ve Katolik ruhani sınıf karşıtlığı (antiklerikalizm)” üzerine kuruludur.³⁶⁸

Mussolini, 16 Kasım 1919 tarihinde yapılan ve yeni nispi temsil sisteminin uygulandığı ilk seçim olan genel seçimlere girmeye ve Faşizmin şansını denemeye karar vermiştir. Bir seçim komitesi kuran, birçok İtalyan şehrinde seçim kampanyası yürüten Faşistler özellikle Milano'da birçok gösteriler düzenlemişlerdir. Bu gösterilerden birinde konuşan Mussolini, İtalyan devriminin Rus bolşevizmini taklit etmeyeceğini, bir devrim olacaksa bunun tamamen İtalyan olması gerektiğini, Mazzini'nin fikirlerinin muhteşem yüceliği ve Carlo Pisacane'nin ruhuyla uyumlu olması gerektiğini belirtmektedir.³⁶⁹ Faşizmin girdiği ilk seçim olan 16 Kasım 1919 seçimlerinde Mussolini, Milano burjuvazisinin de desteğini almasına rağmen bozguna uğrayacak ve kendisi de milletvekili seçilemeyecektir.³⁷⁰ Seçime katılım oranının %50'ye yakın olduğu bu seçimde; Sosyalist Parti 156 milletvekili,

³⁶⁸ “Fasci Italiani di Combattimento”, *Il Popolo d'Italia*, 6 Haziran 1919.

³⁶⁹ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.80.

³⁷⁰ “La Disfatta dei Fascisti”, *La Stampa*, 17 Kasım 1919.

Katolik Halkçı Parti 100 milletvekili, Liberal, Demokrat ve Radikaller Birliği ise 96 milletvekilliği kazanacaktır.³⁷¹ Bu seçim sonucunda Sosyalist Parti ve Halkçı Parti önemli kazançlar elde etmelerine rağmen tek başlarına iktidara gelemeyince Liberaller Giovanni Giolitti³⁷² başkanlığında ve Halkçı Parti desteğinde bir hükûmet kurmuşlardır. Ancak bu hükûmet içindeki anlaşmazlıklar ve uyumsuzluklar nedeniyle istikrarlı bir siyasal ortam meydana getirilemeyecektir.³⁷³ Bu dönemde İtalya, bütünüyle Faşizme karşı bulunmaktadır. Faşistler alaya alınmakta ve küçümsenmektedir. Avanti gazetesi, bir kanalda bulunan kimliği belirsiz bir cesedin “Mussolini’nin siyasi cesedi” olduğunu yazmaktadır.³⁷⁴

1920 sonbaharında, 23 Mart 1919 tarihindeki kuruluşunun üzerinden 1,5 yıl geçmiş olmasına rağmen Mussolini’nin çevresinde eski sendikacılar ve askerlerden başka kimse yoktur. Çok az gelişme gösteren Faşist hareket, d’Annunzio’nun gölgesinde kalmaktadır. Mussolini ve arkadaşları o dönemde d’Annunzio ile özdeşleştirilmekte ve hatta Mussolini, “*d’Annunzio’nun gazetecisi*” olarak nitelendirilmektedir. Bundan sonra Faşist hareket, 1920-1921 kışında Po Vadisi’ndeki zengin tarımsal bölgede meydana gelen olaylar sonucunda hızla yayılacaktır. Diğer yandan, Faşistlerin sayısı Popolo d’Italia gazetesinin yayınlarının da etkisi ile giderek artmaktadır. Bologna’da başlayan ve tarımsal Faşizm adı verilen bu olaylar Mussolini tarafından dışarıdan izlenmekte olmasına karşılık İtalyan kamuoyunda bu hareketlerin temsilcisi olarak tanınmakta olmasıyla, Mussolini’nin politika sahnesine dönmesini sağlayacaktır. Mussolini şöyle yazmaktadır: “*Biz savaştan sağ dönenler olarak İtalya’yı yönetme hakkını istiyoruz.*” Savaştan dönen askerler arasındaki işsizlik, savaş sonrası sosyal sıkıntılar, demokratik hükûmetlerin güçsüzlüğü, parlamentonun çürümüşlüğü, uluslararası sosyalizmin yarattığı düş kırıklığı, liberalizm ve sosyalizm arasında yeni bir yol arayışları bu hareketin yayılmasındaki önemli etmenler olacaktır.³⁷⁵

Demagojiye dayalı İtalyan sol hareketin belirgin bir programı olmaması ve Sovyetler Birliği ordusunun Polonya’da ağır bir yenilgiye uğraması ile Bolşevik devriminin genelleşeceği ümit ve endişelerinin yok olduğu bir ortamda İtalya’da 1922 yılına kadar devam edecek ciddi bir ekonomik gerileme, işsizlik dönemi başlamıştır. İtalya’da bu toplumsal

³⁷¹ “Centocinquanta Socialisti e un centinaio di Popolari alla Nuova Camera”, **La Stampa**, 20 Kasım 1919.

³⁷² **Giovanni Giolitti (1842-1928)**: İtalyan liberal politikacı ve devlet adamıdır. 1892-1921 yılları arasında beş kez başbakanlık yapmıştır.

³⁷³ Passmore, **a.g.e**, s.73.

³⁷⁴ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.97.

³⁷⁵ Nolte, **a.g.e**, s.39-40.

çalkantıların zaman içinde gerileyerek yatışmasıyla 1920 sonbaharında “bolşeviklik yanlısı dönem” sona ermiş oluyordu.³⁷⁶

Başbakan Giolitti'nin işçilerin fabrika işgallerinin zirve yaptığı ve üretimi felce uğrattığı dönem olan 1920 Ağustos-Eylül aylarında bu hareketlere karşı ölçülü davranışlar göstermesi zayıflık olarak değerlendirilmektedir. Halbuki fabrikaları işgal eden işçiler, bir süre sonra teknik personel ve bankacıların direnişi karşısında kendi başlarına fabrikaları işletemeyeceklerini anlayarak uzlaşmaya yanaşacaktır. Bu dönemde banka sahipleri, fabrika sahipleri, mağaza sahipleri, çiftçiler, aydınlar ve subaylar mevcut güvensiz ortama bir son vererek güçlü bir kişiliğe her zamankinden daha çok araştırmaya başlayacaklardır. Bunların sözcüsü ise Mussolini'nin kurduğu Fasci di Combattimento örgütünü hoşgörü ile karşılamakta olan ve Corriera della Sera gazetesinin genel müdürü olan Senatör Luigi Albertini'dir.³⁷⁷

Faşizmin liberal sistemi tehdit ettiğine inanmayan Giolitti, Faşist gücü kendi politikasında kullanmaya karardır. Daha önce İtalyan dış politikasına engel olarak gördüğü d'Annunzio'yu Fiume'den çıkartan Giolitti, şimdi de Sosyalistleri ve Katolik Halkçıları bulundukları siyasal konumlarından kovma zamanının gelmiş olduğunu düşünmektedir. 1921 yılında yeni seçimler yapılacağını ilan eden Giolitti, devlete bağlı bütün partilerden meydana getirilen ortak listeye (*Blocci Nazionali*-Ulusal Blok) Mussolini'nin Faşist Parti'sini de eklemiştir. Giolitti'nin amacı Sosyalist ve Katolik Halkçı Partilere karşı bir cephe meydana getirmektir. Giolitti'nin bu hamlesi, Guglielmo Ferrero tarafından “*eski stratejistin son hatası*” olarak değerlendirilmektedir. 15 Mayıs 1921 tarihinde yapılan seçimlerde, hükûmet tarafından silahlandırılan ve teçhiz edilen Faşist mangaların Sosyalist ve Halkçı Parti'ye karşı uyguladıkları şiddet ve sindirme eylemleri seçim sonuçlarına damga vuracaktır.³⁷⁸ Giolitti, bu listeye istediğini elde edemeyecek ancak bu seçimde aralarında Benito Mussolini'nin de bulunduğu 32 Faşist milletvekili İtalyan Meclisi'ne girmiş olacaktır.³⁷⁹ Bu seçimde Sosyalist Parti 123 milletvekili, Katolik Halkçı Parti 108 milletvekili, Ulusal Blok ise 105 milletvekili kazanacaktır.³⁸⁰ İtalyan halkının 1919 seçimlerinde “barış” olan beklentisi, 1921 seçimlerinde “düzen ve adalet” olacaktır.³⁸¹

³⁷⁶ Guichonnet, **a.g.e**, s.37.

³⁷⁷ Nolte, **a.g.e**, s.38.

³⁷⁸ Guglielmo Ferrero, **Four Years of Fascism**, (Çev. E.W. Dickes, “Da Fiume a Roma”) , P.C.King and Son, Londra, 1924, s.64-65.

³⁷⁹ Nolte, **a.g.e**, s.40

³⁸⁰ “La Nuova Camera”, **La Stampa**, 18 Mayıs 1921.

³⁸¹ Ferrero, **a.g.e**, s.72.

Bu dönemde 7-10 Kasım 1921 tarihlerinde Augusto-Roma'da yapılan ve 2.200 delegenin 320.000 imzanın temsilcisi olarak katıldığı III. Faşist Kongresi'nde, Faşist teşkilatların (*Fasci Italiani di Combattimento*), Ulusal Faşist Parti (*Partito Nazionale Fascista-PNF*) adı altında partileşmesi kararı alınmıştır.³⁸² Mussolini aslında partileşme kararını erken bulmakta, daha geniş kitlelere ulaşmak ve örgütü bir arada tutmak için şimdilik bir hareket olarak durumun muhafaza edilmesini düşünmektedir. Kongre esnasında yapılan tartışmalarda, Faşist hareketin uzlaşmaz kanadı tarafından partileşme konusunda ısrar edilmesi neticesinde partileşme kararı alınacaktır.³⁸³ Mussolini bu kararın alınmasından sonra Kongre'de 8 Kasım 1921 tarihinde yaptığı konuşmayla parti programını ilan etmiştir. Bu programda kadınlara seçme ve seçilme haklarının verilmesi, Senato'nun kaldırılması, işçi haklarının genişletilmesi, bir kurucu kurul ile yeni bir anayasa yapılması gibi konuların ivedilikle ele alınacağını belirtmektedir. Mussolini ayrıca askerliğin düzenleneceğini, silah ve mühimmat fabrikalarının millileştirileceğini, ulusal bir dış politikanın belirleneceğini, savaş vurguncularından elde ettikleri kazancın %85'inin geri alınacağını, liberal ekonomi ile işçi hareketleri arasında bir sentez oluşturulacağını belirtmektedir.³⁸⁴ Faşist Kongresi'nden sonra 50.000 Faşist, 40.000 flama ile Roma sokaklarında yaptıkları resmigeçitler ve meydana getirdikleri kortejler ile siyasi rakiplerine gözdağı vermektedirler. *Il Popolo d'Italia* bu gösterileri “*müthiş, karşı konulamaz*” olarak değerlendirmektedir.³⁸⁵

Sosyalistlerin saldırganlıklarından bıkan icarcılar, mülk sahipleri, küçük tacirler ve perakendeci esnaf da Faşizme yaklaşılmaktadırlar. Bu gruba 1921 yılının sonuna doğru köylüler de dahil olmaya başlayacaklardır. Faşizm böylece 1921 yılı sonlarında, dar çerçevede kalan bir şehirli hareketten ziyade çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu bir hareket haline gelmektedir. 1921 yılının sonlarında Faşist sendikalar, Sosyalist sendikaların yerlerini almaya başlamışlardır. Mussolini'nin önderlik ettiği Faşist sendikal hareket; proletarya, köylü ve küçük burjuva yığınlarını birleştirmektedir.³⁸⁶ Bu arada Faşist Parti'nin üye sayısı 1919 yılında 17.000 iken 1921 yılı sonunda 310.000'e kadar yükselmiştir. 1922 ilkbaharında bu rakam 720.000 olacaktır.³⁸⁷

³⁸² “La Solenne Inaugurazione del III.Congresso Nazionale Fascista”, *Il Popolo d'Italia*, 8 Kasım 1921. “Il Congresso Fascista”, *La Stampa*, 9 Kasım 1921.

³⁸³ Palmiro Togliatti, *Faşizm Üzerine Dersler*, 4. Baskı, (Çev. Şiar Yalçın, Yüksel Demirekler), Ankara, 1995, s.35.

³⁸⁴ “Il Discorso di Mussolini sul Programma Fascista”, *Il Popolo d'Italia*, 9 Kasım 1921, s.2.

³⁸⁵ “Congresso Fascista si Chiude con un Corteo Formidabile”, *Il Popolo d'Italia*, 11 Kasım 1921.

³⁸⁶ Carocci, *a.g.e*, s.17. *Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?*, s.75-76.

³⁸⁷ Guichonnet, *a.g.e*, s.39.

Faşist Parti, Giolitti sayesinde Meclise girmiş olmakla birlikte Mussolini, çoğunluğu monarşi yanlısı olan kendi grubuna tam olarak hâkim değildir. Bu dönemde Mussolini, Bolşevizm istemeyen üç büyük parti olan Sosyalistler, Halkçılar ve Faşistlerin birleşmesini istemektedir. Ancak bir taraftan da Mussolini'nin isteği dışında bile olsa, 1921 sonlarında Po Vadisi'nde büyük toprak sahipleri tarafından finanse edilen eylem mangalarının (*squadre d'azione*) köylülere karşı “ceza eylemleri” devam etmektedir. Mussolini bir ara Faşizmin ilkelerine ve Mussolini'nin kendi prensiplerine aykırı olarak gördüğü bu eylemler nedeniyle Faşist hareketten ayrılmayı dahi düşünmüştür. Kasım 1921 de Roma'da yapılan Faşist Parti Kongresi'nde Mussolini-biraz direndikten sonra- Faşist Parti'nin başkanı yani “Duce” olarak seçilmiştir. Böylece “solun tutarlık eğilimiyle sağın totaliter baskısı birleşmiş” oluyordu. Mussolini, Lenin ve Bolşevik Rusya uygulamalarına işaret ederek, dünyanın hızla sağa kaymakta olduğunu ifade etmekte ve eklemektedir: “*Aynı anda hem devrimci ve hem de muhafazakâr olunabilir.*”³⁸⁸ Mussolini ve Faşist mangaların solun yarattığı tehdite karşı uyguladıkları çözüm oldukça nettir: Hükûmet, hukuk, yasa gibi anlamsız şeylerle vakit geçirmek yerine fiilen dövmüşmek. Herhangi bir “*insani mülâhaza kısıtlamasına tabi olmadıkları için*” en iyi dövüşenler de onlardır³⁸⁹. Mussolini artık gözünü iktidara dikmiştir. Mussolini bu dönemde gelecekte Faşizmin sloganlarından birisini şu şekilde dile getirmektedir: “*İtalya'da iktidar kimin eline geçmeli?*” Karşısındaki kitle cevap vermektedir: “*A Noi!-Bize!*”³⁹⁰

1.2.6. Roma Yürüyüşü ve Faşizmin İktidara Gelmesi

26 Şubat 1922 tarihinde iktidara gelen Luigi Facta, Mussolini'den önceki son liberal başbakan olarak tarihe geçmiştir. 12 Temmuz 1922 tarihinde İtalyan bütçesinin 6,5 milyar liralık açık verdiğinin ortaya çıkması ile Mussolini ve Faşist Parti milletvekilleri Luigi Facta Hükûmeti'ne Meclis'te verdiği desteği geri çekince hükûmet güvenoyu alamayarak düşmüştür. Sosyalistler ve halkçılar, yeni bir hükûmet kurulması için çalışmakta iken, ayrıca Faşistlerin kurulacak olan hükûmette yer almamaları için temmuz ayı sonunda genel grev çağrısında bulunmuşlardır.³⁹¹ Bu grevlerin Mussolini'nin talimatıyla harekete geçen Karagömlükçüler tarafından şiddet kullanılarak başarısızlığa uğratılması ve grev nedeniyle çalışmayan hizmetlerin Faşistler tarafından işler hale getirilmesi ile dört yıldan beri sürmekte olan karmaşadan bıkan İtalyan halkının gözünde faşistlerin prestiji oldukça yükselmiştir.

³⁸⁸ **Opera Omnia di Benito Mussolini**, C.XIV, (Dalla Marcia di Ronchi Al Secondo Congresso dei Fasci:14 Eylül 1919-25 Mayıs 1920), La Fenice, Floransa, 1957, s.9.

³⁸⁹ Murat Belge, **Militarist Modernleşme**, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2012, s.362.

³⁹⁰ Nolte, **a.g.e.**, s.44.

³⁹¹ “Lo Sciopero Generale Proclamato in Tutta Italia dell'Alleanza del Lavoro”, **La Stampa**, 1 Ağustos 1922.

Artık Faşizm herkes tarafından göz önüne alınması gereken bir güç olduğunu ortaya koymaktadır.³⁹² Mussolini bu durumu “*İtalyan Sosyalizminin Caporetto’su*” olarak tanımlamaktadır.³⁹³ Bu arada Kral Mussolini’yi makamına çağırarak kurulacak bir hükûmette Faşist Parti’nin de yer almasını istemiş olmasına karşılık bu teklifin Mussolini’nin isteklerini karşılamaması nedeniyle bir anlaşma sağlanamayacaktır. Mussolini bu görüşmeden sonra tepkisini şöyle belirtmektedir: “*Biz Faşistler, iktidar mevkiine servis merdiveninden çıkmayı kabul edenlerden değiliz.*”³⁹⁴

Bu dönemde şehirleri gezmeye başlayan Mussolini, gittiği birbirinden uzak ve siyasal anlayış ve kültür yönünden oldukça farklı özelliklere sahip olan Udine, Milano, Napoli, Cremona gibi şehirlerin hepsinde bir kurtarıcı gibi karşılanmaktadır. Mussolini 20 Eylül 1922 tarihinde Udine’de yaptığı konuşmada; “*Garibaldi kırmızı gömleklilerine ‘ya Roma ya ölüm!’ diyerek damgasını vurmuştur. Bu İtalya’nın yeniden doğuşunu yapan insanlar için Roma’nın yeni İtalyan tarihinden çok ruhlu görevi olduğunu anlatır...Bizim programımız basittir. İtalya’yı yönetmek istiyoruz.*”³⁹⁵ 24 Eylül 1922 tarihinde Cremona’da tarım işçilerine yaptığı konuşmada milliyetçi duygulara hitap eden Mussolini, Birinci Dünya Savaşı’ndaki Vittorio Veneto zaferini hatırlatmakta ve Roma’ya yürüyüşün de Piave kıyılarından başladığını ve bunu kimsenin ve hiçbir şeyin durduramayacağını belirtmektedir.³⁹⁶ Mussolini şöyle söylemektedir: “*Vatandaşlar kendi kendilerine soruyorlar: İtalyanlara kanunu hangi devlet kabul ettirecek? Karşılıklı herhangi bir duraksamamız yoktur: Faşist Devlet.*” Mussolini, burada kısaca Faşist Parti’nin programını da açıklayacaktır. Bu program ise özetle şöyledir: “*Ulus zaferlerle dolu geleceğine doğru yönelterek ve sınıfların çıkarını bağdaştırarak, İtalyanları dünyadaki görevlerine doğru tek bir güç olarak ve Akdeniz’i bir İtalyan gölü haline getirerek yönetmektir.*”³⁹⁷

Mussolini 16 Ekim 1922 tarihinde Milano’da “*Casa del Fascio*”da Emilio De Bono, Italo Balbo, Cesare Maria De Vecchi, Michele Bianchi ve Giovanni Giurati ile tarihi bir toplantı yapmıştır. Toplantının ana gündem maddesi Roma’ya gidip iktidarı ele geçirmektir. Bu toplantıda Italo Balbo, Emilio De Bono, Cesare Maria De Vecchi ve Michele Bianchi’nin üyesi olduğu “*Quadrivirato-Devrimci Dörtler*” adı verilen bir kurul meydana getirilmiştir. Mussolini, Duce olarak, Quadrivirato’nun üzerinde bir makam ve yetkiye sahip

³⁹² Benito Mussolini, **My Autobiography**, s.163-167.

³⁹³ Kertzer, **a.g.e.**, s.75.

³⁹⁴ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?** s.111-112.

³⁹⁵ “Il Fascismo Voul Governare Italia”, **La Stampa**, 22 Eylül 1922.

³⁹⁶ “Un Discorso dell.On.Mussolini a Cremona”, **La Stampa**, 25 Eylül 1922.

³⁹⁷ “La Piu Grande Manifestazione del Fascismo”, **Il Popolo d’Italia**, 26 Eylül 1922. **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?** s.112-113.

bulunmakta, sadece Faşist Parti değil tüm İtalya'nın sorumluluğunu almaktadır. Kurulun yaptığı planlamaya göre tüm ülke harekete geçirilecek ve Roma'ya yürünecektir. Ana yürüyüş güzergahlarındaki yürüyüşler karagömlükler tarafından icra edilecek ve bunlar üç ayrı koldan Roma'ya gireceklerdir.³⁹⁸

24 Ekim 1922 tarihinde Napoli'de toplanan Faşist Parti'nin Büyük Kongresi'nde San Carlo Opera binasında yaptığı konuşmada Mussolini, hükûmete katılmak için İçişleri, Savunma, Donanma ve Çalışma bakanlıklarının Faşist Parti'ye verilmesini istemiştir.³⁹⁹ Aynı gün gündüz Sportivo dell'Arenaccia'da toplanan 40.000 karagömlükliyi denetlemiştir.⁴⁰⁰ Bundan sonra Napoli sokaklarında resmigeçit yapılmıştır. Yürüyüşün ana sloganı “A Roma! A Roma!-Roma'ya”dır⁴⁰¹. Faşistlerin bu sloganla ifade etmiş oldukları amacı hükûmeti kurma görevi kendilerine verilmezse Roma'ya giderek onu almaktır. Fakat bu sefer hükûmeti bütünüyle alacaklardır. Mussolini şöyle söylüyor: “...öyle bir yere geldik ki, ya ok yaydan fırlar ya da aşırı gerilmekten yay kırılır.”⁴⁰² 24 Ekim gecesi Napoli'de Mussolini'nin başkanlığında Hotel Vesuvio'da bir araya gelen Bianchi, Balbo, De Bono, De Vecchi, Teruzzi, Bastianini ve Starace tarafından; 26-27 Ekim gecesi Quadrumvirato'nun tüm yetkileri üstlenmesine, 27 Ekim'de Faşist Seferberliğin ilanı ile 28 Ekim'de tüm kilit noktaların işgal edilmesi, genel merkezin Perugia'da olması ve Roma'ya yürüyüşün böylece başlatılması ve hükûmetin silahlı güçleri ile mümkün olduğunca çatışmaya girilmemesi kararı alınmıştır.⁴⁰³ Mussolini biyografisinde, Faşizmin II.Büyük Kongresi olarak nitelendirilen Napoli'deki kongre ve faaliyetlerinin, bilahare karagömlükler tarafından icra edilecek olan; postaneler, polis karakolları, askerî kışlalar ve demiryolu istasyonları gibi önemli stratejik noktaların işgal ve kontrol altına alınması hazırlıklarını gizlediğini ifade etmektedir.⁴⁰⁴

La Stampa gazetesinde, S. rumuzu ile çıkan bir makalede; Mussolini'nin konuşmasında kullandığı argümanların yeni bir şey olmadığı vurgulanmakta, Mussolini'nin Faşist hareketin ayaklanma yöntemine başvuracağını tehditkâr bir şekilde açıklamasından

³⁹⁸ Mussolini, **My Authobiography**, s.172-175.

³⁹⁹ “Il Discorso di Mussolini al San Carlo”, **Il Giornale d'Italia**, 25 Ekim 1922. “L'Eccezionale Adunata Fascista a Napoli”, **La Stampa**, 25 Ekim 1922.

⁴⁰⁰ “Le Discussioni del Consiglio Nazionale Fascista”, **Il Giornale d'Italia**, 26 Ekim 1922.

⁴⁰¹ Dinç, **a.g.e.**, s.33.

⁴⁰² “Il Discorso di Mussolini”, **Il Popolo d'Italia**, 25 Ekim 1922.

⁴⁰³ Renzo De Felice, **Mussolini Il Fascista, Volume.I**, La Conquista del Potere, (1921-1925), Einaudi, Torino, 1966, s.347.

⁴⁰⁴ Mussolini, **My Authobiography**, s.174.

duyulan rahatsızlık dile getirilmekle birlikte, Mussolini'nin konuşmasının mantıklı bir Faşist “yumuşama-*détente*” girişimi olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁵

Mussolini ve Faşist önderlerin Başbakan Facta'yı istifaya davet etmesi üzerine, 26 Ekim 1922 tarihinde İtalyan Hükûmeti'nin mensupları istifalarını Luigi Facta'ya vermişlerdir.⁴⁰⁶ Ancak Facta'nın istifa etmemesi karşısında 27 Ekim 1922 tarihinde Faşist Parti tarafından “Faşist Seferberliği” ilan edilmiştir. Böylece Faşist Parti İtalyan halkını da İtalyan devletine karşı harekete geçirmiş oluyordu. Ardından Mussolini tarafından Popolo d'Italia gazetesinde “*Quadrivirato*” tarafından imzalanmış olan “*Devrim Bildirisi*” yayımlanmıştır. “*Faşistler ve İtalyanlar*” diye başlayan bu bildiride; kesin mücadele saatinin artık gelmiş olduğu, karagömlüklerin aynı dört yıl önceki Vittorio Veneto savaşındaki gibi Roma'ya bir zafer getirmek üzere Tanrı ve 500.000 ölünün şahitliğinde Roma'ya gelmekte olduklarını, İtalyan ordusu ve polisin bu mücadelede tarafsız kalmasını, Faşist hükûmetten kimsenin korkmamasını, Faşizmin “*İtalyan halkının sırtındaki yükün çift Gordion düğümünü kesmek üzere*” kılıcını çekmiş olduğunu belirtilmektedir. İtalyan Faşistlerine ataları olan Romalılar gibi ruhlarını ve kuvvetlerini hazırlamalarını belirten bildiri, “*vinceremo!-biz kazanacağız!*” ve “*viva Italia! viva Il Fascismo!-yaşasın İtalya, yaşasın Faşizm*” diye sona ermektedir.⁴⁰⁷ Böylece ilk defa Gabriele d'Annunzio tarafından, Fiume işgali esnasında tasarlanmış olan “iktidarı almak üzere Roma'ya yürüyüş” kavramı Mussolini ve Faşist Parti için iktidarı ele geçirme sürecinin belirleyici bir eylemi halinde somutlaşmış oluyordu.

Faşistlerin ülkenin her yerinden Roma'ya doğru harekete geçmeleri üzerine bu hareketi ancak askerî bir müdahale ile engelleyebileceğini değerlendiren Başbakan Luigi Facta, 27 Ekim 1922 tarihinde sıkıyönetim ilan edileceğini duyurmuştur.⁴⁰⁸ Sıkıyönetim tedbirlerinin uygulanamaması Faşistlerin Roma'ya gelmek üzere toplandıkları merkezlere ulaşmalarını engelleyemeyecektir. Önceden hazırlıklı olan Karagömlükler ilk hamlede demiryollarının kritik noktalarını ellerine geçirmişlerdir. Mussolini bu sırada Milano'da barikatlarla kapatılmış bir sokak içinde, Popolo d'Italia bürosunda gelişmeleri izlemekte, 27 Ekim gecesini ise Scala Operası'nda oyun izleyerek geçirmektedir. 28 Ekim akşamı kendisiyle görüşmek üzere gelen bazı devlet adamları bir iç savaşa yol açabilecek çekişmelerden vazgeçmesini tavsiye etmişler ancak Mussolini gelenlere kendisini

⁴⁰⁵ S., “Détente”, **La Stampa**, 25 Ekim 1922.

⁴⁰⁶ “Tutti i Ministri Rassegnano le dimissioni di mano di Facta”, **Il Popolo d'Italia**, 27 Ekim 1922.

⁴⁰⁷ “Il Proclama”, **Il Popolo d'Italia**, 29 Ekim 1922.

⁴⁰⁸ “Eccitazione Falsi Alarmi”, **La Stampa**, 27 Ekim 1922.

d'Annunzio'nun da desteklediğine dair bir mektup göstermekte ve eylemlerini kesin sonuç alıncaya kadar devam ettireceğini ifade etmektedir.⁴⁰⁹

28 Ekim akşamı acilen topladığı kabinede aldığı sıkıyönetim tedbirlerinin onayını alan Facta, aynı akşam sıkıyönetim kararnamesini yanına alarak Kral III.Vittorio Emanuel'in onayını almak üzere Quirinal Sarayı'ndaki makamına gitmiştir. Kral'ın kararnameyi imzalamayı kabul etmemesi yeni bir kriz yaratacaktır. Facta bu durum karşısında şaşkınlık içindedir.⁴¹⁰ Kral, o sırada Roma'da bulunan De Vecchi'yi sarayına çağırarak, ilginç bir şekilde, kendisinin "*sıkıyönetim kararını onaylamadığını görmesini ve buna tanık olmasını*" istemiştir. Bu durum Faşizmin zaferi anlamına gelmektedir.⁴¹¹ Kral, Faşistlere karşı çıkmanın daha fazla kan dökülmesine neden olabileceğini, Mussolini'nin hükûmet dışında kalarak saldırgan eleştirilerde bulunması yerine hükûmet içinde yer vermenin daha akıllıca olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁴¹² Sıkıyönetim kararının Kral tarafından onaylanmaması üzerine baskılar karşısında daha fazla direnemeyen Facta istifasını Kral'a sunmuştur.⁴¹³ Bu gelişmeler Mussolini'ye iktidarın yolunu açacaktır. Bundan sonra, Karagömlekliler Roma'ya geldiklerinde yolları açık bulacaklardır⁴¹⁴.

Facta'nın istifasının ardından Giolitti ve Orlando bir araya gelerek hükûmet formülleri üzerinde görüşmeler yapmaktadırlar.⁴¹⁵ Kamuoyunda genel olarak bu hükûmet krizinden çıkışın ancak parlamento dışı ve Faşist-Milliyetçi Parti tarafından yönetilecek bir hükûmet formülü ile aşılabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu seçenekler Mussolini tarafından kabul edilmeyecektir. 29 Ekim 1922 tarihinde öğleden sonra Kral'ın yaveri General Cittadini Mussolini'yi telefonla arayarak Kral'ın kendisini hükûmeti kurmak üzere Roma'ya davet ettiğini bildirmiştir. Mussolini bu davetin yazılı olarak yapılmasını isteyince birkaç saat sonra telgraf gönderilmiştir.⁴¹⁶

Bundan sonra Il Popolo d'Italia gazetesinin yönetimini kardeşi Arnaldo Mussolini⁴¹⁷'ye devreden Mussolini, Milano Tren Garı'ndan büyük ve coşkulu bir kalabalık tarafından uğurlanarak Roma'ya hareket etmiştir. Tren üç renkli İtalyan bayrağı ve Faşist

⁴⁰⁹ Mussolini, **My Autobiography**, s.180-181.

⁴¹⁰ De Felice, **Mussolini Il Fascista, Volume.I**, s.359.

⁴¹¹ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.117.

⁴¹² Kertzer, **a.g.e**, s.79.

⁴¹³ "Le Dimissioni del Ministero Presentate al Re", **La Stampa**, 28 Ekim 1922.

⁴¹⁴ Nolte, **a.g.e**, s.44-46.

⁴¹⁵ "Un Colloquio Giolitti-Orlando Oggi a Cavour", **La Stampa**, 26 Ekim 1922.

⁴¹⁶ Mussolini, **My Autobiography**, s.184-185. "L'Incarico Telegrama del Re a Mussolini", **La Stampa**, 30 Ekim 1922.

⁴¹⁷ **Arnaldo Mussolini (1895-1931)**: Mussolini'nin kardeşi olan Arnaldo, Benito Mussolini'nin başbakan olmasından sonra ölümüne kadar Il Popolo d'Italia'nın yöneticisi olarak görev yapacaktır.

Parti'nin siyah flaması ile süslenmiştir. Roma Tren Garı'nda büyük bir gösteriyle karşılanan Mussolini, 30 Ekim 1922 tarihinde Kral'ın huzuruna çıkmıştır. Mussolini Kral'a şöyle hitap etmektedir: “*Majesteleri, size Vittorio Veneto İtalya'sını getirdim.*”⁴¹⁸ Krala kuracağı hükûmetin listesini sunan Mussolini böylece onunla yirmi yıldan daha uzun sürecek karmaşık bir ilişkiye girmiş oluyordu.⁴¹⁹ Mussolini aynı gün yeni kabineyi de açıklayacaktır. Kabinede bakan ve müsteşar olarak; Başbakan, İçişleri ve Dışişleri Bakanı Mussolini olmak üzere; 3 Milliyetçi, 3 Sağ-Liberal, 6 Halkçı, 3 Sosyal Demokrat, 2 Demokrat, 2 Asker ve 13 Faşist vardır.⁴²⁰ Faşist Parti, Mussolini'nin üzerine aldıkları dahil olmak üzere toplam altı bakanlık (başbakanlık, içişleri, dışişleri, adalet, maliye ve özerk bölgeler) ve dokuz müsteşarlık almış oluyordu.

Mussolini tarafından yapılan açıklamada hükûmet programındaki temel konular; işsizlik sorunun giderilmesi, ekonomik kalkınma, barış, etkin dış politika, ivedilikle kanunlar ve devlete saygının tesisi, muhafazakarlıktaki yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılması olarak ilan edilmektedir.⁴²¹ 31 Ekim 1922 tarihinde Mussolini ve kabinesi yemin ederek göreve başlamışlardır.⁴²² Öğlen saatlerinde 100.000 kişiden meydana gelen Faşist birlikleri Roma'da çok düzenli bir şekilde Kral ve Mussolini'nin önünden resmigeçit yapmaktadırlar.⁴²³ Uzun süren istikrarsızlık ve huzursuz bir siyasal ortamdan sonra istikrar sağlayacağı düşünülen Faşist Parti ve Mussolini'nin iktidara gelmesi İtalyan basınında genel olarak olumlu karşılanmakta, hatta bazı yayın organlarında coşku göze çarpmaktadır. 1 Kasım 1922 tarihli *Il Giornale d'Italia* gazetesinin birinci sayfasında resmî geçide katılan karagömlüklerin yarım sayfa fotoğrafının üstünde şu manşet göze çarpmaktadır: “*Yeni İtalya'nın tüm gençleri Vatana olan sevgilerini ve inançlarını Meçhul Asker Anıtı önünde haykırdılar.*”⁴²⁴ İtalya'nın tüm Faşistlerine hitaben hazırlanan, Quadrumvirato tarafından imzalanmış olan ve 31 Ekim 1922 tarihinde yayımlanan bildirgede; “*zaferin elde edilmiş olduğu, partinin liderinin hükûmeti kurduğu, Faşistlerin işlerine geri dönmeleri gerektiği çünkü İtalya'nın şimdi barış içinde çalışmaya ihtiyacı olduğu*” belirtilmektedir.⁴²⁵ İtalya'da

⁴¹⁸ Mussolini, **Faşizm, Faşist Devlet**, s.84.

⁴¹⁹ David I. Kertzer, **Papa ve Mussolini**, (Çev. Ahmet Arslan), Ayrıntı yay., İstanbul, 2014, s.80.

⁴²⁰ “Mussolini Riconsacra L'Italia di Vittorio Veneto”, **Il Popolo d'Italia**, 31 Ekim 1922. Mussolini, **My Autobiography**, s.194-195.

⁴²¹ “Intervista con Mussolini”, **La Stampa**, 30 Ekim 1922.

⁴²² “Il Ministero Costituito da Mussolini”, **La Stampa**, 31 Ekim 1922.

⁴²³ “Centomila Squadristi Sfilano Davanti al Re”, **Il Popolo d'Italia**, 1 Kasım 1922. “Sfilano Oltre Centomila Camicie Nere e Azzurre”, **Il Giornale d'Italia**, 1 Kasım 1922.

⁴²⁴ “Tutta La Giovinezza della Nuova Italia...”, **Il Giornale d'Italia**, 1 Kasım 1922.

⁴²⁵ “L'Ordine di Smobilitazione”, **Il Popolo d'Italia**, 31 Ekim 1922.

Faşizm iktidara gelmiştir ve bundan sonra 1943 yılına kadar bu iktidarını hiçbir siyasal kuruluşla paylaşmayacaktır.

Mussolini 16 Kasım 1922 tarihinde tamamen dolu olan Meclis'te yaptığı konuşmada; Faşist devrimin yasalar ve hoşgörü sınırları içinde haklarından bahsetmekte, Meclis'in kapılarını çivileyerek yeni bir Faşist hükûmet kurabileceğini, isterse bu salonu cesetlerle doldurabileceğini ancak bunu yapmadığını belirtmektedir. Meclis'ten tam bir güven oyu isteyen Mussolini, tüm sorumluluğu yüklenmek istediklerini, İtalyan milletine bir disiplin vermek arzusunda olduklarını ifade etmektedir. Dış politikada barış istediklerini ancak aynı zamanda itibar ve istikrara da önem verdiklerini belirten Mussolini, Faşist hükûmetin genç nesiller tarafından desteklenmekte olduğunu vurgulamaktadır. İtalyan birliği ruhunun son yıllarda yeniden tesis edilmiş olduğunu ifade eden Mussolini, İtalyan anavatanının yeniden kuzeyden güneye, ana kıtadan adalara, Akdeniz'den Atlantik Okyanusu'na kadar var olacağını ifade etmektedir. Mussolini'nin bu konuşmasından sonra 52 milletvekilinin söz almak istemesi üzerine Mussolini, bunun çok fazla olduğunu ve konuşmak yerine ülkenin refahı ve büyümesi için kalpten çalışmanın daha uygun olacağını belirtmektedir.⁴²⁶

Mussolini tarafından yapılan çağrıyla 11 Ocak 1923 tarihinde kurulan Faşist Büyük Konseyi, Ulusal Faşist Parti'nin üst kurumu olarak teşkil edilmiş ve ilk toplantısını 12 Ocak 1923 tarihinde yapmıştır.⁴²⁷ Faşist Konseyin amacı Faşist Parti ile hükûmet arasındaki bağlantıyı sağlamaktır.⁴²⁸ Mussolini bundan sonra partisindeki sosyalistler, halkçılar ve masonları tasfiye ederek milliyetçileri muhafaza etmiştir. Bu dönemde Katolik Halkçı Parti'nin sağ-milliyetçi kanadı da Faşist Parti'ye katılmıştır. Milliyetçi Parti ise 26 Şubat 1923 tarihinde Faşist Parti'ye katılma kararı alacaktır.⁴²⁹

Mussolini ve Faşist Parti'nin iktidara gelmesi dünyada büyük bir şaşkınlık ve kaygı meydana gelmesine sebep olmuştur. Mussolini bundan sonra dış politika konularına öncelikli olarak el atmaya başlayacaktır. Mussolini 16 Şubat 1923 tarihinde Senato'da İtalya'nın dış politikası konusunda yapmış olduğu konuşmada; İtalya'nın barış yolunda çaba göstermekte olan yegâne devlet olduğunu belirtmekte ancak İtalya'nın sadece Adriyatik Denizi'nde

⁴²⁶ "Mussolini Espone 'Fascisticamente' alla Camera ed al Senato", **Il Popolo d'Italia**, 17 Kasım 1922.

⁴²⁷ "I Lavori del Gran Consiglio Nazionale del Fascismo", **Il Popolo d'Italia**, 14 Ocak 1923. "La Riunione Notturna del Gran Consiglio Fascista", **La Stampa**, 13 Ocak 1923. Büyük Faşist Konseyi 9 Aralık 1928 tarihinde İtalya Krallığı'nın resmî bir organı haline getirilecektir.

⁴²⁸ Büyük Faşist Konsey uzun süre, Mussolini'nin uygulamalarını sadece onaylayan bir "Meclis" olmaktan öteye gitmemiştir ancak 24 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini'yi iktidardan deviren de Büyük Faşist Konsey olacaktır. Mussolini'nin görevden alınması konusunda Bkz. Yeter Mengeş, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra yay., İstanbul, 2018, s.248-255.

⁴²⁹ "La Fine del Partito Nazionale", **La Stampa**, 27 Şubat 1923.

ebediyyen kalamayacağını, “Adriyatik’ten başka Akdeniz’in de var olduğunu” belirtmektedir.⁴³⁰

Mussolini, etrafına yoğun enerji saçan ve çelik gibi bir iradeye sahip olan ilginç bir portre çizmekle birlikte kendisini görenlerin en çok etkilendikleri şey, olağanüstü enerjisi ve keskin, delici gözleridir.⁴³¹ Mussolini, enerjisi ve sezgisiyle hükûmet yönetme konusundaki eğitim eksikliğini gidermeye çalışmaktadır. Mussolini, resmî devlet ve resepsiyonlara katılmaktan pek hoşlanmamaktadır. Başbakan olduktan sonra İngiltere Büyükelçiliği’nde verilen ilk resepsiyonda nasıl davranacağı konusunda endişelidir. Bu durumu eski yönetimden kalan başbakan yardımcılarında birisi olan Baron Russo’ya danışarak nasıl davranması gerektiğini sorunca, Russo şöyle cevap verecektir: “*Son derece basit Ekselansları, İngiliz Büyükelçisi’nin eşinin yanına oturacaksınız. Onun kullandığı kaşığı, bıçağı, çatalın aynısını kullanın, ne yaparsa onu yapın.*” Mussolini, yemekte protokol gereği olarak İngiltere Büyükelçisi Graham’ın eşi Leydi Sybil’in yanında oturmaktadır. Leydi Sybil’i izleyerek sekiz çeşit yemeği uygun bir şekilde yemeği başarır. Büyükelçinin eşi de bir süre sonra bu durumun farkına varmıştır. Yemeğin sonunda çorba servisi yapıldığında, Leydi Sybil, önündeki çorba kâsesini kaşık kullanmaksızın doğrudan ağızına götürüp bir yudum alınca, Mussolini de aynısını yapar fakat çorbayı bu şekilde içerek bitirir. Yemeğin sonunda Leydi Sybil, Mussolini’ye yaptığı yardımı ima edince aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir.

Mussolini: “Yalnız bir seferinde de ne yapacağımı bilemedim.”

Leydi Sybil: “Ne zaman?”

Mussolini: “İngilizlerin çorbayı bira gibi içtiklerini bilmiyordum.”⁴³²

1.2.7. Matteotti Olayı ve Faşist Rejimin Güçlenmesi

Mussolini ve Faşist Parti iktidara gelmiş olmasına rağmen, meclis aritmetiği dikkate alındığında oldukça zayıf bir siyasal durumda bulunmaktadır. Faşist Parti’den 32 milletvekiline sahip olan Mussolini, 10 milliyetçi milletvekilinin de açık desteğine sahiptir. Diğer partilerin Mussolini Hükûmeti’ni düşürmesi veya Kral’ın onu görevden almak istemesi karşısında elinde bir siyasal koz bulunmamaktadır. Mussolini bu durumu lehine değiştirmek için yeni bir seçim yasasıyla ve “Ulusal Liste-*Lista Nazionale*” adıyla seçimlere gitmek kararı vermiştir. Seçime daha geniş kitlelerden oy alabilmek için Ulusal Liste’ye liberal ve sağ

⁴³⁰ “Mussolini al Senato”, *La Stampa*, 17 Şubat 1923.

⁴³¹ Kertzer, *a.g.e.*, s.81.

⁴³² Thomas B. Morgan, *Spurs on The Boot, Italy Under Her Masters*, Longmans Green and Co., New York, 1941, s.82-84.

kanattan Orlando, De Nicola gibi eski bakan ve siyasetçilere de yer verilmektedir. Sosyalistler, komünistler ve halkçılar ise seçime ayrı ayrı listelerle gireceklerdir⁴³³.

Bu dönemde Mussolini'nin talimatıyla Baron Giacomo Acerbo tarafından, "*Acerbo Yasası*" adı verilen seçim reformu tasarısı Meclis'e getirilmiştir. Çoğunluk sistemine dayanan bu seçim yasasına göre genel seçimde oyların en az %25'ini alan ve birinci olan parti, Meclis'teki milletvekillerinin 2/3'üne sahip olabilecek, kalan 1/3 sandalye ise diğer partiler arasında aldıkları oy oranında bölüşülecektir. Kamuoyundaki prestiji dikkate alındığında Faşist Parti'nin açıkça lehine olacağı görülen bu yasa, şaşırtıcı bir biçimde 18 Kasım 1923 tarihinde İtalyan Meclisi'nden oy çokluğu ile geçecek ve Senato'da da onaylanmasının ardından 3 Aralık 1923 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girecektir.⁴³⁴

Yeni seçim kanununa göre 6 Nisan 1924 tarihinde yapılan genel seçimlerde Faşist Parti'nin liderliğinde olan ve içinde sağ-liberaller ile sağ-halkçıları da kapsayan Ulusal Liste (*Lista Nazionale*), oyların %64,9'unu alarak İtalyan Meclisi'ndeki 535 sandalyeden 375'ini kazanmıştır. Katolik Halkçı Parti (*Partito Popolare Italiano-PPI*) %9 ile 39 milletvekilliği, Sosyalist Birlik Partisi (*Partito Socialista Unitario-PSU*) ise %5,9 ile 24 milletvekilliği kazanabilecektir.⁴³⁵ Mussolini biyografisinde, bu seçimin sonuçlarını şöyle yorumlamaktadır: "*İtalyan halkı benim politikamı ve Faşist rejimi destekledi.*"⁴³⁶

Seçimler esnasında sandıklardaki oyların sayılarının değiştirildiği, seçmen listelerine ölülerin bile isimlerinin kaydedildiği, her türlü baskının uygulandığı bu seçimler sonrasında Milano'da yeterli oyu alamadığını değerlendiren Faşistler ılımlı olmakla tanınan ancak anti-faşist yayınlar yapan Corriera della Sera gazetesini dahi tahrip edeceklerdir.⁴³⁷ Faşist Parti için büyük bir zafer olan bu sonuçlar İtalyan basınında restorasyon hükûmeti için bir halk oylaması olarak değerlendirilmekte ve Mussolini kabinesinin büyük bir başarısı olarak nitelendirilmektedir.⁴³⁸ Mussolini seçimlerden sonra Roma'dan Milano'ya Kuzey İtalya'yı kapsayan bir zafer gezisine çıkarak birçok ili ziyaret edecektir.⁴³⁹ Mussolini biyografisinde seçim sonrası zafer turu dönüşünde geldiği Roma'da karşılaştığı manzarayı şöyle anlatmaktadır: "*Roma beni bir muzaffer olarak karşıladı, Chigi Sarayı'nın balkonundan*

⁴³³ Mussolini, *My Authobiography*, s.214-215.

⁴³⁴ *Raccolta Ufficiale delle Leggi e dei Decreti del Regno D'Italia*, 1923, C.VIII, Kanun No.2444, ss.7428-7461.

⁴³⁵ "La Nuova Camera", *La Stampa*, 9 Nisan 1924.

⁴³⁶ Mussolini, *My Autobiography*, s.215.

⁴³⁷ Dinç, *a.g.e.*, s.42.

⁴³⁸ "Superbo Plebiscito Nazionale per Il Governo della Restaurazione", *Il Messaggero*, 8 Nisan 1924.

⁴³⁹ "Il Trionfale Viaggio dell'on. Mussolini", *Il Messaggero*, 10 Nisan 1924.

İtalyan halkını selamlarken, iyiniyetli insanların bir harmoni içinde bulunduğu yeni ve daha büyük İtalya'yı tebrik ediyordum...Analizim şu idi: partiler ölsün, Vatan yaşasın."⁴⁴⁰

6 Nisan 1924 seçim sonuçları, İtalya'da 1946 yılına kadar yürürlükte kalacak olan yeni seçim yasasının ilk ve son uygulaması olacak çünkü bir daha yarışmaya dayanan bir seçim yapılamayacaktır. 24 Mart 1929 tarihinde yapılan, sadece Faşist Parti'nin katıldığı ve tercihlerin sadece evet veya hayır olarak belirtildiği bir plebisit şeklinde yapılan seçimde, %98,3 evet oyu alan Faşist Parti, Meclis'teki tüm milletvekilliklerini (400/400) kazanacaktır.⁴⁴¹ İtalya'da Faşizm dönemindeki göstermelik de olsa son seçim ise 25 Mart 1934 tarihinde yine plebisit olarak yapılacaktır.⁴⁴²

İtalyan Sosyalist Partisi Genel Sekreteri Giacomo Matteotti⁴⁴³, 30 Mayıs 1924 tarihinde toplanan İtalyan Meclisi'nde yaptığı ve sık sık protestolarla kesilen konuşmasında, Faşist hükûmeti 6 Nisan 1924 seçimlerinde usulsüzlükler yapmakla suçlamaktadır. Hiçbir İtalyan vatandaşının özgür iradesiyle oy kullanmadığını, Faşistlerin şiddet ve hile yolu ile seçim sonuçlarını değiştirdiklerini belirten Matteotti, seçimin geçersiz olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁴ Matteotti ayrıca şöyle söylemektedir: "*Kimse kendini özgür bulamadı, çünkü her vatandaş tam tersine çoğunluğu onaylamaya cesaret etse bile hükûmetin oyunu ve yanıtını iptal edecek bir gücün var olduğunu biliyordu.*"⁴⁴⁵ Matteotti bu konuşmasının sonunda arkadaşlarına doğru dönerek şöyle söylemektedir: "*Şimdi benim cenazem için hazırlanın.*"⁴⁴⁶

Matteotti, bu konuşmadan on gün sonra, 10 Haziran 1924 tarihinde evinin önünden, gündüz vakti, Faşist militanlar tarafından bir otomobile zorla bindirilerek kaçırılmıştır.⁴⁴⁷ Matteotti'nin kaçırılması, Faşist hükûmetin karşılaştığı en büyük bunalımın meydana gelmesiyle sonuçlanan gelişmelere yol açmış ve bu bunalımın hükûmetin sonunu getireceği

⁴⁴⁰ Mussolini, **My Authobiography**, s.215.

⁴⁴¹ "Il Trionfo del Regime", **La Stampa**, 25 Mart 1929.

⁴⁴² "Plebiscito Trionfale nel Nome del Duce", **La Stampa**, 26 Mart 1934.

⁴⁴³ **Giacomo Matteotti (1885-1924)**: Sosyalist Parti milletvekili ve Sosyalist Birlik Partisinin genel sekreteridir. Faşizm ve Mussolini karşıtı olarak tanınmaktadır. 1924 yılında "Un Anno di Dominazione Fascista" adlı bir kitabı neredeyse gizlice yayımlanmıştır. Bu kitapta Faşist hükûmetin demokrasi dışı faaliyetleri anlatılmaktadır. Bkz. Giacomo Matteotti, **Un Anno di Dominazione Fascista**, Rizzoli, Milano, 2019.

⁴⁴⁴ "La Requistoria di Matteotti", **Avanti**, 31 Mayıs 1924.

⁴⁴⁵ **Atti Parlamentari, Camera dei Deputati**, Legislatura (Yasama Yılı). XXVII, Sessione (Oturum).1/ IV, 30 Mayıs 1924, s.57-58.

⁴⁴⁶ Salvemini, **a.g.e.**, s.399.

⁴⁴⁷ "Il Deputato Socaillista Matteotti Rapito da Roma in Automobile", **La Stampa**, 13 Haziran 1924. "Deputati Matteotti é Scomparso", **Il Giornale d'Italia**, 13 Haziran 1924.

beklentileri ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁸ Matteotti'nin akıbetinin uzun süre ortaya çıkarılamaması bu bunalımı daha da arttırmıştır.⁴⁴⁹ Mussolini, 12 Haziran 1924 tarihinde Matteotti'nin kaçırılması olayı hakkında Meclis'te yapmış olduğu konuşmada; mevcut göstergelerden bu olayın bir cinayet olabileceğinin anlaşıldığını, bunun gerçek olması durumunda hükûmet ve Parlamento'da tepkiler yaratmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Matteotti olayının ortaya çıkarılması için en üst seviyede talimatlarını verdiğini ifade eden Mussolini ayrıca, cinayet iddiasının Faşizm düşmanları tarafından ifade edildiğini ve kendisinin bu olayla bir ilgisinin bulunmadığını ileri sürmektedir.⁴⁵⁰

Matteotti olayı İtalyan Meclisi'nde de tartışılmış ve Faşizmin tarihinde karşılaştığı en büyük muhalefet eylemine yol açmıştır. 13 Haziran 1924 tarihli meclis toplantısına, olayı protesto için muhalefet katılmayacaktır. 14 Haziran 1924 tarihli La Stampa gazetesi, Matteotti'nin bedeninin bulunmamış olması nedeniyle akıbetinin kesin olarak belli olmadığını ancak bir cinayet işlenmiş olduğuna şüphe bulunmadığı manşetiyle çıkmaktadır.⁴⁵¹ Il Giornale d'Italia gazetesi Matteotti'nin kaçırıldığı otomobilin (Lancia Lambda) bulunduğunu, aralarında Dumini'nin de bulunduğu altı kişinin tutuklandığını ve otomobilde kan izleri bulunduğunu, başka delillerin de bulunduğunu açıklamakta ve trajik olayın nasıl gerçekleşmiş olabileceğini tasvir etmektedir.⁴⁵²

Senato'daki 24-25 Haziran günü tartışmalarda Senatör Luigi Albertini, Mario Abbiate ve Carlo Sforza; Matteotti'nin kaçırılması ve öldürülmesi olayını sert bir biçimde eleştirerek, bu cinayetin Faşizmin gizli polis teşkilatı olan “Ceka”⁴⁵³ tarafından işlendiğini, bunun sorumluluğunun Mussolini'ye ve Faşist hükûmete ait olduğunu iddia etmektedirler⁴⁵⁴. Matteotti olayına karıştığı tespit edilen ve tutuklanan altı Faşist Parti mensubunun arasında daha sonra yargılanarak ceza alacak olan Amerigo Dumini, Albino Volpi ve Amleto

⁴⁴⁸ **Matteotti Cinayeti:** İtalya siyasal tarihinde oldukça ilginç bir yere sahip olan Matteotti'nin kaçırılması, öncesi ve sonrası olayları, 1973 yılı İtalyan yapımı olan ve yönetmenliğini Florestano Vancini'nin yaptığı “Il Delitto Matteotti-Matteotti Cinayeti” adlı filmde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. <https://www.imdb.com/title/tt0069960>.

⁴⁴⁹ Mussolini, La Vecchia, a.g.e, s.120.

⁴⁵⁰ “Dichirazioni di Mussolini alla Camera”, **La Stampa**, 13 Haziran 1924.

⁴⁵¹ “L'On. Matteotti non e stato ancora ritrovato ma niun dubbio ormai sull'Esecrato”, **La Stampa**, 14 Haziran 1924.

⁴⁵² “L'Automobile Presenta i Segni di una Drammatica Evventura”, **Il Giornale d'Italia**, 14 Haziran 1924.

⁴⁵³ **Çeka:** Bolşevik İhtilali sonrasında Sovyetler Birliği'nde kurulan ve rejim karşıtı muhalifleri takip eden istihbarat ve güvenlik teşkilatı. Faşizm iktidara geldikten sonra, Mussolini tarafından benzer bir teşkilatın gizli olarak kurulmuş olduğu ve bu teşkilatın muhalefete baskı aracı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

⁴⁵⁴ “Le Dichiarazioni di Mussolini e la Requisitoria del Senatore Albertini al Senato”, **La Stampa**, 25 Haziran 1924.

Poveromo da bulunmaktadır.⁴⁵⁵ Matteotti olayının bir numaralı sorumlusu olarak gösterilmekte olan ve Amerigo Domini'ye Matteotti'nin katledilmesi talimatını vermekle suçlanan Faşist Parti'nin Basın ve Propaganda Müdürü Cesare Rossi⁴⁵⁶,nin İtalya'dan kaçtığı ve İngiltere'ye sığınmaya çalıştığı haberleri basında bir skandal olarak yer almaktadır.⁴⁵⁷

Matteotti cinayetine karşı İtalyan halkının kendiliğinden meydana gelen ahlaki tepkisi Faşist Parti'nin de sonunu getirebilecek bazı güçlü sarsıntılara yol açmaktadır. İtalya'da gazeteler Faşizm öncesi cesaretlerini yeniden kazanmışlardır. Gazetelerde her gün Matteotti cinayetine ilişkin yeni bulgular, haberler yayımlanmaktadır. Faşist liderlik ve Mussolini ise adeta tamir edilemez bir felaket karşısında çarpılmış gibi sessizliğe bürünmüştür. Karagömlerler bile sokaklardan çekilmişlerdir. Olayda Mussolini'nin sorumluluğu tartışılmaktadır. Bu tepkilerin ortaya çıkabilmesinin sebebi olarak, Faşist rejimin yapılan seçimlerde Meclis'te çoğunluğunu ele geçirmiş olmasına rağmen, henüz tüm devlet aygıtlarını tam olarak kontrol altına alamamış olmaları ve basının hâlâ özgür haber yapabilmesinde aramak gerekmektedir.

Bu arada İtalyan Meclisi'ndeki komünistler dışındaki Faşizm karşıtı muhalefet partileri, 27 Haziran 1924 tarihinde, 127 muhalif milletvekili, olayı protesto etmek amacıyla, "*Secessione dell'Aventino-Aventino Hareketi*" ilan ederek meclisten ayrılmışlardır. Bu hareketin stratejisi; Kral'ı ikna ederek, Mussolini'yi başbakanlıktan almasını ve yeni seçimlerin yapılmasını sağlamaktır. Ancak Kral, Matteotti cinayetinde Mussolini'nin suç ortaklığını gösteren belgeleri okumayı bile reddetmektedir. Guichonnet, Aventino hareketini şöyle yorumlamaktadır: "*Söz konusu parlamentodan çekilme hareketi, son derece beceriksizce bir taktik oldu; çünkü muhalefeti yasal bir 'kürsüden' yoksun kılarken, Faşizmi dilediğini yapmakta serbest bıraktı.*"⁴⁵⁸ Nitekim Aventino hareketi Meclis'te etkili bir muhalefet yapılamaması nedeniyle başarılı olamayacak ve tam tersine Mussolini'nin daha da

⁴⁵⁵ Matteotti cinayetinden hemen sonra tutuklanan altı kişiden üçü (Amerigo Dumini, Albino Volpi ve Amleto Poveromo) Mart 1926'da beşer yıl hapse mahkûm edilmişler ancak iki ay sonra Kral tarafından affedilerek serbest bırakılmışlardır. Diğer yandan Senato'da, Karagömlerlerin komutanı olan Emilio de Bono aleyhine açılan soruşturmada bir sonuç çıkmamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1947'de Matteotti dosyası yeniden açılmış ve yapılan yargılama sonucunda henüz hayatta olan üç katil ömür boyu hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir. Bu işlemlerin hiçbirisinden Mussolini'nin bu cinayetten sorumlu olduğuna dair bir kanıt ortaya çıkarılmamıştır. Bu konuda tarihçiler arasında kesin bir kanaat oluşmamış olmakla birlikte, Mussolini biyografisinin de yazarı olan Renzo de Felice, Denis Mack Smith gibi yazarlar tarafından Matteotti olayında Mussolini'nin sorumluluğu olduğu belirtilmektedir.

⁴⁵⁶ **Cesare Rossi (1887-1967)**: Roma Yürüyüşü'nün önemli aktörlerinden olan Rossi, Faşizmin iktidara gelmesiyle Mussolini'nin Basın ve Propaganda Şefliği görevine getirilmiştir. Mussolini ile Matteotti olayından sonra ilişkileri bozulan Rossi, kaçtığı Fransa ve İsviçre'de rejim aleyhine açıklamalarda bulunacaktır. 1928 yılında İtalya'ya döndükten sonra yargılanan ve 30 yıl hapse mahkûm olan Rossi, Faşizmin yıkılmasından sonra serbest kalacaktır. Rossi 1947 yılındaki yargılamadan ceza almayacaktır.

⁴⁵⁷ "Lo Scandalo per La Tragedia Matteotti", **La Stampa**, 20 Haziran 1924.

⁴⁵⁸ Guichonnet, **a.g.e**, s.45.

güçlenmesine neden olacaktır. Mussolini biyografisinde; “*Aventino hareketi Ocak 1925 sonunda paramparça olmuştu, ben yine kazanmıştım.*” diyerek durumu özetlemektedir.⁴⁵⁹

İtalya’nın İstanbul’daki Büyükelçisi Montagna, 18 Haziran 1924 tarihli raporunda; Türk basınında Matteotti olayından dolayı Fransız kaynakların da etkisiyle İtalya hakkında olumsuz yayınlar yapılmakta olduğunu bildirmektedir⁴⁶⁰. Montagna başka bir raporunda bu yayınların kaynağının Anadolu Ajansı’nın koruması altındaki Havaş Ajansı olduğunu iddia etmektedir⁴⁶¹. Montagna 19 Haziran 1924 tarihinde Tanin gazetesinde Fransız Büyükelçiliği üst düzey yetkilisi ile yapılan bir mülakat yayımlandığını, bu mülakatta Fransız diplomatın Faşizm ve onun liderinin son olaylar nedeniyle çok yıprandığını, bu durumun İtalya’da ciddi sosyalist hareketlere neden olabileceğini belirtmekte olduğunu, kendisinin bu haber üzerine Fransız Büyükelçiden açıklama istediğini, bunun üzerine Tanin gazetesinde 20 Temmuz 1924 tarihinde bu haberleri düzeltici yayın yapıldığını bildirmektedir⁴⁶². Montagna, Mussolini’ye gönderdiği raporunda; Türk basınında Faşizm’in Matteotti olayı ile ciddi bir darbe aldığı ve yakında rejimin biteceği haberlerinin yayımlanmakta olduğunu, bunun üzerine kendisinin Adnan Bey (Adıvar) ile bir görüşme yaptığını belirtmekte, 21 Haziran 1924 tarihinde İkdâm gazetesine bir mülakat vereceğini bildirmektedir.⁴⁶³

Bu dönemde İtalyan Büyükelçi Torretta, Mussolini’ye Londra’dan gönderdiği raporunda; Daily Mail gazetesinde yer alan yorumda Mussolini’nin Matteotti’nin katillerini adalete teslim etme konusundaki faaliyetlerine değinilmekte olduğunu ancak bu eylemlerin İngiliz kamuoyunda Mussolini’nin prestijine artıran bir hava yaratmadığının yer aldığını bildirmektedir. Torretta ayrıca; gazetede kişisel kazançlar için Faşizm’den yararlanan küçük bir grup olduğunun belirtilerek Matteotti cinayetinin de bunların marifeti olduğunun anlaşıldığını, Mussolini’nin bu cinayetle doğrudan bir bağının olmadığını ifade edildiğini bildirmektedir.⁴⁶⁴ Bu dönemde The Times’da çıkan başmakalede “*Mussolini’nin kendi takipçilerinden başka korkacak bir şeyi olmadığını*” gözlemlendiği ifade edilmektedir.⁴⁶⁵ 24 Temmuz 1924 tarihinde The Times gazetesinde yayımlanan bir başka makaleden bahisle Mussolini’ye rapor gönderen Torretta, sonradan ne kadar isabetli olduğu anlaşılacak bir

⁴⁵⁹ Mussolini, *My Autobiography*, s.234.

⁴⁶⁰ DDI, 7/III, Belge.278, 18 Haziran 1924, s.163.

⁴⁶¹ DDI, 7/III, Belge.298, 20 Haziran 1924, s.175-176.

⁴⁶² DDI, 7/III, Belge.297, 20 Haziran 1924, s.175.

⁴⁶³ DDI, 7/III, Belge.296, 20 Haziran 1924, s.174-175. Montagna, 22 Haziran 1924 tarihli raporunda kendisinin Adnan Bey ile yaptığı görüşme sonrasında Türk basınında İtalofobik yayınların azalma eğilimine girdiğini belirtmektedir. Bkz. DDI, 7/III, Belge.317, 22 Haziran 1924, s.186.

⁴⁶⁴ DDI, 7/III, Belge.308, 21 Haziran 1924, s.180.

⁴⁶⁵ DDI, 7/III, Belge.402, 24 Temmuz 1924, s.231-232.

yorumu bildirmektedir. Bu yoruma göre; “*Matteotti olayı Faşizmin yolsuzluklarından daha çok, İtalya’daki muhalefetin zayıflığını ortaya çıkarmaktadır.*”⁴⁶⁶

Cihan Cinemre, “Aventine” muhalefetine aslında bileşenlerinin organik bir bütünlük oluşturdukları bir hareket olmadığını, bu hareketin kabul edilemeyecek bir terör eylemi nedeniyle bir araya gelmiş bir topluluk olduğunu belirtmekte ve Aventine hareketini meydana getiren muhalefetin Antifaşist olmasına karşılık, Faşist hükûmetin karşı karşıya bulunduğu krizin karakteri konusunda bile bir uzlaşma içinde olmadıklarını ifade etmektedir. Cinemre, Kral’ın muhalefetin talepleri konusundaki umursamazlığı ve Vatikan’ın Katolik örgütlerin Faşist mangalar tarafından cezalandırılmakta olmasına karşın sessizliğini muhafaza etmesinin Mussolini ve Faşist Parti’den vazgeçilmemiş olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁴⁶⁷

İtalyan kamuoyunda tartışmalar devam ederken, Matteotti’nin cesedi 16 Ağustos 1924 tarihinde Roma’nın 22 kilometre dışındaki Ouartarella Ormanı’nda bulunmuştur.⁴⁶⁸ Bu gelişmeler sonrasında 1924 yılının ikinci yarısı boyunca, Amendola’nın liderliğindeki Aventino hareketine mensup muhalefetin etkili hücumlarına maruz kalan Mussolini, bir süre sessiz kaldıktan sonra “*zorbalık ve kanunsuzluk politikasını*” açıktan açığa ortaya çıkarmaya başlayacaktır.⁴⁶⁹ Bu arada Matteotti’nin kaçırıldığı yerde dikilen bir taş üzerine çizilen siyah bir haç halk tarafından bir ayı aşkın bir zaman için ellerinde çiçeklerle ziyaret edilmektedir. “*Matteotti için*” diyenlerden çiçekçiler para almamaktadır. Faşist hükûmet çıkabilecek protestolardan endişe ettiğinden Matteotti’nin cenaze töreni ve defni Roma’da yapılmayacaktır.⁴⁷⁰

Mussolini, 3 Ocak 1925 tarihinde Meclis’te yaptığı konuşmada; Meclis içindeki ve dışındaki muhalefete sert bir şekilde çatmakta, açıkça meydan okumakta ve “*durumun temizlenmesi*”nden bahsetmektedir.⁴⁷¹ Mussolini kürsüde şöyle söylemektedir: “*Faşizm bir sahteciler topluluğu ise evet işte ben de bu sahteciler topluluğunun önderiyim.*” Matteotti cinayeti ile ilgili Faşist hükûmeti sorumlu tutanları iddialarını kürsüden ispat etmeye davet eden Mussolini, “*Olan her şeyin siyasal, ahlaki ve tarihsel sorumluluğunu tek başına kabul ettiğini*” belirtmektedir. İtalya’da “*Çeka*” diye bir gizli teşkilatın var olmadığını belirtmekte olan Mussolini, Aventino hareketini bir ayaklanma olarak değerlendirmektedir. Mussolini,

⁴⁶⁶ DDI, 7/III, Belge.401, 24 Temmuz 1924, s.231.

⁴⁶⁷ Cihan Cinemre, **Faşizm, Devlet ve Sınıflar**, Belge yay., İstanbul, 2017, s.299.

⁴⁶⁸ “Il Cadavere di Giacomo Matteotti Rinvenuto in una Boscaglia”, **Avanti**, 17-18 Ağustos 1924. “Il Cadavere dell’on. Matteotti è stato scoperto nei pressi di Roma”, **La Stampa**, 17 Ağustos 1924.

⁴⁶⁹ Carocci, **a.g.e**, s.29. **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.128.

⁴⁷⁰ Henri Béraud, “Roma’da Neler Gördüm”, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), **Fikir Hareketleri**, Sene.1, Cilt.II, Sayı.43, 16 Ağustos 1934, s. 270.

⁴⁷¹ Nolte, **a.g.e**, s.57. “Parla L’On. Mussolini”, **Il Giornale d’Italia**, 4 Ocak 1925.

asıl faşistlerin şiddet mağduru olduklarını belirtmekte ve şöyle ifade etmektedir: “Eğer iki unsur mücadele halinde bulunur ve ikisi de mücadeleden vazgeçmezse, o takdirde hal çaresi kuvvettir.”⁴⁷² Mussolini, Matteotti konusunda konuşanlara gözdağı vermekten de geri kalmayacaktır: “Kurşunu yiyecekler.”⁴⁷³ Mussolini bu konuşmasını tamamlayıp kürsüden indiğinde kendisini sevenler ayakta ve çılgınca alkışlamaktadırlar. Muhalefet kanadında ise sessizlik hakimdir.⁴⁷⁴ “Bu konuşmanın ardından İtalya’da demokrasinin son kalıntıları üzerine Faşist saldırı başlayacaktır.”⁴⁷⁵

İtalya’nın Londra Büyükelçisi Torretta tarafından 6 Ocak 1925 tarihinde Mussolini’ye gönderilen raporda; Mussolini’nin 3 Ocak 1925 tarihinde İtalyan Meclisi’nde yapmış olduğu konuşmasının İngiliz gazetelerinde farklı şekillerde yorumlanmakta olduğu bildirilmektedir. Bunlardan birisi olan Morning Post gazetesinde yer alan yorumda, Mussolini’nin konuşmasının “cesaretinin, teknik bilgisinin, yeteneğinin, bilgeliğinin, vatanseverliğinin ve dürüst bir zihnin özeti” olduğunun ifade edildiği rapor edilmektedir.⁴⁷⁶

Matteotti’nin kaçırılarak öldürülmesi, başlangıçta Faşizmi önemli ölçüde tehdit edecek, doğmakta olan diktatörlüğün gelişmesini engelleyebilecek bir olay gibi görüldüğü halde, ilginç bir şekilde rejimin Faşizme mutlak bir biçimde dönüşmesine yol açan olaylar zincirinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanacaktır. Matteotti cinayeti, Faşizme karşı İtalya genelindeki sempatiyi azaltarak desteğin ortadan kalkmasına neden olmakla birlikte muhalefet partileri bu hassas durumun ağırlığını değerlendirememişlerdir. Matteotti olayı ve hemen sonrasında meydana gelen bunalım döneminde yaşanan siyasal gelişmeler Mussolini bakımından Faşizm’in geleceğinin tasarlandığı ve sağlamlaştırıldığı bir fırsat süreci olmuştur.

Matteotti olayı karşısında muhalefet partilerinin almış olduğu tutumdan Faşist rejimin getirdiği ve getireceği düzenlemeler karşısında muhalefetin etkili olmayacağını anlayan Mussolini, 1925 yılının başından itibaren başlayarak 1926 yılının sonuna kadar yaptığı siyasal hamlelerle Faşist rejimin tamamlanmasını garanti altına almıştır. Bu bakımdan İtalya tarihinde yeni bir döneme işaret eden 3 Ocak 1925 konuşması, Mussolini diktatörlüğünün başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir. İtalya’da kurum ve kuruluşlarda liberal devletten Faşist devlete geçiş süreci 1925 başından 1926 sonuna kadar tamamlanmış olacaktır. Bu yetkilerle

⁴⁷² “Dopo Le Dichiriazioni dell’on. Mussolini la Camera si richiude”, **Il Giornale d’Italia**, 4 Ocak 1925. Konuşmanın tamamı için bkz. Mussolini, **My Autobiography**, s.227-233.

⁴⁷³ Maria-A. Macciocchi, **Faşizmin Analizi**, (Çev. Cemal Süreyya), 2. Baskı, Payel yay., İstanbul, s.41-42.

⁴⁷⁴ Mussolini, Meezza La Vecchia, **Faşizm, C.I.**, (Çev. Vedat L.Ersan), Kağan Kitapevi yay., İstanbul, 1966, s.126-127.

⁴⁷⁵ Kertzer, **a.g.e.**, s.130.

⁴⁷⁶ **DDI**, 7/III, Belge.657, 6 Ocak 1925, s.402.

artık diktatörlük, kesin olarak kurulmuştur. Matteotti olayı Faşist rejim ile muhalefet arasında bir turnusol kâğıdı vazifesi görmüştür.

Aventino hareketinin lideri olan Giovanni Amendola, tedavi için geldiği spa merkezi Montecatini’de Faşist çeteler tarafından sarılarak feci şekilde dövülecektir.⁴⁷⁷ Amendola, bu saldırıda aldığı yaraların etkisiyle 7 Nisan 1926 tarihinde Paris’te ölecektir.⁴⁷⁸ Aventino hareketinin destekçileri giderek azalacak ve Kasım 1926’da bazıları tekrar seçilerek Meclis’e dönmeye çalışacaklardır ancak bu eylemleri Mussolini tarafından engellenecek ve üçü dışında Meclis’e dönemeyeceklerdir.⁴⁷⁹

Mussolini böylece sol hareketin lideri Matteotti’den sonra liberal-sağ hareketin lideri Amendola’dan da kurtulmuş oluyordu. Mussolini’nin bu gibi siyasal şiddet olaylarındaki rolü gizli tutulmuş ve kendisi de bu olaylardaki sorumluluğunu kabul etmemiştir. Mussolini adamlarına, budala şiddet hareketleri değil, cerrahi müdahale şeklindeki müdahalelerden yana olduğunu belirtmektedir. Mussolini eylem yapan Faşist militanı hiçbir şey yapmadan sadece konuşan aydına tercih etmektedir.⁴⁸⁰

Aventino hareketinin sona ermesinden sonra Mussolini tarafından bir denge politikasının elemanı olarak görülen komünistler de hedef tahtasına alınmıştır. Mussolini tarafından “kuşkusuz büyük bir beyin olan kambur ekonomi ve felsefe profesörü” olarak nitelendirilen İtalyan Komünist Partisi lideri Antonio Gramsci⁴⁸¹, 8 Kasım 1926 tarihinde Meclis’ten çıkarken, milletvekili dokunulmazlığına rağmen, gözaltına alınarak tutuklanacaktır. Faşizm rejimine karşı suçları yargılamak için kurulan özel mahkemelerden birisinde yargılanan Gramsci, savcının kendisi hakkında sarf ettiği ünlü tümcesiyle belirtilen bir yaklaşım ile 1927 yılında hapse mahkûm edilecektir: “*Bu beyni yirmi yıl çalışmaktan alıkoymak gerekiyor...*” Gramsci, yaklaşık olarak on bir yıl hapis yattıktan ve sağlık durumun iyice kötüleşmesi sebebiyle tahliye edilmesinden kısa bir süre sonra 27 Nisan 1937 tarihinde ölmüştür.⁴⁸²

⁴⁷⁷ Maria-A. Macciocchi, **Faşizmin Analizi**, (Çev. Cemal Süreyya), 2. Baskı, Payel yay., İstanbul, s.41.

⁴⁷⁸ “Le Morte dell Amendola”, **La Stampa**, 8 Nisan 1926.

⁴⁷⁹ **Aventino** Hareketi: Roma’nın kurulduğu tepelerden birisi olan Aventino’dan adını alan ve çekilecek son kale olarak anlam verilen, Matteotti’nin kaçırılması sonrasında İtalyan Meclisi’nde 26 Haziran 1924 tarihinde muhalefet tarafından ilan edilen siyasal protesto hareketi. Bkz. www.britannica.com. 16.07.2020.

⁴⁸⁰ Dinç, **a.g.e.**, s.26-47.

⁴⁸¹ **Antonio Gramsci (1891-1937)**: İtalyan komünist politikacı ve düşünür. 1921 yılında kurulan İtalyan Komünist Partisi’nin 1924 yılından itibaren başkanıdır. Faşizmin iktidara gelmesinden sonra Faşizme karşı ortak bir cephe kurulması fikrini savunmuştur. Gramsci, Avrupa komünizminin önemli düşünürlerinden birisi olarak ve 20. Yüzyılın en önemli Marksist kuramcılarının birisi olarak değerlendirilmektedir. Düşünceleri çağdaş Avrupa komünizmini oldukça etkilemiştir.

⁴⁸² Macciocchi, **a.g.e.**, s.41

1.2.8. Faşist Rejimin Sağlamaştırılması

Faşist iktidarın ilk yıllarında, 1922-1925 arasındaki dönemde, 1848 İtalyan Anayasası biçimsel olarak geçerli bulunmakta olmakla birlikte iktidar partisi, Kral ve bürokrasinin yaratmış olduğu fiili durumla anayasa aslında ilga edilmiş bulunmaktadır. İtalya’da anayasa dış görünüm olarak varlığını sürdürmekle birlikte, siyasal gövdenin içeriği hukuksuzluk ve terör eylemleriyle sağlanmaktadır. Bu durum anayasal haklarını talep etmekte olan muhalefet karşısında Faşist hükûmeti savunma durumunda bırakmaktadır. Diğer yandan sürekli olarak teröre başvurulması rejim için bir istikrarsızlık unsuru olduğu gibi Faşist Parti önderliğinin küçük burjuva parti tabanına ve yerel önderlere bağımlı kalmasına neden olmaktadır. Faşist Parti ve Mussolini bakımından bu sorunların çözümü için tüm örgütlü muhalefetin ortadan kaldırılması ve anayasanın biçimsel kalıplarından kurtulunması gerekmektedir.⁴⁸³

Mussolini öncelikle Faşist Parti üzerinde kendi kontrolünü pekiştirmek için 15 Ocak 1923 tarihinden itibaren kendi liderliği altında çalışacak Büyük Faşist Konsey (*Gran Consiglio del Fascismo*)’in kurulmasını sağlamıştır. Mussolini’nin diktatörlüğü, Faşist Parti’nin İtalyan halkının yaşamına egemen olmasının gün geçtikçe artması ve iktidarın giderek daha çok tek kişinin elinde toplanması yönünde sürekli olarak bir yaratma ve doğaçlama süreci içinde dönüşüm geçirmiştir. Tüm yetkileri kendisinde toplamaya çalışan Duce, “*nöbet değişimi*” adı altında sürekli olarak partinin ve hükûmetin yönetici takımını değiştirmiş, bir dönemde sekiz bakanlığı birden kendisi üstlenmekten çekinmemiştir. Mussolini siyasal diktatörlüğünün tam olarak tesis ve güçlendirilmesi, bunun için Faşizm karşıtı siyasal partiler ve muhalefetin ortadan kaldırılması konusunda özellikle 1925-1926 yıllarında önemli faaliyetlerde bulunmuş ve önemli yasal düzenlemeler yaptırmıştır. Değişiklikler yavaş ve sürekli olarak devam edecek ve devlet giderek Faşistleştirilecektir.

Özellikle 1925-1926 yıllarında İtalyan Krallığının giderek Faşist Devlete dönüştürülmesi için çıkarılan “ultra-Faşist yasaları-*Legge di Fascistissime*” hazırlayan ANI (Associazione Nazionalista Italiana-İtalyan Milliyetçi Birliği) ve Faşist Korporatif devlet düşüncesinin de ideoloğu olan, Adalet Bakanı Alfredo Rocco⁴⁸⁴ olacaktır.⁴⁸⁵ Bu dönemde çıkarılan yasalardan bazı örnekler aşağıda belirtilmektedir. Mussolini, 24 Aralık 1925 tarihinde çıkarılan 2263 sayılı yasayla, hükûmetin başkanı (*Capo del Governo*) olarak oldukça geniş yetkilerle donatılmış ve Meclis’e karşı değil sadece Kral’a karşı sorumlu hale

⁴⁸³ Cinemre, **a.g.e**, s.303.

⁴⁸⁴ **Alfredo Rocco (1875-1935)**: İtalyan hukukçu ve politikacıdır. 1924-1925 yıllarında İtalya Meclis başkanıdır. Rocco, 1925-1932 yılları arasında Faşist hükûmette Adalet bakanı olarak görev yapmıştır.

⁴⁸⁵ Stanley G.Payne, **A History of Fascism, 1914-1945**, University of Wisconsin Press, Viskonsin, 1995, s.115.

getirilmiştir. 31 Aralık 1925 tarihinde çıkarılan yasayla gazetecilik sadece Faşist Parti üyesi olanların yapabileceği bir meslek haline getirilmiştir. 31 Ocak 1926 tarihinde çıkarılan yasayla Faşist hükûmete yasa yapma yetkisi verilmiş, güçler ayrılığı (yasama-yürütme) uygulamasına son verilmiş, 4 Şubat ve 3 Eylül 1926 tarihlerinde çıkarılan yasalar ile yerel seçimlerin yapılması kaldırılarak, belediye başkanlarının Kraliyet kararnamesi ile atanması esası getirilmiştir. Bunlardan sonra 3 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan yasayla Korporatif devlet sistemi ve millî sendikacılık konusunda önemli adımlar atılacak, grev ve lokavt kaldırılacaktır. Mussolini'ye karşı planlandığı belirtilen bir suikast⁴⁸⁶ gerekçe olarak kullanılarak, 25 Kasım 1926 tarihinde çıkarılan “Devletin Korunması Yasası-*Legge per La Difesa Dello Stato*” ile antifaşist gazete ve siyasi partilerin kapatılması, ölüm cezasının yeniden yürürlüğe koyulması, devlete karşı işlenen suçlar için “Özel Yetkili Mahkemeler-*Tribunale Speciale*” teşkil edilmesi esası getirilmiştir⁴⁸⁷. Bunlardan sonra Faşist İtalya’da muhalefet artık konuşamayacak bir duruma getirilecektir⁴⁸⁸.

21 Nisan 1927 tarihinde Büyük Faşist Konseyi’nde Faşizmin temel belgelerinden olan ve Faşist rejim ve korporatif düzenin temel özelliklerini ortaya koyan “*Carta del Lavoro-İş Bildirisi*” kabul edilecektir. Bu bildiri bir yasa olmamakla birlikte bütün korporatif organizasyonların uyması gereken kuralları kapsamaktadır. Carta del Lavoro’ya göre Faşist ve Korporasyonlar Meclisi (*La Camera dei Fasci e delle Corporazioni*) 1938 yılından itibaren İtalya Meclisi (*Camera dei Deputati*)’nin yerini alacaktır.⁴⁸⁹ Büyük Faşist Konseyi’nin (*Gran Consiglio del Fascismo*)⁴⁹⁰ 9 Aralık 1928 tarihinde “*Ekim 1922 devriminden doğan rejimin tüm faaliyetlerini koordine eden ve bütünleştiren yüce organ*” nitelemesiyle devletin bir parçası haline getirilmesi ile Faşist Rejim tüm kurumları ile gerçekleştirilmiş oluyordu.⁴⁹¹

Bu yasal düzenlemeler ve uygulamalarıyla birlikte, İtalya’da 1928 yılı itibarıyla büyük ölçüde totaliter bir rejim meydana getirilmiş oluyordu. Aslında bu durum İtalyan Anayasası ile çelişmektedir. Monarşinin devam etmesine, Senato’nun yerinde kalmasına karşılık artık

⁴⁸⁶ “Il Fallito Colpo di Rivoltella di Un Anarchico Contro Mussolini”, *Il Giornale d’Italia*, 2 Kasım 1926.

⁴⁸⁷ Guichonnet, *a.g.e.*, s.58. Bu mahkemelerde rejim boyunca Temmuz 1943 yılına kadar yaklaşık 5.000 kişi hapis cezasıyla cezalandırılacak, 10.000 kişi ise yurtiçi sürgüne gönderilecektir. Verilen idam cezalarının toplamı ise 26’dır. Payne’e göre; “*İtalya’da Mussolini rejimi acımasız ve baskıcı olmakla birlikte öldürücü ve kana susamış da değildir.*” Bkz. Payne, *a.g.e.*, s.117.

⁴⁸⁸ Çetin Yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi, C.IV*, Güner yay., İstanbul, 2013, s.1477-1479.

⁴⁸⁹ Bu dönemde çıkarılan “Ultra Faşist Yasalar” için bkz. <http://www.istitutostatalemonti.it/Leggi-Fascistissime.prof.-Lorusso.pdf> (14.10.2021) Faşist ve Korporasyonlar Meclisi (*La Camera dei Fasci e delle Corporazioni*) 19 Ocak 1939 tarihinde İtalya Meclisi (*Camera dei Deputati*) olarak teşkil edilecektir.

⁴⁹⁰ Mussolini tarafından 11 Ocak 1923 tarihinde Faşist Parti’nin en yüksek karar organı olarak kurulduğu ilan edilen ve 1928’de İtalya’nın en yüksek anayasal kurumu haline gelen Büyük Faşist Konsey, sistem gereği Mussolini’yi dengeleyebilecek yegâne teşkilat olarak görünmektedir. Nitekim Konsey, son toplantısını 24-25 Temmuz 1943 tarihinde yapacak ve Mussolini’nin görevden alınması kararını alacaktır.

⁴⁹¹ Payne, *a.g.e.*, s.116.

sistem Mussolini'nin yönetimi altında kişisel-politik bir diktatörlük haline gelmiş bulunmaktadır.

1929 yılı sonbaharında 7-8 haftalık bir seyahat için İtalya'ya giderek birçok yeri gezen ve Mussolini ile görüşmelerde bulunan Fransız gazeteci Henri Béraud⁴⁹², gözlemlerini Paris'te yayımlanan Petit Parisien gazetesinde yayımlamaktadır. Türkçeye tercüme edilerek Fikir Hareketleri dergisinde de tefrika edilen bu gözlemler ilginç saptamalar içermektedir. Béraud, akla gelebilecek her yerde Mussolini'nin resimlerinin bulunduğunu, adeta tüm ülkeyi gözlemekte olduğu algısı bulunduğunu, tüm gazetelerin Mussolini ile ilgili haberler ve resimlerle dolu olduğunu, sinemalarda bile Mussolini'nin görüntüleri olduğunda seyircilerin ayağa kalkarak selamladıklarını, birçok yerde halka hitaben yazılmış ilanlar bulunduğunu, bu ilanlarda “*Romalılar! Siyah gömlekli! Yoldaşlar! Genç öğrenciler!*” gibi hitapların sıklıkla kullanıldığını, “*Yaşasın Duce! Yaşasın Kral! Yaşasın Roma üzerine yürüyüş!*” gibi seçim zamanlarında kullanılacağı düşünülen ilanların da bulunduğunu belirtmekte, hayat pahalılığı veya rejimin suistimallerine dair tek bir ima dahi olmadığını kaydetmektedir. İtalya'da artık herkesin rejim hakkında düşünülen şeyleri yüksek sesle söylemenin nelere mal olabileceğini bildiğini, konuşmaya çalıştığı eski dostlarının dahi bunu reddettiğini, halkın gerçekte İtalyanların bir araya geldiklerinde heyecanlı sözler etmeden duramayacağını, ancak artık “*Faşist topraklarında duvarların, masaların, çanakların bile kulakları olduğunun bilmezlikten gelinemeyeceğini*” ifade etmektedir. Béraud, siyasi yasakların artık günlük hayata da indirgenmiş olduğunu belirterek, İtalya'da devlet aleyhinde bulunmak, lehinde konuşulunca susmak, Mussolini'yi küçük adıyla çağırmak, Roma tarzı dışında başka türlü selamlaşmak, ceketini çıkarmak, kâğıt oyunları oynamak, sağ kaldırımdan yürümek gibi eylemlerin, hatta kolay ve oynak bir ritme sahip olan ve “*Non t'arrabbiare-La vita é breve!-Nafile köpürme, hayat kısadır*” nakaratını içeren şarkının dahi yasak olduğunu kaydetmektedir. Béraud, aslında Mussolini'nin halk arasında Faşist rejimden bağımsız olarak sevildiğini, kendisine hayran olan komünistlerin dahi olduğunu da eklemektedir.⁴⁹³

Bu dönemde bir taraftan da yönetim kadrolarındaki muhalifler tek tek ayıklanmakta, basın özgürlüğüne uygulamada son verilirken, muhalefetin başlıca önderleri siyaset sahnesinden uzaklaştırılmaktadır. 31 Ocak 1926 tarihinde çıkarılan yasa (*Legge Sui*

⁴⁹² **Henri Béraud (1885-1958):** Fransız gazeteci ve yazar. Mussolini ile defalarca görüşmüştür. İngiliz ve Yahudi karşıtı olarak bilinen yazarın bu dönemde Petit Parisien, Paris Soir ve Faşist Gringoire gazetelerinde yazıları yayımlanmaktadır. Almanya'nın Haziran 1940'ta Fransa'yı işgali sonrasında Vichy Fransa'sını destekleyen Béraud, bundan dolayı Fransa kurtulduktan sonra 1945 yılında idam cezasına çarptırılmış ancak sonra affa uğramıştır.

⁴⁹³ Henri Béraud, “Roma'da Neler Gördüm”, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), **Fikir Hareketleri**, Sene.1, Cilt.II, Sayı.32-36, 31 Mayıs 1934-28 Haziran 1934, s.93-158.

Fuoriusciti) dayanak gösterilerek, aralarında eski başbakanlardan Francesco Nitti⁴⁹⁴, Don Sturzo, Carlo Sforza, Gaetano Salvemini gibi siyasetçilerin bulunduğu, ülke dışına kaçan ve geri dönmeyen (*fuoriusciti*) muhalifler vatandaşlıktan çıkarılmış, muhalif milletvekillerinden bir kısmı ise ülke içinde sürgüne (*confino*⁴⁹⁵) gönderilmiştir.⁴⁹⁶

Faşist rejimin ilk kurbanları en savunmasız durumda olan tarım sektöründeki sendikalar daha Faşizmin kurulması safhasında, 1921 yılından itibaren ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Faşizm, sanayi sendikalarını ise ancak iktidara geldikten sonra hedef almaya başlayacaktır. 3 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan yasa ile devletin idari organından başka bir şey olmayan faşist sendikalar sendika temsilinde tekel haline getirilmiştir. Bu sendikaların liderleri aslında sendikaların başına devlet tarafından görevlendirilmiş olan kara gömleklilerdir. Faşist sendikaların devlet himayesinde yapmış oldukları toplu sözleşmelerde asıl vurgu işçilerin hakları değil görevleri üzerinedir. Faşist sendikalara üyelik gönüllülük esasına dayanmakla birlikte sendikaya üye olmayan işçiler de zorunlu katkı payını ödemek, çalışma koşulları ve ücretleri kabul etmek zorundadırlar. İşsiz bir kimse ise Faşist sendikaya üye olmadan iş bulması veya sosyal yardım alması mümkün değildir.⁴⁹⁷

1926 yılı sonu itibarıyla grevler yasaklanmış, tüm muhalefet partileri, gazeteleri kapatılmış, seyahat özgürlükleri kısıtlanmıştır. Ceza yasası faşistleştirilerek Faşizme karşı suçlar için özel mahkemeler kurulmuş ve valilerin yetkileri artırılmıştır. Böylece valiler illerde Mussolini'nin temsilcisi durumuna ve illerdeki bütün makamların ve yerel parti kuruluşlarının amiri durumuna getirilmişlerdir. Bu dönemde çıkarılan bir yasa ile gençlik militarist bir anlayışla örgütlenmeye başlanmıştır. Sosyalist Parti kapatılmış, yayın organı olan *Avanti*'nin yayımlanması yasaklanmıştır. Sonuç olarak, 1926 yılının sonunda İtalya'da serbest muhalefet olarak sadece Senato'da Faşizm öncesi İtalya'ya sadık kalan bir avuç

⁴⁹⁴ **Francesco Nitti (1868-1953)**: İtalyan siyasetçi ve ekonomist. Birçok kez başbakan olarak kabine kuran ve 1924 yılında İtalya dışına kaçan Francesco Nitti, 1927 yılında yayımlanan kitabında; Faşizm ve Bolşevizmin birbirine zıt olmaktan ziyade birçok ortak noktası olduğunu, Faşizmin liberal ekonomi ve demokrasiye karşı beyaz bir tepki iken, Bolşevizmin onun komünist bir tecrübesi olduğunu, İtalyan Faşistlerin Bolşevizme saygı duyduğunu ve onun yöntemlerini kopyaladığını ifade etmektedir. Bkz. Francesco Nitti, **Bolshevism, Fascism and Democracy**, (Trans. Margaret M. Green), George Allen & Unwin Ltd., Londra, 1927, s.162.

⁴⁹⁵ **Confinio**: Sınır, sürgün anlamında kullanılmaktadır. Tirene denizindeki Ponza ve Lipari adaları sürgünlerin gönderildiği yerler arasında bulunmaktadır. Béraud, 1929 yılında bu adalarda 4.000'den fazla sürgün bulunduğunu ve Lipari adasını özel bir izinle ziyaret ettiğini kaydetmektedir. Henri Béraud, "Roma'da Neler Gördüm", (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), **Fikir Hareketleri**, Sene.I, Cilt.II, Sayı.44-45-46, 23-30 Ağustos 1934-6 Eylül 1934, s.286-317. Ponza Adası 25 Temmuz 1943 tarihinde iktidardan uzaklaştırılan Mussolini'yi de bir süreliğine ağırlayacaktır.

⁴⁹⁶ Bu uygulamayla ilgili bir haber için bkz. "La Perdita della Cittadinanza Italiana Decreta per 15 Fuoriusciti", **La Stampa**, 2 Ekim 1926.

⁴⁹⁷ Daniel Guérin, "İşçi Sınıfına Karşı Faşizm", **Faşizm Üzerine, Önlenebilir Yükseliş**, (Ed. Margit Köves, Shaswati Mazumdar), (Çev.Ezgi Kaya), Yordam Kitap yay., s.295-331.

senatör kalmıştır. Bu grupta Croce, Ruffini ve Corriera della Sera gazetesinin yöneticisi Albertini bulunmaktadır.⁴⁹⁸

Mussolini iktidarının en mutlu yıllarının 1922-1926 yılları arasında Faşist rejimin oturtulması dönemi olduğunu ifade etmek mümkündür. Bir devlet adamından daha çok bir parti lideri olarak davranmaya yatkın olan Mussolini, rejimin oturması ve sağlamlaşması yanında çok meraklı ve ilgili olduğu dış politik eylemlere önem vermektedir. Dış politikayı iç politikanın bir parçası olarak değerlendiren Mussolini, iki savaş arasındaki dönemde Avrupa siyasetini etkileyen ve kendisine uygun ortam sağlayan üç önemli unsurdan yararlanmasını bilmiştir. Bunlar Fransa'nın Almanya'dan korkusu, liberaller ve muhafazakârların komünizm korkusu ile antlaşmaların revizesi konularındaki anlaşmazlıklardır. Mussolini, 1922-1926 yılları arasında sadece üç kez İtalya dışına çıkmış, Lozan, Londra ve Locarno'ya gitmiştir. Bundan sonra 1937 yılında Berlin'e giderek Hitler'i ziyareti ve Berlin Olimpiyat Stadı'ndaki meşhur konuşmasına kadar İtalya dışına çıkmayacaktır. Mussolini, İngiltere ve Fransa karşısında izlediği politikalarla bu iki devleti birbirine yaklaşmasını engellemeye çalışmıştır. İtalyan politikasındaki geleneksel İngiliz dostluğu Korfu olayının sonuçlanmasından sonra, 1924-1935 yılları arasında muhafaza edilmeye çalışılmıştır. İngiltere ise Mussolini'yi Fransa'nın Avrupa'da aşırı güçlenmesine karşı bir denge unsuru ve komünizme karşı bir engel olarak görmektedir.

Mussolini'nin Faşizm karşıtı muhalefeti ülkesinde barındıran, Tunus ve Akdeniz meselelerinde ve Balkanlar ve Tuna havzası konusunda arasında sorunlar bulunan ve Türkiye'ye ekonomik olarak girmek konusunda rekabet halinde bulunduğu Fransa ile ilişkileri soğuktur. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Salvatore Contarini'nin başı çektiği ve Kont Sforza'nın yaklaşımlarını devam ettiren liberal dış politika, 1925-1926 yıllarında İtalyan devletinin hızla Faşistleştirilmesi sonucunda Contarini'nin ayrılması ile terkedilecek ve Faşist dış politika daha görünür bir hale gelecektir.⁴⁹⁹ Mussolini'nin Nisan 1926 tarihlerinde gerçekleştirdiği Libya ziyareti ve Trablus'ta yapmış olduğu konuşmada Akdeniz politikasına verdiği önemi açıklayarak ilk kez Faşizm ile demokrasinin birbirine olan zıtlığını açıklamaktadır. Bu açıklamanın hedefi Fransa ve Türkiye'dir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, s.135.

⁴⁹⁹ İtalya'da Mussolini tarafından yürütülen dışişleri bakanlığına, 12 Eylül 1929 tarihinde müsteşar olarak Dino Grandi getirilmiştir. Dış politikada barışçı bir yol izlemeye çalışan Grandi, 1929-1932 yılları arasında fiilen İtalya Dışişleri Bakanı olarak görev yapacaktır.

⁵⁰⁰ Carocci, **a.g.e.**, s.49-56.

Faşizmin 1930'ların başından itibaren savaşa yönelmesi rejimde yeni bir radikalleşme de beraberinde getirmektedir. Avrupa'da en çok doğum oranına sahip ülkeler arasında başı çeken İtalya'nın nüfusunun hızla artmakta olması ve diğer gelişmiş Batı devletlerine göre oldukça az olan arazisi sebebiyle ciddi bir nüfus fazlası sorunu ile karşı karşıya olduğundan, Faşist rejim tarafından bunun yarattığı sorunları aşmak için yeni toprakların fethedilmesi ve yeni yaşam alanları elde edilmesi en iyi yol olarak görülmektedir. İtalya dışişleri bakanlığı kadrolarının Faşistleştirilmesi ile bu konuda Mussolini'ye karşı olabilecek kadroların tasfiyesi buna ilişkin kararların alınmasını ve uygulanmasını kolaylaştıracaktır. Diğer yandan Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve giderek güçlenmesi İtalya'ya kendi başına gerçekleştiremeyeceği Versay Antlaşması'nın yenilenmesi olanaklarına ulaşılmasını mümkün kılabilmektedir. Faşizm tarafından "Mare Nostrum" olarak görülen Akdeniz'de yayılmak isteğinde olan Mussolini, bunun İngiltere ve Fransa'ya rağmen ve ancak Almanya'nın desteği ile mümkün olabileceğini değerlendirmektedir. Nitekim 1935 yılında başlayan Habeşistan savaşı, ardından İspanya İç Savaşına müdahale gücü göndermesi ve 1939'da Arnavutluk işgali bunun göstergeleri olacaktır.

Mussolini ve Faşist rejimin iktidara geldikten sonra elde ettikleri önemli başarılar arasında 1870 yılında İtalyan birliği sağlanırken, bu birliğin dışında kalmış olan ve İtalyan hükûmetini tanımayan Papalık Devleti Vatikan ile ilişkilerini bir düzene sokmak ve bunun sonucunda tarihe Lateran Antlaşmaları (I Patti Lateranensi) adı ile geçecek olan antlaşmaları yapmak da bulunmaktadır.

Faşizmi kilisenin en büyük düşmanlarından birisi olarak suçlamaya alışmış olan Vatikan'ın resmî yayını La Civiltà Cattolica'da Roma'ya yürüyüşten günler önce Faşist hareketin *"karanlık adamlar tarafından yönetilen şiddet dolu ve Hristiyan karşıtı"* bir çaba olduğu konusunda uyarıda bulunmaktadır. Papa XI.Pius tarafından *"Faşizmin büyük bir sapıklık olduğu"* ve *"şiddete dayalı hiçbir şeyin uzun ömürlü olamayacağı"* açıklaması yapılması üzerine, Mussolini tarafından buna verilen cevap şöyledir: *"Faşizm kilisenin kapılarına vuran tüm sapıklıklar arasında en güçlü olanıdır... Sallanıp duran moruk papazlara bir sözümüz var. Yıkılmaktan kurtulamayacak olan tapınakları çekin önümüzden, çünkü o muzaffer 'sapıklığımız' er veya geç tüm dimağları ve kalpleri aydınlatacaktır."*⁵⁰¹ Mussolini'nin başbakan olmasından sonra ise Papa XI.Pius'un⁵⁰² *"kalbi dönmüş"* ve Papa, Mussolini'de sevdiği bir şeyler görmüş olduğundan Faşizme karşı tutumunu değiştirmiştir.

⁵⁰¹ Ataöv, a.g.e, s.53.

⁵⁰² **Papa XI. Pius: (1857-1939):** Asıl adı Ambrogio Damiano Achille Ratti olan XI.Pius, 1922-1939 yılları arasında Papa'dır.

Papa XI. Papa, La Civiltà Cattolica”nın bir sonraki sayısında Faşizmi eleştiren kısımların çıkarılmasını ve onun yerine daha dostça bir baş makale koyulması talimatını vermektedir. Yeni başmakalede şöyle yazılmaktadır: “*Başlangıçta kusurlu veya hatta bazı açılardan tartışılabilir olsa da bir rejim, meşru olarak tesis edildiğinde... Görevimiz onu desteklemektir.*” La Civiltà Cattolica, bundan sonra Katolik organizasyonlara yönelik Faşist şiddeti eleştirmekle birlikte bir daha hiçbir zaman Mussolini ve Faşizmi eleştirmeyecek ve onları Katoliklerin gözünde meşrulaştırmaya çalışacaktır.⁵⁰³

Papa XI. Pius ve Mussolini görünüşte aralarındaki açık farklılıklara rağmen birçok yönden birbirine benzerlik göstermekte ve ilginç bir ikili oluşturmaktadırlar. Gerek Papa ve gerekse Mussolini parlamenter demokrasiye inanmamakta, komünizmi ciddi bir tehdit olarak görmekte ve İtalya’nın çok ciddi bir bunalıma saplandığını ve mevcut siyasi sistemin kurtarılamaz olduğunu düşünmektedirler. Her ikisi de kendilerine itaat edilmesi konusunda ısrarlı ve kendilerine karşı olabilecek eleştirilere karşı korku içindedirler. Roma yürüyüşünün üzerinden bir yıl geçmeden Faşist devrim artık Faşist-Katolik devrim haline gelmiş ve yeni bir ortaklık başlamıştır. Papa, geleceğini geçmişin “*papaz yiyicisi*” ne bağlamanın faydalı olacağını görmektedir.⁵⁰⁴

Siyasal planlarının gereği olarak Vatikan ile yakınlaşmaya çalışan Mussolini, İtalyan devleti ile Katolik Kilisesi’ni özdeşleştirmek için önemli çabalar sarf etmektedir. İtalya Hükûmeti ile Vatikan arasında 1926 yılında başlayan görüşmelerde zaman zaman dalgalanmalar meydana gelse de giderek gelişen ve sıcaklaşan ilişkiler sonucunda Vatikan’ın hukuk danışmanı Avukat Francesco Pacelli ile Mussolini arasında 9 Şubat 1929 tarihinde sağlanan mutabakat ile antlaşmalar son şeklini almıştır. Tarihe Lateran Antlaşmaları olarak geçen belgeler 11 Şubat 1929 tarihinde Mussolini ile Kardinal Pietro Gasparri arasında Vatikan’daki Lateran Sarayı’nda imzalanmıştır.⁵⁰⁵ Bu antlaşmalar ile Vatikan, 1870 yılından beri devam ettirmekte olduğu muhalefeti sonlandırarak İtalyan devletini tanıyor, İtalya da Vatikan Devleti’ni tanımış oluyor ve böylece İtalyan birliği tamamlanıyordu⁵⁰⁶. İtalyan basınında Lateran Antlaşmaları’nın rejimin politik ve ruhani yönden büyük bir başarısı olduğu, bu tarihi antlaşmayla Roma sorununun açık bir şekilde çözülmüş olduğu, bu

⁵⁰³ Kertzer, **a.g.e.**, s.95-96.

⁵⁰⁴ Kertzer, **a.g.e.**, s.118-119.

⁵⁰⁵ “La Questione Romana é Finita”, **Il Giornale d’Italia**, 12 Şubat 1929.

⁵⁰⁶ İtalyan birliğinin tamamlanması sürecinde başkent ilan edilen Roma, 1870 yılında İtalyan birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu sırada İtalyan birlikleri Vatikan’ı da işgal ettiklerinde, İtalyan Hükûmeti tarafından Papalığın Vatikan Şehri içinde daha küçük bir devlet olarak (Leonina Şehri- *Città Leonina* sınırlarında) kalması teklif edilmiş ancak bu teklif Papa IX. Pius tarafından kabul edilmemiştir. Böylece papaların “Vatikan Şehri içinde tutsak” olarak kaldıkları 59 yıllık bir süreç yaşanmıştır. Bu durum 1929 yılına kadar devam edecektir.

antlaşmalardan memnun olan halk tarafından Papa ve Mussolini lehine coşkulu gösteriler yapılmakta olduğu şeklinde verilmektedir.⁵⁰⁷

İtalyan Meclisi, Senatosu ve Kral tarafından onay verilen⁵⁰⁸ ve Resmî gazetede yayımlanan Lateran Antlaşmaları, Vatikan tarafından da onaylanmasını müteakip, 7 Haziran 1929 tarihinde Vatikan’da Mussolini ile Kardinal Gasparri arasında nihai olarak imzalanarak yürürlüğe girecektir.⁵⁰⁹ Lateran Antlaşmaları ((I Patti Lateranensi); üç ana anlaşma ve Vatikan’ın devlet sınırlarını ve sınırı dışındaki ayrıcalıklarını içeren ek haritalardan meydana gelmektedir. Birinci Anlaşma (Trattato); Katolik dininin devletin biricik dini olması, Vatikan’ın İtalyan hükûmetine müdahale yetkisinin bulunmadığı ve Papalık tarafından yönetilecek ve ek haritalarda belirtilen bağımsız bir bölgeye sahip olması hususlarını kapsamaktadır.⁵¹⁰ İkinci olarak imzalanan Korkordat (Concordato), Papalık ile İtalya arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Üçüncü anlaşma ise Vatikan’a finansal konularda ayrıcalıklar sağlanması ve Vatikan’a 750 milyon lîre nakit ve 1 milyar lîre tutarında İtalyan bonusu ödenmesi gibi konuları kapsayan mali anlaşmadır. Antlaşmanın tamamı göz önüne alındığında; Papalık’a eğitim ve gençlik işlerinde önemli ayrıcalıklar verildiği, Vatikan din adamlarının askerlikten muaf hale geldiği, okullarda din derslerinin zorunlu hale getirildiği, kiliselerde yapılan evliliklerin kabulü ile boşanmanın mümkün olmadığı “*Katolik nikâhı*”nın İtalya’da resmen kabul edilmesi gibi önemli hususlar bulunduğu görülmektedir.⁵¹¹

Lateran Antlaşması’nın imzalanması dolayısıyla yapılan kutlamalarda sarı-beyaz Vatikan bayraklarıyla 3 renkli İtalyan bayrağı yan yana binaları örtmektedir. Vatikan Saint Peter Meydanı’nda toplanan 200.000 kişi Papa’nın kendilerini kutsamak üzere balkona çıkmasıyla sevinç içinde haykırmaktadırlar. Faşist milislerin bayrakları Papa’nın balkonu altında sıralanmış ve sancaklar havaya kaldırılmıştır. Aynı gün Kral, Mussolini ile Quirinal Sarayı balkonundan dışarıda toplanan halkta beraber kutlamalara katılmaktadır. Kiliseler çanlarını çalmaktadır. Bu antlaşmayla Katolizm İtalya’nın resmî dini haline gelmiş oluyordu. “*Artık sadık bir İtalyan olmakla iyi bir katolik olmak arasında bir çatışma yoktur.*”⁵¹² Lateran Antlaşması, Vatikan ile İtalya arasındaki çatışmayı sona erdirmesi ve din adamlarının Faşizme

⁵⁰⁷ “L’Inizio di Una Nuova Era per Italia e La Cristianità”, **Il Popolo d’Italia**, 12 Şubat 1929. “La Nota Ufficiale Sullo Storico Documento”, **Il Popolo d’Italia**, 13 Şubat 1929.

⁵⁰⁸ “La Ratifiche del Re”, **Il Giornale d’Italia**, 28 Mayıs 1929.

⁵⁰⁹ “L’Esecuzione dei Trattati”, **Il Giornale d’Italia**, 7 Haziran 1929. “Le Ratifiche Scambiata in Vaticano fra Mussolini e Il Cardinale Gasparri”, **Il Giornale d’Italia**, 8 Haziran 1929.

⁵¹⁰ Bu alan 0,44 km² veya 0,49 km² (0.19 mil²) olarak ölçülmektedir.

⁵¹¹ “Nuove Leggi sul Matrimonio e sui Beni Ecclesiastici”, **Il Giornale d’Italia**, 1 Mayıs 1929. Antlaşmanın İtalyanca metni için bkz. https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19290211_patti-lateranensi_it.html. (13.10.2021).

⁵¹² Kertzer, **a.g.e.**, s.174.

kazandırılması bakımından Mussolini açısından önemli bir başarı, hatta zafer olarak nitelendirilmektedir⁵¹³. Mussolini biyografisi yazarlarından De Felice, Lateran Antlaşması ile Faşizmin tam olarak kurulmuş olduğu tespitini ifade etmektedir.⁵¹⁴

Lateran Antlaşmaları ile her biri kendisini totaliter örgütün başı olarak görmekte olan Mussolini ve Papa tuhaf bir ilişki içine girmiş oluyorlardı. Papa Katolik bir devleti yeniden diriltmek için Faşizmin gücünü kullanmak peşinde olmasına karşılık Mussolini de Faşizmi sağlamlaştırmak için Kilisenin gücünden faydalanma düşüncesindedir. Sonraki siyasal gelişmeler bu maksatların daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir.

Lateran Antlaşmaları ile Vatikan'ın bağımsız devlet statüsü alması, Türk kamuoyunda genel olarak Mussolini ve Faşist rejimin dünyada etkinliğini artırmak için kullandığı siyasi bir manevra olarak değerlendirilmekte ve konu Türk basınında üzerinde fazla yorum yapılmadan haber olarak verilmektedir. Bu dönemde Türkiye ile Vatikan arasında resmî bir ilişki bulunmadığı da dikkate alınmalıdır.⁵¹⁵ Sınırlı sayıda haberlerden örnekler vermek gerekirse; Milliyet gazetesinde, Lateran Antlaşmalarında yer alan yer alan mali hususlara dikkat çekilmekte, Berlin kaynaklı bir habere göre İtalyan Hükûmeti tarafından Papalık'a 750 milyon lîre nakit ve 1 milyar lîre tutarında İtalyan bonusu ödeneceği haberleştirilmektedir.⁵¹⁶ Cumhuriyet gazetesinde, antlaşmanın imzalanmasından sonra Roma'da büyük gösteriler yapıldığı, “Yaşasın Papa, Yaşasın Duce, Yaşasın Kral” nidalarıyla ve alkışlarla kutlamalar gerçekleştirildiği kaydedilmekte, Vatikan'ın günlük gazetesi “L'Osservatore Romano” gazetesi kaynaklı habere göre, bu antlaşma için 200 tur görüşme yapıldıktan sonra mutabakat sağlanmış olduğu belirtilmektedir.⁵¹⁷ Bir başka haberde İtalya'nın Lateran Antlaşması ile Papa'nın mutlak hakimiyetini tanımış olduğu ve Katolikliğin İtalya'da resmî din haline geldiğine dikkat çekilmektedir.⁵¹⁸ Muharrem Feyzi Cumhuriyet gazetesindeki makalesinde; tarafından bu antlaşma ile 1870 yılından beri devam eden sorunun Faşist hükûmet tarafından

⁵¹³ “60 Years Of Emnity Ended”, **NewYork Times**, 12 Şubat 1929.

⁵¹⁴ Renzo De Felice, **Mussolini Il Fascista**, L'Organizzazione dello Stato Fascista, (1925-1929), Einaudi, Torino, 1968, s.383.

⁵¹⁵ Türkiye ile Vatikan arasındaki diplomatik ilişkiler 11 Nisan 1960 tarihinde başlayacaktır. Detay için bkz. Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul'da Latin Cemaati ve Kilisesi**, (Çev.Saadet Özen), Kitap Yayınevi yay, İstanbul, 2006, s.87-88.

⁵¹⁶ “Papalık ile İtalya Arasında Mukavele”, **Milliyet**, 12 Şubat 1929.

⁵¹⁷ “İtalya ve Papalık”, **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1929. “Roma Meselesi”, **Milliyet**, 13 Şubat 1929. Detay için ayrıca bkz. “Mussolini ve Gasparri İtilafnameleri İmzaladı”, **Ayın Tarihi**, Aralık 1928, Ocak 1929, Şubat 1929, S.57,58,59, s.4177-4183.

⁵¹⁸ “İtalya'da Papalık”, **Milliyet**, 14 Şubat 1929.

Çözölmüş olduğu, bu durumun Katolik nüfus barındıran devletler tarafından memnuniyetle karşılandığı belirtilmektedir.⁵¹⁹

Faşizmin iktidara geldikten sonra on yıllık bir süreç içinde önemli gelişmeler kaydettiğı, halkın yaşamını kolaylaştırıcı tedbirler alınarak toplum düzeninin sağlandığı, birçok yeni yol ve binalar yapılarak mimari çehrenin değiştirildiğı görölmektedir. 1921 yılında ziyaret ettiği Roma'yı 1931 yılında yeniden ziyaret eden Falih Rıfkı Atay, Faşizmin on yılda elli yıllık iş yaparak bütün çehreyi değiştirdiğini, Avrupa'nın en çalışan hizmetlerin İtalya'da olduğunu, sağlam bir hiyerarşik sistem tesis edilerek, sokakları süpüren işçilerden bürokrasinin idare amirlerine kadar herkesin insanlara yardım etmek konusunda hazır olduğunu, gümrük ve polis hizmetlerinin geçmişe göre tamamen zıt olarak yardımsever ve görevlerini yerine getirmekte olduğunu tespit ettiğini kaydetmektedir. Halkın Mussolini'ye tapmaktan ziyade sevgiyle yaklaştığını gözlemlediğini belirten Atay, bir yabancı yazarın şu tespitlerine de yer vermektedir: *“Bütün İtalyan gençliği Giovinezza'yı söylüyor...Bu müze gardiyanları milleti, pislik, tembellik ve sefillik memleketi, şimdi bir gurur hamlesi ile doğruluyor. Onlar kendilerini sevk eden insanda, kendi gençliklerini görüyorlar.”*⁵²⁰

Ahmet Şükrü Esmer, 1934 yılında arabasıyla çıktığı Avrupa turunda ziyaret ettiği İtalya'nın yol sisteminden övgüyle bahsetmekte, İtalya'nın *“otomobil seyyahları için bir cennet”* olduğunu ifade etmektedir.⁵²¹

⁵¹⁹ Muharrem Feyzi, “İtalya ile Papalık Arasında...”, **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1929.

⁵²⁰ Falih Rıfkı Atay, **Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1931, s.5-17.

⁵²¹ Ahmet Şükrü Esmer, **Avrupa'da Otomobil ile 9000 Kilometre**, İstanbul Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 1934, s.52-55.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİNDE ALTIN ÇAĞ (1928-1932)

2.1. Türkiye-İtalya İlişkilerinde Altın Çağın Başlangıç Yılı: 1928

2.1.1. İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de Emperyalist Politikalarının Belirginleşmesi

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Paris Barış Konferansı'nda küçük düşürülen ve büyük devletler arasındaki paylaşımlarda beklediklerini elde edemeyen İtalya'da hayal kırıklığı ve ekonomik-sosyal karışıklıklar neticesinde meydana gelen ortamda Mussolini 30 Ekim 1922 tarihinde iktidara gelmiştir⁵²². Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmek amacıyla olan ve Akdeniz'i “*Mare Nostrum*-Bizim Deniz” olarak isimlendiren Mussolini, 1923 Şubat ayında İtalyan Senatosu'nda yaptığı konuşmada şöyle diyordu: “...*İtalya bir tek denizde ebediyen kapanıp kalmaz, bu deniz Adriyatik olsa bile...Adriyatik'ten başka Akdeniz vardır.*”⁵²³

Faşist rejimin ilk beş yılında Mussolini'nin Avrupa siyasal arenasında oynadığı rolü geçmişte II. Wilhelm veya III. Napolyon'la benzerlik göstermektedir. Mussolini'nin gerçek siyasal niyetlerinin bazı belirgin olaylar dışında tam olarak anlaşılması mümkün görünmemektedir. Bu olaylar; İtalya'nın 1923 Korfu meselesindeki tutumu, 1924-1926 yılları arasında Musul meselesi sürecinde Türkiye'ye karşı izlediği politika, 1925 yılında İngiltere ile Habeşistan konusunda imzaladığı anlaşma ve Kasım 1926'da Arnavutluk ile imzaladığı anlaşma olarak sıralandırılabilir. Roma yürüyüşünden 1927 Sonbaharına kadar olan süreçte Mussolini'nin hangi dili kullanırsa kullansın, genel olarak Avrupa barışının bozulmasından özenle kaçınmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde Mussolini'nin, İtalya'nın da İngiltere ile garantörlerinden birisi olduğu Locarno Antlaşmaları'nın işlemesi için yapıcı bir iş birliği içinde olduğu görülmektedir. Fransa ve Belçika'nın doğu sınırlarını Almanya'ya karşı garanti eden ve 1 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Locarno Antlaşmaları'nın aslında İtalya'ya doğrudan bir yararı olmadığı gibi; İtalya, İngiltere ile garantör olarak bu sürece dahil olarak siyasal bir sorumluluk altına girmiş bulunmaktadır. Bu dönemde İtalyan dışişlerinin yönetimi, Kont Sforza'nın çizgisini izlemekte olan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Salvatore Contarini tarafından yerine getirilmektedir. Contarini'nin Nisan 1926'da istifası sonrasında bu

⁵²² “Il Nuovo Ministero Costituito da Mussolini”, *Corriera della Sera*, 31 Ekim 1922.

⁵²³ Armaoğlu, a.g.e, s.219.

yaklaşım değişmeye başlayacaktır.⁵²⁴ Bu dönemde bile İtalya'nın Batı Akdeniz, Güneydoğu Avrupa (Balkanlar) ve Doğu Akdeniz'de barışın devamından yana politikalar izleyeceğine dair belirtilerin bulunduğundan bahsetmek mümkün değildir.

Versay Antlaşması'yla Alsas-Loren'i de topraklarına ekleyen Fransa, İtalya'ya göre daha az nüfusu olmasına ve nüfus artış hızının daha düşük olmasına karşılık, madenler ve tarım yönünden zengin ve geniş topraklara sahip olduğu gibi Tunus, Cezayir ve Fas'ta geniş manda yönetimi alanlarına sahip bulunmaktadır. İtalya'daki durum ise bunun tam olarak tersi bir şekilde gelişmekte ve yaşanmaktadır. Fransa bir yandan da İtalya'dan gelen göçmenleri de kabul etmektedir. Fransa'nın mandaterliğini yaptığı Tunus'ta 125.000 İtalyan yaşamakta iken, İtalyan manda yönetimi altındaki Libya'da sadece 27.500 İtalyan kolonici yaşamaktadır.⁵²⁵

Bu dönemde Avrupa kamuoyunda genel algı Birinci Dünya Savaşı'ndan tatminsiz olarak çıkan ve Batı Akdeniz'de Fransa ile rekabet halinde olan İtalya'nın bir genişleme ihtiyacı duymakta olduğudur. ABD tarafından 1921 ve 1924 kanunları ile dış göçlerin sınırlandırılması, bu ülkeye çok sayıda göçmen göndermekte olan İtalya'yı fazlasıyla etkilemekte ve nüfusu hızla artmakta ve nüfus artışı için teşvik edilmekte olan İtalyanlar için yeni yerleşim alanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. İtalya toprakları içinde nüfusu yoğun olan Kuzey illerinden nüfus yoğunluğu daha az olan Güney İtalya ve adalara yaptırılan tehcir (zorunlu göç) ve kolonizasyon uygulamaları da sorunu tam olarak çözmemektedir. İtalya'da verimli topraklar az olduğu gibi yeraltı zenginlikleri de İtalyan sanayiini besleyecek kapasiteye sahip değildir. Bu koşullarda İtalya, artan nüfusunu beslemek ve sanayisi için ihtiyaç duyduğu hammaddeleri temin etmek için dışa bağımlı olmakta ve bu durum Faşist rejim için İtalya'nın yeni koloniler elde etmesinde gerekçeler oluşturmaktadır.

İtalya bir taraftan da dışa bağımlılığı azaltmak için birtakım ciddi tedbirler almaya çalışmaktadır. Bunlardan birisi de 1925 yılında ilan edilen Buğday Savaşı (La Battaglia del grano) olacaktır. Bu kampanyanın amacı buğday iç üretimi artırarak İtalya'nın dışa bağımlılığını azaltmaktır.⁵²⁶

İtalya'nın nüfuzunun hızla çoğalması ve İtalya'nın fazla nüfusunu ihraç edecek bir yer olarak Anadolu'yu görmesi, 12 milyon civarında nüfusa sahip Türkiye'de endişe ile karşılanmaktadır. Bu konunun daha kısa bir süre önce Lozan Barış Konferansı görüşmeleri

⁵²⁴ Guichonnet, **a.g.e**, s.72-73.

⁵²⁵ **Survey of International Affairs 1927**, s.122.

⁵²⁶ "La Battaglia del Grano", **La Stampa**, 17 Haziran 1925.

esnasında, İtalyan Heyeti Başkanı Montagna tarafından, özel görüşmelerde, gündeme getirilerek; İtalya’da büyük bir nüfus yoğunluğu olduğu, İtalyan milletinin İtalya’ya sığmadığı ve kolonilere ihtiyaç duyduğu belirtilerek, Türkiye’nin nüfusunun az, topraklarının geniş olduğunu, İtalyan çiftçi ve zanaatkarların iklimi iyi toprakları verimli olan Anadolu’ya göç etmelerine izin verilmesi hususunda Türk Heyeti’ne tekliflerde bulunduğu ve Türk Heyeti’nin bu tekliflere şiddetle karşı çıktığı bilinmektedir.⁵²⁷ Bu dönemde Türkiye yeni başkentini seçerken, başka faktörlerin yanında, Ege adalarında konuşlu İtalyan uçaklarının harekât çapını da bir faktör olarak dikkate almak zorunda kalmıştır.⁵²⁸

İtalya bir taraftan da Batı Akdeniz’deki diğer güçler olan İspanya ve İngiltere ile ilişkilerini geliştirmektedir. Bu kapsamda İtalya ile İspanya arasında 7 Ağustos 1926 tarihinde Madrid’te Dostluk, Uzlaştırma ve Adli Çözüm Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada “*tarafılardan birisinin izlediği barışçı politikaya rağmen üçüncü bir devletin saldırısına uğraması durumunda diğer tarafın saldırının devamı süresinde tarafsız kalacağı*” hükmü bulunmaktadır.⁵²⁹ Bu madde nedeniyle Fransa tarafından bu antlaşmaya tepki gösterilecektir.

Mussolini, 31 Ocak 1926 tarihinde çıkarılan bir kanunla yasamayla ilgili yetkilerinin oldukça genişleterek, onayı olmaksızın yasa tasarılarının meclise sunulmasını engellediği gibi, parlamentonun denetimi dışında, kanun gücünde kararnameler çıkarabilme yetkisi almıştır. Faşist rejimin ve Mussolini’nin “Her şey devlet içinde; devlet dışında hiçbir şey, devlete karşı hiçbir şey- *Tutto nello Stato, niente al di fuori dello Stato, nulla contro lo Stato*” parolası, tüm İtalya’da gün geçtikçe artan bir sertlikle uygulanmaktadır. Kasım 1926’da 124 muhalefet milletvekilinin milletvekillikleri de düşürölünce muhalefet büyük ölçüde tasfiye edilmiş oluyordu.⁵³⁰ Muhalefeti de büyük ölçüde tasfiye ederek içerdeki teşkilatlanmasını tamamlayan ve rejimini oturtarak iç siyasal sorunlarını yoluna sokan Faşist hükûmet, artık gözünü daha fazla kolonilere ve dış politika hedeflerine çevirmeye başlayacaktır. Mussolini 7 Nisan 1926 tarihinde Roma’da Faşist yönetimin yeni karargâh binasının açılışında yaptığı konuşmada şöyle söylemektedir: “*İçerideki savaşı kazandık...fakat dışarıdaki savaş henüz kazanılmadı...Dış savaşı kazanmak gün geçtikçe zorlaşmaktadır ancak biz kazanacağız.*”⁵³¹

Aslında Mussolini’nin iktidarının ilk yıllarından itibaren dile getirdiği hedeflerin tamamının 1915 ve 1917 antlaşmalarıyla kendisine vaat edilen topraklar olduğu

⁵²⁷ Bkz. Rıza Nur, *Lozan Konferansı 1922-1923, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası, 1922-1923*, (Ed.Ö.Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi yay., İstanbul, 2003, s. 265-267.

⁵²⁸ A.Akşin, **a.g.e**, s.218.

⁵²⁹ “Il Patto di Madrid”, **La Stampa**, 10 Ağustos 1926.

⁵³⁰ Guichonnet, **a.g.e**, s. 56-57.

⁵³¹ “I Due Discorsi di Mussolini dopo L’Attento”, **La Stampa**, 8 Nisan 1926.

görülmektedir. Faşizm ve Mussolini bu hedefleri yeni bir isimle piyasaya sürmekte ve İtalyan halkını ikna etmeye çalışmaktadır. Bu dönemde Mussolini İtalyan halkı tarafından aynı eski Roma İmparatorları gibi, “*Ceaser-Sezar*” olarak isimlendirilmekte ve “*sancrosant-dokunulmaz, kutsal*” olarak değerlendirilmesini istemektedirler.⁵³²

Mussolini’nin önemli hedeflerinden birisi olan Adriyatik’te Fiume (Rijeka)⁵³³ meselesinin 27 Ocak 1924 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla halledilmesine, yani Fiume’nin İtalya’ya dahil edilmesine rağmen İtalya ile Yugoslavya arasında gerginlik devam etmektedir. İtalya’nın Yugoslavya ile Adriyatik politikaları nedeniyle karşı karşıya gelmesi sonrasında Yugoslavya’nın Fransa ile bir ittifak oluşturmak üzere yaklaşması ilişkilerinin daha da gerginleşmesine sebep olacaktır. Balkanlar ve Orta Avrupa’da Macar ve Bulgarların revizyonist taleplerinden tedirgin olan Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya’nın birbirleriyle imzaladıkları anlaşmaları esas alarak Fransa’nın himayesinde kurdukları Küçük Antant, İtalya bakımından, bölgede Fransa’nın etkinliğini artıran bir ittifak sistemi olduğundan, önemli bir engel teşkil etmektedir. Güneydoğu Avrupa’da oldukça enerjik bir dış politika izlemeye başlayan İtalya; bir kısmı revizyonist devletler olarak değerlendirilebilecek olan Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Polonya ile diplomatik ilişkilerini geliştirmeye başlayacaktır. Mussolini’nin amacı bir yandan da Fransa’nın etkisi altındaki Küçük Antant’a karşı Balkanlarda bir denge oluşturmaktır.⁵³⁴

Arnavutluk ve Yunanistan üzerinden Selanik’e inerek Ege Denizi ve Boğazları kontrol altına almak amacını güden ve Doğu Akdeniz’de güçlü olmak isteyen İtalya; 27 Kasım 1926 tarihinde Arnavutluk ile Tiran antlaşmasını⁵³⁵ imzalamak suretiyle himayesine alacaktır.⁵³⁶ Bundan sonra Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de izlediği politikalarda değişiklik yaparak, Yunanistan ve Türkiye’ye yönelen İtalya, bu devletlere daha sonra Bulgaristan’ın da katılımıyla meydana getirilecek bir ittifakı stratejik bir hedef olarak belirleyecektir. İtalyan dış politikasındaki bu gelişmeler Güneydoğu Avrupa’da uluslararası politik ortamda keskin bir dönüşe işaret etmektedir. İtalya’nın bu politikasını değerlendirirken; Kıbrıs, Filistin, Mısır

⁵³² “Mussolini’s Sacred Name”, **Ogden Standart-Examiner**, 14 Ekim 1927.

⁵³³ **Fiume (Rijeka)**: Fiume, 1920’de İtalya ile Yugoslavya arasında yapılan bir anlaşma ile 1920-1924 yılları arasında bağımsız ve serbest bir şehir statüsüne kavuşturulmuştur. Mussolini iktidara geldikten sonra Fiume meselesi üzerinde önemle duracaktır. Yugoslavya’ya yapılan baskılar sonucunda bu şehir Roma’da 27 Ocak 1924 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla İtalya’ya verilmiştir. Yugoslavya ise Fiume bölgesinde Susak limanını almakla yetinecektir. Bunun dışındaki Dalmaçya kıyıları ise Zara (Zadar) hariç Yugoslavya’da kalacaktır. **AnaBritannica**, C.8, Ana Yay., İstanbul, 1988, s.612.

⁵³⁴ Bkz. “Italy and The Balkans”, **The Times**, 8 Ekim 1926.

⁵³⁵ Antlaşmanın metni için bkz. **League of Nations Treaty Series**, Volume:IX, İtalya, Arnavutluk ile 22 Kasım 1927’de imzaladığı ikinci Tiran Antlaşması ile Arnavutluk üzerindeki himayesini pekiştirecektir. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e**, s.221.

⁵³⁶ “Il Trattato d’Amicizia tra Italia e Albania”, **Corriera della Sera**, 2 Aralık 1926.

ve Irak'ın İngiltere'nin mandater yönetiminde olduğu ve Suriye'de Fransız yönetiminin bulunduğu bir Doğu Akdeniz havzasının varlığı da dikkate alınmalıdır.

Baroni tarafından Mussolini'ye gönderilen raporda; bu dönemde Türkiye'de, Yugoslavya'nın İstanbul üzerinde emelleri olduğundan ve bir panslavist bir hareket yapabileceğinden endişe duyulmakta olduğu, buna çare olarak Türkiye-Arnavutluk-Bulgaristan blokunun meydana getirilmesi ve bunun da Türk-İtalyan dostluğu tarafından desteklenmesinin bir çözüm olarak düşünülmekte olduğu belirtilmektedir.⁵³⁷ İtalyanlar, ilginç bir şekilde, bu anlaşmanın Türk kamuoyunda son zamanlarda meydana gelen İtalyan karşıtı havayı dağıtacağı kanaatindedirler. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen 4 Aralık 1926 tarihli telgrafta; kamuoyunda, İtalya-Arnavutluk anlaşmasından dolayı meydana gelen duyarlılığına ilişkin olarak İtalya'nın Moskova Büyükelçisi tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine bir açıklamada bulunulduğu, İtalya ile Arnavutluk arasında imzalanan bu anlaşmanın bir dostluk ve hakem anlaşması olduğu, bu anlaşmanın Arnavutluk'un toprak bütünlüğünü garanti eden hükümlerinin de olduğu, Türkiye'de meydana gelen İtalya aleyhine etkilerin yavaş yavaş kaybolacağını ümit ettiğini belirttiği bildirilmektedir.⁵³⁸

İtalya, Yugoslavya'nın Fransa ile 11 Kasım 1927 tarihinde imzaladığı ittifak anlaşmasına karşılık olarak, Arnavutluk ile 22 Kasım 1927 tarihinde bir askerî ittifak olan ve Tiran Paktı olarak da isimlendirilen bir "savunma ittifakı antlaşması" imzalayacaktır.⁵³⁹ Bu dönemde Yugoslavya Dışişleri Bakanı Niniç'in gayretleriyle hazırlanan bir Yugoslav-Fransız-İtalyan üçlü antlaşması teklifi Mussolini tarafından kabul edilmemiştir. Mussolini Bakanlar Kurulu'nda yaptığı konuşmada İtalya'nın Arnavutluk ile imzaladığı anlaşmanın, 16 ay öncesinden parafe edilmiş olan ve Fransa-Yugoslavya anlaşmasına bir tepki olmadığını açıklamaktadır.⁵⁴⁰ Bu açıklama Fransızlar tarafından düş kırıklığı ile karşılanacaktır.⁵⁴¹ İtalya-Arnavutluk Tiran Paktı'nın imzalanması Avrupa kamuoyunda endişeyle karşılanmaktadır.⁵⁴² İtalyan Senatosu tarafından 14 Aralık 1927 tarihinde onaylanan⁵⁴³ bu antlaşma İtalya'nın Balkanlara karşı diplomatik taarruz politikasının başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.

⁵³⁷ DDI, Seri 7, Cilt V, (7 Şubat 1927-31 Aralık 1927), Belge.525, 11 Kasım 1927, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1967, s.503-504.

⁵³⁸ **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı**, (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1974, s.277.

⁵³⁹ "Trattato di Alleanza Difensiva tra Italia e Albania", **La Stampa**, 25 Kasım 1927.

⁵⁴⁰ "Italia e Francia", **La Stampa**, 16 Aralık 1927.

⁵⁴¹ "Le Franche e Chiare Parole di Mussolini", **Corriera della Sera**, 17 Aralık 1927.

⁵⁴² "La Risonanza Europea del Trattato Italo-Albanese", **La Stampa**, 26 Kasım 1927.

⁵⁴³ "Il Senato Approva Unanime", **La Stampa**, 15 Aralık 1927.

Bu gelişmeler sonrasında Arnavutluk'ta Cumhurbaşkanı olan Zogo'nun 1 Eylül 1928 tarihinde krallığını ilan etmesi, Türk-İtalyan ilişkilerinde yeni bir problem sahasının açılmasına neden olacaktır. Türkiye, tamamen İtalya'nın nüfuzu hatta idaresi altına düşen Zogo'nun krallığını tanımayacak ve Tiran'dan büyükelçisini geri çekerek Arnavutluk ile mevcut ilişkilerini 1934 yılına kadar askıya alacaktır.⁵⁴⁴ Baroni, gönderdiği raporunda; İtalya-Arnavutluk savunma ittifakına ilişkin haberlerin, Fransa-Yugoslavya antlaşması sonrasında ortaya çıkan dengesizliğe karşı Ankara'da memnuniyetle karşılanmakta olduğunu, İsmet Paşa'nın memnuniyetini açıkça dile getirdiğini belirtmektedir.⁵⁴⁵ Ankara'nın, İngiltere ve Fransa'ya karşı bir denge arayışı içinde bulunduğu bu dönemde, İtalya ile ilişkilerinde de bir sorun meydana gelmesini engellemek maksadıyla bu tepkiyi gösterdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Moskova Sefiri Zekai Bey, Başbakanlığa gönderdiği 4 Aralık 1927 tarihli raporda; İtalya tarafından Türkiye'ye bir tecavüz halinde Sovyetlerin tarafsız kalacağına dair Çiçerin tarafından Moskova'daki İtalyan Büyükelçi'ye bir taahhütte bulunup bulunulmadığı konusunda Çiçerin'den bilgi istemiş olduğunu, Çiçerin tarafından, böyle bir şeyin söz konusu olmadığı ve Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak maksadıyla İtalyan sefir tarafından bu haberin uydurulmuş olabileceği cevabı verildiğini belirtmektedir.⁵⁴⁶ Kâmuran Gürün, İtalyan sefirin yukarıda açıklanan şekilde bir beyanatta bulunmasının kolay kabul edilebilecek bir şey olmadığını, Türk-İtalyan ilişkilerinin oldukça gergin bir dönem geçirmekte olduğu süreçte böyle bir ifadenin Türkiye'ye saldırıyı teşvik anlamına gelebileceğini ifade etmektedir.⁵⁴⁷

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Mussolini'nin iddiaları ve İtalya'nın saldırgan tavırları karşısında Akdeniz'de tatbikatlar yaptırmış ve Türk hava gücünü kuvvetlendirmek için tedbirler aldırıştır. Gazi Mustafa Kemal, Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusundaki kararlılığını açık bir şekilde göstermek için dünyanın en gelişmiş uçaklarının araştırılması talimatı vermiştir. Bu dönemde Türkiye'deki üslerden havalandırarak Roma'yı bombalayabilecek ve geri dönebilecek menzile sahip uçakların alınması da planlanmıştır. Bu konunun araştırılması için ABD'ye uzman personel gönderilmiş ve daha sonra dünyanın ilk

⁵⁴⁴ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, C.II, s.193. Türkiye ile Arnavutluk arasında asırlardan beri var olan iyi ilişkiler ve dostluk nedeniyle ve ortak menfaatler doğrultusunda ilişkiler 1934 yılında yeniden tesis edilecek ve Osmanlı devrinde kaymakam olan Rauf Bey'in Ankara'ya atanması sonrasında ilişkilerde olumlu gelişmeler kaydedilecektir. Bkz. Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, C.II, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s.173 ve 187.

⁵⁴⁵ DDI, 7/V, Belge.624, 28 Kasım 1927, s.582.

⁵⁴⁶ **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı**, (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1974, s.278.

⁵⁴⁷ Kâmuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri, 1920-1953**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2010, s.119-120.

metal gövdeli bombardıman uçaklarından olan Martin-139'lardan 24 adet sipariş verilmiştir.⁵⁴⁸

2.1.2. Türkiye-İtalya İlişkilerinde Düşmanlıktan Dostluğa Dönüşümün İşaretleri

Mussolini'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki önemli hedeflerinden birisi İtalyan-Türk-Yunan ittifakı meydana getirmektir. İtalya'nın etki alanının Bulgaristan'ı kapsamasını ve hatta Moskova'ya kadar uzanmasını arzu eden Mussolini, üç devrimci ülke olan Türkiye-İtalya-Sovyetler Birliği arasında bir ittifak kurulmasını da hayal etmektedir. Böyle bir ittifak, Fransa ve Küçük Antant'a karşı bir denge oluşturduğu gibi, İngiltere'nin Süveyş Kanalı-Hindistan yolunu kesecek ve İtalya'ya Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de önemli bir avantaj sağlayacaktır. Bu aşamada İtalya'nın gözünde Türkiye, potansiyel bir sömürge olmaktan çıkarak, bölgesel bir partner haline gelecektir. İtalya, henüz Milletler Cemiyeti üyesi olmayan Türkiye'nin uluslararası soyutlanmışlığından yararlanarak, İtalya liderliğinde meydana getirilecek bölgesel bir ittifak sisteminin bir üyesi yapabileceği değerlendirmesindedir.

Türkiye, Lozan Barış Antlaşmasından kalan meselelerden en çetrefili olan Musul sorununu İngiltere ile mutabık kalınmasından sonra, İngiltere ve Irak Hükûmeti ile 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanan antlaşma ile bir şekilde çözerek gündeminden kaldırmış bulunmaktadır. Fransa ile Osmanlı borçlarının tasfiyesi konusunda yıpratıcı müzakereler ise hâlâ devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bu pürüzlere rağmen kendi içindeki sorunları çözmek için ihtiyaç duyduğu uzun bir barış dönemine ulaşmış olmaktadır. Kemalist rejimin kendisini artık ispat etmesi ve yeni rejimin giderek oturması, ordu ve sosyal yapının giderek güçlenmesi, muhaliflerin bertaraf edilmesi ile 1926 yılından itibaren uluslararası ortamda itibarı giderek yükselmektedir.

Yakın geçmişinde İngiltere ve Fransa ile oldukça çekişmeli ve kendi bekasını etkileyebilecek sorunlar yaşayan Türkiye, bu dönemde Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmek ve sadece Sovyetler Birliği'ne dayanan dış politikasını dengelemek istemektedir. Bu maksatla ilk adım olarak İtalya'ya yaklaşmayı tercih edecektir. İngiltere'nin nüfuzu nedeniyle birbirinden uzaklaşan İtalya ve Türkiye Musul meselesinin sona ermesinden sonra birbirlerine yaklaşmaya başlamış ve birbirlerine sürekli olarak teminat vermektedirler. Türkiye için kendi toprakları üzerinde emelleri bulunan İtalya ile dostluk kurmak, toprak bütünlüğünü korumak bakımından faydalı olacak ve diğer yandan, İtalya ile bir anlaşmaya vardığı takdirde Sovyetler Birliğinin siyasi nüfuzundan da bir ölçüde kurtulmuş olacaktır.

⁵⁴⁸ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler II**, Kültür Ofset yay., Ankara, 1997, s. 222–224

Bu dönemde İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki politikaları Türkiye tarafından endişeyle izlenmektedir. Bu dönemde İtalya, Arnavutluk'u Balkanlara atlamak için bir sıçrama tahtası olarak görmekte, Yugoslavya ve Yunanistan'dan endişe duyan Arnavutluk ise İtalya'yı bir koruyucu şeklinde kabul etmektedir. Bu koşullarda meydana getirilen İtalya-Arnavutluk ittifakı aslında bölgede barışı sağlamaktan çok gelecekteki büyük sorunlara yol açacak tehlikeli gelişmelere neden olmaktadır. Türkiye, Arnavutluk'a yerleşecek İtalya'nın Bulgaristan ile de ittifak yaparak Balkanlarda tehlikeli gelişmelere neden olabileceğinden haklı olarak endişe duymaktadır. Bu senaryo, Türk devlet adamları tarafından İtalya'nın doğrudan Türkiye'ye saldırmasından daha yüksek bir olasılık olarak değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, İtalyanların istedikleri zamanda ve yerde Türkiye sahillerine çıkarma yapabileceklerini ancak Türk ordusu karşısında burada tutunmalarının mümkün olmadığını Mussolini'nin de anladığını değerlendirmektedir. Buna karşılık İtalya'nın, Arnavutluk üzerinden Yunanistan'ı işgal ederek, Bulgaristan ile birleşip Türkiye'yi hedef alan bir harekette bulunması ihtimalinin daha yüksek olduğunu ve buna göre tedbir alınması gerektiğini değerlendirmektedir.⁵⁴⁹ Gazi Mustafa Kemal, bu dönemde Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişki kurmasını arzu etmektedir. Gazi, Faşist rejim ve Mussolini'ye pek güven duymamakla birlikte, İtalya ile ilişkilerin geliştirilmesini istemekte ve Türkiye-İtalya yakınlaşmasını uygun görmektedir.⁵⁵⁰

Türk-Fransız ilişkilerinin Osmanlı borçlarına kilitlendiği bir dönemde⁵⁵¹, İtalya'nın Balkanlarda iyi niyetini göstermek için yaptığı diplomatik girişimler, taze bir havanın esmesine neden olmakta ve Türkiye'de olumlu bir havanın doğmasına neden olmaktadır. Faşist İtalya basınında Türkiye'nin bir Avrupa devleti olduğu konusunda yorumlar yapılmaktadır.⁵⁵² Türk tarafında ise İtalya'ya karşı genel bir güvensizlik havası mevcuttur. Bu dönemde Türkiye'de bütün ticareti yapan bir Amerikalı tüccarın verdiği bilgilere göre; Karadeniz limanlarında Rusya'dan gelen malları taşıyan İtalyan gemileri ile Türk Gümrük Teşkilatı arasında savaş karakterinde olaylar meydana gelmektedir. Bunun sebebi İtalyan gemilerinin İtalyan Hükûmeti'nin talimatıyla, Türk gümrük kurallarına uymayı kabul

⁵⁴⁹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.193.

⁵⁵⁰ A.Akşin, **a.g.e**, s.129.

⁵⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Düyunu Umumiye hamilleri namına hareket eden zevat arasında Paris'te 13 Haziran 1928 tarihinde tanzim ve imza olunan sözleşme ile Osmanlı borçlarının miktarı ve ödeme şekli bir formüle bağlanacaktır. 1954 yılına kadar ödemeleri devam edecek olan Osmanlı borçlarının tutarı 1928 yılında ödenecek faiz hariç 107.528.458 altın Türk Lirası (1 altın Türk Lirası=7.21657 gr altın) olarak belirlenmiştir. Bkz. Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, (Haz. Muammer Sencer), May yay., İstanbul, 1977, s.204-205. Sözleşmenin onayı için Bkz. **TBMM ZC**, Devre.III, C.6, İçtima II, 10.İnikat, 1 Aralık 1928, s.30-33.

⁵⁵² Italo Zingarelli, "La Turchia Potenza Europea", **La Stampa**, 20 Eylül 1927.

etmemeleridir. Diğer yandan, Paris kaynaklı bir haberde Türkiye ile İtalya arasında silahlı bir çatışma çıkma ihtimalinin yüksek olduğu bildirilmektedir.⁵⁵³

2.1.3. Türkiye-İtalya İlişkilerinde Dönüm Noktası: Milano Mülakatı

Türkiye, Suriye sınırı konusunda Fransa ile Musul meselesinde İngiltere ile sorunların halledilmesi sonrasında ekonomik kalkınma ve devrimlerini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu uzun bir barış sürecine ulaşmak istemektedir. Millî Mücadele dönemi ve sonrasında pek çok konuda batılı güçlerin tamamını karşısına alarak politika yapmak zorunda kalan Türkiye, artık uluslararası yalnızlıktan kurtularak normalleşme sürecine adım atmak ve Batılı devletlerle normal ilişkiler kurmak istegindedir. Böylece sadece Sovyetler Birliği ile dostluğa dayanan dış politikasındaki seçeneklerini de çoğaltabilecek ve daha dengeli bir uluslararası politik ortamda varlığını gösterebilecektir. 1927 yılından itibaren Türkiye’de rejimin giderek oturması, sosyal yapıda olumlu değişimlerin yaşanmakta oluşu, ekonomik yapının ve ordunun toparlanmakta olması gibi iç gelişmelerin sağladığı destekle Türkiye, dış politikada daha aktif bir aktör haline gelmiş ve Batılı devletler nezdinde itibarı da giderek yükselmiştir. Bu dönemden itibaren Batılı devletler kendilerine göre çeşitli sebeplerle Türkiye’nin dostluğuna tekrar ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Bu devletlerden birisi de İtalya olacaktır.

Türk devlet adamları, İtalya ile ilişkilerin düzelmeye başlamasıyla birlikte bakanlar seviyesinde karşılıklı ziyaretler yapılarak, yüz yüze görüşmelerle mevcut yanlış anlamaların ortadan kaldırılmasında faydalı olacağını ve ilişkilerin dostane bir çizgiye taşınmasında olumlu katkılar yapacağını değerlendirmektedirler.⁵⁵⁴ Batılı devletlerle ilişkilerini düzenlemek isteginde olan Türkiye’nin, bu amacına uygun olarak kendi toprakları ilgili emelleri olduğu bilinen devlet olan İtalya ile yakınlaşması, ortak menfaatler üzerinden “düşmanıyla dost olmak” suretiyle onun düşmanlığından kurtulması ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmesi bakımından önemli bir adım olacaktır. 1927 yılında Yunanistan ve Sovyetler Birliği’nin de İtalya ile tarafsızlık antlaşmaları yapmak arzusunda oldukları rivayetlerinin duyulması ve hatta Sovyetlerin İtalya lehine ve Türkiye aleyhine birtakım ödünler verebileceği haberlerinin ortaya çıkması Türkiye’nin bu konudaki çabalarını hızlandıran bir etki yaratmış olmalıdır.⁵⁵⁵

Türkiye ile İtalya arasında anlaşmaya doğru giden yoldaki ilişkilere dair rastladığımız ilk resmî bilgiler 1 Mayıs 1926 tarihinden itibaren başlamaktadır. İtalya’nın Türkiye Büyükelçisi Orsini Baroni tarafından, 1 Mayıs 1926 tarihinde Mussolini’ye gönderilen

⁵⁵³ “War Between Turkey, Italy is Possible, Many Causes”, **Ogden Standard Examiner**, 4 Eylül 1927.

⁵⁵⁴ Mevlüt Çelebi, **Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri, (1923-1939)**, TTK yay., Ankara, 2020, s.193.

⁵⁵⁵ Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, C.II**, s.179-180.

raporda; Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey⁵⁵⁶ tarafından, Orsini Baroni'ye Türkiye ile İtalya arasında bir "tarafsızlık ve dostluk antlaşması" yapılması için resmî bir öneride bulunulduğu, Tevfik Rüştü Bey'in bu antlaşmaya Yunanistan'ın da katılmasını temin için Mussolini'nin arabuluculuğunu arzu ettiği bildirilmektedir.⁵⁵⁷ Orsini Baroni, 30 Haziran 1926 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda, Tevfik Bey'in, Türk Büyükelçisi Suat Bey'e Türkiye ile İtalya arasında bir "tarafsızlık ve dostluk antlaşması" yapılması için girişimde bulunması talimatı verdiğini bildirmektedir. Tevfik Rüştü Bey'in bu antlaşma da Akdeniz ve Balkanlarda olası bir çatışma durumunda iki devletin karşılıklı olarak "tarafsızlık ve birbirinin aleyhine siyasal kombinezonlara girmemeleri" konularını kapsamasını belirttiğini ifade ettiğini bildirmektedir.⁵⁵⁸

Türkiye ile İtalya arasında 1912'den kalma bir sorun olan Drama Kruvazörü⁵⁵⁹ olayının Mussolini'nin girişimiyle çözülmesi sonrasında Türk-İtalyan ilişkilerinde meydana gelen göreceli yumuşama sürecinde iki ülke arasında bir güvenlik antlaşması imzalanması konusu gündemdeki yerini korumaktadır.⁵⁶⁰ Baroni, 12 Temmuz 1927 tarihli raporunda; Tevfik Rüştü Bey'in Karlsbad dönüşünde İtalya üzerinden Türkiye'ye dönerken, Mussolini ile Roma dışında bir yerde, Milano, Venedik veya Brindisi'de yüz yüze görüşmek konusundaki isteklerini kendisine ilettiğini, kendisinin Mussolini'nin Roma dışında bir yerde görüşme yapmak istemediğini ifade ettiğini, Tevfik Rüştü Bey'in ise kendisinin Roma'ya gelemeyeceğini belirttiğini bildirmektedir. Baroni bu görüşmenin Roma'da yapılması halinde siyasal çevrelerde fazla dikkat çekeceğini, Türk-İtalyan ilişkileri için bir başlangıç olarak bu görüşmenin Roma dışında yapılmasının daha uygun olacağı yorumunu da yapmaktadır.⁵⁶¹ Mussolini, bu ziyaretin Roma'da olmasını istemesine rağmen Türk Hükûmeti ziyaretin Roma

⁵⁵⁶ **Tevfik Rüştü Aras**, (1883-1972), doktor ve siyaset adamıdır. 1925-1938 yılları arasında yaklaşık 14 yıl boyunca Dışışleri bakanlığı yapmıştır. Atatürk dönemi dış politikasının en önemli uygulayıcısıdır. Uluslararası barış ve güvenlik, komşularla iyi ilişkiler geliştirmek ve kollektif güvenlik konularına verdiği önem ile tanınmaktadır. 1939 yılında Londra büyükelçiliğine atanmış ve 1943 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Gazetelerde yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Hatıralarını kapsayan "Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl", ve "Görüşlerim C.I ve C.II" adında kitapların yazarıdır.

⁵⁵⁷ **DDI**, 7/IV, Belge.307,1 Mayıs 1926, s.221.

⁵⁵⁸ **DDI**, 7/IV, Belge.352, 30 Haziran 1926, s.257.

⁵⁵⁹ **Drama Kruvazörü**: Osmanlı Hükûmeti tarafından 1907 yılında İtalyan Ansaldo tezgahlarına ısmarlanan savaş gemisidir. Bir kısım parası ödenen gemiye inşaatı tamamlanmadan, 1911-1912 Türk-İtalyan savaşının başlaması sonrasında İtalyan Hükûmeti tarafından el koyulmuştur. Bu savaş gemisi "Libia" adıyla İtalyan donanmasında görev yapacaktır.

⁵⁶⁰ "La Turchia e il Patto di Tirana", **La Stampa**, 18 Ocak 1927.

⁵⁶¹ **DDI**, 7/V, Belge.322, 12 Temmuz 1927, s.314.

dışında bir yerde olmasını arzu etmektedir.⁵⁶² Mussolini tarafından Baroni'ye gönderilen 8 Ağustos 1927 tarihli talimat ile bu görüşmenin yapılmayacağı bildirilmektedir.⁵⁶³

Maslahatgüzar Taliani de Marchio⁵⁶⁴ tarafından 1 Eylül 1927 tarihinde Tevfik Rüştü Bey ile İstanbul'da yaptığı görüşme hakkında Mussolini'ye gönderilen raporda; Tevfik Rüştü Bey tarafından, Kemalist Türkiye'nin Faşist İtalya ile ortak menfaatleri doğrultusunda iş birliği yapmak isteğinde olduğunun ifade edildiği kaydedilmektedir. Tevfik Bey ayrıca, Mussolini ile görüşmenin gerçekleşmemiş olmasından üzüntüsünü belirtmekte, kendisinin doğrudan Roma'ya gitmesinin bir kargaşaya neden olacağını vurgulamaktadır.⁵⁶⁵ Baroni, İsmet Paşa ile 15 Kasım 1927 tarihinde yaptığı görüşme hakkında gönderdiği raporunda; İsmet Paşa'nın Türkiye'nin İtalya ile ilişkilerini geliştirmek arzusunda olduğunu belirttiğini kaydetmektedir.⁵⁶⁶

Sonuç olarak Türk ve İtalyan taraflarının görüşme için istekli olmalarına ve bu konudaki gayretlerine, uzun süren karşılıklı görüşmeler ve muhabereye rağmen ziyaretin yeri konusunda mutabakat sağlanamadığından buluşmanın 1927 yılında gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır.⁵⁶⁷ Ancak 1927 yılında Türk-İtalyan ilişkilerinde gözle görünür bir iyileşme görülmektedir. İsmet Paşa daha sonra 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas demiryolunun açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmada şöyle ifade etmektedir: “1927 yılında Musul Meselesi hallolmuş, İtalyanlarla ilişkilerimiz tamamen iyileşmişti.”⁵⁶⁸

Mussolini, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey ile 8 Şubat 1928'de Roma'da bir araya gelmiştir. Mussolini, yaptıkları görüşme hakkında aldığı notlarında; Suat Bey'in kendisine Türkiye'nin İtalya ile ilişkilerini istikrara kavuşturmak için bir “saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması” imzalamak istediğini ifade ettiğini belirtmektedir. Mussolini bunun üzerine Suat Bey'e hitaben, böyle bir antlaşmayı imzalamaya yetkili olup olmadığını soruyor. Konuşma şöyle devam ediyor:

-Suat Bey: “Şu anda hayır. Ancak cevabınıza bağlı olarak gelişmeler olacaktır.”

-Mussolini: “Önerdiğiniz antlaşmayı faydalı ve uygulanabilir buluyorum... Ankara'ya bildirebilirsiniz.”

⁵⁶² DDI, 7/V, Belge.336, 28 Temmuz 1927, s.331-332. DDI, 7/V, Belge.344, 5 Ağustos 1927, s.337-339.

⁵⁶³ Bkz. DDI, 7/V, Belge.345, 8 Ağustos 1927, s.339.

⁵⁶⁴ **Francesco Maria Taliani de Marchio (1887-1968)**: 1923-1928 yılları arasında İstanbul'da İtalyan Büyükelçiliğinde maslahatgüzar olarak görev yapmıştır.

⁵⁶⁵ DDI, 7/V, Belge.388, 1 Eylül 1927, s.371-372.

⁵⁶⁶ DDI, 7/V, Belge.553, 15 Kasım 1927, s.523-524.

⁵⁶⁷ Tevfik Rüştü Bey-Mussolini görüşmesi ancak 3-4 Nisan 1928 tarihinde ve Milano'da gerçekleşecektir.

⁵⁶⁸ “İsmet Paşa Hazretlerinin Mühim Nutku”, **Milliyet**, 31 Ağustos 1930.

-Suat Bey: “Ankara’nın cevabını alır almaz antlaşma metnini hazırlayacağız... Gazi bundan memnun olacaktır.”

Suat Bey’in Türk-İtalyan antlaşmasından bahsederken “dostluk” kelimesini kullanmadığını not alan Mussolini, Türkiye ile yapılacak bu antlaşmanın Yunanistan ile de eş zamanlı yapılabilmesi halinde İtalya’nın Doğu Akdeniz’de bir “siyasi takımıydı politikası-*constellazione politica*” yaratabileceğini değerlendirmektedir. Mussolini Suat Bey ile yaptığı görüşmenin özetini 10 Şubat 1928 tarihinde Baroni’ye gönderirken, İtalya ile Türkiye arasında yapılacak bir antlaşmanın Türk-Yunan antlaşması ile düşünülmesi halinde İtalya için oldukça ilginç ve faydalı bir durumun ortaya çıkacağını belirtmektedir.⁵⁶⁹ İtalyanlar, bu sıralarda devam eden Türkiye-Yugoslavya görüşmelerinin bir antlaşma ile sonuçlanmasından oldukça tedirgindirler. İtalyan arşiv belgesinden Yugoslavya üzerinde nüfuz sahibi olan ve İtalya ile rekabet halindeki Fransa’nın da Balkanlarda etkili olmak adına, Türkiye ile İtalya arasında şüpheler yaratma gayreti içinde olduğunu değerlendirmekte oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁷⁰

Mussolini, 20 Şubat 1928 tarihinde Baroni’ye gönderdiği talimatta; Suat Bey’in kendisine gelerek Ankara’dan olumlu bir cevap aldığını belirttiğini, kendisinin de bu cevabı uygun ve olumlu bulduğunu ifade etmektedir. Mussolini, antlaşmaya adli tahkim konusunun da eklenmesini istediğini, bir hafta içinde antlaşma taslak metninin hazırlanarak Suat Bey’e verileceğini, antlaşma için müzakerelerin Roma’da yapılacağını bildirmektedir. Mussolini ayrıca Suat Bey’in Türkiye dışişleri bakanının Roma’ya gelerek kendisi ile görüşmek isteğinde olduğunu şahsının ise Rodos veya İzmir’de Mustafa Kemal Paşa ile görüşebileceğini ifade ettiğini belirtmektedir.⁵⁷¹

Mussolini ile Suat Bey’in 2 Mart 1928 tarihinde Roma’da yaptıkları mülakata ilişkin tutanakta; “dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık paktı” şeklinde 8 madde olarak hazırlanan, Lozan Barış Antlaşması’ndan kaynaklanan konulara uygulanmayacağı belirtilen ve üçüncü bir ülkenin girmesine olanak tanıyan taslak antlaşma metni⁵⁷² Suat Bey’e verilmiştir. Mussolini’nin aslında İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında bir antlaşma önerdiği ve Yunan Dışişleri Bakanının da bunu kabul ettiği ancak Türkiye’nin buna karşı çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak, Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında üç ayrı ikili antlaşma imzalanması

⁵⁶⁹ **DDI**, Seri 7, Cilt VI, (1 Ocak-23 Eylül 1928), Belge.88, 8 Şubat 1928, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1967, s.84.

⁵⁷⁰ **DDI**, 7/VI, Belge.97, 10 Şubat 1928, s.90-91.

⁵⁷¹ **DDI**, 7/VI, Belge.116, 20 Şubat 1928, s.106. ve **DDI**, 7/VI, Belge.117, 20 Şubat 1928, s.106-107.

⁵⁷² Taslak metnin Fransızca kopyası için bkz. **DDI**, 7/VI, Belge.134, 2 Mart 1928, s.121-122.

hususunda mutabakata varılmıştır. Mülakatta Suat Bey tarafından Mussolini'nin görüşlerinin genel olarak kabul edildiği ve Ankara'nın da kabul edeceğini ifade ettiği belirtilmektedir.⁵⁷³

Mussolini'nin bu gelişmelere karşılık olarak Türkiye-İtalya ve Yunanistan arasında yapılacak üçlü bir antlaşma fikrini devam ettirdiği ve bu konuda çalışmalar yapılmasını istediği görülmektedir. Mussolini bu konuda Ankara ve Atina'daki büyükelçilerine verdiği talimatta, üçlü anlaşmanın gerçekleştirilmesi için girişimlerde bulunulmasını istemekte, ikili antlaşmaların yapılmasının zor olacağını belirtmektedir.⁵⁷⁴

İtalya'da siyasal çevrelerde, İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde son zamanlarda meydana gelen gelişmeler ve yapılmakta olan açıklamalar büyük bir memnuniyet yaratmaktadır. İtalyan kamuoyuna göre, iki ülke arasındaki ilişkileri bozmaya yönelik olarak bazı siyasal çevreler tarafından yürütülen tahrikler kısmen başarılı olsa da ilişkiler belli bir düzene kavuşmaya başlamış görünmektedir. Orsini Baroni, bu olayları açıklamak için Ankara'ya giderek, burada Suat Bey'in de katıldığı görüşmelerde bulunmuştur. Siyasi çevreler, Ankara ile Roma arasında başlayan bu olumlu gelişmelerin iki Akdeniz ülkesi arasında daha yakın bir siyasal ve ekonomik düzene doğru gelişebileceği umudunu dile getirmektedirler.⁵⁷⁵

Türk Hükûmeti tarafından taslak antlaşmanın uygun bulunduğu ancak bu antlaşmanın bu safhada sadece Türkiye ile İtalya arasında imzalanmasının uygun olacağını değerlendirilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedenlerinden birisinin Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin üçlü bir antlaşma imzalayacak durumda olmadığı ise diğeri de Türkiye'nin üçlü bir anlaşmayla kendisini bağlamak istememesidir. Tevfik Rüştü Bey, İstanbul'da Macaristan büyükelçisine verilen resepsiyonda, Baroni ile yaptığı görüşmede; Mussolini tarafından hazırlattırılan taslak antlaşma metninin mantıklı olduğunu, 3 yıldır üzerinde çalışılan bir projede varılan noktadan memnun olduğunu, bu antlaşmaya üçüncü bir tarafın katılmasını erken bulduğunu açıkça ifade etmektedir.⁵⁷⁶

Türkiye-İtalya antlaşmasının taslağı üzerinde mutabakat elde edilmesinden sonra Tevfik Rüştü Bey, Mussolini ve Grandi ile yüz yüze bir görüşme yaparak konuları karşılıklı olarak mülakat yapma isteğini belirtmiştir. Bunun üzerine karşılıklı görüşmeler neticesinde bu mülakatın yapılabileceği anlaşılmış ve bu faaliyetin yeri ve zamanı belirlenmiştir. Buna göre bu mülakatların Tevfik Rüştü Bey ve Türk Heyeti'nin katılacağı Silahsızlanma Konferansı

⁵⁷³ DDI, 7/VI, Belge.133, 2 Mart 1928, s.120-121.

⁵⁷⁴ DDI, 7/VI, Belge.135, 3 Mart 1928, s.123.

⁵⁷⁵ “Una Chiarificazione di Rapporti fra L'Italia e La Turchia”, *Corriera della Sera*, 8 Mart 1928.

⁵⁷⁶ DDI, 7/VI, Belge.149, 9 Mart 1928, s.131.

sonrasında mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Bu dönemde basında Tevfik Rüştü Bey ve heyetinin Milletler Cemiyetinin davetlisi olarak Cenevre’de yapılacak Silahsızlanma Hazırlık Konferansı’na katılacağı haberleri yer almaktadır.⁵⁷⁷ Bu arada Türk Heyeti 16 Mart’ta İstanbul’dan hareket ederek Cenevre’ye doğru yola çıkmıştır.⁵⁷⁸

Baroni, 17 Mart 1928 tarihinde Mussolini’ye gönderdiği raporunda; Cenevre’ye gitmek üzere İstanbul’dan hareket etmek üzere olan Tevfik Rüştü Bey ile görüştüğünü, Tevfik Bey’in Türk-Yunan sorunlarının çözümünde istekli olduğunu, Türk-İtalyan ilişkilerini ise farklı bir yerde konumlandığını, Mussolini ile görüşme umudunda olduğunu belirttiğini bildirmektedir.⁵⁷⁹ Mussolini ise halen Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında imzalanacak bir antlaşmanın mümkün olabileceğini değerlendirmektedir. Milletler Cemiyeti’nde Genel Sekreter Yardımcısı olarak görev yapmakta olan Baron Giacomo Paulucci de Calboli’ye 23 Mart 1928 tarihinde gönderdiği talimatta Mussolini; halihazırda Cenevre’de bulunan Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları ile görüşme yaparak aralarındaki somut meselelerin çözümünde arabuluculuk yapmasını istemektedir. Mussolini, İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında bir antlaşma yapılması konusunun İtalya için acil ve önemli olduğunu, Tevfik Rüştü Bey ve Michalacopoulos’un, Mussolini’nin isteği olduğu belli edilmeden, Cenevre dönüşünde Roma’ya davet edilmelerini bildirmektedir.⁵⁸⁰

Tevfik Rüştü Bey, Corriera della Sera Gazetesi muhabirine Cenevre’de verdiği bir mülakatta; Türkiye’nin İtalya ilişkilerinin oldukça iyi durumda olduğunu, Türkiye ile İtalya arasında yapılacak bir güvenlik antlaşmasında saldırmazlık, toprak bütünlüğü garantisi ve tarafsızlık gibi konuların kapsanmasını arzu ettiğini, yakında İtalyan üst düzey devlet adamları ile bir araya gelmeyi beklediğini ifade etmektedir.⁵⁸¹

Baron Paulucci’nin bu dönemde, Mussolini’nin talimatları doğrultusunda, Cenevre’de, Tevfik Rüştü ve Michalacopoulos ile Türk-Yunan sorunlarının ele alındığı muhtelif görüşmelerde bulunduğu, bu görüşmeler sonucunda, deniz silahlarının sınırlandırılması ve ticaretin geliştirilmesi gibi iki ülke arasındaki sorunların çözümüne ilişkin teknisyenler düzeyinde derhal görüşmelerin başlatılması hususunda mutabakata varıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁸² Paulucci, Tevfik Rüştü ve Michalacopoulos ile yaptığı 31 Mart 1928

⁵⁷⁷ “Turkey to Take Part in Arms Conference”, **Salt Lake Telegram**, 12 Mart 1928. “Tevfik Rüştü Bey”, **Cumhuriyet**, 13 Mart 1928.

⁵⁷⁸ “Heyeti Murahhasımız Dün Hareket Etti”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1928.

⁵⁷⁹ **DDI**, 7/VI, Belge.162, 17 Mart 1928, s.142.

⁵⁸⁰ **DDI**, 7/VI, Belge.173, 23 Mart 1928, s.151-152.

⁵⁸¹ “La Turchia e i Trattati di Sicurezza”, **Corriera della Sera**, 26 Mart 1928.

⁵⁸² **DDI**, 7/VI, Belge.196, 29 Mart 1928, s.169.

tarihli üçlü görüşme sonucunda gönderdiği raporunda; Yunanların üçlü bir antlaşmaya razı olmalarına rağmen Türkiye'nin üçlü antlaşma istemediğini, yapılacak yüz yüze görüşmede Mussolini tarafından, Tevfik Bey'in Türkiye'nin Yunanistan ile anlaşmasının Doğu Akdeniz'de barış için vazgeçilmez bir şart olduğu konusunda ikna edilmesinin uygun olacağını bildirmektedir. Paulucci, Tevfik Bey'in Mussolini ile tanışmak isteğini belirttiğini, bunun üzerine kendisinin Mussolini'nin Paskalya Tatili için Milano'ya geleceğini, burada kendisiyle 3 Nisan saat 11.00'de bir görüşme yapılması için organizasyon yapabileceğini belirttiğini ifade etmektedir.⁵⁸³

Paulucci, Tevfik Rüştü Bey'in bir klinikte tedavi görmekte olan Michalacopoulos'u ziyaret ettiğini, bu ziyarette yapılan görüşmelerin Yunanlar tarafından kendisine anlatıldığını ifade etmekte ve elde ettiği bilgileri rapor etmektedir. Paulucci'nin raporuna göre; görüşme sırasında Michalacopoulos tarafından Türkiye ile bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması yapmak için Yunanistan'ın hazır olduğunun ifade edildiği, Tevfik Rüştü Bey'in ise Türk-Yunan Antlaşması için kamuoyunun hazırlanması gerektiğini ve Türk-İtalyan Antlaşması'nın öncelikli olarak tamamlanması gerektiğini belirttiği görülmektedir. Michalacopoulos'un bunun üzerine, Yunan kamuoyunun Türk-İtalyan-Yunan antlaşmasını daha kolay kabulleneceğini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Paulucci'nin yorumuna göre, Türkiye, *“Yunanistan ile daha rahat bir antlaşma yapabilmek için”* üçlü antlaşma istememektedir.⁵⁸⁴

Tevfik Rüştü Bey'in Cenevre'de bir klinikte tedavi görmekte olan Yunanistan Dışişleri Bakanı Andre Michalacopoulos ile yaptığı görüşme Türk basınında da yer almakta, Tevfik Rüştü Bey'in geçmiş olsun ziyareti esnasında devam eden Türk-Yunan meseleleri hakkında çeşitli görüşmelerde bulunduğu, bu meselelerin ahali mübadelesi ve Türk-Yunan müzakerelerinin devamı olduğu, bu konularda bir hakem heyeti teşkil edilmesi için mutabakat sağlandığı kaydedilmektedir.⁵⁸⁵ Il Messaggero gazetesi, konuya başka bir perspektifle bakmakta ve 2 Nisan'da yapılan görüşmede İtalya'nın teşvikiyle iki ülke arasında bir saldırmazlık ve hakem antlaşması için zemin oluşturulduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁶ Yunan basınında ise Cenevre'de yapılmakta olan İtalya-Türkiye-Yunanistan temaları konusunda iyimser görüşler öne sürülmekte, Tevfik Rüştü Bey'in Corriera della Sera gazetesine verdiği mülakatta Türk-İtalyan dostluğunu vurgulaması karşısında olumlu yorumlar yapılmaktadır.

⁵⁸³ DDI, 7/VI, Belge.212, 31 Mart 1928, s.181-183.

⁵⁸⁴ DDI, 7/VI, Belge.184, 25 Mart 1928, s.160.

⁵⁸⁵ “Cenevre’de Neler Görüşüldü”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1928.

⁵⁸⁶ “Colloquio Greco-Turco a Ginevra”, **Il Messaggero**, 3 Nisan 1928.

Giornale Estia gazetesinde Cenevre’de devam eden görüşmeler sonucunda bir Türk-İtalyan dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının yapılacağını anlaşıldığını belirtilmektedir.⁵⁸⁷

Tevfik Rüştü Bey, hatıralarında Mussolini ve Grandi ile Milano’da yaptığı görüşmelerin nasıl gerçekleştiği konusunda bilgiler vermekte, Silahsızlanma Konferansı öncesi gelişmeleri şöyle özetlemektedir:

*“Bu seyahate çıkmadan önce, İngiltere ve Fransa basını ve diplomatik mahfilleri tarafından memleketimiz aleyhine teşvik edile gelmekte olan Faşist İtalya’nın Hükûmet Başkanı Mussolini’ye hükûmetimizin muvafakati ile ve Roma büyükelçimiz vasıtasıyla aramızda bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması yapılmasını teklif ettim. Arası çok geçmeden Roma büyükelçimizden bu konuya dair gelen telgrafta Mussolini’nin teklifimizi memnurlukla karşıladığı ve olumlu cevap verdiğini bildiriyordu.”*⁵⁸⁸

Tevfik Rüştü Bey, hatıralarında; Mussolini’nin Türkiye’nin antlaşma teklifini kabul etmesi üzerine, Milletler Cemiyeti Genel Sekreter Yardımcısı olan bir İtalyan diplomatı (Baron Paulucci) da ziyaret ettiğini, bu ziyaret esnasında Faşist İtalya ile ilişkilerin gittikçe iyileşmekte olduğundan bahsederek, Roma’yı ziyaret etmek arzusunda olduğunu ancak Türkiye’ye çabuk dönmek zorunda olduğundan bu arzusunu yerine getiremeyeceğini belirttiğini, bunun üzerine İtalyan diplomatın dönüş yolunda trenin uğradığı bir İtalyan şehrinde Mussolini’nin bulunduğunu öğrenmesi halinde kendisini ziyaret etmek isteyip istemeyeceğini sorduğunu, kendisinin bu ziyareti büyük bir memnuniyetle yapacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey dönüş yolunda trenin Milano’da durduğunu, Milano Valisi’nin kendisini ziyarete gelerek Mussolini’nin de dün gecedan beri şehirde olduğunu belirtmesi üzerine kendisinin ve mahiyetinin trenden inerek bir otele yerleştiğini ve daha sonra Mussolini’yi ziyaret etmeye gittiğini belirtmektedir.⁵⁸⁹

İtalyan gazetelerinde; Tevfik Rüştü Bey’in, General Cevat, Kemal Aziz Bey ve Suat Bey’den meydana gelen mahiyeti ile birlikte 2 Nisan 1928 tarihinde Milano Tren Garı’na geldiği, burada İtalyan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Mameli ve Türkiye’nin Milano Konsolosu Refik Amir Bey tarafından karşılandığı, Tevfik Rüştü Bey ve mahiyetinin şehir merkezindeki Albergo Cittadino otelinde konaklayacakları, öğleden sonra Dino Grandi ile görüşen Tevfik Bey’in 3 Nisan’da Mussolini ile tarafından kabul edileceği haberleri yer almaktadır.⁵⁹⁰

Tevfik Rüştü Bey hatıralarında; Mussolini’nin kendisini büyük bir memnuniyetle karşıladığını ve “Türkiye ile İtalya arasında dostluk devrinin açılmakta olduğunu”

⁵⁸⁷ DDI, 7/VI, Belge.184, 29 Mart 1928, s.172.

⁵⁸⁸ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.187.

⁵⁸⁹ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.187-188.

⁵⁹⁰ “Un incontro fra il Capo del Governo e il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Corriera della Sera**, 3 Nisan 1928. “Ministro degli Esteri Turco a Milano”, **La Stampa**, 3 Nisan 1928. “Tevfik Rüştü Bey”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1928.

vurgulayarak, Türkiye'nin bu yoldaki teklifini kabul etmiş olduğunu ve bu buluşmanın Avrupa basınında şaşkınlıkla karşılanacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Mussolini'nin bundan sonra, devam eden Türk-Yunan tarafsızlık anlaşması görüşmelerini kastederek, “*Neden bizi tecrit etmeye çalışıyorsunuz?*” sorusunu sorduğunu, Tefik Rüşti Bey'in Türkiye'nin İtalya'yı tecrit etmek gibi bir şeyi asla düşünülmediği cevabını verdiğini, Mussolini'nin “*O halde Yunanistan Hükûmeti'ne tarafsızlık mukavelesi yapmayı niçin teklif ettiniz?*” sorusunu sorduğunu, Tefik Bey'in Türk-Yunan Antlaşması görüşmeleri hakkında bilgi vermesi ve Yunan Hükûmeti'nin deniz silahlarını karşılıklı olarak sınırlandırılması teklifinden sonra Türkiye'nin yaptığı karşı teklif ile bu görüşmelerin başladığını izah etmesinden sonra Mussolini'nin “*Yunan Hariciye Nazırı bana sadece sizin teklifinizden bahsetmişti, bu teklifinize neden olan kendi tekliflerinden bahsetmemiştii. Şimdi durumu iyice anladım.*” diye cevap verdiğini ve bu konunun netleştiğini, Mussolini'nin Cenevre'de bulunan Yunan Hariciye Nazırını da Milano'ya davet ederek ve böylece üçlü bir toplantı yaparak üç dost ve komşu devlet arasında yapılması düşünülen antlaşmaları nasıl tertip edileceğini birlikte görüşülmesini teklif ettiğini, kendisinin de bunu uygun bularak ayrıldığını ve birinci görüşmenin sona erdiğini belirtmektedir.⁵⁹¹

Stefani Ajansı, Tefik Rüşti Bey'in 3 Nisan 1928 tarihinde Mussolini tarafından Milano'da Prefettura Sarayı'nda kabul edildiğini, iki ülke arasındaki yeni ilişkiler bağlamında uzun süren dostça bir mülakat gerçekleştirildiğini, Mussolini tarafından saat 12.30'da Türk Heyeti'ne bir yemek verildiğini, bu yemeğe başta Dino Grandi ve Baron Paulucci olmak üzere İtalyan devlet adamlarının da katıldıklarını bildirmektedir.⁵⁹² Mussolini'nin 3 Nisan'da Milano'ya geldiği ve lokal bir sarayda Türk Dışişleri Bakanı ile uzun süren bir görüşme yaptıkları haberi ABD gazetelerinde de bulunmaktadır.⁵⁹³

Tefik Rüşti Bey, hatıralarında ertesi gün (4 Nisan 1928) Grandi ile bir araya geldiğini, öğle yemeğini birlikte yedikten sonra Milano'daki sergiyi gezdiklerini, Grandi'nin sempatik ve zeki bir insan olduğunu ve iyi anlaştıklarını, akşama doğru Mussolini'nin yeniden kendisi ile görüşmek üzere çağırdığını belirtmektedir. Tefik Rüşti Bey, Grandi ile Mussolini'nin yanına gittiklerini, odada sadece Mussolini'nin olduğunu, Mussolini tarafından; Michalacopoulos'un az önce ayrılmış olduğunu, Michalacopoulos'un da Tefik Bey'in belirttiği konuları teyit ettiğini, Yunanistan'dan acele beklendiği için ayrıldığını, üçlü

⁵⁹¹ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.188.

⁵⁹² “Il Colloquio fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Corriera della Sera**, 4 Nisan 1928. “Mussolini a Milano”, **La Stampa**, 4 Nisan 1928. “Un Colloquio fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Il Messaggero**, 4 Nisan 1928.

⁵⁹³ “Mussolini, Turkish Minister in Conference”, **Salt Lake Telegram**, 4 Nisan 1928.

antlaşma konusunda Michalacopoulos ile mutabık kaldığını belirttiğini, “...zaten sizin haklı olduğunuzu çünkü konuşmamızda anlamıştım” dediğini belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey’in Mussolini’ye, “Roma ile Ankara arasında yapılacak bir anlaşmanın Atina’dan geçmesi lüzumunu anlayamadığını” ifade etmesi üzerine, “metni aynı olmak üzere üç ayrı antlaşma” yapılması konusunda hükûmetlerin onayı şartıyla mutabık kaldıklarını ifade etmektedir.⁵⁹⁴

Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini’nin ikinci görüşmesinden önce, Mussolini’nin daveti üzerine 4 Nisan 1928 tarihinde Milano’ya gelen Yunan Dışişleri Bakanı Michalacopoulos, Mussolini ile bir görüşme yapmıştır.⁵⁹⁵ Mussolini, Michalacopoulos görüşmesi ile ilgili tutanakta şu madde başlıklarını kaydetmiştir: Türkiye ve İtalya ile ve İtalya ile Yunanistan arasında Roma’da eş zamanlı olarak antlaşma imzalanması, Türk ve Yunan hükûmetlerinin aralarındaki sorunları üç ay içinde çözmek üzere İtalya’nın himayesinde sözleşme yapması, Türk-Yunan ittifakının, üçlü antlaşma yoluyla engellenmesi.⁵⁹⁶

İtalyan Dışişleri Bakanı Dino Grandi, Tevfik Bey’le yaptığı görüşmenin tutanağında; Rüştü Bey’i otuz yaşlarında, Türklerde rastlanmayacak kadar zayıf, muhtemelen Yahudi kökenli olduğunu ve antipatik olmadığını, görüşmenin 2 saat sürdüğünü ifade etmektedir. Tutanakta Tevfik Rüştü Bey’in Türk-İtalyan ilişkilerinden heyecanla söz ettiğini, Türk-İtalyan antlaşmasının gerçekleşmiş olduğunu düşündüğünü ifade ettiğini, buna karşılık Grandi’nin Türk-İtalyan antlaşmasının gerçekleşmesinin Türkiye’nin Yunanistan ile anlaşmasına bağlı olduğunu ifade etmesi üzerine Tevfik Bey’in, Türkiye’nin üçlü bir antlaşmadan yana olmadığını, Türkiye’nin Yunanistan ile aralarındaki sorunları çözdükten sonra bir antlaşma yapmak isteğinde olduğunu belirttiği görülmektedir. Grandi görüşme sonrası yaptığı değerlendirmede; Türkiye’nin, İtalya ile yapılacak antlaşmaya Yunanistan’ın katılmasını istemediğini, İtalya’nın Yunanistan’dan vazgeçmeyeceğini açıklaması durumunda Türkiye’nin üçlü antlaşmaya razı olabileceğini, diğer yandan üçlü bir antlaşma olmadığından Batı Avrupa’nın bölgeye ilgisinin devam ettiğini ve Yeni Türkiye’nin Akdeniz’de varlık göstermesine engel olmak istediğini ifade etmektedir.⁵⁹⁷ Tevfik Bey ve Grandi daha sonra birlikte Milano fuarındaki Fiera Sergisi’nin ziyaret etmişlerdir. Aynı günlerde Milano’da bir

⁵⁹⁴ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.188-189. İtalyan belgelerinde yaptığımız incelemede bu görüşmenin tutanağının bulunmadığı notu olduğu görülmüştür. Bkz. **DDI**, 7/VI, Belge.216, 2 Nisan 1928, Dipnot.1, s.185.

⁵⁹⁵ “Un Colloquio dell’on. Mussolini col Ministre degli Esteri di Grecia”, **Il Messaggero**, 5 Nisan 1928.

⁵⁹⁶ **DDI**, 7/VI, Belge.223, 4 Nisan 1928, s.191.

⁵⁹⁷ **DDI**, 7/VI, Belge.216, 2 Nisan 1928, s.185-187.

Türk askerî heyetinin de bulunduğu ve silah fabrikalarında incelemeler yapmakta oldukları da görülmektedir.⁵⁹⁸

Türk gazetelerinde, Türk-İtalyan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının esaslarının hazırlandığı ve yakında imzalanacağı, Yunanistan'ın da buna katılacağı yorumları yapılmaktadır.⁵⁹⁹ Tevfik Rüştü Bey, İtalya'dan döndüğü İstanbul'da İtalyan Büyükelçiliği'nde şerefine verilen özel bir yemeğe katılmaktadır. Tevfik Rüştü Bey'in Ankara'ya hareket ederken, İtalyan sefirinin de Ankara'ya gideceği haberleri vardır.⁶⁰⁰ Mussolini ise bu arada Roma'ya dönmüş bulunmaktadır.⁶⁰¹ İtalyan basınında ise bir sabırsızlık göze çarpmakta ve Tevfik Rüştü Bey'in, 9 Nisan 1928 tarihi itibarıyla Türkiye'ye dönmüş olmasına karşılık Mussolini-Tevfik Rüştü Bey mülakatına ilişkin bir açıklama yapılmadığı haberleri yer almaktadır.⁶⁰²

Mussolini'nin dış politika konusundaki girişimleri Paris'te yayımlanan sosyalist Avanti gazetesinde, O.R. rumuzu ile yayımlanan makale ile eleştirilmektedir. Mussolini'nin iç meselelerle ilgilenmediği, Chigi Sarayı'ndan dışarı çıkmadığı, Dışişleri Bakanı olmasına rağmen İtalya dışına da çıkmadığını belirtmekte ve Avrupalıların "*İtalyan işçilerinin katili olan Duce'yi*" göremediklerini ifade etmektedir. Mussolini'nin Tevfik Rüştü Bey ve Michalacopoulos'dan başka Romanya, Polonya ve Macaristan Dışişleri Bakanları ile de görüşmeler sürdürmekte olduğunu vurgulayan yazar, bu faaliyetlerin, Faşizm için uzun zamandır beklenen "*büyük macera*" olduğunu belirtmektedir.⁶⁰³

Fransız basınından İtalyan basınına yansıyan haberlerde Mussolini-Tevfik Rüştü Bey görüşmesinin tepkiyle karşılandığı anlaşılmaktadır. Le Temps Gazetesi, bu görüşmenin Yugoslavya-Arnavutluk ilişkilerinde yeni bir gerilim yaratacağını ve Türk-İtalyan ilişkilerinde radikal bir değişim için önemli bir dönüm noktası olduğunu, bir Avrupa gücü olmak isteyen Türkiye'nin Sovyetler Birliği dışında dış ilişki aramakta olduğunu, bu isteğinin Balkan politikalarına dahil olmadan gerçekleştirilemeyeceğini belirtmekte ve Tevfik Rüştü Bey'in Silahsızlanma Konferansı'nda Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Maksim Litvinov'un⁶⁰⁴ projesine destek vermediğini hatırlatmaktadır.⁶⁰⁵

⁵⁹⁸ "Tevfik Rusedi Bey e L'on. Grandi", **Corriera della Sera**, 7 Nisan 1928.

⁵⁹⁹ "Türkiye-İtalya Dostluk Misakı", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1928.

⁶⁰⁰ "İtalya ve Yunanistan ile Nasıl Müzakere Edeceğiz?", **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1928.

⁶⁰¹ "Mussolini Returns From Milan to Roma", **Salt Lake Telegram**, 11 Nisan 1928.

⁶⁰² "Tevfik Rusedi Bey Tornato in Turchia", **Corriera della Sera**, 11 Nisan 1928.

⁶⁰³ O.R., "Attiva Diplomatica", **Avanti**, 15 Nisan 1928.

⁶⁰⁴ **Maksim Maksimoviç Litvinov (1876-1951)**: 1930-1939 yılları arasında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı (Halk Komiseri) olarak görev yapmıştır.

Türk basınındaki yansımalar genel olarak olumludur. Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında, uzun zamandan beri Türkiye’de İtalya konusunda bir güvensizlik olduğunu, bunun giderilmesi için İtalya’nın teminat vermesi gerektiğini ve Milano mülakatında bunun gerçekleştirildiğini, her iki tarafın da daha çok dostluk esaslarında ısrarlı olduklarına bakarak, bunun anlamının her iki ülkenin bir antlaşmaya doğru gittikleri yolda önemli bir adım olduğunu ifade etmektedir⁶⁰⁶. Cumhuriyet gazetesinde Türkiye ile İtalya arasında bir dostluk antlaşmasının imzalanması hususunda taraflar arasında mutabakata varıldığı haberleştirilmektedir.⁶⁰⁷

22 Nisan 1928 tarihinde TBMM’de Türk dış politikası hakkında bir konuşma yapan Tefik Rüştü Bey; Milano mülakatını şöyle açıklamaktadır: “*Garp komşularımızdan İtalya ile münasebatımız çok dostanedir. Devrimizin çok mühim şahsiyetlerinden komşu ve dost devletin reisi hükûmeti ile Milano’da ahiren vuku bulan mülakat bu dostane münasebat yolunda şayanı kayıt bir merhale olmuştur.*”⁶⁰⁸ Tefik Rüştü Bey’in, İtalya ile ilişkilerin dostluk temelinde gelişmekte olduğu, Mussolini’nin kişiliğinin bu dönemde çok belirleyici olduğu, Mussolini’nin Türk-İtalyan dostluğunun meydana getirilmesinde önemli bir aşama oluşturduğunu belirttiği ve Milano’da Mussolini ile yapmış olduğu mülakatın önemine vurgu yaptığı konuşması İtalyan basınında da yer almaktadır.⁶⁰⁹

İtalyan arşiv belgeleri ve Tefik Rüştü Bey’in hatıratı üzerinde yaptığımız araştırma sonucunda; Tefik Rüştü Bey’in 2 Nisan 1928 tarihinde Milano’ya geldiği ve öğleden sonra Grandi ile görüştüğü, 3 Nisan saat 11.00’de Mussolini ile bir görüşme yaptığı, 4 Nisan gününü Grandi ile birlikte geçirdiği, 4 Nisan öğleden sonra Mussolini ile yeniden bir görüşme yaptığı, 4 Nisan görüşmesinin aslında üçlü olarak; Tefik Rüştü-Mussolini-Michalacopoulos arasında yapılmak istendiği ancak Michalacopoulos’un erkenden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak; 2-3-4 Nisan 1928 tarihlerinde Milano’da gerçekleştirilen, tarihe “Milano Mülakatı” olarak geçen ve Türk-İtalyan ilişkilerinde bir dönüm noktası ve bir referans olarak kabul edilen Tefik Rüştü Bey-Mussolini ve Tefik Rüştü Bey-Grandi görüşmeleri sonucunda; Türk-İtalyan-Yunan antlaşmasının ikili dostluk ve tarafsızlık antlaşmaları şeklinde üç ayrı antlaşma şeklinde yapılmasının kararlaştırıldığını, İtalya’nın asıl amacının üçlü bir antlaşma yapmak istediği ve bunu Yunan tarafına da kabul ettirdiği ancak Türk-

⁶⁰⁵ “Impresioni Francesi sul Colloquio Mussolini col Il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Il Messaggero**, 6 Nisan 1928.

⁶⁰⁶ Yunus Nadi, “Milano Mülakatı”, **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1928.

⁶⁰⁷ “Türkiye-İtalya Dostluk Misakı”, **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1928.

⁶⁰⁸ **TBMM ZC**, Devre:III, C.3, İçtima.I, 64.İnikat, 22 Nisan 1928.

⁶⁰⁹ “La Politica Estera della Turchia”, **Corriera della Sera**, 24 Nisan 1928.

Yunan sorunlarının henüz çözülmemiş olması münasebetiyle, Türkiye'nin bunu istememesi nedeniyle, İtalya-Türkiye, İtalya-Yunanistan ve Türkiye-Yunanistan arasında birbirinin aynı olan üç ayrı ikili anlaşma yapılması kararı alındığı görülmektedir.

İtalyan basınında Tefik Rüşti Bey'in Milano seyahati ve Mussolini ile yaptığı görüşmeye Türk tarafınca büyük bir önem atfedildiği bildirilerek, bunun büyük bir sürpriz olduğu vurgulanmaktadır. Türk Hükûmeti'nin bir süredir İtalya ile olan ilişkilerini hayati öneme haiz olduğunu değerlendirdiğini, son yıllarda Roma ile Ankara arasında bir güvenlik antlaşması yapılması isteğini tekrarlamakta olduğunu, Milano mülakatı sonuçlarının olumlu olması halinde bunun Türk-Yunan ilişkilerine de olumlu olarak yansıtacağı bildirilmektedir⁶¹⁰. İtalya'nın izlemekte olduğu aktif politikadan bahseden basın, Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları arasında İtalya'nın da arabulucu olmasıyla Cenevre'de başlayan görüşmeler sonrasında, Mussolini'nin Tefik Rüşti Bey ile yaptığı mülakat ve sonrasında Michalakopoulos ile yaptığı görüşme ile İtalyan dış politikasının yeni bir duruma uyarlanmakta olduğu yorumları yapılmaktadır.⁶¹¹

Fransız basınında Le Temps gazetesinde yayımlanan bir makalede, Yugoslavya ile Arnavutluk arasındaki gerginlik devam ederken, Mussolini-Tefik Rüşti Bey görüşmesinin manidar olduğu, Yeni Türkiye'nin bir Avrupa gücü olmak istediği, Türkiye'nin Cenevre'de silahsızlanma toplantısına katılması ve ardından Milano'da gerçekleştirilen mülakatın bu anlayışın yansıması olduğu, Grandi'nin de bu mülakata katılmış olmasının önemli olduğu ifade edilmektedir.⁶¹²

Milano'da yapılan bu üst düzey görüşme sonucunda doğal olarak Türkiye ile İtalya arasındaki tüm sorunlar ortadan kaldırılamamış olmakla birlikte bu görüşmenin gerçekleştirilmesinin bile kendi başına önemli bir başarı olduğu değerlendirilmektedir.⁶¹³

“Milano Mülakatı” olarak adlandırılan ve Türkiye ile İtalya arasında ilk kez bu kadar üst düzeyde yapılan bu diplomatik görüşmede ele alınan konular ve tarafların bu görüşmeye verdikleri önem, Türk-İtalyan ilişkilerinde çetrefil haline gelen konuların çözümünde bir başlangıç oluşturacak ve özellikle İtalyan tarafınca “Milano Ruhu” olarak da sık sık anılacaktır ve atıf verilecektir. Bu durum sonraki dönemde Türk-İtalyan ilişkilerinin gerginleştiği dönemlerde dahi diplomasiye şans verilmesi fırsatını sağlayarak ilişkilerin bundan sonraki safhasındaki gelişmeleri doğrudan etkileyecektir.

⁶¹⁰ “La Turchia l'incontro di Milano”, **La Stampa**, 6 Nisan 1928.

⁶¹¹ “Orientamento nella Politica”, **La Stampa**, 10 Nisan 1928.

⁶¹² “Ipotesi Francesi sugli Incontri di Milano”, **Corriera della Sera**, 6 Nisan 1928.

⁶¹³ Çelebi, **Türkiye-İtalya Siyasal...**, s.209-210.

2.1.4. Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Çözüm Antlaşması

Orsini Baroni, Milano görüşmeleri sonrasında, Mussolini'ye gönderdiği raporunda, Türkiye'ye atandığından beri, Türkiye'de Mussolini'nin imajının düzeltilmesiyle meşgul olmak zorunda kaldığını ve Milano'da Mussolini ile Tefik Rüştü Bey arasında gerçekleştirilen görüşmelerin Türkiye'deki yansımalarının çok olumlu olduğunu bildirmektedir. Bu gelişmelerin İtalya'nın; Türkiye, Balkanlar ve Akdeniz'deki politik ve ekonomik çıkarları bakımından çok önemli olduğunu ifade eden Baroni, bu görüşmelerin Tefik Rüştü Bey'in prestijini de yükselttiğini belirtmektedir.⁶¹⁴

Baroni, Tefik Rüştü Bey'le Milano dönüşünde yaptığı görüşme sonrasında Mussolini'ye gönderdiği raporunda, Tefik Rüştü Bey tarafından; Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanması için Suat Bey'e yetki verildiğinin ifade edildiğini, bu antlaşmanın Mussolini'nin istediği bir antlaşma olduğu ve Türk basınının da bu antlaşma için hazırlanacağını ifade edildiğini kaydetmektedir.⁶¹⁵

Bu gelişmelere karşın Türk-İtalyan Antlaşması metni üzerinde her iki taraf hükûmetleri arasında görüşmelerin devam ettiği, metnin son halini alması için gayret gösterilmekte olduğu ancak bazı temel konularda farklı bakış açıları nedeniyle mutabakat sağlanamadığı görülmektedir. Özellikle Lozan Barış Antlaşması'ndan kaynaklanan konularda bu antlaşmanın uygulanmayacağı hükmünü içeren taslak antlaşmanın 4. maddesi üzerinde Türk Hükûmeti'nin mutabık olmadığı ve bunun çıkarılmasını istediği, üçüncü bir devletin antlaşmaya dahil edilmesini içeren 5.maddenin de Türk Hükûmeti tarafından istenmediği, Türk Hükûmeti'nin bu taleplerinin Mussolini tarafından tepkiyle karşılandığı görülmektedir.⁶¹⁶ Mussolini, 30 Nisan 1928 tarihinde Baroni'ye gönderdiği talimatta; Lozan Barış Antlaşmasındaki hususları bu antlaşma dışında bırakan taslak 4.maddeden vazgeçtiğini, antlaşmanın bir an önce imzalanması gerektiğini ve gecikmelerin Türkiye'nin Batılı devletler ve Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kalmasına sebep olabileceğini bildirmektedir.⁶¹⁷

Yunus Nadi, 28 Nisan 1928 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan makalesinde; Türk-İtalyan ilişkilerinde olağanüstü bir şeylerin olmadığını, Cenevre ve Milano'da yapılan görüşmelerin devamı olarak faaliyetlerin sürdüğünü, Türk dış politikasının temel taşlarının tarafsızlık, dostluk ve saldırmazlık ilkeleri olduğunu, Milano'da Tefik Rüştü Bey-Mussolini görüşmesinin nedeninin de bu anlayış olduğunu, Milano görüşmesinin

⁶¹⁴ DDI, 7/VI, Belge.220, 4 Nisan 1928, s.189.

⁶¹⁵ DDI, 7/VI, Belge.240, 10 Nisan 1928, s.204.

⁶¹⁶ DDI, 7/VI, Belge.288, 27 Nisan 1928, s.249. ve DDI, 7/VI, Belge.289, 28 Nisan 1928, s.249-250.

⁶¹⁷ DDI, 7/VI, Belge.294, 30 Nisan 1928, s.253-254.

kesinlikle gerekli olduğunu, bu görüşmede Mussolini'nin en iyi güvenceleri vermiş olduğunu, İtalya ile Türkiye'yi birbirine düşman etmek isteyenlerin bu düşüncelerinden henüz vazgeçemediklerini, Mussolini' nin sadece barışsever değil, aynı zamanda insanlığın büyük bir dostu olan büyük bir devlet adamı olduğunun ortaya çıktığını, bu şekilde mükemmel bir dostlukla yaşamak arzusunda olan iki ülkenin ilişkilerinin görüşüldüğü bir atmosferin ortaya çıktığını, Türk çevrelerinde iki devrimci milletin arasındaki ilişkinin insanları memnun ettiğini ifade etmektedir.⁶¹⁸

L'Akcham gazetesinin İstanbul'dan verdiği ve Times merkezli haberi yayımlayan Corriera della Sera gazetesinde yer alan haberde; Türk-İtalyan görüşmelerinin sonuçlandığı, antlaşmanın birkaç gün içinde Roma'da imzalanacağı belirtilmektedir. The Times gazetesi ayrıca bağımsız olarak bu haberi doğrulamaktadır.⁶¹⁹ Bu arada Türk basınında, İtalya'nın Atina Sefiri Arlotta'nın Yunan Dışişleri Bakanını ziyaret ederek, Türk-Yunan müzakerelerinin halli için İtalya'nın tavassutta bulunmak istediğini ifade ettiği, diğer yandan Türk-İtalyan anlaşmasının 10 gün içinde imzalanacağı haberleri yer almaktadır.⁶²⁰

Baroni, İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede; İsmet Paşa'nın Türk-İtalyan ve İtalyan-Yunan anlaşmalarının aynı zamanda imzalanması hususunda Mussolini'nin ısrarlı olup olmadığını sorduğunu, Türk-İtalyan Antlaşmasının TBMM'de kolayca onaylanabilmesini temin için anlaşılabilir kılınması gerektiğini belirttiğini ifade etmekte ve kendisinin İsmet Paşa'nın Milano görüşmelerinde ortaya çıkan inisiyatifini engellemeye çalıştığı kanaatinde olduğunu belirtmektedir.⁶²¹ Baroni, başka bir raporunda Türk Hükûmeti'nin Milletler Cemiyeti'ne girmek arzusunda olduğunu ve bu konuda TBMM'ni ikna edebilmek için uluslararası bir başarıya ihtiyaç duymakta olduğunu, Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanmasının bu amaca da hizmet edeceğini ifade etmektedir.⁶²² İtalyan tarafı hem Türkiye'ye ve hem de Yunanistan'a baskı yaparak Türk-Yunan antlaşmasında gelişme sağlamaya çalışmaktadır.⁶²³ Mussolini, Baroni'ye gönderdiği talimatta, Türk-Yunan görüşmelerinin belli bir safhaya ulaştığı zaman Türk-İtalyan Antlaşması için gün belirleyeceğini Tevfik Rüştü'ye bildirmesini istemektedir.⁶²⁴ Aynı baskı Yunan tarafına da uygulanmaktadır.⁶²⁵ Arlotta'nın Michalacopoulos ile yaptığı görüşmede İtalyan Hükûmeti'nin

⁶¹⁸ "Colloqui Italo-Turchi di Angora", **Corriera della Sera**, 29 Nisan 1928.

⁶¹⁹ "Imminente Firma di un Patto tra Italia e Turchia?", **Corriera della Sera**, 4 Mayıs 1928.

⁶²⁰ "Türkiye-İtalya Emniyet Misakının Akdedilmesi Yaklaşıyor mu?", **Milliyet**, 6 Mayıs 1928.

⁶²¹ **DDI**, 7/VI, Belge.323, 9 Mayıs 1928, s.284-285.

⁶²² **DDI**, 7/VI, Belge.331, 11 Mayıs 1928, s.290-291.

⁶²³ "Türkiye-Yunanistan-İtalya Emniyet ve Hakem Misakı Akdedilecek", **Milliyet**, 11 Mayıs 1928.

⁶²⁴ **DDI**, 7/VI, Belge.337, 14 Mayıs 1928, s.296.

⁶²⁵ **DDI**, 7/VI, Belge.338, 14 Mayıs 1928, s.296

Türk-Yunan görüşmelerinin süratle tamamlanmasını arzu ettiğinin vurgulandığı, Arlotta tarafından görüşme sonrası yapılan açıklamadan anlaşılmaktadır.⁶²⁶ Arlotta'nın, 16 Mayıs'ta Yunan Dışişleri Bakanı ile yeniden görüşmesinden sonra, Türk Sefiri de 17 Mayıs'ta bu çerçevede Yunan Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. İtalyan Hükûmeti'nin amacı Türk-İtalyan ve Türk-Yunan antlaşmalarının aynı zamanda imzalanmasını temin etmektir.⁶²⁷

Türk-İtalyan Antlaşması metni üzerinde nihai mutabakatın Mayıs ayı başında sağlanmasına karşılık, İtalya'nın da arabuluculuk etmekte olduğu Türk-Yunan görüşmelerinin de olumlu bir şekilde sonuçlanmasının beklendiği ve bu şekilde antlaşmanın Türkiye-Yunanistan ve İtalya arasında imzalanmasının hedeflendiği görülmektedir. Mayıs sonunda Türk ve İtalyan makamları arasındaki görüşmelerin sonucunda; Türk-Yunan görüşmelerinde beklenen gelişmelerin sağlanamaması nedeniyle daha fazla beklenmeden Türk-İtalyan antlaşmasının imza edilmesi, bundan sonra üç ülke arasında imzalanacak ikili antlaşmalar yoluyla projenin tamamlanması kararı verildiği görülmektedir.⁶²⁸

Bu gelişmeler sonrasında Mussolini'nin antlaşmayı imzalayacağı bilgisinin 29 Mayıs 1928'de Baroni tarafından Tevfik Rüştü Bey'e bildirildiği ve Tevfik Rüştü Bey'in bu haberdan çok memnun olduğu görülmektedir.⁶²⁹ Türk basınında da artık Türkiye-İtalya Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının Roma'da 30 Mayıs 1928 tarihinde imza edileceği, antlaşmanın gecikmesinin sebebinin Yunanistan etkisi olduğu haberleri yer almaktadır.⁶³⁰

Böylece Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini arasında gerçekleştirilen Milano Mülakatları sonrasında çalışmaları devam eden Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Benito Mussolini ve Türk Büyükelçi Suat (Davaz) Bey arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da Chigi Sarayı'nda imzalanmıştır.⁶³¹

⁶²⁶ "Türkiye- Yunanistan", **Milliyet**, 12 Mayıs 1928.

⁶²⁷ "İtalya, Türkiye-Yunanistan Müzakerelerinin Hallini İstiyor", **Milliyet**, 17 Mayıs 1928.

⁶²⁸ **Survey Of International Affairs 1928**, (Düz.Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1929, s.159-160.

⁶²⁹ **DDI**, 7/VI, Belge.372, 30 Mayıs 1928, s.326-327.

⁶³⁰ "Türkiye-İtalya Emniyet Misakı", **Anadolu**, 30 Mayıs 1928. "İtalya ile Misakımız", **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1928. "İtalya- Türkiye", **Milliyet**, 30 Mayıs 1928.

⁶³¹ "Il Trattato Italo-Turco Firmato Ieri a Palazzo Chigi", **Corriera della Sera**, 31 Mayıs 1928. "İtalya-Türkiye Bitarafılık ve Telifibin Muahedesi Roma'da İmzalandı", **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1928. Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması, tarafların parlamentolarında onaylanması süreci sonunda 29 Nisan 1929 tarihinde 5 yıl için yürürlüğe girmiştir. Bu süre bitmeden 25 Mayıs 1932 tarihinde Türkiye adına İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, İtalya adına Mussolini'nin imzaladığı bir uzatma protokolü ile 29 Nisan 1934 tarihinden başlayarak 3 yıl daha uzatılmıştır. 29 Nisan 1937 tarihinden itibaren 5 yıl daha otomatik uzatılan antlaşma, kuramsal olarak 29 Nisan 1942 yılına kadar yürürlükte kalmış, o gün kendiliğinden ortadan kalkmıştır. 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlaması sonrasında 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın fiilen savaşa dahil olması, öncelikle tarafsızlık ile ilgili 1. ve 2. maddelerini ortadan kaldırmıştır. Bundan önce, İtalya'nın 23 Ekim 1936 tarihinde Almanya ile imzalanmış olduğu "Mihver Antlaşması", Türkiye'nin 12 Mayıs 1939 tarihinde "Türkiye-İngiltere Ortak Demeç" açıklaması, İtalya'nın 22 Mayıs 1939 tarihinde Almanya ile

Stefani Ajansı tarafından yayımlanan ve İtalyan basınında yer alan tebliğde; “Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması”nın 30 Mayıs 1928 tarihinde Chigi Sarayı’nda, İtalya Krallığı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanmış olduğu, antlaşma metninin bu konuda yetkilendirilen Suat Bey ile Mussolini tarafından imzalandığı, ek bir protokol de içeren antlaşmanın 5 maddeden ibaret ve 5 yıl geçerli olduğunu ve antlaşma metninin 1 Haziran 1928 tarihinde basında yayımlanacağı bildirilmektedir.⁶³² İtalyan basınında Faşist hükûmetin imzaladığı birçok antlaşma arasında Türkiye ile imzalanan antlaşmanın ayrı bir önemi olduğu vurgulanmakta, Türk-İtalyan ilişkilerinin bu antlaşma ile netleştiği, Mussolini ile Tevfik Rüştü Bey arasında Milano’da gerçekleştirilen Milano Mülakatı sonrasında başlayan bir seri dostça görüşmeler sonucunda bu antlaşmanın imzalanmış olduğu dikkate getirilmektedir.⁶³³

1 Haziran 1928 tarihinde La Stampa gazetesinde neşredilen antlaşmanın⁶³⁴ 1. maddesi ile taraflar birbirlerinin aleyhine hiçbir siyasi ve ekonomik anlaşmaya veya tertibe girmemeyi taahhüt etmektedirler. 2. Madde “tarafsızlık” ilkelerini açıklamaktadır. Buna göre taraflardan birisi barışçı tutumuna rağmen, başka devlet veya devletlerin saldırısına uğrarsa, diğer taraf anlaşmazlığın devamı süresince tarafsız kalacaktır. Antlaşmanın 3.maddesi tarafların aralarında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklara ilişkin “uzlaştırma yöntemleri” hakkındadır. 4.Madde anlaşmazlık halinde La Haye Adalet Divanı’na gidilebileceğine amirdir. Antlaşmaya ek olarak imzalanan protokol ise beş üyeden kurulan daimî bir Uzlaştırma Komisyonu teşkil edilmesine aittir.⁶³⁵

Suat Bey, antlaşmanın imzalanmasından sonra La Tribuna gazetesine yaptığı açıklamada: Akdeniz ve Balkanlarda Avrupa’nın huzuru için önemli olan ve dünya barışına hizmet edecek olan bu antlaşmanın imzalanmasından dolayı çok mutlu olduğunu, Mustafa Kemal’in Yeni Türkiye’sinin Faşist İtalya şüphesini asla kabul etmediğini, Faşist İtalya ve Yeni Türkiye’nin düşmanlarının sürekli olarak İtalya’nın Türkiye’ye karşı gizli hedefleri

ittifak antlaşması (Çelik Pakt) yapması, Türkiye’nin 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile “Üçlü İttifak Antlaşması”nı imzalaması ve siyasi gelişmeler bu antlaşmayı fiilen ortadan kaldırmıştır. Türkiye- İtalya ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler sonucunda 24 Mart 1950 tarihinde Roma’da Chigi Sarayı’nda dışişleri bakanları Necmeddin Sadak ve Kont Carlo Sforza tarafından imzalanan yeni bir “Türkiye-İtalya Dostluk, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” ile yeniden normale dönmeye başlayacaktır. 1952 yılında Türkiye’nin de NATO’ya katılması ile iki ülke aynı ittifak içinde yer alacaklardır. Bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.341-342.

⁶³² “Il Testo del Trattato Italo-Turco”, **Il Messaggero**, 1 Haziran 1928.

⁶³³ “L’Amicizia Italo-Turca Solennemente Consacrata”, **Il Messaggero**, 31 Mayıs 1928.

⁶³⁴ “Il Testo del Trattato Italo-Turco di Neutralità, Arbitrato e Conciliazione”, **La Stampa**, 1 Haziran 1928. Antlaşmanın orijinal Fransızca nüshası için bkz. “Trattato Italo-Turco”, **Oriente Moderno, C.VIII**, Ocak-Aralık 1928,

⁶³⁵ A.Akşin, **a.g.e**, s.219.

olduğu konusunu gündemde tutmak için sürekli bir çaba göstermekte olduklarını ancak gerçeğin bu olmadığını göstermek için Türkiye ve İtalya'nın çok çaba göstermek zorunda kaldığını ifade etmektedir. Mussolini hakkında barış kurtarıcısı ve her alanda yenilikçi bir şahsiyet olarak yorum yapan Suat Bey, “*Yeni Türkiye'nin Faşist İtalya'ya karşı ne hissettiği*” sorulduğunda ise “*Türkiye'nin Faşizmi her zaman büyük bir devlet inşası süresi olarak gördüğünü*” belirtmektedir.⁶³⁶

La Tribuna gazetesinin antlaşmayı hararetle desteklediği gözlemlenmektedir.⁶³⁷ Il Messaggero gazetesi'nde İtalya'nın son zamanlarda imzaladığı muahedeler arasında Türkiye ile imzalanan antlaşmanın ekonomik ve siyasal ilişkilerin bugün olduğu gibi yarın da gelişeceği anlamına geldiği, bu antlaşmayla Akdeniz'de önemli bir aktör olan Türkiye'nin samimiyetinin tanınmış olduğunu vurgulamaktadır. Popolo di Roma, antlaşmanın her iki millet arasında samimi ve karşılıklı güvene dayanan bir iş birliği esasında olduğunu, antlaşmanın Akdeniz ve Avrupa siyasetindeki etkisinin önemli olduğunu belirtmektedir. Her iki gazete de Türk-Yunan Antlaşmasının süratle tamamlanması gereğine işaret etmektedirler.⁶³⁸ Türkiye'de 3 Haziran tarihli gazetelerde antlaşmanın tam metni yayımlanmaktadır.⁶³⁹

Antlaşmanın imzalanması sonrasında Tefik Rüşti Bey ile Mussolini arasında iki dışişleri bakanı olarak karşılıklı telgraf teatisi yapılmıştır. Bu telgraflarda oldukça dostça ve samimi ifadeler kullanılması ve bu paktın Avrupa ve özellikle Akdeniz'de barışa hizmet edeceği vurgusu dikkat çekmektedir.⁶⁴⁰

Türk basınında genel olarak büyük bir memnuniyet gözlemlenmekte, Türkiye'nin uygulamakta olduğu akıllı politikalar ile arka arkaya Afganistan ve İtalya ile imzaladığı antlaşmalar sayesinde siyasi mevkiinin sağlamlaştığı belirtilmektedir.⁶⁴¹ Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey, haftalardan beri beklenmekte olan Türk-İtalyan Antlaşmasının imzalanarak metninin yayımlandığını, bu antlaşmanın iki ülke ilişkilerine hayırlı etki edeceğine şüphesi bulunmadığını, esasen aralarında hiçbir sorun bulunmayan bu iki Akdeniz devletinin aralarında imzalanan bu antlaşmanın İtalya'yı Türkiye'ye karşı düşman olarak göstermek isteyenlerin elinden teviz (yalan-dolan) silahını alacağını, İtalya'nın Türkiye'ye

⁶³⁶ “Il Testo del Trattato Italo-Turco di Neutralità, Arbitrato e Conciliazione”, **La Stampa**, 1 Haziran 1928.

⁶³⁷ “İtalya ile Muahedemiz”, **Anadolu**, 4 Haziran 1928.

⁶³⁸ “İtalya Matbuatı”, **Ahenk**, 2 Haziran 1928.

⁶³⁹ “İtalya ile Telifibin Muahedesi”, **Anadolu**, 3 Haziran 1928. “Hükümetimiz ile İtalya Arasında”, **Ahenk**, 3 Haziran 1928.

⁶⁴⁰ “Mösyö Mussolini ile Hariciye Nazırımız” **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1928. “Türkiye-İtalya Misakı Münasebetiyle”, **Ahenk**, 4 Haziran 1928. “Il Patto Italo-Turco”, **Corriera della Sera**, 3 Haziran 1928.

⁶⁴¹ “Yeni Muahedelerimizin Ehemniyeti Büyüktür”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1928.

karşı düşmanca niyetleri bulunduğu varsayımının kesin olarak ortadan kaldırılmış olduğunu, dünya barışı için çok önemli bir adım olan bu antlaşmanın Türk-İtalyan ekonomik ve siyasal ilişkilerinin gelişmesinde oldukça önemli bir yer aldığını belirtmektedir.⁶⁴² Cumhuriyet gazetesi İtalya ile imza edilen antlaşmanın Akdeniz ve Avrupa siyasetinde oldukça önemli bir başarıya işaret ettiğini belirtmektedir.⁶⁴³

Roma'daki Times muhabiri, Türk-İtalyan antlaşmasının gerçek bir barış aracı olduğunu, İtalyan karşıtı bir Balkan bloğu oluşturma çabaları içinde bulunan sorumsuz Balkan politikacıları dışında bu antlaşmadan rahatsız olan kimse bulunmadığını, Sovyetler Birliği'nin bu antlaşmayı engellemeye çalıştığı haberlerinin ise doğru olmadığını ifade etmektedir.⁶⁴⁴

Orsini Baroni Türk-İtalyan antlaşmasının sonuçlarını Türkiye ve İtalya açısından değerlendirdiği 2 Haziran 1928 tarihli raporunda; İtalya'nın Türkiye için bugünkü dostluğunun geçmişte ne kadar şüphe doğurmuş olursa olsun önemli olduğunu, bu antlaşmanın imzalanmasıyla Fransa'nın etkisinde bir Balkan Birliği yapılması ihtimalinin ortadan kalktığını ve Akdeniz'de kuvvet dengesinin değiştiğini belirtmektedir. Bu antlaşmanın imzalanmamış olması durumunda Türkiye'nin Fransa ve Sovyetler Birliğine daha fazla yaklaşacağını, Türkiye'nin dış politikasının bundan sonra İtalya'nın politik yöreğinde bulunan Atina ve Sofya ile imzalanacak anlaşmalar üzerinden yürüyeceğini ifade eden Orsini, Türkiye'nin iç meselelerine müdahale edilmediği takdirde Ankara ile ilişkilerin belirlenen politik düzlem üzerinde sürdürülebileceğini kaydetmektedir. Türkiye'nin bu antlaşma ile saldırıya uğramak kâbusundan kurtulduğunu, askerî harcamalarını azaltarak çok ihtiyacı olan ülkenin inşası yönünde kullanabileceğini yazan Orsini, Türkiye'nin bu antlaşma sonrasında daha dengeli bir dış politika izleyebileceğini, bağımsızlık karakterini herkese karşı vurgulayabileceğini ifade etmektedir. Orsini, İtalya açısından kazanılan en önemli avantajın ahlaki açıdan ve İtalya'nın prestijinin Türkiye'de yükselmesi olduğunu, İtalya ile Türkiye arasında Meis Adası çevresindeki adaların aidiyeti konusu dışında bir anlaşmazlık bulunmadığını, iyi bir iş birliği ile ekonomik ve siyasal konularda çözümlere ulaşılabileceğini kaydetmektedir. Türkiye'nin bağımsızlık konusundaki hassasiyetinin dikkate alınması gerektiğini vurgulayan Orsini, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki ekonomik gücünün artırılması için Türkiye'deki ekonomik çıkarları konusunda İtalyan Hükûmeti'nin Türkiye'deki İtalyan girişimcilere ilişkin tedbirler almasına ihtiyaç bulunduğunu, İtalyan

⁶⁴² Siirt Mebusu Mahmut, "Türkiye-İtalya", **Milliyet**, 3 Haziran 1928. "Plausi Turchi al Patto con l'Italia" **Corriera della Sera**, 4 Haziran 1928.

⁶⁴³ "Cumhuriyet Siyasetinin Mühim Bir Muvaffakiyeti", **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1928.

⁶⁴⁴ "Un Genuino Strumento di Pace", **Corriera della Sera**, 3 Haziran 1928.

girişimcilerin bu antlaşmanın imzalanması sonrasında Türkiye’den özel muamele beklememeleri gerektiğini, İtalyan sanayicilerin kâr ederek kaçmak şeklinde değil, istihdam yaratan ciddi yatırımlar için Türkiye’ye gelmesi gerektiğini belirtmektedir.⁶⁴⁵

Mussolini, 6 Haziran 1928 tarihinde “viva Il Duce!, viva L’Italia!” sloganları arasında geldiği Senato’da Faşist İtalya’nın altı yıllık dış politikasının muhasebesini yapmış olduğu heybetli ve uzun bir konuşma yapmıştır.⁶⁴⁶ Dünyada önemli yankılar uyandıran bu konuşmasında Mussolini; İtalya’nın uluslararası politikada daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir ağırlığa sahip olduğunu, İtalya’nın önemli bir dünya gücü olduğunu ve İtalya’nın barış isterken, bağımsızlık ve güvenliği için silahlanmasını da sürdürdüğünü belirtmektedir. Senato’da izleyiciler için ayrılan koltukların konuşmadan 1 saat önce tamamen dolduğu ve hatta Senato dışında kalabalıkların biriktiği görülmektedir.⁶⁴⁷ Balkan ve Akdeniz politikalarına değinen Mussolini, Türk-İtalyan ilişkilerinde son iki yılda önemli gelişmeler kaydedildiğini, Türk tarafının bir anlaşma yapılması teklifini memnuniyetle kabul ettiğini vurgulamaktadır. Tevfik Rüştü Bey ile 3 Nisan’da Milano’da gerçekleştirilen mülakatta Türk-İtalyan antlaşması ve protokolün ana hatlarının belirlendiğini, sonrasında yapılan çalışmalarla antlaşma metninin bundan bir ay önce tamamlandığını belirten Mussolini, bu antlaşmaya Yunanistan’ın da dahil olmasını beklediklerini, bu gerçekleşmeyince 30 Mayıs 1928 tarihinde Chigi Sarayı’nda Türk-İtalyan antlaşmasının imzalandığını söylemektedir. Türkiye-Yunanistan ve İtalya arasında yapılacak üç adet ikili antlaşma ile sağlanacak bağlantı ile Doğu Akdeniz’de barış sağlanacağını beklediğini ifade eden Mussolini, büyük bir lider olan Gazi Mustafa Kemal tarafından idare edilmekte olan ve cesurca yeni bir ruh yaratan Yeni Türk Devleti’nin tanınması ve hesaba katılması gereken güçlü bir devlet olduğunu, İtalya’nın bu gerçeği kabul etmesi gerektiğini kaydetmektedir.⁶⁴⁸ Mussolini ayrıca; “*Uluslararası durumun tamamı için gerçek olan barış ve adalettir. Barışı hikâyeden ayırmak gereklidir. Bu Faşizmin dış politikasının özüdür.*” demektedir.⁶⁴⁹ İtalya Senato Başkanı Tittoni, Il Giornale d’Italia gazetesinde yayımlanan mülakatında; Mussolini’nin konuşmasının İtalyan dış politikasının

⁶⁴⁵ DDI, 7/VI, Belge.380, 2 Haziran 1928, s.332-335.

⁶⁴⁶ “Sei Anni di Politica Estera Fascista Riassunti dal Duce in un Poderoso discorso al Senato”, **Il Messaggero**, 6 Haziran 1928.

⁶⁴⁷ “L’Italia Potenza Mondiale”, **La Stampa**, 6 Haziran 1928. “Il Discorso del Duce al Senato sul Bilancio degli Esteri”, **Corriera della Sera**, 6 Haziran 1928. “La Stampa Internazionale Attibuisce al Discorso Mussolini”, **Il Messaggero**, 7 Haziran 1928.

⁶⁴⁸ “La Pace nel Mediterraneo”, **Corriera Della Sera**, 6 Haziran 1928. “Mussolini Gazimizden Heyecanla Bahsediyor”, **Milliyet**, 7 Haziran 1928. **Survey Of International Affairs 1928**, s.148.

⁶⁴⁹ “Un Fatto Importante per l’insieme della Situazione Internazionale”, **La Stampa**, 7 Haziran 1928.

mükemmel bir sentezi olduğunu ve İtalyan milletinin ne kadar barışsever olduğunun bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵⁰

Suat Bey, Tan Gazetesine verdiği mülakatta; Türk-İtalyan antlaşmasının yeni bir siyasi ihtivaya sahip olmadığını, bu antlaşmanın Türkiye'nin son zamanlarda Sovyetler Birliği ve İran ile imzalamış olduğu anlaşmalara denk olduğunu belirtmektedir. Yapılan antlaşmanın tecavüz konusunda hiçbir maddeyi ihtiva etmediğini ifade eden Suat Bey, antlaşmanın yalnızca Balkanlar ve Doğu'da sulhun takviyesine matuf olduğunu belirtmektedir. Suat Bey, üzerinde hiçbir pazarlık yapılmayan bu antlaşmanın barışsever bir siyaset takip etmekte olan Türkiye için büyük bir öneme sahip olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun yıllar boyunca bütün Cihan tarafından kendisine karşı fena emeller beslediği farz ve kabul edilen bir devletin dostluğunu ve tarafsızlığını elde etmekte olduğunu belirtmektedir.⁶⁵¹

Sovyetler Birliği'nin resmî gazetesi hüviyetinde olan İzvestiya, imzalanan Türk-İtalyan antlaşmasının büyük bir başarı olduğunu belirtmekte, Türkiye-Sovyetler Birliği antlaşmasının süresinin 1929'da sona erecek olduğuna dikkat çekerek; Türk diplomasisinin Sovyet karşıtı kombinezonlarda yer almamak konusunda tetikte olması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁵² Yunan Başbakanı Venizelos, İtalyan resmî ajansı Stefani'ye verdiği mülakatta; Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanmasından dolayı memnun olduğunu, Yunan-İtalyan ve Türk-Yunan antlaşmalarının da yapılması düşüncesini desteklediğini, bu antlaşmaların üçüncü ülkelere karşı olmadığını varsaymakta olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵³

Türkolog Ettore Rossi, La Rassegna Italiana dergisinde yayımlanan makalesinde; Türk ve İtalyan basınında Türk-İtalyan antlaşmasıyla ilgili yayımlanan bazı yorumlara yer vermekte, tarihlerinde sık sık çatışmalarla hatırlanan Türkiye ve İtalya'nın ortak çıkarlarının gerektirdiği şekilde bir araya gelmiş olduklarını belirtmektedir. Rossi, makalesinin sonunda antlaşmanın İtalyanca metnini de yayımlamaktadır.⁶⁵⁴

2.1.5. Türkiye-İtalya Antlaşması Sonrasındaki Gelişmeler

Türkiye-İtalya antlaşmasının imzalanmasından sonra canlanan ilişkilerde ilginç bir örnek olarak hatırlanacak bir olay da Yunus Nadi Bey'in Roma ziyareti ve burada Mussolini ile yaptığı mülakatlar olacaktır. Haziran ayında Roma'da bulunan Cumhuriyet gazetesi yazarı

⁶⁵⁰ “Le Impressioni del Senator Tittoni”, **Corriera della Sera**, 7 Haziran 1928. “Le Impressioni del Presedente del Senato”, **Il Giornale d'Italia**, 7 Haziran 1928.

⁶⁵¹ “Roma Sefirimizin Beyanı”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1928.

⁶⁵² “Rusların Resmî Gazetesi”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1928.

⁶⁵³ “Dichiarazioni di Venizelos”, **La Stampa**, 14 Haziran 1928.

⁶⁵⁴ Ettore Rossi, “Italia e Turchia”, **La Rassegna Italiana**, Anno.XI, Serie.II, Luglio 1928, Vol.XXII, ss.657-661.

Yunus Nadi Bey İtalyan resmî makamları ve Mussolini'nin Matbuat Müdürü Capasso Torre tarafından da oldukça canlı bir şekilde karşılanmış ve Casino Valadier'de bir yemek verilerek ağırlanmıştır.⁶⁵⁵ Yunus Bey 13 Haziran'da Mussolini tarafından kabul edilmiş ve uzun bir mülakat gerçekleştirilmiştir.⁶⁵⁶ Cumhuriyet Gazetesinde iki gün süreyle yayımlanan mülakatta Mussolini tarafından; Türk-İtalyan antlaşmasının kazanılmış kıymetli bir iş olduğunu, iki memleket arasında bir antlaşmadan başka bir ilişkinin bulunmadığını, son yıllarda bazı kesimler tarafından ilişkilerin bozulmaya çalışıldığını, İtalya'nın Türkiye'ye düşman olmadığını, İtalya'nın Türkiye ile dostluğunun özellikle imzalanmış olan antlaşma ile her türlü kötü etki ve şüpheden kurtulduğunu belirtmekte ve eklemektedir: *"Türkiye ile muahedemiz samimi dostluğa istihdaf etmektedir. Bunun haricinde asla ve kat'a hiçbir şey mevzubahis değildir."*⁶⁵⁷ Mussolini, Mustafa Kemal Paşa hakkında ise şöyle söylemektedir: *"Gazi Mustafa Kemal hazretleri Türkiye'nin çok büyük bir şansdır. Kendilerini daima hürmet ve takdir ile yad ediyorum."*⁶⁵⁸

Yunus Nadi Bey, Roma'da Il Giornale d'Italia gazetesine verdiği mülakatta; Türk-İtalyan antlaşmasının Türkiye'de büyük bir memnuniyetle karşılandığını, Türk-İtalyan ilişkilerindeki yanlış anlamaların ortadan kalktığını, Kemalist Türkiye'nin bölgesel genişleme amacıyla olmadığını, bu antlaşmanın Türkiye'ye karşı olası bir İtalyan genişlemesi hakkındaki imaları susturduğunu, Duce ile yaptığı görüşmeden oldukça etkilendiğini ifade etmektedir.⁶⁵⁹

Başvekil İsmet Paşa, 13 Eylül 1928 tarihinde Malatya'da yaptığı konuşmada; İtalya ile imzalanan antlaşmanın özel takdire layık olduğunu, iki devlet arasında uzun yıllardır devam eden ve *"suni olarak körüklenen, belki de arzu edilen şüphe ve güvensizlik"*⁶⁶⁰ havasından her iki tarafın da ıstırap çektiğini, bu antlaşmanın uluslararası politika oyuncuların dillerindeki cazibeli yaygarayı düşürmekle onları mutsuz ettiğini, Mussolini'nin hareket ve sözlerindeki kuvvet ve doğruluğun iki ülke ilişkilerindeki layık olunan güvenlik havasına kavuşmasını temin ettiğini, antlaşmanın imzalanmasından sonra zaman geçtikçe iki devlet arasında güvenlik ve dostluğun artmakta olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶¹

⁶⁵⁵ "Un Giornalista Turco Festeggiato a Roma", **Corriera della Sera**, 13 Haziran 1928.

⁶⁵⁶ "Mussolini Başmuharrimiz Yunus Nadi Bey'i Kabul Etti", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1928.

⁶⁵⁷ "Chigi Sarayı'nda Musolini ile Mülakatımız", **Cumhuriyet**, 19-20 Haziran 1928.

⁶⁵⁸ "Mussolini Diyor Ki", **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1928.

⁶⁵⁹ "Carattare del Patto Italo-Turco", **Corriera della Sera**, 15 Haziran 1928.

⁶⁶⁰ Burada bahsedilen "suni olarak körükleyen devlet"; Musul meselesi devam ederken İtalya'yı Türkiye aleyhine kışkırtmak isteyen ve Kürt ayaklanmalarını dışarıdan düzenleyen İngiltere'dir. Bkz. A.Akşin, **a.g.e.**, s.220.

⁶⁶¹ "La Politica Estera della Turchia", **Corriera della Sera**, 15 Eylül 1928.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM açılış konuşmasında Türk dış politikasının ana hatlarını “açık ve veciz bir görüş ve anlatışla” tanımlamakta ve konuyu Türk-İtalyan antlaşması ile şöyle bağlamaktadır:

*“Harici siyasetimizde dürüstlük memleketimizin emniyetine ve inkişafının masumiyetine dikkat, şiarı hareketimize kılavuz olmaktadır....harici siyasetimizde memleketin masumiyetini, emniyetini, vatandaşların haklarını herhangi bir tecavüze karşı bizzat müdafaa edebilmek kudreti de bilhassa gözde tuttuğumuz noktadır...Kara ve deniz, hava ordularımızı bu memlekette sulhu ve emniyeti masun bulunduracak bir kuvvete, muhafazaya bunun için çok ehemmiyet veriyoruz... Cumhuriyet Hükûmeti milletler arasında emniyet misakları akdi için bir gayret göstermektedir... Bize teklif olunan Kellog misakına intihap için de samimiyetle muvafakatimizi bildirdik... İtalya ile imzalanan muahedenin ise iki memleket arasında emniyet havasını takviye etmesi iki komşunun samimi niyetlerini göstermesi itibariyle takdir ve tasvibine layık olması kuvvetle memuldür.”*⁶⁶²

Tevfik Rüştü Bey, Ankara’da Neue Freie Presse muhabirine vermiş olduğu mülakatta; Yeni Türkiye’nin çevresindeki tüm devletlerle barış ve antlaşma içinde bulunmak istediğini, İtalya ile imzalanmış bulunan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasının Türkiye’nin barışsever politik anlayışının parlak bir örneği olduğunu, bu antlaşmanın iki ülke arasındaki belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını sağlayacağını ve yeni bir ruh hali yaratacağını belirtmektedir.⁶⁶³

Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma’da imzalanmış olan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Antlaşması ile 15 Haziran 1928 tarihinde Ankara’da imzalanmış olan Türkiye-İtalya Suçluların İadesi Sözleşmesi’nin onaylanmasına ait kanunlar TBMM’de 29 Kasım 1928 tarihinde müzakere edilmiştir.⁶⁶⁴ Tevfik Rüştü Bey, Türk-İtalyan antlaşmasının onaylanması dolayısıyla yaptığı konuşmada; TBMM tarafından onaylanmak üzere huzura getirilen antlaşmaların, Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile imzaladığı antlaşma ile başlayan ve artık batıda ve doğuda netleşmiş bulunan Türkiye’nin siyasi sisteminde sulh faaliyetlerinin açık ifadesi olduğunu belirterek, Türkiye Cumhuriyeti ile İtalya arasında dostluk ilişkilerinin karşılıklı iyi görüş ve anlayışla hakiki menfaatlerimize dayandığını belirtmekte, imzalanan antlaşmanın eski dünyanın üç kıtasını birbirine bağlayan Akdeniz’de ve özellikle Doğu Akdeniz’de bir barış ve denge amili olduğunu, sadece iki devlete değil uluslararası barışa hizmet edeceğini belirterek; “*Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’nin nasıl Faşist İtalya’nın ve onun güzide hükûmet reisi Mussolini’nin verimli ve kıymetli yetenek ve faaliyetini takdir ediyorsa, Faşist hükûmetin de Yakın Doğu’nun başlıca kuvvetini temsil eden*

⁶⁶² TBMM ZC, Devre.III, C.5, İçtima.II, 1.İnikat, 1 Kasım 1928, s.3. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.I, ATAM yay, Ankara, 1997, s.374-375

⁶⁶³ “L’Amicizia fra Italia e Turchia”, **Corriera della Sera**, 2 Kasım 1928.

⁶⁶⁴ **Ayın Tarihi**, S.57, Aralık 1928, ss.4099.

yeni Türkiye'nin dostluğundaki kıymet ve samimiyeti aynı surette bilmektedir” demektedir.⁶⁶⁵ Bu antlaşmalar TBMM’de 29 Kasım 1928 tarihinde 1364 Sayılı Kanun (13 Aralık 1928) ve 1365 Sayılı Kanun (13 Aralık 1928) olarak onaylanmıştır.⁶⁶⁶

Mussolini, 26 Kasım 1928 tarihinde Türk-İtalyan antlaşması hakkında İtalyan Mebusan Meclisi’nde yapmış olduğu konuşmada; bu antlaşmanın Doğu Akdeniz ve bütün Avrupa’da barışı garantilediğini ifade ederek sözlerini şöyle tamamlamıştır: “*İtalya, Gazi hazretlerinin parlak yönetimiyle idare edilen Türkiye’nin vatanseverliğini nasıl takdir ediyorsa, Türkiye de yeni Faşist İtalya’nın siyasi ve ekonomik gücünden güvenlik dolu ve dostane iş birliğini bulacağını bilir.*”⁶⁶⁷

Türkiye-İtalya antlaşması, İtalyan Meclisi’nde 5 Aralık 1928 tarihinde onaylanmak üzere görüşülmüştür. Mussolini, Türk-İtalyan ilişkileri hakkında, Türk Büyükelçi tarafından da izlenen, sık sık şiddetli alkışlarla kesilen, kısa fakat etkili bir konuşma yapmıştır.⁶⁶⁸ Mussolini bu konuşmasında; Faşist rejimin ilk yıllarında pek iyi olmayan Türk-İtalyan ilişkilerinin önemli gelişmeler kaydettiğini, halihazırda Türkiye Cumhuriyeti’nin Kemalist devrim ile tamamen batı medeniyetine yönelen kuvvetli bir memleket olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti’nin galip bir devletle akdettiği ilk anlaşma olan 1928 Türk-İtalyan Antlaşması’nın dünya barışına katkısını belirterek, İtalya’nın Türkiye’nin en önemli ticari partneri olduğunu, Tevfik Rüştü Bey ile Milano’da, 3 Nisan 1928 tarihinde yaptığı mülakat sonrasında samimi Türk-İtalyan ilişkilerinin aydınlanmış olduğunu ifade ederek, Gazi Mustafa Kemal hazretlerine ve Türkiye’ye samimi selam ve sevgilerini gönderdiğini belirtmektedir. Mussolini ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti reisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’ni ve Türk milletini selamladıklarını ifade ederek eklemektedir: “*Dünyadaki tüm devletler ve ülkeler bundan sonra düşmanlığımızdan korkmalı ve dostluğumuzu takdir etmelidir...Bizim emperyalizmimiz diğer milletler için tehditkâr değildir.*”⁶⁶⁹

İtalyan Meclisi tarafından 5 Aralık 1928 tarihinde onaylanan Türkiye-İtalya Antlaşması La Stampa gazetesi tarafından; Yeni Türkiye ile gerçekleştirilen büyük ve başarılı politik bir olay olarak değerlendirilmekte, Kemalist Türkiye’nin büyük savaş sonrasında ilk kez savaşın galibi olan büyük batılı güçlerden birisiyle antlaşma imzalamış olduğuna dikkat

⁶⁶⁵ **Ayın Tarihi**, S.57, Aralık 1928, s.4100-4102.

⁶⁶⁶ **TBMM ZC Devre: III, Cilt: 5, İçtima.I, 9.İnikat**, 29 Kasım 1928, s.74-75. Antlaşmaların metni için Bkz. **Düstur**, Ter. III, C.10, s.47 (32) ve **Düstur**, Ter. III, C.14, s.371 (1150).

⁶⁶⁷ “Il Trattato Italo-Turco”, **La Stampa**, 26 Kasım 1928. “Türkiye- İtalya”, **Milliyet**, 28 Kasım 1928.

⁶⁶⁸ “Mussolini Parla alla Camera sul Trattato Italo-Turco”, **Il Messaggero**, 6 Aralık 1928.

⁶⁶⁹ “Un Discorso di Mussolini alla Camera sull Importanza dei Rapporti Italo-Turco”, **La Stampa**, 6 Aralık 1928. “Türkiye-İtalya Muahedesi Tasdik Edildi”, **Milliyet**, 7 Aralık 1928.

çekilmektedir. Gazete, Türkiye'nin Avrupa'nın tarihinin bir parçası olduğunu, Türk halkının Gazi Mustafa Kemal önderliğinde büyük bir uyanış içinde olduğunu, Türkiye'nin artık fethedilecek bir ülke olmadığını, bağımsız ve özgür bir devlet olduğunu, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik olarak Avrupa'ya yaklaşmak istediğini ve bunu başarmakta olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁰

İtalyan Meclisi'nde Türk-İtalyan antlaşmasının onayı için oylama işlemi başlamadan önce, Milletvekili Fani tarafından yapılan konuşmada; bu antlaşmanın genel ve özelde faydalı bir antlaşma olduğunu, Türkiye'nin büyük savaştan sonra Avrupa ile ilişkilerinden tamamen çekilmek istediğini, bu antlaşma ile Türkiye'nin yeniden Avrupa ile temas etmesinin sağlandığını belirtmektedir. İtalya'da Türkiye'yi bir Avrupa devleti yapmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa'nın gayret ve elde ettiği neticelerin takdirle karşılanmakta olduğunu belirten Fani, Türk-İtalyan ilişkilerindeki gelişmenin bir unsuru olarak Türkiye'yi ziyaret eden ve aralarında Mussolini'nin iki oğlunun da bulunduğu "Balila"⁶⁷¹lara Türkiye'de gösterilen ilgiden büyük bir mutluluk duyduğunu, bu ilginin iki ülke arasındaki ilişkilerin seviyesini yansıtan bir olay olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'nin bir Akdeniz devleti olduğunu hatırlatan Fani; Akdeniz'in iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesini sağladığını, bu durumun iki tarafın da çıkarlarına hizmet edeceğini, İtalya'nın Doğu'da emperyalist emeller beslemekte olduğu iddialarına karşı imzalanan bu antlaşmanın en iyi cevap olduğunu, Türkiye'nin bu antlaşma ile Avrupa siyasi sahasına ithal edildiğini belirtmektedir.⁶⁷² Yapılan oylama neticesinde 5 muhalif oya karşılık 225 kabul oyu ile Türkiye-İtalya Antlaşması İtalyan Meclisi'nde onaylanmıştır.⁶⁷³

Mussolini, 15 Aralık 1928'de Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Çözüm Antlaşması'na ait olarak İtalyan Senatosu üyelerine bir tebliğ yayımlayarak; iki memleket arasındaki antlaşmanın Doğu Akdeniz'de olduğu gibi Avrupa ve dünya barışı için önemli bir dayanak teşkil ettiğini belirtmiştir.⁶⁷⁴ Antlaşmanın onaylanmak üzere müzakere edildiği

⁶⁷⁰ "Politica Italiana e Nuova Turchia", **La Stampa**, 6 Aralık 1928.

⁶⁷¹ **Balila**: Avusturyalılar tarafından işgal altında tutulmakta olan Cenova'da, 1746 yılında işgal güçlerine karşı ilk taşı atarak Cenova'nın kurtuluşunu başlattığına inanılan ancak varlığı tam olarak kanıtlamayan 12 yaşında bir İtalyan erkek çocuğunun lakabı. Balila kelimesi daha sonra Faşizm tarafından 3 Nisan 1926 tarihinde kurulan ve okul çağındaki çocukları kapsayan para-militer bir Faşist gençlik kuruluşunda, Balila Milli Kurulu (Opera Nazionale Balila) adıyla kullanılmıştır. Bu kurum 8 yaşından büyük olan İtalyan gençlerini bünyesinde toplamıştır. Bkz. Mussolini, **Faşizm, Faşist Devlet**, (Çev. Toker Yayınları), Toker yay., İstanbul, 1998, s.187-191.

⁶⁷² "La Discussione del Trattato", **La Stampa**, 6 Aralık 1928. "Il Trattato Italo-Turco", **Corriera della Sera**, 6 Aralık 1928. **Ayın Tarihi**, S.57, Aralık 1928, s. 4122-4123.

⁶⁷³ **Ayın Tarihi**, S.57, Aralık 1928, s.4122-4125. "İtalya Meclisi Türk-İtalyan Muahedesi Tasdik Etti", **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1928.

⁶⁷⁴ "İtalyan Meclisi Âyanında", **Milliyet**, 17 Aralık 1928.

İtalyan Senatosu'nda Senatör Artom Barziloy tarafından yapılan konuşmada; Türk-İtalyan antlaşmasının önemine dikkat çekilerek bu antlaşma ile İtalya'nın Asya tehlikesine karşı Türkiye ile birlikte olduğunu, geçmişten gelen arazi istilası ve nüfuz mntıkaları gibi Türk-İtalyan sorunlarına rağmen Mussolini'nin Türkiye Cumhuriyeti ile faydalı ve gelişmeye yatkın ticari ilişkiler kurmaya muvaffak olduğunu, İtalya'nın bu antlaşma ile Akdeniz'de denge sağlayacağını, İngiltere ve Fransa karşısında bu antlaşmanın İtalya'nın geleceği için emin ve basiretli bir adım olduğunu, büyük Reis Gazi Mustafa Kemal'in idaresi altındaki Türk milletinin İtalya'ya sarsılmaz ve kuvvetli dostluk bağlarıyla bağlanacağını ifade etmektedir.⁶⁷⁵ Yapılan oylama sonucunda, Türk-İtalyan Antlaşması, 21 Aralık 1928'de İtalyan Senatosu'nda toplam 131 oydan, 10 ret, 121 kabul ile onaylanmıştır.⁶⁷⁶

Tevfik Rüştü Bey; Neue Freie Presse Ankara muhabirine verdiği mülakatta; Türkiye'nin bütün komşularıyla sulh ve dostluk dairesinde yaşamak istediğini belirterek şöyle söylemektedir: *“İtalya ile akdettiğimiz ademi tecavüz misakı sulhsever siyasetimizin pek parlak bir delilidir.”* Tevfik Rüştü Bey, ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin şimdilik Milletler Cemiyeti'ne girmek niyetinde olmadığını, hali hazırda Milletler Cemiyeti üyelerinin eşit bir durumda olmadığını, durum değişirse Türkiye'nin buna göre karar vereceğini belirtmektedir.⁶⁷⁷

Tevfik Rüştü Bey, Paris'te çıkan Petit Parisien gazetesi muhabiri Villy Sperco'ya Şubat 1929'da Ankara'da verdiği mülakatta: İtalya ile Türkiye arasında görüş ve menfaatler açısından bir çelişki olmadığını, açıktan yapılmış olan ve Türk-İtalyan Antlaşması'nın kimsenin aleyhinde olmadığını, Türkiye'nin siyasetinin açık ve net olduğunu, Türkiye'nin ittifak aramayacağını, ittifakların barışa hizmet etmekten çok savaflara dönüştüğünü onun içi Türkiye'nin herkesle saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmaları yapmaya hazır olduğunu, Türkiye'nin genel bir barıştan yana olduğunu, bunu ise ekonomik, sosyal ve düşünsel gereksinimlere dayandığını ifade etmektedir.⁶⁷⁸

Türkiye-İtalya Antlaşması, Sovyet basınında Türk-Sovyet ilişkileri bakımından değerlendirilmekte ve genel olarak olumlu karşılanmaktadır. Moskova maslahatgüzarından 20 Haziran 1928 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda; Sovyet basınında Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında muhtemel bir Akdeniz Antlaşmasına dikkat çekilerek,

⁶⁷⁵ “Il Senato Approva Il Trattato Italia-Turco”, **Corriera della Sera**, 22 Aralık 1928. **Ayın Tarihi**, S.58, Ocak 1929, s.4126-4129.

⁶⁷⁶ **Ayın Tarihi**, S.58, Ocak 1929, s.4129.

⁶⁷⁷ “Türkiye-İtalya Münasebeti ve Komşu Devletler”, **Milliyet**, 6 Kasım 1928.

⁶⁷⁸ “Hariciye Vekilinin Beyanâtı”, **Milliyet**, 26 Şubat 1929.

Türkiye-İtalya antlaşmasının Türk diplomasisi için önemli bir başarı olarak görüldüğü belirtilmektedir. Sovyet basınında, İngiltere'nin yönlendirmesiyle yakın zamana kadar İtalya'nın Anadolu'yu bir hedef olarak görmekte olduğu ifade edilerek ve Türkiye'nin üç mütecaviz devlet olan İngiltere, İtalya ve Yunanistan ile karşı karşıya kaldığı belirtilerek, bu durumun Türkiye'nin ekonomik kalkınma için ihtiyaç duyduğu dış kaynakların istikrarsızlık ihtimali nedeniyle Türkiye'ye gelmesine engel olduğu kaydedilmektedir. Sovyet basınında ayrıca, İtalya dış politikasındaki Sovyetler Birliği karşıtı amiller nedeniyle bazı hallerde böyle bir anlaşmadan Sovyetler aleyhine istifade edebilmek istenebileceği ihtimalinden bahsedilmekte ancak Türk diplomasisinde böyle bir tutumun sergilenmediği belirtilmektedir.⁶⁷⁹ Diğer yandan, İtalya'nın Moskova'daki maslahatgüzarı Quaroni, Çiçerin ile yaptığı görüşmede, Çiçerin tarafından Sovyetler Birliği'nin olası anlaşmazlıkları ortadan kaldıran bu anlaşmanın imzalanmasına “yalnızca sevindiklerini” açıkladığını bildirmektedir.⁶⁸⁰

Kâmuran Gürün, Türkiye-İtalya antlaşmasının Sovyetler Birliği'ne bir zararının olmasının beklenmediğini, asıl bir Sovyet-İtalyan anlaşmasının Türkiye için bir tehlike unsuru olabileceğini, Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmaya çalışmasının Sovyetlerde Türkiye'yi kaybetme endişesi yaratmış olması nedeniyle Türk-İtalyan Antlaşmasının Sovyet resmî makamları tarafından pek de memnuniyetle karşılanmadığını belirtmektedir.⁶⁸¹

Bu dönemde, Karahan'ın, 13 Aralık 1929 tarihinde Ankara'ya gelmesi ve 17 Aralık 1929 tarihinde 1925 Türk-Sovyet Antlaşmasını 2 yıl uzatan protokolün imzalanması dikkat çekmektedir. Protokol kapsamında, diğer yandan, tarafların birbirine bildirmeden; kara veya denizden komşusu olan devletlerle siyasi anlaşmalar yapmak maksadıyla görüşmelerde bulunmaması hususu da vardır. Burada Türkiye için bahsedilen komşular arasında; İtalya'dan başka İngiltere, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan, İran ve Irak bulunmaktadır. Bu komşuların kim oldukları gizli bir protokolle tespit edilmiştir.⁶⁸²

Bu protokolün nedeni Türkiye-İtalya arasında ilişkilerdeki hızlı gelişmelerin Sovyetleri rahatsız etmesi, Türkiye'yi bir İngiliz filosunun ziyaret etmesi ve Amiral Fredrick Field'in 14 Ekim 1929 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmesidir. Diğer yandan, Balkan Paktı düşüncesinin 6-10 Ekim 1929 tarihinde Atina'da toplanan Evrensel Barış Kongresi'nde ortaya atılmış olması ve bunun genel bir kabul görmesinin de bu süreci

⁶⁷⁹ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı**, s.285.

⁶⁸⁰ **DDI**, 7/VI, Belge.384, 5 Haziran 1928, s.339-340.

⁶⁸¹ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.120.

⁶⁸² Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, C.II, s.161.

etkilediği değerlendirilebilir. Bu süreç aynı zamanda Türk-İtalyan ilişkilerini de oldukça fazla etkileyecektir.

Başvekil İsmet Paşa, 9 Kasım 1929 tarihinde TBMM’de dış politika konusunda yaptığı konuşmada Türk-İtalyan ilişkileri konusunda şöyle söylemektedir: “*İtalya ile münasebatımız cidden dostanedir. (Bravo sesleri, alkışlar). İki tarafta birbirimize itimat hissi esastır. Mütemediyen inkişaf etmektedir.*”⁶⁸³

Türk İtalyan Antlaşması’nın imzalanması Türkiye bakımından oldukça önemli sonuçlara sahip olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, ilk defa bir Batılı büyük güçle bir antlaşma imzalamaktadır. Bu güç kısa bir süre önce, Musul meselesi esnasında, İngiltere ile kendisine karşı önemli tehdit yaratan bir devlet olan İtalya’dır. Bu antlaşma ile Türkiye, Musul meselesindeki yalnızlığı nedeniyle yaklaşmak zorunda kaldığı Sovyetler Birliği’ne karşı da bir denge yaratma şansı yakalamaktadır. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte, İtalya’nın Akdeniz ve Balkanlarda yarattığı tehditten kaynaklanan endişeler bir süreliğine de olsa geri plana atılacaktır. Türkiye bu dönemde oldukça sınırlı olan kaynaklarını askerî harcamalar yerine çok ihtiyaç duyduğu iç kalkınma hamleleri için kullanma fırsatı yakalayacaktır. Türk-İtalyan Antlaşması’nın getirdiği göreceli rahatlama Mussolini’nin Türkiye üzerindeki emellerinden kuşkulananmakta olan Ankara Hükûmeti’ne en azından 1932 yılının son çeyreğine kadar olan dönemde, bir süreliğine de olsa, rahat bir nefes aldıracak ve ilişkiler göreceli olarak normalleşmeye başlayacaktır.

Türk-İtalyan Antlaşması, İtalya açısından; Mussolini’nin arzu ettiği İtalya-Türkiye-Yunanistan üçlü antlaşması şeklinde gerçekleşmemiş olmakla birlikte, İtalya’nın Doğu Akdeniz’de daha etkili olabilmesi ve Balkanlar ve Akdeniz’de Fransa’ya karşı denge sağlaması bakımından başarılı bir diplomatik atak olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak İtalya, Türkiye’nin yabancı devletlerle ekonomik ilişkiler kurmak konusundaki çekinceleri nedeniyle arzu ettiği ekonomik avantajları tam olarak elde edemeyecektir.

Bu antlaşmanın etkileri bazı sosyal-kültürel olaylarda da kendisini gösterecektir. Bunlardan birisi de İtalyan Hükûmeti tarafından 1919 yılında işgal ettikleri Antalya’da İtalyan arkeolojik kazı heyetleri tarafından yapılan kazılarda ele geçirilerek İtalya’ya götürülmüş olan Helen-Roma dönemine ait 100 parça arkeolojik parçanın Türkiye’ye iadesi kararıdır.⁶⁸⁴ Aralarında Mussolini’nin iki oğlunun da bulunduğu İtalyan Balila teşkilatına mensup 1000 genç Faşistin Türkiye’yi ziyaretine karşılık olarak, Türkiye’nin de İtalya’ya 1000 genç izci

⁶⁸³ TBMM ZC, Devre.III, C.13, İçtima.III,3.İnikat, 9 Kasım 1929, s.15.

⁶⁸⁴ “Italy Gives Turkey Token of Friendship”, **Salt Lake Telegram**, 2 Aralık 1928.

göndereceği haberleri de bu gelişmelerin yansıması olarak değerlendirilebilir.⁶⁸⁵ 10-19 Şubat 1929 tarihlerinde Napoli’de at yarışları yapılacak, yarışlara yabancı subaylar da katılabilecektir. Cesur ve kıymetli Türk subaylarının da bu yarışlara katılması İtalyanlar tarafından temenni edilmektedir.⁶⁸⁶

Bu dönemde Türkiye topraklarında birçok İtalyan arkeolog çeşitli ören yerlerinde kazı ve araştırmalar yapmakta, İtalyan mimar ve sanatçılar çeşitli yerlerde faaliyetlerde bulunmaktadırlar.⁶⁸⁷ Ayrıca çeşitli meslek gruplarından meydana gelen İtalyan gezginlerin Türkiye seyahatleri de dikkat çekmektedir.⁶⁸⁸ Türkiye’deki İtalyan sanatçılardan birisi ve en çok öne çıkan heykeltıraş Pietro Canonica⁶⁸⁹ olacaktır. Mussolini ile oldukça yakın olduğu bilinen Canonica, Türkiye’de Taksim’deki Cumhuriyet Anıtı başta olmak üzere çok sayıda anıt-heykele imza atmıştır. Canonica tarafından yapılan anıt eserler arasında Ankara Etnoğrafya Müzesi önü Atlı Atatürk Anıtı (29 Ekim 1927), Ankara Zafer Meydanı Atatürk Anıtı (4 Kasım 1927), İstanbul Taksim Cumhuriyet Anıtı (9 Ağustos 1928) ve İzmir Cumhuriyet Meydanı Atlı Atatürk Anıtı (27 Temmuz 1932) dikkat çekmektedir. Bundan başka hazırlamış olduğu sivil Atatürk büstleri de bulunmaktadır. Bu büstler daha sonra çoğaltılarak tüm Türkiye’ye dağıtılacaktır. Canonica Türkiye’de bulunduğu dönemde ayrıca İstanbul, Ankara, Kayseri, Sivas, Tokat, Samsun ve İzmir’de çeşitli incelemelerde bulunmuştur.⁶⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti’nin İstanbul’daki simge anıtlarından en önemlisi olan Taksim Cumhuriyet Anıtı’nın 9 Ağustos 1928 tarihinde gerçekleştirilen açılış töreni sonrasında Atatürk ve Mussolini arasında telgraf teatisinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu dönemde Canonica tarafından Mussolini’ye gönderilen ve bir sanatçının politika hakkındaki görüşlerini de yansıtan mektubunda; Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkında önemli ve isabetli tespitler aktarılmakta, İtalyanların Anadolu’ya çıkarma yapacakları söylentisi nedeniyle Türkiye’nin kendisine 22 milyon TL’ya mal olan bir seferberlik yapmak

⁶⁸⁵ “Boy Scouts of Turkey Will Journey to Italy”, **Salt Lake Telegram**, 24 Aralık 1928.

⁶⁸⁶ “İtalya’da At Yarışları”, **Milliyet**, 1 Ocak 1929.

⁶⁸⁷ Bu konuda yapılmış yetkin bir çalışma için bkz. Erhan Berat Fındıklı, **Mare Nostrum, Mussolini Dönemi’nde Türkiye’de İtalyan Mimarlar, Arkeologlar ve Seyyahlar, (1922-1943)**, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul, 2018. Türk-İtalyan kültür ilişkileri ve bu ilişkilerin her iki tarafın edebiyatına yansımaları hakkında yapılan çalışmalar için ise bkz. Oğuz Karakartal, **Türk Kültüründe İtalyanlar**, Eren yay., İstanbul, 2002. Oğuz Karakartal, **Türk-İtalyan Kültür İlişkileri**, Eren yay., İstanbul, 2004. Oğuz Karakartal, **Türk Edebiyatında İtalya**, Eren yay., İstanbul, 2003.

⁶⁸⁸ “İtalyan Misafirler”, **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1932.

⁶⁸⁹ **Pietro Canonica (1869-1959)**: İtalyan heykeltıraş, ressam ve bestecidir. 1950 yılında ömür boyu senatör olarak tayin olunmuştur.

⁶⁹⁰ Semavi Eyice, **Atatürk ve Pietro Canonica**, Eren yay., İstanbul, 1986, s.8-15. Semavi Eyice, Canonica’nın Türkiye’ye ilişkin hatıralarının İtalyanca ve Türkçe tercümesine de kitabında yer vermiştir. Eyice, **a.g.e**, s.20-37. Canonica tarafından Türkiye’de yapılan eserlerle ilgili bilgiler için bkz. Kıvanç Osma, **Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri, (1923-1946)**, ATAM yay, Ankara, 2003, s.202-204.

zorunda kaldığını kaydetmektedir. Musul'u haksız bir şekilde ele geçiren İngiltere tarafından körüklenmekte olan güvensizlik havasının giderilmesinin önemine işaret eden Canonica, “*Türklerin İtalyanlara karşı candan sempati beslemekte*” olduklarını ifade etmektedir.⁶⁹¹ Canonica'nın Türkiye'deki faaliyetleri ve açılan anıtlar konusundaki haber ve bilgiler Oriento Moderno'da yer almaktadır.⁶⁹²

Türk-İtalyan Antlaşması'nın gerçekleştirilmesi sonrasında Türkiye birçok Güney Amerika Devleti ile yaptığı antlaşmaları Roma'da imzalamıştır. Bunlardan bir tanesi Uruguay ile yapılan antlaşmadır. Tarihinde Uruguay ile imzalanan ilk anlaşma olan ve Brezilya ve Şili devletlerini de kapsayan bu akit 8 Ocak 1929 tarihinde Roma'da imzalanmıştır.⁶⁹³ Bu suretle Genç Türkiye Cumhuriyeti, Güney Amerika ülkelerine de dostluk elini uzatmış oluyordu.

2.1.6. İtalya'nın Balkanlardaki Bir Başka Hamlesi: İtalya-Yunanistan Dostluk, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması

Mussolini'nin asıl hedefi, daha önce açıklandığı üzere, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de etkin olmak üzere, İtalya'nın liderliğinde, bir İtalya-Türkiye-Yunanistan bloku oluşturmak ve buna daha sonra Bulgaristan'ı da dahil etmektir. Daha önce Arnavutluk ile ittifak antlaşması imzalamış olan İtalya; Türkiye ve Yunanistan'a da yaklaşarak, Yugoslavya ve Fransa'ya karşı Balkanlarda bir blok oluşturmak ve böylece Küçük Antant ve Fransa'ya karşı bir denge oluşturmak hedefini gütmektedir.

4 Nisan 1928 tarihinde Milano'da gerçekleştirilen Mussolini-Michalakopoulos görüşmesinde ele alınan konulardan birisi de Türkiye-İtalya antlaşması ile İtalya-Yunanistan antlaşmasının aynı gün imzalanmasıdır.⁶⁹⁴ Mussolini, 5 Mayıs 1928 tarihinde Yunan diplomat Politis'e gönderdiği mektubunda bu niyetini açık bir şekilde ifade etmektedir. Mussolini mektupta, Türkiye Yunanistan ilişkilerinin düzelmesinin İtalya'nın menfaatlerine son derece uygun olduğunu belirtmektedir.⁶⁹⁵ Nitekim, İtalyan Hükûmeti Türkiye-İtalya antlaşmasının imzalandığı, Yunan Hükûmeti'ne aynı şartlarda bir anlaşmanın İtalya ile Yunanistan da arasında imzalanması teklifinde bulunmuş ve Türkiye-Yunanistan antlaşmasının da kısa zamanda imzalanması dileğini açıklamıştır.

⁶⁹¹ Eyice, **a.g.e.**, s.38-42.

⁶⁹² Örnekler için bkz. Ettore Rossi, “Inaugurazione del ‘Monumento della Repubblica dello Scultore’ Pietro Canonica nella Piazza Taksim a Constantinopoli”, **Oriento Moderno**, Anno.VIII, Nr.9, Settembre1928, s.397-398. Ettore Rossi, “Un Monumento al Ghazi Mustafa Kemal a Smirne”, **Oriento Moderno**, Anno.XII, Nr.8, Agosto 1932, s.372.

⁶⁹³ “Biz ve Cenup Amerika”, **Milliyet**, 15 Ocak 1929.

⁶⁹⁴ **DDI**, 7/VI, Belge. 223, 4 Nisan 1928, s.191.

⁶⁹⁵ Bkz. Damla Demirözü, **Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim yay., İstanbul, 2017, s.54.

Venizelos'un iktidara gelmesiyle hızlanan çalışmalar sonucunda, Venizelos 22 Eylül 1928 tarihinde antlaşmayı imzalamak üzere Roma'ya gelmiştir. Venizelos, Roma'da verdiği demeçte; *“İtalya ile imzalamak üzere oldukları anlaşmanın, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin düzelmesinde ilk merhale olduğunu”* açıklamaktadır.⁶⁹⁶ Türkiye-İtalya Antlaşmasına benzer metne sahip olan İtalya-Yunanistan Dostluk ve Uzlaştırma Antlaşması 23 Eylül 1928 tarihinde Roma'da Mussolini ile Venizelos arasında imzalanmıştır.⁶⁹⁷

İtalyan basınında İtalya'nın uygulamakta olduğu aktif dış politikanın bir göstergesi olarak Venizelos'un Roma'da bulunduğu ve İtalya'nın Türk-Yunan Antlaşmasının bir an önce gerçekleşmesi için diplomatik baskı yapmakta olduğu yorumları yer almaktadır.⁶⁹⁸ Büyük savaş sonrasında, kısa bir zaman önce, fantastik emelleri için Anadolu'ya asker gönderen Venizelos'un, İtalyan-Yunan anlaşması imzalamak için Roma'da olması ve Türkiye ile anlaşma çalışmaları içinde bulunması tarihin ilginç bir yansıması olarak görülmektedir.⁶⁹⁹

Venizelos Roma'ya gelmeden bir ay önce İsmet Paşa'ya ve Tefik Rüşti Bey'e ayrı ayrı gönderdiği mektuplarla bir dostluk antlaşması imzalanması için diplomatik bir atak yapmış ve karşılığında 27 Eylül 1928 tarihinde İsmet Paşa ve Tefik Rüşti Bey tarafından verilen olumlu cevaplarla Türkiye-Yunanistan Antlaşmasına kadar gidecek olan yolun yeni bir başlangıcı meydana getirilmiştir.⁷⁰⁰ Türk-Yunan yakınlaşmasında İtalya'nın oynadığı rol konusu tezimizin içinde ileride işlenecektir.

2.2. Türkiye ve İtalya Dışişleri Bakanlarının Karşılıklı Ziyaretleri ve İtalya'nın Arabuluculuğu

2.2.1.İtalya Dışişleri Bakanı Müsteşarı Dino Grandi'nin Türkiye Ziyareti (16-22 Aralık 1928)

Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması'nın imzalanması sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerde gözle görünür bir gelişme ve sıcaklık meydana gelmiş olduğu görülmektedir. Bunun göstergelerinden birisi de Suat Bey tarafından Roma Büyükelçiliği'nde verilen 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı resepsiyonudur. Geç vakitlere kadar devam eden resepsiyona Dino Grandi ve Orsini Baroni eşleriyle birlikte katılmışlardır. Grandi burada yaptığı konuşmada; iki devrimin de aynı günlere denk gelmiş olduğunu belirterek, Gazi'nin her sahada vücuda getirmekte olduğu hayret verici devrimlerden takdirle

⁶⁹⁶ “Venizelos é Arrivato a Roma”, *Il Messaggerio*, 23 Eylül 1928. A. Akşin, *a.g.e*, s.221.

⁶⁹⁷ “Un Trattato di Amicizia e di Conciliazione”, *Corriera della Sera*, 25 Eylül 1928.

⁶⁹⁸ “La Fattiva Politica Internazionale dell'Italia”, *La Stampa*, 22 Eylül 1928.

⁶⁹⁹ “Venizelos a Roma”, *La Stampa*, 23 Eylül 1928.

⁷⁰⁰ Mektupların metni için bkz. Demiröz, *a.g.e*, s.153-156.

bahsetmiş, Türk milletinin refah ve saadetine ilişkin iyi temennilerde bulunmuş ve kadehini Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın sağlık, şeref ve saadetine kaldırmıştır.⁷⁰¹ Bu sırada İtalya'da Faşist devrim için çok önemli bir olay olan “Roma Yürüyüşü”nün altıncı yıldönümü kutlanmakta, Mussolini yayımladığı mesajla altı yıl içinde gerçekleştirilen devrimleri sıralamaktadır.⁷⁰²

Türk Hükûmeti tarafından, Tevfik Rüştü Bey'in 2-4 Nisan 1928 tarihlerinde gerçekleştirdiği Milano ziyaretine karşılık olarak, eşit seviyede bir İtalyan bakanın Türkiye'ye iadeyi ziyarette bulunulması arzu edilmekte ve bu dile getirilmektedir. Orsini Baroni, 11 Kasım 1928 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Türk-İtalyan Antlaşması'nın TBMM'de onay sürecinin devam etmekte olduğunu belirtmekte, Gazi, İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü'nün İtalya ile dostluk taraftarı olduğunu vurgulamakta ve Türk Hükûmeti tarafından Tevfik Rüştü Bey'in Milano ziyaretinin iadesinin beklenmekte olduğunu, Mussolini'nin bu konuda bir açıklama yapmasının Türkiye'de olumlu etki yaratacağını ve faydalı olacağını belirtmektedir.⁷⁰³

Mussolini, Orsini Baroni'ye 17 Kasım 1928 tarihinde gönderdiği telgrafta; Tevfik Rüştü Bey'in ziyaretine karşılık olarak, Grandi'nin Türkiye'ye ziyaret için gönderilmesine karar verdiğini bildirmekte, Baroni'nin bu ziyaret hakkında Türk Hükûmeti'ni bilgilendirmesini istemektedir.⁷⁰⁴ Baroni, mesajı aldıktan sonraki gün İsmet Paşa'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaretin sonuçları hakkında 18 Kasım 1928 tarihinde Mussolini'ye detaylı bir rapor göndermiştir. Baroni raporunda; Mussolini'nin gösterdiği bu desteğin Türk tarafınca memnunlukla karşılandığını belirtmekte, İsmet Paşa'nın Türk ordusunun gücünden bahsederek, İtalya ile Balkanlarda barışın en önemli garantisi olduğunu, Fransa'nın aşırı askerî harcamaları nedeniyle zayıf düşmüş olduğunu belirttiğini ifade etmektedir. Baroni, Osmanlı Bankasından şikayetçi olan İsmet Paşa'ya İtalyan bankalarının Türkiye'ye yardıma hazır olduğunu söylediğini de eklemektedir. İsmet Paşa-Baroni konuşmasında ayrıca Türkiye Merkez Bankası inşaatı konusunun da geçtiği, İsmet Paşa'nın bu inşaatın ne zaman başlatılacağını sorduğu, Baroni'nin ise gelecek bahara başlayacağı cevabını verdiği görülmektedir.⁷⁰⁵

⁷⁰¹ “Roma’da Cumhuriyet Bayramımız Hararetle Tes’it Edildi”, **Milliyet**, 4 Kasım 1928.

⁷⁰² “Il Messaggio di Mussolini nell’Anniversario della Marcia su Roma”, **La Stampa**, 29 Ekim 1928.

⁷⁰³ **DDI**, Seri 7, Cilt VII, (24 Eylül 1928-12 Eylül 1929), Belge: 64, 11 Kasım 1928, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1970, s.73.

⁷⁰⁴ **DDI**, 7/VII, Belge: 76, 17 Kasım 1928, s.86.

⁷⁰⁵ **DDI**, 7/VII, Belge: 77, 18 Kasım 1928, s.86-87. Türkiye'ye 1929'da davet edilen İtalyan uzman Kont Volpi, Türk parasının korunması için bir merkez bankası kurulması tavsiyesinde bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti

Bu sıralarda Türk basınında İtalya Dışışleri Bakanı Müsteşarı⁷⁰⁶ Grandi'nin Tevfik Rüştü Bey'in Milano ziyaretine karşılık olarak 20 Aralık 1928 tarihi civarında Ankara'ya geleceğinin öğrenilmiş olduğu haberleri yer almaya başlamıştır.⁷⁰⁷ Mussolini, Atina'daki İtalyan Büyükelçi De Angelis'e gönderdiği talimatında, Grandi'nin Ankara'dan sonra Atina'yı da ziyaret etmesi kararını almış olduğunu ancak bu haberin gizli tutulmasını istemektedir.⁷⁰⁸ Ancak bu arada Türk basınında Grandi'nin Türkiye'ye gelmeden önce Atina'ya uğramasının muhtemel olduğu haberleri de görülmektedir.⁷⁰⁹ Bu arada, Mussolini Orsini Baroni'ye verdiği talimatta; Türk-Yunan müzakeratının yakından takip edilmesini ve gerektiğinde tavassutta bulunulmasını bildirmektedir.⁷¹⁰

Ayın Tarihi'nde İtalyan basınına atıf yapılarak yayımlanan makalede; 2-4 Nisan 1928'de Tevfik Rüştü Bey tarafından yapılan Milano ziyaretine karşılık olmak üzere, 16-21 Aralık 1928 tarihleri arasında eşile birlikte Türkiye'yi ziyaret edecek olan Grandi'nin Ankara'yı ziyaret edecek olan ilk Batılı bakan olduğu, İtalyan tarafınca iadeyi ziyaret için en uygun kişinin belirlenmiş olduğu belirtilerek, Grandi'nin özelliklerini sıralanmaktadır. Buna göre; Grandi'nin hukuk eğitimi almış olduğu, bir süre gazetecilik yaptıktan sonra katıldığı savaşta (Birinci Dünya Savaşı) Alpin yüzbaşı rütbesine yükseldiği, kara gömleklilere katılarak Faşizmde çok önemli bir mevki edinmiş olduğu, Roma yürüyüşünde yer alan Grandi'nin daha sonra milis generali rütbesi almış olduğu, Mussolini'nin tercihi ile Dışışleri Bakanlığı Müsteşarlığına tayin edildiği belirtilmektedir.⁷¹¹ Milliyet gazetesine göre, İtalya, Türkiye ile ilişkilerine öylesine önem vermektedir ki, Roma mahfillerinde Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Grandi'nin Mart 1929'da Ankara'ya sefir olarak atanmasından bahsedilmektedir.⁷¹² Milliyet gazetesinde yer alan haberde, Milletler Cemiyeti'nin son toplantısında İtalya'yı temsil etmiş olan Grandi'nin Mussolini'nin en çok güvendiği devlet adamları arasında ön sıralarda yer almakta olduğunu belirterek, Mussolini'nin böyle önemli bir diplomatu Türkiye'ye göndermekle Faşist İtalya'nın Türkiye'nin dostluğuna ne kadar önem verdiğini gösterdiği ifade edilmektedir. Gazetede, Grandi gibi zeki ve nafiz bir diplomatın Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Avrupa barışı sahip olduğu önemi kısa sürede kavrayacağından emin

Merkez Bankası kurulması hakkında 11 Haziran 1930 tarihinde TBMM'de kabul edilen bir kanunla kurulan banka, 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete başlamıştır. Bkz. www.tcmb.gov.tr. (Erişim Tarihi:02.09.2019)

⁷⁰⁶ İtalya'da bu dönemde Başbakan Mussolini aynı zamanda dışışleri bakanlığını da üstlenmiş bulunmaktadır. Dışışleri bakanlığı müsteşarlığına 12 Eylül 1929 tarihinde Dino Grandi getirilmiştir. Dış politikada barışçı bir yol izlemeye çalışan Grandi, 20 Temmuz 1932 tarihine kadar fiilen İtalya Dışışleri Bakanı olarak görev yapacaktır.

⁷⁰⁷ "Türkiye-İtalya Dostluğu", **Milliyet**, 22 Kasım 1928.

⁷⁰⁸ **DDI**, 7/VII, Belge: 82, 22 Kasım 1928, s.101.

⁷⁰⁹ "Grandi'nin Atina'ya Uğraması Muhtemeldir", **Milliyet**, 26 Kasım 1928.

⁷¹⁰ "M.Mussolini'den İtalyan Sefirine Gelen Talimat", **Milliyet**, 14 Kasım 1928.

⁷¹¹ "Dino Grandi Cenapları Türkiye'de", **Ayın Tarihi**, S.57, Aralık 1928, s.4135-4136.

⁷¹² "M.Grandi Ankara'ya Sefir mi Olacak?", **Milliyet**, 13 Aralık 1928.

oldukları belirtilmektedir.⁷¹³ İtalyan basınında Grandi'nin ziyareti ile ilgili detaylar da yayımlanmaya başlamıştır. Grandi'nin 13 Aralık'ta Roma'dan Ankara'ya gitmek üzere hareket ettiği, bu ziyaretin amacının öncelikle Tefvik Rüştü Bey'in Nisan Ayında Milano'ya yapmış olduğu ziyarete karşılık vermek olduğu, Grandi'nin 15 Ocak'ta Atina'yı da ziyaret edeceği belirtilmektedir.⁷¹⁴

Dino Grandi, yanında eşi ve İtalyan heyeti ile 14 Aralık 1928 tarihinde saat 22.00'de Teodara vapuru ile Brindisi'den hareket etmiştir.⁷¹⁵ Grandi ve beraberindekiler 16 Aralık 1928 tarihinde saat 18.30'da İstanbul'a varmıştır.⁷¹⁶ Türk basınında Grandi'ye karşı büyük bir ilgi olduğu ve İstanbul'da samimi bir karşılama yapıldığı görülmektedir. Grandi, İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Bey, polis müdürü, hariciye murahhası, İtalya sefiri ve eşi ile sefaret erkânı tarafından karşılanmıştır. Grandi, Muhittin Bey'e üç yıl önce de İstanbul'a geldiğini ve İstanbul'u çok sevdiğini söylemiştir. İstanbul'da verdiği demeçte “*Bilhassa Türkiye'nin yeni merkezi olan Ankara'yı ziyaretimden çok memnun olacağım.*” ifadesini kullanan Grandi, Tokatlıyan Otel'e yerleşmiştir.⁷¹⁷ İstanbul'da valiyi ziyaret eden Grandi; camileri, çarşyı, Boğaz'ı gezmiştir⁷¹⁸. Grandi ve heyeti akşamüzeri trenle Ankara'ya hareket etmiştir⁷¹⁹.

İtalyan basını bu ziyarete büyük önem atfetmekte ve bu ziyaretin İtalya'nın Balkan siyaseti üzerinde önemli bir etki yaratacağı ifade edilmektedir. Il Giornale d'Italia gazetesinde Grandi'nin Ankara'yı ve Atina'yı ziyaretlerinde Akdeniz'de dostane ortak ilişkileri hazırlayacak olan İtalya, Türkiye ve Yunanistan arasında iyi ilişkiler tesis edeceğini belirtmektedir.⁷²⁰

Dino Grandi ve eşi, 18 Aralık 1928 sabahı saat 09.10'da yanında İtalya sefiri Baron Orsini ve eşi ve İtalyan heyeti ile Ankara'ya gelmiştir.⁷²¹ Ankara Tren Garı'nda başta Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Enis Bey olmak üzere kalabalık bir Türk devlet adamları heyeti ve İtalyan Büyükelçiliği görevlileri tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır. Polis müfrezesi tarafından karşılanan Grandi, Faşist selamıyla

⁷¹³ “M. Grandi'nin Hususiyetleri”, **Milliyet**, 17 Aralık 1928.

⁷¹⁴ “Grandi ad Angora e ad Atena”, **La Stampa**, 14 Aralık 1928. “La Visita dell'on. Grandi ad Angora e ad Atena”, **Il Messaggero**, 14 Aralık 1928.

⁷¹⁵ “Grandi Bu Akşam Geliyor”, **Milliyet**, 16 Aralık 1928.

⁷¹⁶ “Grandi a Costantinopoli”, **La Stampa**, 18 Aralık 1928. “Grandi Dün Akşam Geldi”, **Milliyet**, 17 Aralık 1928.

⁷¹⁷ “M. Grandi Geldi”, **Milliyet**, 17 Aralık 1928.

⁷¹⁸ “M. Grandi Bu Sabah Vali Beyi ve Camileri Ziyaret Etti”, **Akşam**, 18 Aralık 1928.

⁷¹⁹ “M. Grandi Gitti”, **Milliyet**, 18 Aralık 1928.

⁷²⁰ “Il Viaggio dell'on. Grandi”, **Il Giornale d'Italia**, 14 Aralık 1928.

⁷²¹ **Ayın Tarihi**, S.57, Aralık 1928, ss.4130.

karşılık vermiştir.⁷²² Bayan Grandi'ye, Tevfik Rüştü Bey ve eşi namına bir buket çiçek takdim edilmiştir.⁷²³ Dino Grandi ve heyeti Tevfik Rüştü Bey ile kahvaltı yaptıktan sonra, Ankara Palas Oteli'ne yerleşmiştir. Rahatsız olan TBMM başkanı Kâzım (Özalp) Paşa'nın evine giderek kart bırakan Grandi, saat 16.30'da Başbakan İsmet (İnönü) Paşa tarafından kabul edilmiştir. Grandi, Ankara'da kaldığı süre boyunca Meclis Başkanı, Türk Hükûmeti üyeleri, politik kişiler ve kordiplomatik personelle değişik görüşmelerde bulunmuştur.⁷²⁴ Grandi'yi karşılayanlar arasında Cumhuriyet gazetesi başyazarı ve Muğla Milletvekili Yunus Nadi Bey de bulunmaktadır.

Tevfik Rüştü Bey tarafından, Grandi ve eşi şerefine Ankara Palas'ta Türk ve İtalyan bakan, diplomat ve devlet adamları ile sivil ve askerî erkanın katılımıyla bir akşam yemeği verilmiştir. Başbakan İsmet Paşa'nın da eşiyle birlikte katıldığı yemek sonunda, Tevfik Rüştü Bey yaptığı konuşmada; Nisan 1928'de Milano'da görüştüğü Mussolini hakkında övgü ve hayranlık içeren sözcükler sarf etmektedir. İki devlet arasında imzalanan ve Meclisleri tarafından onaylanmış olan Türkiye-İtalya Antlaşmasının sadece Akdeniz'le sınırlı olmayan bir dostluğu gösterdiğini ifade eden Tevfik Bey, Grandi ve heyeti şahsında tüm İtalyan milletini selamlamaktadır. Dino Grandi yaptığı konuşmada; 1928 Nisan ayında Tevfik Rüştü Bey'in yaptığı Milano ziyaretine karşılık olarak geldiğini, Tevfik Bey'in konuşmasında Mussolini'ye hitap eden hüsnü kabul ve samimiyet tezahürlerinden çok mütehassıs olduğunu, yeni Türkiye'yi yakından görmesine fırsat veren bu ziyaretten dolayı kendisini çok mutlu hissettiğini belirtmekte ve Milano Mülakatının önemine işaret etmektedir. Ankara'da kaldığı süre zarfında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk milleti tarafından gösterilmekte olan ve İtalya tarafından takdirle karşılanan bağımsızlık, yenilenme ve ilerleme yolundaki gelişmeleri ve çalışmalarını yakından inceleme fırsatı bulacağını belirten Grandi, İtalya'nın tarihinde yaşamış olduğu olaylar sebebiyle Türkiye'nin göstermiş olduğu mücadele ve gelişmeyi başka milletlerden çok daha iyi bir şekilde anladığını ifade etmektedir.⁷²⁵ Grandi, konuşmanın devamında her iki tarafın parlamentolarında onaylanmış olan Türk-İtalyan Antlaşması'nın büyük bir öneme sahip olduğunu, Türk-İtalyan Antlaşması'nın 5 Aralık 1928 tarihinde İtalya Meclisi'nde onaylanması esnasında Mussolini tarafından yapılan konuşmayı⁷²⁶ hatırlatarak “*Mussolini'nin Türkiye'nin devasa gayretlerinin İtalyanlar tarafından hayretle takdir*

⁷²² “M. Grandi Cenapları Ankara'da”, **Hizmet**, 18 Aralık 1928.

⁷²³ “L'On. Grandi Accolto Festosamente ad Ankara”, **Il Giornale d'Italia**, 20 Aralık 1928.

⁷²⁴ “Colorasi Brindisi ad Angora fra Grandi e Ruscdi Bey”, **Corriera della Sera**, 20 Aralık 1928.

⁷²⁵ “Le Accoglienze di Angora all'on. Grandi”, **La Stampa**, 20 Aralık 1928. “Colorasi Brindisi ad Angora”, **Corriera della Sera**, 20 Aralık 1928. “Hariciye Vekili ve M. Grandi'nin Nutukları”, **Milliyet**, 19 Aralık 1928.

⁷²⁶ “Mussolini Parla alla Camera Trattato Italo-Turco”, **Il Messaggero**, 6 Aralık 1928.

*edilmesi lâzım geldiğini belirttiğini,” Mussolini’nin ayrıca, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Faşist İtalyan Hükûmeti’nin sadakatine güvenebileceği” mesajını iletilmesini kendisinden istediğini, bu mesajı iletmekten mutlu olduğunu belirterek kadehini Türk milletinin refah ve mutluluğuna kaldırdığını ifade etmiştir.*⁷²⁷

Grandi, 19 Aralık 1928 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiş ve bir saatten uzun süren bir görüşme gerçekleştirilmiştir.⁷²⁸ Bundan sonra 20 Aralık 1928 tarihinde Ankara’dan ayrılan Grandi 21 Aralık sabahı İstanbul’a gelmiştir. Bazı millî sarayları ve şehrin bazı semtlerini gezen ve Boğaz’da bir gezinti yapan Grandi akşam saat 20.00’de kaldığı Tokatlıyan Oteli’nde gazetecileri kabul etmiştir. Bu kabulde Grandi, Gazi Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeden duyduğu heyecanı şu sözlerle ifade ediyor:

*“Reisicumhur Gazi Hazretleri tarafından kabul olunmak şerefine nail olduğum zaman bu kadar kısa müddet zarfında vuku bulan mucizenin nedenini anladım...Gazi ile yaptığım mülakatı bu dakikada büyük bir hayranlıkla hatırlıyorum. Onunla konuşurken memleketini mazinin ağır rabitalarından kurtarmış ve kudretli azmiyle Türkiye’nin bilumum dostlarının arzu ettikleri ve bugün hakikat olan istikbalini temin etmiş olan Türk milletinin büyük reisine niçin bu kadar perestiş ettiğini anladım.”*⁷²⁹

Ankara seyahatinden ve gördüğü hüsnükabulden çok memnun olan Grandi, Türkiye’yi 3 yıl evvel ziyaret etmiş olduğunu, Ankara’nın çağdaş bir şehir haline geldiğini takdirle gözlendiğini, demiryolları ve diğer hükûmet dairelerinin özellikle ilmi irfan sahasında büyük gelişme göstermiş olduklarını, Gazi Çiftliği’ni ziyaret esnasında ziraat alanındaki gelişmelere şahit olduğunu ifade ederek; *“Bir İtalyan, bir Faşist, bütün bir milletin huzur ve saadete erişmek ve yükselmek için sarfı mesai eylemesini kemal-i ehemmiyetle kaydetmeden geçemez”* demekte ve eklemektedir: *“Ankara, azmin doğurduğu bir harikadır.”*⁷³⁰

Grandi, 22 Aralık 1928 tarihinde trenle Roma’ya gitmek üzere İstanbul’dan ayrılmıştır. İstanbul Vali Vekili ve Belediye Başkanı Muhittin Bey ile aralarında Orsini Baroni’nin de bulunduğu ve çok sayıda resmî Türk-İtalyan görevliler tarafından uğurlanmıştır. Tren hareket ettiğinde uğurlamak için sallanan şapkalara Grandi, Faşist selamı ile karşılık vermiştir.⁷³¹ Grandi’nin Türkiye’yi ziyaretine ilişkin yayımlanan resmî tebliğde; Tefik Rüştü Bey ile Grandi arasındaki görüşmelerde, *“Türk-İtalyan ilişkilerinin çok samimi ile mükemmel olduğu, iki milletin karşılıklı olarak iyi anlaşılmuş çıkarlarının karşılıklı anlayış ve güvene dayanan sağlam temellere dayandığını tespit etmiş oldukları”* ifadelerine yer

⁷²⁷ “M.Dino Grandi Cenapları Ankara’da”, **Ayın Tarihi**, S.57, Aralık 1928, s.4130-4134.

⁷²⁸ “Un Colloquio tra Grandi e Kemal”, **Corriera della Sera**, 21 Aralık 1928.

⁷²⁹ “M.Grandi’nin Beyanâtı”, **Ayın Tarihi**, Aralık 1928, S.57, s.4134.

⁷³⁰ “M.Grandi Diyor ki”, **Milliyet**, 22 Aralık 1928.

⁷³¹ “M.Grandi Dün Gitti”, **Milliyet**, 23 Aralık 1928. **Ayın Tarihi**, S.58, Ocak 1929, s.4134.

verilmektedir.⁷³² Grandi 25 Aralık 1928 tarihinde döndüğü Roma’da icra etmiş olduğu önemli seyahat hakkında Mussolini’ye detaylı bilgi arz etmiştir.⁷³³

Il Messaggero gazetesinde, Grandi’nin ziyaretinin Türk basınında oldukça olumlu karşılandığı belirtilmekte ve Türk İtalyan ilişkilerinin Dünya ve Akdeniz barışı için öncelikli öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır.⁷³⁴ Siirt milletvekili ve gazeteci Mahmut Bey, Faşist İtalya’nın en kuvvetli siyasal kişiliklerinden birisi olan Grandi’nin Türkiye’ye gelmesinin iki ülke ilişkilerinin gelişmesine büyük bir katkıda bulunacağını, büyük devletlerin bu konuda ihmalkâr olmalarına rağmen, Mussolini’nin isabetli bir karara imza atarak bu ziyaretin gerçekleşmesini temin ettiğini, Mussolini’nin “*Mustafa Kemal’in münevver Türkleri ile dostluk yapacağız, çünkü İtalya’nın menfaati bunu emrediyor*” dediğini ifade etmektedir.⁷³⁵

Grandi’nin Ankara ziyareti Sovyetler Birliği tarafından endişe ve rahatsızlıkla karşılanmaktadır. İtalya’nın Moskova’daki Büyükelçisi Cerruti, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey’le Moskova’da yaptığı görüşmeye ilişkin gönderdiği raporunda; Sovyetlerin, Grandi’nin Türkiye’ye yaptığı ziyaretten rahatsız olduklarını, Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Maksim Litvinov’un; Vasıf Bey’e, İtalyanların Yunanistan ile ittifak yapmaları karşılığında Türkiye’ye ne verdiklerini sorduğunu, Ankara’daki Sovyet Büyükelçi Suritz’in Türk-İtalyan antlaşmasına engel olamadığı için suçlanmakta olduğunu bildirmektedir.⁷³⁶ Avanti gazetesi İtalya’nın dış politikasını eleştirdiği haberinde; İtalya’nın dış politikasının Türkiye ve Vatikan ile yapılan antlaşmalardan ibaret olduğunu, diğer antlaşmaların bir öneme sahip olmadığını, Grandi’nin Türkiye seyahatinin bir raporunun dahi düzenlenmemiş olduğunu çünkü bunun pratik sonuçlarının olamayacağını belirtmektedir.⁷³⁷

Grandi’nin yaptığı ziyaret ve görüşmeler ilişkin olarak düzenlenmiş bir tutanak veya belgeye ulaşamamakla birlikte bu ziyaretin sonuçları hakkında İtalyan arşivinde ulaşabildiğimiz belgede; Grandi’nin Türkiye temasları esnasında Türk-Yunan anlaşmasının imzalanması ve İtalya’nın Türkiye’ye ekonomik olarak girmesi konularında girişimlerde bulunduğu, bu bilgilerin resmî kaynağının ise Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny’nin gönderdiği rapor olduğu anlaşılmaktadır.⁷³⁸

⁷³² “Tebliğ”, **Milliyet**, 21 Aralık 1928.

⁷³³ “Grandi Riferisce a Mussolini sul Viaggio ad Ankara”, **La Stampa**, 27 Aralık 1928.

⁷³⁴ “L’on. Grandi e Il Ministro degli Esteri di Turchia” **Il Messaggero**, 20 Aralık 1928.

⁷³⁵ Siirt Vekili Mahmut, “M. Grandi”, **Milliyet**, 19 Aralık 1928.

⁷³⁶ **DDI**, 7/VII, Belge: 144, 5 Ocak 1929, s.169-170.

⁷³⁷ “Mosca Prende e Roma”, **Avanti**, 13 Ocak 1929.

⁷³⁸ **DDI**, 7/VII, Belge: 76, Dipnot.2, 3 Haziran 1929, s.86.

Grandi'nin Türkiye ziyaretinin sebebinin, Tefik Rüşti Bey'in Milano ziyaretinin karşılığı olarak beyan edilmekle birlikte, İtalyan Hükûmeti'nin asıl amacının, Türkiye-Yunanistan arasında devam etmekte olan müzakerelerinin bir an önce tamamlanarak iki ülke arasındaki anlaşmanın imzalanmasını temin ve takip etmektir. Mussolini'nin asıl amacı ise Türkiye-Yunanistan arasındaki bu anlaşma sonrasında İtalya-Türkiye ve Yunanistan arasında üçlü bir anlaşma yapmaktır. Bu ziyaretin diğer amacının Türkiye'deki İtalyan ekonomik faaliyetlerinin artırılması olduğu anlaşılmaktadır. Türk Hükûmeti ise uluslararası yalıtılmışlıktan kurtulmak ve ekonomik gelişimi için ihtiyaç duyduğu mali kaynaklara ulaşmak için Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirmek amacına uygun olarak Grandi'nin ziyaretinden beklediği faydaları elde etmiş olmaktadır. Sovyetler Birliğinin Türk-İtalyan ilişkilerinin giderek gelişmesinden endişeye kapılması ise Türk-Sovyet ilişkilerinin durumu hakkında yeterli fikir vermektedir.

2.2.2. Dino Grandi'nin Atina Ziyareti (15-17 Ocak 1929)

2-4 Nisan 1928 tarihlerinde Milano'da Tefik Rüşti Bey-Mussolini ve Mussolini-Michalakopoulos görüşmelerinde ele alınan konulardan en önemlisi, Mussolini tarafından Türkiye-Yunanistan ve İtalya arasında imzalanması arzu edilen üçlü antlaşma konusudur. Bu görüşmelerde Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerde arzu edilen düzeye henüz ulaşılamamış olması nedeniyle üçlü antlaşma yerine üç adet ikili antlaşma imzalanması üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Nitekim bundan sonra 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da İtalya ile Türkiye arasında Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması imzalanmıştır.

Yunanistan'da Venizelos'un 1928'de iktidara gelmesi sonrasında Yunan dış politikasında dinamik ve çok taraflı ilişkiler dönemi de başlamıştır. Türkiye ile anlaşma zemini arayan ve İtalya ile antlaşma imzalamak isteyen Venizelos'un aktif politikaları ve İtalya'nın bu konudaki istekleri sonucunda 23 Eylül 1928 tarihinde Roma'da İtalya ile Yunanistan arasında Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması imzalanmıştır. İtalya ile Türkiye arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da imzalanan Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması metni ile aynı esaslara sahip olan bu antlaşma, İtalya bakımından İtalya-Yunanistan ve Türkiye arasında meydana getirilmesi planlanan üçlü ittifak antlaşması doğrultusunda atılmış önemli adımlardan birisi olarak değerlendirilmektedir.

Bundan sonra Mussolini'nin Türkiye ile Yunanistan arasında bir antlaşma yapılmasını sağlamak üzere çalışmalarını yoğunlaştırmış olduğu görülmektedir. Dino Grandi'nin 16-21 Aralık 1928 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmesindeki nedenlerden birisi de Türkiye ile

Yunanistan arasında devam etmekte olan görüşmelerde bir sonuç alınmasında aracı olmak ve böylece Mussolini tarafından arzu edilen üçlü ittifak için gereken siyasal zemini hazırlamaktır. Mussolini aslında bu üçlü ittifaka Bulgaristan'ın da dahil olmasını da istemektedir. Bu dönemde Türk basınında Mussolini'nin sadece Türkiye-Yunanistan arasında değil Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya arasında bir anlaşma akdine mi çalıştığı konusu sorulmaktadır.⁷³⁹

Bu siyasal iklim içinde Dino Grandi'nin dört günlük bir ziyaret için Atina'ya gideceği,⁷⁴⁰ Grandi'nin ziyaretiyle ilgili olarak Yunan makamları tarafından Atina'da yoğun hazırlıklar yapılmakta olduğu haberleri basında yer almaktadır.⁷⁴¹

Grandi, 12-15 Ocak 1929 tarihlerinde Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Grandi'nin ziyareti, Venizelos'un Roma'ya yaptığı ziyarete karşılık olarak yapılmaktadır. Yugoslavya'da karışıklıkların olduğu bir dönemde yapılan bu ziyaretin önemi bir kat daha artmıştır.⁷⁴² Grandi, 12 Ocak 1929 tarihinde Teodora vapuru ile Pire limanına gelmiş ve burada Yunan Dışişleri Bakanı Karaparos ve resmî yetkililer tarafından parlak bir şekilde karşılanmıştır.⁷⁴³ Grandi, Atina'da 13 Ocak 1929 tarihinde Venizelos'la yaptığı uzun görüşmede, Türk-Yunan ilişkileri hakkında devam etmekte olan mübadele görüşmeleri konusunda Ankara'nın görüşlerini aktarmış ve Mussolini'nin bu meselelerin bir an evvel halli doğrultusundaki temennilerini izah etmiştir. Venizelos, bu temenniye olumlu karşılamaktadır.⁷⁴⁴

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından Grandi şerefine verilen ziyafete Türk elçisi de katılmıştır. Ziyafette İtalya'ya ve Mussolini'ye muhabbet gösterilmiştir. Grandi, burada yaptığı konuşmada, daha önce Roma'da imzalanan Yunan-İtalyan antlaşmasının Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de barış ve ortak menfaatlere büyük bir katkı yapacağını ifade etmektedir.⁷⁴⁵

Grandi 14 Ocak 1929 tarihinde Atina'da gazetecilere verdiği beyanatta; imzalanmasını pek mümkün gördüğü Türk-Yunan antlaşmasının Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de barışı takviye edeceğini belirtmektedir.⁷⁴⁶ Atina gazetelerinde; Grandi'nin Atina'ya geldiğinde aynı Ankara'ya gittiğinde yaptığı gibi Türkiye ile Yunanistan arasında muallakta olan konuların çözümü hususunda girişimlerde bulunmuş olduğu ve bu sayede Türk-Yunan antlaşmasının

⁷³⁹ “Yeni İtilaf?”, **Milliyet**, 1 Ocak 1929.

⁷⁴⁰ “M. Grandi Atina'ya Gidiyor”, **Milliyet**, 8 Ocak 1929.

⁷⁴¹ “M. Grandi Atina'da Bir Hafta Kalacak”, **Vakit**, 10 Ocak 1929.

⁷⁴² “M. Grandi Dün Atina'ya Vardı”, **Vakit**, 13 Ocak 1929.

⁷⁴³ “L'On. Grandi ad Atena”, **La Stampa**, 13 Ocak 1929.

⁷⁴⁴ “Italia e Grecia”, **La Stampa**, 14 Ocak 1929. “M. Grandi Mübadele Müzakeratı”, **Milliyet**, 15 Ocak 1929.

“M. Grandi Venizelos'a Noktai Nazarımızı Anlattı”, **Vakit**, 15 Ocak 1929.

⁷⁴⁵ “M. Grandi Atina'da Beyanatta Bulundu”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1929.

⁷⁴⁶ “Fra Italia e Grecia”, **Corriera della Sera**, 15 Ocak 1929.

gerçekleştirilebileceği yorumları yapılmaktadır.⁷⁴⁷ Grandi, Atina'dan ayrılmadan önce 15 Ocak 1929 tarihinde gazetecilere verdiği demeçte; İtalya'nın Milletler Cemiyeti ve sulhu törpülemek istediği iddialarını reddederek şöyle söylemiştir: “*İtalya sulhun umumiyetle ve bilhassa kendinin alakadar olduğu, Doğu Akdeniz’de takviyesine matuf her teşebbüse iştirake hazırdır. Sulh binasına kendimiz de bir taş ilave edersek pek memnun olacağız. Türk- İtalyan Antlaşması sulh binasına koyulan en büyük taştır. Bu itilafa ne büyük önem verdiğimizizi söylemeye lüzum görmem.*”⁷⁴⁸

Grandi'nin Türkiye'den sonra Yunanistan'ı ziyaret etmesi ve İtalyan-Yunan dostluğuna vurgu yapan açıklamaları dikkat çekicidir. Bu açıklamalar İtalya'nın bu ziyaretten beklentileri konusunda yeterli işaretleri vermektedir. Avrupa basınında bu ziyaretin amacının İtalya ile Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanacak bir ittifak meydana getirmek olabileceği haberleri yer almaktadır.⁷⁴⁹ Bunlardan birisi de Argauer Tageblatt gazetesinde “Akdeniz Meseleleri” başlığı ile yer alan makaledir. Bu makalede Türkiye ile İngiltere arasında Musul meselesi devam ederken İtalya'nın da Türkiye'ye taarruza hazırlanmış olduğu, Türkiye'nin bu durum karşısında sükunetle hareket ettiği belirtilmektedir. Mussolini'nin Musul meselesinin halledilmesinden sonra Türkiye'ye karşı temayül göstermeye başladığı belirtilen makalede, Tevfik Rüştü Bey-Mussolini görüşmesi sonrasında gelişen ilişkiler sonrasında İtalya'nın Türk-Yunan mübadele meselesinin halledilmesi yönünde arabuluculukta bulunduğu da ifade edilmektedir. Gazetede ayrıca, İtalya'nın asıl hedefinin Türkiye-Yunanistan ve İtalya arasında bir ittifak kurmak olduğu, bu ittifakın en önemli sorununun kime karşı kurulacağı, bu ittifakın Süveyş yolunu kontrol altına alarak, İngiltere'nin Hindistan ve Avustralya yolunu kesebileceğine dikkat çekmektedir. Uzun makalenin sonunda; Suriye meselesinin halledilmesi karşılığında Türkiye'nin Fransa'nın karşısında ve İtalya'nın yanında yer almasının mümkün olup olmayacağının da sorgulanmaya ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁵⁰

Grandi, Yunanistan seyahatinden ülkesine döndükten sonra bu gerçeği ilk defa olarak Roma'da gazetecilere verdiği beyanatta kendisi de ifade etmiştir. Grandi, gazetecilere verdiği mülakatta Türkiye-Yunanistan-İtalya ittifakından bahsetmektedir. Grandi, Türkiye, Yunanistan ve İtalya'nın nesiller sürecek bir barış ve sükunete ihtiyaç duyduklarını, bunun temin etmek için İtalya-Yunanistan-Türkiye arasında üç taraflı bir ittifakın imzalanmasına

⁷⁴⁷ “M. Grandi Atina'dan Müfarekat Etti”, **Vakit**, 16 Ocak 1929.

⁷⁴⁸ “M. Grandi'nin Mühim Beyanati”, **Akşam**, 20 Ocak 1929.

⁷⁴⁹ “Avrupa Gazeteleri Grandi'nin Türkiye-Yunanistan-İtalya Arasında Üç Taraflı Misak Akdine Çalıştığını Yazıyorlar”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1929.

⁷⁵⁰ “Türkiye'nin Harici Siyaseti”, **Ayn Tarihi**, S.59, Şubat 1929, s.4173-4176.

ihtiyaç duyulduğunu, Ankara ve Atina seyahatlerini de bunun için gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.⁷⁵¹ Nitekim İtalya'nın Atina Büyükelçisi, 18 Ocak 1928 tarihinde Venizelos'u ziyaret ederek, Grandi'ye gösterilen hüsnü kabulden dolayı teşekkür etmekte ve Mussolini'nin Türk-Yunan müzakeratının bir an önce tamamlanarak anlaşmanın gerçekleştirilmesi temennilerini iletmektedir.⁷⁵²

Dino Grandi'nin önce Türkiye'yi ve hemen arkasından Yunanistan'ı ziyaret etmesinin amacının, İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de izlemeye başladığı dış politika ile açıklamak mümkündür. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Yugoslavya ve Fransa ile ciddi sorunlar yaşamakta olan İtalya; Fransa ve Fransa'nın güdümündeki Küçük Antant (Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya) karşısında Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de denge meydana getirmeye çalışmaktadır. Küçük Antant'ın endişe duyduğu revizyonist ülkelerden birisi olan Macaristan ile de ilişkilerini geliştiren ve Arnavutluk ile ittifak antlaşması imzalayan İtalya, bu politikaya göre Türkiye, Yunanistan ve İtalya arasında da bir ittifak aramakta ve bu ittifaka daha sonra Bulgaristan'ın da dahil olmasını hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan Antlaşması'ndan sonra da devam etmekte olan ikili sorunların çözümünde arabuluculuk rolü oynayarak, yakınlaşmayı sağlayacak ve böylece asıl hedefi olan Türkiye-Yunanistan-İtalya üçlü ittifakı için gereken siyasal zemini hazırlamış olacaktır.

2.2.3. Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti (27 Nisan- 30 Nisan 1929)

Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini arasında 3-4 Nisan 1928 tarihlerinde icra edilen Milano Mülakatı sonrasında ısınan ilişkilerin bir sonucu olarak 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da imzalanan "Türkiye- İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması" ile iki savaş arasında Türk İtalyan ilişkilerinin "altın çağı" başlamış oluyordu. Bundan sonra Grandi'nin Ankara ziyareti ile iyice sıkılaştan ilişkilerle Türkiye, Lozan Barış Antlaşması sonrası dönemde kendisine karşı yöneltilmiş en önemli tehdit olarak gördüğü İtalya ile bir anlaşma ve iş birliği zemini yakalamış ve rahat bir nefes almış oluyordu. Türkiye böylece büyük devletlerden sadece Sovyetler Birliği'nin dostluğuna dayanan uluslararası ilişkilerdeki seçeneksizliğini azaltarak, batı dünyası ile daha sağlıklı ilişkiler geliştirmek için bir açılım yapıyordu. Gelişen olumlu ilişkileri muhafaza etmek ve geliştirmek, Grandi'nin yapmış

⁷⁵¹ "M. Grandi Niçin Seyahat Etti?", **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1929. "M. Grandi, Türkiye-İtalya-Yunanistan İttifakından Bahsediyor", **Milliyet**, 20 Ocak 1929.

⁷⁵² "Grandi'nin Beyanatı", **Vakit**, 20 Ocak 1929

olduğu ziyareti iade etmek maksadıyla Tevfik Rüştü Bey, 27-30 Nisan 1929 tarihlerinde Roma'yı ziyaret etmiştir.

Baroni, 11 Nisan 1929 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Tevfik Rüştü Bey'in Berlin ve Cenevre'de icra edeceği faaliyetlerin sadece maske niteliği taşıdığını, asıl hedefinin ise Roma'ya gelerek Mussolini ve Grandi ile uzun görüşmeler yapmak olduğunu bildirmektedir. Baroni, Türkiye'nin Gazi ve İsmet Paşa tarafından yönetilmekte olan temel politikalarından birisi olan İtalya ile ilişkiler konusuna çok önem verildiğini, Türkiye'nin yakın geçmişinde yaşadığı tecrübelerinden dolayı bağımsızlık konusunda çok hassas olduğunu, ikili ilişkilerde bu konuya dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷⁵³

İtalyan basınında, Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini arasında Milano'da geçen yıl yapılmış olan görüşmeye dikkat çekilmekte ve Tevfik Rüştü Bey'in birkaç gün içerisinde Roma'ya gelerek Başbakan Mussolini ile görüşmeler yapacağı haberleri yer almaktadır.⁷⁵⁴ Corriera della Sera gazetesinde; Tevfik Bey'in Silahsızlanma Konferansı için geldiği Cenevre ve Berlin'de yaptığı temaslar sonrasında Roma'ya geleceği ve iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin doğruluğunun teyit edilmesi maksadıyla Mussolini ile görüşeceği, Tevfik Rüştü Bey'in bu ziyaretinin İtalyan Hükûmeti tarafından takdirle karşılandığı haberleri yer almaktadır.⁷⁵⁵ Il Messaggero gazetesi, Tevfik Rüştü Bey'in daha önce 1924 yılında Milletler Cemiyeti'nin bir toplantısında görevli olarak Roma'ya gelmiş olduğunu ancak Dışişleri Bakanı sıfatıyla resmî olarak ilk defa Roma'ya geleceğini, Milano Mülakatı sonrasında Dino Grandi'nin Ankara ziyaretinin iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin onaylanması bakımından önemli bir faaliyet olduğunu ve ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir adım olarak değerlendirildiğini, Tevfik Rüştü Bey'in ziyaretinin özellikle büyük bir öneme sahip olduğunu ve takdire şayan bir eylem olarak değerlendirildiğini belirtmektedir.⁷⁵⁶

Tevfik Rüştü Bey ve Türk Heyeti İtalyan Hükûmeti tarafından kendisine tahsis edilen özel bir tren ile 26 Nisan 1929 tarihinde Brenner'den İtalya'ya giriş yapmış ve direkt olarak Roma'ya doğru hareket etmiştir. Tevfik Rüştü Bey'e eşi ve kızı da eşlik etmektedir.⁷⁵⁷ Tevfik Rüştü Bey ve heyeti 27 Nisan 1929 tarihinde saat 08.30'da Roma Tren Garı'nda Dışişleri Müsteşarı Dino Grandi ve eşinin de dahil olduğu kalabalık bir heyet tarafından törenle

⁷⁵³ DDI, 7/VII, Belge.369, 11 Nisan 1929, s.377.

⁷⁵⁴ "Il Prossimo Arrivo a Roma", *Il Giornale d'Italia*, 24 Nisan 1929.

⁷⁵⁵ "La Prossima Visita al Duce", *Corriera della Sera*, 24 Nisan 1928.

⁷⁵⁶ "Il Ministro degli Esteri di Turchia", *Il Messaggero*, 25 Nisan 1929.

⁷⁵⁷ "Il Ministro degli Esteri Turco in Italia", *Corriera della Sera*, 27 Nisan 1929.

karşılanmıştır. Karşılayanlar arasında Orsini Baroni ve eşi ile Roma Valisi Kont D'Ancora ve Roma Büyükelçisi Suat Bey de bulunmaktadır.⁷⁵⁸

La Stampa gazetesinde yayımlanan yazıda, İtalya-Türkiye ilişkileri üzerinde bir analiz yapılmakta ve geçmişte İtalya'nın Anadolu sahillerine çıkarma yapacağı söylentilerinden sadece iki yıl sonra Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanmış olmasına dikkat çekilerek bu gelişmelerden duyulan memnuniyet dile getirilmektedir. Aynı yazıda, Grandi'nin Ankara yolculuğu ve Tevfik Rüştü Bey'in Mussolini ile yapacağı görüşmelerin iki halk arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesinde nasıl bir ilerleme kaydedilmiş olduğunu göstermekte olduğu belirtilirken, Türkiye İtalya arasındaki ilişkilerde Faşizmin en canlı ideallerinden birisi olan "Akdeniz Dayanışma Ruhu"na önem vermek gerektiği vurgulanmaktadır.⁷⁵⁹ Corriera della Sera gazetesinde Türkiye'deki gelişmeler ve Türk dış politikası hakkında yayımlanan yazıda; Tevfik Rüştü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın en çok güvendiği isimlerden birisi olduğu belirtilmekte, politik kariyeri sadece parlak değil aynı zamanda güvenilir olan Tevfik Bey'in döneminde Türk dış politikasının son yıllarda önemli ve başarılı bir atılım gösterdiği, 26 devletle anlaşmalar imzalamış olan Türkiye'nin birçok uluslararası sorununun çözüldüğü, belirtilmektedir. Bu başarılarla Türkiye'nin prestijinin çok yükseldiği ve böylece uluslararası sisteme dahil olduğu belirtilen yazıda, bu gelişmelerin Gazi'nin yurtiçinde uygarlık, din ve teknik gibi konularda yaptığı reformlara destek sağladığı ifade edilmektedir. Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında uygulamış olduğu politikalardan tamamen farklı olarak her türlü maceradan uzak ve istikrarlı bir yönetim içinde bulunduğu belirtilen yazıda; Türkiye'nin Faşist İtalya ile de tatminkâr bir seviyede bir ilişki içinde olduğu ifade edilmektedir. Barış ve kalkınma yanlısı olan Faşist İtalya'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni Türkiye'si ile bu olumlu şartlarda moral ve ekonomik ilişkiler aramakta olduğu, İtalya'nın Türkiye'nin tüm alanlarda kalkınmasına ilgi göstermekte olduğu, Türkiye'nin başarısının Doğu'nun istikrara ve refahına önemli katkı yaptığı bunun da İtalya'nın yararına olduğu, Türkiye'nin kalkınmasının İtalya'da sempati ile karşılanmakta olduğu tespiti yapılmaktadır. Geçmişte Türkiye'ye karşı İtalya'nın Anadolu'yu işgal etmek üzere harekete geçeceği söylentilerini ortaya atanların kendi çıkarları için bunu yaptıkları vurgulanan yazıda; Duce ile Tevfik Bey'in Milano'da yaptıkları ilk görüşmede ortaya çıkan iyimserliğin sonraki gelişmeler için umut yarattığı, bunun ilk sonucunun da Türk-İtalyan antlaşması olduğu, bu

⁷⁵⁸ "Hariciye vekili Roma'da", **Milliyet**, 28 Nisan 1929. "Il Ministro degli Esteri di Turchia", **Il Messaggero**, 28 Nisan 1929.

⁷⁵⁹ "Tevfik Bey a Roma", **La Stampa**, 27 Nisan 1929.

antlaşmanın tüm Avrupa diplomasisinde ve özellikle Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de güvenliği artırıcı ve aynı zamanda uyarıcı bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir.⁷⁶⁰

Tevfik Rüştü Bey, 27 Nisan 1929 tarihinde saat 11.00’de İtalya Kralı III. Vittorio Emanuel tarafından; öğle üzeri saat 12.00’de ise Başbakan Mussolini tarafından kabul edilmiştir⁷⁶¹. Tevfik Rüştü-Mussolini arasında gerçekleştirilen ve bir saat süren görüşme sonucunda Stefani Ajansı tarafından yayımlanan resmî tebliğde; iki devlet adamının güncel önemli meseleler hakkında mülakatta bulundukları, özellikle iki ülke arasındaki ilişkiler bakımından iki tarafın görüşlerinde tam bir mutabakat bulunduğu açıklanmaktadır.⁷⁶² Mussolini ile çok samimi bir ortamda görüşen Tevfik Rüştü Bey’in bu mülakatı; Mustafa Kemal Paşa ve Mussolini’nin enerjik faaliyetlerine dikkat çeken İtalyan gazetesi La Tribuna’da 28 Nisan 1928 tarihinde yayımlanan yazıda; Tevfik Rüştü Bey’in ziyaretinin sıradan bir ziyaret olmadığı, Akdeniz’de İtalya tarafından izlenmekte olan muhtar siyasetle, Cumhuriyetçi Türkiye tarafından kabul edilen yeni millî ve müstakil siyaset tarafından meydana getirilmiş bir siyasal faaliyet olduğu belirtilmektedir.⁷⁶³ İtalya Kraliçesi, 27 Nisan öğleden sonra Tevfik Rüştü Bey’in eşini ve kızını kabul ederek, Türkiye’deki yenilikler ile kadınların mevki ve hedefleri konusunda bilgi edinmiş ve Türk kadınlarına selam ve teveccühlerini bildirmiştir.⁷⁶⁴

Türk İtalyan ilişkilerindeki dostluğa ve bu ziyaretin önemine işaret eden Il Giornale d’Italia Gazetesi’nde; Tevfik Rüştü Bey’in Türkiye’nin İtalya hakkında beslediği dostluk hislerini izhar için geldiğini beyan ettiği belirtilerek, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti üyesi olmamasına rağmen uluslararası sahada giderek daha faal bir rol oynadığına ve dünyadan telkin ettiği itimadı takviye etmekte olduğuna dikkat çekilmektedir.⁷⁶⁵

27 Nisan Akşamı Teatro Reale’de Giuseppe Verdi⁷⁶⁶ tarafından bestelenmiş olan “*La Forza del Destino*-Kaderin Gücü” isimli operayı izleyen Tevfik Rüştü Bey, Suat Bey ile 28 Nisan’da Meçhul Asker Anıtı ve içinde İtalyan krallarının mezarları da bulunan Pantheon’u ziyaret etmiştir.⁷⁶⁷ 28 Nisan öğleden sonra Roma Valiliği tarafından Tevfik Rüştü Bey

⁷⁶⁰ “Tevfik Ruscdi Bey a Roma”, **Corriera della Sera**, 28 Nisan 1929.

⁷⁶¹ “Il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Il Messaggero**, 28 Nisan 1929. “İtalya Hariciye Vekilimizi Kabul Etti”, **Akşam**, 29 Nisan, 1929.

⁷⁶² “La Visita al Re e un Colloquio col Duce”, **Corriera della Sera**, 28 Nisan 1929. “Roma Mülakatı”, **Milliyet**, 29 Nisan 1929.

⁷⁶³ **Aydın Tarihi**, S.62, Mayıs 1929, ss.4384.

⁷⁶⁴ “M.T. Rüştü ve Kraliçe”, **Milliyet**, 29 Nisan 1929.

⁷⁶⁵ “Il Ministro Turco degli Esteri a Roma”, **Il Giornale d’Italia**, 28 Nisan 1929, s.5.

⁷⁶⁶ **Giuseppe Verdi (1813-1901)**: İtalyan operası geleneğinden gelen dünyaca meşhur İtalyan besteci, İtalyan milliyetçiliğinin en önemli simalarından birisidir.

⁷⁶⁷ **Aydın Tarihi**, S.62, Mayıs 1929, ss.4388.

şerefine verilen kabule Tevfik Rüştü Bey ve eşi ile katılmışlardır. Grandi ve eşinin yanı sıra, Orsini Baroni ve eşi ile çok sayıda İtalyan ve Türk diplomat ve devlet adamı bu kabule iştirak etmiştir. Kabulden sonra Mussolini Müzesi ziyaret edilmiştir. Tevfik Rüştü Bey ve ziyaretçiler müzeye girerken orkestra tarafından Türk İstiklal Marşı ve daha sonra Faşist Marşı olan “Giovenizza” çalınmıştır.⁷⁶⁸

Mussolini tarafından 28 Nisan’da Excelsior Otel’de Tevfik Rüştü Bey şerefine İtalyan Hükûmeti ve Faşist Parti’nin önemli politikacılarının katılımıyla bir akşam yemeği verilmiştir⁷⁶⁹. Mussolini’nin sağında Tevfik Rüştü Bey’in eşi, solunda ise Suat Bey’in eşi oturmaktadır. Oldukça samimi bir havada cereyan eden bu yemek sonunda Mussolini tarafından Tevfik Rüştü Bey’e “*tüm İtalyan halkı adına hoş geldiniz*” diyerek başlatılan konuşmada; Tevfik Rüştü Bey’in bu ziyaretinin iki ülke arasındaki dostluğun yeni bir kanıtı olduğu, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin çok eskilere dayandığı, Türkiye’nin Gazi Mustafa Kemal’in aydınlatıcı önderliğinde her sahada gösterdiği gelişmelerin İtalyan milleti tarafından takdir ve sevgiyle takip edilmekte olduğu belirtilmektedir. İtalyan milletin Türkiye’ye karşı büyük bir sempati ile baktığını, İtalya ile Türkiye arasındaki dostluğun tüm Avrupa’nın ve özellikle Akdeniz’in güvenliği için çok değerli olduğunu belirten Mussolini, iki ülke arasındaki ilişkilerin iki tarafın da çıkarlarına uygun olacak biçimde politik, ekonomik ve kültürel alanlarda geliştirilmesini amaçladıklarını ifade etmektedir. Tevfik Rüştü Bey’le daha önce Milano’da yapmış oldukları görüşmeler neticesinde ortaya çıkan Türk-İtalyan antlaşması ve Türk-İtalyan dostluğunun Avrupa ve özellikle Akdeniz’de barış için önem taşıdığını belirten Mussolini tarafından, “*Türkiye ile İtalya arasındaki dostluğun Akdeniz’de barış ve güvenin devamı için haiz olduğu önem*” vurgulanarak, Tevfik Bey’in şahsında Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türk milletine selam ve saygılarını gönderdiği ifade edilmektedir.⁷⁷⁰ Tevfik Rüştü Bey tarafından yapılan konuşmada; Mussolini’nin Türkiye ve Gazi Mustafa Kemal ile ilgili yaptığı değerlendirmeler ve kibar ifadelerinden dolayı çok memnun kaldığı, İtalya Kralı’nın yüksek idaresi altında, Mussolini’nin çizdiği yolda hızla gelişmekte olan İtalyan milletin de Türkiye’de aynı samimiyetle takip edilmekte olduğu belirtilmektedir. Tevfik Rüştü Bey, Roma’da gösterilen yakınlık ve misafirperverlik için ayrıca teşekkür ettiğini ifade ederek, Kral tarafından kabul edilmekten onur duyduğunu, karşılıklı olumlu ilişkiler ve ortak çıkarlara dayanan Türk-İtalyan dostluğunun geniş alanda faydalı ve verimli olacağını ifade etmektedir., Türk-İtalyan ilişkilerinin Avrupa ve Akdeniz barışı için birinci

⁷⁶⁸ “L’amicizia Italo-Turca Riaffermata a Roma”, **Corriera della Sera**, 30 Nisan 1929.

⁷⁶⁹ “L’Amicizia Italo-Turca Garanzia Solida di Pace”, **Il Giornale d’Italia**, 30 Nisan 1929.

⁷⁷⁰ “L’Amicizia Italo-Turca Garanzia di Pace per il Mediterraneo” **La Stampa**, 29 Nisan 1929.

derecede önemli olduğunu, Mussolini tarafından ortaya koyulan yüksek ve tam güvenin tam anlamını diğer devletlerden çok daha iyi anladığını vurgulayan Tevfik Rüştü Bey, Türk-İtalyan ilişkilerinin bu mihver üzerinde gelişeceğine emin olduğunu belirterek kadehini tüm İtalyan halkının şerefine kaldırmıştır. Bu konuşmaların ardından Türk İstiklal Marşı, İtalyan Kraliyet Marşı ve Giovenizza Marşı orkestra tarafından çalınmıştır.⁷⁷¹

Corriera della Sera, Tevfik Rüştü'nün Mustafa Kemal'in en sadık iş arkadaşlarından birisi olduğuna vurgu yaptığı haberinde, Avrupa ve Asya devletleriyle 26 adet tarafsızlık ve dostluk antlaşması imzalayan Türkiye'nin, bu politikası ile uluslararası alanda etkin olduğu ve nüfuzunun artmasını sağladığına değinmektedir. Böylece Gazi'nin liderliğinde Türkiye'de gerekli reformları yapmak için uygun ortam bulunduğunu belirtmektedir. İtalya'nın; Türkiye'nin her sahada gelişmesini arzu ettiğini belirten gazete, kahraman Türk halkına karşı İtalyan kamuoyunda hiçbir fena fikir bulunmadığını ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı istila emelleri beslediği ve harp hazırlıkları yapmakta olduğu haberlerinin doğru olmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca Tevfik Rüştü Bey'in Milano'da Mussolini ile yaptığı görüşme sonrasında 1928 Türk-İtalyan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalandığını, bu seferki mülakatlardan sonra ise bir ticaret anlaşmasının yapılmasının beklendiğini belirtmektedir.⁷⁷²

La Rassegna Italiana'da yayımlanan yönetici makalesinde; Tevfik Rüştü Bey'in ilk kez resmî olarak Roma'yı ziyaret ettiği, geçen yıl Milano'da Mussolini ile Tevfik Rüştü Bey arasında gerçekleştirilen mülakat sonrasında, Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanması sonrasında Grandi'nin Türkiye ziyareti, bu kez Tevfik Rüştü Bey'in Roma ziyareti ve Mussolini ile görüşmelerde bulunmasının iki devrimci ülke arasındaki ilişkilerdeki ilerlemeyi gösterdiği ifade edilmektedir. Yazıda ayrıca Türkiye'nin zengin hammadde kaynaklarına ve gelişmeye muhtaç bir sanayiye sahip olduğu, İtalya'nın ise gelişmiş sanayisi için hammaddeye ihtiyaç duyduğu belirterek bu koşullarda iş birliği yapılabileceğine dikkat çekilmektedir.⁷⁷³

Tevfik Rüştü Bey, 29 Nisan 1929'da Roma'da İtalyan ve diğer yabancı gazetecileri kabul ederek mülakat vermiştir.⁷⁷⁴ Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin çok samimi olduğunu, ticaret ilişkilerinin de çok yakında imzalanacak bir ticaret antlaşması ile düzenleneceğini, bunun için bir İtalyan heyetinin yakında Ankara'ya geleceğini, Türkiye'nin

⁷⁷¹ "Italia e Turchia", **Il Messaggero**, 30 Nisan 1929. "Türkiye-İtalya Dostluğu Hakkında Mussolini'nin Nutku", **Milliyet**, 30 Nisan 1929.

⁷⁷² "Italia e Turchia", **Corriera della Sera**, 28 Nisan 1929. **Ayın Tarihi**, S.62, Mayıs 1929, ss.4388-4390.

⁷⁷³ "La Visita di Tewfik Bey a Roma", **La Rassegna Italiana**, Anno.XII, Serie.III, Maggio 1929, Vol.XXIII, ss.463-464.

⁷⁷⁴ **Ayın Tarihi**, S.62, Mayıs 1929, ss.4383-4390.

İtalya'ya en elverişli tavizleri sağlayacağını, Türkiye ile Yunanistan arasında yakın zamanda bir dostluk anlaşması imzalanması hususunda istekli olduklarını, Arnavutluk'taki yeni rejimin krallık olması nedeniyle Türkiye tarafından tanınmadığını, başka bir sorun olmadığını belirterek şöyle eklemektedir: “*Biz aynı zamanda milliyetçiyiz ve Çin'den Güney Amerika'ya kadar milliyetçiliklere sempati ile bakıyoruz.*”⁷⁷⁵ The Times gazetesi, Tefvik Bey'in Roma ziyaretinin asıl amacının Türk-İtalyan ticaret sözleşmesinin gerçekleştirilmesi olduğunu belirtmektedir.⁷⁷⁶

Tefvik Rüştü Bey, 29 Nisan 16.00'da İtalyan Mebusan Meclisi'nin diplomatlar locasından açılışını takip etmiş ve meclis tarafından şiddetle ve samimiyetle alkışlanmıştır.⁷⁷⁷ Tefvik Rüştü Bey, aynı gün saat 18.00'de Mussolini ile Chigi Sarayında bir mülakatta bulunmuştur. Bu arada Türk-İtalyan Antlaşması'nın her iki tarafın parlamentolarında onaylanma süreci tamamlanmış olduğundan, 29 Nisan 1929 tarihinde antlaşmanın onay belgelerinin karşılıklı değişimi Chigi Sarayı'nda Suat Bey ile Mussolini arasında yapılmış ve antlaşma resmen 5 yıl için yürürlüğe girmiştir.⁷⁷⁸ Aynı akşam Suat Bey tarafından Türk Büyükelçiliğinde Mussolini şerefine bir akşam yemeği verilmiştir. Mussolini'nin eşi ile katıldığı yemeğe Grandi ve Orsini Baroni de yemeğe eşleri ile iştirak etmişlerdir. Bu yemekten önce parlak bir resepsiyon verilmiştir.⁷⁷⁹

Tefvik Rüştü Bey, La Tribuna gazetesine 30 Nisan 1929'da verdiği mülakatta; İtalya'da gördüğü hüsnü kabulden çok memnun olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸⁰ La Tribuna gazetesi; Tefvik Rüştü'nün ziyaretinden bahisle, Türk-İtalyan ilişkilerinin samimiyet ile meşbu olduğunu ve geçmişteki anlaşmazlıkların Ankara'yı Roma'dan uzak tutmak isteyen bedhahların işi olduğunu, İtalya'nın Türk- Yunan meselelerinin halline matuf teşebbüslerinin, Türk-İtalyan antlaşmasının Avrupa'nın en hassas bölgesindeki barışın korunması için kuvvetli bir destek oluşturduğunu belirtmektedir.⁷⁸¹

Tefvik Rüştü Bey ve Türk Heyeti 30 Nisan akşamı saat 21.00'de Venedik'e gitmek üzere trenle Roma'dan ayrılmıştır. Roma Tren Garı'nda Grandi başta olmak üzere İtalyan erkanı ve Suat Bey ile kalabalık bir resmî grup tarafından uğurlanmış⁷⁸² ve 1 Mayıs'ta vardığı

⁷⁷⁵ “La Politica Estera della Turchia Esposta da Tefvik Bey ai Giornalisti”, **Corriera della Sera**, 30 Nisan 1929.

⁷⁷⁶ “Tefvik Rushdi Bey in Roma”, **The Times**, 30 Nisan 1929.

⁷⁷⁷ **Ayın Tarihi**, S.62, Mayıs 1929, ss.4501.

⁷⁷⁸ “Scambio delle Ratifiche del Trattato”, **La Stampa**, 30 Nisan 1929.

⁷⁷⁹ “Un Nouvo Colloquio”, **Corriera della Sera**, 30 Nisan 1929.

⁷⁸⁰ **Ayın Tarihi**, S.62, Mayıs 1929, ss.4390. (Pester Lloyd, 1 Mayıs 1929)

⁷⁸¹ “Roma Mülakatı”, **Milliyet**, 30 Nisan 1929.

⁷⁸² “La Partenza da Roma del Ministro degli Esteri Turco”, **Corriera della Sera**, 1 Mayıs 1929.

Venedik'te yine üst düzey devlet erkani tarafından karşılanmıştır.⁷⁸³ Tefvik Rüştü Bey 4 Mayıs'ta İtalya topraklarını terk ederken Duce'ye gönderdiği telgrafta şu ifadelerde bulunmaktadır: *“Bu güzel cana yakın ve misafirperver ülkeyi terk ettiğimiz anda, İtalya'da kaldığımız sürece bize gösterdiğiniz parlak ve samimi karşılama için size en sıcak teşekkürlerimi sunarım.”*⁷⁸⁴

Tefvik Rüştü Bey'in Roma ziyareti Yunan kamuoyunda da genel olarak olumlu karşılanmıştır. Arlotta, Mussolini'ye gönderdiği raporunda, Yunan basınında bir miktar şüphecilik olmakla birlikte Tefvik Rüştü Bey'in Roma ziyaretine geniş yer vermekte olduklarını belirtmektedir.⁷⁸⁵ Bulgaristan'da yayımlanan La Bulgarie gazetesi kısa bir zaman öncesine kadar dünyadan yalıtılmış bir halde olan Türkiye'nin, kısa bir zamanda, MC üyesi olmamasına rağmen, Batılı devletlerle kurmayı başardığı ilişkilerin hayret verici olduğu tespitini yapmaktadır.⁷⁸⁶

Tefvik Rüştü Bey, Türkiye'ye 5 Mayıs 1929'da İstanbul'a varmış ve burada verdiği demeçte; Cenevre, Berlin ve Roma'yı kapsayan seyahatinden oldukça memnun olarak döndüğünü, İtalya'da daha sınırdan itibaren büyük bir ilgiyle karşılandıklarını, Roma'da Mussolini ve Grandi ile birçok kez görüşme fırsatı bulduğunu, Kral ve Kraliçe ile de görüşme yaptığını, bütün İtalya ricali tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya çok büyük bir hürmet ve muhabbet gösterildiğini, Roma'da İtalyan Mebusan Meclisi'ni ziyareti esnasında bu hürmet ve muhabbetin tezahüratla gösterilmiş olduğunu ifade etmekte ve İtalya ile yakında bir ticaret anlaşması yapılacağını, bu maksatla yakında bir heyetin Ankara'ya geleceğini belirtmektedir.⁷⁸⁷ 7 Mayıs'ta Ankara'ya gelen Tefvik Rüştü Bey, İsmet Paşa'ya; *“Paşam, sizi memnun edecek haberlerim var.”* diyecektir.⁷⁸⁸

Tefvik Rüştü Bey, 19 Mayıs 1929 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada; Berlin ve Roma'yı ziyaret etmiş olduğunu belirterek, her iki büyük memlekette de kendisine Türkiye'ye karşı siyaset ve münasebetlerini ifade eden çok samimî tezahürat içinde iyi kabul gösterdiklerini ifade etmektedir. Tefvik Rüştü Bey şöyle eklemektedir:

“Temelleri Milano'da atılan Türkiye- İtalya dostluğunun çok sağlam esaslar üzerinde kurulduğunu bir defa daha karşılıklı görmek ve göstermek için Roma'yı ziyaretimin iyi bir vesile teşkil ettiğini memnuniyetle kaydederim. (Şiddetli alkışlar). Bu seyahat

⁷⁸³ “Il Ministro degli Esteri Turco a Venezia”, **Corriera della Sera**, 2 Mayıs 1929.

⁷⁸⁴ “Una Telegramma al Duce”, **Corriera della Sera**, 5 Mayıs 1929.

⁷⁸⁵ **DDI**, 7/VII, Belge.395, 1 Mayıs 1929, s.401-402.

⁷⁸⁶ “Tefvik Bey'in Roma ve Berlin Mülakatları”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1929.

⁷⁸⁷ “Tefvik Rüştü Bey”, **Anadolu**, 6 Mayıs 1929. “Hariciye Vekilimiz Avrupa'daki Siyasi Faaliyetini Anlatıyor”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1929.

⁷⁸⁸ “Ankara İstasyonunda”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1929.

müşahedelerimden her yerde Büyük Reisimize karşı izhar ve ibraz olunan haklı itibarı ve hükümetinizin takip ettiği açık ve samimi siyasetin tevhit ettiği itimadı bilhassa ve memnuniyetle arza şayan görürüm."⁷⁸⁹

2.2.4. Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti (27-29 Kasım 1930)

10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi ve 30 Ekim 1930 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşmasının meydana getirilmesinde İtalyan devlet adamları ve özellikle Mussolini'nin arabuluculuk gayret ve destekleri oldukça önemli bir yere sahiptir.⁷⁹⁰ Uzun ve sıkıntılı bir süreç sonunda imzalanan Türk-Yunan antlaşmaları ile her iki ülke de aralarındaki sorunları çözerek ülkelerini üçüncü ülkelerin saldırılabileceği zayıf, sorunlu ülkeler haline gelmekten çıkarmış ve rahat bir nefes almış oluyorlardı.⁷⁹¹ Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmış olan Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşmasını gerçekleştirilmesinde Mussolini'nin katkıları nedeniyle, Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini ve İsmet Paşa ile Mussolini arasında tebrik ve teşekkür içeren karşılıklı olarak telgraflar çekilmiştir.⁷⁹² Türk-Yunan anlaşmalarının meydana getirilmesi sonrasında Mussolini ile Tevfik Rüştü Bey ve İsmet Paşa arasında karşılıklı olarak gönderilen bu samimi telgraflar iki ülke arasındaki ilişkilerde ulaşılan olumlu atmosferi göstermektedir.

Bu dönemde Türkiye, çok önem vermekte olduğu Balkan birliğinin meydana getirilmesi konusunda, Yunanistan ile yakınlaşma sonucunda bu devletle yaptığı iş birliği sayesinde önemli gelişmeler kaydetmeye başlayacak ve Balkan birliğinin ilk toplantısı 5 Ekim 1930 tarihinde Atina'da yapılacaktır.

Fransa ile özellikle Akdeniz ve Balkanlarda oldukça sert bir rekabet içinde olan İtalya için Doğu Akdeniz'de Türkiye-Yunanistan-İtalya arasında meydana getirilebilecek bir ittifak antlaşması hayati öneme sahip bulunmaktadır. Fransa'nın Akdeniz Paketi teklifinin İngiltere tarafından uygun bulunmaması ve İtalya'nın Akdeniz'de Fransa'ya eşit donanma istemesi Akdeniz'de bir pakt yapılmasını oldukça zorlaştırmaktadır.⁷⁹³ Muharrem Feyzi, İtalya ile Fransa arasındaki rekabete dikkat çekerek, bir gün aralarında bir savaş çıkacağını ve bu savaşın Akdeniz'de olacağını her iki tarafın da bildiği yorumu yapmaktadır.⁷⁹⁴ Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırı konusundaki anlaşmazlık konuları devam etmekte iken Chicago Tribune gazetesinde çıkan bir haberde; İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi

⁷⁸⁹ TBMM ZC, Devre.III, C.12, İçtima.II, 67.İnikat, 19 Mayıs 1929, s.65.

⁷⁹⁰ Cumhuriyetin İlk On Yılı..., s.286.

⁷⁹¹ Demiröz, a.g.e, s.106.

⁷⁹² "Mösyö Mussolini ve Tevfik Bey Arasında Telgraflar", Cumhuriyet, 11 Kasım 1930.

⁷⁹³ "Akdeniz Misakı", Milliyet, 20 Ocak 1930.

⁷⁹⁴ Muharrem Feyzi, "Akdeniz'de Rekabet", Cumhuriyet, 18 Kasım 1930.

karşısında Fransa’da endişe meydana geldiği, bu durumun Fransa ile İtalya’nın arasını açtığını belirtilmektedir.⁷⁹⁵

İtalya ile ilişkilerde geline bu olumlu hava içinde Tefik Rüştü Bey’in Roma’ya giderek Mussolini ve Grandi ile görüşmeler yapması gündeme gelmiştir. Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması’nın imzalanmasından sonra, Tefik Rüştü Bey, Türk Heyeti ile 6 Kasım 1930 tarihinde Cenevre’de başlayacak olan Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı toplantısına katılmak üzere Türkiye’den ayrılırken verdiği beyanatta, dönüş yolunda İtalya’yı ziyaret edebileceğini belirtmektedir.⁷⁹⁶ Basında Tefik Rüştü Bey eşi ile, yanında Türk basınından temsilcileri olduğu halde 27-29 Kasım 1930 tarihleri arasında Roma’yı ziyaret edeceği ve bu ziyarete Avrupa basınında çok önem verilmekte olduğu haberleri yer almaktadır.⁷⁹⁷ Il Giornale d’Italia gazetesinde 19 Kasım 1930 tarihinde yer alan haberde, Tefik Rüştü Bey’in İtalya’nın da desteği ile gerçekleştirilmiş olan Türk-Yunan Dostluk Antlaşması’nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, iki günlük bir ziyaret için Roma’ya geleceğini, bu ziyaretin özel bir anlam taşımakta olduğunu, Türkiye-İtalya ilişkilerinin çok samimi ve dostane olduğu, Tefik Rüştü Bey’in Mussolini ve Grandi ile önemli görüşmeler yapacağını belirtmektedir.⁷⁹⁸

Silahsızlanma Konferansı toplantısına katılmayan Grandi, Aloisi’ye gönderdiği telgrafında; 8 Kasım 1930 tarihinde Tefik Rüştü Bey’e gönderdiği mesaj ile Tefik Bey’in Roma’ya gelerek Mussolini’yi ziyaret etmesinden Mussolini’nin mutlu olacağını kendisine bildirildiğini, Tefik Rüştü Bey’i tekrar görmek ve fikir alışverişinde bulunmak istediğini, Türk-Yunan Antlaşması’nın imzalanması dolayısıyla Mussolini’ye gönderilen teşekkür telgrafına cevap olarak 8 Kasım 1930 tarihinde Tefik Rüştü Bey’e telgraf gönderildiğini ifade etmektedir.⁷⁹⁹ Tefik Rüştü Bey Silahsızlanma Konferansı toplantısına katılmak üzere geldiği Cenevre’de İtalyan temsilci Marki Paulucci ile çeşitli görüşmelerde bulunmaktadır.⁸⁰⁰ Bu sıralarda Tefik Rüştü Bey’in yanında eşi ve üç milletvekili ile Roma’ya gidecekleri ve Tefik Bey’in mühim mülakatlarda bulunacağı haberleri basında yer almaktadır.⁸⁰¹

Tefik Rüştü Bey eşi ile 27 Kasım 1930 tarihinde yanında Türk gazetecileri Necmettin Sadık (Sadak), Mehmet Asım (Us) ve Mahmut (Soydan) Beyler ile birlikte saat 08.40’ta

⁷⁹⁵ “Türkiye-İtalya”, **Cumhuriyet**, 26 Mart 1930.

⁷⁹⁶ “Tefik Rüştü Bey Mühim Bir Beyanatta Bulundu”, **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1930.

⁷⁹⁷ “Roma Seyahatine Ehemmiyet Veriliyor”, **Cumhuriyet**, 15 Kasım, 1930.

⁷⁹⁸ “Prossimo Arrivo a Roma del Ministro Turco degli Esteri”, **Il Giornale d’Italia**, 19 Kasım 1930. “Tefik Rüştü Bey’in Roma Seyahati”, **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1930.

⁷⁹⁹ **DDI**, 7/IX, Belge.356, 8 Kasım 1930, s.508.

⁸⁰⁰ “Tefik Rüştü Bey Neler Söyledi”, **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1930.

⁸⁰¹ “Tefik Rüştü Bey Roma’ya Gidiyor”, **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1930.

geldiği Roma Tren Garı'nda Dino Grandi ve üst düzey İtalyan bürokratları tarafından parlak bir şekilde karşılanmıştır. Saat 11.00'de İtalya Kralı tarafından kabul edilen Tevfik Rüştü Bey, müteakiben Palazzo Venezia'da Mussolini tarafından kabul edilmiş ve kırk dakika süren bir görüşme yapmışlardır.⁸⁰² Grandi ile Chigi Sarayı'nda görüşme yapan Tevfik Rüştü Bey şerefine akşam 20.30'da Grandi tarafından büyük ve geniş katılımlı bir ziyafet verilmiştir. Akşam yemeğine Tevfik Rüştü Bey'in eşi ve Grandi'nin eşi de katılmıştır⁸⁰³. 28 Kasım'da Pantenon'u ve Kral Umberto'nun mezarına ziyaret eden Tevfik Rüştü Bey şerefine Senato Başkanı Lando Ferretti tarafından Palazzo Madama'da bir resepsiyon verilmiştir. Tevfik Rüştü Bey akşam Türkiye Büyükelçiliği'nde bir yemek vermiştir. Bu yemeğe Grandi ve eşi ile çok sayıda İtalyan devlet adamı katılmıştır.⁸⁰⁴ Bu arada, İtalya Basın Yayın Müdürü Lando Ferretti tarafından Türk gazetecilerin onuruna bir yemek düzenlenmiştir.⁸⁰⁵

İtalyan basınında ziyaretlerin oldukça samimi bir havada cereyan ettiği, siyasi ve ekonomik meselelerin ele alındığı belirtilmekte, iki Akdeniz devleti arasındaki ilişkileri kesin surette açıklayan anlaşmaların başlangıcını teşkil eden Tevfik Rüştü Bey-Mussolini ve Mussolini-Michalokopoulos arasındaki 1928 Milano mülakatları hatırlatılmaktadır. Basında ayrıca, 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması'ndan bugüne kadar devam eden dostluk ilişkilerine İtalya'nın Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmış olan antlaşmaların gerçekleştirilmesindeki katkısına dikkat çekilmektedir.⁸⁰⁶ Il Giornale d'Italia; karşılıklı güven ve iş birliği arzusuna dayanan Türk-İtalyan ilişkilerinin tamamen memnuniyet verici bir durumda olduğunu, Gazi'nin şahsında kendisine lazım olan liderini bulan yeni Türkiye'nin yükselmesini İtalya'nın ilgiyle izlemekte olduğunu, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in en önemli devleti olduğunu belirtmektedir.⁸⁰⁷

Newyork Times gazetesi, 25 Kasım'da; siyasi mahfillerde ses getiren Litvinov-Grandi görüşmesinden 3 gün sonra; Tevfik Rüştü Bey'in yaptığı ziyarete dikkat çekmektedir. Bu ziyaretlerin İtalya'nın Asya ve Doğu Avrupa'daki yayılma emellerinin bir yansıması olarak gören gazete; Tevfik Rüştü'nün ziyaret nedenlerinden birisinin de Türk-Yunan antlaşması konusundaki yardımlara teşekkür etmek olduğunu, Mussolini'nin 1928 ilkbaharında, Tevfik Rüştü ve Michalakapulos ile görüşerek Türkiye ve Yunanistan'ın hangi koşullarda anlaşabileceği konusunda izahat verdiğini belirtmekte, Türkiye-Yunanistan-İtalya arasındaki

⁸⁰² "La Visita al Capo del Governo", **Il Giornale d'Italia**, 29 Kasım 1930.

⁸⁰³ "La Visita del Ministro Turco degli Esteri a Roma", **Il Popolo d'Italia**, 28 Kasım 1930. "Il Ministro degli Esteri Turco a Roma", **La Stampa**, 28 Kasım 1930.

⁸⁰⁴ "La Giornata Romana di Tewfik Ruscdi Bey", **La Stampa**, 29 Kasım 1930.

⁸⁰⁵ "Una Colazione in Onore", **Il Giornale d'Italia**, 29 Kasım 1930.

⁸⁰⁶ "Identita di Interessi", **La Stampa**, 28 Kasım 1930.

⁸⁰⁷ "L Prima Giornata di Tewfik Ruscdi Bey", **Il Giornale d'Italia**, 28 Kasım 1930.

anlaşmanın önemine dikkat çekmekte, İtalya'nın Macaristan ve Bulgaristan ile olduğu gibi Türkiye ve Yunanistan'ın da diplomatik nüfuzuna almak istediğini iddia etmektedir.⁸⁰⁸ Corriera della Sera gazetesinde yer alan haberde, Litvinov-Grandi görüşmesinin olası sonuçları ve İtalya'nın Doğu Akdeniz'de izlemekte olduğu politikanın Fransa'da endişeyle izlenmekte olduğu belirtilmektedir.⁸⁰⁹

Muharrem Feyzi, Cenevre'de Silahsızlanma Konferansı toplantıları devam ederken Milano'da Litvinov-Grandi görüşmesinin gerçekleştirilmesinin manidar olduğunu, Fransa ile anlaşmazlıkları devam eden İtalya'nın, Sovyetler Birliği'ne yaklaşmaya başladığını, Faşist İtalya ile Komünist Sovyetler Birliği arasında dış politikada meydana gelen bu yakınlığın ilginç bir siyasal olay olduğunu, bunun örneklerinin geçmişte yaşanmış olduğunu ve dünya savaşına kadar gittiğini belirtmektedir. Almanya-İtalya ve Sovyetler Birliği'nin silahsızlanma konularında ittifak halinde oldukları gibi anlaşmaların revizyonunu da istediklerini belirten Muharrem Feyzi, bunların bir blok oluşturmaları halinde bunun sonucunun genel bir harbe kadar gidebileceği yorumunda bulunmaktadır.⁸¹⁰

Fransa'da yayımlanan Paris Midi gazetesinde yer alan ve İtalyan basını tarafından fantezi olarak değerlendirilen bir makalede; Tevfik Rüştü Bey'in ziyaretinin, Litvinov-Grandi görüşmesinin hemen arkasından yapılmış olmasının bir rastlantı olmadığı, Tevfik Rüştü Bey'in ziyaretinin esas hedefinin Türkiye-İtalya-Yunanistan arasında imzalanacak üçlü antlaşmanın gerçekleştirilmesi olduğu, bu şekilde Ege Denizi'nin bu üç devletin kontrolüne geçeceği iddia edilmektedir.⁸¹¹ Buna karşılık olarak Litvinov tarafından yapılan açıklamada; birbirine yakın zamanlarda gerçekleştirilmiş olan Milano ve Roma görüşmelerinin, Sovyetler Birliği'ni zayıflatmak ve izole etmek isteyen ancak barış sever maskeler ardında gizlenenlerde endişe yaratabileceği ifade edilmektedir.⁸¹²

Dino Grandi-Tevfik Rüştü Bey görüşmesine ait Grandi tarafından hazırlanmış olan toplantı tutanağını İtalyan arşiv belgesinden incelediğimizde tespit edilen hususları şöyle sıralamak mümkündür: Görüşmede Tevfik Bey, Türk-Yunan antlaşmasının meydana getirilmesinde ve imzalanmasında İtalya'nın vermiş olduğu destek, yapıcı çalışmaları ve arabuluculuk faaliyetlerinden övgüyle bahsetmektedir. Grandi ise Milano Mülakatı'ndan yaklaşık iki yıl sonra Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmış olan mübadele antlaşması,

⁸⁰⁸ "New York Times", **Milliyet**, 27 Kasım 1930.

⁸⁰⁹ "La Politica Italiana nel Levante", **Corriera della Sera**, 29 Kasım 1930.

⁸¹⁰ Muharrem Feyzi, "Moskova-Roma", **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1930.

⁸¹¹ "Fantasie della Stampa Francese", **Il Giornale d'Italia**, 2 Aralık 1930.

⁸¹² "Italia, Russia e Turchia", **La Stampa**, 29 Kasım 1930.

siyasal antlaşma ve deniz silahlarının dengelenmesi protokolünden duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. Grandi, Türk-Yunan anlaşmazlıklarındaki zorlukların Yunan tarafından kaynaklandığını bildiğini ifade etmektedir. Grandi, Tevfik Rüştü Bey'e; Türk Hükûmeti'nin Türk-Yunan-İtalyan Doğu Akdeniz Paktı konusundaki niyetlerini sormaktadır. Tevfik Rüştü Bey ise Türk-Yunan-Bulgar anlaşmasının gerçekleşmesi konusunun önemini vurgulamaktadır. Grandi; Fransız yanlısı olarak değerlendirilen Fethi (Okyar) Bey'in kurduğu Serbest Fırka'nın Türk-İtalyan ilişkilerine olumsuz etkilerde bulunmakta olduğunu, Mussolini'nin bu partinin kapatılması sebebiyle memnuniyet duyduğunu ancak bu düşüncelerini Tevfik Rüştü Bey'e söyleyemediğini not almıştır.⁸¹³

Mussolini, 28 Kasım 1930 tarihinde Roma'da aynı zamanda gazeteci olan Türk milletvekilleri Mahmut (Soydan), Asım (Us) ve Necmeddin Sadık (Sadak) Beyleri, Venedik Sarayı'nda kabul ederek bir mülakat vermiştir.⁸¹⁴ Mussolini, verdiği mülakatta; Türk milletini büyük bir gelişme yoluna sevk eden Gazi hazretlerine hürmetlerinin ulaştırılmasını rica ederek başlamıştır. Mussolini, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde tanıştığı, Türk hukukunun müdafaasındaki ince zekasıyla hayretle takdir ettiği İsmet Paşa'ya da selam ve saygılarını sunmaktadır. Türk milletinin maddi ve manevi sahalardaki gelişmelerini büyük bir takdirle izlediğini, yakın gelecekte Türkiye'yi pek parlak bir gelecek beklediğini, İtalya'nın dostluğundan emin olunabileceğini belirten Mussolini; *"Ben ikiyüzlü adam değilim, sözümde duran adamın, dostunuzum deyince daima dost kalırım"* diye eklemektedir. *"Esasen İtalya'yı Türkiye'den ayıran hiçbir itilaf noktası kalmamıştır."* diyen Mussolini, gelecekte İtalya ve Türkiye'nin siyasi ve ekonomik alanda daha fazla iş birliği yapabileceğini belirtmektedir.⁸¹⁵

Nadir Nadi (Abalıoğlu) Bey, makalesinde Mussolini'nin iç siyasette olduğu kadar dış siyasette de açık ve samimi olduğunu, Avrupa'da bu tutumunun yanlış anlaşılacak Mussolini'nin kavgacı bir sima olarak tanındığını belirtmektedir. Mussolini'nin Orta Avrupa ve Doğu'ya çok önem verdiğini ifade eden Nadir Nadi, Mussolini'nin Türkiye ile iş birliği yapmak istediğini ve Türk dostluğunda açık ve samimi olduğunu vurgulamaktadır. Nadir Nadi, Türk milletinin de Mussolini'nin dostu olduğunu, *"dostluğa dostluk"*un Türk milletinin millî ananesi olduğunu belirtmektedir.⁸¹⁶

⁸¹³ DDI, 7/IX, Belge.413, 27 Kasım 1930, s.598-599. Grandi tarafından bu raporun İtalya Kralına arz edildiği ve ayrıca Londra, Paris, Moskova ve Berlin Büyükelçiliklerine gönderildiği anlaşılmaktadır.

⁸¹⁴ "I Deputati Turchi dal Duce", *Il Giornale d'Italia*, 30 Kasım 1930.

⁸¹⁵ "Mussolini'nin Türk Gazetecilerine Beyanatı", *Milliyet*, 30 Kasım 1930. "Mussolini Diyor ki", *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1930.

⁸¹⁶ Nadir Nadi, "Dost Sesi:Mussolini'nin Son Beyanatı", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1930.

İtalyan Hükûmeti'nin büyük bir dikkat ve nezaketle misafir etiği Tevfik Rüştü Bey'in, sadece resmî makamlar tarafından değil Roma'daki yabancı gazeteler tarafından da ilgiyle takip edilmekte olduğu görülmektedir. Nitekim 29 Kasım'da bütün dünya gazetelerinden temsilcilerin bulunduğu çay ziyafetine davet edilen Tevfik Bey burada kısa bir konuşma yapmıştır.⁸¹⁷ Faşist Parti'nin resmî yayın organı olan *Il Popolo d'Italia* gazetesine 29 Kasım 1930 tarihinde mülakat veren Tevfik Rüştü Bey; Mussolini hakkında sarf ettiği çok güzel sözlerden sonra, Türk-İtalyan dostluğunun yeni fakat güçlü olduğunu, her iki taraf için de olumlu, devamlı, verimli sonuçlar verdiğini belirterek eklemektedir: “*Bu dostluk vaatlerle (taahhüt, söz) doludur*”. Türk-Yunan-İtalyan ilişkilerinden de söz eden Tevfik Rüştü Bey; Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında imzalanmış olan üç adet ikili anlaşmanın Mussolini'nin fikirlerinden ilham alınarak hazırlandığını, bu anlaşmaların Avrupa'nın doğusunda barışı takviye eden, sorumluluk alan ve koruyan anlaşmalar olduğunu belirtmektedir.⁸¹⁸

Bu dönemde İtalya'da ucuzluk mücadelesi kapsamında tasarruf tedbirleri alınmakta ve memurların maaşları indirilmekte, milletvekillerin maaşları %12 azaltılmaktadır. Parlamentoda tahsisatını azaltarak bu tasarrufa katılmaktadır. Ekmek fiyatlarından başka ev kiralarnın, ulaşım ücretlerinin ve eşya fiyatlarının indirildiği İtalya'da pahalılıkla topyekûn bir mücadele vardır.⁸¹⁹

Tevfik Rüştü Bey, 29 Kasım 1930 gecesi saat 21.35'te Grandi ve kalabalık bir İtalyan devlet adamı topluluğu tarafından uğurlanarak doğrudan Venedik'e giden bir trenle Roma'dan ayrılmıştır. Uğurlamada Bulgar Büyükelçi Valkoff da bulunmaktadır.⁸²⁰ Tevfik Rüştü Bey, İtalya topraklarını terk ederken Mussolini'ye çektiği telgrafta “*Büyük dost memleket topraklarını terk ederken Roma'da gördüğüm samimi ve hararetli kabulden dolayı bir kere daha teşekkürlerimi takdim ve minnettarlık hislerimi arz eder, saygılarımın kabulünü rica ederim.*”⁸²¹

⁸¹⁷ “Vekilin Roma'daki Temasları”, **Milliyet**, 1 Aralık 1930.

⁸¹⁸ G. Polverelli, “L'Amicizia Italo-Turca”, **Il Popolo d'Italia**, 29 Kasım 1930. “Hariciye Vekilimiz Sofya'ya Hareket Etti”, **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1930. “Hariciye Vekilimizin bir İtalyan Gazetesine Mühim Beyanati”, **Milliyet**, 1 Aralık 1930.

⁸¹⁹ “Nuova Riduzione al Prezzo del Pane”, **Il Giornale d'Italia**, 30 Kasım 1930. “İtalya'da Mebusların Tahsisatı İndiriliyor”, **Milliyet**, 30 Kasım 1930.

⁸²⁰ “Tewfik Ruscdi Partito da Roma”, **Corriera della Sera**, 30 Kasım 1930. “La Partenza da Roma di Ruscdi Bey”, **La Stampa**, 30 Kasım 1930.

⁸²¹ “I Ringraziamenti di Ruscdi Bey”, **Il Popolo d'Italia**, 2 Aralık 1930. “Il Saluto di Ruscdi Bey a Capo del Governo”, **La Stampa**, 2 Aralık 1930. “Tevfik Rüştü Bey”, **Milliyet**, 2 Aralık 1930.

Tevfik Rüştü Bey, Roma'dan ayrıldıktan sonra 1 Aralık 1930 gecesi Sofya'ya varmıştır.⁸²² Tevfik Rüştü Bey'in Sofya'yı ziyaretinin resmî bir nitelikte olmamakla birlikte Balkan iş birliği konularını kolaylaştıracak hususlarda mevcut siyasi çerçevede görüş alışverişinde bulunulacağı belirtilmektedir. Bulgar basınında tüm gazetelerin siyasi parti farkı olmaksızın Tevfik Rüştü Bey'in ziyaretini sıcak bir şekilde karşılamakta oldukları, Bulgaristan'ın Türkiye hakkındaki dostane ve samimi hislerinin önemle kaydedilmekte olduğu görülmektedir.⁸²³ Tevfik Rüştü Bey, Sofya'da bulunduğu süre zarfında Kral Boris tarafından kabul edilmiştir.⁸²⁴ Bulgaristan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile görüşmeler yapan Tevfik Rüştü Bey, 4 Aralık 1930 tarihinde Türkiye'ye dönmüştür.⁸²⁵

İtalyan gazeteleri Tevfik Rüştü Bey'in Roma seyahati sonrası Sofya'yı da ziyaret etmesi münasebetiyle uzun makaleler yayımlayarak bu seyahatin öneminden ve Türk-İtalyan dostluğunun öneminden bahsetmektedirler. Bunlardan birisi de *Giornale d'Italia*'da Virginio Gayda imzasıyla yayımlanan makaledir. Gayda, bu makalede; Tevfik Rüştü Bey'in Roma'yı ziyaret etmesinin sıradan bir siyasi olay olmadığını, Milano Mülakatı sonrasında İtalya, Türkiye ve Yunanistan arasında çok önemli üç antlaşmanın imzalanmış olduğunu, İtalya'nın Gazi hazretleri gibi bir reisin idaresi altında gelişmekte olan yeni Türkiye'nin gelişmesini büyük bir merakla takip ettiğini belirtmektedir. İtalya'nın Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün bekasıyla alakadar olduğunu, Türkiye'nin ekonomik ve mali kuvvetlerini daha fazla inkişaf ettirmesini arzu ettiğini ifade eden Gayda, yalnız ekonomik ve siyasi bağımsızlığın bir hükûmete gereken otoriteyi ve siyasi bağımsızlığı temin edebileceğini vurgulamaktadır. Gayda ayrıca, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de siyasi ve kuvvet dengesinin en önemli unsurlarından birisi olduğunu, İtalya'nın pek kuvvetli olan bu unsurun bir kat daha kuvvet bulmasını arzu ettiğini, Türk-İtalyan ilişkilerinde ekonomi boyutunun da çok önemli olduğunu belirtmektedir.⁸²⁶

Sofya'da İtalyan Stefani Ajansına bir mülakat veren Tevfik Bey, Roma'da görmüş olduğu samimi ve dostane kabul ile Mussolini ve Grandi ile yapmış olduğu görüşmelerden edindiği çok olumlu izlenimleri büyük bir memnuniyet içinde aktarmaktadır. Sofya'daki faaliyetleri hakkında da bilgi veren Tevfik Bey Kral Boris ile yaptığı görüşmeden çok mutlu

⁸²² "Rusci Bey a Sofia", **La Stampa**, 1 Aralık 1930. "Tevfik Rüştü Bey", **Vakit**, 2 Aralık 1930.

⁸²³ "Türk- Bulgar Dostluğu", **Vakit**, 3 Aralık 1930.

⁸²⁴ "Il Ministro Turco degli Esteri", **Il Popolo d'Italia**, 3 Aralık 1930.

⁸²⁵ "Hariciye Vekilimiz Dün Avrupa'dan Avdet Etti", **Milliyet**, 5 Aralık 1930.

⁸²⁶ Virginio Gayda, "Italia e Turchia", **Il Giornale d'Italia**, 28 Kasım 1930.

olduğunu, Türk-Bulgar ilişkilerinin giderek daha samimi hale gelmekte olduğunu belirtmektedir.⁸²⁷

Ahmet Şükrü (Esmer) Bey makalesinde; Türk Dışışleri Bakanı'nın Roma'da gördüğü olağanüstü ilgi ve samimiyetin nezaket sınırlarının çok üzerinde bulunduğunu, Türk-İtalyan dostluğunun Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki barışın bir ananesi görüldüğünü belirtmektedir. Bazı Fransız gazetelerinde bu ziyaret aleyhine yayınlar olmasının nedeninin Türk-İtalyan ilişkilerinin gerginliğinden fayda umanlar olduğunu ifade eden Ahmet Şükrü Bey, her iki devletin başındaki realist devlet adamlarının izlediği politikaların bu dostluğu sağladığını, İtalya ve Türkiye'nin barış içinde kalkınmak isteğinde olduklarını belirtmektedir.⁸²⁸

Bu arada Başbakan İsmet Paşa 3 Aralık 1930 tarihinde Ankara'da İtalyan Büyükelçi Pompeo Aloisi şerefine özel bir yemek vermiştir. Dışışleri Müsteşarı Numan Menemencioğlu'nun da iştirak ettiği, son derece samimi bir havada gerçekleşen yemek sırasında iki dost ülkeyi ilgilendirilen meseleler konusunda değerlendirmeler yapılmış ve karşılıklı olarak iyi niyet dilekleri dile getirilmiştir.⁸²⁹

Tevfik Rüştü Bey ve beraberindeki heyet 4 Aralık 1930 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. Oldukça başarılı geçen Avrupa seyahati sebebiyle mutlu olduğunu ifade eden Tevfik Rüştü Bey, Cenevre'deki Silahsızlanma Konferansı sonrasında geldikleri Roma'da heyet olarak kendilerini çok memnun eden çok samimi ve dostane bir kabul gördüklerini, Mussolini ve Grandi ile birçok görüşmeler yaptığını ve Kral tarafından kabul edildiğini ifade etmiştir. Dönüş yolunda ziyaret ettiği Sofya'da Bulgar Kralı, Başbakan ve Dışışleri bakanı ile görüşmeler yaptıklarını belirtmiştir.⁸³⁰ Tevfik Rüştü Bey, aynı gün İstanbul'da bulunan Gazi Mustafa Kemal'e; Cenevre, Roma ve Sofya'daki faaliyetleri hakkında bilgi arz etmiş ve İtalya ve Bulgar Kralları ile görüştüğü devlet ricalinin selam ve hürmetlerini iletmiştir.⁸³¹ 7 Aralık sabahı Ankara'ya vasıl olan Tevfik Rüştü Bey, Başbakan İsmet Paşa'ya Avrupa seyahati hakkında izahat vermiştir.⁸³² Tevfik Rüştü Bey, Ankara'da Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda 8 Aralık 1930 tarihinde Roma seyahati hakkında verdiği izahatta, İtalya'nın borçlar meselesinde, hamillerle hükûmetimiz arasında mevcut ihtilafa dostane tavassutta

⁸²⁷ "La Politica Turca si Orienta", **Corriera della Sera**, 6 Aralık 1930.

⁸²⁸ Ahmet Şükrü, "Türkiye ve İtalya", **Milliyet**, 3 Aralık 1930.

⁸²⁹ "Türkiye-İtalya, Samimi Dostluk Kuvvet Buluyor", **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1930.

⁸³⁰ "Hariciye Vekili Dün Geldi", **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1930.

⁸³¹ "Hariciye Vekilimiz Dün Avrupa'dan Avdet Etti", **Milliyet**, 5 Aralık 1930.

⁸³² "Tevfik Rüştü Ankara'da", **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1930.

bulunduğunu belirtmektedir.⁸³³ Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'ye döndükten sonra görüştüğü Aloisi'ye; Türkiye'nin ödemekte olduğu Osmanlı borçlarının Kasım ayı ödemesi için zorlanması karşısında Mussolini'nin vermiş olduğu destekten bahsetmekte ve bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir.⁸³⁴

Tevfik Rüştü Bey'in 27-29 Kasım 1930 tarihlerinde, yanında Türk milletvekili-gazetecileri ile yaptığı Roma ziyareti ve burada yaptığı mülakatların verimli olduğu ve çok iyi neticeler verdiği görülmektedir. Bu ziyaretin amacı çok kısa bir süre önce imzalanmış olan Türkiye-Yunanistan antlaşmasının meydana getirilmesindeki desteklerinden dolayı Mussolini ve İtalyan devlet adamlarına teşekkür etmek ve Türk-İtalyan ilişkilerinin bulunduğu iyi seviyeyi teyit etmek olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Osmanlı borçlarının ödenmekte olan taksitlerindeki aksamalar için İtalya'nın desteğinin sağlandığı görülmektedir. Roma'da bulunduğu süre zarfında başta Kral Vittorio Emanuele III, Mussolini ve Grandi olmak üzere birçok İtalyan devlet adamı ve politikacısıyla görüşmeler yapan Tevfik Rüştü Bey ve heyeti dönüşte Sofya'ya giderek burada Bulgar Kralı Boris, Başbakan Liyapçev ve Bulgar devlet adamlarıyla çeşitli görüşmeler yaptıktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Burada yapılan görüşmelerin amacının çalışmaları devam etmekte olan Balkan birliği konusunda Bulgaristan'ın tutumunun netleştirilmesini temin olduğu anlaşılmaktadır. İtalya'nın Türkiye ve Yunanistan ile meydana getirmek istediği ittifaka Bulgaristan'ı da dahil etme amacının da olduğu hesaba katılırsa bu ziyaretin Roma ziyaret sonrasında gerçekleştirilmiş olmasında İtalya'nın da teşvikleri olduğu düşünülmelidir.

2.2.5. İtalya'nın 1930 Türkiye-Yunanistan Mübadele Sözleşmesi ve Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması'nın Gerçekleştirilmesindeki Etkisi

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasal ilişkiler özellikle patriklik sorunu ve nüfus mübadelesinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle uzun bir süre düzelmemiştir. Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sadece 20 gün sonra, Türkiye ile Yunanistan arasında, 21 Haziran 1925 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması, bu antlaşmanın imzalanmasından sadece dört gün sonra, Yunanistan'da Başbakan Michalakopoulos'a karşı yapılan bir darbe sonucunda iktidara gelen ve dış politikada sertlik yanlısı General Pangalos Hükûmeti döneminde uygulanamayacaktır. Bu koşullarda Türkiye, Lozan Barış Antlaşmasında çizilen sınırları kabul etmeyen iki diktatörün yani Mussolini ve Pangalos'un savaş tehdidi ile karşı karşıya kalacaktır. Her iki diktatör de İngiltere ile Musul

⁸³³ "Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey İzahat Verdi", **Yeni Asır**, 10 Aralık, 1930.

⁸³⁴ **DDI**, 7/IX, Belge.413, Dipnot.2, 10 Aralık 1930, s.599.

meselesi nedeniyle sıcak bir çatışmanın eşiğine gelen Türkiye’den, çatışma gerçekleştiği takdirde bundan istifade ederek, toprak almayı planlamaktadırlar. İngiltere de bu dönemde Yunanistan ve İtalya ile hareket etmekte olduğunu göstererek Türkiye’yi üç taraftan sıkıştırmaya çalışmaktadır.⁸³⁵ Bu dönemde Mussolini’nin, Megali İdea’nın yenilenmesi teklifini değerlendiren General Pangalos, Türkiye’nin İngiltere ile savaşa girmesi durumunda Trakya ve İstanbul’u alma planları yapmaktadır. İtalya ise Menteşe Adaları’daki üslerini takviye etmekten ve resmî ağızlardan Türkiye ile ilgili olarak İzmir ve Antalya üzerindeki emellerini açıklamaktan geri kalmamaktadır.⁸³⁶

1 Aralık 1926 tarihinde Atina’da imzalanan Türkiye-Yunanistan Mübadele Antlaşması’na⁸³⁷ rağmen normale dönmeyen Türk-Yunan ilişkileri, iyice gerginleşmiş ve her iki taraf da deniz kuvvetlerini güçlendirmeye başlamıştır.⁸³⁸ Yavuz muharebe kruvazörünün restore edilerek Türk donanmasına katılması ihtimali karşısında Adalar Denizi (Ege Denizi)’nde deniz silahlarında Türkiye lehine meydana gelecek değişikliklerden endişeye kapılan Yunanistan Hükûmeti tarafından, Türk ve Yunan deniz silahlarının kısıtlanması için bir girişim başlatılmıştır. Türk Hükûmeti tarafından, bu talebe karşılık olarak böyle bir kısıtlamanın ancak bir tarafsızlık anlaşması imzalanmasıyla birlikte yapılabileceği cevabı verilmiştir.⁸³⁹ Bu dönemde Türk-Yunan yakınlaşmasına karşı olan İtalya’nın telkinleriyle; Yunanistan tarafından, tarafsızlık antlaşmasının gerçekleştirilmesinin mübadele antlaşmasının imzalanması şartına bağlandığı görülmektedir.⁸⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Balkanlarda meydana gelen “status quo”dan memnun olmayan ve Yunanistan ile arasındaki Makedonya ve Batı Trakya sorunlarını gündeme getirmeye başlayan Bulgaristan’ın Balkanlarda takip ettiği politika, Türk-Yunan ilişkilerinin de seyrini değiştirmiştir. Bulgaristan’ın takip ettiği bu politika karşısında Yunanistan, Türkiye’nin dostluğuna ihtiyaç duymaya başlamıştır. Yunanistan’da 19 Ağustos 1928 tarihinde yapılan seçimler sonucunda iktidara gelen Eleftherios Venizelos, Türkiye ile yıllardan beri sürdürülmekte olan gerginliğin Yunanistan’a faydalı olmadığı konusunda dile getirmekte olduğu politikasını gerçekleştirme imkânı bulmuş ve Yunanistan’ın Türkiye’ye karşı yürütmekte olduğu politikasını yeniden düzenlemiştir. Türk-Yunan dostluk sürecinin başlamasında Venizelos’un İsmet Paşa’ya ve Tefik Rüşti Bey’e hitaben

⁸³⁵ Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk- Venizelos Dönemi Türkiye- Yunanistan İlişkileri**, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2017, s.50-51.

⁸³⁶ Harry J.Psomiades, “*The Diplomacy of Theodor Pangalos 1925-1926*”, **Balkan Studies**, C.13, S.1, ss.1-6.

⁸³⁷ **Cumhuriyet’in İlk 10 Yılı...**, s.195.

⁸³⁸ **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s.67.

⁸³⁹ **Cumhuriyet’in İlk 10 Yılı...**, s.231.

⁸⁴⁰ Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.52.

yazdığı mektup büyük bir katkıda bulunacaktır.⁸⁴¹ Venizelos Yunan Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı dış politikasında köklü değişikliğe vurgu yapmakta ve Yunanistan'ın "Megali İdea"dan vazgeçtiğini açıklamaktadır.⁸⁴² Venizelos'un bu söylemleri ve girişimleri Türk devlet adamları tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Balkanlara yakın ve açık tehdidin İtalya'dan gelebileceği ve revizyonist Bulgaristan'ın da bunu destekleyeceği değerlendirmesinde bulunmakta ve Yunanistan ile yakın ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini değerlendirmektedir.⁸⁴³

Venizelos'un başbakanlığı döneminde Türk-Yunan ilişkilerinde göreceli bir yumuşamanın meydana gelmesinin ana sebeplerinden birisinin de Akdeniz'de Fransa ile büyük bir rekabet içinde olan, Fransa-Yugoslavya yakınlaşması sonrasında Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de politika değişikliğine yönelen ve kendisine göre bir güvenlik düzeni kurmak isteyen İtalya'nın Ankara ve Atina'yı yaklaştırma girişimleri olduğu görülmektedir. Faşist İtalya'nın Doğu Akdeniz ve Balkanlarda izlemekte olduğu politikasında, 1927 sonlarından itibaren, ciddi sorunlar yaşadığı Yugoslavya'nın Fransa ile yakınlaşması sonrasında önemli değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. İtalya, Yugoslavya'nın Fransa ile 11 Kasım 1927 tarihinde imzaladığı ittifak anlaşmasına karşılık olarak, Arnavutluk ile 22 Kasım 1927 tarihinde askerî yardımlaşmayı kapsayan Tiran Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma İtalya'nın Yugoslavya ve Fransa'ya karşı Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de uygulayacağı politikalarındaki değişimin bir başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁸⁴⁴

İtalya, Yugoslavya-Fransa Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesi ve iki ülke arasında bir antlaşma imzalanmasına önceki dönemlerin aksine destek ve yardımda bulunmaya başlamıştır. İtalya'nın bundan amacı; Fransa ve Yugoslavya'ya karşı Balkanlarda bir İtalya-Yunanistan-Türkiye bloku meydana getirmek ve daha sonra bu bloka Bulgaristan'ı da dahil etmektir. Aslında Mussolini üç devrimci ülkenin, yani Faşist İtalya, Kemalist Türkiye ve Bolşevik Rusya'nın bir ittifak içinde buluşmasını istemektedir. Gerçek hedefi Türkiye'yi bir uydu haline getirmek olan Faşist İtalya, Milletler Cemiyeti üyesi olmayan Türkiye'nin uluslararası yalnızlığından istifade etmek istemektedir.⁸⁴⁵ İtalya'nın bu dönemde Türkiye'ye yaklaşımı da değişecek ve İtalya, Türkiye'yi sömürgeleştirilecek bir coğrafyadan daha çok Fransa'ya karşı Doğu Akdeniz'de

⁸⁴¹ *Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı...*, s.211.

⁸⁴² "Venizelos'un Nutku", *Milliyet*, 14 Şubat 1930.

⁸⁴³ İsmail Soysal, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.II, 4 Kasım 1985, s. 112.

⁸⁴⁴ *Survey Of International Affairs 1927*, s.163.

⁸⁴⁵ Grassi, *Türk İtalyan İlişkilerinde ...*, s.316.

kendi liderliğinde meydana getirilecek bir ittifak sisteminde yer almak üzere bölgesel ortaklık kurulabilecek bir ülke olarak görmeye başlayacaktır.⁸⁴⁶

1927'den itibaren dikkatini kara sınırlarından Akdeniz'e çevirmekte olan ve Batılı devletlerle olan ilişkilerini düzenlemek isteyen Türkiye'nin hedefi ise aralarında Osmanlı borçları ve Suriye sınırı gibi sorunlar bulunan Fransa'nın aşırı gücüne karşı bir denge oluşturmak ve sadece Sovyetler Birliğine dayanan dış politikasında uluslararası yalnızlıktan kurtulmaktır.⁸⁴⁷ Bu dönemde Türkiye, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde kısa bir süre önce savaş halinde bulunduğu tüm komşularıyla sağlıklı ve kalıcı ilişkiler tesis etmek istemekte bu doğrultuda gerekli diplomatik girişimlerini çoğaltmakta, bir taraftan da Balkan Birliği için çalışmalar yapmaktadır. Bu politikayı Başbakan İsmet Paşa, TBMM'nde 29 Nisan 1928 tarihinde yaptığı konuşmada şöyle ifade etmektedir:

“Harici siyasette bütün gayretimiz, hiç kimsenin menafî aleyhinde hareket derpiş etmeyen, dürüst bir istikamette, kendi menfaatlerimizi temin etmeye matuftur. Bizim emniyet tabirimiz, bu memleketin menafî aleyhine hareket etmemeyi ifade eden herhangi bir müracaatı hüsnü telakki etmeye müteveccihdir...Münasebatımız dürüst ve müstahikimane dir. Her dostluğa ehemmiyet veririz. Bilhassa dostluklarımıza çok vefa gösteriyoruz.”⁸⁴⁸

İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz konusundaki politikalarının uygulanmasına 1928 yılının ilk yarısından itibaren yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu dönemde Silahsızlanma Konferansı görüşmeleri için Türk ve Yunan Dışişleri Bakanlarının Cenevre'de bulunmasını bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen Mussolini, Milletler Cemiyetinde Genel Sekreter Yardımcısı olarak görev yapmakta olan Baron Paulucci de Calboli'ye gönderdiği 23 Mart 1928 tarihli talimatta; halihazırda Cenevre'de bulunan Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları ile görüşme yaparak aralarındaki somut meselelerin çözümünde arabuluculuk yapmasını, bu konunun İtalya için acil ve önemli olduğunu, Rüştü Bey ve Michalacopoulos'un, Mussolini'nin isteği olduğu belli edilmeden, Cenevre dönüşünde Roma'ya davet edilmelerini bildirmektedir.⁸⁴⁹

Paulucci'nin bu dönemde Cenevre'de Tevfik Rüştü ve Michalacopoulos ile Türk-Yunan sorunlarının ele alındığı muhtelif görüşmelerde bulunduğu, bu görüşmeler sonucunda, deniz silahlarının sınırlandırılması ve ticaretin geliştirilmesi gibi iki ülke arasındaki sorunların çözümüne ilişkin teknisyenler düzeyinde derhal görüşmelerin başlatılması hususunda

⁸⁴⁶ Dilek Barlas, Serhat Güvenç, **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti, 1923-1939**, (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi yay, İstanbul, 2014, s.125.

⁸⁴⁷ Gönlübol, Sar, “1919-1938 Yılları Arasında...”, s.82.

⁸⁴⁸ **TBMM ZC**, Devre.III, C.3, İçtima.I, 69. İnkat, 29 Nisan 1928, s.356.

⁸⁴⁹ **DDI**, 7/VI, Belge.173, 23 Mart 1928, s.151-152.

mutabakata varıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁵⁰ Tevfik Rüştü Bey'in Cenevre'de bir klinikte tedavi görmekte olan Michalacopoulos'u ziyaret ederek yaptıkları görüşme hakkında Paulucci, Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Michalacopoulos'un Tevfik Rüştü Bey'e, Yunanistan'ın Türkiye ile bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması yapmak üzere hazır olduğunu, Tevfik Rüştü Bey'in ise böyle bir antlaşma için kamuoyunun hazırlanması gerektiğini, öncelikle Türkiye ile İtalya arasında bir antlaşma yapılmasının hedeflendiğini ifade ettiğini, buna karşılık Michalacopoulos'un ise Yunan kamuoyu tarafından Türkiye-İtalya ve Yunanistan arasında üçlü bir antlaşma yapılmasının daha kolay kabul edilebileceğini ifade ettiğini bildirmektedir. Paulucci, Türkiye'nin Yunanistan ile daha rahat antlaşma yapabilmek için öncelikle endişe duyduğu en önemli güç olan İtalya ile bir antlaşma yapmak istediği yorumunda bulunmaktadır.⁸⁵¹ Paulucci, Tevfik Rüştü Bey ve Michalacopoulos ile 31 Mart 1928 tarihinde Cenevre'de yaptıkları üçlü görüşme hakkında gönderdiği raporunda; Türk-Yunan sorunlarının ve görüşmelerinin ele alındığını, Tevfik Rüştü Bey'in Mussolini ile yapacağı görüşmede, Türkiye'nin Yunanistan ile anlaşmasının Doğu Akdeniz'de barış için vazgeçilmez olduğu konusunda ikna edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁸⁵²

İtalya'nın Atina Büyükelçisi Arlotta, Mussolini'ye 29 Mart 1928 tarihinde gönderdiği raporunda; Cenevre'de İtalya'nın aracılığı ile gerçekleştirilmekte olan Tevfik Rüştü-Michalacopoulos görüşmelerinin Atina basınında olumlu karşılandığı ve iki ülke arasındaki sorunların çözüleceği izlenimi yarattığını belirtmektedir.⁸⁵³

Tevfik Rüştü Bey, Silahsızlanma Konferansı için gitmiş olduğu Cenevre'den, İtalyan tarafının daveti üzerine, Milano'ya geçerek, burada 3-4 Nisan 1928 tarihlerinde Mussolini ve Grandi ile "Milano Mülakatı" deyimiyle tarihe geçen görüşmeler yapmıştır.⁸⁵⁴ Bu görüşmeler aynı zamanda Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümünde, İtalya tarafından başlatılan diplomatik ataklar kapsamında ilk ciddi adımları da oluşturacaktır. Tevfik Rüştü Bey hatıralarında, 3 Nisan 1928 tarihinde yapılan ilk görüşmede Mussolini'nin başlangıçta, Türk-Yunan tarafsızlık antlaşması çalışmalarını kastederek; "*Neden bizi tecrit etmeye çalışıyorsunuz?*" sorusunu sorduğunu, kendisinin Türk-Yunan Antlaşması çalışmaları hakkında bilgi vermesinden sonra konunun netleştiğini, bu görüşme sonucunda Türk-İtalyan-Yunan antlaşmasının üç adet ikili dostluk ve tarafsızlık antlaşmaları şeklinde yapılmasının kararlaştırıldığını, aslında İtalya'nın üçlü bir antlaşma yapmak istediğini ancak Türk-Yunan

⁸⁵⁰ DDI, 7/VI, Belge.196, 29 Mart 1928, s.169.

⁸⁵¹ DDI, 7/VI, Belge.184, 25 Mart 1928, s.160.

⁸⁵² DDI, 7/VI, Belge.212, 31 Mart 1928, s.181-183.

⁸⁵³ DDI, 7/VI, Belge.199, 29 Mart 1928, s.172.

⁸⁵⁴ "Un Colloquio fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia", *Il Messaggero*, 4 Nisan 1928.

ihtilaflarının o tarihte çözülmemiş olması münasebetiyle ikili anlaşmalar üzerinde durulduğunu ifade etmektedir.⁸⁵⁵ Mussolini'nin Tefvik Bey ile yaptığı ilk görüşme sonrasında 4 Nisan 1928 tarihinde Yunan Dışışleri Bakanı Michalacopoulos ile de bir görüşme yaptığı görölmektedir. Bu görüşmede Türk-İtalyan ve Yunan-İtalyan antlaşmalarının eş zamanlı olarak imzalanması konusu ele alınmaktadır.⁸⁵⁶

Milano Mülakatı'ndan sonra Türk-İtalyan-Yunan antlaşmalarının gerçekleştirilmesi yönünde İtalyan tarafının çabalarının oldukça yoğunlaştığı görölmektedir. Mussolini, Atina'daki İtalyan Büyükelçi Arlotta'ya 30 Nisan 1928 tarihinde gönderdiği talimatta; daha fazla gecikmenin Türkiye'de Batılı ve Sovyetler Birliği etkisi altındaki anti Faşist çevrelere güven verebileceğini belirtmekte ve Yunan Dışışleri Bakanı ile acele olarak görüşerek, anlaşmanın bir an önce imzalanmasını sağlamasını istemekte, bu mümkün değilse Türk-İtalyan antlaşmasına benzer bir İtalyan-Yunan antlaşmasının imzalanmasına hazır olduğunu, bu anlaşmaların Türk-Yunan antlaşmasının imzalanmasını kolaylaştıracağını ve İtalya'yı dostane bir konumda tutacağını bildirmektedir.⁸⁵⁷ İtalyan tarafı, Türk-Yunan görüşmelerinde gerekli mesafenin alınması durumunda Türk-İtalyan ve İtalyan-Yunan antlaşmalarının imzalanabileceğini vurgulayarak, Türk ve Yunan taraflarına baskı uygulamaktadır.⁸⁵⁸

Türk-İtalyan antlaşma metni üzerinde nihai mutabakatın 1928 yılının Mayıs ayı başında sağlanmış olmasına rağmen, İtalya'nın arabuluculuk etmekte olduğu Türk-Yunan görüşmelerinin de olumlu bir şekilde sonuçlandırılarak Türkiye-Yunanistan ve İtalya arasında üçlü bir antlaşmanın imzalanmasının hedeflendiği, ancak Türk-Yunan görüşmelerinde beklenen gelişmelerin sağlanamaması sonucunda daha fazla beklenmeden Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanması, bundan sonra üç ülke arasında imzalanacak ikili antlaşmalar yoluyla sistemin tamamlanması kararı verildiği görölmektedir.⁸⁵⁹

Türk basınında Türkiye-İtalya Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Roma'da 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanacağı, antlaşmanın imzalanmasının gecikmesinin nedeninin Yunanistan'ın tutumu olduğu haberleri yer almaktadır.⁸⁶⁰ Bu gelişmeler sonrasında, çalışmaları devam eden "Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm

⁸⁵⁵ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.187-188.

⁸⁵⁶ **DDI**, 7/VI, Belge.223, 4 Nisan 1928, s.191.

⁸⁵⁷ **DDI**, 7/VI, Belge.294, 30 Nisan 1928, s.253-254.

⁸⁵⁸ **DDI**, 7/VI, Belge.337, 14 Mayıs 1928, s.296. **DDI**, 7/VI, Belge.338, 14 Mayıs 1928, s.296.

⁸⁵⁹ **Survey Of International Affairs 1928**, (Düz. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra, 1929, s.159-160.

⁸⁶⁰ "Türkiye-İtalya Emniyet Misakı" **Anadolu**, 30 Mayıs 1928. "İtalya ile Misakımız", **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1928. "İtalya- Türkiye", **Milliyet**, 30 Mayıs 1928.

Antlaşması⁸⁶¹ İtalya Başbakanı Benito Mussolini ve Türk Büyükelçi Suat (Davaz) Bey arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma’da imzalanmıştır⁸⁶². Yunan basınında Türkiye-İtalya Antlaşması büyük bir memnuniyetle karşılanmakta ve Doğu Akdeniz’deki barışa yapacağı önemli katkı vurgulanmaktadır.⁸⁶³

The Times gazetesi kaynaklı bir haberde Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözülmesi yönünde, yakın zamana kadar büyük bir tehdit olarak görülmekte olan İtalya tarafından tavassutta bulunulmakta olduğu ve bunun başarıldığı, yakında bir anlaşmaya varılacağı, bu durum Mussolini’nin politikalarının yerelde de başarılı olduğu anlamına geldiği haberi yer almaktadır.⁸⁶⁴

Türkiye-İtalya antlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye-Yunanistan ve İtalya-Yunanistan diplomatik ilişkilerinin hızlandığı görülmektedir. Bu dönemde Yunanistan’da 19 Ağustos 1928 tarihinde yapılan genel seçimlerde büyük zaferle çıkan Elefteros Venizelos ve Fileleftheri Parisi parlamentoda mevcut 250 sandalyenin 223’ünü alarak iktidara gelmiş bulunmaktadır. Bundan sonra her üç ülkede de istikrarlı ve güçlü hükûmetlerin işbaşında olmasıyla Türk-İtalyan-Yunan ilişkileri başka bir düzlemde ilerlemeye başlayacaktır. Venizelos 30 Ağustos 1928 tarihinde İsmet Paşa’ya hitaben kendi el yazısı ile hazırladığı bir mektup göndererek, kendi siyasi hayatının en büyük başarısı olacak olan ve kendi deyimiyle “*öldükten sonra bırakacağı en büyük eser*” olan Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden başlaması sürecine start vermiştir.⁸⁶⁵ Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak, 23 Eylül 1928 tarihinde Roma’da Chigi Sarayında Mussolini ile Venizelos arasında, Türk-İtalyan antlaşması ile aynı metne sahip olan, “İtalya-Yunanistan Dostluk ve İş Birliği Antlaşması” imzalanmıştır.⁸⁶⁶ İtalyan basınında, bir zamanlar Büyük Yunanistan ve Bizans İmparatorluğu’nu yeniden ihya etmeye çalışan Venizelos’un artık bambaşka bir politika izlemeye başladığı ifade edilmektedir.⁸⁶⁷ Venizelos imza sonrasında İtalyan gazetecilere verdiği mülakatta bu antlaşmanın imzalanmasından duyduğu mutluluğu ifade etmekte, Yunanistan’a Küçük Asya

⁸⁶¹ Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması tarafların parlamentolarında onaylanması süreci sonunda 29 Nisan 1929 günü 5 yıl için yürürlüğe girmiştir. Bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, C.I**, s.341.

⁸⁶² “İtalya-Türkiye Bitarafılık ve Telifibin Muahedesi Roma’da İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1928. “Il Trattato Italo-Turco Firmato ieri a Palazzo Chigi”, **Corriera della Sera**, 31 Mayıs 1928. “L’Amicizia Italo-Turca Solennemente Consacrata”, **Il Messaggero**, 31 Mayıs 1928.

⁸⁶³ **DDI**, 7/VI, Belge.377, 31 Mayıs 1928, s.330.

⁸⁶⁴ “L’Anzione Italiana ad Angora”, **Corriera della Sera**, 30 Haziran 1928.

⁸⁶⁵ Demirözü, **a.g.e**, s.75-76.

⁸⁶⁶ “Mussolini e Venizelos Firmano a Palazzo Chigi Il Trattato Amicizia e di Concilliazione”, **La Stampa**, 24 Eylül 1928.

⁸⁶⁷ “Venizelos a Roma”, **La Stampa**, 23 Eylül 1928.

felaketi sonrasında Türkiye’den göç eden 500.000 kişi ve Yunanistan’dan Türkiye’ye göç eden 1.500.000 kişinin yarattığı sorunları aktarmaktadır.⁸⁶⁸

İsmet Paşa, Venizelos’un mektubuna 27 Eylül 1928 tarihinde verdiği cevapla bu sürecin başlamasını sağlayacaktır. Venizelos ile İsmet Paşa arasında teati edilen mektuplarla ve karşılıklı ziyaret davetleri ile bu faaliyetlerin yüzeye çıktığı anlaşılmaktadır. Başlayan yakınlaşmanın her iki devletin “*düşmanlıktan ziyade dostluk içinde*” yaşamanın iki tarafın da çıkarlarına daha uygun olduğunun her iki taraf devlet adamları tarafından doğru bir şekilde değerlendirilmesi ve Doğu Akdeniz’de bir “dostluk ve düzenlik sistemi” kurma iddiasıyla ortaya çıkmış olan İtalya’nın Ankara ve Atina’yı yaklaştırma çabalarının da etkisi bulunmaktadır.

Tevfik Rüştü Bey’in yaptığı Milano ziyaretine karşılık olarak 16-22 Aralık 1928 tarihlerinde Türkiye’yi ziyaret eden Dino Grandi, 15-17 Ocak 1929 tarihleri arasında Atina’ya da ziyarette bulunmuştur. Avrupa basınında Grandi’nin Türkiye ve Yunanistan’ı ziyaretinin sebebinin Türkiye-İtalya-Yunanistan arasında imzalanacak üçlü bir antlaşma olduğu yazılmaktadır.⁸⁶⁹ Arlotta, Venizelos’u ziyaret ederek, Grandi’ye gösterilen hüsnü kabulden dolayı Mussolini adına teşekkür etmekte ve Türk-Yunan antlaşması hakkında bilgi talep ederek antlaşmanın bir an evvel imzalanması hususunda Mussolini’nin arzusunu bildirmektedir.⁸⁷⁰

Arlotta tarafından Mussolini’ye gönderilen raporda; Tevfik Rüştü Bey’in Nisan 1929’da gerçekleştirdiği Roma ziyareti konusunda Yunan basınında yoğun olarak eleştirel yayınlar yapılmakta olduğu ancak Venizelos tarafından Türk Hükûmeti’nin tutumundan memnun olduğunun belirtildiği ifade edilmektedir.⁸⁷¹ Mussolini, Arlotta’ya gönderdiği mesajında, Türkiye ve Yunanistan’ın daha önce İtalya ile imzalamış oldukları anlaşmaları tamamlamak üzere bir araya gelmekte olduklarını belirtmektedir.⁸⁷²

Türk-Yunan müzakerelerinde ana problem sahaları; İstanbul’dan kaçmış olan Rumların geride bıraktıkları mallarının iadesi ve her iki tarafın mübadillerinin geride bıraktıkları mallarına değer biçilmesi konularıdır. Mübadele üzerinde Ankara’da devam eden Türk-Yunan müzakerelerinin 20 Temmuz 1929 tarihinde kesintiye uğraması sonrasında Baroni’nin Ankara’dan İstanbul’a gelmesi Yunan gazetelerinde İtalya’nın Türk-Yunan

⁸⁶⁸ “Mussolini e Venizelos Hanno Firmato Ieri a Palazzo Chigi”, **Il Giornale d’Italia**, 24 Eylül 1928.

⁸⁶⁹ “M. Grandi Atina’da Beyanatta Bulundu”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1929.

⁸⁷⁰ “Türk-Yunan Müzakeratı”, **Akşam**, 20 Ocak 1929.

⁸⁷¹ **DDI**, 7/VII, Belge.395, 1 Mayıs 1929, s.401-402.

⁸⁷² **DDI**, 7/VII, Belge.419, 11 Mayıs 1929, s.420.

görüşmelerinde arabuluculuk yapmak niyetinde olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Türk basınının bir kısmında ise bunun tersi bir görüş bulunmakta ve İtalya'nın artık arabuluculukta bulunmayacağı yorumları yapılmaktadır.⁸⁷³ Türk-Yunan görüşmelerindeki anlaşmazlık noktaları ve kesintiye rağmen, her iki tarafın liderlerinin iyi niyetli çabalarıyla görüşmeler 1930 yılının ilk yarısında yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Meydana gelen bu uygun ortam içinde, 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da, 1923 Lozan Barış Antlaşması ve 1926 Türkiye-Yunanistan Mübadele Antlaşması'nın uygulanmasından dolayı nüfus mübadelesinde kaynaklanan siyasal ve ekonomik sorunların kesin çözümü için Türkiye-Yunanistan Mübadele Sözleşmesi imzalanmıştır.⁸⁷⁴ Bu sözleşme ile Türk-Yunan ilişkilerinde 1923 yılından beri anlaşmayı engelleyen en önemli konu ortadan kaldırılmış oluyordu. İsmet İnönü hatıralarında; Musul meselesi devam ederken onun yanında ve ondan sonra devam eden tüm buhranlar arasında Türkiye'yi en çok uğraştıran hususun Yunanlılarla arasındaki mübadele meselesi olduğunu ifade etmektedir. İnönü Lozan Barış görüşmeleri esnasında kendisinin Venizelos'a dostluk kapılarının açılmasının mübadele meselesinin çözümüne bağlı olduğunu belirttiğini ve bu konunun gerçekten de bu şekilde sonuçlandığını ancak bunun altı yıl süreceğini asla tahmin etmediğini belirtmektedir.⁸⁷⁵ Türk basınında iki memleket arasında dostluk ve tarafsızlık antlaşması için görüşmelerin başlayacağı haberleri yer almaktadır.⁸⁷⁶

Tevfik Rüştü Bey yaptığı konuşmada; bu sözleşmenin imzalanmasıyla açılan yeni dönemde Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Avrupa barışı için çok önemli bir etken olan Türk-Yunan ilişkilerinin geleceğinin gerçek bir güvene dayanılarak tesis edilebileceğini vurgulamakta, bu eserin meydana getirilmesindeki çabalarından dolayı İtalyan Büyükelçi Baron Aloisi ve Büyükelçilik Maslahatgüzarı Koch'a ayrıca teşekkür etmektedir.⁸⁷⁷

İtalyan basınında Türkiye-Yunanistan Mübadele Sözleşmesi Doğu Akdeniz'de mutlu ve başarılı bir diplomatik olay olarak değerlendirilmekte; Yunanistan'daki iç politik sorunlar sebebiyle imzalanması geciken bu antlaşmanın iki ülke arasında yedi yıldan beri devam etmekte olan ahali mübadelesinden kaynaklanan sorunların çözümünü düzene soktuğu belirtilmektedir.⁸⁷⁸ Alfredo Signoretti, La Stampa gazetesindeki makalesinde Roma-Atina ve Roma-Ankara arasında tesis edilen dostça ilişkiler sayesinde ve İtalya'nın arabuluculuğu

⁸⁷³ "Telgraflar", **Ahenk**, 5 Ağustos 1929.

⁸⁷⁴ "Türk-Yunan İtilafı Bugün Saat Birde İmza Edildi", **Akşam**, 11 Haziran 1930.

⁸⁷⁵ İnönü, **a.g.e.**, s.496-499.

⁸⁷⁶ "Türk-Yunan İtilafı İmza Edildi", **Vakit**, 11 Haziran 1930.

⁸⁷⁷ "Un Discorso del Ministro degli Esteri Turco", **Il Messaggero**, 12 Haziran 1930. A.Akşın, **a.g.e.**, s.253.

⁸⁷⁸ "La Firma del Trattato", **La Stampa**, 12 Haziran 1930.

sayesinde bu sözleşmenin imzalanmış olduğunu belirtmektedir.⁸⁷⁹ İtalyan arşiv belgesinde yer alan bir hatırlatıcıda, bu sözleşmenin imzalanmasıyla İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki etkinliğinin artacağı belirtilmektedir.⁸⁸⁰ Türk basınında iyimserlik havası hüküm sürmekte, “*daima acı bir mazinin elim hatıralarını canlandıran pürüzlü bir mesele*” olarak değerlendirilen mübadele konusunun bir düzene sokulmuş olması memnuniyetle karşılanmakta, Ankara ile Atina arasında açılan yeni bir döneme dikkat çekilmektedir.⁸⁸¹

Bu sözleşmenin imzalanmasından sonra Türk Hükûmeti tarafından, gerçekleştirilmesinde her iki tarafa da iyi etkilerde bulunmuş olan Mussolini'ye arabuluculuğundan dolayı teşekkür etmek üzere Roma Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey görevlendirilmiştir. Suat Bey, 14 Haziran 1930 tarihinde Mussolini tarafından kabul edilmiştir.⁸⁸²

Türkiye-Yunanistan Mübadele Sözleşmesi TBMM'de 17 Haziran 1930 tarihinde yapılan oturumda onaylanmıştır.⁸⁸³ Görüşmeler esnasında Tefik Rüştü Bey tarafından, bu anlaşmanın gerçekleşmesinin kolaylaştırılması için son yıllarda İtalya Başbakanı Mussolini tarafından gösterilen dostça gayretler özellikle dile getirilerek teşekkür edilmektedir.⁸⁸⁴ Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi'nin Meclis tarafından onaylanması safhasında İsmet Paşa tarafından Venizelos'a bir mektup gönderilerek, Ankara'ya davet edilmiş olduğu görülmektedir. Venizelos bu mektubu Yunan Meclisi'nde okuyarak Yunan kamuoyuna duyurmuştur.⁸⁸⁵ Yunan Meclisi'nde Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi'nin görüşülmesi esnasında büyük tartışmalar meydana gelecek ancak 26 Haziran 1930 tarihinde onaylanacaktır.⁸⁸⁶

Başbakan İsmet Paşa'nın çağrısı üzerine, Yunanistan Başbakanı Eleftheros Venizelos ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Andreas Michalakopoulos, 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde birçok gazeteci ve tarih yazarı tarafından “tarihi bir olay” olarak nitelendirilen Türkiye ziyaretini gerçekleştirmiştir.⁸⁸⁷ Venizelos, Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından da

⁸⁷⁹ Alfredo Signoretto, “L'Accordo Greco-Turco”, **La Stampa**, 12 Haziran 1930.

⁸⁸⁰ **DDI**, Seri 7, Cilt IX, (15 Nisan-31 Aralık 1930), Belge.116, 26 Haziran 1930, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1975, s.149.

⁸⁸¹ Siirt Mebusu Mahmut, “Mazinin Tasfiyesi”, **Milliyet**, 17 Haziran 1930.

⁸⁸² “Mussolini'ye Teşekkür”, **Milliyet**, 16 Haziran 1930. “Sefirimizin Mussolini ile Mühim Mülakatı”, **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1930.

⁸⁸³ “Türk-Yunan İtilâfı Tasdik Edildi”, **Milliyet**, 18 Haziran 1930.

⁸⁸⁴ **TBMM ZC**, Devre:III, C.20, İçtima:3, 80.İnikat, 17 Haziran 1930, s.265.

⁸⁸⁵ “Yunan Meclisi'nde”, **Milliyet**, 18 Haziran 1930.

⁸⁸⁶ “Yunan Meclisi İtilâfı Nasıl Tasdik Etti”, **Milliyet**, 27 Haziran 1930.

⁸⁸⁷ “Yunanlı Misafirler”, **Vakit**, 28 Ekim 1930.

kabul edilmiş ve iki saate yakın bir süre ile bir görüşme gerçekleştirilmiştir.⁸⁸⁸ Dostluk gösterilerinin yoğun olarak yaşandığı bu ziyaret esnasında, 30 Ekim 1930 tarihinde Ankara’da, 1928 Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşmasıyla benzer bir metne sahip olan, “Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması⁸⁸⁹” imzalanmıştır. Bu antlaşmaya bir de deniz silahlarını sınırlandıran bir protokol eklenecektir.⁸⁹⁰

Tevfik Rüştü Bey tarafından bu antlaşma “bütün dünyaya ibret dersi verilen” bir antlaşma olarak değerlendirilmektedir. Tevfik Rüştü Bey, Türk-Yunan antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra antlaşmanın gerçekleştirilmesindeki destek ve gayretlerinden dolayı Mussolini’ye teşekkür telgrafi göndermiştir.⁸⁹¹ Mussolini, 8 Kasım 1930 tarihinde bu telgrafa cevap vererek Türk-Yunan antlaşmasını tebrik edecektir.⁸⁹² İtalyan gazetelerinde Türk-Yunan antlaşması Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Avrupa barışına katkı yapacak çok önemli bir siyasi olay olarak değerlendirilmektedir.⁸⁹³ Venizelos, antlaşmanın imzalanmasından sonra Michakopoulos ile İtalyan Büyükelçiliği’ne giderek Baron Aloisi’yi ziyaret etmiştir. Venizelos burada, Türk-Yunan antlaşmasının gerçekleştirilmesi için Türk-Yunan ilişkilerinin düzenlenmesindeki arabuluculuk ve yardımlarından dolayı Mussolini’ye teşekkürlerinin bildirilmesini istemektedir.⁸⁹⁴

İsmet İnönü hatıralarında; Yunanistan ile ilişkilerin düzelmesinde İtalya’nın özel bir tutumu olduğunu, İtalya’nın İngiltere ve Fransa’ya karşı ve özellikle Fransa ve onun güdümündeki Küçük Antant’a karşı Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan’ın katılımıyla bir blok oluşturmak ve buna sahip çıkmak yoluyla Avrupa siyasetinde etkili olmak istediğini, Türk-Yunan antlaşmasında İtalya’nın olumlu tutumunun etkisi olduğunu belirtmektedir.⁸⁹⁵

Tevfik Rüştü Bey, 12 Şubat 1931’de Türk-Yunan antlaşmasının onayı dolayısıyla TBMM’de yaptığı konuşmada İtalyan tarafının bu antlaşmanın meydana getirilmesindeki katkılarından şöyle bahsetmektedir:

⁸⁸⁸ “Venizelos Gazi Hazretlerinin Huzurunda”, **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1930. “M.Venizelos’un Beyanatı”, **Milliyet**, 28 Ekim 1930.

⁸⁸⁹ Antlaşma ve ekli protokolün metni için bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal...**, s.399-404.

⁸⁹⁰ “Türk-Yunan Misakı”, **Vakit**, 31 Ekim 1930. “Türk-Yunan İtilafı Merasimle İmza Edildi”, **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1930.

⁸⁹¹ **DDI**, 7/IX, Belge. 338, Dipnot.1, 30 Ekim 1930, s.482-483.

⁸⁹² **Cumhuriyet’in İlk 10 Yılı...**, s.230-231.

⁸⁹³ “La Portata del Trattato Greco-Turco”, **La Stampa**, 2 Kasım 1930.

⁸⁹⁴ “La Visita di Venizelos al Barone Aloisi”, **Il Giornale d’Italia**, 2 Kasım 1930. “İtalya Sefirini Ziyaret”, **Vakit**, 1 Kasım 1930.

⁸⁹⁵ İnönü, **a.g.e**, s.500.

“Mussolini hazretleri bizzat ve hükûmeti ve Hariciye Nazırı Mösyö Grandi Cenapları Ankara ile Atina arasındaki muallâk işlerin halli için, işlerin karışık içlerine girmeyerek gayet bitarafane ve dostane bir tarzda daima çalıştılar ve hiç şüphe yok ki her iki taraf hükûmetinin karşılıklı arzuları ile İtalya’nın pek nazikâne ve müdebbirane olan tavassutları işlerimizin bir an evvel neticelenmesinde faydalı ve müessir olmuştur. Bu münasebetle muahedenin imzası günü İtalya’nın hükûmet reisine telgrafla ve büyük elçimiz vasıtası ile İtalya hariciye nazırına teşekkür ettim ve bilâhare Roma’yu ziyaretimde şifahî olarak hissiyatımı teyit ettim ve şimdi de huzurunuzda bu hakikati yad etmeyi vazife bilirim.”⁸⁹⁶

İtalya’nın 1927 yılının sonlarından itibaren, Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de izlemekte olduğu aktif politika ile Arnavutluk, Romanya, Yunanistan, Türkiye, Macaristan ve Bulgaristan ile arka arkaya imzalamış olduğu antlaşmalar ve bu devletlerin kendi aralarındaki antlaşmalar da dikkate alındığında bölgede etkinliğini artırma yolunda önemli gelişmeler kaydetmiş olduğu görülmektedir. Türkiye ile Yunanistan arasında 1923 yılından beri devam etmekte olan ahali mübadelesi sorunu konusunda sağlanan gelişmeler ve Türk-Yunan dostluk antlaşmasının imzalanmasında İtalya tarafından arabuluculuk konusunda gösterilen gayretler Türk kamuoyunda iyimserlik ve memnuniyet yaratmış ve Mussolini’nin Türk kamuoyunda algısı olumlu olarak değişmiştir.

Türk-Yunan yakınlaşması ve sonrasında imzalanan anlaşmaları sadece İtalya’nın uygulamakta olduğu dış politika ile tam olarak açıklamak mümkün değildir. Türkiye ve Yunanistan’ın Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı esnasında uğramış oldukları kayıplar dikkate alındığında, nüfus mübadelesinden kaynaklanan sorunların çözülemediği bir ortamda, 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin yıkıcı etkilerine maruz kaldıkları ve kendi iç sorunlarıyla fazlasıyla meşgul olmak zorunda kaldıkları bir süreçte bir taraftan da silahlanma yarışına girişmeleri her iki tarafın da aleyhine olabilecek gelişmelere sebep olabilecektir. Mustafa Kemal Atatürk yönetimindeki Türkiye ile Eleftherios Venizelos yönetimindeki Yunanistan’ın dış politika hedeflerinin bu koşullarda örtüşmesi sonucunda bir yakınlaşma meydana gelmiş, bu yakınlaşmanın anlaşmalar haline getirilmesinde, özellikle müzakerelerin tıkandığı zamanlarda İtalya’nın arabuluculuk faaliyetleri etkili olmuştur.

Türk-Yunan yakınlaşması ve imzalanan anlaşmalara rağmen İtalya’nın beklentilerinin aksine, Türkiye ve Yunanistan tarafından uygun bulunmaması nedeniyle, Türkiye-İtalya-Yunanistan arasında üçlü bir pakt meydana getirilemeyecek ancak üç adet ikili antlaşma şeklinde dolaylı bir iş birliği ve dayanışma sistemi meydana getirilmiş olacaktır. Diğer yandan, Türk-Yunan yakınlaşması bundan sonra İtalya tarafından hiç istenmeyen bir gelişme olarak Balkan Paketi’nin meydana getirilmesine önemli bir ivme kazandıracaktır.

⁸⁹⁶ TBMM ZC, Devre:III, C.25, İctima.4, 28.İnikat,12.2.1931, s.36. Cumhuriyet’in İlk 10 Yılı...,s.237-238.

2.3.1. Düşmanın Yardımıyla Donanma Kurmak, Türkiye-İtalya Deniz Silahları Ticareti (1929-1934)

2.3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Donanma Politikasının Meydana Getirilmesi

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'ne⁸⁹⁷ göre; Osmanlı Donanması silahsızlandırılarak Haliç'te gözaltına alınmış, mürettebatı terhis edilmiş, kömürleri ve cephaneleri boşaltılmış, gemilerin topları ve kazanları kullanılamaz hale getirilmiştir. Karadeniz'de karakol görevi yapmak üzere, ana silahları sökülme suretiyle bırakılan Aydın Reis ve Preveze ahşap gambotlarından⁸⁹⁸ ve İzmir'e gönderilen Hızır Reis gambotu, Nusret mayın gemisi ve Tiri Müjgan gemisinden başka tüm donanma hareketsiz ve kullanılamaz bir durumdadır. İtilaf Devletleri adına İtalyan Sardinia zırhlısı, Haliç'te bulundurulmuş Osmanlı Donanması'na ait gemilerin arasında kontrol maksatlı olarak bulunmaktadır. Savaş esnasında mayına çarparak yaralanan Yavuz muharebe kruvazörü ise büyüklüğünden dolayı Haliç'e sokulamamış, önce İstinye ve daha sonra Pendik açıklarında muhafaza altına alınmıştır. Bu tarihlerde Yavuz'un İngilizlere veya Yunanlara verileceği haberleri büyük bir tedirginlik yaratmakta, geminin Türk mürettebatı tarafından bunu engellemek için batırılacağı söylentileri yayılmaktadır.⁸⁹⁹

Türk Kurtuluş Savaşı büyük ölçüde bir kara savaşı niteliği taşımakta olduğundan ve savaş esnasında donanmanın kullanılamaması sebebiyle, gerçekleştirilen silah, cephane, malzeme ve insan nakliyatı faaliyetleri dışında, donanma tarafından icra edilen stratejik ve taktik anlamda önemli bir deniz harekâtı olmamıştır. Diğer yandan, Anadolu'daki savaşı sürdürmek için silah, cephane ve malzeme nakliyatı için yaşamsal öneme sahip olan denizyolunun, elde kalan deniz gücü ile Karadeniz'de düşman gemilerinin ablukasına rağmen, Karadeniz'de ele geçirilen düşman gemileri de kullanılarak başarılı bir şekilde açık tutulduğu görülmektedir. Bunun dışında Millî Mücadeleyi yürüten TBMM Hükûmeti'nin elinde silahlı bir deniz gücü bulunmadığından mevcut deniz birlikleri düşmanın deniz gücüne karşı savaşmayı kabul edebilecek bir durumda değildir. Bu dönemde TBMM deniz birlikleri bu görevi direkt olarak mücadeleyi kabul etmeden sızmalar şeklinde yerine getirmekte, fırsat ele geçtiğinde düşmana taarruz etmekten de geri kalmamaktadırlar.

⁸⁹⁷ TİH, C.I, Mondros Mütarekesi..., s.42.

⁸⁹⁸ Bu iki gambot kısa bir süre sonra Millî Mücadele'ye katılacaklar ve Anadolu donanmasının nüvesini oluşturacaklardır. Bu gemiler, daha sonra Anadolu'ya kaçırılan Alemdar gemisi gibi Karadeniz'de çok faydalı hizmetlerde bulunacaklardır. Bkz. Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler", *Yakın Tarihimiz*, S.1, 1 Mart 1962, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık yay., İstanbul, 1962, ss.25-27.

⁸⁹⁹ Şemsettin Bargut, *Birinci Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı*, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara, 2001, s.93.

Türkiye Cumhuriyeti Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra teslim aldığı Türk donanmasını tarihinde görülmemiş ölçüde zayıf, donatımsız ve kültürsüz bir halde bulmuştur. Donanma'da 1923 yılında; sadece Hamidiye Kruvazörü, Peyki Şevket Torpido Kruvazörü ve Taşoz Muhribi faal halde bulunmakta, bunlardan başka birkaç gambot da kurslara ve karargahlara yatak gemiliği görevi yapmaktadır. Yavuz muharebe kruvazörü ise savaş esnasında aldığı yaraların etkisiyle kullanılamaz bir durumda beklemektedir.⁹⁰⁰

Hızlı bir değişim içinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk yıllardan itibaren nasıl bir donanmaya ihtiyaç olduğu ve izlenecek donanma politikasının nasıl olacağı üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Genel olarak, güçlü ve bölgesinde iddialı bir donanma yaratmak ile hafif savaş gemileri, denizaltı ve uçaklardan meydana gelecek hafif bir donanma oluşturmak arasındaki bir tartışma sahne almaktadır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı esnasında yaşanan olaylar ve edinilen tecrübeler ışığında, Boğazların silahsızlandırılmış olmasından kaynaklanan endişelerin de etkisiyle, Menteşe Adalarından (Rodos, 12 Ada ve Meis) gelecek İtalyan tehdidine maruz kalındığı değerlendirilmesiyle donanmaya savunma stratejisi içinde ikincil bir rol planlanmaktadır. Musul meselesinin iyice ısınması ve Şeyh Sait isyanı gibi olaylarda hava gücünün ne kadar faydalı ve hızlı kullanılabileceği anlaşılınca ağırlık bu sefer de hava gücüne kayacaktır. Böylece Batı'dan olası bir İtalyan saldırısına karşı hava gücü destekli kara kuvveti kullanılması planlanmış ve deniz gücünün geliştirilmesi üçüncü planda kalmıştır.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa (Çakmak), donanmayı kara gücünün bir parçası olarak, Çanakkale Boğazı'nın savunmasına destek verecek bir kuvvet olarak değerlendirmekte, bu bakımdan kuvvetli su üstü gemilerinden daha ziyade denizaltı ve mayınlara dayanan bir deniz gücünün ve kara savunmasını destekleyecek hava gücünün geliştirilmesinin yeterli olacağı görüşünü taşımaktadır. Bu koşullarda donanma, İzmit Körfezi'nden Genelkurmay Başkanı'nın emri dışında çıkmayacaktır. Zamanın genç deniz subayları ise Balkanlarda güçlü bir donanmaya sahip olunması gerektiğini, bunun için üç adet dretnot alınması gerektiğini gündeme getirmektedirler. Bunların isimleri bile belirlenmiştir: Gazi Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa...Mevcut bütçe şartları dikkate alındığında oldukça

⁹⁰⁰ Afif Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", **Belleten**, C.XXXVII, Sayı.148, Ekim, 1973, s.502. 1923-1930 yılları arasında faal hale getirilebilecek belli başlı ilk savaş gemileri şunlar olacaktır: Yavuz muharebe kruvazörü (1911, Almanya), Hamidiye kruvazörü (1903, İngiltere), Mecidiye kruvazörü (1903, ABD), Peykişevket torpido kruvazörü (1906, Fransa), Berkisatvet torpido kruvazörü (1906, Fransa), Taşoz muhribi (1907, Fransa), Samsun muhribi (1907, Fransa), Basra muhribi (1907, Fransa) ve Turgutreis zırhlısı (1891, Almanya). Bunlardan, Mecidiye kruvazörü 1928 yılında donanmaya dahil olacaktır. Diğer yandan Hollanda'da yeni olarak inşa ettirilen 1. İnönü ve 2. İnönü denizaltıları da 1928'de Türk deniz gücüne katılacaktır.

abartılı bir istek olarak değerlendirilebilecek bu talep Mustafa Kemal tarafından uygun bulunmayacaktır. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin deniz gücünün geliştirilmesine olan ihtiyacı kabul etmekle birlikte öncelikle donanmada eğitimli insan yetiştirilmesini ve ancak ondan sonra donanma gemilerinin bütçe imkânları çerçevesinde ve ülkenin maddi imkanları dahilinde yenilenmesi gerektiği görüşündedir. Mustafa Kemal Paşa, Türk Donanması ile ilgili planını Hamidiye'nin şeref defterine; *“Yakın tarihte başarılı deniz komutanlarının görülmediğini ve bundan ötürü de verilecek en iyi kararın ufak bir eğitim donanmasıyla yetinip ilk önce sevk ve idare adamlarının yetiştirilmesi gerektiğini”* yazarak ortaya koymuştur.⁹⁰¹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu yaklaşımı kapsamında öncelikle aralarında Yavuz muharebe kruvazörünün de bulunduğu Osmanlı döneminden kalan savaş gemilerinden bazılarının onarımı ve yeniden faal edilmesi maksadıyla TBMM tarafından 26 Mart 1924 tarihinde TBMM'de bütçeye kaynak planlaması yapılmıştır.⁹⁰² Bundan sonra bu projelerin yürütülmesi maksadıyla Aralık 1924'te Bahriye Vekaleti kurulması kanunu TBMM gündemine alınacaktır. Bu konunun aslında Mart 1924'ten itibaren TBMM'de tartışıldığı görülmektedir.⁹⁰³ Bahriye Vekâleti'nin kurulması hakkındaki esas kararın, Alman eğitim kurulunun getirilmesi ve bir eğitim donanması kurulması kararlarıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa tarafından, 12-24 Eylül 1924 tarihlerinde Hamidiye kruvazörü ile yaptığı Karadeniz gezisi esnasında verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰⁴ Bu dönemde kabotaj hakkının 1 Temmuz 1926 tarihinden itibaren tam olarak kullanılmaya başlayacak olması ve Türk denizciliğinin bir yapılanma ihtiyacı içinde bulunduğu da dikkate alınması gereken bir durum olarak değerlendirilmelidir.⁹⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1924 tarihinde Hamidiye kruvazörünün şeref defterine; *“Hudutlarının mühim ve büyük bir aksamı deniz olan Türk Devleti'nin donanması da mühim ve büyük olmak gerektir. O zaman Türk Cumhuriyeti daha müsterih ve emin olacaktır. Mükemmel ve kadir bir Türk Donanması'na malik olmak gayedir.”* diye yazmakta, mevcut gemilerden faydalanabilecek durumda olanlarla mütevazı bir donanmanın meydana getirilmesinde şahsen ilgileneceğini ifade etmektedir.⁹⁰⁶

⁹⁰¹ Raşit Metel, **Atatürk ve Donanma**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1966, s.69.

⁹⁰² **TBMM ZC**, Devre:II, C.8, İçtima.II,22.İnikat, 26 Mart 1924, s.22.

⁹⁰³ **TBMM ZC**, Devre:II, C.8, İçtima.II, 21.İnikat, 25 Mart 1924, s.9.

⁹⁰⁴ Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyet Donanmasının...”, s.506.

⁹⁰⁵ Mustafa Hergüner, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği**, Kastaş yay., İstanbul, 2011, s.187-188.

⁹⁰⁶ Metel, **Atatürk ve Donanma**, s.90.

Bu dönemde Türkiye'nin deniz silahı alabileceği ülkelerle ilişkileri iyi değildir. Kurtuluş Savaşı kısa bir zaman önce ve deniz silahlarının belli başlı üreticisi olan batılı devletlere karşı verilmiştir. Diğer yandan devam eden patriklik sorunu, mübadele, Musul meselesi, güney sınırı gibi nedenlerle Batılı ülkelerle ilişkiler oldukça kötü bir seyir izlemektedir. Diğer yandan bu dönem büyük devletler tarafından denizlerdeki genel silahsızlanma politikalarının tartışıldığı bir süreçtir. On yıllık bir savaş süreci sonunda yanmış yıkılmış bir memleket devralan Cumhuriyet Hükûmeti'nin karşı karşıya olduğu mali yetersizlik de donanma oluşturulması için büyük paralar harcanmasının karşısındaki önemli engellerden birisidir. Bu durumda öncelikle mevcut deniz gücünün kullanılır hale getirilmesi öncelik ve önem kazanıyordu. Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1924 tarihinde TBMM açılışında yaptığı konuşmada durumu şöyle açıklamaktadır: *“Efendiler! Bahriyemizi esaslı ve ciddî bir surette ıslah etmek düşünülmelidir. Bu bapta nokta-i azimet bilhassa güzide anasırı bihakkın yetiştirip andan memleketin müstacel ihtiyacında istifade temin etmek ve her halde memleketin takati fevkinde hayalâtta münazzeh kalmak olmalıdır.”*⁹⁰⁷

Başbakan Fethi Okyar, Bahriye Vekaleti kurulması konusundaki kanunun görüşüldüğü 22 Aralık 1924 tarihinde TBMM'de yapılan müzakerelerde yaptığı konuşmada mevcut gemiler ve personelin göreve hazır duruma getirilmeden yeni savaş gemisi alınmayacağını şöyle ifade etmektedir:

*“...bugünkü gemilerimizi tamir ederek, ıslah ederek daha muntazam bir hale sokmak ve hem de bugünkü zabitanımızı bu gemilerde yetiştirmek ve istikbalde inşallah Maliyemizin vüsatı müsaade ettiği zamanlarda daha büyüyecek, daha kuvvetli ve daha müessir olacak olan bahriyemize bu heyeti zabitanı yetiştirmek gayesi ile bu teşkilâtı yapıyoruz.”*⁹⁰⁸

Trablusgarp (1911-1912), Balkan (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve İstiklal Savaşı'nda (1919-1922) deniz olaylarının devlet politika ve savaşlarına etkilerini çok yakından yaşayarak görmüş ve bunun sonuçlarını değerlendirmiş bir asker ve devlet adamı olarak Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ana politikalarını saptarken deniz gücünün önemini dikkate alarak planlama yapmıştır. Bunun için donanmanın yeteri kadar büyük ve silah/donanım açısından çağın gereklerine uygun olarak teşkil edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Atatürk'ün deniz gücü politikasının *“dış politikayı destekleyecek ve ona kuvvet verecek bir deniz gücü meydana getirmek”* olduğu, bu gücü de devletin ekonomik gücüne göre kademeli olarak gerçekleştirilmesinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Mustafa

⁹⁰⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, TTK yay., Ankara, 1997, s.351-352. TBMM ZC, Devre.II, İçtima Senesi. II, C.10, 1.İçtima, 1 Kasım 1924, s.2.

⁹⁰⁸ TBMM ZC, Devre.II, C.11, İçtima.II, , 25.İnikat, 22 Aralık 1924, s.227.

Kemal Paşa donanmayı sadece askerî bir güç olarak değil devletin politikasına ve ekonomisine yapacağı hizmetler açısından da değerlendirmekte olduğuna dair örneklerden birisi de şapka inkılâbını donanmadan başlatması olacak, 14 Mayıs 1925 tarihli bir tamim ile donanma subaylarının güneş siperli serpuş giyecekleri bildirilecektir.⁹⁰⁹ Şapka Kanunu (671 sayılı kanun) ise daha sonra 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılacaktır.

1924 yılında iki ayrı komisyon aynı anda Avrupa'ya çıkarak uçak için İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa'yı; denizaltı alımı için Fransa, Hollanda ve İsveç'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler Türkiye Cumhuriyeti'nin askerî önceliklerini göstermektedir.⁹¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti, donanmasına Ağustos 1924'te denizaltı temin etmek için çıktığı ihalede; İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD tersaneleri denizaltı için tekliflerini vermişlerdir. Daha önce Osmanlı Devleti tarafından 1907'de İtalyan tersanesi Ansaldo'ya sipariş edilen ancak geminin tamamlanmasına rağmen Trablusgarp Savaşı nedeniyle 1911'de İtalya Hükûmeti tarafından el koyularak İtalyan donanmasına verilen Drama Kruvazörü nedeniyle Ansaldo firmasının Türkiye Cumhuriyeti'ne borcunun bulunmasının, Ansaldo firmasına bir avantaj sağlayabileceği düşünülmeyle birlikte, Musul krizi esnasında İtalya'nın da İngiltere'nin yanında yer almasının etkisiyle, Ansaldo'nun teklifi demode modeller önerdiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Sonuçta, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk denizaltı siparişi bir Hollanda tersanesi'ne (IVS-Ingenieurskantor voor Scheepsbouw) verilmiştir. Bu şirket aslında Versay Antlaşması sınırlamalarından çıkış arayan Krupp Germaniawerft (Kiel), A.G Weser (Bremen)ve Vulkanverft (Hamburg ve Stettin) isimli üç Alman tersanesi tarafından bir tür paravan olarak kurulmuştur.⁹¹¹ Türkiye bu tercihiyle aynı zamanda donanma konusundaki yabancı danışmanlarıyla ilgili tercihini de ortaya koymuş oluyordu.⁹¹² Bundan sonra Alman donanma heyeti Türkiye Genelkurmay Başkanlığı'nın deniz gücü anlayışına uygun bir donanma tasarlayacaktı. Buna göre Osmanlı döneminden kalan eski gemiler hurdaya çıkarılarak, bunların yerine hafif gemiler, denizaltılar ve uçaklardan meydana getirilecek yeni bir donanma kurulmaya başlanacaktır.

⁹⁰⁹ Metel, **Atatürk ve Donanma**, s.98.

⁹¹⁰ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler, C2, (1918-1939)**, Hv.K.K.lığı yayınları Ankara, 1977, s.160. Raşit Metel, **Türk Denizaltıcılık Tarihi**, Deniz basımevi, İstanbul, 1960, s.31.

⁹¹¹ Serhat Güvenç-Dilek Barlas, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması, 1923-1939" **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, (Der.Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2010, s.233.

⁹¹² Türkiye Cumhuriyeti yönetimindekiler Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda askerî danışmanlar konusunda yaşanan olaylardan alınan dersler neticesinde oldukça hassas bir politika izlemişlerdir. Alman donanma danışma heyeti, sadece askerî konularda faydalanılmak üzere ve "Müşavir Heyet" adı altında ve komuta zincirinin tamamen dışında görev yapmıştır. Bkz. Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri, 1923-1939**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2013, s.46.

14 Ocak 1925 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan kanun ile kurulan Bahriye Vekâleti’nde, Ali İhsan (Eryavuz) Bey, Cumhuriyet tarihinin ilk Bahriye Vekili olmuştur⁹¹³. Bahriye Vekâleti, problem sahalarını tespit ederek bunları gidermek üzere çalışmaya başlamıştır. Amaç; ülkenin ekonomik imkânlarının elverdiği doğrultuda bir donanma meydana getirmek ve donanma eğitim kuruluşlarını yeniden düzenleyerek, yeterli ve güçlü bir hale getirmektir. Bahriye Vekâleti’nin kurulması sonrasında eğitim donanmasının kuruluşuna da hız verilmiştir. Bahriye Vekâleti döneminde belirlenen hedeflere göre, üç sene gibi kısa bir sürede pek çok faydalı çalışmalarda bulunmuştur. Bunların arasında; yeni denizaltıların siparişinin verilmesi⁹¹⁴, Almanya’dan bir uzman eğitim heyetinin getirilmesi, Gölçük tersanesinin temelini atılması, talimatnamelerin hazırlanması, başta Yavuz muharebe kruvazörü olmak üzere pek çok geminin tamirinin gerçekleştirilmesi için girişim başlatılması, gibi faaliyetler bulunmaktadır.⁹¹⁵ Ayrıca bu dönemde İtalya’dan 8 adet deniz uçağı satın alınması için de girişimler başlatılmıştır.

Bahriye Vekâleti döneminde icra edilen önemli faaliyetlerden birisi olan Yavuz muharebe kruvazörünün onarımı projesi, önce yüzer havuzda ortaya çıkan aksaklıklar ve daha sonra Bahriye vekili hakkındaki yolsuzluk, usulsüzlük suçlamaları nedeniyle yavaş ve sorunlu olarak ilerleyecek ve proje oldukça gecikecektir. Bu durum, sadece Bahriye Vekilinin görevden alınmasına değil, aynı zamanda Yüce Divan’da yargılanan ilk bakan olarak tarihe geçmesine ve vekâletin lağvedilmesine kadar sürececek bir dönemi işaret etmektedir.⁹¹⁶ Yavuz muharebe kruvazörünün restorasyonu projesinde ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları devlet gündemini oldukça meşgul etmiş⁹¹⁷ ve Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir bakan Yüce Divan’da yargılanmış ve ceza almıştır.⁹¹⁸ Yüce Divan’da yargılama süreci devam ederken, 16 Ocak 1928 tarihinde Bahriye Vekâleti’ni kaldıran ve bahriye işlerini Millî Müdafaa Vekâleti’ne bağlı Deniz Müsteşarlığı’na bağlayan düzenleme TBMM’de kabul edilmiştir.⁹¹⁹

⁹¹³ **TBMM ZC**, Devre.II, C.11, İçtima.II, 29.İnikat, 31 Aralık 1924, ss.307.

⁹¹⁴ 1. İnönü ve 2. İnönü adı verilen bu denizaltılar 1928’den sonra donanmaya katılacaklardır.

⁹¹⁵ Bkz. Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının...”, s. 507.

⁹¹⁶ Ali İhsan (Eryavuz) Bey, Cumhuriyetin ilk ve son Bahriye Vekili olarak tarihe geçecektir. Vekaletin lağvedilmesinin başka siyasal ve askerî nedenleri de olduğu değerlendirmesi için bkz. Barlas-Güvenç, “Bir Cumhuriyet Kurumu...”, s.236.

⁹¹⁷ Bu olaya farklı bir bakış için bkz. **Kılıç Ali’nin Anıları**, (Der. Hulusi Turgut), 8. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2007, s.249-255.

⁹¹⁸ Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu-Cemal Necip Gürel, “Yavuz-Havuz Davası”, **Tarih Okulu Dergisi**, Eylül 2014, Yıl. 7, Sayı. XIX, s. 233-267.

⁹¹⁹ **TBMM ZC**, Devre:III, C.2, İçtima.I, 32. İnikat, 16 Ocak 1928, s.48.

2.3.2. Türkiye'nin Donanma Siyasetinin Netleşmesi

Mustafa Kemal Paşa doğuda İran'la, batıda ise Yunanistan ile dostluğa ve iki ülke ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Diğer yandan, özellikle Yunanistan ile dostluğun ancak Adalar Denizi⁹²⁰'nde bir donanma dengesi ile mümkün olabileceğini değerlendirmektedir. Türkiye ekonomik sıkıntısı nedeniyle 1920'li yılların sonuna kadar donanmasını daha fazla güçlendirecek faaliyetlere girişememiş olmasına karşılık, arasındaki sorunları henüz halledemediği Yunanistan bu konuda büyük ilerleme kaydetmiş ve Adalar Denizi'nde Türk donanmasından üstün bir vaziyete gelmiştir. Yavuz muharebe kruvazörünün tamiri sözleşmesinin imzalanması safhasında Yunanistan'da iktidara gelmiş olan Venizelos tarafından, Türkiye ile Yunanistan arasında deniz silahlarının sınırlandırılması için bir teşebbüs yapıldığı görülmektedir.⁹²¹ Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs 1919 tarihinde ayrıldığı İstanbul'a ilk defa 1 Temmuz 1927 tarihinde gelirken doğrudan trenle İstanbul'a gelmek yerine; İzmit'e kadar trenle gelip ondan sonra Ertuğrul yatı ile Hamidiye kruvazörü, Peyki Şevket ve Berki Satvet torpido kruvazörleri, Basra, Samsun ve Taşoz muhriplerinden mürekkep donanma refakatinde İstanbul'a gelmiştir.⁹²² Bu eylem, Mustafa Kemal Paşa'nın, donanmaya verdiği önem ve görevi yansıtmaları açısından ve içerdiği siyasal mesaj bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Bahriye vekaletinin kapatılması sonrasında donanma konusunda tüm yetkilerin Genelkurmay Başkanlığı'nda toplanmasına ve Fevzi (Çakmak) Paşa'nın donanma karşıtı tutumuyla bilinmesine karşın bundan sonraki gelişmeler, beklenenin aksine, donanmanın geliştirilmesi yönünde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa'nın donanma hakkındaki stratejik bakışı çok geçmeden somut olaylarla açık bir şekilde görülmeye başlayacaktır. 1928 yılında yaşanan iki önemli olay Türk Donanması'nın geleceği hakkındaki beklentilerin neler olduğu konusunu açık bir şekilde ortaya çıkaracaktır. Bunlardan birincisi TBMM'de 10 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen bir kanun ile on yıllık donanma programı içinde; Yavuz'un onarımı dahil olmak üzere, her türlü askerî denizcilik, silah, mühimmat, fabrika, atölye ve geminin temininde kullanılmak üzere ve her yıl için 3 milyon Türk lirasını geçmeyecek şekilde toplam 25 milyon Türk lirasına kadar bir ödeneğin kullanımını onaylanması olacaktır.⁹²³

⁹²⁰ İnceleme yaptığımız dönemde, basında ve resmî yazışmalarda bugünkü Ege Denizi için "Adalar Denizi" adı kullanılmakta olduğundan bu isim tercih edilmiştir. Adalar Denizi adı için bkz. Halikarnas Balıkcısı, **Hey Koca Yurt**, 6. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s.36-37.

⁹²¹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.174.

⁹²² Metel, **Atatürk ve Donanma**, s.108-120.

⁹²³ **TBMM ZC**, Devre:III, C.4, İçtima.1, 73.İnikat, s.76. Kanun No.1244, **Resmî Gazete**: 16.05.1928, Sayı. 890.

Bu dönemde Adalar Denizi'nde deniz üstünlüğüne sahip olan Yunan Donanması'nın sık sık boy gösterdiği, Yunanistan ile Türkiye arasında devam eden hukuki meselelerin çok gergin bir safhaya ulaştığı ve bir harp ihtimalinden bahsedildiği görülmektedir.⁹²⁴ Bu kritik günlerde Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1928 günü Ertuğrul yatı ile İstanbul'dan ayrılarak Çanakkale'ye gelmiş ve burada 1915 Çanakkale savaşı harp alanlarını ziyaret etmiştir.⁹²⁵ Bu sırada Yunan Donanması'nın Çanakkale açıklarında manevra yapmakta olduğunu öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Türk Donanması'nı Gelibolu önüne çağırılmış ve 2 Eylül günü bizzat kendisi tarafından hazırlanan bir durum üzerinden gece ve gündüz şartlarında bir tatbikat yaptırmıştır.⁹²⁶ Bu tatbikat esnasında tüm görüşmeler açık telsizlerle yapılmış ve tüm dünyanın donanmanın başarısını duyması sağlanmıştır. Bu tatbikatın son derece başarılı geçmiş olduğu Mustafa Kemal'in takdirlerinden anlaşılmaktadır.⁹²⁷ Bu da yaşanan ikinci önemli olay olacaktır.

TBMM'de kabul edilen donanmanın finansmanı kanunu ve donanmanın icra ettiği tatbikat, Türkiye Cumhuriyeti'nin *“dış politikayı destekleyecek ve ona kuvvet verecek bir deniz gücü meydana getirmek ve bu gücü devletin maddi imkanları doğrultusunda kademeli olarak gerçekleştirmek”* olarak özetlenebilecek Mustafa Kemal Paşa'nın donanma politikasının yönünün daha net anlaşılmasında bir katalizör görevi görecektir. Bundan sonra sadece Çanakkale Boğazı'nın savunulmasıyla yetinilmeyecek, donanma fantezi bir kuvvet veya sadece askerî bir güç olarak değil dış politikanın destekleyici bir parçası olarak değerlendirilerek, öncelikle Balkanlarda üstün olacak bir donanmanın inşası yönünde adımlar atılacaktır. Bu kapsamda Yavuz'un restorasyonu işine hız verilecek, kaynak sıkıntısına rağmen mütevazı de olsa bir gemi inşa programının hayata geçirilmesi ve Gölçük Tersanesi'nin geliştirilmesi yönünde çalışmalar hızlanacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşturmayı planladığı donanma, dönemin büyük devletleriyle kıyaslandığında oldukça mütevazı bir güç olarak değerlendirilebilecek olmakla birlikte Doğu Akdeniz, Adalar Denizi ve Karadeniz için önemli bir güç olabilecektir. Bu çabaların sonucunda, 1933 yılında Türk Donanması artık bir eğitim donanması olmaktan çıkarak, bir savaş donanması haline gelecektir.

⁹²⁴ “Baş Vekilimiz Dün Malatya'da...”, **Hakimiyeti Milliye**, 14 Eylül 1928.

⁹²⁵ “Gazi Hazretleri Ertuğrul'la Dün Gece”, **Hakimiyeti Milliye**, 2 Eylül 1928. “Çanakkale ve Maydos Halkı” **Hakimiyeti Milliye**, 3 Eylül 1928.

⁹²⁶ “Gazi Hazretleri Marmara'daki Manevraları Bizzat İdare Buyurdular”, **Hakimiyeti Milliye**, 4 Eylül 1928.

⁹²⁷ Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının...”, s.510. Metel, **Atatürk ve Donanma**, s.121-123.

2.3.3. İtalya'ya Harp Gemileri ve Denizaltı Siparişleri Verilmesi

Bu dönemde Türkiye'nin donanma programı, uluslararası alanda gemi yapımcısı ülkeler tarafından ilgi ile izlenmektedir. Bunun sebeplerinden birisi Osmanlı'nın coğrafi varisi Türkiye'nin, geleneksel politikaları nedeniyle ciddi bir silah pazarı olabileceğidir. Diğerisi ise özellikle deniz silahları imalatçısı devletlerin, Türk donanmasının siparişlerini karşılayarak Türkiye üzerinde nüfuz sahibi olabileceklerini veya nüfuzlarını sürdürebileceklerini düşünmeleridir. Aslında Türkiye mütevazı donanması ile sahip olduğu coğrafi konum avantajı ile Boğazların kontrolüne sahip olması (1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile bu etkinliği oldukça artacaktır.) sayesinde bölgesel politikalarda oldukça etkili olabilecek bir konuma çok geçmeden yükselecektir. Türk donanma politikası, bu koşullar altında kendi millî güvenlik ve dış politikasındaki ihtiyaçlar ve gelişmelere paralel olarak oluşturulacaktır.

Türkiye ile İtalya'nın 1928 yılından sonra kurdukları iyi ilişkiler çerçevesinde hareketlenen ticari göstergelerinin belirgin olduğu sahalardan birisi de deniz silahları ticareti olacaktır. Bu konuyu İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de kurmak istediği bölgesel üstünlük projesi kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Bu projenin temelinde Faşist İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de Fransa'ya karşı bir blok oluşturmak düşüncesi bulunmaktadır. Bunun için Türkiye ve Yunanistan ile yakınlaşan ve iki ülkenin aralarındaki sorunların çözümünde aracı rolüne soyunan İtalya, ilerideki müttefikleri olarak gördüğü bu ülkelerin deniz kuvvetlerinin de güçlü olmasını, ancak bu gücün İtalya'nın kontrolünde olmasını istemekte, bunun için Türkiye'ye gemi ve teçhizat satarak Türk donanmasına nüfuz edebileceğini değerlendirmektedir.

Türkiye açısından ise İtalya ile Fransa arasındaki rekabetin, Türkiye'nin gerçekleştirmeyi planladığı mütevazı ancak etkili bir donanmanın meydana getirilmesinde özellikle 1928'den itibaren beklenmedik ölçüde uygun şartlarda finansman olanakları ortaya çıkardığını ifade etmek mümkündür. Bu dönemde uluslararası silah ticaretinde satıcı ülke sorunu vardır. İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde kamuoyu daha ziyade silahsızlanma ile ilgilenmektedir. Almanya savaş sonrası Versay Antlaşması çerçevesinde silah üretememektedir. ABD ise Avrupa işlerinden uzak durmaya çalışmaktadır. Bu koşullar dikkate alındığında, Türk Hükûmeti'nin donanma ihalesinde kısıtlı bütçe imkanları nedeniyle önerdiği ödeme planının, peşinat olmaksızın 10 yıllık bir süreyi kapsamaması nedeniyle, gemi üreticileri için dünyadaki ekonomik kriz de dikkate alındığında pek cazip olduğunu ifade etmek mümkün değildir.

Diğer yandan, Mussolini'nin yönetiminde hırslı bir çağdaşlaşma programına girişmiş olan, Akdeniz'i "*Mare Nostrum*-Bizim Deniz" olarak gören ve bunu gerçekleştirmek için stratejik hedefler peşinde olan Faşist İtalya bu ortamdan faydalanmaya gayret göstermektedir. Bu dönemde dünyada bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi ve bu gelişmenin harp silah ve araçlarına da uygulanmasıyla mevcut silah sistemleri hızla demode olmaktadır. Akdeniz ve Balkanlarda Fransa ve İngiltere ile rekabet halinde olan İtalya, "*Mare Nostrum*" formülü ile açıklanan hedeflerini elde edebilmek maksadıyla silah sistemlerini de geliştirmek ve bu konuda yatırımlar yapmak arzusundadır. İtalya 1930'ların başından itibaren savunma harcamalarını hızla artırmaya başlayacak ve İngiltere ve Fransa'dan millî gelir esas alındığında oransal olarak daha fazla kaynak kullanacaktır. İtalya'nın bu harcamaları ancak cari giderlerini karşılayabilecek ve yatırıma kaynak ayıramadığından elindeki silah sistemleri 1930ların sonunda demode kalacaktır.⁹²⁸

Henüz emekleme çağındaki modern gemi sanayisinin ayakta kalabilmesi için gemi siparişi alması gereken İtalyan tersanelerine İtalyan Hükûmeti'nin sağladığı siyasal ve ekonomik destek bu şirketlerin önünü açmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin vereceği siparişler için %70'lere varan hükûmet garantisi veren İtalyan Hükûmeti'nin bu girişimi, Türkiye'nin bir donanma kurmak için önündeki en büyük engelin finansman olduğu dikkate alındığında gerçekten de etkili olacaktır.⁹²⁹

Osmanlı Devleti tarafından, 1907'de Ansaldo-Armstrong Firması ile yapılan sözleşme ile 330.000 sterlin bedelinde ve Hamidiye kruvazörü ile aynı özelliklere sahip olacak bir kruvazör siparişi verilmiş ve parasının bir kısmı ödenmiştir.⁹³⁰ "Drama Kruvazörü" adındaki bu gemiye Trablusgarp'ta Türkiye ile İtalya arasında savaşın başlaması nedeniyle İtalyan Devleti tarafından 1912'de el koyulmuş ve bu gemi Osmanlı Devleti'ne teslim edilmemiş ve Osmanlı Devleti'nin ödediği peşinat da iade edilmemiştir. Ansaldo firması 1927'de beklenmedik bir şekilde 70.000 sterlin tutarındaki bu paranın geri ödemesini kabul etmiştir.⁹³¹ Türkiye ile İtalya arasında 1912'den kalma bir sorun olan Drama kruvazörü olayının Mussolini'nin girişimi ile bu şekilde çözülmesi Türk-İtalyan ilişkilerinde göreceli bir yumuşama süreci meydana getirecektir.⁹³²

⁹²⁸ Bkz. Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6. Baskı, (Çev.Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1996, s.346-347.

⁹²⁹ Güvenç-Barlas., "Bir Cumhuriyet Kurumu...", s.237.

⁹³⁰ **BOA**, Y.MTV.298/107.(Bahriye Nazırı tarafından Padişah'a Gönderilen Mektup, 23 Rebbülahir 1325-5 Haziran 1907). Bu gemi daha sonra "Libia" adıyla İtalyan donanmasında 1938 yılına kadar görev yapacaktır.

⁹³¹ "İtalya, Yugoslavya ve Türkiye", **Ayn Tarihi**, C.12, Sayı.34, Ocak 1927, s.1945.

⁹³² "La Turchia e il Patto di Tirana", **La Stampa**, 18 Ocak 1927.

Osmanlı Devleti tarafından İngiliz Vickers-Armstrong tezgâhlarına ısmarlanarak parası ödenmiş olan ve teslim hazır hale getirilen Reşadiye ve Osman-ı Evvel dretnotlarına 1 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere tarafından el koyulmuş⁹³³ ve bu gemilerin ödenen parası savaştan sonra da geri ödenmemiştir.⁹³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti bu paranın bir kısmının geri alınabilmesi için⁹³⁵ 1926'da İngiltere ile başlatmış olduğu görüşmelerden henüz bir sonuç alamamış iken, Osmanlı Devleti döneminde Ansaldo tezgâhlarında üretilen ve yapılan tercihler neticesinde Yunanistan'a kaptırılan Averoff zırhlısının acısı⁹³⁶ da dikkate alındığında, Ansaldo firmasının Drama/Libia hamlesi akıllıca bir girişim olarak iki ülke arasındaki buzların eritilmesine katkıda bulunacaktır.

Türk-İtalyan ilişkilerinde çok önemli bir dönüm noktasını teşkil eden ve 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da imzalanan Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması sonrasında İtalya için Türkiye artık potansiyel bir sömürge coğrafyası değil, siyasal ekonomik ve askerî bakımdan nüfuz edilerek yanına çekilebilecek bir bölgesel güç haline gelmiştir. Bu antlaşma, İtalyan tarafınca silah ticareti bakımından iyi bir enstrüman olarak kullanılabilecek araçlardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Il Messaggero gazetesinde, Türkiye ile imzalanan antlaşmanın ekonomik ve siyasal ilişkilerin bugün olduğu gibi yarın da gelişeceği anlamına geldiği ifade edilmektedir. Popolo di Roma, antlaşmanın her iki millet arasında samimi ve güvenilir bir iş birliği esasına dayandığını, antlaşmanın Akdeniz ve Avrupa siyasetindeki etkisinin önemli olduğunu belirtmektedir. Her iki gazete de Türk-Yunan antlaşmasının da süratle tamamlanması gereğine işaret etmektedirler.⁹³⁷

Türk Hükûmeti donanmayı güçlendirmek için gerekli olan yeni muhrip, denizaltı ve avcı botlarının yurt dışı kaynaklardan temini için gereken yasal süreci başlatmış ve gemi yapım firmaları ile müzakere sürecine girilmiştir. Türk Hükûmeti ile gemi yapım firmaları arasındaki müzakerelerin sona ermesi ile Türkiye'nin deniz silahları ihalesini İtalyan tersanelerinin kazandığı 24 Mayıs 1929 tarihinde kamuoyuna duyurulmuştur.⁹³⁸ Bu ihalenin

⁹³³ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı, 1914-1922**, 4. Baskı, Epsilon yay., İstanbul 2013, s.53-54.

⁹³⁴ Bu olay aslında 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin İngiltere karşısında savaşa girmesi için kuvvetli bir gerekçe olarak kullanılacaktır. Bkz. Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu, Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, 5. Baskı, Sabah yay., İstanbul, 1994, s.248. Lozan Barış Antlaşması'nın 58. maddesi kapsamında; Türkiye, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye ısmarlanmış ancak İngiltere tarafından 1914 yılında müsadere edilmiş olan savaş gemileri için yapılan ödemelerin geri alınmasından vazgeçmiştir. Bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.114.

⁹³⁵ Yaklaşık 6 milyon sterline ulaşan bu ödemelerin akibeti için bkz. Serhat Güvenç, **Osmanlı'nın Dretnot Düşleri**, İş Bankası yay., İstanbul, 2011, s.160-162.

⁹³⁶ Halil Menteşe, **Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı yay, İstanbul, 1986, s.165.

⁹³⁷ "İtalya Matbuatı", **Ahenk**, 2 Haziran 1928.

⁹³⁸ "Bahri Siparişleri İtalyanlar Aldılar", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1929.

sonuçlarının açıklanması ile Türk-İtalyan deniz silahları ticareti resmîyet kazanmıştır. Türkiye bu ihale sonucunda imzalanan sözleşme ile İtalya'ya; 1600 grostonluk 2 adet Tribune/Zafer sınıfı muhrip, 500 grostonluk iki adet denizaltı ve üç adet deniz avcı botu sipariş vermiştir.⁹³⁹ Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde; bazı muhrip ve denizaltı siparişleri için açılan yarışmada; Alman, Fransız, İngiliz ve İtalyan firmaların yarışma içine girdikleri ve yapılan elemeler sonucunda son aşamada İngiliz ve İtalyan firmaların tekliflerinin değerlendirmeye alındığı, İngiliz Vickers şirketinin yönetiminde Basil Zaharof'un da bulunması ve Zaharof'un güven telkin etmemesi nedeniyle ihaleyi daha uygun teklif veren İtalyan şirketinin kazanmış olduğu, süre konusunda bir ihtilaf olmakla birlikte bu konunun çözüleceği haberi yer almaktadır.⁹⁴⁰

Cumhuriyet gazetesinde daha sonra ihale hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Buna göre; ihaleye İngiliz, ABD, Fransız ve İtalyan tersanelerinin iştirak etmiş olduğu, bunlardan İngilizlerin verdiği sürenin çok uzun olması nedeniyle, ABD teklifinin fiyatının yüksek olması sebebiyle elendiğini, Fransız ve İtalyanların tekliflerinin eşit olduğu ancak İtalyanların daha kısa sürede teslim etmek üzere teklif verdiklerinden dolayı ihaleyi İtalyan firmasının kazanmış olduğu, toplam bedeli 15 milyon Türk Lirası tutarındaki bu sipariş bedelinin bir kısmının siparişin tesliminde, kalan kısmının ise sekiz yıllık bir döneme yayılarak ödeneceği haberi yer almaktadır.⁹⁴¹

3-4 Nisan 1928 tarihlerinde Milano'da gerçekleştirilen Tevfik Rüştü Bey-Mussolini mülakatı sonrasında 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da imzalanan 1928 Türk-İtalyan Antlaşması ve 1929 Türk-İtalyan Ticaret Antlaşması ile gelişen Türk-İtalyan dostluğu; Nisan 1929'da Tevfik Rüştü Bey'in Roma ziyareti ve bu ziyaret esnasında 1928 Türk-İtalyan antlaşması onay belgelerinin karşılıklı olarak değiştirilerek uygulamaya koyulması ile oldukça iyi bir seviyeye gelmiş oluyordu. Bu süreç Türkiye'nin donanmasını geliştirmek için ihtiyaç duyduğu savaş gemilerinin ihalesini İtalya'ya vermesi ile sonuçlanacaktır. İhale sonuçları açıklanmadan hemen önce Suat Bey'in 22 Mayıs 1929 tarihinde Mussolini tarafından kabul edilerek bir görüşme yapılmış olduğu görülmektedir.⁹⁴² Fransa ve İngiltere'nin rahatsızlıklarına karşılık İtalya'nın bu ihaleyi kazanması Türk-İtalya ilişkilerinde önemli köşe

⁹³⁹ Bu gemilerden; muhriplere "Zafer" ve "Tınaztepe", denizaltılara "Sakarya" ve "Dumlupınar", deniz avcı botlarına ise "Martı", "Denizkuşu" ve "Doğan" adları verilecektir.

⁹⁴⁰ "Bahri Siparişleri İtalyanlar Aldılar", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1929.

⁹⁴¹ "Yeni Gemilerimiz", **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1929.

⁹⁴² "L'Ambasciatore di Turchia Ricevuto dal Duce", **La Stampa**, 23 Mayıs 1929.

taşlarından birisini oluşturacaktır.⁹⁴³ Batı basınında Türk Donanmasının gençleştirilmesi işinin Almanlardan İtalyanlara geçtiği yorumu yapılmaktadır.⁹⁴⁴

İhale sonrasında, Türk Hükûmeti ile Ansaldo firması arasında, inşa edilecek 2 adet muhribe monte edilecek sistemler konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Luca Orsini Baroni, 29 Ağustos 1929 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Ansaldo firması temsilcilerinin daha akıllı hareket etmeleri gerektiğini, İtalya'nın çıkarlarını temsil ettiklerini unutmamaları gerektiğini, Ansaldo temsilcilerinin direktmeleri halinde Mussolini tarafından diğer İtalyan tersaneleri ile olan siparişlerin iptal edilmesi durumunun meydana gelebileceğini, konunun çözülmesi için gayret göstermekte olduğunu, aslında Türkiye'den 2 muhrip siparişi daha alınabileceğini ifade etmektedir.⁹⁴⁵ Nitekim bu anlaşmazlık Mussolini'nin müdahalesiyle çözülecek ve Türk Hükûmeti tarafından Ansaldo tezgâhlarına "Dardo" tipi iki muhrip daha sipariş edilecektir.⁹⁴⁶

11 Kasım 1929 tarihli Başbakanlık kararnamesinde, İtalya'ya sipariş edilen ve inşaatı devam etmekte olan savaş gemileri ve denizaltılar ile ilgili olarak gönderilen tetkik heyetinin verdiği raporlar değerlendirilmektedir. Söz konusu raporlarda gemilerin özellik ve askerî nitelikleri bakımından Türkiye'nin isteklerine uygun olduğu ancak birtakım eksikliklerin de mevcut bulunduğu, bunların arasında torpidoların Wayhetveymus olması gerektiği, telsiz muhabere cihazlarının mesafesinin 1.000 deniz milinden aşağı olmaması gerektiği, gemilere denizaltı dinleme cihazlarının ilave edilmesi hususlarının bulunduğu kararnamede vurgulandığı görülmektedir. Aynı kararnamede; İtalya tarafından, Washington Deniz Sözleşmesi'ne göre gelecek sınırlamalardan kurtulmak için, Tireno fabrikalarından makinelerin; kazan ve topların ise İtalya Hükûmeti tarafından hazır olarak temin edilmesi halinde 11-12 ayda, tüm imalatın fabrikaya bırakılması halinde ise azami 15 ayda tamamlanmak üzere iki adet muhribin daha Türkiye'ye satışının teklif edilmiş olduğu belirtilmektedir. Söz konusu teklifin Genelkurmay Başkanlığı ile Fen ve Sanat Genel Müdürlüğü tarafından uygun görüldüğü, konunun Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Bakanlar Kurulu'na getirildiği görülmektedir. Bakanlar Kurulu tarafından bu kararname ile gerekli teknik şartları sağlamaları, ödeme planına uygun olması, torpidolarının Wayhetveymus olması ve telsiz muhabere cihazlarının mesafesinin 1.000 deniz milinden aşağı olmaması şartıyla ve

⁹⁴³ Dilek Barlas-Serhat Güvenç, "To Build A Navy with the Help of an Adversary: Italian-Turkish Turkish Naval Arms Trade, 1929-1932" **Middle Eastern Studies**, C.38, No:4, Ekim 2002, ss.143-168.

⁹⁴⁴ "Turks Order More Ships", **Evening News**, 29 Mayıs 1929.

⁹⁴⁵ **DDI**, Serie.7/VII, Belge.605, 29 Ağustos 1929, s.604.

⁹⁴⁶ **DDI**, Serie.7/VII, Belge.608,1 Eylül 1929, Dipnot.2, s.608.

12 ayda teslim edilmek üzere söz konusu muhriplerin alınması için Millî Müdafaa Vekâleti'ne müzakere yapma yetkisi verilmiştir⁹⁴⁷.

Bu kararname doğrultusunda yapılan çalışmalar sonucunda; Türk Hükûmeti tarafından, ihale süreciyle vakit kaybedilmeden Deniz Müsteşarı Albay Mehmet Ali (Dalay)'ın, Mart 1930'da Roma'yı ziyareti esnasında, 12 ay gibi kısa bir sürede teslim edilmesi şartıyla, İtalyan Ansaldo tezgâhlarında inşa edilmek üzere 2 adet muhrip siparişin daha verilmesi konusu kesinleştirilmiştir.⁹⁴⁸

Türk Hükûmeti devam etmekte olan Londra Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Konferansı'ndan bağlayıcı bir karar çıkmadan önce Adalar Denizi'nde Yunanistan karşısında yeteri kadar güçlü olmayan donanmasını takviye etmek istemektedir.⁹⁴⁹ Chicago Tribune gazetesinde çıkan bir haberde; İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi karşısında Fransa'da endişe meydana geldiği, bu durumun Fransa ile İtalya'nın arasını açtığı belirtilmektedir. Buna göre; İtalya, Türkiye için inşa etmekte olduğu 2 muhrip, 2 denizaltı ve 3 hücumkota ilave olarak 2 muhribi daha tezgâha koymaya hazırlanmaktadır. Bundan başka İtalya'dan Türkiye'ye 10.000 mitralyöz ve 100.000 tüfek ile önemli miktarda mühimmat satıldığı söylenmektedir.⁹⁵⁰ Deniz Müsteşarı Mehmet Ali Bey, yanındaki heyetle birlikte Mayıs 1930'da yeniden İtalya'ya giderek deniz silahı siparişleri için gereken sözleşmeleri imzalayacaktır. La Spezia'daki gemi yapım tezgâhlarını ve tesisleri ziyaret eden Türk Heyeti kendilerine tahsis edilen "Trieste" zırhlısı ve "Balila" denizaltısı ile Cenova Körfezi'nde seyahat etmişlerdir.⁹⁵¹

⁹⁴⁷ Bakanlar Kurulu Kararnamesi No.8538. **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**: Fon: 030.18.1.2/Kutu: 6, Gömlek:55, Sıra:2, 11 Kasım 1929.

⁹⁴⁸ "Deniz Müsteşarı İtalya'dan Geldi", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1930. Bu muhripler "Adatepe" ve "Kocatepe" adıyla Türk donanmasında hizmet edeceklerdir.

⁹⁴⁹ Yavuz muharebe kruvazörünün restore edilerek tekrar kullanılması gündeme gelmesi sonucunda Adalar Denizi'nde bir donanma yarışının başlamasından endişe etmekte olan ve buradaki deniz üstünlüğünü kaybetmek istemeyen Yunanistan'ın, bu konuda 1926'dan itibaren Türkiye ile karşılıklı olarak deniz silahlarının sınırlandırılması için tekliflerde bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s.227-230. Bu konuda görüşmeler ve karşı teklifler üzerinde çalışmalar devam ederken ve sonuç alınması olası iken Türkiye geç kaldığı deniz silahlanmasını tamamlayarak donanmasını güçlendirmek istemektedir. Görüşmeler sonucunda Venizelos'un 27-31 Ekim 1930'da Türkiye'yi ziyareti esnasında, deniz silahlanmasını sınırlayan "Türkiye-Yunanistan Deniz Protokolü" imzalanacaktır. Bu protokol 12 Şubat 1931'de TBMM'de onaylanmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, Devre.III, C.25, İçtima.IV, 28.İnikat,12.2.1931, s.37. Türkiye benzer protokolü 1931'de Sovyetler Birliği ile de imzalayacak ve böylece 1934'e kadar deniz silahlanması geçici olarak duracaktır.

⁹⁵⁰ "Türkiye-İtalya", **Cumhuriyet**, 26 Mart 1930.

⁹⁵¹ "Deniz Müsteşarı M. Ali Bey'in İtalya'da Tetkikatı", **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1930

2.3.4. İtalya’da İmal Edilen Deniz Silahlarının Teslimi ve Harekâta Hazır Hale Getirilmesi

İtalya’ya ısmarlanmış olan son sistem muhriplerin inşasına 15 Ocak 1930 tarihinde Cenova’daki Ansaldo tezgâhlarında başlanmıştır. Denizatılar ise Venedik Monfalcone’daki tezgâhlarda inşa edilmektedir. Türkiye’den her iki bölgeye de inşaatlara nezaret etmek üzere uzman heyetler gönderilmiştir. Corriera della Sera’da yer alan bir haberde; Türkiye hesabına inşa edilmekte olan 3 deniz avcı botundan birisinin Türk deniz subaylarının gözetiminde Venedik’te denize indirilmiş olduğu, 600 mil harekât sığasına sahip 30 grostonluk deniz avcı botlarının 34 mil sürat yapacağı, 76 mm top ve 20 mm otomatik topu olacağı ve telsizlerinin 200 deniz mili menzile sahip olduğu bilgileri bulunmaktadır.⁹⁵²

Bu muhriplerden ilk iki tanesi tamamlanarak (Kocatepe ve Adatepe) tecrübelerini yapmak ve teslim almak üzere deniz kuvvetlerinden subay ve mürettebat gönderilmiştir. İtalya’da halen inşaatı devam eden diğer gemilerle birlikte Yavuz muharebe kruvazörü de hesaba katıldığında Türkiye’nin oldukça güçlü bir deniz gücüne ulaşacağı yorumları yapılmaktadır.⁹⁵³ Adatepe muhribinin Ansaldo tezgâhlarından indirilmesi töreninde Türkiye Büyükelçisi Suat Bey, Deniz Müsteşarı Mehmet Ali Bey, Türk konsolosu ve asker ve sivil mahalli hükûmet erkanı hazır bulunmuştur. 1.350 tonilatoluk Adatepe muhribi 98 m uzunlukta, 10 m genişliktedir.⁹⁵⁴ Kocatepe ve Adatepe’de ciddi denge sorunları tespit edilmesi sonucu teslim tarihi ertelenecek, daha sonra bu aksaklıkları giderilerek 18 Ekim 1931 tarihinde İstanbul’a gelen Kocatepe ve Adatepe’ye törenle sancak çekilecektir. Kocatepe ve Adatepe muhriplerinin her birinde 4’er büyük ve 3’şer küçük top bulunmakta, ayrıca 6 adet torpido taşımaktadırlar. Tasarımları gereği 38 deniz mili hız yapması gereken muhriplerin hız denemelerinde 43 deniz miline ulaştıkları görülmektedir.⁹⁵⁵ Donanma Komutanı Albay Şükrü Bey törende yaptığı konuşmada; bu yeni donanmanın Cumhuriyet Hükûmeti’nin emirlerini kemali sadakatle yerine getireceğini ifade etmekte ve eklemektedir: “*Donanmamız az, fakat modern ve özdür.*”⁹⁵⁶ Kocatepe ve Adatepe muhripleri, o sırada Balkan Konferansı için İstanbul’a gelen Başbakan İsmet Paşa’yı karşılayan filo içinde yerini alacaktır.⁹⁵⁷

⁹⁵² “Una Moto-Cannoiara Turca”, **Corriera della Sera**, 3 Aralık 1930. “Venedik’te...” **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1930.

⁹⁵³ “Filomuza Yeni Kuvvetler İltihak Ediyor”, **Yeni Asır**, 14 Ocak 1931.

⁹⁵⁴ “Yeni Torpitomuz”, **Yeni Asır**, 22 Mart 1931.

⁹⁵⁵ “Kocatepe ve Adatepe Muhriplerine Bugün Sancak Çekilecek”, **Akşam**, 18 Ekim 1931.

⁹⁵⁶ “Kocatepe ve Adatepe’ye Sancak Çekildi”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1931. “Yeni Torpitolarımız”, **Yeni Asır**, 22 Haziran 1931.

⁹⁵⁷ “Yeni Torpitolarımız”, **Yeni Asır**, 18 Ekim 1931.

İtalyan del Tirreno Firması tersanelerinde en son inşa edilen Zafer ve Tınaztepe'nin sipariş tarihinden itibaren 12 ay içinde teslim edilmesi gerekmesine rağmen, 1929 dünya ekonomik buhranının etkisi altındaki İtalyan ekonomisindeki olumsuz etkilenmeler nedeniyle tersane mali sıkıntı içine girince bu gerçekleştirilememiştir. Del Tirreno firması ödeme planında yeni düzenlemeler talep etmiştir. Sonuçta Zafer ve Tınaztepe muhripleri, 6 Haziran 1932'de İstanbul'a vardığında planlanan tarihten itibaren 1 yıllık bir gecikme vardır.⁹⁵⁸ Sancak çekme merasimi tamamlanan muhripler halkın ziyaretine de açılmıştır.⁹⁵⁹

Malfancone (Venedik) Tersanelerinde inşa edilen iki adet Türk denizaltısı (Sakarya ve Dumlupınar) için ihale bedeli olan toplam 672.220 sterlin olarak sözleşmeye bağlanmıştır. Bu bedelin 85.000 sterlini peşin olarak ödenmiş, kalan kısım ise 90.000 sterlinlik taksitler halinde ve Türk hazine bonoları ile ödenmektedir. Son taksit 31 Mart 1938 tarihinde ve 51.220 sterlin tutarında olacaktır.⁹⁶⁰ İtalyan mürettebat tarafından İstanbul'a kadar getirilen Sakarya ve Dumlupınar denizaltılarına 6 Kasım 1931 tarihinde İstanbul'da sancak çekilmiştir. Halkın denizaltılara karşı oldukça büyük bir ilgi gösterdiği görülmektedir.⁹⁶¹

İtalyan tersanelerinde inşa edilen 3 adet deniz avcı botu, yapılan testlerde sözleşmesinde yazılı olan 34 deniz mili seyir süratine ulaşamadığından kabulünde gecikmeler meydana gelmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda bu aksaklıkların giderilmesiyle bu gemilerin kabulü yapılmış ve teslim alınmıştır.⁹⁶²

2.3.5. Deniz Siparişlerinin Yarattığı Tepkiler ve Türkiye-İtalya İlişkileri Üzerindeki Etkileri

İtalya ile ilişkilerin gelişmesi ve deniz siparişlerinin İtalyan tersanelerine verilmesiyle bu durum birçok alanda olumlu gelişmelerin meydana gelmesine neden olacak ve Türk ordusu bünyesinden subaylardan bir kısmı eğitim için İtalya'ya gönderilecektir.⁹⁶³ Ankara'da yapılmakta olan Türk-İtalyan ticaret antlaşması görüşmelerine katılmak üzere Mayıs sonunda Türkiye'ye gelen Roma Büyükelçisi Suat Bey, önemli sayıda Türk öğrencisi ve memurun Roma'da eğitim gördüklerini, yakında bir Türk İzci grubunun İtalya'yı ziyaret edeceğini belirtmiş ve en önemlisi Türkiye ile İtalya arasındaki sıcak ilişkilerin bir uzantısı olarak yakında bir de kredi antlaşması yapılacağını bildirmiştir.⁹⁶⁴ Bu dönemde İtalya'da bir ay

⁹⁵⁸ "Tınaztepe ve Zafer Muhriplerimiz Geldi", **Milliyet**, 7 Haziran 1932.

⁹⁵⁹ "Muhriplerimiz", **Akşam**, 7 Haziran 1932.

⁹⁶⁰ "Tahtelbahirlerimize Dün Sancak Çekildi", **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1931.

⁹⁶¹ "Tahtelbahirlerimiz Geldi", **Akşam**, 7 Kasım 1931.

⁹⁶² "Hücumbotlarımız Fennin En Son Tekamülâtına Göre İnşa Edilmişlerdir", **Yenigün**, 8 Eylül 1931.

⁹⁶³ Başbakanlık Kararnamesi, 23 Mart 1930. **BCA**: 30.18.01.02, 23 Mart 1930.

⁹⁶⁴ "Roma Sefirimizin Beyanatı", **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1929.

süreyle incelemelerde bulunan İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Hilmi Bey ve Jandarma Genel Komutanı Zeki Paşa'nın Türkiye'ye döndükleri haberleri bulunmaktadır.⁹⁶⁵ İlişkilerdeki gelişmelerin bir diğer göstergesi olarak Türkiye'ye gerçekleştirilen askerî ziyaretlerini sayabiliriz. 1929 Haziran ayında, dört İtalyan muhribi İstanbul'u ziyaret ettiği seyahatte 20 İtalyan gazeteci de bulunmaktadır.⁹⁶⁶ Bunlardan başka, İtalyan Havacılık Müsteşarı Mareşal Italo Balbo'nun komutasında 34 adet Savoia-55 tipi İtalyan deniz uçağından meydana gelen İtalyan hava filosu, 6 Haziran'da İstanbul'u ziyaret etmiştir. Uçakların doğrudan Büyükdere Koyu'nda denize iniş yaptıkları bu ziyaret, Türkiye'de büyük bir samimiyetle karşılanmış ve İtalyanlar şerefine yüksek protokol içeren karşılama merasimleri ve ziyafetler düzenlenmiştir.⁹⁶⁷ Uçaklar İstanbul'dan sonra Köstence ve Odesa'ya gidecekler ve dönüşte 12 Haziran'da tekrar İstanbul'a geleceklerdir.⁹⁶⁸ Il Messaggero yazarı, İtalyan deniz uçaklarının büyük bir düzen içinde uçarak tam zamanında İstanbul'a vardıklarını, bu uçakların hızlı, güzel, kuvvetli ve hazır olduklarını, uzun yıllar unutulmayacak bir olay gerçekleştirdiklerini belirtmektedir.⁹⁶⁹ Italo Balbo, Mustafa Kemal Paşa'ya ve İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraflarla teşekkür ve saygılarını iletmekte, İtalya'ya dost olan bu güzel ve misafirperver memlekette bulunmaktan duyduğu gurur ve mutluluğu ifade etmektedir.⁹⁷⁰ İtalyan filosu İstanbul'dan sonra 7 Haziran gecesi Varna'ya inecektir.⁹⁷¹ 10 Haziran'da Odesa'ya inen uçaklar burada Türk, Rus, Japon ve Alman elçilik temsilcileri tarafından karşılanmıştır.⁹⁷² İtalyan basını, İtalyan hava filosunun 4.400 km.lik bu yolculuğunu büyük bir zafer olarak değerlendirmektedir.⁹⁷³

Aslında İtalya ile Türkiye arasındaki buna benzer ziyaretler deniz silahları ticaretinin fiili olarak başlamasından, yani 1929 yılından önce de gerçekleştirilmektedir. Örneğin 1927 yılının Eylül ayında Türk basınında ülkemizi ziyaret eden İtalyan savaş gemilerinden ve bahriye talebelerinden bahseden haberler mevcuttur. Ziyarete gelen İtalyanlar o dönemde de

⁹⁶⁵ “Dahiliye Müsteşarı Dün İtalya'dan Avdet Etti”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1929.

⁹⁶⁶ “2 İtalyan Torpidosu Geldi”, **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1929.

⁹⁶⁷ “Dall'Acropoli al Bosforo”, **La Stampa**, 7 Haziran 1929.

⁹⁶⁸ “Dost İtalyan Tayyare Filoları Dün Şehrimize Geldiler”, **Milliyet**, 7 Haziran 1929.

⁹⁶⁹ Cornella di Marzio, “Le Squadriglie Volano con Perfetta Regularita”, **Il Messaggero**, 7 Haziran 1929.

⁹⁷⁰ “Il Telegramma di Balbo a Kemal”, **La Stampa**, 8 Haziran 1929.

⁹⁷¹ “Le Ali Italiane sul Mar Nero”, **La Stampa**, 8 Haziran 1929.

⁹⁷² “Le Imponenti Accoglienze di Odesa agli Aviatori Italiani”, **La Stampa**, 10 Haziran 1929.

⁹⁷³ “Vittorioso Ritorno dall'Oriente”, **La Stampa**, 19 Haziran 1929. Bu dönemde özellikle denizcilik ve havacılık alanlarındaki askeri harcamalarını artırmakta olan İtalya'da özellikle havacılık sanayiinde yenilikçi atılımları ile dikkat çekmekte, İtalyan havacıları ve uçakları birçok yükseklik ve hız rekorları kırmaktadırlar. Bkz. Kennedy, **a.g.e.**, s.347.

büyük coşkuyla karşılanmış, kendilerine İstanbul gezdirilmiş ve şereflerine yemekler, çay partileri düzenlenmiştir.⁹⁷⁴

1928 Türk-İtalyan antlaşması sonrasındaki gelişmeler, Türk ordusunun tehdit algılamalarının değiştiğini ve Türk ordusundaki İtalyan etkisinin İtalya'nın da arzu ettiği gibi arttığını göstermektedir. Ordunun yıllık olarak düzenlediği geniş çaplı askerî tatbikatların yeri, 1929 yılında İzmir'den, doğudaki Irak ve Suriye sınırındaki Diyarbakır'a kaydırılmıştır. Orsini Baroni, Türk Dışişleri Bakanı'nın kendisine Türkiye'de bir süredir devam eden bir tartışma konusu olan deniz-hava gücünün teşkili maksadıyla Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın İtalyan Savoia uçaklarının alınması konusunda bir tercih belirttiğini, başlangıç olarak 12 adet Savoia uçağının sipariş edileceğini, daha sonra bu rakamın 60'a kadar çıkacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Baroni, bu kararın alınmasında Mussolini tarafından Türkiye için inşa edilecek muhripler konusundaki sistemler ve 2 adet ilave muhribin siparişine karar verilmiş olmasının önemli etkisi olduğunu, bu durumun İtalya için Fransa ve İngiltere'ye karşı Doğu Akdeniz'de kazanılmış bir zafer anlamına geldiğini vurgulamaktadır.⁹⁷⁵

Yabancı basında, deniz silahları ihalesini kazanan İtalya'nın Anadolu'da ezelden beri istediği iktisadi nüfuzu kazandığı şeklinde yorumlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de New York Times gazetesinde yayımlanan bir haberdir. Bu haberde şu yorumlar yapılmaktadır:

*“Geçenlerde Türkiye iki torpido muhribi, iki denizaltı ve bahriyesine ait diğer bazı gemileri yaptırmak üzere ihale açmıştı. İngiltere ve Fransa kumpanyaları İtalyanlardan daha uygun şerait göstermişlerse de hükûmet sözleşmeyi İtalyanlarla imzalamıştır. Şu kadar ki her ne pahaya olursa olsun sözleşmenin her halde İtalya ile yapılacağı evvelce de malum idi. İtalya'nın Türkiye'deki sefiri Baron Orsini memleketinin en zeki diplomatlarından olup Türkiye'deki İtalyan nüfuzunda pek büyük bir etken olmaktadır. Çok kurnaz olmakla beraber pek de çok sevilen bir zattır.”*⁹⁷⁶

Türkiye'nin İtalya'ya verdiği siparişlerle aynı dönemde; tamiratından sorumlu olan şirket tarafından gerekli işlemlerin yapılabilmesi için Yavuz muharebe kruvazörü denize indirilerek yüzdürülecek; hız ve top atışı tecrübesi yapılacaktır.⁹⁷⁷ Yunanistan tarafından bu gelişmeler Adalar Denizi'ndeki deniz silahları dengesinin aleyhine bozulacağı değerlendirilmesiyle ve büyük bir endişeyle karşılanmaktadır. Bu dönemde Venizelos'un deniz

⁹⁷⁴ “İtalyan Misafirler “, **Hakimiyeti Milliye**, 2 Eylül 1927. “İtalyan Misafirlerin Ziyafeti “, **Hakimiyeti Milliye**, 4 Eylül 1927.

⁹⁷⁵ **DDI**, Serie.7/VII, Belge.608, 1 Eylül 1929, s.608.

⁹⁷⁶ **BCA**: 30.10.0.0/ 236.597.12, 24 Ağustos 1929.

⁹⁷⁷ “Yavuz 10 Temmuz'da Denize İndirilecek”, **Akşam**, 12 Haziran 1929. Yavuz bundan sonra son atış denemelerini 10 Ağustos 1930 tarihinde yapacaktır. Bkz. “Yavuz'un Atış Tecrübeleri”, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1930. Yavuz, 1931 yılında harbe hazır hale gelmiş olarak donanmaya dahil olacaktır. Bkz. Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının...”, s.511.

silahlanması neticesinde Adalar Denizi'nde bir harp tehlikesi ortaya çıkacağını iddia eden endişeli açıklamaları⁹⁷⁸ sonrasında TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa verdiği cevapta şöyle ifade etmektedir: *“Bizim bahri siparişlerimiz harp için değil, harbe mâni olmak içindir.”*⁹⁷⁹ Çok geçmeden Yunanistan İtalya'dan Türk donanması için sipariş edilenlerden daha büyük değil ancak daha hızlı muhripleri almak üzere harekete geçecektir.⁹⁸⁰

Benzer değerlendirmelere Batı basınında da rastlanmaktadır. Daily Telgraf gazetesinin denizcilik muhabiri yazısında; Türkiye'nin İtalya'ya sipariş ettiği muhrip ve denizaltılar nedeniyle Yunanistan'da endişeler yükseldiğini, Yavuz muharebe kruvazörünün restorasyonunun tamamlanması sonrasında büyük bir güç haline geleceğini ve Adalar Denizi'nde üstünlüğün Türkiye'ye geçeceğini, Adalar Denizi'nde hakimiyete büyük önem veren Yunanistan'ın 2 yeni muhrip almaya ve eski gemilerini çağdaş normlara göre restore etmeye ve Salamis zırhlısını Almanya'dan almaya karar vermiş olduğunu, böylece deniz üstünlüğünü ele geçirmek istediğini belirtmektedir.⁹⁸¹ Sunday Star gazetesi, Türk Deniz Filosunun Yavuz'un da servise girmesi ile Adalar Denizi'nde Yunanistan'a karşı üstün bir duruma geçeceğini, bu durumun altı yıldır devam eden mübadele görüşmelerinden bir sonuç alınmadığı dikkate alındığında, her iki taraf dışişleri bakanının söylemlerine karşılık hassas bir durum meydana getirdiğini belirtmektedir.⁹⁸² Aksiyon Fransız gazetesi, Chicago Tribune gazetesinden naklen verdiği haberde; Türkiye'nin İtalya tezgâhlarında yaptırmakta olduğu 7.000 er tonluk 3 kruvazörün İtalya tarafından ihtiyaç duyulması halinde kullanılabileceğine dair sözleşmede bir hüküm bulunduğunu iddia etmektedir. Sözleşmeye göre gemiler 6 taksitle ödenecek, 5. taksitten sonrası ödenmeyecek ve bu ödenmeyen taksit ile İtalya bu gemileri ihtiyaç duyduğunda geri alabilecektir. İtalya'nın benzer sözleşmeleri Yunanistan ile de yapmış olduğu iddia edilmektedir. Yeni Asır gazetesi; *“Bu haberin bize taalluk eden kısımları tekzibe değmeyecek kadar gülünçtür”* demektedir.⁹⁸³

Abidin Daver, Türk ve Yunan donanmalarını sayısal olarak kıyasladığı makalesinde; İtalyan tersanelerine yeni bahri siparişlerin verilmesi ve Yavuz'un denize indirilmek üzere olması, Türkiye'nin yeni gemilerle Midilli ve Sakız gibi adaları geri almak arzusunda olduğu haberleri nedeniyle Yunanistan'ın telaşlandığını, aslında Yunan kamuoyunun kasıtlı olarak

⁹⁷⁸ “Venizelos Tehdit Mi Ediyor?”, **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1929.

⁹⁷⁹ “Venizelos’a Cevap”, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1929.

⁹⁸⁰ **DDI**, 7/VII, Belge.528, 7 Temmuz 1929, s.512-513.

⁹⁸¹ “Yunanlılar Salamis’i Alırlarsa Türk Donanmasına Faik Bir Kuvvete Sahip Olacaklar”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1929. Maliyetinin yüksekliği nedeniyle Yunanistan Hükûmeti bu gemiyi satın almayacak ancak iki adet yeni muhrip için İtalya'ya sipariş verecektir.

⁹⁸² “Turkish Fleet Superior”, **Sunday Times**, 14 Temmuz 1929.

⁹⁸³ “Yeni Gemilerimiz”, **Yeni Asır**, 14 Mart 1931.

tahrik edildiğini, Türkiye'nin yeni bir savaş istemediğini, Yavuz'un hızlı destek muhripleri olmadan girintisi çıkıntısı bol olan Adalar Denizi'nde tek başına etkili olmasının mümkün olmadığını, bu yüzden Yunanistan'daki bu telaşın askerî ve siyasi bakımdan bir karşılığının bulunmadığını ifade etmektedir.⁹⁸⁴

Fabio L.Grassi, İtalya'nın Türkiye'nin donanmasını güçlendirmek için gerekli olan savaş gemilerinin İtalyan tersanelerinde yapımı için oldukça cömert bir finansmanda bulunmuş olduğunu, İtalya'nın gerçek hedefinin Türkiye'yi Arnavutluk'ta yaptığı gibi bir uydusu haline getirmek iken, Türkiye'nin hedefinin ise aşırı güçlenen Fransa'ya karşı bir denge oluşturmak olduğunu belirtmektedir. İtalya'nın Türkiye'ye savaş gemisi ihracatı konusundaki stratejisi karşısında İngiltere ve Fransa'da endişelerin yükselmeye başladığına değinen Grassi, 1932'den sonra İtalya'nın bu politikasından uzaklaştığını, İtalya'nın bu politikayı değiştirmemiş olması durumunda önemli bir stratejik avantaj elde edebileceğini ancak bu fırsatı değerlendiremediğini belirtmektedir.⁹⁸⁵

İtalya'nın sınırlı kapasitedeki askerî gemi inşa sanayiindeki aksaklıklar, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin olumsuz etkileri ile birleşince ortaya çıkan olumsuz gelişmeler, Türk tarafında İtalyan silahlarına karşı bir güvensizlik meydana gelmesine yol açınca İtalya'ya sipariş edilebilecek gemi artık olmayacaktır. 1934 yılında son İtalyan teknisyeninin de Türkiye'den ayrılmasıyla Türk Donanması'nda İtalyan izi kalmayacaktır. İtalya'nın böylece deniz silahları ticareti ile Türk Donanması üzerinde nüfuz elde ederek Türk dış politikasına ekonomik, siyasal ve askerî yönden nüfuz etme ve böylece revizyonist projelerine destek sağlama projesi önemli bir başarı elde edememiş oluyordu.

İtalya'dan temin edilen savaş gemileri ve denizaltıların tamamının teslim alınması sonrasında, 30 Eylül 1935 tarihinde Donanma Komutanlığı yeniden tesis edilerek Harp Filosu kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Buna göre Yavuz muharebe kruvazörü ile Zafer, Tınaztepe, Adatepe ve Kocatepe muhripleri filotillayı oluşturacaktır. İhtiyat filosu ise Peyki Şevket ve Berki Satvet torpido kruvazörlerinden meydana gelecektir. Denizaltı filosunda Birinci İnönü, İkinci İnönü, Gür denizaltılarıyla birlikte, İtalyan tezgâhlarında inşa edilmiş olan Sakarya ve Dumlupınar denizaltıları bulunmaktadır. Yine İtalyan tezgâhlarında inşa edilen Doğan, Martı ve Denizkuşu avcıbotları ile Gölcük ve Taşkızak Tersanelerinde inşa edilen Yıldırım, Şimşek,

⁹⁸⁴ Abidin Daver, "Sahte Bir Telaş", **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1929.

⁹⁸⁵ Grassi, **Türk-İtalya İlişkilerinde...**, s.315.

Bora ve Kasırga hücumbotlarından teşekkül eden Hücüm ve Avcıbotları Filotillası kurulmuştur. Ayrıca bir mayın arama-tarama filosu da teşkil edilmiştir.⁹⁸⁶

Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarafından, oldukça kısıtlı kaynaklara rağmen, çok büyük olmamakla birlikte bulunduğu coğrafyada etkili olabilecek, oldukça dengeli, çağdaş silah sistemlerine sahip, önemli ve yeni bir donanma meydana getirilmiş oluyor ve çağdaş deniz savaş kültürü yeniden canlandırılmış oluyordu. Bu donanmayı meydana getiren gemiler arasında İtalya'dan temin edilenler önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Faşist İtalya'nın Türk donanmasında kullanılmak üzere savaş gemileri satmasının maksadının Türkiye üzerinde nüfuz elde etmek olmasına karşılık bu amacını gerçekleştirmemiş olduğu görülmektedir. Bu donanma Türk dış politikasının desteklenmesinde de önemli bir etkiye sahip olacak, denizlerde bayrak göstererek caydırıcılık fonksiyonunu yerine getirecek ve “Gambot Diplomasisi”⁹⁸⁷ örnekleri verecektir.

2.3.6. Türk Gambot Diplomasisi Örnekleri:

Gazi Mustafa Kemal, özellikle Yavuz Muharebe Kruvazörü'nün donanmaya katılması ve İtalya'dan temin edilen muhrip, denizaltı ve deniz avcı botlarının devreye alınmasıyla meydana getirilen donanmaya birçok politik görevler vermiş ve bir deniz gücünün dış politikayı desteklemek için nasıl kullanılabileceği konusunda söylemlerde bulunmuştur. Bunlardan bazılarını şöyle ifade etmek mümkündür: Mustafa Kemal Paşa, 1924'te Yavuz'da toplanan denizcilere; “*Vazifeniz, sadece deniz savaşı yapmak değil aynı zamanda millet kültürünü temsil etmek ve dış politikaya destek olmaktır. Buna göre, kendinizi ve astlarınızı yetiştiriniz*” demiştir. Mustafa Kemal Paşa, Zafer muhribi ile Rodos açıklarından geçerken Komodor Sait Halman'a şöyle söylemektedir: “*Deniz Kuvvetini yalnız askerî bir kuvvet olarak düşünenlerden biri değilim. Bu kuvvetlerin dış politikada da büyük etkileri vardır; en büyük sanat ve kültür temsilcisidir.*”⁹⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM açış konuşmasında şöyle söylemektedir: “*En güzel coğrafi vaziyette ve üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye; endüstrisi, ticareti ve sporu ile, en ileri denizci millet yetiştirmek kabiliyetindedir. Bu kabiliyetten istifadeyi bilmeliyiz; denizciliği, Türkün büyük millî ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız.*”⁹⁸⁹

⁹⁸⁶ Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının...”, s.511-512.

⁹⁸⁷ **Gambot** (İngilizce Gunboat: Güçlü silahlar ile teçhiz edilmiş küçük askerî gemi) **Diplomasisi**: Güçlü devletler tarafından daha zayıf devletlere karşı askerî gücü ve özellikle deniz gücünü göstererek kullanılan caydırıcılık ve ikna yöntemi. Bkz.<http://dictionary.cambridge.org>. Erişim Tarihi: 31.12.2019.

⁹⁸⁸ Afif Büyüktuğrul **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması**, C.IV, Deniz Basımevi, İstanbul, 1984, s.624.

⁹⁸⁹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.416.

Mustafa Kemal Paşa, politikasında donanmaya ne kadar önem verdiğini gösteren ve Gambot diplomasisinin bir örneği olarak değerlendirilebilecek bir olay olarak aşağıda anlatacağımız faaliyet ilginç bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Bulgaristan'ı Yunanistan ve Romanya'ya karşı uygulamakta olduğu saldırgan politikalardan vazgeçirerek Balkan Paktı'na dahil olması yolunda görüşmeler yapmak üzere Sofya'ya giden Başvekil İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, Bulgarlar tarafından beklenen şekilde karşılanmamaları üzere, Bulgaristan ziyaretinden Türkiye'ye dönmek üzere Sofya'dan Varna'ya gelmişlerdir. İsmet Paşa ve Tevfik Bey'i almak üzere Yavuz muharebe kruvazörü ile İtalyan yapımı en yeni muhripler olan Zafer ve Tınaztepe Varna'ya gönderilmiştir. Varna'da Yavuz'dan yapılan selamlama top atışlarında barut hakkı yüksek tutularak daha çok ses çıkarması temin edilmiştir. Burada maksat, Yavuz ile Zafer ve Tınaztepe Muhriplerinin görüntülerinden başka top sesleri ile Bulgar ev sahiplerini daha fazla etkilemektir. Bu olay Bulgaristan'a Balkan Paktı diplomasisine karşı muhalefetin dozunu azaltmak üzere bir ikazı içeren ve başarılı bir gambot diplomasisi örneği olarak değerlendirilmektedir.⁹⁹⁰

Bundan başka; İngiltere Kralı, Yugoslavya Kralı, Yunan Kralı, İran Şahı, Afgan Kralı, Fransız Başbakanı'nın Türk Donanması'na mensup gemiler ile karşılanarak huzurlarında geçit resimleri yaptırılması ve bu gemilerle seyahat ettirilmesi gibi olaylar da Gambot diplomasisine örnek olarak gösterilebilir. Bu faaliyetler, Türk Donanması'nın gücünü dünyaya göstererek, Türkiye Cumhuriyeti'nin itibarının ve caydırıcılığını yükseltilmesine önemli katkı sağlayacaktır.⁹⁹¹

Zafer, Tınaztepe, Adatepe ve Kocatepe muhripleri 19 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün cenazesinin İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmesinde ve yapılan törenlerde de yer alacaklardır. Zafer muhripi büyük cenazeyi Dolmabahçe'den Yavuz muharebe kruvazörüne ve oradan Ankara'ya nakledecek trene aktarılacak üzere İzmit'teki iskeleye taşıyacaktır.

2.4. Türkiye-İtalya İlişkilerinde Zirve Yılı: 1932

2.4.1. Meis Adası ile Anadolu Arasındaki Ada ve Adacıkların Aidiyetine İlişkin 1932 Türkiye-İtalya Sözleşmesi

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 15.maddesinde Rodos dahil olmak üzere 13 ada ve bunlara bağlı adacıklar ile Meis Adası⁹⁹² İtalya'nın hükümranlılığına verilmiştir. Antlaşmanın 15.maddesinin metninde Rodos ve diğer adaların

⁹⁹⁰ Mert Bayat, *Atatürk'ün Deniz Stratejisi*, Harp Akademileri Özel Bülten Eki, No: 160, Kasım 1988, s.30.

⁹⁹¹ Metel, *Atatürk ve Donanma*, s.134-148.

⁹⁹² **Meis Adası**: Kızılkaya, Castellorizio, Kastelorizio veya Castelrosso olarak da isimlendirilmektedir.

bağlı adacıklarından bahsedilmesine karşılık Meis için bağlı adacık tanımlaması yapılmamıştır. Diğer yandan, antlaşmanın 12.maddesi ise aykırı bir hüküm bulunmadıkça, Anadolu kıyılarına 3 milden daha yakın adaların Türk egemenliğinde olduğu hükmünü içermektedir.⁹⁹³ Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki yıllarda İtalya'nın yayılmacı politikaları nedeniyle, Anadolu kıyılarına 3 milden daha yakın bir ada olan Meis ile Anadolu arasındaki ada ve adacıkların hakimiyeti konusunda İtalya ile Türkiye arasında uyuşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. İtalya bu dönemde Meis çevresindeki adalar üzerinde hak iddia etmekte, hatta Bodrum körfezinde bulunan Kara Ada'nın İstanköy Adası'nın bağlı adacıklarından birisi olarak İtalya'ya ait olduğunu iddia etmektedir.⁹⁹⁴

Orsini Baroni, 2 Ocak 1928 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda, Ankara'ya giderek, Meis ve çevresindeki adacıklar konusunda Tefik Rüştü Bey ile görüşmeler yapacağını rapor etmektedir.⁹⁹⁵ Baroni, Mussolini'ye gönderdiği 20 Ocak 1928 tarihli raporunda; Meis çevresindeki ada ve adacıkların aidiyeti konusunda iki ülke arasındaki görüşmelerin başlayabilmesi için her iki tarafın da Lahey Adalet Divanı'na başvurusu konusunun görüşüldüğünü, Tefik Rüştü Bey'in bu konunun bir an önce çözülmesi konusunda gayret göstermekte olduğunu bildirmektedir.⁹⁹⁶ Baroni, daha sonra 28 Ocak 1928 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği ve 35 nolu belgeye dipnot olarak tasnif edilmiş olan raporunda; Türkiye'nin İtalya dışındaki tüm komşularıyla dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamış olduğunu, Türk-İtalyan dostluk anlaşmasının imzalanmamış olması nedeniyle deniz sınırının belirlenmemiş olduğunu, bu durumun Türkiye için bir endişe kaynağı olduğunu bildirmektedir.⁹⁹⁷ Mussolini, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey ile 8 Şubat 1928 tarihinde Roma'da Türkiye-İtalya antlaşması hususunda yaptıkları görüşme hakkında aldığı notlarında; Suat Bey ile Meis adası çevresindeki ada ve adacıklar meselesi hakkında görüşme yaptıklarını ve bu adaların Türkiye için önemli olmadığını belirtmektedir.⁹⁹⁸

Tefik Rüştü Bey ile Mussolini arasında 3-4 Nisan 1928 tarihlerinde gerçekleştirilen Milano Mülakatı⁹⁹⁹ çerçevesinde yumuşayan ilişkiler neticesinde, 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da Türkiye ile İtalya arasında Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması

⁹⁹³ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Tk.1, C.4**, (Çev.Seha L.Meray), Ankara, 1972, s.8-12. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.98

⁹⁹⁴ **TBMM ZC**, Devre.III, C.14, İçtima.III, 12. İnkat, 9 Aralık 1929, s.21-22, Sıra No.19.

⁹⁹⁵ **DDI**, 7/VI, Belge.1, 2 Ocak 1928, s.1

⁹⁹⁶ **DDI**, 7/VI, Belge.35, 20 Ocak 1928, s.39.

⁹⁹⁷ **DDI**, 7/VI, Belge.35, 20 Ocak 1928, Dipnot.1, s.40-41.

⁹⁹⁸ **DDI**, 7/VI, Belge.88, 8 Şubat 1928, s.84.

⁹⁹⁹ Un Colloquio fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia", **Il Messaggero**, 4 Nisan 1928.

imzalanmıştır.¹⁰⁰⁰ İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde önemli bir aşamaya işaret eden bu antlaşmaya ek olarak imzalanan protokol kapsamında; aralarında meydana gelebilecek uyuşmazlıklarda tersine bir sözleşme olmaması durumunda, Lahey Adalet Divanı'na başvurulması hususunda da mutabakat sağlamışlardır.¹⁰⁰¹

Bundan sonraki dönemde Meis ile Anadolu kıyısı arasındaki ada ve adacıkların aidiyeti meselesi hakkındaki belirsizlikleri çözmek için taraflar arasında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Orsini Baroni, Mussolini'ye gönderdiği detaylı raporunda, Türkiye ile İtalya arasında Meis ve çevresindeki adaların aidiyetinin belirlenmesi konusundan başka çözüm bekleyen bir sorun olmadığını bildirmektedir.¹⁰⁰² Baroni, 20 Mart 1929 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Tevfik Rüştü Bey'in Meis çevresindeki adacıkların aidiyeti konusunun uzlaşma ile çözümlenmesi için tanımlama talep ettiğini, Tevfik Rüştü Bey'in Roma'ya yapacağı ziyaret esnasında Türkiye-İtalya ilişkilerinde bir engel teşkil eden bu konunun çözümlenmesine çalışacağını ifade ettiğini bildirmektedir.¹⁰⁰³

Bu çalışmalar neticesinde Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1929 tarihinde bir hakemlik anlaşması (tahkimname) imzalanmıştır. 9 Aralık 1929 tarihinde TBMM'nde onaylanan¹⁰⁰⁴ bu tahkimname kapsamında taraflar Meis Adası ile Anadolu kıyıları arasında yer alan ada ve adacıklar ile Bodrum karşısındaki Kara Ada'nın hangi devlete ait olduğu hakkında Uluslararası Lahey Adalet Divanı'na gitmeyi kararlaştırmışlardır¹⁰⁰⁵. Tevfik Rüştü Bey TBMM'de dış politika konusunda yaptığı konuşmada; İtalya ile Türkiye arasında deniz sınırının dostane bir şekilde çözülmesi için İtalyan büyükelçi ile vardıkları mutabakat ve Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde, Lahey Adalet Divanı'na gidilmesi kararı alındığını açıklamaktadır.¹⁰⁰⁶

Tahkimnamenin imzalanmasına karşın, iki devlet arasındaki görüşmeler bir taraftan da devam ettirilmiş ve sonunda Lahey Adalet Divanı'na gitmeden bu sorunun taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözülmesine karar verilmiştir. Tevfik Rüştü Bey, 15 Temmuz 1931 tarihinde TBMM'nde yöneltilen bir soru üzerine yaptığı açıklamada; İtalyanlar ile deniz sınırının belirlenmesi için Lahey Adalet Divanı'na gidilmesi hususunda bir sözleşme imzalandığını ve bu sözleşmenin her iki tarafın meclislerinde onaylanmış olduğunu, daha

¹⁰⁰⁰ “İtalya-Türkiye Bitarafılık ve Telifibin Muahedesi Roma’da İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1928.

¹⁰⁰¹ Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C.II, s.341-347.

¹⁰⁰² **DDI**, 7/VI, Belge.380, 2 Haziran 1928, s.332-335.

¹⁰⁰³ **DDI**, 7/VI, Belge.327, 20 Mart 1929, s.342.

¹⁰⁰⁴ **TBMM ZC**, Devre.III, C.14, İçtima.III, 12. İnkat, 9 Aralık 1929, s.21-22, s.25.

¹⁰⁰⁵ “Hariciye Vekilimizin Beyanâtı”, **Milliyet**, 3 Haziran 1929. Tahkimname metni için bkz. **Resmî Gazete**, 24 Aralık 1929, Sayı.1379.

¹⁰⁰⁶ “La Frontiere Marittima Italo-Turca”, **Corriera della Sera**, 4 Haziran 1929.

sonra bu meselenin Lahey'e gitmeden iki ülke arasında çözülmesi hususunda bir anlaşma sağlanarak bir protokol imzalanmış olduğunu ve çalışmaların sürdüğünü belirtmektedir.¹⁰⁰⁷

Bu çalışmaları neticesinde Türk ve İtalyan teknik ekipleri arasında 18 Haziran 1931 tarihinde düzenlenen toplantı tutanağı esas alınarak, Tevfik Rüştü Bey ile İtalyan Büyükelçi Pompeo Aloisi arasında 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da "Anadolu sahilleri ile Meis adası arasındaki ada ve adacıkların ve Bodrum Körfezi karşısındaki adanın ciheti aidiyeti hakkında" başlıklı bir sözleşme imzalanmış ve böylece Türkiye ile İtalya arasındaki karasuları sınırı da belirlenmiştir.¹⁰⁰⁸ Sözleşme 14 Ocak 1933 tarihinde TBMM'de onaylanmıştır.¹⁰⁰⁹ 25 Nisan 1933 tarihinde onay belgelerinin değişiminden sonra 10 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşme ile Meis Adası ile Anadolu kıyısı arasında kalan adacıklardan hangilerinin Türk veya İtalyan hakimiyetinde kalacağı tek tek belirtilmiş, bölgedeki karasularını belirten çizgi tanımlanmış ve ayrıca Kara Ada'nın Türk hakimiyetinde kalmasına karar verilmiştir.¹⁰¹⁰ Bu sözleşme kapsamında Meis Adası ile Anadolu arasında kalan 30 adadan 19'u Türkiye'ye, 11'i İtalya'ya verilmiş oluyordu.¹⁰¹¹

Tevfik Rüştü Bey ile Baron Pompei Aloisi arasında 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da imzalanan sözleşme sonrasında Dino Grandi tarafından Aloisi'ye gönderilen telgrafta şöyle ifade edilmektedir: "İki devlet arasındaki dostluk rabitalarını takviye eden mesut küçük Meis Adası İtilafnamesi hakkındaki şahsi memnuniyetimin Türk Dışişleri Bakanı'na bildirilmesini rica ederim." Dışişleri bakanlığına vekalet eden İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından bu

¹⁰⁰⁷ TBMM ZC, Devre.IV, C.3, Fevkalade İçtima, 28.İnikat, 15 Temmuz 1931, s.129-131.

¹⁰⁰⁸ "Un Accordo Italo-Turco", **Corriera della Sera**, 6 Ocak 1932. "İtalya ile Adalar Meselesi Halledildi", **Son Posta**, 5 Ocak 1932. "Türk-İtalyan Deniz Hududu Tespit Edildi", **Yeni Asır**, 6 Ocak 1932.

¹⁰⁰⁹ TBMM ZC, Devre.IV, C.12, İçtima.II, 24. İnikat, 14 Ocak 1933, s.79-80.

¹⁰¹⁰ Sertaç Hami Başeren, "Ege Adalarının Hukuki Statüsü", **Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Yay. Haz. Ali Kurumahmut), TTK yay., Ankara, 1998, s.110-113. Bu sözleşmenin 1. maddesine göre İtalya Hükûmeti aşağıda zikredilen adacıklar üzerinde Türkiye'nin hakimiyetini tanımaktadır: Çatal Ada (Volo), Üvendire (Ochendra), Furnakya (Fournachia), Katovolo (Cato Volo), Prasudi (Prasoudi-Katavolo adasının güney doğusundaki), Catulata (Tchatulata), Pigi (Pighi), Nissi-Tis-Pigi, Recif Agricelia, Proussecliss (Kaya), Pano Makri, Kato Makri (Kayalıklar dahil), Marthi, Roccie Voutzaky (Rocci Vutchaki), Daci (Dasya), Nissi - Tis-Dacia, Prassoudi (Dasya'nın kuzeyindeki), Alimentarya (Alimentaria) ve Karavola (Caravola). Ayrıca Sözleşmenin 2.maddesine göre Bodrum körfezindeki Kara Ada da Türkiye'ye ait olacaktır. Sözleşmenin 3.maddesine göre, Meis kenti kilisesi kubbesi merkez alınarak çizilen ve yarıçapı bu merkez ile San Stephano burnu (Pointe du Vent) arasındaki uzaklık olan bir daire içinde kalan adacıklar İtalya egemenliğine geçiyordu. Bunlar Psoradia, Polyphados, St. Georges, Agrielaia, Psomi(Strongyle), Cutsumbora(Kutsumboras), Mavro Poinaki (Mavro Poinachi), Mavro Poinis (Mavro Poini) adacıklarıdır. Bunlardan başka St. Georges (Rho), Dragonera, Ross ve Hysili (Stronghyli) adacıkları da İtalya'ya ait olacaktır. Sözleşmenin 6.maddesinde, burada belirtilen isimlerin 624 numaralı İtalyan, 5551 numaralı Fransız ve 236 numaralı İngiliz haritalarından alınmış olduğu belirtilmektedir. Bu sözleşmenin 5.maddesi ile ayrıca iki ülke arasındaki karasuları belirlenmiştir. Anlaşmanın metni için bkz. **Resmî Gazete**, 25 Ocak 1933, Sayı.2313.

¹⁰¹¹ Kadir Yıldırım "Meis Sorunu", **Milliyet**, 31 Ekim 1985.

tebligata derhal karşılık verilerek, “...*Bu sözleşmenin iki devlet arasında mevcut dostane ve itimatkârane ilişkileri takviye edeceği*” bildirilmektedir.¹⁰¹²

Grandi, bu sözleşmenin 4 Nisan 1932 tarihinde Faşist Meclisi’nde görüşülmesi esnasında verdiği raporda; Lozan Antlaşması ile İtalya’ya verilen Meis Adası ile Anadolu arasındaki adalarla ilgili Türkiye ile İtalya arasında anlaşmazlık meydana geldiğini, tarafların bu konuyu Ankara’da 30 Mayıs 1929 tarihinde imzalanan bir tahkimname ile Lahey Adalet Divanı’na götürmeye karar verdiklerini, Lahey Adalet Divanı’nda 1 Nisan 1932 tarihinde görüşülmesi beklenen konunun bundan önce taraflar arasında “şeref ve adalet” dairesinde anlaşarak halledildiğini, 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara’da imzalanan sözleşmenin Türkiye-İtalya ilişkilerinde karşılıklı güvenlik ve itimadın bir delili sayıldığını ifade etmekte ve çizilen deniz sınırını detaylı olarak anlatmaktadır.¹⁰¹³

Grandi, 4 Mayıs 1932 tarihinde İtalyan Meclisi’nde yaptığı konuşmada; 4 Ocak 1932 tarihinde imzalanan sözleşmenin önemine vurgu yaparak, çizilen deniz sınırını tarif etmekte ve bu sözleşmede adı geçmeyen adacık ve kayalıkların sınırın hangi tarafında kalırsa o hükûmete ait olacağını belirtmekte ve karasularının da sınırlarının belirlendiğini eklemektedir. Türk-İtalyan dostluğundan hararetle bahseden Grandi, bu sözleşmenin arazi bakımından değil Türkiye ile dostluğun ne kadar samimi olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğunu, iki devletin konuyu Lahey’den önce kendi aralarında çözdüğünü, İtalyan Başbakanı’nın izah ettiği gibi, Milano’da 1928 Nisanı’nda yapılan mülakatlarda tespit edildiği üzere, İtalya tarafından takip edilen siyasetin Doğu Akdeniz için ne kadar büyük iyilikler tevdi ettiğini, Yunanistan ile Türkiye arasındaki yakınlaşmaya ve İtalya’nın ekonomik ve ticari çıkarlarını doğrudan ilgilendiren Doğu Akdeniz’de siyasal istikrarın tesis edilmesine katkısına ne kadar hizmet ettiğini ayrıca belirtmektedir.¹⁰¹⁴

Bu sözleşmenin imzalanmasıyla Meis Adası ile Anadolu arasında mevcut olan ada ve adacıkların aidiyeti sebebiyle Türkiye ile İtalya arasında mevcut olan ihtilaf sona erdirilmiş olduğu gibi Türkiye ile İtalya arasında, Meis Adası ile Anadolu kıyısı arasında, karasuları sınırı da belirlenmiş oluyordu.¹⁰¹⁵ Sözleşmenin Milletler Cemiyeti’nde tescil edilmesiyle

¹⁰¹² “Küçük Meis Adası İtilafnamesi Münasebetiyle”, **Yeni Asır**, 20 Ocak 1932.

¹⁰¹³ “L’Accordo Italo-Turco per gli Isolotti fra Castelrosso e la Costa”, **Corriera della Sera**, 5 Nisan 1932. “La Relazione al Gran Consiglio”, **La Stampa**, 5 Nisan 1932. “Türk-İtalyan Karasularının Tesbiti”, **Yeni Asır**, 8 Nisan 1932.

¹⁰¹⁴ “La Politica Estera dell’Italia Fascista nel Discorso Grandi alla Camera”, **La Stampa**, 5 Mayıs 1932. “Grandi İtalya’nın Siyasetini Anlattı”, **Milliyet**, 6 Mayıs 1932.

¹⁰¹⁵ “4 Ocak 1932 Türk-İtalyan Sözleşmesi”, **Yeni Asır**, 6 Ocak 1932.

birlikte kesinleşen bu sınır, Ege Denizi'nde uluslararası hukuka göre belirlenmiş ve çizilmiş olan yegâne deniz sınırı olarak günümüzde geçerli bulunmaktadır.

Diğer yandan, İtalya'nın egemenliğinde bulunan Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis) ile Anadolu arasında kalan diğer ada ve adacıkların aidiyetinin belirlenmesi ve sınır tespiti için Türk-İtalyan teknisyenleri tarafından ortak olarak yapılan çalışmalar sonucunda 28 Aralık 1932 tarihli bir zabıtname hazırlanmıştır. Onay ve tescil işlemlerine tabi tutulmamış olan bu belge, TBMM tarafından onaylanarak geçerli bir belge haline getirilmemiştir. Daha sonra bu konuda yapılan çalışma ve yazışmalardan da bir netice elde edilemeyecektir.¹⁰¹⁶

2.4.2. Başbakan İsmet Paşa'nın İtalya'yı Ziyareti

2.4.2.1. İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ni Ziyaret Etmesi

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin düzelmesini ve uzun sürecek bir barış ve dostluk dönemine kapı açılmasını sağlayacak olan ve Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan 10 Haziran 1930 tarihli sözleşme ve 30 Ekim 1930 tarihli antlaşmanın gerçekleştirilmesinde İtalyan diplomatları ve özellikle Mussolini'nin sonuç alıcı gayretlerinin önemli bir katkısı bulunmaktadır. İtalya'nın bu faaliyetleri Türkiye tarafından takdirle karşılanmaktadır. Nitekim Tefik Rüştü Bey tarafından TBMM'nde yapılan görüşmeler esnasında, bu anlaşmanın gerçekleşmesinde son yıllarda İtalya Başbakanı Mussolini tarafından gösterilen dostça gayretler özellikle dile getirilerek teşekkür edilmektedir.¹⁰¹⁷

Diğer yandan, bu dönemde onaylanarak yürürlüğe girmek üzere olan Meis Adası ile Anadolu kıyısı arasındaki karasularının sınırlandırılması konusunda 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-İtalyan Sözleşmesi'nin¹⁰¹⁸ yarattığı olumlu hava ile Türk-İtalyan ilişkilerinin yeniden sıcaklaştığı görülmektedir.¹⁰¹⁹ Bu olumlu siyasal ortam içinde Başbakan İsmet Paşa İtalya'ya davet edilmiştir. Türk Hükûmeti bu daveti, İtalya Başbakanı tarafından iadeyi ziyaret yapılması şartı ile kabul etmiştir.

Bu dönemde uluslararası alanda henüz resmen tanınmayan Sovyetler Birliği, 1932 yılından itibaren dış ilişkilerini geliştirmek için bir dizi faaliyetlere girişmiştir. Fransa,

¹⁰¹⁶ Başeren, "Ege Adalarının Hukuki...", s.114.

¹⁰¹⁷ **TBMM ZC**, Devre:III, C.20, İçtima:III, 80.İnikat, 17 Haziran 1930, s.265. Tefik Rüştü Bey, Türk-Yunan Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Mussolini'ye teşekkür telgrafi göndermiştir. Bkz. **DDI**, 7/IX, Belge. 338, Dipnot.1, 30 Ekim 1930, s.482-483.

¹⁰¹⁸ Sözleşmenin tam adı: "Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Adanın Ciheti Aidiyeti Hakkında İtalya Hükûmeti ile Akdolunan İtilafname"dir. Bkz. Başeren, "Ege Adalarının Hukuki...", s.111, s.219-225.

¹⁰¹⁹ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, 1919-1938, ATAM yay., Ankara, 2013, s.127.

Letonya, Estonya ve Polonya ile saldırmazlık anlaşmaları imzalamış olan Sovyetler Birliği, Almanya ile mevcut antlaşmasını uzatmıştır. Bu dönemde ABD ve İspanya, Sovyetler Birliği'ni hukukî olarak tanımak üzeredirler. Sovyetler Birliği'nin bu diplomatik ve siyasal faaliyetleri İtalya tarafından şüphe ile takip edilmektedir. Nitekim Mussolini'nin 23 Ekim 1932 tarihinde ortaya atacağı “Dört Güç Paktı” projesinin amaçlarından birisi de Sovyetler Birliği'ni Avrupa dışında tutmak olacaktır.

İsmet Paşa'nın Roma ziyaretinin yapılacağı kesinleşmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin ısrarlı davetleri ile İsmet Paşa, Roma'ya gitmeden önce Moskova'ya davet edilmiştir.¹⁰²⁰ Türkiye'nin İtalya ile ilişkilerinin güçlenmesinin kendi aleyhine olacağını değerlendiren Moskova'nın bu daveti ısrarla yapmış olduğu anlaşılmaktadır. İsmet Paşa'nın yanında eşi Mevhibe Hanım, Tevfik Rüştü Bey ile Türk Heyeti bulunmaktadır.¹⁰²¹ İsmet Paşa hatıratında ilginç bir şekilde; İtalya'yı ziyaret edeceğinden bahsetmemekte, sadece başka bir ülkeyi ziyaretten önce Moskova'ya gitmesi için Rusların ısrarlı olduklarından bahsetmekte, 24 Nisan 1932 tarihinde İstanbul'dan bir Türk gemisi ile Odesa'ya hareket ettiğini kaydetmektedir.¹⁰²² 25 Nisan 1932 tarihli Yeni Asır gazetesinde ise İsmet Paşa'yı Odesa'ya götüren bir Rus gemisinden bahsetmektedir.¹⁰²³ Milliyet gazetesinde ise Moskova'ya gidecek heyeti Odesa'ya götürmek üzere Gruiza isimli Rus gemisinin İstanbul'a geldiği haberi vardır.¹⁰²⁴

Oldukça sıcak bir atmosferde geçen İsmet Paşa-Stalin arasındaki Moskova görüşmelerinin ağırlıklı olarak, Türkiye'nin 1931 yılından itibaren önem verdiği iki ana konu olan “Balkan devletleriyle iş birliği” ve “Milletler Cemiyeti'ne üyelik” politikaları çerçevesinde gerçekleştiği ve bu konularda Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin görüşlerinin başlangıçta tam olarak uyuşmadığı anlaşılmaktadır. İsmet Paşa, hatıralarında: “*Milletler Cemiyeti meselesini hallettim, Rusya'nın Balkan Paktı üzerindeki tereddütlerini ortadan kaldırdım*” demektedir.¹⁰²⁵ İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretinde, Sovyetler Birliği'nden 8 milyon ABD doları tutarında, 20 yıl vadeli ve faizsiz bir kredi temin edilmiştir. Karşılığında mal verilerek ödenecek bu kredi Türkiye'de Sovyetler tarafından kurulacak ilk sanayi

¹⁰²⁰ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.188.

¹⁰²¹ Gülsün Bilgehan, **Mevhibe**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi yay.,Ankara, 1995,s.214.

¹⁰²² İnönü, **a.g.e**, s.506.

¹⁰²³ “Başvekil İsmet Paşa, Odesa'ya Hareket Etti”, **Yeni Asır**, 25 Nisan 1932.

¹⁰²⁴ “Moskova'ya Gidecek Heyet”, **Milliyet**, 23 Nisan 1932.

¹⁰²⁵ İnönü, **a.g.e**, s.509-513.

tesislerinin makinelerinin temininde kullanılacaktır. Sovyetler ayrıca 10 traktör, 5 tank, 2 kamyon hibe etmiştir.¹⁰²⁶

İtalya basınında Paris kaynaklı olarak yer alan haberlerde; bu ziyaretin sebebinin Sovyetler Birliği'ndeki "iktisadi devlet teşekkülleri" sisteminin incelenmesi olduğu, Türk Hükûmeti'nin sosyal ve ekonomik sistemi Sovyetler Birliği'nde mevcut sistemi örnek alacak bir şekilde değiştirmek arzusunda olduğu, İsmet Paşa ile Moskova'ya giden Türk uzman heyetinin İsmet Paşa ve ekibinin dönmesine karşılık Sovyetler Birliği'nde incelemelere devam ettiği belirtilmektedir.¹⁰²⁷ Gerçekten de Türk uzmanlar heyeti, Sovyet millî ekonomisinin de incelemeler yapmak üzere bir süre daha Sovyetler Birliği'nde kalmışlardır.¹⁰²⁸

İsmet Paşa, 28 Nisan 1932 tarihinde Moskova'ya varmış ve 3 Mayıs'ta Moskova'dan ayrılmıştır.¹⁰²⁹ İsmet Paşa 11 Mayıs'ta Ankara'ya dönmüştür.¹⁰³⁰ İsmet Paşa'nın Moskova'ya yapmış olduğu oldukça canlı geçen ve sıcak görüntülere sahne olan bu ziyaret esnasında ilginç bir olay olarak, Moskova'daki at yarışında İsmet Paşa ödülünü kazanan at, İsmet Paşa'ya hediye edilmiştir.¹⁰³¹ Sivastopol'dan İstanbul'a hareket eden ve İsmet Paşa ve Türk Heyetini taşıyan gemi alışılmadık bir biçimde tüm Rus Karadeniz filosu tarafından selamlanmaktadır. İsmet Paşa Moskova ziyaretini şöyle özetlemektedir: "...dostluk götürdüm, dostluk getirdim." ¹⁰³²

La Stampa gazetesinde, 28 Nisan'da Kremlin'de Molotov tarafından İsmet Paşa şerefine verilen resepsiyon, ilk defa uygulanan bir olay olarak değerlendirilmektedir.¹⁰³³ Molotov'un 29 Nisan'da "Türk-Rus dostluğunun son 10 yılın en güçlü durumunda olduğu" açıklaması İtalyan gazetelerinde yer almaktadır.¹⁰³⁴ İsmet Paşa'ya Moskova'da, teamüllere aykırı olarak, İtalyan Büyükelçiliği tarafından bir çay ziyafetinin verilmesi de bu ziyaretin ilginç olaylarından birisi olacak, İsmet Paşa'nın Roma ziyaretinde bu sefer Sovyetler Birliği Büyükelçiliği çay ziyafeti verecektir.

Tevfik Rüştü Bey, Sivastopol'dan dönüş yolunda gemide verdiği mülakatta; Sovyetler Birliği'nden temin edilen 8 milyon dolarlık kredinin gerektiğinde artırılabilirliğini, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında gizli hiçbir akit olmadığını, Milletler Cemiyeti konusunda bir

¹⁰²⁶ "Sovyetlerle Yeni Bir İtilaf Yapıldı", **Milliyet**, 8 Mayıs 1932.

¹⁰²⁷ "Russia e Turchia", **La Stampa della Sera**, 4-5 Mayıs 1932.

¹⁰²⁸ "Türk Mütchassıslar Rusya'da Kalıyor", **Yeni Asır**, 9 Mayıs 1932.

¹⁰²⁹ "İsmet Paşa Moskova'yı Terk etti", **Yeni Asır**, 5 Mayıs 1932.

¹⁰³⁰ "Başvekil Dün Ankara'ya Döndü", **Milliyet**, 12 Mayıs 1932.

¹⁰³¹ "Başvekil ve Heyetimiz...", **Milliyet**, 5 Mayıs 1932.

¹⁰³² "İsmet Paşa Dün Moskova'dan Geldi", **Milliyet**, 11 Mayıs 1932.

¹⁰³³ "Fastoso Ballo al Kremlin in Onore del Premier Turco", **La Stampa della Sera**, 29-30 Nisan 1932.

¹⁰³⁴ "Molotoff ed Ismet Pascia Inneggiano all'Amicizia Turco-Russo", **La Stampa**, 30 Nisan 1932.

pazarlık olmadığını, Sovyetler Birliği ziyaretinin son derece başarılı olduğunu belirtmektedir.¹⁰³⁵

Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey dönüş yolunda Sivastopol'da Litvinov ile yaptıkları bir görüşme esnasındaki konuşmalarını aktarmakta, Rusların İsmet Paşa'nın şahsına Türkiye için dostluktan daha ileri bir duygu beslediklerini belirtmektedir. “*Karşımıza tetkik edilecek iki âlem var: Bolşevizm ve Faşizm*” diyen Mahmut Bey, Bolşevizmin özellikle sanayi alanındaki başarılarını vurgulamakta, bu sistemin metod ve tekniklerinden faydalanmanın Bolşevizm anlamına gelmediğini belirtmektedir. Mahmut Bey, program, teknik, ihtisas ve metodik çalışmanın Bolşevizm veya Faşizmde de tatbik edilebileceğini, Türkiye'nin millî politikalarını terk etmeden bunları alabileceğini, başkalarının ders ve tecrübelerinden bizim hayat ve şartlarımıza uzayan en iyi yöntemleri arayıp bulmak için faydalanılması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰³⁶

İsmet Paşa Sovyetler Birliği'nden döner dönmez, İtalya sefirinin İstanbul'da kendisini ziyaret ederek İtalya seyahati hakkında görüşmesi dikkat çekmektedir.¹⁰³⁷

2.4.2.2. İtalya Seyahati öncesi Gelişmeler

İsmet Paşa'nın İtalya seyahatine ilişkin bilgilere İtalyan arşiv belgelerinde ilk olarak 16 Ağustos 1931 tarihinde rastlamaktayız. Aloisi, 16 Ağustos 1931 tarihinde Grandi'ye gönderdiği raporunda, İsmet Paşa ve Tefvîk Rüştü'nün Atina ve Budapeşte ziyaretleri için 24 Eylül 1931 tarihinde Ankara'dan ayrılacaklarını, Trieste üzerinden Macaristan'a geçeceklerini, 15 Ekim'de Venedik üzerinden dönüş yapacaklarını bildirerek, Ekim ayında Litvivov'un Ankara'ya geleceğini ve bu yüzden Venedik'te Mussolini'nin İsmet Paşa ile bir görüşme yapmasının uygun olacağını bildirmektedir.¹⁰³⁸ Grandi tarafından buna karşılık olarak 18 Ağustos 1931 tarihinde verilen cevapta, böyle bir görüşmenin ancak Roma'da yapılabileceğini bildirdiği görülmektedir.¹⁰³⁹

Grandi, 28 Ağustos 1931 tarihinde Aloisi'ye gönderdiği talimatta; İsmet Paşa'nın Mussolini ile görüşmek istiyorsa protokol gereği olarak Roma'ya gelmesi gerektiğini, Venedik'te tesadüfî bir karşılaşmanın uygun olmayacağını, İngiliz ve Alman Başbakanlarının da Roma'ya gelerek Mussolini ile görüştüklerini, Türk Hükûmeti'nin Türk-İtalyan

¹⁰³⁵ “Rusya ile Bir İtilaf Akdettik”, **Yeni Asır**, 9 Mayıs 1932.

¹⁰³⁶ Siirt Mebusu Mahmut, “Bolşevik mi Olalım, Faşist mi?”, **Milliyet**, 11 Mayıs 1932.

¹⁰³⁷ “İtalyan sefiri Başvekilimizi Ziyaret”, **Milliyet**, 12 Mayıs 1932.

¹⁰³⁸ **DDI**, Seri 7, Cilt X, (1 Ocak -4 Eylül 1931), Belge. 433, 16 Ağustos 1931, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1978, s.688-689.

¹⁰³⁹ **DDI**, 7/X, Belge. 433, 16 Ağustos 1931, s.688-689, Dipnot.1.

ilişkilerinin uluslararası alanda ne anlama geldiğini dikkate alması gerektiğini ifade etmekte ve Aloisi'nin bu hususları uygun bir dille Türk tarafına iletmesini bildirmektedir.¹⁰⁴⁰

Bu gelişmelerden sonra, İsmet Paşa'nın İtalya ziyaretine ilişkin olarak Türk basınında ilk haberlerin 1931 Eylül ayı sonlarından itibaren yer almaya başladığı görülmektedir.¹⁰⁴¹ İsmet Paşa'nın İtalya'nın davetini kabul ettiği ve ilk fırsatta Roma'yı ziyaret edeceği, resmî mahfiller tarafından davetin teyit edildiği haberleri vardır.¹⁰⁴²

İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, Yunanistan ziyaretinden sonra 11-15 Ekim tarihlerinde Macaristan'ı da ziyaret edeceklerinden, Yunanistan'dan Ege vapuru ile 10 Ekim 1931 tarihinde Trieste'ye geçmişlerdir. Trieste'de İtalyan Hükûmeti adına Vali ve İtalya Dışişleri Bakanlığı protokol müdürü tarafından karşılanan İsmet Paşa şehri gezmiş ve öğle saatlerinde şerefine resmî bir yemek verilmiştir.¹⁰⁴³ Mehmet Asım (Us), hatıralarında ziyaretin Macaristan'a yapılmasına rağmen İtalyanların Türk Heyeti'ne çok ilgi gösterdiklerini, Trieste'de törenle karşılama yaptıklarını ve şehirde muhtelif yerleri gezdirdiklerini belirtmektedir.¹⁰⁴⁴ İsmet Paşa Budapeşte'den dönüşte 15 Ekim 1931 tarihinde Venedik'e gelmiştir. Burada İtalya Maliye Bakanı Volpi ile bir görüşme yapan İsmet Paşa, Venedik'ten Türkiye'ye dönmek üzere Ege vapuru ile hareket etmiştir.¹⁰⁴⁵

İtalyan Hükûmeti tarafından İsmet Paşa'nın Roma'yı ziyaret etmesi teklifi yapıldığı ve bu teklifin kabul edildiği ancak zamanının tespit edileceği bilgisi 30 Ekim 1931 tarihinde resmî olarak kamuoyuna açıklanmıştır. Aynı gün Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov'un Ankara ziyareti esnasında Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 5 yıl süreyle uzatıldığı ve İsmet Paşa'nın Moskova'ya gideceği de açıklanmaktadır.¹⁰⁴⁶

Bundan sonra her iki taraf arasında seyahatin programı ve tarihi hakkında çeşitli görüşmeler yapılarak detayların tespit edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken nokta Türk Hükûmeti'nin İsmet Paşa'nın Roma'yı ziyaretinin ancak Mussolini'nin de iadeiziyarete bulunması şartına bağlamış olmasıdır.

¹⁰⁴⁰ DDI, 7/X, Belge. 443, 28 Ağustos 1931, s.705-706.

¹⁰⁴¹ "Başvekil Roma'ya Davet Edildi", **Son Posta**, 24 Eylül 1931. "Başvekilimiz Roma'ya Davet Edildi", **Milliyet**, 24 Eylül 1931. "Başvekil İsmet Paşa Roma'ya Davet Edildi", **Yeni Gün**, 24 Eylül 1931.

¹⁰⁴² "Başvekilin Avrupa Seyahati", **Milliyet**, 28 Eylül 1931.

¹⁰⁴³ "Başvekil Bu Sabah Peşte'de", **Milliyet**, 11 Ekim 1931.

¹⁰⁴⁴ Asım Us, **Hatıra Notları**, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi yay., İstanbul, 2012, s.31-32.

¹⁰⁴⁵ "İsmet Paşa Peşte'den Venedik'e Hareket Etti", **Milliyet**, 15 Ekim 1931.

¹⁰⁴⁶ "Roma'yı Ziyaret", **Milliyet**, 31 Ekim 1931. "Başvekil Moskova, Roma'ya Seyahate Çıkacak", **Son Posta**, 31 Ekim 1931.

Aloisi, 10 Nisan 1932 tarihinde Tevfik Rüştü Bey ile yapmış olduğu görüşme hakkında Grandi'ye bilgi vermekte, Tevfik Rüştü Bey'in Türk-İtalyan antlaşması'nın uzatılması konusunda Grandi ile görüşmek isteğinde olduğunu bildirmekte ve antlaşmanın uzatılmasının uygun olacağını belirtmektedir.¹⁰⁴⁷ Aloisi, ayrıca İsmet Paşa'nın Tevfik Rüştü Bey'in Grandi ile görüşmesinin sonuçlarına göre Türk-İtalyan antlaşmasının uzatılması hususunda karar vereceğini bildirmektedir.¹⁰⁴⁸ Aloisi, 11 Nisan 1932 tarihinde Grandi'ye göndermiş olduğu raporunda; İsmet Paşa'nın özel olarak hazırlanmış olan Roma seyahati hakkında detaylı bilgiler vermekte, bu ziyaretin 1928 Milano Mülakatı çerçevesinde yerine getirilmekte olduğunu belirtmekte, Sovyetler Birliği-İtalya-Türkiye ilişkileri bakımından da büyük önem atfedilen bu ziyaret esnasında Sovyet Büyükelçiliği tarafından da bir öğle yemeğinin verileceğine dikkat çekmektedir. Türk Başbakanının Roma'da bulunduğu sırada Türk-İtalyan antlaşmasının uzatılmasına ilişkin protokolün imzalanmasının İsmet Paşa'ya verilen önemi yansıtacağını, İsmet Paşa'nın ordu ile temastan hoşlanacağını, kendisinin gerilla savaşı konusunda çok bilgili olduğunu, rejimin faaliyetlerini izlemek isteyeceğini belirtmekte ve eklemektedir: *“Türkiye’de aynı problemlerle meşgul olan Türkleri etkilemek için, bu problemleri nasıl çözdüğümüzü göstermemiz faydalı olacaktır.”*¹⁰⁴⁹

14 Nisan 1932 tarihinde Cenevre’de bir araya gelen Tevfik Rüştü Bey ve Dino Grandi; İsmet Paşa'nın Roma seyahati konusunda detayları ele almışlar ve 1928 Türkiye-İtalya Antlaşması'nın uzatılması konusunda mutabakata varmışlardır.¹⁰⁵⁰

Aloisi, 23 Nisan 1932 tarihinde Grandi'ye gönderdiği raporunda; Cenevre dönüşünde Tevfik Rüştü Bey ile bir araya geldiğini, Tevfik Rüştü Bey'in Grandi ile yaptığı görüşmeden memnun olduğunu, 1928 Türkiye-İtalya Antlaşması'nın 5 yıl uzatılması hususunda mutabık kaldıklarını ve Roma'da yapılacak toplantının, 1928 Milano Mülakatı'nın taçlandırılması anlamına geleceğini ifade ettiğini, Tevfik Rüştü Bey'in ziyarete ilişkin resmî tebliğin her iki tarafın fikir alışverişi sonrasında yayımlanmasını ve bunun bir yöntem olarak bundan sonra her iki ülkeyi ilgilendiren faaliyetlerde sürekli olarak uygulanmasını istediğini belirtmektedir. Aloisi ayrıca, uzatma protokolüne bir örnek olmak üzere Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatma protokolünü¹⁰⁵¹ gönderdiğini eklemektedir.¹⁰⁵² Aloisi,

¹⁰⁴⁷ DDI, Seri 7, Cilt XII, (1 Nisan 1932-31 Ocak 1932), Belge. 7, 10 Nisan 1932, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1987, s.5-6.

¹⁰⁴⁸ DDI, 7/XII, Belge. 10, 12 Nisan 1932, s.7-8.

¹⁰⁴⁹ DDI, 7/XII, Belge. 9, 11 Nisan 1932, s.6-7.

¹⁰⁵⁰ DDI, 7/XII, Belge. 13, 14 Nisan 1932, Dipnot.1, s.10-11.

¹⁰⁵¹ 1925 Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının 5 yıl süreyle uzatılması hususunda 30 Ekim 1931 tarihinde Ankara'da Tevfik Rüştü Bey ile Maksim Litvinov tarafından imzalanan uzatma protokolü. Bkz. “Türk-Rus Dostluk Protokolü İmzalandı”, **Milliyet**, 31 Ekim 1931.

Grandi'ye gönderdiği 23 Nisan tarihli ikinci raporunda; İsmet Paşa'nın Roma ziyaretinin, Fransa'daki genel seçimlerle aynı zamana denk gelmiş olmasının, Balkan Paketi çalışmaları ve Akdeniz Paketi çalışmalarının gündemde olduğu bir dönemde Roma'nın prestijini artıracaklarını, bu ziyaretin sadece Türkiye'de değil tüm Doğu ülkelerinde önemli politik yansımaları olacağını ifade etmektedir.¹⁰⁵³

Grandi, 29 Nisan 1932 tarihli talimatında Aloisi'ye; İtalyan ve Türk hükûmetleri arasındaki mevcut dostane ilişkileri daha da pekiştirmek maksadıyla 30 Mayıs 1928 tarihli Türk-İtalyan Antlaşması'nda belirlenen süreyi 3 yıl daha uzatılmasına karar verdiğini, böylece 29 Nisan 1929 tarihinden itibaren geçerli olan antlaşmanın, 29 Nisan 1934 tarihi yerine 29 Nisan 1937 tarihine kadar uzatılmış olduğunu, İsmet Paşa'nın Roma'yı ziyareti esnasında Sovyetler Birliği büyükelçiliği tarafından İsmet Paşa ve Türk Heyeti şerefine bir yemek verilmesinin İtalyan Hükûmeti'nce arzu edilen bir durum olmadığını, ancak Sovyetler ve Türkler bu konuda ısrarlı iseler yapacak bir şey olmadığını bildirmektedir.¹⁰⁵⁴

İtalya Dışişleri Bakanı Dino Grandi, İtalyan Meclisi'nde 4 Mayıs 1932 tarihinde iç ve dış politika konusunda yapmış olduğu uzun konuşmada; Türkiye ile ilişkiler ve genel dış siyaset konusunda önemli bilgiler vermektedir. Grandi, Türk-İtalyan dostluğundan bahsederken, İsmet Paşa ve Tefik Rüşti Bey'in yakında Roma'yı çok değerli misafirler olarak ziyaret edeceğini belirtmektedir. Meclis tarafından bu açıklama alkışlarla karşılanmaktadır.¹⁰⁵⁵

Bu haberlerin basında yer almasından sonra, İsmet Paşa'nın Tefik Rüşti Bey ve yanında gazetecilerle birlikte 22 Mayıs 1932 tarihinde Lloyd Triestino kumpanyasının bir vapuru ile Brindisi'ye ve oradan Roma'ya gideceği ve bir hafta orada kalacağı haberleri Türk basınında yer almaya başlamıştır.¹⁰⁵⁶ İsmet Paşa'nın Roma'ya gelmesinin kesinleşmesinden sonra, La Stampa della Sera gazetesinde yer alan bir makalede; İsmet Paşa'nın Kurtuluş Savaşı ve Lozan Barış Konferansı görüşmelerindeki başarıları anlatılmakta ve İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli yardımcısı olarak Türkiye'nin transformasyonundaki en önemli figürlerden birisi olduğu belirtilmektedir. Türkiye ile İtalya'nın aralarındaki sorunları görüşmeler yoluyla çözmek konusunda kararlı oldukları, Meis Adası ve çevresindeki ada ve kayalıkların aidiyeti konusunda yapılan anlaşmanın iyi bir örnek olduğu belirtilen makalede,

¹⁰⁵² DDI, 7/XII, Belge. 25, 23 Nisan 1932, s.28-29.

¹⁰⁵³ DDI, 7/XII, Belge. 25, 23 Nisan 1932, s.30.

¹⁰⁵⁴ DDI, 7/XII, Belge. 31, 29 Nisan 1932, s.38.

¹⁰⁵⁵ "La Politica Estera dell'Italia Fascista nel Discorso Grandi alla Camera", **La Stampa**, 5 Mayıs 1932. "Grandi, İtalya'nın Siyasetini Anlattı", **Milliyet**, 6 Mayıs 1932.

¹⁰⁵⁶ "İsmet Paşa İtalya'ya Gidiyor", **Milliyet**, 7 Mayıs 1932.

İtalya’da Türkiye’ye karşı sempatinin Sevr Antlaşması’nı tanımayarak bağımsızlığını kazanmasından itibaren yükseldiği, bunun Versay Antlaşması’nın revizyonu anlamına geldiği, iki ülke devlet adamlarının Roma’da bir araya gelmelerinin Avrupa barışına hizmet edeceği ifade edilmektedir.¹⁰⁵⁷

2.4.2.3. İsmet Paşa’nın İtalya Seyahati (25-30 Mayıs 1932)

Yapılan planlamaya göre; Başvekil İsmet Paşa ve eşi, Tevfik Rüştü Bey ve eşi dahil olmak üzere teşkil edilen Türk Heyeti ile 21 Mayıs 1932 akşamı Ankara’dan hareket ederek 22 Mayıs sabahı İstanbul’a gelmişlerdir. Heyete İstanbul’da katılacaklar da bulunmaktadır. İsmet Paşa’yı ve Tevfik Rüştü Bey’i, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Meclis Başkanı Kâzım Paşa Etimesgut’a kadar trende kalarak uğurlamışlardır. İsmet Paşa Haydarpaşa Garı’nda geniş katılımlı bir törenle karşılanmış ve Türk Heyeti ile kendisini Brindisi’ye götürmek üzere İtalyan Hükûmeti tarafından bu seyahat için tahsis edilen, 20 Mayıs 1932 tarihinde İstanbul’a gelmiş olan ve hazır bekleyen Tevere vapuru’na geçmiştir.¹⁰⁵⁸ Tevere vapurunda bir albayın komutası altında 7 subaydan oluşturulmuş bir İtalyan heyeti de bulunmaktadır. Heyetin başındaki Albay Soletti, ziyarete yönelik olarak İtalya’daki havayı şöyle özetliyor: “Kıymetli başvekiliniz İtalya’da sabırsızlıkla bekleniyor.”¹⁰⁵⁹

Tevere vapuru 22 Mayıs 1932 tarihinde İstanbul’dan Brindisi’ye hareket etmiştir. İsmet Paşa, İstanbul’dan hareketinden önce Anadolu Ajansı’na yaptığı açıklamada şöyle söylemektedir:

*“Kemalist Türkiye ile Faşist İtalya arasında birbirinin namuskârane sözüne itimat eden bir ruh hali vardır. İki memleketin kaderini elinde tutan büyük reisler gerek milletleri gerek beynelminel âlem tarafından sözlerinin samimiyetine, görüşlerinin doğruluğuna itimat edilecek müstesna şahsiyetlerdir...Sözlerim yaptığımız politikanın sağlam olduğunu ve istikbalde daha kuvvetli olacağını aynı zamanda ifade eder.”*¹⁰⁶⁰

Gazeteci Mehmet Asım (Us), İsmet Paşa’nın geçen yıl Budapeşte ziyaretine giderken Trieste’den geçmiş olduğunu, bu sırada kendisinin Roma’ya davet edilmiş olduğunu, o sırada programı uygun olmayan İsmet Paşa’nın ancak bu yıl Roma’ya gelebildiğini, İsmet Paşa’nın bu ziyaretinin aynı zamanda İtalya Hükûmeti tarafından Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı her

¹⁰⁵⁷ “İsmet Pascia a Roma”, **La Stampa della Sera**, 20 Mayıs 1932.

¹⁰⁵⁸ “Başvekil Paşa ve Hariciye Vekili Roma Yolunda”, **Son Posta**, 22 Mayıs 1932.

¹⁰⁵⁹ “Kemalist Türkiye’den Dost Roma’ya”, **Milliyet**, 23 Mayıs 1932.

¹⁰⁶⁰ “Başvekil Paşa’nın Roma Yolunda Beyanı”, **Son Posta**, 23 Mayıs 1932.

fırsatta gösterilmekte olan dostluk tezahüratına karşı Türk milletinin samimi hissiyatının ifadesi olacağını belirtmektedir.¹⁰⁶¹

Siirt Mebusu Mahmut (Soydan); bazı Avrupa gazetelerinin Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin politikası ekseninde olduğunu ve bundan çıkamayacağını yazdıklarını, bunun doğru olmadığını, Türkiye'nin bağımsız ve millî bir politikaya sahip olduğunu, Sovyetler Birliği ile dost olunduğu gibi İtalya ile de dostluk yapıldığını, İsmet Paşa'nın Moskova'dan sonra Roma'ya gittiğini, Türkiye'nin rejimleri zıt olan iki devlet ile sıkı bir dostluk kurabildiğini ve Milletler Cemiyeti'ne girmemek üzere kimseye verilmiş bir sözü olmadığını belirtmektedir. Bir buçuk yıl önce Roma'da Mussolini ile yaptığı görüşmeden bahseden Mahmut Bey; Mussolini'nin Türkiye hakkında çok güzel sözler söylediğini, bu güzel sözlerin uygulamaya geçeceğini belirttiğini hatırlatmaktadır. O günden sonra giderek güçlenen Türkiye-İtalya dostluğunun sonucunda İsmet Paşa'nın İtalya ziyaretinin gerçekleştirildiğini kaydeden Mahmut Bey, İtalya'nın açık bir siyaset izlediğini, bu siyasetin doğru ve dürüst olduğunu belirtmekte ve yazısını şöyle tamamlamaktadır: “İsmet Paşa'nın Moskova'dan ve Atina'dan sonra Roma'dan da en samimi intibalarla döneceğine şüphe yoktur.”¹⁰⁶²

Son Posta gazetesinin ilginç bir uygulama olarak, İsmet Paşa'nın Moskova ve Roma ziyaretleri konusunda vatandaşın görüşlerini aldığı görülmektedir. Bu vatandaşlardan birisi olan Avni Bey, Türkiye'nin en önemli hedeflerinin barış ve iktisadi kalkınma olduğu konusunda isabetli bir görüş belirterek şöyle söylemektedir: “İsmet Paşa'nın Türkiye'nin samimi barış duygularına tercüman olan bu faaliyetleri, Türk milletinin iktisadi kalkınmasına yarayacak müspet hareketlerdir. İtalya seyahatinin milletimiz için hayırlı neticeler vereceği kanaatindeyim.”¹⁰⁶³

22 Mayıs 1932 tarihinde İstanbul'dan Tevere vapuru ile hareket eden İsmet Paşa ve Türk Heyeti, 23 Mayıs 1932 sabahı Pire'ye gelmiştir. Yunan Hükûmeti namına Dışişleri Bakanı Michalakopulos yanında Bayan Venizelos ile vapura gelerek İsmet Paşa'yı selamlamıştır. Eleftheros Venizelos¹⁰⁶⁴ rahatsız olduğundan karşılamaya gelememiştir. Burada Mihalakopulos-İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey görüşmesi gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶⁵ İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, Eleftheros Venizelos'un rahatsızlığını haber alınca doğruca Atina'daki evine giderek ziyarette bulunmuş, görüşmeye Yunanistan Cumhurbaşkanı Zaimis

¹⁰⁶¹ Mehmet Asım, “İsmet Paşa'nın Roma Seyahati”, **Vakit**, 22 Mayıs 1932.

¹⁰⁶² Siirt Mebusu Mahmut, “Moskova'dan sonra Roma'ya Gidiyoruz”, **Milliyet**, 23 Mayıs 1932.

¹⁰⁶³ “İsmet Paşa'nın Son Harici Seyahati”, **Son Posta**, 23 Mayıs 1932.

¹⁰⁶⁴ Eleftheros Venizelos o sırada başbakanlıktan istifa etmiş durumdadır. Yeni kabine henüz kurulmamıştır. Bkz. “Yunanistan'da Yeni Kabine Müşkülata Uğruyor”, **Son Posta**, 24 Mayıs 1932.

¹⁰⁶⁵ “Roma Yolunda”, **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1932.

de dahil olmuş ve uzun süreli görüşmeler yapılmıştır. Zaimis tarafından görüşme sonrasında yapılan açıklamada; Türk-Yunan antlaşmasının önemine vurgu yapılarak, iki ülke arasındaki dostluğun derin kökleşmiş dayanakları olduğu ve bunu kimsenin bozamayacağını belirtilmiştir.¹⁰⁶⁶

Türk basınında Moskova ziyaretinin hemen ardında yapılacak Roma ziyareti hakkında farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumlardan birisinin sahibi olan İsmail Hakkı Bey; Başvekil İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretinin dünyada Türkiye'nin komünizme temayüllerinden, Ruslarla gizli anlaşmalar yapıldığından bahsedilmesine neden olduğunu, şimdi de buna zıt bir rejim olan İtalya'yı ziyaretin amacının Faşizmi incelemek ve ona temayül olduğundan bahsedeceklerini, ancak Türk diplomatik yetkililerinin bu siyasi ziyaretlerin amacının rejim tetkikleri olmadığını açıkladıklarını, bu ziyaretlerin dostluk hislerinin samimi tezahürleri olduğunu, açık ve şanlı bir politika izlemekte olan Türkiye'nin emperyalist emelleri olmadığından siyasal kombinezonlara da ihtiyacı olmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁶⁷ Yunus Nadi (Abaloğlu) Bey ise İtalyan milletinin Türkiye'ye karşı dostluğunun özellikle Mussolini'nin iktidara gelmesinden sonra olumlu bir şekilde ve fiili olarak görülmeye başlandığını, Akdeniz havzasında tahakkuk etmiş olan birçok dostlukların meydana getirilmesinde Duce'nin isabetli ve iyi niyetli çabalarının katkısı olduğunu, daha dün Rusya'dan diğer büyük bir milletin yüksek ve kıymetli intibalarıyla dönülmüş olduğunu belirterek, dünya tarihinin bir dönüm noktasında bulunulduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶⁸ İstanbul-İtalya yolculuğunu anlatan ve iki milletin tarihsel gelişimi hakkında bilgi aktaran Yunus Nadi Bey, Mustafa Kemal ve Mussolini'nin aynı mefkurelere doğru mahiyet olarak birbirine çok benzeyen usulleri ve tedbirleri kullanmakta olduklarını, bu usullerin en başlı hedefinin ise her şeyden önce “şuurlu, millî bir varlık teşkil ve takviyesi” olduğunu belirtmekte ve eklemektedir: “Roma'yı ziyarete giden yeni Türkiye'nin Başvekili İsmet Paşa'nın şahsında tarihin Türkiye ve İtalya unvanlarını taşıyan bu iki büyük milleti, birbirini kucaklamış olacaktır.”¹⁰⁶⁹

Tevere vapuru ile 24 Mayıs'ta Brindisi'ye gelen İsmet Paşa ve heyetine burada çok sıcak bir karşılama yapılmıştır. Tevere, limana yaklaşmakta iken denizde uçaklarla ve gemilerle karşılama yapılması ilginçtir.¹⁰⁷⁰ İsmet Paşa, Pire'den Brindisi'ye gelirken vapurda gazetecilere verdiği mülakatta; Roma ziyaretinin iki amacının olduğunu, bunlardan

¹⁰⁶⁶ “Sarsılmayan Bir Dostluk”, **Son Posta**, 24 Mayıs 1932. “İsmet Paşa Atina'da”, **Milliyet**, 24 Mayıs 1932.

¹⁰⁶⁷ İsmail Hakkı, “Moskova'dan Roma'ya”, **Yeni Asır**, 26 Mayıs 1932.

¹⁰⁶⁸ Yunus Nadi, “Kemalist Türkiye'den Faşist İtalya'ya Selam”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1932.

¹⁰⁶⁹ Yunus Nadi, “Mare Nostra, Bizim Denizimiz, Adriyatik!”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1932.

¹⁰⁷⁰ “Başvekil Brindisi'de Heyecanla Karşılandı”, **Milliyet**, 25 Mayıs 1932.

birincisinin iki ülke arasındaki dostluğu göstermek, ikincisinin ise iki ülkeyi ilgilendiren konuları Mussolini ile yüz yüze görüşmek olduğunu belirterek şu açıklamayı yapmaktadır:

“Roma ziyaretimin gayesi, iki millet arasındaki dostluğun bir göstergesi ve idarecilerle yakından görüşmektir. Faşizmin büyük reisinin gerçekleştirdiği başarıları görmek bana zevk verir. Mussolini’nin hatırasını Lozan’dan beri saklarım. İki memleketin dostluk ilişkilerinde idarecilerin karşılıklı güveni en büyük etkidir. Türk-İtalyan dostluğu bu tecrübeyi geçirdi. Siyasetimizin bir özelliği vardır: ‘Kurulan her dostluk bizindir, aziz olarak muhafaza olunur.’ Türk-İtalyan dostluğu bu anlayışla açıklanabilir. İki memleketin görüşleri arasında tam mutabakat vardır.”¹⁰⁷¹

İsmet Paşa, Tevere vapuru Pire’den Brindisi’ye giderken, C. Manzini isimindeki La Stampa muhabirinin talebi üzerine bir mülakat gerçekleştirmiştir. Yapılan mülakatta İsmet Paşa tarafından; Mussolini’yi Lozan Barış Konferansı görüşmelerinden tanımakta olduğu, Grandi ile 1928 yılının sonunda gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde şahsen tanıştığı, her iki İtalyan devlet adamı ile aralarında dostluk ve samimiyet bulunduğu belirtilmektedir. Günümüzdeki Türk-İtalyan ilişkilerinin geçmişten çok farklı olarak eşit haklar ve karşılıklı menfaatlere dayanmakta ve günden güne gelişmekte olduğunu ifade eden İsmet Paşa, bu mükemmel ilişkilerin her iki devletin diğer devletlerle olan ilişkilerini de olumlu olarak etkilediğini kaydetmektedir. İsmet Paşa ayrıca, Meis Adası ile Anadolu kıyıları arasındaki ada ve adacıkların aidiyeti konusunda başlangıçta Lahey Adalet Divanı’na başvurulmuş olmasına rağmen sonradan bu konunun iki devlet arasındaki dostluk ilişkileri sayesinde çözümlenmiş olduğunu, Türkiye’nin uluslararası siyasetinin her şeyden önce komşularıyla iyi ilişkiler kurmak esasına dayandığını vurgulamaktadır.¹⁰⁷² İtalyan gazetelerinde İsmet Paşa ve eşi ile çok sayıda siyasi kişiden meydana gelen Türk Heyeti’nin Roma’ya geleceği haberleri ile detaylı program yer almaktadır.¹⁰⁷³

İsmet Paşa ve beraberindeki heyet kendisine Mussolini tarafından tahsis edilen özel bir trenle (başbakanlık treni) Brindisi’den hareket ederek, Bari üzerinden 25 Mayıs sabahı saat 09.30’da Roma’ya varmışlardır. İsmet Paşa ve beraberindeki heyet Roma Tren Garı’nda Mussolini ve Grandi ile İtalyan bakanlarının büyük bir çoğunluğu, üst düzey sivil ve asker bürokrasi ve Faşist Parti üst düzey personeli tarafından görkemli bir törenle ve hararetle karşılanmıştır.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷¹ “Dichiarazioni di Ismet Pascia”, **Il Messaggero**, 26 Mayıs 1932. “Başvekil Paşa’nın Mühim Sözleri”, **Son Posta**, 25 Mayıs 1932.

¹⁰⁷² C.Manzini, “Nostro Colloquio con Ismet Pascia a Bordo del Tevere”, **La Stampa**, 25 Mayıs 1932.

¹⁰⁷³ “Domani Arriveranno a Roma i Ministri Turchi”, **Il Giornale d’Italia**, 25 Mayıs 1932.

¹⁰⁷⁴ “İsmet Pascia e Ruscdi Bey a Roma”, **La Stampa**, 26 Mayıs 1932. “L’Incontro di Mussolini con Tewfik Pascia”, **Il Giornale d’Italia**, 26 Mayıs 1932. “Heyetimiz Roma’da Fevkalade Merasimle Karşılandı”, **Milliyet**, 26 Mayıs 1932.

İsmet Paşa beraberindeki heyetle birlikte önce eski kralların mezarlarının da bulunduğu Pantheon'u, ardından Meçhul Asker (*Milite Ignoto*) anıtını ziyaret etmiş ve bu anıtlara Türk bayrağının renklerini sembolize eden kırmızı beyaz kurdelerle hazırlanmış olan çelenkleri koymuştur. Bu bölgede toplanan, törenleri ilgi ve merakla izleyen İtalyanlar İsmet Paşa ve beraberindeki Türk Heyeti'ni hararetle alkışlamaktadır.¹⁰⁷⁵ 25 Mayıs 1932 tarihinde İsmet Paşa ve eşi ile Tevfik Rüştü Bey ve eşi onuruna İtalya Kralı Vittorio Emanuel III tarafından verilen öğle yemeğine; Mussolini, Grandi ve eşi ile Kraliçe ve veliaht prensler de katılmışlardır. Aynı zamanda İtalya Devlet Basın Müdürü tarafından Türk gazetecilerin şerefine bir öğle yemeği verilmiştir. Bu yemekte Falih Rıfkı, Reşit Galip, Ruşen Eşref, Mehmet Asım, Yunus Nadi, Yakup Kadri Bey gibi önemli gazeteciler yer almaktadır.¹⁰⁷⁶

25 Mayıs akşamı saat 17.00'de Mussolini ve Grandi ile İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, Venedik Sarayı (Palazzo Venezia)'nda uzun bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşme esnasında, 1928 Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması'nın, çalışmaları bir süredir devam eden 3 yıl süreyle uzatılması protokolünün imzalanması karar altına alınmıştır.¹⁰⁷⁷ Türkiye adına İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, İtalya adına Benito Mussolini'nin 25 Mayıs 1932 tarihinde imzaladığı 2 maddelik "Protokol"¹⁰⁷⁸ ile 29 Mayıs 1929 tarihinden itibaren 5 yıl için yürürlüğe girmiş olan ve geçerlik süresi 29 Nisan 1934 tarihinde sona erecek olan "1928 Türkiye-İtalya Antlaşması"¹⁰⁷⁹, 3 yıl daha uzatılarak 29 Nisan 1937 tarihine kadar geçerli hale getirilmiş oluyordu. 1928 Türk-İtalyan Antlaşması bu sürenin bitiminden altı ay önce feshedilmeyecek olursa, otomatik olarak 5 yıl süreyle daha uzatılacaktır. Protokol metninde her iki tarafın da bu protokolün onay işlemlerini mümkün olduğu kadar çabuk tamamlaması maddesi de bulunmaktadır.¹⁰⁸⁰ Akşam saatlerinde Mussolini tarafından İsmet Paşa kaldığı Le Grand Otel'de ziyaret edilmiştir.¹⁰⁸¹

İtalyan gazeteleri, 1928 Türkiye-İtalya Antlaşması'nın Palazzo Venezia'da 5 yıl süreyle uzatılmasının, Milano Mülakatı ile başlayan Türk-İtalyan ilişkilerinin mesut bir

¹⁰⁷⁵ "Roma'ya Muvasalat", **Milliyet**, 26 Mayıs 1932.

¹⁰⁷⁶ "Una Colazione ai Giornalisti Turchi", **Il Giornale d'Italia**, 26 Mayıs 1932.

¹⁰⁷⁷ "La Firma del Protocollo", **Il Giornale d'Italia**, 26 Mayıs 1932.

¹⁰⁷⁸ TBMM'de 29 Mayıs 1933 tarihinde onaylanmıştır. **TBMM ZC**, Devre.IV, C.15, İçtima.II, 62.İnikat,29 Mayıs 1933, s.415.

¹⁰⁷⁹ 1928 Türkiye-İtalya Antlaşması 29 Nisan 1929 günü 5 yıl için yürürlüğe girmiştir. Roma'da 25 Mayıs 1932'de imzalanan uzatma protokolü ile 29 Nisan 1934 tarihinden başlayarak 3 yıl uzatılmıştır. Bundan sonra 10 Haziran 1934 tarihinde 5 yıl daha uzatılan antlaşma 29 Nisan 1942'ye kadar yürürlükte kalmıştır. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I, s.341. Son uzatma protokolü için bkz. "İtalya ile Aramızdaki Bitaraflık Protokolü Temdit Edildi", **Hakimiyeti Milliye**, 11 Haziran 1934.

¹⁰⁸⁰ Protokolün metni için bkz. **Düstur**, Ter. III, C.14, s.371 (1150). **Kanunlar Dergisi**, C.12, s.718.

¹⁰⁸¹ "Il Capo del Governo", **Il Giornale d'Italia**, 27 Mayıs 1932. "İsmet Paşa- Mussolini Mülakatı", **Milliyet**, 26 Mayıs. "İki Başvekil Arasında", **Son Posta**, 26 Mayıs 1932.

sonucu olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁸² İtalyan gazeteleri ayrıca İsmet Paşa'nın seyahati hakkında haber yayımlayan Türk gazetelerinden örnekler vererek bu seyahatin büyük bir memnuniyetle karşılandığını ifade etmektedirler.¹⁰⁸³

Mussolini, 26 Mayıs 1932 saat 20.30'da İsmet Paşa ve eşi şerefine Albergo Excelsior'da geniş katılımlı bir yemek vermiştir.¹⁰⁸⁴ Yemeğe iki tarafın da eşleriyle birlikte olmak üzere Dışişleri Bakanları ile çok sayıda siyasi şahsiyet ve bürokrat da katılmıştır. Mussolini yemekte yaptığı konuşmada şöyle bir giriş yapmaktadır:

“Sizin Roma’da bulunmanız yalnız memleketinizin memleketimize karşı beslemekte olduğu sevgi ve yakınlık hislerini yüksek sesle bir kere daha teyit etmeme değil, aynı zamanda Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin sevk ve idaresi altında yeni ve ferah bir hayata kavuşmuş olan Genç Türk devletinin doğmasını ve tedrici surette gelişmesini Faşist hükûmetin ne kadar büyük bir güven ile takip etmiş olduğunu beyan ve ilan etmeme sebep olmuştur.”

Aynı konuşmada, Türkiye-İtalya arasında karşılıklı olarak ortaya koyulan anlaşma zihniyetinin bu ilişkilerin devam ettirilmesini getirdiğini, bunun sonucunda Türk-İtalya Antlaşması'nın 5 yıl daha uzatıldığını, Ocak 1932'de imzalanan sözleşmenin de bu anlayışın ürünü olduğunu belirten Mussolini, bu durumun özellikle Doğu Akdeniz'de siyasi vaziyetin istikrarını temin edecek başlıca amillerden birisi olarak telakki edilebileceğini ifade ederek, kadehini Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün şerefine kaldırdığını ve Türk milletinin refah ve istikbaline ait en samimi ve sıcak temennilerini beyan etmekte olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸⁵

İsmet Paşa, buna karşılık olarak yaptığı konuşmada; “Resmiyet ve samimiyetin birbirine karıştığı” bir ortamda söz almaktan mutlu olduğunu, birkaç ay sonra 10. yılı kutlanacak olan Faşist İtalya'daki büyük reisin akıllı ve uzak görüşlü idaresi altında gösterdiği ilerlemenin kendi tarafından bizzat görüldüğünü ve takdir edildiğini, Türk-İtalyan Antlaşması'nın uzatılmasına dair imzalanan protokolün, Türkiye ve İtalya'nın karşılıklı çıkarlarının tamamıyla anlaşılmış olduğunun ve devam etmekte olduğunun parlak bir delili olduğunu, “Avrupa’da barışın temininden ibaret olan büyük hedefe gerek Türk ve gerekse

¹⁰⁸²“İsmet Pascia e Mussolini Prorogano per Cinque Anni”, **Il Messaggero**, 26 Mayıs 1932. “Ieri é stato Rinnovato a Palazzo Venezia”, **Il Giornale d'Italia**, 27 Mayıs 1932. “İtalyan Gazeteleri Vaziyeti Nasıl Görüyorlar”, **Yeni Asır**, 27 Mayıs 1932.

¹⁰⁸³ “Simpatici Rilievi della Stampa Turca”, **Il Giornale d'Italia**, 26 Mayıs 1932.

¹⁰⁸⁴ Mussolini'nin eşi bu tür faaliyetlere katılmamaktadır. Bkz. Asım Us, **Hatıra Notları**, s.48.

¹⁰⁸⁵ “I Felici Risultati dell'Amicizia Italo-Turca”, **La Stampa**, 27 Mayıs 1932. “Mussolini'nin Verdiği Ziyafette Nutuklar”, **Milliyet**, 28 Mayıs 1932.

İtalyan milletlerinin çok büyük bir kıymet vermekte olduğunu görmekten mutlu olduğunu” belirterek kadehini Faşist hükûmetinin saadetine kaldırdığını ifade etmektedir.¹⁰⁸⁶

Mussolini tarafından verilen yemeğin baş konuklarından birisi olan ve protokol gereği yemek boyunca Mussolini’nin hemen yanında oturmakta olan İsmet Paşa’nın eşi Mevhibe Hanım, Mussolini’yi şöyle anlatmaktadır. “*Mussolini toparlak yüzlü, patlak gözlü, şişman bir adamdı ve çok iyi ev sahipliği yapıyordu.*” Yemek sırasında sorduğu sorulara sınırlı Fransızcası ile cevap vermeye çalışan Mevhibe Hanım ile nazik bir şekilde ilgilenen Mussolini, o zamanki protokol adetlerine göre yemek sonrasında Mevhibe Hanımın yemek kartına sonradan çok meşhur olacak olan imzasını atacaktır¹⁰⁸⁷.

İtalyan gazetelerinde Mussolini ve İsmet Paşa’nın yemekte yapmış oldukları konuşmalara büyük önem atfedilmekte, bu konuşmaların İtalya ile Türkiye arasındaki dostluk ve iş birliğini yeniden teyit ettiğini, bu gelişmelerin Akdeniz ve Avrupa barışına büyük bir katkı yapacağı vurgulanmaktadır.¹⁰⁸⁸

İsmet Paşa, 27 Mayıs’ta Faşizmin prestij projelerinin gerçekleştirilmekte olduğu Latina’daki Pontine bataklıklarına¹⁰⁸⁹ giderek burada yapılan çalışmaları incelemiş, ayrıca ziraat makinaları sergisini ziyaret etmiş, özellikle pirinç ve buğday ziraatına mahsus makinelerle ilgilenmiştir.¹⁰⁹⁰

İtalyan Hava Kuvvetleri tarafından, Littorio Hava Meydanı’nda 27 Mayıs 1932 tarihinde 400’den fazla uçağın katılımıyla “Kanat Günü-*Il Giorno dell’Ala*” askerî tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Mareşal Balbo komutasında Atlantik Okyanusu’nu geçen İtalyan filosunun (*Lo Stormo Atlantico*) da katıldığı, oldukça etkileyici hava gösterilerinin icra edildiği bu tatbikatı, İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, Kral ve Mussolini’nin hemen yanında izlemişlerdir. 100.000 İtalyan vatandaşının tribünlerde seyretmekte olduğu tatbikatta uçaklar, bombardıman tatbikatı için inşa edilmiş olan “*Citta di Littoria*” isimli şehri gerçek bombalar kullanarak tamamen tahrip etmişlerdir. Ayrıca 30 İtalyan askerî uçağı akrobasi gösterisi

¹⁰⁸⁶ “I Discorsi di Mussolini e Ismet Pascia”, **Il Giornale d’Italia**, 28 Mayıs 1932. “Mussolini ve İsmet Paşa tarafından Mühim Bir Nutuk İrat Edildi”, **Milliyet**, 27 Mayıs 1932. “Mussolini’nin Nutkuna Başvekilimizin Cevabı”, **Yeni Asır**, 29 Mayıs 1932. Bkz. **Atatürk’ün Millî Dış Politikası, C.II**, 3. Baskı, T.C.Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1994, s.228.

¹⁰⁸⁷ Bilgehan, **a.g.e**, s.218.

¹⁰⁸⁸ “Mussolini e Ismet Pascia Riaffermano la Collaborazione Italo-Turca”, **Il Messaggero**, 27 Mayıs 1932.

¹⁰⁸⁹ Lazio bölgesindeki Pontine bataklıklarının kurutulması, salgın hastalıkların önlenmesi ve bölgenin tarıma açılması ve bu alanda Littorio (bugünkü Latina) adında yeni ve düzenli bir şehir kurulması faaliyetleri yeni yerleşim yerlerine ve tarım alanlarına artan nüfusu sebebiyle şiddetle ihtiyaç duyulan İtalya’da Faşist rejim tarafından önemli bir propaganda malzemesi olarak kullanılmakta olan projelerden birisidir.

¹⁰⁹⁰ İsmet Pascia Visita le Bonifiche Pontine”, **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932. “İsmet Paşa, İtalyan Müesseselerini Geziyor-Tetkikler”, **Yeni Asır**, 29 Mayıs 1932.

yapmıştır.¹⁰⁹¹ Mevhibe Hanım da tatbikatı izleyenler arasındadır. Mevhibe Hanım mağrur Mussolini'nin kendinden emin tavırlarla geçit töreni yapan askerleri izlediğini, sert komutlarla etrafında korku yarattığını belirtmektedir.¹⁰⁹² İsmet Paşa tarafından 27 Mayıs gecesi Türkiye Büyükelçiliği'nde, Mussolini şerefine bir ziyafet verilmiştir. Yemekten sonra resmî bir kabul merasimi de yapılacaktır.¹⁰⁹³

İsmet Paşa'nın Roma ziyareti konusunda Türk basınında genel olarak olumlu yansımalar mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan makaledir. Bu makalede Türk-İtalyan dostluğunun temelini derin ve kuvvetli olduğu, bu dostluğun uluslararası olaylara hâkim olan zaruretlerden doğmuş olduğu, bu dostluğun anlamının yeni baştan bir Türk vatani yapan Kemalist rejimle, başarılı bir İtalya kuran Faşizm'in kudretinde aranması gerektiği kaydedilmektedir.¹⁰⁹⁴ Bir diğer makalede Ahmet Şükrü Bey (Esmer), Türk-İtalyan dostluğunun gelişmesinin İtalya'da Faşist idaresi altında mümkün kılındığını, bu dostluğun hakiki bir ihtiyacın eseri olduğunu, Türk milletinin İtalyan dostluğunu kalpten benimsediğini, İsmet Paşa'nın İtalya ziyaretindeki kabullerin mutlak nezaket hudutlarını aşarak bir dostluk tezahürü halinde gerçekleştiğini belirtmektedir.¹⁰⁹⁵ İsmail Hakkı Bey ise İsmet Paşa'nın Moskova ve Roma ziyaretlerinin arka arkaya yapıldığına dikkat çekerek, Türkiye'nin rejim itibarıyla birbirine tamamen zıt olan iki memleketle samimi dostluk ilişkilerine sahip olduğunu, Türkiye'nin emperyalist hedefleri olmadığından siyasi kombinezonlara da ihtiyaç duymadığını, tam tersi olarak barışı tehdit eden kombinezonlara karşı bulunduğunu, Türk-İtalyan ilişkilerinin bulunduğu seviye dikkate alındığında, İsmet Paşa'nın İtalya seyahatinin daha çok iktisadi neticeler vermesinin beklendiğini belirtmektedir.¹⁰⁹⁶

28 Mayıs akşamı 19.30'da Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey (Peker) Tören Ofisi Başkanı Taliani de Marchio'nun eşliğinde Littorio Sarayı'nda Faşist Parti Merkezi'ni ve Faşist Parti Genel Sekreteri Starace'yi ziyaret etmiştir. Starace tarafından Recep Bey'e Faşizmin on yıllık faaliyetleri hakkında bilgi verilmiş ve dokümanlar takdim edilmiştir. Recep Bey, Roma'daki genç faşistlerle de görüşme yaparak; spor, aile yapıları,

¹⁰⁹¹ "Suberbo Spettacolo di Potenza e di Quadicia nel Cielo di Roma", **La Stampa**, 28 Mayıs 1932. "Bir Şehir Yaktılar", **Yeni Asır**, 29 Mayıs 1932. "Roma'daki Heyetimiz Büyük Taarruz Merasiminde", **Milliyet**, 28 Mayıs 1932.

¹⁰⁹² Bilgehan, **a.g.e.**, s.218.

¹⁰⁹³ Un Pranzo all'Ambasciata di Turchia", **Il Messaggero**, 28 Mayıs 1932. "Ziyafetler", **Milliyet**, 29 Mayıs 1932. "Başvekil Paşa Ziyafet Verdi", **Son Posta**, 28 Mayıs. 1932.

¹⁰⁹⁴ "Türk-İtalyan Dostluğunun Manası", **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Mayıs 1932.

¹⁰⁹⁵ "Ahmet Şükrü, "Roma'daki Samimi Kabul", **Milliyet**, 28 Mayıs 1932.

¹⁰⁹⁶ İsmail Hakkı, "Moskova'dan Roma'ya", **Yeni Asır**, 26 Mayıs 1932.

yaptıkları çalışmalar hakkında çeşitli bilgiler almıştır. Starace, 28 Mayıs akşamı 21.00’da Recep Bey ve yanında bulunan Siirt Mebusu Mahmut, Ruşen Eşref, Mehmet Asım, Reşit Galip, Falih Rıfkı ve Yakup Kadri Beyler şerefine geniş katılımlı özel bir akşam yemeği vermiştir.¹⁰⁹⁷

İsmet Paşa ile Mussolini 28 Mayıs’ta Venedik Sarayı’nda bir görüşme daha yapmışlardır. Samimi bir havada icra edilen bu görüşme yaklaşık 1 saat sürmüştür. Bu görüşmeden sonra İsmet Paşa ve Türk Heyeti İtalya Senatosu’nu ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında bir resmî kabul töreni yapılmış ve İsmet Paşa ve heyeti Senato’da kendisi için verilen resepsiyona katılmıştır.¹⁰⁹⁸ Mussolini, 28 Mayıs’ta Palazzo Venezia’da aralarında, Prof. Dr. Neşet Ömer Bey, Reşit Galip, Recep (Peker), Vasıf (Çınar), Mahmut (Soydan), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Falih Rıfkı (Atay), Mehmet Asım (Us) Beyler gibi şahsiyetlerin yer aldığı İtalya’ya gelen Türk milletvekili ve gazetecileri kabul ederek Türk İnkılâbı ve dünya meseleleri hakkında görüşmelerde bulunmuştur.¹⁰⁹⁹ Mussolini Türk İnkılâbı konusunda şu ifadelerde bulunmuştur: *“Türk İnkılâbı, tarihin en büyük inkılâplarından birisidir. Türkiye’ye karşı dostluğumuz yalnız devamla kalmayacaktır. Dostluğumuzun nasıl inkişaf edeceğini yakında göreceksiniz. Verilen söz bir faşist sözüdür. Yani samimidir.”*¹¹⁰⁰ Mussolini, Akdeniz barışı için Türkiye ile İtalya’nın müşterek görevleri olduğunu, bu görevleri mutlaka yerine getireceklerini, kendisinin Türkiye’nin politikasına güvendiğini, Türklerin de Faşist İtalya’ya inanmalarını istediğini belirtmektedir.¹¹⁰¹ Mussolini, dünya meselelerine ilişkin olarak ise; dünyanın buradan kurtulması için tamirat borçlarının ortadan kaldırılması, bazı muahedelerdeki haksızlıkların düzeltilmesine işaret ederek sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Tarih, milletlerarasındaki maniaları kaldırarak ilerlemiştir. Bugünkü gümrük duvarları siyaseti tarihin aksine bir gidiştir. Milletleri birbirinden uzaklaştırıyor.”*¹¹⁰² Asım Bey, hatıralarında; Mussolini’nin Faşist Fırkasının silahsız bir ordu olduğunu, 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin İtalya’yı olumsuz yönde etkilemediğini, hatta faydalı olduğunu, muahedelerin ebedi

¹⁰⁹⁷ “Recep Bey Visita Il Segretario del Partito”, **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932. “Recep Bey Faşist Merkezinde Tetkikat Yaptı”, **Yeni Asır**, 30 Mayıs 1932.

¹⁰⁹⁸ “Un Ricevimento Al Senato”, **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932. “Ayan Meclisinde Resmi Kabul”, **Milliyet**, 30 Mayıs 1932. “Roma Mülakatlarının Neticeleri”, **Milliyet**, 30 Mayıs 1932.

¹⁰⁹⁹ “Mussolini Mebuslarımızla Görüştü”, **Milliyet**, 29 Mayıs 1932.

¹¹⁰⁰ “Uomini Politici e Giornalisti Turchi” **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932. “Türk Heyeti Mussolini Nezdinde”, **Yeni Asır**, 29 Mayıs 1932.

¹¹⁰¹ “Mussolini ve Türk Dostluğu”, **Son Posta**, 3 Haziran 1932.

¹¹⁰² “I Fecondi Risultati dei Colloqui fra Il Duce e i Ministri Turchi”, **La Stampa**, 29 Mayıs 1932. “Mussolini Diyor ki”, **Yeni Asır**, 30 Mayıs 1932.

olmadığını ve İtalya'nın dostluğuna itimat edilmesi gerektiğini vurguladığını belirtmektedir.¹¹⁰³

Il Messaggero gazetesi İsmet Paşa ile İtalya'ya gelen Türk heyeti hakkında bilgi verirken hem milletvekili hem gazeteci ve hem de yazar olan Yakup Kadri, Ruşen Eşref Yunus Nadi ve Falih Rıfkı'ya dikkat çekmekte, ayrıca Ruşen Eşref'in Virgilio çevirileri, Yakup Kadri'nin ise Orazio çevirileri yaptığını belirtmektedir.¹¹⁰⁴ Il Messaggero gazetesinde yayımlanan bir diğer haberde Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler gelişirken, Doğu Akdeniz'deki dengenin de muhafaza edilmesiyle iki ülke arasındaki iş birliğinin Avrupa'nın yeniden inşası sürecine önemli katkı yaptığı belirtilmektedir.¹¹⁰⁵

28 Mayıs 1932 tarihinde Paris gazetelerinden Le Jurnal Gazetesi'nde Saint Brice tarafından yayımlanan bir makalede; Türk-İtalyan Dostluk Antlaşmasına bir ittifak anlamı verilmekte, Moskova-Roma-Ankara arasında ileride Almanya'nın da katılacağı bir ittifak meydana getirilmekte olduğundan bahsedilmektedir. Le Temps gazetesi ise Kemalist politika ile Faşist politikanın birbirine uygun olmadığını, İsmet Paşa'nın ziyaretinin ise "Ankara'nın realizmi" ile ilgili olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁰⁶

İsmet Paşa, 28 Mayıs sabahı Dışişleri Müsteşarı Fani ve Aloisi ile Roma civarındaki askerî kışlaları ve Carabinieri kışlasını ziyaret etmiş; süvari, topçu, piyade, bombacı sınıfının eğitimlerini izlemiştir. Buralarda İsmet Paşa'nın gelişiyile ilgili çeşitli askerî gösteriler yapılmış ve askerî bando tarafından İstiklâl Marşı çalınmıştır. İsmet Paşa gördüklerinden memnuniyetini ve takdirlerini ifade etmiştir. İsmet Paşa ayrıca Uluslararası Ziraat Enstitüsü'nü de ziyaret etmiştir.¹¹⁰⁷ İsmet Paşa, 28 Mayıs 1932 tarihinde kaldığı Grand Hotel'de İtalyan basınının temsilcilerini kabul ederek Türkiye'nin Türk-İtalyan Antlaşması'nın uzatılması için imzasını yenilemiş olduğunu ifade etmiş ve İtalya seyahati hakkında şu yorumlarda bulunmuştur:

"Burada gördüklerim, dost bir memlekette görülmesi istenilen ve arzu edilen şeylerdir. Fakat benim bilhassa dikkatimi çeken şey faşist İtalya'da beynelmilel siyaset sahasında ne kadar açık kalplilikle konuşulmakta olduğudur. ...seyahatimin en değerli neticesi, İtalya'nın Türkiye hakkındaki açık ve dürüst siyasetini müşahade etmek olmuştur.

¹¹⁰³ Asım Us, **Hatıra Notları**, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi yay., İstanbul, 2012, s.49.

¹¹⁰⁴ "Conversando con Letterati", **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932.

¹¹⁰⁵ "La Collaborazione Italo-Turca Reca un Valido Contributo alla Ricostruzione Europe", **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932.

¹¹⁰⁶ "Fransızlar Neden Kuşkulanıyorlar?", **Yeni Asır**, 29 Mayıs 1932. "Fransız Gazetelerinin Safsataları", **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1932.

¹¹⁰⁷ "La Visita di İsmet Pascia alle Caserme del Presidio", **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932. "Kışlaları Ziyaret", **Milliyet**, 29 Mayıs 1932. "İsmet Paşa Roma Kışlalarını Gezmiştir", **Yeni Asır**, 30 Mayıs 1932.

*İtalya'ya yaptığım bu seyahatle daha önce Rusya'ya olan seyahatimin hiç kimsenin aleyhine yönelmemiş olduğunu tekrar etmek iyi olacaktır.”*¹¹⁰⁸

28 Mayıs günü Sovyetler Birliği Roma Büyükelçisi Kursky, İsmet Paşa ve Türk heyeti şerefine bir yemek vermiştir. Bu faaliyete İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey eşleriyle katılmışlardır. İtalyan tarafından da Dışişleri Bakanı Grandi ve eşi dahil olmak üzere çok sayıda İtalyan diplomat ve bürokrat eşleriyle kahvaltıya katılmışlardır.¹¹⁰⁹

Mussolini tarafından İsmet Paşa ve Türk heyeti şerefine 29 Mayıs'ta Roma yakınlarındaki Lido di Ostia'da bir öğlen yemeği verilmiştir. Yemekten sonra Mussolini, İsmet Paşa'yı oteline kadar kendi kullandığı otomobiliyle getirmiştir.¹¹¹⁰ Normal diplomatik teamülleri aşan bir davranış olan bu jest iki ülke Başbakanları arasında mevcut samimiyet ve iyi niyet ortamını yansıtmaması bakımından ilginç bir örnektir. İsmet Paşa daha sonra bu olayı, Borghese Sarayında verilen kahvaltıyla birlikte kendisini etkileyen olaylardan birisi olarak anlatacaktır.¹¹¹¹

Stefani Ajansı tarafından yayımlanan resmî tebliğde; Türk başvekili ve dışişleri bakanının İtalya'da bulundukları 5 gün zarfında İtalya başbakanı ve dışişleri bakanı ile birçok defalar uzun görüşmeler yaptıkları belirtilerek, uluslararası siyasi ve ekonomik meseleler ile İtalya ile Türkiye arasında doğrudan ilgilendiren konuların görüşüldüğü ve iki hükûmetin bu konularda görüş birliği içinde oldukları açıklaması yapılmıştır. Her iki taraf da Doğu Akdeniz'de istikrar ve kalkınma için çok yönlü iş birliğinin gerçekleştirilmesi hususunda mutabık kalındığı, Yakın Doğu'da müşterek menfaatlerin gelişmesi ve muhafazası için dostane ilişkilerin yoğunlaştırılması kararı verildiği, Türk-İtalyan-Ticaret Anlaşmalarını kolaylaştırmak için gerekli planlamaların incelendiği ve bir Türk-İtalyan karma komisyonunun kurulmasına karar verilmiş olduğu açıklanmaktadır.¹¹¹²

İsmet Paşa, dönüş yolunda Pilsna vapurunda, Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada, “*Doğu Akdeniz'deki büyük komşumuz İtalya'dan memnuniyet hisleriyle avdet ediyoruz. Bu ziyaretimiz senelerden beri iki memleket arasındaki dostane münasebetin en samimi şekilde tebarüzüne iyi bir vesile olmuştur*” vurgusunda bulunmaktadır. İsmet Paşa, ziyaret esnasında Türkiye'nin İtalya'ya karşı samimi dostluk hislerini açık yürekle ifade ettiklerini ve aynı şekilde Mussolini ve Faşist İtalya'dan karşılık gördüklerini, Gazi

¹¹⁰⁸ “Dichiarazoni di Ismet Pascia”, **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932. “İtalyan Gazetelerine Verilen Beyanat”, **Yeni Asır**, 30 Mayıs 1932. “Dichiarazoni di Ismet Pascia”, **La Stampa**, 29 Mayıs 1932.

¹¹⁰⁹ “Una Collazione all'Ambasciata delle URSS”, **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932.

¹¹¹⁰ “Mussolini ile Beraber”, **Milliyet**, 31 Mayıs 1932.

¹¹¹¹ Bkz. **DDI**, 7/XII, Belge.83, 6 Haziran 1932, s.108-111.

¹¹¹² “Il Comunicato Ufficiale”, **Il Messaggero**, 29 Mayıs 1932. “İstefani Ajansı Siyasi Mülakatlar Hakkında Tebliğ Neşretti”, **Yeni Asır**, 30 Mayıs 1932.

Hazretlerine İtalya’da büyük hayranlık beslendiğini tespit ettiklerini, İtalya ile Türkiye arasında sürüncemede kalan esaslı bir mesele kalmadığını, ayrıca Tefik Bey ile Grandi’nin görüşerek anlaşma fırsatı bulduğunu ifade etmektedir.¹¹¹³

Selim Ragıp, İsmet Paşa’nın İtalya ziyaretinin nedenlerini analiz ettiği makalesinde; bu ziyaretin uluslararası bir protokol ve bu sebeple iki dost hükûmet reisinin siyasi ve ekonomik meseleler üzerindeki görüşlerini paylaştıkları bir faaliyet olduğunu belirtmektedir. 1928 Nisanı’nda Milano’da yapılan Mussolini-Tefik Rüştü mülakatından sonra Türk-İtalyan ilişkilerindeki şüphelerin ortadan kalktığını, son ziyaretle Avrupa ve Doğu Akdeniz’de barış ve istikrar isteyen iki devletin temsilcilerinin bu arzularını birbirinin yüzüne karşı söylemek törenleri yapmış olduklarını ifade etmektedir.¹¹¹⁴

La Stampa gazetesinde yayımlanan Alfredo Signoretti imzalı bir makalede; Türk bakanların İtalyan milletini ziyaretleri sonrasında içten bir selamlama ve hoş bir anma eşliğinde Faşist İtalya’daki görkemli gelişmeler ve hızlı kalkınmasının şahidi olarak fakat daha çok iki ülke arasındaki dostluk duyguları ile Roma’yı terk ederek memleketlerine döndükleri belirtilmektedir. Signoretti; Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerdeki gelişmelerin son dört yılda artık saklanabilir olmadığını ve oldukça geniş bir alana sahip olan Türk-İtalyan işbirliği sayesinde Doğu Akdeniz’in bin yıllık tarihinde nadiren karşılaştığı bir huzur ve siyasi istikrar döneminin yaşanmakta olduğunu kaydetmektedir., Adalar Denizi’nde Türk-Yunan eşitlik ilkesine dayanan deniz dengesinin önemli bir faktör olduğunu, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti üyesi olmamasına karşılık silahsızlanma çalışmalarına ve Briand’ın Avrupa Birliği projesine aktif olarak katıldığını vurgulayan Signoretti, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey’in çabalarının iki devletin çıkar ve önceliklerine uygun olarak ve İtalya’nın isteklerini de dikkate alarak devam ettirildiğini ifade etmektedir. Yazar tarafından ayrıca Türkiye’nin yer aldığı Balkanlar-Kafkaslar-Ortadoğu eksenine ve Boğazlar-Akdeniz-Karadeniz havzasındaki coğrafyanın önemine vurgu yapmaktadır.¹¹¹⁵

Virginio Gayda, Il Giornale d’Italia’daki makalesinde, İsmet Paşa’nın İtalya ziyaretini değerlendirmekte, beş gün süren bu ziyaret esnasında Türk-İtalyan Dostluk Antlaşmasının süresinin uzatıldığına dikkat çekmekte, bu gelişmenin İtalya’nın doğu politikası bakımından önemine ve Müslüman dünyasındaki muhtemel yansımalarına işaret etmektedir. İsmet Paşa’nın Moskova’dan sonra Roma’ya gelmiş olduğunu belirten Gayda, Türk-Sovyet

¹¹¹³ “Başvekil Paşa Hazretlerinin Beyanatı”, **Akşam**, 3 Haziran 1932.

¹¹¹⁴ Selim Ragıp, “İsmet Paşa’nın İtalya Seyahati”, **Son Posta**, 29 Mayıs 1932.

¹¹¹⁵ Alfredo Signoretti, “Italia e Turchia” **La Stampa**, 31 Mayıs 1932.

ilişkilerinin gelişmesinin Karadeniz’de Türk-İtalyan-Sovyet ticari ilişkilerinin gelişmesine olumlu katkıları olacağını kaydetmektedir.¹¹¹⁶

2.4.2.4. İtalya Seyahatinden Dönüş

İsmet Paşa ve Türk Heyeti, 29 Mayıs 1932 gecesi saat 22.30’da Roma Tren İstasyonu’nda Mussolini, Grandi, askerî ve sivil erkân tarafından uğurlanarak, kendilerine tahsis edilen özel bir trenle Roma’dan Brindisi’ye hareket etmiştir.¹¹¹⁷ 30 Mayıs 1932 sabahı saat 10.00’da Brindisi’de vali ve hükûmet erkânı tarafından karşılanan İsmet Paşa ve Türk Heyeti şehirde incelemelerde bulunmuşlardır. Torovigno Şatosu’ndan sonra ziyaret edilen yerler arasında bulunan Balila Faşist Çocukları Teşkilatı, İsmet Paşa’ya Türk çocuklarına iletmek üzere 3 adet küçük filinta hediye etmişlerdir. İsmet Paşa, çocukların bu hareketinden dolayı çok memnun olmuş ve bu hediye çok takdir etmiştir. İsmet Paşa ve Türk heyeti 30 Mayıs’ta saat 20.30’da halkın tezahüratları altında Brindisi’den Llyod Triestino şirketinin Pilsna vapuruyla ayrılmıştır.¹¹¹⁸

İtalya ziyaretinin sona ermesiyle her iki tarafın başbakanları ve dışişleri bakanları arasında samimi duygular içeren telgraflaşmalar olmuştur. İsmet Paşa, 31 Mayıs 1932’de İtalya sınırlarını terk ederken Mussolini’ye gönderdiği telgrafla kendisine ve Türk Heyetine gösterilen misafirperverlik için teşekkür etmiş, iyi dilek ve memnuniyetinin İtalyan Kralına da ulaştırılmasını istemiştir. İsmet Paşa memnuniyetini ve takdirlerini şöyle ifade etmektedir:

“İkametimiz esnasında zatı devletlerinin, Faşist makamlarının ve bütün İtalyan milletinin gösterdikleri çok nazikane itina çok samimi kabul eserleri bizi derin bir surette memnun etmiş, kalbimizde şükran hisleri uyandırmıştır. Bu hisse güzel memleketinize geldiğimizden beri zatı devletlerinin yüksek idareleri altında başarılı olmuş olan muazzam işin karşısında duymuş olduğumuz takdir hissi de katılmaktadır.”¹¹¹⁹

Mussolini tarafından İsmet Paşa’ya verilen cevabi telgrafta; kendisinin iyi dileklerinin İtalya Kralı’na iletilmiş olduğunu belirtilmekte ve şöyle devam etmektedir: *“Zatı devletlerinin bana karşı gösterdikleri hislerden müteşekkir olarak Türk milletinin ve onun ünlü reisinin refahı hakkında en sıcak temennilerimin kabulünü ve en yüksek saygılarımla kalbî dostluğuma*

¹¹¹⁶ Virginio Gayda, “Bilancio di Una Visita”, **Il Giornale d’Italia**, 31 Mayıs 1932.

¹¹¹⁷ “I Ministri Turchi Hanno Lasciato Roma”, **Il Giornale d’Italia**, 31 Mayıs 1932. “I Ministri Turchi Lasciano Roma”, **La Stampa**, 30 Mayıs 1932.

¹¹¹⁸ “Başvekil Paşa Dün İtalya’dan Mufarakat Etti”, **Son Posta**, 31 Mayıs 1932. “Küçük Faşistler”, **Akşam**, 31 Mayıs 1932.

¹¹¹⁹ “Dostane Telgraflar Teati Edildi”, **Son Posta**, 1 Haziran 1932.

itimat etmenizi rica ederim."¹¹²⁰ Bu ziyaret nedeniyle Gazi Mustafa Kemal ile İtalya Kralı Vittorio Emanuel III ve Mussolini arasında da ayrıca telgraf muhaberesi yapılmıştır.¹¹²¹

İsmet Paşa, giderken olduğu gibi dönüş yolunda geldiği Pire'de, 1 Haziran 1932 tarihinde Yunan devlet adamlarıyla görüşmeler yapmıştır. Yunan Başbakanı Papanastasiu ve Dışişleri Bakanı Michalakopoulos ve sabık Başbakan Venizelos, Pilsna vapuruna gelerek İsmet Paşa ile görüşmeler yapmıştır. İtalyan ve Sovyet büyükelçilerinin de vapura gelerek karşılamaya katıldıkları görülmektedir. İsmet Paşa, burada gazetecilere yaptığı açıklamada; Doğu Akdeniz memleketleri arasındaki samimi ilişkilerin bir barış ve ilerleme zamanına işaret ettiğini, Türk-İtalyan, Türk-Yunan, Türk-Sovyet anlaşmaları ile Balkan uzlaşmalarının hiçbir memleketin aleyhine düşmanlık taşımadığını, Türk dış siyasetinin yayılmacılıktan uzak olduğunu belirterek, Roma seyahati ile Moskova seyahatini arasında hiçbir bağlantı bulunmadığını, bu iki seyahati birbirine bağlı görmek isteyen Temps gazetesi'nin yanıldığını, Türkiye'nin Yunanistan ile Bulgaristan arasında bir uzlaşma görmek istediğini ifade etmektedir.¹¹²²

İsmet Paşa Pilsna vapurunda, Anadolu Ajansı muhabirine verdiği mülakatta; İtalya seyahatinden memnuniyet hisleri ile dönmekte olduklarını, Türkiye'nin İtalya'ya karşı samimi dostluk hislerini gösterdiklerini ve aynı şekilde karşılık aldıklarını, iki memleket arasında esaslı bir mesele kalmadığını, İtalya ile 300 milyon lire tutarında bir borçlanma konusunda anlaştıklarını belirterek şöyle tamamlamaktadır: *"Faşist İtalya çok çalışıyor...Mussolini hazretlerinin yüksek kıymet ve muvaffakiyeti her türlü takdir ölçüsünden üstündür. Millî reisimiz Gazi hazretlerine Faşist İtalya'da beslenen hayranlık hisleri ve yüksek hükûmet reisinin bu vadide gösterdiği asil duygular bizi çok bahtiyar etmiştir."*¹¹²³

Pilsna vapuru 1 Haziran 1932 tarihinde saat 14.30'da Pire Limanı'ndan samimi tezahüratlar altında hareket etmiş ve 2 Haziran 1932 tarihinde saat 16.30'da İstanbul'a varmıştır. Vali ve Belediye Başkanı, Kolordu Komutanı ve spor kulüpleri de dahil olmak üzere her kesimden insan tarafından Haydarpaşa açıklarında karşılanan İsmet Paşa ve Türk Heyeti, halkın coşkun tezahüratları altında Galata rıhtımına çıkmışlardır. İtalya Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Koch, ABD Büyükelçisi Sherill ve Sovyetler Birliği Konsolosu Maligin, İsmet Paşa'yı İstanbul'da karşılayanlar arasında bulunmaktadır. Sherill'in vapura çıkarak

¹¹²⁰ "Türk-İtalyan Dostluğu", **Milliyet**, 5 Haziran 1932.

¹¹²¹ "Un Telegramma di Kemal a Duce", **La Stampa**, 1 Haziran 1932. "Un Telegramma di Kemal a Duce", **Il Giornale d'Italia**, 1 Haziran 1932. **Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C.II**, Belge.29, s.214

¹¹²² "İsmet Paşa'nın Atina'da Yeni Beyanâtı", **Milliyet**, 2 Haziran 1932. "Heyet Geliyor", **Aksam**, 2 Haziran 1932.

¹¹²³ "Paşa Hazretlerinin Mühim Beyanâtı", **Milliyet**, 3 Haziran 1932.

İsmet Paşa ve Tevfik Bey'i başarılarından dolayı tebrik etmesi ilginçtir.¹¹²⁴ İsmet Paşa, 3 Haziran 1932 tarihinde saat 18.00'de İstanbul'dan hareket ederek 4 Haziran sabahı saat 10.00'da Ankara'ya varmıştır. İstasyonda Gazi Mustafa Kemal, bakanlar, askerî ve sivil erkan ile elçiler tarafından karşılanmıştır. Karşılama sonrası Gazi ve İsmet Paşa, Çankaya Köşkü'ne giderek 2 saat görüşmüşlerdir.¹¹²⁵

İtalya Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Koch, Grandi'ye gönderdiği 6 Haziran 1932 tarihli raporunda: İstanbul'dan Ankara'ya dönüş yolunda trenle beraber olduğu İsmet Paşa'yı hiç bu kadar mutlu görmediğini, İsmet Paşa'nın Mussolini ile yapmış olduğu görüşmelerde karşılaştığı samimiyet ve dürüstlük ile Roma'da yapılan anlaşmalardan dolayı çok memnun olduğunu belirtmektedir. Koch, İsmet Paşa'nın Faşist İtalya'nın örgütlenme şekli ve çalışmasından da oldukça etkilenmiş olduğunu belirttiğini, Mussolini'nin kendi kullandığı arabasıyla Ostia'dan Grand Hotel'e kadar İsmet Paşa'yı getirmesinden ve Borghese Sarayında verilen kahvaltıda çok mutlu olduğunu vurgulamaktadır. İsmet Paşa'nın Moskova ve Roma ile yakın ilişkilerden yana olduğunu, Avrupa'da şimdi açıklık-samimiyet ve entrika olmak üzere iki çeşit siyaset etme biçiminin olduğunu, Kemalist-Faşist ve Sovyet sistemlerinin birincisinde, Paris'in ise ikincisinde olduğunu belirttiğini ifade etmektedir. Koch, raporunda, İtalya tarafından verilecek 300 milyon liralık kredi konusunda ana esaslarda bir anlaşmanın sağlanmış olduğunu belirtmekte, İsmet Paşa'nın Türkiye'nin mali durumundan dolayı endişe içinde olduğunu, kendisine karşı bir muhalefet mevcut olduğu bir sırada dış politikanın güçlendirilmesinin kendi politik durumunu da güçlendirdiğini belirtmektedir. Koch ayrıca, ABD Büyükelçisi Sherill'in politik başarısından dolayı İsmet Paşa'yı tebrik ettiğini, Yunanistan, Bulgaristan başta olmak üzere tüm yabancı misyonların İsmet Paşa'yı ziyaret ederek tebriklerini iletmış olduklarını, Fransa tarafında ise hayal kırıklığı yaşanmakta olduğunu, Gazi'nin ilk defa Başbakanı Ankara'da istasyonda karşıladığını, halkın da karşılamaya katıldığını belirtmektedir.¹¹²⁶

İsmet Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nun 7 Haziran 1932 günkü toplantısında İtalya seyahati hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Fırka grubunda büyük bir ilgiyle izlenen açıklamalar zaman zaman alkışlarla kesilmiştir. Bu toplantıda Türk-İtalyan siyasal ve ekonomik ilişkileri ile İtalya'dan temin edilecek "300 milyon liralık kredi" konusu görüşülmüştür. Toplantıdan sonra yayımlanan resmî tebliğde; İsmet Paşa'nın İtalya seyahati

¹¹²⁴ "İsmet Paşa tezahüratla Karşılandı", **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1932. "İsmet Paşa Hazretleri", **Akşam**, 5 Haziran 1932.

¹¹²⁵ "İsmet Paşa Ankara'da", **Milliyet**, 5 Haziran 1932.

¹¹²⁶ **DDI**, 7/XII, Belge.83, 6 Haziran 1932, s.108-111.

ve hükûmetin izlemekte olduğu dış politika konusunda fırka grubunda verdiği izahatın dikkatle izlendiği, iki memleket arasındaki dostane ilişkilerin gelişmesinin ve Başvekilin seyahate ilişkin müspet ve memnuniyet içeren tespitlerinin memnuniyetle karşılandığı, hükûmetin halen izlemekte olduğu dış politikanın tasvip ve teyit edildiği bildirilmektedir.¹¹²⁷

Balkan Birliği çalışmaları ve Milletler Cemiyeti'ne üyelik konularının 1930'ların başında Türk dış politikasındaki önemli hedefler olduğu görülmektedir. İsmet Paşa'nın İtalya seyahatinin amaçlarını da bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim İsmet Paşa Moskova seyahatinde de aynı konular gündeme gelecektir. Diğer önemli konu ise 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında sanayileşme programına ağırlık vermekte olan Türkiye'nin ekonomik yapısının güçlendirilmesi için ihtiyaç duyulan dış kredinin temin edilebileceği kaynaklardır. İtalyanların İsmet Paşa'ya ziyaret daveti, Türk tarafınca, bu ziyaretin Mussolini tarafından iade edilmesi şartıyla kabul edilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Bu ziyaretin amacı, Türk-İtalyan Antlaşmasını uzatmak ve ayrıca Sovyetler Birliği-Türkiye-İtalya arasındaki dayanışmayı ve iş birliğini göstermek olduğu görülmektedir.

Bu seyahat esnasında başlamış olan Balkan Paketi süreci de görüşülmüş olmalıdır. Gürün, “*Belki de seyahatin ana sebebi budur*” diyor.¹¹²⁸

2.4.2.5. İtalya Seyahati Sonrasında Yerli ve Yabancı Basında Yansımalar

Yunus Nadi (Abalıoğlu), Mussolini'nin ilk defa bir yabancı şahsiyeti karşılamak üzere istasyona geldiğini, bunu gören İtalyanların hayretler içinde kaldığını gördüğünü ifade etmektedir. “*Duçe ile İsmet Paşa'nın münasebetlerinin samimi bir arkadaşlığa dönüştüğünü söyleyebiliriz*” diyor.¹¹²⁹ Falih Rıfkı (Atay), Roma ve Moskova gezilerini şöyle kıyaslamaktadır: “*Ankara-Moskova ve Ankara- Roma dostluklarının samimi ve tam olduğu ve dostlarımızın kıymetli ve başarılı olduklarını gördük.*”¹¹³⁰ Ahmet Şükrü (Esmer) Bey, Türkiye'nin Lozan'dan beri Gazi Mustafa Kemal liderliğinde izlemekte olduğu dürüst ve açık dış siyasetin İsmet Paşa tarafından uygulanması sonucunda İtalya, Sovyetler Birliği ve Yunanistan gibi devletlerle dostluğun tesis edilmiş olduğunu belirtmektedir. İsmet Paşa'nın bu konulardaki başarısına dikkat çekmekte olan Ahmet Şükrü Bey, İsmet Paşa'nın İtalya'ya Türkiye'nin muhabbetini götürdüğünü oradan da bize selamını getirdiğini ifade etmekte ve

¹¹²⁷ “İsmet Paşa, Roma Seyahatine Dair Fırkada Üç Buçuk Saat İzahat Verdi”, **Milliyet**, 8 Haziran 1932. “Fırka Grubu”, **Akşam**, 8 Haziran 1932.

¹¹²⁸ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.357.

¹¹²⁹ Yunus Nadi, “İsmet Paşa ve Mussolini”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1932.

¹¹³⁰ Falih Rıfkı, “İki Seyahat”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Haziran 1932.

eklemektedir: “Türkiye ile İtalya’nın dost olmaları için ortada her sebep mevcuttur, dost olmamaları için de sebep yoktur.”¹¹³¹

Berliner Tageblatt gazetesinde çıkan bir haberde, İsmet Paşa’nın Roma’daki görüşmelerinde ekonomi konularının ön planda olduğunu, Irak’taki petrolün işletilmesi için kurulmuş olan British Oil Development şirketine İtalyanlarla birlikte Türklerin de dahil olması konusunda bir anlaşma yapıldığını, bu anlaşmaya göre Irak petrolünün boru hattı ile İskenderun Körfezine nakledilmesinin planlandığını iddia etmektedir.¹¹³² Berlin’de yayımlanan Deutsche Tage Zeitung gazetesinde yer alan bir makalede; Türkiye başbakanı ve dışişleri bakanının Roma’yı ziyaretinin Moskova’yı ziyaretinden daha az önemli olmadığı, Türk-Yunan yakınlaşmasındaki başarısı da dikkate alındığında Mussolini’nin parlak bir politika izlemekte olduğu yorumları yapılmaktadır.¹¹³³ Zagreb’te çıkan Novosti gazetesi, İsmet Paşa’nın ziyareti esnasında Roma’da yalnız Türk-İtalyan ilişkilerinin değil Doğu Akdeniz’deki Rusya-İtalya-Türkiye müşterek hareketi konusunun da görüşüldüğünü iddia etmekte, Küçük Antant ve Fransa’nın Orta Avrupa’daki nüfuzuna engel olmak isteyen Balkan devletlerinin Türkiye’nin etrafında toplanmakta olduklarını belirtmektedir.¹¹³⁴

İtalyan basınında yabancı gazetelerin yorumlarına da yer verilmektedir. Bunlardan, Fransız gazetelerinde İsmet Paşa’nın ziyaretinin farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Le Temps gazetesi ziyareti üst seviye bir diplomatik hamle olarak yorumlarken, La Liberta gazetesi ziyaretin Akdeniz’de barışa hizmet edeceğini belirtmektedir. Yugoslav gazetelerinde ise İsmet Paşa’nın Moskova’nın ardından Roma’yı ziyaret etmesinin Sovyetlerin Akdeniz’de etkin olmak istemeleriyle bağlantılı olduğu iddia edilmektedir.¹¹³⁵

Virginio Gayda’nın, Faşist hükûmetin yarı resmî gazetesi olan Il Giornale d’Italia’da 31 Mayıs 1932 tarihinde yayımlanan uzun makalesinde; Türkiye ile İtalya arasındaki dostluğun son zamanlarda iyice geliştiğini, iki milletin çıkarlarına dayanan bir işbirliği sahasına girildiğini, 1928 Milano Mülakatı ile başlayan bu süreçte iki memleket arasındaki sorunların doğrudan doğruya iki hükûmet arasında çözümlenmesine gidildiğini, Türkiye-İtalya arasındaki ticari ilişkilerin oldukça faal olduğunu, İtalyan gemilerini İstanbul ve İzmir limanlarına gelen gemiler arasında önde olduğunu belirtmektedir. Faşist ve Kemalist rejimlerin müspet surette çalışmaya daima hazır olduğunu belirten Gayda, iki devlet

¹¹³¹ Ahmet Şükrü, “İsmet Paşa’nın Avdeti”, **Milliyet**, 2 Haziran 1932.

¹¹³² “Irak Petrolleri İçin İtalya ile Bir Anlaşma”, **Akşam**, 1 Haziran 1932.

¹¹³³ “La Genialita Politica del Duce”, **Il Giornale d’Italia**, 27 Mayıs 1932.

¹¹³⁴ “Yugoslavya Gazeteleri Ne Diyor?”, **Akşam**, 31 Mayıs 1932.

¹¹³⁵ “Profonda Impressione in Francia”, **La Stampa**, 28 Mayıs 1932.

arasındaki işbirliğinin, Avrupa'nın en hassas ve tehlikeli bölgesinde barış ve istikrarın devamına imkan vereceğini, Türkiye'nin yalnız bir Akdeniz ve Asya ülkesi değil aynı zamanda bir Balkan ülkesi olması nedeniyle, Türkiye-İtalya işbirliğinin Balkanlar üzerinde de büyük etkisi olacağını, Türkiye'nin başarılarının Müslüman devletleri de etkileyeceğini, bu devletlerle İtalya'nın da dostane ilişkilerini geliştirmekte olduğunu ifade etmektedir. Gayda, İsmet Paşa'nın Moskova seyahatinin İtalya ve Türkiye'nin ortak menfaatleri çerçevesinde uygun olduğunu, İtalya'nın boğazlar vasıtasıyla Rusya ile ilişkide bulunduğunu, bu ticari vaziyetin Türkiye-İtalya-Sovyetler Birliği arasındaki iş birliğinin aşamalı olarak geliştirilmesine uygun olduğunu kaydetmektedir. İtalya'nın kuvvetli, aktif, düzenli, güvenli, emin ve İtalya'nın güncel politikalarına uyum sağlayacak bir Türkiye arzu ettiğini vurgulayan Gayda, “yabancı manevraların” İtalya ve Türkiye'yi artık üzerinde yol almış bulundukları siyasetten alıkoyamayacağını, İtalya'nın giderek artan nüfusu sebebiyle yeni topraklara ihtiyaç duyduğunu belirtmekte ancak bunun için dost devletlerin topraklarında gözünün olmadığını ifade etmektedir.¹¹³⁶ Burada bahsedilen “yabancı manevralar” Fransız basınında çıkan haberlerdir. Bunlardan bir tanesi de Le Temps gazetesinin Roma muhabiri tarafından kaleme alınmıştır. Le Temps gazetesi muhabiri İtalya-Türkiye Antlaşması'nın önemli bir içeriğe sahip olmadığını iddia etmekte; İtalya'nın, Süveyş ve Cebelitarık'ın İngiltere'nin kontrolünde olması nedeniyle Doğu'da genişleme aradığını, Rusya ve Türkiye ile anlaştığını, Arap devletleriyle anlaşma zemini aradığını, bunları bir uluslararası karışıklık olduğunda kömür, petrol ve buğday temin etmek için istediğini belirtmektedir.¹¹³⁷

Paris'te yayımlanan Tan gazetesinde 4 Haziran 1932 tarihinde yayımlanan bir makalede; İtalya'nın kendisine 1915 Londra Antlaşması ile nüfuz mıntıkası olarak vaat edilen Anadolu topraklarının kalkındırılması için İtalya Hükûmeti'nin Ankara ile anlaşmasına, Fransa'nın da sakıncalı bulmayacağı, hatta böyle bir hareketin İtalya ile Suriye'de manda idaresine sahip olan Fransa arasında bir iş birliği meydana getirilebileceği belirtilmektedir. Tan gazetesi ayrıca, İtalya'ya Habeşistan'ı da hedef olarak göstermektedir. Türk basınında buna tepkiler gecikmeyecektir. Akşam gazetesinde Türkiye ile İtalya arasındaki dostluğu bozmaya matuf bu yayının beyhude olduğu ve artık dünyada bu tarz manasız fikirlere kapılacak siyasi kalmadığı belirtilmektedir.¹¹³⁸

Benzer şekilde Yunus Nadi Bey tarafından Cumhuriyet gazetesinde 9 Haziran 1932 tarihinde oldukça sert bir karşılık içeren bir yazı yayımlanacaktır. Yunus Nadi Bey, inkılâpçı

¹¹³⁶ Virginio Gayda, “Italia e Turchia, Bilancio di Una Visita”, *Il Giornale d'Italia*, 31 Mayıs 1932.

¹¹³⁷ “Temps Gazetesi İtalya ile Aramızı Bozmak İstiyor”, *Akşam*, 8 Haziran 1932.

¹¹³⁸ “Beyhude Gayret”, *Akşam*, 8 Haziran 1932.

Faşist İtalya'nın Türkiye ile antlaşma imzalayarak Fransa'nın rüyalarını bozduğunu, Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmanın TBMM tarafından onaylanmasına karşılık hala Fransız Meclisi'nden geçirilmediğini, Fransa'nın dost değil, kul-köle istediğini, İtalya memnun edilmek isteniyorsa, Fransa tarafından İtalya'ya, İtalya'nın tarihi hedefi olan Güney Fransa'daki "Savoie" topraklarının sunulabileceğini ifade etmektedir.¹¹³⁹

Türk basınında Fransa'ya cevap veren bu yazıların ortaya çıkmasının asıl nedeninin İtalyan Hükûmeti'ne ve kamuoyuna mesaj iletmek olduğu anlaşılmaktadır. Faşist İtalya, emperyalist emellerinin arasında Anadolu'yu da hedef olarak görmekte, burayı İtalya'daki fazla nüfusun yerleştirilebileceği bir coğrafya olarak görmeye devam etmektedir. Bu yaklaşımın Lozan Barış Konferansı görüşmeleri esnasında İtalyan delegesi Montagna tarafından Dr. Rıza Nur'a açık olarak ifade edilmesi¹¹⁴⁰ üzerinden henüz 10 yıl bile geçmemiştir. Bu durumun pek fazla değişmediği Fransız kamuoyundaki bu yazılardan da anlaşılmaktadır.

Il Popolo d'Italia gazetesinde Alberto Fariretta imzasıyla Atatürk hakkında yayımlanan bir yazıda; Osmanlı Devleti'nin paylaşılması sırasında İngiltere, Fransa tarafından İtalya'ya da bir parça vaat edildiğini, Gazi'nin yetişerek bütün hayal şatosunu yıktığını, eski Türkiye'yi tasfiye ettiğini ve yeni bir ülke kurduğunu, milletini yenileştirdiğini, Türk başbakanın Moskova'yla da, İtalya ile de görüşmeler yaptığını, Mustafa Kemal Türkiye'si ile Mussolini İtalyası arasında kuvvetli bir bağ bulunduğunu, bunların gelecek için önemli işaretler olduğu belirtilmektedir.¹¹⁴¹

2.4.2.6. İsmet Paşa'nın İtalya Ziyaretinin Sebep ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi

İncelediğimiz dönemdeki Türkiye-İtalya ilişkilerinin "Altın Çağı" olarak nitelendirebileceğimiz 1928-1932 döneminde, 1932 yılı ilişkilerde ulaşılan en yüksek dostluk seviyesini kapsamaktadır. 1927 yılında göreceli olarak başlayan iki ülke arasındaki yumuşama ve yakınlaşmada, 3-4 Nisan 1928 tarihlerinde Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini arasında gerçekleştirilen Milano Mülakatı önemli bir köşe taşı işaret etmektedir. Bu görüşmelerden sonra Türk-İtalyan ilişkileri bambaşka bir düzeyde ilerlemeye başlayacak ve bu süreç tam da Balkan Konferansı'nın yapılmakta olduğu tarihte, Mussolini'nin "Dört Güç Paketi" projesini

¹¹³⁹ Yunus Nadi, "Siyasi Bir Terbiyesizlik", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1932. Bu tür yazılar devam edecektir. Daha fazla örnek için, bkz. Mehmet Asım, "Samimi Türk-İtalyan Dostluğu'na 'Suikast'", **Vakit**, 10 Haziran 1932. Ayrıca bkz. "Tems gazetesinde 'Bir Akıl Hocalığı'", **Milliyet**, 10 Haziran 1932.

¹¹⁴⁰ Bkz. Rıza Nur, "Lozan Konferansı, 1922-1923", **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası**, (Ed. Andaç Uğurlu), Örgün yayınevi yay., İstanbul, 2003, s.265-268.

¹¹⁴¹ "Gazi Hz. ve Dost İtalyan Gazetelerinin Neşriyatı", **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1932.

açıkladığı 23 Ekim 1932 tarihli Torino konuşmasına kadar devam edecektir. Aslında bu dönemde bile Türkiye'nin İtalya konusundaki endişelerinin tam olarak giderilemediği görülmektedir. İki savaş arasındaki dönemde Türkiye ile İtalya arasında en yüksek seviyeli siyasi faaliyet olarak tarihe geçen İsmet Paşa'nın İtalya ziyareti bu dönemde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin de zirve noktasını oluşturmaktadır. Türk tarafınca Mussolini tarafından iade edilmesi şartıyla kabul edilmiş olan bu ziyaret esnasında, 1928 Türk-İtalyan Antlaşması'nın süresinin uzatıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin 1930'lu yıllar başlarında izlemekte olduğu dış politikasında en önemli konular olarak Milletler Cemiyeti'ne üyelik ve Balkan Paktı ön plana çıkmaktadır. İsmet Paşa'nın Roma ziyaretini de bu konular çerçevesinde ele almak gerekli olmakla beraber bu iki konuda da İtalya'nın politikaları ile Türkiye'nin politikalarında ciddi farklılıkların bulunmakta olduğu görülmektedir.

İsmet Paşa'nın İtalya ziyareti esnasında İtalyan tarafına, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması konusundaki faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi vermediği anlaşılmaktadır. Grandi'nin Aloisi'ye gönderdiği 23 Haziran 1932 tarihli telgraftan; Litvinov ile Cenevre'de yaptığı görüşmede Litvinov'un Grandi'ye, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne dahil olmak üzere anlaşmalar yaptığını söylediğini, Grandi'nin bu durumdan önceden haberdar olmadığı ve oldukça şaşırdığı anlaşılmaktadır. Grandi durumdan Sovyet tarafının da rahatsızlık duyduğunu ilettiğini ifade etmektedir.¹¹⁴² Bu görüşmeden kısa bir süre sonra; İtalya, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne girmek üzere davet eden devletler arasında yer alacak ve 18 Temmuz 1932 tarihinde yapılan oylamada İtalyan delegesi Scialoja, Türkiye'yi öven bir konuşma yaparak Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne dahil olması yönünde oy kullanacaktır.¹¹⁴³

İtalya'nın Balkanlardaki hedeflerine engel teşkil edecek olan Balkan Paktı'na tamamen karşı olduğu bilinmektedir. İtalya'nın amacı kendi liderliği altında Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan ile bir ittifak oluşturarak Yugoslavya'yı ve dolayısıyla Fransa'yı Balkanlardan izole etmektir. Türkiye'nin amacı ise tüm Balkan devletlerinin katılımı ile bir birlik oluşturulması, Balkanları büyük devletlerin ve özellikle İtalya'nın müdahalelerine kapatılmasıdır.¹¹⁴⁴

¹¹⁴² DDI, 7/XII, Belge.112, 23 Haziran 1932, s.152-153.

¹¹⁴³ Cumhuriyetin İlk On Yılı..., s.296-297. Ayrıca bkz. TBMM ZC, Devre.IV, C.9, İçtima.I, 81.İnikat, 9 Temmuz 1932, s.539.

¹¹⁴⁴ Cumhuriyetin İlk On Yılı..., s.312-313.

Bu durumda ziyaretin amaçlarını 1930'lu yılların başında Türkiye'nin uygulamakta olduğu ekonomik politikanın esaslarına bakarak da değerlendirmek mümkündür. Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinden kurtulmak için, 1908-1929 döneminde uygulanmış olan ekonomik politikanın tam tersine, dışa kapanarak “korumacı ve devletçi” sanayileşmeyi içeren bir ekonomik politika denemesini uygulamaya başlamaktadır. 1930-1932 yıllarının kapsayan süreç bu bakımdan önemli değişikliklerin yaşandığı zaman dilimine işaret etmektedir.¹¹⁴⁵ Bu dönemde “denk bütçe ve sağlam para” ilkesine sadık kalınarak korumacılık ve devletçilik yoluyla meydana getirilen ithal ikamecilik stratejisi ile daha içe kapalı ve daha merkezileşmiş bir iktisadi yapı meydana getirilmektedir.¹¹⁴⁶ Bunun için gerekli olan sanayi tesislerini kurmak için kendi öz kaynaklarını zorlayan Genç Türkiye Cumhuriyeti dış kredi ve yatırımlara da ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir kredi ve yatırım ise ancak Avrupa'dan veya ABD'den alınabilecektir.¹¹⁴⁷ İsmet Paşa'nın Roma ziyaretinden hemen önce gerçekleştirdiği Moskova ziyareti esnasında Sovyetler Birliği'nden temin edilmesine karar verilen 8 milyon dolar tutarında, uzun vadeli ve faizsiz kredi oldukça önemli ihtiyaçları karşılayacak ve Cumhuriyet tarihinin ilk sanayileşme hamlelerinde önemli bir finansman sağlayacaktır. İsmet Paşa'nın amacının benzer koşullarda bir krediyi İtalya'dan da temin etmek ve ayrıca ekonomik ve ticari anlaşmaların imzalanmasını sağlamak olduğu da görülmektedir. Nitekim bu ziyaret esnasında İtalya'dan 300 milyon liralık (32 milyon TL) tutarında bir kredi alınması için prensip anlaşmasına varılmıştır. Ancak bu kredinin şartları Sovyetlerden alınan kredi kadar uygun değildir. Nitekim bu kredi üzerindeki çalışmaların uzun bir süre devam ettiği ancak bir sonuca ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Bu ziyaretin amaçlarından birisinin de Türkiye-Sovyetler Birliği-İtalya arasındaki dayanışmayı ve iş birliğini göstermek olduğu da görülmektedir. Bu ziyaret esnasında Sovyetler Birliği büyükelçisinin Roma'da Türk Heyetine yemek vermesi ve benzer şekilde Roma Büyükelçisinin de İsmet Paşa'nın Moskova seyahati esnasında Türk Heyetine yemek vermiş olması normal diplomatik teamüllerin dışında eylemler olarak hatırlanmalıdır.

2.4.2.7. İtalya'dan Temin Edilecek 300 Milyon Liralık Tutarındaki Kredi Meselesi

Türkiye'nin 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerini azaltmak ve gerekli sanayi yatırımlarını gerçekleştirmek maksadıyla ihtiyaç duymakta olduğu dış finansman konusunda

¹¹⁴⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 17. Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2012, s.59-67.

¹¹⁴⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2012, s.181.

¹¹⁴⁷ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 2. Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2000, s.155.

çeşitli girişimleri bulunmaktadır. Bu kapsamda İsmet Paşa'nın Moskova ziyareti esnasında temin edilen 8 milyon ABD doları tutarında kredi önemli bir meblağ olarak görülmektedir.

İsmet Paşa'nın 26-31 Mayıs 1932 tarihlerinde gerçekleştirdiği Roma ziyareti esnasında mali meseleler hakkında yapılan görüşmeler esnasında kredi meselesi de gündeme gelmiş ve İtalya'dan 300 milyon İtalyan lirası tutarında bir kredi alınması konusunda taraflar arasında yapılan görüşmelerde prensip anlaşmasına varılmıştır.¹¹⁴⁸ Basında yer alan haberlerde, 32 milyon Türk lirasına tekabül eden bu meblağın üçte birinin nakden alınacağı, üçte birinin Ansaldo tezgâhlarında yapımı devam eden gemi inşasına ait borçlara mahsup edileceği, kalan üçte birinin ise İtalya'dan yapılacak siparişlere sarf olunacağı bilgileri görülmektedir.¹¹⁴⁹

İsmet Paşa dönüş yolunda ziyaret ettiği Yunanistan'da iken, Grandi tarafından İstanbul'daki İtalyan konsolosluğu ve Atina büyükelçiliğine bir mesaj gönderilerek, Türkiye'ye 300 milyon liralık kredi verilmesi konusunun Mussolini tarafından onaylanmış olduğuna dair bilginin İsmet Paşa'ya iletilmesini istemiştir.¹¹⁵⁰ Bu haber İsmet Paşa daha Pire'de iken kendisine ulaştırılacaktır.¹¹⁵¹ İsmet Paşa, İtalya'dan dönerken, Lloyd Triestino'nun Pilsna vapurunda Anadolu Ajansı muhabirine verdiği mülakatta; kredi meselesi hakkında bilgi vermekte ve "...tesislerimizi kurmak ve iktisadi bünyemizi tesis etmek için bu muamele çok faydalı yeni bir imkân ve amildir" demektedir.¹¹⁵²

Sovyetler Birliği'nden alınacak 8 milyon dolar, İtalya'dan temin edilecek 300 milyon liralık kredi ile yaklaşık olarak 50 milyon TL'ye tekabül etmekte olan bu kaynaklar 6 senelik sanayileşme planları çerçevesinde sanayi yatırımlarında kullanılmak üzere planlanmaktadır.¹¹⁵³ İtalya'nın Türkiye'ye 300 milyon liralık krediden başka, yine uzun vadeli krediler kullandırarak motorlar ve mensucat makineleri de vereceği haberleri basında yer almaktadır.¹¹⁵⁴ Türkiye'nin 1932 yılı bütçesinin 150 milyon TL olduğu¹¹⁵⁵ dikkate alındığında İtalya'dan temin edilecek kredinin önemli bir rakam olduğu anlaşılmaktadır. İki tarafın siyasal liderleri arasında prensip anlaşmasına varılan kredi meselesine ait teknik detayları görüşmek ve gerekli düzenlemeleri yapmak üzere Maliye Bakanlığı Müsteşarı Ali

¹¹⁴⁸ "İtalya Bize Kredi Açıyor", **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1932.

¹¹⁴⁹ "30 Milyonluk Kredi Aldık", **Milliyet**, 31 Mayıs 1932. "İtalya 30 Milyonluk Kredi Açıyor", **Akşam**, 31 Mayıs 1932.

¹¹⁵⁰ **DDI**, 7/XII, Belge.70, 31 Mayıs 1932, s.96.

¹¹⁵¹ **DDI**, 7/XII, Belge.72, 1 Haziran 1932, s.97.

¹¹⁵² "Başvekil Paşa Hazretlerinin Beyanatı", **Akşam**, 3 Haziran 1932.

¹¹⁵³ "İtalya'dan Aldığımız Krediyi Nereye Sarfedeceğiz", **Milliyet**, 3 Haziran 1932.

¹¹⁵⁴ "30 Milyon Lirayı Nasıl Verecekler", **Yeni Asır**, 1 Haziran 1932.

¹¹⁵⁵ "150 Milyon Liralık Bütçe", **Yeni Asır**, 15 Şubat 1932.

Rıza Bey'in 31 Temmuz 1932 tarihinde Roma'ya geleceği haberleri Türk ve İtalyan basınında yer almaktadır.¹¹⁵⁶ Daha sonra kredi görüşmelerinin Türk-İtalyan karma komisyonunda ağustos ayı içinde başladığı ve devam etmekte olduğu görülmektedir.¹¹⁵⁷

Vasıf (Çınar) Bey, Aloisi ile 11 Ağustos 1932 tarihinde Roma'da yaptığı görüşmede; İtalya tarafından Türkiye'ye verilecek kredi konusunun sonuçlandırılmamasından Türk Hükûmeti'nin duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte, Aloisi ise Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi konusunda yapmış olduğu faaliyetler ve anlaşmalardan haberdar olamamaktan şikâyet etmektedir.¹¹⁵⁸ Vasıf Bey, 25 Ağustos'ta Aloisi ile yaptığı diğer görüşmede ise kredi konusunda teşkil edilmiş olan komisyonun çalışmalarını tamamlayamamasından yakınmaktadır.¹¹⁵⁹ Mussolini, bu dönemde Ankara'ya büyükelçi olarak atanan Lojacono'ya verdiği 1 Eylül 1932 tarihli talimatta; Ankara'nın İtalyan Hükûmeti'nin kredi konusundaki şartlarını reddetmiş olduğunu ve Türkiye ile devam etmekte olan kredi konusundaki görüşmelerin nasıl sonuçlanacağını tahmin için erken olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶⁰

Mussolini, Atina'daki Büyükelçisi Rossi'ye 15 Ekim 1932 tarihinde gönderdiği talimatta; İsmet Paşa ve Rüştü Bey'in Roma'yı ziyareti esnasında ve İtalyan-Türk ticaret ilişkilerini daha iyi düzenleme ihtiyacı nedeniyle geçen Haziran ayında Türkiye'ye 300 milyon lîre kredi verilmesi konusunda kurulmuş olan Türk-İtalyan komisyonunun İtalya'nın Türkiye'nin kalkınmasına verebileceği teknik kapasitelerin ve endüstriyel ürünlerin katkısını da dikkate alarak, iki ülke arasında daha fazla ve daha güncel ticaret olanaklarını doğrudan inceleyebileceğini belirtmektedir. Mussolini, Türkiye ile yapılan bu ekonomik anlaşmanın, siyasi anlaşma çerçevesine girmekte olduğunu ve onu destekleyip tamamlayacağını ve mükemmelleştireceğini, Yunanistan temsilcilerinin de bu komisyona dahil edilmesinin faydalı olacağını belirtmektedir.¹¹⁶¹

Lojacono, 31 Ekim 1932 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Türk-İtalyan ilişkileri bakımından değişken bir döneme doğru bir eğilim olduğunu, Türk müzakerecilerin

¹¹⁵⁶ “İtalya'nın Açacağı Kredi”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1932. “Prossimo Viaggio a Roma del Sottosegretario Turco alle Finanze”, **La Stampa**, 28 Temmuz 1932.

¹¹⁵⁷ “İtalya Tarafından Türkiye'ye Verilecek Kredinin Şartları”, **Milliyet**, 8 Ağustos 1932. “İtalya ile Müzakere”, **Milliyet**, 9 Ağustos 1932.

¹¹⁵⁸ **DDI**, 7/XII, Belge.196, 11 Ağustos 1932, s.279-280.

¹¹⁵⁹ **DDI**, 7/XII, Belge.218, 25 Ağustos 1932, s.308.

¹¹⁶⁰ **DDI**, 7/XII, Belge.237, 1 Eylül 1932, s.333-334.

¹¹⁶¹ **DDI**, 7/XII, Belge.342, 15 Ekim 1932, s.440-441.

“meşhur kredi” konusunda İtalya’da karşılaştıkları güçlüklerden dolayı şikayetleri olduğunu, kamuoyunda Fransa konusunda İtalya için olumsuz gelişmeler olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶²

1932 yılının sonlarına doğru İtalya’nın vereceği 300 milyon liralık kredi konusundaki görüşmelerin hâlâ sonuçlandırılmadığı, bu dönemde iki tarafın maliye uzmanlarınca yapılan toplantılar sonucunda hazırlanan projenin Başbakan İsmet Paşa’ya sunulduğu ve bilahare bakanlar kurulunda inceleneceği haberleri görülmektedir.¹¹⁶³ Buna göre kredinin 15 milyon TL bölümü İtalya’ya olan devlet borçlarına mahsup edilecek, 15 milyon TL Türkiye’ye nakit olarak verilecektir. Ödeme süresi 20 yıl olup, uygulanacak faiz oranı ise %7,5’tir.¹¹⁶⁴ Bu arada Maliye Müsteşarı Ali Rıza Bey idaresindeki uzman heyet Roma’da faaliyetini tamamlamış ve Ankara’ya dönmüştür. Roma Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey’in Türkiye’ye gelmesiyle kesintiye uğrayan kredi görüşmelerinin Vasıf Bey’in Roma’ya intikali ile yeniden başlaması beklenmektedir. Görüşmeler bundan sonra Vasıf Bey tarafından Roma’da yürütülecektir.¹¹⁶⁵

Aralık ayında yapılan görüşmelerde İtalyan tersanelerinin nakit olarak ödenecek kredinin yarısının yapımı devam eden savaş gemilerinin ödemeleri için bloke edilmesini istemesi nedeniyle kredinin nakit olarak ödenecek bölümünde bir anlaşma sağlanamamıştır.¹¹⁶⁶ İtalya tarafından verilecek 300 milyon lirenin 200 milyon liralık bölümü İtalya’dan satın alınacak mallar için kullanılacak, geri kalan 100 milyon lira ise Türkiye’ye nakit olarak verilecek şekilde bir anlaşma zemini meydana gelmesine rağmen İtalyan tarafı nakit verilecek kısmın yarısını daha Türkiye’nin önceki borçlarına mahsup etmek istemesi ile görüşmeler kesintiye uğramıştır.¹¹⁶⁷ Türk-İtalyan karma komisyonunda devam eden kredi görüşmelerinde İtalya’dan alınacak 30 milyon TL tutarındaki toplam kredinin 13 milyon TL bölümünün İtalya’dan alınacak malların kredisi olarak Türkiye’ye verilmesi, kalan 17 milyon TL bölümünün ise Türkiye’nin İtalya’ya olan borçlarına mahsup edilmesi planı kabul edilmiş olmasına rağmen, İtalyan tarafı 17 milyon TL bölümde uygulanması planlanan %7,5 faizi yükseltmek istemektedir. Bu durumda kredi müzakerelerinin olumlu olarak sonuçlandırılması mümkün olamayacaktır.¹¹⁶⁸

¹¹⁶² DDI, 7/XII, Belge.382, 31 Ekim 1932, s.481-485.

¹¹⁶³ “İtalya Kredi İtilafnamesi”, **Yeni Asır**, 26 Ekim 1932. “İtalya’nın Vereceği Kredi”, **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1932.

¹¹⁶⁴ “İtalya ile Mali İtilâf”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1932.

¹¹⁶⁵ “Türkiye-İtalya Müzakeratı İnkıta Etmiş Değildir”, **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1932.

¹¹⁶⁶ “İtalya Avansı”, **Yeni Asır**, 13 Aralık 1932.

¹¹⁶⁷ “İstikraz Müzakeresinin İnkıta Vaziyeti Nereden Çıktı”, **Son Posta**, 12 Aralık 1932.

¹¹⁶⁸ “İtalyanlarla Mali Müzakerelerimiz”, **Yeni Asır**, 27 Aralık 1932.

Bu şekilde pazarlıkların uzaması ve kredi görüşmelerinden bir sonuç alınamaması¹¹⁶⁹ karşısında, İtalyan kredisi konusunda istediği gelişmeleri göremeyen Türkiye, Aralık 1932 itibarıyla dış borçlanma için başka kaynaklara yönelecek, bu kaynaklardan birisi de Fransa olacaktır. Bu durum Türk-İtalyan ilişkilerini olumsuz olarak etkileyecektir.¹¹⁷⁰ Fabio L.Grassi, İtalya'nın o dönemde, bütün iyi niyetine rağmen Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin verdiği kredi şartlarında bir kredi sağlayamayacağını ifade etmektedir.¹¹⁷¹

2.4.3. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olması ve İtalya'nın Tutumu

Milletler Cemiyeti¹¹⁷², Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra milletlerarası iş birliğinin genişletilmesi, barışın ve güvenliğin sağlanması maksadıyla savaşın galip devletleri tarafından kurulmuş uluslararası bir örgüttür. ABD'nin kendi kıtasına çekilmesi sonrasında, Japonya'nın Avrupa meseleleri ile ilgilenmemesi ve İtalya'nın pasif kalması neticesinde İngiltere ve Fransa'nın güdümünde kalan Milletler Cemiyetinin asıl amacı savaş sonrası kurulan Versay Sistemi'ni muhafaza etmek ve devamını sağlamaktır. Milletler Cemiyeti'ne destek sağlayan devletlerin olayların önüne geçememesi ve Avrupa düzeninin tehdit edilmeye başlamasıyla yeni bir harp tehlikesinin giderek görünür hale gelmesi sonucunda Milletler Cemiyeti'nin güçlendirilmesinin gerekliliği daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Locarno Paketi, Briand-Kellog Paketi, Litvinov Protokolü, Avrupa Birliği projesi gibi çok uluslu paktlar ve anlaşmalar ile bu siyasal boşluklar doldurulmaya çalışılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın mağlupları arasında yer alan ancak daha sonra savaşın galiplerine karşı verdiği mücadele ile bağımsız bir devlet kuran Türkiye bu teşkilatta başlangıçta yer almamıştır. Versay Antlaşması'ndan sonra uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişiklikler neticesinde savaşın mağlup devletleri de birer birer Milletler Cemiyeti üyesi olmaya başlamışlardır. Türkiye'nin 1923-1930 yılları arasında izlemekte olduğu dış politika, Lozan Antlaşması'nın yaratmış olduğu siyasal ortam içinde, yeni bir kuruluşun sorunlarını çözmek ve uluslararası ortamda istikrarlı bir konuma kavuşmak amacına uygun olarak, ikili anlaşmalar ile tesis edilmiş olan siyasal ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde sürdürülmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasındaki temel konular; bütün haklarını koruyacak bir

¹¹⁶⁹ Kredi görüşmelerinden 1934 Mayıs ayı itibarıyla bile hâlâ bir sonuç alınamamış olmasından Türkiye'nin duyduğu rahatsızlık 10 Mayıs 1934 tarihinde Moskova Sefiri Attolico tarafından Mussolini'ye gönderilen raporda görülmektedir. Bkz. **DDI**, Seri 7, Cilt XV, (18 Mart-27 Eylül 1934), Belge.204, 10 Mayıs 1934, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma,1989, s.218-219.

¹¹⁷⁰ Barlas, Güvenç, **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti**, s.175.

¹¹⁷¹ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.318.

¹¹⁷² **Milletler Cemiyeti**: "Societe des Nations" Türkçeye önce "Cemiyet-i Akvam" olarak çevrilmiş daha sonra "Milletler Cemiyeti" olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada "Milletler Cemiyeti" deyiimi kullanılacaktır.

güce ulaşmak ve uluslararası barışı koruyup geliştirecek çalışmalara aktif bir şekilde katılmaktır.

Lozan Antlaşması'nın kapsadığı ana hususlardan olan Boğazlar meselesi, azınlıklar ve Musul gibi konularda Milletler Cemiyeti'nin otorite ve yetkisini tanımış olan Türkiye, Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'nde görülmesi esnasında yaşanan hayal kırıcı ve acı olaylar nedeniyle, İngiltere ve Fransa'nın güdümünde olan teşkilata karşı güven duymamaktadır. Bu dönemde ayrıca İngiltere ile Fransa arasındaki çekişmelerin yarattığı meseleler ile Milletler Cemiyeti'nin uluslararası sorunların çözümünde ne kadar başarılı olabileceği hususunda dünyada genel bir tereddüt yaşanmaktadır. Milletler Cemiyeti'nin ilkelerini benimsemiş olmasına ve uluslararası kolektif güvenlik sistemine dahil olmak istemesine rağmen Türkiye, beklemeyi tercih etmekte ve şartlar uygun olana kadar Milletler Cemiyeti üyeliğine mesafeli durmaktadır.

Türkiye'nin arzu ettiği uluslararası iş birliği ve kolektif barış faaliyetlerine katılması, 1928 Mart ayında Sovyetler Birliği'nin önerisiyle Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu çalışmalarına davet edilmesi ile başlayacaktır. Benzer şekilde Briand-Kellog Paktı'na 1929 Ocak ayında katılan Türkiye artık uluslararası güvenlik sistemine fiilen iştirak ederek sistemin bir parçası haline gelmeye başlayacaktır. Türkiye bundan sonra Sovyetler Birliğinin başı çektiği Litvinov Protokolü'ne de katılacaktır.¹¹⁷³

Türkiye'nin, 30 Mayıs 1928 tarihinde İtalya ile imzaladığı Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Çözüm Antlaşması batılı büyük devletlerden birisi ile yapılan ilk antlaşmadır. Bu antlaşmanın gerçekleştirilmesi sonrasında Türkiye, komşuları ve başka devletlerle imzalamış olduğu antlaşmalar ile bölgesel ittifaklar ve uluslararası anlaşmalara yönelerek dış politikasını daha dengeli bir duruma getirmiştir. Türkiye'nin dış politikasında 1930'ların başlarından itibaren artık çok yönlü ilişkiler çağı başlamıştır. Japonya'nın beklenmedik bir şekilde Mançurya'yı işgale başlaması, Almanya'da Nazi Partisi'nin giderek güçlenerek iktidara yaklaşması, Sovyetler Birliği'nin de giderek daha fazla statükocu gruba yaklaşması neticesinde Türkiye, Batılı demokratik rejimlerle daha yakın ilişkiler kurmaya başlayacak ve ardından Milletler Cemiyeti'ne yaklaşacaktır. 1930'ların başında Türkiye'nin tek önemli dış dayanağı olan Sovyetler Birliği'nin Almanya ve Japonya'nın baskısı sonucunda statükocu gruba kaymak zorunda kalması Türkiye'nin de batı ittifakına doğru kayması sürecini

¹¹⁷³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.413-414.

kolaylaştırmıştır. Bunun ilk belirtisi ise Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyesi olması olacaktır.¹¹⁷⁴

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olma isteğinin ardında yatan ana neden aslında Faşist İtalya ile onun saldırgan ve genişlemeci emeller taşıyan dış politikasıdır. Türkiye-İtalya ilişkileri 1928-1932 yılları arasında altın çağını yaşamakta olmasına karşılık, ilişkilerin bu dönemin sonlarına doğru kötüleşmeye başladığı görülmektedir. Bunun nedenlerinin başında Faşist İtalya'nın Balkanlar ve özellikle Doğu Akdeniz'de uygulamak istediği yayılmacı politikalar ile İtalya'nın İngiltere, Almanya ve Fransa arasında "Dört Güç Paktı" adı altında, Milletler Cemiyeti dışında bir çeşit direktuvar yönetimi oluşturma planlarıdır.

Fransa Başbakanı Aristide Briand tarafından, genellikle "Avrupa Birliği Projesi" olarak anılan bir girişim 5 Eylül 1929 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda gündeme getirilmiştir. Briand daha sonra, 17 Mayıs 1930 tarihinde Milletler Cemiyeti üyesi olan Avrupa'daki ülkelere bir memorandum göndererek, Avrupa devletleri arasında kurulacak ve bugünkü Avrupa Birliği'ne benzer bir ekonomik yapıdaki bir kuruluş konusundaki görüşlerini talep etmiştir. Bu memorandum o zaman Milletler Cemiyeti üyesi olmayan Türkiye'ye gönderilmemiştir. İtalya, memoranduma verdiği cevapta kurulacak Avrupa birliğine Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin de dahil olmasını istemektedir.¹¹⁷⁵

Sovyetler Birliği'ne dayanan dış politikasını dengelemek isteyen, kolektif barış ve güvenliğin ateşli bir savunucusu olan ve anti-revizyonist bir dış politika izleyen Türkiye, 1931 yılından itibaren Milletler Cemiyeti üyeliğini ciddi bir biçimde değerlendirmeye başlamıştır.¹¹⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne müracaat ederek değil davet edilerek dâhil olmasını istemektedir.¹¹⁷⁷ Tevfik Rüştü Bey, 15 Temmuz 1931 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada; Avrupa Birliği inceleme komisyonu çalışmalarına Türkiye'nin de çağrıldığını, Milletler Cemiyeti fikrinin Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk İnkılâbının çok hoşlandığı bir düşünce olduğunu, adeta Türkiye'nin kendi fikri olduğunu belirtmekte, ancak fikirlerle uygulamanın farklı olabileceğine dikkat çekmektedir. Milletler Cemiyeti'nde karar makamı olan Konsey üyelerini büyük devletlerin oluşturduğunu, diğer devletlerin genel kurul üyesi olabildiklerini ve sırayla Konsey'de geçici olarak görev alabildiklerini, bu durumda Türkiye'nin kendisinin olmadığı konseyde alınabilecek zorlama

¹¹⁷⁴ Sander, **a.g.e**, s.102.

¹¹⁷⁵ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.138-139. Almanya, Bulgaristan ve Macaristan da aynı görüşü belirtmişlerdir.

¹¹⁷⁶ **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s.290.

¹¹⁷⁷ **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s.97.

tedbirlerine katılmak zorunda kalacağını belirten Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'nin bu sakıncalar ortadan kaldırıldığı zaman Milletler Cemiyeti'ne üye olabileceğini belirtmektedir.¹¹⁷⁸

Bu açıklamalardan Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne ancak Konsey sürekli üyesi olmak şartıyla prensip olarak girmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Böyle bir ihtimalin o günkü şartlar altında gerçekleşmesi mümkün olmadığından, bu açıklamanın asıl nedeninin Türkiye'nin henüz Cemiyete girmek üzere tam olarak hazır olmadığı ve bunun sebebinin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştiremeyen Sovyetler Birliği'nin henüz Milletler Cemiyeti üyesi olmaması olduğu anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi durumunda Batılı devletlerle ilişkilerinin güçleneceğini ve bu durumun kendi aleyhine olacağını değerlendirmekte olduğundan, Türkiye'nin Cemiyete üye olmasını istememekte, ancak birlikte üye olunabileceğini değerlendirmektedir.¹¹⁷⁹ 1925 Türk-Sovyet Antlaşması'nı yenileyen 17 Aralık 1929 tarihli protokol hükümlerine göre akit taraflardan her birisi komşularını ilgilendiren siyasal taahhütlere girişmeden önce diğerinin onayını alması gerektiğinden, Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi olmadan Sovyetler Birliği'nin onayını alacaktır.¹¹⁸⁰

Aloisi, 8 Ağustos 1931 tarihinde Grandi'ye gönderdiği raporunda; Tevfik Rüştü Bey'in Ağustos 1931'de ziyaret ettiği Cenevre'de Henderson ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi ile ilgili anlaşma yaptığını, Henderson'un Türkiye'ye Yunanistan ve Bulgaristan ile dönüşümlü olarak yarı kalıcı bir sandalye önerdiğini bildirmektedir.¹¹⁸¹

Tevfik Rüştü Bey Silahsızlanma Konferansı'nın 12 Nisan 1932 tarihli toplantısında; İspanyol delegenin sorusuna cevap olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin imzalamış olduğu barış antlaşmalarını hatırlatarak gerek bu antlaşmaların ve gerekse Türkiye'nin coğrafi konumunun Türkiye'yi çok önemli bir duruma yerleştirdiğini belirtmekte, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile iş birliği yapmaya hazır olduğunu şöyle ifade etmektedir: *“Eğer maksadımı iyi izah ettiysem ve eğer Cemiyeti Akvam'ın mefkuresi düşündüğüm gibiyse, sizlere temin edebilirim ki Türkiye Cumhuriyeti bu asil davaya iltihakta hiçbir mani görmeyecektir.”*¹¹⁸² Tevfik Rüştü Bey'in bu konuşmasının 13 Nisan 1932 tarihinde İsviçre'de Journal de Geneve gazetesinde yayımlanması sonrasında, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Eric Drummond ile Tevfik Rüştü Bey arasında yapılan görüşmede; Tevfik Rüştü Bey, T davet edilmesi halinde,

¹¹⁷⁸ TBMM ZC, Devre.IV, C.3, Fevkalade İçtima, 28.İnikat, 15 Temmuz 1931, s.131-133.

¹¹⁷⁹ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.129.

¹¹⁸⁰ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I*, s.407.

¹¹⁸¹ DDI, 7/X, Belge. 427, 8 Ağustos 1931, s.680-681.

¹¹⁸² “Tahdidi Teslihat Konferansı ve Türkiye”, *Milliyet*, 15 Nisan 1932.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılabileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti'nde yapılan çalışmalar neticesinde, Drummond tarafından “*Türkiye'nin örgüt bakımından önemi göz önünde bulundurarak davet edilebileceği*” değerlendirmesi yapılmıştır.¹¹⁸³

Türk basınında gelişmeler olumlu karşılanmakta ve Türkiye'nin resmen davet edilmesi halinde yakında Milletler Cemiyeti üyesi olacağı haberleri yer almaktadır.¹¹⁸⁴ Siirt Mebusu Mahmut Bey, Türkiye'nin aslında Lozan Antlaşması'ndan beri Milletler Cemiyeti'ne girmesinin söz konusu olduğunu, ancak koşulların uygun olmadığını, bunun ancak şimdi gerçekleşebileceğini, Türkiye'nin bir üyesinin resmen davet etmesi şartıyla Milletler Cemiyeti'ne girmeyi öngörmekte olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸⁵

İsmet Paşa'nın 28 Nisan-3 Mayıs 1932 tarihlerinde yaptığı Sovyetler Birliği gezisinde gündeme getirdiği önemli konulardan birisinin de Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusu olduğu anlaşılmaktadır. İsmet Paşa hatıralarında “*bu konuyu Sovyet yetkileri görüşerek hallettiğini*” belirtmektedir.¹¹⁸⁶ İtalyan diplomatik belgelerinde, İsmet Paşa'nın 25-30 Mayıs 1932 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İtalya ziyaretinde Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girişi ile ilgili gelişmeler konusunda İtalyan tarafına bir istişarede bulunmadığı ve son gelişmeler konusunda bir bilgi vermediği anlaşılmaktadır. Grandi, 23 Haziran 1932 tarihinde Aloisi'ye gönderdiği raporunda; Cenevre'de görüştüğü Litvinov'un kendisine, Türkiye Hükûmeti'nin Milletler Cemiyeti'ne giriş için Milletler Cemiyeti Sekreteryası ile anlaşmalar yaptığını söylediğini, buna karşılık olarak Grandi'nin bu konudan habersiz olduğunu ve İsmet Paşa'nın Roma ziyareti esnasında konunun gündeme gelmediğini belirttiğini bildirmektedir. Grandi, bu durumdan Litvinov'un da rahatsız olduğunu gözlemlediğini ifade etmektedir.¹¹⁸⁷ Diğer yandan, İngiliz Daily Telegraph gazetesinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi için İtalya'nın girişimde bulunacağı haberleri yer almaktadır.¹¹⁸⁸

Grandi bu görüşmelerden kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığından istifa ederek uzaklaştırılmıştır.¹¹⁸⁹ Grandi'nin Londra büyükelçiliğine atanacağı haberleri İtalyan basınında yer almaktadır.¹¹⁹⁰ Grandi'nin istifası sonrasında Mussolini'nin dışişleri bakanlığını da

¹¹⁸³ Üner Kırdar, “Atatürk ve Milletler Cemiyeti”, **Milliyet**, 13 Kasım 1971. (Yazı dizisi tefrika no.4.)

¹¹⁸⁴ “Akvam Cemiyetine Gireceğiz”, **Akşam**, 21 Nisan 1932. “Cemiyeti Akvam'a Giriyoruz”, **Milliyet**, 21 Nisan 1932.

¹¹⁸⁵ Siirt Mebusu Mahmut, “Türkiye ve Cemiyeti Akvam”, **Milliyet**, 21 Nisan 1932.

¹¹⁸⁶ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 5. Baskı, Bilgi yay, Ankara, 2018, s.512-513.

¹¹⁸⁷ **DDI**, 7/XII, Belge.112, 23 Haziran 1932, s.152-153.

¹¹⁸⁸ “Akvam Meclisinde Namzetliğimiz İçin”, **Yeni Asır**, 31 Mayıs 1932.

¹¹⁸⁹ “Grandi ve Arkadaşları İstifalarını Verdiler”, **Milliyet**, 21 Temmuz 1932.

¹¹⁹⁰ “L'on. Grandi é Stato Nominato Ambasciatore a Londra”, **La Stampa**, 22 Temmuz 1932.

üstlenmesi Türk-İtalyan ilişkilerinde önemli yansımalar meydana getirecektir.¹¹⁹¹ Bu dönemde Mussolini'nin Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasına karşı çıkması, ikili ilişkilerdeki sıcak dönemin sona ermesine neden olacaktır.¹¹⁹² Mussolini'nin 1927 yılından itibaren amacı İtalya'nın liderliğinde Yugoslavya'ya karşı Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ın katılımı ile meydana getirilecek ve Fransa'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki nüfuzunu engelleyecek bir ittifaktır.¹¹⁹³ İsmet Paşa'nın ve Türk Heyeti'nin İtalya seyahati esnasında bu konuda İtalyan tarafına bilgi vermemiş olmasının nedeninin, o dönemde İtalya'nın Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasına karşı olduğunun bilinmesiyle açıklanması mümkündür. Diğer yandan, 1928 Türkiye-İtalya Antlaşması bu tür bir istişareyi, 1925 Türkiye-Sovyetler Birliği anlaşması ve 1929 uzatma protokolünün tersine, zorunlu kılmamaktadır.

Bu gelişmelerden sonra, Çin-Japon uyuşmazlığını görüşmek üzere olağanüstü olarak toplanmakta olan Milletler Cemiyeti'nin 1 Temmuz 1932 tarihli genel kurul toplantısında, Yunanistan delegesi tarafından desteklenen İspanya delegesi Salvador de Madriaga tarafından aralarında İtalya'nın da bulunduğu toplam 28 üye ülke ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edilmesi yönünde bir karar tasarısı getirilmiştir. Madriaga bu girişiminde Tevfik Rüştü Bey'in 12 Nisan 1932 tarihinde Silahsızlanma Konferansı'nda yapmış olduğu konuşmaya değinmekte ve Türkiye'nin katılmasıyla örgütün güç kazanacağını ve konunun öncelikle gündeme alınmasını arzuladıklarını ifade etmektedir.¹¹⁹⁴ Bundan sonra toplanan Milletler Cemiyeti genel kurulunda 6 Temmuz 1932 tarihinde gerçekleştirilen oturumunda söz alan 16 temsilci Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkında övücü konuşmalar yapmışlardır. Bu oturumda yapılan oylamada oybirliği ile alınan karar sonucunda Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi olmak üzere davet edilmiştir.¹¹⁹⁵

İtalyan basınında; Türkiye'nin Milletler Cemiyetine davet edilmesinde İtalya'nın da çabaları olduğu, İtalya'nın Milletler Cemiyeti'ndeki temsilcisi olan senatör Scialoja'nın konuşmasında İtalya ile Türkiye arasındaki samimi ilişkileri dile getirdiği belirtilerek, Doğu

¹¹⁹¹ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.318-319.

¹¹⁹² Barlas-Güvenç, **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti**, s.176.

¹¹⁹³ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.181.

¹¹⁹⁴ "Cemiyeti Akvam İçtimalarında", **Yeni Asır**, 4 Temmuz 1932. "Cemiyeti Akvama Davet Edildik", **Milliyet**, 7 Temmuz 1932. Türkiye'yi Milletler Cemiyeti üyeliğine davet eden ülke sayısı 6 Temmuz oylamasından önce 29 ülkeye çıkacaktır. Bu ülkeler şunlardır: Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Avustralya, Büyük Britanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Guatemala, Hollanda, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kolombiya, Küba, Letonya, Macaristan, Panama, Polonya, Romanya, Yeni Zelanda, Yugoslavya ve Yunanistan. Bkz. Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet**, 1931-1938, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s.60.

¹¹⁹⁵ **Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı...**, s.290-291.

ile Batı arasındaki bağlantının tesisi için Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının öneminin vurgulandığı görülmektedir.¹¹⁹⁶

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğine davet edilmesi üzerine konu TBMM'de 9 Temmuz 1932 tarihinde görüşülmüştür.¹¹⁹⁷ Tevfik Rüştü Bey, konu hakkında TBMM'de bilgi verirken meydana gelen gelişmelerden bahsetmekte, 6 Temmuz'da Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda birçok ülke temsilcisi tarafından Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği ve rejimini öven konuşmalar yapıldığını belirtmektedir. Bunların arasında İtalya temsilcisi senatör Scialoja da vardır. Scialoja; Türkiye'nin davet edilmesinden dolayı İtalya'nın mutlu olduğunu ifade etmekte, "...Gazi'nin münevver idaresi altında genç Akdeniz Devleti'nin doğuşunu memleketimin nasıl bir itimat hisle karşıladığını ve inkişafını da takip ettiğini" belirtmektedir.¹¹⁹⁸ Milletler Cemiyeti'ne giriş daveti TBMM'nin 9 Temmuz 1932 tarihinde yapılan toplantısında alkışlarla kabul edilmiştir.¹¹⁹⁹ Tevfik Rüştü, Türkiye'yi destekleyen konuşma yapan diğer ülke temsilcileriyle birlikte İtalya temsilcisine de teşekkür telgrafi göndermiştir.¹²⁰⁰ Tevfik Rüştü Bey, Milletler Cemiyeti Genel sekreterine daveti kabul mesajı göndermiştir.¹²⁰¹

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olurken gelişmeler hakkında sürekli bilgi verdiği Sovyetler Birliği'ne 14 Temmuz'da verdiği bir nota ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyesi olmasının Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde herhangi bir değişiklik yaratmayacağı, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Milletler Cemiyeti Misakının 16.maddesi uyarınca Sovyetler Birliği'ne karşı alınabilecek zorlama tedbirlerine Türkiye'nin katılmayacağı hususunda garanti vermiştir.¹²⁰²

Bundan sonra İtalyan gazetelerinde Türkiye'nin 18 Temmuz'da toplanacak genel kurul toplantısında Milletler Cemiyeti'ne dahil olacağı haberleri yer bulmaktadır.¹²⁰³ Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 18 Temmuz'da 1932'de yaptığı toplantıda mevcut 43 üyenin oybirliği

¹¹⁹⁶ "L'Assemblea Ginevrina Invita La Turchia", **La Stampa**, 7 Temmuz 1932. "İtalyan Matbuatı", **Yeni Asır**, 8 Temmuz 1932.

¹¹⁹⁷ "Dünkü Meclis Müzakeratı", **Milliyet**, 10 Temmuz 1932.

¹¹⁹⁸ **TBMM ZC**, Devre.IV, C.9, İçtima.I, 81.İnikat, 9 Temmuz 1932, s. 539.

¹¹⁹⁹ "Cemiyeti Akvam'ın Daveti", **Yeni Asır**, 11 Temmuz 1932. **Düstur**, Ter.III, C.13, s.1231 (1951).

¹²⁰⁰ **Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı...**, s.303.

¹²⁰¹ "Cemiyeti Akvama Girdik", **Akşam**, 10 Temmuz 1932. "Hükûmetimizin Cemiyeti Akvama Gönderdiği Cevabın Metni", **Milliyet**, 10 Temmuz 1932.

¹²⁰² "Rusya ile Dostluğumuzu Zayıflatacak Bir Hadise Yoktur", **Milliyet**, 20 Temmuz 1932. Tevfik Rüştü Bey, hatıralarında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile anlaşarak Milletler Cemiyeti'ne girmiş olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.130. Sovyetler Birliği 1934'te Milletler Cemiyeti üyesi olacaktır.

¹²⁰³ "La Turchia Entra Lunedì nella Società della Nazioni", **La Stampa**, 17 Temmuz 1932.

ile Türkiye'yi üyeliğe kabul etmiştir.¹²⁰⁴ Tüm üye ülke temsilcilerinin Türkiye'nin temsilcisi Cemal Hüsnü (Taray) Bey'i tebrik etmekte ve Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkında övücü ve takdir edici sözler söylemekte oldukları görülmektedir.¹²⁰⁵

Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey makalesinde; Türk milletinin barış için en çok çalışan milletlerden olduğunu, baştan başa imara muhtaç bir memlekette yaşamakta olan Türkiye'nin en çok barış ve güvenliğe ihtiyaç duyduğunu, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyesi değilken de barış yanlısı olduğunu, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyesi olmasının Sovyetler Birliği ile ilişkilerine olumsuz bir yansımalarının olmayacağını, Sovyetler Birliği'nin de barışa ihtiyacı olduğunu, Türkiye'nin bugüne kadar izlemekte olduğu bağımsız politikasını devam ettireceğini belirtmekte ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne en uygun zamanda dahil olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰⁶

Bu dönemde İtalya'nın Milletler Cemiyeti ile olan ilişkilerindeki belirsizlikler sık sık basının gündemine gelmekte ve İtalya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkacağı haberleri sık sık yer almaktadır.¹²⁰⁷ Cenevre'den dönen Mareşal Balbo, Popolo d'Italia gazetesine verdiği mülakatta, İtalya'nın ABD, İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde olduğunu değerlendirdiği Milletler Cemiyeti'nden gerektiğinde çekilmekten tereddüt göstermeyeceğini açıklamaktadır.¹²⁰⁸ İtalyan arşiv belgelerinde Mareşal Balbo'nun bu demeçlerinin o sırada Londra'daki görevine yeni başlayan Grandi tarafından tepkiyle karşılandığı, bu durumdan Mussolini'ye gönderdiği mesajında şikayetçi olduğu¹²⁰⁹, ancak Mussolini tarafından bu demecin uygun karşılanmamakta olduğu ve dramatize edilmemesi gerektiğini ifade ettiği görülmektedir.¹²¹⁰

Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansı'na katılan Türk Heyeti'nde müşavir olarak görev yapan Apdulahat Akşin, Milletler Cemiyeti Genel Sekreter Yardımcısı İtalyan Roddolo ile yaptığı görüşmelerde, Roddolo tarafından; Milletler Cemiyeti'nin İngiliz ve Fransız hakimiyetinde olduğunun belirtilerek, kırtasiyenin bile İngiltere'den geldiğini, İtalya'nın Milletler Cemiyeti'ndeki gücünün az olduğunu ancak işlerin içinde bulunmak ve olan biten olaylardan haberdar olmak için cemiyette kaldıklarını, aynı şeyi Türkiye'ye de

¹²⁰⁴ "Cemiyeti Akvam'a Girdik", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1932. "Türkiye Cemiyeti Akvam'da", **Milliyet**, 19 Temmuz 1932.

¹²⁰⁵ "La Conferanza del Disarmo", **La Stampa**, 19 Temmuz 1932.

¹²⁰⁶ Siirt Mebusu Mahmut, "Sulh İçin Çalışan Bir Millet", **Milliyet**, 18 Temmuz 1932.

¹²⁰⁷ "İtalya Cemiyeti Akvam'dan Çekilecek Mi?", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1932. "İtalya ve Cemiyeti Akvam", **Milliyet**, 15 Nisan 1932.

¹²⁰⁸ "İtalya Milletler Cemiyeti'nden Çekiliyor mu?", **Milliyet**, 2 Ağustos 1932.

¹²⁰⁹ **DDI**, 7/XII, Belge.193, 4 Ağustos 1932, s.274-277.

¹²¹⁰ **DDI**, 7/XII, Belge.203, 14 Ağustos 1932, s.286.

tavsiye edebileceğini ifade ettiğini kaydetmektedir. Akşin, Roddolo tarafından ayrıca, Milletler Cemiyeti'nin 1919 Versay Sistemi ile kurulan Avrupa düzeninin bekası için kurulduğunu ancak mevcut düzenin adil olmadığını, cemiyetin devrimsel değişimlere ihtiyaç duyduğunu, İtalya'nın barışçı olarak genişlemek istediğini ancak buna engel olduğunu, İtalya'nın Afrika'da genişlemesine engel olunmaması gerektiğini, diğer yandan Milletler Cemiyeti'nin de zaruri ve gerekli bir tesis olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir.¹²¹¹ Roddolo'nun vurguladığı hususlar hem o zamanki uluslararası durumu ve hem de İtalya'nın Milletler Cemiyeti hakkındaki görüşlerini ve emperyalist hedeflerini net bir şekilde açıklamaktadır.

11 Ağustos 1932 tarihinde Aloisi, davet ettiği Vasıf (Çınar) Bey ile son zamanlarda Türk-İtalyan ilişkilerini olumsuz olarak etkileyen konular hakkında yaptığı mülakatta; Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmek için yaptığı faaliyetler hakkında İsmet Paşa'nın Roma görüşmeleri esnasında İtalyan tarafına bilgi verilmemiş olmasından duyduğu rahatsızlığı belirtmektedir.¹²¹²

Mussolini, Türkiye büyükelçiliğine atanan Lojacono'ya gönderdiği tebrik telgrafına eklediği 1 Eylül 1932 tarihli talimatta; Türk-İtalyan ilişkilerinin 1928-1932 yılları arasında kaydetmiş olduğu önemli mesafeyi vurgulamaktadır. Mussolini, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmek için yaptığı çalışmalar hakkında İtalya ile istişarede bulunmamasından ve önceden haberdar etmemesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte ancak Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının kendisini etkilemediğini belirtmektedir.¹²¹³

Japonya, Almanya ve İtalya'nın cemiyetten uzaklaşma eğilimleri, ABD'nin sıkı bir yalnızlık politikası gütmekte olması Cemiyet'in evrenselliğini tehlikeye atan konulardır. Bu ortamda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılımı ayrıca önem kazanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin de bir süre sonra Milletler Cemiyeti'ne katılmasıyla Doğu'nun iki önemli devleti Milletler Cemiyeti'ne dahil olacaktır. Bu durum uluslararası alanda ve Milletler Cemiyeti çevrelerinde olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda Türkiye'nin 1932'de Cemiyet üyeliğine davet edilerek kabul edilmesi önemli bir siyasal ve diplomatik bir başarı olarak görülmelidir. Diğer yandan, Türkiye'nin 1932'de kendisiyle oldukça yakın ilişkileri olan Sovyetler Birliği ve İtalya'nın karşı çıkmalarına rağmen Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve kolektif bir güvenlik

¹²¹¹ A.Akşin, **a.g.e**, s.170-171.

¹²¹² **DDI**, 7/XII, Belge.196, 11 Ağustos 1932, s.279-280.

¹²¹³ **DDI**, 7/XII, Belge.237, 1 Eylül 1932, s.333-334.

sistemi içinde yer alması Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası arenada bağımsız bir politika izlemek arzusunun da bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Mustafa Kemal Atatürk tarafından “millî politika” olarak nitelendirilen bu yöntem, kimsenin etkisi altında kalmadan Türkiye'nin millî menfaatleri doğrultusunda bir dış politika izlenmekte olduğunun bir işaretidir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olarak uluslararası sahada sözü dinlenen ve uluslararası meselelerde oy veren bir konuma yükselmiştir. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girerken devamlı Konsey üyeliğini elde edememiş olmasına rağmen, 17 Eylül 1934 tarihinde 3 yıl için Konsey üyeliğine seçilmiştir. Tevfik Rüştü Bey, 1937'de Konseye başkanlık etmiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti içinde aktif bir politika izlemiş ve kurulduktan sadece 10 yıl sonra uluslararası alanda saygı gören bir devlet haline gelmiştir. Bunu hem Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edilişinde ve hem de Milletler Cemiyeti Konseyi'ne seçilmesinde görmek mümkündür.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne dahil olması sonrasında cemiyetin çalışmalarına büyük bir disiplin ile katılmış ve aldığı kararlara uymuştur. Türkiye ayrıca Mütecavizin Tarifi Antlaşmaları, Balkan Paktı, Sadabat Paktı ve Montrö Antlaşması ile bölge ve dünya barışına önemli katkılar sağlamıştır. Bu dönemde Hatay sorunu, Musul sorununun çözümünün aksine, zamanın siyasal koşulları içinde Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin davasına uygun biçimde çözülmüştür. Diğer yandan, Habeşistan-İtalya Savaşı sırasında, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 16.maddesi uyarınca alınan ekonomik ve parasal yaptırımlara Türk Hükûmeti iştirak etmiştir. Türkiye Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerine karşı toplanan Nyon ve Cenevre Konferansı'na katılarak bölge barışına hizmet etmiştir.

Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne dahil olmasıyla elde ettiği diplomatik kazanımlarını şöyle özetlemektedir:

*“Her şeyden evvel bu milletler ile aramızdaki işleri düzelttik. Milletler Cemiyeti müessesine girmiş olmak sayesinde birçok devletlerle, seyahatler ve ziyaretler gibi nümayişlere ve tefsirlere kapı açan vasıtalara, müracaata mecbur kalmadan temas etmek imkânlarını kazandık. Bu suretle karşılıklı ziyaretleri, lüzumlu olan yerlere ve hadiselere ayırabildik.”*¹²¹⁴

¹²¹⁴ Tevfik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, 2. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 2010, s.108.

2.4.4. Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” Girişimi ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği¹²¹⁵

2.4.4.1. Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” Projesi'nin Ortaya Çıkması

Faşist İtalya'da 12 Eylül 1929 tarihinden beri dışişleri bakanlığını sürdürmekte olan Dino Grandi'nin 20 Temmuz 1932 tarihinde görevine son verilmesi ve Mussolini'nin bu bakanlığı da üstlenmesinden sonra, İtalyan dış politikasında önemli değişikliklerin meydana gelmekte ve bu durum Türk-İtalyan ilişkilerini de etkilemektedir.¹²¹⁶ Mussolini, Grandi'nin uygulamakta olduğu ve uzun dönemde yarar getirebilecek denge ve diplomasiye dayalı barışçı politikalardan ziyade hemen elde edilebilecek başarılarla ihtiyaç duymaktadır. Mussolini'nin bu dönemde diğer ülkeler tarafından da endişe ile izlenen politikası, yabancı ülkelere çeşitli entrikalar çevirmek ve bu ülkeleri istikrarsızlaşmak olarak değerlendirilmektedir.¹²¹⁷

Mussolini, Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya'nın Avusturya-Macaristan ve Alman ordularını yendiği Vittorio Veneto savaşının¹²¹⁸ yıldönümüne rastlayan günlerde savaşın geçtiği yerlerdeki şehirleri ziyaret etmektedir.¹²¹⁹ Mussolini, bu gezi kapsamında ziyaret ettiği ve Faşizm hareketinin en çok dirençle karşılaştığı şehir olan Torino'da, 23 Ekim 1932 tarihinde Castello meydanında, kendisini izlemek üzere gelen ve büyük gösteriler yapmakta olan 500.000 kişiden fazla bir kalabalık önünde oldukça uzun bir konuşma yapmıştır.¹²²⁰ Mussolini bu konuşmasında Türkiye'de tepki yaratan “Dört Güç Paktı” projesini ortaya atacaktır. Bu konuşma Türk-İtalya ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. Mussolini bu konuşmasında özet olarak; İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan adaletsiz antlaşmaların revizyonunu istediğini, Almanya'nın eşitlik taleplerinde haklı olduğunu, Milletler Cemiyeti'nin sağlıklı olmadığını kendisinin Avrupa'da hegemonya istemediğini belirtmekte; barış ve ekonomik kalkınmanın devamı için İngiltere, Fransa,

¹²¹⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Yeter Mengeş, “Mussolini'nin Dört Güç Paktı ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Güz 2020, Sayı. 102, 137-200.

¹²¹⁶ Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde...*, s.318-319.

¹²¹⁷ Temel İskit, *Diplomasi Tarihi*, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007, s.186.

¹²¹⁸ **Vittorio Veneto Savaşı:** Birinci Dünya Savaşı'nda, 24 Ekim-19 Kasım 1917 tarihleri arasındaki Caporetto yenilgisi sonrasında Avusturya-Macaristan ve Alman kuvvetleri Piave Irmağına kadar olan Kuzey İtalya topraklarını işgal etmiştir. İtalyan kuvvetleri, 24 Ekim-3 Kasım 1918 tarihleri arasında, İngiliz, Fransız ve ABD kuvvetlerinin de desteği ile Avusturya-Macaristan ve Alman kuvvetlerine karşı taarruza geçerek, karşısındaki kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır. Bu cephedeki çatışmaları sona erdiren bu zafer ile Kuzey İtalya, Avusturya-Macaristan işgalinden kurtulmuştur.

¹²¹⁹ “L'omaggio ai caduti in guerra e l'inaugurazione dell'acquedotto del Monferato”, *La Stampa della Sera*, 25-26 Ekim 1932.

¹²²⁰ “Torino Ha Accolto Il Duce Con La Grande Manifestazione del Decennale”, *Il Popolo d'Italia*, 24 Ekim 1932. “Cinquecentomila Persone Ascoltano Il Discorso del Duce a Torino”, *Il Messaggero*, 25 Ekim 1932. “Mussolini Torino'da” *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1932.

Almanya ve İtalya arasında bir “Dört Güç Paktı”¹²²¹’nın kurulmasının uygun olacağını ifade etmektedir.¹²²²

İtalyan kamuoyunda Mussolini’nin Torino konuşması genel olarak olumlu karşılanmaktadır. Corriera della Sera, Mussolini’nin önerdiği dört devlet arasındaki iş birliğinin, barışa katkı yaparak ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlayacağını belirtmektedir.¹²²³ Gazzetta del Popolo ise Mussolini tarafından teklif edilen iş birliğinin dünya barışını gerçekten garanti edebileceğini ifade etmektedir.¹²²⁴ İtalya’nın Paris Büyükelçisi Kont Pignatti; Mussolini’nin Torino konuşmasında kullandığı ılımlı tonun Paris’te siyasi, diplomatik ve entelektüel çevrelerde olumlu karşılandığını bildirmektedir.¹²²⁵

Virginio Gayda, “Dört Güç Paktı” düşüncesinin aniden ortaya çıkan bir fikir olmadığını, Avrupa’nın siyasi evrimine koşut olarak geliştiğini ve Mussolini’nin 18 Nisan 1932 tarihinde Büyük Faşist Konseyi’nde, “revizyonunun yeni bir savaşı engellemek için gerektiğini” ifade ettiği konuşmasında belirginleştiğini iddia etmektedir.¹²²⁶

İtalya tarafından hazırlanan 4 Mart 1933 tarihli “Dört Güç Paktı” taslak metni¹²²⁷ Almanya Başbakanı Hitler’e iletilmek üzere 14 Mart 1933 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı’na gönderilmiştir.¹²²⁸ Projenin Hitler tarafından “parlak bir fikrin ürünü” olarak değerlendirilmesi¹²²⁹ sonrasında “Dört Güç Paktı” metni 18 Mart 1933 tarihinde Roma’ya gelen İngiliz Başbakanı ile de müzakere edilerek süreç başlatılacaktır.¹²³⁰ İtalyan dış politikasında da “tono fascista”¹²³¹ yı yeşertmek düşüncesinde olan Mussolini, “Dört Güç Paktı” projesini “Batılı demokratik ve özellikle sosyalist çevrelerde sempati ile karşılanacak ılımlı ve makul bir revizyonizm aracı” olarak görmektedir.¹²³²

¹²²¹ **Dört Güç Paktı:** (İtalyanca: Patto A Quattro, İngilizce: Four Power Pact): Kamuoyunda daha sonra “Mussolini Paktı” olarak da isimlendirilecektir.

¹²²² Renzo De Felice, **Mussolini, Il Duce**, Gli Anni del Consenso, (1929-1936), Einaudi, Torino, 1974, s.444. “Il Discorso di Piazza Castello”, **La Stampa della Sera**, 24-25 Ekim 1932. “Mussolini’s Speech”, **The Times**, 25 Ekim 1932.

¹²²³ “La Politica Fascista della Pace e della Giustizia”, **Corriera della Sera**, 24 Ekim 1932, s.3.

¹²²⁴ “Italian Comment”, **The Times**, 25 Ekim 1932.

¹²²⁵ **DDI, 7/ XII**, Belge.370, 28 Ekim 1932, s.466-467. **DDI, 7/ XII**, Belge.374, 30 Ekim 1932, s.470-471

¹²²⁶ Virginio Gayda, **Cosa Voule L’Italia?** IV.Edizione, Ed. di Il Giornale d’Italia, Roma, 1940, s.141.

¹²²⁷ “Progetto di Patto Politico di Intesa e di Collaborazione fra Le Quattro Potenze Occidentali”, **DDI, Seri 7, C.XIII**, (1 Ocak-15 Temmuz 1933), Belge.165, 4 Mart 1933, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1989, s.175.

¹²²⁸ **Documents on German Foreign Policy (DGFP), Seri C, 1933-1937, C.I**, 30 Ocak-14 Ekim 1933, US Government Printing Office, Ocak 1957, Belge. 83, 14 Mart 1933, s.160-163.

¹²²⁹ **DDI, 7/ XIII**, Belge.211, 16 Mart 1933, s.229.

¹²³⁰ Bkz. **DDI, 7/ XIII**, Belge.231, 18 Mart 1933, s.248-254.

¹²³¹ **Tono Fascista:** Faşist ruh, Faşist karakter.

¹²³² Giampiero Carocci, **Faşizmin Tarihi**, (Çev. Muhittin Yılmaz), Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 1965, s.96.

2.4.4.2. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'nin Amacı

Mussolini'ye göre; Versay Antlaşması'nın Almanya'ya silahlanmada eşit haklar tanımaması sorununa bir çözüm bulunamazsa, Almanya Versay hükümlerine aykırı olarak silahlanmaya başlayacak ve bu durum Avrupa barışını tehlikeye sokacaktır. Mussolini bu sorunu ortadan kaldırmanın yolunun; İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında bir dördümlü pakt yapılarak, bu devletlerin onayı olmadan Versay Antlaşması hükümlerinde bir değışiklik yapılmasını engellemek ve kademeli olarak Almanya'ya silahlanmada eşit haklar vermek olduğunu değerlendirmektedir. Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesi ve İngiltere'nin izlemekte olduğu "yatıştırma siyaseti-appeasement policy"nin sağladığı ortamdan faydalanmak ve revizyonist ve anti revizyonist devletler arasında mevcut çekışmelerden yararlanmak isteyen Mussolini, Sovyetler Birliğı ve komünizmi de Avrupa dışında tutmak istemektedir.¹²³³

Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesi düşüncesinin ardında, İtalya'nın mevcut uluslararası ortamda ekonomik, askerî ve siyasal bakımdan büyük güçlerden birisi olduğu ve dünya meselelerinde daha fazla söz sahibi olması gerektiğı anlayışı yatmaktadır. Mussolini'ye göre dünyada mevcut devletler arasında hiyerarşik bir sistem olmalı, büyük güçler dünya meselelerinde diğler devletleri yönetmeli, İtalya da bu devletler arasında lider durumunda olmalıdır. İngiltere ve Fransa'nın etkisi altındaki Milletler Cemiyeti'nde bu amacını gerçekleştirebilecek manevra alanı bulamayan Faşist lider, dünyanın içinde bulunduğu ekonomik, siyasal kriz ve güvensizlik ortamından faydalanarak, kendi emellerini gerçekleştirmek için Milletler Cemiyeti dışında bir mekanizma kurulmasını arzu etmektedir. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesinin gerçekleştirilmesi halinde, Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulmuş olan güçler dengesi değışecek, Avrupa meselelerinin çözümünde dört büyük devletin çıkarları ön plana alınacağından daha küçük Avrupa devletlerinin ihtiyaç ve menfaatleri göz ardı edilebilecektir.

2.4.4.3. Roma'da Mussolini-MacDonald Görüşmesi

İngiltere Başbakanı J.Ramsay MacDonald ve Dışışleri Bakanı John Simon, Mussolini'nin davetlisi olarak geldikleri Roma'da 18-19 Mart 1933 tarihlerinde Palazzo Venezia (Venedik Sarayı)'da Mussolini ile yüz yüze görüşmelerde bulunmuştur.¹²³⁴ İngiliz Büyükelçi Graham ve İtalya Dışışleri Müsteşarı Suvich'in de iştirak ettiğı görüşmelerde Mussolini; "Dört Güç Projesi" hakkında bilgi vermekte, Locarno antlaşmalarına benzeyen

¹²³³ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.130.

¹²³⁴ *DGFP, C/I*, Belge.102, 20 Mart 1933, s.185-186.

bu projenin Avrupa'nın birbirine düşman iki bloka ayrılmasının önüne geçerek barışı garanti edeceğini, Almanya'nın büyük güçler arasında tutularak silahlanmasının kontrol altına alınabileceğini ifade etmekte ve antlaşmaların revizyon ihtiyacına dikkat çekerek, “Antlaşmaların kutsal fakat ölümsüz olmadığını” belirtmektedir. MacDonald ise bu görüşmelerde; “Dört Güç Paktı” düşüncesinin kendisinin vurgulamakta olduğu hususlara¹²³⁵ uygun olduğunu ancak Fransa'nın bu pakti kabulde zorlanabileceğini belirtmektedir. Toplantı tutanaklarından sonuç olarak; pakt metni konusunda İngilizlerin karşı tekliflerini hazırlayarak Mussolini'ye iletmesi ve MacDonald'ın Paris'e giderek Fransa Başbakanı Daladier'e pakt hakkında bilgi vermesi konusunda mutabakata varılmış olduğu görülmektedir.¹²³⁶

MacDonald, Roma'da gazetecilere yaptığı açıklamada; Mussolini ile fikir birliği içinde olduklarını, Fransa ve Almanya'ya her şeyin eksiksiz olarak aktarılacağını, Roma mülakatlarından dolayı kimsenin telaşa kapılmasına gerek olmadığını ifade etmekte ve “Roma'da ‘Katolikçe ve Avrupalıca’ genel ve kapsayıcı bir tarzda davrandık” demektedir.¹²³⁷ İtalyan resmî tebliğinde; dört büyük devletin, Briand-Kellog Paktı anlayışı çerçevesinde kuvvete başvurulmaması ve Avrupa için uzun bir barış devrinin temini için iş birliği yapılmasını içeren bir “anlaşma projesi” hazırlamış olduğu belirtilmektedir.¹²³⁸

İtalyan basınında Mussolini'nin MacDonald ile yapmış olduğu görüşmelerin dünyada büyük ilgiyle karşılandığını ve ümitler uyandırdığı belirtilmektedir.¹²³⁹ İtalyan Senatosu'nda Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” projesini öven açıklamalar yapılmaktadır.¹²⁴⁰ Virginio Gayda, Il Giornale d'Italia'da yayımlanan makalesinde bu görüşmeleri “mutlu bir başlangıç” olarak nitelendirmektedir.¹²⁴¹

İngiliz Başbakanı MacDonald, Roma Mülakatı'na ilişkin olarak 22 Mart 1933 tarihinde İngiliz Bakanlar Kurulunda verdiği bilgide, Roma'ya Mussolini tarafından davet edilmiş olduğunu, Roma'da Mussolini tarafından dört büyük Avrupa devletinin 10 yıl süreyle biraraya gelmeleri düşüncesini öne sürdüğünü belirtmektedir. Mussolini'nin antlaşmaların

¹²³⁵ MacDonald tarafından, bu görüşmeden hemen önce, Cenevre'de toplanan Silahsızlanma konferansında silahları azaltma ile ilgili kriterler gündeme getirilmiştir. Bkz. “İngiltere ile Fransa Arasında Sıkıcı Durumlar Var”, **Vakit**, 16 Mart 1933.

¹²³⁶ **DDI, Seri 7/XIII**, Belge.231, 18 Mart 1933, s.248-254. **DDI, 7/XIII**, Belge.237, 19 Mart 1933, s.256-260.

¹²³⁷ “Dichiriazioni di MacDonald alla Stampa Italiana”, **Il Giornale d'Italia**, 21 Mart 1933. “MacDonald Diyor Ki”, **Yeni Asır**, 22 Mart 1933.

¹²³⁸ “Il Comunicato Ufficiale”, **Il Popolo d'Italia**, 21 Mart 1933. “Resmî Tebliğ”, **Yeni Asır**, 21 Mart 1933.

¹²³⁹ “La Portata dei Colloqui Roman di Mussolini, MacDonald e Simon”, **Il Giornale d'Italia**, 21 Mart 1933.

¹²⁴⁰ “L'Italia Fascista Per La Pace Nel Mondo”, **Il Messaggero**, 22 Mart 1933. Comunicazioni del Duce al Consiglio dei Ministri”, **La Stampa**, 22 Mart 1933. “Il Senato Saluta Mussolini con Una Grande Manifestazione”, **Il Giornale d'Italia**, 22 Mart 1933. “Mussolini Nazırlar Meclisinde İzahat Verdi”, **Yeni Asır**, 23 Mart 1933.

¹²⁴¹ Virginio Gayda, “Felice Inizio”, **Il Giornale d'Italia**, 21 Mart 1933.

revize edilmemesi halinde Avrupa’da barışın tehlikede olacağına ve özellikle Danzig koridoru meselesine değinerek, Almanya’nın silahlanmasına karşı olduğunu ifade ettiğini, Mussolini tarafından kendi ana fikrinin “*antlaşmaların kutsal fakat ölümsüz olmadıklarını*” belirterek ifade etmiş olduğunu kaydetmektedir.¹²⁴² MacDonald 23 Mart 1933 tarihinde Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada ise Mussolini tarafından kendisine, Avrupa barışı için dört Avrupalı devlet arasında etkin bir iş birliğini öneren, Milletler Cemiyeti çerçevesinde kalacak bir planın sunulduğunu ifade etmektedir.¹²⁴³ “*Dört Güç Paktı*” hakkında bilgi veren Dışişleri Bakanı John Simon ise “...*Hiçbir noktada hiçbir şekilde anlaşma olduğunu beyan etmedik.*” Demektedir.¹²⁴⁴ MacDonald, 31 Mart 1933 tarihinde Mussolini’ye gönderdiği özel mektubunda; Daladier ile yaptığı özel görüşme hakkında bilgi vermekte, Fransız tarafının pakt projesine çok sıcak bakmamakla birlikte düşmanca da yaklaşmadığını ifade etmektedir.¹²⁴⁵

MacDonald’ın Daladier ile görüşmesi sonrasındaki olumlu demeçler İtalyan basınında büyük bir iyimserlikle ele alınmakta, Mussolini’nin projesinin tüm dünyanın gündemi haline geldiği yorumu yapılmaktadır.¹²⁴⁶

2.4.4.4. “Dört Güç Paktı” Metninin Kamuoyuna Açıklanması

Mussolini’nin “*Dört Güç Paktı*” projesinin gizli tutulan taslak metninin Paris’te Le Matin gazetesinde 31 Mart 1933 tarihinde yayımlanması¹²⁴⁷ İtalyan tarafında şaşkınlıkla karşılanacak ve Mussolini tarafından bu olay bir “*gazetecilik sızması*” olarak değerlendirilecektir.¹²⁴⁸ Türk basınında da yayımlanana taslak metinde yer alan hususlar şu şekilde sıralanmaktadır:¹²⁴⁹

“Madde.1: Dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya) Briand-Kellog ve kuvvete başvurmama antlaşmaları çerçevesinde barışın korunması için iş birliği yapacaklardır.

Madde.2: Dört büyük devlet barış antlaşmalarının, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi çerçevesinde revizesi esasını kabul etmektedirler.

Madde.3: İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri Silahsızlanma Konferansı’nda tam bir sonuca varılamaması halinde; aralarında tespit edecekleri esaslar dahilinde ve aşamalı olarak “Almanya’ya hukuksal eşitlik” hakkı verilmesini kabul etmişlerdir.

¹²⁴² **Cabinet Papers**, 20 (33) 10, 22 Mart 1933, s.14-16.

¹²⁴³ “A Ten Year Pact Proposed”, **The Times**, 24 Mart 1933.

¹²⁴⁴ “The Four Power Pact”, **The Times**, 15 Nisan 1933.

¹²⁴⁵ **DDI**, 7/XIII, Belge.344, 31 Mart 1933, s.367-370.

¹²⁴⁶ “Il Patto Mussolini All’Ordine del Giorno in Tutto in Mondo”, **Il Giornale d’Italia**, 26 Mart 1933.

¹²⁴⁷ “Le Texte Officiel du Projet de Pace a Quatre de M.Mussolini” **Le Matin**, 31 Mart 1933.

¹²⁴⁸ **DDI**, 7/XIII, Belge.333, Dipnot.5, 31 Mart 1933, s.358.

¹²⁴⁹ “Dört Büyük Devlet İtilafı”, **Akşam**, 4 Nisan 1933. “Roma Mülakatında Neler Tespit Edildi”, **Milliyet**, 5 Nisan 1933.

Madde.4: Müstemleke meselelerinde dört büyük devlet mümkün olduğunca müşterek bir hareket tarzı takip edeceklerdir.

Madde.5: Üç ay içinde parlamentoların onayına arz edilecek pakt, 10 yıl süreyle geçerli olacak ve bitiminden 1 yıl önce taraflardan birisi tarafından ilga edilmedikçe 10 yıl daha uzayacaktır.

Madde.6: Bu antlaşma Milletler Cemiyeti'ne kaydettirilecektir."

2.4.4.5. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'ne Avrupa'da Tepkiler

Dörtlü pakt üyesi olacak devletlerin, o sıralarda Milletler Cemiyeti üyesi ve Locarno Antlaşmaları'nın tarafları olarak, aralarında iş birliği için yeteri kadar bağlantı olmasına rağmen ayrıca bir ittifaka yönelmeleri ihtimali, Avrupa devletlerini haklı olarak kuşkuyla sevk etmektedir.¹²⁵⁰ Diğer yandan, revizyonist İtalya ve Almanya ile anti-revizyonist Fransa ve İngiltere'nin aralarında bu kadar derin çıkar çatışmaları varken nasıl mutabık kalabildiklerinin altında yatan gerçek niyetin ne olabileceği merak ve endişe yaratmaktadır.¹²⁵¹

Mussolini'nin bu girişimi ile Avrupa üzerinde bir çeşit hegemonya kurulmaya çalışıldığından kuşkulanan Küçük Antant devletlerini (Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya) temsilen Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu, Fransa Hükûmeti nezdinde Fransız basını tarafından da desteklenen bir girişimde bulunarak bu pakta engel olmaya çalışacaktır.¹²⁵² Küçük Antant devletlerinin bu girişiminden somut bir netice alınamayacaktır.¹²⁵³

Almanya'nın yeniden silahlanarak kendisine ve garanti verdiği Küçük Antant ve Polonya'ya tehdit oluşturmamasından endişe eden Fransız kamuoyunda "Dört Güç Paktı" projesine karşı ciddi bir tepki vardır.¹²⁵⁴ Fransa eski Başbakanı Herriot, şöyle demeç vermektedir: "...Büyük devletlerin, küçük devletlerin mukadderatını tayin etmek hakkına sahip olmasını istemekle emperyalizm yapılmış oluyor."¹²⁵⁵ Başbakan Daladier, Fransız Meclisi'nde yaptığı konuşmada; "Dört Güç Paktı" projesinin "Kutsal İttifak"ı çağrıştırdığını ifade etmektedir.¹²⁵⁶ Bu açıklamalara karşın, Fransız Meclisi Mussolini'nin projesi üzerinde çalışılması yönünde karar alacaktır.¹²⁵⁷

Avrupa'da harp koşullarının ortaya çıkma ihtimali İngiliz kamuoyunda endişe ile karşılanmaktadır. İngiltere eski Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, Avam Kamarasında

¹²⁵⁰ "Dörtlerin Diktatörlüğünden Orta Devletler Endişe İçindedirler", **Yeni Asır**, 24 Mart 1933.

¹²⁵¹ Aynı dört devletin, 30 Eylül'de 1938 tarihinde imzalayacakları ve Çekoslovakya'nın sonunu getirecek olan Münih Anlaşması hatırlanmalıdır. Bkz. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.581-582.

¹²⁵² "In Attesa dell'arrivo di Titulescu", **Il Messaggero**, 31 Mart 1933. "Mussolini Planı ve Fransa", **Akşam**, 2 Nisan 1933.

¹²⁵³ Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi, C.4**, Tekin Yayınevi yay., İstanbul, 2000, s.1447.

¹²⁵⁴ "Dört Devlet Birliği Galiba Suya Düşüyor", **Akşam**, 23 Mart 1933.

¹²⁵⁵ "Avrupa Haritası Yeni Baştan Yapılamaz", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1933.

¹²⁵⁶ "Dörtler Meclisi Eski Mukaddes İttifak'a Benzer", **Akşam**, 8 Nisan 1933.

¹²⁵⁷ "Daladier Parla alla Camera del Piano Mussolini", **Il Messaggero**, 7 Nisan 1933.

yaptığı konuşmada; revizyonu “tehlikeli bir kelime” olarak nitelemekte ve şöyle söylemektedir: “*Almanya’ya fedakârlık zamanı değildir.*”¹²⁵⁸ Türkiye’nin Varşova Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda; “*Paris Hükûmeti’nin Dörtler Direktuarına beyanı muvafakat etmesi Fransızlar hakkında beslenen son ümidi de berhava etti.*” ifadesinden Polonya kamuoyunun tepkisi anlaşılmaktadır.¹²⁵⁹ “Dört Güç Paktı” söylentileri Küçük Antant devletleri arasında endişe ve korkuya neden olmaktadır.¹²⁶⁰ Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Eduard Benes, “Dört Güç Paktı”nın uygulanması halinde Milletler Cemiyeti’nin çökeceğini ifade etmektedir.¹²⁶¹

Sovyet kamuoyunda “Dört Güç Paktı”na ilişkin olumsuz eleştiriler yapılmaktadır¹²⁶². İzvestiya gazetesi “*bir siyaset pazarı kurmak için tröst teşkil edilmekte olduğunu*” iddia etmekte, Pravda gazetesi ise İngiltere’nin Versay Antlaşması’nı muhafaza ederek çıkacak anlaşmazlıklarda hakem rolüne soyunmak ve Alman Faşizmi’ni Doğu’ya yöneltmek amacıyla olduğunu belirtmektedir¹²⁶³.

Mussolini, Avrupa’nın değişik ülkelerinden yükselen bu eleştirilere cevap olarak, Budapeşte’de yayımlanan Ester Lloyd gazetesinde 11 Nisan 1933 tarihinde “*Muahedeler Dahi Fanîdir*” başlığıyla yayımlanan makalesinde; sulh antlaşmalarının sonsuza kadar değişmeden kalamayacağını, bu konuda Sevr Antlaşması’nın bir örnek olduğunu, Milletler Cemiyeti’nin bu konulara zamanında müdahil olmadığı takdirde, Cenevre Gölü kıyısında inşa edilen “*görkemli binası son taşına kadar tamamlansa da*”, varlığının son bulacağını ifade etmektedir.¹²⁶⁴

2.4.4.6. Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” Projesi Karşısında Türkiye’nin Durumu

Mussolini’nin açıkladığı “Dört Güç Paktı” projesi aslında kendisi açısından Türkiye stratejisinden bir sapma anlamına gelmektedir. Bu projenin Türkiye’yi İtalya’dan biraz daha uzaklaştıracağı, “Dört Güç Paktı” teklifinin ortaya çıkması sonrasında İtalya ve Türkiye’nin farklı kamplarda yer almalarıyla anlaşılabacaktır. Bu arada, Roma’daki Türkiye Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur’un, tüm yabancı büyükelçilere verilen bir resepsiyonda, “Dört Güç

¹²⁵⁸ “Sir A.Chamberlain’s Anxiety”, **The Times**, 15 Nisan 1933.

¹²⁵⁹ **BCA**: 030.10.0.0/245.658.8, 8 Nisan 1933.

¹²⁶⁰ “Roma Mülakatı Küçük Devletleri Endişeye Düşürdü”, **Akşam**, 22 Mart 1933.

¹²⁶¹ “M.Benes’in Beyanatı”, **Milliyet**, 9 Nisan 1933.

¹²⁶² **DDI**, 7/XII, Belge.509, 5 Aralık 1932, s.620.

¹²⁶³ “Sovyet Rusya Dörtler Misakını İstemiyor”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1933.

¹²⁶⁴ **BCA**: 030.10.0.0/ 226.524.5, 25 Nisan 1933.

Paktı” aleyhine görüş belirtmesi, sadece İtalyanlarda değil, Almanya Büyükelçisinde de rahatsızlık yaratacaktır.¹²⁶⁵

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün, daha başlangıçtan itibaren Mussolini’nin dördtlü pakt girişiminin hayırlı olmayacağını değerlendirerek, “*bu tertibin bozulması gerektiği*” direktifini vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk, Ankara’da yabancı devlet temsilcilerine Ankara Palas’ta verilen bir akşam yemeği esnasında konuyu alenen açarak; böyle bir dördtlü pakt girişiminin gereğini anlayamadığını ve Türk Hükûmeti’nin bunu iyi karşılamayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir.¹²⁶⁶ Atatürk, İtalya Büyükelçisi Vincenzo Lojacono ile yaptığı görüşmede; 14 milyonluk nüfusa sahip Türkiye’nin kaderinin dört büyük devlet tarafından çizilemeyeceğini belirtmektedir.¹²⁶⁷ İtalyan diplomatik belgelerinde; Mussolini’nin Torino’da yaptığı ve dört Avrupalı büyük devletin iş birliğini öngören konuşmasının, Türk Hükûmeti tarafından kızgınlık ile karşılandığı ifade edilmektedir.¹²⁶⁸

Türkiye, batılı büyük devletlerin çıkarları gerektirdiğinde, aralarındaki çelişkileri bir tarafa bırakarak birlikte hareket edebildiklerini Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Millî Mücadele döneminde bizzat yaşayarak öğrenmiş ve bu durumdan kurtulmak için çok büyük fedakârlıklar yapmak zorunda kalmıştır. Türk devlet adamları Lozan Barış Konferansı sürecinde de karşı karşıya kaldıkları Fransız-İtalyan-İngiliz blokuyla tekrar karşı karşıya gelmekten endişe etmektedirler. Balkanlar ve Doğu Akdeniz’e yabancı bir gücün müdahale etmesi durumunda büyük karışıklıklar meydana geleceği ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin bundan olumsuz etkileneceğini değerlendiren Ankara; bu durumu engellemek maksadıyla, 1930’dan itibaren, özellikle Yunanistan’la birlikte inisiyatif alarak, bir Balkan birliği gerçekleştirilmesi yönünde gayret göstermektedir. Bu çabaların meyvelerinin toplanabileceği bir dönemde ortaya çıkan “Dört Güç Paktı” projesi Türkiye açısından oldukça olumsuz olarak karşılanmaktadır.

Mussolini’nin planı hakkında Türk basınında endişeli yorumlara rastlanmaktadır. Bunlardan birisinde Akşam gazetesinde Z.H. rumuzuyla yayımlanan bir makalede; Mussolini ile görüşen MacDonald’ın amacının, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında dünya sorunları konusunda bir uzlaşma aramak ve Avrupa siyasetini idare etmek olabileceğini belirtmekte ve şöyle ifade etmektedir: “*Dünya politikası yeni bir safhaya giriyor. Yeni bir toplanma,*

¹²⁶⁵ DGFP, C/I, Belge:109, 22 Mart 1933, s.202.

¹²⁶⁶ Tefik Rüştü Aras, **Görüşlerim, C.I**, s.59.

¹²⁶⁷ Dilek Barlas, “Atatürk Döneminde Balkan Politikası”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz. Berna Türkoğan), ATAM yay., Ankara, 2010, s.282.

¹²⁶⁸ DDI, 7/XII, Belge.509, 5 Aralık 1932, s.620.

birleşme hareketi var. Gözümüzü dört açmalıyız."¹²⁶⁹ Necmeddin Sadık (Sadak); Avrupa'daki "siyasal gelişmelere ve silah lobisinin çalışmalarına" dikkat çekmekte¹²⁷⁰, Yunus Nadi; Mussolini'nin projesindeki asıl maksadın "fena hudutlarla millî hayatları paramparça edilmiş" milletlerin şikâyetlerini çözmek için "muahedelerin tadili" meselesi olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷¹ Şevket Süreyya; "Dört Güç Paktı"nın, emperyalist devletlerin kendi aralarında emperyalizmin planlısına geçmek için uzlaşmalarının bir ifadesi olduğunu belirtmekte ve şöyle seslenmektedir: "...Marifet, eseriniz olan felâketlerin ve eseriniz olan sefaletlerin lisanından anlamaktır. Eğer bunları bir dinlerseniz, Dörtler Kulübü'nde pek de rahat kahveler içilemeyeceğini kolayca anlarsınız."¹²⁷² Burhan Asaf, "Dört Güç Paktı"nın "bir tarafta sermayeci ve sanayici memleketler, diğer tarafta hammaddeci ve ziraatçı memleketler" olmak üzere dünyayı yeniden savaş öncesindeki sisteme çevirmek istediğini belirtmektedir. Asaf'a göre; "...büyük devletleri bir araya getiren tek ve kuvvetli sebep, sermayedarlık nizamı ile bundan kuvvet alan emperyalizmin yıkılmaları tehlikesidir."¹²⁷³

Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesi; İngiltere, Fransa, Küçük Antant devletleri ile Polonya, Sovyetler Birliği ve Türkiye'de yarattığı tepkiler sonrasında geçici bir süreliğine gündemden düşecek, ancak dört devlet arasındaki görüşmeler gizli olarak devam edecektir. Bu dönemde İtalya dışişleri bakanlığı tarafından yapılan çalışmalar neticesinde; İngiliz, Fransız ve Alman büyükelçilerinin de katkılarıyla düzenlenen pakt metninin, 4 Mayıs 1933 tarihinde Berlin'e gönderildiği ve metnin üzerinde Hitler tarafından kabul edildiğine dair bir not eklenmiş olduğu görülmektedir.¹²⁷⁴

2.4.4.7. "Dört Güç Paktı" Çalışmalarının Yeniden Canlanması ve Pakt Metni Üzerinde Nihai Anlaşma

"Dört Güç Paktı" projesinin gündemden düştüğü bir dönemde, ABD Başkanı Franklin D.Roosevelt tarafından, 16 Mayıs 1933 tarihinde, aralarında Atatürk'ün de bulunduğu 54 devlet başkanına Dünya Ekonomik ve Silahsızlanma Konferansı'nın önemi ile dünya barışı için iş birliği ve anlayış telkin eden bir beyanname gönderilmiştir.¹²⁷⁵ Roosevelt'in

¹²⁶⁹ Z.H, "MacDonald'ın Teklifi", **Akşam**, 22 Mart 1933.

¹²⁷⁰ Necmeddin Sadık, "Harp Tehlikesi Var mı?", **Akşam**, 4 Nisan 1933.

¹²⁷¹ Yunus Nadi, "Direktuar Değil, Muahedelerin Tadili", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1933.

¹²⁷² Şevket Süreyya, "Kadro", **Kadro Dergisi**, S.16, Nisan 1933, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1933, s.8-9.

¹²⁷³ Burhan Asaf, "Liberal Emperyalizmden Dirije Emperyalizme Doğru", **Kadro Dergisi**, S.16, Nisan 1933, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1933, s.31-38.

¹²⁷⁴ **DGFP, C/I**, Belge.208, 4 Mayıs 1933, s.377-378.

¹²⁷⁵ "Roosevelt'in Beyannameyi Ehemniyetle Karşılması", **Akşam**, 18 Mayıs 1933. Bu beyannameye Atatürk tarafından verilen ve gazetelerde yayımlanan cevapta; Dünya Ekonomik ve Silahsızlanma konferansları konusunda Türkiye'nin tutumunun ABD'nin tutumuna oldukça yakın olduğu belirtilmektedir. Bkz. "Amerika ile Bir Fikirdeyiz", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1933.

beyannamesinden sonra Hitler'in 17 Mayıs 1933 tarihinde Reichstag'da yapmış olduğu ve Almanya'nın savaş istemediğini ifade eden ancak sınırlardan şikâyet eden konuşması Avrupa'da siyasal ortamın göreceli olarak yumuşamasına neden olmuştur.¹²⁷⁶ Hitler'in "yumuşaklığı ve barış övgüsüyle" dünyada hayret ve sevinç uyandıran bu konuşma, daha sonra William L. Shirer tarafından bir "*aldatıcı propaganda şaheseri*" olarak nitelendirilecektir.¹²⁷⁷ Hitler bu konuşmasında; silahlanmada eşit muamele istemekte, bu gerçekleşmezse Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ve Silahsızlanma Konferansı'ndan çekileceğini ifade etmektedir. Batı dünyası aşırı bir iyimserlikle bu söylevin son kısmı üzerinde durmayacak ve Hitler'in barış söylemi ön plana alınacaktır.

Bu ortamda "Dört Güç Paktı" meselesi yeniden kamuoyunda yer almaya başlamaktadır.¹²⁷⁸ Mussolini, Büyük Faşist Meclisi'nde yaptığı konuşmada; Roosevelt'in beyannamesi ve Hitler'in nutkundan sonra Avrupa'nın genel havasının hissedilir derecede düzeldiğini ve "Dört Güç Paktı" görüşmelerine devam edilmekte olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷⁹

Almanya ile İtalya arasında devam ettirilen görüşmeler neticesinde, 20 Mayıs 1933 tarihinde Roma'ya gelen Mareşal Hermann Göring, Almanların "Dört Güç Paktı" metni hakkındaki nihai görüşlerini Mussolini'ye iletmıştır.¹²⁸⁰ Mussolini ile Göring arasındaki bu görüşmeler sonucunda pakt metni üzerinde sağlanan mutabakat sonrasında Mussolini'nin metni İngiliz ve Fransız büyükelçilerle görüşerek neticelendirmiş olduğu, bundan sonra İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin onayına gönderilmiş olduğu, İngiliz Hükûmeti'nin pakt metnine 26 Mayıs 1933 tarihinde prensip olarak onay verdiği, pakt metni üzerindeki mutabakatın ise 28 Mayıs 1933 tarihi itibarıyla büyük ölçüde tamamlandığı anlaşılmaktadır.¹²⁸¹ İtalya'nın Berlin'deki Büyükelçisi Cerruti, 30 Mayıs 1933 tarihinde,

¹²⁷⁶ "Hitler Merakla Beklenen Nutkunu Söyledi", **Milliyet**, 18 Mayıs 1933. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.312.

¹²⁷⁷ William L. Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.I**, (Çev. Rasih Güran), 2. Baskı, Ağaoğlu yay., 1970, İstanbul, s.274.

¹²⁷⁸ Bu konuda örnekler için bkz. "I Negoziati per Il Patto a Quattro", **La Stampa**, 22 Mayıs 1933. "Italian Policy", **The Times**, 23 Mayıs 1933. "Roma'nın Yeni Manevrası", **Yeni Asır**, 23 Mayıs 1933. "Dörtler Misakı Nihayet Tahakkuk Ediyor", **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1933.

¹²⁷⁹ "La Seduta del Gran Consiglio", **La Stampa**, 24 Mayıs 1933. "Mussolini'nin Beyanatı", **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1933.

¹²⁸⁰ "Göring Roma'da", **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1933.

¹²⁸¹ **DGFP, C.I**, Belge.258, 22 Mayıs 1933, s.478-479." Roma Müzakeratı Bitti", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1933. **Cabinet Papers**, 36(33)1, 24 Mayıs 1933, s.6. **Cabinet Papers**, 37(33)1, 26 Mayıs 1933, s.2-6. "Four Power Pact, Text Amended, Virtual Agreement Reached", **The Times**, 29 Mayıs 1933.

Hitler'in üzerinde başka değişiklikler yapılmaması kaydıyla pakt metninin mevcut halini kabul ettiğini ve paktın parafe edilmesini istediğini bildirmektedir.¹²⁸²

Bu gelişmelere karşılık Küçük Antant devletlerinin endişeleri halen giderilmiş değildir. İngiltere Dışişleri Bakanı Simon ile Paris'te bir görüşmede bulunan Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Benes, Küçük Antant'ın "Dört Güç Paktı"na karşı olduğunu belirtmektedir.¹²⁸³ Bundan sonra, Küçük Antant Konseyi 30 Mayıs 1933 tarihinde yaptığı açıklamada "Dört Güç Paktı"nın devletler arasındaki düşmanlıkları tahrik edebileceğini ve bu projeye karşı olduklarını beyan etmiştir.¹²⁸⁴ Bu gelişmeler üzerine, Fransa tarafından yapılan bir açıklama yapılarak; Küçük Antant devletleri ile Polonya'ya garanti verilecek ve Fransa'nın hiçbir sınır değişikliğine izin vermeyeceği ilan edilecektir.¹²⁸⁵ Küçük Antant Konseyi bunun üzerine yaptığı açıklamada; sınırların yeniden incelenmesi veya antlaşmaların gözden geçirilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı konusunda Fransa'nın verdiği güvencenin yeterli bulunduğunu ve "Dört Güç Paktı"nın imzalanması konusunda bir sorun olmadığını ilan etmiştir.¹²⁸⁶ Küçük Antant Konseyi'nin bu açıklaması Cenevre'de ve Almanya'da olumlu karşılanmıştır. İtalya'da ise büyük bir sevinç vardır.¹²⁸⁷

2.4.4.8. "Dört Güç Paktı"nın Roma'da Parafe Edilmesi ve Avrupa'da Tepkiler

İngiliz, Fransız ve Alman Büyükelçiler ile İtalya Dışişleri Müsteşarı Fulvio Suvich arasında "Dört Güç Paktı" metni üzerinde 31 Mayıs 1933 tarihi itibarıyla sağlanan nihai mutabakat sonucunda, antlaşmanın imzalanması için hazırlıklar başlatılmıştır.¹²⁸⁸ Bu arada Fransa Hükûmeti; Alman Hükûmeti'nin de metnin son hali üzerinde mutabakat vermesi şartıyla, "Dört Güç Paktı"nın parafe edilmesi için Başbakan Daladier'e yetki vermiştir.¹²⁸⁹ Böylece paktın tamamlanması konusundaki en önemli engel olan Fransız Hükûmeti'nin tutumu aşılmış oluyordu.

Resmî adı "Agreement of Understanding and Cooperation-Anlayış ve İş Birliği Antlaşması" olan ve "Mussolini Paktı" olarak da adlandırılan "Dört Güç Paktı" Antlaşması, 7 Haziran 1933 tarihinde Palazzo Venezia'da Mussolini ile İngiliz, Alman ve Fransız

¹²⁸² DDI, 7/XIII, Belge.742, 30 Mayıs 1933, s.794.

¹²⁸³ "Benes Comunica Che La Piccola Intesa é Contraria al Patto", **La Stampa**, 25 Mayıs 1933.

¹²⁸⁴ "La Piccola Intesa Recede dalla Opposizione", **La Stampa**, 31 Mayıs 1933.

¹²⁸⁵ DGFP, C/I, Belge.269, 29 Mayıs 1933, s.497-500.

¹²⁸⁶ "Little Entente's Decision, Revised Text Accepted", **The Times**, 31 Mayıs 1933.

¹²⁸⁷ "Pace in Europa per Dieci Anni", **La Stampa della Sera**, 1-2 Haziran 1933. Roma'da Sevinç", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1933.

¹²⁸⁸ "L'Imminente Accordo fra le Potenze Europee", **Il Messaggero**, 1 Haziran 1933. "The Four Power Pact", **The Times**, 1 Haziran 1933.

¹²⁸⁹ "Four Power Pact, French Agreed", **The Times**, 7 Haziran 1933.

Büyükelçileri tarafından parafe edilmiştir.¹²⁹⁰ Bundan sonra “*Dört Güç Paktı*”nın tam metni 8 Haziran 1933 tarihinde gazetelerde yayımlanmıştır.¹²⁹¹

“Dört Güç Paktı” metninde yer alan önemli hususların şöyle sıralanması mümkündür: Antlaşmanın giriş kısmında İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa’nın Milletler Cemiyeti Konseyi daimi üyesi ve Locarno antlaşmalarında imzacı taraflar olarak; Milletler Cemiyeti Antlaşması, Locarno antlaşmaları, Briand-Kellog Paktı ile 11 Aralık 1932 ve 2 Mart 1933 tarihlerinde Silahsızlanma Konferansı Siyasal Komitesi’nde imza altına alınan belgelere bağlı olarak, bu pakta imzacı tarafların haklarını gözetecek bir anlaşmaya varmış oldukları ifade edilmektedir. “Dört Güç Paktı” metninin birinci maddesine göre, imzalayan taraflar “kendileriyle ilgili” her konuda karşılıklı danışmada bulunacaklar, Silahsızlanma Konferansı’nın başarısı ve barışın muhafazası için Milletler Cemiyeti Antlaşması çerçevesinde aralarında aktif iş birliği için her türlü çabayı göstereceklerdir. İkinci maddeye göre, Milletler Cemiyeti çerçevesinde ve özellikle Milletler Cemiyeti Sözleşmesi’nin 10.,16. ve 19. maddelerine göre alınabilecek kararları kendi aralarında inceleyerek karara bağlayabileceklerdir. Üçüncü maddeye göre; Silahsızlanma Konferansı’nda çözümlenemeyen konuları kendi aralarında istişare edeceklerdir. Dördüncü madde Avrupa’nın ekonomik sorunlarının Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözümü için karşılıklı danışmalarda bulunacaklarına, beşinci madde ise antlaşmanın süresinin on yıl olduğuna ve sekizinci yıl sonunda taraflardan birisi aksine bir talepte bulunmadıkça antlaşmanın uzatılacağına ilişkindir. Dört dilde hazırlanan antlaşma metninde anlaşmazlık konuları olduğunda Fransızca nüshası esas alınacak ve Milletler Cemiyeti’nde kaydedilecek antlaşma, imzacı devletlerin onayından sonra yürürlüğe girecektir.¹²⁹²

“Dört Güç Paktı” metninde, Fransa’nın teklifleri doğrultusunda ve İngiltere’nin de önerisiyle; Almanya’ya “eşit haklar” konusundan bahsedilmemiş ancak Fransa’nın kontrol uygulaması teklifi de metne koyulmamıştır. Bu şekilde anlaşmazlık konuları pakt kapsamı dışına çıkarılmış oluyordu.

Mussolini, antlaşmanın parafe edilmesi sonrasında büyük alkışlarla karşılandığı İtalyan Senatosu’nda yaptığı konuşmada; Dört Güç Paktı antlaşmasının sonuçlandırıldığını, İtalya ve Fransa arasındaki sorunların ortadan kalkmadığını ancak pakt sayesinde temin edilen

¹²⁹⁰ DDI, 7/XIII, Belge.776, 8 Haziran 1933, s.822.

¹²⁹¹ “Il testo del Documento”, *Il Messaggero*, 9 Haziran 1933. “The Four Power Pact, Text of Agreement”, *The Times*, 8 Haziran 1933.

¹²⁹² Antlaşmanın İngilizce metni için bkz. *Foreign Relations of the United States (FRUS), Diplomatic Papers, 1933, C.I*, 9 Haziran 1933, Belge.308, Ek.

daha iyi bir atmosferde çözüme ulaşılabileceğini belirtmektedir. Mussolini, İtalyan Senato'sunda yıllar sonra ilk defa Fransa'nın alkışlandığı ve 45 dakika süren konuşmasında ayrıca, "Dört Güç Paktı"nın hiç kimseyi hedef almadığını, *"Avrupa'da 10 yıl sürecektir bir barış sürecinin garantiye alındığını"*, ülkeler arasında bir hiyerarşinin öngörülmediğini ifade etmektedir.¹²⁹³ Mussolini konuşmasını şöyle devam ettirmektedir: *"Antlaşma senelerden beri kendileri ile samimi ve hakiki dostluk ilişkileri içinde bulunduğumuz devletleri doğrudan doğruya alâkadar etmektedir. Bu devletler de Tuna Havzasında Avusturya ile Macaristan ile Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan'dır. Antlaşma kendisiyle geçenlerde bir ticaret anlaşması yaptığımız Sovyet Rusya'yı da alakadar eder."*¹²⁹⁴

"Dört Güç Paktı"nın parafe edilmesi sonrasında Mussolini'nin Senato'da yapmış olduğu konuşmasında on yıllık bir barış sürecinin garanti edildiğinin ifade edilmesinin tüm dünyada yarattığı olumlu yansımalar, İtalyan kamuoyunda da büyük bir sevinçle karşılanmaktadır.¹²⁹⁵ La Stampa della Sera'da Mussolini'nin eseri olan "Dört Güç Paktı"nın dünya savaşından sonraki en önemli siyasal olay olduğu, bu antlaşmanın silahlanmayı engellemekten başka insanları birbirine karşı düşmanlaştıran her şeyi ortadan kaldıracağı yorumları yapılmaktadır.¹²⁹⁶ Torino'da tüm Faşist teşkilat üyeleri ve siyah gömlekliiler meydanlarda toplanarak Mussolini'nin başarısını kutlamaktadır.¹²⁹⁷ Il Messaggero gazetesinde Mussolini'nin barış projesinin bütün dünyada olumlu karşılandığı vurgulanmaktadır.¹²⁹⁸ L'Illustrazione Italiana, paktın parafe edilmesini gösteren fotoğrafları yayımlamaktadır.¹²⁹⁹ İtalya'nın Londra Büyükelçisi Dino Grandi; "Dört Güç Paktı"nın parafe edilmiş olmasından sonra Londra'da temas ettiği kişilerin hepsinde memnuniyet gördüğünü ve Avrupa'yı bir kaostan kurtardığı için Mussolini'ye şükran duyduklarını ifade etmekte, St. Agostino'ya ait olan *"lo spirito si commanda-ruh vücuda emir verir"* sözünü hatırlatmaktadır.¹³⁰⁰ Büyük Faşist Konseyi'nin 12 Haziran 1933 tarihinde Venedik Sarayı'nda

¹²⁹³ "Il Duce Annuncia La Conclusione del Patto a Quattro", **La Stampa**, 8 Haziran 1933. "Rome Ceremony, Signor Mussolini's Speech", **The Times**, 8 Haziran 1933.

¹²⁹⁴ "Dörtler Misakı İmzalandı", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1933. "Fransa ile İtalya Anlaşıyorlar mı?", **Akşam**, 9 Haziran 1933.

¹²⁹⁵ "Dieci Anni di Pace é di Concorde Lavoro", **Il Messaggero**, 9 Haziran 1933.

¹²⁹⁶ "La Nuova Rinascenza Promossa da Roma", **La Stampa della Sera**, 8-9 Haziran 1933.

¹²⁹⁷ "Il Patto Mussolini", **La Stampa**, 8 Haziran 1933.

¹²⁹⁸ "Universale Consenso al Patto di Pace Realizzato da Mussolini", **Il Messaggero**, 10 Haziran 1933.

¹²⁹⁹ "La Sigla del Patto a Quattro a Palazzo Venezia", **L'Illustrazione Italiana**, 11 Haziran 1933.

¹³⁰⁰ **DDI**, 7/XIII, Belge.777, 8 Haziran 1933, s.822. "Lo spirito si commanda-ruh vücuda emir verir" sözü için bkz. www.filosofico.net.19.06.2021.

yapılan toplantısında konuşan Emilio De Bono, Mussolini'yi "Dört Güç Paktı"nın başarıyla sonuçlandırılması nedeniyle tebrik etmektedir.¹³⁰¹

The Times gazetesinde yer alan yorumda; bu anlaşmanın Türkiye'nin çıkarlarını doğrudan ilgilendirmedigini, bu nedenle Türk basını tarafından büyük bir merakla karşılanmamış olduğunu, ancak bu paktın yarattığı etkiyle Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin güçleneceği ifade edilmektedir.¹³⁰²

2.4.4.9. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'ne Karşı Türkiye'nin Yaklaşımları

Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesi kapsamında revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist Fransa ve İngiltere'nin bir araya gelerek bir antlaşma yapmalarından dolayı huzursuz olan birçok Avrupa devletinin arasında Türkiye de bulunmaktadır. Türkiye'nin Dört Güç Paktı geliştirilirken gösterdiği tepkilerden bazıları şöyle sıralanmaktadır:

Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey, 21 Mart 1933 tarihinde Pompeo Aloisi ile Roma'da yaptığı görüşmede; Mustafa Kemal'in Mussolini ile MacDonald arasında Roma'da yapılan görüşmeler hakkında bilgisi olduğunu belirterek, büyük devlet-küçük devlet ayrımı yapılması düşüncesinden memnun kalmadığını açıklamaktadır.¹³⁰³

İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Vincenzo Lojacono, Roma'ya gönderdiği raporunda; Tefik Rüştü Bey'in Mussolini'nin Torino konuşmasında ortaya attığı "Dört Güç Paktı" projesinden Türk Hükûmeti'nin memnun olmadığını ifade ettiğini bildirmektedir.¹³⁰⁴ Lojacono, Türk Hükûmeti'nin "Dört Güç Paktı"na karşı çıkarken, Atina ile Ankara arasında bir savunma paktı için siyasal hareketliliğin yoğunlaştığını, Türkiye'nin İtalya'nın Anadolu'ya el uzatma ihtimaline karşı bir güvence aramakta olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰⁵ Mussolini, Lojacono'ya verdiği talimatta; Tefik Rüştü Bey ve İsmet Paşa ile görüşerek, İtalya'nın, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki politikasını Türkiye'nin dostluğuna dayandırmak istediğini, İtalya'nın bu niyetinin "Dört Güç Paktı" imzalandığında daha açık görüleceğini belirtmesini istemektedir.¹³⁰⁶ Lojacono, 4 Haziran 1933 tarihinde Dışişleri Bakanlığını ziyaret etmekte ve burada Türkiye'nin dünya siyasetinde kazandığı önemin "Dört Güç Paktı" ile daha

¹³⁰¹ "La Gratitudine al Duce per La Conclusionione del Patto a Quattro", **La Stampa**, 13 Haziran 1933.

¹³⁰² "The Four Power Pact", **The Times**, 13 Haziran 1933.

¹³⁰³ **DDI, 7/XIII**, Belge.250, 21 Mart 1933, s.274.

¹³⁰⁴ **DDI, 7/XIII**, Belge.279, 24 Mart 1933, s.304-305.

¹³⁰⁵ **DDI, 7/XIII**, Belge.537, 5 Mayıs 1933, s.593-595.

¹³⁰⁶ **DDI, 7/XIII**, Belge.758, 2 Haziran 1933, s.802-803. Lojacono 5 Haziran'da bu talimata karşılık verdiği cevapta; İsmet Paşa ve Tefik Rüştü Bey ile görüşüğünü, Mussolini'nin ifadelerinin memnuniyetle karşılandığını bildirmektedir. (Aynı belge s.803)

da görünür hale geleceğini belirterek, İtalyan Hükûmeti'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki siyasetini Türkiye'nin dostluğu üzerine kurmak arzusunda olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰⁷

Lojacono, 18 Haziran 1933 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği mesajında; Türk Hükûmeti'nin “Dört Güç Paktı”na tamamen karşı olduğunu, Türk devlet adamlarının Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarında anlaşmalarının Türkiye'yi bölmeye çalışan eski yaklaşımlara dönüş anlamında değerlendirdiğini, bu durumun Lozan Barış Antlaşması ve Boğazlar konusunda Türkiye'nin zararına birtakım gelişmelere yol açabileceğinden endişe ettiklerini bildirmektedir. Lojacono ayrıca, Türk devlet adamlarının Fransa ve İtalya'nın anlaşmaları sonucunda İtalya'nın Doğu Akdeniz'de serbest kalabileceğinden endişe ettiklerini, *“bu hassasiyetlerinde Türk Hükûmeti'nin pek haksız olmadığını”* kaydetmektedir.¹³⁰⁸

Yukarıda açıklanan gelişmeler dikkate alındığında; “Dört Güç Paktı”nın imzalanmasına ilişkin süreç ilerlerken, İtalyan diplomatların Türk devlet adamları ile görüşmeler yapmak suretiyle “Dört Güç Paktı” hakkında Türkiye'ye teminat vermeye çalışmakta oldukları görülmektedir. Bu dönemde Balkanlar ve Akdeniz'de revizyonist talepleri olan İtalya'nın Türkiye'nin güney kıyılarında da emelleri olduğu, ancak bu taleplerinin uluslararası durumun göstereceği gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkabileceği bilinen bir husustur. Mussolini'nin Türkiye üzerindeki bu çabalarının nedeni; Atatürk'ün dünyanın en çok sayılan liderlerinden birisi olması ve Türk dış politikasının sahip olduğu prestij ve gücü takdir etmesidir. İtalya'nın bu safhadaki amacının Türkiye'yi kışkırtmamak ve Balkan ittifakının daha fazla sertleşmesine sebep olmamak için Türkiye'ye karşı uysal ve dürüst görünmek olduğu değerlendirilmektedir.

2.4.4.10. Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” Projesi'ne Karşı Türkiye'nin Siyasal Eylemleri

Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” projesine ilişkin antlaşma metninin parafe edilmesi sonrasında Türkiye'nin bu paktı yapan İngiltere, Fransa ve İtalya ile ortak sınırlara sahip bulunması ve yakın geçmişinde bu devletlere karşı verdiği var olma mücadelesinin izlerini hala taşımakta olması endişelerinin daha fazla artmasına neden olmaktadır. Büyük devletlerin ortak çıkarları söz konusu olduğunda aralarındaki çelişkileri bir tarafa bırakarak aralarında menfaat birliği sağlayabildiklerini yakın tarihinde bizzat yaşayarak gören Türk devlet adamları endişelerini gündeme getirmektedirler.

¹³⁰⁷ A.Akşın, **a.g.e**, s.188.

¹³⁰⁸ **DDI**, 7/XIII, Belge.862, 18 Haziran 1933, s.900-902.

Tevfik Rüşti Aras, hatıralarında “Dört Güç Pakı” konusunun ortaya çıktığı andan itibaren yakından takip etmekte olduğunu, konuyu İsmet İnönü ile görüştükten sonra Mustafa Kemal Atatürk’e aktardığını, Atatürk’ün “Dört Güç Pakı” projesini daha başlangıcından itibaren olumlu olarak karşılamadığını ve Dışışleri Bakanlığı’na “*bu tertibin engellenmesi*” direktifi verildiğini belirtmektedir.¹³⁰⁹ Bundan sonra Bakanlar Kurulu tarafından Tevfik Rüşti Bey’e 12 Haziran 1933 tarihinden itibaren Londra’da toplanacak Dünya Ekonomi Konferansı esnasında bu konuyla önemle ilgilenmesi için görev verilmiştir.¹³¹⁰

“Dört Güç Pakı”nın parafe edilmesinden sonra Avrupa siyasetindeki gelişmeler, Locarno antlaşmaları esnasında meydana gelmiş olan olumsuz havayı yeniden ortaya çıkarmakta ve Avrupa’da yeni bloklasmalar meydana getirmektedir. Bu Türkiye tarafından olduğu kadar Sovyetler Birliği tarafından da olumsuz gelişmeler olarak görölmektedir.¹³¹¹

Tevfik Rüşti Aras, hatıralarında; Londra’da 12 Haziran 1933 tarihinde başlayacak olan ve dışışleri bakanlarının da katılacağı Dünya Ekonomik Konferansı¹³¹² esnasında, Mussolini’nin “Dört Güç Pakı”na karşı bir girişim başlatma konusunda öncelikle Litvinov ile görüşüğünü, Litvinov’un da Dörtlü Pakt konusunda endişe içinde olduğunu belirtmektedir. Aras, kendi önerisiyle Polonya’nın da olumlu görüşünün alındığını ve bundan sonra Romanya Dışışleri Bakanı Titulescu ile temas kurduğunu belirtmektedir. Aras, kendisinin arabuluculuğu ile Türkiye Büyükelçiliği’nde bir araya gelen Türkiye, Sovyetler Birliği ve Romanya dışışleri bakanları tarafından alınan ortak bir kararla; Polonya, Küçük Antant, Balkan Konferansı devletleri ve Sovyetler Birliği’nin; “Mütecavizin Tarifi¹³¹³” kavramı etrafında bir araya gelerek, “Dört Güç Pakı”na karşı antlaşma yapılmasına karar verdiklerini, daha sonra bu devletlere İran ve Afganistan’ın da kendi önerisiyle dahil edildiğini ifade etmektedir.¹³¹⁴

Yapılan yoğun diplomatik ve siyasal faaliyetler neticesinde, Londra’da Sovyetler Birliği Büyükelçiliği’nde; 3 Temmuz 1933 tarihinde Sovyetler Birliği ile Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İran, Afganistan ve Finlandiya¹³¹⁵ arasında, 4 Temmuz 1933

¹³⁰⁹ Aras, **Görüşlerim, C.I**, s.58-59.

¹³¹⁰ Avcioğlu, **a.g.e**, s.1447-1448.

¹³¹¹ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.130.

¹³¹² “Londra Konferansı Dün Sabah Açıldı”, **Yeni Asır**, 13 Haziran 1933.

¹³¹³ **Mütecavizin Tarifi**: Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Maksim Litvinov tarafından 6 Şubat 1932 tarihinde Silahsızlanma Konferansı’nda gündeme getirilen ve daha sonra Silahsızlanma Konferansı Komisyonu tarafından kabul edilen “Mütecavizin Tarifi” projesine göre; başka bir devlete savaş ilan eden, topraklarını işgal eden, bombardıman eden, deniz ve hava üslerine taarruz eden, sınırlarından içeriye izni olmadan giren ve deniz ablukası uygulayan devlet, “mütecaviz-saldırgan” olarak nitelendirilecektir. Bu tarifi meydana getirilmesinde Türkiye Dışışleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey’in de önemli katkısı bulunmaktadır.

¹³¹⁴ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.139-144.

¹³¹⁵ Finlandiya, antlaşmaya 22 Temmuz 1933 tarihinde katılacaktır.

tarihinde ise Türkiye, Sovyetler Birliği ve Küçük Antant devletleri (Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya) arasında, daha sonra 5 Temmuz 1933 tarihinde Sovyetler Birliği ile Litvanya arasında olmak üzere, “Mütecavizin Tarifi Antlaşmaları”¹³¹⁶ imzalanmıştır.¹³¹⁷

Geçerlik süresi belirtilmeyen ilk iki antlaşma metninde yer alan hükümler aynı olmakla birlikte, ikincisinde bütün devletlerin imzasına açık olduğuna dair bir madde de bulunmaktadır.¹³¹⁸ Antlaşmanın giriş kısmında Briand-Kellog Paktı’na gönderme yapılarak, mütecavizin tarifi ve ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı prensibine değinilmektedir. Birinci madde, tarafların 24 Mayıs 1933 tarihli Silahsızlanma Konferansı Güvenlik Komisyonu raporunda açıklanan şekilde, mütecavizin tarifini kabul etdiklerini belirtmektedir. İkinci maddeye göre; başka bir devlete savaş ilan eden, savaş ilan etmeksizin topraklarına saldıran, liman ve kıyıları abluka altına alan, uçak ve gemilerine saldıran, başka bir devlette istila hareketleri yapan çeteleri koruyan devlet “mütecaviz” sayılacaktır. Üçüncü madde saldırıyı haklı çıkarmak gayesiyle hiçbir gerekçe ileri sürülemeyeceğini ifade etmekte, dördüncü madde ise antlaşmanın bütün ülkelere açık olduğunu belirtmektedir. Beşinci madde onay, altıncı madde imza formalitelerini açıklamaktadır.¹³¹⁹ Bu antlaşmalarda özet olarak, “mütecavizin tarifi toprak kriterine dayanılarak” yapılmakta ve tecavüzün mazur gösterilemeyecek hal ve fiilleri açıklanmaktadır.¹³²⁰

Londra’da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmaları ile Mussolini’nin “Dört Güç Paktı”na karşılık olarak, Briand-Kellog Paktı’ndaki en önemli eksiklik olan “tecavüz ve mütecaviz” tanımlamalarına açıklık getirilmektedir. Bu antlaşmalar ile Baltık Denizi’nden Orta Avrupa’ya, oradan Asya ortalarına, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu’na kadar uzanan bir coğrafyada, yaklaşık 300 milyon nüfusa sahip devletler topluluğu “Mütecavizin Tarifi” kavramı etrafında toplanmış oluyordı.

Tevfik Rüştü Aras, Atatürk’ün direktifi istikametinde yaptığı çalışmalar doğrultusunda, üç devlet adamının (Aras, Titulescu ve Litvinov) sahip olduğu güvenlik ve

¹³¹⁶ Antlaşmaların İngilizce metni için bkz. “London Convention Relating to Definition of Aggression, 3 July 1933”, www.derechos.org. Erişim Tarihi: 2 Aralık 2018.

¹³¹⁷ “Definition Of An Aggressor”, **The Times**, 3 Temmuz 1933. TBMM tarafından 23 Aralık 1933 tarihinde 2357 ve 2358 sayılı yasalarla onaylanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının Türkçe metni için bkz. **Düster**, Tertip III, C.15, S.95(60) ve 90(7). Ayrıca bkz. **League of Nations Treaty Series**, Volume. CXLVII, 1934, No. 3391, ss.67-73.

¹³¹⁸ Soysal, **a.g.e.**, s.435-440.

¹³¹⁹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.366-367.

¹³²⁰ Sözleşmenin Metni için bkz. **Atatürk’ün Millî Dış Politikası, C.II**, Belge.97, s.660-667.

itibarı sayesinde bir hafta gibi kısa bir süre içinde bu çalışmaların başarıyla tamamlandığını ifade etmektedir.¹³²¹

Maksim Litvinov tarafından verilen beyanatta şöyle söylenmektedir: “*Dünya şimdi harpten ve tecavüzden vazgeçmek yolunda birçok icraata, teklif ve projelere şahit olmaktadır.*”¹³²² İzvestiya gazetesinde yayımlanan bir makalede, Mütecavizin Tarifi antlaşmalarının, başka milletlerin kaderi hakkında diledikleri gibi karar vermek arzularına karşı parlak bir cevap olduğu belirtilmektedir¹³²³. Muharrem Feyzi, “mütecavizin tarifi” kavramı çerçevesinde imzalanan antlaşmalarla saldırgan karşıtı cephenin bir kat daha güçlendiğini ifade etmektedir.¹³²⁴ Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde; “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının imzalanmasından sonra Doğu Avrupa’nın siyasi merkezinin Berlin’den Moskova’ya ve Ankara’ya kaydığı yorumu yer almaktadır.¹³²⁵ Tan gazetesinde neşredilen bir makalede; Londra’da “Mütecavizin Tarifi” kavramı çerçevesinde imzalanan antlaşmaların, son dönemde gerçekleştirilen en önemli siyasal olay olduğu belirtilmektedir.¹³²⁶

Pompeo Aloisi 9 Temmuz 1933 tarihinde Mussolini’ye gönderdiği raporunda; “Dört Güç Paktı”nın parafe edilmesi ve Mütecavizin Tarifi antlaşmalarının imzalanması sonrasında İtalya’nın Türkiye ile iletişimini geliştirmesi gerektiğini belirtmektedir.¹³²⁷ 10 Temmuz 1933 tarihinde Roma’da yapılan Aloisi-Vasıf Bey görüşmesinde; Aloisi tarafından Türkiye’nin Küçük Antant ile antlaşma yapılmadan önce İtalyan tarafına bilgi vermemiş olmasından duyulan rahatsızlık dile getirilmektedir.¹³²⁸ İtalya’nın Moskova Büyükelçisi Attolico, 12 Temmuz 1933 tarihinde gönderdiği raporunda; Londra’da imzalanmış olan antlaşmaların doğrudan İtalya’ya karşı olmadığını ancak İtalya’nın politik faaliyet alanı olarak gördüğü ve egemenlik tesis etmek istediği bölgeleri etkileyeceğini, bir İtalya-Sovyetler Birliği antlaşmasının Türkiye’yi de kapsamı gerekeceğini ifade etmektedir.¹³²⁹ İtalyan tarafında “Dört Güç Paktı” kurulurken Türkiye ile gerekli iletişimin kurulmamış olması ve sonrasında Türkiye’nin Sovyetler Birliği, Polonya ve Küçük Antant devletleriyle “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının imzalaması sonrasında bir tedirginlik olduğu, bu durumu düzeltmek için bazı

¹³²¹ Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.61.

¹³²² “Litvinov’un Beyanati”, **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1933.

¹³²³ “İmzalanan Son Mukavele”, **Milliyet**, 7 Temmuz 1933.

¹³²⁴ Muharrem Feyzi, “İki Mühim İtilâf”, **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1933.

¹³²⁵ “Litvinov’la Tefvik Rüştü Bey’in Paris Seyahatleri”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1933.

¹³²⁶ “Tan Diyor ki: Türkiye Gıpta Edilecek Bir Siyasi Basiretkârlık Gösteriyor”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1933.

¹³²⁷ **DDI**, 7/XIII, Belge.957, 9 Temmuz 1933, s.1004-1005.

¹³²⁸ **DDI**, 7/XIII, Belge.964, 10 Temmuz 1933, s.1012-1013.

¹³²⁹ **DDI**, 7/XIII, Belge.978, 12 Temmuz 1933, s.1032-1033.

girişimlerin yapılması konusunun görüşüldüğü anlaşılmaktadır. İtalyanlar diğer yandan, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve komşularıyla ile yaptığı anlaşmaları anlayışla karşılarken, Küçük Antant devletleriyle yaptığı anlaşmalardan büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Bunun sebebinin Orta Avrupa ve Balkanlarda mevcut İtalyan-Fransız rekabeti olduğu anlaşılmaktadır.

“Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte ilk defa olarak açık bir tarifi yapılmış olan “mütecaviz” kavramı, böylece uluslararası hukuk alanına girmiş bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefikler tarafından harp suçlularını yargılamak üzere kurulan ve Göring, Hess, Von Ribbentrop gibi Nazi liderlerinin 20 Kasım 1945-1 Ekim 1946 tarihleri arasında yargılandığı Nürnberg mahkemelerinde, ABD'li savcı tarafından, mütecavizin tarifinde 3-4 Temmuz 1933 tarihinde Londra'da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının kriterlerine dayanılmıştır¹³³⁰.

2.4.4.11. Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti ve Mussolini ile Görüşmesi

“Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının Londra'da imzalanmasından sonra, bu hususta İngiliz Hükûmeti'nin bilgilendirilmesi görevini Litvinov üstlenirken, Fransa ve İtalya hükûmetlerinin bilgilendirilmesi işlemi ise Tevfik Rüştü Bey tarafından yerine getirilecektir. Londra'dan Litvinov ile Paris'e giden Tevfik Rüştü Bey, burada Fransa Dışişleri Bakanı Paul Boncour ile bir görüşme yapmıştır. Tevfik Rüştü Bey hatıralarında; Boncour tarafından, Fransa'nın “Dört Güç Paktı”na Mussolini'nin tepkisini Fransa üzerine çekmemek için istemediğini, Londra'da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarından memnun olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir.¹³³¹ Grandi tarafından 10 Temmuz 1933 tarihinde Mussolini'ye gönderilen raporda; Tevfik Rüştü Bey'in 8 Temmuz 1933 tarihinde İtalyan Büyükelçiliği maslahatgüzarı Francesco Frasoni ile yaptığı görüşmede; Tevfik Bey tarafından, Mütecavizin Tarifi antlaşmalarının Doğu Akdeniz'i kapsayacak şekilde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, İtalya ve Fransa arasında da imzalanması gerektiğini ifade ettiğini bildirmektedir.¹³³² Tevfik Rüştü Bey'in Roma ziyareti sebebiyle İtalyan Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan İtalya-Türkiye ilişkileri konulu bilgi notunda, Türkiye'nin Mütecavizin Tarifi antlaşmalarına katılmasının nedenlerinden birisinin Türk Hükûmeti'nin Dört Güç

¹³³⁰ Zeki Mesud Alsan, “Tecavüzün Tarifi Problemi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, C.XI, S.1-2, 1954, s.60-63.

¹³³¹ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.144-145.

¹³³² **DDI, 7/XIII**, Belge.965, Dipnot.1, 10 Temmuz 1933, s.1013-1016.

Paktı'na çağrılmamış olması olduğu, Türkiye il ilişkilerin geliştirilmesi ve İtalya-Sovyetler Birliği antlaşmasına dahil edilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹³³³

Tevfik Rüştü Bey, 11 Temmuz 1933 tarihinde akşam saatlerinde Roma'ya gelmiş ve Mussolini tarafından hemen kabul edilmiştir.¹³³⁴ İtalyan Dışişleri Müsteşarı Suvich'in de dahil olduğu, uzun süren ve samimi bir havada gerçekleştirilen görüşmede; iki ülkeyi doğrudan ilgilendiren konular ve Türkiye ile Sovyetler Birliği ve Küçük Antant arasında imzalanmış olan “*Mütecavizin Tarifi*” antlaşmalarının ana konular olarak görüşüldüğü anlaşılmaktadır.¹³³⁵ Mussolini tarafından, Tevfik Rüştü Bey'den önce Sovyet büyükelçinin kabul edildiği ve İtalya ile Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktı için görüşmeler yapıldığı haberleri de basında yer almaktadır.¹³³⁶

Tevfik Rüştü Bey, hatıratında; görüşmede Mussolini'ye “*Mütecavizin Tarifi*” kavramı etrafında Londra'da imzalanan antlaşmalar hakkında bilgi verdiğini, bu antlaşmaların “Dört Güç Paktı” ile denk olarak, uluslararası barış ve uyuma hizmet edeceğini izah ettiğini belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey ayrıca; bu görüşmede Mussolini'nin Sovyetler Birliği ile ittifak yapmak niyetinde olduğunu açıklaması üzerine, kendisinin Mussolini'ye “...*kendi hükûmetine de bu ittifaka dahil olması için teklifte bulunabileceğini*” ifade ettiğini, Mussolini'nin bunun üzerine “*Türkiye böyle bir ittifaka girmeyi isteyecek olursa bu arzuyu iyi niyetle mütalaa edebilirim. Fakat henüz bu ciheti düşünmedim.*” diye cevap verdiğini ve konunun açıklanmasını istediğini, bunun üzerine görüşmede bulunan İtalyan yetkili¹³³⁷ tarafından; “*Türkiye'nin muvafakati olmadan Sovyetler Birliği, İtalya ile bir ittifak yapamaz. Sovyetlerle Türkiye arasındaki antlaşmada bu hususa dair karşılıklı taahhütler vardır.*” şeklinde açıklama yaptığını belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey, Mussolini'nin bunun üzerine,

¹³³³ DDI, 7/XIII, Belge.977, 11 Temmuz 1933, s.1028-1029.

¹³³⁴ “Tevfik Rüştü Bey Roma'da”, **Milliyet**, 12 Temmuz 1933.

¹³³⁵ “Il ministro degli Esteri Turco Ricevuto da Mussolini”, **Il Giornale d'Italia**, 12 Temmuz 1933. Mussolini-Tevfik Rüştü Bey Mülakatı”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1933. “Hariciye Vekilimiz Roma'da Mussolini ile Görüştü”, **Milliyet**, 13 Temmuz 1933. “Roma Mülakatında Neler Görüldü”, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1933.

¹³³⁶ “Tevfik Rüştü Bey-Mussolini Mülakatı”, **Vakit**, 13 Temmuz 1933. Mussolini-Potemkin görüşmesi 10 Temmuz 1933 tarihinde yapılmıştır. Bu görüşme esnasında Potemkin tarafından Mussolini'ye; “Mütecavizin Tarifi” çerçevesinde imzalanan antlaşmaların, “Dört Güç Paktı”na karşı olmadığı ifade edilmektedir. **DDI**, 7/XIII, Belge.962, 10 Temmuz 1933, s.1009-1010. Daha sonra 2 Eylül 1933 tarihinde, İtalya-Sovyetler Birliği “Dostluk, Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması” imzalanacaktır. Bkz. “Sovyetlerle İtalya Arasındaki Muahede”, **Vakit**, 7 Eylül 1933.

¹³³⁷ Tevfik Rüştü Aras, hatıratında, Mussolini ile yaptığı görüşmede Dino Grandi'nin de bulunduğunu ve bu yorumun onun tarafından yapıldığını belirtmektedir. Dino Grandi o sırada İtalya'nın Londra büyükelçisi olarak görev yapmaktadır. İtalyan diplomatik belgesinde ise görüşmede Dışişleri Müsteşarı Suvich'in hazır bulunduğu görülmektedir.

Türk-İtalyan dostluğunun devam etmesine verdiği önemi belirten bir teşekkür konuşması yaptığını belirtmektedir.¹³³⁸

Il Popolo d'Italia gazetesinde yer alan haberde Mussolini-Tevfik Rüştü Bey arasında 1,5 saatten fazla süren samimi görüşmede; iki ülke arasındaki siyasal konuların mevcut dostluk ilişkileri çerçevesinde ele alındığını belirtmektedir.¹³³⁹ Mülakattan sonra yayımlanan resmî tebliğde; bu görüşmede her iki hükûmetin düşünüş ve görüşlerinde birlik olduğunun görüldüğü belirtilerek; iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine, “*iyi ilişkiler ve mutabakat siyasetinin*” devamına karar verilmiş olduğu açıklanmaktadır.¹³⁴⁰ Mussolini, 13 Temmuz 1933 akşamı Tevfik Rüştü Bey’in şerefine Lido del Castel Fusano’da birçok İtalyan Hükûmeti mensubu, asker ve sivil bürokrat ve bakan ile Türk Büyükelçi ve temsilcilerinin katıldığı bir yemek vermiştir. Tevfik Rüştü Bey, gazetecilere verdiği mülakatta; İtalya ve Türkiye’nin ekonomik ve siyasi konular ile Akdeniz ve Balkan meselelerinde aynı görüşlere sahip olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴¹ Tevfik Rüştü Bey, Roma’dan ayrılırken İtalyan gazetecilere verdiği mülakatta, Türk-İtalyan ilişkilerindeki gelişmeler ve Roma’ya gelmesini gerektiren görevini tamamlamaktan dolayı memnun olduğunu belirtmekte, Londra’da imzalanmış olan Müttecavizin Tarifi sözleşmelerinin İtalya’ya karşı olmadığını vurgulamaktadır.¹³⁴²

İtalyan diplomatik belgesinde yer alan 11 Temmuz 1933 tarihli tutanaktan, Tevfik Rüştü Bey-Mussolini görüşmesine Dışişleri Müsteşarı Suvich’in de katıldığı; İran ve Afganistan’ın antlaşmalara dahil edilmesi, Romanya ile Sovyetler Birliği arasındaki büyük sorunlara rağmen bir araya gelmelerini sağlayan kişinin Tevfik Rüştü Bey olduğu anlaşılmaktadır. Görüşme esnasında Suvich, aralarında İtalya ve İngiltere’nin de bulunduğu birçok devletin “*Müttecavizin Tarifi*” tanımlamasına karşı olduğunu belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey ise İtalya’nın bu görüşünden haberdar olmadığını ifade etmektedir.¹³⁴³

Il Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan bir makalede; İtalya ile Türkiye arasındaki dostluk ve dayanışmanın Doğu Akdeniz’de barış ve istikrarın en sağlam teminatı olduğu belirtilmektedir.¹³⁴⁴

¹³³⁸ Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.65-67. Aras, **Görüşlerim**, C.II, s.146-147.

¹³³⁹ “Lungo Colloquio Fra Il Duce e Il Ministro Turco degli Esteri”, **Il Popolo d'Italia**, 12 Temmuz 1933.

¹³⁴⁰ “Stefani Ajansının Tebliği”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1933.

¹³⁴¹ “Dichiarazioni di S.E. Ruscdi Bey”, **Il Popolo d'Italia**, 14 Temmuz 1933, s.2. “Türkiye-İtalya Dostluğu Her Şeyden Kuvvetlidir”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1933.

¹³⁴² “Le Dichiarazioni di S.E. Tewfik alla Stampa”, **La Stampa**, 14 Temmuz 1933.

¹³⁴³ **DDI**, 7/XIII, Belge.975, 11 Temmuz 1933, s.1025-1028.

¹³⁴⁴ “Türk-İtalyan Dostluğu”, **Vatan**, 15 Temmuz 1933.

Tevfik Rüştü Bey, Türk-İtalyan ticari ilişkileri ve Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapan demecinde, İtalya'nın Türkiye ile antlaşma yapan ilk büyük devlet olduğunu ve yakında iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin teyidi için bir fırsat daha bulunacağını ifade etmiştir. Bu açıklamalardan Türkiye'nin yakında İtalya ile bir saldırmazlık paktı imzalayacağı yorumları çıkarılmaktadır.¹³⁴⁵ Roma'daki faaliyetini tamamlayan Tevfik Rüştü Bey, 14 Temmuz 1933 saat 23.30'da Roma Tren Garı (Termini)'nda, Suvich ve Aloisi'nin dahil olduğu kalabalık bir protokol tarafından uğurlanmakta ve Roma'dan Brindisi üzerinden Ankara'ya dönmek üzere trenle ayrılmaktadır.¹³⁴⁶

2.4.4.12. “Dört Güç Paktı”nın İmzalanması ve Yorumlar

Meydana gelen son gelişmeler karşısında Mussolini, daha önce parafe edilmiş olan “Dört Güç Paktı”nın İtalya, Almanya, Fransa ve İngiltere tarafından imzalanarak bir an önce uygulamaya girmesini şiddetle arzu etmektedir. Bu konuda çabaların yoğunlaştırılması sürecinde bu antlaşmaya en uzak duran Fransa Hükûmeti'nin de onayının alınması ile neticesinde Paul Boncour tarafından yapılan açıklama ile Roma Büyükelçisi'ne “Dört Güç Paktı”nı imzalama yetkisi verildiği açıklanmıştır.¹³⁴⁷ Dışişleri Bakanı Müsteşarı Suvich tarafından, Londra, Berlin ve Paris'teki büyükelçilerine gönderilen telgraftan “Dört Güç Paktı”nın 15 Temmuz 1933 tarihinde imzalanacağı anlaşılmaktadır.¹³⁴⁸ Bu arada İtalyan basınında paktın 15 Temmuz öğle saatlerinde imzalanacağı haberleri de yer almaktadır.¹³⁴⁹

“Dört Güç Paktı”nın İngilizce, İtalyanca, Almanca ve Fransızca dillerinde altın çerçeveli bir kâğıda basılmış olan antlaşma metni, 15 Temmuz 1933 tarihinde Roma'da Palazzo di Venezia'da, saat 12.00'da Capitol'un çanlarının sürekli olarak çalındığı bir ortamda, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Mussolini, İngiliz Büyükelçisi Graham, Alman Büyükelçisi Von Hassel ve Fransız Büyükelçisi de Jouvenel tarafından imzalanmıştır.¹³⁵⁰

İtalyan kamuoyunda genel bir memnuniyet gözlemlenmekle birlikte, antlaşmanın dört devletin başbakan veya dışişleri bakanları düzeyinde imzalanmamış olmasının yarattığı bir burukluk göze çarpmaktadır. İtalyan basınında, gerçek barış antlaşmasının 1919'da değil, 15

¹³⁴⁵ “I Colloqui fra Il Capo del Governo e Il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Il Messaggero**, 14 Temmuz 1933. “Roma Mülakatı ve Taymis”, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1933.

¹³⁴⁶ “Rusedi Bey Lascia L'Italia”, **Il Popolo d'Italia**, 15 Temmuz 1933.

¹³⁴⁷ “Four Power Pact”, **The Times**, 14 Temmuz 1933. “Dört Güç Paktı”nın imzalanması konusundaki gayret ve başarılarından dolayı Fransa Büyükelçisi De Jouvenel'e, İtalya Kralı tarafından Büyük Haç (St. Maurice ve St. Lazarus) nişanı verilecektir. “The Little Entente”, **The Times**, 27 Temmuz 1933.

¹³⁴⁸ **DDI**, 7/XIII, Belge.983, 14 Temmuz 1933, s.1037.

¹³⁴⁹ “Oggi Sara' Firmato a Roma Il Patto A Quattro”, **Il Popolo d'Italia**, 15 Temmuz 1933. “Il Patto Mussolini tra le Quattro Potenze Sara Firmato Oggi a Palazzo Venezia”, **La Stampa**, 15 Temmuz 1933.

¹³⁵⁰ “A Palazzo Venezia”, **La Stampa**, 16 Temmuz 1933. “Il Patto a Quattro é Stato Firmato Ieri a Palazzo Venezia”, **Il Messaggero**, 16 Temmuz 1933. “Dörtler Misakı İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1933.

Temmuz 1933 tarihinde, Roma’da imzalanmış olduğu, antlaşmanın 10 yıllık bir süre için imzalanmış olmasına rağmen kalıcı bir anlam taşıdığı, “Dört Güç Paktı”nın Avrupa’da yeniden barış ve iş birliği için gerekli olan karşılıklı güvenin yeniden inşası için ortam sağladığı yorumları yapılmaktadır.¹³⁵¹ Faşist yönetimin yayın organı *Il Regime Fascista*, İtalya tarafından bir barış aracı olarak görülen “Dört Güç Paktı”nın imzalanmasının Duce’nin çalışmalarıyla “*Roma’nın misyonunun evrenselleştiğini*” anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹³⁵² *La Stampa* gazetesi, Bulgar ve Fransız basınından örneklerle desteklediği yazısında Dört Güç Paktı’nın uluslararası barışın gelişimi için kuvvetli bir enstrüman olduğunu ifade etmektedir.¹³⁵³

“Dört Güç Paktı”nın imzalanmasının ardından antlaşmanın tarafı devletler tarafından Mussolini’ye gönderilen sıcak kutlama telgrafları oldukça dikkat çekicidir. Hitler, “Dört Güç Paktı” metninin imzalanmasından sonra Mussolini’ye bir telgraf göndererek tebriklerini iletmiştir.¹³⁵⁴ Hitler, bu telgrafta Mussolini’nin devlet adamlığını övmekte ve imzalanan paktın Almanya ile İtalya arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendireceğini ifade etmektedir.¹³⁵⁵ Daladier Mussolini’ye gönderdiği telgrafında paktın imzalanmasından duyduğu mutluluğu ifade etmektedir.¹³⁵⁶ MacDonald tarafından Grandi’ye gönderilen mektupta; imzalanmış olan “Dört Güç Paktı”nın Avrupa’da sonu savaşa kadar varacak tehlikeli gelişmeleri engelleyecek kararlı bir çabanın ürünü olduğu ifade edilmektedir.¹³⁵⁷ Fransız Büyükelçi De Jouvenel, Fransa Başbakanı Daladier’in, “*Dört Güç Paktı’nın bir sonuç değil bir başlangıç olduğunu*” belirttiğini vurgulayarak, “*Dört büyük devletin Avrupa’ya taahhüt ettikleri sulh devresinin 15 Temmuz 1933 tarihinde başladığını*” ifade etmektedir.¹³⁵⁸

2.4.4.13.“Dört Güç Paktı”nın İmzalanması Sonrası Avrupa’da Gelişmeler

“Dört Güç Paktı”nın imzalanmasına karşılık, İtalya’nın umutlarının aksine İngiltere ve Fransa’nın Silahsızlanma Konferansı’nda Almanya’ya karşı tutumunda değişiklik meydana gelmemiştir. Bu dönemde Mussolini, İngiltere’nin de desteğini alarak, Almanya’ya silahlanmada eşit haklar verilmesi konusunda arabuluculuk yapmaya çalışmaktadır.¹³⁵⁹ Bu

¹³⁵¹ “Dieci Anni di Pace”, *La Stampa*, 16 Temmuz 1933. “Italian Hopes”, *The Times*, 17 Temmuz 1933.

¹³⁵² “La Firma a Palazzo Venezia del Patto a Quattro”, *Il Regime Fascista*, 16 Temmuz 1933.

¹³⁵³ “Patto A Quattro”, *La Stampa*, 21 Temmuz 1933.

¹³⁵⁴ “Una Telegramma di Hitler al Duce”, *Il Regime Fascista*, 16 Temmuz 1933.

¹³⁵⁵ “German Welcome”, *The Times*, 17 Temmuz 1933.

¹³⁵⁶ “I Voti di Daladier”, *La Stampa della Sera*, 15-16 Temmuz 1933.

¹³⁵⁷ *DDI*, Seri 7, Cilt XIV, (16 Temmuz 1933-17 Mart 1934), Belge.10, 20 Temmuz 1933, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1989, s.22-23.

¹³⁵⁸ “Dört Devletin Avrupa’ya Taahhüt Ettikleri Sulh Devresi”, *Vakit*, 16 Temmuz 1933. “Dörtler Misakı İmzalandı”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1933.

¹³⁵⁹ *DDI*, 7/XIV, Belge.20, 25 Temmuz 1933, s.35.

dönemde İtalyan diplomatların bir taraftan da paktın ilgili devletlerin meclislerinde onay sürecinin hızlandırılması için gayret sarf etmekte olduğu görülmektedir.¹³⁶⁰

Bu çalışmaların neticesinde “Dört Güç Paktı” Antlaşması 29 Temmuz 1933 tarihinde İtalyan Meclisi’nde onaylanmıştır. Daha sonra İngiliz parlamentosunda da onaylanan antlaşma, onaylanmak üzere Alman parlamentosuna da getirilmiş olmasına rağmen Almanya’nın 14 Ekim 1933 tarihinde Silahsızlanma Konferansı ve Milletler Cemiyeti’nden çekilmesi¹³⁶¹ sonucunda bu süreç tamamlanamamıştır.¹³⁶² Fransız Hükûmeti ise Almanya’nın silahlanmada eşitlik talepleri sebebiyle kendi meclisinde ve kamuoyundaki baskılar sonucunda onay sürecini tamamlayamayacaktır.¹³⁶³ Dışişleri Bakanı Simon tarafından İngiliz Avam Kamarası’nda 8 Kasım 1933 tarihinde yapılan konuşmada; Dört Güç Paktı’nın İtalya ve İngiltere tarafından onay sürecinin tamamlanmasına karşılık, Fransa ve Almanya tarafından tamamlanamadığı ifade edilmektedir.¹³⁶⁴ Bundan sonra Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu, Almanya’nın Milletler Cemiyeti ve Silahsızlanma Konferansı’ndan çekilmesi sonrasında “Dört Güç Paktı”nın uygulanmasının artık mümkün olmadığı kararını almıştır.¹³⁶⁵ Bu gelişmelerden sonra Ren’in silahsızlandırılmış olan sol kıyısının 1936 yılında Almanya tarafından işgal edilmesine kadar devam edecek olan yeni bir “*buhranlar dönemi*” başlayacaktır.¹³⁶⁶

Mussolini, gerçek amacı hızla silahlanmak olan Almanya nedeniyle geçici olarak tatil edilen silahsızlanma sürecine ilişkin olarak “Dört Güç Paktı”nı devreye sokmak istemesine rağmen bu mümkün olamayacaktır. Asvero Gravelli, Mussolini’nin Dört Güç Paktı projesini Milletler Cemiyeti ve onun tuzaklarından ayrı olarak ve Avrupa işlerinin sadece Avrupa devletleri arasında çözümlenmesi için arzu ettiğini ancak bunun “*demokratik devletlerdeki iktidarsızlık*” sebebiyle gerçekleşmediğini belirtmektedir.¹³⁶⁷

İtalya’nın Almanya’ya eşit haklar verilmesi hususunda göstermiş olduğu gayretlerinin de sonuçsuz kalması sonucunda, İtalya, 12 Kasım 1933 tarihinde temel siyasi sorunlar halledilmedikçe devam etmenin gereksizliği gerekçesiyle Silahsızlanma Konferansı’ndan

¹³⁶⁰ DDI, Seri 7, C.XIV, Belge.31, 28 Temmuz 1933, s.51.

¹³⁶¹ “La Germania Ha Deciso di Ritirarsi”, **La Stampa della Sera**, 14-15 Ekim 1933. “Almanya Konferanstan ve Akvam Cemiyetinden Çıktı”, **Son Posta**, 15 Ekim 1933.

¹³⁶² De Felice, **a.g.e**, s.464.

¹³⁶³ DDI, Seri 7, C.XIV, Belge.59, 5 Ağustos 1933, s.72. ve DDI, Seri 7, C.XIV, Belge.200, 22 Eylül 1933, s.218.

¹³⁶⁴ www.hansard.parliament.uk/commons/1933/11/08/debates/Four_Power_Pact. Erişim Tarihi: 27. 02. 2020.

¹³⁶⁵ “Dört Devlet Misakı Artık Hükümsüz Kalmıştır”, **Son Posta**, 20 Ekim 1933.

¹³⁶⁶ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.I**, s.276.

¹³⁶⁷ Asvero Gravelli, **Europa, Con Noi!**, Nuova Europa, Roma, 1933, s.194.

çekilmiştir.¹³⁶⁸ Mussolini, 14 Kasım 1933 tarihinde Faşist Korporasyonlar Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada; “Dört Güç Paktı” üzerinde büyük bir sessizliğin hüküm sürmekte olduğunu, bu konuda kimsenin konuşmadığını fakat herkesin bu konu üzerinde düşünmekte olduğunu ifade etmektedir.¹³⁶⁹

2.4.4.14. “Dört Güç Paktı”nın İmzalanması Sonrası Türkiye’de Gelişmeler

Tevfik Rüştü Bey’in Londra ve Roma’da yaptığı önemli faaliyetler sonrasında, Yunanistan’da başbakan ve dışişleri bakanı ile mülakatlar yaparak Türkiye’ye dönmüştür. Bu diplomatik eylemler Avrupa basınında “*Türkiye’nin Avrupa siyasi çerçevesine dönüşü*” olarak değerlendirilmektedir.¹³⁷⁰ Tevfik Rüştü Bey’in Türkiye’ye dönüşünden sonra, Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” projesinden dolayı Balkan devletleri arasında duyulan endişelerin artması neticesinde Balkan Paktı’nın imzalanması için daha önce başlatılmış olan süreç oldukça hızlandırılmış ve bundan kısa sürede sonuç alınmıştır.¹³⁷¹ Türkiye’nin Balkan Paktı’na giden süreci hızlandırma çabaları arttıkça, İtalya Balkan Paktı’nı engellemek için çeşitli girişimlerde bulunacak, paktın imzalanmasına mâni olmak için Sovyetler Birliği’nden yardım istemekten geri kalmayacaktır.¹³⁷²

Mustafa Kemal Atatürk, “Dört Güç Paktı”na karşı olduğunu çeşitli vesileler ile net bir şekilde ifade etmektedir. 29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet’in ilanının 10.yıldönümünde Ankara Palas’ta verilen ve bütün yabancı misyon şeflerinin hazır bulunduğu akşam yemeği esnasında bu düşüncesini bir kez daha ortaya koyacaktır. Aptülahat Akşin, yemek esnasında konunun Dört Güç Paktı’na gelmesi üzerine Atatürk’ün tepkisini şöyle gösterdiğini ifade etmektedir: “*Atatürk celallendi, şahlandı ve Dörtler Paktı’na Türkiye’nin kesin olarak karşı olduğunu heyecanla ifade etti.*”¹³⁷³

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1933 tarihinde TBMM yeni yasama yılı açılışında yaptığı konuşmada; Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyada, kendi etkisi ve iktidarı olan sahada, aynı düşüncede olan devletlerle birlikte önemli gelişmeler kaydettiğini, bu kapsamda Londra’da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarıyla; “*saldırmazlık, saldırıya katılmama ve saldırının kınanması*” fikirlerinin ortaya çıkarıldığını ve bu durumun devletler

¹³⁶⁸ “İtalya da Silahları Bırakma İşinden Çekildi”, **Son Posta**, 13 Kasım 1933.

¹³⁶⁹ “Il Patto a Quattro”, **La Stampa**, 15 Kasım 1933. “Italian Policy, The League Absurd”, **The Times**, 15 Kasım 1933. “Un Grande Discorso di Mussolini”, **Il Giornale d’Italia**, 15 Kasım 1933.

¹³⁷⁰ “Türkiye’nin Siyasi Avrupa Çerçevesine Dönmesi”, **Vakit**, 19 Temmuz 1933.

¹³⁷¹ **Balkan Paktı**; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde Atina’da imzalanmıştır. Bkz. “Balkan Misakı Dün Atina’da Büyük Merasimle İmza Edildi”, **Akşam**, 10 Şubat 1934. Balkan Paktı Antlaşmasına ilişkin Detaylar için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.457.

¹³⁷² Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.134.

¹³⁷³ A.Akşin, **a.g.e.**, s.189.

arasında gerçek bir güvenlik havası yaratmakta olduğunu ifade ederek eklemektedir: “Londra’da imzalanan Müttecavizin Tarifi muahedeleri anlaşmaları, beynelmilel ademi tecavüz fikrini tevsik eden diğer mukavelelere hakiki bir canlılık vermektedir.”¹³⁷⁴

Bu dönemde İtalya’nın Ankara Büyükelçisi Lojacono tarafından 27 Ekim 1933 tarihinde Mussolini’ye gönderilen “Türkiye’nin Dış Politikası” başlıklı rapor oldukça önemlidir. Bu rapordaki bazı hususlar Mussolini’nin Lojacono’ya 21 Kasım 1933 tarihinde gönderdiği talimatta belirtilmektedir. Buna göre Lojacono bu raporda; Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” girişimi nedeniyle Türkiye’nin endişelerinin artması sonucunda durumun daha da karmaşık hale geldiği, Mussolini tarafından Dört Güç Paktı konusunda bizzat Tevfik Rüştü Bey’e garanti verilmesine rağmen, huzursuz ortamın ortadan kaldırılamadığını ve Türkiye’nin kendi güvenliği için başka teminatlar aramaya başladığını belirtmektedir. Aynı raporda dipnot olarak yer alan yer alan Mussolini’nin değerlendirmesinde ise; “*tarihteki Roma İmparatorluğu ile Asya yıkıcı göçebeliği arasındaki antitez*” kapsamında, “*İtalya’nın genişleme hedefinin Anadolu olması gerektiği*”, Türkiye ile mevcut zor dostluğun günü geldiğinde aktif bir iş birliğine dönüşmesinin beklenemeyeceği, İtalya ile Türkiye’nin “*sui generis amici-nevi şahsına münhasır arkadaş*” oldukları, Boğazları açık tutan Türkiye’nin tarafsızlığı ile tatmin olunması gerektiği ifade edilmektedir.¹³⁷⁵

Müttecavizin Tarifi Antlaşmaları’nın onaylanmasına ilişkin kanun teklifleri 23 Aralık 1933 tarihinde TBMM’de görüşülmüştür.¹³⁷⁶ TBMM’deki müzakerelerde milletvekilleri tarafından yöneltilen soruları cevaplayan Tevfik Rüştü Bey; Litvinov tarafından 1932’de ortaya atılan “Müttecavizin Tarifi” konusunda en başından itibaren bilgi sahibi olduğunu, bu tarife kendisinin de katkıda bulunduğunu, komisyonda onaylanmış olan bu kavramın, Silahsızlanma Konferansı genel kurul toplantılarında İngiltere’nin itirazı sebebiyle bir sonuca ulaşamadığını belirtmektedir. 3-4 Temmuz 1933 tarihlerinde Londra’da imzalanan antlaşmaların tarafı olan devletlerin müttecavizin “*kesin ve hiçbir şüpheye yer bırakmayacak surette açık*” olarak tarif edilmesini arzu ettiklerini ifade eden Tevfik Rüştü Bey, Londra antlaşmalarında Litvinov’un “Müttecavizin Tarifi” belgesinin esas olarak alındığını ve Türkiye’nin her iki antlaşmada da imzası olduğunu vurgulamaktadır. Bundan sonra “Müttecavizin Tarifi Antlaşmaları” 2357 ve 2358 sayılı yasalarla TBMM’de onaylanmıştır.¹³⁷⁷

¹³⁷⁴ TBMM ZC, Devre.IV, C.18, İçtima.III, 1.İnikat, 1 Kasım 1933, s.2-3. Atatürk’ün Millî Dış Politikası, C.II, s.57-59.

¹³⁷⁵ DDI, 7/XIV, Belge.397, 21 Kasım 1933, s.428-431.

¹³⁷⁶ “Tecavüzün Tarifi Hakkında İmzaladığımız Mukavelename”, Akşam, 24 Aralık 1933. “Tecavüzün Tarifi”, Vakit, 24 Aralık 1933.

¹³⁷⁷ TBMM ZC, Devre. IV, Cilt. 19, İçtima.III, 17.İnikat, 23 Aralık 1933, s.102-105, s.113.

Diğer imzacı devletlerin parlamentolarında da onaylanarak işlemleri tamamlanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmaları Milletler Cemiyeti’nde kaydedilmiştir.¹³⁷⁸

Mussolini tarafından ortaya atılan “Dört Güç Paktı” projesi, Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan “Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” ile başlayan ve Türkiye ile İtalya arasında “ilişkilerin altın çağı” olarak adlandırılan 1928-1932 döneminin sonuna işaret etmektedir. “Dört Güç Paktı”na karşı Türkiye ve Sovyetler Birliği diplomatlarının başarılı çalışmaları neticesinde “Mütecavizin Tarifi” kavramı etrafında Londra’da imzalanan antlaşmalar ile Baltık Denizi’nden Hint Okyanusu’na kadar olan coğrafyada meydana getirilmiş olan geniş katılımlı blok, “Dört Güç Paktı”nın devreye sokulmasına karşı en önemli engeli oluşturarak dünya barışına çok önemli bir katkıda bulunmuştur.

Bundan sonra Balkan Antantı’nın meydana getirilme süreci hızlanacak ve Balkan Antantı Antlaşması 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yunanistan arasında imzalanacaktır. Diğer yandan, Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” projesi Türkiye’yi daha fazla kolektif güvenlik sistemine yaklaştıracak ve Milletler Cemiyeti’ne katılma sürecini de çabuklaştıracaktır.

¹³⁷⁸ Bkz. **League of Nations, Treaty Series**, General Index, 1932-1934, No.6, 1935, s.290.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTALYAN TEHDİTİNE KARŞI TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK ARAYIŞLARI

3.1. Bölgesel İş Birliği Örneği: Balkan Paktı (1929-1934)

3.1.1. Balkan Paktı Anlayışının Ortaya Çıkması

Fransız İhtilali’nden kaynaklanan milliyetçi akımlar, Panslavizm ve Pancermenizm akımlarının mücadele sahası haline getirilen Balkanlar, 20. yüzyılın başından itibaren isyanlar, komitacılık ve savaşlar neticesinde sürekli bir çatışma, siyasal çekişme alanı ve büyük devletlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için “Doğu Sorunu” çerçevesindeki müdahalelerine açık bir coğrafya haline gelmiştir. Balkan devletlerinin hepsinin kendi aralarında çıkar hesapları bulunmakta bu hesaplar birbiri ile çatışmaktadır. Nitekim, bu coğrafya, denge politikalarıyla ayakta kalmaya çalışan Osmanlı Devleti’nin İtalya ile devam eden Trablusgarp Savaşı ile oldukça yıpranması ve deniz üstünlüğünü kaybetmesi sonrasında 1912-1913 Balkan Savaşları ile oldukça kanlı ve şiddetli bir sıcak çatışma içine sürüklenecektir. Osmanlı Devleti’nin Meriç Nehri’nin batısındaki tüm Balkan topraklarını ve Ege adalarını kaybetmesiyle sonuçlanacak olan bu savaşlar daha sonra Birinci Dünya Savaşı’nın sebeplerinden birisi ve bir provası olarak değerlendirilecektir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmalarla tesis edilen Versay Sistemi ile çizilen yeni sınırlar ile etnik bir mozaik görünümündeki Balkanlardaki sorunlar halledilemediği gibi, yeni sorunların ortaya çıkması için adeta bir zemin hazırlanmış olduğu görülmektedir¹³⁷⁹. Birinci Dünya Savaşı’nın mağlup devletleri arasında yer alan, savaş sonrası antlaşmalarla toprak kaybına uğrayan ve Ege Denizi’ne mahreç imkânından mahrum kalan Bulgaristan ile savaş sonrası paylaşımdan kârlı çıkan Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında çeşitli toprak ve azınlık anlaşmazlıkları bulunmaktadır. Diğer yandan Romanya ile Sovyetler Birliği arasında ciddi bir Besarabya sorunu¹³⁸⁰ bulunmaktadır. Balkan sınırlarının belirlenmesinde etnik, kültürel etmenlerden daha çok siyasal gerekçelerin ön plana gelmesi sonucunda ortaya çıkan azınlık sorunları Balkanları adeta kaynar bir kazana çevirmiştir. Bunun sonucunda Balkan milletleri de Avrupa’da olduğu gibi revizyonist ve anti-revizyonist olmak üzere iki blok şeklinde ayrılacaklardır.

¹³⁷⁹ Sabri Sürgevil, Cihan Özgün, **Balkanlar-II**, Ege Üniversitesi yay., İzmir, 2012, s.40-41.

¹³⁸⁰ Birinci Dünya Savaşı sonunda Romanya’ya verilmiş olan Besarabya’nın ilhakını, Türkiye 1921 Türk-Sovyet Antlaşması gereği olarak hiçbir zaman tanımamıştır. Bkz. Aras, **Görüşlerim, C.I**, s.47.

Birinci Dünya Savaşı sonuna doğru Sovyetler Birliği'nin Balkanlardan çekilmesi ve savaş sonrası dönemde İngiltere'nin Balkan meselelerine uzak durmasından faydalanan İtalya, diplomatik girişimleri sonucunda bölgede nüfuzunu özellikle Arnavutluk ve Bulgaristan'da oldukça artırmıştır. İtalya'nın özellikle 1927 sonlarından itibaren esas hedefi ise Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ı kendi etrafında toplayarak, Fransa'nın ve Küçük Antant'ın etkinliğine karşı Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de bir ittifak meydana getirmektir.

Balkanlar ve Tuna bölgesinde 1921 yılında anti-revizyonist Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya; revizyonist Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan'ın olası taleplerine karşılık olarak bir araya gelerek “Küçük Antant” adıyla bir ittifak meydana getirmişlerdir. Bu ittifakı Almanya'yı doğudan kuşatmak için kullanmak isteyen Fransa; 1924 yılında Çekoslovakya, 10 Haziran 1926 tarihinde Romanya ve 11 Kasım 1927 tarihinde Yugoslavya ile yaptığı ikili anlaşmalarla Küçük Antant'ı kendi himayesine almıştır. Bundan sonra Küçük Antant mensubu devletler tüm uluslararası gelişmelerde revizyonist hareketleri engellemek üzere birlikte hareket edeceklerdir. Fransa'nın himayesinde 1929 yılında süreli olmaktan çıkan Küçük Antant, 16 Şubat 1933 tarihinden itibaren süreklilik kazanacaktır.¹³⁸¹

1929 Ekonomik krizi tamamı tarıma dayalı ekonomilere sahip ve birbirlerinin ekonomik rakipleri olan Balkan ülkelerini derinden sarsmış, ekonomik-sosyal yapılarını olumsuz olarak etkilemiş ve dış ticaretleri büyük açıklar vermeye başlamıştır. Bu durumda Balkan devletlerinin Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine olan ekonomik bağımlılık hali aratarak devam etmektedir. Ekonomik kriz sanayileşmiş ülkelerle tarıma dayalı ekonomiler arasındaki farkların daha da büyümesine de neden olmuştur. Balkan devletleri 1929 Ekonomik krizinin etkilerinden kurtulmaya çalışmakta ve dış sorunlarını azaltmaya çalışmaktadırlar. Avrupa'nın da giderek revizyonist-anti revizyonist olarak iki kampa bölünmekte oluşu ve savaş söylentilerinin giderek artması Balkanlarda bir birlik yapılması ihtiyacını daha fazla ortaya koymaktadır. Balkan devletleri arasında imzalanan çeşitli ikili antlaşmalar ile ilişkilerin göreceli olarak düzelmiş olması ile 1930 yılının sonuna gelindiğinde Balkanlarda bir sükûnet havasının geldiğini ve bir Balkan birliği oluşturulması yolunda girişimde bulunulması için uygun bir ortamın meydana gelmiş olduğunu ifade etmek mümkündür.

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Eleftheros Venizelos'un liderliğinde, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların büyük ölçüde bir hal yoluna sokulması sonrasında,

¹³⁸¹ Sina Akşin, Melek Fırat, “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar, 1919-1939”, **Balkanlar**, OBİV yay., İstanbul, 1993, s.97-125.

Türkiye'nin, Yunanistan ile yakın iş birliği içinde Balkan birliği için çalışmalarını da yoğunlaştırdığı görülmektedir. İsmet İnönü hatıralarında, Venizelos ile yaptığı çeşitli görüşmelerde Balkan Paketi fikrinin hep var olduğunu ifade etmektedir.¹³⁸²

Balkan devletleri arasında meydana getirilecek bir birliğin Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'yi İtalya'ya karşı; Romanya'yı Sovyetler Birliğine karşı siyaseten takviye etmek ve Bulgaristan'ı revizyonist emellerine karşı set çekmek olarak bir sonuç vereceğini gören İtalya ve Sovyetler Birliği daha başlangıcından itibaren bu birlikten hoşlanmamışlar ve olası bir paketi engellemek için çeşitli tertipler içine girmişlerdir.

3.1.2. Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası

Balkanlar, Osmanlı idaresinden beri Türkiye için bir tehdit kaynağı olmuş ve Balkan Savaşı acı sonuçlarıyla birlikte Türk milletinin hafızasına kazınmıştır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra zor koşullarda İtalya, İngiltere, Fransa ve Yunanistan'a karşı savaşarak ve kendisine zorla kabul ettirilmeye çalışılan Sevr Antlaşması'nı yırtarak Lozan Barış Antlaşması ile tescil edilen yeni bir cumhuriyet kurmuştur. On yıldan daha fazla süren bir savaş döneminden çıkan Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren mevcut statükodan yana olmasından dolayı geçmişten farklı olarak Balkan ülkeleri ile eşit ilişkiler geliştirmek istemektedir.

Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan sorunların teker teker çözülmesi ve özellikle 1926 yılında Musul meselesinin gündem dışında kalması sonrasında, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi ile tanımlanan Türk dış politikası, Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerinin normalleştirilmesi, komşularıyla ilişkilerini daha fazla geliştirmesi ve eski düşmanlarıyla dost olmasının ortamını hazırlamıştır. Bu ortamda Türkiye'nin izlediği önemli bir iş birliği projesi olan Balkan birliği ön plana çıkacaktır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Balkan birliği konusunda daha 1924 yılında şöyle söylemektedir. *"Son yıllarda hep dışarıya alet olan savaşları kanıtladı ki, Balkanların birbirleriyle çarpışmaları kadar anlamsız ve acınacak macera az bulunur. Bu kardeş savaşlarında ve milletler kendi aralarında boş yere yıpranmışlardır ve bir çare bulunmazsa, bu kardeş boğuşmaları daha devam edebilir. Yetmedi mi, niçin devam etsin?"*¹³⁸³ Ankara'da Balkanlılar arası bir toplantıda söylediği sözler ise şöyledir: *"Efendiler, unutmayalım ki Balkan milletlerinin ataları birbirlerinin hısımları idiler. Bu milletler yüzyıllar boyunca*

¹³⁸² İnönü, a.g.e, s.504.

¹³⁸³ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 3. Baskı, ATAM yay., Ankara, 2007, s.448

birlikte yaşadılar. Biz Balkan Birliği'ni tarihi tekâmülün tabii bir neticesi gibi kabul etmeliyiz."¹³⁸⁴

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Misak-ı Millî esaslarına uygun olarak sınırları dışında kalmış olan Balkan devletlerine ve komşularına karşı mevcut statükonun devamı şeklinde ve anti-revizyonist gruba daha yakın bir politika izlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti; bu dönemde Arnavutluk (15 Aralık 1923), Bulgaristan (18 Ekim 1925), Yugoslavya (28 Ekim 1925), Sovyetler Birliği (Aralık 1925), Fransa (1926), İngiltere (1926) ve İran (1926) ile barış ve dostluk antlaşmaları imzalamıştır. 1928 yılında İtalya ile bir Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Çözüm Antlaşması ve 1930 yılında Yunanistan ile bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamış olan Türkiye, böylece Gazi Mustafa Kemal'in siyasal önderliğinde "yurtta sulh-cihanda sulh" düsturu çerçevesinde çevresinde bir dostluk çemberi oluşturmaya muvaffak olmuştur.¹³⁸⁵

Türkiye, bu dönemde jeostratejik ve jeopolitik gerekçeler nedeniyle kendisini Balkanlar ve Akdeniz'de güvence altına almak için tedbirler almaya yönelmektedir. 1930'lardan itibaren Türk dış politikasının ikili anlaşmalardan daha çok bölgesel iş birliğine yöneldiğini ve Milletler Cemiyeti, Mütecavizin Tarifi Sözleşmeleri, Balkan Paktı, Sadabat Paktı, Nyon Konferansı, Üçlü İttifak gibi karşılıklı ve çok uluslu güvenlik organizasyonları içinde yer aldığını görmekteyiz. Bunlardan birisi olan Balkan Paktı, Atatürk dönemi Türk dış politikasına damgasını vuran önemli satırbaşlarından birisidir.

Türkiye, kendisinin ön ayak olmasıyla meydana getirilecek Balkan Paktı'nı Balkan devletleri dışından ve batıdan gelebilecek tehlikelere karşı bir engel olarak görüyordu. Bu dönemdeki en önemli tehlike ise revizyonist taleplere sahip olan İtalya'dır. 1930'lardan itibaren İtalya'nın Türkiye için Balkanlar ve Akdeniz'de tehdit olduğunun iyice belirginleşmesiyle, Sovyetler Birliği Türkiye'nin dış politikasında dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkacaktır.¹³⁸⁶

Türkiye'nin 1930'larda herhangi bir büyük devletle özel bir ilişkisi yoktur. Hatta Lozan'dan gelen sorunlar nedeniyle birçoğu ile ilişkileri hâlâ iyi değildir. Bu durum Balkan devletleri arasında kurmaya çalıştığı birlik bakımından Türkiye'ye avantaj sağlamaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin Balkanların çıkarlarını savunduğu için siyasi eylemlerde bulunduğu algısı önemlidir.

¹³⁸⁴ A.Akşin, **a.g.e.** s.259.

¹³⁸⁵ Soysal, "*Atatürk'ün Barışçı Politikası...*", s.111-119.

¹³⁸⁶ Sander, **a.g.e.** s.101.

Türkiye için o sırada en önemli dış tehlikenin Balkanlar üzerinden ve İtalya'dan geleceğini değerlendiren Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda, Türk diplomatları daha 1926 yılından itibaren tüm Balkan devletlerini ve Macaristan'ı da kapsayan ve mevcut statükonun devamını temin edecek Locarno benzeri bir toplu güvenlik sistemi meydana getirilmesi için girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu girişimlerden 1930 yılına kadar olan dönemde, Balkanlarda siyasal ve ekonomik koşulların uygun olmaması nedeniyle kesin bir sonuç elde edilemeyecektir. Bu dönemde Türkiye'nin; Balkan politikasını öncelikle en yakın komşusu olan Yunanistan'ın dostluğu üzerine kurmakta olduğu, Bulgaristan-Yunanistan arasındaki sorunların savaş çıkmadan çözülmesini arzu etmekle beraber, revizyonist Bulgaristan'dan ziyade Yunanistan'ı destekleyeceği görülmektedir.¹³⁸⁷

Balkanların kaderinin Balkanlılar tarafından belirlenmesi gereğini belirtmekte olan Türkiye, başlangıçta meydana getirilebilecek Balkan birliğini bir Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan antlaşması olarak öngörmektedir. Türkiye, Balkan Paktı'na Bulgaristan'ın dahil olmasının çok önemli olduğunu, İtalya ile iş birliği yapmakta olan Bulgaristan'ın bölgesel güvenlik için önemli bir tehdit oluşturacağını, bunun için pakta dahil edilmesi gerektiğini değerlendirmektedir. Ancak bu durum Bulgaristan-İtalya ilişkilerinin daha fazla gelişmesiyle 1930'ların başında değişecektir. Yunanların teklifi ve ısrarı ile pakt çalışmalarına Küçük Antant üyesi olan Yugoslavya da dahil edilecektir.¹³⁸⁸

Bu dönemde Avrupa'da kolektif güvenlik sisteminin parçaları olarak değerlendirilebilecek Locarno Antlaşmaları, Briand-Kellogg Paktı, Litvinov Protokolü, Küçük Antant Antlaşması gibi ittifaklar Balkan birliğini teşvik edici uluslararası oluşumlar olarak değerlendirilse de en önemli başlangıç, Türkiye ile Yunanistan arasında 1923 Lozan Barış Antlaşması ve 1926 Atina Anlaşması'nın uygulanmasından kalan mübadele sorunlarını çözümleyen ve 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da nüfus mübadelesinde kaynaklanan sorunların kesin çözümünü sağlayan Türkiye-Yunanistan Mübadele Sözleşmesi olacaktır. Bundan sonra 30 Ekim 1930 tarihinde Ankara'da imzalanan Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözümleme Antlaşması ile iki ülke arasındaki ilişkiler bambaşka bir düzlemde ilerlemeye başlayacaktır. Bundan sonra Türkiye ve Yunanistan aralarındaki sorunları büyük ölçüde halletmiş olduklarından kurdukları iş birliği ile Balkan hareketinin öncüleri olacaklardır. 14 Eylül 1933 tarihinde imzalanan Türkiye-Yunanistan Anlaşması (Entente Cordiale) ise ilişkilerde zirveyi işaret edecek ve iki devlet sınırlarını

¹³⁸⁷ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II*, s.322.

¹³⁸⁸ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı...*, s.365.

karşılıklı olarak garanti edeceklerdir. Bu gelişmelerden sonra Balkan Paktı oluşturulması süreci hızlanacaktır. Balkan Paktı'nın çekirdeğini; Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya arasında mevcut olan Küçük Antant ile 14 Eylül 1933 tarihli Türk-Yunan Antlaşması (*Entente Cordiale*) meydana getirecektir.¹³⁸⁹

İtalya'nın "Mare Nostrum" yaklaşımı, izlemekte olduğu Akdeniz politikası, Menteşe Adaları'ndaki (Rodos, 12 Ada ve Meis) askerî varlığı, Arnavutluk'taki nüfuzu ve Bulgaristan'daki etkisinin Türkiye'de yarattığı endişe sebebiyle Türkiye, Balkan Birliğini İtalya'ya karşı bir gereklilik olarak görmektedir.¹³⁹⁰

İtalya kendisinin Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki planlarına tamamen karşı olabilecek gelişmelere yol açacak bir Balkan Paktı'nın meydana getirilmesine tamamen karşı bulunmakta ve nüfuzu altındaki Arnavutluk ve Bulgaristan'ı kullanarak Balkan Paktını engellemek, bunu başaramazsa Bulgaristan ve Arnavutluk'u pakt dışında tutmak suretiyle paktın gücünü sınırlandırmak düşüncesinde ve bunun için çeşitli tertipler içinde bulunmaktadır.¹³⁹¹ Balkanlarda öteden beri yayılma emelleri olan ve 1929 Ekonomik Buhranı'nın uluslararası sistemi çöküntüye uğrattığı bu dönemde Balkanlarda Bulgaristan gibi ortaklar bulmayı başaran İtalya, böylece Balkanlara müdahale etme ortamını yakalamış oluyordu. Böyle bir müdahaleye karşı koymak isteyen ve İtalya'nın bu politikalarının farkında olan Türkiye, öncelikle Yunanistan ile iş birliği halinde hareket ederek Yugoslavya ve Romanya'nın da dahil olacağı Balkan Paktı'nın meydana getirilmesinde önderlik yapacaktır. Bu dönemdeki Türk dış politikasının temeli bu anlayışa dayanmaktadır.¹³⁹²

1930'lardan itibaren dünya şartlarının değişmesi ve özellikle 1933 yılında Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte Avrupa'da bir genel savaşa doğru gidilmektedir. Batı'dan İtalya tehdidi karşısında Sovyetlerin tek başına destek vermesinin yeterli görülmediği, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin 1925'lerdeki devletler olmadığı değerlendirilmesiyle, Türkiye sadece Sovyetler Birliği'ne dayanan dış politikasındaki bağımlılık durumundan çıkma isteği içindedir. Bu dönemde Sovyetler Birliği ise İtalya'nın da etkisiyle Balkan Birliği karşısında bir tutum sergilemektedir.¹³⁹³ Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin,

¹³⁸⁹ Cumhuriyet'in İlk On Yılı..., s.310.

¹³⁹⁰ Gönlübol-Sar, a.g.e, s.117-118.

¹³⁹¹ Yücel Güçlü, "Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey", *Bellekten*, C.LXIII, Sayı.238, (Aralık 1999), ss.813-845.

¹³⁹² Dilek Barlas, "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Yay. Haz. İsmail Soysal), Ankara15-17 Ekim 1997, Sempozyuma sunulan Tebliğler, TTK yayınları, Ankara, 1999, s.364.

¹³⁹³ Selim, Deringil, "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: İkinci Abdülhamid ve İsmet İnönü", *Toplum ve Bilim*, S.28, İstanbul, Kış 1985, ss.93-109.

genel olarak aralarındaki ikili antlaşmanın gereği olarak Türkiye'nin gösterdiği hassasiyeti göstermediği, örneğin Sovyetler Birliği-Fransa; Sovyetler Birliği-İtalya antlaşmaları yapılırken, 1929 protokolü esaslarına göre sağlamaları gereken bilgi akışını gerçekleştirmedikleri görülmektedir. Tefik Rüşti Aras, yaptığı açıklamada; Türk-Sovyet Antlaşması çerçevesinde Türkiye'nin her türlü anlayışı göstermesine karşın Sovyetler'in zaman zaman kendi çıkarları doğrultusunda davranarak 2 Eylül 1933 İtalya-Sovyetler Birliği ve 29 Kasım 1932 Fransa-Sovyetler Birliği Antlaşmaları hakkında Türk tarafına bilgi vermediğini, İtalya-Sovyetler Birliği Antlaşması'nın detaylarını gazetelerden öğrendiğini ifade etmektedir¹³⁹⁴. Bu dönemde Sovyetlerin İtalyanlarla anlaşma çabası içinde olmaları ve sonunda İtalya ile Sovyetler Birliği arasında bir antlaşmanın imzalanması Türkiye'de rahatsızlıklar meydana getirecektir. Şükrü Kaya'nın Suriç'e; Litvinov'un Aralık 1933'te Roma dönüşü Ankara'ya davet edildiği halde doğrudan Moskova'ya gitmesinin şüphe uyandırdığını söylediği görülmektedir. Tefik Rüşti Aras, Balkan Paktı görüşmeleri devam ederken yaptığı şu açıklama ile paktın ruhunu ve engellenmeye çalışmasının nedenini ifade etmektedir: *“Bu paktın esas ruhu hiçbir Balkanlı Devletin hariçte birine alet olarak diğer Balkan devleti aleyhine hareket edememesinin teminidir... Büyük devletlerin hoşlanmadığı da budur.”*¹³⁹⁵

Türkiye'nin Balkan Paktı konusunda göstermiş olduğu gayretlerin ABD basınında da yer aldığı görülmektedir. Salt Lake Telegram gazetesinde *“Turks-Türkler”* başlığı ile yer alan bir makalede; Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde sadece on yıl içinde şaşırtıcı bir dönüşüm gösteren Türkiye'nin güçlü bir orduya ve çok iyi yönetilen bir dış politikaya sahip olduğu, enerjik Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in birçok tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzaladığı, bunlardan en önemlilerinden birisinin halen görüşmeleri devam eden Balkan Paktı olduğu ifade edilmektedir.¹³⁹⁶

3.1.3. İtalya'nın Balkan Birliği Karşıtı Politikası

İtalya'da Mussolini'nin Başbakan olması ve Faşizmin iktidara gelmesinden sonra İtalya'nın 1860'lardan itibaren gerçekleştirmek istediği sömürgecilik hedefleri *“Roma İmparatorluğunu yeniden ihya etmek”* formülü ile yeniden gündeme getirilmeye başlanmıştır. Mussolini, 16 Şubat 1923 tarihinde İtalyan Senatosunda yaptığı konuşmada şöyle söylemektedir: *“İtalya tek bir denizde ebediyen kapanıp kalamaz bu deniz Adriyatik olsa*

¹³⁹⁴ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.140.

¹³⁹⁵ *Cumhuriyet'in ilk On Yılı...*, s.359-360.

¹³⁹⁶ *“The Turks”*, *Salt Lake Telegram*, 2 Ocak 1934.

bile... Adriyatik'ten başka Akdeniz vardır."¹³⁹⁷ 1924 yılında yapılan seçimler sonucunda iktidarını sağlamlaştıran ve devleti yeni Faşist temeller üzerinde inşa etmekte olan Mussolini'nin Faşizmin emperyalist hedefleri olarak göstermiş olduğu hedefler aslında büyük ölçüde İngiltere ve Fransa tarafından Birinci Dünya Savaşı esnasında, 1915 ve 1917 antlaşmalarıyla İtalya'ya vaat edilen topraklardır.

Mussolini'nin iktidara geldikten sonra öncelikle ele aldığı konulardan birisi olan Fiume meselesi, 27 Ocak 1924 tarihinde İtalya ile Yugoslavya arasında imzalanan dostluk antlaşması sonucunda Fiume'nin İtalya tarafından ilhak edilmesiyle çözümlenmiştir¹³⁹⁸. Mussolini'nin önemli hedeflerinden birisi olan Adriyatik'te Fiume'nin İtalya'ya dahil edilmesine rağmen, Adriyatik'te başka hedefler peşinde olan İtalya ile Yugoslavya arasında gerginlik devam etmektedir.

1923 yılında, Yugoslavya-Arnavutluk sınır belirlenmesi çalışmalarında görevli olan uluslararası heyette görevli olan İtalyan subayın Yanya'da öldürülmesi sonrasında gerginleşen İtalya-Yunanistan ilişkileri, İtalya'nın Korfu Adası'nı bombardıman etmesi ve sonrasında işgal etmesi ile Milletler Cemiyeti gündemine gelmiştir. Yunanistan'ın İtalya'ya 50 milyon liralık tazminat ödemesiyle sonuçlanan bu işgal sonucunda, Mussolini ve İtalya'nın herhangi zarar görmemesi sonraki politik hamleleri için cesaretlenmesine yol açacaktır. Bundan sonra İtalyan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Salvatore Contarini'nin, Faşist rejimin Fransa ve Yugoslavya politikaları nedeniyle Nisan 1926'da istifa ederek ayrılmasından sonra Mussolini'nin saldırgan ve genişlemeci politikaları daha görünür bir hale gelecektir.¹³⁹⁹

Arnavutluk'ta Zogo'nun iktidara gelmesi sonrasında İtalya'nın Arnavutluk'ta ekonomik ve siyasal nüfuzu oldukça artmıştır. Bunun sonucunda İtalya ile Arnavutluk arasında 27 Kasım 1926 tarihinde bir himaye anlaşması olan Tiran Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ve İtalya'nın uygulamakta olduğu kuvvet politikası, topraklarındaki Arnavut azınlıkla ilgili Arnavutluk ile sorunlar yaşamakta olan Yugoslavya'da endişe yaratacaktır. Yugoslavya bundan sonra Fransa ile 11 Kasım 1927 tarihinde bir dostluk ve ittifak antlaşması imzalayacak ve bu antlaşmayı İtalya ile bir savaş durumu için yaptığını da açıklayacaktır.¹⁴⁰⁰ İtalya, bunun üzerine Arnavutluk ile 22 Kasım 1927 tarihinde bir askerî ittifak olan ve Tiran

¹³⁹⁷ "Le Dichiarazioni di Mussolini", **La Stampa**, 17 Şubat 1923.

¹³⁹⁸ "La Firma del Accordo Tra Italia e Yugoslavia", **La Stampa**, 28 Ocak 1924.

¹³⁹⁹ Martin Clark, **Mussolini**, Pearson Longman press., London, 2005, s.181.

¹⁴⁰⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.221.

Paktı olarak da isimlendirilen bir “savunma ittifakı antlaşması” imzalayacaktır.¹⁴⁰¹ 25 yıllık bir süre için imzalanan ve bir savunma antlaşması olan bu bağit ile İtalya, Arnavutluk üzerindeki kontrol ve himayesini kesinleştirecektir. Bu antlaşma sonrasında İtalya-Yugoslavya ilişkileri çok daha kötü bir duruma gelecektir. İtalyan Senatosu tarafından 14 Aralık 1927 tarihinde onaylanan¹⁴⁰² bu antlaşma, İtalya’nın Balkanlara karşı değişen politikasının işareti ve diplomatik taarruz politikasının başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁰³ Bu gelişmeler Türkiye ve Yunanistan tarafından ilgi ve endişe ile izlenmektedir.

Mussolini, 1927 yılına kadar Türkiye’yi geçici ve ortadan kalkacak bir varlık, Anadolu’yu ise sömürgeleştirilecek ve fazla nüfusunu ihraç edebileceği bir coğrafya olarak görmektedir. Kendi topraklarında rejimi oturtan ve artık dış hedeflere daha fazla yönelmeye başlayan Mussolini tarafından “Napolyon Yılı” olarak ilan edilen 1926 yılında İtalya’nın genişleme hedefleri arasında Türkiye ve Habeşistan bulunmaktadır. Mussolini’ye göre Türkiye’de rejimin çökmesi durumunda Faşist İtalya 1921 yılında çekildiği Anadolu topraklarına tekrar dönebilecektir.¹⁴⁰⁴ Türkiye’de rejimin ve devrimlerin giderek oturması, sosyal yapıda olumlu değişimlerin meydana gelmesi ve toplumda kabul görmesi, ekonomik yapının ve ordunun giderek güçlenmekte olması gibi iç gelişmelerin sağladığı destekle Türkiye, 1927 yılından itibaren dış politikada daha aktif faaliyetlere girişmekte ve Batılı devletler nezdinde itibarı giderek yükselmektedir. Bu dönemden itibaren Batılı devletler kendilerine göre çeşitli sebeplerle Türkiye’nin dostluğuna tekrar ihtiyaç duymaya başlamaktadırlar. Bu devletlerden birisi de İtalya olacaktır. İtalya’nın dış politikasında 1927 yılının sonlarından itibaren belirgin bir değişim meydana gelecek ve Mussolini, Yunanistan ve Türkiye’yi Balkanlı olmaktan daha çok potansiyel olarak ittifak edilebilecek Akdeniz’li partnerler olarak görmeye başlayacaktır. 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Çözüm Antlaşması’nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 5 Haziran 1928 tarihinde İtalyan Senatosu’nda konuşan Mussolini; İtalya’nın yeni Türk Devletini tanıyan ve değerini anlayan ilk Avrupa devleti olduğunu, yeni Türk devletinin hesaba katılması gereken bir güç olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰¹ “Trattato di Alleanza Difensiva tra Italia e Albania”, **La Stampa**, 25 Kasım 1927.

¹⁴⁰² “Il Senato Approva Unanime”, **La Stampa**, 15 Aralık 1927.

¹⁴⁰³ Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde...**, s.314.

¹⁴⁰⁴ **Survey On International Affairs 1925**, (Ed.Arnold J.Toynbee), s.526-527. Alan Cassells, **Mussolini’s Early Diplomacy**, Princeton University press, New Jersey, 1970, s.390.

¹⁴⁰⁵ “La Politica Mondiale dell’Italia nei Discorso di Mussolini”, **Il Giornale d’Italia**, 6 Haziran 1928.

İtalya-İngiltere ilişkileri 1935 yılına kadar iyi bir çerçevede devam etmekle birlikte, İtalya'nın Fransa karşısındaki dış politikasında Tuna Havzası, Balkanlar ve Akdeniz'de çeşitli sorunlu alanlar bulunmaktadır. Arnavutluk'ta bir himaye rejimi kurmuş olan ve Bulgaristan'ı yakın gelecekte ittifak yapabileceği potansiyel bir müttefik olarak görmekte olan İtalya, Balkanlara dışardan karışan büyük güçler arasında en başta gelmektedir. İtalya, azınlık ve toprak meselelerini bahane ederek Yugoslavya'ya da karışmaya çalışmakta ve bu ülkedeki ayrılıkçı Hırvatları ve Makedonları desteklemektedir. İtalya'nın bu tutumu Yugoslavya ile Fransa arasında 11 Kasım 1927 tarihinde imzalanan antlaşmanın nedenlerinden birisi olacaktır.¹⁴⁰⁶

Faşist İtalya'nın 1927 yılı sonlarından itibaren değişmeye başlayan Balkanlarda uygulayacağı dış politikasındaki asıl amacı; İtalya'nın himayesinde meydana getirilecek bir Türkiye-İtalya-Yunanistan paktına Bulgaristan'ın da katılmasıyla Balkan ve Doğu Akdeniz işlerinde nüfuz ve denetim elde etmek, Yugoslavya'yı Balkanlarda tecrit etmek, Fransa ve onun desteklediği Küçük Antant'a karşı Balkanlar ve Orta Avrupa'da bir denge oluşturmaktır. Mussolini ile Tevfik Rüştü Bey arasında 3 Nisan 1928 tarihindeki Milano'da gerçekleştirilen mülakat esnasında, Mussolini tarafından İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında bir ittifak meydana getirilmesi ve daha sonra Bulgaristan'nın da bu birliğe katılması düşüncesinin gündeme getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mussolini; 1928 Türkiye-İtalya, 1928 İtalya-Yunanistan ve 1930 Türkiye-Yunanistan antlaşmalarını, hedeflemiş olduğu İtalya-Türkiye-Yunanistan üçlü ittifakının temelleri olarak görmektedir.¹⁴⁰⁷ Mussolini, Fransa'nın elinden kozlarını almak için bir taraftan da Sovyetler Birliği'ne de yakınlaşmaya çalışmaktadır.¹⁴⁰⁸ İtalya'nın bu politikaları, beklentilerinin aksine, arzu ettiği Türk-İtalyan-Yunan üçlü ittifakından ziyade Balkan Paketi'nin kuruluş sürecini oldukça hızlandıracaktır.¹⁴⁰⁹

İtalya'nın Fransa ile Akdeniz'de yaşamakta olduğu rekabet, Türkiye'nin donanmasına yeni savaş gemileri ve denizaltı alımı için açtığı ihaleye katılan İtalyan firmalarına İtalyan Hükûmeti tarafından mali destek sağlanması ve bunun sonucunda bu firmaların 24 Mayıs 1929 tarihinde sonuçları açıklanan ihaleyi kazanmasını sağlayan etmenlerden birisi olacaktır. İtalyan tezgahlarında imal edilen bu savaş gemileri ve denizaltıların Türk Donanması'na partiler halinde teslim edilmesi ile İtalya ekonomik ve askerî yönden Türkiye'ye nüfuz etmek üzere umutlanacaktır. Yunanistan Hükûmeti de bir süre sonra İtalyan tezgahlarında imal

¹⁴⁰⁶ Clark, **a.g.e.**, s.180.

¹⁴⁰⁷ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.354.

¹⁴⁰⁸ **DDI**, 7/XIII, s.IX.

¹⁴⁰⁹ Uçarol, **a.g.e.**, s.452.

edilmek üzere savaş gemisi siparişi vermekte gecikmeyecektir. İtalya böylece kendisi açısından potansiyel müttefik olan her iki Akdeniz ülkesinin donanmasında İtalyan yapımı savaş gemilerinin yer almasını sağlamış oluyordu.¹⁴¹⁰ Birinci Balkan Konferansı'nın toplanmasından sonra, 11 Ekim 1930 tarihinde Arnaldo Mussolini'nin yönettiği *Il Popolo d'Italia* gazetesinde çıkan yazıda; Balkan Konferansı'nın Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan haksızlıkları gidermek için değil statükoyu muhafaza etmek için toplandığı, konferansın şimdiki hegemonyaların sanki hep devam edecekmiş gibi idamesini temine çalışıldığı ifade edilmekte ve Balkan Konferansı statükoyu muhafaza etmeye çalıştığı için eleştirilmektedir.¹⁴¹¹ Başbakan Mussolini ise yeni yıl münasebetiyle bir Alman gazetesine göndermiş olduğu telgrafta; ilk defa olarak şüphe bırakmayan ve çok açık bir şekilde barış antlaşmalarının revizyonu yanlısı olduğunu ifade etmektedir.¹⁴¹² Mussolini, ABD ve İngiliz film yapımcılarını Roma'ya davet ederek bu düşüncelerini tekrarlamakta ve barış antlaşmalarının yenilenmemesi halinde Avrupa'nın bir savaşa sürükleneceğini ifade etmektedir.¹⁴¹³

Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Mehmet Enis (Akaygen) Bey, İtalya'nın Balkan siyasetine ilişkin gönderdiği 15 Ekim 1932 tarihli raporunda; İtalyan Hükûmeti'nin, Yugoslavya'nın güçlenmesine neden olacak bir Balkan anlaşmasından memnun olmadığını, İtalyanların Bulgaristan'daki nüfuzlarını kullanmakta olduklarını, Bulgaristan'da hakim olan zihniyeti istismar etmekte olan İtalyanların, İtalya Kralı'nın kızının Bulgar Kralı Boris ile evli olması dolayısıyla iki hükümdar ailesi arasındaki yakınlığı kullanmaya çalıştıklarını belirtmektedir.¹⁴¹⁴ Bu dönemde Mussolini'nin 23 Ekim 1932 tarihinde İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında kurulacak ve bir çeşit direktuar yönetimi öngören “Dört Güç Paktı” projesini ortaya atması¹⁴¹⁵ Balkan Paktı sürecini hızlandıran etmenlerden birisi olacaktır.

Balkan Paktı çalışmalarının oldukça yoğunlaştığı ve paktın Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya arasında imzalanacağını belirginleştiği, Bulgaristan'ın katılımını sağlamak için özellikle Türkiye'nin yoğun çaba gösterdiği bir dönemde, Bulgaristan'ın Balkan Paktı'na karşı olumsuz tavrında İtalya'nın desteği açık bir şekilde görülmektedir. Bu dönemde Romanya'da yayımlanan *Indepedance Roumanie* gazetesinde 9 Mayıs 1933

¹⁴¹⁰ Barlas, Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti*, s.152.

¹⁴¹¹ “Paneuropa e Panbalcanica”, *Il Popolo d'Italia*, 11 Ekim 1930.

¹⁴¹² Muharrem Fevzi, “M. Mussolini ve Almanya”, *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1931.

¹⁴¹³ Muharrem Fevzi, “Harp Neden Çıkacak”, *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1931.

¹⁴¹⁴ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı...*, s.310.

¹⁴¹⁵ “Il Discorso di Mussolini ai Italiani e al Mondo”, *Il Giornale d'Italia*, 24 Ekim 1932.

tarikhinde yer alan bir haber dikkat çekicidir. Bu habere göre İtalya temsilcisi Aloisi, Cenevre’de İtalya’nın himayesinde Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan’ı bir direktuvar altında toplama faaliyetlerinde bulunmaktadır.¹⁴¹⁶

İtalya’nın Balkanlarda izlemekte olduğu Balkan birliği karşıtı politikası konusunda İngiliz basınında Profesör Seton-Watson imzasıyla yayımlanan ve İtalya’nın Balkanlarda ayrıştırıcı değil bütünleştirici bir rol oynaması gerektiğini ifade eden bir makaleye karşılık olarak Luigi Villari tarafından The Times gazetesinde yayımlanmak üzere bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Villari; İtalya’nın Balkanlardaki beş devletle çok iyi ilişkilere sahip olduğunu sadece bir devletle ilişkilerinin iyi olmadığını bunun sebebinin de bu devlete dışarıdan yapılan telkinler olduğunu belirtmektedir. Villari, İtalya’nın Balkanlarda birlik için gayret göstermekte olduğunu ve bunun en iyi göstergesinin Mussolini’nin Dört Güç Paktı Projesi olduğunu, bu projenin uygulanması durumunda Balkanlarda herhangi bir sorunun kalmayacağını iddia etmektedir.¹⁴¹⁷

İtalya Büyükelçisi Lojacono, 4 Aralık 1933 tarihinde Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşmede; Balkan Paktı’nın Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya’dan meydana gelen dört devlet arasında gerçekteşirilmesi durumunda, Bulgaristan’ın tamamen pasif bir duruma geleceğini ve İtalya’nın bu duruma bigâne kalamayacağını, Bulgaristan’ın felce uğramasının sadece Balkan meselesi değil Avrupa meselesi olacağını, Bulgaristan’ı acele bir hareketle büsbütün kaybetmemenin ortak çıkarlar gereği olduğunu, Balkan Paktı için bir müddet daha beklenmesinin uygun olacağını belirtmektedir. Menemencioğlu’nun bu konuşmadan çıkardığı sonuç, İtalya’nın bu çeşit bir Balkan anlaşmasından kesinlikle hoşlanmadığını bunu engellemek için çalışacağıdır.¹⁴¹⁸

İtalya’nın Balkan Paktı ile ilgili tepkisini ifade eden en yetkili kişi bizzat Mussolini olacaktır. Mussolini, ticaret antlaşmasının imzası için Roma’ya giden Numan (Menemencioğlu) Bey ve Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey¹⁴¹⁹ ile 30 Aralık 1933 tarihinde yapılan görüşmede; infial halinde, diğer Balkan ülkelerinin bir pakt oluşturmak istemesini anlayabildiğini ancak Türkiye’nin Akdeniz politikasından vazgeçtiğini ve kendisini Balkanlıların arasına soktuğunu belirtmektedir. Menemencioğlu, Türk-Yunan Paktı’nın

¹⁴¹⁶ BCA: 030.10/ 226.524.13, 20 Mayıs 1933.

¹⁴¹⁷ Luigi Villari, “Italy and the Balkans”, *The Times*, 7 Temmuz 1933.

¹⁴¹⁸ *Cumhuriyet’in İlk On Yılı...*, s.311.

¹⁴¹⁹ Hüseyin Vasıf Çınar (1895-1935) : 1932-1934 yılları arasında Roma Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

imzası sonrasında aynı şartlarda, Bulgar sefirine bir paktın Bulgaristan ile imzalanmasının teklif edildiğini ancak bunun Bulgarlar tarafından kabul edilmediğini ifade etmektedir.¹⁴²⁰

3.1.4. Balkan Konferansları ve Balkan Birliğinin Ortaya Çıkması

Balkan Birliği'nin teorik olarak öncülüğünü merkezi Cenevre'de bulunan Milletlerarası Barış Bürosu yapmıştır. 6-10 Ekim 1929 tarihlerinde Atina'da düzenlenen Evrensel Barış Kongresi'nde Yunanistan'ın eski Başbakanlarından Papanastasiou bir Balkan Birliği kurulması fikrini ortaya atmıştır. Bunun üzerine kongrede Balkan devletleri arasında gayri resmî bir mahiyette bir konferans toplanması kararı almıştır.¹⁴²¹ Bu kararın balkan devletleri arasında genel bir kabul görmesi sonrasında, Birinci Balkan Konferansı Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin katılımıyla 5 Ekim 1930 tarihinde Atina'da toplanmıştır. Bu toplantıda bir Balkan paktı hazırlanması ve Balkan birliğinin meydana getirilmesini kolaylaştıracak daimî bir teşkilat kurulması kararı alınmıştır.¹⁴²²

İkinci Balkan Konferansı 20-26 Ekim 1931 tarihlerinde İstanbul'da toplanmıştır. Toplantıya katılan 200'den fazla delege 25 Ekim'de Ankara'da TBMM'de bir toplantı yapmışlardır. Bu konferansta Balkan birliğine ait esas maddeler ele alınmış ancak Balkan devletleri arasında revizyonist, anti-revizyonist tutumların ortaya çıkması ile bu konferansta bir Balkan paktı hazırlanması mümkün olmamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların büyük bir ölçüde ortadan kaldırılmış olduğu bu dönemde iki ülke Balkan birliğinin meydana getirilmesi için sıkı bir iş birliğine yönelmişlerdir. Ancak İtalya etkisindeki Arnavutluk ve revizyonist Bulgaristan ile Fransa'nın etkisindeki Küçük Antant'ın üyesi olan anti-revizyonist Yugoslavya ve Romanya Balkan Paktı fikrini ikinci plana bırakmışlardır.¹⁴²³ Gazi Mustafa Kemal Paşa, İkinci Balkan Konferansı'nda Fransızca olarak yaptığı konuşmada; Balkan Birliği'nin faydalarından bahsederek, “ekonomik, kültür ve medeniyet” sahalarında iş birliğinin gereğinden söz etmekte ve şöyle söylemektedir: “*Balkan Birliği'nin temeli ve hedefi karşılıklı siyasi bağımsız mevcudiyete saygı ile dikkat ederek ekonomik sahada, kültür ve medeniyet vadisinde iş birliği olunca böyle bir eserin bütün medeni beşeriyet tarafından takdirle karşılanacağından şüphe edilemez.*”¹⁴²⁴ İkinci Balkan Konferansı'nda Arnavutluk'un

¹⁴²⁰ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.332.

¹⁴²¹ Gönübol, Sar, **a.g.e**, s.112.

¹⁴²² **Survey Of International Affairs 1930**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1931, s.153-154.

¹⁴²³ **Survey Of International Affairs, 1931**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1932, s.324.

¹⁴²⁴ **Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C.II**, s.76.

İtalya'nın etkisiyle iş birliğinden kaçındığı, Bulgaristan'ın ise sınırların güvenceye alınmasını istemediği, azınlık konularını ortaya attığı, sorunların ikili görüşmelerle çözülmesini istediği görülmektedir.¹⁴²⁵

Bükreş'te 23-26 Ekim 1932 tarihlerinde toplanan Üçüncü Balkan Konferansı'nda Balkan devletleri arasında karşılıklı saldırmazlık ve anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesi antlaşma tasarısı gündeme alınmıştır. Bulgaristan, kendi azınlık meselesinin kendi istediği şekilde halledilmemesini gerekçe göstererek terk edince bir Balkan paktının meydana getirilmesi imzalanması yeniden tehlikeye girmiştir. Türkiye, Balkan birliği fikrini en çok destekleyen devlet iken Bulgaristan ise revizyonist talepleri nedeniyle Pakt karşısındaki en önemli engel olarak görülmektedir. Konferans esnasındaki çatışmalara rağmen, Balkan devletleri arasında bir pakt yapılması fikri üzerinde görüş birliği oluşmaya başlamıştır.¹⁴²⁶

Üçüncü Balkan Konferansı devam ederken ilginç bir zamanlamayla, Mussolini 23 Ekim 1932 tarihinde Torino'da 500.000 kişiyi aşan bir kalabalık önünde yapmış olduğu konuşmayla Türkiye'de ve dünyada tepki yaratacak olan "Dört Güç Paktı" projesini ortaya atacaktır.¹⁴²⁷ Türk-İtalyan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilen Mussolini'nin Torino konuşması, bölgede statükonun ve karşılıklı olarak sınırların korunmasına dayanan Balkan Paktı projesinin hızlandırılmasında önemli etmenlerden birisi olacaktır. Bu konuşma diğer yandan, Küçük Antant, Polonya, Sovyetler Birliği ve Balkan devletleri arasında ciddi şüphelerin ve endişelerin ortaya çıkmasına neden olacak ve Yugoslavya'nın da Balkan Paktı fikrine daha fazla yaklaşmasını ve Sovyetler Birliği ile Romanya arasındaki buzların erimesini doğrudan etkileyecektir. Bunun sonucunda Mussolini'nin Dört Güç Paktı Projesi, 3-4 Temmuz 1933 tarihinde Londra'da imzalanan "Saldırganın Tarifi" sözleşmelerinin yapılmasına yol açmış olduğu gibi Balkan Paktı'nın kurulmasına da doğrudan etki edecek ve Balkan Paktı sürecini hızlandıracaktır.¹⁴²⁸

Bu dönemde Lojacono, Mussolini'ye gönderdiği 28 Nisan 1933 tarihli raporunda; Türk dış politikasında İtalya açısından önemli ve tehlikeli değişikliklerin tohumlarının atıldığını, bunun sebeplerinden birisinin Dört Güç Paktı'nın gerçekleşme ihtimalinden duyulan tepki olduğunu belirtmektedir.¹⁴²⁹

¹⁴²⁵ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.325.

¹⁴²⁶ Gönlübol, Sar, **a.g.e**, s.114.

¹⁴²⁷ "Il Discorso di Mussolini ai Italiani e al Mondo", **Il Giornale d'Italia**, 24 Ekim 1932.

"Mussolini Torino'da", **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1932.

¹⁴²⁸ Bu konu tezimizin içinde ayrı bir bölüm olarak incelenmiştir. Bkz. İkinci Bölüm, "Mussolini'nin Dört Güç Paktı ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği."

¹⁴²⁹ **DDI**, 7/XIII, Belge.492, 28 Nisan 1933, s.544-547.

Diğer yandan İtalya'da Türkiye'nin Yugoslavya ile yakınlaşmasından duyulan endişe dikkat çekmektedir. İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Suvich, Ankara'ya hareket etmek üzere olan ve kendisini ziyarete gelen Vasıf Bey'e; Türkiye'nin Küçük Antant ve özellikle Yugoslavya'ya yakınlaşmasının İtalya'yı yakından ilgilendirdiğini ve bu konuda önceden bilgilendirme talep ettiğini, ayrıca İzmir basınında İtalya aleyhine çıkan yazılardan duyduğu rahatsızlığı ifade ettiği görülmektedir.¹⁴³⁰ Bu konuda Lojacono tarafından 21 Temmuz 1933 tarihinde gönderilen raporda; Türkiye'nin Küçük Antant'a yakınlaşmasının bir çeşit gösteri olduğu, Fransa ile İtalya arasında bir denge oluşturmaya çalıştığını belirtmesi de dikkat çekmektedir.¹⁴³¹

Türkiye ve Yunanistan arasında, İtalya'nın da arabulucu olarak verdiği destekle, 30 Ekim 1930 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması ile aralarında meydana getirmiş oldukları dostluğun temellerini atmışlardı. Türkiye ve Yunanistan Balkanlarda kurmak istedikleri barış ve güvenlik sisteminin meydana getirilebilmesine ön ayak olmak maksadıyla yeni bir antlaşma yapmak konusunda uzlaşmışlardır. Yunanistan Başbakanı Çaldaris ve Dışişleri Bakanı Maksimos'un 14 Eylül 1933 tarihinde Ankara'yı ziyaretleri esnasında, taraflar arasında "Türkiye-Yunanistan Antlaşması (Entente Cordiale)" imzalanmıştır. On yıl geçerli olan bu antlaşma Türkiye-Yunanistan ortak sınırlarının dokunulmazlığını karşılıklı olarak garanti altına aldığından¹⁴³² Ege Denizi'ne inmek hedefini gütmekte olan ve İtalya'nın nüfuzu altındaki Bulgaristan tarafından tepkiyle karşılanacaktır. Bu dönemde Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı bir hareketi beklenmemekle birlikte bu anlaşmanın Balkanlardaki statükonun korunması ve Yunanistan ile Bulgaristan arasında zaman zaman ortaya çıkmakta olan sınır anlaşmazlıklarında Yunanistan'a bir garanti sağlamış olması bakımından önemlidir. Bu antlaşma, Balkanlarda sınırların güvence altına alınması ve statükonun korunması bakımından 1934 Balkan Paketi'nin temelini oluşturacaktır.¹⁴³³

Ahmet Şükrü (Esmer) Bey, Balkan Birliği'nin iki şekilde gerçekleştirilebileceğini, önce bütün devletlerin katılımıyla bir antlaşma imzalamak suretiyle bunun gerçekleştirilebileceğini veya şu ana kadar anlaşabilenlerle bir antlaşma imzalayarak diğerlerinin katılımına açık tutmakla bunun olabileceğine vurgu yapmaktadır. Birinci yolun "ya hep ya hiç" yolu olduğundan uygulanmasının mümkün olmadığına değinen Ahmet Şükrü,

¹⁴³⁰ DDI, 7/XIV, Belge.76, 9 Ağustos 1933, s.83-84.

¹⁴³¹ DDI, 7/XIV, Belge.76, 9 Ağustos 1933, s.83. Dipnot.1.

¹⁴³² "Türk-Yunan Misakı İmzalandı", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1933.

¹⁴³³ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, s.441-444.

Türkiye ve Yunanistan'ın ikinci yolu tercih ettiğini, imzalanan antlaşmanın herhangi bir devlete karşı ve eski tertip bir askerî ittifak olmadığını, diğer Balkan devletlerinin de iştirak edebilecekleri bu antlaşmanın imzalanmasıyla yakın doğunun tarihinin dönüm noktalarından birine gelindiğini, dün neşredilen resmî tebliğde de söylendiği gibi antlaşmanın yakın doğuda *"bir nizam unsuru ve umumi sulhun takviyesi hususunda kıymetli bir amil olacağını"* ifade etmektedir.¹⁴³⁴

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 26 Eylül 1933 tarihinde İstanbul'da Yunan muhalefet lideri ve eski Başbakan Venizelos ile bir görüşme yapmıştır.¹⁴³⁵ Tevfik Rüştü Bey tarafından kaydedilen görüşmede Gazi tarafından; Türkiye'nin Balkan Paktı hususunda Sovyetler Birliği'nin de olurunun almasının normal olduğu, Türkiye ve Yunanistan'ın coğrafi konumları sebebiyle İtalya hassasiyetini göz önünde bulundurmak zorunda olduklarını ifade edilmiştir. Venizelos ise Gazi Mustafa Kemal'e Balkan Paktı fikri ve içeriği için; *"...bu sizin büyük planınızdır"* dediği, İtalya'nın Balkan Birliği'ne karşı çıkmayacağını düşündüğünü ve gerekirse kendisinin bu hususu İtalya'ya giderek izah edeceğini ifade etmiş olduğu görülmektedir. Tevfik Rüştü Bey, Gazi Mustafa Kemal'in Başbakan İsmet Paşa ve kendisine Balkan Paktı hususunda Venizelos ile çalışmaları talimatını verdiğini, Balkan Paktı projesinin başarılı olabilmesi için başlangıçta Yunanistan-Romanya-Türkiye arasında planlanan ikili saldırmazlık-dostluk antlaşmalarıyla yetinmek durumunda kaldıklarını ifade etmektedir.¹⁴³⁶ Venizelos görüşmeler sonrasında yaptığı açıklamada Balkan paktına tüm Balkan devletlerinin dahil olması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴³⁷

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 4 Ekim 1933 tarihinde Yugoslavya Kralı Alexander ile bir görüşme yapmıştır.¹⁴³⁸ Bu görüşmede Türkiye-Yugoslavya arasında imzalanacak dostluk-saldırmazlık antlaşması konusu da görüşülmüştür. Balkanlılar arasında barışın antlaşmalarla bağlanması için göz önüne alınan iş birliğinin gerçekleştirilmesi için Yugoslavya ve Türkiye'nin birlikte gayret sarf etmeleri konusunda mutabakat sağlanmıştır.¹⁴³⁹ Bu görüşmeler Türkiye'nin en azından Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile yapılacak ikili antlaşmalar için kararlı olduğunu göstermektedir.

¹⁴³⁴ Ahmet Şükrü, "Türk-Yunan Misakı", **Milliyet**, 15 Eylül 1933.

¹⁴³⁵ "Gazi Hazretleri Dün Venizelos'u Kabul Etti", **Vakit**, 27 Eylül 1933. "Venizelos Dün Reisicumhur Hazretleri Tarafından Kabul Olundu", **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1933.

¹⁴³⁶ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.321-322

¹⁴³⁷ "Misaka Tüm Balkan Milletleri Girmelidir", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1933.

¹⁴³⁸ "Türkiye- Yugoslavya Münasebatında Tarihi Bir Gün", **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1933.

¹⁴³⁹ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.322.

Yugoslav basınında Kral Alexander'ın Türkiye ziyaretine büyük bir önem verilmekte, bunun sadece bir nezaket ziyareti olmadığı, Gazi Mustafa Kemal ile Kral arasındaki görüşmelerin Balkanlar ve Akdeniz havzası vaziyetinin gelişmesi için çok önemli olduğu, bu mülakatta açılacak müzakeratın devam ederek yalnız Balkanlarda değil, Orta Avrupa'da dahi barışın muhafazası için çok büyük bir rol oynayacak bir Balkan birliği ile neticeleneceği kaydedilmektedirler.¹⁴⁴⁰ Bundan sonra 17 Ekim 1933 tarihinde Ankara'da Türkiye- Romanya Dostluk, Saldırmazlık Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴⁴¹ Bu antlaşma Balkan Paktı'na giden yolda yeni bir adım olacaktır.¹⁴⁴²

Dördüncü Balkan Konferansı 5-11 Kasım 1933 tarihlerinde Selanik'te toplanmıştır.¹⁴⁴³ Bu konferansta Bulgaristan azınlık sorunlarını öne sürerek konferansın sonucunda bir pakt metninin ortaya çıkmasını engeller bir tutum almaktadır.¹⁴⁴⁴ Diğer yandan, Bulgaristan, bazı Balkan devletlerini de yanına çekerek kendi amaçlarına ulaşmaya çalışmakta ve özellikle Yugoslavya ile de temasa geçerek destek aramaktadır.¹⁴⁴⁵ Bunlara rağmen konferans sonucunda kabul edilen bir demeçle Balkan Paktı'na tüm Balkan devletlerinin katılmasının arzu edildiği açık bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁶ Balkan Paktı'nın esas olarak sadece siyasal- askerî bir antlaşma olarak değil ekonomik-kültürel alanları da kapsayan bir proje olduğu görülmektedir. Nihai hedef bir Balkan Birliği oluşturmaktır.

Balkan Paktı'nın sekretarya işleri Türkiye-Yunanistan Dışişleri Bakanları arasında sağlanan görüş birliğinden sonra Yunan Dışişleri Bakanı Maksimos tarafından yürütülmektedir. Paktın metni Maksimos tarafından hazırlanmış ve Tevfik Rüştü Bey tarafından onay verdikten sonra diğer devletlere gösterilmiştir.¹⁴⁴⁷

Tevfik Rüştü Bey 27 Kasım 1933 tarihinde ziyaret ettiği Belgrad'ta Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık ve Hakemlik Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴⁴⁸ Bundan daha önemlisi olarak Belgrad'ta 28 Kasım 1933 tarihinde Yugoslavya, Romanya, Türkiye ve Yunanistan arasında; Yugoslavya ve Romanya adına Yevtiç, Türkiye ve Yunanistan adına

¹⁴⁴⁰ “Yugoslavya Matbuatının Hararetli Neşriyatı”, **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1933.

¹⁴⁴¹ “Türkiye- Romanya Ebediyen Dosttur, **Vakit**, 18 Ekim 1933.

¹⁴⁴² TBMM’de 6 Mart 1934 tarihinde onaylanmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, Devre.IV, C.20, İçtima Senesi.III, 24. İnikat, 6 Mart 1934, s.20.

¹⁴⁴³ “4. Balkan Konferansı “, **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1933.

¹⁴⁴⁴ “Konferansta Münakaşalar”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1933.

¹⁴⁴⁵ **Survey Of International Affairs 1934**, (Ed.Arnold J.Toynbee) Oxford University press, Londra, 1935, s.509-517.

¹⁴⁴⁶ “Balkanlılara Beyanname”, **Milliyet**, 13 Kasım 1933.

¹⁴⁴⁷ **Cumhuriyet’in İlk On Yılı...**, s.322.

¹⁴⁴⁸ “Türk-Yugoslav Misakı Dün Belgrad'ta İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1933. TBMM’de 6 Mart 1934 tarihinde onaylanmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, Devre.IV, C.20, İçtima Senesi.III, 24. İnikat, 6 Mart 1934, s.20.

Tevfik Rüşti Bey tarafından bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol ile, “*imzacı dört ülke arasında yapılması düşünülen anlaşmaların imzalanmasına kadar birbirlerini haberdar etmeden Balkanlarda hiçbir siyasi teşebbüste bulunmamaları ve tarafların önceden yazılı rızası alınmadan diğer Balkan devletlerine karşı hiçbir taahhüde girmek konusunda mutabık kaldıkları*” kayıt altına alınmıştır. Bu belge Balkan Paktı yolunda imza altına alınmış olan ilk somut belge olarak değerlendirilmelidir.¹⁴⁴⁹ Bu şekilde 28 Kasım 1933 tarihi itibarıyla dört Balkan devleti arasında bir Balkan Paktı imzalanması konusunda kesin bir kararın alınmış olduğu ve pakt metni hakkında üçüncü devletlerle bilgi alışverişinin başladığı anlaşılmaktadır. Bu gelişmelerden Türkiye, Sovyetler Birliği’ni, Yunanistan ise İtalya ve Fransa’yı bilgilendirmektedir.¹⁴⁵⁰

Balkan politikası konusunda yaşanan gelişmelerin Türk basınındaki izdüşümlerine baktığımızda; Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) Bey, bazı Yunan ve Avrupa gazetelerinde çok yakında, Balkanlarda; Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, ve Türkiye’nin katılımıyla bir antlaşma imzalanacağından bahsettiklerini, bunun Türk kamuoyu tarafından çok istenen bir durum olduğunu, ancak şu sırada yakın bir ihtimal dahilinde bu antlaşmanın imzalanmasının mümkün görülemeyeceğini, Bulgaristan’ın da böyle bir antlaşma dışında kalmamasını arzu edildiğini belirtmekte ve eklemektedir: “*halen pek sağlam bir zemin üzerinde ve pek müspet bir yolda bulunduğumuzu da ilave etmeliyiz.*”¹⁴⁵¹ Ahmet Şükrü Bey makalesinde, halihazırda Balkan devletleri arasında ikili anlaşmalar yoluyla gerekli bağlantıların kurulmuş olduğunu, bu koşullarda ayrıca bir Balkan Paktı’nın imzalanmasına ihtiyaç kalmadığını değerlendirmektedir.¹⁴⁵²

Türk Hükûmeti tarafından Roma Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey’e Mussolini ile görüşerek, Balkan Paktı ve Türkiye’nin izlemekte olduğu siyaset hakkında Türk-İtalyan ilişkileri çerçevesinde bilgi vermesi talimatı verilmiştir. Vasıf Bey, Mussolini o sırada Roma’da olmadığından 29 Aralık 1933 tarihinde Suvich’le görüşmüştür. Vasıf Bey, 30 Aralık 1933 tarihli telgrafıyla sonucunu bildirdiği görüşmede Suvich tarafından; Türkiye’nin Balkan Paktı konusunda politikasını anladıklarını, muhalif bir görüşleri olmadığını, Bulgaristan’ın Türk-Yunan grubuna iltihakı zamanının henüz gelmediğini ancak bu konuda gayret gösterilmesini arzu ettiklerini belirttiğini ifade etmektedir.¹⁴⁵³ Suvich, toplantı tutanağında; Vasıf Bey ile Balkan Paktı konusunda görüşme yaptığını, Balkan Paktı düşüncesinin asıl

¹⁴⁴⁹ Cumhuriyet’in İlk On Yılı..., s.323. Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II, s. 329-330.

¹⁴⁵⁰ Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II, s.330.

¹⁴⁵¹ Siirt Milletvekili Mahmut, “Türkiye ve Balkanlarda Sulh”, Milliyet, 29 Kasım 1933.

¹⁴⁵² Ahmet Şükrü, “Türkiye, Yugoslavya ve Balkanlar”, Milliyet, 30 Kasım 1933.

¹⁴⁵³ Cumhuriyet’in İlk On Yılı..., s.323.

sahibinin Gazi Mustafa Kemal Paşa olduğunu, Bulgaristan'ın Yugoslavya'ya yaklaşmaya başlamasından Türkiye'nin endişe duyduğunu ifade etmektedir. Suvich, Balkanlarda Boğazları hedef alabilecek bir Slav gücü karşısında Türkiye'nin bunu engellemeye çalışacağını, Bulgaristan'ın dahil edilmemesi sonucunda paktın sadece Balkan sınırlarını korumaya yönelik kalacağına değinerek, Türkiye'nin Yugoslavya'nın İtalya sınırını, Romanya'nın ise Macaristan sınırını pakt kapsamına alınması teklifini kabul etmemiş olduğunu belirtmekte ve kendisinin Vasıf Bey'e Bulgaristan'ın pakt dışında kalması durumunda diğer dört devlete karşı düşmanlık içinde kalacağını söylediğini ifade etmektedir.¹⁴⁵⁴

Vasıf Bey, daha sonra Mussolini ile yaptığı görüşmede; Mussolini'nin Türkiye'de İtalyan dostluğuna itimat edilmesi konusuna işaret ettiğini belirtmektedir. Suvich ise bir Türk-İtalyan-Alman-Sovyet iş birliğinden söz etmektedir. İtalyanlar daha sonra Türk-İtalyan-Yunanistan arasında yeniden bir üçlü pakt teklif etmişlerdir. Tevfik Rüştü Aras, bu teklife verdiği cevapta; "... üçlü anlaşma için zamanın hayli geçmiş olduğunu" ifade etmekte, Balkan Paktı konusunda çalışmaların oldukça ilerlemiş olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵⁵

Türk devlet adamlarından bazılarında İtalyan tehditinin abartılmakta olduğu görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Roma'daki büyükelçi Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey bu dönemde oldukça yükselmiş olan Türkiye'deki İtalyan korkusunun abartıldığı kanaatinde olduğunu, Mussolini'nin Türkiye'yi işgal etme hayalinin olmadığını Atatürk'e de ifade edince aralarında Vasıf Bey'in cesaretinden ziyade Atatürk'ün hoşgörüsü ile izah edilebilecek şöyle bir diyalog geçmiştir:

Atatürk: "...Siz Mussolini yanında benim elçim misiniz, yoksa benim yanımda Mussolini'nin mi elçisisiniz?"

Vasıf Çınar: "...Hayır paşam, ben Roma'da Türk milletinin temsilcisiyim."¹⁴⁵⁶

Balkan Paktnın kuruluş çalışmalarının başlangıcından itibaren Türkiye ve Yunanistan, bu paktın İtalya'ya karşı olmadığı konusunda sürekli olarak güvence vermekte oldukları görülmektedir. 1934 Ocak ayı başlarında Yunan Dışişleri Bakanı Maksimos Balkan Paktı'nın durumu ve Bulgaristan'ın tutumu hakkında bilgi vermek üzere Roma, Londra ve Paris'te devlet başkanları ve dışişleri bakanları ile görüşmeler yapmak üzere bir tura çıkmıştır. Maksimos, 8 Ocak 1934 tarihinde Roma'da İtalya Kralı ve Mussolini ile yaptığı görüşmeler sonrasında yaptığı açıklamada; İtalya, İngiltere ve Fransa'nın Balkan Misakını

¹⁴⁵⁴ DDI, 7/XIV, Belge.517, 29 Aralık 1933, s.579-580.

¹⁴⁵⁵ Cumhuriyet'in İlk On Yılı..., s.324.

¹⁴⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Pozitif yay., İstanbul, 2009, s.607.

destekleyeceklerine inandığını, Balkan Paktı'nın bu devletlerle barışı kuvvetlendirmek üzere bir vasıta olarak kullanılabileceğini belirtmektedir.¹⁴⁵⁷ Maksimos Londra'da İngiltere Başbakanı MacDonald ile de görüşme yapmıştır.¹⁴⁵⁸ İngiliz ve Fransız devlet adamlarından Balkan Paktı konusunda destek alan Maksimos'a İtalyan devlet adamları tarafından müspet bir açıklamada bulunulmamıştır. Diğer yandan, İtalyan basınında yer alan yorumlar ise oldukça soğuk ve mesafelidir.¹⁴⁵⁹ İtalyan basınında Mussolini'nin, Maksimos'un ziyareti sonrasında Balkan Paktı'na onay verdiğinin kesinlikle doğru olmadığı haberleri yer almaktadır.¹⁴⁶⁰ Maksimos, Roma'da İtalya Kralı ve Mussolini ile yaptığı görüşmeler sonucunda Balkan Paktı konusunda Mussolini'yi ikna edememiştir. Mussolini Balkan Paktı'ndan hiç memnun değildir.¹⁴⁶¹ İtalya'nın Atina Büyükelçisi De Rossi tarafından Çaldaris ile arasında yapılan görüşmeye ilişkin olarak 3 Şubat 1934 tarihinde gönderilen raporda; Çaldaris'in, Maksimos'un Roma ziyaretine ilişkin verdiği bilgiler doğrultusunda Mussolini'nin Balkan Paktı'nın imzalanmasına onay verdiği sonucu çıkardığını belirterek, bu konuda yanlış anlaşılma varsa düzeltilmesi gerektiğini bildirmektedir.¹⁴⁶²

Vasıf Bey, Roma'dan gönderdiği raporunda; Polonya Büyükelçisi ile bir çay davetinde yapmış olduğu görüşmede, Polonya Büyükelçisi'nin Balkan Paktı konusunda takdir ve memnuniyetini belirttiğini; İtalya ve Almanya'nın bu pakt karşısında "eğilmeye mecbur" kalacağını ancak Balkan Paktı ile ilgili son gelişmelerin Türk-İtalyan ilişkilerinde bozulmalara neden olduğuna vurgu yaptığını ifade etmektedir. Vasıf Bey tarafından, Polonya Büyükelçisine cevap olarak; Türkiye'nin siyasetinin amacının Balkanlarda sulh ve emniyetin temini olduğu, Mussolini'nin gerek kendisine ve gerekse Yunan Dışişleri Bakanı Maksimos'a Türkiye ve Yunanistan'ın Balkan politikasını anladığını ve bir itirazı olmadığını belirttiğini ifade etmekte ve eklemektedir: "*Biz İtalya ile çok dostuz.*"¹⁴⁶³

Mussolini 14 Ocak 1934 tarihinde Avrupa'daki tüm İtalyan elçiliklerine gönderdiği bir talimatla; Maksimos ile 5 Ocak 1934 tarihinde Roma'da bir görüşme yaptığını, Maksimos'un kendisine; Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan sınırlarının saldırganlığa karşı korunması maksadıyla bir pakt yapılması konusunda anlaşmaya varıldığını ve paktın Bulgaristan'ın da katılımına açık bırakıldığının açıklandığını, Mussolini'nin buna

¹⁴⁵⁷ "La Focenda Opera di Mussolini", **La Stampa della Sera**, 8-9 Ocak 1934. "Balkan Misakı Tahakkuk Edecek", **Milliyet**, 9 Ocak 1934.

¹⁴⁵⁸ "Yunan Hariciye Nazırı", **Yeni Asır**, 14 Ocak 1934.

¹⁴⁵⁹ **Survey Of International Affairs 1934**, s.526.

¹⁴⁶⁰ **Ayın Tarihi**, Ocak 1934, S.2, s.99.

¹⁴⁶¹ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.325.

¹⁴⁶² **DDI**, 7/XIV, Belge.655, 3 Şubat 1934, s.737.

¹⁴⁶³ **BCA**: 030.10/226.525.20, 12 Ocak 1934. Rapor No.16257/569.

karşı bir tepki göstermediğini ve sadece dinlediğini, daha önce İtalya'nın bu paktı olumlu karşılamamakta olduğuna dair yapılan açıklamaların geçerli olduğunu bildirmektedir.¹⁴⁶⁴

4 Ocak 1934 tarihindeki Lojacono-Tevfik Rüştü Bey görüşmesinde, İtalya'nın Balkanları büyük devletlerin müdahalelerine kapatabilecek bir pakt yerine başka düzenlemeler istediği (Suvich'in 29 Aralık 1933 tarihinde Vasıf Bey'e ima ettiği Türk-İtalyan-Alman-Sovyet iş birliği gibi) anlaşılmaktadır.¹⁴⁶⁵

Balkan Paktı'nın imzalanmasının artık iyice belirginleştiği dönemde Balkan basınında olumlu yorumlara rastlanmaktadır. Bunlarda birisi de Bükreş'te yayımlanan Independance Roumanie gazetesinde Balkan Paktı başlığı ile 14 Ocak 1934 tarihinde yer alan başmakaledir. Bu makalede; Milletler Cemiyeti'nin ciddi bir buhran geçirdiği sırada Cenevre ruhunun Balkanlara intikal ettiği, uzun yıllar boyunca entrikalar ve harplere sahne olan Balkanların barışa kavuşması gibi bir başarıyı ilk önce Romanya'nın selamlayacağı, Balkan Paktı'nın Küçük Antant ile Avrupa barışına dayanak oluşturacağı, Balkan Paktı ile Küçük Antant arasındaki iş birliğinin savaşa karşı en sağlam garantiyi teşkil edeceği ifade edilmektedir.¹⁴⁶⁶

Bu sıralarda Tevfik Rüştü Bey, Balkan Paktı'nın yakında imzalanacağına dair haberler üzerine yaptığı açıklamada; her tarafta barışı güçlendirmek için gayretler sarf edilmekte olduğunu, Balkanların barışı seven milletlerinin de bundan geri kalmadığını ifade etmektedir.¹⁴⁶⁷

3.1.5. İtalya'nın Etkisindeki Bulgaristan'ın Balkan Birliği Karşısındaki Tutumu

İtalya ile Bulgaristan arasındaki ekonomik ve siyasal ilişkilerin 1925 yılında imzalanan anlaşma sonrasında giderek güçlenmekte olduğu ve bu durumun diğer Balkan devletleri arasında bir endişeye yol açtığı görülmektedir.¹⁴⁶⁸ 27 Kasım 1926 tarihinde Yugoslavya'ya karşı imzalanan İtalya-Arnavutluk antlaşmasından sonra Roma ile Belgrad arasındaki ilişkilerin hızla bozulmasıyla Mussolini Bulgaristan'a daha fazla yaklaşılmaya başlayacaktır. Mussolini'nin bu hamlesindeki asıl hedefi Yugoslavya'yı yalnızlaştırmaktır.¹⁴⁶⁹ İtalya bu maksatla kendisinin himayesinde gerçekleştirilecek bir Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan ittifakı üzerinde durmaktadır. Bulgaristan'ın hem Yugoslavya ve hem de Yunanistan'da arazi taleplerinin olması bu ülkelerle yakınlaşmasını engellemekte ve bu

¹⁴⁶⁴ DDI, 7/XIV, Belge.556, 14 Ocak 1934, s.634.

¹⁴⁶⁵ Cumhuriyet'in İlk On Yılı..., s.325.

¹⁴⁶⁶ BCA: 030.10/ 226.525.20, 12 Ocak 1934. Rapor. No. 18250/568.

¹⁴⁶⁷ "Balkanlar Sulhu", Yeni Asır, 24 Ocak 1934.

¹⁴⁶⁸ Survey Of International Affairs 1934, s.512.

¹⁴⁶⁹ Paul Guichonnet, Mussolini ve Faşizm, (Çev.Tanju Gökçöl), İletişim yay., İstanbul,1998, s.73.

durum Balkanlarda bir Slav birlikteliği istemeyen İtalya tarafından siyasal amaçları için kullanılmaktadır. Bulgaristan'ın bu yaklaşımı, Mussolini'nin Ekim 1932'de ortaya attığı Dört Güç Paktı projesi ile düşünüldüğünde Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın bir Balkan Paktı düşüncesine yönelmesindeki önemli etmenlerden birisi olacaktır.

Suvich tarafından Lojacono'ya gönderilen 16 Mart 1933 tarihli talimatta; Bulgaristan'ın Küçük Antant'ın yörüngesine kaymasının Türkiye'nin de aleyhine olacağı, Bulgaristan'ın Türk-Yunan blokuna yaklaştırılması için Bulgaristan ile Yunanistan arasındaki sorunların çözülmesi gerektiği, bunun için Türkiye'nin harekete geçmesi ve İtalya'nın kararlı ve olumlu bir müdahale için uygun zamanı beklemesi gerektiği bildirilmektedir.¹⁴⁷⁰ Lojacono, Mussolini'ye gönderdiği 19 Nisan 1933 tarihli raporunda; 25 Nisan 1933 tarihinde Atina'da yapılacak Balkan Konferansı toplantısının asıl amacının Bulgaristan'ın ikna edilmesi olduğunu bildirmektedir.¹⁴⁷¹ Lojacono, Mussolini'ye gönderdiği 28 Nisan 1933 tarihli raporunda ise Türk-Yunan-Bulgar bloğunun meydana getirilmesinin İtalya için önemli bir başarı olacağını ifade etmektedir.¹⁴⁷² Aloisi, Cenevre'den Mussolini'ye gönderdiği 6 Mayıs 1933 tarihli raporunda; Tefik Rüştü Bey'in kendisini ziyaret ettiğini, Dört Güç Paktı ve Balkan siyaseti konusunda uzun bir sohbette bulunduklarını bildirmekte, şu sıralarda kimsenin bir Balkan antlaşması yapılabileceğine inanmadığını ifade etmektedir.¹⁴⁷³

Bu dönemde Türkiye ve Yunanistan, Balkan Paktı'nın oluşturulması için gayret gösteren ülkelerin başında gelmektedir. Diğer yandan, Balkan Paktı metninin hazırlanması ve Bulgaristan'ın revizyonist emellerinden vazgeçerek Balkan Paktı'na katılmasını temin etmeye çalışmak Türk siyasi adamlarının en önemli faaliyetlerinden birisini oluşturmaktadır. Türkiye, pakta Bulgaristan'ın da dahil olmasını temin etmek amacıyla yoğun diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bulgaristan'ın da birliğe dahil olması, Bulgaristan'ın bütün komşularıyla anlaşmazlıklarını çözebilecek bir ortam yaratacağı gibi İtalya'nın Balkanlara müdahalesinin etkisini de azaltacaktır.¹⁴⁷⁴

İsmet Paşa ve Tefik Rüştü Bey, Bulgaristan'ın tereddütlerini gidermek maksadıyla Dördüncü Balkan Konferansı toplanmadan önce, 20-24 Eylül 1933 tarihlerinde Sofya'ya gitmişler ve burada coşkuyla karşılanmışlardır.¹⁴⁷⁵ Bu ziyarette İnönü, Bulgar Başbakanı Muşanof'la yaptığı görüşmede, Türk-Yunan Antlaşması'nın Bulgaristan'a karşı olmadığı ve

¹⁴⁷⁰ DDI, 7/XIII, Belge.217, 16 Mart 1933, s.233.

¹⁴⁷¹ DDI, 7/XIII, Belge.431, 19 Nisan 1933, s.469-470.

¹⁴⁷² DDI, 7/XIII, Belge.492, 28 Nisan 1933, s.547.

¹⁴⁷³ DDI, 7/XIII, Belge.545, 6 Mayıs 1933, s.606-607.

¹⁴⁷⁴ Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı..., s.318.

¹⁴⁷⁵ "Türk Ricali Sofya'da Çok Samimi Karşılandılar", Milliyet, 21 Eylül 1933.

bu antlaşmaya Bulgaristan'ın da katılabileceğini ifade etmiştir. Bu görüşmeler sırasında 1929 tarihli Türk-Bulgar Antlaşması beş yıl süreyle uzatılmıştır.¹⁴⁷⁶ Bu ziyaretten önce Vasıf Bey'in 19 Eylül 1933 tarihinde Suvich ile görüşerek; İsmet Paşa'nın Sofya ziyaretine ilişkin bilgi verdiği ve İsmet Paşa'nın amacının Bulgaristan'ı Türk-Yunan garanti antlaşmasına davet etmek olduğunu belirttiği görülmektedir.¹⁴⁷⁷

İsmet Paşa, Bulgaristan'ın da Türk-Yunan Paketi'na katılmasını teklif etmiş ancak Bulgarların Ege Denizi'ne mahreç konusundaki revizyonist taleplerinde ısrarlı olmaları sonucunda bundan bir sonuç alınamamıştır. Bulgaristan'ın Balkan Paketi'na dahil olmak için istekli olmadığı sonraki gelişmelerle daha net olarak anlaşılacaktır. İtalya'nın endişesi ise Yugoslavya'nın Balkan birliği ile kuvvetlenmesidir. Bunun için Bulgaristan'ı da kullanarak Balkan Paketi'ni engellemeye çalışmaktadır.¹⁴⁷⁸ İtalya'nın Sofya'daki büyükelçisi Cora, Bulgar Utru gazetesine verdiği mülakatta, Mussolini'nin kapsamını bilmediği ve İtalya'nın dış politika prensiplerine tamamen zıt olan Balkan Paketi'na karşı olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁷⁹ Bu arada Bulgar Başbakanı Muşanof'un Bulgaristan'ın diğer revizyonist taleplerini de İtalya sefiri aracılığıyla dile getirmiş olduğu görülmektedir. Bu talepler: Yunanistan'a verilmiş olan Trakya'daki Bulgar topraklarının (Doğu Trakya) geri verilmesi ve Makedonya'daki Bulgar azınlık konusunda Yugoslavya'dan talepleridir. Muşanof, İsmet Paşa'ya Türkiye'den bir talebi olmadığını da belirtmektedir.¹⁴⁸⁰

Aloisi, Bulgar Heyeti Başkanı ile Cenevre'de yaptığı görüşme ile ilgili 2 Ekim 1933 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Bulgar temsilci tarafından Tevfık Rüştü Bey'in kendisini sadece üç gün kala arayarak, Bulgaristan'ın Türk-Yunan antlaşmasına katılımını istediğini, bunu doğal olarak kabul edemeyeceklerini, Türk-Yunan Antlaşması'nın Bulgar kamuoyunda Bulgaristan karşıtı olarak algılandığını belirttiğini bildirmektedir. Aloisi ayrıca, Bulgar temsilcinin Bulgaristan'ın Küçük Antant ve Türk-Yunan antlaşması arasında kendi bağımsız politikasını izlemeye devam edeceğini, Bulgaristan'ın Dört Güç Paketi ve Milletler Cemiyeti'ne güvendiğini belirttiğini ifade ettiğini kaydetmektedir. Aloisi, kendisinin ise Muşanof'un bu politikasının Mussolini tarafından onaylanmış olduğunu ifade ettiğini bildirmektedir.¹⁴⁸¹

¹⁴⁷⁶ Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.48.

¹⁴⁷⁷ DDI, 7/XIV, Belge.187, 19 Eylül 1933, s.203-204.

¹⁴⁷⁸ **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s.310.

¹⁴⁷⁹ "Mussolini Balkan Misakına Razi Olmamış", **Akşam**, 29 Mart 1934.

¹⁴⁸⁰ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.318-321.

¹⁴⁸¹ DDI, 7/XIV, Belge.242, 2 Ekim 1933, s.272-273.

Bundan sonra 17 Ekim 1933 tarihinde Türkiye-Romanya, 27 Kasım 1933 tarihinde Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Tarafsızlık Hakem ve Uzlaşma Antlaşmaları imzalanmıştır. Böylece Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında ikili olarak dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları zinciri meydana getirilirken, İtalya'nın nüfuzu altındaki Bulgaristan ve Arnavutluk bu sistemin dışında kalmış oluyordu.

İtalya bir taraftan da Balkan Paktı'na giden süreci yavaşlatarak zaman kazanmaya gayret göstermektedir. İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Lojacono, 4 Aralık 1933 tarihinde görüştüğü Menemencioğlu'na; Balkan Paktı'nın dört devlet arasında imzalanması halinde Bulgaristan'ın felce uğrayacağını ve İtalya için ve İtalya'nın dostları olan Türkiye ve Yunanistan için kaybolmuş vaziyete gireceğini belirterek şöyle söylemektedir *"Bu duruma İtalya sessiz kalmaz...bu kadar süreç beklediniz, biraz daha sabırla hareket ediniz."*¹⁴⁸²

Vasıf Bey, Roma'dan Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 12 Ocak 1934 tarihli raporunda; Mussolini'nin Bulgar Büyükelçi Volkov'u makamına çağırarak, Bulgaristan ile Yugoslavya arasında meydana gelen görüşmeler hakkında sorular sorduğu ve tehditkâr bir lisan kullandığını bildirmektedir.¹⁴⁸³ Bundan sonra, Bulgaristan'ın Roma Büyükelçisi Volkov, Yunan Dışişleri Bakanı Maksimos'un Roma ziyaretinin sonuçları hakkında bilgi edinmek maksadıyla Mussolini ile bir görüşme talep etmiştir. 15 Ocak 1934 tarihinde gerçekleştirilen görüşmede Volkov; Yunanistan ile Ege Denizi'ne mahreç, Romanya ve Yugoslavya ile arazi ve azınlıklar sorunları olduğunu, Türkiye ile bir sorunlarının olmadığını ifade ederek, Bulgaristan halkının diğer Balkan ülkeleri ile mevcut sorunlara çözüm getirmemesi nedeniyle Balkan Paktı'na karşı olduğunu belirtmekte ve Bulgaristan'ın pakta katılmayarak izole edilmiş bir halde kalmasının da zorluklar yaratacağını ifade etmektedir. Mussolini, Maksimos ile görüşmesinden kendisinin Balkan Paktı'nı onaylamış olduğu veya reddettiği anlamlarının çıkarılamayacağını, Bulgaristan'ın pakta katılmamasının zorluk yaratmayacağını ancak pakta katılma hakkının elinde bulundurmasının faydalı olacağını belirtmektedir.¹⁴⁸⁴ Bu görüşmeden sonra Mussolini 21 Ocak 1934 tarihinde Sofya Büyükelçisi Cora'ya gönderdiği talimatta; Bulgar Hükûmeti'nin Balkan Paktı karşıtı politikasının desteklenmesini bildirmektedir.¹⁴⁸⁵

Bulgaristan'ın Balkan Paktı karşısındaki tutumu konusunda La Stampa muhabirine mülakat veren Bulgaristan Başbakanı Muşanof, Bulgaristan'ın Balkan Paktı'nı yararsız

¹⁴⁸² Cumhuriyet'in İlk On Yılı..., s.311.

¹⁴⁸³ BCA: 030.10/ 226.525.20, 12 Ocak 1934.

¹⁴⁸⁴ DDI, 7/XIV, Belge.562, 15 Ocak 1934, s.637-638.

¹⁴⁸⁵ DDI, 7/XIV, Belge.595, 21 Ocak 1934, s.681-682.

bulduğu ve karşı olduğunu açıklamaktadır.¹⁴⁸⁶ Paris’te yayımlanan Tan gazetesinde yer alan bir yazıda; Bulgaristan dışındaki Balkan devletlerinin Balkan Paktı’na karşı olmadığı, Roma’nın bu paktın önemini kavrayamadığı, İtalya’nın Bulgaristan’ı aynı Avusturya ve Macaristan gibi kendi tarafına çekmek istediği, İtalyan basınının Balkan Paktı’na taraftar olmadığı ifade edilmektedir.¹⁴⁸⁷

Bu dönemde Fransa ve İngiltere, Bulgaristan’ın pakt dışında kalması neticesinde özellikle İtalya ile ittifak aramasından endişe duymaktadırlar. Fransa, Bulgaristan’ın Küçük Antant ile anlaşmasını istemekte olmasına karşılık, Türkiye ve Yunanistan’ın İtalya’ya yaklaşımlarından da endişe ettiğinden; Balkan Paktı’nın dört devlet arasında imzalanmasına muvafakat etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Fransa basını, içinde Küçük Antant üyeleri olan Yugoslavya ve Romanya’nın da bulunduğu Balkan blokunun meydana getirilmesinden memnun görünmektedir. Le Temps gazetesinde, Avrupa barışı için çok geçmeden Baltık Denizi’nden Ege Denizi’ne kadar olan sahada muntazam kuvvetlerin yükseleceği ifade edilmektedir.¹⁴⁸⁸ İngiltere ise pakta Bulgaristan’ın dahil edilmesi üzerinde durmaktadır. Büyükelçi Sir Percy Loraine, 1 Şubat 1934 tarihinde Türk Dışişleri Bakanlığı’na arz ettiği İngiltere’nin görüşlerinde; Bulgaristan’ın pakta dahil edilmesinin uygun olacağını bu olmazsa ileride katılımına açık olmasını istediklerini belirtmektedir.¹⁴⁸⁹ Sir John Simon, Balkan Paktı’nın Belgrat’ta parafe edilmesinden sonra yayımladığı beyanatında; İngiltere’nin pakta memnuniyetle karşılamakta olduğunu ve Bulgaristan’ın da pakta dahil edilmesini ümit ettiğini belirtmektedir.¹⁴⁹⁰

Bulgar Başbakanı Muşanof, Titulescu ile yaptığı görüşme ve Belgrat’ta devam eden müzakereler hakkında yaptığı açıklamada Balkan Paktı ile Bulgaristan’ın ezildiğini, buna “sulh içinde harp” demenin daha doğru olacağını, Bulgaristan’ın yeni bir Neully antlaşmasını kabul edemeyeceğini ifade ettiğini belirtmekte ve eklemektedir: “*Belgrat’ta bir Balkan Antlaşmasının imzalanacağını hiç zannetmiyorum.*”¹⁴⁹¹

Muşanof’un bu sözlerinden, İtalya’nın politik baskısı ve nüfuzu altındaki revizyonist Bulgaristan’ın Balkan Paktı konusunda bağımsız hareket edemediği ve sağlıklı bir değerlendirme yapamadığı görülmektedir. Bulgaristan Ege Denizi’ne mahreç istemekte ve Romanya’dan Güney Dobruca’yı talep etmekte, ayrıca Makedonya konusunda

¹⁴⁸⁶ “La Bulgaria Contro i Patti Balcanici”, **La Stampa**, 26 Ocak 1934.

¹⁴⁸⁷ “Balkan Misakına İtalya Taraftar Değilmiş”, **Son Posta**, 27 Ocak 1934.

¹⁴⁸⁸ “Balkan Locarnosu”, **Yeni Asır**, 25 Ocak 1934.

¹⁴⁸⁹ **Cumhuriyet’in ilk On Yılı...**, s.315.

¹⁴⁹⁰ “Misakın Tesirleri”, **Yeni Asır**, 7 Şubat 1934.

¹⁴⁹¹ “Bulgar Hariciye Encümeninin İçtimai”, **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1934.

Yugoslavya'dan çeşitli taleplerde bulunmaktadır. Bu koşullarda Balkan sınırlarının garanti eden bir antlaşma içinde bulunması da pek mümkün görülmemektedir. Arnavutluk ise İtalya'ya tabi bir devlet olduğundan bağımsız bir dış politika izleyecek durumda değildir. Bu gelişmeler sonucunda, büyük ölçüde İtalya'nın tehdidi nedeniyle kurulmaya çalışılan Balkan Paktı, İtalya'nın desteklediği Bulgaristan ile İtalya'nın güdümündeki Arnavutluk'u dahil etmeyen bir güvenlik paktı şeklinde kurulmak durumunda kalmıştır. Bu durumda Türkiye tarafından istenmeyen bir durum olarak Balkanlarda iki karşıt grup meydana gelmiş oluyordu.

3.1.6. İtalya'nın Sovyetler Birliği'ni Etkileme Çabaları ve Sovyetler Birliği'nin Balkan Paktı Karşısı Tutumu

Tevfik Rüştü Aras hatıralarında; İtalyanların bırakın Balkan Paktı gibi bir ittifakı, Balkanlılar arasında bir ahenk olmasına bile iyi gözle bakmadığını, Balkan devletleri arasında bir birlik meydana gelmesini sürekli olarak engellemeye çalıştıklarını, bunun için gerektiğinde kendisinin iyi ilişkileri olan diğer devletlerden faydalanmakta olduğunu ifade etmektedir¹⁴⁹². İtalya, Balkan Paktı'nın engellenmesi konusunda kendisinin gösterdiği çabalardan başka, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki etkisinden de faydalanmaya çalışmaktadır. Tevfik Rüştü Bey, Cenevre'de görüştüğü Litvinov'a Balkan Paktı'nın imzalanması safhasına geldiğine dair bilgi vermekte ve Litvinov'un bu bilgilendirme karşısında itiraz etmediği görülmektedir.¹⁴⁹³

Sovyetlerin Türkiye politikasında değişikliklerin olmaya başladığını ortaya koyan bir dönemde Litvinov, Cenevre dönüşü 3 Aralık 1933 tarihinde Roma'ya gelmiştir.¹⁴⁹⁴ Litvinov, 3 Aralık 1933 tarihinde Mussolini ve İtalya Kralı ile ayrı ayrı görüşmüştür.¹⁴⁹⁵ Mussolini ile Litvinov arasında Venedik Sarayı'nda gerçekleştirilen uzun görüşmede ele alınan konular arasında Balkanlarda meydana gelen gelişmeler de bulunmaktadır. Balkanlar konusunda Litvinov, Mussolini'ye; Sovyetler Birliği'nin Balkanlarda panslavist politikalar izlemediğini, Balkanlarda özel çıkarları olmadığını ve Sovyetler Birliği'nin "*İtalya'nın siyasetini desteklemeye hazır olduğunu*" ifade etmiştir. Bu politikanın Sovyetler Birliği için kolay olduğunu çünkü Türkiye ile bir ittifak içinde yakın ilişkiler kurduklarına değinen Litvinov, Türkiye'nin bir Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan antlaşmasına yönelmesi gerektiğini ve

¹⁴⁹² Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.54.

¹⁴⁹³ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.326.

¹⁴⁹⁴ "Litvinov a Roma", **La Stampa**, 3 Aralık 1933. Litvinov é Giunto a Roma", **Il Giornale d'Italia**, 3 Aralık 1933.

¹⁴⁹⁵ "Le Questioni Politiche Esaminate nell'Incontro Mussolini-Litvinov", **Il Giornale d'Italia**, 5 Aralık 1933.

İtalya'nın görüşünün de bu yönde olduğunu düşündüğünü belirtmektedir.¹⁴⁹⁶ Mussolini-Litvinov görüşmesine ilişkin olarak Stefani Ajansı tarafından yapılan resmî açıklamada; yeni imzalanmış olan İtalya-Sovyetler Birliği dostluk antlaşması çerçevesinde, uluslararası siyasi meseleler ve özellikle iki memleketi doğrudan ilgilendiren siyasi konular üzerinde ve “genel siyasi durumun ıslahı” konusunda görüşmeler yapıldığı açıklanmaktadır.¹⁴⁹⁷

Roma Büyükelçisi Vasıf Çınar, 30 Aralık 1933 tarihli telgrafında, Aloisi'nin Sovyet sefirinden Litvinov'un Ankara'daki dostane nüfuzundan faydalanarak Türkiye'nin Balkanlardaki faaliyetlerinde fazla ileri gitmemesini temin etmelerini takip ettiğini bildirmektedir.¹⁴⁹⁸ Bu ziyaret esnasında İtalyanların Litvinov'a; “*Ankara'daki dostane nüfuzunu kullanarak Türkiye'nin Balkanlardaki faaliyetinde ileri gitmemesini temin etmesini*” istedikleri bilinmektedir.¹⁴⁹⁹

Balkan Paktı metninin sonuçlandırılması safhasında Sovyetler Birliği'nin pakta ek olarak imzalanacak olan protokol konusunda birtakım güçlükler çıkarması ilginç bir olay olarak üzerinde durmaya değer bir gelişmedir. İtalya ile Sovyetler Birliği arasında 25 Ağustos 1933 tarihinde imzalanan “Saldırmazlık Paktı”ndan sonra ortaya çıktığı görülen bu suni güçlüklerin sebebinin, İtalya'nın Sovyetler Birliği'nden Türkiye'yi frenlemesini istemesi olduğu anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin İtalya'dan çekindiğini bildiği halde Balkan Paktı konusunda İtalya'yı destekler tutum takınması, 1925 Türk-Sovyet Antlaşması ve 1929 Uzatma Protokolü kapsamında irdelendiğinde zihinlerde tereddüt yaratacak nitelikte bir hareket olarak değerlendirilmektedir.¹⁵⁰⁰

İtalya'nın Balkan Paktı artık iyice olgunlaştıktan sonra yaptığı itirazlar iyi karşılanmamakta ancak Sovyetler Birliği'ni de etkilemeye çalışmaları ilginç bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği'nin Balkan Paktı'nın imza safhasındaki girişimleri oldukça büyük güçlükler yaratacaktır.¹⁵⁰¹ Aloisi 17 Aralık 1933 tarihinde Roma'da Potemkin ile yaptığı görüşmeye ilişkin Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Tevfik Rüştü Bey'in Balkanlarda yürütmekte olduğu faaliyetlerin İtalya, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Balkanlara istikrar getirilmesine dair mutabakata uygun olmadığını belirtmektedir. Aloisi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki muazzam etkisine dikkat çekerek, Tevfik Rüştü

¹⁴⁹⁶ DDI, 7/XIV, Belge.437, 3 Aralık 1933, s.477.

¹⁴⁹⁷ **Ayin Tarihi**, 15 Kasım-31 Aralık 1933, S.1, s.164.

¹⁴⁹⁸ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.312.

¹⁴⁹⁹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.331.

¹⁵⁰⁰ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.141.

¹⁵⁰¹ **Cumhuriyet'in ilk On Yılı...**, s.326.

Bey'in bu faaliyetlerine cevabın Litvinov'dan geleceğini belirtmektedir.¹⁵⁰² Hasan Rıza Soyak hatıralarında; Mussolini'nin Litvinov'dan Balkan Paktı'nın engellenmesi yönünde talepte bulunduğuna dair Tefik Rüştü Bey'in kendisine bilgi verdiğini ifade etmektedir.¹⁵⁰³

Türk Dışişleri Bakanlığında 8 Ocak 1934 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne Balkan Paktı hakkında verilen talimatta; Balkan Paktı sayesinde Türk-Bulgar hududu emniyet altına alındıktan sonra, Türk-İtalyan ilişkilerindeki dostluğun da daha güvenli olarak gelişeceği, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin boğazlar dolayısıyla huzur ve emniyetlerinin daha çok artmış olacağı belirtilmektedir.¹⁵⁰⁴

Ocak 1934 sonlarında Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey-Maksim Litvinov görüşmesinde; Litvinov, Balkan Paktı'nın bir savunma paktı olduğunu ve Balkan sınırlarını (Frontieres Balkaniques) kapsadığını, imzacı devletlerin haricinde bir devletin saldırısı halinde ve Balkanlar'dan birisi de buna iştirak ederse, Balkan Paktı'nın harekete geçeceğini, bu durumun Türkiye'yi tehlikeye sokacağını ifade etmektedir. Litvinov, Romanya'nın Besarabya'dan Sovyetler Birliği'ne taarruz etmesi halinde Bulgaristan'ın da Romanya'ya saldıracağını bu durumda Türkiye'nin Balkan Paktı'ndaki taahhütleri sebebiyle Sovyetler Birliği ile karşı karşıya geleceğini söylüyor ve ekliyor: “Biz bu misakı sevmiyoruz ve sevmeyeceğiz.”¹⁵⁰⁵ Sovyet Hükûmeti'nin sefirlere Balkan Paktı dolayısıyla gönderdiği talimat şöyledir: “Biz Balkan Paktı'na taraftar değiliz. Yalnız teşebbüs dost bir memleketten geldiği için karşı çıkmadık, zaten çıkarlarımızın korunacağı garantisi verilmiştir.”¹⁵⁰⁶ Hüseyin Ragıp Bey, daha sonra gönderdiği 14 Şubat 1934 tarihli raporunda; Sovyetler Birliği'nin Balkan Paktı'na karşı olmadığını ancak pakta karşı olan İtalya'nın Sovyetler Birliği'ni de kendi tarafına çekmek için gayret göstermekte olduğunu bildirmektedir.¹⁵⁰⁷

Tefik Rüştü Bey, Balkan Paktı metnini Şubat 1934'te Belgrad'a hareket etmeden önce Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Suriç'e verdiğini, Sovyetlerin endişelerini karşılamak için Belgrad'ta yapılan Balkan Paktı'na bir ek gizli protokolle akit taraflarından birisinin herhangi bir devlete karşı “mütecaviz”¹⁵⁰⁸ olması halinde pakt hükümlerinin hükümsüz kalacağının kararlaştırıldığını ifade etmektedir.¹⁵⁰⁹ Sovyetlerin “Balkan sınırlarının

¹⁵⁰² DDI, 7/XIV, Belge.487, 17 Aralık 1933, s.547.

¹⁵⁰³ Bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, Yapı Kredi yay, İstanbul, 1973.s.524.

¹⁵⁰⁴ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı...*, s.366.

¹⁵⁰⁵ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II*, s.332.

¹⁵⁰⁶ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı...*, s.346

¹⁵⁰⁷ BCA: 30.10.0/227.526.5, 14 Şubat 1934.

¹⁵⁰⁸ Buradaki “Mütecaviz” tanımı, 3-4 Temmuz 1933 tarihlerinde Londra'da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarında tarif edilen kavramdır.

¹⁵⁰⁹ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı...*, s.326-327.

belirlenmesi ve hangi hallerde üye memlekete karşı pakt vecibelerinin uygulanmayacağı” hususundaki ısrarlı talepleri, pakt metninin dört Balkan devleti tarafından Belgrad’ta parafe edilmiş olmasına rağmen, halen devam etmektedir. Bu nedenle, dört devletin imza için bir araya geldikleri Atina’da dahi, Balkan Paktı’nın imzalanması bir ara tehlikeye düşecektir. Sovyetlerin talep ettikleri hususların kısa sürede sonuçlandırılmasının mümkün olamayacağını değerlendiren Türk Hükûmeti, 6 Şubat 1934 tarihinde Tevfik Rüştü Bey’e, paktı imzalamadan geri dönmesi için talimat verecektir.¹⁵¹⁰

Balkan Paktı çalışmalarını başlangıcından itibaren yakından izlemekte olan Gazi Mustafa Kemal, Balkan Paktı’nın imzalanması aşamalarında da bizzat işin içinde bulunmaktadır. Gazi, bu safhada devreye girerek müdahalede bulunacak ve Sovyetler Birliği Büyükelçisi Suriç’i, Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Kaya¹⁵¹¹ ile birkaç kez evinde kabul ederek, Moskova ve Atina’da yapılan diplomatik girişimlerle paktın imzalanmamasını engelleyecektir.¹⁵¹² Gazi, bu konuda hükûmete gönderdiği talimatta, Milletler Cemiyeti, İngiltere ve Fransa tarafından takdirle karşılanan ve Belgrad’ta dört devletin dışişleri bakanları tarafından parafe edilmiş olan Balkan Paktı’nın Sovyetler Birliği’nin baskısı nedeniyle Türkiye tarafında bozulması gibi bir konunun dünya kamuoyunda yaratacağı Türkiye karşıtı algıya dikkat çekmektedir. Gazi şöyle devam etmektedir: “*Sizi temin ederim ki bütün dünyaca yüksek muvaffakiyet olarak tavsif edilmekte bulunan ve bilhassa esas müteşebbisliği Türklere verildiği anlaşılan bu Balkan birleşmesi başlangıcında bir Suriç’in ısrarı yüzünden geriye dönüş, Türkiye Cumhuriyeti’nin hali ve istikbali aleyhine bir damga olur.*”¹⁵¹³

Sonuç olarak Sovyetleri tatmin için; Balkan Paktı metninde Balkan sınırları Balkan devletlerinin kendi aralarındaki sınırlar teker teker belirtilerek tanımlanacak ve Balkanların dış sınırları pakt dışında tutularak 2 Sayılı İmza Protokolü’ne dahil edilecek, Türkiye ayrıca protokole mütemmim olarak Sovyetlerle hiçbir durumda çatışma içine girmeyeceğine dair bir deklarasyon yapacaktır.¹⁵¹⁴

Böylece, İtalya’nın Sovyetler Birliği’nin Türkiye üzerindeki etkisini kullanarak Balkan Paktı’nın imzalanmasını engelleme girişimi, başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk devlet adamlarının kararlı ve yapıcı girişimleriyle boşa çıkarılmış olacaktır.

¹⁵¹⁰ **Cumhuriyet’in ilk On Yılı...**, s.329. “Balkan Misakı İmza Merasimi Cuma’ya Kaldı”, **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1934.

¹⁵¹¹ Şükrü Kaya, İçişleri Bakanı olmakla birlikte, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in yurtdışında bulunduğu dönemlerde Dışişleri Bakanlığı’na vekalet etmektedir.

¹⁵¹² Soyak, **a.g.e.**, s.525.

¹⁵¹³ **Cumhuriyet’in ilk On Yılı...**, s.332.

¹⁵¹⁴ Ek protokol ve imza protokollerinin metinleri için Bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I.**, s.463-466.

3.1.7. Balkan Paktı Antlaşması'nın İmzalanması ve Pakt Metninin Yayımlanması

Balkan devletleri arasında daha sıkı bağlar sağlayacak bir Balkan Paktı yapılması hususundaki taslak çalışma, 23-26 Ekim 1932 tarihlerinde Bükreş'te yapılan Balkan Konferansı esnasında gündeme getirilerek görüşülmek istenmiştir. İtalya'nın politik etkisi altındaki Bulgaristan'ın azınlık sorunlarını gerekçe göstererek, bu sorun halledilmedikçe pakt tasarısının görüşülmesini kabul etmeyerek konferansı terk etmesi sonrasında; diğer beş devletin, içinde azınlık konularına ait tekliflerin de bulunduğu taslak bir Balkan Paktı üzerinde bazı çekinceler ile de olsa mutabık kaldıkları anlaşılmaktadır. Balkan konferanslarının artık resmî bir kimlik kazanarak hükûmetler seviyesinde desteklenmesi ve yaptırım gücüne sahip bir Balkan Paktı meydana getirilmesi hususundaki çalışmaların, 5-11 Kasım 1933 tarihlerinde Selanik'te gerçekleştirilen Dördüncü Balkan Konferansı öncesi ve hemen sonrasındaki dönemde oldukça yoğunlaştığı ve önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.¹⁵¹⁵

Tevfik Rüştü Bey'in 27-28 Kasım 1933 tarihlerinde ziyaret ettiği Belgrad'ta, 28 Kasım 1933 tarihinde Yugoslavya, Romanya, Türkiye ve Yunanistan arasında; Yugoslavya ve Romanya adına Yugoslav Dışişleri Bakanı Yevtiç, Türkiye ve Yunanistan adına ise Tevfik Rüştü Bey tarafından bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle, dört devlet arasında yapılması düşünülen Balkan Paktı imzalanıncaya kadar imzacı devletlerin birbirlerinin yazılı rızası alınmadan Balkanlarda hiçbir siyasi teşebbüste bulunmamak konusunda mutabık kaldıkları kayıt altına alınmıştır. Bu belge Balkan Paktı yolunda imza altına alınmış olan ilk somut belge olarak değerlendirilmektedir.¹⁵¹⁶ Bu şekilde 28 Kasım 1933 tarihi itibarıyla dört Balkan devleti arasında bir Balkan Paktı imzalanması konusunda kesin bir kararın alınmış olduğu ve pakt metni hakkında üçüncü devletlerle bilgi alışverişinin de başladığı anlaşılmaktadır. Türkiye, Sovyetler Birliği'ni, Yunanistan ise İtalya, İngiltere ve Fransa'yı bilgilendirmektedir.

Yunan Dışişleri Bakanı Maksimos tarafından hazırlanan Balkan Paktı tasarısı metni, 1933 Aralık sonunda Türkiye, Romanya ve Yugoslavya Dışişleri Bakanlarına ulaştırılmıştır¹⁵¹⁷. Bu dönemde Balkan devletleri gittikçe artan İtalya tehlikesi ve Almanya'nın ekonomik ve askerî baskısı karşısında aralarındaki sorunları erteleyerek bir Balkan Paktı meydana getirmek üzere hummalı bir faaliyet içine girdikleri görülmektedir.¹⁵¹⁸

¹⁵¹⁵ Survey On International Affairs 1934, s.510-511.

¹⁵¹⁶ Cumhuriyet'in İlk On Yılı..., s.323.

¹⁵¹⁷ Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II, s.330.

¹⁵¹⁸ "Balkans Seek New Treaties", The Times-News, 23 Ocak 1934.

Şubat ayı başında Balkan Paktı metni üzerinde mutabakata ulaşan dört devletin Dışişleri Bakanları antlaşma metni üzerindeki son çalışmaları yapmak üzere Belgrat'ta bir araya gelmek üzere toplanmışlardır.¹⁵¹⁹ Diğer yandan, Bulgaristan'ın da pakta dahil olması konusunda hala umutlar sürmektedir. Tevfik Rüştü Bey, Belgrat yolunda, 31 Ocak 1934 tarihinde geldiği Bükreş'te, Titulescu ile bir araya gelmiştir. Buradan Titulescu'yla birlikte Belgrad'a hareket eden Tevfik Rüştü Bey gazetecilere verdiği demeçte; "*Bulgaristan'ın da antlaşmaya dahil olacağını umut ettiğini*" ifade etmektedir.¹⁵²⁰

2-4 Şubat 1934 tarihlerinde Belgrad'ta bir araya gelen Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Dışişleri Bakanları yaptıkları çeşitli toplantılar neticesinde Balkan Paktı projesi üzerinde mutabakata varmışlar ve hazırlanan antlaşma metnini 4 Şubat 1934 tarihinde Yugoslavya Dışişleri Bakanlığı'nda parafe etmişlerdir.¹⁵²¹ Yayımlanan resmî tebliğde; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanlarının 4 Şubat 1934 akşamında Yugoslavya Dışişleri Bakanlığı binasında bir araya geldikleri ve Balkan Paktı Antlaşması metni üzerinde nihai mutabakatın sağlandığı, antlaşmanın hafta sonunda Atina'da imzalanacağı, metnin imzalandıktan sonra basın yoluyla yayımlanacağı bildirilmektedir.¹⁵²²

The Times gazetesinde yer alan yorumda; Balkan devletlerinin şimdiye kadar sadece ikili anlaşmalarla ilişkilerini yürütmekte olduklarını, Belgrat'ta yürütülmekte olan görüşmelerin ilk defa dörtlü olarak gerçekleştirilmekte olduğunu, İstanbul'dan alınan haberlere göre dört devletin pakt metni üzerinde mutabakata sahip olduklarını, pakt metninin Belgrat'ta parafe edilmesinin beklendiğini ve paktın Maksimos'un teklifi doğrultusunda Atina'da imzalanacağını ve Arnavutluk ve Bulgaristan'ın da pakta dahil olması için girişimde bulunulacağı ifade edilmektedir.¹⁵²³ Belgrad'ta yapılan görüşmeler sonucunda metin üzerinde nihai anlaşma sağlanmış ve pakt metni Dışişleri Bakanları tarafından parafe edilmiştir.¹⁵²⁴ Bu arada Bulgaristan Hükûmeti'ne pakta katılması için tekrar resmen davet gönderilmiştir.¹⁵²⁵

Balkan Paktı metni üzerindeki müzakerelerin 2 Şubat 1934 tarihinde Belgrat'ta başlaması ile 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da imzalanmasına kadar geçen sürede, Balkan Paktı'nın engellenmesi hususunda İtalya'nın etkisinin saf dışı bırakıldığı görülmektedir. Aynı

¹⁵¹⁹ "Tevfik Rüştü Bey ve Titulescu Bükreş'ten Belgrat'a Gittiler", **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1934.

¹⁵²⁰ "Tevfik Bey ve Titulescu Belgrat'a Hareket Ettiler", **Akşam**, 2 Şubat 1934.

¹⁵²¹ **Survey On International Affairs 1934**, s. 526. "Dört Hariciye Nazırı Dün Balkan Misakını Belgrad'ta Parafe Ettiler", **Milliyet**, 5 Şubat 1934. "Balkan Paktı Cuma Günü Atina'da İmza Edilecek", **Akşam**, 5 Şubat 1934.

¹⁵²² "Il Patto Balcanico", **La Stampa**, 5 Şubat 1934.

¹⁵²³ "Balkan Pact", **The Times**, 2 Şubat 1934.

¹⁵²⁴ "Four Approve Pact", **Salt Lake Telegram**, 5 Şubat 1934.

¹⁵²⁵ **Cumhuriyet'in ilk On Yılı....**, s.327.

zaman diliminde Sovyetler Birliği büyük bir ağırlıkla sürece dahil olmuş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir çeşit zamana karşı yarış şeklinde tanımlanabilecek sıkıntılı bir görüşme süreci ve diplomasi trafiği yaşanmıştır. Sovyetlerin itirazlarının, Balkan Paktı'na ek teşkil eden protokolün çeşitli maddeleri üzerinde; Balkan sınırlarının tarif edilmesi ve Balkan Paktı devletleri tarafından verilen sınırların garantisinin pakta dahil devletlerden birisinin saldırısı halinde geçerli olmaması konularında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu görüşme trafiği esnasında Balkan Paktı'nın imzalanması dahi tehlikeye girecek ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın devreye girmesi ve Ankara-Moskova arasındaki yoğun diplomasi sonrası bu konu çözümlenecektir.¹⁵²⁶ Tevfik Rüştü Bey hatıralarında, Sovyetlerin bu tutumunun İtalya'nın Balkan Paktı'na karşı olmasına karşılık olarak Sovyetlerin de Balkan Paktı'nı kolaylaştırıyor gibi görünmek istememesine bağlamaktadır.¹⁵²⁷

Balkan Paktı'nın imzalanması önündeki engellerin böylece bertaraf edilmesinden sonra, 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da; Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları olan Tevfik Rüştü Bey, Maksimos, Titulescu ve Yevtiç tarafından Balkan Paktı Antlaşması imzalanmıştır.¹⁵²⁸ İmza töreninde Yunanistan Başbakanı Çaldaris ile çok sayıda Yunanistan Hükûmeti üyesi, elçiler ve basın mensubu da hazır bulunmuşlardır.¹⁵²⁹ Balkan Paktı Antlaşması metni 10 Şubat 1934 tarihli gazetelerde yayımlanmıştır.¹⁵³⁰

The Evening Star gazetesinde yer alan yorumda, Balkan Paktı'nın İtalya'nın Balkanlardaki emelleri ve Doğu Akdeniz'de "patron" olma isteklerine karşı caydırıcı bir blok oluşturduğu, paktın Türkiye ve Yunanistan'ın çabalarıyla gerçekleştirildiği, Balkanlarda İtalya tarafından istismar edilmekte olan Selanik üzerindeki Yunan-Yugoslav çatışmasını engelleyici bir etkiye sahip olduğu ayrıca Yugoslavya'daki anti-İtalyan akımları güçlendirdiği ifade edilmektedir.¹⁵³¹

Bir savunma ve bölgesel yardımlaşma paktı olarak nitelendirilebilecek ve bir saldırı anında yardımlaşmayı öngören Balkan Paktı Antlaşması metni üç maddeden ibaret olmakla birlikte Balkan Paktı metninin anlam ve kapsamını açıklayan dokuz maddelik bir protokol eklenmiştir. Bundan başka Pakt'a bağlı olarak; Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin isteği doğrultusunda koyduğu çekince ve bu çekincenin Balkan Paktı Antlaşması'na aykırı

¹⁵²⁶ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.333-335.

¹⁵²⁷ Aras, **Görüşlerim, C.I**, s.55.

¹⁵²⁸ "Nonaggression Pact is Signed", **Salt Lake Telegram**, 9 Şubat 1934.

¹⁵²⁹ "Balkan Misakı Merasimle İmza Edildi", **Yeni Asır**, 10 Şubat 1934. "La Firma del Patto Balcanico", **La Stampa**, 10 Şubat 1934.

¹⁵³⁰ "Balkan Misakı Dün Atina'da imzalandı", **Milliyet**, 10 Şubat 1934.

¹⁵³¹ "Balkan States Signed Peace Pact", **The Evening Star**, 9 Şubat 1934.

olmadığına dair Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dışişleri bakanlarının ortak demeci de ek olarak dahil edilmiştir. Ayrıca, birisi askerî sözleşmelerin yapılacağına dair olan ve diğeri Balkan sınırlarını tanımlayan iki imza protokolü de bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak, Yunan Hükûmeti tarafından koyulan İtalyan çekincesi de Pakt'ın bir parçası olarak yürürlüğe girmiştir.¹⁵³² Pakt metninde yer alan esaslar şöyle özetlenebilir: 1.madde Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya-Romanya'nın kendi Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına aldıklarını, 2. madde paktı imzalamış olan Balkan ülkesi hiçbir devletle birbirlerine önceden haber vermeden hiçbir siyasi taahhüde girişmeyeceklerini, 3. madde paktın diğer Balkan devletlerine açık olduğunu açıklamaktadır.

Antlaşmaya ek olarak 9 Şubat 1934 tarihinde Tevfik Rüştü Bey, D. Maksimos, N.Titulescu, B.Jevtich tarafından, paktın anlamını ve üyelerin görevlerini açıklayan gizli "Ek Protokol" imza altına alınmıştır. Ek Protokol'ün 1. maddesi; 3-4 Temmuz 1933 tarihlerinde Londra'da imzalanan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarına atıf yaparak, burada tarif edilen eylemlerden birisine kalkışacak bir ülkenin "mütecaviz" sayılacağını, 2. madde, paktın amacının Balkan sınırlarının bir Balkan devletince girişilecek saldırıya karşı güvence altına almak olduğunu açıklamaktadır. Protokolün 3. maddesinde bulunan hüküm oldukça önemlidir. Buna göre: "*Balkanlar dışından bir devlet akit taraflardan birine saldırırsa ve bir Balkan devleti bu saldırıya iştirak ederse, Balkan Paktı hükümleri bu Balkan devletine karşı tümüyle uygulanacaktır.*"¹⁵³³ Burada Balkanlı olmayan devlet için akla gelmekte olan İtalya, Balkanlı devlet ise Bulgaristan'dır. Bu maddenin uygulanacağı koşulların ortaya çıkması halinde; Örneğin İtalya, Yugoslavya'ya saldırır ve Bulgaristan da bu saldırıya katılırsa pakt Bulgaristan'a karşı harekete geçecek ve bu durumda pakt, İtalya ile de savaş haline gelmiş olacaktır. Aslında böyle bir durum zaten bir Avrupa savaşı demektir. Burada paktı yapanların amacının Bulgaristan'ı başka bir büyük devlete alet olmaktan caydırmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu amacın, Alman ordularının Yunanistan'ı işgal etmeye başladığı tarih olan 1941 Nisanı'na kadar gerçekleşmiş olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ek Protokol'ün 4. maddesi paktın gerektirdiği sözleşmeler için çalışmaların başlatılacağını, (Türkiye-Romanya; Türkiye-Yugoslavya gizli askerî sözleşmeleri bu kapsamda imzalanacaktır¹⁵³⁴.) 7.maddesi imzacı taraflardan birisinin 3-4 Temmuz 1933

¹⁵³² Bkz. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I*, s.455-459.

¹⁵³³ Detaylar için bkz. Sosyal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I*, s.463-470.

¹⁵³⁴ Balkan Paktı bir savunma antlaşması olmakla birlikte ayrıca ortak bir askerî teşkilat kurmamıştır. Antlaşma metninde 4.madde kapsamında öncelikle gerekli askerî sözleşmelerin imzalanacağı belirtilmektedir. Türkiye-Yugoslavya-Romanya arasında 5 Haziran 1934 tarihinde Cenevre'de imzalanan gizli Askerî Sözleşmenin Metni için bkz. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I*, s.467.

Londra Antlaşmaları'nın 2. maddesinde tarif edilen “mütecaviz-saldırgan” olması durumunda imzacı taraflar için bu anlaşmanın geçersiz olacağını, 8. maddesi; imzacı taraflar için Balkanlarda bugünkü ülkesel düzenin kesin nitelikte olduğunu ifade etmekte ve paktın ilk süresinin iki yıl olduğunu ve bu sürenin sonunda beşer yıllık dönemler halinde otomatik olarak uzayacağını belirtmektedir¹⁵³⁵.

Paktın imzasından hemen sonra Yunan Hükûmeti tarafından verilen ziyafet esnasında Tevfik Rüştü Bey şöyle demeç vermektedir: “*Eminim ki bütün dünya biz Kemalistlerin programımızda: ‘Yurtta Sulh-Cihanda Sulh’ vecizesi ile ifade edilen hareket tarzımız hakkında icraatlarımıza bakarak hükmünü vermiştir.*”¹⁵³⁶

Antlaşmanın imzalanmasından sonra Balkan Paktı'nın çalışmalarına hemen başladığı görülmektedir. Yayımlanan resmî tebliğde; Balkan Paktı Meclisi'nin ilk toplantısının 10 Şubat 1934 tarihinde Maksimos'un başkanlığında dört devletin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla Atina'da yapıldığı, toplantıda Balkanlarda genel durum ile paktın düzenlediği ilişkilerin siyasal, ekonomik ve hukuksal sahada gelişmesini temin için gerekli olan işlerin tetkik edilmiş olduğu duyurulmaktadır.¹⁵³⁷

İtalya'nın Atina Büyükelçisi De Rossi, 10 Şubat 1934 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Tevfik Rüştü Bey ve Maksimos ile Atina'da bir görüşme yaptığını, Tevfik Rüştü Bey ve Maksimos'un kendisine Balkan Paktı'na ek olarak gizli bir protokolün imzalandığını belirttiklerini ve protokolü kendisine gösterdiklerini, her iki bakanın da Balkan Paktı'nın hiçbir zaman İtalya ile çatışmayacağı konusunda tam bir güvence verdiklerini, Akdeniz'deki çıkarlarının öncelikli olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir.¹⁵³⁸

Balkan Paktı'nın meydana getirilmesinde karşıt görüşlere sahip olan, direkt veya dolaylı olarak bir mücadele içinde görünen Türkiye ile İtalya arasında bir taraftan da ticari ilişkilerin devam ettirilmesi için her iki tarafın da yoğun bir çaba göstermekte olduğu görülmektedir. Balkan Paktı'nın imzalanması çalışmalarının tüm hızıyla devam ettiği sırada Numan Rıfat (Menemencioğlu) başkanlığındaki Türk Heyeti, Türkiye-İtalya arasında imzalanacak ticaret anlaşması çalışmaları için Roma'da bulunmaktadır.¹⁵³⁹

¹⁵³⁵ Pakt metni için bkz. **Düştur**, III. Tertip, C.15, s.185. Balkan Paktı, 6 Mart 1934 tarihinde TBMM'de onaylanmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, Devre.IV, C.20, İçtima.III, 24.İnikat, 6 Mart 1934, s.17-18.

¹⁵³⁶ “Hariciye Nazırları Arasında”, **Son Posta**, 12 Şubat 1934.

¹⁵³⁷ “Balkan İtilafı Meclisinin İlk İçtimaı”, **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1934. “Dört Hariciye Nazırı”, **Yeni Asır**, 12 Şubat 1934.

¹⁵³⁸ **DDI**, 7/XIV, Belge.680, 10 Şubat 1934, s.766-767.

¹⁵³⁹ “İtalya ile Ticari Müzakeremiz”, **Son Posta**, 15 Şubat 1934.

3.1.8. Balkan Paktı Antlaşması'na İlişkin “Çekinceler” Meselesi

Türkiye, Balkan Birliği müzakereleri konusundaki gelişmelerden 1929 Türk-Sovyet protokolüne uygun olarak Sovyetler Birliği'ne düzenli olarak bilgi vermektedir.¹⁵⁴⁰ Bu dönemde Sovyetler Birliği ile Romanya arasındaki Besarabya sorununun Balkan Paktı'nın imza sürecine etki etmiş olduğu veya bu sorunun Sovyetler Birliği tarafından kullanılmış olduğu görülmektedir. Diğer yandan, Faşist İtalya ve lideri Mussolini tarafından Sovyetler Birliği'nden, çeşitli zaman ve yerde Balkan Paktı'nın imzalanması sürecinde Sovyetler Birliği'nin paktı engellemesi, gücünü azaltması veya süreci yavaşlatması için girişimlerde bulunmuş olduğu da anlaşılmaktadır. Bu baskıların neticesi olarak; Sovyetler Birliği, Balkan Paktı'na ek olan protokolde 8. madde kapsamına, “Balkan” tabirinin eklenmesini, Balkan sınırlarının tarif edilmesini, Türkiye'nin protokolü tamamlayan (mütemmim) bir deklarasyon yapmasını istemiştir.¹⁵⁴¹ Türkiye tarafından, Sovyetler Birliği'nin isteği üzerine, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey eliyle Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov'a sunulan gizli bir deklarasyonla; “*Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme hiçbir zaman katılmayacağı*” garanti edilmiştir.¹⁵⁴² Bu beyan Balkan Paktı Antlaşması'nın ayrılmaz bir parçası olarak diğer imzacı taraflar tarafından da kabul edilmiştir. Sovyetler Birliğinin böyle bir talepte bulunmasına 1929 Türk-Sovyet protokolü izin vermektedir.¹⁵⁴³ Burada Sovyetler Birliği tarafından, Besarabya konusunda Romanya ile savaşa girmesi ve aynı anda Bulgaristan'ın Dobruca için Romanya'ya saldırması ihtimalinin göz önüne alınmakta olduğu, diğer yandan İtalya ile olan ilişkilerinin de Sovyet Birliği'nin Balkan Paktı konusundaki görüşlerini etkilemekte olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Balkan Paktı Antlaşması'na bir çekince olarak koyulmak üzere verdiği bir demeç ile Sovyetler Birliği'ne garanti vermesi, Yunanistan'ı benzer şekilde İtalya lehine bir çekince koymaya sevk etmiştir. Türkiye'nin “Sovyet çekincesi” deklarasyonu formülü, o sırada muhalefette bulunan Venizelos tarafından, Balkan Paktı'nın Yunanistan Senatosu'nda onaylanması sürecinde benzer mealde “İtalyan çekincesi” koyulmasında örnek olarak kullanılacaktır.¹⁵⁴⁴

Balkan Paktı'nın imzalanması sonrasında Yunan kamuoyunda bazı eski siyasetçiler tarafından itirazlar yükselmektedir. Bu dönemde Yunan kamuoyunda paktın Yunanistan'ı

¹⁵⁴⁰ A.Akşın, **a.g.e**, s.270.

¹⁵⁴¹ **Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı...**, s.338.

¹⁵⁴² Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.139.

¹⁵⁴³ Deklarasyonun metni için bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.465.

¹⁵⁴⁴ **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s.341.

Bulgaristan yüzünden İtalya ile bir savaşa sürüklenmesinden duyulan endişe dikkat çekmektedir. Yunanistan muhalefeti tarafından Balkan Paktı dar anlamıyla tefsir edilmekte yani Balkan Paktı'nın Balkanlar dışından yapılacak saldırılara karşı ileri sürülemeyeceği savunulmaktadır.¹⁵⁴⁵ Balkan Paktı'na karşı itiraz edenlerin başında paktın meydana getirilmesinde muhalefet lideri sıfatıyla 26 Eylül 1933 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa ile Ankara'da yapılan görüşmelerinde oldukça teşvikkâr ve müteşebbis görünen Venizelos gelmektedir.¹⁵⁴⁶

Venizelos, itirazını önce Atina Türk Büyükelçiliği'ne giderek, durumu İsmet Paşa'ya bir mektupla bildireceğini ifade ederek yapmıştır. Bundan sonra İtalyan Büyükelçiliği'ne de giden Venizelos, Balkan Paktı'na aleyhtar olduğunu beyan etmiştir.¹⁵⁴⁷ Türk basınında Venizelos'un Türk sefaretine uğraması uygun bulunmakla birlikte İtalyan sefaretine gitmesi doğru karşılanmamaktadır. Süreyya Bey, makalesinde, Venizelos'un bu hareketin nedeninin iç politikada bir kazanç elde etmek olduğunu belirterek, Türk-Yunan anlaşmasının esasını kuranlardan birisi olan Venizelos'un bu hareketinden dolayı "rencide" olduklarını ifade etmektedir.¹⁵⁴⁸

Balkan paktı metnini beğenmeyen Venizelos, paktın imzalandığı gün Girit'te bulunmakta, hatta kasten bu tarihlerde Atina'dan ayrıldığı söylenmektedir. Venizelos endişelerini 22 Şubat 1934 tarihli uzun bir mektupla İsmet Paşa'ya bildirmiştir. İsmet Paşa da Venizelos'a gönderdiği 6 Mart 1934 tarihli uzun bir mektupla karşılık vermiştir.¹⁵⁴⁹ Venizelos, Balkan Paktı'nın sınırları garanti etmesi nedeniyle; İtalya ile Yugoslavya arasında çıkacak harp nedeniyle Bulgaristan'ın da İtalya'ya yardım etmesi sonucunda Yunanistan'ın İtalya ile savaşa sürüklenmesinden endişe etmekte ve Yunan Meclisi ve Senatosu'nda pakta onay verilmemesi için çalışmaktadır.¹⁵⁵⁰ De Rossi 5 Mart 1934 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; muhalefet partilerinin talebi doğrultusunda toplanan Yunan Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi toplantısında muhalefet milletvekillerinin Yunanistan'ın asla bir Balkan dışı devletle çatışmaya sürüklenmeyeceği hususunda açıklama olmadıkça Balkan Paktı'nı onaylamayacaklarını ifade etmeleri üzerine, pakt metnine bir çekince eklenmesine karar vermiş olduklarını belirtmektedir.¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁵ A.Akşın, **a.g.e.**, s.270

¹⁵⁴⁶ "Venizelos Balkan Misakını Beğenmiyor", **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1934.

¹⁵⁴⁷ **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s.343.

¹⁵⁴⁸ Süreyya, "Balkan Paktı ve M. Venizelos'un Fikirleri", **Son Posta**, 19 Mart 1934.

¹⁵⁴⁹ **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s.342-346.

¹⁵⁵⁰ "Nessuna Divergenza con L'Italia Puo' Condurre ad Aventura Militare", **La Stampa**, 8 Mart 1934.

¹⁵⁵¹ **DDI**, 7/XIV, Belge.773, 5 Mart 1934, s.858-859.

Venizelos, Balkan Paktı'nın Yunan Meclisi ve Senatosu'nda onaylanması sürecinde almış olduğu tutumu eleştiren Yugoslav gazetelerine cevap olarak yaptığı ve önemli yansımalar meydana getiren açıklamasında; Yunanistan'ın arazi iddialarına nihayet vermiş olduğunu, kimsenin toprağında gözü olmadığını, Ege Denizi'ne çıkış arayan Bulgaristan'dan başka Yunanistan'ın topraklarında gözü olan başka bir devlet olmadığını ifade etmektedir. Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması halinde Yunanistan'ın bunu bertaraf edeceğini, ayrıca 1933 Türk-Yunan antlaşması gereği Türkiye'nin de Yunanistan'ın yanında hareket edeceğini belirten Venizelos, Balkan Paktı'nın dört devlet arasında imzalanmış olmasının sorunları halletmediğini, İtalya'nın Arnavutluk üzerinden Yugoslavya'ya saldırması durumunda Yunanistan'ın harbe girmek durumunda kalacağını, Yunanistan'ın bunu yapamayacağını, Yunanistan'ın Balkan Paktı ile yerine getiremeyeceği bir taahhüt altına girdiğini kaydetmektedir.¹⁵⁵²

Balkan Paktı'nın Yunan Meclisi'nde onaylanmasından¹⁵⁵³ sonra çoğunluğun muhalefette olduğu Yunan Senatosu'nda onaylanması esnasında tartışmaların yoğunlaşacağı beklenmektedir.¹⁵⁵⁴ Diğer yandan, İtalyan diplomatların Yunanistan Senatosu'ndaki tartışmaları ve “*İtalyan çekincesi deklarasyonu*” meselesini yakından izlemekte olduğu, Atina Büyükelçisinin gelişmeleri Mussolini'ye sürekli olarak rapor etmekte olduğu ve Mussolini'nin gerekli talimatları vermekte olduğu görülmektedir.¹⁵⁵⁵

Balkan Paktı Antlaşması Yunan Senatosu'nda, 3 Nisan 1934 tarihinde; “...Yunanistan Balkan Paktı ile taahhüt ettiği yükümlülükler dolayısıyla hiçbir şekilde büyük devletlerden birine karşı harp edemez” kaydı ile onaylanmıştır.¹⁵⁵⁶ Venizelos yanlılarının Yunan Senatosu'nda koydurdukları bu çekince, Balkan Paktı'na indirilen ilk darbe olacak ve bu çekince antlaşmanın değerini oldukça azaltacaktır. Venizelos'un bu çabalarının altında, İtalya'nın Doğu Akdeniz'e doğru genişlemesi ve Yunanistan'ın Rodos ve 12 Ada'yı ele geçirme projesinin olduğu, bu kapsamda bu çekinceyi koydurduğu değerlendirmeleri vardır. Diğer yandan, Venizelos'un iktidarda bulunduğu yıllarda İtalya ile imzalanan antlaşma dolayısıyla İtalya'ya karşı bazı siyasi taahhütlerle bağlı olduğu hatta bazı maddi taahhütler içinde olduğu yorumları yapılmakla birlikte bu düşüncelere delil teşkil edecek kesin bilgi

¹⁵⁵² “Venizelos Diyor Ki”, **Milliyet**, 7 Mart 1934.

¹⁵⁵³ “Balkan Misakı Atina'da da tasdik edildi”, **Son Posta**, 17 Mart 1934.

¹⁵⁵⁴ “Yine Balkan Misakı Etrafında”, **Son Posta**, 7 Mart 1934.

¹⁵⁵⁵ **DDI**, 7/XIV, Belge: 785, 9 Mart 1934, s.874-875.

¹⁵⁵⁶ “Balkan Misakı ve Konferansı Münakaşaları”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1934. “Yunan Ayanı da Balkan Misakını Tasdik Etti”, **Milliyet**, 4 Nisan 1934.

bulunmamaktadır.¹⁵⁵⁷ Bu dönemde Suvich tarafından, İtalya'nın Ankara, Atina ve Moskova Büyükelçiliklerine gönderilen talimatta; Venizelos'un İtalya'nın lehine olan politikasına destek verilmesinin istenmesi de dikkate değer bir bilgi olarak kaydedilmektedir.¹⁵⁵⁸

Sonuç itibarıyla; Yunanistan'ın İtalya için, Türkiye'nin Sovyetler Birliği için koydurduğu bu çekinceler paktın etkinliğini ve gelişmesini etkileyecek, İtalya'nın Yunanistan'a 28 Ekim 1940 tarihinde başlayan saldırısında Balkan devletlerinin hareketsiz kalmasına neden olacaktır.¹⁵⁵⁹

3.1.9. Balkan Paktı'nın İmzalanması Sonrası Gelişmeler ve Yansımalar

Balkan Paktı'ndan sonra meydana gelen gelişmelerden ilk ele alacağımız konu Hasan Rıza Soyak'ın hatıralarında yer almaktadır. Balkan Paktı'nın imzalandığı günün ertesi sabahı Soyak, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı düşünceli görünce, yorgun görüldüğünü ve hasta olup olmadığını sorunca şöyle cevap almıştır: “...Gece hiç uyuyamadım da...Şu üzerine düştüğümüz Balkan Antlaşması yok mu? İşte kafam ona takıldı. Biliyorsun bugüne kadar şöyle böyle kendi iç ve dış meselelerimizle meşgul olduk, yani daha ziyade müstakil bir siyaset takip ettik. Oysa şimdi milletlerarası politika alanına giriyoruz ve üzerimize birtakım taahhütler alıyoruz. Acaba bu vaziyet bizim için ne gibi ihtimaller doğurabilir diye düşündüm durdum, uykum kaçtı. Her ne ise hayırlı olsun...Yaşarsak önümüze çıkacak güçlükleri, bağlandığımız prensipler çerçevesi içinde yenmeye çalışırız ve yeneriz.”¹⁵⁶⁰

Milliyet gazetesinde yer alan bir haberde, Balkan Paktı'nın buna iştirak eden devletlerin diğerleriyle olan ilişkilerine hanel vermeyecek, barış ve güvenlik noktasından mühim bir tarihi belge olduğu ifade edilmekte, pakta imza koymayarak müteessir eden Balkanlı dostların da yakın zamanda pakta dahil olmalarını beklemenin yerinde bir temenni olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁶¹

Paktın imzalanmasından sonra da en belirgin tepki İtalya'dan gelmiştir. Vasıf Bey, 1934 Şubat'ta gönderdiği telgrafta: Sofya'daki İtalya sefirine; Bulgaristan ile Sovyetler Birliği arasında ilişki kurulması yönünde diplomatik girişimde bulunması talimatı verildiğini bildirmekte, Moskova'daki İtalyan sefirinin ise Balkan Paktı'nın en tehlikeli neticesinin bir Yugoslav-Bulgaristan savaşı olabileceğini ve bunun önüne geçilmesi için Bulgaristan'ın

¹⁵⁵⁷ Cumhuriyetin İlk On Yılı..., s.346-347.

¹⁵⁵⁸ DDI, Seri 7, Cilt XV, (18 Mart-27 Eylül 1934), Belge: 251, 18 Mayıs 1934, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1989, s.270-271.

¹⁵⁵⁹ Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I, s.458.

¹⁵⁶⁰ Soyak, a.g.e, s.525.

¹⁵⁶¹ “Balkan Misakı Nasıl İmzalandı”, Milliyet, 11 Şubat 1934.

tanınması gerektiğinin faydalı olacağını belirtmektedir.¹⁵⁶² İtalyan basınında, Balkan Paketi Antlaşmasında gizli maddeler olduğu, bu maddelere göre Arnavutluk topraklarından Yugoslavya ve Yunanistan'ın da pay alacakları, İtalya'nın Adriyatik ve Anadolu kıyılarına yapabileceğı çıkarma ihtimaline karşı Yugoslavya ve Türkiye'de tedbirler alınmakta olduğu haberleri bulunmaktadır. Türk Hükümeti tarafından bu yayınlar karşısında Roma Büyükelçisi'ne tekzipte bulunulmaması talimatı verilmiştir.¹⁵⁶³

Yunus Nadi Bey, "*Balkan Misakı Hakikat Oldu*" başlıklı makalesinde Balkan Paketi'nin imzalanmasının sulh hesabına atılmış ciddi ve müspet bir adım olarak selamlanması gerektiğini, daha düne kadar barışı tehdit eden bir barut fıçısı olarak tanımlanan Balkanların, bugün bütün dünyaya sulh modeli olarak görülebilecek bir çehre ile görünmesinin şüphesiz olarak her tarafta büyük bir alaka ve sempati ile karşılanacağını ifade etmektedir. Bulgaristan ve Arnavutluk'un Balkan Paketi'na dahil olmamasından dolayı müteessir olduğunu ancak bu ülkelere kapının her zaman açık olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁶⁴

Balkan Paketi hakkında 12 Şubat 1934 tarihinde Manchester Guardian gazetesinde yayımlanan makalede; Bulgaristan'ın, Balkanlarda barışın tesis edilmesine karşı olan İtalya ve Macaristan'ın teşvikleriyle Balkan Paketi'na dahil olmadığı ve paktın Yunanistan için faydalı olduğu çünkü Ege Denizi'ne mahreç için şimdi Bulgaristan'ın dört devletle karşı karşıya kalacağı ifade edilmektedir. Atina'daki İngiltere Büyükelçisi'nin paktın Bulgaristan'ı dışarıda bırakacak şekilde imzalanması karşısında memnuniyetsizliğini resmen bildirdiğı belirtilen makalede; Balkan Paketi'nin büyük devletlerin Balkanlara müdahalesini ve aralarındaki anlaşmazlıkları istismar etmesini eskisinden daha zor bir duruma getirdiğı ancak Bulgaristan'a karşı bir cephenin kurulmasının Bulgaristan'ı başka yerden destek aramasına neden olabileceğı vurgulanmaktadır.¹⁵⁶⁵

Yugoslav gazetelerinde Bulgaristan aleyhine yayınların dikkat çektiğı görülmekte, Bulgar basınında ise pakt aleyhine yayınlar çıkmaktadır. Bulgar gazeteleri paktın uzun ömürlü olmayacağını belirtmektedirler.¹⁵⁶⁶

Türkiye Cumhuriyeti Balkan Paketi'nin ilk onaylayan devlet olacaktır. TBMM 6 Mart 1934 tarihinde Balkan Paketi Antlaşması'nı onaylamıştır.¹⁵⁶⁷ Tefik Rüştü Bey, TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında Türk dış politikasını şu sözlerle özetlemektedir: "*Bu*

¹⁵⁶² Cumhuriyet'in ilk On yılı..., s.348.

¹⁵⁶³ Cumhuriyet'in İlk On Yılı..., s.349.

¹⁵⁶⁴ Yunus Nadi, "Balkan Misakı Hakikat Oldu", Cumhuriyet, 10 Şubat 1934.

¹⁵⁶⁵ BCA: 30.10.0/227.526.8, 25 Şubat 1934.

¹⁵⁶⁶ "Bulgarlar Misak Aleyhine Atıp Tutuyor", Yeni Asır, 13 Şubat 1934.

¹⁵⁶⁷ "Meclis Balkan Misakını Tasdik Etti", Cumhuriyet, 7 Mart 1934.

muahedeler silsilesi Türkiye'nin Balkanlarda, merkezi Avrupa'da sulh ve dürüstlük siyasetinin canlı ifadeleridir." Ayrıca Tefvîk Rüştü Bey paktın imzalanmasına itimat eden Fransa, İtalya, Macaristan ve İngiltere'ye teşekkür etmektedir.¹⁵⁶⁸ Tefvîk Rüştü Bey, 3 Nisan 1934 tarihinde Voelkischer Beobachter gazetesine ise şu demeçte bulunmuştur: "*Balkan Misakı, her şeyden evvel Balkanlarda antirevizyonizmin bir ifadesidir.*"¹⁵⁶⁹ Dışışleri Bakanlığı'ndan elçiliklere gönderilen tamimde; Balkan Paktı'nın Türk dış siyasetinde çok önemli bir merhale olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin izlemekte olduğu dış politikada herhangi bir değişiklik olmadığı gibi, başka devletlere karşı, karşılıklı mükellefiyetleriyle çakışmadığı vurgulanmaktadır.¹⁵⁷⁰

Ticaret anlaşması görüşmeleri için Roma'da bulunan Numan Bey ile 9 Mart 1934 tarihinde yaptığı görüşmede Suvich, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın yakınlaşmasına devam etmeleri bakımından Balkan Paktı'nın yararlı olmadığını belirtmektedir. Numan Bey, Türkiye'nin Balkan politikasından ziyade Akdeniz politikası yapmak istediğini, Türkiye'nin başlangıçta Yunanistan ve Bulgaristan ile bir ittifak yapmak istediğini ancak bunun gerçekleşmemesi sonrasında Balkan Paktı'nın ortaya çıktığını belirtmektedir. Numan Bey, ayrıca Türkiye'nin Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkmasını kabul etmeyeceğini çünkü bu takdirde Yunanistan'ın toprak bütünlüğünün bozulacağını da ifade etmektedir.¹⁵⁷¹

Balkan Paktı'na ekli olan gizli Protokol'ün 4.maddesine göre yapılacak sözleşmeler konusunda üye devletler arasında yapılan çalışmalar neticesinde, bu sözleşmelerin 3-5 Haziran 1934 tarihinde Cenevre'de icra edilecek ilk Balkan Paktı Dışışleri Bakanları toplantısı esnasında imzalanması kararlaştırılmıştır. Askerî sözleşmeler Türkiye, Yugoslavya ve Romanya arasında ikişer ikişer olarak ve aynı metne sahip gizli askerî sözleşmeler halinde tarafların Dışışleri Bakanları tarafından 5 Haziran 1934 tarihinde Cenevre'de imzalanmıştır.¹⁵⁷² Daha sonra 1935 yılında Türkiye, Yugoslavya ve Romanya Genelkurmay Başkanları arasında gizli bir askerî sözleşmenin imzalanmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁷³ Yunanistan tarafından, Balkan Paktı'na koymuş olduğu İtalyan çekincesi nedeniyle pakt gereği imzalanması gereken Yunanistan-Romanya, Yunanistan-Yugoslavya askerî sözleşmeleri hiçbir zaman imzalanmamıştır.¹⁵⁷⁴ Yunanistan'ın askerî sözleşmelere dahil olmamasının nedeni kendi Senatosunda koydurduğu "İtalyan çekincesi" olacaktır.

¹⁵⁶⁸ TBMM ZC, Devre.IV, C.20, İçtima.III, 24.İnikat, 6 Mart 1934, s.15.

¹⁵⁶⁹ "Tefvîk Rüştü Bey'in Beyanatı", **Milliyet**, 5 Nisan 1934.

¹⁵⁷⁰ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.342.

¹⁵⁷¹ DDI, 7/XIV, Belge.787, 9 Mart 1934, s.876-877.

¹⁵⁷² **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.352.

¹⁵⁷³ BCA: 30.18.1.2/ 69.83.18, 22 Ekim 1936.

¹⁵⁷⁴ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.352.

Yunanistan'ın bu tutumu karşısında en çok endişelenen ülke ise İtalyan saldırına uğramaktan kaygılanan Yugoslavya olacaktır. Diğer yandan, 14 Eylül 1933 tarihinde imzalanmış olan Türk-Yunan İçten Anlaşma Paktı'na istinaden Türkiye-Yunanistan arasında hazırlanan ve parafe edilen askerî antlaşma da imzalanmayacaktır.¹⁵⁷⁵ Yunanistan'ın bu tutumunun sonuçları 1940 yılında İtalya tarafından saldırıya uğradığında daha net bir şekilde görülecektir.

Türkiye, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanmış olan gizli askerî sözleşmeler TBMM'de 25 Ekim 1934 tarihinde kabul edilmiş¹⁵⁷⁶ 2584 sayılı kanun gereği Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.¹⁵⁷⁷ Gizli olan söz konusu askerî sözleşmelere ilişkin olarak TBMM'nde 25 Ekim 1934 tarihinde gizli bir oturum yapılarak sözleşmeler ve Türkiye'nin bu sözleşmelerden kaynaklanan mükellefiyet ve hakları müzakere edilmiş, Tevfik Rüştü Bey tarafından sözleşmeler hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Balkan Paktı'na bağlı olarak imzalanmış olan askerî sözleşmelerin birinci maddesine göre; imzacı taraflardan birisi herhangi bir durumda, yalnız veya bir Balkan devleti ile veya Balkan harici bir devletle müştereken hareket eden bir Balkan devletinin taarruzuna uğrarsa, diğer imzacı taraf kendisini de saldırıya uğramış sayacak ve kendisine bitişik sınıra sahip Balkan devleti veya Balkan devletlerine karşı silahlı eyleme geçecektir. İkinci maddeye göre; eğer akit taraflardan biri evvelki maddede açıklanan yükümlülüğü ifa ederken Balkan harici bir devletin harp harekâtına maruz kalırsa, diğer akit taraf da bu Balkan harici devlet aleyhinde harbe girmeye mecbur olacaktır. Bu sözleşmelerde Türkiye'nin Balkan Paktı imzalanırken koyduğu "Sovyet çekincesi" geçerli olacaktır.¹⁵⁷⁸ Bu askerî sözleşmelere ilişkin TBMM'de icra edilen müzakerelerden, İtalya ile Balkanlı bir devlet arasında çıkacak bir savaşta, belirli koşullarda, diğer Balkan ülkelerinin de savaşa gireceği sonucu çıkarılmaktadır.

30 Ekim-2 Kasım 1934 tarihlerinde Balkan Paktı'na mensup dört ülkenin Dışişleri Bakanları Balkan Paktı Konseyi olarak Ankara'da toplanmışlardır.¹⁵⁷⁹ Cumhuriyet Bayramı kutlamalarıyla aynı zamanda gerçekleştirilen Balkan zirvesi sonrasında Balkan Konseyi tarafından yapılan resmî açıklamada; Cumhuriyet Bayramı'nda Türkiye'de bulunmaktan dolayı duyulan memnuniyet açıklanmakta, Balkan Konseyi'nin devamlı hale getirildiği, paktın çalışma yöntemlerinin tespit edilmiş olduğu ve ayrıca bir Balkan Paktı Ekonomik

¹⁵⁷⁵ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.351.

¹⁵⁷⁶ **TBMM ZC**, Devre.IV, C.24, İçtima.III, 80.İnikat, 25 Ekim 1934, s. 8.

¹⁵⁷⁷ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.352.

¹⁵⁷⁸ **TBMM Gizli ZC**, Devre.IV, C.25, İçtima.3, 80.İnikat, 2.Celse, 25 Ekim 1925, s.584-595.

¹⁵⁷⁹ "Balkan Antantı Konseyi Toplandı", **Yeni Asır**, 31 Ekim 1934. "Balkan Hariciye Nazırları Dün Toplandılar", **Milliyet**, 31 Ekim 1934. "Balkan İtilafı Konseyi Dün Başladı", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Ekim 1934.

Konseyi kurulduğu belirtilmektedir.¹⁵⁸⁰ Bu şekilde Balkan Paktı organize bir şekilde çalışmaya başlamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Balkan Paktı Konseyi Dışışleri Bakanlarına yayımladığı ve Tevfik Rüştü Bey tarafından okunan bildiride şöyle söylemektedir: “*Balkan Birliğini isteyenler ve onu kendilerine şiar edinenler harp ile sulhun ne olduğunu tecrübe ile bildikten sonra sulhsever olmayı tercih edenlerdir.*”¹⁵⁸¹ Balkan Paktı Dışışleri Bakanları toplantısında dört ülkenin temsilcileri ayrı ayrı Gazi tarafından kabul edilmiştir.¹⁵⁸² Misafir bakanlar Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına iştirak ederek, TBMM’yi ziyaret etmişler; ayrıca Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Kasım 1934 TBMM açış konuşmasını izlemişlerdir.¹⁵⁸³ Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1934 tarihinde TBMM açılış konuşmasında Balkan Paktı’na ilişkin olarak şu ifadelerde bulunmaktadır: “*Balkan Antlaşması, Balkan devletlerinin, birbirinin varlıklarına özel saygı beslenilmesini göz önünde tutan mutlu bir belgedir.*”¹⁵⁸⁴

Türk basınında Balkan Paktı’nın gösterdiği gelişmelerden oldukça memnun olan yorumlar yapılmaktadır. Falih Rıfkı (Atay); Balkan Konseyi toplantısının yapılmakta olduğu 1934 Sonbaharı ile 1921 Sonbaharını kıyaslamakta, Balkanlarda meydana getirilen dostluk ve dayanışmada varılan noktayı işaret etmekte ve yazısını şöyle tamamlamaktadır:

“*Balkan itilafının sulh ve emniyet davaları için bir örnek olacağını söylediğimiz zaman hayal ve gurura kapılmamıştık. Veleve bir muntika için olsun, en iyi ve temelli emniyet antlaşması daha şimdiden bu olmuştur. Misafir dostlarımızın nutuklarında Türkiye’ye ayırmış oldukları fıkralara candan teşekkür ederiz. Gazi, Türk milletinin öz samimiyeti demektir. Ondan ne duydular ne dinledilerse hepsinin Türk milletinin bağrından kopmuş olduğuna itimat etsinler.*”¹⁵⁸⁵

1935-1936 yıllarında Balkan devletlerinin Balkan Paktı çerçevesinde birbirleriyle yakın ilişkiler içinde oldukları görülmektedir. Balkan Paktı Genelkurmay Başkanlarının 9-11 Kasım 1936 tarihlerinde Bükreş’te yapmış oldukları toplantıda alınan kararlar dikkate değerdir. Bu toplantıda; dört devletin ordularının bir savaş olması durumunda tek bir komuta altında toplanması ve Balkan Paktı üye devletlerin ordularında yardımlaşmayı kolaylaştırmak maksadıyla aynı çap ve modelde silah ve mühimmat kullanılması kararı alınmıştır. Bu kararlar Balkan Konseyi toplantısına getirilecektir.¹⁵⁸⁶ Yunus Nadi, bu toplantının son zamanlarda icra edilen en ileri faaliyet olduğunu, Balkan Paktı ülkelerinin çıkaracağı asker

¹⁵⁸⁰ “Balkan Konseyi İçtimalarını Bitirdi”, **Milliyet**, 3 Kasım 1934.

¹⁵⁸¹ “Gazi Hazretlerinin Balkan Konseyine Hitabeleri”, **Yeni Asır**, 1 Kasım 1934.

¹⁵⁸² “Konsey İkinci Toplantısını Yaptı”, **Hakimiyeti Milliye**, 2 Kasım 1934.

¹⁵⁸³ “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Gazimizin Nutku”, **Yeni Asır**, 2 Kasım 1934. “Meclisin Yeni Yılı”, **Hakimiyeti Milliye**, 2 Kasım 1934.

¹⁵⁸⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, ATAM yay., Ankara, 1997, s.396.

¹⁵⁸⁵ Falih Rıfkı, “Dört Nutuk”, **Hakimiyeti Milliye**, 1 Kasım 1934.

¹⁵⁸⁶ “Balkan Erkanıharbiye Toplantısı”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1936.

sayısının 10 milyonun üzerinde olacağını, paktın Orta ve Doğu Avrupa’da ciddi bir barış gücü oluşturduğunu belirtmektedir.¹⁵⁸⁷

Carlo Giglio, daha sonra yayımlanan makalesinde; Balkan Paktı ruhunun, Mustafa Kemal Paşa’nın siyasal gücü tamamen eline aldıktan sonra uyguladığı dış politikasıyla uyumlu olduğunu, bu politikanın Akdeniz’deki büyük güçlerin Balkanlara nüfuz etmesini engellemeye yönelik olduğunu böylece politik merkezin değişmesini hedef aldığını belirtmektedir. Giglio, Balkan Paktı’nın sadece Balkanlar için değil, Balkan dışı ülkeler için de “*belki de hiç ulaşılamayacak olan barışa*” hizmet edeceğinin umut edilmekte olduğunu kaydetmektedir.¹⁵⁸⁸

1936’dan itibaren büyük devletlerin hızla iktisadi ve siyasal yayılmaya başlaması, özellikle Almanya’nın hareketleri, iktisaden Balkanlar ve Orta Doğu’yu kontrol etmeye başlaması Balkan Paktı üyesi devletleri de etkilemeye başlamıştır. İtalya ise Balkan devletlerini birbirinden ayırmak için tertipler yapmaktadır. Diğer yandan, İtalya-Habeşistan savaşı sonrasında Alman-İtalyan yakınlaşmasının başlaması da Balkanlarda etkisini göstermeye başlayacaktır. Bu dönemden itibaren Milletler Cemiyeti’nin etkisizliği ve İngiltere ve Fransa’nın revizyonist yaklaşımlara yatıştırma politikaları izlemeleri sonucunda Balkan devletlerinin teker teker İtalya ve Almanya’ya yanaşmaya başladıkları görülmektedir. İngiltere, Fransa’nın Küçük Antant üzerinden Balkan Paktı kanalı ile nüfuz sağlamasına karşı durmakta ve boğazlar konusunda etkisinin artmasını istememekte, böylece Fransa’ya karşı revizyonculuğu desteklemiş olmaktadır.

Yunanistan Senatosu’nda koyulan “*İtalyan rezervi*” nedeniyle Yunanistan’ın askerî sözleşmeleri imzalayamadığı görülmektedir. Bu durum Yugoslavya’da endişelerin yükselmesine neden olmaktadır. Yugoslavya Dışişleri Bakanı Stoyadinovich, Nisan 1936’da kendi hükûmeti ve Romanya adına Yunanistan’a endişelerini bildirmekte ve İtalya’nın Balkanlara müdahalesi durumunda Yunanistan’ın tutumunun ne olacağını sormaktadır. Yunanistan’da yeni başbakan olan Metaxas verdiği cevapta şöyle söylemektedir: “*Yunanistan, İtalya’nın Antant’a karşıt olduğu bir Balkan anlaşmazlığında otomatik olarak savaşa girmeyecek, Milletler Cemiyeti kararlarını yerine getirmek kaydıyla tarafsızlığını koruyacaktır. Bu ihtimale göre bir askerî sözleşme yapmaya gerek yoktur.*” Yunanistan’ın bu tutumunun kendi politikalarına ne kadar hizmet etmiş olduğu ayrı bir çalışma konusu olabilir

¹⁵⁸⁷ Yunus Nadi, “Bükreş’te Toplanan Askerî Konferans”, *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1936.

¹⁵⁸⁸ Carlo Giglio, “*Il Patto Balcanico*”, *La Rassegna Italiana*, Anno.XIX, Serie.III, Ocak 1936, Volume.XLII, ss.3-7.

ancak kesin olan bir şey varsa o da şudur: 28 Ekim 1940 tarihinde Faşist İtalya, Yunanistan'a saldırdığında, İngilizler Balkan Paktı'nın durumunu sorduklarında Saraçoğlu'nun cevabı, "Pakt gereğince Yunanistan'a bu durumda hiçbir vecibeleri olmadığı" şeklinde olacaktır.¹⁵⁸⁹

Bu etkileşimlerin neticesinde Yugoslavya, 24 Ocak 1937 tarihinde Belgrad'ta Bulgaristan ile bir dostluk antlaşması imzalayacaktır.¹⁵⁹⁰ Türk basınında Slav ve Ortodoks olan bu iki ülkenin bir dostluk antlaşması imzalamasının Balkanlardaki sorunları ortadan kaldırmayacağı ancak ortaya çıkacak sorunların dostane bir şekilde ve barış içinde halledilmesi yolunda önemli bir aşama olacağı değerlendirilmiştir.¹⁵⁹¹ Yugoslavya diğer yandan İtalya ile anlaşmanın yollarını aramaya başlayacaktır. İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano'nun Belgrad ziyareti esnasında 25 Mart 1937 tarihinde İtalya ile iki tarafın müşterek sınırları ve Adriyatik'teki deniz sınırlarını garanti eden bir saldırmazlık paktı imzalayacaktır.¹⁵⁹² Kont Ciano antlaşmanın imzalanmasından sonra yaptığı açıklamada; Faşist hükûmetin, İtalya ile Yugoslavya arasındaki iyi ilişkilerin gelişmesinden tüm Avrupa'nın faydalanacağını, Yugoslavya ve İtalya'nın Avrupa'nın güvenliği meselesine en olumlu bir şekilde hizmet etmiş olacaklarına inandığını belirtmektedir.¹⁵⁹³ İtalyan basınında oldukça iyimser yayınlar yapılmakta, iki ülke arasında sağlam ve yapıcı bir iş birliği döneminin başladığı vurgulanmaktadır.¹⁵⁹⁴ Bu antlaşmalar Balkan Paktı'nı oldukça sarsan ve caydırıcılığını olumsuz olarak etkileyen siyasal gelişmeler olacaktır.¹⁵⁹⁵

3.1.10. Mussolini'nin 18 Mart 1934 Tarihinde Yaptığı Konuşma ve Tepkiler

Mussolini, 18 Mart 1934 tarihinde, İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde yaptığı ve Faşist rejimin başarıları dahil birçok konuya değindiği oldukça uzun konuşmasında; İtalyanların Kuzey ve Batı'da, Avrupa ve Amerika kıtasında ilgilenmeleri gereken hiçbir siyasi hedefin olmadığını, İtalyanların siyasi hedeflerini tarih ve coğrafyanın belirttiğini ifade ederek, bugünkü ve yarınki İtalyan nesillerine şöyle hedef göstermektedir. "İtalya'nın tarihi gayelerinin iki ismi vardır: Afrika ve Asya...Güney ve Doğu, İtalyanların alâka ve iradelerini uyandırması gereken iki asıl cihettir...Bu asırlık gayeyi bugünkü ve yarınki İtalyan nesline

¹⁵⁸⁹ Cumhuriyet'in İlk On Yılı..., s.354.

¹⁵⁹⁰ "Bulgar- Yugoslav Paktı Dün İmzalandı", **Ulus**, 25 Ocak 1937.

¹⁵⁹¹ "Yugoslav- Bulgar Antlaşması", **Akşam**, 27 Ocak 1937.

¹⁵⁹² "İtalya- Yugoslavya Antlaşması İmzalandı", **Ulus**, 26 Mart 1937.

¹⁵⁹³ "Accordi Politici ed Economici Firmato in Belgrado", **Il Giornale d'Italia**, 26 Mart 1937. "Accordi Politici ed Economici fra L'Italia e La Jugoslavia Firmati Ieri..", **Il Messaggero**, 26 Mart 1937.

¹⁵⁹⁴ "Il Duce e Il Presidente Stojadinovich", **Il Messaggero**, 27 Mart 1937.

¹⁵⁹⁵ Gönlübol, Sar, **a.g.e**, s.119.

emanet ediyorum.”¹⁵⁹⁶ Bu konuşmayla Mussolini, İtalya’nın yüzlerce yıllık geçmişten gelen tarihsel emellerinin Asya ve Afrika’da olduğunu açıklamış oluyordu.¹⁵⁹⁷ Mussolini bu konuşmasında ayrıca bu sözlerinin yanlış anlaşılması gerektiğini, arazi fütuhatının söz konusu olmadığını, söz konusunun İtalyan milletini güney, yakın ve uzak doğudaki milletlerle iş birliğine teşvik etmesi gereken bir girişim olduğunu belirtmektedir. Mussolini, burada maksadının Afrika ve Asya’nın el değmemiş zengin kaynaklarını değerlendirilmesi ve buralarda yaşayan milletlerin dünya ile entegrasyonunun sağlanması olduğunu ifade etmektedir. Avrupa devletleri arasında Doğu ve Güney’e en yakın olan İtalya’nın Doğu ile Batı arasında bir köprü vazifesi göreceğini belirtmektedir.¹⁵⁹⁸ Mussolini “*eski fiçılara mütemadiyen taze şarap konamaz*” diyerek, geçen asrın yadigarı olan parlamentarizmin sonunun geldiğini ve artık korporatizmin onun yerini alması gerektiğini belirtmekte, ayrıca Macaristan’ın Romanya’ya terk etmek zorunda kaldığı topraklarının geri verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁵⁹⁹ Mussolini’nin bu konuşma ile yapmaya çalıştığının emperyalist hedeflerine ve yeni sömürgeciliğine yeni bir isim bulmaya çalışmaktan başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır.

Mussolini’nin bu konuşması, 1928 yılında imzalanmış ve 1932 yılında uzatılmış olan Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması’na rağmen, 1917 St. Jean de Maurienne Antlaşması’yla kendisine vaat edilen ve Mussolini’nin 1925 Aralık ayında Musul sorunu devam ederken Türkiye’ye karşı aldığı tutumdan da anlaşıldığı üzere, Faşist İtalya’nın hâlâ Anadolu üzerindeki emellerinden vazgeçmediğini göstermektedir.¹⁶⁰⁰

Türkiye’nin Belgrad Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda; Yugoslavya Dışişleri Bakanı Yevtiç tarafından, Mussolini’nin nutkunun Yugoslavya ile Türkiye’nin Balkanlarda almış oldukları ve devam kararında oldukları tutuma karşı yapılmış bir teşebbüs olarak görüldüğünü bildirmektedir. Büyükelçi, Yevtiç’in; Mussolini’nin belirttiği Asya hedefinin Balkanlarda Türk-Yunan Antlaşmasına bir darbe olarak, Afrika hedefinin ise Fransa aleyhine Almanlara hoş görünmek için ileri sürülmüş olduğunu ifade ettiğini bildirmektedir.¹⁶⁰¹ Dünya kamuoyunda endişeyle karşılanan Mussolini’nin nutkuna

¹⁵⁹⁶ “Il Fiero e Forte Discorso di Mussolini”, **Il Popolo d’Italia**, 19 Mart 1934. “Mussolini nel Suo Possente Discorso all’Assemblea Quinquennale del Regime”, **La Stampa**, 19 Mart 1934. “Mussolini Parla alle Nazioni”, **Il Giornale d’Italia**, 20 Mart 1934.

¹⁵⁹⁷ “Signor Mussolini’s Wiew”, **The Times**, 19 Mart 1934.

¹⁵⁹⁸ “İtalya Başvekilinin Mühim Bir Nutku”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1934.

¹⁵⁹⁹ “Siyasi Netice”, **Milliyet**, 20 Mart 1934.

¹⁶⁰⁰ **Survey On International Affairs 1936**, (Ed. Arnold J. Toynbee), Oxford University press., 1937, Londra, s. 601-602.

¹⁶⁰¹ **Cumhuriyet’in İlk On Yılı...**, s.349-350.

ilişkin eleştirilere cevap vermeye çalışan La Stampa gazetesinde bu eleştirilerin İtalya'nın izlemekte olduğu bağımsız politikaların kabul edilmemesinden kaynaklandığı iddia edilmektedir. İtalya'nın yalnız kalmaktan korkmadığını belirten gazete, şu ifade de bulunmaktadır: *“Bizim istediğimiz İtalyanların çalışmak üzere Afrika ve Asya kıtalarına gitmeleridir.”*¹⁶⁰²

Mussolini'nin söyleminde özellikle Asya'yı hedef göstermesi Türk-İtalyan ilişkilerinde ciddi bir kırılma meydana getirecektir. Ankara, bu konuşmayla birlikte İtalya'nın Türkiye'ye karşı fiili tavrının ortaya koyulmuş olduğunu algılamaktadır. Türkiye'nin zaman zaman dile getirmekte olduğu İtalya'dan kaynaklanan tehdit konusunda haksız olmadığı bir kez daha teyit edilmiş olmaktadır.¹⁶⁰³

Mussolini'nin bu konuşmasında Asya ve Afrika'daki hedeflerinden bahsetmesinin amacının, Türkiye'nin girişimleri ve Balkan Paketi'nin kuruluşu için bir gözdağı vermek olduğu anlaşılmaktadır. Konuşma zaten çok iyi olmayan İtalya ile Balkan devletleri arasındaki siyasal ilişkiler üzerinde oldukça olumsuz etkiler meydana getirecektir.

Lojacono, Mussolini'ye gönderdiği 26 Mart 1934 tarihli raporunda; Türkiye'nin Milano görüşmelerinde başlatılan politikadan uzaklaşmış olduğunu, Türkiye'nin İtalya'nın hedefleri arasında sayılmaktan dolayı endişe duyduğunu, Türk Genelkurmayı tarafından bu değerlendirmenin daha önce ortaya koyulmuş olduğunu ve artık Türk Hükûmeti tarafından da İtalyan tehdidinin kabul edilmiş olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁰⁴ İtalya'nın Moskova Büyükelçisi Attolico tarafından Mussolini'ye 5 Nisan 1934 tarihinde gönderilen raporda; Ankara'ya giden Karahan tarafından Attolico'ya iletilen izlenimler aktarılmaktadır. Buna göre, Karahan tarafından Attolico'ya; Türkiye'de İtalya ile olan ilişkilerde bir soğuma olduğunun belirtildiği, bunun sebebinin Mussolini'nin yapmış olduğu konuşmayla ortaya çıkan İtalya'nın Anadolu üzerindeki emellerinin olduğu, Türkiye'nin Balkan Paketi konusundaki politikasının sebeplerinin bu olayla daha iyi anlaşıldığının iletildiği belirtilmektedir.¹⁶⁰⁵

TBMM'nin 5 Nisan 1934 tarihli oturumunda söz alan Mahmut Esat Bey, İtalyan Başbakanı Mussolini tarafından 18 Mart 1934 tarihinde yapılan konuşma hakkında, İtalyan idaresindeki adaların Türkiye'nin hemen bitişiğinde olması itibarıyla, bir açıklama

¹⁶⁰² “La Ripercussione della Parola del Duce nel Mondo”, **La Stampa**, 20 Mart 1934.

¹⁶⁰³ Hazal Pabuççular, “Turkish-Italian Relations In The Interwar Period”, **Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s.118.

¹⁶⁰⁴ **DDI**, 7/XV, Belge.36, 26 Mart 1934, s.43-44.

¹⁶⁰⁵ **DDI**, 7/XV, Belge.69, 5 Nisan 1934, s.89-91.

yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Tefvik Rüştü Bey tarafından bir açıklama yapılmıştır.¹⁶⁰⁶ Tefvik Rüştü Bey; Mussolini'nin bu nutkunun yaklaşan İtalyan genel seçimleri öncesinde yapılmış olduğu belirtmekte ve birkaç gün önce İtalya, Avusturya ve Macaristan arasında imzalanmış olan Roma protokolleri konusunda bir açıklama yapması beklenen Mussolini'nin, Faşist Kongresi'nde İtalya'nın hedeflerinin Asya ve Afrika'da olduğuna dair bir nutuk söylemesinin beklenmedik bir gelişme olduğunu belirtmektedir. Tefvik Rüştü Bey, gerek coğrafi konumu ve gerekse mukadderatı itibarıyla Türkiye'nin bir Avrupa devleti olmasına karşılık; Asya'da vatanımızın ayrılmaz parçası, kıymetli dostları ve büyük menfaatleri bulunduğunu, özellikle ön ve orta Asya'ya ile ilgili her siyasi faaliyetle ilgilenmek durumunda olduğunu, Mussolini'nin ifade ettiği hususların büyük bir Akdeniz devletinin fikirlerini temsil etmesi ve Türkiye'nin Akdeniz'e sahil dar bulunması noktasından ilgilenmek durumunda olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁰⁷ Tefvik Bey bundan sonra Roma Büyükelçisi'nin bu konudaki faaliyetleri hakkında gönderdiği raporlar üzerinden bilgi vermektedir. Buna göre Roma Büyükelçisi, 23 Mart 1934 tarihinde İtalya Dışişleri Müsteşarı Suvich ile bir görüşme yaptığını ve Mussolini'nin Türkiye'yi bir Avrupa devleti olarak değerlendirmekte olduğunu ve konuşmanın hedefinde olmadığını belirttiğini, kendisinin ısrarla Mussolini ile yüz yüze görüşme talebinde bulunduğunu, Suvich'in Mussolini'nin nutku sonrasında Türk basınında yapılan yorumlardan rahatsızlığını dile getirdiğini ifade etmektedir. Tefvik Bey bundan sonra, Roma Büyükelçisi Vasıf Bey tarafından 30 Mart 1934 tarihinde gönderilen telgrafta; Vasıf Bey'in Mussolini tarafından çok nazikane ve samimiyetle kabul edildiğini ve Mussolini'nin kendisine şöyle bir açıklamada bulunduğunu bildirdiğini ifade etmekte ve telgraf metnini TBMM'de şöyle okumaktadır:

“...Sizi samimiyetle ve katiyetle temin ederim ki nutkumda Türkiye'yi hiç kastetmedim ve bunu bir an bile düşünmedim. Bütün nutuk dikkatle okunduğu zaman maksadımın ne olduğu anlaşılabilir. Asya'dan bahsederken Büyük Asya'daki bazı memleketlerle bir iş birliğine işaret etmek istedim. Ben Türkiye'nin hakiki bir dostu olduğumun ve hiçbir art niyet taşımadığımı size mükerreren söyledim. Dost olduğum zaman hakiki dost olurum, bahusus Türkiye ve daima çok takdir ettiğim inkılâpçı rejiminize karşı derin bir sempati vardır. Emin olunuz ben sizleri Avrupalı bilirim ve eğer nutkumda münhasıran müşterek hududumuz olan devletlerden bahsetmek kararını almasaydım Türkiye'den ve Yunanistan'dan çok dostane bahsederdim. İlk dostluk muahedemizin imzasından beri siyasetim ve dostluğum katiyen değişmemiştir. Daima aynıdır. Nitekim aramızdaki dostluk muahedesini müddeti bitmeden memnuniyetle temdit ettim.”¹⁶⁰⁸

¹⁶⁰⁶ “Duce'nin Nutku ve Türkiye”, **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1934.

¹⁶⁰⁷ “M.Mussolini'nin Son Nutku Hakkındaki Suale Dün Hariciye Vekili Mecliste İzahat Verdi”, **Milliyet**, 6 Nisan 1934.

¹⁶⁰⁸ **TBMM ZC**, Devre.IV, C.21, İçtima.III, 35.İnikat, 5 Nisan 1934, s.15.

İtalyan diplomatik belgesine göre 23 Mart 1934 tarihinde gerçekleştirilen Suvich-Vasıf Bey görüşmesi şöyle cereyan etmiştir. Suvich, Vasıf Bey'i makamına davet ederek, Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihinde yapmış olduğu konuşması sonrasında Türk gazetelerinde yayımlanan İtalyan karşıtı haber ve yorumlardan dolayı İtalya tarafınca duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Vasıf Bey Mussolini'nin konuşmasında belirtilen “*vapurla sadece birkaç saat uzaklıkta*” olan ülkelerin Türkiye ve Suriye dışında olmayacağını belirtmiştir. Suvich “*vapurla sadece birkaç saat uzaklıkta*” ifadesinin ekonomik ilişkiler bazında ifade edildiğini ve bundan endişelenmeye mahal bulunmadığını, bu ifadenin İtalya'nın Asya'ya diğer Avrupa ülkelerinden daha yakın olduğunu belirtmek için kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁶⁰⁹

Mussolini'nin konuşmasının ardından Türk basınında çıkan ilginç yorumlardan birisi de “*Politikacı*” rümuyla Akşam gazetesinde yayımlanan makaledir. Roma tarihinden örnek veren yazar, Mussolini'nin göstermiş olduğu hedeflerin eski bir müstemleke anlayışı ve emperyalizm palavrası olduğunu, Roma İmparatorluğu'nun üzerinden neredeyse 2000 yıl geçtiğini, Mussolini'nin “*Afrika, uzak ve yakın şark*” diye tanımladığı yerlerde müstakil devletlerin yaşamakta olduğunu, böyle bir hedefin İtalya için birçok tehlikelerle dolu olduğunu belirtmektedir. Yazar makalesini, Roma'yı ele geçiren Gallilerin lideri Brenneus'un, mağlup Romalılara karşı kılıcını da terazinin kefesine koyarak tartmalarını ve bunun ağırlığını da hesaba katarak altın kurtulmalık ödemelerini istediği olaya atıf yaparak tamamlamaktadır: “*Vae Victis!-Veyil Mağluplara!*”¹⁶¹⁰

Mussolini'nin açıklamalarının TBMM'de görüşülmesine ait haberlerin Türk basınında yer alması sonrasında Türkiye'de İtalya konusundaki endişeler sona ermeyecek aksine tepkiler çoğalacaktır. Bunlardan birisi olarak, Ahmet Şükrü (Esmer) Bey makalesinde durumun vahametini şöyle açıklamaktadır:

*“Bir hükümetin durup dururken, dost ve komşu bir devletten kendisine asla taarruz maksadı beslemediğinin temin ve teyit edilmesini istemesi belki aykırı görünür. Fakat bundan daha aykırı olan şey, bir hükümet reisinin durup dururken istila emellerinden bahsetmesi ve bilhassa dost ve komşu memleketler tarafından üstlerine alınabilecek imalı sözler söylemesidir... İki nevi devlet adamı vardır: Biri az söyler; çok yapar. Bu, İngiliz devlet adamlarının hususiyetidir ve tehlikeli olabilir. İkincisi çok söyler, az yapar. Mussolini ikinci kısım devlet adamlarının en gürültülü ve gürültücü numunesidir. Biz, hakkımızda dostluk hissiyatıyla mütehassıs olduğuna dair verdiği teminattan dolayı Mussolini'ye teşekkür edecek değiliz. Bu teminatı vermek lüzumunu meydana getiren bir vaziyet ihdas ettiği için kendisini muaheze edeceğiz.”*¹⁶¹¹

¹⁶⁰⁹ DDI, 7/XV, Belge.25, 23 Mart 1934, s.27.

¹⁶¹⁰ Politikacı, “Aut Caesar, Aut Nihil”, **Akşam**, 21 Mart 1934.

¹⁶¹¹ Ahmet Şükrü, “Mussolini'nin İzahı”, **Milliyet**, 7 Nisan 1934.

Tevfik Rüştü Bey'in TBMM'nde yaptığı konuşma sonrasında 7 Nisan 1934 tarihinde Suvich, Vasıf Bey'i makamına davet ederek bu konuşma hakkında bilgi istemiştir. Bu görüşmenin İtalyan diplomatik belgesindeki tutanağından; Suvich tarafından, Tevfik Bey'in konuşmasının ve TBMM'de adalar konusunun bahsedilmesinin Mussolini üzerinde kötü bir tesir yarattığı, Vasıf Bey'in Mussolini ile yaptığı görüşmeye ait göndermiş olduğu telgrafların TBMM'de okunmasının uygun bir hareket olmadığı ancak bu durumun Türkiye'yi ilgilendirdiği ifade edilmiştir.¹⁶¹²

Suvich ile Potemkin arasında Roma'da 19 Nisan 1934 tarihinde Türkiye'nin İtalyan karşıtı tutumu hakkında cereyan eden mülakatta; Potemkin tarafından, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile İzmir'e gitmesinden Sovyetler Birliği'nin rahatsız olduğu belirtilmekte, Balkan Paktı ile Küçük Antant'ın birbirine yakınlaşması halinde Balkanlarda Fransa'nın etkisinin aratacağından duyulan endişe dile getirilmektedir.¹⁶¹³

Lojacono, 26 Mayıs 1934 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Türk Hükûmeti'nin izlemekte olduğu politikanın Milano Mülakatı'na uygun olmadığını, İtalya'nın himayesinde gerçekleştirilen Türk-Yunan dostluğunun artık Türkiye'nin girişimleri neticesinde Balkan Paktı'nın meydana getirilmesiyle İtalya'ya karşı kullanılmakta olduğu tespitini yaptığını bildirmektedir. Lojacono, İsmet Paşa ile yaptığı görüşme hakkında verdiği bilgilerden, Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihinde yapmış olduğu konuşmanın bir alarm durumu yarattığının dikkate alınması gerektiğini, İsmet Paşa'nın Türkiye'nin İtalyan dostluğunu çok değerli gördüğünü ancak Mayıs 1932-Mart 1934 döneminde Türkiye'nin çok sayıda hayal kırıklığı yaşadığını belirttiğini, Balkan Paktı'nın İtalya'ya karşı olmadığını belirttiğini kaydetmektedir.¹⁶¹⁴

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Skinner tarafından ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen 22 Mayıs 1934 tarihli raporda; Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında İtalya'nın ruhsal ve maddi hedeflerinin Afrika ve Asya'da olduğunu açıklamasının Türkiye'de önemli bir rahatsızlık yarattığını, Mussolini'nin sonraki açıklamalarının bu hassasiyeti gidermediğini, İtalya'nın Anadolu ve özellikle Antalya bölgesine karşı duyduğu açgözlü emelleri nedeniyle Türkiye'nin hızlı bir şekilde ağır silahlar temin etmeye başladığını, Gazi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında ve Fevzi Paşa'nın da

¹⁶¹² DDI, 7/XV, Belge.78, 7 Nisan 1934, s.103.

¹⁶¹³ DDI, 7/XV, Belge.121, 19 Nisan 1934, s.139-140.

¹⁶¹⁴ DDI, 7/XV, Belge.302, 26 Mayıs 1934, s.317-324.

katıldığı 15 Mayıs 1934 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlar doğrultusunda 42,5 milyon TL kara ve deniz kuvvetleri için, 20-25 milyon TL hava gücü için olmak üzere toplam 66 milyon TL askerî harcama yapılması kararı alındığı bildirilmektedir.¹⁶¹⁵

TBMM'de 30 Mayıs 1934 tarihinde yapılan oturumda Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Kaya Bey, Türkiye'nin dış politikasında tek sorunlu bölgenin Akdeniz olduğunu, Türk ordusunun her türlü tehdit karşısında karşı koymak üzere hazır olduğunu belirtmektedir. İtalya'nın emellerine ile ilgili bir soru üzerine Şükrü Kaya Bey, Türk dış politikasının barış ve dostluk üzerine kurulmuş olduğunu, Balkan Paktı'nın Türkiye'nin bu politikasını yansıtan en son örnek olduğunu açıklamaktadır. Bu görüşmelerden sonra 66.668.499 TL (Türkiye'nin 1934 mali yılı toplam bütçesi 184.075.634 TL'dir) tutarında savunma harcaması TBMM tarafından onaylanmıştır.¹⁶¹⁶

Başbakan İsmet Paşa 5 Temmuz 1934 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada; Türkiye ile İtalya arasında ihtilaflı hiçbir önemli mesele olmadığını, iki ülke arasında dostluk ve emniyet hissiyatını teyit eden kuvvetli bir antlaşmanın mevcut olduğunu belirtmekte ve 1932 yılında Roma'da bu antlaşmanın uzatılması için imzalanan protokollerin bugünlerde değişiminin yapılmakta olduğuna değinerek, sözlerini şöyle tamamlamaktadır:

*“İtalya ile münasebatımızda esas mesele emniyet meselesidir. Bu emniyetin siyasi ve ahdi olarak tam olması için bütün anasır mevcuttur. Sulh ve emniyet hususundaki hassasiyetimiz bizim bir hususiyetimizdir, ki bunun icabatını takip ederken açık bir politika ifade etmeği ve iki memleket arasında ciddi bir dostluk ve emniyet siyasetinin devam etmesine hizmet etmeyi hakkıyla takdir ediyoruz.”*¹⁶¹⁷

3.1.11. Balkan Paktı ile İtalya Arasında İmzalanması Planlanan Antlaşma

İtalya 1935 başlarından itibaren yeniden Türkiye ve Yunanistan'a yaklaşmaya başlamıştır. Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi Sakellarpoulou, 16 Şubat 1935 tarihinde Numan Menemencioğlu'nu ziyaret ederek İtalya'nın Türkiye ve Yunanistan ile ölçülü bir anlaşma imzalamak istediğini belirtmiştir. Türkiye, İtalya'nın Yunanistan ve Türkiye'yi yanına alarak Balkan Paktı'nı işlemez hale getirmek istediği görüşündedir. Yunanistan ise İtalya'ya daha fazla yaklaşarak ondan alacağı garanti ile İtalya'dan gelecek tehdidi bertaraf etme eğilimindedir. Menemencioğlu, Türkiye ile Yunanistan arasında zaten bir anlaşma olduğunu, Balkan Paktı ile dört devletin aralarında bağ oluştuğunu, İtalya'nın bunu bozmaya çalıştığını Yunan sefire anlatarak, dört devletin kendi aralarında görüşerek İtalya'nın bu teklifi

¹⁶¹⁵ FRUS, 1934, Near East, Africa, Cilt.II, Belge.247, 22 Mayıs 1934, s.960-962.

¹⁶¹⁶ FRUS, 1934, Near East, Africa, Cilt.II, Belge.270, 1 Haziran 1934, s.962-964.

¹⁶¹⁷ “TBMM, Başvekil Hazretlerinin...”, **Hakimiyeti Milliye**, 6 Temmuz 1934.

karşısına çıkılması gerektiği cevabını vermiştir. Durumdan haberdar edilen Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, İtalya'nın Yunanistan üzerinden yapmış olduğu bu girişiminin Balkan Paktı'nı zayıflatmak amacıyla yapıldığını, Türkiye'nin yalnız bırakılmasının da hedef alınmış olduğunu değerlendirmektedir. Başbakan İsmet İnönü, “*Yugoslavya ve Romanya da tamamen beraber olmadıkça İtalya'nın teklifine ne prensip itibarıyla ne de esas noktasından muvafakat cevabı verilmemesi*” talimatını vermiştir. Tefik Rüşti Aras, Atina Büyükelçiliğine verdiği talimatta; İtalya'nın Yunanistan ve Türkiye ile kolektif emniyeti arttıran bir anlaşma yapmak istemesini olumlu karşıladığını ancak bunun diğer Balkan Paktı üye ülkelerine de (Yugoslavya, Romanya) teşmil edilmesinin gerekli olduğunu, İtalya tarafından teklif edilen emniyet misakının içeriğinin belirlenerek bundan sonra Balkan Paktı devletleriyle İtalya arasında Roma'da müzakere başlatılarak olumlu bir sonuca varmaya çalışmanın en uygun yol olduğunu bildirmektedir. Bu anlaşma Türkiye'nin belirttiği şekilde gerçekleşmesi durumunda İtalya, Balkanlarda mevcut statükoyu kabul etmiş olacaktır. Böylece İtalya'ya Yunanistan üzerinden cevap verilmiş olunuyordu. Bunun üzerine İtalya bu teklifini devam ettirememiştir. Zaten bu sırada İtalya Habeşistan'a karşı harekete geçmek üzere hazırlıklarını devam ettirmektedir.¹⁶¹⁸

Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras hatıralarında, Almanya'nın Versay Antlaşması hükümlerini hiçe sayarak mecburi askerlik ilan etmesi üzerine Mussolini'nin önyak olması ile İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakan ve Dışişleri Bakanlarının katılımıyla 11 Nisan 1935 tarihinde başlayan Stresa Konferansı¹⁶¹⁹ devam ederken Konsey Başkanı sıfatıyla Milletler Cemiyeti toplantısı için Cenevre'de bulunduğunu, daha önce Balkan Birliği ülkeleri ile mutabık kaldıkları üzere, Mussolini'ye “*Balkan Birliği ile İtalya arasında bir dostluk antlaşması*” yapılması için teklifte bulunmak üzere Milano'ya gittiğini, bu konuyu Fransa Başbakanı aracılığı ile önceden Mussolini'ye iletmış olduklarını anlatmaktadır. Aras, o sırada Mussolini'nin Stresa'da bulunması nedeniyle Dışişleri Müsteşarı Suvich ile görüştüğünü, Suvich'in önceden Mussolini'nin talimatını almış olarak görüşmeye gelmiş olduğuna değinerek; Suvich tarafından İtalya'nın Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile arzu edilen şekilde bir dostluk antlaşması yapmaya hazır olduğunu ancak İtalya'nın Romanya'yı buna dahil edilmesini istemediğini ifade ettiğinden bahsetmektedir., Balkan devletleri içinde kültürü bakımından İtalya'ya en yakın ülke olan Romanya'nın hariç tutulmasının sebebinin ne olduğunu sorunca Suvich tarafından, İtalya'nın Karadeniz işlerine karışmak istememesi olarak açıkladığını belirtmektedir. Aras, İtalya'nın bu cevabının nedenini İtalya'nın Balkan

¹⁶¹⁸ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, 1935-1939, Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, 1973 Ankara, s.7-10.

¹⁶¹⁹ “Il Convegno di Stresa Iniziato sotto la Presidenza di Mussolini”, *Il Popolo d'Italia*, 12 Nisan 1935.

birliğini tam olarak tanımak istememesi ve Almanya'ya karşı bir blok oluşturulmasına karşı olması, belki de Mussolini'nin Dört Güç Paktı'nı yeniden canlandırmak düşüncesinden kaynaklanabileceği olarak açıklamaktadır.¹⁶²⁰

İtalya'nın Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri ve Romanya'nın Sovyetler Birliği ile arasındaki Besarabya sorununun Balkan Paktı'nın meydana getirilmesinde nasıl zorluklara yol açtığı dikkate alındığında; İtalya'nın Balkan Paktı devletleri ile yapılacak bir dostluk antlaşmasında Romanya'yı hariç tutmasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmamak isteği olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

3.1.12. Balkan Paktı'nın Uluslararası Ortamdaki Faaliyetleri

Balkan Paktı'nın kuruluşundan itibaren Avrupa'daki siyasi gelişmelere bağlı olarak, pakt üyeleri arasındaki ilişkilerde de birtakım değişimler meydana gelmiştir. Bu konuda en çok etkilenen ülke Yugoslavya olmuş ve politikasında dalgalanmalar eksik olmamıştır. Yunanistan'ın İtalya'yı kollama siyasetinden rahatsız olan Yugoslavya, özellikle Türkiye ile ilişkilerini 1939 yılına kadar sürdürmeye gayret göstermiştir. Diğer yandan, pakt üyesi devletler, paktın imzalanmasından sonra aralarındaki istişareyi devam ettirmişler ve bazı önemli uluslararası olaylar karşısında müşterek hareket etmeyi başarmışlardır.¹⁶²¹

Yugoslav Kralı Alexander ve Fransız Dışişleri Bakanı Louis Barthou'nun Marsilya'da 9 Ekim 1934 tarihinde bir suikast sonucunda öldürülmesinden sonra Belgrad'ta yapılan cenaze merasiminde Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu başkanlığında bir araya gelen Balkan Paktı ve Küçük Antant devletleri dışişleri bakanları bir toplantı düzenleyerek bu cinayetin “*dış kuvvetlerin etkisiyle*” yapıldığına dair bir bildiri yayımlamışlardır. Marsilya faciası, Balkan Paktı'nı meydana getiren devletlerin tehlikeli durumlarda birlikte hareket edebileceklerini gösteren ilk olay olarak değerlendirilmektedir.¹⁶²² Kral Alexander'ın öldürülmesinden sonra, Yugoslavya ile Macaristan arasındaki ilişkiler oldukça gerginleşmiş ve Balkanlarda bir savaş çıkacağı korkusu Avrupa'da yayılmaya başlamıştır.¹⁶²³ Milletler Cemiyeti'ne taşınan bu konuda İtalya Macaristan'ın, Fransa ise Yugoslavya'nın yanında yer almaktadır. Milletler Cemiyeti'nde, Kral Alexander'ın katillerinin Macaristan'da yeterince takip edilmemiş olduğu ve ihmali görünen Macar resmî personelinin cezalandırılmaları kararı alınmıştır. Bu kararın Macaristan ve Yugoslavya tarafından kabul edilmesi ile Balkanlarda

¹⁶²⁰ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.202-203. Bu konuda yapılan Laval-Mussolini görüşmesinde Mussolini'nin Laval tarafından ikna edilememiş olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Aras, **Görüşlerim, C.I**, s.54.

¹⁶²¹ **Cumhuriyet'in İlk On Yılı...**, s.364.

¹⁶²² Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.356.

¹⁶²³ “Balkan War Imminent, Europe Fears”, **Indianapolis Times**, 8 Aralık 1934.

meydana gelen bir savaş tehlikesi de engellenmiştir.¹⁶²⁴ Balkan Paktı devletleri bu olayda Bulgaristan ve Küçük Antant ile Yugoslavya'nın yanında kararlı bir duruş göstererek olası bir savaşın Balkanlara sıçramasına engel olmuşlardır.¹⁶²⁵

İtalya'nın Milletler Cemiyeti üyesi olan Etiyopya'yı işgal etmesi ile Fransa ve İngiltere'nin buna göz yumması, Balkan devletleri arasında infial yaratmış ve Balkan Paktı üyesi devletler Cenevre'de toplanarak “*büyük devletlere*” karşı tavır almışlar ve Milletler Cemiyeti kurallarının herkes için eşit şekilde uygulanmasını istemişlerdir. Pakt üyesi ülkeler, İtalya-Habeşistan savaşında Milletler Cemiyeti kararları uyarınca birlikte yaptırım uygulamışlardır. Pakt üyesi devletler 1936 Montrö görüşmelerinde Türkiye'nin görüşlerini desteklemişlerdir. İspanya İç Savaşı'nda İngiltere ve Fransa ile hareket eden Balkan Paktı üyesi ülkeler, İtalyan olduğu değerlendirilen korsan denizaltılara karşı Nyon ve Cenevre Konferansı'nda birlikte tutum almışlardır. Almanya'nın Avusturya'yı işgal etmesinden kısa bir süre sonra toplanan Balkan Paktı Konseyi'nde üyeler mevcut statünün korunması gerektiğini, Akdeniz'de barışı koruma yolunda İngiltere ve Fransa'nın önemini vurgulayan bir açıklama yapmışlardır.¹⁶²⁶

3.1.13. Balkan Paktı'nın Genel Değerlendirmesi

Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde, 1928 Türk-İtalya Antlaşması hariç olmak üzere, o tarihe kadar yaptığı en önemli anlaşma olmakla birlikte Balkan Paktı, Türk devlet adamlarının istedikleri kadar kuvvetli bir birlik olmamış ve üye devletlerin sınırlarını koruyabilecek bir mekanizma kurulamamıştır. Oysa Atatürk başta olmak üzere Türk devlet adamları Balkan devletlerinin eşitlik esasına dayanan yakın bir iş birliği yapabildiği takdirde Avrupa politikasında önemli sayılacak bir ağırlığa sahip olabileceğini değerlendiriyorlardı. Türkiye açısından Balkan Paktı, özellikle Trakya ve Boğazlar'a karşı, Bulgaristan'ın İtalya ile anlaşarak aynı zamanda veya müstakil olarak bir harekete kalkışmasını önleyici bir tedbir olarak değer taşımaktadır. Özellikle 1933 sonunda ve 1934 başında birçok çabalar gösterilmesine rağmen Balkan Paktı sadece “*Balkan devletlerinin kendi aralarındaki sınırları garanti eden*” bir antlaşma olmuştur.¹⁶²⁷

Bulgaristan'ın saldırısına karşı Balkan sınırlarını garanti edilmesi şeklinde askerî bir ittifak olarak kurulan pakt, Bulgaristan ve Arnavutluk'un dahil olmaması neticesinde,

¹⁶²⁴ “Balkan Crisis Summarized”, **Salt Lake Telegram**, 10 Aralık 1934. “Balkan Truce Held Triumph for League”, **Salt Lake Telegram**, 11 Aralık 1934.

¹⁶²⁵ “France, Italy at Odds Over Balkan Mess”, **The Times News**, 8 Aralık 1934.

¹⁶²⁶ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I, s.459.

¹⁶²⁷ Gönübol, Sar, **a.g.e**, s.117-118

bölgenin iki karşıt gruba ayrılmasına da neden olmuştur. Türkiye başından beri Balkan Paktı'nın tüm Balkan devletlerinin yer aldığı ve genişlemeci büyük devletlere karşı bir blok oluşturan bir birlik olması yönünde gayret sarf etmesine rağmen, Bulgaristan'ın ikna edilememesi neticesinde dört devlet arasında imzalanmıştır. Böylece Balkan Paktı, Balkan sınırlarının garantisi ve bu sınırların Bulgaristan'a karşı garantisi mahiyetini almıştır. Paktın sadece askerî bir ittifak olarak kalması, askerî koşulların değişmesi sonucunda sürdürülememesi sonucunu da ortaya çıkaracaktır.

Büyük devletlere karşı bir savunma paktı olamayan Pakt aslında üyelerinin büyük Avrupa devletlerinin aralarındaki anlaşmazlıkların dışında kalmalarına yardımcı olmak maksadıyla kurulmuştur. Paktın kuruluşundan itibaren zaman içinde üye devletler arasındaki bağlılık, dayanışma ve politikalarında Avrupa'daki siyasal, ekonomik gelişmelere bağlı olarak çeşitli dalgalanmalar meydana gelmiştir. Yunanistan'ın İtalya'yı kollama kaygısı ve özellikle Yugoslavya'nın politikalarındaki dalgalanmalar pakt içinde en çok eleştiriye maruz kalan konular olarak varlığını sürdürecektir.

Mussolini'nin 1 Kasım 1936 tarihinde Milano'da verdiği nutukta bahsettiği ve tüm Avrupa devletlerinin katılabileceğini belirttiği “*Roma-Berlin Mihveri*”¹⁶²⁸gerçekleştikten sonra Almanya, Balkanlarda daha fazla etkin olmaya başlamıştır. Avrupa buhranının giderek şiddetlenmesi ve Roma-Berlin Mihveri'nin Balkanlarda ağır basmaya başlaması Balkan Paktında zayıflamalara yol açmaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa'nın mütecavizlere karşı yatıştırma politikaları izlemeleri ve Milletler Cemiyeti'nin etkisizliği neticesinde Balkan devletleri yavaş yavaş Almanya ve İtalya'nın yörüngesine kaymaya başlamışlardır. Berlin-Roma Mihveri'nden endişeye kapılan Yugoslavya ise İtalya ve Bulgaristan'a yaklaşmaya başlayacaktır. 25 Ocak 1937 tarihinde Yugoslavya ile Bulgaristan arasında imzalanan antlaşmanın ardından, 25 Mart 1937 tarihinde Yugoslavya-İtalya antlaşması imzalanacaktır.¹⁶²⁹ Bu antlaşmalar Balkan Paktı'na indirilen önemli darbeler olarak değerlendirilmektedir.¹⁶³⁰ Fransa basınında, İtalyan-Yugoslav Antlaşmasıyla, Berlin-Roma Mihveri'nin Balkan Paktı ve K. Antant'a uygulanmaya çalışıldığı yorumları yapılmaktadır.¹⁶³¹

Bu antlaşmalar Balkan devletleri arasında tedirginlik meydana getirmiş ve Balkan Paktı devletlerinin tepkisine neden olmuş ve Yugoslavya tarafından revizyonist İtalya ve Bulgaristan ile anlaşma imzalanmasının Balkan Birliğinin ruhuna aykırı bir davranış olarak

¹⁶²⁸ “La Profonda Eco Mondiale”, **La Stampa**, 2 Kasım 1936.

¹⁶²⁹ “Galeazzo Ciano Ha Visitato Stamane”, **La Stampa Sera**, 26-27 Mart 1937.

¹⁶³⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.419.

¹⁶³¹ “L'Asse Roma-Berlino”, **La Stampa Sera**, 26 Mart 1937.

değerlendirilmiştir. Yugoslavya'nın bu politik hareketleri Balkan Birliğinin temellerinin sarsılmasına neden olmuştur.¹⁶³² Yugoslavya Hükûmeti tarafından her ne kadar bu antlaşmaların imzalanmasının Balkan Birliğine karşı olan yükümlülüklerini zedelemeyeceği, hatta birlik dışındaki Balkan devletleriyle antlaşmalar imzalamasının amacının aralarında daha önce çözümlenememiş anlaşmazlıkları gidermek olduğu açıklaması yapılmış olmasına rağmen bu açıklama Balkan Paktı devletlerini ikna etmede yeterli olmamıştır.

Bu durum karşısında, Balkan Paktı'nı Balkanlar'da barışın korunması için önemli bir unsur sayan ve Balkan birliğinin korunması için en çok çaba gösteren ülke olan Türkiye, Balkan Paktı'nı canlandırma gereği duymuş, Atatürk'ün direktifi doğrultusunda 1937 yılının ilkbaharında Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Balkan devletlerinin başkentlerini ziyaret etmişlerdir. Olumlu bir sonuç elde edilememiş olan bu ziyaretler, Türkiye'nin Balkan birliğine verdiği önemi ve paktı yaşatmak için azami çaba harcadığının açık göstergesidir. İsmet İnönü, Balkan ülkelerine yaptığı ziyaretten dönüşte 14 Haziran 1937 tarihinde verdiği demeçte: İtalya ile siyasi ilişkilerin çok iyi halde olduğunu ve ekonomik ilişkilerin de gelişmekte olduğunu belirtmekte, Akdeniz'de bütün devletler arasında yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılması ve Akdeniz'de iyi münasebat havasının bütün politiklara hâkim olmasının ciddi arzuları olduğunu belirtmektedir. İnönü, Balkan devletlerine yaptığı ziyaretlerin sonuçları ile ilgili olarak; Balkan devletleri ile Türkiye'nin dostluğunun çok ileri olduğunu ifade etmektedir. Balkan devletlerinin farklı cephelere sahip olmalarından kaynaklanan kendi özel siyasetlerinden dolayı zaman zaman görülen hususi politikaların onların Balkan Paktı taahhütleri üzerinde vazifelerinin hafif veya zayıf olduğunu zannettirecek propagandalara sebebiyet vermekte olduğunu belirten İnönü, buna inanılmamasını istemekte ve eklemektedir: *“En yakın temaslarımızla anlıyoruz ki dört Balkan devleti kendilerini birleştiren sulh idealinde samimi ve sabittirler.”*¹⁶³³

Avrupa'da 1938 yılında giderek kötüleşen siyasal konjonktür, saldırılara açık bir siyasal ortamın gelişmesi ve bunun Balkanlara sirayeti tehlikesi iyice belirginleşmeye başlamıştır. Bu dönemde İtalya'nın Balkanlarda bir saldırıya kalkışacağından duyulan endişe ve Bulgaristan'ın Yunanistan için kuşku veren tutumları Balkan Paktı'nın temel direği olan Türkiye ile Yunanistan'ın daha fazla yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu dönemde Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yaptıkları Atina ziyareti sırasında 27 Nisan 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar ile Yunan Başbakanı Metaxas arasında Türk-

¹⁶³² Gönübol-Sar, a.g.e, s.119.

¹⁶³³ “Başbakanımız İsmet İnönü Dün Kamutay'da”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1937.

Yunan Antlaşması imzalanmıştır.¹⁶³⁴ Bu antlaşmayla 1930 ve 1933 Türk-Yunan antlaşmalarının süreleri onar yıl uzatılmış ve anlamları güçlendirilmiştir.¹⁶³⁵ Tevfik Rüştü Aras, 1 Haziran 1938 tarihinde TBMM’nde antlaşmanın onaylanması esnasında yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Türk-Yunan muahedesi Balkan yarımadasındaki milletler arasında idamesi arzu edilen münasebetlerin timsali ve Balkan müttefikleri arasında yaşayan çözülmez bağlılığın tabii inkişafının bir misalidir.*”¹⁶³⁶

İtalya’nın giderek güçlenmesi, 1938 yılından itibaren Alman tehlikesinin iyice görünür hale gelmesi ve Münih Konferansı ile Çekoslovakya’nın parçalanması sonrası Küçük Antant’ın ortadan kalkmasıyla, Balkan Pakti’nin Bulgaristan’ı yalnız bırakma anlayışı ikinci plana atılmıştır. Pakta karşı olduğu bilinen Sovyetler Birliği dahi bu süreçte Bulgaristan’ın pakta dahil edilmesini istemektedir.¹⁶³⁷ Bunun sonucunda 31 Temmuz 1938 tarihinde Balkan Pakti devletleri ile Bulgaristan arasında Selanik’te bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁶³⁸ Balkan Pakti üye devletleri ile Bulgaristan arasında güven artırıcı ve anlayışın yükseltilmesi amacıyla imzalanan ve yürürlük süresi olmayan bu antlaşmada; Neully Barış Antlaşması’nın Bulgaristan’ın silahlanmasını kısıtlayan bazı hükümleri ile Lozan Barış Antlaşmasına ek olarak imzalanan Trakya’daki Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının her iki tarafında 30 kilometre derinlikteki bölgelerin silahtan arındırılması hükümlerinin uygulanmasından vazgeçilmesine karar verilmiştir.¹⁶³⁹

3.1.14. İkinci Dünya Savaşı’nın Başlaması ve Balkan Pakti’nin Sonu

15 Mart 1939 tarihinden itibaren Çekoslovakya’nın tamamının Alman orduları tarafından işgal edilmesi sonrasında Almanya’nın genişlemesinin devam edeceği açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bundan sonra İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano’nun Arnavutluk’un işgali konusunda Mussolini’yi ikna etmeye çalıştığı görülmektedir.¹⁶⁴⁰ Mussolini bundan sonra Arnavutluk’un ortak olarak işgal edilmesi hususunda Yugoslavya Başbakanı Stoyadinoviç ile görüşmelere başlamıştır. Stoyadinoviç’in iktidardan

¹⁶³⁴ “Türk-Yunan Munzam Pakti Dün İmza Edildi”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1938. Bu antlaşma TBMM’nde 1 Haziran 1938 tarihinde onaylanmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, Devre.V, C.26, İçtima.3,70.İnikat, 1 Haziran 1938, s.10.

¹⁶³⁵ Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.596-598.

¹⁶³⁶ “Meclis Dün Türk-Yunan Paktını Tasdik Etti”, **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1938.

¹⁶³⁷ **Cumhuriyet’in İlk 10 Yılı...**, s.365-366.

¹⁶³⁸ “Balkan Antantı ve Bulgaristan”, **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1938. “La Conclusionne dell’Accordo fra Bulgaria e Intesa Balcanica”, **La Stampa**, 1 Ağustos 1938.

¹⁶³⁹ Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.471. Bu antlaşma TBMM’nde 4 Ocak 1939 tarihinde onaylanmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, Devre.V, C.29, İçtima.IV, 17. İnikat 4 Ocak 1939, s.12.

¹⁶⁴⁰ Kont Ciano, **Kont Ciano’nun Hatıraları**, (Çev. Zübeyir Aker), Vatan Neşriyat yay., İstanbul, 1946, s.20.

uzaklaştırılması sonrasında Mussolini Arnavutluk'un sadece İtalya tarafından işgal edilmesine karar vermiştir.¹⁶⁴¹ Hitler'in onayını da alan Mussolini¹⁶⁴² işgal için hazırlıkların tamamlanması talimatını verecek ve İtalyan ordusu 7 Nisan 1939 tarihinden itibaren; Draç Avlonya ve diğer limanlardan karaya çıkardığı askerleriyle hiçbir dirençle karşılaşmadan Arnavutluk'u işgal etmeye başlayacaktır.¹⁶⁴³ İtalya zaten her bakımdan nüfuz ve etkisi altında tuttuğu Arnavutluk'u kolayca işgal etmiştir. Peyami Safa, bu konudaki makalesine şöyle başlamaktadır:

*“Evvelki gece Arnavut olarak yatağa girenler, dün sabah İtalyan olarak uyandılar. Çekoslovakya gibi rüyasında tabiiyet değiştiren Arnavutluk'a da biraz acımdan kendimizi alamayacağız. Fakat bırakalım bu küçük mezar önünde yalnız Arnavutlar ağlasınlar... İnsanlık tarihi, istiklallerini yabancı himayesi ile temin eden milletleri de affetmiyor.”*¹⁶⁴⁴

Çekoslovakya'nın işgalinde Fransa başta olmak üzere, Yugoslavya ve Romanya hiçbir harekette bulunamamışlar ve Küçük Antant dağılmıştır. Şimdi ise İtalya'nın Arnavutluk işgali Balkan Paketi'na indirilmiş ağır bir darbe olacaktır. Bundan sonra her yönden Mihver devletleriyle kuşatılmış bir hale gelen Yugoslavya, batılı devletlerin garantilerini de kabul etmeyerek Mihver devletleriyle iyi geçinme yolunu tercih etmeye başlayacaktır. Bunun anlamı ise Balkan Paketi'nin etkisini kaybetmesi olacaktır.¹⁶⁴⁵

İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939 tarihinde Yunanistan ve Romanya'ya Mihver saldırılarına karşı tek taraflı garantiler vermişlerdir.¹⁶⁴⁶ Türkiye ise tek taraflı garanti yerine karşılıklı yardım içeren ittifak antlaşması yapılmasını istediğinden bu ittifaka başlangıç olmak üzere 12 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere ile karşılıklı yardım deklarasyonunu imzalamıştır.¹⁶⁴⁷ Bu deklarasyon İtalya'nın Arnavutluk işgaline karşı verilmiş bir cevap olacaktır.¹⁶⁴⁸ Batılı devletlerin Balkan devletlerine vermiş olduğu garantiler ve Türk-İngiliz deklarasyonunun ilanını bir onur meselesi yapan ve oldukça sinirlenen Mussolini ise Almanya'ya daha fazla yaklaşacaktır. Mussolini'nin ısrarı ile 22 Mayıs 1939 tarihinde, daha sonra Mussolini tarafından Çelik Pakt (*Patto d'Acciaio*) adı verilen, İtalyan-Alman Antlaşması Berlin'de Kont Ciano ile Ribbentrop arasında imzalanacaktır.¹⁶⁴⁹ Kont Ciano, hatıralarında Hitler'in bu anlaşmadan dolayı çok mutlu olduğunu ve artık Akdeniz işlerinin İtalya tarafından idare

¹⁶⁴¹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.603.

¹⁶⁴² Ciano, **a.g.e.**, s.25.

¹⁶⁴³ “Arnavutluğun Askerî İşgali”, **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1939.

¹⁶⁴⁴ Peyami Sefa, “Arnavutluk Misali”, **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1939.

¹⁶⁴⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.363.

¹⁶⁴⁶ “İngiltere'nin ve Fransa'nın Son Sözü”, **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1939.

¹⁶⁴⁷ “Türk-İngiliz Antlaşması”, **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1939.

¹⁶⁴⁸ Churchill, **Churchill Anlatıyor, C.I**, s.463.

¹⁶⁴⁹ “Alman -İtalyan İttifakı”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1939.

edileceğini ve Arnavutluk'un bundan sonraki harekât için bir kale vazifesi göreceğini ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁶⁵⁰

1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra İngiltere ve Fransa tarafından Balkan Paktı'nı yeniden canlandırmak için birtakım girişimler başlatılmak istenmiş olmasına rağmen bundan herhangi bir sonuç alınamayacaktır.¹⁶⁵¹

19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanması ile Balkanlar ve Akdeniz bölgesi de ittifak kapsamına alınmıştır.¹⁶⁵² Bu antlaşmaya göre İngiltere ve Fransa, Balkanlar veya Akdeniz'de bir Avrupa devletinin saldırısı sonucunda veya Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garanti nedeniyle savaşa girecek olurlarsa Türkiye onların yanında savaşa dahil olacak veya Türkiye Balkanlar veya Akdeniz'de bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması durumunda İngiltere ve Fransa yardımı gelecektir. Antlaşmanın 2.maddesi Akdeniz'de İtalya'ya karşı statükonun devamını temin için Türkiye'ye verilmiş olan bir güvencedir. İttifaka eklenen 2 nolu protokol kapsamında Türkiye, bu ittifak antlaşması ile üzerine aldığı yükümlülükler nedeniyle Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürüklenecek olursa bu ittifak işlemeyecektir.¹⁶⁵³ Türkiye aynı Balkan Paktı'nda olduğu gibi bu ittifak antlaşmasına da "*Sovyet Çekincesi*"ni koydurmuş ve böylece Balkanlar ve Akdeniz'deki daha sonraki gelişmelerde savaş dışı (non-belligerant-gayri muharip) kalabilmiştir.

Türkiye, üçlü ittifak antlaşmasına rağmen, 1939 yılının sonunda dahi Bulgaristan'ın da dahil olduğu bir Balkan birliği oluşturulabileceği konusunda girişimlerde bulunmaktadır. Numan Menemencioğlu, Bulgaristan'ın Balkan Paktı'na katılımını temin için Londra ve Paris'te temaslarda bulunduktan sonra 11-13 Ocak 1940 tarihlerinde Sofya'yı ziyaret etmiş ve Bulgar devlet adamları ile bazı görüşmelerde bulunmuş ancak bir sonuç elde edilememiştir. Bu dönemde diğer yandan İngiltere'nin de teşvikleriyle Ankara-Roma-Atina-Budapeşte arasında bir anlaşma zemini aranmaktadır. Bu girişim Türkiye'nin İtalya'ya hiç güveninin olmamasının da etkisiyle bir sonuç vermeyecektir.¹⁶⁵⁴

2 Şubat'ta 1940 tarihinde Belgrat'ta yapılan son Balkan Paktı Bakanlar Konseyi toplantısına katılan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi üzerinde durarak, İtalya'nın Arnavutluk'u üs olarak kullanarak Balkanlara doğru saldırgan

¹⁶⁵⁰ Ciano, **a.g.e.**, s.30.

¹⁶⁵¹ **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, 1939-1940, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s.3.

¹⁶⁵² "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1939.

¹⁶⁵³ Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, C.XLVI, S.182, Nisan 1982, ss.367-414.

¹⁶⁵⁴ Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi**, (1938-1945), C.I, 6.Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2012, s.297.

emellerini bir dayanak noktası olarak kullanacağı, diğer yandan Almanya ve Sovyetler Birliğinin de Balkanlara müdahalede bulunabileceği konusunda uyarılarda bulunmuş ve “ortak tehlike” karşısında “ortak karar ve tutum” belirlenmesi hususunda Balkan Paktı devlet adamlarını ikna etmeye çalışmış olmasına rağmen bir karşılık görememiştir.¹⁶⁵⁵ Böylece Balkan Paktı Bakanlar Konseyi o günün koşullarında gerekli olan kararlılığı ortaya koyamamıştır.¹⁶⁵⁶

Balkan dayanışması konusu, 15 Nisan 1940 tarihinde İngiltere ve Fransa tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı’na bir teklifte bulunulmuştur. Buna göre; İngiltere ve Fransa, Almanya karşısında Batı cephesinde zor duruma düştükleri takdirde İtalya’nın da Yugoslavya’ya saldırması halinde Balkan Paktı üyelerinin birlikte ne yapabilecekleri konusunda istişare etmek istemişlerdir. Türkiye Hükûmeti, bu teklife karşılık olarak 24 Nisan 1940 tarihinde verdiği cevapta Yugoslavya ile karşılıklı askerî anlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Yunanistan ve Romanya da bu teklife sıcak bakmaktadırlar. Ancak Mihver’e yakın duran Yugoslavya ile İtalya’nın etkisi altındaki Bulgaristan buna karşı çıkmışlardır. Kâmuran Gürün, İtalya’ya karşı bir Balkan bloku oluşturmak için İngiltere ve Fransa’nın Yugoslavya’yı ikna etmeleri durumunda bunun gerçekleşebileceğini ancak bunun yapılmadığını, İtalya’nın 10 Haziran 1940 tarihinde savaşa girmesiyle durumun tamamen değiştiğini ifade etmektedir.¹⁶⁵⁷

İtalya’nın 10 Haziran 1940 tarihinde Fransa ve İngiltere’ye savaş ilan ederek Almanya’nın yanında savaşa dahil olması sonucunda tehlike Balkanlara oldukça yaklaşmıştır. Fransa’nın beklenmedik şekilde altı hafta gibi kısa bir süre içinde Almanya’ya mağlup olmasından sonra, İngiltere’yi mağlup edemeyen Almanya, dikkatini Sovyetler Birliği topraklarına çevirmiştir. Bu durumda Balkanlar da Almanya’nın savaş alanı haline gelmekte gecikmeyecektir.

Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki 23 Ağustos 1939 tarihli saldırmazlık anlaşması doğrultusunda, Sovyetler Birliği tarafından 27 Haziran 1940 tarihinde verilen ultimatoma neticesinde Besarabya’yı Sovyetler Birliği’ne terk etmek zorunda kalan Romanya, 19 Ağustos 1940 tarihinde Güney Dobruca’nın Bulgaristan tarafından, Almanya ve İtalya’nın arabuluculuğu ile 30 Ağustos 1940 tarihinde imzalanan Viyana Antlaşması ile Transilvanya’nın üçte ikisinin Macaristan tarafından alınmasından sonra kalan toprakları

¹⁶⁵⁵ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar, 1939-1954**, Milliyet yay., İstanbul, s.42-44.

¹⁶⁵⁶ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **OTDP**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.145.

¹⁶⁵⁷ Kâmuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III**, Tekin yayınevi, İstanbul, 2000, s.123.

konusunda Almanya tarafından verilen garanti ile yetinmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Almanya, Romanya'ya askerlerini eğitim kıtaları adı altında yerleştirmeye başlayacaktır.

Almanya'nın 7 Ekim 1940 tarihinden itibaren Romanya'daki petrol bölgelerini işgal etmesi karşısında oldukça sinirlenen Mussolini Yunanistan'a taarruza karar vermiştir.¹⁶⁵⁸ İtalya, 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan Hükûmeti'ne verdiği kabul edilemeyecek bir ultimatom sonrasında Arnavutluk'ta önceden beri hazırlamakta olduğu kuvvetlerle Yunanistan'a taarruza başlayınca Balkan Paktı üyesi bir devlet olan Yunanistan da fiilen savaşa dahil olmuştur. Bu saldırı karşısında İtalya'nın bir Balkan devleti olmaması ve Yunanistan'ın Balkan Paktı Senato'da onaylanırken koymuş olduğu "İtalyan Çekincesi" nedeniyle Türkiye tarafından Yunanistan'a yardım hükümlülüğü ortaya çıkmamıştır. Türkiye buna rağmen Trakya'da bulundurmakta olduğu 37 tümenlik gücü ile Bulgaristan'ı uyararak Yunanistan'a saldırması halinde bu duruma seyirci kalamayacağını bildirmiş ve Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırmasını engelleyerek, Yunanların İtalyan kuvvetleri karşısında tek cephede savaşmalarına destek sağlamıştır. Türkiye ayrıca İtalya'nın Selanik'e saldırması halinde müdahale edeceğini de İngiltere ve Yunanistan'a bildirmiştir. Türkiye'nin bu hamleleri savaşın gidişatının İtalya karşısında Yunanistan lehine olmasını sağlamıştır.¹⁶⁵⁹

Nitekim İtalyan taarruzlarını durduran Yunan kuvvetleri 14 Kasım 1940 tarihinde başlayan karşı taarruza geçerek İtalyan kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Çok sayıda kayıp ve esir veren İtalyan ordusu; Arnavutluk topraklarına geri çekilirken, Yunan ordusunun takibi sonucunda Arnavutluk'ta sahil şeridinde sıkışmış bir durumda kalmıştır.¹⁶⁶⁰ Bu durum, Sovyetler Birliği'ni işgale hazırlanan Alman ordularının, 6 Nisan 1941 tarihinden itibaren hem Yugoslavya ve hem de Yunanistan'ın işgal etmeye başlamasına kadar devam edecektir. Yugoslavya 17 Nisan 1941 tarihinde teslim olacaktır. Atina ise 25 Nisan 1941 tarihinde Alman ordularının işgali altına düşecektir. Bu şekilde Balkan Paktı'nın kendi içindeki zayıflıklar ve Mihver güçlerinin Doğu'ya doğru "durdurulamaz genişlemesinin" neticesinde Balkan Paktı'nın tüm savunma sistemi dağılmış ve Balkan ülkeleri, Türkiye hariç, birer birer Faşizm ve Nazizm işgali altına girmiştir.¹⁶⁶¹

Sonuç olarak; Balkan Paktı aslında Türkiye'nin arzu ettiği şekilde ve özellikle İtalya'ya karşı harekete geçebilecek bir askerî pakt olamamış ancak İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan İtalya tarafından işgal edildiğinde Bulgaristan'ın İtalya ile harekete geçmesini

¹⁶⁵⁸ Ciano, **a.g.e.**, s.98.

¹⁶⁵⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.498.

¹⁶⁶⁰ "Görice Düşüyor", **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1940.

¹⁶⁶¹ Sander, **a.g.e.**, s. 104.

engelleyebilmiştir. İtalya'nın Balkanlardaki başarısızlığı sonrasında 1941 yılının ilkbaharında Alman ordularının Balkanları tamamen işgal etmesi sonucunda, tüm Balkan Paktı üyesi ülkeler, Türkiye hariç olmak üzere, Mihver devletleri tarafından işgal altına alınmış, böylece Balkan Paktı da fiilen ortadan kalkmıştır.

3.2. İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali ve Türkiye'nin Politikası

3.2.1.İtalya- Habeşistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

İtalya, kendi millî birliğini geç sağlamış olması sebebiyle, Almanya gibi sömürgecilik konusunda geç kalan ülkelerden birisidir. İngiltere ve Fransa arasında Afrika'daki sömürgeler konusunda yaşanan rekabet ortamında ve İngiltere'nin Fransa karşısında denge arayışları kapsamında İtalya; İngiltere'nin teşvikiyle 1885 yılından itibaren önce Massava'ya ve ardından Eritre'nin tamamına yerleşmiştir. Bundan sonra İtalya, Somali'de parça parça topraklar kazanarak İtalyan Somalisi'ni meydana getirmiştir. 20.Yüzyılın başında, Kızıldeniz sahilinden güneye doğru gidildiği takdirde; Mısır'ın güneyinden itibaren, Sudan sınırından sonra İtalya'nın sömürgesi olan Eritre başlamakta, bundan sonra Fransız Somalisi ve İngiliz Somalisi sahilde dar bir şerit halinde Afrika boynuzuna kadar uzanmakta, Hint Okyanusu kıyısında ise İtalyan Somalisi yer almaktadır.

İtalya, Doğu Afrika'da aralarında karadan bağlantı olmayan İtalyan sömürgeleri olan Eritre ve İtalyan Somalisi arasında bulunan Habeşistan (Etiyopya) ile 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilgilenmeye başlamıştır. 1891 ve 1894 yıllarında İngiltere ile antlaşmalar yapan İtalya, Habeşistan'ı kendi nüfuz alanında olduğunu kabul ettirmiş ve 19.yüzyılın sonunda bu ülkenin tamamını ele geçirmeyi denemiştir. General Oreste Baratieri komutasındaki İtalyan kuvvetleri, 1 Mart 1896 tarihinde Kuzey Habeşistan'daki Adua'da, Ras Menelik komutasındaki Habeşistan kuvvetleri karşısında, ağır bir yenilgiye uğramışlardır. İtalyan ordusu iki generalinin de dahil olduğu 6.600 ölü ve aralarında bir generalin de bulunduğu çok sayıda esir vermiştir. Bu mağlubiyet haberinin İtalya'da duyulması sonrasında toplumda çok sert tepkiler ortaya çıkmış ve Başbakan Crispi istifa etmiştir. Milano'da bu yenilgiyi protesto etmek için toplanan halk arasında çıkan kargaşa nedeniyle çok sayıda insan ölmüştür. Daha sonra bu olaylarda sorumluluğu bulunduğu gerekçesi ile İtalya Kralı I.Humbert, 29 Temmuz 1900 tarihinde bir suikast sonucu öldürülmüştür.¹⁶⁶² Böylece İtalya, Habeşistan'ı fetih heveslerini bir süreliğine de olsa ertelemek zorunda kalmıştır. Savaşın kötü

¹⁶⁶² A.Savelli, Fernand Hayward, A.Falcionelli, **İtalya Tarihi, C.II**, (Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu), Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940, s.396-398.

bir şekilde kaybedilmesi, birçok İtalyan askerinin ölmesi ve esir düşmesi gibi sebeplerle 1896 Adua Savaşı İtalyan milletinin hafızasında kötü bir olay olarak derin bir iz yapmıştır.¹⁶⁶³

1906 yılında İngiltere, Fransa ve İtalya aralarında bir anlaşma yaparak Habeşistan'ın toprak bütünlüğünü korumayı ve Habeşistan konusunda özel menfaatleri bakımından kendi aralarında istişarelerde bulunmayı karar altına almışlardır. Bu anlaşmayla aynı zamanda Habeşistan topraklarını üç ayrı nüfuz sahasına bölmüşlerdir. İtalya'nın payına düşen kısım Addis Ababa ile Tana gölü arasında yer alan merkezi Habeşistan topraklarıdır.¹⁶⁶⁴ Birinci Dünya Savaşı esnasında İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan paylaşım antlaşmalarında Habeşistan İtalya'nın nüfuz bölgesi olarak tanımlanmaktadır.

İtalya'da Mussolini'nin işbaşına gelmesinden sonra, Faşist hükûmetin saldırgan ve genişlemeci dış politika hedefleri arasında, Liberal İtalya'nın 1896'da ağır bir yenilgiye uğradığı ve emperyalist emellerini bir süreliğine de olsa ertelediği Habeşistan da bulunmaktadır. Mussolini'nin Habeşistan'daki hedeflerinden birisi ise 1896 Adua yenilgisinin intikamını almak olacaktır. Almanya için Alsace-Lorraine'in kurtarılması ne ise İtalya için de Adua savaşının intikamını almak ve mertliklerini ispat etmek bakımından Habeşistan'ı elde etmek benzer bir anlam taşımaktadır. İtalya'nın Habeşistan ile ilişkileri İtalya'nın takip etmekte olduğu dış politika nedeniyle bir istikrar kazanamamış ve Faşist hükûmet döneminde ilişkiler giderek artan bir dozda sürekli olarak gerginleşmiştir.

Habeşistan bağımsız bir devlet olarak, 1923 yılında Milletler Cemiyeti üyesi olduğu süreçte İtalya ve Fransa'dan destek almış, İngiltere ise bu üyeliğe karşı çıkmıştır. Mussolini aslında üyeliğe karşı olmasına rağmen Fransa'nın ısrarları karşısında kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁶⁵ İngiltere ile İtalya arasında 1925 yılında imzalanan bir antlaşma ile Habeşistan'ın batı kısmının İtalya'nın ekonomik nüfuzu altında olması ve birbiri ile karasal bağlantısı olmayan Eritre ve İtalyan Somalisi'nin, Habeşistan topraklarından geçecek bir demiryolu ile birbirine bağlanması projesi için imtiyaz alması konusunda anlaşmışlardır. Mussolini daha sonra 1935 yılında, Habeşistan meselesini 1925 yılından itibaren ele almaya başladığını ifade edecektir.¹⁶⁶⁶ Görüldüğü gibi Milletler Cemiyeti üyesi olan Habeşistan konusunda emperyalist ülkeler kendi aralarında anlaşmakta, birtakım kararlar almakta ve bunu Habeşistan'a dikte ederek yaptırmaya çalışmaktadırlar.

¹⁶⁶³ **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?**, (Der. T.Kakıncı), Kitapçılık yay, İstanbul, 1968, s.6-7.

¹⁶⁶⁴ Gaetano Savemini, "Prelude to World War II", **The Ethiopian Crisis, Touchstone of Appeasement?**, (Ed. Ludwig F.Shafer), D.C.Health and Company, Boston, 1961, s.32.

¹⁶⁶⁵ Gaimpiero Carrocci, **Faşizmin Tarihi**, (Çev. Muhittin Yılmaz), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965, s.104-105.

¹⁶⁶⁶ Armaoğlu, **a.g.e**, s.290.

Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti üyesi bir devlet olmasına ve 1928 yılında İtalya ile Habeşistan arasında bir dostluk ve hakemlik antlaşması da imzalanmış olmasına rağmen, İtalya ile Habeşistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları özellikle İtalyan Somalisi-Habeşistan sınırında sürekli olarak devam etmektedir. 1928 İtalya-Habeşistan antlaşmasına rağmen, iki ülke arasındaki ticari ve siyasal ilişkiler de İtalya'nın istediği gibi gelişmeyince İtalyan kamuoyunda 1932 yılından itibaren Habeşistan karşıtı yayınların arttığı ve olumsuz bir havanın meydana geldiği görülmektedir.¹⁶⁶⁷ Il Giornale d'Italia gazetesinde yer alan bir makalede İtalya'nın Habeşistan'ın hareketleri karşısında sabrettiği ve bugünkü hale Habeşliler tarafından sürüklendiği söylendikten sonra eklenmektedir: “*O Habeşistan ki, medeni bir ulusla ve asri bir devletle aynı seviyede sayılamayacak bir memlektir.*”¹⁶⁶⁸

Habeşistan'da 2 Kasım 1930 tarihinden itibaren taç giyerek 1.Haile Selassie¹⁶⁶⁹ adı ile imparator olan Ras¹⁶⁷⁰ Tafari Makonnen Woldemikael, Batı Avrupa devletleri ile yakın ilişkiler tesis etmekte ve izlemekte olduğu batılı politikalarla ülkesini ekonomik ve askerî açıdan gün geçtikçe daha fazla güçlendirmektedir. Tamamen bir kara devleti olan Habeşistan, Kızıldeniz'de uygun bir limana sahip olmak istemekte ve bu konuda İtalyan Somalisi ve Eritre üzerinde baskı uygulamaktadır. Bu durumda koşulların aleyhine gelişmekte olduğunu değerlendiren İtalya, Habeşistan daha fazla güçlenmeden bu sorunu çözmeye karar vermiştir.¹⁶⁷¹

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD tarafından 1920'lerden itibaren Avrupa kıtasından gelen göçlere ağır sınırlamalar koyulmuştur. Bu dönemde her yıl ABD'ye çok sayıda vatandaşını göçmen olarak göndermekte olan İtalya'da bu karar oldukça olumsuz etkiler yaratacaktır. ABD tarafından bu göçlerin özellikle 1921 ve 1924 yılında çıkarılan yasalarla sınırlandırılması sonrasında; İtalya, 1921-1930 yılları arasında 2 milyondan fazla insanını göçmen olarak göndermesine rağmen, nüfusu sürekli olarak artmaktadır. İtalya'nın nüfusunun 1932'de yapılan hesaplamalara göre 1940'lı yılların ortasında elli milyona ulaşması beklenmektedir. Buna karşılık olarak sahip olduğu topraklar Fransa, İspanya ve Almanya gibi ülkelerin yarısı kadar olan İtalya'nın fazla nüfusunu ihraç edebileceği başka bir ülke olmaması sebebiyle önemli ekonomik ve sosyal sorunlar ortaya çıkmaktadır.

¹⁶⁶⁷ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.395.

¹⁶⁶⁸ “Bir İtalyan Gazetesi Ne Diyor?”, **Akşam**, 30 Mayıs 1935.

¹⁶⁶⁹ **1.Haile Selassie (1892-1975)**: 1916'dan 1930'a kadar kral naibi, 1928'de Negüs (Kral), 1930'dan 1974'e kadar Habeşistan İmparatorudur.

¹⁶⁷⁰ **Ras**: Baş, Prens.

¹⁶⁷¹ Sander, **a.g.e.**, s.52.

Diğer yandan İtalya; İngiltere, Fransa gibi endüstrileşmiş ülkelere benzer güçlü bir üretim sanayisine sahip olmasına rağmen bu endüstri için gereken hammadde kaynaklarından yoksun bulunmaktadır. İtalya, buğdaydan başka kömür, petrol, diğer ana madenler bakımından tamamen dışa bağımlı bulunmaktadır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın getirdiği şartlar neticesinde tüm dünyada ülkeler gümrük duvarları gerisinde kendi içine kapanmış ve uluslararası ticaret oldukça yavaşlamıştır. Bu durum kendi kendine yeterli olmayan İtalyan ekonomisini oldukça olumsuz olarak etkilemektedir. Bu şartlar, Avrupa'da yürüttüğü politikalarından da istediği kazançları elde edemeyeceğini anlayan İtalya'yı el değmemiş yeraltı¹⁶⁷² ve yerüstü zenginliklerine ve geniş topraklara sahip olan Habeşistan'a yönelmesine neden olacaktır.¹⁶⁷³

3.2.2. İtalya'nın Avusturya Meselesi

Bu dönemde İngiltere'de 1930'ların başından itibaren tıpkı "Victoria Çağı"¹⁶⁷⁴ diplomasisinde olduğu gibi "eski diplomasi" ye dönüş sinyalleri görülmektedir. Bunun başlıca hedefi; Kıta Avrupa'sı, Akdeniz ve Doğu Asya'da dengeyi korumaktır. İngiltere için en yakın tehlike Almanya olduğundan İngiliz savunmasının güçlenmesi için mevcut dengeleri iyi bir şekilde kullanarak zaman kazanmaya çalışmak stratejisi uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu dönemde İngiltere, İtalya'nın da Almanya'nın yanında yer alması ihtimalinden dolayı endişe içindedir. Fransa ise giderek güçlenmekte olan Almanya karşısında İtalya'yı gücendirmeden yanında tutmak istemektedir. Sonuçta gerek Fransa ve gerekse İngiltere kendi politikalarının devamı için Almanya karşısında İtalya ile iyi ilişkilerini devam ettirmek istemektedirler. Bu durum Faşist İtalya ve Mussolini tarafından kendi emperyalist politikalarını gerçekleştirmek yolunda bir koz olarak kullanılmaya çalışılacaktır.

Almanya'da 30 Ocak 1933 tarihinde iktidara gelen Nazi Partisi ve Hitler'in en önemli ve yakın gerçekleştirebileceği hedeflerinden birisi Avusturya'yı ilhak etmektir. Hitler'in Kavgam kitabının başlarında Avusturya ve Almanya tek bir devlet olarak değerlendirilmekte

¹⁶⁷² Habeşistan Hükûmeti tarafından, savaşın arifesinde, petrol ve madenlerin çıkarılması için Amerikan ve İngiliz Şirketlerine imtiyaz verilmesinden sonra yapılan açıklamada; Doğu Habeşistan'daki petrolün Kerkük'teki kadar kaliteli ve sadece 400 metre derinlikte olduğu açıklanmaktadır. Bkz. "Habeş Petrol İmtiyazlarını Alan Ne Diyor?", **Akşam**, 3 Eylül 1935.

¹⁶⁷³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.311.

¹⁶⁷⁴ **Victoria Çağı**: İngiltere'de 1837-1901 yıllarını kapsayan ve Kraliçe Alexandrina Victoria'nın (1819-1901) hükümdarlığı dönemine verilen isimdir. Bu dönemde büyük Britanya İmparatorluğu kurulmuş, Hindistan yolu hemen tamamen ele geçirilmiştir. Bu dönemde İngiltere'nin imparatorluğunu pekiştirmek üzere Avrupa işlerine ilgisiz kalması (yalnızcılık politikası) sonucunda Almanya bir güç olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere 20.Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Kral VII.Edward döneminde büyük emperyalist politikasını devam ettirebilmek için Avrupa'da müttefikler aramaya başlayacak ve ilk olarak 1904 yılında Fransa ile anlaşma imzalayacaktır. Bunu 1907'de Rusya ile yapacağı antlaşma izleyecek ve sonuçta Üçlü İtilaf ortaya çıkacaktır. Bkz. Üçok, **a.g.e.**, 167-170.

ve bu koşullarda Avusturya'nın Almanya'ya dahil olması gerektiği belirtilmektedir.¹⁶⁷⁵ Hitler, iktidara geldikten hemen sonra bu konudaki çalışmalarına başlamış ve Avusturya'yı yeraltı faaliyetleri ile baskı altına almaya başlamıştır. Mussolini ise Avusturya ile olan ilgisini gayet açık bir şekilde ilan etmektedir. İçerde Sosyalistler ve Avusturya Nazi partisi ile mücadele halinde olan Avusturya Başbakanı Engelbert Dollfuss, Mussolini ile tesis etmiş olduğu şahsi dostluğun da etkisiyle destek alabildiği tek güç olan Faşist İtalya'ya yaslanmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakına karşı olan Mussolini, Almanya'nın aşırı silahlanmasına da karşı olduğundan bu noktada İngiltere ve Fransa ile menfaatleri uyumaktadır. Nitekim, 17 Şubat 1934 tarihinde İtalya, İngiltere ve Fransa ile Avusturya'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün muhafazasının gerekliliğine ilişkin bir beyanname yayımlamışlardır.¹⁶⁷⁶

Tuna havzasında politik etkinliğini artırmak isteğinde olan Faşist İtalya'nın Başbakanı Mussolini ile Avusturya Başbakanı Dollfuss ve Macaristan Başbakanı Gömboş arasında 17 Mart 1934 tarihinde Roma'da birisi siyasi ve ikisi ekonomik olmak üzere üç protokol imzalanmıştır.¹⁶⁷⁷ Bu protokoller ile üç devletten herhangi birisine dışarıdan bir müdahale olması halinde aralarında istişarelerde bulunmaları taahhüt altına alınmıştır.¹⁶⁷⁸ Bu anlaşma ve beyannamelere rağmen Nazi Almanya'sının Avusturya üzerindeki emelleri ve yeraltı faaliyetleri devam etmektedir. Bu koşullarda 14 Haziran 1934 tarihinde Venedik'te ilk defa bir araya gelen Mussolini ve Hitler Villa Pisani'de iki saat süren bir görüşme yapmışlardır.¹⁶⁷⁹ Her iki diktatörün de birbirlerine kendi sistemlerinin reklamını yaptığı bu görüşmelerde, gündem konularından birisi de Avusturya meselesi olacaktır. Churchill, Mussolini'nin Hitler'den Avusturya üzerindeki baskının azaltılması konusunda bir söz aldığını, gerçekten de baskıların bu görüşmeden sonra azaldığını ancak bunun gerçek sebebinin Almanya'daki iç karışıklıklar olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁸⁰

Almanya'nın Avusturya konusundaki faaliyetleri Temmuz 1934 ayında yeniden yoğunlaşmış ve 25 Temmuz 1934 tarihinde, Başbakan Dollfuss'a karşı, Almanya tarafından desteklenen Avusturyalı Naziler tarafından bir hükûmet darbesi teşebbüsü gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁸¹ Darbe girişiminin başında bulunanlardan birisi ise o sırada

¹⁶⁷⁵ Hitler, **Kavgam**, 3. Baskı, (Çev. Tuncar Tuğcu), Gökçe Kitabevi yay, Ankara, s.19.

¹⁶⁷⁶ “La Necessita di Mantere L’Indipendenza e L’Integrita dell’Austria”, **Il Popolo d’Italia**, 18 Şubat 1934.

¹⁶⁷⁷ **Ayin Tarihi**, S.4, Mart 1934, s.151-154.

¹⁶⁷⁸ “Gli Accordi per La Ricostruzione Danubiana Firmati a Palazzo Venezia”, **Il Popolo d’Italia**, 18 Mart 1934.

¹⁶⁷⁹ “Entusiastiche Manifestazioni di Popolo per L’Incontro Mussolini-Hitler a Venezia”, **Il Popolo d’Italia**, 15 Haziran 1934.

¹⁶⁸⁰ Churchill, **Çörçil Anlatıyor**, C.I, s.124-125.

¹⁶⁸¹ “Avusturya’da İhtilal Çıktı, M.Dollfuss’u Öldürdüler”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1934.

Avusturya'nın Roma Büyükelçisi olan Anton von Rinteln'dir.¹⁶⁸² Mussolini'nin kendi himayesinde olduğunu düşündüğü ve Nazi karşıtı bir devlet adamı olan Avusturya Başbakanı Engelbert Dollfuss'un, Mussolini'yi ziyaret etmek üzere İtalya'ya geleceği gün olan 25 Temmuz 1934 tarihinde, Hitler tarafından düzenlenen bir hükûmet darbesi esnasında öldürülmesi İtalyan kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır.¹⁶⁸³ İtalyan basını Almanya'ya ateş püskürmekte ve İtalya'nın gerektiğinde Avusturya'nın bağımsızlığını silahla koruyacağını yazmaktadır.¹⁶⁸⁴ Almanya'nın "*Anschluss Österreichs*" emellerini iyice ortaya çıkaran ve İtalya'yı oldukça rahatsız eden bu eylem sonrasında oldukça öfkelenen Mussolini, Avusturya'nın bağımsızlığının korunacağını göstermek üzere İtalya-Avusturya sınırına (Brenner'e) üç tümen asker sevk ettirmiştir.¹⁶⁸⁵ Mussolini, Dollfuss'un ölümü sonrasında görevi devralan Avusturya başbakan yardımcısına hitaben yayımladığı beyannamesinde, Avusturya'nın bağımsızlığının İtalya'nın bağımsızlığı kadar önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁸⁶ Diğer yandan İngiltere, Fransa ve ABD kamuoyunda Mussolini'nin Avusturya'daki darbe karşısında gösterdiği tepkiler takdirle karşılanmaktadır.¹⁶⁸⁷ Mussolini, İtalyan tümenlerini Brenner geçidine doğru yürümeleri için emir verirken, Bari'de yaptığı konuşmada Naziliğin farklı bir tarifini yapmakta ve şöyle ifade etmektedir:

*"Otuz asırlık tarih bize Alpler'in ötesindeki birtakım doktrinleri merhametle karşılamak yetkisini vermektedir. Ayak takımı tarafından desteklenen bu doktrinler, bilgisizlik sebebiyle kendi varlığının belgelerini öğrenememiştir. Halbuki bu devirde Roma Sezar'ları, Virgil'leri ve Ogüst'leri yetiştirmiştir."*¹⁶⁸⁸

Bu darbe teşebbüsü Avusturya devletinin direnci ve İtalya'nın gerekli desteği sağlaması ile başarılı olmayacak ancak bu gelişmeler karşısında İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin sessiz kalmaları ve herhangi bir eylemde bulunmamaları Hitler'i yakın bir zamanda Avusturya'yı ilhak edebileceği konusunda cesaretlendirecektir.¹⁶⁸⁹ Hitler, bu girişimin başarısız olmasına karşılık olarak Von Papen'i Viyana Büyükelçiliğine atayarak zamanı geldiğinde ve daha ustaca tedbirlerle bir darbe hazırlanması için kendi bakımından tedbirlerini almıştır. Von Papen, Viyana'ya geldikten kısa bir süre sonra ABD'nin Viyana

¹⁶⁸² Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, C.I, s.134.

¹⁶⁸³ "Avusturya Başvekili Dollfuss Nasıl Öldürüldü?", *Akşam*, 26 Temmuz 1934.

¹⁶⁸⁴ "La Lotta per L'Indipendenza dell'Austria", *Il Popolo d'Italia*, 26 Temmuz 1934.

¹⁶⁸⁵ "İtalya Avusturya Hududuna Dört Fırka Tahşit Etti", *Akşam*, 28 Temmuz 1934.

¹⁶⁸⁶ "Il Cancelleria Dollfuss Assassinato a Vienna", *Il Giornale d'Italia*, 27 Temmuz 1934.

¹⁶⁸⁷ "Il Concenso di Tutto Il Mondo all'Azione del Duce per L'Indipendenza dell'Austria", *Il Popolo d'Italia*, 28 Temmuz 1934.

¹⁶⁸⁸ EttoreANCHIERI, "*Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü, (1937-1940)*", (Çev.S.Derbil), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.16, Sayı.1, 1959, ss.58-70.

¹⁶⁸⁹ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, C.II, s.308.

Büyükelçisine, “*Türkiye sınırına kadar tüm Doğu Avrupa’nın Almanya’nın doğal hinderlandı olduğunu*” söyleyecektir.¹⁶⁹⁰

Bu dönemde İtalya’nın Menteşe Adaları’nda (Rodos, 12 Ada ve Meis) ve özellikle Leros Adası’nda yapmakta olduğu askerî inşaatlar ve tahkimat ile askerî faaliyetlerinin giderek artması, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin gergin olduğunu göstermektedir. İtalya tarafından bir denizaşırı sefer hazırlıkları yapılmakta olduğuna artık şüphe kalmamış olmakla birlikte asıl hedef belli değildir. Bu koşullarda Türk donanması kıyılarda gerekli tedbirleri almak üzere harekete geçmiştir. Bu dönemde yurt dışında görev yapan Türk diplomatların İtalya’nın niyetleri konusunda son derece isabetli değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Roma Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 17 Ekim ve 27 Aralık 1934 tarihli raporlarda, Mussolini’nin neden savaşa hazırlandığına dair görüşlerini içeren haberler ve İtalya’nın askerî harekâtının muhtemel hedefinin Habeşistan olacağı belirtilmektedir. Büyükelçi, İtalya’nın Ekim 1934 koşullarında iç ve dış koşulların elverişli olmadığını ve Mussolini’nin fırsat ele geçirdiğinde harekete geçeceğini belirtmektedir.¹⁶⁹¹

3.2.3. İtalya-Habeşistan Meselesinin Milletler Cemiyeti’ne Getirilmesi

İtalya’nın Habeşistan’ı fiilen işgal etmeye başlamasına neden teşkil edecek olaylar zinciri Habeşistan-İtalyan Somalisi sınırında Ogaden bölgesinde bulunan ve sınırdan 100 km içerde Habeşistan topraklarındaki Wal-Wal (Oual-Oual) vahasında meydana gelmiştir. İtalya tarafından 1930’dan itibaren fiili işgal altında tutulan Wal-Wal ve Vardair vahaları bölgesinde bir de İtalyan garnizonu tesis edilmiştir. İngiliz Albay Clifford komutasında ve 600 Kişilik bir Habeş müfrezesi tarafından eskort edilen İngiliz-Habeş Karma Sınır Komisyonu, 22 Kasım 1934 tarihinde Wal-Wal bölgesine geldiklerinde burada İtalyan askerleri ile karşılaşmışlardır. Komisyon, burada karşılaştıkları işgal durumu nedeniyle İtalyan askerlerini protesto etmiş ve İtalyan askerlerinin Habeşistan’a ait olan bu bölgeden çekilmelerini bildirmiştir. Komisyonun İngiliz üyelerinin ayrılmasından sonra gerilimin devam etmesiyle İtalyan ve Habeş askerleri arasında 5-6 Aralık 1934 tarihinde meydana gelen ve her iki taraftan toplam 150 askerin öldüğü bir çatışma meydana gelmiştir.¹⁶⁹²

İtalya bu çatışmada zarar gördüğü gerekçesiyle; Habeşistan’dan 200.000 ABD doları tazminat istemiş, özür dilenmesini ve suçluların cezalandırılmasını talep etmiştir. Habeşistan İmparatoru Haile Selassie, tazminatı ödemeyi kabul etmekle birlikte diğer koşulları ağır

¹⁶⁹⁰ Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.I**, s.135-136.

¹⁶⁹¹ **BCA:30.10.0.0/ 238.605.4**, 17 Ekim 1934. **BCA:30.10.0.0/ 238.605.15**, 27 Aralık 1934.

¹⁶⁹² C.J.Lowe, F.Marzari, **Italian Foreign Policy, 1870-1940**, Routledge-Kegan Pul, Londra-Boston, 1975, s.250-253.

bulduğundan anlaşma sağlanamamıştır. Habeşistan tarafından bu mesele, İtalyan kuvvetlerinin Habeşistan topraklarında 120 km. içinde bulunmakta oluşları ve çatışmaların devam etmekte olduğu açıklamalarıyla 14 Aralık 1934 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür.¹⁶⁹³ İtalyan Hükûmeti tarafından Milletler Cemiyeti'ne gönderilen notada; taarruzun Habeşler tarafından yapıldığını ve olayın meydana geldiği yerin İtalyan Somalisi'ne ait olduğu belirtilmektedir. İtalyan Hükûmeti ayrıca, burada uzun yıllardan beri İtalyan kıtalarının bulunduğu bildirerek, Habeşistan'dan tarziye ve tazminat talep etmektedir.¹⁶⁹⁴ Londra'da yayımlanan Daily Herald gazetesinde Habeş ve İtalyan kuvvetleri arasında Somali müstemlekesi sınırında 5-6 Aralık 1934 tarihinde meydana gelen kanlı çatışmalar esnasında orada bulunan İngiliz-Habeş Komisyonu üyesi Albay Clifford tarafından İngiltere Hükûmeti'ne gönderilen rapor yayımlanmıştır. Raporda; 5-6 Aralık 1934 tarihlerinde meydana gelen çatışmada, tecavüz edenlerin İtalyan askerleri olduğu ve ilk hücumun da İtalyan askerleri tarafından yapıldığı belirtilmektedir.¹⁶⁹⁵

Milletler Cemiyeti'nin Ocak 1935 tarihinde yaptığı toplantıda bu konuya bir hal çaresi aranmıştır. İtalya bu konunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesini engellemeye çalışmaktadır. İngiltere'nin de araya girmesiyle konunun İtalya ile Habeşistan arasında, 1928 antlaşması çerçevesinde müzakere ile çözümlenmesi konusunda taraflar arasında bir anlaşmaya varılarak durum Milletler Cemiyeti'ne bildirilmiştir.¹⁶⁹⁶ Ancak bundan sonraki gelişmelerde İtalya ile Habeşistan arasında bir anlaşmaya varmak mümkün olmayacaktır.

Mussolini, 30 Aralık 1934 tarihinde vermiş olduğu direktifle Habeşistan'da uygulanacak harekât hakkında gerekli detayları belirtmektedir. Mussolini bu direktifte; Habeşistan sorununun ulaştığı durum itibarıyla bir “*Gordiyon düğümüne*” dönüştüğünü ve artık silahla çözülmesi gerektiğini, geçen zamanın İtalya'nın aleyhine çalıştığını, Habeşistan rejimi ve ordusunun Avrupa'dan aldıkları teknik ve silah yardımları ile giderek güçlenmekte olduğunu ve bu sorunun bir an önce çözülmesinin gerektiğini belirtmektedir. Habeş ordusunun tamamen imha edilmesi ve topraklarının tamamen işgal edilmesi gerektiğini vurgulayan Mussolini, Avrupa'da 1935-1937 yılları arasında siyasal durumun kendileri için oldukça uygun olduğunu, Almanya ve Yugoslavya'nın kendi iç sorunlarıyla meşgul olduklarını, Habeşistan konusunda diplomatik olarak İtalya ile anlaşma içinde olan Fransa ve İngiltere'ye çıkarlarının korunacağını ilan etmenin yeterli olacağını belirtmektedir. Mussolini

¹⁶⁹³ “Habeş Hükûmeti Uluslar kurumuna Müracaat Etti”, **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1934.

¹⁶⁹⁴ “İtalya'nın Habeş Notasına Cevabı Cenevre'ye Geldi”, **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1934.

¹⁶⁹⁵ “Habeşlere İtalyanlar Taarruz Etmişler”, **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1934.

¹⁶⁹⁶ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.396.

bundan sonra askerî detaylar da vermektedir. Buna göre: Habeşistan'da yürütülecek harekât için kesin bir ateş üstünlüğü elde etmek için bol miktarda topçu cephanesi ve zehirli gaz gerekmektedir. Eritre ve Somali'de toplam 300 zırhlı araç ve 200 tank yığınaklandırılacak, 60.000 yerli savaşçı dahil olmak üzere en az 100.000 kişilik muharip ordu Ekim 1935'te harekâta başlamak üzere hazır duruma getirilecektir. Mussolini'ye göre harekât ne kadar hızlı icra edilirse, uluslararası ortamda o kadar az tepki toplayacaktır. Faşist genç kitlelerin de savaşın kaçınılmaz olduğunun bilincinde ve hazır olduğunu belirten Mussolini, “*iç durumu merak etmeyin*” demektedir.¹⁶⁹⁷

Görüldüğü gibi, Mussolini Habeşistan'a yapılacak hareketin detaylarını daha 1934 Aralık ayı itibarıyla belirlemiş bulunmaktadır. Ancak bundan önce İtalyan-Habeş anlaşmazlığına ilişkin Milletler Cemiyeti'ndeki sürecin tamamlanmasını beklemek gerekmektedir. Uluslararası kamuoyunda uzlaşmaz görünmek istemeyen Mussolini, Milletler Cemiyeti, İngiltere ve Fransa tarafından yapılan arabuluculuk girişimlerine olumlu cevap vermekte ve uyar görünmekte ancak gerçek müzakerelere yanaşmamaktadır. Mussolini'nin bu tavrındaki amacı İtalyan ordusunun Doğu Afrika'da yeterli derecede yığınaklanmasının tamamlanması için gereken zamanı kazanmak ve hazır olmadan bir çatışmaya girmemektir.¹⁶⁹⁸ 23 Şubat 1935 tarihindeki Surich-Drummond görüşmesinde, Surich'in Ogaden'de tarafsız bir bölge tesis edilmedikçe İtalya'nın ikili görüşmelere başlamayacağını söylediği görülmektedir.¹⁶⁹⁹ Bütün bunlardan, Faşist İtalya'nın, Wal-Wal olayını bahane olarak kullanarak, 1896 Adua bozgununun intikamını almak ve Habeşistan meselesini köklü bir şekilde çözümlmek istediği anlaşılmaktadır.

3.2.4. Fransa-İtalya (Laval-Mussolini) Antlaşması

9 Ekim 1934 tarihinde meydana gelen Marsilya suikastı esnasında Kral Alexander'ın yanında bulunan ve aldığı kurşun yaralarının etkisiyle daha sonra vefat eden Barthou'nun yerine Fransa Dışişleri Bakanı olan Pierre Laval, Barthou'nun izlemiş olduğu politikayı kısmen devam ettirmeye çalışmaktadır. Suikast sonrasında konunun Milletler Cemiyeti'ne aktarılmasıyla Yugoslavya'yı destekleyen Fransa ile suikastçıları barındırdığı iddia edilen Macaristan'ı destekleyen İtalya arasındaki ilişkiler oldukça gergin bir duruma gelmiştir. Fransa, bu koşullarda İtalya'nın Almanya'nın yanına geçmesinden endişe ettiğinden, İtalya ile olan ilişkilerini düzeltmeye gayret göstermektedir.

¹⁶⁹⁷ DDI, Seri 7, Cilt XVI, (28 Eylül 1934-14 Nisan 1935), Belge.358, 30 Aralık 1934, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1990, s.366-369.

¹⁶⁹⁸ Lowe, Marzari, a.g.e, s.254.

¹⁶⁹⁹ DDI, 7/XVI, Belge.640, 22 Şubat 1935, s.677.

Bu ortamda Fransa Dışişleri Bakanı Pierre Laval, 4-7 Ocak 1935 tarihleri arasında Roma'yı ziyaret etmiş ve Mussolini ile görüşmelerde bulunmuştur.¹⁷⁰⁰ İki lider kendi aralarındaki görüşmeler esnasında nükteli olarak nasıl sosyalizmden aşırı sağa geçtiklerini anlatmaktadırlar. Kâmuran Gürün, "...eğer o sırada onlara, 'birisinin Milano'da makineli tüfekle tarandıktan sonra ayaklarından asılacağını, diğerinin ise Paris'te kurşuna dizileceğini anlatsalar herhalde kahkahalarla gülerlerdi" diyerek iki liderin içinde bulunduğu psikolojik hali yorumlamaktadır.¹⁷⁰¹ Bu görüşmeler sonucunda Mussolini ile Laval arasında 7 Ocak 1935 tarihinde iki ülke arasındaki ilişkiler kapsamında; Avrupa, Tuna Havzası, Doğu Afrika ve Tunus'daki İtalyan kökenli Fransız vatandaşlarına ilişkin konuları kapsayan ve tarihe "Laval-Mussolini Antlaşması" olarak geçen akid imzalanmıştır.¹⁷⁰² 9 Ocak 1935 tarihinde metni gazetelerde yayımlanan antlaşmaya göre; Fransa, Afrika'daki topraklarından 114.000 km² büyüklüğünde bir arazinin Libya'nın güneyine, 80.000 km² tutarında bir arazinin ise Eritre'ye terkini, Cibuti-Addis Ababa demiryolu hisselerinin %20'sini İtalya'ya devretmeyi kabul etmektedir. Buna karşılık İtalya, Tunus üzerindeki iddialarından vazgeçmeyi ve Tunus'ta yaşayan 100.000 İtalyan kökenli Fransız vatandaşı hakkındaki görüşmeleri 1965 yılına kadar ertelemeyi kabul etmiş oluyordu.¹⁷⁰³ Bu bilgiler resmî açıklamalarda ortaya koyulan bilgiler olmakla birlikte ayrıca gizli tutulan iki anlaşma daha bulunmaktadır. Bunlardan birisi Fransa ile yapılacak askerî antlaşma diğeri ise Habeşistan ile ilgili olan antlaşmadır. Kâmuran Gürün, Laval'in Mussolini'ye Habeşistan konusunda serbestlik verdiği konusunun savaş sonrası yayımlanan General Gamelin ve Flander'in hatıralarında ve Fransa Meclis ve Senatosu gizli oturum tutanaklarında ortaya çıktığını belirtmektedir.¹⁷⁰⁴ Tarihçi, yazar Guichonnet, Laval'in İtalya ile yapılan antlaşmaya ilişkin olarak yaptığı gizli bir açıklamasında, Fransa'nın Habeşistan sorunuyla "ilgilenmediğini" ve Mussolini'nin Doğu Afrika'da istediği şekilde serbest davranabileceğini belirttiğini ifade etmektedir.¹⁷⁰⁵ Luigi Villari; bu antlaşmalarla Fransa'nın, İtalya'yı Habeşistan'daki faaliyetlerinde serbest bırakmakta olduğunu, daha sonra Mussolini ile görüşecek olan Eden tarafından Laval'in kendisine bu serbestliğin sadece ekonomik konuları kapsadığını söylediğini belirttiğini ancak

¹⁷⁰⁰ "Il Ministro degli Esteri Francia si Fermare Quattro Giorni nell'Urbe", **Il Giornale d'Italia**, 4 Ocak 1935.

¹⁷⁰¹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, C.II, s.475.

¹⁷⁰² "Gli Accordi Italo Francesi Mussolini e Laval", **La Stampa**, 8 Ocak 1935. "Fransız -İtalyan Antlaşması", **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1935.

¹⁷⁰³ "Il Testo degli Accordi Firmati a Roma tra Italia e Francia", **La Stampa**, 9 Ocak 1935.

¹⁷⁰⁴ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, C.II, s.375. İtalya'nın Fransa ile askerî antlaşma yapmak istemesinin nedeninin Habeşistan istilasını için kullanacağı kuvvetler sebebiyle Fransa sınırında meydana gelecek boşluk olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda daha sonra Fransa ve İtalya Genelkurmay Başkanları arasında askerî bir sözleşme imzalanacaktır. Bu sözleşmede yer alan askerî olasılıklar ve planlama durumları için bkz. **DDI**, 7/XVI, Belge.506, 29 Ocak 1935, s.529.

¹⁷⁰⁵ Guichonnet, **a.g.e.**, s.75.

Mussolini'nin Habeşistan konusunda yeterli tavizleri almadan Tunus'ta yaşayan İtalyanlar için fedakârlıkta bulunamayacağını ifade etmektedir.¹⁷⁰⁶ İtalya'daki Fransız Büyükelçi Chamburn'un, 19 Haziran 1935 tarihinde Sovyet Büyükelçi Potemkin'e söylediğine göre; görüşmeler esnasında Laval, Mussolini'ye Fransa'nın Habeşistan'da siyasal bir çıkarı olmadığını ve Habeşistan'ı İtalya'nın himayesi altına sokacak bir İtalya-Habeşistan antlaşmasına karşı çıkmayacağı konusunda güvence vermiştir. Daha sonra 13 Temmuz 1935 tarihinde yapılan Herriot-Potemkin görüşmesinde de Herriot bunu teyit edecektir.¹⁷⁰⁷ Sonuç olarak Mussolini bu görüşmeler esnasında, İtalya'nın Afrika'da girişeceği bir harekete Fransa'nın karşı çıkmayacağını, Fransa ve İngiltere'nin daha çok Almanya'dan endişelenmekte olduklarını anlamıştır.¹⁷⁰⁸ Nitekim sonraki gelişmeler bu endişeleri doğrulayan nitelikte olacaktır.

Mussolini-Laval Antlaşmasının Türk basınında yankılanması ise oldukça farklı olacaktır. Ahmet Şükrü Esmer, Fransa ile İtalya arasındaki bu antlaşmanın Orta Avrupa sınırlarını sağlamlaştırabileceğini, ancak bunun pekiştirilmesi için Doğu Avrupa ve Balkanları da içine alması gerektiğini, bu antlaşmanın Almanya'yı kuşatma gibi gösterilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Esmer, iki taraf arasındaki anlaşmanın ortaya çıkaracağı sonucun belirsizliğini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “...*tarih göstermiştir ki bu amaçla yapılan her kombinezon, karşı bir kombinezon da doğurmuştur. Bunun içindir ki, bu yeni anlaşma dünya barışı için iyi de olabilir kötü de... Bu, antlaşmayı yapanların bunu nasıl kullanacaklarına bağlı bir iştir.*”¹⁷⁰⁹ Muharrem Feyzi ise, Roma mülakatının önemine değinen makalesinde, iki büyük devletin müstemleke meselelerinde tamamen uzlaşmış olduklarını, genel Avrupa meselelerinde birbirine karşı hasım bir vaziyet alamamak konusunda taahhütte bulunduklarını ve Orta Avrupa'da kendi nüfuz ve tesirleri altındaki siyasi zümrelerin aralarını bulmaya çalışmayı kabul etmiş olduklarını belirtmektedir.¹⁷¹⁰

Mussolini ile Laval arasında Roma'da gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda 7 Ocak 1935 tarihinde imzalanan İtalyan-Fransız antlaşmaları, Türkiye'de; İtalya'nın emperyalist emellerine Fransa tarafından yol verildiği şeklinde değerlendirilmekte ve endişe ile karşılanmaktadır. İtalya'nın Fransa ile anlaşarak Türkiye'nin Batı kıyıları karşısında hareket serbestisi elde ettiği değerlendirilmektedir. İtalya'nın Rodos ve 12 Ada'daki askerî hazırlıkları

¹⁷⁰⁶ Luigi Villari, “The Ethiopian War-An Italian View”, **The Ethiopian Crisis, Touchstone of Appeasement?** (Ed. Ludwig F. Shaefer), D.C. Health and Company, Boston, 1961, s.49.

¹⁷⁰⁷ Vilnis Sipols, Mihail Haalamof, **İkinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri**, (Çev. İzzet Yaşar), Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1975, s.59.

¹⁷⁰⁸ Sander, **a.g.e.**, s.52.

¹⁷⁰⁹ Ahmet Şükrü Esmer, “Roma Görüşmeleri”, **Milliyet**, 5 Ocak 1935.

¹⁷¹⁰ Muharrem Feyzi Togay, “Roma Anlaşmaları”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1935.

ve özellikle Leros'taki İtalyan tahkimatının gerçek amacının ancak Türkiye'ye bir saldırı ihtimali olduğu yönündeki kuşkular giderek artmaktadır. Türkiye'nin bu kaygılarının başka ülkeler tarafından paylaşıldığını değerlendirmek oldukça zor görünmektedir. Türkiye'deki İngiltere büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'a 10 Şubat 1935 tarihinde Türkiye'nin İtalyan tehlikesini abarttığını söylemektedir. Büyükelçiye göre Milletler Cemiyeti ve Kellog Paktı'na karşılık olarak İtalya'nın bir harekette bulunması beklenmemektedir.¹⁷¹¹ Türkiye'nin bu endişelerin haklı olduğu İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı ve Milletler Cemiyeti'nde alınan kararlara rağmen, İtalyan-Fransız yakınlaşması nedeniyle zecrî tedbirlerin tam olarak uygulanamaması ile anlaşılabacaktır.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Ocak 1935 tarihinde yaptığı basın toplantısında; İtalya ile ilişkilerin iyi olmadığını, İtalyanların Rodos ve 12 Ada'yı tahkim ettiklerini, bunun Türkiye'nin aleyhine olduğunu ve bunun kaldırılması için İtalya'ya resmen bildirimde bulunulduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹²

3.2.5. Stresa Konferansı ve Sonrası

13 Ocak 1935 tarihinde uluslararası kontrol altında yapılan Saar plebisitinin %91 gibi yüksek bir rakamla Almanya'nın lehine sonuçlanması sonrasında Milletler Cemiyeti tarafından 1 Mart 1935 tarihinde Saar bölgesi Almanya'nın egemenliğine verilmiştir.¹⁷¹³ İngiltere Hükûmeti'nin 1 Mart 1935 tarihinde yayımladığı Beyaz Kitap'ta savunma harcamalarını artıracaklarını açıklaması ve Fransa Hükûmeti'nin mecburi askerlik süresini 2 yıla çıkaran bir tasarıyı Meclis'e sunması ve aynı gün kabul edilmesi sonrasında; beklediği fırsatı yakalayan Hitler, 16 Mart 1935 tarihinde Fransa büyükelçisini makamına çağırarak, Almanya'nın da mecburi askerlik yasasını kabul ettiğini bildirmiştir. Hitler aynı gün Alman Milleti'ne hitaben yayımladığı bir demeç ile Versay Antlaşması'nın askerî yükümlülüklerinin ortadan kaldırılmış olduğunu açıklamıştır.¹⁷¹⁴ Bu gelişmeler sonrasında Fransa, İngiltere ve İtalya, Almanya'ya birer nota vererek bu kararı protesto etmişlerdir.¹⁷¹⁵ Bu protestolara karşılık üç devletin arasında tam bir koordinasyon bulunduğundan bahsetmek mümkün değildir.

Bu gelişmeler üzerine, 11-14 Nisan 1935 tarihlerinde Stresa-Isolabella'da; İtalya, Fransa ve İngiltere Başbakan ve Dışişleri Bakanları olan Mussolini, Surich, Flandin, Laval,

¹⁷¹¹ Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri**, (1933-1939), (Çev.F.Muharrem, F.Erdinç), Habora kitabevi yay., İstanbul 1978, s.45.

¹⁷¹² Us, **a.g.e**, s.81-82.

¹⁷¹³ "Almanlar Saar'ı Teslim Alıyorlar", **Milliyet**, 1 Mart 1935.

¹⁷¹⁴ Almanya Versay Muahedelerini Yırıyor", **Milliyet**, 19 Mart 1935.

¹⁷¹⁵ Armaoğlu, **a.g.e**, s.306.

Macdonald ve Simon bir araya gelmişler ve Almanya'daki son gelişmeleri değerlendirmişlerdir.¹⁷¹⁶ İtalyan basını bu konferansa büyük önem vermektedir. Virginio Gayda, makalesinde, üç büyük Avrupa gücünü bir araya getiren ve Avrupa tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmekte olan bu konferansın Avrupa barış ve güvenliği için çok önemli bir sınav olduğunu belirtmektedir.¹⁷¹⁷ Stresa Konferansı'ndan sonra yapılan ortak açıklamada; amaçları Milletler Cemiyeti çerçevesinde barışın kollektif bir şekilde devamını sağlamak olan üç devletin, *“Avrupa barışını tehlikeye atacak şekilde antlaşmaların tek taraflı olarak ihlal edilmesine ellerindeki tüm imkanlarla karşı koymak hususunda kararlı oldukları”* bildirilecektir.¹⁷¹⁸

Stresa Konferansı'nın toplanmasının 1915-1918 yıllarının eski müttefikleri arasında yeni bir iş birliğini başlatır gibi görüldüğü ve dışarıya karşı bir kuvvet ifade ettiği düşünülebilir. Stresa Konferansı için toplanmış olan devletler tarafından bu fırsattan istifade edilerek bir “Doğu Locarno Antlaşması” imzalanması olasılığından dahi bahsedilmekte olduğu görülmektedir. Ancak İngiliz temsilcilerin daha toplantının başında antlaşmaların ihlaline karşı yaptırım uygulamak konusundaki isteksizliklerini açıklamaları konferansın sadece kelimelerle yetinmesine yol açacak ve etkisini oldukça azaltacaktır.¹⁷¹⁹ Buna karşılık Stresa Konferansı'nın sonuçları Avrupa'da genel olarak olumlu karşılanacaktır.¹⁷²⁰

Stresa görüşmeleri sırasında İngiliz ve Fransızların Mussolini'ye Habeşistan meselesi ile ilgili herhangi bir soru sormadıkları ve konunun gündeme gelmediği görülmektedir. Mussolini tarafından bu durum İtalya'ya Doğu Afrika girişimleri için onay verilmiş olduğu şeklinde yorumlanacaktır.¹⁷²¹ Konferans esnasında İngiliz temsilcilerin Mussolini'ye Habeşistan'ın işgali konusunda herhangi bir zorluk çıkarmayacaklarını belirttiği de iddia edilmektedir.¹⁷²² Stresa Konferansı ve hemen sonrası gelişmeler esnasında Mussolini, İngiltere ve Fransa'nın Avrupa işleri ve özellikle Almanya ile çok fazla meşgul olduklarını, İtalya'yı karşılarına almak istemediklerini ve Habeşistan konusunda kendisine müdahalede bulunamayacaklarını idrak ederek, Habeşistan'a karşı harekete geçme zamanının geldiğine karar vermiş ve bundan sonra Doğu Afrika'ya yığınak yaptırmaya başlamıştır.¹⁷²³

¹⁷¹⁶ “Il Duce é Giunto in Idrovolante a Stresa”, **Il Giornale d'Italia**, 11 Nisan 1935.

¹⁷¹⁷ Virginio Gayda, “Esame di Responsabilita”, **Il Giornale d'Italia**, 11 Nisan 1935.

¹⁷¹⁸ “Stresa Konferansı'nın Neticelerini Bildiren Resmî Tebliğ”, **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1935.

¹⁷¹⁹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.386-387.

¹⁷²⁰ “Stresa Görüşmelerinin Neticeleri İyi Karşılandı”, **Son Posta**, 14 Nisan 1935.

¹⁷²¹ Lewis Board, **Sir Anthony Eden**, Hutchinson and Co., Londra, 1955, s.52.

¹⁷²² Sipols, Haalamof, **a.g.e**, s.59.

¹⁷²³ Armaoğlu, **a.g.e**, s.314.

Almanya'ya karşı güvence aramakta olan Fransa, İngiltere ile karşılıklı bir yardımlaşma anlaşması yapmak için gayret göstermesine rağmen, İngiltere'den beklediği destek ve dayanışmayı bulamayacaktır. İtalya ile yapmış olduğu antlaşmaya rağmen, bir Alman saldırısı karşısında İtalya'nın askerî ve ekonomik gücünü yeterli görmeyen Fransa, bu durumda Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya başlayacaktır. Fransa ile Sovyetler Birliği arasında, doğrudan Almanya'ya yönelik olarak, 2 Mayıs 1935 tarihinde Paris'te "Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması" imzalanacaktır.¹⁷²⁴

Almanya'nın Fransa ile silahlanma yarışına girmesinden ve denizlerdeki İngiliz üstünlüğünü tehdit edebileceğinden endişe etmekte olan İngiltere, diğer yandan Fransız-Sovyet Antlaşmasından da endişeye kapılmıştır. İngiltere bu durumda, Alman deniz gücünü sınırlamak için Almanya ile anlaşma yapmak istemiş ve yapılan çalışmalar neticesinde 18 Haziran 1935 tarihinde İngiliz-Alman Deniz Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷²⁵ Bu anlaşmaya göre Almanya deniz gücünü İngiltere'nin deniz gücünün %35'nin üzerine çıkaramayacak ancak Almanya, Versay Antlaşması'na aykırı olarak denizaltı da inşa edebilecektir. İngiltere'nin, Almanya ile bu noktada uyuşmasına neden olan sebep, İngiltere'nin Fransa ile Rusya arasındaki yakınlıktan sonra, Baltık Denizi'nde Rus deniz kuvvetlerine karşı gelebilecek bir Alman donanmasının bulunmasını kendi açısından uygun bulmasıdır. İngiltere'nin Avrupa'da bir denge siyaseti takip etmesinden dolayı, Avrupa sularında da aynı siyaseti takip etmekte olduğu değerlendirilmektedir.¹⁷²⁶ Stresa'da alınan kararlardan çok kısa bir süre yapılan bu anlaşma Stresa cephesinin çökmesine neden olduğu gibi Versay Sisteminin temelini de ortadan kaldırmış oluyordu. İngiliz-Alman yakınlaşması, bundan sonra İngiltere tarafından uygulanacak olan "yatıştırma-appeasement" politikasında önemli bir aşamayı teşkil etmektedir.¹⁷²⁷

Churchill hatıralarında, Almanya'ya deniz inşaatı konusunda verilen cömert ve geniş tavizlerin Almanya tarafından yarısının bile kullanılmadığını, 1935 yılında Hitler için en büyük diplomatik başarının Versay Antlaşması'nı bozmak ve müttefikler arasında anlaşmazlık çıkarabilmek olduğunu, İngiltere ile Almanya arasında yapılan deniz antlaşmasının bu hususları sağladığını belirtmektedir. Churchill, bu antlaşmanın ilan edilmesinin Milletler Cemiyeti için ağır bir darbe olduğunu ve Mussolini'ye cesaret verdiğini

¹⁷²⁴ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, 1920-1953, s.144.

¹⁷²⁵ "Alman-İngiliz Deniz Konuşmaları", **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1935.

¹⁷²⁶ "İngiliz-Alman Deniz Antlaşması", **Tan**, 19 Haziran 1935.

¹⁷²⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.307.

ise şöyle kaydetmektedir: “İngiltere’nin böyle bedbin ve saygısız bir yol tutması İtalya’ya cesaret verdi ve Habeşistan’a karşı olan siyasetini yürütmesine yol açtı.”¹⁷²⁸

Fransa, İngiltere tarafından Almanya’ya verilen bu ödünü protesto ettiği sırada, giderek ısınmakta olan ve sıcak bir çatışmaya sürüklenen Habeşistan sorunu, geleneksel demokrasilerde Stresa Konferansı ile başlamış olan geçici yakınlaşmaya kesin olarak son verecektir. Mussolini’nin Habeşistan’ı işgal etmek üzere hazırlıklar içinde olduğu aslında Stresa Konferansı’ndan itibaren iyice ortaya çıkmaya başlamıştır. Habeşistan olayının sonuçlanmasıyla birlikte İtalya, Hitler Almanya’sına gün geçtikçe artan bir bağımlılığa sürüklenecektir.¹⁷²⁹

Avrupa’da 1934-1935 yıllarında meydana gelen önemli siyasal gelişmeler; Balkan Paketi’nin imzalanması, Dollfuss ve Kral Alexander’ın suikast sonucunda öldürülmesi, Saar Bölgesi’nin Almanya’ya katılması, Almanya’nın Versay hükümlerini tanımayacağını açıklaması ile Mussolini-Laval görüşmesi, Stresa Konferansı ve Mussolini-Eden görüşmelerinden çıkan sonuçlar dikkate alındığında; Faşist İtalya bakımından Avrupa’daki nüfuz ve itibarını yükseltmenin ve en az riskli, ucuz ve kolay yolunun Habeşistan’a uzun zamandır planlamakta olduğu askerî müdahaleyi yapmak olduğu görülmektedir. Böyle bir müdahale, Mussolini’nin kendi otorite ve mevkiini sağlamlaştıracak, iç ve dış politika konularında mevcut belirsizliklerini ortadan kaldıracaktır. Uluslararası durumun böyle bir müdahaleye uygun olduğunu değerlendirmekte olan Mussolini için artık ve geçmişin lekesini temizleyerek Habeşistan’ı İtalyan imparatorluğuna katma zamanının oldukça yaklaştığı görülmektedir.

3.2.6. İtalya-Habeşistan Meselesi Konusunda Milletler Cemiyeti’ndeki Nafile Çabalar

Habeşistan, İtalya ile devam etmekte olan sınır müzakerelerin akamete uğraması, Orta Avrupa’da meydana gelen önemli olaylar karşısında İtalya’nın meşguliyetinden de yararlanarak, İtalyan yığınaklanmasının devam ettiğini ve kendi toprak bütünlüğünün tehlikede olduğu konusunda 17 Mart 1935 tarihinde tekrar Milletler Cemiyeti’ne başvurmuştur.¹⁷³⁰ Bu başvuru, “şanssız bir zamanlamayla”, Almanya’nın Versay Antlaşması’nın silahsızlanma ile ilgili hükümlerini tanımayacağını ilan ettiği 16 Mart 1935 tarihinden bir gün sonra ve Milletler Cemiyeti’nin Almanya’nın bu hareketi karşısında

¹⁷²⁸ Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, C.I, s.176-177.

¹⁷²⁹ Guichonnet, *a.g.e*, s.76.

¹⁷³⁰ “Habeş İşî”, *Milliyet*, 19 Mart 1935.

karişmış olduğu bir ortamda yapılmıştır. İngiltere ve Fransa'nın bu kritik durumda Almanya'ya karşı Avrupa'daki dengenin muhafazası için İtalya'nın dostluğuna daha çok ihtiyaç duymakta oldukları bir dönemde Habeşistan'ın bu başvurusu ikinci planda kalmıştır.¹⁷³¹ Milletler Cemiyeti'nin Tevfik Rüştü Aras başkanlığında toplanan 15 Nisan 1935 tarihindeki Genel Kurul toplantısında Habeşistan meselesi gündeme alınmamış ve ötelenmiştir.¹⁷³² Milletler Cemiyeti'nde görüşölünceye kadar geçecek sürede İtalya'nın Habeşistan'a müdahale edebileceğinden endişe eden İngiliz Hükûmeti, bu dönemde İtalya ile iyi ilişkilere sahip olan Fransızları da zorlayarak, Habeşistan'ın başvurusunun Milletler Cemiyeti tarafından 25 Mayıs 1935 tarihinde değerlendirmeye alınmasına karar verilmesini sağlamıştır.

Mussolini tarafından 15 Mayıs 1935 tarihinde İngiliz Hükûmeti'ne bir mesaj gönderilerek Habeşistan meselesi konusunda İtalya'nın girişimlerinin anlayışla karşılanması istenmiştir. İngiliz Dışışleri Bakanı Simon tarafından İtalya'nın bu girişimlerinin ne olacağı sorulduğunda, Mussolini tarafından “*iki İtalyan kolonisini birleştirecek bir toprak sorununun halledilmesi*” cevabı verilecektir.¹⁷³³ Bu dönemde İtalya'nın Doğu Afrika'ya asker sevkıyatı artık iyice görünür bir duruma gelmiştir. İtalya'nın amacının meselenin Milletler Cemiyeti gündemine getirilmeden devam etmesini temin etmek, böylece kendisinin Habeşistan'a müdahale için gerekli askerî yığınağı yapmak için ihtiyaç duyduğu zamanı kazanmak olduğu anlaşılmaktadır.

21 Mayıs 1935 tarihinde Roma'da gerçekleştirilen Mussolini-Drummond görüşmesinde; Drummond¹⁷³⁴ tarafından Londra'da yapmış olduğu temaslar hakkında bilgi verilmekte ve İngiliz kamuoyu ve devlet adamlarının hemen hepsinin kollektif güvenlik ve Milletler Cemiyeti yanlısı oldukları ve İngiliz Hükûmeti'nin Habeşistan meselesinin Milletler Cemiyeti'nin itibarını zedelemekten çözölmesi için formöl aramakta olduklarını, İtalya'nın Habeşistan'da her türlü sömürü hakkı, bayındırlık vs. işler için imtiyaz haklarına sahip olduğunu, Habeşistan tarafından talep edilen denize mahreç konusunda İngiliz Hükûmeti'nin bazı toprak fedakarlıklarında bulunabileceğini belirtmektedir. Mussolini ise bu vaatlerin İtalya'yı tatmin etmekten uzak olduğunu, İtalya'nın bölgeye çok miktarda asker ve malzeme göndermiş olduğunu ve göndermeye devam edeceğini, çok fazla miktarda harcama yapmış olduğunu, bunun karşılığında sadece ekonomik tavizlerle tatmin olmayacağını, İtalya'nın

¹⁷³¹ Lowe, Marzari, **a.g.e**, s.262.

¹⁷³² “Cenevre’de Dünkü İctima”, **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1935.

¹⁷³³ **DDI**, 8/I, Belge.210, 15 Mayıs 1935, s.230.

¹⁷³⁴ **James Eric Drummond (Lord Perth)**: 1933-1939 yılları arasında İngiltere'nin Roma büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

gerekirse Milletler Cemiyetinden çıkacağını, İtalya'nın bir çatışmadan çekinmediğini belirtmekte ve açıkça bir savaş olacağını tekrarla söylemektedir.¹⁷³⁵

Drummond, görüşme sonrasında gönderdiği raporunda; sorunun çözümü için dört alternatif önermektedir. Raporda yer alan alternatifler şunlardır: Habeşistan'ın İtalyan mandasına verilmesi, İtalya'nın Habeşistan'da İngiltere'nin Mısır'da oynadığı gibi bir rol üstlenmesi, Habeşistan'da İtalyan sömürge ve himayesi, İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakı. Drummond ilk iki alternatifi tavsiye etmektedir çünkü son ikisinde savaş ihtimali çok yüksektir.¹⁷³⁶

İtalya-Habeşistan meselesi Milletler Cemiyeti'nde 25 Mayıs 1935 tarihinde tekrar ele alınmıştır. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov'un İtalya ile Habeşistan arasındaki anlaşmazlığın iki ülke arasında 1928 yılında imzalanmış olan antlaşma çerçevesinde halledilmesi için bir Hakem Heyeti oluşturulması, bu heyetin sorunu halledememesi halinde Milletler Cemiyeti'nin tekrar toplanarak bu sorunu nihai olarak çözümlemesi teklifi üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Her iki taraf da anlaşmazlığın 25 Ağustos 1935 tarihine kadar halledilmesini kabul etmişlerdir.¹⁷³⁷ Böylece İtalya-Habeş anlaşmazlığı konusu bir takvime bağlanmış oluyordu. Milletler Cemiyeti genel kurulundaki görüşmeler esnasında Habeş delegesi tarafından İtalyan delegesi Aloisi'ye, Doğu Afrika'ya yapılmakta olan İtalyan askerî sevkiyatı hakkında sorular sorulmuştur. Aloisi, bu sevkiyatın savunma amaçlı ve her gün rapor edilmekte olduğunu, İtalyan Hükûmeti'nin bu sevkiyatların sorgulanmasını kabul etmeyeceği cevabını vermiştir.¹⁷³⁸

Paris'te yayımlanan Petit Parisien gazetesinde yer alan bir haberde, İtalyan-Habeş anlaşmazlığının Cenevre'de kâbus tesiri yapmakta olduğunu, bunun ortadan kalktığını, fakat anlaşmazlığın henüz ortadan kalkmadığını, Mussolini'nin hükûmetini maceralardan koruyacağını umut edildiğini ifade etmektedir.¹⁷³⁹

Milletler Cemiyeti'nde alınan bu karar Roma basınında memnuniyetle karşılanmakta ve İtalya- Habeşistan meselesine başka devletlerin karışmamasından mutlu görünmektedir. Mussolini İtalyan Meclisi'nde yaptığı ve sık sık alkışlarla kesilen konuşmasında; Habeşistan tehdidin günden güne büyümekte ve olumlu bir şekil almakta olduğunu, bu durumun ortaya bir İtalyan-Habeş meselesini çıkarmakta olduğunu, Wal-Wal çarpışmasının uzun zamandan

¹⁷³⁵ DDI, 8/I, Belge.253, 21 Mayıs 1935, s.271-274.

¹⁷³⁶ Lowe, Marzari, a.g.e, s.271.

¹⁷³⁷ "İtalya- Habeş Anlaşmazlığı Kotarıldı", *Kurun*, 26 Mayıs 1935.

¹⁷³⁸ "İtalya-Habeşistan İhtilâfı Hakeme Tevdi Edildi", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1935.

¹⁷³⁹ "Kâbus Kalktı Fakat...", *Akşam*, 26 Mayıs 1935.

beri olgunlaşan tehlike çanını çaldığını, bu çarpışmanın Faşist İtalya'yı üzerine düşen vazifeyi yapmaya sevk ettiğini belirtmektedir. İtalyan-Habeş anlaşmazlığı konusunun yeni bir olay olmadığını ve kendisinin 1925 yılından itibaren bu konuyu değerlendirmekte olduğunu, Habeşistan'ın 1928 İtalya-Habeşistan antlaşmasını asla uygulamaya koymadığını, sadece kötü niyet sahipleri ve İtalya'nın açık ve gizli düşmanlarının Faşist İtalya'nın aldığı ve alacağı tedbirlerden dolayı hayret gösterebileceklerini belirtmektedir. Hakemliği sadece Wal-Wal olayı için kabul ettiğini belirten Mussolini, Avrupa'da karışıklıklar çıktığı takdirde İtalya'nın Doğu Afrika'da durumunu tutulmaz bir hale sokmak için “*Habeşistan'ı bize karşı çevrilmiş bir tabanca*” gibi kullanabileceğinin umulmaması gerektiğini belirtmektedir.¹⁷⁴⁰

Doğu Afrika için askerî hazırlıklar bütün hızıyla sürmekte ve Doğu Afrika'ya İtalyan askerî sevkıyatı devam etmektedir. Bu arada Ganj vapuru ile 2000 asker daha Doğu Afrika'ya gönderilmiştir.¹⁷⁴¹ İtalya'nın kısmi seferberlik ilan edeceği, bir kısım yeni sınıfların silah altına alınacağı, Habeşistan meselesinden dolayı Avrupa'daki askerî gücünü azaltmak istemeyen İtalya'nın bu yola başvurduğu haberleri de basında yer almaktadır.¹⁷⁴² Mussolini 18 Haziran 1935 tarihinde şöyle söylemektedir: “*Askerî bir millet istiyorum...Daha çok militarist ve savaşçı bir millet.*”¹⁷⁴³

Bu dönemde Tiran Büyükelçisi olarak görev yapan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İtalyan donanmasının Bari'den ayrılışını gören Bari'deki Türk konsolosunun bu gemilerin Habeşistan yerine Türkiye'ye saldırı için limandan çıktıkları kanaatine vararak telaşlanmasının Türkiye'de de endişeli saatlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu kaydetmekte, Yugoslavya'nın Tiran Büyükelçisi'nin de aynı yanlış kanaate kapıldığını belirtmektedir. Bu dönemde İtalya'nın niyetleri konusundaki kuşku birtakım yanlış değerlendirmelere neden olmaktadır.¹⁷⁴⁴

26 Haziran 1935 tarihinde ilk gönüllü birlikler Quizinal vapuru ile Doğu Afrika'ya hareket etmişlerdir. Potenze Piskoposu vapura gelerek gönüllüleri takdis etmiştir. Mussolini ise ilk gönüllü kıtasını tebrik telgrafi göndermiştir.¹⁷⁴⁵ Bundan sonra gönüllü birliklerin Doğu Afrika'ya intikali devam etmektedir. Bunlardan birisi de Temmuz 1935'te Napoli'den hareket

¹⁷⁴⁰ “Il Duce Traccia alla Camera con alta e Limpida Parola”, **La Stampa**, 26 Mayıs 1935. “Habeşistan Bize Çevrilmiş Bir Tabanca Gibi Kullanılamaz”, **Akşam**, 27 Mayıs 1935.

¹⁷⁴¹ “İtalya Asker Göndermekte”, **Akşam**, 26 Mayıs 1935.

¹⁷⁴² “İtalya Yeniden Bir Kısım Askerî Silah Altına Çağırıyor”, **Akşam**, 30 Mayıs 1935.

¹⁷⁴³ “La Preparazione Militare della Nazione”, **Il Popolo d'Italia**, 19 Haziran 1935.

¹⁷⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, 8.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.82-83.

¹⁷⁴⁵ “Habeşistan İtalya'nın Mandası Altına mı Giriyor?”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1935.

eden gemilerde bulunan gönüllü birliklerdir.¹⁷⁴⁶ Mussolini; Doğu Afrika'ya hareket edecek olan Forli, Ravenna, Cueno, ve Palermo Karagömlüleri (Camicie Nere) tümenlerini ziyaret etmiştir. Bu arada Benito Mussolini'nin oğulları, Vittorio ve Bruno Mussolini de Doğu Afrika'ya gönüllü pilot olarak görev yapmak üzere askere yazılmışlardır.¹⁷⁴⁷

İngiltere'nin Milletler Cemiyeti işleriyle görevli bakanı Anthony Eden, Paris'te yaptığı görüşmelerden hemen sonra¹⁷⁴⁸, 24-25 Haziran 1935 tarihlerinde Roma'yı ziyaret etmiş ve Mussolini ve Surich ile birden fazla görüşme yapmıştır.¹⁷⁴⁹ 24 Haziran 1935 tarihinde gerçekleşen birinci Eden-Mussolini görüşmesinde Eden tarafından; Milletler Cemiyeti'ne de yansıyan İtalyan-Habeş meselesinin ve İtalya'nın Milletler Cemiyeti karşıtı politikasının İngiltere'de büyük bir endişe yarattığı, İtalya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkmasının kendisi için ölüm anlamına geleceğini belirtmekte ve İngiliz Hükûmeti tarafından aşağıdaki teklifleri yapmak üzere görevlendirilmiş olduğunu belirtmektedir. Eden'in, İngiltere'nin Zeila'yı Habeşistan'a vermek düşüncesinde olduğunu, böylece Habeşistan'ın talebi olan denize çıkma meselesinin halledilebileceğini, Habeşistan'dan Ogaden'in İtalya'ya verilmesi ve İtalya'ya Habeşistan'da ekonomik imtiyazlar verilmesi konularını Mussolini'ye teklif etmek üzere gündeme getirmiş olduğu görülmektedir. Mussolini tarafından bu teklifler; Habeşistan'a verilecek bu liman ile Habeşistan'ın bir deniz gücü haline geleceğini, bu limandan deniz yoluyla dışarıdan silah getirtebileceği, diğer ülkelerin bu liman üzerinden Habeşistan'a doğrudan müdahalede bulunabileceği, örneğin Sovyetler Birliği'nin böyle bir girişimde bulunabileceği gerekçeleri öne sürülerek kabul edilmemiştir. Mussolini tarafından üçüncü bir devletin arabuluculuğu ile bir çözüme ulaşılmasının İtalya'nın prestijini yok edeceği belirtilmekte, bu durumda İngiltere'nin Habeşistan'ın koruyucusu gibi görüneceği ifade edilerek, İtalyan kolonilerini tehdit eden ve giderek silahlanan Habeşistan meselesinin İtalya tarafından kesin bir şekilde çözülmek istendiği özellikle vurgulanmaktadır. Mussolini, Eden'a; Laval ile Roma'da yapmış olduğu görüşmede, Laval tarafından İtalya'nın Habeşistan'da "*elinin serbest olduğu*-mano libera" söylendiğini ve bu görüşmede yanlarında Surich ve Chambrun'un da olduğunu, Laval tarafından bu konuda yazılı bir belge verilmek istenmediğini ancak İtalyan-Fransız antlaşmasının metninden bunun kolayca anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Mussolini Habeşistan meselesi ile ilgili alternatif çözümlerin olabileceğini; bunlardan birisinin barışçı bir çözüm olarak, çekirdek bölgenin

¹⁷⁴⁶ "Gran Rapporto del Duce agli Ufficiali delle Divisioni CC.NN. Mobilitate", **La Stampa**, 11 Temmuz 1935.

¹⁷⁴⁷ "Il Duce Passa in Rivista nel Salernitano le Camicie Nere", **La Stampa**, 7 Temmuz 1935.

¹⁷⁴⁸ "Gli Scambi di Vedute Anglo-Francesi a Parigi", **Il Popolo d'Italia**, 22 Haziran 1935.

¹⁷⁴⁹ "Il Ministro Eden", **La Stampa**, 26 Haziran 1935. "İngiliz-İtalyan Görüşmeleri", **Son Posta**, 26 Haziran 1935

Habeşistan Hükûmeti'ne bırakılması ve kalan bölgenin İtalya'ya verilmesi olabileceğini, askerî çözümde ise Habeşistan'ın tamamının İtalya tarafından işgali ve Habeşistan'ın haritadan silinmesi olacağını, bu açıklamalarının “geri alınamaz kararı” olduğunu ifade etmektedir. Eden son sözü olarak, bu durumda İtalya ile İngiltere arasında bir kriz meydana geleceğini, bunun için çok üzüldüğünü, Habeşistan'ın bu acı verici sonuca değmeyeceğini ifade etmektedir.¹⁷⁵⁰

25 Haziran 1935 tarihinde gerçekleştirilen ikinci Mussolini-Eden görüşmesinde; Eden Mussolini'den harita üzerinde İtalya'nın isteklerini göstermesini isteyince, Mussolini Habeşistan'da Addis Ababa merkez olmak üzere çevresindeki bir çekirdek alanda tam bir kontrol ile kalan bölgelerde ise tam bir hakimiyet sahibi olmak ve Mısır ve Fas gibi bir yönetim istediğini ifade etmektedir. Mussolini, İngiltere'nin İtalya'yı Habeşistan konusunda serbest bırakmasını istemekte, birkaç yıl içinde Habeşistan'ı dönüştüreceklerini, yukarı Habeşistan'da birkaç yüz bin İtalyan'ın geçim sağlayabileceğini, bu takdirde İtalya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkmayacağını, İngiltere'nin İtalya'nın kararlı olduğunu ve geri dönmeyeceğini anlaması gerektiğini belirtmektedir. Eden sonunda, İtalya'nın bakış açısının İngiltere tarafından paylaşılmadığını, barışçı çözümler için çalışılması gerektiğini, bunun için zaman olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁵¹

Villari, Eden'ın büyük bir hayal kırıklığına uğramış olarak Roma'dan ayrılmış olduğunu ve bu olaydan dolayı Mussolini'yi asla affetmediğini ifade etmektedir.¹⁷⁵² Bu görüşmede, Laval'in Mussolini'yi Habeşistan konusunda “barış yolunda” serbest bırakıldığını söylediğini kendisine ifade ettiğini aktaran Eden'a; Mussolini tarafından büyük bir hayret edasıyla, “*Tunus'taki 100.000 İtalyan'ın istikbalini içinde bir koyun bile bulunmayan bir çöl parçası ile üç beş palmiye için mi bıraktım?*” diye tepki gösterilmiştir.¹⁷⁵³ Eden ve Mussolini birbirlerine güven duymamaktadırlar. Eden, Mussolini'ye karşı kuvvetli bir antipati duygularıyla Roma'dan ayrılacaktır. Yazar Lewis Broad, bu görüşmelerden sonra İtalya'nın, İngiltere'nin durumunu anlayamamak gibi bir durumunun olamayacağını, her şeyin Eden tarafından çok açık bir şekilde Mussolini'ye anlatıldığını ifade etmektedir.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁵⁰ DDI, 8/I, Belge.431, 24 Haziran 1935, s.457-459.

¹⁷⁵¹ DDI, 8/I, Belge.433, 25 Haziran 1935, s.460-461.

¹⁷⁵² Villari, **a.g.m.**, s.50.

¹⁷⁵³ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.376.

¹⁷⁵⁴ Broad, **a.g.e.**, s.56.

Eden, Roma'dan sonra Paris'i de ziyaret edecek ve Laval ile de bir görüşme yapacaktır.¹⁷⁵⁵ Bu görüşmede Laval, Eden'in Zeila Limanı'nın İtalya'ya verilmesi teklifine, Cibuti Limanı'nın önemini azaltacağı gerekçesiyle karşı çıkacaktır. Laval ayrıca, Haile Selassie'nin tahtını muhafaza edebilmesi için Habeşistan'ın İtalyan protektorasını kabul etmesinin şart olduğu düşüncesini de öne sürmekten geri kalmayacaktır.¹⁷⁵⁶ Fransa, İtalya ile olan ilişkilerini Habeşistan meselesi uğruna hiçbir şekilde bozmak istememektedir. Eden'in oldukça geç kalan bu ziyaretinin yegâne sonucu gerek İtalyan ve gerekse İngiliz tarafının kendi pozisyonlarını daha da sıkılaştırması olacaktır.¹⁷⁵⁷

İtalyan basınında Mussolini-Eden görüşmelerinin başarılı geçtiği, İngiltere-Fransa ve İtalya arasında bir pakt yapılabileceği konusunda gelişmeler olduğu belirtilmekte, Habeşistan meselesinin İtalya'nın hedefleri doğrultusunda incelenmiş olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁵⁸ Türk basınında; Mussolini'nin Eden ile yaptığı görüşmede, Habeş meselesini İtalya'nın kendi başına halledeceği ve hiç kimsenin karışmasını istemediğini söylediği haberi yer almaktadır.¹⁷⁵⁹ Ayrıca, Eden-Mussolini görüşmesinin sonucunda İtalya-Habeşistan sorununun barış yoluyla çözülemeyeceğinin anlaşıldığı yorumları da bulunmaktadır.¹⁷⁶⁰

İtalya'nın Londra'daki maslahatgüzarı Vitetti, 27 Haziran 1935 tarihli raporunda Eden'in Roma ziyaretinin İngiltere kamuoyunda başarısız bir eylem olarak eleştirildiğini belirtmektedir. Vitetti, İngiliz kamuoyunda, Mussolini'nin Habeş sorununun çözümünde kesin kararlı olduğunun anlaşıldığını, İtalya'nın Habeşistan ile ilgili tasarruflarının Milletler Cemiyeti'ne zarar vermekte olduğu, İngiltere'nin İtalya'nın Doğu Afrika'daki genişleme istekleri karşısında kendi çıkarlarını savunamadığı hususlarında genel bir kanaat meydana geldiğini belirtmektedir. Vitetti, Daily Express, Evening Standart ve Lord Beaverbrook'un diğer gazetelerinin ise İtalya'nın Habeşistan'ı işgali halinde İngiliz çıkarlarının bundan etkilenmeyeceği yönünde yayın yaptıklarını ifade etmektedir.¹⁷⁶¹

Habeşistan Kralı Haile Selassie, 24 Haziran 1935 tarihinde verdiği mülakatta; harbe girdikleri takdirde komşu İslam ülkelerinden yardım alacaklarının bir sanıdan ibaret olduğunu, kimseden bir şey talep etmediklerini, eski Türk generali Mehmet Vehip (Kaçı) Paşa'nın da Habeşistan'da olduğunu, fakat söylendiği gibi Habeş ordusunda komutanlık

¹⁷⁵⁵ "Eden a Parigi", **La Stampa**, 27 Haziran 1935.

¹⁷⁵⁶ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.398.

¹⁷⁵⁷ **DDI**, Seri 8, (1935-1939), Cilt I, (15 Nisan 1935-31 Ağustos 1935), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1991, s.IX.

¹⁷⁵⁸ "La Conclusione dei Colloqui Mussolini-Eden", **Il Popolo d'Italia**, 26 Haziran 1935.

¹⁷⁵⁹ "Habeş İşleri Fenalaşıyor", **Akşam**, 28 Haziran 1935.

¹⁷⁶⁰ "İtalyan -Habeş Harbinin Önünü Almak Kabil Değilmiş", **Akşam**, 27 Haziran 1935.

¹⁷⁶¹ **DDI**, 8/I, Belge.445, 27 Haziran 1935, s.470.

etmeyeceğini, masrafı Habeşistan tarafından karşılanmak üzere tarafsız bir heyetin Habeşistan'a gelerek İtalya'nın söylediği gibi bir saldırıya hazırlanmadıklarını yerinde incelemelerini istediklerini belirtmektedir.¹⁷⁶²

İngiltere'nin hava silahlarında Almanya karşısındaki üstünlüğünü kaybetmesinden sonra İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiklerinden ayrılarak Almanya'nın yanına geçmesi, Temmuz 1935 ayında İngiliz kamuoyu ve devlet ricali tarafından endişe ile takip edilmektedir. Hitler gibi Mussolini de İngiltere'yi, Churchill'in deyimıyla “*gözü yılmış, aciz bir ihtiyar kadın*” olarak görmektedir. “*Bu kadın belki biraz dırlanabilirdi fakat harbi göze almaktan acizdi.*”¹⁷⁶³

Milletler Cemiyeti'nde 25 Mayıs 1935 tarihinde alınan kararlarla ilgili beklenen gelişmeler kaydedilemediğinden, 31 Temmuz 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti Litvinov'un başkanlığı altında gizli bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonuçlarının basına sızması ile İtalyan-Habeş anlaşmazlığı üzerinde uzlaşma çalışmalarının dördü komisyon tarafından devam edilmesi, komisyona beşinci ve tarafsız bir üyenin dahil edilmesi, bu arada bir çatışma yaşanmaması üzerinde mutabakat sağlanmış ve görüşmelerin 4 Eylül'de yapılması karar altına alınmıştır.¹⁷⁶⁴ 31 Temmuz 1935 tarihinde Il Popolo d'Italia'da yayımlanan ve Mussolini tarafından kaleme alınan başmakalede; Habeşistan meselesinin tek ve basit bir çözümünün bulunduğu, bunun da askerî çözüm olduğu belirtilmektedir. Bu meselenin “*Cenevre ile, Cenevre'siz veya Cenevre'ya karşı*” da olsa bu şekilde çözümlenebileceği ifade edilmektedir.¹⁷⁶⁵

Habeşistan meselesinin çözümü için İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Paris'te 15-18 Ağustos 1935 tarihlerinde; Pierre Laval, Anthony Eden ve Pompeo Aloisi'nin katılımıyla üçlü toplantılar yapılmıştır.¹⁷⁶⁶ İngiltere ve Fransa tarafından İtalya'ya verilecek ekonomik ve siyasal tavizlerin görüşüldüğü bu toplantılardan, İtalya'nın Habeşistan üzerindeki emperyalist isteklerinin tatmin olmasına yönelik kararlar çıkmaması nedeniyle bir sonuç alınamamıştır.¹⁷⁶⁷ Broad, Paris görüşmelerinde “*hiçbir umut olmadığına dair bir umut vardı*” demektedir. “*İtalyan halkı ve Mussolini alttan almak yerine intihar etmeyi seçti.*”¹⁷⁶⁸ İngiliz Hükûmeti

¹⁷⁶² “Habeşler de Hazırlıkta”, **Son Posta**, 25 Haziran 1935.

¹⁷⁶³ Churchill, **Çörcil Anlatıyor**, C.I, s.212-213.

¹⁷⁶⁴ “Uluslar Kurumu İtalyan-Habeş Davasını Hallediyor mu?”, **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1935.

¹⁷⁶⁵ “Il Dato Irrefutabile”, **Il Popolo d'Italia**, 31 Temmuz 1935.

¹⁷⁶⁶ “Paris'te Konuşma Üstüne Konuşma”, **Kurun**, 16 Ağustos 1935. “Paris'te Konuşmalar Başladı”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1935.

¹⁷⁶⁷ “Üçler Konferansı İnkıta Uğradı”, **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1935. “Üçler Konferansı Barış Yolu Bulamadı, Dağıldı”, **Kurun**, 19 Ağustos 1935. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, C.II, s. 399.

¹⁷⁶⁸ Board, **a.g.e**, s.59.

kabineyi 22 Ağustos 1935 tarihinde acil bir toplantıya çağırılmaktadır. Neville Chamberlain anılarında, İngiltere Hükûmeti'nin İtalya-Habeş meselesi üzerinde Fransa'nın alacağı tutuma göre alternatifler geliştirmesi gerektiğini fakat her durumda Fransa ile hareket etmesinin gereği üzerinde durmaktadır.¹⁷⁶⁹ Bu notlardan İngiliz Hükûmeti'nin olası bir İtalya-Habeşistan çatışmasında nasıl bir tutum alacağı hakkında fikir sahibi olmak mümkün görünmektedir. Toplantı sonucunda yayımlanan bildiride İngiltere temsilcilerine antlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi kararını teyit etmeleri doğrultusunda talimat verildiği açıklansa da Eden'a Fransa ile hareket edilmesi talimatı verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere'nin bu tutumu Akdeniz'de bir kriz havası yaratacaktır. Fransa, İngiltere'den Avrupa'da benzer bir durum olduğunda İngiltere'nin aynı şekilde hareket edeceğine dair bir garanti verip vermeyeceğini sorduğunda ise net bir cevap alamayacaktır.¹⁷⁷⁰

Bu arada İtalya'nın çeşitli limanlarından Doğu Afrika'ya sevkiyat büyük bir hızla devam etmektedir. Mussolini, 18 Ağustos 1935 tarihinde Benevento'da Doğu Afrika'ya hareket etmek üzere toplanan Faşist Gençlik Teşkilatı üyeleri, Karagömlükçüler ve Avantgardisti teşkilatı üyelerine yaptığı coşkulu konuşmayla motive etmekte, İtalya'nın Faşist İmparatorluk kuruluncaya kadar kendi çizdiği yolu izlemeye devam edeceğini, Karagömlükçülerin sonuna kadar görevlerini yapacaklarından emin olduğunu ifade etmektedir. Mussolini'nin hitap ettiği kalabalık “*Duce!Duce!*” haykırılarıyla cevap vermektedir.¹⁷⁷¹ Bu arada Basın ve Propaganda bakanı ve Mussolini'nin damadı Kont Ciano da Afrika'ya gitmek üzere gönüllü olarak yazılanlar arasında bulunmaktadır.¹⁷⁷²

Bu arada İstanbul ve İzmir'de yaşayan İtalyan toplumu sık sık toplantılar yaparak bir araya gelmekte ve İtalya'ya yardım edebilmek üzere çareler üzerinde durmaktadırlar. Bu dönemde İstanbul'da yaşayan İtalyan toplumundan bir grup İtalyan başkonsolosu Salerno Mele'nin davetiyle 2 Eylül 1935 tarihinde Casa d'Italia'da yaptıkları toplantıda; 40 kadar İtalyan gencinin Habeşistan'da başlayacak savaşa gönüllü olarak katılmak üzere müracaatta bulundukları, daha yüzlerce gönüllü beklendiği açıklaması yapılmaktadır. Toplantı esnasında bir sandalyenin üzerine çıkan birisi bağırılmaktadır: “*Habeşistan kimindir?*” Kalabalık cevap

¹⁷⁶⁹ Keith Feiling, **The Life of Neville Chamberlain**, MacMillan and Co. Ltd., Londra, 1947, s.267.

¹⁷⁷⁰ Gürün, **Savaşın Dünyası ve Türkiye**, C.II, s.400-401.

¹⁷⁷¹ “Le Fiere Parole del Duce alle Camicie Nere in Partenza per L’Africa Orientale”, **Il Popolo d’Italia**, 20 Ağustos 1935.

¹⁷⁷² “Il Ministro Ciano é Volontario per L’Africa”, **Il Popolo d’Italia**, 18 Ağustos 1935.

vermektedir: “A Noi!-Bizimdir!” ardından Faşist sloganlar atılmaktadır: “Eia! Eia! Alala!”¹⁷⁷³

3.2.7. İtalya’nın Habeşistan’a Fiilen Saldırmasına Giden Gelişmeler ve Milletler Cemiyeti

Milletler Cemiyet 4 Eylül 1935 tarihinde tekrar toplanmış ve ilk defa tam olarak İtalya-Habeşistan meselesini görüşmeye başlamıştır. İtalyan tarafı durumdan dolayı memnun değildir. 3 Eylül 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti’ne teslim edilen Beşler Komitesi’nin raporuna göre Wal-Wal olaylarında her iki tarafın da sorumluluğu bulunmamaktadır.¹⁷⁷⁴ Toplantının başında, Eden tarafından Paris’te yapılan üçlü toplantı hakkında bilgi verilmesinden sonra kürsüye gelen İtalyan delegesi Pompeo Aloisi tarafından, Habeşistan hakkında suçlayıcı ve aşağılayıcı bir konuşma yapılarak, İtalya ile vahşi bir devlet olan Habeşistan’ın eşit olarak görülemeyeceği, İtalya’nın kararlarının haklı olduğu ve İtalya’nın Habeşistan’a karşı hareket serbestisi istediğine dair bir konuşma yapılmıştır. Ayrıca Aloisi tarafından, Mussolini’nin Habeşistan’daki kötü idare hakkında hazırlanmış olduğu uzun bir muhtıra Konsey’e sunulmuştur.¹⁷⁷⁵ Habeşistan delegesi adına konuşan Fransız Avukat Jeje, İtalyan delegesinin sözlerini protesto ederek konuşmasına başlamıştır. Wal-Wal olaylarında Habeşistan’ın sorumlu olmadığına dair ittifakla verilen Milletler Cemiyeti hakem komisyonu raporuna atıf yaparak ortada bir mesele kalmadığını ve İtalya’nın askerî hareketlerinin dayanaktan yoksun olduğunu belirten konuşması esnasında İtalyan delegeleri salonu terk etmişlerdir. Habeş temsilci sözlerini şöyle tamamlamıştır: “*Vaktimiz dardır... Birkaç güne kadar İtalya’nın Habeşistan’a karşı bir imha harbine başlayıp başlamayacağını bilmek isteriz.*”¹⁷⁷⁶

Konsey tarafında 5 Eylül 1935 tarihinde meseleyi her yönüyle incelemek üzere İspanya temsilcisi Salvador de Madariaga başkanlığında beş üyeden meydana gelen “Beşler Komitesi” kurulmuştur. Komitede İspanya, Fransa, Polonya, Türkiye ve İngiltere temsilcileri bulunmaktadır. Türkiye böylece İtalya’yı kızdırmayı göze alarak Milletler Cemiyeti çerçevesinde sorumluluk almaya başlamış oluyordu.¹⁷⁷⁷ Bu komite tarafından hazırlanan

¹⁷⁷³ “Habeşistan Kimindir?”, **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1935.

¹⁷⁷⁴ “İki Taraf da Kabahatli Değilmiş”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1935.

¹⁷⁷⁵ “İtalya Hareket Serbestisi İstedi”, **Akşam**, 5 Eylül 1935.

¹⁷⁷⁶ “İtalya Habeşistan’ı İmhaya Karar Vermiş”, **Tan**, 5 Eylül 1935.

¹⁷⁷⁷ Tam da bu sırada Cenevre’de yayımlanan Journal de Genève adlı gazetede İtalya’nın meşru genişleme haklarından bahseden bir makale yayımlanması ve bu genişleme bölgesi olarak Anadolu yarımadasının da gösterilmesi krize neden olacaktır. Bu sırada Cenevre’de bulunan İtalyan delegesi Pompeo Aloisi Tevfik Rüştü Aras’ı ziyaret ederek üzüntüsünü bildirecektir. Bkz. “Anadolu Topraklarını İtalya’ya Peşkeş Çekmeye Kalkan Bir Gazete”, **Anadolu**, 7 Eylül 1935. Il Giornale d’Italia gazetesi ise Türkiye’yi destekleyen ve İtalya’nın

raporda; Habeşistan İmparatoruna Milletler Cemiyeti himayesinde ülkesinde yapması gereken reformlarda yardım edilmesi, bu işler için İmparatorun onayı ile Avrupalı müşavirler tayin edilmesi, İngiltere ve Fransa tarafından toprak fedakârlıkları yapılması ve İtalya'ya ekonomik ayrıcalıklar verilmesi konularının müzakere edilmesi hususları belirtilmektedir. Bu rapor, 11 Eylül 1935 tarihinde Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Beneş'in başkanlığında toplanan Milletler Cemiyeti Genel Kurul toplantısında görüşülmüştür.¹⁷⁷⁸

Beşler Komitesi'nin tekliflerinin de İtalya tarafından reddedilmesi neticesinde bir uzlaşma sağlanamayacak, Laval tarafından yapılan son teşebbüsler de işe yaramayacaktır. İtalya Hükûmeti 14 Eylül 1935 tarihinde Habeşistan meselesinin barış yolu ile halledilemeyeceği açıklamasını yapacaktır.¹⁷⁷⁹ Beşler Komitesi raporunun Habeşistan tarafından kabul edilmesine rağmen İtalya tarafından reddedilmesi üzerine, Beşler komitesi 24 Eylül 1935 tarihinde her iki tarafın da kabul edebileceği bir çözüm bulamadıklarını belirten bir raporu Konsey'e sunmuştur.¹⁷⁸⁰

11 Eylül 1935 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Samuel Hoare, Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşmada; İngiltere Hükûmeti'nin Milletler Cemiyeti'nin desteklemekte olduğunu ve Milletler Cemiyeti'ne olan taahhütlerini yerine getireceğini, Milletler Cemiyeti'ne karşı her türlü saldırıya karşı müşterek mukavemetin devam etmesi gerektiğini, barış ve düzeni korumanın tek yolunun bu olduğunu ancak Milletler Cemiyeti'ndeki yükümlülüklerin herkesin paylaşması gerektiğini açıklamaktadır.¹⁷⁸¹ Bu konuşma *Il Giornale d'Italia* gazetesinde uzun ve belirsiz bir konuşma olarak değerlendirilmekte ve İngiltere'nin anlaşmalara karşı olan politikasını yansıttığı ifade edilmektedir.¹⁷⁸² Laval, 13 Eylül 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Kurul'da yaptığı konuşmada, "*soruna barışçı çözüm bulunmazsa, Fransa'nın MC çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getireceği*" açıklamasını yapmıştır.¹⁷⁸³ Balkan Paketi adına söz alan Yunan delegesi ise Balkan Paketi'nin Milletler Cemiyeti Yasasına bağlılığını dile getirmiştir.

Anadolu'da bir hedefi olmadığına dair bir yazı yayımlayacaktır. Bkz. "Un Significativo Articolo del Journal de Genève", *Il Giornale d'Italia*, 6 Eylül 1935 s.2.

¹⁷⁷⁸ "Harp Olursa Hep Birden Ayaklanmalıyız", *Tan*, 12 Eylül 1935.

¹⁷⁷⁹ "İtalyan Kabinesi, Habeş Davasının Barış Yolu ile Halledilemeyeceğini Bildirdi", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1935.

¹⁷⁸⁰ "Beşler Komitesinin İşİ Konsey'e Devretmesi", *Kurun*, 25 Eylül 1935. "İtalya Yolunu Değiştirmeyecek", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1935.

¹⁷⁸¹ "Milletler Cemiyeti Dağılmak Tehlikesi ile Karşı Karşıya", *Akşam*, 12 Eylül 19135. "Cenevre'de Son Ümitler de Mahvoldu", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1935.

¹⁷⁸² "In Un Lungo e Vago Discorso Hoare Riafferma", *Il Giornale d'Italia*, 12 Eylül 1935.

¹⁷⁸³ "Fransa İngiltere'nin Güttüğü Siyasadan Ayrılamayacağını Dün Açıkça Söyledi", *Tan*, 14 Eylül 1935.

Churchill, hatıralarında 12 Eylül 1935 tarihinde İngiliz harp gemilerinden oluşan bir filonun İngiltere’den çıkarak Cebelitarık’a geldiğini ve bu hareketin o an için İngiltere’nin ifade ettiği prensipleri fiilen teyit etmekte olduğu algısı yarattığını belirtmekte ve eklemektedir: “Yoksa, ne böyle sözler söylenirdi, ne de böyle bir adım atılırdı.”¹⁷⁸⁴ İngiltere’nin bu hamlesi ile Milletler Cemiyetinde İtalya-Habeş anlaşmazlığı konusunda uzun zaman sonra olumlu bir hava esmiş olmakla birlikte, bu geç kalmış konuşma ve donanma hareketi İtalya’yı Habeşistan’a karşı yapmakta kararlı olduğu askerî müdahaleyi durdurabilecek bir etki yaratamayacaktır.

9 Eylül 1935 tarihinde Roma’da İmparatorluk Yolu (*Via dei Fori Imperiali*)¹⁷⁸⁵’nda dizilen 20.000 karagömlü arasında ilerleyen Kral ve Mussolini’ye meydanda toplanan 100.000’den fazla İtalyan haykırmaktadırlar: “*Noi tireremo diritto!-Dosdoğru gideceğiz!*”¹⁷⁸⁶ Mussolini, tüm bölgelerdeki ve kolonilerdeki tüm rejim güçlerine hitaben şöyle emretmektedir: “*İtalyan milleti, her ihtimale ve sonuçlarına hazır ol!*”¹⁷⁸⁷

Mussolini, Le Matin gazetesinde 17 Eylül 1935 tarihinde yayımlanan mülakatta, İtalya’nın savaş istemediğini ancak savaştan da korkmadığını belirten Mussolini, İtalya için dostluk gösteren Fransa’nın, “*zecrî tedbirler*”¹⁷⁸⁸ isteyip istemeyeceğini sormaktadır. Mussolini, zecrî tedbirlerin Avrupa haritasını yeni baştan yapılması tehlikesi demek olduğunu, İtalya’yı revizyonist bloka itmenin neye mal olacağının düşünülmesi gerektiğini ifade etmekte ve Fransa’ya: “Eğer bizim aleyhimizde vaziyet alırsanız, biz de Almanya ile birleşiriz” manasına gelen sözler ifade etmektedir. Mussolini İngiltere hakkında ise şöyle söylemektedir:

“Biz, İngiliz Milleti hakkında, samimi ve sadık bir dostluk besledik. Fakat, dünyaya hükmeden bu milletin, bizden, Afrika güneşi altındaki küçük bir toprak parçasını esirgemesini canavarca bir hareket sayıyoruz. Dosdoğru yürüyeceğiz... Hiçbir zaman bir Avrupa milletine karşı düşmanca bir hareket takip etmeyeceğiz. Fakat, bize karşı böyle bir harekete başlanacak olursa, bunun sonu, harp olacaktır.”¹⁷⁸⁹

Bu arada İtalya tarafından Libya-Mısır sınırında tahkimat yapılmakta olduğu ve yığınaklanma faaliyetleri olduğu, İtalya’nın üç hafta sürecek bir harekât planlamakta olduğu,

¹⁷⁸⁴ Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, C.I, s.221.

¹⁷⁸⁵ **İmparatorluk Yolu (*Via dei Fori Imperiali*)**: Kolezyum (Colosseum) ile Venedik Meydanı (Piazza Venezia) arasında, Roma Forumu’ndan geçen ve inşaatı 1932 yılında tamamlanarak törenle açılan Faşizmin prestij projelerinden birisi olan yol. Bu yol önemli gün ve olaylarda resmigeçit ve kutlamalarda kullanılmaktadır.

¹⁷⁸⁶ “Noi Tireremo Diritto”, **Il Giornale d’Italia**, 10 Eylül 1935.

¹⁷⁸⁷ “Il Duce Ordina L’Adunata Generale delle Forze del Regime”, **Il Giornale d’Italia**, 11 Eylül 1935.

¹⁷⁸⁸ **Zecrî Tedbirler**: “Yaptırımlar” anlamında kullanılmaktadır. Tezimizde, dönemin dilini kullanmak ve belgelerin kolay takip edilmesi için “yaptırımlar” kelimesi yerine genel olarak “zecrî tedbirler” deyimini kullanılacaktır.

¹⁷⁸⁹ “Mussolini ‘Zecrî Tedbir Alırsanız Almanya ile Anlaşırım’ diyor”, **Akşam**, 18 Eylül 1935.

Mussolini tarafından 1896 Adua yenilgisinin intikamını almak ve İtalya'nın prestijini yükseltmek için bu harekâtın Adua'dan başlatılacağı, İtalya'nın Habeşistan'da üç hafta içinde sonuç aldıktan sonra Milletler Cemiyeti'nin barışı kurtarmak için yapacağı faaliyetlere engel olmayacağı haberleri basında yer almaktadır.¹⁷⁹⁰

Habeşistan İmparatoru, 25 Eylül 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne verdiği bir nota ile sınırdaki kuvvetlerini 30 km. geri çektiklerini açıklayarak sınıra gözlemciler gönderilmesini istemiş, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından gerekli görülecek her türlü tedbirin uygulanması konusunda Habeşistan'ın üzerine düşen görevi yerine getireceğini beyan etmiştir.¹⁷⁹¹ Bu arada savaşın eşiğine gelinmiş bir durumda olduğundan, 26 Eylül 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti'nde, İtalya dışında kalan 13 üyesinden (İngiltere, Fransa, İspanya, Sovyetler Birliği, Arjantin, Avustralya, Çekoslovakya, Danimarka, Meksika, Polonya, Portekiz, Şili ve Türkiye) meydana gelen ve Habeşistan meselesi için bir “ad-hoc”¹⁷⁹² organ olarak görev yapacak “On Üçler Komitesi” kurulmuştur.¹⁷⁹³

Bu arada Akdeniz İngiliz donanmasına mensup 4 zırhlı, 2 uçak gemisi, 8 kruvazör ve 46 muhripten meydana gelen bir filonun 25 Eylül 1935 tarihinden itibaren; Yunanistan'ın Navarin, Apostoli ve Korhi limanlarında demirleyecek olduğu ve 25 Ekim 1935 tarihine kadar bu bölgede kalacağı haberi yer almaktadır.¹⁷⁹⁴

Milletler Cemiyeti'nde olası bir İtalyan-Habeş savaşını engellemek için çeşitli çareler ve formüller üretilmekte olmasına karşılık, İtalyan kamuoyundaki algı ve bilinç bambaşka bir şekilde tezahür etmektedir. İtalyan halkının Faşist yönetim tarafından Habeşistan'a karşı bir savaşa gidilmesi hususunda ikna edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. *Popolo d'Italia* gazetesinde yer alan makalede; Cenevre'den gelen komik önergelere karşılık Faşist İtalya'nın bütün olaylara karşı gelmeye hazır olduğu, İtalya'nın haklarını tamamen korumasını bildiği ve Doğu Afrika'ya asker sevk etmekte olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁹⁵ Gazetede ayrıca “*İtalyan halkının Duce'nin etrafında bir granit kadar yoğun ve sımsıkı bir şekilde toplanmış olduğu*” haberi manşetten verilmektedir.¹⁷⁹⁶

¹⁷⁹⁰ “Mussolini Libya Hududunun Tahkim Edildiğini Söylüyor”, **Tan**, 16 Eylül 1935. “İtalya Mısır Sınırına 20.000 Asker Yığdı”, **Tan**, 17 Eylül 1935.

¹⁷⁹¹ “Habeşistan'ın Uluslar Sosyetesine Bir Notası”, **Ulus**, 26 Eylül 1935.

¹⁷⁹² **Ad-hoc**: Belirli bir görev için geçici olarak tefrik edilen çalışma grubu.

¹⁷⁹³ “Konsey Dün Toplantı”, **Ulus**, 27 Eylül 1935.

¹⁷⁹⁴ “60 parçalık bir İngiliz filosu Yunanistan Sularında Kalacak”, **Ulus**, 26 Eylül 1935.

¹⁷⁹⁵ “La Nazione e gli Eventi”, **Il Popolo d'Italia**, 26 Eylül 1935.

¹⁷⁹⁶ “L'Italia Stretta in Compattanza Granitica Intorno al Duce”, **Il Popolo d'Italia**, 26 Eylül 1935.

Drummond, 25 Eylül 1935 akşamı Mussolini tarafından kabul edilmiştir. Drummond'un İngiltere Dışişleri Bakanı Hoare'nin özel mesajını Mussolini'ye ilettiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁹⁷ Bundan sonra, İtalyan Bakanlar Kurulu 28 Eylül 1935 tarihinde yapmış olduğu toplantıdan sonra yapılan resmî açıklamada; İtalya'nın İngiltere'nin menfaatlerinde gözü olmadığı, İtalya'nın İtalyan-Habeş anlaşmazlığını genişletebilecek her hareketten sakınmakta olduğu, İtalyan milletinin Faşist devrimin esasları etrafında toplanmakta olduğu, bunu kısa zaman sonra sivil seferberlikle göstereceği ifade edilmektedir.¹⁷⁹⁸ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere; İtalya'nın İngiltere ile her iki tarafın menfaatlerini gözeterek bir görüşmeye hazır bulunmakta olduğu, İtalya'nın Milletler Cemiyeti tarafından yaptırımlar uygulanana kadar Milletler Cemiyeti'nden ayrılmak istemediği anlaşılmaktadır.¹⁷⁹⁹ İtalya Hükûmeti'nin bu çağrısına İngiltere Hükûmeti tarafından cevap verilmeyecektir.

Habeşistan İmparatoru 28 Eylül 1935 tarihinden itibaren genel seferberlik ilan etmiş olduğunu Milletler Cemiyeti'ne bildirmiştir. Gazetelerde yağmur mevsiminin Ekim başında sona ermesiyle birlikte savaşın başlayacağı, Habeşistan İmparatoru'nun beyaz bir ata binmiş vaziyette resimleri yayımlanarak savaşa katılacağı ifadeleri yer almaktadır.¹⁸⁰⁰

Sovyet gazeteci Karl Radek, İtalya'nın Habeşistan'a sağlam bir şekilde yerleşmesi halinde İngiltere'nin sömürgeleri ile arasındaki yolunun tehlikeye düşeceğini değerlendireceğini ve bu durumun İtalya-İngiltere ilişkilerini olumsuz yönde etkileyeceğini, bu durumdan uluslararası politikanın da fazlasıyla etkileneceğini belirtmektedir. Radek diğer yandan, Almanya ve Japonya'nın bu gelişmelerden faydalanacağını, İtalya'nın Almanya'ya daha fazla yaklaşacağını ifade etmekte, bu gelişmeler sonrasında İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile iş birliğine girişmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁸⁰¹

Bu arada Habeş ordusunda görev yapmakta olan eski Osmanlı subayı Vehip Paşa¹⁸⁰², Petit Parisien gazetesine vermiş olduğu mülakatta; İtalya'nın Habeşistan'a yönelik harekete girişmek için yarım milyon askere ihtiyacı olduğunu, bu koşullarda böyle bir ordunun lojistik ihtiyaçlarının karşılanmasının mümkün olmadığını, bir fetih hareketinin yapılamayacağını

¹⁷⁹⁷ "L'Ambasciatore Britannica Drummond Ricevuta del Capo del Governo", **Il Popolo d'Italia**, 26 Eylül 1935.

¹⁷⁹⁸ "Duce Riferisce al Consiglio dei Ministri sulle Fasi della Situazione", **Il Popolo d'Italia**, 29 Eylül 1935.

¹⁷⁹⁹ "İtalyan Kabinesinde Verilen Karar", **Tan**, 29 Eylül 1935.

¹⁸⁰⁰ "İmparator Habeşistan'da Genel Seferberlik İlan Etti", **Tan**, 30 Eylül 1935.

¹⁸⁰¹ Karl Radek, "Sovyet Rusya ve Habeş Anlaşmazlığı", **Tan**, 30 Eylül 1935.

¹⁸⁰² Vehip Paşa hakkında İtalyan basınında oldukça olumsuz yayımlar yapılmaktadır. Vehip Paşa'nın (Vassıf Paşa denmektedir), Mustafa Kemal'in düşmanı olduğu ve son padişah Vahidettin ile 1922 yılında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, Mısır'a gittiği ve burada uyuşturucu ticareti yaptığı belirtilmektedir. Bunlardan birisi için bkz. "Le Pozizioni dell'Italia nella Questione Abissina", **Il Messaggero**, 12 Haziran 1935.

belirtmektedir. Vehip Paşa şöyle devam etmektedir: “Ben kehanette bulunmak istemem ancak öyle sanıyorum ki Faşizmin mezarı Habeşistan’da kazılacaktır.”¹⁸⁰³

Vehip Paşa, 1939 yılında Mısır’da Yeni Sabah gazetesi muhabirine verdiği mülakatta; kendisinin savaş başlamadan 3 ay önce Habeşistan ordusunda göreve başladığını, İtalyanları Adua savaşında ilkel silahlarla mağlup etmiş olan Habeşlerin 1935 yılında hâlâ zafer sarhoşluğu içinde olduklarını, İmparator Haile Selassie’nin bile İtalyanların taarruz edebileceklerine inanmadığını, Belçikalı yabancı askerî danışmanlar tarafından eğitilen Habeş ordusunun küçük bir kısmının bile oldukça kötü durumda olduğunu, 400.000 kişilik modern teçhizatlı İtalyan ordusunun karşısında ancak 65.000 kişilik baldırı çıplak-başı kabak bir Habeş ordusunun başarılı olmasının zaten mümkün olmadığını, cephede “halis İtalyan askeri” görmediğini, İtalyanların Somalili, Eritreli, Trablusgarplı askerleri ön cepheye sürdüklerini ifade etmektedir.¹⁸⁰⁴

İtalya’nın Habeşistan’a karşı girişeceği bir askerî harekâtı engelleyebilecek bir konumda olmasına rağmen İngiltere’nin izlemekte olduğu zikzaklı politikayı değerlendiren Ahmet Şükrü Esmer, İngiltere’nin Milletler Cemiyeti’ne karşı aldığı bu vaziyette İngiliz dış politikasının ruhunun da sezilmekte olduğunu belirtmektedir. Esmer, bu politikanın “*önceden çizilen programla yürümek, herhangi bir mesele çıktığı takdirde nasıl hareket edeceğine dair önceden bağlanmamak ve vaziyetin icabına göre hareket etmek*” olarak tanımlanabileceğini, bu yaklaşımın bir yazar tarafından “*İngiliz dış politika programı, programsızlıktır*” sözleriyle ifade edilmiş olduğunu ifade etmektedir. Esmer, gerçekte İngiltere’nin genel hedefinin “*İngiltere’nin ve dominyonlarının emniyetini ve menfaatini korumak*” olduğunu, bu genel hedefe varmak için herhangi bir mesele üzerinde ne yapacağını önceden bildirmenin işine gelmediğini ifade etmektedir.¹⁸⁰⁵

Stefani Ajansı 1935 Eylül başında İtalya’nın hiçbir zaman Habeşistan ile bağlantısı olmayan Küçük Asya’ya saldırmak niyetinde olmadığını, İtalya’nın Türkiye’nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁰⁶ Pompeo Aloisi, 9 Eylül 1935 tarihinde Tefvik Rüştü Aras ile Cenevre’de yapmış olduğu görüşme hakkında Mussolini’ye gönderdiği raporunda; İtalyan tehdidinin Anadolu’dan uzaklaşmış olması ortamından yararlanarak, Türkiye’nin İtalyan-Habeş çatışmasında takınacağı muhtemel tutumlar hakkında

¹⁸⁰³ “Vehip Paşa ‘Faşizmin Mezarı Habeşistan’da Kazılacak’ Diyor”, **Akşam**, 18 Eylül 1935. Vehip Paşa’nın İtalya-Habeşistan Savaşındaki faaliyetleri için bkz. Yüksel Nizamoğlu, “Vehip Paşa (Kaçı)’nın Hayatı ve Askerî Faaliyetleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)**, İstanbul, 2010, ss.410-431.

¹⁸⁰⁴ Kandemir, “Vehib Paşa İle Bir Mülakat”, **Yeni Sabah**, 25,26,27 Ekim 1939.

¹⁸⁰⁵ Ahmet Şükrü Esmer, “İngiltere ve Uluslar Kurumu”, **Tan**, 1 Ekim 1935.

¹⁸⁰⁶ Jivkova, **a.g.e**, s.46.

bilgi almaya çalışmakta olduğunu bildirmektedir. Aloisi'ye göre Türkiye, İtalyan-Habeş savaşı halinde uygulanacak zecrî tedbirlere karşı çıkacak ve İtalyan Hükûmeti'ne Habeşistan'daki hareketlerinde diplomatik ve siyasi destek sağlayabilecektir.¹⁸⁰⁷

İtalya, Habeşistan'a karşı harekete geçmeden evvel Rodos ve Oniki Ada'daki askerî hareketliliği artmış ve bu durum Türkiye'de memnuniyetsizlik ve endişe ile karşılanmıştır. İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği 22 Eylül 1935 tarihli telgrafında “*Adalarda ardi arkası kesilmeyen faaliyetleri sükûnetle seyretmek güçtür*” demektedir. İnönü, 23 Eylül 1935 tarihli telgrafında İtalya Elçisi Galli ile görüştüğünü, Galli'nin Türkiye'nin endişeleri karşısında İtalyan askerî ataşenin gelip her türlü bilgiyi vermeye hazır olduğunu söylediğini belirtmektedir. 26 Eylül 1935 tarihinde İtalyan büyükelçisinden Türk Dışişleri Bakanlığı'na verilen bir notada; Rodos ve Oniki Ada'daki faaliyetlerin kesinlikle Türkiye'ye karşı olmadığı bildirilmektedir. İtalya büyükelçisi, Mussolini'nin kendisine bir mektup gönderdiğini ve Oniki Ada'daki askerî yığının Akdeniz'de meydana gelebilecek beklenmeyen karışıklıklara mâni olmak üzere oluşturulduğunu, kesinlikle ve asla Türkiye'ye karşı olmadığını bildirmesini istediğini ifade etmektedir.¹⁸⁰⁸

İtalyan arşiv belgelerine göre 25-28 Eylül 1935 tarihleri arasında Türk ve İtalyan diplomasi çevrelerinde görüşme trafiğinin yaşandığı görülmektedir. 23 Eylül 1935 tarihinde İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Carlo Galli, Ankara'da İsmet Paşa ile 3 saat süren bir görüşme yapmıştır. Galli, İsmet Paşa'nın kendisine Türkiye'nin İtalya ile dostluğunu yürütmekten yana olduğunu, Rodos ve On İki Ada'daki İtalyan askerî faaliyetleri hakkında direkt iletişim içinde olmak istediğini, Yunan ve İngiliz kaynaklarının İtalya'nın Rodos ve On İki Ada'daki hareketleri konusunda Türk-İtalyan ilişkilerini bozmak üzere yayınlar yapmakta olduklarını söylediğini belirtmektedir. Galli, bu faaliyetler hakkında İsmet Paşa'ya açıklama yapmaya çalıştığını, ancak askerî faaliyetlerin açıklanması için İtalyan Askerî Ataşesi tarafından Türk Genelkurmay Başkanlığına bilgi verilmesinin uygun olacağını bildirmektedir.¹⁸⁰⁹

Galli, 24 Eylül 1935 tarihli raporunda; İtalyan Askerî Ataşesi Albay Mannerini'nin Türkiye Genelkurmay Başkanlığı'na giderek askerî yetkililere adalardaki İtalyan askerî faaliyetleri hakkında bilgi verdiğini, Genelkurmay temsilcilerinin bir çok soru sorduğuna değinmektedir., Bu sorulardan Türkiye'ye yakın adalardaki İtalyan askerî faaliyetlerinden dolayı endişe içinde olduklarını anladığını, Albay Mannerini'nin bu şüphe ve huzursuzluğu

¹⁸⁰⁷ DDI, Seri 8, Cilt II, (1 Eylül 1935-31 Aralık 1935), Belge.72, 9 Eylül 1935, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma,1991, s.62-63.

¹⁸⁰⁸ Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s.11

¹⁸⁰⁹ DDI, Seri 8, Cilt II, (1 Eylül 1935-31 Aralık 1935), Belge.167, 23 Eylül 1935, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma,1991, s.149-151.

yatıştırmaya çalıştığını ancak bunun yeterli olmadığını ve daha fazla açıklama yapabilmek için İtalyan Genelkurmayı tarafından kendisine yetki verilmesinin uygun olacağını bildirmektedir. Galli, Habeşistan’da icra edilecek askerî faaliyetlerin önemine vurgu yapan şu ifadelerde bulunmaktadır: *“İtalya’nın Habeşistan’daki hedeflerinin gerçekleşmemesi, Anadolu’daki özelemlerinin ortaya çıkması konusunda bizi caydıracaktır.”*¹⁸¹⁰

Mussolini, 25 Eylül 1935 tarihli talimatıyla Galli’ye; kendisi adına İsmet İnönü’ye gitmesini, Rodos ve On İki Ada’daki İtalyan askerî faaliyetlerinin Akdeniz’de ortaya çıkması muhtemel bir İtalyan-İngiliz çatışması durumunda adaları korumak maksatlı olduğunu açıklamasını ve Türkiye’ye resmî teminat vermesini bildirmektedir. Mussolini ayrıca adalar üzerindeki Yunan emellerinin dikkate alınmasını ve bir İtalyan-İngiliz çatışmasından Türkiye’nin endişe etmesi gerektiğini belirtmektedir. Mussolini, İtalyan Donanma Bakanlığı’na Rodos ve On İki Ada’daki İtalyan askerî faaliyetleri konusunda Türkiye’ye bilgi verilmesi talimatını verdiğini de kaydetmektedir.¹⁸¹¹ Nitekim Galli, yanında İtalyan Askerî Ataşesi ile 26 Eylül 1935 tarihinde İsmet İnönü ile uzun bir görüşme daha yapacaktır. Bu görüşmede İnönü, Türk-İtalyan ilişkilerinin netleşmesi ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından istenen bilgilerin verilmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir.¹⁸¹²

Pompeo Aloisi tarafından Mussolini’ye gönderilen 25 Eylül 1935 tarihli raporda, Aloisi’nin Tevfik Rüştü Aras ile Cenevre’de yaptığı görüşme hakkında bilgi verilmektedir. Aloisi, İsmet İnönü-Carlo Galli görüşmesi sonrasında Aras’a gönderilen talimatları uygulamanın en iyi yolunun İtalya’ya uygulanması söz konusu olan zecrî tedbirlere karşı çıkmak ve Milletler Cemiyeti Konsey toplantısının ertelenmesini temin etmek olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Aras, yaptırımların uygulanmasının geçerli olmadığını belirtmekte ancak Konsey toplantısının ertelenmesi için çalışacağını ifade etmektedir.¹⁸¹³ Aloisi, 28 Eylül 1935 tarihinde Tevfik Rüştü Aras’ın kendisine gelerek, Türk Hükûmeti’nin İtalyan -Habeş anlaşmazlığı konusunda İtalya’yı desteklemekte olduğunu, bunun için On Üçler Komitesi’nde tek başına İtalya’yı savunduğunu ifade ettiğini bildirmektedir. Aloisi, Aras’a; İtalya’yı desteklemenin en iyi yolunun Konsey huzurunda İtalya’ya yaptırım uygulanmasını kabul etmemek olduğunu belirttiğini ancak Aras’ın bir taahhütte bulunmadığını ilave etmektedir.¹⁸¹⁴

¹⁸¹⁰ DDI, 8/II, Belge.170, 24 Eylül 1935, s.152-154.

¹⁸¹¹ DDI, 8/II, Belge.171, 25 Eylül 1935, s.154-155.

¹⁸¹² DDI, 8/II, Belge.180, 26 Eylül 1935, s.159.

¹⁸¹³ DDI, 8/II, Belge.175, 25 Eylül 1935, s.156.

¹⁸¹⁴ DDI, 8/II, Belge.196, 28 Eylül 1935, s.177.

3.2.8. İtalya'nın Habeşistan'a Saldırısı, Milletler Cemiyeti ve Zecrî Tedbirler Kararı

İtalya-Habeşistan gerginliğinin çözümlenmesi amacıyla Milletler Cemiyeti'nde görüşmeler sürdürülmekte iken İtalya, Stresa Konferansı'ndan sonra Doğu Afrika'ya askerî nakliyatlarını da giderek artırmıştır. Faşist İtalya, Ekim 1935 itibarıyla; Doğu Afrika'da 300 uçak ile hafif tank ve zırhlı araçlarla desteklenen 200.000 kişilik bir askerî gücü, Habeşistan'a saldırı için hazır hale getirmiştir. Askerî güce ilave olarak, yol inşaatlarında çalıştırılmak üzere çok miktarda sivil işçi de bulunmaktadır. İtalyan silahlı kuvvetlerinin İtalya yarımadasından Doğu Afrika'ya, kendi ülkesinden 4000 km. uzaklıktaki Eritre ve Somali'ye intikalleri bütün dünyanın gözü önünde, Akdeniz üzerinden gemilerle ve Süveyş Kanalı kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu intikallerle birlikte Eritre ve Somali'de mevcut yerli İtalyan birlikleri de dikkate alındığında, İtalyan askerî gücünün yaklaşık olarak 250.000 kişilik bir kuvvete ulaştığı kabul edilmektedir. Bu askerlerin 45.000 kişilik kısmının İtalya'dan Doğu Afrika'ya intikali son bir ayda gerçekleştirilmiştir.¹⁸¹⁵

Bazı gazetelerde Habeşistan'ın 500.000 kişilik bir orduya sahip olduğu yazılsa da gerçekte bunların ancak 100.000 kişisi modern tüfekle teçhiz edilmiştir. Gerçekten tam donanımlı olan, Belçika ve İsveçli uzmanlar tarafından eğitilen asker sayısı ise 30.000 civarındadır. Geri kalan askerleri modern savaşın gerektirdiği bilgi, silah ve donanımdan mahrum bulunmaktadır. Bir miktar havana sahip olan Habeşistan ordusunda top bulunmamakta, 12 adet ticari uçak bulunmaktadır.¹⁸¹⁶

Milletler Cemiyeti'nde görüşmeler devam ederken, Mussolini, İtalya'nın Eritre'deki kuvvetlerinin komutanı Emilio De Bono'ya gönderdiği talimatta, başlangıçta savaş ilanı yapılmadan harekete geçileceğini, Haile Selassie'nin seferberlik ilanı yapmış olduğunu, daha fazla beklenmeden 3 Ekim 1935 erken saatlerde ilerlemeye başlamasını bildirmektedir.¹⁸¹⁷

Habeşistan Hükûmeti tarafından, 2 Ekim 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne İtalyan hava ve kara birliklerinin, Musa Ali Dağı'nın doğusundan Habeşistan sınırını geçerek Habeş topraklarına tecavüz ettiklerini, bu durumu protesto ettiklerini bildirmiş ve işgalin incelenmesi için bir Milletler Cemiyeti heyeti veya Fransız Somalisi Hükûmeti tarafından görevlendirilecek bir heyetin bölgeye gönderilmesini ve durumun tespit edilmesini talep

¹⁸¹⁵ **Survey Of International Affairs, 1935, C.II**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1936, s.379.

¹⁸¹⁶ "Habeşistan'ın Silahlı 500.000 Askerî Var", **Tan**, 19 Haziran 1935. **Survey Of International Affairs, 1935, C.II**, s.380.

¹⁸¹⁷ **DDI**, 8/II, Belge.202, 29 Eylül 1935, s.183.

etmiştir.¹⁸¹⁸ Gerçekten de İtalyan Hükûmeti tarafından savaş ilanına bile gerek görülmezsizin, İtalyan kıtaları tarafından 2 Ekim 1935 tarihinden itibaren Habeşistan işgal edilmeye başlanmıştır. Mussolini aynı anda “sivil faşist seferberliği” ilan etmektedir.¹⁸¹⁹

Mussolini 2 Ekim 1935 saat 18.30’da Venedik Sarayı’nın balkonundan, Venedik Meydanı’nda toplanan halka ve tüm İtalya’da meydanlara toplanmış olan 20 milyon İtalyan vatandaşına hitaben ve tüm dünyaya karşı yaptığı tarihi konuşmada şöyle söylemektedir:

“Memleketimizin tarihinde beklenen saat gelmiştir. Aylardan beri aldığımız tedbirler ilerlemiştir. Amaca doğru ilerlemekte olan sadece ordu değildir. Kırk dört milyon İtalyan vatandaşı da ordu ile yürümektedir. İtalya, Habeşistan için 40 yıldır beklemektedir. Fakat artık yeter...Cenevre’de zecrî tedbirlerden bahsediliyor. Fakat ben Fransızların Dünya Savaşı’ndaki İtalyan ölülerinin hatırına hürmet ederek zecrî tedbirlere başvurmayaacağını zannediyorum. İngiliz Milleti’nin vahşi bir millet olarak bilinen bir Afrika memleketi için kanlarını dökeceklerini düşünmüyorum. Bununla beraber, gereken tedbirleri aldık. ‘Ekonomik zecrî tedbirlere fedakarlıkla hareket ederek disiplin ve cesaretle karşılık vereceğiz. Askerî mahiyette tedbirlere karşı da askerî tedbirlerle mukabele edeceğiz.’ Harp hareketlerine karşı, harp hareketleriyle cevap vereceğiz. Bir müstemleke savaşının, bir Avrupa savaşı şeklini almaması için mümkün olan her şeyi yapacağız”¹⁸²⁰

İtalyan Hükûmeti 3 Ekim 1935 tarihinde Surich’in imzasıyla Milletler Cemiyeti’ne göndermiş olduğu telgrafta; Habeşistan’ın uzun süreden beri İtalya ile bir savaşa tutuşmak istediği ve sonunda bunu başardığı belirtilmekte, Habeş kuvvetlerinin 30 km. geri çekilmiş olmasının Habeşlerin yapacağı saldırıya bir hazırlık için yapılmış bir hareket olduğu iddia edilmektedir.¹⁸²¹

Mussolini tarafından, 5 Ekim 1935 tarihinde İtalya’nın Londra ve Paris’teki büyükelçileri aracılığı ile İngiliz ve Fransız hükûmetlerine hitaben dışişleri bakanlarına gönderilen özel mektuplarla, İngiltere ve Fransa ile iş birliği teklifinde bulunduğu, bu iş birliğinin savaşın kısa sürmesine ve barışın tesis edilmesine hizmet edeceği bildirilmiştir.¹⁸²² Dino Grandi Mussolini’nin mektubunu 5 Ekim 1935 tarihinde Hoare’ye teslim ettikten sonra yaptığı açıklamada; Mussolini’nin Milletler Cemiyeti’ne meydan okumadığını, İngiltere’nin İtalya’nın durumunu yanlış anladığını, İtalya’nın mecbur kalmadıkça Milletler Cemiyetinden çekilmeyeceğini belirtmektedir. Hoare tarafından bu mektuba verilen cevapta ise İtalya’nın Habeş meselesinin devamı süresince İngiltere’nin takınmış olduğu tutum konusunda çok ağır bir şekilde yanılmış olduğunu, İtalya tarafından başlatılan askerî harekâtın herhangi bir anlaşmayı giderek zorlaştırmakta olduğunu belirtmektedir. Hoare ayrıca Akdeniz’de İngiltere

¹⁸¹⁸ “Habeşistan’da Harp Başladı”, **Akşam**, 2.Baskı, 2 Ekim 1935.

¹⁸¹⁹ Us, **a.g.e.**, s.96. Bkz. **Ulus**, 3 Ekim 1935

¹⁸²⁰ “Lo Storico Discorso del Duce alla Nazione ed al Mondo”, **Il Popolo d’Italia**, 3 Ekim 1935.

¹⁸²¹ **Ayn Tarihî**, Ekim 1935, S.23, s.135.

¹⁸²² “Mussolini Yeniden Konuşma Teklifleri Yaptı”, **Kurun**, 6 Ekim 1935.

tarafından alınmış olan tedbirin kaldırılması için İtalya tarafından yapılan teklifi uygun bulmadıklarını, İtalya-İngiltere-Fransa arasında yapılacak bir üçlü müzakereyi istemediklerini ifade etmekte ve İtalya Hükûmeti'ne resmî bir cevap verilmeyeceğini açıklamaktadır.¹⁸²³

İngiltere'nin Akdeniz'de bir savaş çıkması halinde Fransa'nın desteğinin ne olacağı konusunda sormuş olduğu soruya Fransa tarafında olumlu bir cevap verilmiştir¹⁸²⁴. İngiltere, Fransa'nın verdiği bu cevaptan tamamen memnun kalmamıştır. Fransa Almanya'nın bir saldırısı halinde benzer desteği İngiltere'nin verip vermeyeceğini sormaktadır.¹⁸²⁵

Adua'nın zaptının 6 Ekim 1935 tarihinde duyulması sonrasında İtalya'da halk tarafından büyük bir sevinç gösterileri yapılmıştır. Bütün Roma, baştanbaşa bayraklarla süslenmiş ve donatılmıştır. Deniz kenarında veya bağ bozumu etkinliklerinde geçirmek üzere giden Roma ahalisi, bu havadisi duyunca şehre dönmüştür. Arabaların, otobüslerin üstüne "Adua bizimdir" ibaresi yazılı olan büyük levhalar takılmıştır. Duvarlara el yazısı ile hazırlanmış olan yaftalar yapıştırılmıştır. Meşaleli ve bayraklı bir kabile, 1896'da Habeş harbinde ölen askerler için dikilmiş olan "Dogali Ölüler Abidesi-*Il Monumento ai Caduti di Dogali*"ne gitmiştir.¹⁸²⁶ İtalyan kuvvetleri 7 Ekim itibarıyla Habeşistan'ın kuzey bölgesinde Aksu-Adua-Adigrat hattını tutmuş oluyordular. İtalyanlar bu hatta durarak durumlarını sağlamlaştırmaya ve takviye almak üzere beklemeye başlamışlardır.

İtalya; Milletler Cemiyeti üyesi ve Afrika'daki nadir bağımsız devletlerden birisi olan Habeşistan'a karşı yaptığı bu tecavüzle, üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12. maddesini ihlal etmiş oluyordu. Milletler Cemiyeti Misakı'na göre bu durumda Misak'ın 16. maddesine göre yaptırım uygulanması gerekiyordu.¹⁸²⁷ İtalya'nın saldırısı üzerine Milletler Cemiyeti 5 Ekim 1935 tarihinde toplanmış ve Altılar Komitesi tarafından hazırlanan rapor, 7 Ekim 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşülerek kabul edilmiştir. Bu raporda; İtalya'nın, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 12, 14 ve 15. maddesi ile yüklendiği sorumluluğunu yok sayarak savaşa başvurmuş olduğu, bu durumda Milletler Cemiyeti

¹⁸²³ "Mussolini Sosyete'ye Meydan Okumamış", **Kurun**, 6 Ekim 1935.

¹⁸²⁴ "Fransa da İngiltere'ye Cevap Verdi", **Kurun**, 6 Ekim 1935.

¹⁸²⁵ "İngiltere Fransız Cevabından Memnun Olması", **Akşam**, 8 Ekim 1935.

¹⁸²⁶ "Adua'nın Zaptı Duyulunca Roma Halkı Birbirine Girdi", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1935.

¹⁸²⁷ Milletler Cemiyeti Antlaşması'nda İtalya'ya uygulanacak yaptırım kararlarına temel teşkil eden 16.maddesi, antlaşmanın 12, 13 ve 14. maddelerini ihlal ederek savaşa başvuran üye ülkeleri, Cemiyetin bütün üyelerine karşı "ipso facto-durumun gereği" bir savaş eyleminde bulunmuş olarak değerlendirmektedir. 16. Maddenin birinci paragrafına göre üyeler yasayı ihlal eden üye ile tüm ticaret ve parasal ilişkilerini hemen kesmeyi yükümlenmektedirler. İkinci paragrafta askerî önlemler öngörülme olmasına karşılık İtalya-Habeşistan meselesinde bu paragraf çalıştırılmayacaktır. Üçüncü paragraf ise yasayı bozan devlet tarafından içlerinden birisine yöneltilebilecek özel önlemlere karşı koymak üzere üye devletlerin karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmesini düzenlemektedir. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp. 03.09.2020.

Sözleşmesi'nin 16.maddesi hükümlerinin derhal uygulanması gerektiği çünkü Milletler Cemiyeti'ne üye devletlerden birisine saldırıda bulunan bir devletin tüm üyelere karşı saldırmış olduğunun kabul edildiği, İtalya'nın resmen savaş ilan etmemiş olmasının fiili durumu değiştirmeyeceği hükmü bulunmaktadır.¹⁸²⁸ Böylece Milletler Cemiyeti Konseyi tarihinde ilk defa 16.maddenin uygulanması yolunda bir adım atmış oluyordu.¹⁸²⁹ Bu arada ABD tarafından 31 Ağustos 1935 tarihinde çıkarılan bir kanunla, çatışmada tarafsız kalınması kararı alınmış ve savaşan taraflara silah satılması yasaklanmıştır.¹⁸³⁰ Bu durum aslında her türlü silahı üretebilen ve üçüncü kişiler aracılığı ile ABD'den silah alabilen İtalya'ya avantaj sağlamış oluyordu. Habeşistan'ın bir silah endüstrisi olmadığı gibi Amerikan pazarı Habeşistan'a kapalıydı.¹⁸³¹

Raporun Konsey'de görüşülmesi esnasında İtalyan temsilci Baron Aloisi, Altılar Komitesi'nin raporunu eleştirerek itirazlarda bulunmuş ve İtalya'nın görüşlerini anlatarak, Roma Hükûmeti'nin Afrika'daki müstemlekelerini korumak üzere güvenlik tedbirleri almak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bundan sonra söz alan Habeşistan delegesi Tekle Havariat, raporun Habeşistan'ı tamamıyla tatmin ettiğini belirterek, Habeş Hükûmeti'nin Milletler Cemiyeti tarafından yapılacak tavsiyeleri büyük bir memnuniyetle dikkate almaya daima hazır olduğunu, Habeşistan'ın Wal-Wal hadisesinde hiçbir kabahatinin olmadığını resmen anlaşıldığını ancak İtalya'nın savaşa yöneldiğini, Habeşistan'ın fakir ve küçük bir devlet olduğundan İtalya gibi bir propaganda bakanlığı kuramamış olduğunu belirtmiştir.¹⁸³²

İtalya'nın Habeşistan'ı işgale başlaması üzerine Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya uygulanacak yaptırımlar konusunda karar alınmadan önce Carlo Galli, Tevfik Rüştü Aras ile Ankara'da yaptığı görüşme hakkında bir rapor göndermiştir. Galli, Aras'ın; Türkiye'nin yaptırımların uygulanması konusunda gayretkeş olmayacağını, Türk-İtalyan ekonomik ilişkilerinin zedelenmesini istemediğini ancak Milletler Cemiyeti karar alırsa uygulamak zorunda kalacağını, askerî yaptırımlar uygulanmasına taraftar olmadığını, bu maksatla topraklarının kullanılmasını izin vermeyeceğini ifade ettiğini bildirmektedir.¹⁸³³

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 10 Ekim 1935 tarihinde yapmış olduğu toplantıda; İtalya'yı Milletler Cemiyeti antlaşması hükümlerini bozmakla itham eden Konsey kararını; 51 olumlu, 1 karşıt (İtalya), 2 çekimser (Avusturya, Macaristan) oyla kabul etmiş ve İtalya'ya

¹⁸²⁸ "Komite 16. Maddenin Tatbikatını İstedi", **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1935.

¹⁸²⁹ "Konsey Komitesi İtalya'nın Paktı İhlal Ettiğine Karar Verdi", **Akşam**, 8 Ekim 1935.

¹⁸³⁰ "Amerika Bitaraf Kalacak", **Akşam**, 2 Eylül 1935.

¹⁸³¹ Sipols,Haalamof, **a.g.e.**, s.61.

¹⁸³² "İtalyan Murahhasın Müdafaası", **Tan**, 8 Ekim 1935.

¹⁸³³ **DDI**, 8/II, Belge.270, 7 Ekim 1935, s.254.

karşı yaptırımlar (zecrî tedbirler) uygulanmasını onaylamıştır. Konsey, yaptırımların uygulanması maksadıyla İtalya ve Habeşistan hariç olmak üzere her üye devletin birer delegesinden (ve onlara yardım edecek birer uzmandan) mürekkep bir Koordinasyon Komitesi kurulmasına da karar vermiştir. Milletler Cemiyeti'nin bu kararı ile İtalya'nın Kellogg Pakı, 1928 İtalya-Habeşistan Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Antlaşması hükümlerini çiğnediği tescil edilmiş oluyordu. Baron Aloisi, yaptığı konuşmada Konseyin kararını doğru bulmadığını tekrar ifade ederek kararı protesto etmiştir.¹⁸³⁴

Milletler Cemiyeti'nin bu tarihi toplantısına Türkiye Delegasyonu, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Genel Sekreter Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti devamlı üyesi Necmeddin Sadık Sadak tarafından temsil edilmektedir. Türkiye, İtalya'yı kışkırtacak bir davranışta bulunmaktan özenle kaçınırken, Koordinasyon Komitesinin bir üyesi olarak yaptırım kararlarına uymakta herhangi bir duraksama göstermemiştir. Komitenin kararlarını hazırlamak ve uygulanmasını takip etmekle görevli Onsekizler Komitesi'nde de yer alan Türkiye; İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği gibi devletler arasında aktif olarak faaliyetlerde bulunmuştur. İsmail Soysal, Türkiye'nin bu tutumunun altında, İtalya'nın bir gün kendisine yöneltebileceği bir saldırı karşısında Milletler Cemiyeti'nin gerekli tepki ve desteği göstermesine bir örnek oluşturması isteği olduğunu belirtmektedir.¹⁸³⁵

İtalya-Habeşistan savaşı esnasında Türk basınının tamamı Habeşistan'ı ve Habeş Kralı Haile Selassie'yi desteklemiştir. İtalya'nın Habeşistan üzerindeki politikasında öne sürdüğü, tarihin yüzlerce yıl gerisinden gelen bir tez olan, “*Habeşistan topraklarının Roma İmparatorluğu döneminden miras kalmış olması*” gerekçesi Türk basını ve kamuoyu tarafından asla haklı bulunmayacaktır.¹⁸³⁶ Şair Nazım Hikmet Ran, “Taranto Babu'ya Mektuplar” adlı eserinde İtalya'da yaşayan Galla'lı bir Habeş delikanlısının Habeşistan'da Taranto Babu adındaki eşine yazdığı şiir-mektupların ağzıyla İtalya-Habeşistan savaşını anlatmakta, İtalyan Faşizmini eleştirmektedir. Ran, İtalyan kuvvetleri tarafından Habeşistan'a saldırmak için mevsim yağmurlarının kesilmesinin beklediği bir dönemi canlandırmak için şöyle yazmaktadır: “*Ne tuhaf şey Taranta-Babu / bizi kendi topraklarımızda öldürmek için / kendi topraklarımızın / baharını bekliyorlar.*”¹⁸³⁷

¹⁸³⁴ “Ellibir Hükümet İtalya'ya Karşı Zecrî Tedbirler Alacak”, **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1935.

¹⁸³⁵ İsmail Soysal, “Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi, 1934-1937”, **Belleten**, C.XLV/I, S.177, Ocak 1981, s.114.

¹⁸³⁶ Örsan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, 14. Baskı, Doğan Kitap yay., İstanbul, 2020, s.109.

¹⁸³⁷ Nazım Hikmet Ran, “Taranto Babu'ya Mektuplar”, **Benerci Kendini Neden Öldürdü**, 6. Baskı, Adam yay., İstanbul, 1992, s.179-216.

Milletler Cemiyeti Konseyinde 11 Ekim-6 Kasım 1935 tarihleri arasında alınan seri kararlarla üye devletler tarafından İtalya'ya zecrî tedbirler (yaptırımlar) uygulanmasına karar verilmiştir.¹⁸³⁸ Zecrî tedbirler kapsamında İtalya'ya silah ambargosu koyulmuş, Habeşistan'a silah satışı serbest bırakılmıştır. Diğer yandan, İtalya'ya mali kredi açılmayacak, İtalyan mallarının dışalımına yasaklar getirilecektir. İtalya'ya yapılacak bazı dışsatım mallarına ambargo (hayvan, kauçuk, boksit, alüminyum, demir, krom vs. maddeler) koyulmuştur. Ayrıca yaptırımları uygulayan devletler arasında ekonomik ve mali destek planlamaları yapılmıştır. Aynı tür maddelerin Habeşistan'a satışı ise serbest olacaktır.

Carlo Galli, 29 Ekim 1935 tarihinde görüştüğü Aras ile Milletler Cemiyeti tarafından ilan edilen zecrî tedbirlere Türkiye'nin katılımıyla ilgili hususlarda müzakere ettiğini rapor etmektedir. Galli, Aras'ın; kömür ve petrol dışındaki maddelerin İtalya için bir sorun yaratmayacağını düşündüğünü, yasaklar listesinin etkisini göstermesinin en az 3-4 ay süreceğini, askerî tedbirler konusuna Türkiye'nin kesin olarak karşı olduğunu belirttiğini bildirmektedir. Galli'nin talebi üzerine Aras, zecrî tedbirlerin Türkiye tarafından ne şekilde uygulanacağı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; Türkiye'nin İtalya'ya satılacak silahı veya verilecek kredisi zaten bulunmamaktadır.¹⁸³⁹

Milletler Cemiyeti'nde uygulanmasına karar verilen zecrî tedbirler oldukça zayıf ve İtalya'nın üstesinden gelebileceği bir seviyede bulunmaktadır. Bu yaptırımlar Milletler Cemiyeti'nin zayıflığını da ortaya koymaktadır. İngiliz devlet adamları zecrî tedbirlerin uzun vadede etkili olacağını düşünerek tedbirler getirmekte iken, Mussolini de generallerini Habeşistan'da mümkün olduğunca kısa sürede sonuç alınması için zorlamaktadır.¹⁸⁴⁰

Mussolini Milletler Cemiyeti'nin bu kararları karşısında akıllıca hareket ederek tüm devletleri karşısına almak yerine şu açıklamayı yapmaktadır: “*İtalya, bu zecrî tedbirleri; disiplin, tasarruf ve fedakârlık sayesinde karşılayacaktır.*” Mussolini diğer yandan, Habeşistan'ı almasına engel olabilecek zecrî tedbirleri uygulayacak herkesle savaşacağını da açıklamaktadır. Mussolini zecrî tedbirlerden birinci olarak İngiltere'yi sorumlu tutmakta olduğunu şöyle açıklamaktadır: “*Evet, elli millet karar veriyor. Ancak bunların başında bir millet vardır.*”¹⁸⁴¹

Zecrî tedbirler, Milletler Cemiyeti'ne o tarihlerde kayıtlı olan 58 devlet arasından bazı kalemlerde 50'si tarafından bazı kalemlerde ise 52'si tarafından 18 Kasım 1935 tarihinden

¹⁸³⁸ “İtalya'ya Karşı Alınan Tedbirler Genişletiliyor”, **Akşam**, 6 Kasım 1935.

¹⁸³⁹ **DDI**, 8/II, Belge.514, 29 Ekim 1935, s.483-486.

¹⁸⁴⁰ Broad, **a.g.e.**, s.62.

¹⁸⁴¹ Churchill, **Çörcil Anlatıyor**, C.I, s.222.

itibaren uygulanmaya başlamıştır. Dört devlet (Avusturya, Arnavutluk, Macaristan ve Paraguay) ise bu tedbirlere hiç katılmamıştır.¹⁸⁴²

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti tarafından tespit edilen zecrî tedbirlere iştirak etmesi hakkındaki kanun tasarısı 13 Kasım 1935 tarihinde TBMM'nde görüşülmüştür.¹⁸⁴³ Meclis'teki görüşmeler esnasında Afyon Milletvekili Berç Türker tarafından şu görüşler dile getirilmektedir: “*Avrupa diplomasisi esrarengiz bir muammadır. Yarın İngiltere ve Fransa devletleri İtalya ile anlaşabilirler ve bizim zecrî tedbirlere iştirakimiz ticari ve siyasi menfaatlerimize dokunabilir*” Buna karşılık Tevfik Rüştü Aras tarafından yapılan açıklama şöyle olacaktır:

*“İtalya-Habeş ihtilaflıyla ancak Milletler Cemiyeti kararlarının bizi mecbur ettiği ölçüde uğraşıyoruz. Bunun dışında tam bir tarafsızlığa riayet ederek işe karışmak istemiyoruz. İtalya ile münasebatımız, evvelki yıl, on sene uzatılan, tarafsızlık ve dostluk antlaşması çerçevesi içindedir ve son zamanlarda daha iyileşmiştir. Habeşistan ile münasebetimiz normal bir haldedir. Hükûmetimiz, kendisini ağır mesuliyetlerle karşı karşıya bulunduran bugünün vakalarını bir taraftan İtalya ile iyi münasebetlerimizi diğer taraftan uluslar sosyetesine karşı olan vazifelerimizi göz önünde tutarak dikkatle takip etmek mecburiyetindedir...Memleketimizin müdafaası eksik veya zayıf şeraite tabi olan yerleri üzerinde hepimizin dikkat ve hassasiyetinin böyle huzursuz zamanlarda daha artmış olacağına şüphe yoktur. Bu sözlerimle boğazların vaziyetine işaret ettiğim derhal yüksek dikkatinizden kaçmamıştır.”*¹⁸⁴⁴

TBMM'de yapılan bu görüşmeler sonucunda zecrî tedbirlerin uygulanması hususunda ittifakla hükûmete yetki verilmiştir.¹⁸⁴⁵ Böylece Türkiye tüm kararlara iştirak etmiş ve zecrî tedbirlere 18 Kasım 1935 tarihinden itibaren katılmaya başlamıştır.¹⁸⁴⁶ Türkiye bu dönemde 29 Kasım 1935 tarihinde almış olduğu bir kararla İtalya'ya Milletler Cemiyeti tarafından belirlenen zecrî tedbirler listesinde olmayan kömür ihracatına devam etmiştir.¹⁸⁴⁷ İtalya kendisine karşı zecrî tedbirleri uygulayan ülkelere karşı kendisi de ambargo uygulamış ve bunun sonucunda İtalyan ekonomisi de bu uygulamadan ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Mussolini, İtalya'ya karşı uygulanan zecrî tedbirleri onur meselesi yapmakta ve bu dönemin en az zararla atlatılması için İtalya dışında yaşayan İtalyanlardan da destek almaya çalışmaktadır.¹⁸⁴⁸

¹⁸⁴² “Zecrî Tedbirler Dün Başladı”, **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1935. Zecrî tedbirler, Milletler Cemiyeti'ne kayıtlı 58 devlet arasından bazı kalemlerde 50 veya 52'si tarafından uygulanmıştır. 4 devlet (Avusturya, Arnavutluk, Macaristan ve Paraguay) ise bu tedbirlere hiç katılmamıştır.

¹⁸⁴³ “Kamutay Zecrî Tedbirler Layihasını Bugün Görüşecek”, **Kurun**, 13 Kasım 1935.

¹⁸⁴⁴ **TBMM ZC**, Devre.V, C.6, İçtima.I, 5. İnkat, 13 Kasım 1935, s.51-53.

¹⁸⁴⁵ “Zecrî Tedbirler Layihası Kabul Edildi”, **Akşam**, 14 Kasım 1935. “Hükûmete Selâhiyet Verildi”, **Kurun**, 14 Kasım 1935.

¹⁸⁴⁶ Bakanlar Kurulu Kararnamesi, **Resmî Gazete**, 17 Kasım 1935.

¹⁸⁴⁷ “La Turchia Continua’ Fornire Carbone all’Italia”, **Il Giornale d’Italia**, 1 Aralık 1935.

¹⁸⁴⁸ Çelebi, **Türkiye-İtalya Siyasi...**, s.488-489.

Falih Rıfık Atay, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin gelişmekte olduğunu ancak Habeşistan meselesi ile bunun sekteye uğradığını belirtmektedir. İtalya-Habeşistan meselesinde Türkiye'nin konumunun iki devletin dostça ve adaletçe anlaşmalarını isteyen iyicil bir tarafsızlık olduğunu, Meclis'te görüşülecek zecrî tedbirlerle ilgili tasarının Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyesi olmasından kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek vazifesiyle ilgili bulunduğunu, dost bir memlekete karşı böyle kararlar almak zorunda olmanın Türkiye'yi memnun eden bir olay olmadığını kaydetmektedir.¹⁸⁴⁹

Bu arada İtalyan basınında zecrî tedbirlere katılan devletlerin İtalya'ya karşı sorumlulukları hatırlatılmakta ve İtalyan kamuoyunda yoğun protestolar yapılmaktadır.¹⁸⁵⁰ Zaman gazetesinde yayımlanan bir makalede; İtalyan halkı tarafından zecrî tedbirler dolayısıyla gösterilen tepkilerin ve bunun İtalyan basınında yer almasının normal olduğunu ancak İtalyan kuvvetlerinin Habeşistan'da çoluk, çocuk, kadın, erkek demeden hava bombardımanlarıyla yüzlerce Habeşliyi öldürmesinin de kabul edilemeyeceği belirtilmektedir.¹⁸⁵¹

Milletler Cemiyeti tarafından alınan kararlar doğrultusunda zecrî tedbirleri uygulayan ve İtalya'nın açık tehdidine maruz kalan Türkiye, İtalya'ya verilecek cevabın Balkan Paktı devletleri ile aynı olması ve diğer yandan Fransa ve İngiltere'nin notaları ile aynı mealde bulunmasına gayret etmiştir. Bu arada İngiltere Büyükelçisinden Türk Dışişleri Bakanlığı'na verilen notada, İtalya'nın protesto notasına cevap verirken Milletler Cemiyeti üyesi devletler ile dayanışma yapılması hususu vurgulanmaktadır. Zaten daha İtalyan notası verilmeden önce Tevfik Rüştü Aras, Cenevre'den gönderdiği telgrafta Balkan Paktı üyelerini İngiltere ve Fransa ile sıkı temasta bulunmasının gereğine işaret etmektedir.¹⁸⁵² İtalya'nın notası meselesinde sonuç olarak dört Balkanlı devlet aynı surette hareket ederek İtalya'ya verilecek cevap konusunda anlaşmışlardır. Türkiye Hükûmeti 25 Kasım 1935 tarihinde İtalya'ya verdiği notada şu noktalara vurgu yapmıştır:

*“Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti bizzat İtalya-Habeşistan anlaşmazlığı ile doğrudan doğruya alâkadar değildir. Ancak, Milletler Cemiyeti azası sıfatıyla ve paktın maddelerini tatbik hususunda yapmış olduğu resmî taahhütlere bağlı olacaktır. Bu ihtilafa dair Cenevre’de yapılmış olan müzakerelere iştirak etmiş ve şimdiki halde müştereken alınmış olan tedbirlerle iştirak etmekte bulunmuştur. Türkiye Hükûmeti İtalya’ya karşı olan dostane hislerine rağmen...kendisine düşen taahhütlere uymak mecburiyetinde kalmıştır.”*¹⁸⁵³

¹⁸⁴⁹ Falih Rıfık Atay, “Zecrî Tedbirler”, **Ulus**, 13 Kasım 1935.

¹⁸⁵⁰ “I Paesi Sanzionisti Post idi Fronte alle Loro Responsabilita”, **Il Popolo d'Italia**, 14 Kasım 1935.

¹⁸⁵¹ “Karışmak İstemiyorduk Ama...”, **Zaman**, 24 Kasım 1935.

¹⁸⁵² **Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, 1935-1939**, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s.12.

¹⁸⁵³ Notanın Metni için bkz. **Aynı Tarihi**, Aralık 1935, Sayı.24, s.79.

İtalya'ya uygulanmasına karar verilen zecrî tedbirlerle ticaret durdurulmuş ve bazı malların ticareti engellenmiş olmakla birlikte, bu önlemler İtalya'nın Habeşistan'da yürütmekte olduğu harekâtı engelleyecek vasıflara sahip değildir. Petrol zecrî tedbirler listesine alınmamış ve Süveyş Kanalı kapatılmamıştır. Eden, Aralık 1935 tarihinde Dışişleri Bakanı olduktan sonra, petrolün de yaptırımlar listesine eklenmesini istemesine rağmen, Fransa buna karşı çıkınca bu yapılamayacaktır. Fransa'da Laval'in yerine Flandin'in Dışişleri Bakanı olmasından sonra da petrolün yaptırımlara dahil edilmesi sağlanamayacaktır. Flandin, Alman tehlikesine karşı, İtalya'dan kaybedeceklerini İngiltere'den istemekte ve İngiltere'nin garantisini istemektedir. Bu sırada İngiltere'de genelde Alman yanlısı ve Fransız karşıtı bir siyasal ortamdan bahsedilmektedir.¹⁸⁵⁴

Milletler Cemiyeti'nde Eden'in liderliğinde İtalya'yı saldırgan ilan ettikten sonra; yaptırımların uygulanması, askerî tedbirler alınması, bu kapsamda İngiliz ve Fransız donanmalarının müşterek operasyon yapması, Süveyş kanalının kapatılması gibi konular görüşülmesine karşılık İngiltere ve Fransa'nın anlaşamamaları nedeniyle bu konularda bir karar alınamayacaktır. İngiltere ise tek başına hareket etmeye hazır olmadığından Fransa'nın yaptığından daha fazlasını yapmamak kararı alacaktır. Böylece İngiltere ve Fransa, Habeşistan krizinin başlangıcından itibaren Mussolini'yi dengelemek fırsatını kullanamayacaklardır.¹⁸⁵⁵

Churchill hatıralarında İngiltere Hükûmeti ve Başbakan Baldwin tarafından Habeşistan meselesinde yürütülen politikayı acı bir şekilde eleştirmektedir. Churchill'e göre; İngiliz Hükûmeti, kendi iç politika hesapları yüzünden büyük bir insanlık davasının bayraktarlığını yaptığını ilan ederek kendisini ortaya atmış, Milletler Cemiyeti'nde elli milleti harekete geçirmiş ancak gerçeklerin sert manzarası ile karşılaşınca ürkmüş ve geri çekilmiştir. Churchill'e göre; İngiltere, bunun sonucunda Habeşistan'ın işgal edilmesini engelleyemediği gibi İtalya ile düşman durumuna gelmiş ve Milletler Cemiyeti'ni iflasa uğratmış ve fiili olarak hayatına son verecek derecede zedelemiştir.¹⁸⁵⁶ Churchill, Milletler Cemiyeti'nde alınmış olan zecrî tedbirlerin son derece yetersiz olduğunu belirtmektedir. Zecrî tedbirler için meydana getirilmiş olan komisyonun İngiltere ve Fransa'nın baskılarıyla almış olduğu kararların İtalya ile bir savaş çıkarmayacak şekilde uygulandığını kaydeden Churchill, petrolün yasaklanması halinde İtalya'nın savaşa devam edemeyeceğini belirtmektedir. Churchill ayrıca, İngiliz donanmasının kullanılması veya Süveyş Kanalı'nın İtalyan askerî nakliyatına kapatılması

¹⁸⁵⁴ Broad, **a.g.e.**, s.75-76.

¹⁸⁵⁵ Broad, **a.g.e.**, s.61.

¹⁸⁵⁶ Churchill, **Çörcil Anlatıyor**, C.I, s.237-239.

konusunun ise hiçbir zaman İngiliz Hükûmeti'nin gündeminde olmadığını ifade etmektedir. İngiliz deniz ve hava kuvvetlerinin İtalyan deniz ve hava kuvvetlerinden çok daha fazla güçlü olduğunu belirten Churchill, İngiliz Hükûmeti'nin “barışı sevmesinin” daha büyük felaketlere kapı araladığını, Mussolini'nin blöfünün başarılı olduğunu ve Hitler'in bu durumdan kendisine göre önemli neticeler çıkardığını kaydetmektedir.¹⁸⁵⁷

Zecrî tedbirler konusunda Mussolini'yi en çok endişeye düşüren mesele İtalya'nın savaş makinesinin çalışması için muhtaç olduğu ve tam olarak dışarıya bağımlı olduğu petrol konusu olacaktır. Petrolün zecrî tedbirler arasında yer almaması nedeniyle bir etkisi olmayacaktır. Diğer yandan kömür ve çelik de listede yoktur. Süveyş kanalı kapatılmamıştır. Listede bulunan alüminyum ise İtalya'da bol miktarda mevcuttur. Akdeniz'de bir savaştan çekinmekte olan İngiltere ve Fransa, Almanya'ya karşı İtalya'yı yanlarında tutmak pahasına Milletler Cemiyetinde bu tedbirleri aldırılmamışlardır. Ayrıca Mussolini, iktidardan düşmesi halinde komünizmin İtalya'da iktidara gelebileceğinden endişe etmektedir.

İtalya'da hükûmet zecrî tedbirlere karşılık olarak altın ve demir stoklamaya çalışmaktadır. Parklardaki parmaklıklar sökülmekte, evlerden demir karyolalar toplanmaktadır. Toplamayı yapan kamyonların üzerinde bulunan ve Cumhuriyet gazetesinde yer alan afiş de ilginçtir: “*Molti Nemici-Molto Honore: Çok Düşman-Çok Onur.*”¹⁸⁵⁸

İtalya'nın Habeşistan'a taarruz etmeye başlamasıyla İtalya'nın Menteşe adalarında yapmış olduğu yığının hedefi de belli olmuş ancak bu gelişme Türkiye'yi rahatlatmaktan ziyade büsbütün huzursuz kılacak bir nitelik halini almıştır¹⁸⁵⁹. İtalya'yı yakından izleyen Türkiye için, İtalya'nın Habeşistan saldırısı bardağı taşıran son damla olmuştur. Türkiye artık başının çaresine bakmak zorunda olduğunu, kendisine Milletler Cemiyeti tarafından verilmiş olan garantilerin gerçek durumda hiçbir değerinin olmadığını bir kez daha teyid etmiş oluyordu.¹⁸⁶⁰ İtalya'nın Habeşistan'a saldırısının başlamasıyla birlikte Türk kamuoyunda İtalya'ya karşı kuşkulu ve güvensiz hava daha da yoğunlaşmıştır. Türkiye, sınırlı da olsa Habeşistan'a yardım etmeye çalışmış, bu arada Kızılai tarafından Habeşistan'da güç durumdaki bölgelere yardım ulaştırılmıştır.¹⁸⁶¹

¹⁸⁵⁷ Churchill, *Çörcil Anlatıyor, C.I*, s.224-226.

¹⁸⁵⁸ Resim: “*Molti Nemici-Molto Honore*”, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1935.

¹⁸⁵⁹ Gürün, *Savaşın Dünyası ve Türkiye, C.II*, s.467.

¹⁸⁶⁰ *Montreux ve Savaş Öncesi...*, s.5.

¹⁸⁶¹ Türkkiye Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, İleri yay., İstanbul, 2008, s.56.

3.2.9. Fransa-İngiltere (Laval-Hoare) Antlaşması

İngiltere ve Fransa bir taraftan da İtalya ile anlaşma zemini aramaktan da geri kalmayacaklardır. Koordinasyon Komitesi'nin 2 Kasım 1935 tarihli toplantısında Hoare ve Laval tarafından İtalya ile uzlaşma konusunun gündeme getirilmesi Türkiye ve diğer devletler tarafından hayretle karşılanacak ve büyük bir tepkiye neden olacaktır.¹⁸⁶²

İngiltere'de 14 Kasım 1935 tarihinde yapılan genel seçimlerde iktidarda bulunan Başbakan Stanley Baldwin liderliğindeki Muhafazakâr Parti oyların %47'sini alarak 387 milletvekilliği kazanmıştır. Böylece toplam 615 sandalye bulunan Avam Kamarasında çoğunluğu tekrar elde etmiştir. Seçimlerden önce İtalya'nın Habeşistan'daki emellerine karşı çıkan ve İngiliz kamuoyu tarafından büyük ölçüde desteklenen Baldwin Hükûmeti, seçimleri kazandıktan sonra bu politikasını aynı şekilde sürdürmek konusunda artık o kadar istekli değildir. Baldwin'in esas siyaseti ne pahasına olursa savaş çıkmaması ve silahlanma işine esaslı bir şekilde girişilmemesidir. Bunun sonuçlarından birisi de Hoare-Laval antlaşmasıyla görünür olacaktır.¹⁸⁶³

İngiltere'nin rehberliğindeki Milletler Cemiyeti'nin İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı karşısında izlediği siyaset sonucunda İtalya, Almanya'nın yanında yer almış bulunmaktadır. 7 Ocak 1935 tarihinde imzalanan Laval-Mussolini antlaşması ile İtalya'ya Habeşistan'da serbestlik tanıyan ve sonrasında imzalanan askerî anlaşma ile Alplerde İtalya karşısında bulundurduğu 18 tümenini Almanya sınırında kullanma fırsatını elde etmiş olan Fransa, İtalya'nın Almanya'ya yaklaşması sonrasında bu durumun değişmesi ihtimalinden dolayı endişe içinde bulunmaktadır. Fransa, bu gelişmeler karşısında İngiltere'nin desteğinin ne olacağını sorduğunda, bu desteğin ancak 2 tümen asker olacağı cevabını alması Fransa'nın endişelerini iyice artırmıştır. Diğer yandan, İngiltere ile Almanya arasında Haziran 1935 tarihinde imzalanmış olan deniz antlaşması ile Versay Antlaşması'na aykırı olarak Almanya'nın deniz silahları üretiminde sınırlarının kaldırılmış olması Fransa'da endişeyi oldukça artıran faktörlerden birisi olacaktır. Milletler Cemiyeti üye ülkeleri tarafından uygulanmakta olan zecrî tedbirlerden oldukça etkilenen İtalya, buna rağmen Habeşistan'daki faaliyetlerini azaltmamıştır. Diğer yandan, savaş sırasında sivil halka karşı da dahil olmak üzere kullanılan ağır silahlar ve zehirli gaz nedeniyle dünya kamuoyunun tepkisini çeken Mussolini, bir anlaşma zemini aramaktadır.

¹⁸⁶² Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına...", s.116.

¹⁸⁶³ Laval-Hoare Antlaşması'nın değerlendirilmesi için bkz. Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.I**, s.230-235.

İngiltere ve Fransa'nın karşılıklı endişeleri ve siyasal hesapları ile İtalya'nın Habeşistan'da düştüğü zor durum görüşmeler için zemin hazırlamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Samuel Hoare 7 Aralık 1935 tarihinde Paris'e gelerek burada Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Pierre Laval ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler devam ederken 7 Aralık'ta İtalyan Meclisinde Mussolini şöyle konuşmaktadır: “*Ne kuşatma ne de ittifaklar ne kadar çok olursa olsunlar bizi hedefimizden döndüremeyeceklerdir. İtalya bunlara karşı en şiddetli bir suretle mukabeleye kesinlikle azmetmiştir.*” 12 Aralık 1935 tarihinde uygulanmaya başlayacak olan petrol ambargosunun kötü sonuçlar doğurabileceğini vurgulayan Mussolini, zecrî tedbirlerin İtalya'yı manevi olarak yaraladığını, Milletler Cemiyeti'nin şimdiye kadar hiçbir zaman ve yerde uygulanmayan yaptırımları İtalya'ya uyguladığını, İtalya'nın biricik hatasının köleleri serbest bırakmak olduğunu, İtalya'nın Doğu Afrika'da elli yıldan beri rüçhan hakkına sahip olduğunu, ancak İtalya'nın ham maddelerden mahrum olduğunu ifade etmektedir. Habeşistan konusunda İtalya'nın asgari taleplerini Ekim ayında bildirdiğini, daha fazla müzakere etmenin yararlı olmadığını belirten Mussolini, siyasal görüşmelerin başlasa dahi sonuçlanamayacağını belirtmektedir.¹⁸⁶⁴

Kamuoyunda Mussolini'nin bu konuşmasının Laval-Hoare görüşmelerini olumsuz olarak etkilediği değerlendirilmektedir¹⁸⁶⁵. Buna karşılık Laval-Hoare görüşmelerin tamamlanmasından sonra 8 Aralık 1935 tarihinde demeç veren Laval şöyle söylemektedir: “*Sir Samuel Hoare ile tam bir anlaşma yaptık. Elde ettiğimiz neticeden çok memnunuz. Barışı korumak için bulduğumuz formülleri Milletler Cemiyeti'ne ve İtalya'ya bildireceğiz. Artık son söz Roma'nındır.*”¹⁸⁶⁶

Habeşistan topraklarının İtalya ile Habeşistan arasında paylaşılmasını içeren İngiliz-Fransız antlaşması ile İtalya'nın Habeşistan üzerindeki istekleri fiilen karşılanmakta, geniş araziler İtalya'ya verilmektedir. İngiliz kabinesi tarafından isteksizce 9 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen bu antlaşmanın metni 13 Aralık 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne bildirilmiştir. Habeşistan Kralı Haile Selassie'ye gönderilmeden önce 10 Aralık 1935 tarihinde basına sızan ve büyük bir tepki yaratan antlaşmada İtalya'ya verilecek arazi İtalya'nın savaşa başlamadan önce talep ettiklerinden çok daha fazladır. Fransa ile İngiltere tarafından tanzim edilmiş olan tekliflere dair gelen haberler, Milletler Cemiyeti çevrelerini de

¹⁸⁶⁴ “Parla Mussolini”, **Il Popolo d'Italia**, 8 Aralık 1935.

¹⁸⁶⁵ “Mussolini Bir Söylevle Son Sulh Teşebbüsünü de Suya Düşürdü”, **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1935. “Mussolini Haklarımız Tanınmadıkça Sulh Yoktur” dedi., **Akşam**, 8 Aralık 1935.

¹⁸⁶⁶ “Bir Hal Çaresi Bulundu”, **Tan**, 9 Aralık 1935.

hayrete düşürmüştür. Birçok delegeler İtalya'ya verilen imtiyazların genişliği karşısında hayrete düşmüşler ve bu haberlerin doğruluğuna inanmamaktadırlar.¹⁸⁶⁷

Laval-Hoare Planı 11 Aralık 1935 tarihinde Habeşistan Dışişleri Bakanına sunulmak üzere Addis Ababa'ya ulaştırılmıştır. Habeşistan'ın Paris Büyükelçisi, bu plan hakkındaki Habeşistan Hükûmeti'nin görüşünü şöyle açıklamaktadır: " *Eğer İtalya'ya arazi vermek söz konusu olursa, mütecavize teslim olmaksızın tek bir Habeşli kalıncaya kadar mücadeleye devam edeceğiz.*"¹⁸⁶⁸

Laval-Hoare Planının Milletler Cemiyeti'ne intikal etmesinden sonra 18 Aralık 1935 tarihinde Habeş delegesi tarafından Milletler Cemiyeti'ne verilen bir nota ile Fransız- İngiliz barış tekliflerinin kabule değer olmadığı belirtilmektedir.¹⁸⁶⁹ Cenevre'deki onca mücadele, engelleme ve yaptırımlara rağmen, Mussolini'nin saldırganlığının ödüllendirildiğini gören kamuoyunda büyük bir üzüntü ve öfke meydana gelmiştir. Gazete bürolarına protesto telgrafları ve mektupları yağmaktadır. İngiliz halkında ve politik çevrelerde İngiliz kabinesine güven kaybolmuştur. Hükûmetin istifası istenmektedir. Bu baskıların sonucunda daha önce onay verilmiş olan Laval-Hoare planı bu kez aynı İngiliz Kabinesi tarafından 18 Aralık 1935 tarihinde reddedilecektir. Başbakan Baldwin ağır bir darbe almıştır.¹⁸⁷⁰ Hoare ise 18 Aralık 1935 tarihinde istifa etmek zorunda kalacaktır.¹⁸⁷¹

3.2.10. İtalyan-Habeş Meselesinin Savaşla Çözülmesi

Bu dönemde Mussolini tarafından, yavaş ve emniyetli bir şekilde güneye doğru ilerlemeye çalışan Emilio de Bono eleştirilmekte ve performansından memnun olunmayan Bono'nun azledileceği belirtilmektedir. De Bono ise arazi şartlarının zorluğu, su ve yiyecek kıtlığı, Habeşlerin karşı koyması gibi sebeplerle ilerleme sağlanamadığını belirtmekte, sonu felaketle sonuçlanabilecek bir taarruza kalkışmak ve bunun sorumluluğunu almak istemediğini belirtmektedir.¹⁸⁷² 1896 Adua bozgununun travmasını tekrar yaşamak istemeyen De Bono oldukça temkinli hareket etmektedir ancak Mussolini'nin beklemeye tahammülü yoktur. Mussolini tarafından, gerekli gelişmeleri sağlayamayan De Bono'nun yerine, Kasım 1935'te Habeşistan'daki İtalyan ordusunun yeni komutanı olarak Mareşal Pietro Badoglio atanacaktır.¹⁸⁷³ Badoglio'nun yönetimindeki İtalyan ordusu, atalet döneminden sonra Şubat

¹⁸⁶⁷ "Teklifler Milletler Cemiyeti'nde hayret Uyandırmıştır", **Ulus**, 11 Aralık 1935.

¹⁸⁶⁸ "Habeş Hükûmeti", **Ulus**, 12 Aralık 1935.

¹⁸⁶⁹ "Sulh Teklifleri Suyu Mı Düştü", **Ulus**, 19 Aralık 1935.

¹⁸⁷⁰ Lewis Broad, **Sir Anthony Eden**, Hutchinson and Co., Londra, 1955, s.63-64.

¹⁸⁷¹ "Sir Samuel Hoare İstifa Etti", **Ulus**, 19 Aralık 1935.

¹⁸⁷² Kâzım Karabekir, **İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi**, Emre yay., İstanbul, 1995, s.66-67.

¹⁸⁷³ **Survey Of International Affairs, 1935, C.II**, s.382-385.

1936 ayı ortasından itibaren, çağın askerî teknolojisinin tüm imkanlarının yanı sıra zehirli gazlar da kullanarak güneye doğru ilerlemeye başlamıştır. Silah, donanım ve sevki idare bakımından İtalya'ya göre oldukça zayıf olan Habeşistan düzenli ordusu İtalyanlara karşı yaptığı taarruzlarda başarı elde edemeyecektir. Habeş ordusu muharebeleri kaybederek geri çekilmekte ve giderek savaşı kaybetmektedir. 1 Mart 1936 tarihinde Kuzey Habeşistan'da yaşanan çatışmalar, savaşın önemli dönüm noktalarından birisi olacaktır. Ras Kassa ve Ras Seyyum komutasındaki Habeş orduları silah ve teknoloji olarak oldukça üstün olan İtalyan kuvvetlerinin taarruzları neticesinde büyük zayıflıklar vererek ve bozularak geri çekilmiştir. İtalyan kuvvetleri stratejik coğrafi kesimlerini ele geçirmişlerdir. İtalyan Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklar geri çekilmekte olan Habeş birliklerini bombalamaktadır. İtalyan satıl kuvvetlerinin hedefi Aşiangi Gölü'ne ulaşmaktır.¹⁸⁷⁴ Zafer haberleri ve Mareşal Badoglio'nun gönderdiği savaş raporları İtalyan gazetelerinin manşetlerinde yer almaktadır.¹⁸⁷⁵ Mussolini, Mareşal Badoglio'ya 2 Mart 1936 tarihinde gönderdiği şu telgraf ile zaferini kutlamaktadır:

*“Ras Kassa ve Ras Seyyum ordularına karşı elde edilen ezici muvaffakiyet bütün İtalyanların kalplerini sevinçle doldurmuştur. Ekselanslarının dehası ve millî Eritre kıtalarının sınırsız cesaretleri sayesinde elde edilen bu zafer, Faşist İtalya'nın tarihinde ebedi olarak hak edilmiş olarak kalacaktır. İtalyan milletinin selam ve minnettarlığını, muharebeye iştirak etmiş olan bütün kıtalara bir emri yevmi ile tebliğ buyurunuz. Yaşasın İtalya, yaşasın Kral.”*¹⁸⁷⁶

Milletler Cemiyetinde İtalya'nın bu başarılarından sonra zecrî tedbirlerin gevşetilebileceği görüşleri yükselmekte iken, İngiltere tarafından zecrî tedbirlere petrolün de eklenmesi teklif edilmiştir. Fransa ise taraflar arasında bir anlaşma zemini bulmak için gayret göstermektedir. Flandin her iki taraf da son bir barış teklifinin yapılmasını istemiş ve bu teklif On Üçler Komitesinde kabul edilmiştir. Teklif 4 Mart 1936 tarihinde taraflara gönderilecektir.¹⁸⁷⁷ Bu girişimlerden de bir sonuç alınamayacak ve İtalyan kuvvetleri güneye doğru Gondar ve Koram istikametlerinde ilerlemeye devam edeceklerdir.

Bu dönemde gelişmeleri dikkatle izlemekte olan Hitler, İngiltere ve Fransa'nın İtalya-Habeşistan savaşıyla meşgul olmasından faydalanarak, kendi generallerinin tehlikeli bularak karşı çıkmalarına rağmen, askerlerini Ren Bölgesi'ne sokmaya karar vermiştir. Hitler, İngiltere ve Fransa'nın kendisine tepki gösteremeyeceğini değerlendirmektedir. Hitler'in, Milletler Cemiyeti'nin uluslararası politikada etkin olmadığı ve Almanya'nın kendi güvenliğini kendisinin sağlamak ihtiyacında olduğunu gerekçe göstererek, 7 Mart 1936

¹⁸⁷⁴ “Ras Kassa'nın Ordusu Dağıldı”, **Akşam**, 2 Mart 1936.

¹⁸⁷⁵ “Verso i Gangli Vitali dell'Impero Etiopico”, **Il Popolo d'Italia**, 8 Nisan 1936.

¹⁸⁷⁶ “Mussolini'nin Selam ve Minnettarlığını Bildiren Bir Telgraf”, **Akşam**, 3 Mart 1936.

¹⁸⁷⁷ “Cenevre'de Hava Birden Değişti”, **Akşam**, 3 Mart 1936.

tarihinden itibaren Ren Bölgesi'ne Alman askerlerinin sokulması için emir vermiş ve işgal gerçekleşmiştir.¹⁸⁷⁸ Bu olayla birlikte tüm dikkatler bir anda Habeşistan'dan Avrupa'ya kayacaktır. Böylece uluslararası bunalım ve istikrarsızlıktan bir kez daha totaliter ve saldırgan bir devlet yararlanmış oluyordu.¹⁸⁷⁹ Hitler'in değerlendirmesinde haklı olduğu 19 Mart 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti'nde Almanya'nın bu eyleminin sadece Versay ve Locarno antlaşmalarını ihlal ettiğine dair bir durum tespiti ve bu antlaşmaları imzalayan devletlere durumun bildirilmesi kararı¹⁸⁸⁰ ile geçiştirilmesi ile anlaşılacaktır. Habeşistan savaşı nedeniyle İngiltere ve Fransa ile olan ilişkileri oldukça gergin olan İtalya, bu kriz süresince Almanya aleyhine hiçbir tavır göstermeyecek ve iki diktatör biraz daha birbirlerine yaklaşacaklardır.¹⁸⁸¹

İtalyan ordusunun güneye doğru ilerlemesine engel olmak isteyen Habeşistan düzenli ordusu, Haile Selassie komutasında, 31 Mart 1936 tarihlerinde Aşiangi Gölü kuzeyindeki Mai Chio bölgesinden İtalyan mevzilerine taarruz etmişler ve başlangıçta önemli başarılar elde etmişler ancak İtalyanları mevzilerinden söküp atamamışlardır. Habeş kuvvetleri, İtalyanların etkili topçu, makineli tüfek ateşleri ve hava taarruzları karşısında önemli kayıplar vererek 3 Nisan'dan itibaren geri çekilmeye başlamışlardır.¹⁸⁸²

Bunu gören İtalyan ordusu mevzilerinden çıkarak ileri harekete başlamıştır. Bu muharebeden sonra ilerlemeye devam eden İtalyan kuvvetleri Nil Nehrinin kaynaklarının bulunduğu Tsana Gölü çevresine ulaşmış bulunmakta olmalarının İngiltere'nin çıkarlarını fazlasıyla etkilemesi nedeniyle İngiliz tarafında rahatsızlık yaratacaktır.¹⁸⁸³ İtalyan tarafı bir açıklama yaparak; Mussolini'nin daha önce 3 Şubat 1936 tarihinde ifade etmiş olduğu gibi, İtalya'nın İngiliz çıkarlarına zarar vermeyeceği açıklamasında bulunmuştur.¹⁸⁸⁴

Aşiangi Gölü civarında meydana gelen savaş sonucunda Habeşistan imparatorluğu son düzenli askerî gücünü de kaybetmiş oluyordu.¹⁸⁸⁵ İtalyan hava kuvvetlerine ait uçaklar tarafından takip edilen Habeş askerlerine makineli tüfek ve bombalarla taarruz edilmektedir.¹⁸⁸⁶ 4 Nisan 1936 tarihinde Aşiangi (Hashenge) Gölü yakınlarındaki bölgede İtalyan uçakları tarafından hardal gazı kullanılması sonucunda binlerce Habeş askerî feci

¹⁸⁷⁸ "Almanya Ren Bölgesi'ni İşgal Etti", **Ulus**, 8 Mart 1936.

¹⁸⁷⁹ Sander, **a.g.e.**, s.53.

¹⁸⁸⁰ "Konsey'in Kararı", **Ulus**, 20 Mart 1936.

¹⁸⁸¹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.418-419.

¹⁸⁸² "L'Armata Imperiale Complemante Schiantata", **Il Popolo d'Italia**, 2 Nisan 1936.

¹⁸⁸³ "İtalyanlar Tsana Gölüne Vardılar", **Son Posta**, 4 Nisan 1936.

¹⁸⁸⁴ "Habeşistan'da...", **Tan**, 3 Nisan 19136.

¹⁸⁸⁵ **Survey On International Affairs, 1935, C.II**, s.397-398.

¹⁸⁸⁶ "Grandi Masse di Aviazione Mitragliano e Bombardano le Orde Fuggenti", **Il Popolo d'Italia**, 5 Nisan 1936.

şekilde öldürülecektir. Bu savaşı yönetmek üzere Aşiangi gölü yakınlarında olan Haile Selassie, hardal gazına maruz kalarak öldürülmüş askerlerinin cansız bedenlerini büyük bir üzüntü içinde izlemektedir.¹⁸⁸⁷ Aşiangi Gölü muharebesinin sonuçları savaşın kaderinin belirlenmesinde önemli bir etmen olacaktır. Gazetelerde bu savaşın sonunda Habeş direnişin tümüyle kırıldığı, Dessie ve Addis Ababa yolunun İtalyan ordusuna açıldığı yorumları yapılmaktadır.¹⁸⁸⁸ Habeş ordusu düzensiz ve kaotik bir şekilde geri çekilmektedir.¹⁸⁸⁹ Bu muharebeden sonra İtalyan uçakları savaşın başından beri ilk defa olmak üzere Addis Ababa üzerinde uçmaya başlamışlardır.¹⁸⁹⁰ Bu sırada Habeş İmparatoru, Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği notada; *"Habeşistan'ın mağlup olmadığını, Habeşistan ordularının tek bir İtalyan mütecaviz kalmayıncaya kadar harbe devam edeceğini"* açıklamaktadır. Milletler Cemiyeti'nin oyalayıcı faaliyetlerinden duyduğu üzüntüyü anlatan Haile Selassie, Cemiyetin barbarca bir savaşa karşı adeta lakayt kalmasının *"kolektif emniyeti manasız bir söz"* haline getirdiğini belirtmektedir. Selassie, Cenevre'ye sadık olan Habeşistan'a tecavüz eden İtalya'ya karşı tesirli tedbirlerin alınmasını istemiştir.¹⁸⁹¹

Mareşal Badoglio tarafından 7 Nisan tarihinde Roma'daki gazetelerde yayımlanan tebliğde, son Habeş ana kuvvetlerinin de savaş dışı bırakıldığı, İtalyan kuvvetlerinin Koram'ın güneyinden Kobbo'ya doğru ilerlemekte olduğu, Habeş İmparatoruna ait telsiz ve otomobillerin ele geçirildiği açıklanmaktadır.¹⁸⁹² Bu arada, İtalyan makamları zehirli gaz kullandıklarına ilişkin iddialara cevap vermekten kaçınmaktadırlar.¹⁸⁹³ Buna karşılık, İtalyan Hükûmeti Milletler Cemiyeti'ne bir nota vererek Habeş kuvvetleri tarafından "dum-dum" kurşunları kullanıldığından şikayetçi olmaktadır.¹⁸⁹⁴

Gelişmelerden mutluluğunu saklayamayan Mussolini, 8 Nisan 1936 tarihinde yaptığı konuşmada şöyle söylemektedir:

*"Askerlerimizin parlak galibiyeti, bilhassa Aşiangi Gölü'nde, Avrupalılar tarafından talim ve idare edilmiş olan Habeş kuvvetlerine karşı kazandığı başarı, İtalya'yı ilk hedefine yaklaştırmıştır...Bu hedef müstemlekelerimizin emniyetidir. Bu emniyet Habeş kuvvetlerinin kaçınılmaz olarak tamamen imhası ile gerçekleştirilmiş olacaktır."*¹⁸⁹⁵

¹⁸⁸⁷ A.J.Barker, **The Rape of Ethiopia**, Ballantine Books, New York, 1936, s.105.

¹⁸⁸⁸ "İmparatorun Ordusu Mağlup Oldu", **Kurun**, 2 Nisan 1936.

¹⁸⁸⁹ "Le Orde Sconfitte del Negus in Caotica Fuga Oltre Quoram", **Il Popolo d'Italia**, 6 Nisan 1936.

¹⁸⁹⁰ "İtalyan Tayyareleri Habeş Payitahtının Üzerinde", **Son Posta**, 5 Nisan 1936.

¹⁸⁹¹ "Habeş İmparatorunun Notası", **Son Posta**, 7 Nisan 1936. "Habeşistan Mağlup Olmamış", **Kurun**, 8 Nisan 1936.

¹⁸⁹² "Son Habeş Kuvvetleri de Dağıldı", **Kurun**, 8 Nisan 1936.

¹⁸⁹³ "İtalyanlar Pek Nazlı Davranıyorlar", **Tan**, 5 Nisan 1936.

¹⁸⁹⁴ "Nota Italiana a Ginevra", **Il Popolo d'Italia**, 8 Nisan 1936.

¹⁸⁹⁵ "Dichiarazioni del Capo", **Il Popolo d'Italia**, 9 Nisan 1936.

Bu dönemde İngiliz Meclisinde hükûmet, İtalya-Habeşistan meselesinde pasif kalmakla suçlanmaktadır. Bu suçlamalar, Habeşistan meselesinde Milletler Cemiyeti'nde lider olarak ortaya çıkan ve elli ülkeyi arkasından sürükledikten sonra İtalya'ya karşı gerekli adımları atamayan İngiliz politikasının durumunu ortaya koymaktadır. İngiliz İşçi Partisi lideri Atlee durumu şöyle özetlemektedir: “*Milletler Cemiyeti petrol ambargosuna beş ay evvel karar verdiği halde bu karar tatbik edilmedi ve bu yüzden muharebe hâlâ devam ediyor. Muharebenin devamı mesuliyeti İngiliz Hükûmeti'ne aittir.*” Liberaller adına konuşan Sir Archibald Clair ise hükûmeti şöyle eleştirmektedir: “*Hükûmetin vaziyeti utandırıcıdır. Dört aydır, türlü türlü bahaneler icat ediliyor ve tesirli tedbirlerden kaçınılıyor. Harbi durdurmak için bir çare vardır: Petrol, demir, çelik ve deniz nakliyatı üzerine ambargo koymak.*” Daha sonra konuşan Churchill ise hükûmete eleştiren ve gerçeklere dikkat çeken konuşmasında şöyle ifade etmektedir:

*“İtalya Habeşistan'ı istila etti. Neredeyse zehirli gazlarla ölmeyen Habeşliler, İtalya'ya boyun eğmeğe mecbur olacak. Dünyada İngiltere için bundan daha utandırıcı bir durum yoktur. Bu sayede mütecaviz muzaffer olmuştur. İtalya Habeşistan'ın işini bitirdikten sonra Akdeniz'de İngiltere'ye kafa tutacaktır. Ne yazık ki bütün bunlara karşı vaktinde tedbir alamadık.”*¹⁸⁹⁶

İtalya-Habeşistan savaşının sonları yaklaştıkça İtalya tarafından zecrî tedbirlerin kaldırılması yönünde çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Galli, bu konuda 5 Nisan 1936 tarihinde Aras ile yaptığı görüşmede, Aras'ın; yaptırımların kaldırılması konusunda Sovyetler Birliği ve Fransa'nın farklı düşüncelere sahip olduklarını belirtmekte olduğunu ifade etmektedir. Galli ise İtalyan-Habeş görüşmelerinin başlaması ile yaptırımların kaldırılabilceğini değerlendirdiği görülmektedir.¹⁸⁹⁷

Habeş İmparatoriçesi, 15 Nisan 1936 tarihinde İngiltere ve ABD'ye hitaben yaptığı radyo konuşmasında “*beşeriyet namına imdat*” istemektedir. Bu konuşmasından sonra kendisi ile görüşen Reuter muhabirine: “*İmparator henüz mağlup olmamıştır ve sonuna kadar mücadele edecektir*” demektedir. Sakinlik ve kendine güveni ile karşısındakilere büyük bir tesir veren imparatoriçe şu sözleri ilave etmiştir: “*Kocam harbi kazanmayacak olursa, bunun sebebi, modern fennin sahip olduğu bunca vasıtalarla karşı mücadele etmek mecburiyetinde kalmasıdır.*” İmparatoriçenin kızı da annesinden sonra mikrofonun başına geçerek bazı sözler söylemiş ve bundan sonra her ikisi de hüngür hüngür ağlamışlardır.¹⁸⁹⁸ Nisan ortasında Haile Selassie'nin ordugahı İtalyan askerlerinin eline geçmiştir. Haile Selassie, 19 Nisan'da

¹⁸⁹⁶ “Habeş Meselesi ve İngilizler”, **Son Posta**, 7 Nisan 1936.

¹⁸⁹⁷ **DDI**, Seri 8, Cilt III, (1 Ocak-9 Mayıs 1936), Belge.600, 7 Nisan 1936, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1992, s.661-662.

¹⁸⁹⁸ “Habeş İmparatoriçesi Feryad Ediyor: Beşeriyet Namına İmdat!”, **Kurun**, 16 Nisan 1936.

Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafla, Habeşistan halkı tarafından, saldırgan İtalya'ya karşı etkili olacak enerjik tedbirlerin alınması için boş yere beklenmiş olduğunu belirtmekte ve sormaktadır: “*Ortak güvenlik ölmüş müdür?*”¹⁸⁹⁹

20 Nisan 1936 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti'nde On Üçler Komitesi hâlâ petrol ambargosunun uygulanıp uygulanmaması konusunu tartışmaktadır. Bu toplantıda On Üçler Komitesi Başkanı Madariaga, İtalyan-Habeş harbini sonlandırmak Komite tarafından yapılan sulh teşebbüslerinin başarısız olduğuna dair bir rapor okumaktadır. İtalyan temsilcisi Aloisi, Konsey'de yaptığı konuşmada İtalya'nın Habeşistan'ın tamamını işgal etmeden savaşı durdurmayacağını, barış görüşmelerine katılarak iyi niyetini göstermiş olduğunu açıklamaktadır. Habeş temsilci ise İtalya'nın barış görüşmelerine sadece zaman kazanmak için giriştiğini, diğer yandan zehirli gazlar da dahil her türlü vasıtayı kullanarak savaşa devam ettiğini belirtmektedir. Bu tartışmaların sonunda Konsey'in aldığı karar hiçbir tarafı tatmin etmeyecektir.¹⁹⁰⁰

Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği tarafından yayımlanan On Üçler Komitesinin İtalya-Habeşistan Anlaşmazlığı raporunda belirtilen hususlar şunlardır: İtalya-Habeşistan arasındaki durum hala 3 Ocak 1936 tarihli On Üçler Komitesi raporunda belirtilen konumdadır. Müzakereleri başlatma girişimleri başarısız olmuştur. Habeşistan tarafından Aralık 1935'ten itibaren şikâyet konusu yapılan; İtalyan silahlı güçleri tarafından zehirli gaz kullanmakta oldukları, hastanelerin bombalanmakta oldukları iddiaları aciliyet arz etmektedir. İtalyan tarafı gaz kullanımı konusunda açıklama yapmamaktadır. Kızılhaç ise her iki tarafın savaş suçlarına dair olarak istenen bilgileri vermekten kaçınmaktadır. Bu sebeple Komite tarafından 18 Nisan 1936 tarihinde bir mektup gönderilerek Kızılhaç'a “*teessüf ve teessür*” beyan edilmiştir.¹⁹⁰¹ Tarihçi-yazar Robert Mallett, İtalyanların zaferi çabuklaştırmak için 1925 Cenevre Sözleşmesine göre yasaklanmış olan kimyasal silahları (fosgen ve hardal gazı) uçaklardan sprey şeklinde püskürterek Habeş asker ve sivillere karşı kullandıklarını belirtmektedir.¹⁹⁰²

İngiltere Başbakanı Baldwin, İtalya-Habeşistan savaşının sonu belli olduktan sonra yapmış olduğu açıklamada şöyle söylemektedir:

“Cemiyetin kararlaştırdığı zecrî tedbirlerin kuvvetini azaltan onların yokluğudur. Cenevre müessesesi bir memleket harbe girmeye karar verdiği ve sorunu hakeme havale

¹⁸⁹⁹ “İtalya- Habeş Sulhü”, **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1936.

¹⁹⁰⁰ “Sulh Müzakereleri”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1936.

¹⁹⁰¹ “On Üçler Komitesi'nin Raporu”, **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1936.

¹⁹⁰² Robert Mallett, **Mussolini in Ethiopia, 1919-1935**, Cambridge University press, New York, 2015, s.126-128.

etmekten imtina ettiği takdirde, harbi başlamadan evvel durdurabilecek kadar tesirli bir mekanizma olmaya henüz muvaffak olamamıştır.”¹⁹⁰³

20 Nisan 1936 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti Konsey'i On Üçler Komitesinin İtalya ile Habeşistan arasındaki sulh teşebbüslerinin başarısızlığı hakkındaki raporunu incelemiştir. Konsey, İtalya'ya son bir kez daha Milletler Cemiyeti'nin kendi kurucularından ve konseyin daimî azalarından birinden bekleyebileceği bir ruhtan ilham alması için müracaat etmeye karar vermiştir.¹⁹⁰⁴ Milletler Cemiyeti tarafından yapılan bu girişimlerden de bir sonuç elde edilemeyecek ve İtalyan kuvvetleri savaşa ve Habeşistan'da ilerlemeye devam edecektir. Bu arada Fransa, İtalya'ya karşı uygulanmakta olan yaptırımların kaldırılması için çalışmaktadır.

General Graziani komutasındaki İtalyan güçleri, günlerce süren hava ve kara bombardımanları sonucunda 19 Nisan'dan itibaren kuzeye doğru harekete geçmişlerdir. Diğer yandan kuzeyden gelen kuvvetlerin komutanı Mareşal Badoglio karargâhını Dessie'ye nakletmiştir. İtalyan kuvvetleri hem kuzeyden ve hem güneyden Addis Ababa'ya yaklaşmaktadır.¹⁹⁰⁵ Kuzeyden yaklaşan İtalyan kuvvetleri Dessie'nin 70 km. güneyindeki Uorra Ilu'da önemli noktaları ele geçirerek Addis Ababa yolunu kontrol altına almaya başlamışlardır.¹⁹⁰⁶

Aynı günlerde İtalya'da Roma şehrinin kuruluşunun 2.690'ıncı yıldönümü kutlamaları yapılmaktadır.¹⁹⁰⁷ Mussolini 21 Nisan'da bu münasebetle Palazzo di Venezia'nın balkonundan yaptığı konuşmada toplanan halka şöyle hitap etmektedir: *"Bugün Roma'nın doğuşudur...Bugün sadece müşterek zaferimizi ve müşterek görevimizi kutlamıyoruz. Zorlu bir yolculuktan sonra karşımızda liman görünüyor. Beraberimizde Roma kuvvetini, adaletini ve medeniyetini götürüyoruz."*¹⁹⁰⁸

Habeş düzenli ordusunun arka arkaya önemli muharebeleri kaybetmesi ve savaş gücünü kaybederek muharebe dışı kalmasından sonra İtalyan kuvvetleri, Mayıs'ın ilk günlerinde Addis Ababa kapılarına dayanmıştır. Bu koşullarda başkentte daha fazla kalamayan İmparator Haile Selassie, yanında imparatoriçe ve veliahdıyla beraber, 2 Mayıs 1936 tarihinde trenle Addis Ababa'dan ayrılarak Cibuti'ye gitmiştir.¹⁹⁰⁹ İtalyan gazeteleri,

¹⁹⁰³ "Milletler Cemiyeti Harbi Durduramaz", **Kurun**, 20 Nisan 1936.

¹⁹⁰⁴ "İtalya'ya Son Bir Müracaat", **Kurun**, 21 Nisan 1936.

¹⁹⁰⁵ "Badoglio Trasferisce Il Quartier Generale a Dessie", **La Stampa**, 2 Nisan 1936. "General Graziani de Taarruza Geçti", **Kurun**, 20 Nisan 1936.

¹⁹⁰⁶ "L'Occupazione di Uorra Ilu sulla Strada di Addis Ababa", **Il Messaggero**, 25 Nisan 1936.

¹⁹⁰⁷ "21 Aprile Annua della Fondazione di Roma", **Il Messaggero**, 21 Aprile, 1936.

¹⁹⁰⁸ "Il Capo alla Falla", **La Stampa**, 22 Nisan 1936.

¹⁹⁰⁹ "Habeş İmparatoru Kaçtı", **Tan**, 3 Mayıs 1936.

Negüs¹⁹¹⁰’ün ordusunu ve ülkesini bırakarak kaçtığını ve ülkesini İtalya’nın merhametine terk ettiğini yazmaktadırlar.¹⁹¹¹ Negüs, Cibuti’den bir İngiliz savaş gemisiyle Filistin’e gitmek üzere ayrılacaktır. İmparatorun, Addis Ababa’dan ayrılmadan önce görüştüğü İngiliz elçisine bir mektup bırakarak; kendi olmadığı sırada arabulucu sıfatıyla hareket etmesi için elçiye vekalet vermiş olduğu haberleri görülmektedir.¹⁹¹² Negüs bilahare, yanında elli kişilik mahiyeti ile İngiliz kruvazörü Enterprise tarafından Hayfa’ya nakledilecektir. Negüs buradan özel bir trenle Kudüs’e gidecektir.¹⁹¹³

Ankara’daki Habeş elçiliğinden alınan bilgilere göre, Habeş Hükûmeti merkezini resmen Gore’ye nakletmiş bulunmaktadır. İmparatorun reisliğinde Addis Ababa’da yapılan son toplantıda bakanların ve bütün Habeş reisleri, sonuna kadar mücadeleye devam hususunda ant içmişlerdir.¹⁹¹⁴

5 Mayıs 1936 tarihinden itibaren İtalyan öncü birlikleri Addis Ababa’ya girmeye başlamışlardır. Şehirde bir taraftan da yangın, çatışma ve yağmalama hareketleri devam etmektedir. Türkiye ve ABD Elçiliklerinde bulunan personel ve aileleri İngiliz Elçiliğine nakledilmişlerdir. Addis Ababa’ya İtalyan bayrağı çekilmiştir. Addis Ababa halkından bir kısmı İtalyan askerlerini beyaz bayraklarla ve Faşist selamıyla karşılamaktadır.¹⁹¹⁵ Bu sırada Kuzey cephesi komutanı Ras Nasibu, Müşaviri Vehip Paşa, Ras Seyyum ve Ras Desta ile Habeşistan’ı terk ederek Cibuti’ye gitmişlerdir. Böylece kuzey cephesi de yıkılmış ve Habeş düzenli ordusundan eser kalmamış oluyordu.¹⁹¹⁶ Çok geçmeden General Graziani’nin karşısında Nasibu’nun kumanda ettiği güney ordusu da savaş dışı kalacaktır.¹⁹¹⁷

İtalya’da Meclis’te ve kamuoyunda, İtalyan askerlerinin Addis Ababa’ya girmek üzere oldukları 4 Mayıs 1936 akşamı, büyük bir coşkuyla İtalya’nın zaferi kutlanmakta, her yerde Giovenizza Marşı çalınmaktadır. Meclis de tebriklerini Kral ve Mussolini’ye iletmektedir.¹⁹¹⁸ Kral ve Mussolini, Mareşal Badoglio’ya zaferden dolayı tebrik telgrafi göndermişlerdir.¹⁹¹⁹

Habeşistan harekâtı İtalyanlar tarafından o güne kadar görülmemiş bir gaddarlıkla yürütülmüştür. İtalya tarafından birkaç yıl önce Libya’da uygulanmış olan tutuklama ve

¹⁹¹⁰ **Negus (Negüs, Necâsi):** Habeş İmparatorlarına verilen unvandır.

¹⁹¹¹ “Il Negus si é Dato alla Fuga”, **Il Popolo d’Italia**, 3 Mayıs 1936.

¹⁹¹² “Habeş İmparatoru Milletini Bırakarak Kaçtı”, **Ulus**, 3 Mayıs 1936.

¹⁹¹³ “Habeş İmparatoru Kudüs’te”, **Ulus**, 9 Mayıs 1936.

¹⁹¹⁴ “Habeş Şefleri Sonuna Kadar Savaşmağa And İçtiler”, **Ulus**, 4 Mayıs 1936.

¹⁹¹⁵ “İtalyan Kuvvetleri Dün 16’da Addis Ababa’ya Girdiler”, **Akşam**, 6 Mayıs 1936.

¹⁹¹⁶ “Habeş Ordusundan Eser Kalmadı”, **Akşam**, 6 Mayıs 1936.

¹⁹¹⁷ “General Nasibu Ordusu da Dağıldı”, **Akşam**, 5 Mayıs 1936.

¹⁹¹⁸ “Il Duce Ordina L’Adunata del Popolo d’Italia”, **Il Popolo d’Italia**, 5 Mayıs 1936.

¹⁹¹⁹ “Il Re e Mussolini a Badoglio”, **Il Popolo d’Italia**, 6 Mayıs 1936.

toplama kamplarının Habeşistan'da da tatbik edilmesi çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Dünya kamuoyunda ne bu uygulamalar devam ederken ve ne de daha sonra bu konuda yeteri kadar eleştiri ve tepki verilmemiş olması ilginç bir durumdur. Mussolini bakımından Habeşistan'da kazanılan zafer Faşist İmparatorluğun “altın çağı” olarak nitelendirilecektir. Habeşistan'ın işgalinden sonra Mareşal Graziani'ye suikast planlandığı gerekçesiyle Addis Ababa'da binlerce Habeş Faşist kıtalar tarafından katledilecektir.¹⁹²⁰

Mussolini, Venedik Meydanı'nı dolduran 100.000 kişinin üzerindeki topluluğa 5 Mayıs 1936 tarihinde yaptığı konuşmasında İtalyan askerlerinin Addis Ababa'ya girdiklerini, savaşın sona erdiğini ve barışın tesis edileceğini tüm dünyaya şöyle ilan etmektedir:

“Bir Avrupa savaşının Avrupa'nın sonu demek olduğuna her zamankinden daha çok inanıyorum. Parlak zaferimizi, onu kazanmak için sarf ettiğimiz aynı şiddet ve enerjiyle savunmaya hazırız. Bugün, siyah gömleklilerin ve İtalyan milletinin tarihinde önemli bir aşamadır. Siyahgömlekliler ve İtalyan milletinin tüm kadın ve erkekleri, yaşamaya ve zaferden faydalanmaya hak kazanmışlardır. Sesimizi Afrika'daki askerlerimiz de duysun: Yaşa İtalya!”¹⁹²¹

Addis Ababa'nın kontrolünün tamamlanmasından sonra Mussolini, Roma'da mülakat verdiği Daily Mail gazetesinin özel muhabiri Ward Price'a; İtalya'nın Mısır'da gözünün bulunmadığını, Sudan ve Filistin'de de hiçbir menfaatinin olmadığını belirtmekte ve Milletler Cemiyeti'nin gerekliliği üzerindeki düşüncelerini açıklamaktadır. Mussolini şöyle söylemektedir: “Size söz veriyorum ki, İtalya'nın sömürgecilikte hiçbir isteği kalmamıştır. Doğu Afrika zaferi İtalya'yı tatmin edilmiş devletler arasına koymaktadır...Ben şimdi gözlerimi Avrupa'nın vaziyetine çeviriyorum.”¹⁹²²

İtalyan kuvvetlerinin Addis Ababa'yı işgal etmeye başladığı dönemde, 5 Mayıs 1936 tarihinde Galli tarafından Türk kamuoyundaki tepkiler Mussolini'ye rapor edilmektedir. Bu tepkilere göre; İtalya'ya Habeşistan sorununu kesin bir şekilde çözmesi için Avrupalı büyük devletler tarafından izin verilmiş olduğuna dair değerlendirmeler bulunmaktadır. Türk kamuoyunda İtalya'nın Habeşistan'ı hallettikten sonra nereye yöneleceğine dair endişeler bulunmaktadır. İtalya'nın askerî bir zafer kazandığı, Şükrü Kaya'nın deyişiyle “tek bir darbeye iki düşmanını öldürmüş olduğu”, ancak İngiltere'nin son sözünü söylemediği, İtalya'yı ekonomik bir felaketin beklemekte olduğu, diğer yandan Habeşlilerin bir gerilla harbi verecekleri konuları gündeme gelmektedir.¹⁹²³

¹⁹²⁰ Mark Mazower, **Dark Continent, Europe's Twentieth Century**, Penguin Books, Londra, 1999, s.72.

¹⁹²¹ “Il Duce Annunzia All'Italia ed al Mondo”, **Il Popolo d'Italia**, 6 Mayıs 1936. “İtalyan Kuvvetleri”, **Akşam**, 6 Mayıs 1936.

¹⁹²² “Mussolini, Bir İngiliz Gazeteciye Zaferin İtalya'yı Tatmin Ettiğini Söyledi”, **Ulus**, 7 Mayıs 1936.

¹⁹²³ **DDI**, 8/III, Belge.827, 5 Mayıs 1936, s.884-885.

Türk basınında bu dönemdeki tepkiler aslında çeşitlilik göstermektedir¹⁹²⁴. İtalya'nın Habeşistan zaferinin mali boyutları hakkında çıkan bir yazıda, 2 Mayıs 1936 tarihli "The Economist"den alıntılar yapılarak durum rakamlarla ortaya koyulmaktadır. Buna göre, uygulanan zecrî tedbirler sonucunda; İtalya'nın Kasım 1935-Şubat 1936 döneminde ihracatı 17 milyon altın dolardan 6 milyon altın dolara, ithalatı ise 18,5 milyon altın dolardan 10 milyon altın dolara inmiştir. İthalat ve ihracatın azalma oranları %39 ve %46'dır. Diğer yandan, Mayıs 1936 başındaki rakamlara göre, İtalyan Hazinesi'nin altın ihtiyat akçesinin yaklaşık olarak 1,9 milyar lire tutarındaki yarısı kullanılmıştır. Bu rakamlara nazaran, İtalyan Hükûmeti tarafından halktan toplanan altın miktarının bir önemi yoktur. Bu koşullarda zecrî tedbirlerin devam etmesi durumunda İtalyan ekonomisinin askerî harcamaların yükünü karşılamaya devam etmesinin oldukça zor olacağı kaydedilmektedir.¹⁹²⁵ Sadri Ertem harbin sonucunu şöyle tasvir etmektedir: "*Makine ruha galip geldi. Bir kışla bir bahar arasında motor ve elektrik, kaba insan eti ile karşılaştı. Tank, tayyare, zehirli gaz, kimya harbi mızrak ve yağmur duasıyla mukabele gördü.*"¹⁹²⁶

B.O, İtalya'nın askerî zafer kazanmış olduğunu ancak bundan sonra devam edecek siyasal savaşı da kazanmasının en az askerî zafer kadar zor olacağını ifade etmektedir. Silahsızlanma konferanslarının başarısız olmasının neticelerinden birisi olan ve Milletler Cemiyeti'nin etkisizliğini ortaya seren İtalyan-Habeş savaşının sona ermesiyle Avrupa'da eskisinden çok daha hızlı bir şekilde silahlanma yarışının devam edeceğini belirtmektedir.¹⁹²⁷

Ulus gazetesinde yayımlanan bir makalede, Habeşistan'da geline nokta ilginç benzetmelerle açıklanmaktadır. Habeşistan meselesi boyunca haklıyı müdafaa etmekte pek asil davranan Türk basını ve gazetelerin, Habeş vakalarını tahlil ederken, bir Avrupa devleti ile savaşabilmek için, modern bir ordu, bu ordunun arkasında batı medeniyetinin teknik ve organizasyonunun bulunması gerektiğini unuttur gördüklerini belirtmektedir. Adua savaşından sonra; tank, tayyare ve gazın çıktığını vurgulayan yazar, buhar devrimine bile ulaşamayan, makinesiz ve kimyasız bir memleketin yirminci asır harbini nasıl başarabileceğini sormaktadır. Habeşlilerin son umudunun Nisan yağmurları ve büyük

¹⁹²⁴ Faşist İtalya'nın orantısız bir güç ve gerekçesiz olarak Habeşistan'a saldırırken bir taraftan da Habeş halkına huzur ve medeniyet getireceğini vaat etmesi çelişkisi, dönemin Akbaba dergisinde mizahi olarak işlenerek İtalya ve sömürgeci zihniyete karşı yayın yapılmıştır. İtalya-Habeşistan savaşı hakkında Akbaba dergisinde yayımlanan karikatür ve değerlendirmeler konusunda bir çalışma için bkz. Fatih Keskin, Özlem Keskin, "*İtalya'nın Habeşistan'ı İşgalinin Akbaba Dergisindeki Yansımaları*", **Turkish Studies**, Volume.4/10, Winter 2015, ss.659-670.

¹⁹²⁵ "İtalyan Hazinesini Yıkan Zafer", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1936.

¹⁹²⁶ Sadri Ertem, "Bir Harbin Bilânçosu", **Kurun**, 10 Mayıs 1936.

¹⁹²⁷ B.O, "İtalyan-Habeş Harbinin Sonu", **Kurun**, 11 Mayıs 1936.

devletlerin merhameti olduğunu ancak bunların gerçekleşmediğini belirten yazar, artık Milletler Cemiyeti'nde Habeşistan'ın cenaze merasiminin nasıl yapılacağını konuşulmakta olduğunu ifade etmekte; Mussolini'nin *"hemen gömelim"* dediğini, İngiltere ve Fransa'nın ise *"mumyalamak"* fikrinde olduklarını belirtmektedir.¹⁹²⁸

9 Mayıs 1936 tarihinde halkın coşkun gösterileri arasında Mussolini tarafından yapılan konuşmada; Habeşistan'ın tam olarak İtalya'nın egemenliği altına alınmış olduğu, İtalya Kralı Vittorio Emanuele'in kendisi ve torunları için Habeşistan İmparatoru unvanını da aldığı ilan edilmiştir. Bundan sonra Habeşistan, kral vekili unvanını taşıyacak bir umumi vali tarafından yönetilecektir. Eritre ve İtalyan Somalisi valileri, Habeşistan kral vekilinin emri altında bulunacaklardır. Mareşal Badoglio, Habeşistan Kral Vekili olarak atanmıştır.¹⁹²⁹

Habeşistan ile ilgili kararı vermek üzere Büyük Faşist Konsey ve Bakanlar Kurulu 9 Mayıs 1936 akşam saatlerinde olağanüstü olarak toplanmıştır.¹⁹³⁰ Bu toplantıdan hemen sonra, alınan kararları meydanda toplanan coşkulu kalabalığa iletmek üzere Venedik Sarayı balkonuna çıkan Mussolini şöyle bir konuşma yapmıştır:

*"Afrika'da ve İtalya'da bulunan bütün ordulara ve sınıflara mensup subaylar, astsubaylar ve askerler, siyah gömlekliler, anavatanda ve bütün dünyada bulunan erkek ve kadın İtalyanlar, dağlardan denizlere kadar İtalyanlar ve İtalya'nın dostları: Beni dinleyiniz, birkaç dakika içinde öğreneceğiniz Büyük Faşist Konsey'in kararları ile büyük bir olay meydana gelmektedir. Bugün, Habeşistan'ın kaderi kesin olarak saptanmıştır. Faşist devrimin 14'üncü yılının 9 Mayıs tarihi İtalya tarihine geçen bir gün olmuştur. İtalya nihayet kendisine bir imparatorluk kazanmıştır. Bu Faşist İmparatorluğudur...Siz kendinize bir imparatorluk fethettiniz. İtalya, bu imparatorluk için çalışacak ve bu imparatorluğu silah kuvvetiyle her kim olursa olsun bütün düşmanlarına karşı müdafaa edecektir. Bu sözlerim, tanrı ve insanın önünde, hayat ve ölüm için mukaddes bir yemindir."*¹⁹³¹

Duce, halkın gösterileri arasında nutkunu bitirmiş, mızıkalar millî marşlar çalmaya başlamıştır. Halk ve askerler yavaş yavaş hareket etmektedirler. *"Duce, Duce"* ve *"yaşasın Kral"*, *"yaşasın Habeşistan İmparatoru"* *"Yaşasın İtalya"* sesleri birbirini takip etmektedir. Il Giornale d'Italia'ya göre İtalya'nın Habeşistan'ı ilhak etme ve imparatorluk kurma kararı tüm dünyanın dikkatini çekmektedir.¹⁹³²

İtalyan Meclisi, 14 Mayıs 1936 tarihinde Habeşistan'ın ilhakı ve Roma İmparatorluğunun kurulması ve Badoglio'nun Habeşistan Genel Valisi olmasına dair

¹⁹²⁸ "Ölümünden Sonra", **Ulus**, 8 Mayıs 1936.

¹⁹²⁹ "Mussolini, Habeşistan'ın Resmen İtalya'nın Hâkimiyeti Altına Girdiğini Bildirdi", **Ulus**, 10 Mayıs 1936.

¹⁹³⁰ "Gran Consiglio del Fascismo e Consiglio dei Ministri", **Il Giornale d'Italia**, 8 Mayıs 1936.

¹⁹³¹ "Il Duce Annunzia all'Italia ed al Mondo La Costituzione dell'Impero Fascista", **Il Popolo d'Italia**, 10 Mayıs 1936. "Mussolini Annunzierà al Popolo Italiana Che L'Aspetta", **Il Giornale d'Italia**, 10 Mayıs 1936.

¹⁹³² "Mussolini e la Fondazione dell'Impero Dominano L'Attenzione del Mondo", **Il Giornale d'Italia**, 12 Mayıs 1936.

kararnameleri onaylamıştır. Meclis'te Mussolini'nin gelmesini bekleyen milletvekilleri Faşist marşlar söylemekte, Almanya, Japonya ve Avusturya büyükelçilerinin toplantıyı salondan izledikleri görülmektedir. Meclis Başkanı Kont Costanzo Ciano, Roma İmparatorluğunun Mussolini tarafından kuruluşunu gösteren bronz bir levhanın Meclis'e asılmasını teklif etmektedir.¹⁹³³

İtalya'nın yarımadasındaki topraklarının 310.107 km² olmasına karşılık; Eritre 119.000 km², Somali 506.000 km², Habeşistan ise 1.100.000 km²'dir. Bunların birleşmesiyle 1.725.000 km² büyüklüğünde devasa bir sömürge imparatorluk toprakları ortaya çıkmaktadır.¹⁹³⁴ Böylece bütün dünyanın gözleri önünde, aylarca süren diplomatik girişimler ve sözde yaptırımlara rağmen Milletler Cemiyeti üyesi olan Habeşistan bir başka Milletler Cemiyeti üyesi ülke olan İtalya tarafından önce işgal ve sonra ilhak edilmiş oluyordu. Habeşistan Milletler Cemiyeti teminatı altında bulunan bağımsızlık, egemenlik ve varlığını kaybetmiş oluyordu. Habeşistan'ın yıkılması, Milletler Cemiyeti'nin otoritesine ve kolektif emniyet doktrinine indirilmiş en büyük darbelerden birisi olmuştur.

İtalya'nın Milletler Cemiyeti'ndeki daimî delegeliği tarafından, 11 Mayıs 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne verdiği nota ile İtalya'nın Habeşistan'ı ilhak ettiğini bildirmiştir. Aloisi ve Habeşistan temsilcisi Valde Maryam'ın da yer aldığı 11 Mayıs 1936 tarihli Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısında Aloisi, artık mevcudiyeti kalmayan Habeşistan Hükûmeti'nin temsilcisinin katılmasına itiraz etmektedir. Habeşistan delegesi tarafından, Baron Aloisi'nin bu sözleri şiddetle protesto edilmiş ve Habeşistan'ın geleceğinin Milletler Cemiyeti tarafından verilecek karara bağlı olduğu söylenmiştir.¹⁹³⁵ İtalya ise verdiği bir nota ile Habeşistan'da yapılacak medeniyet işleri hakkında bilgi vermektedir.

Asım Us, Danıştay Başkanı Santi Romano tarafından Il Popolo d'Italia gazetesinde yayımlanan bir makaleyi köşesine taşıyarak, İtalyan işgali ve Habeş İmparatorunun ülkesini terk etmiş olması nedeniyle ortaya çıkan hukuksal durumu değerlendirmektedir. Us, Santi Romano'nun; Latince "*debellatio*" olarak tanımlanan ve bir ülkenin askerî yenilgi sonrası tamamen çökmesi ve devletin nüfuz ve hakimiyetini kaybetmesi anlamına gelen bir kelimeyle tanımlanan bu durum karşısında, sadece galip devletin sözünün geçeceği bir ortamı işaret etmekte olduğunu ifade etmektedir.¹⁹³⁶

¹⁹³³ "La Camera Fascista Acclama Mussolini Fondatore dell'Impero", **Il Popolo d'Italia**, 15 Mayıs 1936.

¹⁹³⁴ "Lo Sforza Civilizzatore", **Il Giornale d'Italia**, 12 Mayıs 1936.

¹⁹³⁵ "Konsey Habeş İşinin Ruznamede Kalmasına Karar Verdi", **Ulus**, 12 Mayıs 1936.

¹⁹³⁶ Asım Us, "Hukuki Bir Mesele", **Kurum**, 14 Mayıs 1936.

Yunus Nadi, Habeşistan'ın istilasıyla meselenin milletlerarası arenada halledilmekten hala çok uzakta bulunduğunu, bu durumdan çıkacak en vahim gelişmenin ise Habeşistan savaşı sonrasında Avrupa siyasetinin karışması ihtimali olduğunu ifade etmektedir. Avrupa'da bir sorunun ortaya çıkmasını engellemek için Habeşistan meselesinde yumuşak davrananların bu hareketlerinin Avrupa'yı büyük çıkmazlara sürüklediklerini belirten Yunus Nadi, Avrupa barışı için İngiltere ve Fransa'nın iş birliği içinde bulunmaları ve İtalya'yı Milletler Cemiyeti'nden dışlamamaları gerektiğini belirtmektedir.¹⁹³⁷

Milletler Cemiyeti'nin askerî bir güce sahip olmadıktan sonra uluslararası barış ve güvenliği sağlayamayacağı artık kesin olarak anlaşılmıştır. Dünyanın en güçlü üç devletinin liderliğindeki Milletler Cemiyeti'nde elli iki milletten meydana gelen bir blok, zayıf üyelerini yıkımdan kurtaramamıştır. Bu durum dünya barışı ve uluslararası güveni paramparça edecektir.¹⁹³⁸ Habeşistan meselesi hakkında Milletler Cemiyeti tarafından alınan kararların bütün insanlığı Habeşistan'dan daha büyük ve önemli meselelerle karşı karşıya getirmiş olduğunun bir gerçek olduğunu belirten Yunus Nadi, böyle bir cemiyetin “*var olmasındansa hiç olmaması daha hayırlıdır*” demek ve yazısını şöyle bitirmektedir: “*Cemiyet yıkılsa da bu böyledir. Cemiyet yerinde kalsa bu daha ziyade böyledir.*”¹⁹³⁹

İngiltere'nin Cenevre'deki temsilcisi Rendel, Tevfik Rüştü Aras ile yapmış olduğu görüşme hakkında İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda; Aras'ın kendisine Mussolini ile Türkiye büyükelçisinin 12 Mayıs 1936 tarihinde Roma'da yapmış oldukları görüşme hakkında bilgi verdiğini belirtmektedir. Aras, Roma'daki görüşmede Mussolini'nin büyükelçiye, Türkiye'nin diğer Balkan devletleri ile zecrî tedbirlere iştirak etmesinden dolayı ve Balkan devletleriyle İtalya'nın anlaşma yapmasını engellemesinden dolayı duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş olduğunu belirtmektedir. Aras, büyükelçinin Mussolini'ye, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olarak bu faaliyetlere katıldığını, Türkiye'nin İtalya'nın düşmanı olmadığını açıkladığını ifade etmektedir.¹⁹⁴⁰

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine, 16 Mayıs 1936 tarihinde Atatürk ile yapmış olduğu görüşmede; İtalya'nın sebep olduğu gelişmeler ve Habeşistan'daki “*muzaffer fakat ahlaki olmayan*” ilerleyişinin Atatürk tarafından oldukça sakin bir şekilde karşılandığını belirtmektedir. Loraine, Atatürk'ün konuyla ilgili olarak yaptığı

¹⁹³⁷ Yunus Nadi, “Habeş Meselesi, Milletler Cemiyeti ve Avrupa İşleri”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1936.

¹⁹³⁸ Broad, **a.g.e.**, s.78.

¹⁹³⁹ Yunus Nadi, “İtalyan-Habeş Harbinin Hakiki Mağlubu İngiltere ve Milletler Cemiyeti'dir”, **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1936.

¹⁹⁴⁰ **DBRFP**, 1919-1939, Seri.2, Vol.16, Belge.2737/26/44, 13 Mayıs 1936, s.679.

değerlendirmede; Fransa'nın yaptırımların uygulanması konusunda başlangıçta İngiltere'nin yanında yer almış olması durumunda İtalya'nın Habeşistan'ı işgal edemeyeceğini, Roma İmparatorluğunu yeniden kurmak hayalleri kuran İtalya ve Mussolini'nin, Etiyopya'nın fethi ile yetinmeyeceğini, İtalya'daki ekonomik güçlükler ve kendi iç politikasının devamı için çok kısa bir zaman sonra başka yayılmacı maceralara atılacağını, İtalya'nın engellenmesi gerektiğini, aksi takdirde bundan sonraki eylemlerinin de engellenemeyeceğini, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'nın bu tür saldırganlıklarının önüne geçecek kadar güçlü olması gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁹⁴¹ Loraine, Türkiye'nin Atatürk tarafından önem verilen üç önemli konu hakkında oldukça duyarlı bulunmakta olduğunu açıklamaktadır. Bunlar; *“barışın korunması ve kolektif güvenlik, Milletler Cemiyeti'nin kararlarının uygulanmasının sağlanması, Milli savunmanın güçlendirilmesi, barış ve güvenliğin sağlanmasıdır.”*¹⁹⁴²

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu Habeşistan meselesini görüşmek üzere 30 Haziran 1936 tarihinde toplanmıştır. Habeş ordusunun savaşı kaybetmesinden sonra Habeşistan'dan kaçarak, önce Kudüs'e ve ardından İngiltere'ye giden Haile Selassie de konuşma yapmak üzere Milletler Cemiyeti toplantısına katılmaktadır.¹⁹⁴³ Selassie, kürsüye ilerlerken, localarda bulunan Faşist İtalyan gazeteciler tarafından ıslık çalınarak ve *"Katil!.. Harp meydanına dön! Kahrolsun Fellah!"* nidalarıyla protesto edilmiştir.¹⁹⁴⁴ İtalyan gazeteciler salondan ancak polis marifetiyle dışarı çıkarılırken, Genel Kurul'daki diğer gazeteciler, delegeler ve devlet adamları Haile Selassie'yi alkışlamaktadırlar.¹⁹⁴⁵ Haile Selassie'nin kırk beş dakika süren konuşmasında vurguladığı önemli ifadeler şunlardır:

“Milletler Cemiyeti'ne güvendim, çünkü Cemiyet'in taahhütlerini yerine getireceğini sanıyordum. Adaletin kuvvete galebe çalacağı zannında bulundum. Bu sebepten dolayı milletime ihanet etmemek için İtalya'nın yapmış olduğu bütün teklifleri reddettim. Çünkü böyle hareket etmek suretiyle bütün milletleri tecavüze karşı müdafaa etmekte olduğuma kani bulunuyordum... İtalya'ya karşı tatbik edilmekte olan zecrî tedbirlerin kaldırılmasına kıyam edilmesinden dolayı derin bir acı duydum. Çünkü bu hareket Habeşistan'ın kati surette yalnız bırakılacağını gösteriyor... Milletler Cemiyetine tamamen emniyetim vardır. Yalnız bu cemiyete mensup bazı devletler Habeşistan'a yardım edileceği yolundaki taahhüt ve vaatlerini tutmamışlardır. Davamız beynelmilel

¹⁹⁴¹ Hikmet Özdemir, *Atatürk'ün Ardından, Sir Percy Loraine'nin Tanıklığı*, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 2010, s.114-115.

¹⁹⁴² Mustafa Yılmaz, *“İngiliz Büyükelçiliği Raporlarında Türkiye (1935-1938)”, Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003, ATAM yay, Ankara, 2005, s.635-646.

¹⁹⁴³ “Asamble Toplandı”, *Akşam*, 1 Temmuz 1936.

¹⁹⁴⁴ “L'Inqualificabile Amissione di Ras Tafari all'Assemblea”, *Il Popolo d'Italia*, 1 Temmuz 1936.

¹⁹⁴⁵ “Negüs Cenevre'de Hakkını Bizzat Müdafaa Etti”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1936. Bu gazetecilerin üzerinde bir silah da bulunacak ve sınır dışı edileceklerdir. “İtalyan Gazeteciler Dün Hudut Harici Edildiler”, *Tan*, 2 Temmuz 1936.

*haysiyet ve şeref davasıdır. Bu haklı davamız yolunda vereceğiniz yüksek kararı tarih ve Tanrı kaydedecektir.”*¹⁹⁴⁶

De Valera ise yaptığı konuşmada şöyle söylemektedir: “*Habeşistan’ın bugünkü kaderinin yarın onun kaderi olabileceği gerçeğini hissetmeyen ve burada temsil edilmekte olan herhangi bir küçük ülke var mı?*”¹⁹⁴⁷

İtalyan gazetecilerin Milletler Cemiyeti Genel Kurul salonunda yaptıkları hareketi gazetesindeki köşesinde değerlendiren Burhan Felek, gazetecilerin bu hareketlerinin Selassie’nin söyleyeceklerinden korktukları anlamına geldiğini, gazetecilerin yaptıklarının, bir mahkemede gürültü etmekten başka bir şey olmadığını belirtmektedir.¹⁹⁴⁸ Ali Naci Karacan, 30 Haziran 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti toplantısına katılmak üzere gelmiş olan ve Cenevre’de Carlton Hotel’de kalmakta olan Haile Selassie ile görüşme yapmıştır. Karacan, görüşmeden önce Haile Selassie’yi şöyle tasvir etmektedir:

“Zavallı Haile Selassie! Bir adam, insanlara, yalnız manzarası ile nadiren bu kadar derin bir merhamet telkin edebilirdi. On iki milyonluk bir milletin hükümdarı, binlerce yıllık bir devletin Krallar Kralı altı ay memleketi silahla müdafaadan sonra, nihayet aciz kalmış ve memleketini bırakmış, Cenevre’ye gelmiş ve burada, her biri kendi derdine düşmüş bir cemaatten hak istemeğe, adalet rica etmeye mecbur kalmıştı. Hazin akibet!”

Haile Selassie Karacan’a verdiği mülakatta şu konuları vurgulamaktadır:

“Bütün dünyanın bir mütecavizle başa çıkamaması imkânsız şeydir ve bu takdirde böyle bir hadise Uluslar Kurumu’nun ölümü demektir. Şimdi Asamble’ye gidiyorum, hakikati orada öğreneceğim fakat ne olursa olsun, Allah yardımcımızdır ve memleketimi sonuna kadar, ölünceye kadar müdafaa edeceğim.”

Ali Naci Karacan, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu’nda konuşma yapmak üzere otelden ayrılan Haile Selassie’nin yüzündeki ızdırap ve derin keder ile vakur duruşunun kendisi üzerinde; “ölüme götürülen bir İsa tasviri” etkisi yaptığını belirtmektedir.¹⁹⁴⁹

Bu sırada Habeşistan’da çatışmalar hâlâ devam etmektedir. İtalya’da büyük gösteriler yapıldursun, İtalya henüz Habeşistan’ın tamamında kontrolü sağlayamamıştır. Addis Ababa’nın nüfusu İtalyan işgali ile onda bire inmiştir. Eli silah tutanların çoğu Habeş çetelerine katılmıştır. Bu çeteler yer yer baskınlar yapmakta, yolları kesmektedir. Başkent Addis Ababa’dan silah sesleri eksik olmamaktadır. Batı Habeşistan’daki Habeş kabilelerinin tamamı Gore’deki yeni Habeş Hükûmeti’ni tanımaktadır. General Graziani, Habeş reislerini etrafına toplayarak onları tehdit edip, ihtarlarda bulunarak şu ifadelerde bulunmuştur: “*İtalyan*

¹⁹⁴⁶ “Negüs’ün Asamble’deki Nutku”, **Ulus**, 1 Temmuz 1936.

¹⁹⁴⁷ Broad, **a.g.e.**, s.78.

¹⁹⁴⁸ Burhan Felek, “Necaşi ve İtalyan Gazeteciler”, **Tan**, 2, Temmuz 1936.

¹⁹⁴⁹ Ali Naci Karacan, “İmparator Haile Selassie ve Ras Nasibu ile Karlton Otel’nde Neler Konuştum”, **Tan**, 6 Temmuz 1936.

Hükûmeti'nin bir elinde sulh ve diğer elinde kılıç bulundurduğunu size hatırlatmak isterim... Memleket dahilindeki bu asayişsizlik derhal nihayete ermezse İtalyan Hükûmeti hepinizi yok etmek mecburiyetinde kalacaktır."¹⁹⁵⁰

3.2.11. Milletler Cemiyeti'nde Zecrî Tedbirlerin Kaldırılması

Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya karşı alınmış olan mali ve ekonomik zecrî tedbirler ciddi bir etki yapmaktan oldukça uzakta kalmıştır¹⁹⁵¹. Süveyş Kanalı kapatılmamış, İtalya'nın petrol tedarik etmesi engellenememiştir. ABD'nin de Mançurya meselesinden beri Milletler Cemiyeti'nden daha fazla uzaklaşmış olması sebebiyle Habeşistan faciası karşısında seyirci durumunda bulunmaktadır. ABD'nin her iki tarafa da silah satışını engellemesinden Habeşistan zararlı çıkmıştır. Fransa ve İngiltere'nin zecrî tedbirlerin belirlenmesi ve uygulanmasında gereken hassasiyeti kendi politik çıkarları doğrultusunda İtalya'ya karşı çıkmamak ve Almanya ile aynı ittifaka itmemek düşüncesi gereği göstermemeleri zecrî tedbirlerin etkisiz kalmasına neden olmuştur. Süveyş Kanalı kapatılmamış, İtalya'nın petrol tedarik etmesi engellenememiş, İtalya'ya kömür sevkiyatı devam etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın ön ayak olması ile meydana getirilen Akdeniz antlaşması ise sadece üye devletleri olası bir İtalyan saldırısına karşı emniyete almış bulunmaktadır. Sonuç olarak; Tevfik Rüştü Aras'ın deyiimiyle *"Milletler Cemiyeti, Faşist İtalya'nın karşısında açık bir mağlubiyete uğramıştır."*¹⁹⁵²

İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı sonrasında uygulanan zecrî tedbirler Türk-İtalyan ilişkilerini olumsuz olarak etkilemiştir. Bunun sonucunda da o dönemde çok ileri durumda olan Türk-İtalyan ticaret bağları kopmuş ve Türkiye bu durumdan oldukça zararlı çıkmıştır. 1934 yılına kadar Türk dış ticaretinde İtalya en önemli partner iken, Habeşistan krizi nedeniyle ilişkilerin gerginleşmeye başlaması ve zecrî tedbirlerin de uygulamaya sokulmasıyla birlikte iki ülkenin ticaret hacminde ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Almanya'dan sonra Türkiye'nin en önemli ticari partneri olan İtalya'nın Türkiye'nin ihracat ve ithalatındaki payları; 1932 yılında sırasıyla %16 ve %13 iken (aynı yıl Türkiye'nin en önemli ticari partneri olan Almanya'nın payı; ihracatta %15, ithalatta %25'tir), bu rakamlar 1933'te %13 ve %11; 1934'te %11 ve %9; 1935'te %10 ve %6; 1936'da %4 ve %2 olarak gerçekleşecek, yani dramatik bir düşüş gösterecektir.¹⁹⁵³ Buna rağmen, Carlo Galli, Numan Menemencioğlu ile 30 Aralık 1935 tarihinde yaptığı görüşme sonucunda gönderdiği

¹⁹⁵⁰ "İtalyanlar Vaziyete Hâkim Değil", **Tan**, 7 Temmuz 1936.

¹⁹⁵¹ Üçok, **a.g.e.** s.252.

¹⁹⁵² Aras, **Görüşlerim, C.II**, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s.205.

¹⁹⁵³ Bkz. Yahya Tezel, **Cumhuriyet Tarihinin İktisadi Tarihi, (1923-1950)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2020, s.198.(Tablo.5.2).

raporunda; Habeş sorununda Anadolu'ya yönelebilecek tehdidin azalması sebebiyle İtalya lehine bir rahatlama meydana geldiğini, Türkiye'nin yaptırımları çok katı bir şekilde uygulamadığını belirtmektedir.¹⁹⁵⁴

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 30 Haziran-4 Temmuz 1936 tarihlerinde Habeş meselesine ait konuları görüşmüştür. Habeşistan tarafından Milletler Cemiyeti'ne yapılan tekliflerden; İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakının tanınmaması konusu geçirilmiş, Habeşistan Hükûmeti'ne 10 milyon sterlin borç verilmesi teklifi ise kabul edilmemiştir.¹⁹⁵⁵ Habeşistan'ın İtalya tarafından ilhak edilmesi meselesi bir sonraki genel kurul toplantısına ertelenirken, görüşülen konulardan bir tanesi de zecrî tedbirler olacaktır. Aslında Habeşistan'ın İtalyanlar tarafından işgalinin tamamlanmasıyla zecrî tedbirlerin gerekçesi de ortadan kalkmış oluyordu. Bundan sonra İtalya'ya uygulanan zecrî tedbirler, 4 Temmuz 1936 tarihinde, İngiltere'nin ön ayak olmasıyla, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda alınan bir kararla, Koordinasyon Komitesi tarafından 15 Temmuz 1936 akşamından itibaren geçerli olmak üzere kaldırılacaktır.¹⁹⁵⁶

15 Temmuz 1936 akşamından itibaren İtalya'da, Mussolini'nin talimatıyla tüm binalar bayraklarla süslenerek zecrî tedbirlerin kaldırılması kutlanmaktadır.¹⁹⁵⁷ İtalyan basınında İtalya'nın, elli iki ülkenin kuşatmasına rağmen, Mussolini'nin gösterdiği yolda dosdoğru yürüyerek zafere ulaştığı manşetleri atılmaktadır.¹⁹⁵⁸ Mussolini, 16 Temmuz 1936 tarihinde Venedik Sarayı'nın balkonundan meydana toplanan İtalyanlara şöyle hitap etmektedir:

*"Bugün zecrî tedbirleri uygulamış olan ülkelerin İtalya karşısında beyaz bayrak çektikleri tarih olan 15 Temmuz'dur. Bütün ekonomik alanlarda kazanılmış olan bu zaferin şerefi tamamen, erkek, çocuk ve kadın tüm İtalyan milletine aittir. Bunlardan hiçbirisi titrememiş, boyun eğmemiştir... Çünkü İtalyan milletin kalbinde Afrika'da ve Avrupa'da zaferi medeniyet ve adaletin kazanacağına dair inanç vardır."*¹⁹⁵⁹

Mussolini, Habeşistan savaşını, büyük bir ustalıkla, fakir bir memleketin vatandaşlarına refah sağlamak üzere girişilen bir mücadele olarak anlatmayı başarmıştır. Habeşistan harbi boyunca Faşizmin popüler yönleri anlam kazanmıştır. İtalyan halkı rejimin bocalamalarına rağmen, savaşın yarattığı ortam içinde devletine sahip çıkmıştır. Gerçekte harp boyunca İtalyanlar tarafından Habeşler özellikle silahsız olduklarında kan dökücü şiddet olaylarına başvurmadan hiçbir zaman çekinilmemiştir. Diğer yandan İtalya'da propaganda maksatlı olarak hazırlanan ve Habeşistanlı kadınlara hitaben, onların tutsaklıktan kurtarılacağı

¹⁹⁵⁴ DDI, 8/II, Belge.930, 30 Aralık 1935, s.922-923.

¹⁹⁵⁵ "Habeşler Dertlerini Dinletemediler", **Tan**, 5 Temmuz 1936.

¹⁹⁵⁶ "Asambelenin Kararı", **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1936.

¹⁹⁵⁷ **Ayın Tarihi**, S.32, Temmuz 1936, s.175.

¹⁹⁵⁸ "L'Italia Trionfatrice dell'Assedio di 52 Nazioni", **Il Giornale d'Italia**, 16 Temmuz 1936.

¹⁹⁵⁹ "Il Duce che Guido alla Vittoria in Africa e in Europa", **Il Giornale d'Italia**, 17 Temmuz 1936.

ve Roma’da özgürce yaşayabileceklerine dair yazılıp bestelenen meşhur “*Faccetta Nera-Kara Yüzlü Dilber*” marşı dinlenmektedir.¹⁹⁶⁰

Habeşistan Savaşı sonunda İtalya artık kesin bir surette Almanya’nın yanında yer almaya başlamıştır. 1934 yılında Dollfuss öldürüldüğünde tümenlerini Avusturya’nın bağımsızlığı için Brenner geçitlerine gönderen Mussolini ile Hitler arasında hiç de gizlenmeyen bir hoşnutsuzluk ve güvensizlik vardır. Ancak bu durum Habeşistan savaşı esnasında yaşanan siyasal olaylar ve uygulanan ekonomik zecrî tedbirler sonrasında değişecektir. Mussolini ve Faşist İtalya bundan sonra 1934 yılında gösterdiği davranışı sergilemeyecek ve Avusturya’yı Almanya’nın nüfuzuna bırakacaktır. 1936 yılında hızlanan diplomasi trafiği sonrasında, 21 Ekim 1936 tarihinde Kont Ciano ile Von Neurath arasında Berlin’de, Roma ve Berlin’in müşterek dış politika yürüteceklerine dair gizli bir antlaşma imzalanacaktır. Böylece Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi bir Almanya-Avusturya-İtalya bloku ortaya çıkmış olacaktır. Habeşistan savaşı Duce’yi Batı demokrasilerinden ayıracak, İspanya iç savaşı ise bu işlemi tamamlayacak ve Duce ile Führer bir araya geleceklerdir. Bu gelişmeler ve sonrası değerlendirildiğinde İtalya-Habeşistan savaşını İkinci Dünya Savaşı’nın nedenlerinden birisi olarak değerlendirmek mümkündür.

Habeşistan, 1936-1941 yılları arasında İtalya’nın işgalinde kalacak ancak Habeşlerin direnişi devam edecektir. Habeşistan’ın savaş esnasında muharebe meydanlarında 300.000 kişinin üzerinde kayıp vermesinden başka, 1935-1941 yılları arasındaki İtalyan yönetimi esnasında, Habeşistan’da Faşizm korkunç yüzünü gözler önüne serecek ve yaklaşık 24.000 Habeş vatansever İtalyan askerî mahkemesinde (*La Corte Marziale*) ölüm cezasına çarptırılacak, binlerce Habeş toplama kamplarında hayatını kaybedecektir. İtalyanların 3 Ekim 1935-27 Kasım 1941 arasındaki kayıpları ise ölü ve yaralı olarak 100.000’in üzerindedir¹⁹⁶¹. İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, İngiliz kuvvetleri tarafından, 18 Şubat 1941 tarihinde Kenya ve Sudan’dan Eritre, Somali ve Habeşistan’a yönelik başlatılan hareketlerle İtalyan kuvvetleri yenilgiye uğratarak Habeşistan ele geçirilmiştir. Bu savaşlarda İtalyan kuvvetleri 230.000’den fazla esir vereceklerdir.¹⁹⁶² İtalyanların yenilgisinden sonra Haile Selasiye, 5 Mayıs 1941 tarihinde Addis Ababa’ya gelerek tahtına yeniden oturacaktır.¹⁹⁶³

¹⁹⁶⁰ Carrocci, **a.g.e**, s.102.

¹⁹⁶¹ Angelo Del Boca, **La Guerra d’Etiopia**, Longanesi, Milano, 2010, s.251-252.

¹⁹⁶² Basil Liddel Hart, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, 5. Baskı, (Çev.Kerim Bağrıaçık), İş Bankası yay, İstanbul, 2020, s.171-178.

¹⁹⁶³ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, C.III, s.188-190.

3.3. Akdeniz’de Kararan Bulutlar ve İtalyan Tehditi

3.3.1. Türkiye’nin İtalyan Tehditi Karşısında “Akdeniz Paktı” Arayışları

Avrupa’da bulutların giderek kararması ve yeni bir genel savaş söylentilerinin giderek daha çok telaffuz edildiği bir ortamda; İtalya’nın karşı çıkması ve çeşitli engelleme faaliyetlerine rağmen Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan arasında 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı imzalanmıştır.¹⁹⁶⁴ Bundan sonra, Orta Avrupa’da ve Balkanlarda aktif bir politika izlemekte olan Faşist İtalya’nın önderliğinde yürütülen görüşmeler sonucunda, 17 Mart 1934 tarihinde Roma’da İtalya, Avusturya ve Macaristan arasında ekonomik ve siyasi iş birliğini öngören Tuna Protokolleri imzalanmıştır.¹⁹⁶⁵ Bu antlaşmalardan sonra Benito Mussolini, 18 Mart 1934 tarihinde Faşist Kongre’de yaptığı ve İtalya’nın iki ana hedefinin “*Asya ve Afrika*” olduğunu ifade ettiği meşhur konuşması Türkiye’de oldukça tedirginlik yaratmış tepkiyle karşılanmıştır.¹⁹⁶⁶ 30 Mart 1934 tarihinde Roma’da Mussolini–Vasıf Bey (Çınar) görüşmesinde Mussolini tarafından yapılmış olduğu konuşmasıyla ilgili olarak; “...*Türkiye’yi kastetmedim. Türkiye, Asya’da değildir.*” açıklamasında bulunulmasına karşılık, İtalyan gazetelerinde Anadolu hedef gösterilmeye devam edilmektedir.¹⁹⁶⁷ Türk kamuoyunda İtalyan karşıtı tepkiler giderek daha fazla yoğunlaşmaktadır.¹⁹⁶⁸ Bu dönemde 4 Nisan 1934 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında ticaret anlaşması imzalanmış olmasına ve ilişkilerin giderek yumuşaması beklenmesine rağmen İtalyan makamlarının bu tür çelişkili açıklamaları karşısında Türkiye’de endişeler daha fazla artmaktadır. Türk kamuoyundaki şiddetli tepkiler sonrasında bu konuyu çözümlmek maksadıyla Ankara’da 12 Mayıs 1934 tarihinde gerçekleştirilen İtalyan Büyükelçi Vincenzo Lojacono-Dışişleri Müsteşarı Numan Bey (Menemencioğlu) görüşmesinde, Lojacono tarafından durum bir kez daha izah edilmek durumunda kalınmıştır. Numan Bey, görüşmenin sonunda şöyle söylemektedir: “*İtalya ile Türkiye’nin dostluğu, ancak karşılıklı yüksek menfaatleri anlamak, iki tarafın güvenliği esaslarına hürmet ve riayet etmek, bu maksatla yapılmış veya yapılacak anlaşmalara uymak, dostluklara muhalefet etmemek prensipleri dairesinde mümkün olabilir ve gelişebilir.*” Lojacono tarafından da bu düşüncelere iştirak etmekte olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁶⁹

¹⁹⁶⁴ “Balkan Misakı Merasimle İmza edildi”, **Yeni Asır**, 10 Şubat 1934.

¹⁹⁶⁵ **Aydın Tarihi**, S.4, Mart 1934, s.151-154.

¹⁹⁶⁶ “İtalya’nın Asya ve Afrika’da Hedefleri Varmış”, **Akşam**, 20 Mart 1934. “Roma Konuşması Endişe Uyandırdı”, **Akşam**, 22 Mart 1934. “Fransa Mussolini’nin Nutkundan Hoşlanmadı”, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1934.

¹⁹⁶⁷ **Atatürk’ün Millî Dış Politikası, C.II**, Belge.46, s.266.

¹⁹⁶⁸ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.359.

¹⁹⁶⁹ **Atatürk’ün Millî Dış Politikası, C.II**, Belge.42, s.256-261.

Akdeniz’de giderek büyümekte olan İtalyan tehlikesine karşı Türkiye, Balkan Paktı ve Sovyetler Birliği ile mevcut antlaşmasını yeterli görmemekte ve çok taraflı ve geniş katımlı güvenlik sistemleriyle kendisini güvence altına almaya çalışmaktadır. Türkiye, bir Akdeniz Locarno’su projesi ile yakından ilgilenmesini gerektirecek bir güvenlik ihtiyacı içindedir. Türkiye, İtalya Habeşistan’a saldırmadan yaklaşık bir yıl önce bir Akdeniz Paktı kurulması yönünde yoğun bir diplomatik çaba içine girmiştir. Türkiye’nin yanı sıra diğer Balkan ülkeleri de bu projeye sıcak yaklaşmaktadırlar. Tefik Rüşti Bey, 27 Mayıs 1934 tarihinde ziyaret için gittiği Paris’te bu konuyu Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou ile görüşmüştür.¹⁹⁷⁰ Bu görüşmede Akdeniz Paktı’na sıcak bakmakta olan Fransa’nın Dışişleri Bakanı Louis Barthou, Balkan Paktı’nın bir Akdeniz Paktı’yla pekiştirilmesi yönünde bir teklife Ankara’nın nasıl bakacağını sormaktadır. Bu dönemde Türkiye; Yunanistan, Fransa, İtalya, İspanya, Yugoslavya’nın dahil olacağı bir Akdeniz Paktı’na koşulsuz destek vermektedir.¹⁹⁷¹

Bu dönemde aslında Fransa, Küçük Antant ve Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan’ın da katılacağı bir Akdeniz Paktı hususunda anlaşmaya varmışlardır.¹⁹⁷² Ancak, böyle bir pakta şüphesiz olarak, en önemli deniz gücüne sahip olan İngiltere’nin ve mümkün olduğu takdirde İtalya’nın da dahil edilmesi gereklidir. Bu gelişmelere karşılık olarak Haziran 1934 sonunda İtalya ve İngiltere’nin bu pakta katılmayacakları belli olmuştur.¹⁹⁷³ Bu dönemde Mussolini ile İngiliz Büyükelçi Drummond’un Roma’da yaptıkları görüşmede, Drummond, Mussolini’ye İngiliz Hükûmeti’nin İtalyan Hükûmeti ile aynı görüşleri paylaşmakta olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁷⁴ Diğer yandan, Yunanistan da bu konuda pek hevesli değildir. Fransa ve Küçük Antant’a karşı güvensizlik duymakta olan Yunanlara göre İtalya ve İngiltere olmadan bir Akdeniz Paktı’nın meydana getirilmesi mümkün değildir.¹⁹⁷⁵

Akdeniz Paktı tasarısının siyasal gündemi meşgul ettiği bir dönemde, Yugoslavya Kralı Alexander’ın Fransa ziyareti esnasında 9 Ekim 1934 tarihinde bir suikast sonucunda öldürülmesi, suikast eylemi esnasında Kral Alexander’ın yanında bulunan ve Akdeniz Paktı düşüncesinin fikir babalarından olan Louis Barthou’nun da aldığı yaraların etkisiyle bir süre

¹⁹⁷⁰ “Hariciye Vekilimiz Paris’te”, **Akşam**, 28 Mayıs 1934.

¹⁹⁷¹ Barlas-Güvenç, **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti**, s.201-202.

¹⁹⁷² “Bir Akdeniz Misakı Yapılması Görüşülüyor”, **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1934.

¹⁹⁷³ “Akdeniz Misakı”, **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1934.

¹⁹⁷⁴ **DDI**, 7/XV, Belge.527, 14 Temmuz 1934, s.560.

¹⁹⁷⁵ **Ayn Tarihi**, Haziran, 1934, s.183-184. “Yunanlar Misaka Hangi Şartlarda Girecekler”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1934.

sonra ölmesi¹⁹⁷⁶ Akdeniz Paktı'nın meydan getirilmesini engelleyen önemli olaylardan birisi olacaktır.

Bu dönemde Roma Büyükelçiliğine atanmış olan Hüseyin Ragıp Bey (Baydur)¹⁹⁷⁷ tarafından gönderilen Mussolini ile yaptığı görüşmeye ilişkin raporda; Mussolini tarafından, İngiltere'nin Akdeniz Paktı'na üye olmamasının İtalya'nın güvenirliliğine ciddi zarar vereceğinin, İtalya'nın Akdeniz'le güvenlik meselelerinde hali hazırda Türkiye ve Yunanistan ile antlaşmalar imzalamış olduğunun, yeni bir pakt yapmak yerine mevcut antlaşmaları genişletmeyi tercih edeceğinin belirtildiği ifade edilmektedir.¹⁹⁷⁸

Barthou-Alexander suikastını işleyenlerle bağlantılı olduğu düşünülen Hırvat milliyetçilerin İtalya ve Macaristan ile bağlantılarının ortaya çıkması ve suikast meselesinin Milletler Cemiyeti'ne aktarılması sonrasında; Yugoslavya'yı destekleyen Fransa ile suikastçıları barındıran Macaristan'ı destekleyen İtalya arasında önemli bir gerginlik meydana gelmiştir. Bu koşullarda İtalya'nın Almanya'nın yanına geçmesinden endişe etmekte olan Fransa, İtalya ile olan ilişkilerini düzeltmeye gayret göstermektedir. Bu ortamda Roma'yı ziyarete gelen Pierre Laval ile Benito Mussolini arasında 7 Ocak 1935 tarihinde Laval-Mussolini Antlaşmaları olarak isimlendirilen İtalya-Fransa antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmaların konusu; Avrupa, Tuna Havzası, Doğu Afrika ve Tunus'daki İtalyan kökenli Fransız vatandaşlarına ilişkin konulardır.¹⁹⁷⁹

Akdeniz'deki güçlü donanması sayesinde kendisinin lider durumunda olacağı bir Akdeniz paktı oluşturulmasını arzu eden İtalya, geniş tabanlı bir Akdeniz paktında Fransa'dan başka İngiltere'nin de yer alması durumunda ağırlığının azalacağını farkındadır. Faşist İtalya'nın asıl istediği geniş tabanlı bir antlaşma yerine, Doğu Akdeniz'de bölgesel koalisyonlar yoluyla nüfuz elde etmektir. Bunun için İtalya, Türkiye-Yunanistan-İtalya arasında teşkil edilecek bir paktı kendisi açısından daha uygun bulmaktadır.

Fransız-İtalyan anlaşması, Türkiye açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Akdeniz'de iki büyük devletin anlaşması, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmakta ve manevra sahasını oldukça daraltmaktadır. Fransa, İtalya ile imzaladığı bu anlaşma ile İtalya'nın adeta yarı müttefiki olmuş oluyordu. Türk siyasi liderliğine göre; İtalya'nın bölgede giderek artan gücü karşısında İngiltere de tek başına

¹⁹⁷⁶ “Yugoslavya Kralı ve Fransa Hariciye Nazırı Marsilya’da Öldürüldüler”, **Akşam**, 10 Ekim 1934.

¹⁹⁷⁷ **Hüseyin Ragıp (Baydur, 1890-1955)** : 1934-1943 yılları arasında Roma Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

¹⁹⁷⁸ Barlas-Güvenç, **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti**, s.202-203.

¹⁹⁷⁹ “Laval ve Mussolini Anlaştılar”, **Milliyet**, 9 Ocak 1935. Bu antlaşmalar ile Fransa, İtalya’yı Habeşistan politikasında serbest bırakmaktadır.

başarılı olamayacaktır. Akdeniz’de meydana gelebilecek İtalyan saldırganlığına karşı koymanın tek yolu, içinde İngiltere’nin de olduğu mümkün olduğu kadar geniş tabanlı bir bölgesel koalisyonun teşkil edilmesi olacaktır.

Bu dönemde Aloisi tarafından, Laval ile Cenevre’de yaptığı görüşme sonrasında Mussolini’ye gönderilen 19 Ocak 1935 tarihli rapor oldukça önemli bilgiler içermektedir. Aloisi, Balkan Paktı ülkelerinin Laval’dan, Roma antlaşmalarının kendi ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi talebini Mussolini’ye iletmesini istediklerini ifade etmektedir. Aloisi, yaptığı yorumda; bu teklifler yerine İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında imzalanacak bir antlaşmanın en iyi yol olduğunu belirtmektedir. Aloisi böyle bir antlaşma imzalanırsa Balkan Paktı’nın bozulacağını, Türkiye’nin Akdeniz Paktı üzerindeki ısrarından vaz geçeceğini, İtalya’nın Yugoslavya’nın da Roma antlaşmalarına dahil edilmesi konusundaki Türk-Yunan ısrarından kurtulabileceğini, Rodos konusunda Türkiye’nin şikayetlerinin sona erebileceğini kaydetmektedir.¹⁹⁸⁰

Böylece İtalya yeniden, Türkiye ve Yunanistan’a yaklaşmaya başlamış ve Yunanistan üzerinden Türkiye’ye bir üçlü ittifak teklifinde bulunmuştur. Yunanistan’ın Ankara’daki büyükelçisi M.Sakellaropoulo, 16 Şubat 1935 tarihinde Numan Menemencioğlu’nu ziyaret ederek; İtalya’nın Türkiye ve Yunanistan ile üçlü bir anlaşma imzalamak istediğini belirtmiştir. İtalya’nın; Yugoslavya ve Romanya’yı dışlayarak, sadece Yunanistan ve Türkiye’yi yanına alarak bir ittifak yapmak suretiyle Balkan Paktı’nı yürütlemez bir hale getirmek istediği anlaşılmaktadır. Başbakan İsmet İnönü, Yugoslavya ve Romanya’nın dahil olmaması durumunda İtalya’nın teklifine ne prensip itibarıyla ne de esas noktasından muvafakat cevabı verilmemesi talimatını vermiştir. Bunun üzerine İtalya bu teklifini devam ettirememiştir.¹⁹⁸¹

İtalya’nın bu teklifinin altında yatan nedenler dikkate alındığında yakında başlayacak olan Habeşistan savaşı öncesinde İtalya’nın kendi doğusunun emniyete alınması ve Boğazların kendisine dost bir ülke tarafından açık tutulması ile Doğu Akdeniz’in kendi güvenliği açısından temiz kalmasını hedeflediği anlaşılmaktadır. Laval-Mussolini görüşmesi ile hareket serbestliği sağlayan, Stresa Konferansı’nda İngiltere ile mutabakat sağlayan İtalya için Balkan ülkeleri ile de bir anlaşma içinde bulunmak, Habeşistan harekâtı öncesinde hayati

¹⁹⁸⁰ DDI,7/XVI, Belge.470, 19 Ocak 1935, s.492-493. Bu dönemde Balkan Paktı devletleri, İtalya ile bir antlaşma yapmak istemektedirler. Bu konuda çeşitli girişimler yapılmış ancak İtalya’nın bilinen tutumu nedeniyle bir sonuç elde edilememiştir. Tevfik Rüştü Aras bu konuda Nisan 1935’te Milano’da Suvich ile görüşecektir.

¹⁹⁸¹ Montreux ve Savaş öncesi Yılları, s.7-10.

öneme haizdir. Habeşistan için Doğu Afrika’da yığınak yapmaya başlamış bulunan İtalya’nın kuvvetlerini tek bir cephede toplaması için Doğu Akdeniz’de geçici de olsa bir “barış” ortamına ihtiyacı vardır.

Diğer yandan İtalya, Karadeniz’de bir üs elde etmesi mümkün olmadığından, Boğazların açık kalmasını temin için Türkiye-Sovyetler Birliği-İtalya arasında bir bölgesel pakt yapmak için de girişimlerde bulunmaktadır. İtalya’nın bu girişiminin ardında Almanya’nın Doğu’ya doğru ilerlemesini veya Anschluss¹⁹⁸²’u engellemek düşüncesinin olduğu da söylenebilir.¹⁹⁸³

11-14 Nisan 1935 tarihlerinde toplanan Stresa Konferansı’nda İngiltere’nin de İtalya ile Fransa arasındaki anlaşmaya onay vermesiyle birlikte Mussolini’nin çok arzuladığı “Dört Güç Paktı” yerine adeta bir “Üç Güç Paktı” ortaya çıkmış oluyordu. Bu durum Türkiye açısından “Dört Güç Paktı” kadar olumsuz ve istenmeyen bir gelişme olacak ve Türkiye’nin istediği Akdeniz Paktı’nın gerçekleşmesinin önünde önemli bir başka engel teşkil edecektir.

Cenevre’de Milletler Cemiyeti toplantısı esnasında 25 Mayıs 1935 tarihinde bir araya gelen Pierre Laval ve Tefik Rüştü Aras, Akdeniz Paktı konusunu da görüşmüşlerdir. Tefik Rüştü Aras bu görüşmeye ilişkin gönderdiği raporunda: “...Laval...İngiltere ile yürümek zaruretine işaret ederek Akdeniz Misakı’nın daha evvel yapılmasının merkezi Avrupa işlerini çok kolaylaştırmış olacağını anlattı.” demektedir. Bu görüşmede Laval, İtalya ile olan ilişkilerini olumsuz olarak etkileyeceği kaygısıyla Fransa’nın Türkiye ile gösterişli bir pakt yapılmasından yana görünmemektedir. Türkiye’nin istediği ise Fransa’nın kendisine saldırmayacağını bildirmesi değil İtalya’nın Türkiye için teşkil ettiği tehlikeye karşı Türkiye’nin yanında yer almasıdır.¹⁹⁸⁴ Fransa, hem İtalya ile 7 Ocak 1935 tarihinde bir anlaşma imzalamış ve hem de Sovyetler Birliği ile 2 Mayıs 1935 tarihinde karşılıklı yardım paktı yapmıştır. Bu görüşmelerde Laval, Sovyetler Birliği’ne İtalya ile de bir anlaşma yapmalarını teklif etmiş ancak bu Sovyetler Birliği tarafından bu teklif uygun bulunmamıştır. Bu ilginç gelişmeler Türk Hükûmeti tarafından endişeyle takip edilmektedir.¹⁹⁸⁵

¹⁹⁸² **Anschluss** (Anschluss Österreichs): Büyük Almanya’nın meydana getirilmesi için Avusturya’nın Almanya ile birleşmesi. Bu düşünce 1871 yılında Almanya’nın birliğinin sağlanması esnasında Avusturya’nın bunun dışında kalmış olmasından itibaren mevcut bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Versay ve Saint Germain antlaşmaları bu birleşmeyi yasaklamaktadır.

¹⁹⁸³ J. Calvitt Clarke III, **Russia and Italy Against Hitler**, The Bolsheviki-Fascist Rapprochement of the 1930’s, Greenwood Press, New York, 1991, s.172-179.

¹⁹⁸⁴ **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**, s.14.

¹⁹⁸⁵ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.145.

İtalya, Habeşistan'a karşı harekete geçmeden evvel Rodos ve 12 Ada'daki askerî hareketliliği artmış ve bu durum Türkiye'de memnuniyetsizlikle ve endişe ile karşılanmıştır. İsmet İnönü 22 Eylül 1935 tarihli telgrafında “*Adalarda ardı arkası kesilmeyen faaliyetleri sükûnetle seyretmek güçtür*” demektedir.¹⁹⁸⁶ İtalya'nın Ankara'daki Büyükelçisi Carlo Galli, Habeşistan harekâtı başlamadan kısa bir süre önce, Mussolini'nin talimatı doğrultusunda, yanında İtalyan askerî ataşeler ile 23-26 Eylül 1935 tarihleri arasında Başbakan İsmet İnönü ve Türk Genelkurmay Başkanlığı yetkilileri ile çeşitli görüşmeler yapmıştır. Galli ve İtalyan heyeti bu görüşmelerde Rodos ve On İki Ada'daki askerî yığınak ve faaliyetlerin Akdeniz'de meydana gelebilecek beklenmeyen karışıklıklara engel olmak üzere oluşturulduğunu, kesinlikle ve asla Türkiye'ye karşı olmadığını konusunda Türk tarafını bilgilendirmiş ve teminat vermişlerdir.¹⁹⁸⁷

Bu dönemde Türk Hükûmeti İtalyan tehdidine karşı Sovyetler Birliği ile de bir anlaşma yapmak istemektedir. Sovyetler Birliği, İtalya'nın Türkiye'ye tek başına saldırmaya cesaret edemeyeceği kanaatinde olduğunu belirtmekte ve Türkiye'nin Balkan Paktı yükümlülükleri sebebiyle İtalya ile bir savaşa girmesi halinde kendisi de bu savaşa sürüklenmek istememekte, böyle bir anlaşmanın İtalya'yı Almanya'nın yanına itebileceğinden endişe duymaktadır. Bu dönemde 1935 başında Ankara'daki İtalyan büyükelçi tarafından Türkiye-İtalya-Sovyetler Birliği arasında bir pakt imza edilmesi konusunu ortaya atılmış ancak bu girişim daha sonra Roma'nın müdahalesiyle akim kalmıştır.¹⁹⁸⁸

İtalya'nın Akdeniz ve Karadeniz'deki stratejisi, bölgesel çatışma ve anlaşmazlıklardan olabildiğince faydalanarak bölgesel paktlar oluşturmak ve geniş tabanlı paktlardan kaçınmaktır. Roma, bölgesel güçler tarafından kendisinin dışında oluşturulmaya çalışılan paktlara sıcak bakmamakta ve bunları engellemeye çalışmaktadır. İtalya Balkan Paktı'nın kurulmasından son derece rahatsız bulunmakta, paktı önce engellemek ve parçalamak, bunu başaramayınca çalışmasını engellemek için çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Yugoslavya ve Romanya'nın Balkan Paktı'na dahil olmasını Fransa'nın müdahalesi olarak algılayan İtalya; Türkiye ve Yunanistan ile bir üçlü pakt yapmak istemektedir.

Türkiye ise İtalya'nın tam aksine olarak Balkanlar ve Akdeniz'de güvenliğin sağlanması için geniş tabanlı uluslararası koalisyonlardan yanadır. 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı'nın imzalanması sonrasında dikkatini Akdeniz'e yöneltten Türkiye, burada geniş

¹⁹⁸⁶ Montrö ve Savaş öncesi Yılları, s.11.

¹⁹⁸⁷ DDI, 8/II, Belge.171, 25 Eylül 1935, s.154-155. DDI, 8/II, Belge.180, 26 Eylül 1935, s.159.

¹⁹⁸⁸ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, s.17.

tabanlı bir anlaşmanın yapılması için gayret göstermektedir. Türkiye Akdeniz’de bölgesel aktörler arasında köprüler oluşturmaya, bu pakta mümkün olduğunca çok devletin dahil olmasına böylece kolektif bir güvenlik sistemi içinden yer almaya çalışıyordu. Türkiye aslında bu pakta İngiltere, Fransa ve İtalya’nın mutlaka dahil olmasını istiyordu. Fransa’nın Akdeniz Paktı teklifini sıcak karşıladığı gibi bu pakta İngiltere’nin de dahil olması için önemli gayretler gösteriyordu. Orta büyüklükte devletlerin kurduğu koalisyonlara çok iyi bir örnek olan Balkan Paktı konusunda öncülük etmiş olan Türk dış politikası aynı inisiyatifi Akdeniz Paktı konusunda gösteremeyeceğinin farkında bulunmakta, bunun için bu bölgede mutlaka büyük devletlerin öncü olmasına ihtiyaç olduğunu değerlendirmektedir. Türkiye burada başı çekmek yerine takipçi olmak zorundadır. Asıl mesele de zaten buradadır. İngiltere ve Fransa, Akdeniz yerine kıta Avrupası’na odaklanmışlardır. Almanya’nın karşısında İtalya onlar için vazgeçilmesi zor bir müttefik adayıdır. Ancak aynı İtalya, Akdeniz ve Balkanlar için giderek daha büyük bir tehdit haline gelmektedir. Türkiye, İtalya’ya karşı diğer büyük devletlerle iş birliği yapmak ve İtalya’yı karşısına almak yerine bu ülkenin de çok taraflı düzenlemeye dahil edilmesinin kendi çıkarları bakımından daha uygun olacağını değerlendirmektedir.

Türk yetkililer, 1935’lerde İngiltere’nin bir Akdeniz Locarno’su için isteksiz olmasından başka, İtalya’nın gittikçe artan deniz gücünden dolayı endişe yaşamakta, Akdeniz Paktı’nın gerçekleşmesi için bu sebeple büyük bir enerji ile çalışmaktadırlar. Milletler Cemiyeti’nin çözülme sürecine girmesi ile kolektif güvenlik sisteminin çökmesi sonucunda Türkiye, kendisinin Sovyetler Birliği anlaşması ve Balkan Paktı üyeliği ile güvenliğini tam olarak sağlanmasının mümkün olmadığını görmektedir. Türkiye’nin amacı İtalya’yı dışlamak değil tam tersine geniş bir güvenlik sistemine alarak dizginlemektir. Türk diplomasisinin esas amacı; Balkan Paktı, İtalya, İngiltere; Fransa ve hatta Sovyetler Birliği arasında köprü oluşturarak geniş tabanlı bir güvenlik sistemi meydana gelmesini temin etmektir. Bu çabası ile geçmişte büyük güçler arasındaki çatışmalardan faydalanarak denge kurmaya çalışan Osmanlı diplomasisinden oldukça farklı olarak Cumhuriyet diplomasisi uluslararası alandaki ayrılıkları birleştirecek köprüler inşa etmek için çaba göstermektedir.¹⁹⁸⁹

Türkiye, bu politikasını 5 Mayıs 1936 tarihinde Addis Ababa’nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesine kadar devam ettirmiştir. Habeşistan savaşının sona ermesi ve İtalya’nın Habeşistan’da yerini sağlamlaştırması, Türkiye bakımından orta büyüklükteki devletlerin eylemciliğinin de sonuna işaret etmektedir. İtalya’nın Habeşistan’daki göreceli başarısı, Akdeniz’de bir güç olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanacak bir süreci başlatacaktır. İngiltere

¹⁹⁸⁹ Barlas-Güvenç, **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti**, s.208.

bu durumda Akdeniz’de en büyük güç olma niteliğini kaybetmeye başlayacaktır. Diğer yandan, Mısır ve Kızıldeniz’den Hint Okyanusu’na açılan yolda stratejik bir mevki işgal etmiş olan İtalya, İngiltere’nin “imparatorluk yolu”nu tehdit eder bir duruma gelecektir. Bu koşullarda İngiltere, Fransa ve Türkiye dahil diğer Akdeniz devletleri ile iş birliğine yönelecektir.

3.3.2. Türkiye’nin 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi’ni Tadil Girişimleri

Lozan Barış Antlaşması’nın 23.maddesi “*Boğazlar*¹⁹⁹⁰” konusunu genel olarak ele almış, bu antlaşma kapsamında Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde yirmi maddeden meydana gelen “*Lozan Boğazlar Sözleşmesi*” yapılmıştır. Bu sözleşmede Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı’ndan deniz ve hava yoluyla serbest geçiş esas olarak alınmıştır. Bu geçişlerin emniyeti için boğazların iki kıyısı ile Marmara Denizi’ndeki adalar askerden arındırılmış ve her türlü askerî yapı ve tahkimat yapılması yasaklanmıştır. Buna karşılık olarak bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti’nin sorumluluğuna verilmiştir. Sözleşmede imzası olan devletlerin temsilcilerinden meydana getirilen “*Boğazlar Komisyonu*” bu sözleşmenin uygulanması için görevlendirilmiştir.¹⁹⁹¹

Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlandıran, Boğazları silahlandırmasını engelleyen ve Boğazlardan geçişi uluslararası bir komisyona havale eden bu sözleşmeyi günün koşulları altında istemeyerek kabul etmek durumunda kalmış ve bunun halledilmesini zamana bırakmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi imzalarken Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin 18.maddesi ile Milletler Cemiyeti Misakı’nın 10. Maddesinde belirtilen garantilerin¹⁹⁹² işletilebileceğine güvenmektedir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin 18.maddesinde; İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya’nın Milletler Cemiyeti kapsamında garantileri bulunmaktadır. Türkiye 1923 yılında dünyada üzerinde en çok durulan konu olan silahsızlanma konusunda büyük devletlerin yaklaşımı nedeniyle bu garantilerin işleyebileceğine güvenmek durumunda kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra silahsızlanma konusu üzerinde en çok durulan konu olmuştur. Deniz silahsızlanması konusunda başlangıçta bazı başarılar edilmişse de özellikle

¹⁹⁹⁰ **Boğazlar:** Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin 1.maddesinde belirtildiği üzere; Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz (İstanbul) Boğazı’dır.

¹⁹⁹¹ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. Bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.148-159.

¹⁹⁹² **Milletler Cemiyeti Misakı Antlaşması 10. Maddesi:** Cemiyet üyeleri, bütün Cemiyet üyelerinin ülke bütünlüklerine ve şimdiki siyasal bağımsızlıklarına saygı göstermeyi ve bunları dışarıdan gelecek herhangi bir saldırıya karşı korumayı yükümlenirler. Saldırı, saldırı tehdidi ya da saldırı tehlikesi durumunda, Konsey, bu yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlayacak yolları belirtir.

hava silahları konusunda hiçbir sonuç elde edilememiştir. Bu başarısızlığın başlıca nedenleri, Fransa'nın 1919 yılından sonra güvenliğini bölge ittifaklarıyla sağlama çabası, Almanya'nın Versay Anlaşması ile kendisine kabul ettirilmeye çalışılan şartlara karşı çıkması, Sovyetler Birliği'nin batılılarla dostane olmayan ilişkileridir. Kontrol edildiği zannedilen deniz silahlanması da 1933 senesinden itibaren iyice artacaktır. Bu arada, 1931'de Japonya'nın Mançurya'yı işgali ve burada kukla bir devlet kurdurması üzerine Çin'in Milletler Cemiyeti'ne başvurması bir sonuç vermeyecektir. Milletler Cemiyeti, Japonya'yı saldırgan ilan edip zecrî tedbirler alamayacak ve kolektif güvenlik sistemi önemli bir yara alacaktır.

Bloklaşmanın belirginleşmeye başladığı, bir genel savaş olasılığının giderek güçlendiği siyasal ortamda Türkiye, Balkan devletleri ve Batı Avrupa devletlerini de ikna ederek Boğazları yeniden silahlandırma hakkını elde etmek için girişimler başlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesi ve Boğazların silahlandırılması arzusu ilk kez 24 Mart 1933 tarihinde Silahsızlanma Konferansı'nda Cemal Hüsnü (Taray) tarafından dile getirmiştir. Cemal Hüsnü Bey, Boğazların serbestisinin tamamen Türkiye'nin kefaleti altında olması gerektiği, Boğazlar Bölgesi, Yunanistan ve Bulgaristan ile Türkiye arasındaki sınır bölgelerindeki askerî sınırlamaların kaldırılması hakkında beyanatta bulunmuştur. Bu beyanat konferansta derin bir tesir yapmış ve konferansa katılanların çoğu tarafından olumlu karşılanmıştır.¹⁹⁹³ Silahsızlanma Konferansı'nın 23 Mayıs 1933 tarihli komisyon toplantısında kara ağır toplarının kaldırılmasının gündeme gelmesi üzerine Tefvîk Rüştü Aras, deniz ağır topları kaldırılmadan kara ağır toplarının kaldırılmasının Boğazların emniyetini tehlikeye düşüreceğini beyan etmiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımının Milletler Cemiyetinde ve silahsızlanma görüşmelerinde genel olarak kabul görmüş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁹⁴ ABD Başkanı Roosevelt tarafından, 16 Mayıs 1933 tarihinde aralarında Mustafa Kemal Atatürk'ün de bulunduğu 54 devlet başkanına, dünya barışı için iş birliği ve anlayış telkin eden beyannameye Atatürk tarafından verilen cevapta Boğazlar'ın savunması konusu da yer almaktadır.¹⁹⁹⁵

Türkiye, Boğazların statüsünün değiştirilmesine ilişkin girişimlerini, özellikle Balkan Paktı'nın imzalanmasından sonra İtalya'nın aldığı olumsuz tavrın etkisiyle daha güçlü bir şekilde yürütmektedir. İtalya tarafından aynı dönemde Rodos ve 12 Ada'da oldukça yoğun

¹⁹⁹³ “Silahları Azaltma Hakkındaki Noktai Nazarımız”, **Milliyet**, 25 Mart 1933. “Bütün Devletler Türkler Gibi Düşünseler...”, **Son Posta**, 25 Mart 1933.

¹⁹⁹⁴ Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.124.

¹⁹⁹⁵ “Amerika ile Bir Fikirdeyiz”, **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1933.

askerî faaliyetlerde bulunulmakta ve özellikle Leros adasındaki askerî tahkimat ve havaalanı dikkat çekmektedir. İtalya'nın adalardaki askerî hareketliliği 1935 yılından itibaren daha fazla artmakta ve özellikle Ağustos-Eylül 1935 aylarında Doğu Afrika'ya yapılan askerî sevkiyat maksimum seviyeye ulaşmış bulunmaktadır.

16-17 Nisan 1935 tarihlerinde Almanya'nın Versay Antlaşması'nı ihlal ederek silahlanması konusunu görüşmek üzere toplanan Milletler Cemiyeti Konsey toplantısında¹⁹⁹⁶ Tevfik Rüştü Aras tarafından, 17 Nisan 1935 tarihinde Türkiye temsilcisi sıfatıyla, Boğazlara ilişkin askerî hükümler konusunda bir bildirim yapılmış ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile getirilen Boğazların silahsızlandırılması konusunun Türkiye için eşitsizlik getirmiş olduğu, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yapıldığı zamandaki şartların değişmiş olması nedeniyle uygun olmadığı ve Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini istediği beyan edilmiştir.¹⁹⁹⁷ Bu beyana İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin itiraz kaydı koydurmaları dikkat çekicidir.¹⁹⁹⁸ Sovyetler Birliği temsilcisi Maksim Litvinov ise Türkiye'nin bu talebinin gerçekleşebilecek bir husus olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹⁹ İtalya temsilcisi Baron Aloisi yaptığı açıklamada; İtalya Hükûmeti'nin İngiltere ve Fransa'nın söylemleriyle hemfikir olduğunu, antlaşmaların ancak yasal yollarla değiştirilebileceğini ifade etmektedir.²⁰⁰⁰ Aras hatıralarında, Baron Aloisi'nin bu ifadesinin ise isteyerek veya istemeyerek Türkiye'nin davasını kolaylaştırmış olduğunu belirtmektedir.²⁰⁰¹

Necmeddin Sadık Sadak makalesinde; Türkiye'nin Boğazların statüsünü değiştirme girişimlerinin üç yıl önce başladığını ve istikrarlı bir şekilde devam ettirilmekte olduğunu, Silahsızlanma Konferansı'nın başarısızlığa uğradığını, şimdi bütün devletlerin *"dışlerine kadar silahlanmış"* bir vaziyette, Milletler Cemiyeti'nin ise aciz durumda bulunduğunu, bu koşullarda Türkiye'nin kendi vatanının bir parçasını savunma hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir. İtalyan temsilcinin Tevfik Rüştü Bey'in konuşması karşısında tepki vermesine karşılık verilecek cevabı sıralayan Sadak; İtalya için Cebelitarık Boğazı veya Süveyş Kanalı ne kadar önemliyse, Boğazlar'ın da İtalya'nın Karadeniz ile bağlantısını tesis etmesi bakımından o kadar önemli olduğunu, Cebelitarık ve Süveyş Kanalı'nın silahlandırılmış ve İngiltere'nin kontrolünde olduğunu hatırlatan Sadak, buralarda İtalya için İngiliz dostluğu

¹⁹⁹⁶ "Vivace Dibattito al Consiglio della Società", **Il Giornale d'Italia**, 17 Nisan 1935.

¹⁹⁹⁷ "Le Question degli Stretti", **La Stampa**, 18 Nisan 1935. "Boğazlar, Tevfik Rüştü Aras'ın İtirazı", **Milliyet**, 18 Nisan 1935.

¹⁹⁹⁸ "Dış Bakanımız Askerden Tecride İtiraz Etti", **Akşam**, 18 Nisan 1935.

¹⁹⁹⁹ "Boğazların Durumu", **Ulus**, 18 Nisan 1935.

²⁰⁰⁰ "La Solidarietà Italo-Franco-Britannica a Ginevra", **Il Giornale d'Italia**, 18 Nisan 1935. "Stresa'dan Sonra Cenevre", **Ulus**, 18 Nisan 1935.

²⁰⁰¹ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.228-229.

dayanaksa, Boğazlarda da Türkiye'nin dostluğunun sağlam bir dayanak olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁰²

Atatürk, ABD'li gazeteci Gladys Baker ile 26 Mayıs 1935 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda yapmış olduğu mülakatta, Türkiye'nin Çanakkale'yi tahkim etmek istemesinin sebebinin Boğazların askersizleştirilmesini kabul etmiş olduğu şartların değişmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Atatürk ayrıca, Türkiye'nin yeni şartlar altında Boğazları tahkim etmekteki amacının öncelikle vatan topraklarının savunulması sonra ise Boğazlardaki serbest geçişin garanti edilmesi olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin barışseverliğinin tüm dünyada artık kabul edilmiş olduğunu kaydeden Atatürk, “boğazları niçin tahkim etmek istiyorsunuz” sorusunu sormak yerine bunun aksini ısrarla talep edenlere “niçin?” sorusunu yöneltmek gerektiğini vurgulamaktadır.²⁰⁰³

Milletler Cemiyeti'nin 14 Eylül 1935 tarihindeki toplantısında Tevfik Rüştü Aras; Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askerî hükümlerinin Türkiye'nin kıyılarının savunulması ve Boğazların iki tarafı arasında geçit ve ulaşım işlerine tehlikeler getirmekte olduğunu, buna rağmen bugün devam etmekte olduğunu belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey, konuşmasını şöyle tamamlamaktadır: “Yürürlükteki antlaşmaların saptadığı durumda değişiklikler olursa, Türkiye, kendisini Boğazların askerî rejiminde bu değişikliklerin sonucu olarak değiştirmeler yapmak mecburiyetinde görecektir.”²⁰⁰⁴

Bu dönemde İtalya'nın Doğu Akdeniz'de, Rodos ve 12 Adalardaki askerî faaliyetleri en üst seviyeye yükselmiş bir durumdadır. İsmet İnönü, o sırada Cenevre'de bulunan Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği telgrafında şöyle ifade etmektedir: “Adalarda ardı arkası kesilmeyen faaliyetleri sükunetle seyretmek güçtür.”²⁰⁰⁵ Bu dönemde Mussolini tarafından İtalya'nın Ankara'daki Büyükelçisi Carlo Galli'ye talimat verilerek, Doğu Akdeniz ve adalarda yapılan askerî hazırlıkların hiçbir şekilde Türkiye'ye karşı olmadığını beyan etmesini ve teminat vermesini istediği görülmektedir.²⁰⁰⁶

İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinde başlayan Habeşistan savaşı ile İtalya'nın askerî hazırlıklarının kesin hedefi belli olmuştur. Ancak bu durum Türkiye'nin endişelerini gidermekten daha çok büsbütün huzursuz kılacak niteliklere sahiptir. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, izlemekte olduğu koloniyel ve emperyalist politikaların çok net bir şekilde

²⁰⁰² Necmeddin Sadık Sadak, “Türkiye ve Boğazlar İş”, **Akşam**, 26 Nisan 1935.

²⁰⁰³ **Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C.II**, s.277.” Atatürk'ün Bir Gazeteciye Mühim Sözleri”, **Akşam**, 21 Haziran 1935.

²⁰⁰⁴ “Muahedeler Değişirse”, **Tan**, 16 Eylül 1935.

²⁰⁰⁵ **Montreux ve Savaş öncesi Yılları**, 1935-1939, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s.11.

²⁰⁰⁶ **DDI**, 8/II, Belge.171, 25 Eylül 1935, s.154-155.

anlaşılması için önemli bir işaret anlamına gelmektedir. İtalya'nın Habeşistan'da başarılı olması halinde bu saldırgan politikalarını devam ettireceğine şüphe yoktur.

Avrupa siyasetindeki gelişmeleri ve özellikle İtalya'yı yakından izleyen Türkiye için Habeşistan saldırısı bardağı taşıran son damla olmuştur. Böylece Milletler Cemiyeti sisteminin getirdiği ortak garanti sisteminin güvenliğine dair Türkiye'nin endişelerini bir kez daha haklı çıkaracaktır. Türkiye artık başının çaresine bakmak zorunda olduğunu kendisine Milletler Cemiyeti tarafından verilmiş olan garantilerin gerçek durumda hiçbir değerinin olmadığını bir kez daha anlamış oluyordu.²⁰⁰⁷

Almanya'da iktidara gelen Hitler ve Nazi Partisi'nin izlediği revizyonist politika Avrupa'da sınırların güç kullanılarak değiştirilmesine kadar gidecek bir siyasal iklim ortamı meydana getirmektedir. Ren Bölgesi'nin askerden arındırılmış olan bölgesinin Alman askerleri tarafından 7 Mart 1936 tarihinden itibaren işgal edilmeye başlanması ve böylece Versay ve Locarno antlaşmalarının son bağının da fiilen ortadan kalkması, tüm Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de tepkiyle karşılanmaktadır.²⁰⁰⁸

Bu işgal üzerine Atatürk'ün başkanlığında toplanan Türk Hükûmeti ve Genelkurmay Başkanlığı temsilcileri yaptıkları durum değerlendirmesi neticesinde; Türk Ordusu'nun yeterince güçlü olduğunu, Versay Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşması arasında askerden arındırılmış bölgeler bakımından benzerlikler olduğu ancak Türkiye'nin, Fransa ve Küçük Antant devletlerinin antlaşmaların tadiline karşı oldukları bir siyasal ortamda tek taraflı olarak Boğazlar bölgesine askerlerini sokmak yerine diplomasi yoluyla bu konunun halledilmesi kararı alınmıştır.²⁰⁰⁹

3.3.3. Montreux Boğazlar Konferansı ve İtalya'nın Tepkisi

1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde garantör olarak yer alan devletlerden birisi olan Japonya, 27 Mart 1933 tarihinde Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş, İtalya ise 1935 yılının son çeyreğinde Milletler Cemiyeti üyesi Habeşistan'a saldırmış, Milletler Cemiyeti tarafından ilan edilen zecrî tedbirlere katılan diğer devletlerle birlikte Türkiye'ye de açık bir şekilde tehdit eden nota vermiştir. Diğer garantör devletlerden İngiltere ve Fransa, mevcut statükonun devamından yana olmakla birlikte bunun gerektirdiği tedbirleri almaktan oldukça uzak kalmaktadırlar. Diğer yandan, Almanya Ren bölgesine askerlerini sokarak Versay ve Locarno antlaşmalarını fiilen ortadan kaldırmış bulunmaktadır. Milletler Cemiyeti'nin sorumluluğu

²⁰⁰⁷ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, s.5.

²⁰⁰⁸ "Vaziyet Tehlikeli Görülüyor", *Akşam*, 10 Mart 1936.

²⁰⁰⁹ A.Akşin, *a.g.e.*, s.288.

altındaki kolektif güvenlik sisteminin işlevsizleştiği ve Milletler Cemiyeti'nin etkisizliğinin iyice belirginleştiği bu koşullarda Türkiye bakımından 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde belirtilen garantilerin işleyebileceğine güvenmek imkânı artık ortadan kalkmıştır. Boğazlar mevcut statü altında kaldığı sürece savunulması oldukça güç olduğundan Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Avrupa siyaseti ve özellikle Akdeniz'de ortaya çıkan ve giderek yaklaşan İtalyan tehlikesi sebebiyle uzun bir süredir savunma ihtiyaçları ortaya çıkan Boğazları (Çanakkale ve İstanbul Boğazları ve Marmara Denizi) silahlandırma hakkını yeniden elde etmek isteyen Türkiye, bu gelişmeler sonrasında uzun bir süredir üzerinde çalışmakta olduğu 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi hususunda, kuvvet kullanmak yerine haklarını hukuksal yollarla elde etmek üzere, resmî olarak müracaatta bulunmak kararı almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu davranışı antlaşmaların tek tarafı olarak değiştirildiği iki savaş arası dönemde, uluslararası politikada özel bir yere sahip olacaktır.

Tevfik Rüşdü Aras, hatıralarında; Almanya'nın Ren Bölgesine askerlerini sokması üzerine Mart 1936 tarihlerinde Londra'da toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısı esnasında görüştüğü Litvinov ve Titulescu'ya; Avrupa'da yeni durumun yeni ve tehlikeli değişikliklere yol açacağını belirterek Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için girişimde bulunacağını bildirmiş ve desteklerini istemiş olduğunu kaydetmektedir. Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'ı ziyaret eden Aras, Boğazların rejiminin değiştirilmesi konusunu açıkladığını ve Eden'ın bunu uygun karşıladığını belirtmektedir. Türkiye'ye dönünce Başbakan İsmet İnönü ile mutabakat sağladıktan sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile görüşme yaptığını belirten Aras, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi konusunda Atatürk'ün şöyle söyleyerek muvafakatini belirttiğini ifade etmektedir: *“Biz böyle bir adımı attıktan sonra bir daha dönemeyiz...Benim görüşüme göre de Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir...Bu işte behemehal başarılı olacağız.”*²⁰¹⁰

Türkiye, bundan sonra, 10 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tarafları olan İtalya, Japonya, Romanya, Bulgaristan, İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile Lozan Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerine katıldığı halde onaylamayan Yugoslavya ve Sovyetler Birliği hükûmetlerine ve Milletler Cemiyeti'ne verdiği aynı mealde birer nota ile bu

²⁰¹⁰ Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.125-126.

konudaki kesin kararını açıklamış ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesi için konferans talep etmiştir.²⁰¹¹

Bu notada Türk Hükûmeti Boğazlar Sözleşmesinin tadili için gerekçelerini ortaya koymakta ve “*Türk toprağının dokunulmazlığı için zaruri güvenlik şartları ve Akdeniz’le Karadeniz arasında ticari seyrüseferi devamlı surette ve en liberal bir ruh içinde düzenleyecek yeni Boğazlar rejiminin akdi için görüşmelere hazır olduğunu*” bildirmektedir.²⁰¹² 1923 yılında Lozan’da Boğazlar Sözleşmesi imzalandığı zaman Avrupa’nın genel durumunun siyasi ve askerî bakımdan 1936 yılının şartlarından tamamen ayrı bir manzara gösterdiği belirtilen notada, Akdeniz’deki istikrarsızlıklara dikkat çekilmektedir. Türkiye’nin 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi’ni Milletler Cemiyeti’nin garantisi altında ve İtalya, İngiltere, Fransa ve Japonya’nın teminatına güvenerek imzalamış olduğu kaydedilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bu nota ile Milletler Cemiyeti ve taraf hükûmetleri milletlerarası hukukun “*rebus sic stantibus*”²⁰¹³ ilkesini öne sürerek sözleşmeyi değiştirmek ve yeni şartlara uydurmak maksadıyla konferansa çağırmaktadır. Türkiye, Boğazların askerden arındırılmış olmasının değişen dünya koşulları göz önüne alınırsa çok büyük tehlikeler doğurabileceğini ve değerini yitirmiş garantilere güvenerek eli kolu bağlı beklemeyeceğini bildirmektedir. Türkiye, ayrıca Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nde “savaş tehlikesi durumunun” öngörülmemiş olduğuna, Türkiye’nin tehlikeleri önceden değerlendirse dahi karşı koymak için bir şey yapamaz hale gelebileceğine ve bu durumun düzeltilmesine ihtiyaç olduğuna dikkat çekmektedir.²⁰¹⁴

Türkiye’nin notasına İngiltere tarafından 16 Nisan 1936 tarihinde olumlu cevap verilmiştir. 25 Nisan 1936 tarihinde cevap gönderen Fransa ise pasif bir tutum sergilemektedir. Türkiye, bu nota için önceden Balkan devletleriyle özel bir istişarede bulunmamıştır. Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya Nisan 1936 ayı içinde konferansa olumlu görüşlerini bildirmişlerdir. Romanya’nın tam desteği ise ancak 6 Mayıs 1936 tarihinde açıklanmıştır.²⁰¹⁵ Türkiye, konferansa verilecek metin üzerinde daha önce Sovyetler Birliği ile

²⁰¹¹ “Boğazlar İçin Nota Verdik”, **Akşam**, 11 Nisan 1936. İtalyan Hükûmeti’ne verilen Fransızca nota için bkz. **DDİ**, Seri 8, Cilt III, (1 Ocak-9 Mayıs 1936), Belge.636, 11 Nisan 1936, Instituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma,1992, s.696-698. Muhtıranın Türkçe tercümesi için bkz. **Montreux Konferansı, Aleni Celselerin Zabıtları**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1936, s.45-47.

²⁰¹² Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.65.

²⁰¹³ **Rebus Sic Stantibus**: Uluslararası antlaşma veya sözleşmelerde şartların temelinden değişmiş olması nedeniyle anlaşmaların uygulanamayacağını ifade eden Latince bir deyimdir. www.law.cornell.edu/wex/rebus_sic_stantibus. 23.09.2020.

²⁰¹⁴ **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**, s.24.

²⁰¹⁵ “Romanya Türk Tezine İştirak Ettiğini Bildirdi”, **Tan**, 7 Mayıs 1936.

de görüş birliğine varmış ve 16 Nisan 1936 tarihinde cevap almıştır.²⁰¹⁶ Balkan Antantı Daimî Konseyi'nin 4-6 Mayıs 1936 tarihlerinde Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Belgrat'ta yaptığı toplantı sonrasında yapılan resmî açıklamada; Balkan Antantı üyelerinin Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili konusunda da mutabakat halinde oldukları ilan edilmektedir.²⁰¹⁷

İtalyan basınında 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesi için görüşmeler yapılması maksadıyla Montreux'de bir konferans toplanmasına ilişkin gönderilen 11 Nisan 1936 tarihli Türk notasının verildiği yer almaktadır.²⁰¹⁸ İtalyan kamuoyunda genel olarak bu notanın verilmiş olmasının gelişen son olaylar ve İtalya'ya uygulanmakta olan zecrî tedbirler kapsamında hayret uyandıracak bir eylem olmadığı belirtilmektedir.²⁰¹⁹ Il Messaggero gazetesinde yer alan yorumda ise Türk notasının İtalya'da bazı endişeler ve memnuniyetsizlik yaratmış olduğu anlaşılmaktadır. Gazetede, Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzalandığında İtalya'nın on yıldır Rodos ve 12 Ada'da bulunduğu belirtilmekte, o dönemde Türkiye'yi sadece İngiltere'nin tehdit ettiği kaydedilmektedir. Bugün Çanakkale Boğazı'ndan veya Karadeniz kıyılarından boğazlara yapılacak bir çıkarma harekâtının Dünya Savaşı'nda olduğu gibi başarısızlığa mahkûm olduğu ifade edilmektedir. Bugünlerde artık Türk-İngiliz dostluğundan bahsedildiği, İngiltere tarafından Rusya ve Romanya oyun dışı bırakılarak Akdeniz hâkimi olmaya çalışıldığı ve bu konferansın toplanması fikrinin arkasında İngiltere olduğu belirtilmektedir.²⁰²⁰

16 Nisan 1936 tarihinde gerçekleştirilen Carlo Galli-Tevfik Rüştü Aras görüşmesi sonrasında Galli tarafından Mussolini'ye gönderilen raporda, Aras tarafından; Türk Hükûmeti'nin katı bir Boğazlar rejimi değişikliği öngörmediğinin, konferansın İstanbul'da yapılabileceğinin, savaş gemileri için bir sınırlama söz konusu olacağını, ticaret gemilerinin seyrüseferinde bir kısıtlamaya gidilmesinin söz konusu olmayacağını ifade edildiği bildirilmektedir.²⁰²¹

Roma'ya gitmek için ayrılmak üzere olan Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ile Ankara'da görüşen Galli; İtalya'nın 11 Nisan 1936 tarihli Türk notasına karşılık olarak gösterdiği ilk tepkinin Türk Hükûmeti üzerinde önemli bir etki yapmış

²⁰¹⁶ Türkiye'nin notası karşısında Romanya'nın da dahil olmak üzere ilgili devletlerin tutumları için bkz. **Montreux ve Savaş öncesi Yılları**, s.25-59.

²⁰¹⁷ "Balkan Antantı Konseyinin Resmî Tebliği", **Ulus**, 7 Mayıs 1936. "Balkan Konseyi Dün Toplandı", **Yeni Asır**, 5 Mayıs 1936.

²⁰¹⁸ "La Nota Sugli Stretti", **La Stampa**, 11 Nisan 1936. "La Turchia Chiede La Modifica" **Il Giornale d'Italia**, 11 Nisan 1936, s.5.

²⁰¹⁹ "İtalyanlar Ne Diyor", **Yeni Asır**, 14 Nisan 1936.

²⁰²⁰ **Montrö ve Savaş öncesi Yılları**, s.51.

²⁰²¹ **DDI**, 8/III, Belge.680, 16 Nisan 1936, s.732.

olduğunu kaydetmektedir.²⁰²² 27 Nisan tarihinde gerçekleşen Aras-Galli görüşmesinde, Aras; Japonya, Bulgaristan, Fransa gibi ülkelerden olumlu cevap gelmiş olmasına karşılık İtalyan cevabi notasının gelmediğini ifade etmektedir.²⁰²³ Bundan sonra İtalyan Hükûmeti'nin Türk notasına 28 Nisan 1936 tarihinde resmî olarak cevap verdiği, İtalyan Hükûmeti'nin notayı doğrudan Türk Hükûmeti'ne gönderdiği ve İtalyan Büyükelçinin notanın geldiğini Tefik Rüştü Bey'den öğrendiği anlaşılmaktadır.²⁰²⁴ İtalyan Hükûmeti, Türk notasına karşılık verdiği cevabi notada, Boğazlar Sözleşmesi'nin revizyonu hakkında meselenin içeriği hakkında “*mütalaa ve görüşlerini bildirmek hakkını muhafaza ettiğini*” bildirmektedir.²⁰²⁵

Bu notanın alınmasından bir hafta kadar sonra Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Suvich ile yaptığı görüşmede; İtalyanların notada belirttikleri, ileride takip edecekleri görüşlerinin ne olduğunu sorduğunda, Suvich tarafından; İtalya'nın Karadeniz ile en çok ticari ilişkisi olan devlet olduğunu, Boğazlar meselesinin kendilerini bu noktada alakadar ettiğini belirttiğini kaydetmektedir. Suvich ayrıca İtalyan- Habeş savaşının sonuna gelindiğini ve Türkiye'nin zecrî tedbirlerin kaldırılması hakkında ne düşündüğünü öğrenmeye çalışmaktadır.²⁰²⁶ İtalya'nın Montreux Konferansı'na katılması karşılığında Türkiye'den zecrî tedbirlerin kaldırılması için destek aradığı anlaşılmaktadır.

La Stampa gazetesinde Ankara kaynaklı verilen haberde Türkiye'nin Boğazların silahlandırılması meselesini yakında toplanacak olan Milletler Cemiyeti toplantısı gündemine getireceği kaydedilmektedir.²⁰²⁷ Nitekim 12 Mayıs 1936 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti Konsey toplantısında Tefik Rüştü Aras tarafından Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili için Montreux şehrinde bir konferans toplanması teklifini toplantı gündemine getirilmiş ve konferansın 22 Haziran 1936 tarihinde başlaması kabul edilmiştir.²⁰²⁸ Aynı gün İtalyan delegasyonu bir ihtar olarak Cenevre'deki görüşmelerden çekilmektedir. İtalya'nın istediği zecrî tedbirlerin kaldırılması ve Habeşistan'ı ilhakının tanınmasıdır. İtalya'nın bu yolla Milletler Cemiyeti'ni torpillemeye çalıştığı yorumları yapılmaktadır.²⁰²⁹

Pompeo Aloisi, 12 Mayıs tarihinde Tefik Rüştü Aras ile Cenevre'de yapmış olduğu görüşme hakkında Mussolini'ye gönderdiği raporunda; Aras'ın, Lozan Boğazlar

²⁰²² DDI, 8/III, Belge.689, 17 Nisan 1936, s.740-741.

²⁰²³ DDI, 8/III, Belge.7773, 27 Nisan 1936, s.817.

²⁰²⁴ DDI, 8/III, Belge.799, 30 Nisan 1936, s.857-858.

²⁰²⁵ Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C.II, Belge.53, s.295-296. Montrö ve Savaş öncesi Yılları, s.52.

²⁰²⁶ Montrö ve Savaş öncesi Yılları, s.53.

²⁰²⁷ “La Question degli Stretti Proposta alla Lega”, La Stampa, 10 Mayıs 1936.

²⁰²⁸ “Boğazların Tahkimi Meselesi”, Yeni Asır, 14 Mayıs 1936. “Boğazlar Konferansı 22 Haziran'dadır”, Yeni Asır, 17 Mayıs 1936.

²⁰²⁹ “Cenevre'yi Torpillemek İstiyorlar”, Yeni Asır, 15 Mayıs 1936.

Sözleşmesi'nin yenilenmesi hususunda toplanacak olan konferansta görüşülecek Türk projesi hakkında bilgi verdiğini belirtmektedir. Buna göre ticari gemilerin geçişi ile ilgili herhangi bir değişiklik öngörülmemekte, savaş gemilerinin geçişi ise yeniden düzenlenmektedir. Aras, bu düzenlemenin “*Karadeniz, Akdeniz ve Türkiye'nin kıyılarının güvenliğine*” dayanmakta olduğunu kaydetmektedir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzacı devletlerinin bu düzenlemelere imza vereceklerini değerlendirmekte olan Aras, bu konuda İngiltere ve ABD'nin onay verdiklerini belirtmektedir. Aloisi ise bu konuların imzacı devletler arasında istişare edilmesi gereğinden söz etmektedir.²⁰³⁰

14 Mayıs 1936 tarihinde Roma'da gerçekleşen ve Suvich tarafından kaydedilen Mussolini-Hüseyin Ragıp Baydur görüşmesinde; Baydur tarafından Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesi için toplanacak konferans konusunda Türk Hükûmeti'nin İtalyan Hükûmeti'nden dostane bir tavır beklediğini, 11 Nisan 1936 tarihli Türk Notasına verilen İtalyan cevabi notasında belirtilen çekincenin rahatsızlık meydana getirdiğini belirtmektedir. Mussolini, buna karşılık olarak; İtalya'nın Türkiye ile 1942 yılına kadar uzatılmasına onay verdiği bir antlaşmasının olduğunu, Türkiye'nin zecrî tedbirlerin uygulanmasına karşı çıkması gereken bir devlet olduğunu, zecrî tedbirlerin Milletler Cemiyeti üyesi olmaktan gelen bir zorunluk olmadığını ifade etmektedir. İtalya'nın Anadolu'da herhangi bir hedefinin olmadığını defalarca açıklamış olduğunu ve Habeşistan'da İtalya'yı büyük bir görev beklediğini belirten Mussolini, Türkiye'nin İtalya'ya karşı düşmanca bir tavır almış olduğunu, Türkiye'nin İtalya'ya bir jest yapmak istiyorsa zecrî tedbirleri kaldırması gerektiğini, bu takdirde İtalya'nın Boğazların silahlandırılması için dostça davranacağını belirtmektedir. Mussolini-Baydur görüşmesi bu şekilde sona ermektedir. Bundan sonra tutanakta Mussolini-Suvich-Galli görüşmesi yer almaktadır. Bu görüşmede Mussolini, Türkiye kesin bir dostluk jesti yapana kadar Türkiye'ye karşı olumsuz tavırların sürdürülmesini, hatta 1928 Türk-İtalyan Antlaşmasının feshinin dahi düşünülebileceğini ifade etmektedir. İtalya için Türkiye'nin dış politikasının, hayati öneme sahip olan Boğazlar meselesi ve olası bir İtalyan-İngiliz çatışması halinde İngiltere'ye verebileceği destek dışında, ikinci derecede öneme sahip olduğunu kaydetmektedir.²⁰³¹ H.Ragıp Baydur tarafından bu görüşmeye ilişkin Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda²⁰³²; Mussolini'nin İtalya'nın Montreux görüşmelerine

²⁰³⁰ DDI, Seri 8, Cilt IV, (10 Mayıs 1936-31 Ağustos 1936), Belge.18, 12 Mayıs 1936, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1993, s.16.

²⁰³¹ DDI, 8/IV, Belge.36, 14 Mayıs 1936, s.36-37.

²⁰³² Türkiye arşiv belgesinde bu görüşmeye ilişkin telgrafın 12 Mayıs 1936 tarihinde gönderilmiş olduğu belirtilmektedir.

katılması için zecrî tedbirlerin kaldırılması konusunda Türkiye'nin teşebbüste bulunması gerektiğinde ısrarlı olduğu görülmektedir.²⁰³³

Carlo Galli, 29 Mayıs 1936 tarihli raporunda; İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Kaya, Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmeler ve Türk devlet adamlarından aldığı izlenimleri aktarmakta, Türk-İtalyan ilişkilerinin gelmiş olduğu kötü durum ve Türk basınında yer alan İtalyan karşıtı yayınlar hakkında bilgi vermektedir. Bu yayınlardan birisinde Cumhuriyet gazetesinde İtalya'yı kasası boşalmış bir şekilde karikatürize eden yayın hakkında İsmet İnönü'ye şikâyetle bulunduğunu ifade etmektedir. İsmet İnönü'nün Galli'ye Akdeniz Paktı ve Boğazlar Konferansı hakkında İtalya'nın tutumu konusunda sorular yönelttiğini belirten Galli, bu sorulara *“yaptırımları kaldırın, sonra bunun hakkında konuşacağız”* diye cevap verdiğini kaydetmektedir.²⁰³⁴

Mussolini tarafından 6 Haziran 1936 tarihinde Ankara, Londra, Paris, Moskova ve Tokyo'daki büyükelçilerine gönderilen talimatta; Türkiye'nin 11 Nisan 1936 tarihli notasını incelemeye değer bularak cevap vermiş olduğunu ve meselenin esası üzerinde çekince koymuş bulunduğunu belirtmektedir. Mussolini, 22 Haziran'da başlayacak Montreux Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerine katılmamasının konferansı yararsız hale getireceğini, İtalya açısından durum netleşinceye kadar konferansın ertelenmesinin uygun olacağını bildirmektedir.²⁰³⁵

İtalya, kendisi katılmadığı takdirde Montreux'da hiçbir sonucun elde edilemeyeceğini değerlendirmekte ve şartlar kendi lehine gelişinceye ve zecrî tedbirlerin Milletler Cemiyeti'nde kaldırılması sonrasına kadar konferansın ertelenmesini temin etmeye çalışmaktadır. İtalya konferansın ertelenmesi konusunda İngiltere tarafından Türk Hükûmeti'nin ikna edilmesi için girişimlerde bulunmaktadır. İtalya'nın Paris Büyükelçisi Cerruti tarafından 10 Haziran 1936 tarihinde gönderilen raporda; İngiltere Hükûmeti'nin konferansın ertelenmesi için Türk Hükûmeti nezdinde girişimde bulunulmasını kabul etmiş olduğu ancak Fransa Hükûmeti'nin bu konuda istekli olmadığı görülmektedir.²⁰³⁶

İtalya'nın Ankara'daki Büyükelçisi Carlo Galli tarafından Kont Ciano'ya gönderilen 10 Haziran 1936 tarihli raporda; Tevfik Rüştü Aras'a İtalya'nın Montreux Konferansı'na katılmayacağını bildirdiği ve İtalya olmadan bu konferansın başarılı olmayacağını ifade ettiği belirtilmektedir. Bunun üzerine Aras tarafından konferansın ertelenmesinin kamuoyunda

²⁰³³ Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C.II, Belge.54, s.297-299.

²⁰³⁴ DDI, 8/IV, Belge.136, 29 Mayıs 1936, s.175-181.

²⁰³⁵ DDI, 8/IV, Belge.200, 6 Haziran 1936, s.250-251.

²⁰³⁶ DDI, 8/IV, Belge.225, 10 Haziran 1936, s.276.

olumsuz olarak karşılanacağına vurgu yapıldığı ve İtalya'nın en azından konferansa gözlemci olarak katılabileceğinin ifade edildiği kaydedilmektedir.²⁰³⁷

Galli, 11 Haziran 1936 tarihli bir başka raporunda; İngiltere'nin konferansın ertelenmesi için başlattığı girişimlerin Türk tarafında önemli bir rahatsızlık meydana getirdiğini; İtalya'nın katılmadığı konferansın başarılı olmayacağı konusunda yapmış olduğu açıklamaların ise güçlü bir etki bıraktığını, Türkiye'nin İtalya'nın katılımını temin maksadıyla zecrî tedbirleri kaldırılması için çalışma yaptığını bildirmektedir. Galli, Roma'daki Türk Büyükelçisi'ne Mussolini ile bir görüşme yaparak İtalya'nın konferansa katılımının temini hususunda baskı oluşturması talimatı verildiğini öğrendiğini, aslında Türkiye'nin konferans toplanmasa veya başarısız olsa dahi Boğazları silahlandıracağı kanaatinde bulunduğunu da eklemektedir.²⁰³⁸ Bu arada Mussolini, Galli'ye gönderdiği talimatta; İtalya'nın Montreux Konferansı'na kesin olarak katılmayacağını bildirmektedir.²⁰³⁹ İtalya'nın Paris Büyükelçisi Cerruti, 12 Haziran 1936 tarihinde Mussolini'ye gönderdiği raporunda; İngiltere'nin konferansın ertelenmesi yönündeki girişimlerinin Türklerin inadı yüzünden başarıya ulaşmadığını, Fransa'nın da bu konuda yapacak bir şeyi olmadığını bildirmektedir.²⁰⁴⁰

Boğazları en çok kullanan Avrupa devleti olarak İtalya'nın bu dönemde; Montreux Boğazlar Konferansı'nın İtalya olmadan toplanmasını istemediği, konferansı erteleyerek kendisi açısından daha olumlu bir siyasal ortamda bu konferansın toplanmasını temin etmek için çeşitli girişimlerde bulunduğu, bunun mümkün olmaması durumunda ise konferansa katılmayarak sabote etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

İtalya'nın bu belirsiz tutumu sürerken 9 Haziran 1936 tarihinde, Mussolini'nin aynı zamanda damadı olan Kont Galeazzo Ciano dışişleri bakanlığı makamına getirilmiştir.²⁰⁴¹ 15 Haziran 1936 tarihinde gerçekleştirilen Hüseyin Ragıp Baydur-Galeazzo Ciano görüşmesinde; Ciano, zecrî tedbirlerden dolayı İtalya'nın haksızlıklara uğradığını ve eğer buna son verilirse Avrupa ve Akdeniz meseleleri de dahil her meselede çalışmaya hazır olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Ciano, zecrî tedbirler kaldırılincaya kadar İtalya'nın hiçbir uluslararası iş birliğine girmeyeceğini dolayısıyla Montreux Konferansı'na da bu sebeple katılmayacağını ifade etmektedir.²⁰⁴² İtalyan Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano, 21 Haziran 1936 tarihinde Galli'ye gönderdiği talimatta; 22 Haziran tarihinde başlayacak olan

²⁰³⁷ DDI, 8/IV, Belge.224, 10 Haziran 1936, s.273-275.

²⁰³⁸ DDI, 8/IV, Belge.234, 11 Haziran 1936, s.284-285.

²⁰³⁹ DDI, 8/IV, Belge.231, 11 Haziran 1936, s.283.

²⁰⁴⁰ DDI, 8/IV, Belge.235, 12 Haziran 1936, s.285-286.

²⁰⁴¹ "Quattro Nuovi Ministri nel Governo Fascista", *Il Giornale d'Italia*, 10 Haziran 1936.

²⁰⁴² *Montrö ve Savaş öncesi Yılları*, s.53. DDI, 8/IV, Belge.277, 15 Nisan 1936, s.328.

Montreux Boğazlar Konferansı görüşmelerine İtalya'nın katılmayacağına dair notanın Türk Hükûmeti'ne bildirilmesini istemektedir.²⁰⁴³ Bu sırada Il Giornale d'Italia gazetesinde yer alan bir yazıda; Türkiye'nin Boğazlar konusundaki taleplerinin oldukça geniş olduğu, Akdeniz'de bir savaş bulunduğu varsayımına dayandırıldığı, İtalya'nın Montreux Konferansı'na katılmayacağı ve bunun bir ihtar anlamına geldiği belirtilmektedir.²⁰⁴⁴ İtalya kamuoyunda genel olarak büyük Akdeniz devletlerinden birisi olan İtalya'nın yokluğunda ve itirazları varken yapılacak Boğazlar konferansının doğal olmayacağı iddia edilmektedir.²⁰⁴⁵ Stefani Ajansı diplomasi muhabiri tarafından yapılan açıklamada; Boğazlar konusunun müzakere edilmesi için uluslararası durumun uygun olmadığı, bu durum değişmedikçe İtalya'nın konferansa katılmayacağı kaydedilmektedir.²⁰⁴⁶ La Stampa gazetesinde yapılan yorumda İtalya'nın katılmadığı bir Boğazlar sözleşmesinin etkin olamayacağı kaydedilmektedir.²⁰⁴⁷ Virginio Gayda, Türkiye'nin Boğazlar Konferansı için İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile bir blok meydana getirmiş olduğunu, İtalya'nın buna askerî hazırlıklarla cevap vereceğini belirtmekte ve sormaktadır: “*Acaba Türkiye Yunan ordularını İzmir'e kimlerin gönderdiğini unuttu mu?*”²⁰⁴⁸

Montreux Boğazlar Konferansı, İtalya dışında ilgili dokuz devletin (Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Japonya²⁰⁴⁹) katılımıyla 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.²⁰⁵⁰ İtalya, konferansın 22 Haziran 1936 tarihinden itibaren Montreux'da toplanmasına razı olmak durumunda kalmış ancak toplantılarına katılmamıştır. Konferans toplantısı başladığında İtalya'nın iştirak edip etmeyeceği kamuoyu nezdinde hâlâ kesinleşmiş değildir. İtalya'nın zecrî tedbirlerin kaldırılmasından sonra konferansa katılacağı yorumları yapılmaktadır.²⁰⁵¹ Tevfik Rüştü Aras, Anadolu Ajansına yaptığı açıklamada; İtalyan notasına cevaben, İtalya'nın konferansa katılmaya hazır olduğu konusundaki açıklamasından memnuniyet duyduğunu

²⁰⁴³ DDI, 8/IV, Belge.337, 21 Haziran 1936, s.383. Bu notanın Türk Hükûmeti'ne verildiğine dair haber basında yer almaktadır. Buna göre İtalya uluslararası durumdaki gelişmelere göre konferansa katılabilecektir. Bkz. “İtalya Bize Nota Verdi”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1936.

²⁰⁴⁴ “İtalya Konferansın Tehirini İstiyor”, **Tan**, 24 Haziran 1936. “İtalya Cephe mi Alıyor?”, **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1936.

²⁰⁴⁵ “İtalya Konferansa İştirak Etse De”, **Son Posta**, 25 Haziran 1936.

²⁰⁴⁶ “İtalya'sız Akdeniz Konferansı Olmazmı”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1936.

²⁰⁴⁷ “Una Convenzione per gli Stretti”, **La Stampa**, 4 Temmuz 1936.

²⁰⁴⁸ Virginio Gayda, “Le Malestie del Mediterraneo”, **Il Giornale d'Italia**, 25 Haziran 1936.

²⁰⁴⁹ Japonya bu tarihte Milletler Cemiyeti üyesi olmamasına rağmen Montreux Boğazlar Konferansı'na iştirak etmiştir.

²⁰⁵⁰ Konferansın açık oturumlarının tutanakları ve tüm görüşmelere ait özetler için bakınız: **Montrö ve Savaş öncesi Yılları, 1935-1939**, Ankara, 1973. **Montreux Konferansı, Aleni Celselerin Zabıtları**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1936. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968. Seha Meray, Osman Olcay, **Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Ankara, 1976.

²⁰⁵¹ “İtalya Zecrî Tedbirler Kaldırıldıktan Sonra Konferansa İştirak Edecektir”, **Tan**, 22 Haziran 1936.

belirtmekte ancak şöyle eklemektedir: “Çok teessüf olunur ki, diğer milletlerin hayati işlerini İtalya’nın uygun göreceği zamanlara isabet ettirmek mümkün değildir.”²⁰⁵² İtalya’nın bu tutumu Türkiye için sürpriz olmamakla birlikte aslında İtalya’nın konferansa katılması halinde ortaya çıkabilecek sorunlar Türk tarafında endişeye sebep olmaktadır. Tevfik Rüştü Aras, İtalyanların özellikle Sovyetler Birliği’ne karşı bir sorun çıkarması ihtimalinden bahsetmektedir.²⁰⁵³ İtalya, eğer katılsaydı muhtemelen İngiltere ve Fransa ile hareket ederek Sovyetler Birliği’ne tanınan serbestliklerin kısılması görüşünü savunacaktır. Bu durumda endişe etmesi gereken devlet de Sovyetler Birliği olacaktır. Türk Delegasyonu ise konferansın herhangi bir sebeple çıkmaza sürüklenmesinden endişe etmektedir.²⁰⁵⁴

Asım Us hatıralarında; Habeşistan meselesinde Milletler Cemiyetinde alınan zecrî tedbirler sebebiyle İtalya’nın konferansa resmen katılmayacağını ancak müşahit göndermesi ihtimali bulunmakta olduğunu belirtmektedir. Us ayrıca, Fransa’nın İtalya’yı konferansa katılmak üzere ikna etmek için uğraştığını, İngiltere’nin İtalya olmadan Akdeniz yolunu elinde tutamayacağını belirttiğini, İtalya’nın ise zecrî tedbirlerin kaldırılmasını istediğini kaydetmektedir.²⁰⁵⁵ İngiliz basınında İtalya’nın Montreux Konferansı’na katılmak için çeşitli gerekçeler öne sürdüğü bunlardan birisinin de İtalya’nın Habeşistan’ı ilhakının tanınması olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁵⁶

Falih Rıfki Atay, Montreux Konferansı’nın İtalya’nın katılmadığı ilk uluslararası toplantı olmadığını, Türk tekliflerinin Boğazlarda hiçbir seyrüsefer menfaatini ihlal etmediğini, tam tersine olarak Boğazların herhangi bir maksatla zorlanmasını engelleyecek tedbirler içerdiğini belirtmekte, Türk milletinin İtalya’nın da bu konferansa katılmasını arzu ettiğini kaydetmektedir.²⁰⁵⁷

Bu arada İtalya’ya karşı uygulanmakta olan zecrî tedbirler Milletler Cemiyeti’nde yapılan oylama sonucunda kaldırılmıştır.²⁰⁵⁸ Cerruti tarafından Ciano’ya gönderilen raporda; Fransa tarafından İtalya’nın konferansa dahil edilmesi için girişimler yapmakta olduğu ancak Paul Boncour’un bu çabalarından bir sonuç elde edilemediği bildirilmektedir.²⁰⁵⁹ Bu arada, Tevfik Rüştü Bey, basına açık olarak yapmış olduğu açıklamada; İtalya’nın konferansa davet

²⁰⁵² “İtalya Konferansa Muarız”, **Tan**, 25 Haziran 1936.

²⁰⁵³ **Montrö ve Savaş öncesi Yılları**, s.84.

²⁰⁵⁴ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s..472

²⁰⁵⁵ Us, **a.g.e**, s.108.

²⁰⁵⁶ “Want Italy at Montreux”, **Belfast Telegraph**, 26 Haziran 1936.

²⁰⁵⁷ Falih Rıfki Atay, “Konferans ve İtalya”, **Ulus**, 26 Haziran 1936.

²⁰⁵⁸ “Voto Quasi Unanime dell’Assemble della SdN per L’Abilizione della Sanzioni Contro L Italia”, **Il Popolo d’Italia**, 5 Temmuz 1936.

²⁰⁵⁹ **DDI**, 8/IV, Belge.486, 6 Temmuz 1936, s.545.

edilmiş olduğunu, katılım kararını İtalya'nın kendisinin vermesi gerektiğini ifade etmektedir. Zecri tedbirlerin kaldırılması sonrasında İtalya'nın da konferans müzakerelerine iştirak etmesi beklenmesine rağmen, İtalya'nın konferansa yalnız bir müşahit göndermeye karar verdiği haber alınmış olduğu basında yer almaktadır. Bu müşahitin Milletler Cemiyeti'ndeki İtalyan daimî delegesi Renato Bova Scoppa olacağı bildirilmektedir.²⁰⁶⁰

Monterux Konferansı devam ederken, İtalya'nın Milletler Cemiyeti Delegasyonu Başkanı Bova Scoppa tarafından gelişmeler İtalyan Dışişleri Bakanlığına düzenli olarak rapor edilmektedir. Scoppa, Journal de Genève gazetesine atıf yaparak gönderdiği raporunda; İtalya'nın Leros Adası'nda güçlü bir deniz üssüne sahip olması, Habeşistan'da başarıya ulaşan İtalyan teknolojisinin gücü ve İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılma faaliyetlerinin Türkiye'yi Boğazların silahlandırılması kararına yönelttiği yorumunu yapmaktadır.²⁰⁶¹ Bova Scoppa, 23 Haziran 1936 tarihinde Ciano'ya gönderdiği diğer raporunda; Tevfik Rüştü Aras ile Cenevre'de görüşüğünü, Aras'ın yaptırımların kaldırılmasının beklendiğini ifade ettiğini, bu durumda İtalya'nın konferansa katılacağını ümit ettiğini belirttiğini bildirmektedir.²⁰⁶²

La Tribuna gazetesinde Montreux Konferansı hakkında yayımlanan bir makalede; İtalya'nın iştirak etmemesi durumunda verilecek kararların bir değeri olmayacağı iddia edilmektedir. Makalede ayrıca, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın İtalya'nın konferansa katılmasını istemekte olduğunu ancak İtalya'nın Montreux Konferansı'na gitmeyeceği ve Avrupa meselelerinin halline karışmayacağı belirtilmekte, İtalya'nın ancak Milletler Cemiyeti'nin kendisine karşı alacağı vaziyete göre karar vereceği kaydedilmektedir.²⁰⁶³

Alfredo Signoretti, La Stampa gazetesinde yayımlanan makalesinde; İngiliz donanmasının Akdeniz'den çekilmesini ve İtalya hariç olmak üzere Akdeniz devletleri arasındaki antlaşmalarını iptal etmesini istemektedir. “*İtalya'ya karşı ne Akdeniz'de ne de Avrupa'da şantaj yapılamaz*” diyen Signoretti, Stresa cephesinin yeniden kurulması konusunun ortaya atılmakta olduğunu ancak Almanya'nın aktif bir katılımı olmadan Avrupa meselelerinin barışçı bir şekilde ele alınamayacağını belirtmektedir.²⁰⁶⁴

İngiliz basınında da Akdeniz'de Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya vermiş olduğu garantileri devam ettiği sürece İtalya'nın Montreux Konferansı'na katılmayacağını 6 Temmuz 1936 tarihinde resmen açıklandığı haberleri yer almaktadır. Sovyet donanmasının

²⁰⁶⁰ “İtalya Montreux Konferansı'na İştirak Etmiyor”, **Akşam**, 7 Temmuz 1936.

²⁰⁶¹ **DDI**, 8/IV, Belge.348, 23 Haziran 1936, s.398.

²⁰⁶² **DDI**, 8/IV, Belge.353, 23 Haziran 1936, s.401-404.

²⁰⁶³ “İtalyan Gazetelerinin Makaleleri”, **Akşam**, 7 Temmuz 1936.

²⁰⁶⁴ Alfredo Signoretti, “Mentalita da Liquidare”, **La Stampa**, 5 Temmuz 1936.

yeni Montreux Sözleşmesi ile serbest hale geleceği ve Akdeniz'deki donanma dengesini bozacağından endişe eden İtalya'nın, kendi donanmasını güçlendirmek durumunda kalacağı değerlendirilmeleri yapılmaktadır.²⁰⁶⁵ 11 Temmuz 1936 tarihinde hala Mussolini'nin Montreux Konferansı'na delege göndermesi ihtimalinden bahsedilmektedir.²⁰⁶⁶ 13 Temmuz tarihinde ise Türkiye'nin artık İtalya'nın konferansa katılımını beklemeyeceği yorumu yapılmaktadır.²⁰⁶⁷

Türkiye, Akdeniz'den gelecek tehlikeye karşı İtalya'ya karşı kendisini güvenceye almak için Sovyetler ile anlaşmaya çalıştığı ancak Sovyetlerin buna yanaşmadığı Montrö görüşmeleri esnasındaki haberleşmelerden de anlaşılmaktadır. İnönü'nün Montrö görüşmeleri esnasında Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği aşağıda belirtilen 12 Temmuz 1936 tarihli talimat Türkiye'nin İtalyan tehdidi karşısında bazı tedbirler aramakta olduğunu göstermektedir.

*“Türkiye'nin en önemli ve belki bugün için yegâne meselesi, Akdeniz emniyeti ve İtalya ihtirasi meselesidir. Müstakbel, belki yakın harbi umumide İtalya'nın hangi grupta bulunacağı henüz belli değildir. İtalya bitaraf kaldığı takdirde, mutlaka bitaraf kalmalıyız. İtalya harbe girdiği halde, yine bitaraf kalıp kuvvetimizi muhafaza etmek en faydalı yoldur... Eğer İngilizler veya Ruslarla şimdiden uzun müddetli, İtalya'ya karşı emniyet için bir taahhüdümüz olsaydı bu hazır ve esaslı faydaya mukabil müttefiklerimizin müstakbel büyük harpteki risklerine iştirak edebilirdik. Halbuki Rusya ve Fransa, İtalya'yı gücendirmemek için, en basit muahedelerden içtinap ettiler. İngiltere, kendi istediği zaman için, bu imkânı kendine mahsus olarak muhafaza etmek istiyor. Türk noktainazarından bir taahhüde girmekten dikkatle içtinap ediyor.”*²⁰⁶⁸

Montreux Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanmıştır.²⁰⁶⁹ İtalya'nın Milletler Cemiyeti'ndeki temsilcisi Renato Bova Scoppa tarafından Galeazzo Ciano'ya 20 Temmuz 1936 tarihinde gönderilen raporda; Montreux Konferansı'nın yeni boğazlar sözleşmesinin imzalanmasıyla sona ermiş olduğu, İtalya'nın konferansta yokluğunun kendisi açısından bir aksaklık yaratmadığı bildirilmektedir. Scoppa, imzacılar tarafından genel olarak; *“uygulanamaz hale gelen bir anlaşmanın yasal revizyonu”* olarak değerlendirilen konferansın başarısız olması durumunda *“Türkiye'nin tek taraflı olarak Boğazlar Sözleşmesi'nin sona erdiğini açıklayarak Boğazları silahlandıracağı”* kanaatinde olduğunu bildirmektedir.²⁰⁷⁰ Bu dönemde İtalyan basınında yer alan haberlerde Türkiye'nin Boğazları silahlandırmak için 5 milyar liralık harcayacağı belirtilmektedir.²⁰⁷¹

Atatürk, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması dolayısıyla milletin gösterdiği büyük coşku karşısında hislerini şu şekilde açıklamıştır:

²⁰⁶⁵ “Italy Boycotts Montreux Conference”, **Western Daily Press**, 7 Temmuz 1936.

²⁰⁶⁶ “Apperance at Conference Unlikely”, **Western Daily Press**, 11 Temmuz 1936.

²⁰⁶⁷ “No Waiting for Italy, Turkey and Pact On Dardanelles”, **Liverpool Echo**, 13 Temmuz 1936.

²⁰⁶⁸ **Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı...**, s.361.

²⁰⁶⁹ “Boğazlar Mukavelesi Dün Akşam İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1936.

²⁰⁷⁰ **DDI**, 8/IV, Belge.574, 20 Temmuz 1936, s.642-644.

²⁰⁷¹ “La Turchia Spendera' Cinque Millardi di Lire per Riarme gli Stretti”, **La Stampa**, 21 Temmuz 1936.

*“Milletinin yüksek seciyesine, ordusunun bükülemez pазusuna ve medeni beşeriyetin aldatılamaz bonsansına (aklıselimine) dayanarak ve güvenerek kullanılan zekâ, mantık ve enerjinin, bütün beşeriyetin muhtaç olduğu barış ve huzur bahşeden neticeler doğurabileceğinin bir delili olan Montreux Konferansı eseri cidden sevinmeye sevindirmeye değer bir tarihi hadisedir.”*²⁰⁷²

Montreux Boğazlar Sözleşmesi TBMM tarafından 31 Temmuz 1936 tarihinde onaylanmıştır. Tevfik Rüştü Aras, TBMM’de yaptığı konuşmada; Atatürk’ün 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin tadil edilmesinin bir zaruret olduğunu her zaman ihtar etmiş olduğunu ifade etmektedir. Boğazlar meselesinin Başbakan İnönü tarafından verilen talimatla ilk defa Mart 1933’te Milletler Cemiyeti’nde ortaya koyulduğunu belirten Aras, Türk Dışişleri Bakanlığının yapmış olduğu yoğun mesai ve diplomatik girişimler neticesinde Montreux Boğazlar Konferansı’nın toplandığını belirtmektedir. Aras, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile askersizleştirilmiş olan Yunanistan’a ait Limni ve Semadirek adalarına ait olan hükmün de Montreux Sözleşmesi’nin imzalanmasıyla ortadan kalkmış olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir. Savaş zamanında Türkiye savaşıyor değilse savaşıyor herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlardan geçemeyeceğini, Türkiye’yi bağlayan bir antlaşma gereğince tecavüze uğrayan bir devlete yapılacak yardım hallerinin bundan müstesna olduğunu, bunun sözleşmede imzacı tarafların Türkiye’nin barış siyasetine ve dürüst hareketine güven duymalarından kaynaklandığını kaydetmektedir.²⁰⁷³ Başbakan İsmet İnönü, TBMM’de yaptığı konuşmada, Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin Türkiye’nin emniyetini ve hakimiyetini uluslararası ortamda teyit eden güzel bir antlaşma olduğunu belirtmekte, Türk milletinin her tehlike karşısında bütün sınırlarda bütün gücüyle hazır olduğunu ifade etmektedir. İnönü ayrıca bu uluslararası anlaşmanın dünya barışı için ne kadar önemli olduğunu şöyle kaydetmektedir: *“Beynelmilel sulh için, Boğazlar üzerinde Türk milletinin hakimiyetinin en emin çare olduğunu anlamak beşeriyetin sulh hayatında bir tekâmül telakki olunmalıdır.”*²⁰⁷⁴

Türkiye bu sözleşme ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Marmara Denizinde gerekli göreceği yerlere istihkâm inşa etmek ve silahlandırmak, buralarda askerî kuvvet bulundurmak hakkına sahip olmuştur. Bu sözleşme ile Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve bunun yerine bir Türk Komisyonu kurulmuştur. Ticaret gemilerinin geçişinin tamamen serbest bırakılmış, savaş gemilerinin geçişi ise belirli koşullar içinde serbest olacak şekilde düzenlenmiştir. Savaş durumunda, Türkiye tarafsız olduğu takdirde Boğazlar savaşıyor tarafların gemilerine kapatılacak, Türkiye savaşta taraf ise gemilerin geçişi Türkiye’nin

²⁰⁷² “Atatürk’ün Sözleri”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1936.

²⁰⁷³ **TBMM ZC**, Devre.V, C.12, İçtima.I, 81. İnkat, 31 Temmuz 1936, s.309-310, s.336.

²⁰⁷⁴ “Başvekil Dün Tarihi Bir Nutuk Söyledi”, **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1936.

inisiyatifine bırakılacaktır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin süresi yirmi yıl olup taraflar sözleşmenin feshini talep etmediği sürece geçerli olacaktır. Taraflardan birinin fesih talebi olması halinde de sonraki iki yılın sonuna kadar geçerlidir. Montreux Anlaşması harp sonrası siyasetinde bir aşama teşkil etmektedir. Boğazların işgal ve tahkiminden başka olan hususlar 15 Ağustos 1936 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

Tevfik Rüştü Aras hatıralarında, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin son yüzyıllarda yapılmış olan en iyi mukavele olduğunu, Avrupa'da müzakere ile revizyon esasını kabul eden ve “*barış için kolektif iş birliği siyasetinin bir ifadesi*” olduğunu belirtmektedir. Bu sözleşmenin görüşmelerine katılan dışişleri bakanları tarafından ortak barış politikası anlamında “*Montreux Siyaseti*” ifadesinin kullanıldığını ifade etmektedir.²⁰⁷⁵ Asım Us hatıralarında, Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması ile rüşünü, Montreux Konferansı ile ise Türk diplomasisinin olgunluğunu ispat ettiğini belirtmektedir.²⁰⁷⁶

Montreux Boğazlar Sözleşmesi süreci, Türkiye'yi yönetmekte olan Mustafa Kemal Atatürk'ün bir kez daha ne kadar büyük ve uzak görüşlü bir devlet adamı olduğunu ispat etmiştir. Kapalı kapılar ardında politika yapmak yerine sözleşmenin revizesinin bir konferansla ele alınmasını istemiş ve bütün Avrupa'nın takdirini kazanmıştır. Yeni Boğazlar Sözleşmesi Türkiye için büyük bir başarı olmuştur. Montreux'da başarılan bu politikanın Avrupa'da gerçekleştirilmesine çok ihtiyaç duyulmakta olan ve sorunların barış içinde ve görüşmeler yoluyla halledilmesini öngören sürecin bir başlangıcı olması ümit edilmektedir.²⁰⁷⁷

Montreux Sözleşmesinde izlenen siyasal ve diplomatik yöntemin bir barış modeli olarak takdire şayan olduğu haber yapılmaktadır.²⁰⁷⁸ Anthony Eden, Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, İtalya'nın Türkiye ile mevcut dostluk antlaşmasına sadık kalacağını belirtmekte, Boğazlar Sözleşmesi'nin Türk-İngiliz ilişkilerini daha dostane hale getirdiğini ifade etmektedir.²⁰⁷⁹

İtalya, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılmaktan uzun bir süre imtina ettikten sonra, gelişen olaylar ve siyasal gelişmeler sonucunda 1937 yılı başından itibaren Türkiye ile ilişkilerinde yeniden gelişmeler meydana gelince sözleşmenin onayı da gündeme getirilmeye başlanmıştır. Pravda gazetesinde yer alan bir haberde Kont Ciano'nun Ekim 1937'de

²⁰⁷⁵ Aras, **Görüşlerim, C.II**, s.206.

²⁰⁷⁶ Us, **a.g.e**, s.110.

²⁰⁷⁷ “Achievement at Montreux”, **Northern Whig**, 20 Temmuz 1936.

²⁰⁷⁸ “Montreux Bouquets for Turkey The Peace Model”, **Yorkshire Evening Post**, 21 Temmuz 1936.

²⁰⁷⁹ “Eden’in Beyanatı:İtalya Dostluk Muahedelerine Sadık Kalacaktır”, **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1936.

Ankara'yı ziyaret edeceği ve Faşist İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne iştirak etmesi karşılığında tavizler elde etmek arzusu içinde olduğu yorumu yapılmaktadır.²⁰⁸⁰

Gelişen çeşitli siyasal olaylar neticesinde İngiliz Avam Kamarası'nda İtalya-İngiltere Antlaşması'nın onaylanmasından²⁰⁸¹ hemen sonra İtalya, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılmaya karar vermiş ve bu kararını Kont Ciano 2 Mayıs 1938 tarihinde Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği telgraf ile bildirmiştir.²⁰⁸² Tevfik Rüştü Aras da aynı gün verdiği cevabi telgraf ile teşekkür etmektedir.²⁰⁸³ Bu dönemde İtalya Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş olduğundan, bazı çekinceler de öne sürmekten de geri kalmamaktadır.²⁰⁸⁴ İtalya Bakanlar Kurulu 28 Mayıs 1936 tarihinde İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılımına onay verecektir.²⁰⁸⁵

İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılması Türk basınında genel bir memnuniyetle karşılanmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse; Şevket Bilgin, Türkiye'nin daima İtalya ile samimi ilişkiler yürütmekten yana olduğunu, İtalya'nın Habeş sorunu nedeniyle katılmadığı sözleşmeye yeni katılmış olduğunu, İtalyan-İngiliz antlaşmasının Akdeniz'de yarattığı barış havasından sonra İtalya'nın bu jestinin tüm barış dostlarını memnun edeceğini kaydetmektedir.²⁰⁸⁶ Ahmet Emin Yalman, İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılmakla gösterdiği dostluk eserinin “*çok uygun bir toprağa düşmüş bir tohum*” etkisi yapacağını ifade etmektedir.²⁰⁸⁷ Abidin Daver ise İtalya'nın sözleşmeye iştirak ederek hem Türkiye karşı bir dostluk gösterisinde bulunmuş olduğunu ve hem de tüm Doğu'da barışın takviyesi yönünde katkıda bulunmuş bulunduğunu, Türkiye ile İtalya arasında halledilecek hiçbir meselenin kalmadığını değerlendirmektedir.²⁰⁸⁸

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin güvenliğine ve egemenliğine oldukça uygun olduğu gibi, Karadeniz devletlerinin hakları ve diğer devletlere sunulan haklar bakımından oldukça sağlam bir denge kurmuştur. Bu sebeplerle günümüze kadar imzacı

²⁰⁸⁰ “Pravda'nın Bir Makalesi ve Türkiye'nin Harici Siyaseti”, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1937.

²⁰⁸¹ “L'Accordo Anglo-Italiano Approvato ai Comuni”, **Il Popolo d'Italia**, 3 Mayıs 1938, s.5. İtalya bu şekilde imparatorluğunun İngiltere tarafından tanınmasını elde etmiş olmaktadır.

²⁰⁸² “İtalya ve Montrö Muahedesi”, **Anadolu**, 5 Mayıs 1938.

²⁰⁸³ “L'Italia Aderisce Alla Convenzione degli Stretti”, **Il Popolo d'Italia**, 3 Mayıs 1938. “İtalya Boğazlar Mukavelesine İştirak Etti”, **Kurun**, 3 Mayıs 1938. “Rüştü Aras'la Kont Ciano Arasında”, **Kurun**, 4 Mayıs 1938. **Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C.II**, Belge.72, s.374-375.

²⁰⁸⁴ “İtalya Bazı İhtirazi Kayıtlarla Montrö Konferansı'na İştirak Ediyor”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1938.

²⁰⁸⁵ “İtalyan Kabinesi'nin Dünkü Kararı”, **Kurun**, 29 Mayıs 1938.

²⁰⁸⁶ Şevket Bilgin, “Montrö ve Türk-İtalyan Dostluğu”, **Yeni Asır**, 6 Mayıs 1938.

²⁰⁸⁷ Ahmet Emin Yalman, “İtalya'nın Montrö'ye İlhakı”, **Tan**, 5 Mayıs 1938.

²⁰⁸⁸ “İtalya ve Montrö”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1938.

tarafından herhangi birisi fesih talebinde bulunmamış olduğundan Montreux Boğazlar Sözleşmesi halen yürürlükte bulunmaktadır.

3.3.4. Tevfik Rüştü Aras-Kont Galeazzo Ciano, Milano Mülakatı (3 Şubat 1937)

İtalya'nın 2 Ocak 1937 tarihinde İngiltere ile Roma'da imzaladığı Centilmenler Antlaşması ve yayımlanan ortak demeç ile Akdeniz'de statükoya bağlı kalacağını deklare etmesi Türkiye'de İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılacağı ümidinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin Sancak (Hatay) meselesi sebebiyle Fransa ile ilişkileri oldukça gergin bir durumdadır.²⁰⁸⁹ Il Popolo d'Italia gazetesinde Türkiye'nin Fransa ile devam etmekte olan Sancak sorunu konusunda aksi bir karar alınması durumunda Milletler Cemiyeti'nden ayrılmasının söz konusu olabileceği haberi yer almaktadır.²⁰⁹⁰ Hatay meselesinin bir an önce Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözümlenmesini kendisi için “*vazgeçilmez bir dava*” olarak gören Atatürk, 6 Ocak 1937 tarihlerinde bir askerî harekât başlangıcı olarak değerlendirilebilecek bir şekilde Konya'ya hareket etmiş²⁰⁹¹, oradan Ulukışla'ya kadar giderek 8 Ocak 1937 tarihinde Ankara'ya dönmüş²⁰⁹² ve Hatay (Sancak) meselesinin görüşüldüğü Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmiştir.²⁰⁹³ Bu yolculukta Atatürk'e refakat eden Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan makalesinde; Fransa'nın Türkiye'yi anlamamakta ısrar ettiğini, Türkiye'nin mecbur kaldığı takdirde 24 veya 48 saatte İskenderun, Antakya ve havalisini işgal edebileceğini, aynı kuvvetlerle tüm Suriye'nin de işgal altına alınabileceğini belirtmektedir.²⁰⁹⁴ Türkiye'nin askerî güç kullanabileceğinden endişelenen ve alarma geçen Fransız Hükûmeti bunun üzerine olağanüstü olarak toplanmıştır.²⁰⁹⁵ Bu arada Paris'teki Türk Büyükelçisi Suat Davaz ile Fransız Dışişleri Bakanı arasında 8 Ocak 1937 tarihinde yapılan görüşme sonrasında Sancak konusunda Türk-Fransız ikili görüşmelerinin başlatılması kararı alınmıştır.²⁰⁹⁶

Il Giornale d'Italia gazetesinde, 8 Ocak 1937 tarihinde çıkan baş makalede Montreux meselesinin İtalya ile Türkiye arasında doğrudan temaslarla çözüleceği, Türkiye'nin anlaşılmasız nedenlerle İtalya'ya karşı soğuk bir husumet ve güvensizlik gösterdiği, bunun

²⁰⁸⁹ “Suriye'ye Yerleşen Fransa Türkiye'ye Karşı En Fena Hislerle Kıvranan Bir Düşman Kesilmiştir”, **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1937.

²⁰⁹⁰ “La Turchia Lascia La SdN”, **Il Popolo d'Italia**, 2 Ocak 1937.

²⁰⁹¹ “Atatürk Bu Sabah Konya'ya Gitti”, **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1937.

²⁰⁹² “Atatürk Ankara'ya Avdet Etti”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1937.

²⁰⁹³ Soyak, **a.g.e.**, s.606.

²⁰⁹⁴ Yunus Nadi, “Fransız Dostluğuna Hâlâ Kıymet Veriyoruz”, **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1937.

²⁰⁹⁵ “Consiglio Straordinario di Ministri”, **Il Giornale d'Italia**, 8 Ocak 1937.

²⁰⁹⁶ “Paris'e Bir Proje Gönderiliyor”, **Son Posta**, 9 Ocak 1937.

yanlış bir siyaset olduğu, oysa Yunanları İzmir'e saldırtan ve Anadolu'ya sevk edenin İtalya olmadığı, keza Anadolu topraklarını işgal altında tutmaya çalışanın da İtalya olmadığı (burada İskenderun ve Antakya kastedilmektedir), İtalya'nın İngiltere ile anlaşmış olmasının diğer devletlerle Akdeniz'deki ilişkilerinin de gelişmesine yol açacağını belirtilmektedir.²⁰⁹⁷ Times gazetesinin Roma muhabiri tarafından kaleme alınan bir haberde ise İtalyan Hükûmetinin İtalyan-İngiliz anlaşmasının imzalanmasından sonra Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılma konusunda istekli olduğu, böylece Türkiye ile arasındaki “*güvensizlik ve düşmanca soğukluk*” olarak nitelendirilebilecek durumu değiştirmeye gayret göstereceği belirtilmektedir.²⁰⁹⁸

Türkiye'nin Roma büyükelçisi tarafından Kont Ciano ile yapılan görüşme bağlamında, İtalyan Hükûmeti'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne dahil olmak için Türk Hükûmeti ile doğrudan temas etmeye karar vermiş olduğu görülmektedir.²⁰⁹⁹ Il Popolo d'Italia gazetesinde yer alan haberde, Roma'daki Türk büyükelçinin Türk Hükûmeti tarafından, İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılımının sağlanması hususunda İtalyan Hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunmak üzere görevlendirilmesi sonrasında Kont Ciano ile bir görüşme yaptığı, bundan sonra Kont Ciano ile Tefik Rüşti Aras arasında bir görüşmenin yapılması ihtimalinin bulunduğu kaydedilmektedir.²¹⁰⁰

Virginio Gayda, Il Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan makalesinde; Türk-İtalyan anlaşmazlığının nedenini “*provokatör yabancı propagandasında*” aramak gerektiğini, İtalya'nın Türkiye topraklarına saldırmak gibi bir niyetinin olmadığını, Türkiye'nin anlaşmak istemesi halinde İtalya'nın da bu isteği memnuniyetle karşılayacağını belirtmektedir. İtalya'nın Montreux Sözleşmesi'ne itiraz etmediğini ifade eden Gayda, artık şartların değiştiğini, Milletler Cemiyeti'nin zamanının sona erdiğini, İtalya'nın Sancak meselesi hakkında Türkiye'nin Fransa ile yaptığı müzakereleri büyük bir ilgiyle izlediğini kaydetmektedir.²¹⁰¹

İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılımını temin etmek için Türkiye ile İtalya arasında ikili diplomatik temaslar devam ettirilmektedir. Carlo Galli, 11 Ocak 1937 tarihinde Tefik Rüşti Aras ile yapmış olduğu görüşme hakkında göndermiş olduğu raporunda; Aras'ın 29 Aralık 1936 tarihinde imzalanmış olan Türk-İtalyan Ticaret

²⁰⁹⁷ “Türkiye -İtalya Münasebetlerinde Yeni Bir Sayfa”, **Son Posta**, 9 Ocak 1937. “Bir İtalyan Gazetesinde Salâhiyattar Bir Makale”, **Tan**, 9 Ocak 1937

²⁰⁹⁸ “İtalya, Türkiye ile Müzakereye Hazır”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1938.

²⁰⁹⁹ “İtalya ve Montrö Mukavelesi”, **Son Posta**, 21 Ocak 1937.

²¹⁰⁰ “Voci di Probabile Incontro”, **Il Popolo d'Italia**, 22 Ocak 1937.

²¹⁰¹ Virginio Gayda, “Per Un Prossimo Incontro”, **Il Giornale d'Italia**, 22 Ocak 1937.

Anlaşmasından²¹⁰² dolayı memnuniyetini ifade ettiğini, ayrıca Türkiye'nin İngiliz-İtalyan Centilmenler Antlaşması'nın imzalanmasından çok memnun olduğunu da kaydettiğini bildirmektedir. Galli, Türkiye'nin Addis Ababa'daki büyükelçiliğini kapatmaya karar verdiğini, bu konuda gerekli talimatın Roma büyükelçiliğine verildiğini, İtalya'nın Montreux Sözleşmesi'ne katılımının temini için iki ülke arasında görüşmelere başlanması kararının alındığını bildirmektedir.²¹⁰³

Türkiye Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano'yu ziyaret ederek, Türkiye'nin Addis Ababa'daki Türk Büyükelçiliğini kapatmaya karar verdiğini ve bilahare Addis Ababa'da bir konsolosluk açmak hakkını muhafaza ederek Habeşistan'da Türkiye'nin hukukunun müdafaasını İtalyan Hükûmeti'nden istediği basında yer almaktadır.²¹⁰⁴ Kont Ciano, Carlo Galli'ye gönderdiği talimatla Baydur ile yapmış olduğu görüşme hakkında bilgi vermekte ve İtalya'nın Montreux Sözleşmesine katılımı konusunun Addis Ababa elçiliğini kapatmak ile bir bağlantısı bulunmadığını ifade etmektedir.²¹⁰⁵ Tevfik Rüştü Aras, hatıratında, Milletler Cemiyeti toplantısı için Cenevre'ye hareket etmeden önce İtalyan Büyükelçi işe görüştüğünü ve İtalya'nın yeni dışişleri bakanı ile Milano'da görüşme yapmasının kararlaştırıldığını belirtmektedir.²¹⁰⁶

Numan Menemencioğlu 22 Ocak 1937 tarihinde Sancak (Hatay) Meselesi için Milletler Cemiyetinde devam eden görüşmeler için bulunduğu Cenevre'de yaptığı açıklamada; Tevfik Rüştü Aras'ın Cenevre toplantılarının sona ermesinden sonra Roma'yı ziyaret edeceğini açıklamaktadır.²¹⁰⁷ Habeşistan savaşı nedeniyle ortaya çıkan Türk-İtalyan anlaşmazlığını giderilmesi maksadıyla Türkiye ile İtalya arasında müzakerelerin devam etmekte olduğu, bu müzakerelerin sonucunda Kuzey İtalya'da bir şehirde Tevfik Rüştü Aras ve Kont Ciano'nun bir araya gelerek görüşeceği haberleri Türk basınında da yer almaktadır.²¹⁰⁸

Dino Grandi, Kont Ciano'ya gönderdiği raporunda, Tevfik Rüştü Aras'ın Milano'da Ciano ile görüşecek olmasının Londra'daki Fransız mahfillerinde endişeyle karşılanmakta

²¹⁰² Kont Ciano ile Hüseyin Ragıp Baydur arasında 29 Aralık 1936 tarihinde Roma'da imzalanan ve süresi 18 ay olan "Türk-İtalyan Ticaret, Seyrisefain ve Kliring Anlaşması". Bkz. "İtalya ile Yeni Bir Mukavele İmzalandı", **Tan**, 31 Aralık 1937.

²¹⁰³ **DDI**, Seri 8, Cilt VI, (1 Ocak 1937-30 Haziran 1937), Belge.43, 11 Ocak 1937, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1997, s.49-51.

²¹⁰⁴ "Addis Ababa Elçiliği Lağvedildi", **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1937.

²¹⁰⁵ **DDI**, 8/VI, Belge.58, 15 Ocak 1937, s.70-71.

²¹⁰⁶ Aras, **Görüşlerim**, C.I, s.137.

²¹⁰⁷ "Rustu Aras in Italia", **La Stampa**, 23 Ocak 1937.

²¹⁰⁸ "Türk-İtalyan Müzakereleri", **Akşam**, 23 Ocak 1937.

olduğunu bildirmektedir.²¹⁰⁹ İtalyan basınında, Türkiye'nin Fransa ile ilişkilerinin gerilimli olduğu Sancak konusunda görüşmeler devam ederken, Aras-Ciano görüşmesinin yapılacak olmasının Ankara'da memnuniyetle karşılandığı haberleştirilmektedir.²¹¹⁰ Virginio Gayda bu arada *Il Giornale d'Italia*'da yayımlanan makalesinde; İtalya'nın Trablusgarp savaşı dışında Türkiye aleyhine politika izlemediğini, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümünde aracılık yaparak anlaşmalarını sağladığını, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin gergin olmasının nedeninin yabancı propagandası olduğunu, İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde belirtilen hususlar konusunda bir itirazının olmadığını ifade etmektedir.²¹¹¹ Bu dönemde Ocak 1937 ayı boyunca, Sancak meselesi üzerinde hem Paris'te Türk-Fransız görüşmeleri yapılmakta ve hem de Milletler Cemiyeti tarafından bu konuda çalışmalar devam ettirilmektedir. *Il Popolo d'Italia* gazetesinde bu çalışmaların sonucunda 25 Ocak 1937 akşamı bir mutabakata ulaşıldığı haberi yer almaktadır.²¹¹²

Bu mutabakat çerçevesinde hazırlanan metin "Sandler Raporu" olarak Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 27 Ocak 1937 tarihinde onaylanmıştır. Böylece Sancak iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde kısmen Suriye'ye bağlı ayrı bir varlık haline gelmiştir. Resmi dili Türkçe olacak ve ordusu bulunmayacaktır.²¹¹³ TBMM'de Milletler Cemiyeti'nin Hatay kararının da görüşüldüğü 29 Ocak 1937 tarihli genel kurul toplantısında İsmet İnönü, Hatay konusunda alınan kararın büyük bir memnuniyetle karşılandığını, İtalyan kamuoyunda da Türkiye'nin Hatay davasındaki görüşlerinin ilgi ile dinlediğini ve olumlu karşıladığını belirtmektedir. İnönü ayrıca Akdeniz'de İngiltere ve İtalya arasında imzalanan anlaşmadan sonra meydana gelen olumlu atmosferde Akdeniz devletlerinin güvenlik ve birbirleriyle iyi geçinmeleri lehine önemli bir gelişme kaydetmiş olduğunu kaydetmektedir. Akdeniz'in bu yeni havasında Tevfik Rüştü Aras'ın İtalya'da İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile görüşmelerde bulunacağını ifade eden İnönü, Aras'ın bu vesile ile Montreux Boğazlar Sözleşmesi meselesi üzerinde de temas etmek olanağı bulacağını, İtalya ile Türkiye arasında belirsiz olan bu konunun halledilmesinin sadece iki ülke ilişkileri bakımından değil bütün Avrupa'da barış ve istikrara büyük bir katkı yapacağını eklemektedir.²¹¹⁴

Le Temps gazetesinin Roma muhabirinden alınan bilgiler doğrultusunda Akşam gazetesinde yayımlanan haberde; Milano'da Türkiye ve İtalya'yı ilgilendiren tüm konuların

²¹⁰⁹ DDI, 8/VI, Belge.80, 23 Ocak 1937, s.97-98.

²¹¹⁰ "L'Incontro Ciano-Rustu Aras", *Il Popolo d'Italia*, 25 Ocak 1937.

²¹¹¹ Virginio Gayda, "Fra Italia e La Turchia", *Il Giornale d'Italia*, 23 Ocak 1937.

²¹¹² "Un Accordo di Principio", *Il Popolo d'Italia*, 25 Ocak 1937.

²¹¹³ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I, (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Yay.Haz. Berna Tükdoğan), ATAM yay., Ankara, 2010, s.365-429.

²¹¹⁴ TBMM ZC, Devre.V, C.15, İçtima.II, 30. İnkat, 29 Ocak 1936, s.161.

görüüleceğı, başlıca konunun ise İtalya'nın Montreux Sözleşmesine katılması olacağı ifade edilmektedir. Montreux Konferansı yapıldığında İtalyan-Habeş savaşı nedeniyle İtalya'ya karşı zecrî tedbirlerin uygulanmakta olması nedeniyle İtalya'nın konferansa iştirak etmediğı belirtilen haberde, artık İtalya'nın Türkiye'ye karşı saldırgan emeller beslemediğinin anlaşılmış olduğı belirtilmektedir. Gazetede ayrıca, İngiltere ile bir anlaşma imzalayan İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine itiraz etmesinin hiçbir gereğı olmadığı, Akdeniz'in ortasında bir devlet olan İtalya'nın Boğazların rejimini tayin eden bir sözleşmeye iştirak etmesinde birçok menfaatinin bulunmakta olduğı kaydedilmektedir.²¹¹⁵

Bu dönemde Kont Ciano'nun 2 Şubat'ta Tevfik Rüştü Aras ile görüşmek üzere Milano'ya gideceğı haberleri İtalyan basınında da yer almaktadır.²¹¹⁶ Diğer yandan, Kont Ciano'nun bu ziyarete karşılık olarak 1937 Mart ayında Türkiye'ye gelmesinin beklendiğı haberleri ise Türk basınında yer almaktadır.²¹¹⁷ İtalyan gazetelerinde Aras-Ciano mülakatının 3 Şubat 1937 tarihinde Milano'da gerçekleştirileceğı haberleri ve Aras'ın demeci yer almaktadır. Aras, Mussolini için “*çağımızın en büyük adamlarından birisi*” deyimini kullanmaktadır.²¹¹⁸

Kont Ciano, Mussolini'ye gönderdiğı memorandum ile Tevfik Rüştü Aras ile yapacağı mülakat hakkında bilgi vermektedir. Ciano, bu görüşmede detaylara girmeden genel bir mülakat yapmak istediğini, Türk-İtalyan ilişkilerinin geldiğı gelişme itibarıyla İtalya'nın Montreux Sözleşmesi'ne dahil olması konusunun da doğal olarak gündeme geleceğini belirtmektedir. Ciano, İtalya'nın bu sözleşmeye dahil olmamasının sebebinin Boğazlar olmadığını, ancak o dönemki uluslararası siyasal atmosfer nedeniyle bu kararın alındığını ve koşullar sağlandıktan sonra İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılacağını belirteceğini ancak bunun daha sonra olacağını ifade etmektedir. Ciano, ayrıca Türkiye'nin Leros Adası²¹¹⁹'ndaki İtalyan üsleri konusundaki aşırı hassasiyetinin ortadan kaldırılması ile de bağlantılı olacağını eklemektedir. Ciano, Aras ile İtalya'nın Türkiye'deki arkeolojik

²¹¹⁵ “Milano Mülakatı”, **Akşam**, 27 Ocak 1937.

²¹¹⁶ “Il Ministro Ciano Sara' a Milano 2 Febrario”, **Il Giornale d'Italia**, 28 Ocak 1937.

²¹¹⁷ “İtalya Hariciye Nazırı Mart'ta Ankara'ya Gelecek”, **Akşam**, 29 Ocak 1937.

²¹¹⁸ “L'Incontro tra Il Conte Ciano e Rustu Aras Avvera il 3 Febrario a Milano”, **Il Giornale d'Italia**, 27 Ocak 1937.

²¹¹⁹ **Leros (İleryoz) Adası:** Ege Denizi'nde 12 Ada grubunda yer alan ve Lozan Barış Antlaşması ile İtalya'nın egemenliğinde kalan adalardan birisidir. Türkiye kıyılarına oldukça yakın olan bu adada iki savaş arası dönemde inşa edilen hava meydanı ve deniz üssü ile İtalyan askerî yığınağı nedeniyle Türkiye ile İtalya arasında gerginliğe sebep olmuştur.

misyonları, kültürel ve ticari ilişkiler konusunda da mülakat yapacağını, mülakatın sonunda karşılıklı bir deklarasyon şeklinde bildiri yayımlanabileceğini belirtmektedir.²¹²⁰

Ciano, Tefik Rüşti Aras ile yapacağı görüşme hakkında Alman Dışişleri Bakanı Konstantin Von Neurath'a bilgi verilmesi maksadıyla İtalya'nın Berlin Büyükelçisine talimat göndermekte, bu görüşmelerde bağlayıcı bir karar alınmayacağını belirtmektedir. Ciano, bu görüşmenin amacının Akdeniz'de son yıllarda meydana gelen olaylar sebebiyle karartılan atmosferin açıklığa kavuşturulması için Türkiye ile temasın yeniden başlatılması olduğunu ifade etmektedir. Kont Ciano, Türkiye'nin İtalyan İmparatorluğunu tanınması halinde İtalya'nın da Montreux Sözleşmesine dahil olacağını kaydetmektedir.²¹²¹

Tefik Rüşti Aras Cenevre'de, Paris'te yayımlanan "L'Intransigeant" gazetesini muhabirine verdiği mülakatta; Kont Ciano ile görüşmek üzere Milano'ya gideceğini, Milano'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi meselesini de şüphesiz görüşeceğini, bu mülakatın İtalya ile Türkiye arasında mevcut dostane ilişkilerin hissedilecek derecede düzeldiğine bir delil olduğunu belirtmekte, Türkiye'nin, İngiliz-İtalyan Centilmenler Antlaşmasını büyük bir memnuniyetle karşıladığını, bu anlaşmanın ruhunun, Türk dış politikasının esasını meydana getiren prensiplere ve fikirlere tamamen uygun olduğunu ifade etmektedir.²¹²²

Tefik Rüşti Aras ve heyeti 2 Şubat 1937 tarihinde saat 19.18'de Milano Tren İstasyonu'na gelmiştir. İstasyonda Kont Ciano ile İtalyan sivil ve asker bürokrat ve parti yetkilileri tarafından büyük bir törenle karşılanmıştır. İstasyon büyük bir itina ile süslenmiş, yerlere halılar serilmiş, istasyon İtalyan ve Türk bayraklarıyla donatılmıştır. Aras'ı taşıyan tren istasyona girdiğinde Türk ve İtalyan millî marşları çalmaktadır. Tefik Rüşti Aras ile Kont Ciano'nun samimi buluşmaları esnasında bir saygı kıtası Aras'ı selamlamakta, istasyonun meydanında toplanan halk arasında "Viva La Turchia!, Viva L'Italia!" sloganları atılmaktadır.²¹²³

Kalacağı otele geldiğinde Aras, Il Popolo d'Italia ve Il Giornale d'Italia muhabirlerini kabul ederek mülakat vermiştir.²¹²⁴ Aras, mülakatta Kont Ciano'nun, İtalya Hükûmeti'nin ve Milano halkının şahsında Türkiye'ye ve Atatürk'e karşı gösterilen samimiyet ve tezahürat dolayısıyla çok müteşekkik olduğunu beyan etmiştir. Milano'ya bu tekrar gelmiş olmaktan mutluluğunu belirten Aras, İtalya'nın büyük devlet adamı Mussolini ile Nisan 1928'de

²¹²⁰ DDI, 8/VI, Belge.94, 27 Ocak 1937, s.116-117.

²¹²¹ DDI, 8/VI, Belge.107, 30 Ocak 1937, s.131-132.

²¹²² "Türkiye ile Fransa Arasında Yeni Ufuklar Açılıyor", *Akşam*, 2 Şubat 1937.

²¹²³ "L'Arrivo dei due Ministri", *Il Giornale d'Italia*, 3 Şubat 1937.

²¹²⁴ "Una Breve Dichiarazione di Rustu Aras", *Il Giornale d'Italia*, 4 Şubat 1937.

gerçekleştirdiği Milano mülakatının hatıralarını memnuniyetle saklamakta olduğunu ve bu hatıraları şimdi tekrar yaşadığını belirtmektedir.²¹²⁵

Kont Ciano ve Tevfik Rüştü Aras arasındaki görüşmeler 3 Şubat 1937 tarihinde Palazzo del Governo (Vilayet Konağı)'da Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ve ilgili personelin katılımıyla sabah ve öğleden sonra olmak üzere iki seans halinde gerçekleştirilmiştir.²¹²⁶ Bu görüşmeden Türk tarafının beklentilerinin; İtalya'nın Akdeniz statükosuna dair maksadı hakkında Türkiye'yi temin etmesi, özellikle Leros Adası'ndaki İtalyan üslerinin Anadolu'ya karşı saldırı maksatlı düzenlenmiş ileri kaleler değil İngiltere'nin Kıbrıs'taki üsleri gibi İtalyan gemilerinin ikmal ve iaşelerini temine mahsus bulunmakta olduğu konusunda açıklama yapılması, İtalya'nın Balkan Paktı hakkındaki olumsuz yaklaşımının açıklanması, Türkiye tarafından İtalya'nın Doğu Afrika İmparatorluğunun fiilen kabulü ve bir ticaret anlaşmasının imzalanması meseleleri meydana getirmektedir.²¹²⁷ Palazzo del Governo'daki görüşmelerin birinci bölümü saat 12.20'de sona ermiştir. L'Albergo Continentale'de, Kont Ciano tarafından Tevfik Rüştü Aras şerefine verilen öğle yemeğinden sonra, Aras ve yanındakiler Sant' Ambrogio Meydanı'ndaki şehitler anıtını ziyaret etmişlerdir. Bundan sonra saat 17.00'de yeniden başlayan görüşmeler 18.00'da sona ermiştir.²¹²⁸

Kont Ciano tarafından kaleme alınan ve İtalyan diplomatik belgeleri arasında yer alan Milano Mülakatı tutanağında yer alan konular aşağıda belirtilmektedir. Ciano, Aras'ın toplantının başlangıcında aşırı ve abartılı bulduğu dostluk beyanlarında bulunduğunu belirtmekte, kendisinin ise Aras'a Türk-İtalyan ilişkilerinde yeni bir sayfa açmak üzere bulunduklarını ve geçmişe fazla takılmamak gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Tutanağa göre; Mülakatın birinci bölümünde ilk olarak Montreux Boğazlar Sözleşmesi konusu ele alınmıştır. Ciano, İtalya'nın Montreux Konferansı'na neden katılamadığını açıklamakta ve uygun şartlarda İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılacağını beyan etmektedir. Bu şartların ise imzacı devletlerle aynı haklara sahip olmak ve Japonya'nın yaptığı gibi, Milletler Cemiyeti ile Montreux Boğazlar Sözleşmesi bağlantısı için aynı çekincelere sahip olmak olarak açıklamaktadır. Ciano, Aras'ın bu şartları memnuniyetle kabul ettiğini belirtmektedir. İkinci konu Habeşistan'ın ilhakının tanınması meselesidir. Ciano, Habeşistan'ın İtalya tarafından ilhak edilmesinin Türkiye tarafından hukuken (de jure)

²¹²⁵ "Dichiriazioni di Rustu Aras", *Il Messaggero*, 3 Şubat 1937.

²¹²⁶ "Il Primo Cordiale Incontro", *Il Popolo d'Italia*, 3 Şubat 1937.

²¹²⁷ *Aynı Tarihi*, Şubat 1937, S.39, s.71.

²¹²⁸ "Al Palazzo del Governo", *Il Giornale d'Italia*, 4 Şubat 1937.

tanınmadığını belirterek, Milletler Cemiyeti üyesi ülkelerden bazılarının bunu gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Aras, buna karşılık olarak fiilen (de facto) tanımakla hukuken tanımak arasında bir fark olmadığını, bu duruma bir formül bulunacağını ifade etmektedir. Üçüncü konu Rodos ve 12 Ada'daki İtalyan silahlanması meselesidir. Ciano, Türkiye'nin bu silahlanmayı kendisine karşı olarak değerlendirerek protesto etmesinin tatsız ve faydasız olduğunu belirtmektedir. Aras, Ciano'nun söylediklerini not almakta ve Leros'un silahlanması konusundaki tartışmaların engelleneceğini belirtmektedir. Dördüncü konu Akdeniz'de mevcut statükodur. Aras, İtalya-İngiltere Centilmenler Antlaşması'nın Türkiye'de memnuniyetle karşılandığını ifade etmektedir. Türkiye'nin, Karadeniz'de Sovyetler Birliği ile Akdeniz'de İtalya ile “*yakın iş birliği*”, Yunanistan ve İngiltere ile “*dostane iş birliği*”, diğer Akdeniz ülkelerine karşı “*saygı*” şeklinde özetlenebilecek bir Akdeniz politikası yürütmek niyetinde olduğunu, İngiltere ile yazılı bir anlaşma yapılmış olmadığını, Fransa ile görüşmeler yapılmakta olduğunu belirtmektedir. Beşinci başlık Balkanlardır. Aras, Türkiye'nin Balkanlardaki politikasının temelini “*Yunanistan ile dostluk*”, sonra “*Yugoslavya ile iyi ilişkilere*” dayandığını belirtmekte, İtalyan-Yugoslav görüşmelerinden memnun olduğunu ifade etmektedir. Ciano, notlarında Yugoslavların isteği doğrultusunda, İtalyan-Yugoslav görüşmeleri hakkında Aras'a bilgi vermediğini belirtmektedir. Böylece mülakatın birinci bölümü tamamlanmıştır. Öğleden sonra başlayan ikinci bölümde idari ve yerel konular görüşülmüştür. Mülakatın bitiminde gazeteciler de görüşme salonuna alınmıştır. Bundan sonra hazırlanan resmî tebliğ Aras tarafından onaylanmış ve tebliğ bu şekilde yayımlanmıştır.²¹²⁹ İtalyan diplomatik belgesinden alınan yukarıdaki bilgilerin Ciano'nun hatıratında da yer aldığı görülmektedir.²¹³⁰

Tevfik Rüştü Aras hatıralarında bu mülakata değinmekte, iki bölüm halinde yapılan mülakatta Ciano'nun kısa bir süre önce ziyaret ettiği Almanya'da²¹³¹ gördüğü sentetik hammaddeler ve birçok yeni silahtan bahsettiğini, bunları “*Mareşal Göring'in oyuncakları*” olarak isimlendirdiğini belirtmektedir. Aras, bunları “*çok tehlikeli oyuncaklar*” olarak değerlendirmektedir. Aras, ayrıca Ciano'nun Türkiye'nin Hatay meselesinde derhal işgal yoluna yönelmesini tavsiye ettiğini belirtmektedir. Aras, Milano'da Scala Operası'nda Ciano ile bir gösteri seyrettiklerini, bu esnada genç dışişleri bakanının etrafına saçtığı neşe ve

²¹²⁹ DDI, 8/VI, Belge.124, 4 Şubat 1937, s.158-160.

²¹³⁰ Ciano's Diplomatic Papers, (Ed. Malcolm Muggeridge, İngilizceye Çev.Stuard Hood), Odhams press, Londra, 1948, s.93-96.

²¹³¹ Kont Ciano 21-24 Ekim 1936 tarihlerinde Almanya'yı ziyaret etmiş, Hitler Neurath ve Göring ile görüşmüştür.

pırlıtların ardında yürütmekte oldukları tehlikeli siyasetin Avrupa için doğuracağı korkunç sonu düşünmekten kendisini alamadığını kaydetmektedir.²¹³²

Milano Mülakatı'na iştirak etmiş olan Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur tarafından 5 Şubat 1937 tarihinde Dışışleri Bakanlığına gönderilen raporda; iki dışışleri bakanı arasında cereyan eden mülakat hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Buna göre iki bakan İspanya'da devam eden iç savaşı Avrupa'nın en nazik ve tehlikeli meselesi olarak görmekteirler. Kont Ciano; Franco'nun bu savaşı kazanacağını, İspanya'da herhangi bir komünist hükûmetin yerleşmesine karşı müdahil olacaklarını belirtmektedir. İtalya-İngiltere antlaşmasının önemine vurgu yapan Aras, Akdeniz devletlerinin politikalarını bu anlaşmaya uygun hale getirmelerinin yeterli olacağını ifade etmektedir. Ciano, İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne iltihakının zaman meselesi olarak görüldüğünü ancak bu konuda iki şartı olduğunu belirtmektedir. Bu şartlardan birincisi, İtalya'nın diğer imzacı taraflar ile aynı haklara sahip olması, diğeri ise İtalya'nın Milletler Cemiyeti ile ilişkilerinin bozuk olması sebebiyle, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan Milletler Cemiyeti bağlantılı maddelerden dolayı İtalya'nın bir yükümlülük almaması için rezerv koymak istemesidir. Kont Ciano, Türkiye'nin Habeşistan'ın ilhakını hukuken tanımamasını isterken, bu yapıldığı takdirde İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılmasının kolaylaşacağını belirtmektedir. Aras, bu konunun Milletler Cemiyeti içinde halledilmesi için Türkiye'nin gayret göstereceğini ifade etmektedir. Aras, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinin gelişme halinde olduğunu ancak herhangi yazılı bir anlaşmanın yapılmadığını kaydetmektedir. Ciano; İtalya'nın Yunanistan ile zaten dost olduğunu, Yugoslavya ile de dostluğunu geliştirmek için çalıştığını belirtmekte ve böylece Türkiye'nin ilgilendiği devletler ile İtalya'nın da dostluk safhasına girdiğini, ayrıca Türkiye'nin Almanya ile mevcut dostluk ilişkilerinden İtalya'nın da memnun olduğunu ifade etmektedir. Ciano ilave olarak, Türkiye'de zaman zaman ortaya çıkan ve hiçbir zaman gerçek olmayan İtalya'ya karşı şüphenin kendilerini rencide ettiğini beyan ederek, iki ülkenin bu gibi konularda doğrudan temas etmesinin faydalı olacağını belirtmektedir. Aras, Türk-İtalyan ilişkilerinde samimiyet bulunduğunu, Türkiye'nin Akdeniz'de mevcut statükonun muhafazası taraftarı olduğunu, Akdeniz'de başka bir gücün ortaya çıkmasının Türkiye tarafından arzu edilmediğini beyan etmektedir. Sonuçta her iki bakan da Türkiye-İtalya ilişkilerinin geliştirilmesi ve diğer Akdeniz devletleri ile iyi ilişkilerin devam ettirilmesini temenni etmişlerdir.²¹³³

²¹³² Aras, **Görüşlerim, C.I**, s.138-139.

²¹³³ **Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C.II**, Belge.64, s.346-349.

Milano Mülakatı'nın sona ermesinden sonra 3 Şubat 1937 tarihinde resmî bir tebliğ yayımlanarak sonuçlar dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Buna göre; Tevfik Rüştü Aras ve Kont Ciano'nun; 3 Şubat 1937 tarihinde, 30 Mayıs 1928 tarihli Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması anlayışı içinde, özellikle Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Doğu Akdeniz ile ilgili olmak üzere müzakerelerde bulundukları, iki ülkeyi doğrudan ilgilendiren ve genel konularda görüş alışverişinde bulundukları, iki ülke arasında hiçbir anlaşmazlık bulunmadığı, iki ülkenin barış ve istikrar için diplomatik çalışmalarına devam etmesinin kararlaştırıldığı ilan edilmektedir.²¹³⁴

Virginio Gayda, Il Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan makalesinde; Türkiye'nin İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılmasına önem verdiğini, İtalya'nın da Türkiye'nin samimiyetine inanmakta olduğunu ancak bu konunun İtalya-Türkiye ilişkilerinin tamamı üzerinden değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Gayda, İtalya'nın Türkiye'ye karşı politikasının 1928 yılında Milano'da Benito Mussolini-Tevfik Rüştü Bey mülakatında belirlenen prensiplerden ayrılmadığını, İtalya'nın dostane ve emniyetli bir iş birliğinden başka bir emeli olmadığını belirtmektedir. Bunların anlaşılmasından sonra iki ülkeyi ilgilendiren; Montreux Boğazlar Sözleşmesi, yeni İtalyan İmparatorluğu'nun tanınması gibi konuların kolayca çözüleceğini belirten Gayda, makalesini şu ifadelerle tamamlamıştır: “Akdeniz Avrupa siyasetinin yeniden merkezi ve mihveri oluyor.”²¹³⁵

Resmî tebliğ yayımlandıktan sonra Palazzo del Governo'da Cumhuriyet gazetesi muhabirini kabul eden Kont Ciano şu ifadelerde bulunmaktadır:

*“Türk Dışişleri Bakanı ile temasta bulunmak fırsatını elde ettiğimden dolayı fevkalade memnunum. Bu temas esnasında gerek Türkiye'nin ve gerekse İtalya'nın dış politikaları için çok faydalı bir anlaşma yolunun çizilmiş olduğuna kaniyim. İtalya'da Türk milletine karşı daima mevcut olan sempati ve dostluk hislerinin ne kadar kuvvetli olduğunu muhterem Tevfik Rüştü Aras bizzat görmektedir. Bu dostluk umumiyetle Akdeniz'de ve bilhassa Batı Akdeniz'de barışın korunması için elzemdir.”*²¹³⁶

Il Popolo d'Italia gazetesi Kont Ciano-Tevfik Rüştü Aras görüşmelerinin neticeleri özetlemekte ve bu görüşmelerin İtalya'nın Ege denizindeki deniz üslerinden Türkiye zararına olarak istifade etmekte olduğu yolundaki endişelere tamamen nihayet verdiği belirtilmektedir. İtalya ile Türkiye arasında bir anlaşmazlığın bulunmadığına değinilen yazıda, Montreux Sözleşmesine İtalya'nın katılması konusunda iki ülke diplomatik kanalları ile görüşmelerin

²¹³⁴ “Il Comunicato Ufficiale”, **Il Popolo d'Italia**, 4 Şubat 1937.

²¹³⁵ Virginio Gayda, “Necessita di Chiarificazione”, **Il Giornale d'Italia**, 3 Şubat 1937.

²¹³⁶ “İtalya Hariciye Nazırı Kont Ciano'nun Cumhuriyet'e Beyanı”, **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1937. “İtalya Hariciye Nazırının Mühim Beyanâtı”, **Akşam**, 4 Şubat 1937.

devam edeceği ifade edilmektedir.²¹³⁷ Il Messaggero gazetesinde, İtalya ile Türkiye'nin arasında hiçbir sorunun olmadığı, iki bakanın Doğu Akdeniz'deki durumun dostça ve karşılıklı güven ortamı içinde değerlendirildiği yorumu yer almaktadır.²¹³⁸ Gianni Carta, Il Messaggero gazetesinde yayımlanan makalesinde Ciano ve Aras'ın ele aldıkları konular arasında Montreux Boğazlar Sözleşmesi konusunun ayrı bir önemi olduğunu belirtmekte, bu konuda diplomatik görüşmelerin devam ettirilmesi kararı verildiğini kaydetmektedir. Doğu Akdeniz'de barışın devamı için Türk-İtalyan ilişkilerinin önemine dikkat çeken Carta, Habeşistan savaşı esnasında zecrî tedbirler nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkilerde soğuma yaşandığını, Leros Adası'ndaki İtalyan yığınağının sebebinin Türkiye'ye karşı olmadığının anlaşılması ve İtalya-İngiltere Centilmenler Antlaşması sonrasında ortamın yumuşadığını belirtmektedir.²¹³⁹ La Rassegna Italiana dergisinde yayımlanan makalede; İtalyan-İngiliz antlaşmasının imzalanmasından sonra uzun bir zaman süren yanlış anlaşılmalardan ardından daha stabil bir seyir izlemeye başlayan Türk-İtalyan ilişkilerinin bir ivme kazandığı belirtilmektedir. Türkiye ile İtalya'nın iş birliği yapmak için binlerce nedene sahip oldukları ve bu iş birliğinin her iki tarafın da yararına olduğu ifade edilen makalede iki ülke arasında sorun yaratacak bir konunun bulunmadığı kaydedilmektedir.²¹⁴⁰

İtalya'nın Londra Büyükelçisi Dino Grandi, Ciano'ya gönderdiği raporunda; Yugoslav basınında Aras'ın Milano'dan hemen sonra Belgrat'ı ziyaret etmiş olmasının İtalya-Yugoslavya görüşmelerini teyit ettiği şeklinde yorumlandığını bildirmektedir.²¹⁴¹ Il Messaggero gazetesinde yer alan bir haberde, Milano Mülakatı'nın İngiltere'de yakından takip edilmekte olduğu, Londra'da yayımlanan "Great Britain and East" adlı dergide yer alan bir yorumda; Milano mülakatından sonra barışı garanti altına almak için bir Türk-İtalyan paktının imzalanmasından bahsedildiği belirtilmektedir.²¹⁴²

Milano mülakatının sonuçları İngiliz resmî dokümanında şu şekilde yer almıştır: Kont Ciano, Temmuz 1936'da Türkiye'ye verilen garantiler kapsamında Leros adasındaki tahkimatın Türkiye'ye karşı olmadığı konusunda güvence vermiştir. Ciano, İtalya'nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılımı konusunda kesin bir yaklaşım göstermemiş ancak diplomatik kanallarla bu konunun görüşülmesini ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Sovyetler Birliğine tanınmış olan hakların kısıtlanmasını talep etmiştir. Aras'ın, bu konuda

²¹³⁷ "Ripresa di Rapporti Cordiali", **Il Popolo d'Italia**, 4 Şubat 1937.

²¹³⁸ "Ciano e Rustu Aras", **Il Messaggero**, 4 Şubat 1937.

²¹³⁹ Giannino Carta, "Pozizioni Che Ritornano", **Il Messaggero**, 4 Şubat 1937.

²¹⁴⁰ "Italia e Turchia", **La Rassegna Italiana**, Anno.XX, Serie.III, Volume.XLIV, Şubat 1937, ss.89-90.

²¹⁴¹ **DDI**, 8/VI, Belge.133, 6 Şubat 1937, s.171-172.

²¹⁴² Carlo Camagna, "L'Intesa Italo-Turco", **Il Messaggero**, 5 Şubat 1937.

imzacı devletlerin her birinin mutabakatı olması gerektiği gerekçesiyle bu talebi geri çevirdiği, ancak Ciano'yu İtalya'nın Cenevre'ye geri dönmesi konusunda ikna etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Ciano, İtalya'nın Montreux Sözleşmesine katılması karşılığında Türkiye'deki İtalyan malları, İtalyan okulları ve misyonları ile Habeşistan'ı tanıma konusunda tavizler alabileceğini ummaktadır. Bu görüşmede Ciano'nun Türkiye'yi Sovyetler Birliği ve İngiltere ile olan bağlarından uzaklaştırarak Roma-Berlin Mihveri'ne dahil olması için girişimde bulunmuş olduğu da görülmektedir. Ciano'nun bu girişiminin başarılı olamadığı, Türkiye'nin 3 Şubat 1937 tarihli resmî bildirisinde görülmektedir. Bu bildiride “*Türkiye'nin sadece barış blokuna bağlı olduğu, başka bir blokta yer almadığı*” vurgulanmaktadır.²¹⁴³

Milano mülakatı ve sonrasındaki açıklamalar Türk basınında genel olarak olumlu karşılanmıştır. Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde; Milano mülakatının başarıyla sonuçlandırıldığı, iki ülke arasında hiçbir anlaşmazlık konusunun olmadığı, İtalya'nın Leros adasındaki tahkimat hakkında teminat verdiği, Habeşistan'ın ilhakının tanınması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılım gibi konuların görüşmelerle olumlu bir şekilde çözüleceği belirtilmektedir.²¹⁴⁴

Yunus Nadi, Sancak meselesinin halledilmesi sonrasında, Milano mülakatının gerçekleştirilmiş olduğuna dikkat çekmekte ancak Türk-İtalyan dostluğunun çok daha geniş bir siyasetin konusu olduğunu belirtmektedir. Kont Ciano'nun, Cumhuriyet gazetesine verdiği mülakatta Batı Akdeniz'in emniyetini Doğu Akdeniz'e bağlamış olmasına işaret eden Nadi, bunun tüm Akdeniz'in emniyeti anlamına gelmekte olduğunu belirterek, yazısını umutlu bir ifadeyle şöyle tamamlamaktadır: “*Milano'da İtalyan-Türk dostluğunun yeniden teyidi hesabına bütün Akdeniz'de umumi ve şamil bir anlaşmanın en sağlam temelleri atılmaktadır.*”²¹⁴⁵

Kemal Ünal, Ulus gazetesindeki makalesinde, Kemalist Türkiye'nin kuruluşundan beri samimiyet ve sadakatle yürütmekte olduğu barışçı anlayışın her yıl yeni bir tecrübesini verdiğini, bu tecrübelerdeki başarının sırrının barış davasında ciddi oluşu kadar bütün insanlık için iyi ve dürüst düşünüş şeklinde bulunduğunu kaydetmektedir. Milano mülakatının da bu anlayış çerçevesinde gerçekleştirildiğini belirten Ünal, İtalya'nın Montreux Sözleşmesine katılmasının Türkiye ile İtalya arasında bulunan dostluk ilişkilerinin bir yansıması olarak Türk

²¹⁴³ **Survey On International Affairs, 1936**, (Ed. Arnold J. Toynbee), Oxford University press, Londra, 1937, s.650-651.

²¹⁴⁴ “Milano Mülakatı Muvaffakiyetle Neticeleniyor”, **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1937. “Milano Görüşmeleri Tam Fikir Birliği ile Nihayet Buldu”, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1937.

²¹⁴⁵ Yunus Nadi, “Milano Mülakatı Vesilesiyle Türk-İtalyan Münasebetleri”, **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1937.

Kamuoyu tarafından beklenmekte olduğunu belirtmektedir.²¹⁴⁶ Ahmet Emin Yalman, Milano buluşmasının çok samimi bir hava içinde gerçekleştirildiğine değindiği yazısında, Türk ve İtalyan Dışişleri bakanlarının iki memleketi ilgilendiren meseleleri 30 Mayıs 1928 Dostluk Antlaşması anlayışı içinde gözden geçirmiş olduklarını, Boğazlar rejimi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Doğu Akdeniz’de gelecekte meydana gelebilecek gelişmeler üzerinde durmuş olduklarını kaydetmektedir. Yalman, Aras ile Ciano arasında "*dostane ve doğru zamanlama*" ile yapılmış olan mülakatların; iki memleket arasında anlaşmazlık konusu olabilecek hiçbir mesele bulunmadığını, iki memleket ilişkilerinde karşılıklı güvenden başka duygulara sebep ve yer olmadığını gösterdiğini ifade etmektedir. Türk-İtalyan iş birliği konusunda her iki tarafın da istekli olduğunun görüldüğünü belirten Yalman, bu iş birliğinin yalnız Türk-İtalyan ilişkileri bakımından değil, genel barış ve istikrar bakımından da faydalı olacağını tespit edildiğini belirtmektedir.²¹⁴⁷

Aras, Milano’dan sonra geldiği Belgrat’ta Yugoslav gazetesi “Vreme”ye verdiği mülakatta; Kont Ciano ile Milano’da dostane bir ruh dairesinde görüşüğünü ifade etmiştir. Bu görüşmenin Türkiye’nin ve Balkan Antantı’nın ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirildiğine değinen Aras, Habeşistan’ın ilhakının Balkan devletleri tarafından aslında fiilen tanınmış olduğunu, bu meselenin Milletler Cemiyeti’nde görüşülmesinin beklendiğini belirtmekte ve İtalya’nın Montreux Boğazlar Sözleşmesi’ne katılımının uygun bir zamanda gerçekleşeceğini ifade etmektedir.²¹⁴⁸ Aras, ayrıca İtalyan basınında sorun olarak yer alan; İtalyan okullarının açılması, İtalyan tebaası emlakların iadesi, Türkiye’deki İtalyan misyonerler gibi meselelerin mevcut olmadığını; bu gibi sorunların ortaya çıkması halinde diplomatik kanallar kullanılarak dostluk içinde halledileceğini ifade etmektedir. İtalya ve İngiltere arasında imzalanmış olan Centilmenler Antlaşması’nın Balkan Antantı tarafından da olumlu olarak karşılandığını kaydetmektedir.²¹⁴⁹

Aras-Ciano görüşmesine ilişkin olarak Fransız basınında genel bir rahatsızlık göze çarpmaktadır.²¹⁵⁰ Alman ajansı tarafından Paris’ten aktarılan bir haberde Fransız basınında Türkiye’nin, Aras-Ciano görüşmesinden sonra Anti-Komintern cepheye dahil olmasının mümkün olduğu kanaatini gösteren yazılar neşredilmektedir.²¹⁵¹ Bu yazılar Türk basınında

²¹⁴⁶ Kemal Ünal, “Milano’dan Sonra”, **Ulus**, 5 Şubat 1937.

²¹⁴⁷ Ahmet Emin Yalman, “Tabii Hale Dönüş”, **Tan**, 5 Şubat 1937.

²¹⁴⁸ “Una Dichiarazione”, **Il Giornale d’Italia**, 7 Şubat 1937.

²¹⁴⁹ **Ayin Tarihi**, S.39, Şubat 1937, s.62-63.

²¹⁵⁰ “Irritazione a Parigi”, **Il Giornale d’Italia**, 6 Şubat 1937.

²¹⁵¹ “Bir Uydurma Haber Daha”, **Haber**, 6 Şubat 1937.

tepkiyle karşılanmaktadır.²¹⁵² Bu yayınlar üzerine Anadolu Ajansı tarafından bir açıklama gazetelere gönderilerek yayımlanmıştır. Buna göre; Fransız gazetelerinin bir kısmının Aras-Ciano mülakatından bahsederken “*garip ve teessüfe şayan tahrikata*” kapılmakta oldukları, Milano’da Türk Dışişleri Bakanı’na Kont Ciano tarafından bu yolda teklifler yapılmamış olduğu ve buna benzer hiçbir görüşmenin vuku bulmadığı açıklanmaktadır.²¹⁵³ Alman basınında ise Milano mülakatı sonrasında Türk-İtalyan ilişkilerinin yeniden başladığı ve bu durumun Akdeniz’deki gerginliğin azaltılması önemli bir katkısı olacağı belirtilmektedir.²¹⁵⁴

İtalya’nın 1937 yılında uyguladığı dış politikanın değerlendirildiği İtalyan diplomatik belgesinde; İtalya ile İngiltere arasında imzalanan Centilmenler Antlaşması’nın İngiltere’nin onayı olmadan İtalya’ya yaklaşamayacağını değerlendiren Akdeniz ülkeleri üzerinde önemli bir etkide bulunduğu, bunun sonucunda Yunanistan’ın Metaxas rejiminin Faşist İtalya’ya yaklaştığı değerlendirilmesi yapılmaktadır. Diplomatik belgede daha önemli görülen gelişme ise İtalya’ya karşı siyasal tavırlarında belirgin bir değişim meydana gelen Türkiye’nin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın Milano’da Kont Ciano ile mülakatta bulunması ve bunun sonucunda yayımlanan demeçtir. Bu dönemde İtalyan dış politikası bakımından en önemli başarı ise 25 Mart 1937 tarihinde imzalanan İtalyan-Yugoslav antlaşması olacaktır. Faşist İtalya bu antlaşma ile Mihver’e karşı K.Antant’ı ortak bir cephede kendisine bağlamaya çalışan Fransa’ya karşı önemli bir başarı kazanmış olmaktadır.²¹⁵⁵

Bu dönemde Tevfik Rüştü Aras tarafından La Stampa gazetesi muhabiri Carlo Delfino’ya verdiği mülakatta kullandığı deyimler dikkat çekmektedir. Aras, bu mülakatta önce Türk-İtalyan ilişkilerinin panoramasını göz önüne sermekte, İtalya ile Türkiye arasında Millî Mücadele dönemi sonrasında bir takım yanlış anlaşılmalara meydana geldiğini, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde Meis adası üzerindeki ısrarı ve sonrasında Rodos ve 12 Ada tahkimatının Türkiye’de şüpheleri artırdığını, 1928 yılında Mussolini ile yaptığı mülakat sonrasında önemli gelişmeler elde edildiğini, Mussolini’nin Türk-Yunan antlaşmasına önemli katkısı olduğunu belirtmektedir. Habeşistan savaşı dolayısıyla Milletler Cemiyeti tarafından alınan kararlar doğrultusunda İtalya’ya uygulanan zecrî tedbirlere Türkiye’nin de katıldığını, ancak bu dönemde Türkiye’nin İtalya’ya kömür ve altın ihraç ettiğini kaydetmektedir. Aras son olarak, Akdeniz’de İtalya ile İngiltere, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında anlaşma

²¹⁵² “Fransız Gazetelerinde Garip Yazılar”, **Tan**, 5 Şubat 1937.

²¹⁵³ “Anadolu Ajansı’nın Notu”, **Tan**, 5 Şubat 1937.

²¹⁵⁴ “Il Riavvicinamento Italo-Turco”, **Il Giornale d’Italia**, 6 Şubat 1937.

²¹⁵⁵ **DDI**, 8/VI, Avvertenza, s.xii.

olmasının Türkiye için “*cennet*” anlamına geleceğini, tersinin ise “*cehennem*” olacağını ifade etmektedir.²¹⁵⁶

Milano Mülakatının hemen öncesi ve sonrasındaki siyasal gelişmeler ile mülakat sonrası yapılan resmî tebliğ dikkate alındığında; Türk-İtalyan ilişkilerinin oldukça iyi bir düzleme doğru çıkmaya başladığı değerlendirilebilir. Bu durum gerçekten de bir süre daha olumlu olarak seyredecek ancak İspanya İç Savaşı ve sonrasında Akdeniz’de ortaya çıkan korsan denizaltılar meselesi, buna karşı Türkiye’nin İngiltere’nin bulunduğu blokla birlikte hareket etmek zorunda kalması ile Türk-İtalyan ilişkileri yeniden kötüleşecektir. Türkiye ve İtalya artık iki farklı kampta ve blokta kendilerine yer bulmaya başlayacaklardır. Bu durum İkinci Dünya Savaşı’nın fiilen başlamasına kadar değişmeden kalacaktır.

3.3.5. İspanya İç Savaşı ve İtalya

1929 Dünya Ekonomik Krizi sonucunda Avrupa’da meydana gelen olumsuz gelişmelerden İspanya da payını almıştır. İtalya’da Faşizmin, Almanya’da Nazizm’in iktidara gelmesi sonrasında İspanya’da da önemli ideolojik çatışmalar yaşanmaktadır. Krallığın 1931 yılında kaldırılması ve sonrasında Cumhuriyet rejimine geçilmesine karşılık, siyasal istikrar ve bütünlük sağlanamamıştır. İspanya’da 16 Şubat 1936 tarihinde yapılan cumhuriyet döneminin üçüncü genel seçimlerinde ülke; siyasi yelpazenin sağındakiler ile solundakiler olmak üzere iki cephe halinde girme kararı almışlardır. Seçimleri küçük bir farkla kazanan Halk Cephesi hükûmet kurmasına karşılık sosyal karmaşa devam etmektedir.

Radikal solun giderek ülkede kontrolü ele aldığını değerlendiren İspanyol ordusunda iktidardaki İspanyol Cumhuriyet hükûmetine karşı, Fas’taki İspanyol bölgesinden 18 Temmuz 1936 tarihinde fiilen bir askerî isyan başlamıştır.²¹⁵⁷ İspanyol Katolik kilisesi ve sağ-muhafazakârlar tarafından da desteklenen isyancı birlikler, 7 Ekim 1936 tarihinde başkent Madrid’i ele geçirmek üzere saldırı başlatmışlar ancak burada başarılı olmamışlardır. İspanyol cumhuriyetçilerinin “*no pasaran-geçit yok*” sloganı o günlerde tüm dünyada yankılanmaktadır. Başkenti ele geçirip hükûmeti devirerek yönetime gelmeyi başaramayan bu ayaklanma sonucunda; Kastilya, Galiçya ve Endülüs’ün çoğunu içeren tarım ağırlıklı bölgeler isyancıların kontrolü altına geçmiştir. Ağır sanayi ve ticari-mali merkez (Madrid, Barcelona, Valencia, Bilbao vb.) ise Halk Cephesi güçlerinde kalmıştır. Böylece ülkenin

²¹⁵⁶ “Il Paradiso e L’Inferno della Turchia”, **La Stampa**, 18 Mart 1937, s.5.

²¹⁵⁷ “İspanya’da Gene Kanlı Bir İhtilal Hareketi Başladı”, **Tan**, 19 Temmuz 1936. “İspanya’da İhtilal Büyüyor”, **Akşam**, 20 Temmuz 1936.

kaderi 1939 yılına kadar devam edecek bir iç savaşa kalmıştır.²¹⁵⁸ General Francisco Franco Bahamonde tarafından liderliği üstlenilen bu isyan sonucunda çıkan iç savaş giderek tüm İspanya'ya yayılacak ve İspanya'yı her iki taraftan toplam yaklaşık 800.000'i cephe gerisinde olmak üzere 1.200.000 kişinin hayatını kaybedeceği kanlı bir mücadeleye sürükleyecektir. Bu savaşta hükûmet taraftarlarına “cumhuriyetçi”, diğer tarafa ise “milliyetçi” denmiştir. Taraflar ise birbirini “kızıllar” ve “faşistler” olarak adlandırmaktadır.

Milliyetçiler 24 Ağustos 1936 tarihinde Salamanca'da toplanarak ve 1 Ekim 1936 tarihinde Franco'yu, İspanya devlet başkanı olarak ilan etmiştir. Madrid Hükûmeti ise 7 Kasım 1936 tarihinde başkenti Valencia'ya taşıyacaktır. Böylece İspanya topraklarında iç savaş boyunca devam edecek şekilde iki ayrı hükûmet kurulmuş oluyordu.

“İkinci Dünya Savaşı'nın kostümlü provası”²¹⁵⁹ olarak nitelendirilen İspanya İç Savaşı kısa sürede uluslararası bir sorun haline gelmiştir. General Francisco Franco'nun, iç savaşın hemen başında Mussolini ve Hitler'den acil askerî yardım, özellikle uçak ve havacı talebinde bulunmuştur. Bu talep Hitler tarafından hemen kabul edilmiştir.²¹⁶⁰ Habeşistan zaferinin sarhoşluğunu yaşamakta olan Mussolini ise Akdeniz'i bir İtalyan denizi (Mare Nostrum) haline getirme fırsatı yaratan bu gelişmeye büyük bir şevkle karşılık verecek ve kısa bir süre içinde “gönüllü” kisvesi altında ve azımsanmayacak miktarda uçak, askerî teçhizat ve teknik personeli İspanya'ya gönderecektir.²¹⁶¹ Bu yardımlar özellikle İtalya ile Almanya arasında 25 Ekim 1936 tarihinde Berlin'de imzalanan antlaşma sonrasında giderek artacaktır.²¹⁶²

İngiltere ve Fransa, İspanya İç Savaşı'nda tarafsız davranarak karışmama politikası uygulamakta, Habeşistan savaşı nedeniyle oldukça yıpranan Milletler Cemiyeti'ni bu konunun dışında tutmak istemektedirler. Bu şartlarda savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa, 15 Ağustos 1936 tarihinde Paris'te “Karışmama (*Non Intervention*) Deklarasyonu”²¹⁶³ yayımlamışlardır.²¹⁶⁴ Karışmama Deklarasyonu'nun imzalamış olmalarına

²¹⁵⁸ Ferit Burak Aydar, “Seksen Yıl Sonra İspanya İç Savaşı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı.269, Mayıs 2016, ss.76-83.

²¹⁵⁹ Sander, **a.g.e.**, s. 55.

²¹⁶⁰ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.I.**, s.469-470.

²¹⁶¹ Edward Hallett Carr, **Komintern ve İspanya İç Savaşı**, (Yay. Haz.Tamara Deutscher), (Çev.Ali Selman), İletişim yay., İstanbul, 2010, s.56-57.

²¹⁶² Spilos, Haalamof, **a.g.e.**, s.74-75.

²¹⁶³ **Karışmama (Non Intervention) Deklarasyonu**: Fransa Hükûmeti'nin önerisiyle, 15 Ağustos 1936 tarihinde Fransa ve İngiltere hükûmetleri tarafından yayımlanan deklarasyon. Daha sonra Fransa, İngiltere'den başka İtalya, aralarında Almanya, Portekiz ve Sovyetler Birliği'nin de bulunduğu, Türkiye dahil 27 Avrupa ülkesi tarafından imzalanan deklarasyon, İspanya'da devam eden savaşa dolaylı veya dolaysız olarak dış müdahalelerden kaçınılmasını, her türlü silah ve cephanenin hiçbir şekilde İspanya'ya gönderilmesini yasakladığını belirtmektedir. Bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I.**, s.530. Kimsenin uygulanacağına inanmadığı bu antlaşmanın denetlenmesi maksadıyla Londra'da bir de “Uygulama Komitesi”

rağmen; İtalya, Portekiz ve Almanya'dan milliyetçilere; Fransa, İngiltere, Meksika ve Sovyetler Birliği'nden cumhuriyetçilere malzeme ve silah sevkiyatı sürmektedir.²¹⁶⁵

Mussolini liderliğindeki Faşist İtalya, ideolojik olarak yakın gördüğü Franco güçlerini askerî ve siyasi bakımdan desteklemekte ve bu sayede kendi kuvvetlerini de test etmek imkânı bulmaktadır. Faşist İtalya, İspanya İç Savaşı'nda görev almak üzere “gönüllü” görüntüsü altındaki bir sefer kuvveti oluşturmuştur. Düzenli İtalyan askerî güçleri, Faşist Parti merkezleri ve askerlik şubeleri aracılığı ile organize edilerek gemilerle İspanya'ya getirilmektedirler. Bunların mevcutları savaş sürecinde toplam olarak 70.000 kişiye kadar ulaşacaktır.²¹⁶⁶

İtalya savaş boyunca İspanya'ya önemli miktarda silah, cephane ve askerî araç-gereç de göndermiştir. Bunların arasında 1.930 top, 240.000 tüfek, 7.633 otomobil, 950 zırhlı araç ve tank bulunmaktadır. Ayrıca 1.000 kadar İtalyan uçağı İspanya iç savaşına katılmıştır. Kont Ciano, Hitler'e İspanya'ya yapılan İtalyan yardımlarının 14,5 milyar lîre (700 milyon ABD doları) tuttuğunu ifade etmektedir.²¹⁶⁷ Bu dönemde İtalya'nın Franco kuvvetlerini desteklemek üzere 12 adet denizaltı gönderdiği, bu denizaltıların sevk ve idaresinin İtalyan denizcileri tarafından yapıldığı haberi bir Fransız dergisinde yayımlanmaktadır.²¹⁶⁸ Sovyetler Birliği ise Cumhuriyetçilere askerî malzeme, silah ve teknik yardımda bulunmaktadır. Sovyetler Birliği İspanya'ya 1936-1939 yılları arasında 648 uçak, 347 tank, 60 zırhlı araba, 1.186 top, 20.648 makineli tüfek, 497.813 piyade tüfeğı ve bunların mühimmatlarını sevk etmiştir.²¹⁶⁹

İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği, bir taraftan da kendi fabrikalarında ürettikleri silahları İspanya İç Savaşında muhtelif yerlerde kullanmak suretiyle silahların etkilerini denemek ve geliştirmek imkânı da bulmuşlardır. Daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nda büyük

kurulmuştur. Bu antlaşmaya rağmen İspanya'ya İtalyan ve Alman yardımlarının devam etmesi üzerine Sovyetler Birliği de bu antlaşmaya uymayacağını açıklayacaktır. Bkz. E.H.Carr, **a.g.e**, s.63-65.

²¹⁶⁴ “İngiltere ve Fransa Mühimmat Satmamak Üzere Anlaştılar”, **Tan**, 16 Ağustos 1936.

²¹⁶⁵ Carr, **a.g.e**, s.74.

²¹⁶⁶ Pierre Broue, Emile Temime, **İspanya İç Savaşı**, (Çev. Aydın Emeç), Hürriyet yay., İstanbul, 1976, s.260-261.

²¹⁶⁷ Spilos,Haalamof, **a.g.e**, s.70.

²¹⁶⁸ “Frankoculara Denizaltı Gemileri Gönderilmiş”, **Son Posta**, 18 Eylül 1937.

²¹⁶⁹ 1936-1938 yılları arasında Sovyetler Birliği, İspanya cumhuriyetçilerine finansal yardımdan başka, yiyecek, kıyafet, ilaç, silah ve petrol göndermiştir. Bkz. D. C. Watt, “Soviet Military Aid to the Spanish Republic in the Civil War, 1936 -1938”, **The Slavonic and East European Review**, Vol. 38, No. 91 (Haziran 1960), s. 536-541) *JSTOR*, www.jstor.org. 13 Ekim 2020.

ölçeklerde karşı karşıya gelecek Sovyet ve Alman tank ve zırhlı araçlarının da İspanya İç Savaşı'nda karşılıklı kullanıldıkları görülmektedir.²¹⁷⁰

Türk Hükûmeti, Karışmama Deklarasyonu'na 28 Ağustos 1936 tarihinde katılım bildirisini yapmış ve Bakanlar Kurulu Kararı ile 1 Eylül 1936 tarihinden itibaren demeçte öngörülen tedbirleri yürürlüğe koymuş, İspanya'ya ve Fas'taki İspanyol bölgesine, Türkiye'den doğrudan doğruya veya transit olarak, her türlü silah, mühimmat ve harp malzemesi, hazır veya sökülmüş uçak ve her türlü savaş gemisinin gönderilmesini yasaklamıştır.²¹⁷¹ Türkiye resmî olarak tanıdığı Cumhuriyetçi hükûmete moral destek sağlamış ve hükûmete karşı savaşanları “asi” olarak nitelendirmiştir. Milletler Cemiyeti kararları doğrultusunda, karışmama politikasına uygun bir politika izleyen Türkiye bu dönemde, durum Cumhuriyetçilerin aleyhine olmasına rağmen, yasal İspanya hükûmeti olarak Cumhuriyetçi hükûmeti tanımaya devam etmiştir.²¹⁷²

İtalya'nın İspanya İç Savaşı'na müdahale etmesindeki amacı, Mussolini tarafından komünizmin yayılmasını engellemek olarak açıklansa da asıl amacın Fransa ve İngiltere'nin Akdeniz ile olan bağlarını kesmek ve İspanya'yı bu maksatla bu ülkelere karşı kullanmak, halihazırda Habeşistan Savaşı ile yükselen Faşist rejimin prestijini yeni zaferlerle yüceltmek olduğu anlaşılmaktadır. Mussolini, İspanya'da yükselmekte olan demokratik güçler ve anti-Faşist hareketin başarılı olması halinde tüm Avrupa'ya yayılabileceğinden endişe etmektedir. Cumhuriyet karşıtı güçlerin başarılı olması halinde ise kendi askerî ve stratejik durumunu sağlamlaştıracaklarını değerlendirmektedir.²¹⁷³ Mussolini için asıl hayati olan mesele Akdeniz'de üstünlük elde etmek olduğundan, Roma-Berlin Mihveri'nin de ancak Almanların bu bölgede hiçbir istekleri olmadığı güvencesini vermelerinden sonra kurulabileceğini değerlendirmektedir.²¹⁷⁴ İtalya diğer yandan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile savaş gemilerini Akdeniz'e geçirme hakkı elde eden Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de varlık göstermesinden de hoşnut değildir.²¹⁷⁵

Cumhuriyetçiler ile Milliyetçiler arasında Kuzey İspanya'da devam eden muharebeler esnasında Bask bölgesinin kutsal şehri olan Guernica kasabasına 26 Nisan 1937 tarihinde çok

²¹⁷⁰ **Age Of Tanks**, Bölüm.2 (Blitzkrieg), 2017, www.imdb.com, 15.10.1937.

²¹⁷¹ **BCA**: 030.18/68.73.2, 1 Ekim 1936.

²¹⁷² **BCA**: 30.10/236.593.14, 12 Ekim 1936. Sinan Kunalalp, “İspanya İç Savaşı ve Türkiye”, **Tarih ve Toplum**, Ocak 1987, S.37, ss.6-8.

²¹⁷³ Spilos, Haalamof, **a.g.e**, s.69.

²¹⁷⁴ Broue, Temime, **a.g.e**, s.260.

²¹⁷⁵ Yücel Güçlü, “Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey”, **Belleten**, LXVI/246, Ağustos 2002, s. 531, 532.

yoğun bir hava bombardımanı yapılmıştır.²¹⁷⁶ Sonradan bu bombardımanın Almanlara ait hava unsurları (*Condor Legion*) uçakları tarafından, İtalyan hava gücünün (*Aviazione Legionare*) de desteğiyle o zamana kadar tarihte benzeri görülmemiş bir şekilde doğrudan sivillere karşı yapıldığı anlaşılmıştır.²¹⁷⁷ Bu saldırı tüm dünyada barbarlık ve insanlık suçu olarak nitelendirilerek tepki ve korku yaratmıştır.²¹⁷⁸ Bu hava taarruzları sonucunda tamamı sivil olan ve sayısı tam olarak belirlenemeyen (verilen rakamlar 150 ile 1650 kişi arasında değişmektedir) sayıda insanın hayatını kaybettiği ve çok sayıda (tahmini rakam 889 kişidir) yaralı olduğu bilgileri bulunmaktadır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda ölü sayısı 200-250, yaralı sayısı ise yüzlerce olarak belirtilmektedir.²¹⁷⁹ Bu hava taarruzu ve yaşanan acı ve yıkım Kübizmin kurucusu sanatçı Pablo Picasso (1881-1973) tarafından daha sonra tüm dünya sanat çevrelerinde tanınacak olan “*Guernica*” adlı yağlı boya tablosu ile anlatılmıştır. Bu tablo günümüzde dahi en önemli savaş karşıtı resim olarak kabul edilmektedir.²¹⁸⁰

İspanya İç Savaşı, 986 gün devam ettikten sonra, 28 Mart 1939 tarihinde Madrid’in, 29 Mart 1939 tarihinde Valencia’nın teslim olması sonucunda Milliyetçilerin zaferi ile sona ermiştir.²¹⁸¹ Bu zafer sonrasında İtalya’nın her yerinde bayram kutlamaları yapılmakta, İspanya İç Savaşı’na katılan İtalyan gönüllüler Afrika ve İspanya kahramanları olarak nitelendirilmektedir.²¹⁸² Ciano hatıratında; Franco kuvvetlerinin Madrid’e girdiklerinde bunun Faşistlerin o güne kadar elde etmiş oldukları en büyük başarı olarak nitelendirmektedir. Ciano, Mussolini’nin sevincinden kabına sığamadığını belirtmektedir.²¹⁸³

Franco tarafından, Mussolini’ye gönderilen mesajda; İspanya halkının zafer kazandığı bu günlerde kendisine zor günlerde yaptığı yardım nedeniyle İtalyan halkını unutmayacağını, İtalyan askerlerinin İspanya’da akıttıkları kanın iki ülke arasındaki sarsılmaz dostluğu yükselttiğini bildirmektedir.²¹⁸⁴ Savaşın sonu yaklaştığında 27 Mart 1939 tarihinde Franco

²¹⁷⁶ “Bir Şehir Kamilen Tahrip Edildi”, **Akşam**, 28 Nisan 1937. “İspanya’da Bir Şehirde Taş Üstünde Taş Bırakılmadı”, **Akşam**, 29 Nisan 1937.

²¹⁷⁷ Helen Graham, **The Spanish Civil War**, Oxford University press, New York, 2005, s.71.

²¹⁷⁸ Ronald C.Cramer, “*From Guernica to Hiroshima to Baghdad: The Normalization of the Terror Bombing of Civilians*”, **State Crime in the Global Age**, (Ed.William J. Chambliss, Raymond Michalowski, Ronald C.Cramer), Routledge, NewYork, 2014, s.118-134.

²¹⁷⁹ “The Legacy of Guernica”, 26 Nisan 2007, news.bbc.co.uk. 22.10.2020.

²¹⁸⁰ Bkz. Adnan Turani, **Dünya Sanat Tarihi**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s.585-586. Cahid Kınay, **Sanat Tarihi**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1993, s.244. Savaş sonrasında iktidara gelen Franco yönetiminde bu tablonun İspanya’ya girişi yasaklanacaktır.

²¹⁸¹ “Madrid Teslim Oldu”, **Cumhuriyet**, 29 Mart 1939.

²¹⁸² “Ingresso Trionfale in Madrid”, **Il Giornale d’Italia**, 29 Mart 1939.

²¹⁸³ **The Ciano Diaries, 1939-1943**, Ed. Hugh Gibson, Simon Publications, Florida, 2001, s.54.

²¹⁸⁴ “Franco al Duce”, **Il Popolo d’Italia**, 2 Nisan 1939.

İspanya'sı Anti-Komintern Pakt'a katılmıştır. İspanya böylece Mussolini'nin 1937 yılında istediği şekilde Mihver'in ittifak sistemine girmektedir.²¹⁸⁵

Faşist İtalya, İspanya İç savaşında kazanan tarafta olmasına, binlerce askerinin buradaki savaşlarda ölmesine, en değerli askerî teçhizat ve silahlarının buradaki savaşlarda elden çıkmasına rağmen ve 14,5 milyar lîre gibi yüksek bir harcama yapmasına karşılık, General Franco'nun karşı çıkmasıyla, arzu ettiği şekilde Batı Akdeniz'de Balear Adaları'nda stratejik üsler elde edemeyecek, İspanya'nın Anti-Komintern Pakt'a katılmasıyla teselli bulacaktır.

3.3.6. Akdeniz'de Korsan Denizaltılar

İspanya İç Savaşı devam etmekte iken İngiltere ve Fransa'nın karışmama politikasından faydalanan İtalya ve Almanya, Cumhuriyetçi İspanya Hükûmeti'ne karşı deniz ablukası uygulamaya başlamışlardır. Bu dönemde, Franco tarafından 3 Ağustos 1937 tarihinde Mussolini'ye gönderilen bir mektup ile Sovyetler Birliği tarafından Valencia Hükûmeti'ne, çoğunlukla İspanyol gemileri kullanılarak çok miktarda silah ve malzeme gönderilmekte olduğu bildirilmekte ve bu sevkiyatların engellenmesi istenmektedir.²¹⁸⁶ General Franco'nun mektubunu getiren kardeşi Nicolas Franco²¹⁸⁷, 5 Ağustos 1937 tarihinde Mussolini tarafından kabul edilmiştir. Görüşme kaydının Kont Galezzo Ciano tarafından tutulduğu bu ziyaret esnasında Nicolas Franco tarafından, Sovyetler Birliği'nden Boğazlar ve Akdeniz üzerinden Valencia Hükûmeti'ne gelen yardımların engellenmesi için General Franco'nun planı sunulmuştur. Buna göre; İstanbul'dan Sovyet gemilerinin geçişi ile ilgili alınan istihbarat yoğunlaştırılacak, Mora Yarımadası'nın güneyinde (*Capo Matapan*) gözetleme için 2 denizaltı konuşlandırılacaktır. Sicilya Boğazı'nda Sovyet veya Valencia Hükûmeti gemileri tespit ve teşhis edilecek, Tunus (*Capo Bon*) ve Sicilya (*Capo Lilibeo*) arasında bu gemiler denizaltılar ile batırılacaktır. Buradan geçebilen gemilere ise Salamanca Hükûmeti deniz gücü tarafından saldırılar yapılacaktır. Barcelona, Valencia ve Cartagena 6 denizaltı ile ablukaya alınacaktır. Nicolas Franco, ayrıca İtalyan donanmasında atıl durumda olan savaş gemilerinin Milliyetçilere verilmesini de istemesine rağmen bu istek Mussolini tarafından kabul edilmemiştir. Mussolini, Nicolas Franco'nun isteği üzerine; Ferro Tersaneleri'ndeki muhrip yapım planları ve bazı hazır gemi parçalarının Milliyetçi İspanya'ya

²¹⁸⁵ Broue, Temime, **a.g.e.**, s.274.

²¹⁸⁶ **Survey Of International Affairs, 1937, C.I.**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra, 1938, s.339-340.

²¹⁸⁷ **Nicolas Franco Bahamonde**, o tarihte kardeşi General Francisco Franco'nun başı olduğu İspanya Salamanca Hükûmeti'nin dışişleri bakanıdır.

verilmesini onaylamış olduğu gibi Franco Hükûmeti için muhrip yapılmasını da kabul etmektedir.²¹⁸⁸

Amiral Domenico Cavagnari tarafından 7 Ağustos 1937 tarihinde Kont Ciano'ya gönderilen raporda; İtalyan denizaltılarına Valencia Hükûmeti'ne yardım getiren Sovyet ve İspanyol gemilerine torpil atma yetkisinin verilmiş olduğunun Salamanca Hükûmeti Deniz Kuvvetleri'ne iletilmiş olduğunu bildirilmektedir.²¹⁸⁹ Franco'nun talebinin Mussolini tarafından kabul edilmesinden sonra Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri başlayacak ve İspanyol limanlarına gelen gemilere kimliği belirsiz denizaltılar ve uçaklar tarafından herhangi bir ihtar yapılmadan saldırılar yapılmaya başlanacaktır. Bu saldırılar sonucunda İspanya'ya yardım getirmekte olan Sovyet, İngiliz, Yunan, Fransız gemileri arka arkaya batırılacaktır.²¹⁹⁰ Başlangıçta İspanya sahillerinde meydana gelen bu saldırılar, giderek Batı Akdeniz'den Doğu Akdeniz'e, Çanakkale Boğazı açıklarına kadar yayılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan belgeler korsan denizaltıların İtalyan olduklarını ortaya çıkarmış olmakla birlikte, o tarihlerde bu denizaltıların kime ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu denizaltıların İtalyan oldukları tahmin edilmekle birlikte henüz ispat edilememiş bulunmaktadır. Gemileri batırılan Sovyetlerin bu konuda İtalyan Hükûmeti'ni suçlayan notalar vermesi, İtalyanların ise bunun sorumluluğunu Valencia Hükûmeti'ne atmaya çalışmaları ve bu arada saldırıların devam etmesi ile Akdeniz güvensiz bir alan haline gelmiş bulunmaktadır.²¹⁹¹ Valencia Hükûmeti, 18 Ağustos 1937 tarihinde neşrettiği bir tebliğ ile İtalyan denizaltılarının İspanyol vapurlarına tecavüz ettiklerini ve bu vaziyetin vahim neticeler doğuracağını ilan etmektedir.²¹⁹²

Bu dönemde İspanya'ya Sovyetler Birliği'nden malzeme götürmekte olan İspanyol gemileri Türkiye sularında görülmeye başlamıştır. Akdeniz'de, Ege'de ve hatta Marmara Denizi'nde görülmeye başlayan kimliği belirsiz denizaltılar ise Türkiye'de de büyük bir endişeye yol açmaktadır. 15 Ağustos 1937 tarihinde kimliği belirsiz bir denizaltı, Çanakkale Boğazı açıklarında Bozcaada'nın 15 mil açıklarında "*Ciudad de Cadiz*" adlı İspanyol ticaret gemisini top atışı ve torpille batırmıştır.²¹⁹³ Alınan haberler erzak, makine yağı ve otomobil taşımakta olan gemiye saldıran denizaltının Franco Hükûmeti'nin bayrağını taşımakta ve

²¹⁸⁸ DDI, 8/VII, Belge.176, 5 Ağustos 1937, s.219-220.

²¹⁸⁹ DDI, 8/VII, Belge.188, 7 Ağustos 1937, s.233-234.

²¹⁹⁰ Spilos, Haalamof, a.g.e, s.79.

²¹⁹¹ Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri, s.171.

²¹⁹² "İtalyan Denizaltı Gemileri", Son Posta, 19 Ağustos 1937.

²¹⁹³ "Nave Valencia Silurata da Un Sottomarino", La Stampa, 16 Ağustos 1937. "Spanish Note to The League", The Times, 24 Ağustos 1937.

numarasının C.3 olduğudur.²¹⁹⁴ Bundan sonra 18 Ağustos 1937 tarihinde, Sovyetler Birliği'nden İspanya'ya erzak ve buğday götürmekte olan “*Armuru*” isimli İspanyol ticaret gemisi Bozcaada'nın 2 mil açığında ve Türk karasuları içinde meçhul bir denizaltı tarafından top ve torpil saldırısına uğramış, gemi karaya yakın bir yerde yan dönerek batmıştır.²¹⁹⁵ Türk gemileri tarafından mürettebatın kurtarıldığı ve can kaybının olmadığı bu saldırılar, tüm Avrupa'da büyük bir tepkiyle karşılanmış ancak bu denizaltıların hangi devlete ait olduğu tam olarak anlaşılamamıştır.²¹⁹⁶ Türk gemisi “*Kemal*” tarafından kurtarılacak İstanbul'a getirilen İspanyol “*Armuru*” gemisinin kaptanı Antonio Alanso, saldırıyı yapan denizaltının resmini bir kâğıda çizerek göstermekte, denizaltının balta burunlu ve İtalyan tipi olduğunu ifade etmektedir.²¹⁹⁷

İzmir'den İstanbul'a gitmekte olan “*Hamidiye*” okul gemisi yolda, Marmara Denizi'nde meçhul bir denizaltı ile karşılaşmıştır. Denizaltının yüzeyde olduğu bir sırada kimlik soran Hamidiye karşısında denizaltı cevap vermeden dalarak uzaklaşmıştır.²¹⁹⁸ Bu olaydan sonra İstanbul Selimiye topçu mevkiinden bir denizaltı görüldüğü haberi alınmasıyla, Selimiye açıklarında bulunan İspanyol gemisi “*Macellanes*” tedbir amaçlı olarak Haliç'e çekilmiştir.²¹⁹⁹

Bu olaylardan sonra Türk Hükûmeti 24 Ağustos 1937 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda acilen toplanmıştır.²²⁰⁰ Bu toplantı sonucunda tedbirlerini sıkılaştıran Türk Hükûmeti, Genelkurmay Başkanlığı ve Türk Deniz Kuvvetleri'ne Marmara'ya izinsiz giren ve kendilerini tanıtmayan denizaltıları batırma emrini vermiştir.²²⁰¹ Bundan sonra 24 Ağustos 1937 tarihinde yabancı devletlere verilen bir nota ile; meydana gelen bu iki olay ve ayrıca 18 Ağustos 1937 tarihinde Marmara Denizi'nde Türk donanmasına mensup gemiler tarafından görülen şüpheli denizaltı olayı hakkında açıklamalar yapılmış, söz konusu denizaltıların bulunması halinde teslim olmazsa batırılacağı bildirilmiştir.²²⁰² Afif Büyüktuğrul, bu dönemde (1937 yılında) üç kez kimliği belirsiz denizaltı faaliyeti tespit edildiğini,

²¹⁹⁴ “Bir İspanyol Vapuru Bozcaada Açıklarında Bir Tahtelbahir Tarafından Batırıldı”, **Akşam**, 16 Ağustos 1937.

²¹⁹⁵ “Submarine Attacks in The Aegean”, **The Times**, 20 Ağustos 1937. “Bozcaada'da Bir İspanyol Gemisi Daha Torpillendi”, **Akşam**, 19 Ağustos 1937.

²¹⁹⁶ “Mevcut Tahtelbahirin Hüviyetini Anlamak Henüz Kabil Olmadı”, **Akşam**, 25 Ağustos 1937.

²¹⁹⁷ “İspanyol Gemisini Batıran Tahtelbahir”, **Haber**, 22 Ağustos 1937.

²¹⁹⁸ “Marmara'ya Giren Meçhul Tahtelbahir”, **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1937.

²¹⁹⁹ “İspanyol Gemilerini Batıran Tahtelbahir”, **Haber**, 21 Ağustos 1937.

²²⁰⁰ **BCA**: 30.18.1.2/78.77.14, 24 Ağustos 1937.

²²⁰¹ **BCA**: 30.18.1.2/78.77.15, 9 Eylül 1937.

²²⁰² “Mevcut Tahtelbahir Hakkında Devletlere İki Nota Verdik”, **Akşam**, 26 Ağustos 1937.

sıkılaştırılan devriyeler (denizaltı avcı botları ve muhripler) tarafından Gelibolu açıklarında bir denizaltı tespit ederek su altı bombaları kullanıldığını kaydetmektedir.²²⁰³

Bu sırada Türk Hükûmeti diğer Akdeniz devletleriyle korsan denizaltılara karşı mücadele konusunda prensipte anlaşmaya varmaya çalışmakta, bu faaliyetler Türkiye'yi İngiltere'ye ve Fransa'ya biraz daha yaklaştırmaktadır. Yunus Nadi, meçhul denizaltılar karşısında Türkiye Hükûmeti'nin aldığı tedbirleri sıralamakta ve eklemektedir: *“İspanyol macerasının serpintilerini Türk sularına sürüklemeye kimsenin ve hangisi olursa olsun, hiçbir milletin hakkı yoktur.”*²²⁰⁴

Mussolini, Sicilya'da gerçekleştirilen askerî manevraları izledikten sonra 20 Ağustos 1937 tarihinde Palermo'da yaptığı konuşmada şöyle söylemektedir: *“Bolşevizmin Akdeniz'e, evimizin yanına gelmesine asla izin vermeyeceğiz.”*²²⁰⁵ İtalyan Maslahatgüzarı Crolla, Londra'dan Ciano'ya gönderdiği 23 Ağustos 1937 tarihli raporlarında; İngiliz kamuoyunda son zamanlarda Akdeniz'de batırılan gemilerin sorumluluğunun İtalya'ya ait olduğu yönünde haberler çıkmakta olduğunu, Mussolini'nin Palermo'da yapmış olduğu konuşmanın Akdeniz'deki korsan denizaltı olaylarıyla bağlantılı olduğu yorumları yapıldığını bildirmektedir.²²⁰⁶

3.3.7. Nyon Konferansı (10-14 Eylül 1937)

31 Ağustos 1937 tarihinde *“HMS Havock”* adlı İngiliz muhribi Valencia açıklarında bir korsan denizaltının saldırına uğramış, aynı gün ayrıca bir İspanyol ticaret gemisi batırılmıştır²²⁰⁷. İngiliz petrol gemisi *“Woodford”*un da 2 Eylül 1937 tarihinde Valencia açıklarında kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından torpillenerek batırılması sonrasında İngiliz kamuoyunda büyük bir tepki meydana gelmiş ve İngiltere Hükûmeti'nin duruma müdahil olması beklentileri yükselmiştir. *“HMS Havock”*a karşı yapılan saldırı başarısız olsa da İngiliz Hükûmeti'nin sabrını taşımıştır.²²⁰⁸ Bu arada *Il Messaggero* gazetesi saldıran denizaltının İtalyan olmadığını ve telaş etmek gerekmediğini yazmaktadır.²²⁰⁹ Bu durumu görüşmek üzere İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanları Anthony Eden ve Yvon Delbos 2 Eylül

²²⁰³ Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması'nın Kuruluşu, C.I**, s.393.

²²⁰⁴ Yunus Nadi, “Meçhul Denizaltı Gemisi Karşısında Hükûmetimizin Hassasiyeti”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1937.

²²⁰⁵ **Opera Omnia, C.XXVIII**, s.239-242.

²²⁰⁶ **DDI**, 8/VII, Belge.238, 23 Ağustos 1937, s.286-287. **DDI**, 8/VII, Belge.239, 23 Ağustos 1937, s.287.

²²⁰⁷ “Meçhul Denizaltı Gemisi İngiliz Muhribine Hücum Etti”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1937.

²²⁰⁸ “War Fears in Europe Grow Tense”, **Springville Herald**, 9 Eylül 1937.

²²⁰⁹ “İtalyanlar Heyecana Mahal Yok Diyorlar”, **Son Posta**, 3 Eylül 1937.

1937 tarihinde Londra’da bir araya geldiklerinde, bir İngiliz tankerinin (*Woodford*)²²¹⁰ ve arkasından Bozcaada açıklarında bir Sovyet ticaret gemisinin daha batırıldığı haberlerinin gelmesi gerilimi iyice artırmıştır. İngiliz Kabinesi yaptığı toplantıda Akdeniz’deki korsan faaliyetlere karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere, Cenevre’de Akdeniz ülkelerinin bir araya gelmesi yönündeki Fransız Hükûmeti teklifini uygun bulduğunu açıklamaktadır. Bu konferansa İtalya’nın katılıp katılmayacağı ise belli değildir.²²¹¹ İtalyan basınında bir Akdeniz konferansı için Londra ve Paris arasında çalışmaların sürdürülmekte olduğu haberleri yer almaktadır.²²¹² Sovyetler Birliği’nin resmî yayın organı Pravda, korsan denizaltıların İtalya’ya ait olduğunu bu saldırıların Sovyetlerin denizlerdeki haklarına karşı saldırı anlamına geldiğini ve bunun cevapsız kalmayacağını yazmaktadır.²²¹³ Bundan sonra İngiltere ve Fransa hükûmetleri tarafından 5 Eylül 1937 tarihinde yapılan bir açıklama ile korsan denizaltıların eylemlerinin giderek uluslararası su yollarını tehdit etmeye başlaması sebebiyle Akdeniz’deki korsanlık meselesine çözüm bulmak için Nyon’da 10 Eylül 1937 tarihinde bir konferans toplanması için çağrıda bulunulmuştur.²²¹⁴ Bundan bir gün önce İtalyan gazetelerinde Hitler’in Mussolini’yi Berlin’e davet etmiş olduğu büyük puntolarla verilmektedir.²²¹⁵

İngiliz gazetelerinde yer alan yorumlarda savaş başlamadan önce İspanya deniz kuvvetlerinde 12 adet denizaltı bulunduğu, iç savaş başlayınca bunlardan 8 adedinin Madrid Hükûmeti’nde, 4 adedinin ise Franco tarafında kaldığını, Franco’nun 4 denizaltısından 2 adedinin batırılmış olduğu, 1 adedinin harekât dışı kaldığını, kalan 1 adet denizaltı ile bu kadar geniş bir alanda arka arkaya denizaltı faaliyetleri yapılamayacağını ifade edilmektedir. Bu değerlendirmelerin neticesinde gazeteler Akdeniz’de faaliyette bulunan denizaltıların İtalyan denizaltısı olduğunu kaydetmektedir.²²¹⁶ Bu dönemde korsan saldırıları yapan denizaltıların İtalyan olduğu herkes tarafından bilinmekte ancak henüz kanıt bulunmamaktadır.²²¹⁷ Kont Ciano hatıratında; 2 Eylül 1937 tarihinde aldığı notlarda; İtalyan donanmasının oldukça aktif olduğunu, “*HMS Havoc*”a torpil atan geminin İtalyan denizaltısı “*Iride*” olduğunu, bereket ki isabet ettiremediğini, İngiltere ile ilişkilerin zaten oldukça gergin

²²¹⁰ “Petroliera Inglese Silurata”, **La Stampa**, 3 Eylül 1937.

²²¹¹ “Bütün Avrupa Akdeniz’deki Gizli Tecavüzlere Karşı Ayaklandı”, **Son Posta**, 3 Eylül 1937. “Akdeniz Devletleri Gelecek Hafta Cenevre’de Bir Toplantı Yapacaklar”, **Akşam**, 3 Eylül 1937.

²²¹² “La Conferanza Mediterranea”, **La Stampa**, 4 Eylül 1937.

²²¹³ “Four Nations Join Hunt For Pirate”, **Salt Lake Telegram**, 3 Eylül 1937.

²²¹⁴ “İngiltere ve Fransa Esaslarda Anlaştı”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1937.

²²¹⁵ Mussolini in Germania Invitato da Hitler”, **Il Popolo d’Italia**, 4 Eylül 1937.

²²¹⁶ “İngiliz Matbuatının Hesapları”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1937.

²²¹⁷ Malcolm Pearce, Geoffrey Stewart, **British Political History, 1867-1995**, 2. Baskı, Routledge, Londra, 1996, s.318.

olduğunu belirtmektedir²²¹⁸. Bu arada İtalya'nın Nyon'da toplanacak konferansa katılacağı haberleri basında yer almaktadır.²²¹⁹

İspanya'ya yardım malzemesi götürmekte olan Sovyet ticaret gemilerinden “Timiryazev” 31 Ağustos 1937 tarihinde Tunus açıklarında, “Blagoev” 2 Eylül 1937 tarihinde Yunan karasularında Skyros Adası açıklarında batırılmıştır.²²²⁰ Sovyetler Birliği kendi ticaret gemilerinin korsan denizaltıların saldırıları sonucunda arka arkaya batırılması sonrasında bu eylemlerin sorumlusu olarak İtalya'yı itham etmekte olduğundan, 6 Eylül 1937 tarihinde bir nota vermiş ve bu saldırılardan İtalyan Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu belirterek, tazminat ve suçluların cezalandırılmasını talep etmiştir.²²²¹ İtalyan Hükûmeti; Sovyetler Birliği'nin notasına verdiği cevapta, Akdeniz'de Sovyet gemilerinin batırılması olayının İtalya ile bir bağlantısı olmadığını bildirerek, Sovyetlerin bu ithamını şiddetle reddetmektedir. Diğer yandan, Kont Ciano, Palazzo Chigi de kabul ettiği İngiliz ve Fransız büyükelçiler tarafından İtalya'nın Nyon Konferansı'na katılımı için talepte bulunulmuş olmasına karşılık, bu notadan dolayı İtalya'nın konferansa iştirak etme konusundaki davete ilişkin cevabını ertelemiş olduğunu açıklamaktadır.²²²² İtalyan basınında Sovyetlerin bu notası bir sualtı bombasına benzetilmekte ve amacının konferansın gerçekleşmesini engellemek olduğu yorumu yapılmaktadır.²²²³

Sovyetler tarafından 8 Eylül 1937 tarihinde İtalyan Hükûmeti'ne verilen ikinci nota sonrasında İtalya'da durum oldukça gerginleşmiş ve konferansın toplanması tehlikeye girmiştir. İtalya için Sovyetler Birliği temsilcileri ile aynı masada oturmak oldukça zorlaşmaktadır. İtalya ikinci Sovyet notasına cevap vermeyecektir.²²²⁴ Kızıl Ordu'nun resmî yayın organı tarafından yapılan yayında Sovyetler Birliği'nin barışçı çabalar netice vermezse İtalyan korsan denizaltılarına karşı güç kullanacağı açıklanmaktadır.²²²⁵ Dünya kamuoyunda İtalya ile Sovyetler Birliği arasındaki bu gerginlik nedeniyle diplomatik ilişkilerin kesilebileceği veya silahlı bir çatışma meydana getirebileceği endişeleri yaşanmaktadır.²²²⁶

²²¹⁸ Galeazzo Ciano, **Diario, 1937-1938**, Cappelli Editore, Bologna, 1948, s.11. Ayrıca Bkz. Anthony Eden, **Facing The Dictators**, Houghton Mifflin, Boston, 1962, s.519.

²²¹⁹ “İtalya Konferansa Katılıyor”, **Son Posta**, 5 Eylül 1937.

²²²⁰ “Russian Steamer Sunk”, **The Times**, 1 Eylül 1937. “Bir de Rus Gemisi Batırıldı”, **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1937. “Another Soviet Steamer Sunk”, **The Times**, 3 Eylül 1937.

²²²¹ “Russia Accuses Italy of Sub Attack”, **Salt Lake Telegram**, 6 Eylül 1937. “Rusya Gemilerin Batırılmasından İtalya'yı Mesul Tuttuğunu Roma'ya Bildirdi”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1937. **DDI**, 8/VII, Belge.302, Dipnot.3, 8 Eylül 1937, s.362.

²²²² “L'Invito all'Italia”, **Il Giornale d'Italia**, 8 Eylül 1937.

²²²³ “La Bomba Subaquea di Russia”, **Il Giornale d'Italia**, 8 Eylül 1937.

²²²⁴ “La Russia Lancia Un Nuovo Siluro”, **Il Giornale d'Italia**, 9 Eylül 1937.

²²²⁵ “Italy Accused by Russ Again”, **Salt Lake Telegram**, 8 Eylül 1937.

²²²⁶ Edward Pickard, “Russian Note Shies Italy”, **Washington Country News**, 16 Eylül 1937.

Musolini'nin gazetesi olan Popolo d'Italia 8-9 Eylül 1937 tarihli sayılarında İtalya'nın bu şartlar altında Akdeniz konferansına iştirak etmeyeceğini açıkça yazmaktadır.²²²⁷ Bu arada Sovyet filosunun Akdeniz'e inmesine şiddetle karşı çıkan ve Sovyetlerin verdikleri notalarla resmen suçlanan İtalyan Hükûmeti, Almanya ile Akdeniz konferansına iştirak etmeyeceklerini önceden resmen bildirmiş bulunmaktadır.²²²⁸

Virginio Gayda, Il Giornale d'Italia gazetesinde 11 Eylül 1937 tarihinde yayımlanan makalesinde; Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Sovyetler Birliği'ne Akdeniz'in kapılarının açıldığını, Sovyetlerin böylece Avrupa'yı bölme ve İtalyan-İngiliz yakınlaşmasını engelleme imkânı elde etmiş olduğunu belirtmektedir. Gayda, buna karşılık olarak Faşist İtalya'nın Roma ile Londra arasındaki ilişkilerin rahatsız edilmesini engellemeye kararlı olduğunu ifade etmektedir.²²²⁹

İngiliz Büyükelçi Drummond tarafından Kont Ciano'ya gönderilen memorandumda; İtalyan Hükûmeti'nin Sovyet notası sebebiyle Nyon'da yapılacak konferansa katılmayabileceğini basından öğrenmiş olduğunu, bunun gerçek olmadığını değerlendirdiğini, İngiliz Hükûmetinin İtalya'nın Akdeniz'deki korsan faaliyetlere karşı alınacak tedbirlerin görüşüleceği bu önemli konferansa katılmasını beklediğini, İtalyan Hükûmeti'nin geçmişte kalan suçlamalarla ilgilenmek yerine gelecek planlamasının görüşüleceği konferansa katılmasının beklendiğini belirtmektedir.²²³⁰

Kont Ciano tarafından İngiliz ve Fransız büyükelçilere verilen nota ile Faşist hükûmet Nyon Konferansı'na katılmak üzere cevap vermeye hazırlanmakta iken Sovyet Hükûmeti tarafından mesnetsiz olarak Akdeniz'de son zamanlarda meydana gelen olayların sorumluluğunu İtalya'ya atmak isteyen 6 Eylül 1937 tarihli notayı almış olduklarını, bu durum karşısında İtalyan Hükûmeti'nin bu konunun Karışmama Komitesi'nde ele alınması gerektiğini değerlendirdiğini ve bu konferansın toplanmasına ihtiyaç olmadığını değerlendirdiğini bildirmiştir.²²³¹ Asım Us hatıralarında Karışmama Komitesi'nde de Sovyet temsilcilerin olduğunu belirterek, bu komitede İtalyan ve Sovyet temsilcilerin karşılaşacağını dolayısıyla İtalya'nın konuyu Karışmama Komitesi'ne havale edilmesi yaklaşımının çelişkili olduğunu belirtmektedir.²²³²

²²²⁷ "Il Governo Italia non Parteciperà" alla Conferanza Mediterrena", **Il Popolo d'Italia**, 8 Eylül 1937. "L'Italia non Andra a Nyon", **Il Popolo d'Italia**, 9 Eylül 1937.

²²²⁸ "Almanlar ve İtalyanlar Konferansa İştirak Etmeyeceklerini Söylüyorlar", **Son Posta**, 9 Eylül 1937.

²²²⁹ Virginio Gayda, "Punti Chiariti", **Il Giornale d'Italia**, 11 Eylül 1937.

²²³⁰ **DDI**, 8/VII, Belge.307, 8 Eylül 1937, s.365.

²²³¹ **DDI**, 8/VII, Belge.312, 9 Eylül 1937, s.374-375.

²²³² Us, **a.g.e.**, s.173.

Korsan denizaltı faaliyetlerinin Akdeniz’de devam etmekte olduğu haberleri Türk basınında da yer almaktadır. Bu haberlerden birisinde; Standard Oil Şirketi’nin malı olan ve Karadeniz limanları ile Yunanistan ve Mısır limanları arasında İngiliz bayrağı taşıdığı halde düzenli seferler yapmakta olan Pegasus adındaki petrol gemisinin, İstanbul’dan geçerek İskenderiye’ye gittiği sırada Midilli adası açıklarında İspanyol asilerinin bayrağını taşıyan bir denizaltı tarafından durdurulduğu ve sonra bırakıldığı bilgisi yer almaktadır.²²³³

Meçhul denizaltı tarafından Yunan karasularında Skyros adası açıklarında batırılan Sovyet gemisinin kaptanı Kaminsky, Son Posta muhabiri ile İstanbul’da yaptığı mülakatta; denizaltının rastgele bir eylemde bulunmadığı, aksine bilinçli olarak Sovyet gemisini batırdığı belirtilmektedir. Kaminsky, denizaltının Franco’nun bayrağını taşıyan bir İtalyan denizaltısı olduğunda ısrar etmekte ve eklemektedir: *“Ben 32 senedir gemilerde dolaşıyorum...Eğer bu gemi İtalya limanlarındaki denizaltıların tıpatıp eşi değilse ve İtalyan tersanelerinden çıkmamışsa ben açık alnımın olanca şerefinden vaz geçirim.”*²²³⁴

Sovyet gazetelerinde, Akdeniz’de meydana gelen son olaylar nedeniyle Faşizm ve İtalya aleyhinde çok şiddetli yazılar yayımlanmaktadır. Bu yazılara göre bütün işçi örgütleri yer yer toplantılar yaparak hükûmetten faşist korsanları yola getirmek için enerjik hareket edilmesini istemektedirler.²²³⁵

Nyon Konferansı bu şartlar altında 10 Eylül 1937 tarihinde başlamıştır. Konferansa İngiltere ve Fransa’dan başka, Akdeniz ülkelerinden Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Mısır ile Karadeniz ülkeleri olan Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan iştirak etmektedir. İtalya, Almanya ve Arnavutluk ise konferansa iştirak etmemişlerdir.²²³⁶ Türkiye’nin bu konferansa dahil olmasının nedeni korsanlık olaylarından bazılarının kendi karasularına yakın yerlerde meydana gelmiş olması, bu eylemlerin Türkiye üzerinde eskiden beri genişleme emelleri olduğu bilinen İtalya tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Akdeniz’deki korsanlık eylemlerinin barışı bozan eylemler olması ve Türkiye’nin mevcut statünün devamından yana siyasal yaklaşımlar içinde olması da etmenlerden birisi olacaktır. Diğer yandan Türkiye’nin yakın ilişkiler içinde bulunduğu Sovyetler Birliği ve Balkan devletleri de bu konferansa iştirak etmektedirler.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov konferans için geldiği Nyon’da korsan denizaltılar için İtalya ve Almanya’yı sorumlu tutmakta, bu görüşmelerden barışçı bir çözüm

²²³³ “Meçhul Tahtelbahir Sularımız Yakınında Faaliyetine Devam Ediyor”, **Son Posta**, 9 Eylül 1937.

²²³⁴ Naci Sadullah, “Esrarengiz Tahtelbahirin Kurbanları”, **Son Posta**, 10 Eylül 1937.

²²³⁵ “Sovyet Gazetelerinin Hücumu”, **Son Posta**, 9 Eylül 1937.

²²³⁶ “Akdeniz Konferansı Dün Açıldı”, **Yeni Asır**, 11 Eylül 1937.

çıkılmazsa Sovyetler Birliğinin gerekli tedbirleri uygulamaya başlayacağını ifade etmektedir.²²³⁷ Konferans esnasında söz alan Litvinov, “*korsan denizaltılar meselesindeki sorumlu devleti biliyoruz fakat adını telaffuz etmeyeceğiz*” demektedir.²²³⁸ Bu arada İtalyan Hükûmeti tarafından 11 Eylül 1937 tarihinde yapılan açıklamada; Sovyetler tarafından İtalyan gemilerine karşı intikam amaçlı bir harekette bulunulması halinde bunu savaş nedeni sayacağı kaydedilmektedir.²²³⁹

10 Eylül 1937 tarihinde başlayan Nyon Konferansı’nda İngiltere ve Fransa tarafından; Akdeniz’i bölgelere ayıran ve korsan gemilere karşı yapılacak deniz devriyesine katılımcı devletler tarafından gemi verilmesi projesi ortaya atılmıştır. Doğu Akdeniz devletlerinin yapılacak devriyelerde Sovyetler Birliği ile çalışmak istememeleri sebebiyle bu projeden vazgeçilmiştir. Türkiye, Sovyetler tarafından İtalya saldırgan ilan edilmişken, Türkiye’nin Sovyetlerle iş birliği yapmasının, İtalya ile Sovyetler arasında bir çatışma olması halinde Türkiye’nin de bu çatışmaya sürüklenmesi ihtimalini ortaya çıkaracağı değerlendirmesiyle bu projeye sıcak bakmayacaktır. Nyon Konferansı’nda Türkiye dahil Balkan devletlerinin Sovyetler Birliği ile iş birliği yapmak istememekte olması İngiliz makamlarınca şaşkınlıkla karşılanmaktadır.²²⁴⁰

11 Eylül 1937 günü yapılan müzakereler sonucunda varılan mutabakata göre; Cebelitarık’tan Çanakkale Boğazına, Kuzey Afrika’dan Marsilya’ya kadar olan bölgede ana deniz ulaştırma yollarında İngiltere ve Fransa tarafından devriye yapılması, Doğu Akdeniz devletlerinin ise kendi karasularında devriye yapmaları karar altına alınmıştır. Akdeniz’de kıyısı bulunan devletler, İngiltere ve Fransa donanmalarına destek sağlayacaklar, gerektiğinde İngiltere ve Fransa’dan yardım talep edebilecekler veya İngiltere ve Fransa talep ettiğinde yardım edeceklerdir.²²⁴¹

Şevket Bilgin, Yeni Asır gazetesinde yayımlanan makalesinde; İspanya’da devam eden iç savaşta yer alan yabancı güçlerin Cumhuriyetçilerin elinden topraklarını aldıklarını, meçhul denizaltılar fantezisinin de bu durumun bir sonucu olduğunu, kimliği belirsiz denizaltıların eylemlerinde dünya barışını girdaba sürükleyecek kadar feci bir gösterişin bulunmakta olduğunu belirtmekte, Akdeniz’de ticaret gemilerinin güvensizlik nedeniyle dolaşamadıklarını, İngiltere ve Fransa’nın imparatorluk yollarını koruyabilmeleri için

²²³⁷ “Russia Defies Fascist Powers”, **Salt Lake Telegram**, 10 Eylül 1937.

²²³⁸ “Akdeniz Konferansı Nyon’da Açıldı”, **Tan**, 11 Eylül 1937.

²²³⁹ “Russ Reprisal to Mean War, Italians Warn”, **Salt Lake Telegram**, 11 Eylül 1937.

²²⁴⁰ Güçlü, **a.g.m.**, s.542.

²²⁴¹ “Nyon Konferansı Dünkü İhtimada Kararlarını Verdi”, **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1937.

Akdeniz’de güvenliğin şart olduğunu, İngiltere ile İtalya arasındaki ilişkilerin ulaştığı noktanın endişe verici olduğunu kaydetmektedir.²²⁴² Yunus Nadi, Nyon’da kabul edilen prensiplere ne İtalya’nın ne de Almanya’nın itiraz ve muhalefette ileri gitmeyeceklerini değerlendirmekte ve Nyon’da alınan sonuçlarla Avrupa barışının bir tehlike daha atlatmış olduğunu kaydetmektedir.²²⁴³

Varılan antlaşma Ankara’da memnuniyetle karşılanmıştır. İsmet İnönü, Nyon’da bulunan Tevfik Rüştü Aras ile telefonla bir görüşme yapmış ve son durum hakkında izahat almıştır.²²⁴⁴ Ahmet Emin Yalman, Nyon Konferansı ve sonuçlarını önemli bir başarı olarak nitelendirmektedir.²²⁴⁵ Şevket Bilgin, Nyon Konferansı’nın benzer konferansların aksine olarak çok kısa bir sürede net bir karara ulaştığını, konferansın en büyük başarısının “*saldırganın her türlü fena hareketinde kendisini serbest sayan zihniyetine kesin darbeyi indirmesi*” olacağını, aksi takdirde bir Avrupa savaşına uzanan gayretlerin önüne geçmenin mümkün olamayacağını belirtmektedir.²²⁴⁶

Balkan Antantı devletlerinin isteği üzerine İtalya’ya Nyon Konferansı’na iştirak etmesi için yeni bir davet gönderilmesine karar verilmiştir.²²⁴⁷ İngiltere ve Fransa büyükelçileri 13 Eylül 1937 tarihinde Nyon Konferansı antlaşma metni ve sonuçları hakkında İtalya’ya bir memorandum ile bilgi vermişler ve İtalya’yı konferansın kararlarına katılmaya davet etmişlerdir. Antlaşmanın 4.1.maddesi uyarınca İtalya’ya Tiren Denizi’nde sorumluluk sahası verilmektedir. Bu memorandum aynı zamanda Alman Hükûmeti’ne de verilmektedir.²²⁴⁸

İtalyan Hükûmeti bu daveti Akdeniz’de İngiltere ve Fransa ile deniz karakol işlerinde eşit haklara sahip olması gerektiğini öne sürerek kabul etmek istememektedir.²²⁴⁹ İtalya tarafından, 14 Eylül 1937 tarihinde verilen cevap ile Nyon Konferansı’nda İngiltere ve Fransa’ya tüm Akdeniz’i kaplayan bir sorumluluk sahası verilmiş olmasına rağmen kendisine sadece Tiren Denizi’nde sorumluluk sahası verilmiş olmasının kabul edilemez olduğunu, İtalya’nın, Akdeniz’deki kontrol işinde İngiltere ve Fransa ile eşit paylaşım talep ettiği bildirilmektedir.²²⁵⁰ İtalya, Nyon’da alınan kararları ancak Londra’daki Karışmama Komitesi’nde yapılacak müzakerelerde görüşülmek üzere esas olarak kabul etmektedir. İtalya,

²²⁴² Şevket Bilgin, “Akdeniz Konferansı”, **Yeni Asır**, 11 Eylül 1937.

²²⁴³ Yunus Nadi, “Akdeniz’in Emniyeti Meselesi”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1937.

²²⁴⁴ “Ankara’da Memnuniyet”, **Son Posta**, 12 Eylül 1937.

²²⁴⁵ Ahmet Emin Yalman, “Mükemmel Bir Eser”, **Tan**, 14 Eylül 1937.

²²⁴⁶ Şevket Bilgin, “Nyon, Taarruz Zihniyetini Ezebilecek Mi?”, **Yeni Asır**, 14 Eylül 1937.

²²⁴⁷ Asım Us, “Nyon Konferansı ve Balkan Antantı”, **Kurun**, 17 Eylül 1937.

²²⁴⁸ **DDI**, 8/VII, Belge.330, 13 Eylül 1937, s.398-399.

²²⁴⁹ “Italy Rejects Sea Patrol Plan”, **The Evening Herald**, 14 Eylül 1937.

²²⁵⁰ **DDI**, 8/VII, Belge.337, 14 Eylül 1937, s.404-405.

diğer yandan Almanya'nın da Akdeniz'deki deniz kontrol görevlerine katılmasını istemektedir.²²⁵¹

Cumhuriyet gazetesinde Nyon Konferansı sonuçlarının Chigi Sarayı'nda oldukça soğuk karşılandığı, İtalya'nın kendisine verilen hisseyi az bularak kabul etmemiş olduğu ancak Sovyetlerin Akdeniz'e inmelerinin engellenmiş olmasının ise memnuniyetle karşılandığı kaydedilmektedir.²²⁵² La Tribuna gazetesi, Akdeniz'de korsanlığın devam ettiğini, çünkü İngiltere ve Fransa'nın İspanya'da bir savaş mevcut olduğunu kabul etmek istemediklerini, bu şartlar altında bu korsanlığın sorumluluğunun İngiltere ve Fransa'ya ait olması gerektiğini belirtmektedir.²²⁵³ Il Giornale d'Italia gazetesi Akdeniz'deki kontrolün İngiltere ile Fransa tarafından temin edileceğini kaydederek, İtalya'nın bu sahada mevzuubahis iki devletle eşit haklar istediğini yazmaktadır. Il Lavoro Fascista gazetesi, Nyon Antlaşması'nın İtalya için kabul edilmez mahiyette olduğunu, ancak yapılacak hiçbir şey kalmadığını söylemenin doğru olmayacağını, meselenin “Karışmama Komitesi”ne havale edilmesi yolunda Almanya ve İtalya'nın yaptığı teklifin bugün için tek hal çaresi olarak görünmekte olduğunu kaydetmektedir.²²⁵⁴ La Stampa gazetesi ise Nyon Konferansı sonuçlarının İtalya'ya bildirilmiş olduğunu, ancak İtalya'nın bu hususta herhangi bir teklifi Nyon'dan değil, “Karışmama Komitesi”nden beklediğini, İtalya'nın bunun dışında gelecek hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini yazmaktadır.²²⁵⁵

İtalya'nın bu itirazları ve teklifleri kabul görmemiş ve tamamlanan antlaşma 14 Eylül 1937 tarihinde Nyon Antlaşması olarak imzalanmıştır. Konferans Başkanı Fransız Dışişleri Bakanı Delbos, yaptığı açıklamada; Balkan Antantı'nın teklifi üzerine Fransa ile İngiltere'nin İtalya'yı da Akdeniz'deki antlaşmaya katılmaya davet ettiğini kaydetmektedir.²²⁵⁶ İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya temsilcileri tarafından imzalanan Nyon Antlaşması'na göre; İspanya'da savaşın içindeki taraflardan hiçbirine bağlı olmayan ticaret gemilerine karşı Akdeniz'de denizaltılar tarafından yapılan korsanca eylemlere karşı ortak eylemleri yerine getirmek ve gerektiğinde korsan denizaltıları batırmak üzere imzacı taraflarca şu kararlar alınmıştır: Batı Akdeniz'de Tiren Bölgesi kapsam dışında olmak üzere, İngiliz ve Fransız donanması görev yapacaktır. Doğu Akdeniz'de her devlet kendi karasularında gerekli önlemleri alacaktır. Açık denizde,

²²⁵¹ “İngiltere ve Fransa, Nyon İtilafını Tasdik Ediyor”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1937.

²²⁵² “Roma'dan Telakkiler”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1937.

²²⁵³ “İtalyan ve Alman Gazetelerinin Neşriyatı”, **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1937.

²²⁵⁴ “İtalya'nın İsteddiği”, **Kurun**, 16 Eylül 1937.

²²⁵⁵ “In Attesa della Risposta di Roma”, **La Stampa**, 13 Eylül 1937.

²²⁵⁶ “Akdeniz'de Kontrol Başladı, Anlaşma Dün İmzalandı ve Derhal Yürürlüğe Girdi”, **Ulus**, 15 Eylül 1937. “Nyon İtilafı Dün İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1937.

Adriyatik hariç olmak üzere İngiliz ve Fransız donanması Cebelitarık Boğazından Çanakkale Boğazına kadar olan bölgede görev yapacaktır. Akdeniz’de kıyısı bulunan devletler bu donanmalar için istenecek yardımları kendi olanakları ölçüsünde karşılayacaklar, karasularında harekât yapmasına ve talep edilen limanlardan faydalanmalarına izin vereceklerdir. Ayrıca Akdeniz’de dost denizaltıların faaliyetleri kısıtlanacak ve kendi karasularında yabancı devlet denizaltılarının bulunmasına izin vermeyeceklerdir.²²⁵⁷

Konferans sonucunda yayımlanan resmî tebliğ ile tam bir anlaşmaya varıldığı bildirilmekte, Sovyet gemilerinin Akdeniz’e inmesine gerek kalmadığı, 60 muhrip (torpidobot) tarafından Akdeniz’de güvenliğin sağlanacağı, uygulamanın 15 Eylül 1937 tarihinden itibaren başlanacağı kaydedilmektedir.²²⁵⁸ Nitekim Nyon Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra İngiltere’den 9 adet muhrip Cebelitarık Boğazı’ndan geçerek Akdeniz’e giriş yapmak üzere hareket etmiştir. Böylece Akdeniz’de İngiliz donanmasındaki muhrip sayısı 40’a ulaşacaktır.²²⁵⁹

Tan gazetesi, konferans sonucunu “Akdeniz’de savaş başlıyor” başlıklı haberiyle duyurmakta, sonuçların İtalya ve Almanya’ya da bildirildiğini belirtmektedir.²²⁶⁰ İtalyan basınında Nyon Konferansı sonuçları eleştirilmekte, İspanya’da devam eden bir savaşın var olduğu ve koşullarının anlaşılmamış olması nedeniyle bu kararın alınmış olduğu iddia edilmektedir. Sovyet basınında İzvestiya gazetesi, Litvinov’un İtalya’nın adını anmadan açık bir şekilde açıklama yaptığını, Almanya’nın sorumluluğunu da ortaya koyduğunu ve gerekirse Sovyetlerin hareketsiz kalmayacaklarını ifade etmiş olduğunu belirtmektedir.²²⁶¹ Bu arada İtalya’nın Franco güçlerine 12 adet denizaltı sattığı haberleri Fransız basınında yer almakta ancak İtalyan gazeteleri bu haberi yalanlamaktadırlar.²²⁶²

Denizaltılara karşı alınacak önlemleri kapsayan Nyon Antlaşması’na ek olarak, aynı temel esaslar üzerinden, Cenevre’de 17 Eylül 1937 tarihinde aynı devletler tarafından imzalanan bir diğer antlaşma ile İspanya’da savaşan taraflardan hiçbirine bağlı olmayan ticaret gemilerine karşı Akdeniz’de su üstü gemisi veya uçak tarafından yapılacak korsan eylemlere karşı alınacak tedbir ve takip edilecek hususlar esasa bağlanmıştır.²²⁶³ Nyon Antlaşması’na ilave olarak Cenevre Antlaşması da 18 Eylül 1937 tarihinde İtalya Dışişleri

²²⁵⁷ Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I, s.531-534.

²²⁵⁸ “Akdeniz Konferansı’nda Tam Bir Anlaşma Oldu”, **Son Posta**, 12 Eylül 1937.

²²⁵⁹ “Akdeniz’de İngiliz Torpidoları”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1937.

²²⁶⁰ “Akdeniz’de Savaş Başlıyor”, **Tan**, 14 Eylül 1937.

²²⁶¹ “Akdeniz Mukavelesi İmzalandı”, **Kurun**, 15 Eylül 1937.

²²⁶² “İtalya İspanya’ya 12 Tahtelbahir Satmış”, **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1937.

²²⁶³ “Mukaveleinin Son Kısım da Dün İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1937. Antlaşmanın metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye’in Siyasal Antlaşmaları**, C.I, s.534-535.

Bakanı Kont Ciano'ya verilmiştir. İtalyan gazeteleri, İngiltere ve Fransa'nın fırsattan istifade ederek Akdeniz'deki menfaatlerini gerçekleştirmek istediklerini belirtmektedirler.²²⁶⁴

20 Eylül 1937 tarihinde Roma'da İngiliz ve Fransız maslahatgüzarları, İtalya Hariciye Nazırı Kont Ciano'yu ziyaret etmişler ve İtalya'nın da Nyon Anlaşması'na iştirakini temin konusunda konuşmuşlardır. Bu görüşmede Fransız ve İngiliz hükûmetlerinin İtalya'yı büyük bir Akdeniz devleti olarak kabul etmekte oldukları beyan edilmektedir.²²⁶⁵ İtalya'nın Nyon Antlaşması'na katılımını temin için bu anlaşmada yapılacak revizyonu tespit etmek üzere Paris'te uzmanların toplanması konusunda mutabakata varılmıştır.²²⁶⁶ Bu dönemde İspanya'daki iç savaşın giderek uzaması ve kısa sürede sonuçlanmayacağına anlaşılmaması Mussolini'yi de huzursuz etmektedir. Savaşın uzaması daha fazla Alman yardımının İspanya'ya gönderilmesi ve bunu sonucunda İspanya'daki Alman nüfuzunun artması anlamına gelmektedir.²²⁶⁷ Eylül 1937 sonunda Mussolini, Hitler ile görüşmek üzere Berlin'e gitmektedir.²²⁶⁸ Bu görüşmenin sonucunda Mussolini artık iyice Hitler'in safına kayacak, Roma-Berlin Mihveri iyice belirginleşecek ve Mussolini Anti-Komintern Pakt'a dahil olmayı kabul edecektir.²²⁶⁹

İtalya, İngiltere ve Fransa arasında teknisyenler seviyesinde yapılan düzenleme sonucunda 30 Eylül 1937 tarihinde imzalanan protokol ile İtalya'nın da Nyon Konferansı kararlarına katılması sağlanmıştır.²²⁷⁰ Bundan sonra İtalyan muhripleri, Güney Adriyatik ile Kuzey Afrika sahilleri arasında deniz devriye görevi icra edecektir.²²⁷¹ Bu arada Mussolini tarafından 14 Eylül'de verilen talimatla korsan faaliyetler zaten tamamen durdurulmuş olduğundan Akdeniz'de başka bir korsan denizaltı olayı da yaşanmayacaktır. Kont Ciano hatıratında; General Franco'nun Mussolini'den dört denizaltıyı kendisine göndermesini istediğini, bunlardan ikisinin hemen gideceği, kısa bir süre içinde diğerlerinin de İspanya'ya gönderileceğini kaydetmektedir.²²⁷²

²²⁶⁴ "İtilaf İtalya'ya Bildirildi", **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1937.

²²⁶⁵ "Dopo Nyon L'Accordo Addizionale", **La Stampa**, 20 Eylül 1937. "İtalya'nın İştirakini Temin İçin Nyon Anlaşmasında Tadilat Yapılacak", **Akşam**, 22 Eylül 1937.

²²⁶⁶ "La Rivedibilita degli Accordi di Nyon", **La Stampa**, 21 Eylül 1937.

²²⁶⁷ Lewis Broad, **Sir Anthony Eden**, Hutchinson, Londra, 1955, s.84.

²²⁶⁸ "Il Duce in Germania dal 25 al 29 Settembre", **Il Giornale d'Italia**, 22 Eylül 1937.

²²⁶⁹ İtalya, 6 Kasım 1937 tarihinde Anti-Komintern Pakta katılacak ve böylece Roma-Berlin-Tokyo Mihveri teşekkül etmiş olacaktır. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.323-324.

²²⁷⁰ **DDI**, 8/VII, Belge.380, Dipnot.3, 30 Eylül 1937, s.460. "I Negoziati Tripartiti sull'Accordo di Nyon", **La Stampa**, 30 Eylül 1937.

²²⁷¹ "İtalya, Nyon Anlaşmasına Giriyor", **Anadolu**, 1 Ekim 1937.

²²⁷² Ciano, **Diario, 1937-1938**, s.18.

3.3.8. Nyon Konferansı'nın Türk Dış Politikasına Etkileri

Kâmuran Gürün tarafından Nyon Konferansı, yarattığı etkiler açısından Lozan Konferansı'ndan sonra en çok etki yaratmış olan konferans olarak değerlendirilmektedir. Gürün, Nyon Konferansı'nın, Lozan Konferansı'nın tersine, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iş birliğine son vererek Batılı devletlerle birlikte hareket etmesinin başlangıcını teşkil ettiğini belirtmektedir.²²⁷³ Nyon Antlaşması'nın imzalanması süreci ve sonraki gelişmeler Türkiye tarafında ilginç gelişmelere sahne olmuş ve iç politikada da önemli etkiler yaratarak, İsmet İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesine kadar varacak olayların yaşanmasına da neden olmuştur.²²⁷⁴ Bu bakımlardan Nyon Konferansı sonuçlarının Türkiye için ayrı bir önemi bulunmaktadır.²²⁷⁵

Türkiye, Nyon Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda yürütülen deniz harekâtına önemli bir deniz gücü katkısı yapmadan, ikincil bir güç olarak koalisyona dahil olmuştur. Aslında Nyon düzenlemesi büyük devletlerin öncülüğünde Akdeniz'de güvenlik için kurulan bir koalisyona katılım imkânı sunuyor, diğer devletlerden Nyon diplomasisini kara ve deniz gücüyle desteklemeleri bekleniyordu. Bu gelişmeler Türkiye'nin 1930'larda izlemekte olduğu dış politikasından farklı olarak, İtalyan tehdidine karşı İngiltere ve Fransa ile iş birliğine yönelmesi bakımından önemli bir değişikliğe işaret etmektedir.²²⁷⁶

Daily Express gazetesinde 16 Eylül 1937 tarihinde yayımlanan bir yazıda; Tevfik Rüştü Aras'ın Nyon Konferansı esnasında Sovyet dostu olduğunu çok belli etmiş olduğu, bu durumun Mussolini tarafından tepkiyle karşılandığı, bu sebeple Mussolini tarafından Aras'ın Milletler Cemiyeti yarı daimî üyeliğine yeniden seçilmemesi için girişimlerde bulunacağı haberi yer almaktadır.²²⁷⁷

Ankara'daki İtalyan Maslahatgüzarı De Astis tarafından 16 Eylül 1937 tarihinde Kont Ciano'ya gönderilen ve Nyon Konferansı sonrası Türkiye'deki yansımaların değerlendirildiği raporda; İspanya İç Savaşı konusunda Türk Hükûmeti'nin başlangıçtan itibaren izlemekte olduğu dış politikanın tutarlı ve anlaşılabilir olduğu, Faşist teorilere karşı hoşnutsuzluk ve Sovyetler Birliği'nin İspanya İç savaşı karşısındaki tutumu nedeniyle başlangıçta bir tereddüttün olmasına rağmen, çatışma ilerledikçe Türkiye'nin tutumunun netleştiği ve İngiltere'nin siyasi eylemine dahil olduğu ifade edilmektedir. Sovyetler Birliği'nin Akdeniz

²²⁷³ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.483, s.502.

²²⁷⁴ Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, C.I**, 14.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.491-496.

²²⁷⁵ Uş, **a.g.e**, s.172.

²²⁷⁶ Barlas-Güvenç, **Türkiye'nin Akdeniz...**, s.246.

²²⁷⁷ **BCA: 30.10.0.0/ 228.535.10**, 28 Eylül 1937. Tevfik Rüştü Aras, gerçekten de Milletler Cemiyeti Konseyi geçici üyeliğine seçilemeyecektir.

kontrolü konusunda dışlanması Türkiye'nin Balkan Antantı ve Bulgaristan ile aldığı tutum sayesinde meydana geldiğini belirten De Astis, İtalya'nın Akdeniz'in kontrolüne dahil olmamasının Türkiye'de memnuniyet yarattığını ifade etmektedir. De Astis, Türkiye'nin bu konulardaki yaklaşımının Tevfik Rüştü Aras tarafından şöyle ifade edildiğini belirtmektedir: *“İspanya’da Bolşevizmin kurulmasına açıkça karşıyız. Akdeniz’de bir Sovyet cumhuriyeti olmamalı...Ancak İspanya’da devrimci güçler yenilirse, İtalyan veya Alman egemenliğinde veya etkisinde bir rejim kurulması halinde de çok endişe duyarız.”*²²⁷⁸

Nyon Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Fransız ve İngiliz deniz uçakları ve muhripler Akdeniz’de devriye alanlarına konuşlanmak üzere hareket etmişlerdir²²⁷⁹. Nyon Antlaşması gereğince Türkiye, sadece kendi karasularında faaliyetlere katılmıştır. Ayrıca Doğu Akdeniz’de ticaret gemilerinin himayesine görevlendirilmiş olan İngiliz filosuna 18 Eylül ve 7 Ekim 1937 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile Ildır (Eritrei) ve Alaçatı (Eğriler) limanları tahsis edilmiştir.²²⁸⁰

Ahmet Şükrü Esmer, Nyon Konferansı'nın, İtalya ve Almanya'nın engellemelerine rağmen süratle toplanarak karar almış olmuş olmasının İtalya ve Almanya’da hayal kırıklığı yarattığını belirtmektedir. İtalya'nın konferansın her safhasında bilgilendirildiğini ve görüşmelere dahil olması için davet edildiğini ifade eden Esmer, İtalya'nın buna rağmen konferansa katılmadığı gibi konferans sonrasında İngiltere ve Fransa ile eşit sorumluluk sahası istemesinin *“yaramaz bir çocuğun kaprisini”* andırdığını, İtalya ve Almanya'nın uluslararası konferanslara iştirak etmemek, görüşmelerden çekilmek suretiyle engellemeleri yüzünden birçok işlerin yapılmasına engel olduklarını, Nyon Konferansı'nın İtalya ve Almanya’ya bunun çıkar bir yol olmadığını anlatmış olduğunu kaydetmektedir.²²⁸¹

Atatürk, Nyon Konferansı sürecinde de görüldüğü üzere, Akdeniz meselelerinde daha aktif bir tutum gösterilerek, İtalyan saldırganlığı karşısında İngiltere ve Fransa ile iş birliği yapılmasından yanadır. İsmet İnönü ise Türkiye ile İtalya arasında bir çatışma çıkması olasılığından endişe etmekte, Mussolini’ye karşı daha temkinli davranılması gerektiğini değerlendirmektedir.

Nyon Konferansı’na Türkiye, Tevfik Rüştü Aras başkanlığında bir heyet ile iştirak etmiş ve gelişmeler Atatürk ve İnönü tarafından yakından takip edilmiştir. Nyon Konferansı süresince Türk Hükûmeti adeta bir alarm durumunda olayları sürekli takip etmiş ve izinli olan

²²⁷⁸ DDI, 8/VII, Belge.346, 16 Eylül 1937, s.416-417.

²²⁷⁹ “Fransız İngiliz Deniz Tayyareleri Torpidolar Akdeniz’e Hareket Etti”, **Ulus**, 17 Eylül 1937.

²²⁸⁰ **BCA**: 30.18.1.2/ 79.81.4, 18 Eylül 1937. **BCA**: 30.18.1.2/ 79.85.9, 7 Ekim 1937.

²²⁸¹ Ahmet Şükrü Esmer, “Nyon Konferansı İtalya ve Almanya”, **Ulus**, 17 Eylül 1937.

büyükelçilerden bazıları göreve çağırılmıştır. Hasan Rıza Soyak hatıralarında, Nyon Konferansı sürecini 9-18 Eylül 1937 tarihlerini kapsayacak şekilde ve Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki telgraf teatilerinin metinlerini vererek detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre, Atatürk, İtalya'nın korsan denizaltılar meselesi nedeniyle hem İngiltere'yi ve hem Sovyet Birliği'ni karşısına almasının nedeni ve Sovyetler Birliği'nin İtalya ile yaşamakta olduğu gerginlik esnasında Türkiye'yi de İtalya'ya karşı yöneltmek amacıyla olması olasılığının Bakanlar Kurulu'nda ele alınarak değerlendirilmesini istemektedir.²²⁸²

Nyon Konferansı'nda Akdeniz'deki korsan denizaltı faaliyetlerinin engellenmesi maksadıyla, başlangıçta İngiltere ve Fransa tarafından Akdeniz'in sorumluluk bölgelerine paylaştırılması projesi ortaya koyulmuştur. Bu düzenlemeler ile Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'de kalması ve Akdeniz'e inmemesi de sağlanmış olmaktadır. Tiren ve Adriyatik Denizi ise bu düzenlemelerin dışında tutulmuştur. Anthony Eden, bu düzenlemelerin İtalya tarafından kabul edilmeyeceğini tahmin ettiklerini, bu plana göre “*Mussolini'nin kendi denizaltılarını avlamak üzere kendi muhriplerini göndermek durumunda kalacağını*” belirtmektedir.²²⁸³

Nyon Konferansı'nda 11 Eylül akşamı itibarıyla üzerinde mutabakata varılan ve katılımcı devlet temsilcileri tarafından imzalanmak üzere kendi hükûmetlerine onay maksadıyla göndermiş oldukları nihai metin Atatürk ve İnönü tarafından uygun bulunmuştur²²⁸⁴. Aras tarafından 12 Eylül tarihinde detaylı rapor ve antlaşmanın metni Ankara'ya gönderilmiştir. Atatürk ile İnönü arasındaki anlaşmazlık Nyon Antlaşması nihai metninde madde 2.b'de yer alan “*assistance-yardım, destek*” kavramından kaynaklanmaktadır. Atatürk, bu kavramın karşılıklı askerî yardımı da kapsadığını, bu bakımdan bu antlaşmaya göre Türkiye'nin gerektiğinde açık denizde İngiliz ve Fransız filolarına yardım edeceğini ve böylece silahlı bir çatışmaya sürüklenebileceğini, bu durumun antlaşmaya imza atılırken dikkate alınması gereken önemli bir husus olduğunu değerlendirmektedir. Başbakan İnönü ise bu konuda Aras ile teati halinde bulunduğunu belirtmekte ve antlaşmanın böyle bir yükümlülük getirmediğini düşünmektedir.²²⁸⁵

Aras, aynı gün ayrı bir telgrafla İngiliz Dışişleri Bakanı Eden tarafından, 12 Eylül 1937 tarihinde Nyon Antlaşması kapsamında ve “*assistance*” kavramı çerçevesinde Türkiye'nin Akdeniz'de korsan denizaltı gemilerine karşı devriye görevi yapacak İngiliz

²²⁸² Soyak, **a.g.e.** s.659-680.

²²⁸³ Anthony Eden, **Facing The Dictators**, Houghton Mifflin, Boston, 1962, s.526-528.

²²⁸⁴ Soyak, **a.g.e.** s.666.

²²⁸⁵ Soyak, **a.g.e.** s.672.

filosuna bir muhrip vermesini talep ettiğini bildirmektedir. İnönü bu yardımın Nyon Antlaşması dışında olduğunu değerlendirmektedir. İnönü, böyle bir durumda Türkiye'nin İtalya ile Akdeniz'de çıkacak bir çatışmaya sürüklenebileceğinden endişe etmekte olduğundan İngiltere'nin bu teklifini uygun bulmamaktadır.²²⁸⁶

Atatürk, Türkiye topraklarında gözü olan ve meçhul denizaltıların sahibi İtalya'ya karşı Akdeniz'de İngiliz ve Fransa ile iş birliği yapılmasının uygun olacağını, bu uğurda gerekirse birkaç gemi kaybetme riskinin göze alınabileceğini değerlendirmektedir. Bu bakımdan, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de görev yapacak deniz filosuna Türk muhribi talep etmesi karşısında Atatürk, denizde İngiltere ile iş birliği yapılmasının yararlarının zararlarından daha çok olacağını değerlendirmektedir.²²⁸⁷

Aras tarafından, 14 Eylül 1937 tarihinde gönderilen telgrafla; Nyon Antlaşması kapsamında açık denizde görev yapacak İngiliz ve Fransız gemilerine, talep etmeleri halinde, Akdeniz'e kıyıdaş devletler tarafından gemi vermek durumunda olduklarını bildirmektedir. Aras ayrıca, İngiliz ve Fransızların Ege Denizi'nde korsan denizaltılarla mücadeleden bir sonuç alınamaması halinde kuvvetlerini Batı Akdeniz'de toplayacaklarını ve İtalya ile görüşmeler yapmak istediklerini belirtmektedir. Atatürk bu telgrafi görünce şöyle söylemektedir: *“İsmet Paşa aksini iddia etmekte boş yere ısrar etti; şimdi müteessir ve mahcup olacaktır...Bir daha bundan bahsetmeyelim.”*²²⁸⁸

Nyon Antlaşması, 14 Eylül 1937 tarihinde Tefik Rüştü Aras tarafından daha önce aldığı yetkiler doğrultusunda imzalanmıştır. Nyon Antlaşması metni imzalandıktan sonra, İnönü'nün endişeleri ve talepleri doğrultusunda, Tefik Rüştü Aras tarafından, Nyon Konferansı Başkanı Yvon Delbos'tan antlaşma metninde yer alan *“assistance-yardım”* tabirinin *“Türkiye'yi açık denizde silahlı bir yardıma sevk etmeyeceği”* manasında bir mektup (proseverbal) alınmıştır.²²⁸⁹

Atatürk, antlaşma imzalandıktan sonra Aras tarafından Ankara'nın ısrarları karşısında alınmış olan böyle bir taahhüt mektubunun Türkiye'nin dış politikadaki prestiji bakımından uygun olmayacağını değerlendirmektedir.²²⁹⁰ Asım Us hatıralarında, Atatürk'ün bu tarz bir

²²⁸⁶ Us, **a.g.e.**, s.185.

²²⁸⁷ Metel, **Atatürk ve Donanma**, s.149-151.

²²⁸⁸ Soyak, **a.g.e.**, s.677.

²²⁸⁹ İnönü, **a.g.e.**, s.542-544.

²²⁹⁰ Soyak, **a.g.e.**, s.682.

hareketi tasvip etmemiş olduğunu ve İsmet İnönü'yü başbakanlıktan düşürmeyi bile düşündüğünü belirtmektedir.²²⁹¹

Atatürk, 17 Eylül 1937 akşamında Bakanlar Kurulu üyelerin Çankaya'da akşam yemeğine davet etmiştir. Bu yemek esnasında yapılan konuşmalar ve sergilenen davranışlarla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Bilinen ise o gece Atatürk ile İnönü arasında bir münakaşa cereyan ettiği ve Atatürk'ün sofrayı terk ettiğidir. Bundan sonra İsmet İnönü başbakanlıktan çekilecektir. Bu şekilde Nyon Antlaşması dolaylı bir şekilde Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki iş birliğine de son vermiş olmaktadır.²²⁹² İnönü, hatıralarında bu olayla ilgili olarak; "...Uzun süre beraber çalışmış olmanın, uzun bir yorgunluk ve tartışma ortamının, bir gün kopmaya müncer olmasının doğal olduğunu" ifade etmektedir.²²⁹³ 21 Eylül 1937 tarihinde gazetelerde Başbakan İnönü'nün 1,5 ay süreyle izine ayrıldığı ve yerine İktisat Vekili Celal Bayar'ın vekalet edeceği haberi yer almaktadır.²²⁹⁴

Burhan Belge, Nyon konferansı ve sonuçlarının her tarafta yalnız sevinç ile değil aynı zamanda derin bir hayret ve şaşkınlık ile karşılandığını belirtmektedir. Belge, Milletler Cemiyeti'nin itibarını yok etmek için yapılan hücumlar ve büyük demokrasilerin zaaflarına dair ortalığa yayılan propagandaların zihinlerde oldukça fazla yer ettiği, barışı seven devletlerin bir araya gelebileceğine dair inancın yok olmak üzere olduğu bir dönemde toplanan Nyon Konferansı'nın kolektif barış davasında önemli ve olumlu adımlar atmanın mümkün olduğunu teyit ettiğini ifade etmektedir. Kemalist Türkiye'nin bu konferansa iştirak etmekle iftihar etmesi gerektiğini, çünkü Kemalizm ideolojisinin Türk'e ve Türk'ü kurtaracak fikre inandığı kadar insana ve yüksek değerdeki insanı yaratacak olan fikre de inandığını, Kemalizm'in "insanlık cephesi"nde yer aldığını kaydetmektedir.²²⁹⁵

TBMM 18 Eylül 1937 tarihinde yaptığı toplantıda Numan Menemencioğlu tarafından Nyon ve Cenevre Antlaşmaları hususunda bilgi verilmiştir. Yapılan oylama neticesinde Nyon ve Cenevre Antlaşmaları onaylanmış ve Türk Hükûmeti'ne Akdeniz'de alınacak tedbirlerin uygulanması yönünde yetki verilmiştir. Kanun teklifinde antlaşmanın nasıl uygulanacağı şöyle izah edilmektedir:

"Bu anlaşma gereğince Türkiye Cumhuriyeti kendi kara sularında emniyeti tesis edecek olan icraatta bulunacaktır. Kara sularımız haricinde seyrüseferinin emniyeti için lazım olan icraat İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından yapılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti

²²⁹¹ Us, a.g.e, s.186.

²²⁹² Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.501.

²²⁹³ İnönü, a.g.e, s.547.

²²⁹⁴ "Başvekil Bir Buçuk Ay Mezuniyet Aldılar", **Ulus**, 21 Eylül 1937.

²²⁹⁵ Burhan Belge, "Konferansın Ehemmiyeti", **Ulus**, 16 Eylül 1937.

*Hükûmeti de kendi vasıtaları nispetinde bu donanmalara istenecek müzaherette (yardım, destek) bulunacaktır. Bilhassa Fransız ve İngiliz donanmalarının harekâtı Türkiye kara sularında da takip etmelerine ve izin vereceğimiz limanlardan bu donanmaların istifade etmelerine, diğer sahildevletleri gibi, Cumhuriyet Hükûmeti de izin verecektir.”*²²⁹⁶

Aynı görüşmede İsmet İnönü yaptığı konuşmada; Nyon anlaşmasının Akdeniz’de korsanlık aleyhine manen ve maddeten akit devletlerin dayanışma ve iş birliğini ifade ettiğini belirtmektedir. Korsanlığa karşı mücadelenin masum bir hadise olduğunu ve rahat koşullarda fazla dikkati çekmeyebileceğini ifade eden İnönü, Nyon Anlaşması’nın genel dikkat ve hassasiyeti üzerinde toplamasının sebebinin, imzalandığı zamanki gergin ve nazik şartlar olduğunu, Nyon ve Cenevre Antlaşmalarının hiçbir devlet aleyhinde olmayan bir meşru müdafaa vasıtası telakki edildiğini kaydetmektedir.²²⁹⁷

Türkiye, Nyon Antlaşmasının mücbir sebeplerinin ortadan kalkmış olması nedeniyle 8 Nisan 1939 tarihinde imzacı taraflara bilgi vererek antlaşmadan çekilmiştir. Diğer akit ülkelerden; Yunanistan 12 Nisan, İngiltere, Fransa ve Bulgaristan 6 Mayıs 1939 tarihinde antlaşmadan çekilmiş olduklarını bildirmişlerdir. Bu konu Türk Hükûmeti tarafından, İtalyan Hükûmeti’ne de bildirilmiş ve İtalyan Hükûmeti de Nyon Antlaşması’na artık bağlı olmadığını bildirmiştir. Konu Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından 11 Mayıs 1939 tarihli belgeyle Başbakanlığa bildirilmektedir.²²⁹⁸

Bu dönemde Türk dış politikası orta büyüklükteki devletlere mahsus stratejilerden uzaklaşarak geleneksel dengeleme ve güçlünün yanında yer alma politikalarına yönelecektir. Uluslararası çatlaklar genişledikçe Ankara dış politikasını, Akdeniz ve Avrupa’da en önemli güç olarak gördüğü İngiltere’ye yöneltecektir. Türkiye’nin Doğu Akdeniz ve Balkanlardaki stratejik önemi 1937 yılından itibaren Türk-İngiliz yakınlaşmasını hızlandıracaktır. İtalya-Habeşistan savaşı dolayısıyla Milletler Cemiyeti kararları çerçevesinde uygulanan zecrî tedbirler ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nden sonra Nyon ve Cenevre Antlaşmaları da Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki yakınlaşma ve iş birliğinde yeni bir safhanın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu gelişmeler Türkiye’nin giderek Sovyetler Birliğinden daha fazla uzaklaşarak Batı ittifakına daha çok yaklaşması sonucunu verecek ve 1939’da Türkiye-İngiltere-Fransa arasında imzalanacak olan Üçlü İttifak Antlaşması’nın siyasal altyapısını hazırlayan aşamaları meydana getirecektir.

²²⁹⁶ TBMM ZC, Devre.V, C.19, İçtima.2, 72.İnikat, 18 Eylül 1937, s.341-343.

²²⁹⁷ “Bir Avrupa Harbinin Patlamaması İçin Herşeyi Yaptığımıza Kaniyiz”, **Anadolu**, 19 Eylül 1937. “Başvekilin Dün Söylediği Nutuk”, **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1937.

²²⁹⁸ BCA: 30.10.0.0/ 219.476.10, 01 Haziran 1939.

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ (1928-1940)

CİLT.II

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan: Yeter MENGEŞ

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Fevzi ÇAKMAK

İzmir- 2021

İÇİNDEKİLER

CİLT II

KAPAK.....	xvii
İÇİNDEKİLER.....	xviii

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖRT GÜÇ PAKTI'NDAN ÇELİK PAKT'A İTALYAN DIŞ POLİTİKASI

4.1. İtalyan Dış Politikasının Almanlaşması

4.1.1.Stresa Konferansı'ndan Roma-Berlin Mithveri'ne (Ekim 1936).....	460
4.1.2.İtalyan-İngiliz Yakınlaşması: “Centilmenler Antlaşması” ve “Paskalya Antlaşması”.....	465
4.1.3.Mussolini-Hitler Mülakatı (Berlin, 27-29 Eylül 1937).....	471
4.1.4.Almanya'nın Avusturya'yı İlhakı (Anschluss) ve İtalya.....	477
4.1.5.Münih Konferansı ve Çekoslovakya'nın Parçalanması.....	482

4.2. Münih Düzenlemesinden İkinci Dünya Savaşı'nın Başlamasına Kadar İtalya

4.2.1.Münih Düzenlemesi Sonrasında İtalyan Dış Politikası.....	495
4.2.2.Çekoslovakya'nın Haritadan Silinmesi.....	499
4.2.3.İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali.....	508
4.2.4.İtalya-Almanya Dostluk ve İttifak Antlaşması (Çelik Pakt- <i>Patto d'Acciaio</i>) ve Sonrası Gelişmeler.....	518
4.2.5.Kont Ciano'nun Salzburg ve Berchesgaten Görüşmeleri (Ciano-Ribbentrop, Ciano-Hitler).....	526
4.2.6.Almanya-Sovyetler Birliği Saldırmazlık Antlaşması (23 Ağustos 1939).....	529
4.2.7.Almanya'nın Polonya'yı İşgali, İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve İtalya'nın Tutumu.....	533

4.3. İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na Girmesi

4.3.1.“Tuhaf Savaş” Döneminde Önemli Gelişmeler ve İtalya'nın Tutumu.....	542
4.3.2.Mussolini'nin Hitler Karşısındaki Serbestliğinin Zirvesi.....	548

4.3.3.ABD Başkanı Roosevelt'in Özel Temsilcisi Sumner Welles'in Avrupa Misyonu.....	551
4.3.4.İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na Girmeden Önce Savaş Ekonomisinin Durumu.....	553
4.3.5.İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na Girmeden Önce Askerî Durumu.....	561
4.3.6.Mussolini-Hitler Brenner Buluşması (18 Mart 1940).....	570
4.3.7.Savaşın Avrupa'da Batıya Yayılması ve İtalya'nın Tutumu.....	576
4.3.8.Almanya'nın Batı Taarruzu Karşısında İtalya'da Yükselen Heyecan ve Tepkiler.....	583
4.3.9.İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya Savaş İlan Ederek İkinci Dünya Savaşı'na Girmesi.....	586
4.3.10.İtalya'nın Savaş İlanından Fransa'nın Teslim Olmasına Kadar Olaylar ve Gelişmeler.....	601
4.3.11.İtalya'nın Savaşa Dahil Olması ve Sonraki Gelişmeler Hakkında Türkiye Basınında Yansımalar ve Tepkiler.....	610

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN İTALYA TEHDİTİ SEBEBİYLE BATI İTTİFAKINA EKLEMLENMESİ

5.1. Türkiye'nin İtalya Tehditi Sebebiyle Batı İttifakına Yönelmesi

5.1.1.Türkiye'nin İtalya Tehditi Karşısında Güvenlik Arayışları ve İngiltere ile Yakınlaşması.....	618
5.1.2.Türkiye-İngiltere-Fransa Ortak Demeci (12 Mayıs 1939).....	633
5.1.3.Ortak Demeç Sonrasında İtalya'nın Tepkileri.....	650
5.1.4.Alman Büyükelçi Franz Von Papen'in Mihver Adına Türk-İngiliz İttifakını Engelleme Çabaları.....	655
5.1.5.Türkiye'nin Türk-İngiliz-Fransız İttifakını Türk-Sovyet Dostluğu ile Bağdaştırma Çabaları.....	659
5.1.6.Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması (Ankara, 19 Ekim 1939).....	672
5.1.7.Üçlü İttifak Antlaşması Sonrasında İtalya'dan Tepkiler.....	681

5.2. Üçlü İttifak'tan İtalya'nın Savaşa Girişine Kadar Türkiye

5.2.1.İtalya ve Almanya'ya Karşı Balkan Paktını Canlandırma Çabaları.....	686
5.2.2.Tuhaf Savaş Döneminde ve Sonrasında Türkiye.....	692
5.2.3.Almanya'nın Batı Taarruzu ve Türkiye-İtalya İlişkilerine Yansımaları.....	698
5.2.4.İtalya'nın Savaşa Girme İhtimali Karşısında Türkiye'nin Tutumu.....	701
5.2.5.İtalya'nın Mussolini'nin Nutkuyla İkinci Dünya Savaşı'na Girmesi ve Türkiye.....	705
5.2.6.Türkiye'nin “Savaş Dışı” Kararına Tepkiler ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	717
5.2.7.Türkiye Üzerinden İtalya-Sovyetler Birliği Pazarlıkları.....	725
5.2.8.İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Türkiye’de Savaş Ekonomisi.....	728
5.2.9.İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Harbe Hazırlık Durumu.....	737
SONUÇ.....	748
KAYNAKÇA.....	766
ÖZGEÇMİŞ.....	789

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖRT GÜÇ PAKTI'NDAN ÇELİK PAKT'A İTALYAN DIŞ POLİTİKASI

4.1.İtalyan Dış Politikasının Almanlaşması

4.1.1.Stresa Konferansı'ndan Roma-Berlin Mihveri'ne

11-14 Nisan 1935 tarihlerinde Fransa, İngiltere ve İtalya'nın başbakan ve dışişleri bakanlarının katılımıyla toplanan Stresa Konferansı'nın en önemli kararı, Avusturya'nın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının bir kez daha teyit edilmesidir. İlk hedefi Avusturya ve Çekoslovakya'nın Südetland bölgesini Almanya'ya dahil etmek olan Hitler ise Avusturya konusunda kendisine sorun çıkarması beklenen İtalya'yı, İngiltere ve Fransa'dan ayırarak kendi yanına çekmek amacındadır. İtalya-Habeşistan savaşı sonunda İtalya'nın Habeşistan üzerinden Mısır'ı ve İngiltere'nin imparatorluk yollarını tehdit eder duruma gelmesi ve İngiltere ile İtalya arasında Akdeniz üzerinde ciddi bir rekabet meselesi ortaya çıkması Hitler'e aradığı fırsatı verecektir. Leon Blum döneminde Fransa'nın, İtalya'ya karşı daha önce Laval döneminde uygulanan politikanın değişmesi ve Habeşistan savaşında Fransa ve İngiltere'nin İtalya karşısında yer almaları sonucunda Stresa cephesi sadece kâğıt üzerinde kalmış bir sözleşme konumuna gelmiştir. Nitekim Almanya'nın Versay Antlaşması gereği askersizleştirilmiş olan Ren Bölgesine 7 Mart 1936 tarihinden itibaren askerlerini sokması karşısında İtalya oldukça sessiz kalacaktır.

Almanya, Habeşistan savaşı esnasında Milletler Cemiyeti tarafından alınan karar doğrultusunda üye ülkeler tarafından İtalya'ya karşı uygulanan zecrî tedbirlere tam olarak katılmamış ve İtalya'ya başta kömür olmak üzere birçok stratejik maddenin ihracatına devam etmiştir. Bu dönemde İtalya ile Almanya arasındaki en önemli sorun Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesi (Anschluss) meselesidir. İngiltere ve Fransa ile sorunlu olan ilişkileri sebebiyle bir de Almanya ile de karşı karşıya kalmak istemeyen Mussolini, Anschluss'a engel olamayacağını anlayınca Almanya ile yakınlaşmak durumunda kalacaktır. Almanya ile Avusturya arasında 11 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan ekonomik antlaşma Mussolini'nin Avusturya üzerindeki nüfuz ve kontrolünün sona erdiği anlamına gelmektedir. Tam bu dönemde Temmuz 1936'da başlayan İspanya İç Savaşı'nda İtalya'nın Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmesi, İtalya'ya iş birliği ve dostluk kurabileceği tek büyük gücün Almanya olabileceğini gösterecektir. Mussolini'nin en önemli hedef olarak belirlemiş olduğu Akdeniz'de kendisine rakip olan Fransa ve İngiltere yerine

kendisini bu bölgede rahat bırakacak olan Almanya'ya yönelmesi artık kaçınılmaz olarak görünmektedir. Diğer yandan Faşist İtalya ile Nazist Almanya arasındaki ideolojik yakınlık, ortak düşman olan Komünizme karşı bir araya gelmelerini de kolaylaştırmaktadır.

Bu gelişmelerin meydana getirdiği siyasal iklim içinde Kont Ciano yanında eşi Edda Ciano²²⁹⁹ ve heyeti ile, 21-24 Ekim 1936 tarihleri arasında Almanya'yı ziyaret etmekte ve Berlin'de coşkulu törenlerle karşılanmaktadır.²³⁰⁰ Ciano'nun ziyaretine İtalyan basınında büyük önem verilmektedir. *Il Messaggero* gazetesinde yer alan makalede; İtalya ile Almanya arasındaki ilişkilerin yakınlığını gösteren bu ziyaretin Avusturya ve Güney Doğu Avrupa ülkelerini de yakından ilgilendirdiği vurgulanmaktadır.²³⁰¹ Bu ziyaret esnasında 21-22 Ekim 1936 tarihinde Ciano ile Neurath arasında Berlin'de yapılan görüşmelerde ele alınan dört ana konu bulunmaktadır. Bunlar; Tuna Havzası, Milletler Cemiyeti, Locarno Antlaşmaları ve İspanya'dır.²³⁰² Ciano ile Neurath arasında siyasal, ekonomik ve sosyal konular hakkında yapılan görüşmeler neticesinde iki dışişleri bakanı arasında Almanya ve İtalya'nın müşterek bir dış politika izleyeceklerine dair bir protokol hazırlanmıştır.²³⁰³ Ciano, Berlin'deki temasları ve imzaladığı protokol ile uzun bir süredir üzerinde çalışılmakta olan Roma-Berlin Mihveri'ne son dokunuşlar gerçekleştirilmiş oluyordu. Nitekim, Kont Ciano, 22 Ekim 1936 tarihinde bu anlaşmanın imzalanacağını kendi büyükelçiliklerine önceden duyurmaktadır.²³⁰⁴

23 Ekim 1936 tarihinde Berlin'de Ciano ile Neurath arasında resmen imzalanan ve iki ülkenin müşterek dış politika yürüteceklerini öngören gizli "Alman-İtalyan Protokolü" dokuz maddeden ibarettir. Protokolde yer alan önemli hususlar şunlardır: 1.Madde: İtalyan ve Alman hükûmetleri Batı Paktı (Locarno) için müzakerelere devam etme kararı almışlardır. 2.Madde: İtalya, Milletler Cemiyeti'nde kaldığı sürece, Milletler Cemiyeti içindeki faaliyetler Almanya ile koordine edilecektir. 3.Madde: İtalyan ve Alman hükûmetleri tarafından Komünizm Avrupa için en büyük tehlike olarak kabul edilmektedir. Taraflar Komünizme karşı mücadeleyi tüm güçleriyle devam ettireceklerdir. 4.Madde: İki hükûmet Madrid düşünce Franco Hükûmeti'ni tanıyacaklardır. 5.Madde: İtalya, Almanya-Avusturya ilişkilerinden memnuniyetini açıklamaktadır. 6.Madde: Siyasal konulardaki konferanslarda iki hükûmet

²²⁹⁹ **Edda Ciano (1910-1995):** Mussolini'nin kızıdır. 1930 yılında Kont Ciano ile evlenerek Cotelazzo ve Bucari Kontesi olmuştur. Kont Ciano'nun hatıralarını İsviçre'ye kaçırarak savaştan sonra basılmasını temin etmiştir

²³⁰⁰ "Ciano Partito per Berlino", *La Stampa*, 20 Ekim 1936. "Il Ministro Ciano a Berlino", *La Stampa*, 21 Ekim 1936.

²³⁰¹ Filippo Boiano, "Il Ministro Ciano e' Partita per Berlino", *Il Messaggero*, 20 Ekim 1936.

²³⁰² "Prima Lungo Colloquio alla Wilhelmstrasse", *Il Giornale d'Italia*, 22 Ekim 1936.

²³⁰³ Shirer, **Nazi İmparatorluğu**, C.I, s.471. "Prima Fase del Convegno Italo-Tedesco", *Il Messaggero*, 22 Ekim 1936.

²³⁰⁴ **DDI**, 8/V, Belge. 264, 22 Ekim 1936, s.298-299.

koordineli çalışacaklar ve ortak tutum izleyeceklerdir. 7.Madde: İtalya, Almanya'ya koloni edinmesi için güçlü destek verecektir. 8.Madde: Taraflar Tuna havzasındaki ticari faaliyetleri konusunda birbirlerini karşılıklı bilgilendireceklerdir. 9.Madde: Almanya'nın İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakını tanıması karşılığında, İtalya, Habeşistan'da Almanya'nın ticari faaliyetlerini kolaylaştıracak ve destekleyecektir.²³⁰⁵ Il Messaggero, Almanlar ve İtalyanların bugün büyük bir bildiri etrafında birleşmekte olduklarını belirtmektedir.²³⁰⁶

Kont Ciano, antlaşmanın imzalanmasından sonra 24 Ekim 1936 tarihinde Münih'te Hitler tarafından kabul edilmiş ve yaklaşık olarak iki saat görüşmüştür.²³⁰⁷ İtalyan diplomatik belgesinde görüldüğü üzere, toplantının başında Ciano tarafından, Hitler'e Mussolini'nin özel selam ve saygıları iletilmektedir. Hitler ise Mussolini'nin dünyada hiç kimse ile mukayese edilemeyecek büyük bir devlet adamı olduğunu, Mussolini'nin İngilizlerin Almanya ve İtalya'yı birbirinden ayırarak yenmek niyetinde olduklarını anlamış olduğunu belirtmektedir. Ciano bundan sonra Hitler'e üzerinde "*Alman Tehlikesi*" yazan bir dosya sunmuştur. Bu dosya Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesinden 1935 sonuna kadar olan dönemdeki faaliyetlerine ilişkin Berlin'deki İngiliz Büyükelçi Sir Eric Phipps tarafından hazırlanmış raporlardan meydana gelmektedir. Bu dosya Dino Grandi tarafından Londra'da temin edilmiş ve Mussolini'ye gönderilmiştir. Mussolini de bu dosyayı Hitler'e iletmek üzere Ciano ile özel olarak göndermiştir. Dosyadaki belgelere göz atan ve oldukça öfkelenen Hitler, Ciano'ya; "*İngiltere'nin bugün sadece beceriksizler tarafından yönetilmekte olduğunu*" belirtmekte, "*enerjik davranmalıyız, saldırıya geçmeliyiz*" demektedir. Hitler, bu faaliyetlerde Pangermenizm veya İtalyan İmparatorluğu korkuları yaratmamak için Bolşevizm karşıtlığının taktik bir araç olarak kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Hitler, Akdeniz'in bir İtalyan denizi olduğunu, burada statükoda değişiklik olacaksa İtalya'nın lehine olması gerektiğini ifade etmekte, Almanya'nın ise Doğu'da ve Baltık ülkelerinde tam yetkili olması gerektiğini, İtalya'nın Akdeniz'de serbest olduğunu belirtmektedir. Almanya tarafından İtalya'nın imparatorluğunun tanındığını ifade eden Hitler, İtalya ve Almanya'nın beraberce "*yalnız Bolşevizm'i değil tüm Batıyı, hatta İngiltere'yi bile yenebileceklerini*" ifade etmektedir. Hitler ayrıca Ciano'ya Alman ve İtalyan silahlanmasının oldukça iyi ilerlediğini, İngiltere'nin buna

²³⁰⁵ DDI, 8/V, Belge. 273, 23 Ekim 1936, S.310-311.

²³⁰⁶ "Ciano a Berlino", *Il Messaggero*, 21 Ekim 1936.

²³⁰⁷ "L'Incontro fra Il Capo della Nuova Germania ed Il Ministro Fascista degli Esteri", *Il Popolo d'Italia*, 25 Ekim 1936

karşı aynı hızda cevap veremeyeceğini kaydetmekte ve eklemektedir: “*Almanya üç yıl içinde hazırdır.*”²³⁰⁸

Mussolini, 24 Ekim 1936 tarihinde Bologna’da yaptığı konuşmada; meydanda toplanan halkı Roma İmparatorluğu’nun kurucusu Sezar’ın askerlerine benzetmekte, onlarla aynı ruh, inanç ve isteklere sahip olduğunu belirtmektedir. Mussolini bir taraftan da dünyaya kendi anlayışına uygun bir şekilde bir barış mesajı yollamakta, bunun için bir “*zeytin dalı*” uzatmakta olduğunu belirtmekte ve eklemektedir: “*Zeytin dalını uzatıyorum fakat dikkat ediniz, bu dalı cesur delikanlılardan meydana gelen bütün bir neslin sarıldığı ‘8 milyon süngü’ ormanından getirdim.*”²³⁰⁹

Giornale d’Italia, İtalyan imparatorluğunun Hitler tarafından tanınmasıyla İtalya ile Almanya arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirildiğini, İtalya’nın da Almanya’nın müstemleke isteklerinin haklılığının tanımakta olduğunu belirtmektedir.²³¹⁰ Le Temps gazetesinde yer alan bir yorumda Almanya ve İtalya’nın bugünün olaylarından yararlanmak için ne şekilde görüşmeler yaparlarsa yapsınlar, coğrafyalarından kaynaklanan çatışmanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Almanya’nın "Orta Avrupa" ve “Doğu” hayallerinden vaz geçmeyeceğini, İtalya’nın ise yaşamak niyetindeyse buna razı olamayacağını belirten gazete, İtalya’nın asırlarca sonra, Roma İmparatorluğu’nun Germen istilası altında yeni bir yıkılışını görmek istemeyeceğini belirtmektedir.²³¹¹

Mussolini, 30 Ekim 1936 tarihinde Milano’da 500.000 kişi tarafından istasyonda ve yollarda coşkun gösterilerle karşılanmıştır.²³¹² 1 Kasım 1936 tarihinde Milano’da Piazza del Doumo’da, 250.000 kişilik bir halk kitlesi önünde yaptığı konuşmada; “*İtalya’nın Akdeniz’de bir ada olduğunu*”, Akdeniz’in İngiltere’nin uzaklardaki topraklarına ulaşmak için kestirme olarak kullandığı bir “yol” olduğunu, başkaları için yol olan Akdeniz’in İtalya için bizzat “*hayat*” olduğunu belirtmektedir. İtalya’nın bu yolu kesmek veya tehdit etmek gibi bir amacının olmadığını kaydeden Mussolini, İtalya’nın haklarına ve menfaatlerine saygı gösterilmesini beklediğini, bu şekilde İngiltere ile bir anlaşma yapılabileceğini ifade etmektedir. Mussolini, aynı konuşmada ayrıntılara girmeden İtalyan-Alman anlaşmasından da bahsederek, Roma-Berlin çizgisinin “*ayırıcı bir hat-diyaframa*” olmadığını tam tersine iş

²³⁰⁸ DDI, 8/V, Belge. 277, 24 Ekim 1936, S.315-320. **Ciano’s Diplomatic Papers**, (Ed. Malcolm Muggeridge, Çev.Stuard Hood), Odhams press, Londra, 1948, s.56-61.

²³⁰⁹ “Mussolini Lancia da Bologna Un Messaggio di Pace e di Lavoro”, **Il Giornale d’Italia**, 25 Ekim 1936. “Il Duce Inaugura in Corridonia Il Monumento a Corridoni”, **Il Popolo d’Italia**, 25 Ekim 1936. **Aynı Tarihi**, Sayı.35, Ekim 1936, s.196.

²³¹⁰ “La Germania Conosce L’Impero Italiano d’Etropia”, **Il Giornale d’Italia**, 25 Ekim 1936.

²³¹¹ “Almanya ve İtalya”, **Ulus**, 28 Ekim 1936.

²³¹² “Il Duce Accolto in Trionfo a Milano”, **Il Messaggero**, 31 Ekim 1936.

birliği ve barış isteyen bütün Avrupa devletlerinin çevresinde beraber çalışabilecekleri bir “mihver-asse” olduğunu, 11 Temmuz 1936 tarihli Alman-Avusturya anlaşması ile Berlin ile Roma arasındaki anlaşmazlık konusunun da halledilmiş olduğunu ifade etmektedir. Mussolini, ayrıca Bolşevizm karşıtlığı bayrağının İtalyan faşistlerin bütün fedakarlıklara katlanarak ve kanlarını dökerek altında savaştıkları eski bayrakları olduğunu da kaydetmektedir.²³¹³ Bu konuşma bütün dünyada önemli yankılanmalara sebep olacaktır.²³¹⁴ Diğer yandan, Hitler amacına ulaşmak için en önemli hedeflerden birisini ele geçirmek üzeredir. Hitler açısından Mussolini artık “kafese” girmiştir. “Mihver-Asse” kelimesi sonradan bütün dünyada ün kazanacak ve William L.Shirer’ın deyimiyle “*Duce’nin başına çorap örecektir.*”²³¹⁵

Türk basınında İtalyan-Alman anlaşmasında, Almanya’nın İtalya’nın Habeşistan’ı ilhakının tanınmasına karşılık, İtalya’nın da Almanya’nın Doğu’ya doğru hareketlerine muhalefet etmeyeceği haberleri yer almaktadır.²³¹⁶ Muhittin Birgen, Ciano’nun Berlin yolculuğunda görüşülen konularla ilgili bilgi verdiği yazısında, Almanya ve İtalya’nın yakında Avrupa’daki önemli meseleler hakkında müşterek bir siyaset manevrasına başlayacaklarını ifade etmektedir.²³¹⁷ Ahmet Emin Yalman, 4 Kasım 1936 tarihli yazısında Mussolini’nin nutkunu değerlendirmekte, İtalya’nın bir Akdeniz devleti olduğunu ve buradaki menfaatlerinin anlaşıldığını belirtmektedir. Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan’ın da Akdeniz devletleri olduğunu aynı haklı prensiplerin bu devletler için de geçerli olduğunu kaydeden Yalman, Akdeniz’de güvenliğin ancak tam, dengeli ve mutlak olması halinde anlaşılabilir bir durum olacağını, Türkiye’nin Atatürk’ün konuşmasında da belirttiği gibi her ülkenin dostu olduğunu kaydetmektedir.²³¹⁸ Muharrem Feyzi Togay, İtalya’nın karadan arkasını Almanya, Avusturya ve Macaristan’a yasladıktan sonra tüm Akdeniz’e sahip olmak veya hâkim olmak davasını ortaya attığını, Mussolini’nin bu davasında kendisine hak verilmesi şartıyla İngiltere ve Fransa ile anlaşabileceğini ifade etmekte olduğunu, bu politikanın tüm dünyada, Fransa ve İngiltere’de hayretle karışık bir endişe yarattığını, böylece Berlin’deki görüşmelerin ilk sonuçlarının ortaya çıkmaya başladığını ifade etmektedir.²³¹⁹ Burhan Belge, Mussolini’nin sözlerinin İngiltere ve Fransa’da sağ-muhafazakâr kesimler tarafından uygun karşılanmış olduğunu, Almanya’nın ise İtalya kadar Milletler Cemiyeti’ne

²³¹³ “Categorico Fondamentale Discorso di Mussolini”, **Il Popolo d’Italia**, 2 Kasım 1936.

²³¹⁴ “La Profonda Eco Mondiale”, **La Stampa**, 2 Kasım 1936.

²³¹⁵ Shirer, **Nazi İmparatorluğu**, C.I, s.471.

²³¹⁶ “Hitler-Ciano Mülakatı”, **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1936.

²³¹⁷ Muhittin Birgen, “Kont Ciano’nun Seyahatinden Çıkan Neticeler”, **Son Posta**, 25 Ekim 1936.

²³¹⁸ Ahmet Emin Yalman, “Mussolini’nin Nutku Hakkında”, **Tan**, 4 Kasım 1936.

²³¹⁹ Muharrem Feyzi Togay, “İtalyan Politikası ve Akdeniz”, **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1936.

düşman olduğunu belirterek; geçmişteki “Dört Güç Pakti”²³²⁰ formülünün her tarafta taraftarlarının hâlâ bulunduğunu ifade etmekte, Avrupa dış politikasının Faşist bir görüşe göre yürütülmesini isteyen kuvvetlerin giderek çoğalmakta ve sağ kutuplar üzerinde polarize olduklarını kaydetmektedir.²³²¹

İtalya Dışişleri Bakanı Ciano, Viyana’da 11-12 Kasım 1936 tarihleri arasında, Avusturya Başbakanı Schuschnigg, Avusturya Dışişleri Bakanı Schmidt, Macaristan Başbakanı Darony ve Macaristan Dışişleri Bakanı Kanya ile yaptığı görüşmeler sonrasında yayımlanan resmî tebliğde; üç hükûmetin tam bir mutabakat halinde oldukları, Avusturya ve Macaristan’ın Habeşistan İmparatorluğunu resmen tanımak kararını aldıkları bildirilmektedir.²³²²

Il Popolo d’Italia, Roma protokolleri ile kurulan düzenin yeni bir aşamaya ulaştığını belirtmekte, bu şekilde Almanya’dan sonra Avusturya ve Macaristan’ın da İtalyan Habeş İmparatorluğunu tanımış olduklarını kaydetmektedir.²³²³ The Times gazetesi 13 Kasım 1936 tarihli sayısında İtalya’nın kendi doğu komşuları ile ilişkilerini kuvvetlendirerek, Almanya ile iş birliği tesis ettiğinde elde edilecek menfaatlerinden büyük bir parça koparmak amacını güttüğünü belirtmektedir.²³²⁴

Mihver Antlaşması ve bu gelişmeler dikkate alındığında Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki “Üçlü İttifak” yeniden kurulmuş gibi görünmektedir. Bu ittifakla İtalya; Almanya, Avusturya ve Macaristan ile bu sefer farklı koşullarda da olsa yeniden bir araya gelmiş oluyordu.

4.1.2. İtalyan-İngiliz Yakınlaşması, “Centilmenler Antlaşması” ve “Paskalya Antlaşması”

Mussolini’nin 1 Kasım 1936 tarihinde Milano’da yaptığı ve dünyada önemli yankılar meydana getiren konuşmasında²³²⁵ İngiltere ile ilgili yaptığı açıklamalar üzerine, Lord Halifax tarafından Lordlar Kamarasında 3 Kasım 1936 tarihinde yapılan konuşmada, İtalya ile İngiltere arasındaki çıkar çatışmalarının iki ülkenin tarihine göre bu çıkarların çatışan değil birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu belirtmekte ve iki ülke arasında “*en büyük ortak*

²³²⁰ Mussolini’nin 1932 Ekim sonunda ortaya attığı, İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın meydana getirdiği dördü bir direktuar yönetimi ile dünya meselelerinin halledilmesini savunan pakt düşüncesi. Bu konu tezimizde ayrı bir bölüm halinde incelenmiştir. Bu konuda detay için bkz. Yeter Mengeş, “*Mussolini’nin Dört Güç Pakti ve Türkiye’nin Siyasal Eylemciliği.*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Güz 2020, S.102, ss.137-200.

²³²¹ Burhan Belge, “Kont Ciano Döndükten Sonra”, *Ulus*, 5 Kasım 1936.

²³²² *Ayın Tarihi*, Sayı.36, Kasım 1936, s.176-177.

²³²³ La Conferanza Italo-Austro-Ungherese di Viena Conclusa”, *Il Popolo d’Italia*, 13 Kasım 1936.

²³²⁴ *Ayın Tarihi*, Sayı.36, Kasım 1936, s.178-179.

²³²⁵ “L’Enorme Ripercussione della Parola del Duce nel Mondo”, *Il Popolo d’Italia*, 3 Kasım 1936.

çıkarmın barış” olduğunu eklemektedir.²³²⁶ Ciano, 6 Kasım 1936 tarihinde Roma’da gerçekleştirilen Drummond²³²⁷-Ciano görüşmesinde; Drummond’un üslubunda ilk kez olumlu değişiklikler gördüğünü, İtalya ile İngiltere arasında iyi ilişkilerin başlaması konusunda oldukça canlı bir tavır sergilediğini not etmektedir.²³²⁸ Böylece İtalyan-İngiliz anlaşmasının önü açılmış oluyordu.²³²⁹ Bu arada İtalyan-İngiliz görüşmeleri hakkında Yunanistan ve Türkiye’yi bilgilendiren İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar’a bu görüşmelerin Türk-İngiliz ilişkilerini etkilemeyeceğini ifade etmektedir.²³³⁰

İtalyan-İngiliz görüşmelerinin Kasım 1936 ortasından itibaren başladığı anlaşılmaktadır.²³³¹ Mussolini başkanlığında 18 Kasım 1936 tarihinde toplanan Büyük Faşist Konsey toplantısında Dino Grandi’nin İtalyan-İngiliz ilişkileri konusundaki raporunun onaylanması²³³² sonrasında İngiliz-İtalyan görüşmeleri hız kazanacaktır.

İngiliz Büyükelçi Drummond ile Kont Ciano arasında Aralık 1936’da Roma’da yapılan bir seri görüşmede İspanya İç Savaşı sebebiyle Kızıl Deniz’den, Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz’e kadar olan bölgede gerginleşen İtalyan-İngiliz ilişkileri ele alınmaktadır²³³³. Balear Adalarındaki İtalyan işgali ve dolayısıyla İspanya’nın toprak bütünlüğü konusunda mutabakata varılması sonucunda, 31 Aralık 1936 tarihinde Ciano ile Drummond arasında gerçekleştirilen nota değişimi ile İtalya’nın İspanya’nın toprak bütünlüğüne saygılı olduğu teyit edilmiştir.²³³⁴ Bundan sonra 2 Ocak 1937 tarihinde iki ülkenin Akdeniz’deki çıkarlarının karşılıklı olarak tanınması ve saygı gösterilmesine dair İtalya-İngiltere Ortak Demeci (*Joint Declaration-Dichiarazione Anglo-Italiana*²³³⁵) Roma’da Palazzo Chigi’de Kont Ciano ile İngiliz Büyükelçi Drummond tarafından imzalanmıştır.²³³⁶ 3 Ocak 1937’de yayımlanan gazeteler, Palazzo Chigi’de kısa bir törenin ardından İtalyan-İngiliz Akdeniz Paktı’nın

²³²⁶ “Il Discorso del Trono al Parlamento Britannica”, **La Stampa**, 4 Kasım 1936. **DDI**, 8/V, Belge.364, 6 Kasım 1936, Dipnot.1, s.407.

²³²⁷ **James Eric Drummond** (Lord Perth) (1876-1951): 1933-1939 yılları arasında İngiltere’nin Roma büyükelçisi olarak görev yapmaktadır.

²³²⁸ **DDI**, 8/V, Belge.364, 6 Kasım 1936, s.407-408.

²³²⁹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.442.

²³³⁰ Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.146.

²³³¹ “Akdeniz Hakkında İngiliz-İtalyan Müzakeresi Başlıyor”, **Akşam**, 13 Kasım 1936.

²³³² “Il Duce al Gran Consiglio le Linee Fondamentali”, **Il Popolo d’Italia**, 20 Kasım 1936.

²³³³ İtalya, İspanya İç Savaşı devam ederken Batı Akdeniz’de stratejik öneme sahip olan Balear Adalarından Mallorca’ya yerleşerek deniz ve hava üssü kurmuştur. Bu durum İngiltere ve Fransa’yı fazlasıyla rahatsız etmektedir. Bu dönemde bu adaların Franco tarafından iç savaşta yanında olmasının karşılığında İtalya’ya terk edileceği söylentileri duyulmaktadır. Buna karşılık, 28 Kasım 1936 tarihinde Franco Hükûmeti ile İtalya arasında yapılmış olan gizli anlaşmada bu konu bulunmamaktadır. Bkz. **Ciano’s Diplomatic Papers**, s.75-77.

²³³⁴ Notaların metni için bkz. **DDI**, 8/V, Belge.705, 31 Aralık 1936, s.778-779.

²³³⁵ Demecinin İtalyanca metni için bkz. **DDI**, 8/VI, Belge.5, 2 Ocak 1937, s.6.

²³³⁶ **Survey Of International Affairs, 1936**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, London, 1937, s.658.

imzalanmış olduğunu duyurmaktadırlar.²³³⁷ İtalyan-İngiliz Ortak Demeci 5 Ocak 1937 tarihinde İtalyan gazetelerinde yayımlanmıştır.²³³⁸ Ortak demecde; Akdeniz’e giriş, çıkış ve transit geçişin İngiltere ve İtalya için hayati önem taşıdığı, İtalya ile İngiltere’nin menfaatlerinde bir çelişki yaratmadığı, Akdeniz’de iki ülkenin karşılıklı hak ve çıkarlarına saygı göstermeyi kabul ettikleri, Akdeniz’deki devletlerin millî egemenliklerine ilişkin mevcut statünün değişmeyeceği, bu demecin Akdeniz’de barış ve güvenliği güçlendirmek maksadıyla yayımlandığı ve hiçbir ülkeye karşı olmadığı açıklanmaktadır.²³³⁹

Pierre Dominique, Ulus gazetesinde yayımlanan yazısında, İngiltere’nin Akdeniz güvenliğinden anladığının Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalından serbest geçiş hakkı olduğunu, İtalya’nın da benzer bir anlayışa sahip olduğunu, bu bakımdan bir mutabakata varılabileceğini belirtmektedir.²³⁴⁰ Muharrem Feyzi Togay, İtalyan-İngiliz görüşmelerindeki gelişmeleri özetlediği makalesinde bu anlaşmaya ulaşmak için iki devletin birbirini tehdit etmemesi ve güvenliğini tehlikeye atmaması için uzun müzakereler yapıldığını belirtmektedir. Togay, bu anlaşmayla; Batı Akdeniz’de İtalya’nın arazi almayacağı ve nüfuz tesis etmeyeceği ve bu bölgeyle askerî ilişkisini keseceğini, İngiltere’nin ise İtalya’nın Akdeniz’deki hâkim bir durumda bulunduğunu kabul ettiğini ifade etmektedir. Doğu Akdeniz’de İtalya’nın Rodos ve 12 Adada sahip olduğu deniz ve hava üsleri ile İngiltere’nin Hayfa Üssü üzerinde durulan görüşmeler sonucunda İngiltere ve İtalya’nın Akdeniz ve Kızıldeniz’in askerî hakimiyet ve nüfuz idaresi bakımından paylaştıklarını belirten Togay, görüşmelere İtalya’nın isteği doğrultusunda Fransa’nın dahil edilmemiş olmakla birlikte haklarının muhafaza edilmiş olduğunu kaydetmektedir.²³⁴¹

Il Popolo d’Italia gazetesinde Türkiye’nin büyük bir ilgiyle süreci takip etmekte olduğu kaydedilmektedir.²³⁴² Il Giornale d’Italia gazetesinde 1 Ocak 1937 tarihinde yayımlanan ve Türkiye’deki tepkilerin de yansıtıldığı makalede; İtalyan-İngiliz görüşmelerinin Türkiye’de büyük bir ilgiyle takip edilmekte olduğu, Türkiye’nin genel bir Akdeniz Paktı yapılmasından yana olduğu, bu anlaşmanın Akdeniz’de Habeşistan savaşı nedeniyle meydana gelen gerilimin azaltılmasında faydalı olacağının değerlendirilmekte

²³³⁷ “Il Ministro Ciano e L’Ambasciatore d’Inghilterra”, **Il Giornale d’Italia**, 3 Ocak 1937. “İngiliz -İtalyan Paktı Dün Roma’da İmzalandı”, **Akşam**, 3 Ocak 1937.

²³³⁸ “Il Testo dell’Accordo Italo-Britannico”, **Il Giornale d’Italia**, 5 Ocak 1937.

²³³⁹ Demecin İngilizce metni için bkz. **Survey Of International Affairs, 1936**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, London, 1937, s.658.

²³⁴⁰ Pierre Dominique, “Akdeniz Meselesi”, **Ulus**, 26 Aralık 1936.

²³⁴¹ Muharrem Feyzi Togay, “İngiliz-İtalyan Anlaşması”, **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1936.

²³⁴² “L’Accordo Italo-Inglese”, **Il Popolo d’Italia**, 1 Ocak 1937.

olduğu belirtilmektedir.²³⁴³ Il Giornale d'Italia gazetesinde 2 Ocak 1937 tarihinde yayımlanan makalede ise İtalyan-İngiliz antlaşmasının büyük bir önemi olduğu belirtilmekte, Mussolini'nin Milano nutkunda belirtmiş olduğu gibi Roma-Berlin mihverinin İtalyan dış politikasının belkemiği olarak kalmaya devam ettiği ifade edilmektedir.²³⁴⁴ Il Popolo d'Italia, bu demecin Mussolini'nin Milano konuşmasında belirttiği karaktere sahip olduğunu, iki ülkenin Akdeniz'deki çıkarları ile sınırlandırılmış bir "*Intesa fra Gentiluomini-Centilmenler Anlaşması*" olduğunu belirtmektedir.²³⁴⁵ Il Giornale d'Italia'da yer alan bir haberde, Mussolini'nin önemli bir başarısı olarak görülen bu anlaşmadan sonra da Berlin-Roma Mihverinin değişmeden kalacağını belirtmekte oldukları kaydedilmektedir.²³⁴⁶

Bu anlaşmanın, imzalandıktan hemen sonra İtalya tarafından İspanya'ya gönüllüler gönderilmekte olduğunun ortaya çıkması ile ihlal edildiği anlaşılabacaktır.²³⁴⁷ 6 Ocak 1937 tarihinde İngiliz Büyükelçi Drummond'un, Kont Ciano'ya Cadiz'e varan 4.000 İtalyan gönüllüsü hakkında İtalyan Hükûmeti tarafından gerekli işlemlerin vakit geçirilmeden yapılması hakkında bir nota verdiği görülmektedir.²³⁴⁸ İtalya Hükûmeti'nin buna cevabı ise gönüllüler meselesinin tüm devletlerin üzerinde mutabakat sağlayacağı bir formül ile çözülmesi gerektiğidir.²³⁴⁹

Ahmet Emin Yalman, İtalyan-İngiliz Ortak Demecinin İtalya ve İngiltere için önemli bir başarı olduğunu, İtalya ile Almanya arasında birçok konuda menfaat çatışması olduğunu ve Roma-Berlin blokunun maziye karıştığını belirtmektedir.²³⁵⁰ Ahmet Şükrü Esmer, İtalyan-İngiliz Ortak Demecinin İtalya'yı Ocak 1935 İtalyan-Fransız Antlaşmasından önceki siyasi konumuna geri getirdiğini ancak bugünkü İtalya'nın 1935 Ocak ayındaki İtalya olmadığını kaydetmektedir.²³⁵¹ Ahmet Şükrü Esmer, bir başka makalesinde ortak demekten sonra İtalyan politikasının önünde iki seçenek bulunduğunu bunların; İngiltere'yi İtalya-Almanya siyasetine yaklaştırarak bir Roma-Berlin-Londra kombinezonu ile Paris-Moskova blokuna karşı durum almak veya İtalya'nın Fransa'ya da daha fazla yaklaşarak Roma-Londra-Paris'ten meydana gelecek yeni bir Stresa cephesi meydana getirmek olabileceğini belirtmektedir.²³⁵²

²³⁴³ Vice, "La Pubblicazione dell'Accordo", **Il Giornale d'Italia**, 1 Ocak 1937

²³⁴⁴ Vice, "Imminente Firma dell'Accordo per Il Mediterraneo", **Il Giornale d'Italia**, 2 Ocak 1937

²³⁴⁵ "Italia e Inghilterra Concludono L'Accordo", **Il Popolo d'Italia**, 3 Ocak 1937.

²³⁴⁶ L'Asse Roma-Berlino Rimane Immutato", **Il Giornale d'Italia**, 6 Ocak 1937.

²³⁴⁷ "4.000 İtalyan Gönüllüsü İspanyol Asilerine İltihak Etti", **Tan**, 5 Ocak 1937.

²³⁴⁸ **DDI**, 8/VI, Belge.15, 6 Ocak 1937, s.18-19.

²³⁴⁹ **DDI**, 8/VI, Belge.22, 7 Ocak 1937, s.25-27.

²³⁵⁰ Ahmet Emin Yalman, "Dünya Siyasetinde Dönüm Noktası", **Tan**, 5 Ocak 1937.

²³⁵¹ Ahmet Şükrü Esmer, "İngiltere-İtalya Anlaşması", **Ulus**, 6 Ocak 1937.

²³⁵² Ahmet Şükrü Esmer, "Göring İtalya'da", **Ulus**, 17 Ocak 1937.

Eden 19 Ocak 1937 tarihinde Avam Kamarasında yaptığı konuşmada; Akdeniz'in İngiltere için kestirme bir yol değil, büyük bir ana yol olduğunu, bu sularda seyrüsefer serbestisinin İngiltere için hayati öneme haiz bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir.²³⁵³ Eden, İtalyan-İngiliz demecinin Fransa, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Mısır hükûmetleri tarafından iyi karşılandığını belirtmektedir.²³⁵⁴

Mussolini, Alman gazeteci Ronald E.Strunk'a verdiği ve 17 Ocak 1937 tarihinde Nazi Partisi'nin yayın organı Völkischer Beobachter gazetesinde yayımlanan mülakatında; demokrasileri kuma benzetmekte, Faşizmin devlet politikasını ise kaya, perçinli bir şahika olarak tanımlamaktadır. Mussolini, İtalyan-Alman ilişkilerinde bir şeyin değişmediğini ifade etmekte, İtalyan-İngiliz anlaşmasının Roma-Berlin mihverini takviye edeceğini kaydetmektedir.²³⁵⁵

İtalyan-İngiliz Ortak Demecine rağmen ilişkilerde beklenen gelişmeler kaydedilemeyecek, İtalya'nın Anti-Komintern Pakt'a dahil olması ve sonrasında Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesinin gündemde olduğu bir süreçte, İtalya ile İngiltere arasında 8 Mart 1938 tarihinde Roma'da görüşmeler yeniden başlatılacaktır.²³⁵⁶ Bu görüşmelerde İngiltere tarafından öne sürülen konu İspanya İç Savaşında aktif olarak yer almakta olan İtalyan gönüllülerin geri çekilmesi olmuştur. İtalya için en önemli konu ise Habeşistan imparatorluğunun tanınmasıdır. Bu koşullarda başlayan görüşmeler sonucunda Roma'da Kont Ciano ile Sir Perth arasında hızlanan müzakereler neticesinde bir mutabakata varılmıştır.²³⁵⁷ 16 Nisan 1938 tarihinde, Chigi Sarayı'nda İtalya ile İngiltere arasında bir protokol, buna bağlı 8 ek anlaşma imzalanmış ve nota teatisi yapılmıştır.²³⁵⁸ İmzalandığı gün nedeniyle "Paskalya"²³⁵⁹ Antlaşmaları-*Patti di Pasqua*" olarak da adlandırılan bu anlaşmalarda yer alan ana hususlar; Akdeniz güvenliği konusunda 31 Aralık 1936 ve 2 Ocak 1937 tarihlerinde gerçekleştirilen İtalyan-İngiliz anlaşmalarının teyidi ile İtalya tarafından İspanya'daki gönüllülerinin çekilmesi ve İspanya'nın toprak bütünlüğünün garanti edilmesi, İngiltere tarafından İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakının hukuken tanınması konusunun Milletler

²³⁵³ "Eden Parla Ai Comuni", **Il Messaggero**, 20 Ocak 1937.

²³⁵⁴ **Ayn Tarihi**, Ocak 1937, S.38, s.218-227.

²³⁵⁵ Un' Intervista del Duce", **Il Messaggero**, 19 Ocak 1937. **Ayn Tarihi**, Ocak 1937, S.38, s.239-241.

²³⁵⁶ "İngiliz-İtalyan Siyasi Müzakerelerine Roma'da Başlandı", **Cumhuriyet**, 9 Mart 1938.

²³⁵⁷ "Sabato: Firma Degli Accordi", **Il Popolo d'Italia**, 14 Nisan 1938.

²³⁵⁸ "Ciano e Perth Firmarenno Oggi a Palazzo Chigi", **Il Popolo d'Italia**, 16 Nisan 1938. "İngiliz-İtalyan Anlaşması Dün İmza Edildi", **Akşam**, 17 Nisan 1938.

²³⁵⁹ **Paskalya Bayramı**: Hristiyan inancında en eski ve önemli bayram günüdür. İsa Peygamber'in çarmıha gerilmesinden sonra dirildiği 3.gün Paskalya olarak kutlanmaktadır. Bu tarih takvimler arasındaki farklılıklar nedeniyle her yıl 22 Mart ile 25 Nisan tarihleri arasında bir gün olmaktadır.

Cemiyeti'ne getirilmesidir.²³⁶⁰ Bundan sonra İngiliz Hükûmeti tarafından Milletler Cemiyeti'ne getirilen bir teklif ile isteyen ülkelerin "İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakının isteyen devletlerin tanınmaları" konusu 9 Mayıs 1938 tarihinden itibaren Milletler Cemiyeti toplantısında görüşülmeye başlanmıştır.²³⁶¹ Bu gelişme İtalyan basınında doğal olarak memnuniyetle karşılanmaktadır.²³⁶² Bu şekilde Mussolini'nin isteği, İspanya İç Savaşında Franco'yu desteklemek üzere gönderilen İtalyan gönüllüler konusunda taviz verilmeden yerine getirilmiş oluyordu.²³⁶³ Bu arada Fransa-İtalya görüşmelerinin başlatılması kararı da alınacaktır.²³⁶⁴ Avrupa kamuoyunda bu görüşmelere daha sonra Almanya'nın da katılmasıyla "Dört Güç Paktı"nın yeniden ihya edileceği haberleri çıkmaktadır.²³⁶⁵

İtalyan-İngiliz anlaşması Türk kamuoyunda genel olarak dünya barışına ve Akdeniz'deki huzursuz siyasi ortama yapacağı katkılar bakımından olumlu olarak karşılanmaktadır.²³⁶⁶ Ahmet Şükrü Esmer, toplam on bir madde olarak imzalanan İtalyan-İngiliz antlaşmasındaki önemli hususların; İtalya'nın İngiltere'yi Arabistan'da, İngiltere'nin ise İtalya'yı Habeşistan konusunda serbest bırakması, İtalya'nın İspanya'dan elini kolunu çekmesi olduğunu, Akdeniz güvenliği meselesinin ise olduğu yerde bırakıldığını kaydetmektedir. İngiliz-İtalyan ilişkilerinde Habeşistan savaşı sonrasında yeni bir dönemin açıldığını ifade eden Esmer, İtalyan İmparatorluğunun İngiltere ile iyi geçinmeye muhtaç olduğunu, bundan sonra Fransa'nın da İtalya ile anlaşmasının beklenebileceğini ifade etmektedir.²³⁶⁷ Yunus Nadi, İtalya'nın İngiltere ile anlaşmak istemesinin altında Almanya karşısında duymakta olduğu endişenin önemli payı olduğunu belirtmektedir. Bu anlaşmanın İtalya bakımından tek anlamının Hitler tarafından verilen teminatı teyit edici bir durum meydana getirmesi olduğunu belirtmektedir.²³⁶⁸

İtalyan basınında ise büyük bir memnuniyet ve Başbakan Chamberlain'a karşı sempati vardır. Virginio Gayda, makalesinde İtalyan -İngiliz görüşmeleri sürecinin 31 Temmuz 1937 tarihinde Chamberlain'ın göndermiş olduğu bir mektup sonrasında başladığını dünya barışı

²³⁶⁰ Protokol ve ek anlaşmaların İtalyanca metni için bkz. **DDI**, 8/VIII, Belge.493, 16 Nisan 1938, s.567-573. Ayrıca bkz. **League Nations Treaty Series**, 1939, 42, Antlaşma No.4537. **Ciano's Diplomatic Papers**, s.206. "Anglo-Italian Pact Summary", **The Sunday Star**, 17 Nisan 1938.

²³⁶¹ Italia e Gran Bretagna", **Il Giornale d'Italia**, 13 Nisan 1938. "Iniziativa di Londra a Ginevra", **Il Messaggero**, 12 Nisan 1938. "Milletler Cemiyeti Konseyi Habeş İşini Görüşüyor", **Son Posta**, 10 Mayıs 1938.

²³⁶² "İtalya'da Memnuniyet", **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1938.

²³⁶³ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.557-559.

²³⁶⁴ İtalya Fransa ile Görüşmeyi Kabul Etti", **Akşam**, 20 Nisan 1938.

²³⁶⁵ "Fransa ile İtalya Arasında İhbari Müzakereler İlerliyor", **Son Posta**, 21 Nisan 1938.

²³⁶⁶ Bu konuda bir örnek için bkz. "Hamdi Nüzhet Çançar, "Roma İtilafı", **Anadolu**, 19 Nisan 1938.

²³⁶⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "İngiltere-İtalya Anlaşmasından Sonra", **Ulus**, 18 Nisan 1938.

²³⁶⁸ Yunus Nadi, "İngiliz-İtalyan Anlaşmasından Sonra", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1938.

için çok önemli bu anlaşmanın tamamlandığını kaydetmektedir.²³⁶⁹ Il Messaggero gazetesi, 16 Nisan 1938 tarihinin Avrupa tarihinde önemli bir gün olduğunu, tüm dünyada bu büyük olayın ilgi ve sempati ile karşılanmakta olduğunu belirtmektedir.²³⁷⁰ Il Popolo d'Italia gazetesinde yer alan başmakalede, 16 Nisan 1938 tarihinde Chigi sarayında iki imparatorluk arasında mesut bir anlaşmanın imzalanmış olduğu, böylece İtalya ile İngiltere arasındaki dostluk politikasının yeniden tesis edilmiş olduğu, gelecekteki Avrupa barışı için iş birliği imkanının da ortaya çıkmış olduğu belirtilmektedir. Roma'nın yeni bir tarih yazmış olduğunu ve bunun Duce'nin yüksek görüşüne borçlu olduğunu, Mussolini'nin Roma'ya imparatorluğunu iade etmiş olduğunu kaydetmektedir.²³⁷¹ La Stampa gazetesinde yer alan makalede İtalya ile İngiltere arasındaki ilişkilerin hazin, tehlikeli ve zararlı bir safhasının geride bırakılmış olduğu, yeni bir dostluğun doğuşunun selamlanmakta olduğunu belirtmekte, İtalya için asıl önemli olan konunun imparatorluğun onaylanması olduğunu kaydetmektedir.²³⁷²

Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra, akidin geçerli olabilmesi için gerekli şart olan İtalya tarafından İspanya'daki gönüllülerin çekilmesi işi gerçekleştirilmediği gibi yeni gönüllüler gönderilmeye devam edileceğinden bu anlaşmalardan beklenen faydalar elde edilemeyecektir. İtalya'nın İngiltere ile bu yakınlaşması uzun ömürlü olmayacaktır. Daha Mayıs ayı sonunda, Kont Ciano, Hitler ile yaptığı görüşmede, ufukta görünen Çekoslovakya bunalımında İtalya'nın müdahil olmayacağı konusunda güvence verecek ve Çekoslovakya bunalımı 1938 Eylül ayında başlayacaktır. Avrupa'da artık bloklaşmalar net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durumun genel bir çatışmaya doğru sürüklenmesi an meselesidir.

4.1.3. Mussolini-Hitler Mülakatı (Berlin, 27-29 Eylül 1937)

Mussolini, 14-15 Haziran 1934 tarihlerinde Hitler'nin Venedik ziyaretine karşılık olmak üzere 25 Eylül 1937 tarihinde Münih'i, 27-29 Eylül 1937 tarihlerinde ise Berlin'i ziyaret etmiştir.²³⁷³ Alman Hükûmeti tarafından Mussolini'nin ziyaret günlerinde Münih ve Berlin'de resmî bayram ilan edilmiştir.²³⁷⁴ Mussolini ve heyeti özel bir trenle geldiği İtalyan ve Alman bayraklarıyla süslenmiş olan Münih Tren İstasyonu'nda yanında bütün hükûmet erkânıyla birlikte Hitler tarafından coşkuyla karşılanmıştır.²³⁷⁵ İstasyonun dışında meydanda

²³⁶⁹ Virginio Gayda, "Ritorno alla Collaborazione", **Il Giornale d'Italia**, 16 Nisan 1938.

²³⁷⁰ "L'Accordo Italo-Britannica Sara' Firmato Oggi", **Il Messaggero**, 16 Nisan 1938.

²³⁷¹ Gaetano Polverelli, "Pace Tra Due Imperi", **Il Popolo d'Italia**, 17 Nisan 1938.

²³⁷² Guido Baroni, "La Cerimonia della Firma", **La Stampa**, 17 Nisan 1938.

²³⁷³ Santi Corvaja, **Hitler and Mussolini: The Secret Meetings**, Enigma Books, New York, 2001, s.31.

²³⁷⁴ **Ayın Tarihi**, Eylül 1937, S.46, s.233.

²³⁷⁵ "Stamani Monaco di Baviera Mussolini Incontrerà Hitler", **La Stampa**, 25 Eylül 1937.

ve yollarda toplanan Alman halkı coşkun gösteriler ve tezahüratlarda bulunmakta, “*Yaşasın Führer! Yaşasın Duce!*” sesleri yükselmektedir. Hitler ve Mussolini, öğleden sonra Karl Meydanı’nı dolduran yüzbinlerce kişinin önünde Nazi Partisi’nin 20.000 kişiden oluşan teşekküllerinin resmigeçidi izlemişlerdir.²³⁷⁶

Hitler ve Mussolini Münih’te kısa süre Führer’in Prinzregentenplatz’daki apartmanında baş başa bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Virginio Gayda, *Il Giornale d’Italia* gazetesinde yayımlanan ve bu görüşmenin analizini içeren makalesinde; Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm’in ideolojik hareket olduğu ve bunların devlet haline getirilmiş rejimler olduğunu, Almanya ve İtalya Avrupalı diğer büyük devletlerle eşit siyasi, teknik ve moral haklara sahip olması gerektiğini, bütün milletlerin, Avrupa’nın medeni dayanışması anlayışı içinde ihtilallere ve müşterek tehlikelere karşı koyması gerektiğini belirtmektedir.²³⁷⁷

Mussolini ve heyeti 26 Eylül 1937 akşamı bu sefer Berlin Tren İstasyonu’nda Hitler tarafından karşılanmıştır. Berlin’in geniş caddelerinin iki tarafında birikmiş olan binlerce Berlinli, Mussolini ve Hitler’in üstü açık bir araç üzerinde caddelerde ilerleyişini büyük bir coşkuyla ve yer yer tezahüratlar yaparak izlemektedirler.²³⁷⁸ *Il Messaggero*, Führer tarafından Duce şerefine verilen ziyafet ve burada yapılan konuşmaları değerlendirmekte ve iki ülke arasındaki barış ve iş birliğini garanti eden İtalyan-Alman anlaşmasının bir kez daha teyit edildiğini belirtmektedir.²³⁷⁹

Hitler ve Mussolini beraberinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Pietro Badoglio ve kuvvet komutanlarıyla birlikte Alman ordusunun Meklenburg’da icra edilen manevralarını izlemek üzere tatbikat sahasına gitmişlerdir.²³⁸⁰ Stuka bombardıman uçaklarının yakın hava desteğindeki iki zırhlı tugayın taarruzu ile “*Blitzkrieg*-Yıldırım Harbi”nin örneklerini sergileyen büyük ölçekli bu tatbikatta; Versay Antlaşması’na göre Almanya’nın sahip olmaması gereken ağır top, tank, motorize birlikler, tanksavar silahları ve yüzlerce bombardıman uçağı kullanılmaktadır. Almanya’nın ulaştığı askerî gücü sergileyen bu tatbikatları Mussolini ile izleyenler arasında İngiliz Genelkurmay Başkanlığı temsilcisi Feldmareşal Archibald Montgomery-Massingberg de bulunmaktadır.²³⁸¹ Mussolini, Hitler ile

²³⁷⁶ “Mussolini Accolto a Monaco”, *Il Giornale d’Italia*, 26 Eylül 1937.

²³⁷⁷ Virginio Gayda, “I Due Vincitori”, *Il Giornale d’Italia*, 26 Eylül 1937.

²³⁷⁸ “Berlino Accoglie Il Duce in Una Cornice Trionfale”, *Il Giornale d’Italia*, 28 Eylül 1937.

²³⁷⁹ “Il Birindisi del Fuhrer a dal Duce”, *Il Messaggero*, 28 Eylül 1937.

²³⁸⁰ “Mussolini e Hitler alle Manovra del Mecklenburgo”, *La Stampa*, 27 Eylül 1937.

²³⁸¹ **Hitler Kitabı**, (Ed. Henrik Eberle, Mathias Uhl), (Çev. Mustafa Tüzel), NTV yay., İstanbul, 2009, s.25-26.

silah sanayinin devi Krupp'un Essen'deki fabrikalarını ziyaret etmiştir.²³⁸² Mussolini'nin ağır top, tank ve her türlü savaş gerecinin üretilmekte olduğu Krupp fabrikalarında gördüklerinden oldukça etkilendiği anlaşılmaktadır.²³⁸³

28 Eylül 1937 tarihinde öğleden sonra Berlin Olimpiyat Parkı'ndaki etkinlik alanı Maifeld'de toplanan bir milyonun üzerinde insanın huzurunda Hitler ve Mussolini birer konuşma yapmışlardır. Bu arada İtalya'da sokaklara ve meydanlara kurulmuş olan hoparlörler aracılığı ile İtalyan halkı da Mussolini'nin Almanya ziyaretindeki faaliyetlerini ve yaptığı konuşmaları izlemektedir.²³⁸⁴ Il Messaggero, Hitler ve Mussolini'nin 28 Eylül 1937 tarihinde Berlin'de yapacakları konuşmanın büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmekte ve bu olayın dünya tarihinde ilk defa olarak 4,5 milyon Berlinliye hitap edecek bir faaliyet gerçekleştireceği vurgulanmaktadır.²³⁸⁵

Hitler; yapmış olduğu konuşmada, Maifeld'de toplanan bir milyondan fazla insanın toplamı 115 milyonu bulan Alman ve İtalyan milletlerini temsil ettiklerini belirtmektedir. İtalya'nın; Almanya'nın en kara günlerinde bile haklarının meşruiyetini tanımış olduğunu, İtalya'nın bu hareketinin asla unutulmayacağını ifade etmektedir. İtalya ile Almanya arasında fikir ve hareket birliğinin tesis edildiğini belirten Hitler, İtalya'nın yaratıcı bir deha olan Mussolini sayesinde Roma İmparatorluğunu yeniden ihya etmiş bulunduğunu belirtmektedir. Hitler, Nasyonal Sosyalist ve Faşist Partilerin birleşmek için aradıkları yolu bulduklarını kaydetmektedir.²³⁸⁶

Hitler'in konuşmasından sonra kürsüye gelen Mussolini, yaptığı Almanca konuşmada; Almanya'yı ziyaretinin büyük bir öneme haiz olduğunu, Almanya'ya, Nasyonal Sosyalist rejimine karşı hayranlığını ve İtalyan milletinin büyük Alman Milleti'ne bağlılığını bildirmeye geldiğini ifade etmektedir. Mussolini, "*Berlin-Roma mihverinin bir barış eksenini*" olduğunu, Nasyonal Sosyalizm ve Faşizmin bütün dünya milletleri arasında sağlam bir barışın tesisini arzu ettiklerini ifade etmektedir. Mussolini bu ziyaretinde yeni ve büyük Almanya'yı görerek bu kuvvetli devletin Avrupa barışı için önemini bir kez daha anladığını, Avrupa'da Faşist ve Nasyonal Sosyalist devrimi anlayamayanlar bulunduğunu, her iki rejimin de gençliğe ve barış isteğine dayandığını, siyasal ve toplumsal sahada olduğu gibi ekonomik

²³⁸² "Mussolini Visita a Essen La Officine Krupp", **La Stampa**, 27 Eylül 1937. "Alman Fabrikalarına Sipariş Mi?", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1937.

²³⁸³ Ivone Kirkpatrick, **Mussolini, A Study in Power**, Hawtron Books, New York, 1964, s.351.

²³⁸⁴ "Beklenen Nutuklar", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1937.

²³⁸⁵ "Parla Mussolini, Parla Hitler", **La Stampa**, 28 Eylül 1937. "Il Duce e Il Fuhrer Parleranno al Mondo", **Il Messaggero**, 28 Eylül 1937.

²³⁸⁶ "I Due Condottieri Parlano al Mondo", **Il Messaggero**, 29 Eylül 1937.

sahada da aynı yoldan yürüdüklerini kaydetmektedir. İtalya'nın 52 devlet kendisine karşı zecrî tedbirler uygularken Almanya'nın buna katılmamasını unutmayacağını belirten Mussolini, Faşizm ve Nasyonal Sosyalizmin Bolşevizme karşı mücadelede birleşmiş bulunduklarını, 115 milyona varan Alman ve İtalyan milletlerinin daima birleşmiş bulunacaklarını ifade etmektedir. Mussolini'nin bu konuşması giderek artan bir uğultu halini alan şiddetli alkışlarla karşılanmıştır.²³⁸⁷ Mussolini'nin konuşmasının sonuna doğru başlayan şiddetli bir sağanak yağış kendisinin ve dinleyicilerin sıırıslam ıslanmalarına neden olacaktır.²³⁸⁸

Yunus Nadi, Mussolini'nin son zamanlarda Fransa ve İngiltere'ye karşı daha yumuşak politikalar izlemekte iken Almanya'yı ziyaret etmesinin anlamının İtalya'nın Almanya'ya mecbur olmadığını göstermek olduğunu, Mussolini'nin bu "*politik elastikiyetini*" takdire şayan bulduğunu belirtmektedir. Nadi, Mussolini'nin "*Dört Güç Paktı*" düşüncesinden henüz vazgeçmiş olmadığını, İtalyan başbakanının Roma-Berlin mihverini bu maksatla kullanmak fikrinde olduğunu da belirtmektedir.²³⁸⁹ Burhan Belge, Hitler ve Mussolini'nin konuşmalarının birbirini tamamlayıcı ve açıklayıcı niteliklere sahip olduklarını bu bakımdan ikisinin tek bir konuşma gibi değerlendirilebileceğini, konuşmaların ortak noktalarının; emperyalizm suçlamalarının reddedilmesi, Berlin-Roma Mihverinin kimseye karşı olmadığı, İspanya'ya iki devletin yaptıkları müdahalelerin tek amacının komünizm karşıtlığı olduğu hususları olduğunu ifade etmektedir. Hitler ve Mussolini'nin konuşmalarını oldukça yumuşak olarak nitelendiren Belge, konuşmaların "*umut verici*" olduğunu değerlendirmektedir.²³⁹⁰ Muharrem Feyzi Togay, Hitler ile Mussolini arasındaki gizli görüşmeler ve kesin kararlara bakılınca Almanya ve İtalya'nın yeni bir "*Dört Güç Paktı*" meydana getirilmesi için ilk ve en önemli şart olarak İngiltere ile Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı alacakları vaziyetin tayinini öne süreceklerini ifade etmektedir.²³⁹¹

İtalyan gazetelerinde Hitler'in Mussolini'yi Berlin Tren İstasyonunda uğurlamasına ait fotoğraf ve haberlerle dolu olarak yayımlanmakta; Almanya ve İtalya'nın Avrupa kültür ve adaletini müdafaa yolunda birlikte yürümekte oldukları, Avrupa birliği amacını besleyen milletlerin, Almanya ve İtalya'ya katılmakta oldukları, artık barışın zapt edilemez bir bulvarla temin edilmiş olduğu beyan edilmektedir.²³⁹² Virginio Gayda, *Il Giornale d'Italia*'da

²³⁸⁷ La Solidarieta Italo-Tedesca Nei Brindisi di Mussolini e Hitler", *Il Giornale d'Italia*, 29 Eylül 1937.

²³⁸⁸ Kirkpatrick, *a.g.e.*, s.353.

²³⁸⁹ Yunus Nadi, "İtalyan- Alman Münasebetlerinin Hakiki Mahiyeti", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1937.

²³⁹⁰ Burhan Belge, "Mülakattan Sonra", *Ulus*, 30 Eylül 1937.

²³⁹¹ Muharrem Feyzi Togay, "Almanya-İtalya", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1937.

²³⁹² "L'Ardente Saluto", *Il Popolo d'Italia*, 30 Eylül 1937.

yayımlanan makalesinde; Hitler-Mussolini görüşmelerinden bahsederken, iki büyük milletin beraberce bütün dünyaya hitap etmiş olduklarını, bugünün en önemli meselesinin eski Avrupa ile yeni Avrupa arasında bir denge bulmak olduğunu, Führer ve Duce'nin bunun nasıl yapılacağına işaret ettiklerini kaydetmektedir. Gayda, Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm'in gerek parti ve gerekse devlet sıfatıyla genişlemeyi amaçlayan bir programa sahip olmadıklarını ancak eski Avrupa'dan iyi niyet ve anlayış beklediklerini ifade etmektedir. Sonuna kadar birleşik olan Almanya ve İtalya'nın Bolşevizm'e karşı mücadele etmek istediklerini kaydeden Gayda, İtalya ve Almanya'nın sözlerini söylediklerini şimdi sıranın diğer devletlerde olduğunu belirtmektedir.²³⁹³

Il Messaggero; Duce ile Führer'in yaptıkları gizli görüşmeler esnasında birbirlerini samimi surette anlama fırsatı elde etmiş olduklarını, artık iki devlet adamının arasında bir kardeşlik bağının olduğunu ifade etmektedir.²³⁹⁴ Giorgio Pini, Mussolini-Hitler görüşmelerinin sadece iki ülkenin politik manevraları bakımından açıklanamayacağını, iki liderin büyük fedakarlıklarla kurulmuş olan devrimlerin gücü ve yeni Avrupa medeni düzeni konusunda mülakatta bulunduklarını belirtmektedir.²³⁹⁵

Mussolini 30 Ekim akşamı döndüğü Roma'da coşkulu törenlerle karşılanmıştır. Venedik Sarayının balkonundan meydanı dolduran halk kütlesine hitaben yaptığı konuşmada şöyle söylemektedir: *“Almanya'dan ve Hitler'le yaptığım konuşmalardan derin bir izlenim ve silinmez hatıralar getiriyorum. Roma-Berlin mihverini onaylayan İtalyan-Alman dostluğu bugün her iki milletin kalbine derin bir şekilde girmiş bulunuyor ve orada daima kalacaktır.”*²³⁹⁶ Mussolini, 4 Ekim 1937 tarihinde İtalya Kralı Vittorio Emanuele III ile görüşerek Almanya ziyareti hakkında bilgi vermiştir. Mussolini, Münih ve Berlin'deki faaliyetlerinin daha çok gösteri amaçlı olduğunu vurgulamakta ve siyasi nitelikteki tek konuşmanın Führer'in evinde gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Mussolini, Almanya'nın İtalya ile önceden bir anlaşma olmaksızın Avusturya'da bir harekette bulunmayacağını ancak Anschluss konusunda Almanya'nın kararlı olduğunu kaydetmektedir. Mussolini ayrıca Almanya'nın çok hızlı bir askerî hazırlık içinde bulunduğunu, İngiliz karşıtlığının oldukça

²³⁹³ Virginio Gayda, “Plebiscito della Nuova Europa”, *Il Giornale d'Italia*, 30 Eylül 1937. **Ayın Tarihi**, Eylül 1937, S.46, s.238.

²³⁹⁴ “Dopo Lo Storico Convegno di Berlino”, *Il Messaggero*, 2 Ekim 1937.

²³⁹⁵ Giorgio Pini, “Mussolini Ritorna”, *Il Popolo d'Italia*, 30 Eylül 1937.

²³⁹⁶ “Roma al Duce”, *Il Messaggero*, 1 Ekim 1937.

yaygın olduğunu ve İtalya'ya karşı Alman halkının çok sempatik davrandığını ifade etmektedir.²³⁹⁷

Mussolini Roma'ya döndüğünde Almanya'da gördüklerinden oldukça etkilenmiş olduğundan, İtalyan'da daha sıkı bir disiplini insanların aklına sokmak için tedbirler aldirmaya başlamıştır. Bunlardan birisi de Almanya'da askerlerin resmigeçitlerde kullandıkları ve kendisini oldukça etkileyen “kaz adımı”nı İtalyan ordusunda da kullanılması olacaktır. Bu yürüyüş şeklini “*passo Romano*-Roma adımı” adı altında İtalyan ordusunda kullanılması fikri Kral tarafından “gülünç” olduğu gerekçesi ile eleştirilmektedir. Mussolini, kaz adımının Prusya geleneği olduğu ve İtalyanlara has bir yürüyüş olmadığı şeklindeki eleştirilere şöyle cevap vermektedir: “*Kral yarım porsiyon ise ben ne yapayım?*” Mussolini, kazın Roma'ya ait bir hayvan olduğunu ve Capitol'u koruyanların kazlar olduğunu belirtmektedir.²³⁹⁸

Mussolini'nin Berlin ziyareti esnasında Hitler tarafından onu etkilemek için her türlü tedbirin alınmış olduğu ve bunun sonucunda Mussolini'nin bu seyahatten geri dönerken İtalya'nın geleceğinin Almanya'nın yanında olduğu kanaatini taşımakta olduğunu görülmektedir. Bu konudaki gelişmelerden en önemlisi, Hitler tarafından özel olarak görevlendirilmiş olan Almanya'nın Londra Büyükelçisi Joachim Von Ribbentrop²³⁹⁹un 22 Ekim 1937 tarihinde İtalya'ya gelerek Ciano ve Mussolini ile yaptığı görüşme sonucunda; Almanya ile Japonya arasında 25 Kasım 1936 tarihinde imzalanmış olan Anti-Komintern Pakt'a İtalya'nın da dahil olması ve bu paktın daha sonra Üçlü Pakt (*Patto Tripartito*) haline dönüştürülmesi yönündeki Hitler'in teklifleri Mussolini tarafından kabul edilecektir.²⁴⁰⁰ Bundan sonra, 6 Kasım 1937 tarihinde, Chigi Sarayında Hitler'in özel temsilcisi Joachim Von Ribbentrop, Japon Büyükelçi Hotta ve Kont Ciano arasında İtalya'nın Anti-Komintern Pakt'a katılım protokolü imzalanmıştır.²⁴⁰¹ Mussolini protokolün imzasından sonra Hotta ve

²³⁹⁷ DDI, 8/VII, Belge.393, 4 Ekim 1937, s.481-482.

²³⁹⁸ Kirkpatrick, a.g.e, s.354.

²³⁹⁹ **Joachim Von Ribbentrop (1893-1946):** Haziran 1936-4 Şubat 1938 tarihleri arasında Almanya'nın Londra Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Ribbentrop 4 Şubat 1938 tarihinde Von Neurath'ın yerine dışişleri bakanı olarak atanmış ve 30 Nisan 1945 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür. Ribbentrop, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nürnberg mahkemelerinde yargılanmış ve idama mahkûm edilmiştir.

²⁴⁰⁰ DDI, 8/VII, Belge.469, 22 Ekim 1937, s.563-564. DDI, 8/VII, Belge.468, 22 Ekim 1937, s.562-563.

²⁴⁰¹ “Italia, Germania e Giappone Firmano Un Patto Tripartito Anticomunista”, **Il Giornale d'Italia**, 7 Kasım 1937. “Komünizm Aleyhindeki Pakta İtalya da Girdi”, **Ulus**, 7 Kasım 1937. Protokolün İtalyanca metni için bkz. DDI, 8/VII, Belge. 522, 6 Kasım 1937, s.622-623. **Ciano's Diplomatic Papers**, s.142.

Ribbentrop'a "*Saint Maurice ve Lazarus*"²⁴⁰² nişanının "*büyük haç*" rütbelerini tevdi etmektedir.²⁴⁰³

Sumner Welles, Mussolini'nin Anti-Komintern Pakt'a katılması kararının, Hitler'in sadece Doğu Afrika'da değil, Kuzey Afrika ve Akdeniz havzasında da İtalyan genişlemesine onay vermesi karşılığında aldığını ancak bu kararın sonucunda Avusturya'nın Almanya ile İtalya arasında bir tampon devlet olmaktan çıktığını, bu kararın Mussolini'nin kariyerindeki en ölümcül ve en yanlış karar olduğunu kaydetmektedir.²⁴⁰⁴

Nitekim bundan sonra İtalya'da sadece çok önemli siyasal kararları almak için bir araya gelen Büyük Faşist Konseyi, 11 Aralık 1937 akşamı Mussolini'nin başkanlığında toplanmıştır.²⁴⁰⁵ Mussolini, saat 23.00'da Venedik Sarayı balkonuna çıkarak yaptığı konuşma ile İtalya'nın 12 Aralık 1937 tarihinden itibaren İtalya Milletler Cemiyeti'nden çekildiğini açıklamıştır.²⁴⁰⁶ Mussolini'nin bu konuşması alkışlarla karşılanmakta, meydana millî marşlar söylenmektedir. Bundan sonra yapılan anons şöyledir: "*Mussolini'nin sözleri çiçek verip kuvvetli bir ağaç çıkaran bir tohum gibi iyi bir toprağa ekilmiş oluyor.*"²⁴⁰⁷ Böylece İtalya, 1936 Mayıs ayından beri toplantılarına katılmadığı Milletler Cemiyeti'nden ayrılmış oluyor, Almanya ve Japonya'dan sonra kendisini de Milletler Cemiyeti vecibelerinden kurtarmış oluyordu. İtalyan Faşist Şair ve düşün adamı Gabriele d'Annunzio, Mussolini'ye gönderdiği mesajında kararından dolayı kutlamakta ve şöyle söylemektedir: "*Artık senin için korkacak bir şey kalmamıştır.*"²⁴⁰⁸

4.1.4. Almanya'nın Avusturya'yı İlhakı (Anschluss) ve İtalya

Mussolini'nin Ekim 1936 tarihinde Habeşistan'a saldırıyı başlatmasına en çok sevinen liderlerin başında Hitler gelmektedir. William Shirer, Wilhelmstrasse'de bütün gün parti ve hükûmet adamlarından birçoğu ile konuştuğunu belirterek şöyle kaydetmektedir: "*Wilhelmstrasse memnun...Ya Mussolini'nin başı belâya girecek ve Afrika işlerine o kadar*

²⁴⁰² **Saint Maurice ve Lazarus Nişanı:** Roman-Katolik Savoy Hanedanı şövalye nişanıdır.

²⁴⁰³ "Almanya, İtalya ve Japonya Arasında Bir İtilaf İmzalandı", **Tan**, 7 Kasım 1937.

²⁴⁰⁴ Sumner Welles, **The Time Of Decision**, Hamish Hamilton, Londra, 1944, s.31.

²⁴⁰⁵ "Parlera Mussolini", **La Stampa**, 11 Aralık 1937.

²⁴⁰⁶ **Il Duce Annunzia**, **Il Popolo d'Italia**, 12 Aralık 1937. "Mussolini İtalya'nın Milletler Cemiyeti'nden Çekildiğini Bildirdi", **Yeni Asır**, 12 Aralık 1937.

²⁴⁰⁷ "L'Italia Esce dalla Societa delle Nazioni", **La Stampa**, 12 Aralık 1937. "Mussolini'nin Dün Akşamki Nutku", **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1937.

²⁴⁰⁸ "Un Messaggio di D'Annunzio al Duce", **La Stampa**, 13 Aralık 1937. "Un Messaggio di D'Annunzio al Duce", **Il Popolo d'Italia**, 14 Aralık 1937.

dalacak ki Avrupa'daki durumu bu yüzden gücünü yitirecek, Hitler de bundan faydalanarak Duce'nin o zamana kadar koruduğu Avusturya'yı ele alacak."²⁴⁰⁹

Ciano'nun hatıralarında kaydettiği 6 Kasım 1937 tarihli Mussolini-Ribbentrop görüşmesinde Mussolini'nin Avusturya hakkında söyledikleri İtalya'nın değişen Avusturya politikasını yansıtmaması bakımından oldukça ilginçtir. Mussolini, Avusturya'nın ırk ve kültür olarak Germen olduğunu, Avusturya'nın bağımsızlığı meselesi ile uğraşmaktan bıktığını ifade etmektedir. İtalya'nın Akdeniz ve kolonilerle meşgul olduğunu ve Avusturya ile ilgilenmediğini belirten Mussolini şöyle söylemektedir: "...Bırakalım (Avusturya'daki) olaylar kendi doğal akışını izlesin."²⁴¹⁰ Mussolini bu konuşmasıyla Anschluss'un önünü açmış oluyordu. Hitler'in Anschluss'u gerçekleştirmek için beklediği de budur.

29-30 Kasım 1937 tarihinde Londra'da bir araya gelen İngiliz ve Fransız başbakan ve dışişleri bakanları (Chamberlain, Eden, Halifax; Chautemps, Delbos) giderek kötüleşen Avrupa meseleleri konusunda görüşmelerde bulunmaktadır. Avusturya ve Çekoslovakya konularının da ele alındığı bu görüşmede İngiltere ve Fransa müşterek hareket etmek konusunda mutabakata varmış bulunmaktadır.²⁴¹¹ Görüşmede alınan kararlardan birisi de İngiltere tarafından Almanya ve İtalya nezdinde girişimde bulunulmasıdır. İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, hâlâ İtalya ile Akdeniz konusunda görüşmeler yapılarak ve birtakım tavizler verilerek Orta Avrupa meselelerinde Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa'nın yanına çekilebileceğini değerlendirmektedir. Bu aşamada İtalya'nın istediği Habeşistan'ı ilhakının hukuken tanınmasıdır ve Chamberlain bu konuda taviz verilmesinden yanadır²⁴¹². Ancak İtalya; 23 Ekim 1936 tarihinde Almanya ile imzaladığı gizli protokolle Roma-Berlin Mihveri'ni meydana getirmiş ve sonrasında 6 Kasım 1937 tarihinde Roma'da Almanya ve Japonya ile imzaladığı anlaşma ile Anti-Komintern Pakt'a dahil olmuştur. Yani İtalya artık geleceğini tamamen Almanya'ya bağlamıştır.

1937 Aralık ayının ortalarında Berlin'e giden Fransız eski başbakanlarından Flandin, Berlin'de Neurath ve Goebbels görüşmelerde bulunmuştur. Flandin'in bu görüşmelerden edindiği intiba, Almanya'nın üç ay içinde Avusturya'yı işgal edeceğidir²⁴¹³.

Nazi Almanya'sının ilhak isteklerine direnmeye çalışan ancak yıkılmakta olan Schuschnigg²⁴¹⁴ Hükûmeti son bir hamle yaparak, bundan sonra "*özgür, bağımsız sosyal*

²⁴⁰⁹ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, C.I, s.458.

²⁴¹⁰ *Ciano's Diplomatic Papers*, s.146. DDI, 8/VII, Belge. 523, 6 Kasım 1937, s.623-627.

²⁴¹¹ "Londra Görüşmeleri Tamamlandı", *Tan*, 1 Aralık 1937.

²⁴¹² Eden, *a.g.e*, s.536.

²⁴¹³ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, C.II, s.456.

adalete dayanan, Hristiyan ve birleşmiş bir Avusturya” istenip istenmediği konusunda bir plebisit yapmaya karar vermiştir.²⁴¹⁵ Başbakan Schuschnigg plebisit yapılması kararını 7 Mart 1938 tarihinde Roma’daki Avusturya askerî ataşesi kanalıyla Mussolini’ye de danışmıştır. Avusturya ataşesi Roma’da 7 Mart 1937 tarihinde iki kez Mussolini ile görüşme yapmış ancak Mussolini tarafından plebisit yapılması konusunda “*bir tavsiyesinin olmadığı*” cevabı verilmiştir.²⁴¹⁶ Schuschnigg hatıralarında, Mussolini’nin bu şekilde Hitler’e “*açık çek*” verdiğini ifade etmektedir.²⁴¹⁷ Mussolini’nin olumsuz görüş belirtmesine karşılık Schuschnigg, 9 Mart 1937 tarihinde yaptığı açıklama ile plebisitin 13 Mart 1937 tarihinde yapılacağını ilan etmektedir.²⁴¹⁸ Hitler, Schuschnigg’in plebisit kararı karşısında oldukça sinirlenecek ve Alman Ordusu’na Avusturya’yı işgal için hazırlanılması emrini verecektir.²⁴¹⁹

Kont Ciano, 10 Mart 1938 tarihinde Berlin’deki İtalyan büyükelçiye Alman makamlarına ve özellikle Hitler’e iletmek üzere bir açıklama göndermekte ve Avusturya krizi boyunca, Avusturya Hükûmeti’nin İtalya’dan bir talepte bulunmadığını, Mussolini’nin Avusturya’nın iç işlerine karışmış görünmek istemediğini ve Başbakan Schuschnigg’in plebisit yapma düşüncesine şiddetle karşı çıkmış olduğunu bildirmektedir.²⁴²⁰

İtalya’nın tepki gösteremeyeceğinden emin olan Hitler, Avusturya’yı işgal ve ilhak etmeye karar vermiş ve bu kararını 11 Mart 1938 tarihinde Prens Philipp Hesse²⁴²¹’yi özel bir temsilci sıfatıyla Roma’ya göndererek Mussolini’ye ilettiği gizli bir mektupla bildirmiştir.²⁴²² Hitler bu mektupta İtalya için net bir sınır belirlediğini ve bu sınırın Brenner olduğunu,

²⁴¹⁴ **Kurt von Schuschnigg (1897-1977):** Avusturya Nazilerinin 25 Temmuz 1934 tarihinde Başbakan Engelbert Dollfuss’u kanlı bir darbe esnasında öldürmeleri sonrasında başbakan olmuştur. Schuschnigg, Almanya’nın Avusturya’yı işgali esnasında 12 Mart 1938 tarihinde Naziler tarafından tutuklanmış ve İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar toplama kamplarında tutulmuştur. Savaş sonunda serbest kalarak ABD’ne göç eden Schuschnigg, Nürnberg mahkemelerinde tanıklık yapacak ve hatıralarını yayımlayacaktır.

²⁴¹⁵ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.I**, s.523.

²⁴¹⁶ **DDI**, Seri 8, Cilt VIII, (1 Ocak-23 Nisan 1938), Belge.276, Dipnot.1, 9 Mart 1937, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma,1999, s.333.

²⁴¹⁷ Kurt von Schuschnigg, **Austrian Requiem**, (Çev. Franz von Hildebrand), G.P.Putnam’s Sons, New York, 1946, s.128.

²⁴¹⁸ “Il Plebiscito in Austria”, **La Stampa**, 10 Mart 1938.

²⁴¹⁹ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.I**, s.525.

²⁴²⁰ **DDI**, 8/VIII, Belge.279, 10 Mart 1937, s.335.

²⁴²¹ **Prens Philipp Hesse (1896-1980):** Prusya’daki Hesse-Nassau bölgesinin başbakanıdır. 1925 yılında Vittorio Emanuele III’ün kızı ile evlenerek İtalya Kralı’nın damadı olmuştur. Nazi Partisi’ne de katılan Hesse, bu özellikleri nedeniyle Hitler ile Mussolini arasında bazı özel haberleşmeleri sağlamıştır. 1943 yılında Mussolini hükûmetten uzaklaştırılınca, İtalya Kralı’nın bu olaydaki tutumu dolayısıyla tutuklanmış ve Flossenbürg toplama kampına gönderilmiştir. Bir süre de Dachau toplama kampında tutulan Hesse, 1945 yılında Alman askerleri tarafından Tyrol’de, aralarında eski Avusturya Başbakanı Shuschnigg’in de bulunduğu bir siyasi grupla birlikte serbest bırakılmıştır.

²⁴²² “Hitler Informed Duce in Advance”, **Evening Star**, 12 Mart 1938.

bundan sonra bunun değişmeyeceğini kaydetmektedir.²⁴²³ Prens Philipp Hesse, Mussolini ile yaptığı görüşmenin sonucunu saat 10.25'te Hitler'e bildirirken, Mussolini'nin her şeyi dostça bir tutum içinde kabul ettiğini bildirmektedir. Bunun üzerine Hitler, Hesse'ye şöyle söylemektedir: “*Mussolini'ye lütfen bunu asla unutmayacağımı söyleyiniz...Asla, asla, asla, ne olursa, iyi ve kötü günde ne olursa olsun...Herhangi bir zor durumda veya tehlikede olursa, bütün dünya ona karşı olsa bile ona yardım edeceğim.*”²⁴²⁴ Mussolini, Hitler'in mektubuna gönderdiği resmî cevapta Hitler'e başarı dilemektedir.²⁴²⁵

Almanya'nın şiddetli baskıları karşısında plebisit kararını iptal etmek zorunda kalan Schuschnigg başbakanlıktan istifa edince Nazi yanlısı Arthur Seyss-Inquart²⁴²⁶ onun yerine geçerek hükûmeti kurmuştur. Seyss-Inquart'ın ilk işi Alman kuvvetlerinin Avusturya'ya gönderilmesini talep etmek olacaktır.²⁴²⁷ 11 Mart gecesinden itibaren Avusturya'ya girmeye başlayan Alman orduları 12 Mart 1938 tarihinde Viyana'yı işgal ederek Avusturya'da kontrolü sağlamış oluyorlardı.²⁴²⁸ Almanya'nın bu hareketi karşısında İngiltere ve Fransa tarafından Almanya'ya verilen protesto notaları Berlin tarafından reddedilmiştir. İtalya ise Avusturya'nın işgali olayı karşısında tarafsızlığını muhafaza etmektedir. Fransa tarafından İtalya'ya müşterek hareket etmek konusunda yapılan teklif ise Mussolini tarafından kabul edilmemiştir.²⁴²⁹ Hitler'in Linz'den Mussolini'ye gönderdiği mesaj tarihi ve ibretlik bir belgedir. Hitler şöyle ifade etmektedir: “*Benito Mussolini Ekselansları, Faşist Konsey Başkanı ve Faşizmin Duce'sine: Asla unutulmayacak!*”²⁴³⁰

²⁴²³ DDI, 8/VIII, Belge.296, 11 Mart 1937, s.344-346. Bu mektup daha sonra gazetelerde yayımlanacaktır. Bkz. “Una Storica Lettera di Hitler a Mussolini”, **Il Popolo d'Italia**, 13 Mart 1938. “Il Testo della Lettera di Hitler al Duce”, **La Stampa**, 14 Mart 1938.

²⁴²⁴ Kirkpatrick, **a.g.e.**, s.359-360. Hitler gerçekten de 25 Temmuz 1943 tarihinde iktidardan uzaklaştırılacak olan Mussolini'yi Eylül 1943 tarihinde bir komando hareketiyle hapis tutulmakta olduğu Gran Sasso'dan kurtararak Almanya'ya getirecektir. Mussolini daha sonra Kuzey İtalya'da, Hitler'in desteği ile “*Repubblica Sociale Italiana-İtalyan Sosyal Cumhuriyeti*” adıyla yeni bir Faşist devlet ve hükûmet kuracaktır. Bkz. Yeter Mengeş, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra Kitap, İstanbul, 2018, s.258-261.

²⁴²⁵ Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.I.**, s.335-337.

²⁴²⁶ **Arthur Seyss-Inquart (1892-1946)**: Avusturyalı Alman milliyetçisi siyasetçidir. Avusturya Nazi Partisi kurucularındandır. Anschluss için çok erken tarihlerden itibaren yaptığı çalışmalarla bilinmektedir. Almanya'nın baskısıyla 11 Mart 1938 tarihinde Kurt von Schuschnigg'in yerine başbakanlığa getirilmiştir. 15 Mart 1938-30 Nisan 1939 tarihleri arasında Ostmark Reich genel valisi olarak görev yaptıktan sonra, 1945'e kadar Almanya'da milletvekili olmuştur. Bu arada devlet bakanlığı ve Hollanda'da Reich Komiseri olarak görev yapmıştır. Hitler'in vasiyetinde dışişleri bakanı olarak yer almaktadır. Nürnberg mahkemelerinde idama mahkûm edilmiş ve 1946'da idam hükmü uygulanmıştır

²⁴²⁷ “Seyss Inquart Chiede al Reich L'invio di Truppe”, **Il Popolo d'Italia**, 12 Mart 1938. “Seyss Inquart Assume Il Potere”, **La Stampa**, 12 Mart 1938. “Yeni Başvekil İşbaşında”, **Tan**, 12 Mart 1938.

²⁴²⁸ “Alman Askeri Viyana'ya Girdi”, **Ulus**, 13 Mart 1938.

²⁴²⁹ “İtalya, Fransa'nın Avusturya'ya Müdahale Teklifini Reddetti”, **Tan**, 13 Mart 1938.

²⁴³⁰ Hitler al Duce”, **La Stampa**, 14 Mart 1938.

13 Mart 1938 tarihinde Seyss-Inquart baskıyla Cumhurbaşkanlığı yetkilerini de eline geçirmiş ve Cumhurbaşkanı Miklas görevden uzaklaştırılmıştır.²⁴³¹ 13 Mart 1938 tarihinde Seyss-Inquart tarafından çıkarılan 5 maddelik bir kanunla; Avusturya'nın "*Ostmark*" adıyla Almanya'nın bir eyaleti haline getirildiği ilan edilmektedir.²⁴³² Hitler 14 Mart 1938 tarihinde merasimle Viyana'ya girmektedir.²⁴³³ Almanya ve Avusturya'da ilhakı meşrulaştırmak için 10 Nisan 1938 tarihinde yapılan Alman tarihinin en geniş katılımlı plebisitlerinde plebisit sorusu şöyledir: "*Liderimiz Adolf Hitler'e ve 13 Mart 1938 tarihinde gerçekleştirilen Avusturya'nın Almanya ile birleşmesine taraftar mısınız?*"²⁴³⁴ Almanya halkının %99,08'i, Avusturya halkının ise %99,75'i ilhak için evet oyu kullanmıştır. Hitler sonuçlardan oldukça memnundur.²⁴³⁵

Il Popolo d'Italia'da yayımlanan makalede, Hitler ve Mussolini'nin insanlık, politika ve tarih için önemli olan karşılıklı telgraflarına değinilmekte ve Büyük Faşist Konsey tarafından alınan tarihi ve gerçekçi karar doğrultusunda İtalya'nın tutumunun "Avrupa adaletine" giden yolda çok önemli bir işleve sahip olduğu belirtilmektedir. Avusturya konusunda Roma-Berlin Mihveri kapsamında İtalya ile Almanya arasında teati edilen telgrafların Avrupa'da barış ve eşitlik için delil teşkil ettiğini belirtmektedir. Avusturya'nın Almanya ile birleşmek istediğini, bunun için yapılacak plebisite Saar'da yapılmış olan plebisit gibi saygı gösterilmesi gerektiği kaydedilmektedir.²⁴³⁶

İtalya için Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı, 1915'ten başlayarak sürdürmüş olduğu Tuna siyasetinin bütünüyle çökmesi anlamına gelmektedir. Avusturya'nın ilhakı sonucunda Almanya ile İtalya Brenner'de sınırdas olmuşlardır ve Hitler, "*Brenner sınırının çiğnenmeyeceği konusunda güvence*" vermektedir. Bu durumun İtalyan kamuoyunda yarattığı rahatsızlık ve İtalyan Kralı'nın Nazizm karşısında uğranılan bu başarısızlıktan hoşnutsuz olmasına karşılık Mussolini'nin bu oldu-bittiyi (*de facto*) kabul etmekten başka bir seçeneği de bulunmamaktadır.²⁴³⁷

Mussolini, 16 Mart 1938 tarihinde İtalyan Faşist Meclisi'nde yapmış olduğu ve İtalya'da meydanlara yerleştirilen hoparlörler ve radyo yayınları ile tüm dünyaya yayımlanan

²⁴³¹ "Says Inkart Avusturya Cumhurreisi", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1938.

²⁴³² L'Austria Fa Oggi Parte del Reich", **Il Popolo d'Italia**, 14 Mart 1938. "L Austria Annessa al Reich", **La Stampa**, 14 Mart 1938. "Alman Devlet Reisi Viyana'da", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1938.

²⁴³³ "Hitler Trionfalmente Accolta Vienna", **Il Popolo d'Italia**, 15 Mart 1938.

²⁴³⁴ **FRUS**, Diplomatic Papers, 1938/I, Belge.466, 16 Mart 1938, s.449-450.

²⁴³⁵ "Almanya ve Avusturya'da Reylerin Yüzde 99,5'i İlhak Lehine", **Akşam**, 11 Nisan 1938. "Majority on Anschluss is Greatest in Career of Fuehrer", **The Evening Star**, 11 Nisan 1938.

²⁴³⁶ La Via Giusta", **Il Popolo d'Italia**, 15 Mart 1938.

²⁴³⁷ Paul Guichonnet, **Mussolini ve Faşizm**, s.83.

önemli konuşmasında; Avusturya meselesinin yeni başlayan bir konu olmadığını, son yirmi yılın olaylarına bakılması gerektiğini, bugün gelinen noktanın mukadder bir gelişme olduğunu, kabaran nehrin “*Versay Antlaşması’nın kâğıttan bentlerini yıkarak aştığını*” belirtmektedir. Mussolini, Avusturya’da meydana gelen son olayların “*Avusturyalıların Anschluss’u karşı derin bir isteği*” olduğunu gösterdiğini beyan etmektedir. Almanya’nın artık İtalya’nın komşusu olmasının bazı mahfiller tarafından korku nedeni olduğunu belirten Mussolini, 80 milyonluk Almanya ile 50 milyonluk İtalya’nın müşterek hudutlarının “*dokunulmaz ve değişmez*” olduğunu belirtmektedir.²⁴³⁸

Muharrem Feyzi Togay, İtalya’nın Habeşistan’da ve Akdeniz’de dış politikasını dilediği gibi yürütebilmek için arkasını Almanya’ya dayamaya karar vermesi sonrasında Avusturya meselesinin halledilmiş olduğunu, Mussolini’nin Avusturya konusunda Fransa’dan yeni taleplerle karşılaşmamak için uçak fabrikalarını ziyaret gerekçesiyle Roma’dan uzaklaşmış olduğunu kaydetmektedir.²⁴³⁹ Ömer Rıza Doğrul, Avusturya konusundaki gelişmelerden sonra ve Mussolini’nin konuşması çerçevesinde Roma-Berlin Mihverinin sağlamlığını sorgulamakta ve sormaktadır: “*İtalya, Avusturya macerasına benzeyen bir maceraya girerse Almanya da aynı şekilde hareket edecek ve İtalya’nın hattı hareketini bütün kuvvetiyle teyit edecek midir?*”²⁴⁴⁰ Ahmet Şükrü Esmer, Mussolini’nin konuşmasının iki amacı olduğunu, bunlardan ilkinin İtalyan kamuoyunun Avusturya’nın Almanya tarafından ilhak edilmesi konusunda teskin edilmesi, diğerinin ise Roma-Berlin Mihverinin eskisi gibi geçerli olduğunu dünyaya ilan etmek olduğunu belirtmektedir. Mussolini’nin Habeşistan savaşı ve devamında izlediği hatalı politika nedeniyle Anschluss’un kolaylaştığını ve İtalya’nın Almanya ile sınırdaş duruma geldiğini, yarın Almanya’nın güneye doğru baskı yapmayacağını Hitler’in vaat edemeyeceğini kaydetmektedir.²⁴⁴¹

4.1.5. Münih Konferansı ve Çekoslovakya’nın Parçalanması

Çekoslovakya, Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda dağılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu toprakları üzerinde Versay Sistemi (Saint-Germain Antlaşması) ile içinde çeşitli etnik gruplardan meydana gelen azınlıkları kapsayan bir devlet olarak kurulmuştur. 1938 yılında 15 milyon nüfusa sahip olan Çekoslovakya’da Rutenyalı, Macar, Polonyalı ve Romen azınlıklara ilave olarak Südetland bölgesinde 3,2 milyon Alman yaşamaktadır. Çekoslovakya tarafından azınlık hakları için birtakım düzenlemeler yapılmış olmakla birlikte,

²⁴³⁸ “Mussolini Precisa”, *Il Popolo d’Italia*, 17 Mart 1938. “Mussolini”, *The Evening Star*, 16 Mart 1938.

²⁴³⁹ Muharrem Feyzi Togay, “Tek Bir Alman Milleti”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1938.

²⁴⁴⁰ Ömer Rıza Doğrul, “Mussolini’nin Nutku”, *Tan*, 18 Mart 1938.

²⁴⁴¹ Ahmet Şükrü Esmer, “Mussolini’nin İzahı”, *Ulus*, 19 Mart 1938.

Çekoslovakya’da yaşayan Almanlar’ın gözünün Berlin’e, Polonyalılar’ın Varşova’ya ve Macarlar’ın Budapeşte’ye dönük olması ülkede millî birliğin sağlanmasını zorlaştıran temel unsur olmaktadır.

Çekoslovakya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulmuş olması ve Polonya ve Macaristan’ın toprak taleplerinden duyduğu endişe nedeniyle, Dışişleri Bakanı Eduard Beneş’in çabalarıyla, 1921’de Yugoslavya ile 1922’de Romanya ile ikili antlaşmalar imzalamıştır. Yugoslavya ile Romanya arasında 1921’de antlaşma imzalanmış olmasıyla Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya arasında Küçük Antant adıyla üçlü bir anti-revizyonist blok meydana getirilmiştir.²⁴⁴² Almanya’ya karşı bir blok oluşturmak isteyen Fransa; 25 Ocak 1924 tarihinde Çekoslovakya, 10 Haziran 1926 tarihinde Romanya ve 11 Kasım 1927 tarihinde Yugoslavya ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalayarak Küçük Antant ile kendisi arasında bağlantı meydana getirmiştir. Küçük Antant, 16 Şubat 1933 tarihinde Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan antlaşma ile devamlı hale getirilmiştir.²⁴⁴³ Diğer yandan, Almanya’nın Doğu’ya doğru genişleme emellerini dizginlemek isteyen Sovyetler Birliği ile Çekoslovakya arasında 16 Mayıs 1935 tarihinde bir ittifak antlaşması yapılmıştır.²⁴⁴⁴

Avusturya konusunu kendi yöntemleriyle halleden ve Batı dünyasından korktuğu tepkileri almayan Hitler ve Nazi Almanyası’nın Avusturya’dan sonraki hedefi çok açık bir şekilde ifade edildiği gibi Çekoslovakya’nın tamamıdır.²⁴⁴⁵ Bunu temin etmek maksadıyla Hitler Çekoslovakya’nın tamamını ele geçirmek için Alman azınlığı meselesini bir enstrüman olarak kullanmak niyetindedir. Almanya ile birleşmek isteyen Südetland Almanları ise özellikle Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesi ve Anschluss sonrasında milliyetçi eğilimlerini giderek arttırmaktadırlar. Bu koşullarda Südetler meselesi Nisan 1938 tarihinden itibaren tekrar alevlenmeye başlayacaktır.

Almanya’nın Çekoslovakya’ya müdahalesini önlemek için Fransa, İngiltere ile iş birliği başlatmak istemektedir. Buna karşılık Neville Chamberlain tarafından, 24 Mart 1938 tarihinde Avam Kamarası’nda; İngiltere’nin savaş istemediğini, sadece Fransa ve Belçika’nın topraklarına bir tecavüz olursa askerî yardım yapacağını, Almanya ile Çekoslovakya arasındaki sorunların barış yoluyla çözülmesi tarafında olduğunu belirten bir konuşma

²⁴⁴² Küçük Antant’ın kuruluş ve gelişmesi ile ilgili olarak bkz. **Survey Of International Affairs, 1920-1923**, (Ed. Arnold J. Toynbee) Oxford University press, Londra, 1927, s.278-303.

²⁴⁴³ “Küçük İtilaf Misakı Dün İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1933.

²⁴⁴⁴ Sipols, Haalamof, **a.g.e**, s.48,49.

²⁴⁴⁵ **Hitler Kitabı**, s.31.

yapmıştır.²⁴⁴⁶ Bu konuşma Almanya'nın Çekoslovakya konusundaki eylemlerinin engellenme ümitlerini ortadan kaldıracaktır.

Bu dönemde Hitler, Göring ve Ribbentrop gibi üst düzey Nazilerden meydana gelen kalabalık bir heyet ve gazeteci ordusu ile 4-10 Mayıs 1938 tarihlerinde İtalya'yı ziyaret etmektedir.²⁴⁴⁷ Bu ziyarette ele alınan konulardan birisi de Çekoslovakya meselesi olacaktır. Görüşmelerde Ribbentrop, Almanya'nın Südetland meselesinde silaha başvurma niyetinde olmadığını ifade ederken İtalyan tarafı bu konuya gereken ilgiyi göstermemekte ve krizi küçümsemektedir. İtalya'nın bu yaklaşımının altında Çekoslovakya'nın Fransa ve Sovyetler Birliği ile mevcut anlaşmalarının da rolü olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁴⁸

İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya konusunda tam bir iş birliği yapamamaları ve İngiltere'nin sorunu barışçı yöntemlerle çözme yaklaşımı Almanya'yı caydırabilecek özelliklere sahip olmadığından kriz giderek tırmanacaktır. Hitler 28 Mayıs 1938 tarihinde Wehrmacht'ın yüksek rütbeli subayları ile yaptığı toplantıda Çekoslovakya'yı işgal için planlama ve hazırlıkların tamamlanması emrini vermekte ve işgalin en geç 2 Ekim'de tamamlanmasını öngörmektedir. Hitler toplantıda düşüncesini şöyle açıklamaktadır: *“Çekoslovakya'nın haritadan silinmesi benim sarsılmaz kararımdır.”*²⁴⁴⁹ Hitler Nürnberg Nazi Kongresi'nin kapanışında, 12 Eylül 1938 tarihinde yaptığı konuşmada; Südet Almanları haklarını alamazlarsa bunun Almanya tarafından temin edileceğini belirtmektedir.²⁴⁵⁰ Hitler'in bu konuşmasından sonra Südetland'da bir ayaklanma başlamış, Çekoslovak Hükûmeti sıkıyönetim ilan ederek bu ayaklanmayı bastırmaya başlamış ve Südet Almanları plebisit istemeye başlamıştır.

The Times-News'da yer alan bir makalede; Hitler'in bu konuşmasının Avrupa'da tansiyonun yükselmesine neden olduğu, Sudetland'da yaşayana 3,2 milyon Alman kökenli Çekoslovakya vatandaşının Avusturya'da yapıldığı gibi bir plebisit yapılarak Almanya'ya katılmak isteyip istemediklerinin sorulmasının Çekoslovakya Hükûmeti'nin reddetmesi sonrasında korkuların arttığı belirtilmektedir.²⁴⁵¹

²⁴⁴⁶ “İngiliz Başvekilin Nutku”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1938.

²⁴⁴⁷ “Hitler Stasera a Roma”, **Il Giornale d'Italia**, 4 Mayıs 1938. “Mussolini e Hitler”, **Il Giornale d'Italia**, 5 Mayıs 1938.

²⁴⁴⁸ **DDI**, Seri.8, Cilt.IX, (24 Nisan-11 Eylül 1938), Avvertenza, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 2001, s.IX-XI.

²⁴⁴⁹ William L.Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, (Çev. Rasih Güran), İnkılâp yay., 2002, İstanbul, s.467.

²⁴⁵⁰ Il Fuehrer Preciserà Stasera L'Atteggimento della Germania”, **Il Giornale d'Italia**, 13 Eylül 1938. “Hitler Alman Menfaatlerini Asla Ezdirmeyeceğini Söyledi”, **Akşam**, 13 Eylül 1938.

²⁴⁵¹ Fuehrer's Address Fails to Start Armies Marching”, **The Times-News**, 13 Eylül 1938.

Südetland sorununda bir uzlaşma sağlamak isteyen İngiltere Başbakanı Chamberlain, izlemekte olduğu “Yatıştırma Politikası’na”²⁴⁵² uygun bir hareket tarzı olarak, Hitler ile 15 Eylül 1938 tarihinde Berchtesgaden’de sadece bir çevirmenle birlikte baş başa üç saat süren bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmeye Chamberlain hayatında ilk defa olmak üzere uçak yolculuğu yaparak gelmiştir²⁴⁵³. Chamberlain hatıratında görüşme esnasında durumun düşündüğünden çok daha kritik olduğunu tespit ettiğini belirtmektedir.²⁴⁵⁴

Mussolini, 17 Eylül 1938 tarihinde yanında bakanlardan Ciano, Starace ve Alfieri olduğu halde "Camicia Nera" torpido muhribiyle Trieste’ye gelmiş ve halk tarafından büyük bir tezahüratla karşılanmıştır. Piazza dell’Unita d’Italia’da toplanan 150.000 insan karşısında yaptığı konuşmada Mussolini; Çekoslovakya meselesinde bir çatışma çıkarsa İtalya’nın yer alacağı mevzii şimdiden belirlemiş olduğunu, olayların bir çığın baş döndürücü akıp gidişi gibi bir mahiyet alabileceğini, bunun için karışıklık ve ihtilatlardan kaçınmak isteniyorsa, hızlı hareket etmek gerektiğini, Hitler ile görüşmek üzere giden Chamberlain’ın da bunun farkında olduğunu, Çekoslovakya’da yaşayan bütün etnik gruplar için plebisit yapılması gerektiğini ifade etmektedir.²⁴⁵⁵

Chamberlain, Londra’ya döndükten sonra 18 Eylül 1938 tarihinde Fransız Başbakanı Daladier ve Dışişleri Bakanı Bonnet ile bir araya gelerek Çekoslovakya’nın durumunu değerlendirmişlerdir. Toplantı sonucunda varılan karar şu olacaktır: Nüfusunun %50’den fazlası Alman olan Südetland topraklarının plebisit yapılmadan Almanya’ya verilmesi ve Çekoslovakya’nın yeni sınırlarının “*tahrik edilmemiş bir saldırıya karşı*” İngiltere ve Fransa

²⁴⁵² **Yatıştırma Politikası (Appeasement Policy):** İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kabul edilmiş olan bir politik deyimdir. “*Saldırganlık karşısında çatışma ve anlaşmazlığın nedenlerini ortadan kaldırarak gerilimi azaltmak*” olarak tanımlanmaktadır. Bkz. **Websters New World Dictionary and Thesaurus**, 2. Ed., New York, 2002, s.27-28. İngiliz hükümetleri tarafından 1929-1940 yılları arasında tatbik edilen, Faşist İtalya ve Nazi Almanyası’na karşı barışın korunması için siyasal ve ekonomik tavizler verilmesi yoluyla tatmin edilmesine dayanan dış politika anlayışıdır. Bu politika Ramsay MacDonald (1929-1931), Stanley Baldwin (1935-1937) ve en önemlisi Neville Chamberlain (1937-1940) tarafından uygulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte İngiltere Başbakanı Chamberlain ile özdeşleşen bu politika, Hitler’in asıl hedefinin Sovyetler Birliği olduğunu ve Çekoslovakya’yı elde ettikten sonra başka bir talepte bulunmayacağını farz ve kabul etmektedir. Yatıştırma Politikasına göre, İngiltere’nin ekonomik olarak iyileştirilmesi silahlanmadan önce gelmektedir. Bu politika Münih Konferansı’nda Fransa’nın Almanya karşısında dirençsiz kalması ve Çekoslovakya’nın feda edilmesine neden olmakla eleştirilmektedir. Bkz. Simon Peaple, (Seri Editörleri: Martin Collier ve Erica Lewis), **European Diplomacy, 1870-1939**, Heinemann, Oxford, 2002, s.197. Jeffrey Record, “*Appeasement: A Critical Evaluation Seventy Years On*”, **The Origins of Second World War**, (Ed.Frank McDonough), Continuum International press, London, 2011, ss.223-237. Ayrıca bkz. **Türk Dış Politikası**, (Ed.Baskın Oran), C.I, s.408

²⁴⁵³ Chamberlain bundan sonra Hitler ile 22-23 Eylül 1938 tarihinde Godesberg’te tekrar görüşme yapacaktır. Bu görüşmelerde bulunan çevirmen Paul Schimdt hatıratında görüşmeleri detaylarını vermektedir. Bkz. Paul Schimdt, **Hitler’s Interpreter, The Secret History of German History, 1935-1945**, (Ed. R.H.C.Steed), William Heinemann Ltd, Londra, 1951, s.91-94, s.96-102.

²⁴⁵⁴ Feiling, **The Life Of Neville Chamberlain**, s.367.

²⁴⁵⁵ ” Mussolini Çekoslovakya’da Bütün Milletler İçin Plebisit İstiyor”, **Akşam**, 19 Eylül 1938.

tarafından garanti edilmesi.²⁴⁵⁶ Baskılar karşısında Çekoslovak Hükûmeti tarafından 20 Eylül akşamı planın prensip olarak kabul edildiği ve müzakerelerin devam etmesi gerektiği açıklaması yapılmıştır.²⁴⁵⁷ Çekoslovak Hükûmeti tarafından sonradan yayımlanan resmî bildiride şu ifade yer alacaktır: “Yapılacak bir şey kalmamıştı, çünkü yalnız başımıza bırakılmıştık.” Cumhurbaşkanı Beneş ise durumu şöyle özetlemektedir: “Görülmemiş bir ihanete uğradık.”²⁴⁵⁸

Mussolini, 18 Eylül’de Treviso’da yaptığı konuşmada; Çekoslovakya’nın bugünkü nazik durumunun nedeninin bu memleketin bünyesinde değişik etnik gruplar olan “Südet Almanları-Çek-Polonyalı-Romen-Slovak” olduğunu belirtmekte, teşebbüsü yapan Chamberlain’ın gemiyi barış limanına sevk etmek üzere bulunduğunu, Çekoslovak Hükûmeti’nin Paris ve Londra’nın tekliflerini kabul etmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁴⁵⁹ Bu konuşmadan sonra 22 Eylül 1938 tarihinde Roma’da gerçekleşen Kont Ciano-Mackensen görüşmesinin tutanağında; Mackensen tarafından Hitler’in uluslararası ortamda verdiği destekten dolayı Mussolini’ye müteşekkir bulunduğu ve minnettarlığını ifade ettiği görülmektedir.²⁴⁶⁰

Mussolini, 24 Eylül 1938 tarihinde Padova’da yaptığı konuşmada; Çekoslovakya Hükûmeti’ni Sovyet dostu olarak nitelendirmekte ve Almanya’nın haklı istekleri karşısında almış oldukları savaşçı tavrı eleştirmektedir. Almanya’nın “yüksek ılımlılık girişimi” göstererek Prag Hükûmeti’ne 1 Ekim 1938 tarihine kadar süre vermiş olduğunu belirten Mussolini, Prag Hükûmeti tarafından bunun kabul edilmemesinin milyonlarca Avrupalının birbiriyle savaşmasına neden olabileceğini, bunun caniyane bir eylem olacağını belirtmektedir. Mussolini, diğer yandan İtalya’nın her türlü ihtimale karşı hazır bulunduğunu da eklemektedir.²⁴⁶¹ Attolico 24 Eylül’de Ciano’ya gönderdiği raporunda; bu konuşmanın Ribbentrop tarafından “*fabelhaft*-mükemmel” olarak değerlendirildiğini ve Mussolini’ye özel teşekkür iletilmesini istediğini belirtmektedir.²⁴⁶²

Hitler tarafından görevlendirilmiş olan Prens Philipp Hesse, 25 Eylül 1938 tarihinde Hitler’in özel mesajını Mussolini’ye getirmiştir. Bu görüşmede Hesse, Hitler’in;

²⁴⁵⁶ “İngiliz ve Fransız Nazırlar Bir Plan Hazırladılar”, **Akşam**, 19 Eylül 1938.

²⁴⁵⁷ “Çekoslovakya Parçalanıyor Mu?”, **Ulus**, 21 Eylül 1938.

²⁴⁵⁸ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.499.

²⁴⁵⁹ La Parola del Duce”, **Il Popolo d’Italia**, 19 Eylül 1938. “Musolini’nin Yeni Bir Nutku”, **Ulus**, 22 Eylül 1938.

²⁴⁶⁰ **DDI**, Seri 8, Cilt X, (12 Eylül-31 Aralık 1938), Belge. 108, 22 Eylül 1938, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 2003, s.103.

²⁴⁶¹ “Il Discorso di Padova”, **Il Popolo d’Italia**, 25 Eylül 1938.

²⁴⁶² **DDI**, 8/X, Belge.134, 24 Eylül 1938, s.124-125.

Çekoslovakya krizinin çözümünde İngiltere ve Fransa'nın hareket etmeyeceğini düşündüğünü, 1 Ekim'e kadar Prag'ın ultimatoma şartlarını kabul etmemesi halinde, Almanya'nın Çekoslovakya'yı haritadan sileceğini aktarmaktadır. Mussolini, Fransa'nın müdahale etmeyeceğini çünkü İngiltere'nin yardım etmeyeceğini, çatışmanın genelleşmesi ve İngiltere'nin müdahale etmesi halinde ise İtalya'nın Almanya'nın yanında yer alacağını belirtmektedir.²⁴⁶³

Hitler 26 Eylül 1938 akşamı Sportspalast'da yaptığı konuşmada; kalabalığın çılgınca alkışları arasında, 1 Ekim'de Sudetland'ı alacağını belirtmektedir. Bunun "*Almanya'nın Avrupa'daki son toprak talepleri*" olduğunu ifade eden Hitler, Almanya'nın gerekirse bütün dünyaya karşı harp etmeye hazır olduğunu kaydetmekte ve İngiltere Başbakanına çabalarından dolayı teşekkür etmeyi de unutmamaktadır.²⁴⁶⁴ Bu konuşmayı bir gazeteci olarak Hitler'in hemen üzerindeki locadan izleyen William L.Shirer, Hitler'in bu konuşma esnasında o güne kadar görülmemiş bir biçimde isteri nöbeti şeklinde kendinden geçtiğini belirtmektedir.²⁴⁶⁵

Chamberlain, 27 Eylül 1938 tarihinde gece 20.30'da İngiliz halkına yaptığı radyo konuşmasında şöyle söylemektedir: "*Çekler için bir imparatorluğu tamamen bir savaşa sokamayız! Fakat, eğer bir millet dünyaya zorla hâkim olmak isterse ona karşı koymak gerekir! Siperler kazmamız ne kadar korkunç, garip ve inanılmaz bir şey...Neden? Çünkü hiç tanımadığımız uzak bir ülkenin halkı arasında bir kavga çıkmış.*"²⁴⁶⁶ Chamberlain, Alman, Çekoslovak, İngiliz Fransız ve İtalyan temsilcilerden meydana getirilecek bir konferans toplanmasını ve çözüm bulunması için girişimde bulunması talebiyle Mussolini'ye özel bir mektup göndermektedir. Feiling'e göre; Chamberlain aslında Akdeniz barışçılığından faydalanmaya çalışmaktadır. İspanya'da General Franco, olası bir Avrupa harbinde tarafsızlığını açıklamıştır. Mussolini ise bir Alman zaferine yardım etmek istemeyecek ancak Çekoslovakya krizinden bazı avantajlar elde etmek isteyecektir. Chamberlain mektubunda Mussolini'ye şöyle yazmaktadır: "*Halklarımızı savaş dışında tutacak teklifimin kabul edilmesi için siz ekselanslarının Alman başbakanını bilgilendirip teşvik edeceğine güveniyorum.*"²⁴⁶⁷

²⁴⁶³ **Ciano's Hidden Diary, 1937-1938**, (Çev. Andreas Mayor), E.P.Dutton & Co. Inc., New York, 1953, s.161. Ayrıca bkz. **DDI**, 8/X, Belge.134, Dipnot.3, 24 Eylül 1938, s.125.

²⁴⁶⁴ "Hitler Diyor ki: Bütün Dünyaya Karşı Harbetmeye Hazırız", **Akşam**, 27 Eylül 1938. "Korkunç Gün Yaklaşıyor", **Ulus**, 27 Eylül 1938.

²⁴⁶⁵ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.507-508.

²⁴⁶⁶ "Çemberlain Dün Bir Nutuk Verdi", **Ulus**, 28 Eylül 1938.

²⁴⁶⁷ Feiling, **a.g.e**, s.372-373.

Mussolini, 26 Eylül 1938 tarihinde Verona'da 100.000 kişinin önünde yaptığı konuşmada; Südetland meselesinin halledilmesi için birkaç günlük sürenin daha olduğunu, Avrupa'nın "*Prag'ın kokmuş yumurtasını pişirmek*" için kendisini tehlikeye atacağını zannetmediğini ifade etmektedir.²⁴⁶⁸

İngiliz Büyükelçi Drummond, 28 Eylül saat 10.00'da Kont Ciano ile yaptığı acil bir telefon görüşmesinde İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin Sudetland'ın Almanya'ya verilmesi konusunda garanti verdiklerini, Duce'nin Führer ile görüşerek durumu açıklamasını ve askerî hareketin yapılmasına ihtiyaç olmayacağını bildirmektedir.²⁴⁶⁹

Mussolini saat 11.00'de Berlin Büyükelçisi Bernardo Attolico'yu telefonla aramakta aralarında şöyle bir telefon konuşması geçmektedir:

Mussolini: "*Duçe konuşuyor. Sesimi işitiyor musunuz?*"

Attolico: "*Evet. İşitiyorum.*"

Mussolini: "*Başbakandan hemen bir randevu isteyiniz. İngiliz Hükûmeti'nin benden Südetland konusunda aracılık yapmamı istediğini kendisine söyleyiniz...Benim ve Faşist İtalya'nın kendisini desteklediğimizi Başbakana bildiriniz. Karar kendisine aittir. Ama lütfen benim teklifi kabulden yana olduğumu kendisine söyleyiniz. İşitiyor musunuz?*"

Attolico: "*Evet. İşitiyorum.*"

Mussolini: "*Haydi öyleyse koşun!*"²⁴⁷⁰

Nefes nefese ve başında şapkası olmaksızın Alman başbakanlık binasına koşturan Attolico'nun, Mussolini'nin mesajını Hitler'e iletmesi sonrasında kısa bir tereddütten sonra rahat bir nefes alan Hitler, Mussolini'nin teklifini kabul etmiş ve Alman seferberliğini durdurarak bu konuda öncelikle Mussolini ile istişarede bulunacağını belirtmiştir. Bu görüşmede bulunan Schimdt, Mussolini'nin tavsiyesinin Hitler üzerinde önemli bir etki yarattığını belirtmektedir.²⁴⁷¹ Bundan sonra Roma ile Berlin arasında hızlı bir telefon trafiği başlayacaktır.²⁴⁷² Böylece Hitler, öncelikle Mussolini ile mutabakat sağlayarak, 29 Eylül'de Münih'te; İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın katılımıyla bir konferans yapılmasını kabul edecektir. Chamberlain'in teşebbüsü, Mussolini'nin arabuluculuğu ve Hitler'in daveti üzerine bu konferansın toplanacağını duyulmasıyla dünyada Çekoslovakya hariç olmak üzere genel bir memnuniyet vardır.²⁴⁷³ Başkan Roosevelt'in Chamberlain'a gönderdiği mesaj

²⁴⁶⁸ "Il Discorso di Verona", **Il Popolo d'Italia**, 27 Eylül 1938.

²⁴⁶⁹ Kirkpatrick, **a.g.e.**, s.381.

²⁴⁷⁰ Allen Welsh Dulles, **Germany's Underground**, Greenwood press, Westport, 1978, s.46.

²⁴⁷¹ Schimdt, **a.g.e.**, s.107-108.

²⁴⁷² Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.521-522.

²⁴⁷³ "Yeniden Taze Bir Sulh Havası Esiyor", **Ulus**, 29 Eylül 1938.

ise oldukça kısadır: “*Good man-Aferin.*”²⁴⁷⁴ Bu arada konferans için Londra, Paris ve Roma’ya davetiyeler gönderilirken, Prag ve Moskova bunun dışında tutulmaktadır.²⁴⁷⁵

İtalyan basınında Mussolini’nin Avrupa’yı bir felaketten kurtardığı, Hitler’in Mussolini’nin kişisel girişimi neticesinde Alman ordusunu durdurduğu, yeni Avrupa’nın Mussolini’nin ilan ettiği şekilde yükselmesi gerektiği haber ve yorumları yapılmaktadır.²⁴⁷⁶

Ahmet Şükrü Esmer, Chamberlain’ın bu sefer başarılı olabileceğini ancak bunun sebebinin Mussolini’nin de konferansta yer alması olduğunu, Mussolini’nin Hitler üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğunu ifade etmektedir²⁴⁷⁷.

Almanya ve Fransa tarafından Südetland sorunundan özellikle uzak tutulmaya çalışılan Mussolini, böylece yüzyılın toplantısına mediyatör-arabulucu olarak görev almak üzere Münih’e gitmektedir. Aslında Chamberlain barışı kurtarmak için verilecek son kurban olan Çekoslovakya’yı yutmak üzere olan diktatöre karşı cepheyi genişletmemek için İtalya’yı bu krize dahil etmek istememektedir.²⁴⁷⁸

Münih Konferansı 29 Eylül saat 12.45’te Führerhaus (Braunhouse) adı verilen binada; Hitler, Ribbentrop; Daladier, Alexis Leger; Mussolini, Ciano; Chamberlain, Horace Wilson’ın katılımı ile başlamıştır. Konferans esnasında dört liderden başka tercüman Paul Schmidt de bulunmaktadır. Konferansta Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği temsil edilmemekte, Çekoslovak Heyeti, yakın bir otelde bekletilmektedir. Konferansta hemen hiçbir münakaşa meydana gelmediği, sadece Hitler’in Çekoslovakya aleyhine uzun bir konuşma yapması üzerine Daladier tarafından itiraz edilmiş olduğu bilinmektedir. Paul Schimdt hatıratında on üç saat süren konferans boyunca dört dilden çeviriler yaptığını, Daladier ve Chambelain’in önemsiz konular üzerinde konuştuklarını, Daladier’in çoğunlukla sessiz kaldığını ifade etmektedir.²⁴⁷⁹ Konferans esnasında Mussolini; İngilizce, Fransızca ve Almanca bilmesi nedeniyle bir “mediyatör-arabulucu” rolü oynamıştır. Hitler ise sadece Almanca bildiğinden böyle bir rol oynayamayacaktır. Konuşma sırası geldiğinde Mussolini; “*soruna pratik bir çözüm bulmak maksadıyla*” beraberinde yazılı olarak getirdiği beş maddelik bir plan içeren

²⁴⁷⁴ Robert Dallek, **Franklin D.Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945**, Oxford University press, New York, 1995, s.166. Kirkpatrick, **a.g.e**, s.382.

²⁴⁷⁵ Alan Bullock, **Hitler, A Study in Tyranny**, Harper &Row, New York, 1964, s.467.

²⁴⁷⁶ “Mussolini, Hitler, Chamberlain e Daladier”, **Il Messaggero**, 29 Eylül 1938.

²⁴⁷⁷ Ahmet Şükrü Esmer, “Bir Teşebbüs Daha”, **Ulus**, 29 Eylül 1938.

²⁴⁷⁸ Santi Corvaja, **Hitler and Mussolini, The Secret Meetings**, Enigma Books, New York, 2001, s.91-93.

²⁴⁷⁹ Schimdt, **a.g.e**, s.110-112.

memorandumu ortaya çıkarmış ve bundan sonra görüşmeler bu teklif üzerinden devam etmiştir.²⁴⁸⁰

Duce'nin toplantıda sanki kendi teklifi gibi ortaya sürdüğü “İtalyan Teklifleri” aslında bir gün önce Alman diplomatlar tarafından kaleme alınmış ve Hitler'in onayından sonra Attolico'ya verilerek Roma'ya iletilen belgeye dayanmaktadır.²⁴⁸¹ Mussolini, Attolico tarafından Roma'ya iletilen bu planı, Münih'e gelirken Hitler ile trende yaptıkları görüşme esnasında kendisine verilen Alman isteklerini, İngiliz-Fransızların bu konudaki taleplerini, Macaristan ve Polonya'nın Çekoslovakya üzerindeki isteklerini dikkate alarak, Münih Konferansı başlamadan önceki kısa bir sürede beş maddelik taslak bir plan halinde hazırlamıştır.²⁴⁸² Ciano hatıratında İtalyan tekliflerinin İtalyan Büyükelçi tarafından telefonla kendilerine bildirilmiş olan Alman istekleri olduğunu kaydetmektedir.²⁴⁸³ Allan Bullock ise Mussolini'nin müdahalesinin çarkı tersine çevirdiğini belirtmektedir²⁴⁸⁴.

Mussolini tarafından hazırlanan “İtalyan Teklifleri”nin içerdiği beş maddelik planda; Südetland'ın mevcut tüm askerî ve sanayi tesisleri ile Almanya'ya verilmesi prensip olarak kabul edilmekte, devir işlemlerinin 10 Ekim 1938 tarihine kadar tamamlanması öngörülmektedir. “İtalyan Teklifleri”nde ayrıca dört ülke temsilcilerinden meydana getirilecek bir komisyon tarafından Südetland ile ilgili bekleyen tüm sorunlar ile ilgilenmesi ve ayrıca Macar ve Polonya azınlıkları meselesinin de ele alınması yer almaktadır.²⁴⁸⁵ “İtalyan teklifleri”nin, Hitler tarafından daha önce 23 Eylül 1938 tarihinde “Godesberg Ultimatomu” ile Chamberlain'a iletilen ancak İngiltere, Fransa ve Çekoslovakya tarafından reddedilen tekliflerine oldukça benzemekte olmasına rağmen İngiliz ve Fransız temsilciler tarafından uygun bulunarak kabul edilmiş olması şaşırtıcıdır.²⁴⁸⁶

30 Eylül sabahı yayımlanan resmî tebliğde saat 01.00'da dört devlet arasında anlaşmanın imzalandığı belirtilmekte ve anlaşma metni yayımlanmaktadır.²⁴⁸⁷ Münih Konferansı'nda alınan kararlar sonucunda, Mussolini'nin taslağı ile aynı anlama sahip olan ancak 8 madde, 3 ek, 1 adet deklarasyon olarak düzenlenen anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma kapsamında İngiltere ve Fransa “Çekoslovakya devletinin yeni sınırları için

²⁴⁸⁰ Feiling, **a.g.e.**, s.377.

²⁴⁸¹ Schimdt, **a.g.e.**, s.111. Bullock, **a.g.e.**, s.468.

²⁴⁸² Corjava, **a.g.e.**, s.99. Kirkpatrick, **a.g.e.**, s.384.

²⁴⁸³ **Ciano's Hidden Diary**, s.167.

²⁴⁸⁴ Bullock, **a.g.e.**, s.428.

²⁴⁸⁵ Corjava, **a.g.e.**, s.100-101. Burada yeni olan konu Mussolini tarafından Polonya ve Macar azınlıkları konusunun da anlaşmaya eklenmiş olmasıdır. Bu durum Hitler tarafından şaşkınlıkla karşılanacaktır.

²⁴⁸⁶ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.529.

²⁴⁸⁷ “L'Accordo Raggiunto”, **Il Popolo d'Italia**, 30 Eylül 1938. Il Comunicato Ufficiale”, **Il Popolo d'Italia**, 30 Eylül 1938.

kışkırtılmayan bir saldırıya karşı garanti” vermişlerdir. İtalya ve Almanya ise Polonyalı ve Macar azınlıklarla ilgili konular çözümlendikten sonra “yeni sınırlar için garanti” vereceklerdir.²⁴⁸⁸ Bu koşullar Almanya bakımından oldukça ileri bir kazanım anlamına gelmektedir.²⁴⁸⁹ Alman askerleri vakit geçirmeden 1 Ekim 1938’de saat 01.00’den itibaren işgale başlamışlardır.²⁴⁹⁰ Hitler bu antlaşmayı hiçbir zaman tam bir başarı olarak kabul etmeyecek hatta bir yarı-yenilgi olarak görecektir. Hitler’in istediği askerî bir zaferle Prag’a kadar gitmektir. Yaklaşık bir yıl sonra Polonya’yı işgali başlamadan önce şöyle söyleyecektir: “Umarım bu sefer bir ‘soyтары’ benim planlarımı bozmaz.”²⁴⁹¹

Çekoslovakya, iki milyona yaklaşan mevcudu ve modern teçhizata sahip bir ordusu, Almanya sınırında oldukça güçlü istihkâmlar ile savaş ekonomisini destekleyecek güçlü ve modern bir sanayiye sahip olmasına rağmen bu gücü kullanacak bir siyasi iradedden yoksun olmasının ve dış politikasını başka bir büyük devlete yani Fransa’ya bağlamış olmasının bedelini ağır bir şekilde ödemektedir.

Bu anlaşma sonucunda 250.000 Alman ve 800.000 Çek-Slovak’ın yaşadığı 28.000 km² arazi üzerindeki tüm zenginlikleri, sanayi tesisleri, askerî altyapısı ile, besi hayvanları dahil, Almanya’ya verilmiş oluyordu. Diğer yandan Polonya ve Macaristan, Münih kararları doğrultusunda Çekoslovakya’dan yaklaşık 400.000’i Çek ve Slovak olmak üzere toplam 1.000.000 kişinin yaşamakta olduğu toprak parçalarını alacaklardır. Anlaşmada belirtilen plebisitler hiçbir zaman yapılmayacağı gibi, İtalya ve Almanya tarafından kalan Çekoslovak toprakları için garanti de verilmeyecektir. Zaten İngiltere ve Fransa da vermiş oldukları garantilere sahip çıkmayacaklardır.²⁴⁹²

Chamberlain, Münih’ten ayrılmadan önce 30 Eylül 1938 tarihinde Hitler ile bir görüşme yapacak ve iki ülke arasında bir ikili deklarasyon imzalanacaktır.²⁴⁹³ Bu deklarasyonda, “Alman-İngiliz ilişkilerinin Avrupa barışı için belirleyici bir öneme sahip olduğu” tüm dünyaya duyurulmakta ve tarafların Münih Anlaşması’nı “*halklarımızın bir daha asla birbirlerine karşı savaşmama arzusunun bir simgesi olarak görmekte olduklarını*” ilan etmektedir.²⁴⁹⁴ Chamberlain Londra’ya mutlu bir insan olarak dönmüştür. Hava alanında elinde Hitler ile imzaladıkları deklarasyonu sallayarak “*barışın bir ömür boyu kurtarıldığını*”

²⁴⁸⁸ DDI, 8/X, Belge.190, 29 Eylül 1938, s.174-175.

²⁴⁸⁹ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II*, s.582. Shirer, *Nazi İmparatorluğu, C.II*, s.532. Bullock, *a.g.e.*, s.469.

²⁴⁹⁰ “Alman Askeri Südet Toprağına Girdi”, *Ulus*, 1 Ekim 1938.

²⁴⁹¹ Corvaja, *a.g.e.*, s.104.

²⁴⁹² Shirer, *Nazi İmparatorluğu, C.II*, s.532.

²⁴⁹³ “İngiltere ve Almanya Bundan Böyle Harp Etmeyecekler”, *Kurun*, 1 Ekim 1938.

²⁴⁹⁴ *Hitler Kitabı*, s.39.

söylemektedir. İngiliz halkı kendisini coşkuyla karşılamaktadır. Chamberlain, son gelişmeler hakkındaki gerçek kanaatini ise hava alanından kalabalığın içinde şehre giderken yanında oturmakta olan Dışişleri Bakanı Halifax'a şöyle ifade edecektir: “*Bütün bunların ömrü üç aydır.*”²⁴⁹⁵

İngiltere’de Münih Antlaşması konusunda değişik düşüncelere sahip olan insanlar da vardır. İngiliz deniz kuvvetlerinden sorumlu olan Amirallik Birinci Lordu Duff Cooper antlaşmayı uygun bulmayarak istifa etmiştir. Winston Churchill, 5 Ekim 1938 tarihinde Avam Kamarası’nda Münih Antlaşması’nın görüşüldüğü oturumda yaptığı konuşmada; artık Hitler’e “*Tuna havzasından Karadeniz’e oradan Türkiye’ye, petrol ve hububat kaynaklarına uzanan yolun*” açıldığını belirtmektedir. Churchill “*mutlak ve kesin hezimete uğradık*” demekle, bu hatalı siyasetin neticelerinin uzun bir süre İngiliz halkının yakasını bırakmayacağını belirtmektedir.²⁴⁹⁶

Fransa Başbakanı Daladier, Paris’te havaalanının çevresinde toplanan halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmaktadır. Daladier şöyle söylemektedir: “*Almanya’dan dönüyorum. Müzakereler çok çetin olmuştur. Fakat imzalanan antlaşmanın Avrupa barışının korunması için zorunlu olduğu kanaatindeyim. Dört büyük batılı devletin hareketinde hemfikir olan karşılıklı taviz arzusu ve iş birliği zihniyeti sayesinde barış kurtarılmıştır.*”²⁴⁹⁷

İtalyan basınında anlaşmanın başarıyla imzalandığı, Avrupa’nın bir felaketten kurtarıldığı haberleri yer almaktadır.²⁴⁹⁸ Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, 30 Eylül gecesi saat 02.00’da Münih’ten hareket eden Mussolini’nin İtalya’ya muzaffer bir komutan gibi dönüşü her yerde kutlanmaktadır.²⁴⁹⁹ “*Adil bir barışı*” temin ettiği vurgulanan Mussolini’nin özel treni İtalya içinde ilerlerken demiryolunun kenarında diz çökmüş insanlar tarafından selamlanmaktadır.²⁵⁰⁰ İtalya Kralı Mussolini’yi Floransa istasyonunda karşılamakta ve Mussolini’ye şöyle söylemektedir: “*Sizin Dört Güç Paktı’nız bu sefer onaylanma veya parlamentoların müdahalesi engellerine takılmadan yürütülmüş oldu...İtalyan milleti sizinle gurur duyuyor.*”²⁵⁰¹ Barışı kurtaran kahraman olarak akşam saatlerinde Roma’ya gelen Mussolini, Faşist Parti tarafından düzenlenen gösterilerle coşkulu halk tarafından büyük tezahüratlarla karşılanmaktadır. Termini Tren İstasyonu’ndan Meçhul Asker Anıtı’na kadar

²⁴⁹⁵ Feiling, **a.g.e**, s.382.

²⁴⁹⁶ Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.I**, s.405. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.583.

²⁴⁹⁷ “Daladier’in Beyanatı”, **Son Posta**, 1 Ekim 1938.

²⁴⁹⁸ “La Catastrofe Europa Scongiurata”, **Il Messaggero**, 30 Eylül 1938.

²⁴⁹⁹ “Mussolini in Trionfo”, **La Stampa**, 1 Ekim 1938.

²⁵⁰⁰ Kirkpatrick, **a.g.e**, s.385.

²⁵⁰¹ “Pace Seconda Giustizia”, **Il Popolo d’Italia**, 1 Ekim 1938. Corvaja, **a.g.e**, s.105.

olan yolun her iki tarafından bariyerler ile kapatılmış ve yol açık tutulurken, bariyerlerin arkasında toplanan ve meydanları tıklım tıklım dolduran Roma halkı “*Duce! Duçe!*» diye bağırmakta ve coşkulu bir şekilde alkışlamaktadır. Venedik Meydanı’na kadar başbakanın arabasının arkasından koşarak gelenler de bulunmaktadır. Mussolini defalarca Venedik Sarayı’nın balkonuna çıkarak halka teşekkür etmiş ve aşağıdaki kısa konuşmayı yapmıştır: “*Arkadaşlar! Unutulmaz saatler geçirdiniz. Münih’te adalet içinde bir sulh temini için çalıştık. Bu İtalyan milletin idealı değil midir?*” Halk hep bir ağızdan “evet” diye cevap vermekte ve Mussolini’yi coşkulu bir şekilde alkışlamaktadır.²⁵⁰² Aslında başarı olarak görülmekte olan Münih Anlaşması’yla barış sürecinin sona ermiş olduğu daha sonra net bir şekilde anlaşılabacaktır. Ettore Ancieri, Mussolini’nin Çekoslovakya krizinde aslında hiçbir diplomatik rol oynamadığını, Münih’te ancak son anda farazi fakat prestij yükselten bir şekilde bir aracı rolünde oyuna dahil olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁰³

Il Popolo d'Italia gazetesinde yer alan makalede; Mussolini’nin barış ve adalet davası lehinde büyük bir savaş kazanmış olduğu, son yıllar içinde yapılan tecrübelerin dört büyük Avrupa devleti arasında asgari bir anlayış ve iş birliği olmadıkça, 50 devletin Avrupa’nın kaderini idare edemeyeceklerini gösterdiğini belirtmektedir.²⁵⁰⁴ Gaetano Polverelli, Versay’ın yanlışlarından birisinin, İtalya ve diğer büyük Avrupa devletleri arasında varılan mutabakatla, kan akıtılmadan çözümlenmiş olduğunu kaydetmektedir.²⁵⁰⁵ Virginio Gayda, Münih anlaşmasını Mussolini tarafından gerçekleştirilmiş “*barışın zaferi*” olarak nitelendirmektedir.²⁵⁰⁶ La Stampa gazetesi Mussolini’nin imzası ve Roma-Berlin Mihverinin kararlı etkisinin Münih anlaşmasının gerçekleştirilmesini ve barışın muhafazasını temin ettiğini manşetten ilan etmektedir.²⁵⁰⁷ Il Giornale d'Italia gazetesinde Mussolini’nin Münih Konferansı’nda ortaya koyduğu tekliflerini gösteren Fransızca belge “*tarihi bir belge*” olarak yayımlanmaktadır.²⁵⁰⁸ Gaetano Polverelli, Avrupa’da Roma olmadan veya Roma’ya karşı tarih yapılamayacağının artık anlaşıldığını belirtmekte, yeni Avrupa’nın adalet ve iş birliği ile yeniden düzenlenmesinde Roma’nın daima merkez konumunda olacağını iddia etmektedir.²⁵⁰⁹

²⁵⁰² “I Popoli nella Gioia della Pace Riconquistata”, **La Stampa**, 2 Ekim 1938. “La Pace Mussoliniana Assicurata all’Europa”, **Il Giornale d’Italia**, 1 Ekim 1938. “Mussolini Büyük Nümayişler İçinde Karşılandı”, **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1938

²⁵⁰³ Ettore Ancieri, “*II. Cihan Savaşı’nın Sebepleri, Avrupa Büyük Devletleri ve Hitler*”, (Çev.Coşkun Üçok), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.16, S.1, 1959, ss.46-57.

²⁵⁰⁴ “İtalya’da”, **Son Posta**, 1 Ekim 1938.

²⁵⁰⁵ Gaetano Polverelli, “Errori Riparati”, **Il Popolo d’Italia**, 30 Eylül 1938.

²⁵⁰⁶ Virginio Gayda, “Una Vittoria della Pace”, **Il Giornale d’Italia**, 1 Ekim 1938.

²⁵⁰⁷ “L’Impronta Mussoliniana e La Decisiva Influenza”, **La Stampa**, 2 Ekim 1938.

²⁵⁰⁸ “Un Documento Storico”, **Il Giornale d’Italia**, 4 Ekim 1938.

²⁵⁰⁹ Gaetano Polverelli, “Significato degli Eventi”, **Il Popolo d’Italia**, 1 Ekim 1938.

Türk basınında Münih Antlaşması'nın yankılanmaları daha farklı olacaktır. Muhittin Birgen, dört büyük devletin müşterek gayreti ile mutlu bir neticeye varan son Avrupa buhranının 1919'un hatalarının doğal ve zorunlu bir neticesi olduğunda dünyanın hemfikir olduğunu, ancak bu hatayı tamir için Avrupa'nın yirmi yıldan beri hiçbir şey yapmamış bulunduğuna dikkat çekmektedir. Avrupa'nın yeniden 1914'ten daha ağır şartlarda savaşın kapısına kadar gelmiş olduğunu belirten Birgen, bu hal şeklinin bir iki yıl daha barışın muhafazasını temin etse dahi, Avrupa'nın bu ruh hali ile uzun bir süre barış içinde kalamayacağını ifade etmektedir: Birgen sonuç olarak, savaşı engellemek için Avrupa'yı Mussolini'nin de dediği gibi, mutlaka *“başka bir ruh içinde başka bir kalıba dökmek”* gerektiğini, herkesin hakkını veren ve herkese hakkına razı olmayı öğreten, Avrupa'da birbirine düşman iki blok yaratmak yerine milletleri birbirinin dostu ve yardımcısı yapan yeni bir ruha şiddetle ihtiyaç bulunduğunu, eğer bunu büyük devletler yapamıyorsa küçük devletlerin yapması gerektiğini ifade etmektedir²⁵¹⁰. Asım Us, Kurun'daki makalesinde; Münih Konferansı'nın Avrupa'yı büyük bir savaştan kurtardığını, Çekoslovakya'nın haritadan silinmesine yol açacak bir savaşın İtalya'nın menfaatlerine uygun olmayacağını, Mussolini'nin almış olduğu inisiyatifin başarılı olduğunu ifade etmektedir.²⁵¹¹

Chamberlain'ın Hitler ve Mussolini karşısındaki politik davranışları “yatıştırma politikasının” kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Chamberlain'ın izlemekte olduğu ve tüm Avrupa'yı etkileyen bu politika, Çekoslovakya'nın işgali esnasında Prag'da Türkiye büyükelçisi olarak görev yapmakta olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından şöyle tarif edilmektedir: *“İngiliz devlet adamının Avrupa sulhunu kurtarma yolunda oynadığı bu role gülmek mi ağlamak mı lazım geldiğini bir türlü anlayamamıştık. Zira bunda trajik unsurla komik unsur o kadar birbirine karışmış ki, biz seyirciler, şimdi güleyim derken ağlamaklı oluyorduk. Kabahat aktörde miydi, oynanan piyeste mi? Bunu boş yere kendimize soruyorduk.”* Karaosmanoğlu, Chamberlain'ın bu politikasını İngiltere'de yalnızca yüksek iş çevreleri ve onların basındaki sözcüsü olan The Times gazetesinden başka destekleyen olmadığını da belirtmektedir.²⁵¹²

Kâmuran Gürün, Chamberlain'ın takip etmiş olduğu politikayı bir *“korku politikası”* olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğunu ve Münih düzenlemesinin bu korku politikasının bir sembolü olduğunu ifade etmekte, İngiltere'nin bu korku politikasını Fransa'ya da aşlamış olduğunu ve sürekli olarak Fransa'yı frenlemiş olduğunu ifade

²⁵¹⁰ Muhittin Birgen, “Avrupa'yı Kurtarmak İçin”, **Son Posta**, 1 Ekim 1938.

²⁵¹¹ Asım Us, “Münih Konferansı”, **Kurun**, 1 Ekim 1938.

²⁵¹² Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.132.

etmektedir.²⁵¹³ Münih düzenlemesi, Fransa ve İngiltere'nin Hitler'in saldırganlığını batıdan doğruya doğru yöneltmesi çabalarının bir sonucu olarak İkinci Dünya Savaşı'na giden yoldaki en önemli aşamalardan birisi olacak, hatta savaşın başlangıcı olarak değerlendirilecektir.²⁵¹⁴

Münih'i izleyen dönemde İngiliz ve Fransız politikacılar Alman saldırganlığını, Almanların tarihsel hedefleri olan ve "*Drang Nach Osten*" deyiimi ile tarif edilen "*Doğu'ya yönelme*" politikalarını teşvik ederek ve böylece Sovyetler Birliği'ni de Avrupa politikalarından tecrit etmeyi bekleyerek avunacaklardır. İngiliz ve Fransız politikalarının yanlışlığı Hitler'in 1939 Eylül ayında Polonya'yı hallettikten sonra, 9 Nisan 1940 tarihindeki başlatacağı Batı harekâtı ile net bir şekilde görünür hale gelecektir.²⁵¹⁵

4.2. Münih Düzenlemesinden İkinci Dünya Savaşı'nın Başlamasına Kadar İtalya (1 Ekim 1938-1 Eylül 1939)

4.2.1. Münih Düzenlemesi Sonrasında İtalyan Dış Politikası

Münih Antlaşması'nın uygulamaya koyulmaya başlandığı 1 Ekim 1938 ile 15 Mart 1939 tarihinde Çekoslovakya'nın ortadan kaldırılmasına kadar geçen zaman içinde Avrupa'daki genel siyasal durum barış ümitleriyle savaş ihtimalinin birbirini dengelemekte olduğu bir sürece işaret etmektedir. İngiltere ve Fransa bu süreçte askerî güç ve savaş ekonomisi bakımından Mihver'e karşı zayıflıklarını gidermek üzere birtakım tedbirler almaya yönelmektedirler. Bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın Mihver devletleriyle daha fazla yakınlaşma çabaları da dikkat çekmektedir. Buradaki amaç Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi İtalya ile Almanya'yı birbirinden ayırmaktır.

Münih Konferansı'ndan sonra Orta Avrupa'da tamamen bozulan güçler dengesi ve inisiyatif giderek Almanya lehine değişmektedir. Bu değişiklikler sonrasında; Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya için Fransa güvenilir bir müttefik olmaktan çıkmıştır. Bundan sonra Çekoslovakya, Polonya ve Romanya Almanya'ya; Yugoslavya ise İtalya'ya daha fazla yaklaşacaklardır. Sovyetler Birliği ise bu gelişmeler sonrasında Avrupa savaşının dışında kalmak için politikalar geliştirmeye başlayacaktır.

Münih toplantısından sonra Hitler gibi Mussolini de artık İngiltere'nin tüm gücünü kaybetmiş olduğunu düşünmektedir. Mussolini, İngiliz başbakanın her şeye boyun eğen tavizkâr tutumu sonucunda İngiltere'nin dikkate alınması gereken bir güç olmadığı kanaatine

²⁵¹³ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II*, s.586-587.,

²⁵¹⁴ *Hitler Kitabı*, s.40.

²⁵¹⁵ Sipols, Haalamof, *a.g.e*, s.152.

sahip olarak Münih'ten ayrılmış bulunmaktadır. Mussolini'nin Münih Konferansı esnasında Hitler ile yaptığı görüşmede İngiltere'nin işgal edilmesi durumunda İtalya'nın da bu işgal için kara ve hava gücü göndermek isteğinde olduğunu ifade ettiği anlaşılmaktadır.²⁵¹⁶

Münih Konferansı esnasında Mussolini ile Chamberlain arasında varılan sözlü mutabakat ile İtalya-İngiliz Paskalya Antlaşması'nın canlandırılması kararı alınmıştır. Buna göre; İtalya İspanya'dan 10.000 gönüllüyü geri çekecek, İngiltere ise İtalyan İmparatorluğu'nu tanıyacaktır.²⁵¹⁷ Bundan sonra 16 Kasım 1938 tarihinde İngiliz Büyükelçi Lord Perth ile Kont Ciano arasında Roma'da imzalanan deklarasyon ile 16 Nisan 1938 tarihli İngiliz-İtalyan Centilmenler Antlaşması yürürlüğe girmiştir.²⁵¹⁸ İngiltere bu şekilde İtalya'nın Habeşistan üzerindeki egemenliğini ve İtalyan İmparatorluğu'nu tanımış oluyordu. Lord Perth, Kral Vittorio Emanuele III'e İtalya ve Habeşistan Kralı hitabıyla yazılmış olan güven mektubunu sunacaktır.²⁵¹⁹ Bundan sonra Mussolini ve Chamberlain birbirlerine sıcak kutlama telgrafları çekmektedirler.²⁵²⁰

Münih Konferansı esnasında Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop tarafından Kont Ciano'ya Almanya, İtalya ve Japonya arasında imzalanmak üzere bir “Üçlü İttifak Antlaşması” projesi metni verilmiştir.²⁵²¹ Ciano, bu antlaşmayı Mussolini'yi “*dünyanın en büyük şeyi*” olarak nitelendiren Ribbentrop'un her zamanki abartılı girişimlerinden birisi olarak değerlendirmekte, ancak kuşkusuz olarak metnin üzerinde çalışacaklarını ve bir süre için bir tarafa bırakacaklarını kaydetmektedir.²⁵²²

Chamberlain, İtalya ile olan ilişkilerini düzenlemek imkanlarını araştırmak üzere 11 Ocak 1939 tarihinde Lord Halifax ile Roma'yı ziyaret etmiştir.²⁵²³ İtalyan gazeteleri tarafından “*bir imparatorluktan diğerine selam getirdiği*” belirtilen Chamberlain, Roma'da Termini Tren İstasyonu'nda İngiliz topluluğu tarafından “*buona fortuna*” haykırıışları ile karşılanmıştır. Chamberlain'in yaptığı açıklama ise şöyledir: “*Bu seyahatin çok faydalı olacağına eminim.*”²⁵²⁴ Mussolini İngiliz başbakanını karşılamak üzere Roma Termini Tren İstasyonu'nda beklerken burada bulunan gazeteciler arasında William L. Shirer da vardır. Shirer, Mussolini'nin “*yüzünde ince bir gülümseme*” ile konuklarını karşıladığını, daha sonra

²⁵¹⁶ Churchill, **Çörcil Anlatıyor**, C.I, s.396-397.

²⁵¹⁷ Corvaja, **a.g.e**, s.104.

²⁵¹⁸ Gli Accordi del 16 Aprile Sono Entrati in Vigore”, **La Stampa**, 17 Kasım 1938.

²⁵¹⁹ “Gli Accordi fra Roma e Londra Entrati in Vigore”, **Il Popolo d'Italia**, 17 Kasım 1938.

²⁵²⁰ “Calorisi Telegrammi”, **La Stampa**, 18 Kasım 1938.

²⁵²¹ DDI, 8/X, Belge.191, 29 Eylül 1938, s.176-177.

²⁵²² **Ciano's Hidden Diary**, s.168.

²⁵²³ “Mussolini ile İngiliz Devlet Adamları Arasında Görüşmelere Başlandı”, **Akşam**, 12 Ocak 1939.

²⁵²⁴ “Il Duce e Chamberlain S'Incontrato Oggi a Roma”, **Gazzetta di Venezia**, 11 Ocak 1939.

Kont Ciano ile şakalaşarak gazetecilerin önünden geçtiğini belirtmektedir.²⁵²⁵ Karşılama sırasında Mussolini, İtalyan-İngiliz antlaşmasının Avrupa barışı için elzem olan iş birliği yolunu açtığına vurgu yaparken; Chamberlain ise Mussolini'ye Münih Konferansı'nda *"barışçı bir karar alınmasını borçlu"* bulunduklarını ifade etmektedir.²⁵²⁶

Mussolini-Chamberlain arasında Roma'da Palazzo Venezia'da 11 ve 12 Ocak 1939 tarihlerinde iki görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde Mussolini tarafından İtalyan dış politikasına dair açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Mussolini, İtalya'nın barış isteğini öne çıkaran konuşmasında, İtalya ile İngiltere arasında mevcut 16 Nisan 1938 tarihli antlaşmaya azami bağlılıkla uyduklarına dikkat çekmektedir. İtalyan siyasetinin temel ilkesinin Roma-Berlin Mihver Antlaşması olduğuna değinen Mussolini bu antlaşmanın diğer ülkelerle ilişki kurulmasını engellemediğini, Fransa ile sorunlarının İspanya konusu halledildikten sonra ele alınabileceğini, İtalya'nın dört batılı güç arasında (İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa) daha geniş ve kalıcı anlaşmalar yapılması isteğinde olduğunu belirtmektedir. Halihazırda bu yönde bir girişim başlatmak niyetinde olmadığına değinen Mussolini, Almanya'da Yahudi sorununun *"nihai çözümü"* için yapılmakta olan işlemlere karşı bulunmadığı da belirtmektedir. Chamberlain ise genel olarak bu politikalara karşı çıkmadıklarını, Mihver'e karşı bulunmadığını, Münih Konferansı sonrasında Almanya ile bu konuda görüşmeler yapmak istemelerine rağmen gerçekleşmediğini, İtalya-Fransa ilişkilerinin oldukça zorlu bir süreç yaşadığını, kendisinin bu ilişkilerin 1935 antlaşması ile halledilmiş olduğunu değerlendirdiğini, İspanya'da Bolşevizm tehlikesinin artık kalmadığını düşündüğünü belirtmektedir.²⁵²⁷

Chamberlain, bu ziyaretin beklentilerini karşıladığını, hatta ziyaretin barış şansını yükselttiğini not defterine kaydetmiştir. Chamberlain, görüşmeler sırasında Tunus, Nice, Korsika, Cibuti, Süveyş Kanalı gibi problemlili konuların Mussolini tarafından gündeme getirilmediğine değinerek, Mussolini'nin Fransa ile olan sorunları İspanya meselesi sona ermeden konuşmak istemediğini ifade ettiğini aktarmaktadır. Chamberlain ayrıca Mussolini'nin Alman-İngiliz kutuplaşmasında tarafsız bir konumda kalmak istediğini, İngiltere ile mevcut olan antlaşmaya sadık kalmak arzusunda ve barıştan yana olduğunu kaydetmektedir.²⁵²⁸

²⁵²⁵ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.573.

²⁵²⁶ "Il Duce da' il Benvenuto a Chamberlain e Halifax", **Gazzetta Venezia**, 12 Ocak 1939.

²⁵²⁷ **DDI**, Seri 8, Cilt XI, (1 Ocak-22 Mayıs 1939), Belge. 48, 11 Ocak 1939, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 2006, s.73-76. **DDI**, 8/XI, Belge. 50, 12 Ocak 1939, s.77-80.

²⁵²⁸ Feiling, **a.g.e.**, s.393.

Chamberlain'ın ne kadar yanıldığını Kont Ciano'nun hatıratında, 11-14 Ocak 1939 tarihindeki notlarından net bir şekilde görmek mümkündür. Ciano, İngilizlerle görüşmelerin pek verimli geçmediğini, oldukça alçak perdeden yürütüldüğünü, iki tarafın da görüşlerini kendilerine sakladığını, İngilizlerle İtalyanların çok farklı insanlar olduklarını belirtmektedir. Ciano, Duce'nin İngiliz yöneticileri kastederek; bunların İngiliz İmparatorluğu'nu kurmuş olan Francis Drake²⁵²⁹ ve diğer büyük serüvencilere hiç benzemediklerini, bunların “*uzun zamandır zengin olan bir ırkın son yorgun çocukları*” olduğunu; İngilizlerin savaşmak istemediklerini, bu yüzden imparatorluklarını kaybedeceklerini belirttiğini kaydetmektedir. Ciano, kendisinin Ribbentrop'a bilgi vermek için telefon ettiğini ve görüşmeleri “*fiyasko*” olarak nitelendirdiğini, daha sonra İtalyan-İngiliz görüşmelerinin kayıtlarını Hitler'e gönderdiğini kaydetmektedir.²⁵³⁰

Görüldüğü gibi Chamberlain hala barış için umutlu ve geleceğe iyimser bakmakta iken İtalyan tarafı bu ziyareti ciddiye almamakta, İngilizlerin zayıflığını bir kez daha teşhis etmiş bulunmaktadır. İngiliz heyetinin, 13 Ocak 1939 tarihinde Vatikan'da Papa ile görüşmeye giderken, Mussolini'nin ilginç bir şekilde kayak yapmak üzere başkentten ayrılması görüşmelerin durumu hakkında fikir vermektedir. Chamberlain, 14 Ocak 1939 tarihinde Mussolini ve Ciano ile yüksek rütbeli İtalyan bakan ve bürokratları tarafından Termini Tren İstasyonu'nda törenle uğurlanırken verdiği demeçte, İtalyan Hükûmeti'nin daha önce hiç olmadığı kadar “*iyi niyet ve inançlarından emin olarak*” Roma'dan ayrılmakta olduğunu ifade etmektedir.²⁵³¹

İtalyan diplomatik temsilciliklerine gönderilen talimatta; İtalyan-İngiliz görüşmelerinin samimi bir ortam içinde yürütüldüğü özellikle vurgulanmakta, İtalyan-İngiliz siyasal ilişkilerinde sansasyonel hiçbir durumun olmadığı, ilişkilerin 16 Nisan 1938 antlaşması esaslarında devam etmekte olduğu, Londra-Paris yakınlaşmasına karşı Roma-Berlin mihverinin İtalya'nın temel politikası olarak devam ettiği bildirilmektedir.²⁵³²

İtalyan kamuoyundaki yansımalar ise daha farklı bir mecrada seyretmektedir. Basında İngiltere başbakanının aynı Münih Konferansı'nda Almanya için yapmış olduğu gibi, bu sefer de İtalya'nın taleplerine de aynı anlayışı göstermesinin beklendiği ifade edilmektedir.²⁵³³ Türk

²⁵²⁹ **Sir Francis Drake** (1540-1596): Kraliçe 1. Elizabeth döneminde yaşamış olan İngiliz korsan, denizci, kâşif, köle taciri, mühendis ve politikacıdır. Dünya'nın çevresini gemiyle dolaşan ilk kaptandır. İngiliz İmparatorluğu'nun meydana getirilmesinde önemli katkıları vardır.

²⁵³⁰ **Ciano's Diary**, s.9-11.

²⁵³¹ “Chamberlain Ha Lasciato Roma”, **Il Giornale d'Italia**, 15 Ocak 1939.

²⁵³² **DDI**, 8/XI, Belge. 65, 16 Ocak 1939, s.97.

²⁵³³ Virginio Gayda, “Per L'Ordine Europeo”, **Il Giornale d'Italia**, 12 Ocak 1939.

basınında İtalyan-İngiliz görüşmelerinin sona erdiği ve tarafların hiçbir yeni taahhüt üstlenmedikleri yorumları yapılmaktadır.²⁵³⁴ Ömer Rıza Doğrul, Chamberlain'ın ziyaretine, “*iflas etmiş bir seyahat*” dememek için bir “*keşif ziyareti*” adını verdiğini, İtalya ve İngiltere'nin aralarında mevcut anlaşmanın Kasım 1938'den itibaren uygulamasının başlamasından dolayı iki ülke arasında yeni bir güven döneminin açılması beklenmekte iken, bu ziyaretten somut hiçbir sonuç elde edilemediğini belirtmektedir.²⁵³⁵

4.2.2. Çekoslovakya'nın Haritadan Silinmesi

Hitler, Münih Anlaşması'nın üzerinden sadece 10 gün sonra, 9 Ekim 1938 tarihinde, Saarbrücken'de yaptığı ve 200.000'den fazla kişinin kendisini izlediği konuşmada; Almanya dışında yaşayan 10 milyondan fazla Almanın kurtarılmasının önemine vurgu yapmaktadır. Hitler, Südetland'ın kan dökülmeden Almanya'ya kazandırılmasında gerçek dost olan Mussolini'nin katkılarından övgüyle bahsetmektedir.²⁵³⁶

Çekoslovakya'da Beneş'in istifası sonrasında yapılan seçimler sonucunda Cumhurbaşkanı olarak Emil Hacha gelecektir. Yeni yönetimin ilk icraatlarından birisi Çekoslovakya-Sovyetler Birliği Antlaşması'nın geçersiz olduğunu açıklamak olacaktır. Almanya ile yakınlaşarak daha yumuşak ilişkiler kurmaya çalışan yeni Çekoslovak Hükûmeti'nin çabaları Çekoslovakya'nın yok olmasını engelleyemeyecektir. 14 Ekim 1938 tarihinde Hitler ile görüşen yeni Dışişleri Bakanı Frantisek Chvalkovsky, Çekoslovakya için garanti verilmesi konusundan bahsedince Hitler şöyle cevap verecektir: “*İngiltere ve Fransa'nın garantilerinin değeri yoktur... Yegâne etkili garanti Almanya'nındır.*”²⁵³⁷ Hitler 21 Ekim 1938 tarihinde askerî şeflerine gönderdiği gizli emirde; Çekoslovakya'nın geri kalan kısmının tasfiye edilmesi ve Memel'in işgali için hazırlanılması talimatını vermektedir.²⁵³⁸

Bu dönemde Slovakya'da Almanya tarafından teşvik edilmekte olan ayrılıkçılık ve bağımsızlık hareketlerinin tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine Cumhurbaşkanı Hacha tarafından Slovak Hükûmeti görevden alınmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir.²⁵³⁹ Beklediği fırsatın ortaya çıktığını değerlendiren Hitler 11 Mart 1939 tarihinde Çekoslovakya'nın tamamının işgal edilmesi kararını alacaktır.²⁵⁴⁰

²⁵³⁴ “Roma Mülakatı Bitti”, **Tan**, 13 Ocak 1939.

²⁵³⁵ Ömer Rıza Doğrul, “Sıfıra Karşı Sıfır”, **Tan**, 14 Ocak 1939.

²⁵³⁶ “Hitler Söylüyor: ‘Hiçbir Şey İstemiyoruz’”, **Son Posta**, 10 Ekim 1938.

²⁵³⁷ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, C.II, s.588.

²⁵³⁸ Sipols, Haalamof, **a.g.e**, s.147. Shirer, **Nazi İmparatorluğu**, C.II, s.547.

²⁵³⁹ “Legge Marziale in Slovakia”, **Il Messaggero**, 11 Mart 1939. “Slovakların İstiklal Teşebbüsü Akim Kaldı”, **Son Posta**, 11 Mart 1939.

²⁵⁴⁰ Shirer, **Nazi İmparatorluğu**, C.II, s.561.

Attolico, 14 Mart 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği raporlarında; Almanya'nın Çekoslovakya'ya ilişkin işgal planını büyük ölçüde öğrenmiş olduğunu, Almanya'nın Bohemya ve Moravya'yı işgal edeceğini, Rutanya'nın Macaristan'a verileceğini, Slovakya'nın ise Almanya himayesinde ve bağımsız kalacağını bildirmekte, Alman tarafının İngiltere ve Fransa'dan ciddi bir tepki beklemediğini ifade etmektedir. Münih Anlaşmasını gerekçe olarak gösterebileceklerle karşı ise Alman Hükûmeti tarafından verilecek cevap şudur: *"Münih anlaşması artık eskimiştir ve Münih Anlaşmasını ilk önce Çekoslovakya ihlal etmiştir."*²⁵⁴¹

Hitler'in kararı doğrultusunda, Almanya'nın yönlendirmeleriyle Slovakya 14 Mart 1939 tarihinde bağımsızlık ilan etmiş ve Almanya'nın himayesini istemiştir.²⁵⁴² Bu arada Rutanya da bağımsızlık ilan etmekte, Alman ve Macar askerleri ise Çekoslovakya sınırlarını geçmektedir.²⁵⁴³ Il Popolo d'Italia gazetesinde yayımlanan başmakalede; Versay sisteminin ürünü olan ve çeşitli milletlerden insanları barındıran Çekoslovakya'da meydana gelen gelişmelerin, Mussolini'nin planları, Münih Anlaşması ve Avrupa'nın ihtiyaçlarına uygun gelişmeler olduğu, İtalyan halkının bu gelişmeleri memnuniyetle karşıladığı belirtilmektedir.²⁵⁴⁴

Bu gelişmeler sonrasında Berlin'e gelerek Hitler ile görüşmek isteyen Cumhurbaşkanı Hacha ve Dışişleri Bakanı Chvalkovsky, daha önce Avusturya Başbakanı Schuschnigg'e karşı uygulanan oyunun çok daha ağır bir versiyonu ile karşı karşıya kalacaklardır.²⁵⁴⁵ Hacha ve Chvalkovsky, 15 Mart 1939 saat 01.30'da Hitler ile görüşmeye başlamışlar ve Bohemya ve Moravya'nın Alman himayesine dahil olması hakkında bir deklarasyon imzalamaya zorlanmışlardır. Bu zorlamalar esnasında Hacha sinir krizleri geçirerek bayılacak, Hitler'in meşhur doktoru Theodor Morrel'in müdahaleleri ile ayağa kaldırılarak deklarasyon zorla imzalatılacaktır.²⁵⁴⁶ İtalya'nın Berlin Büyükelçisi Attolico, 15 Mart 1939 tarihinde saat 04.40'ta Kont Ciano'ya gönderdiği raporda; Hitler ve Ribbentrop ile Hacha ve Chvalkovsky tarafından *"Çekoslovakya halkının kaderini tamamen Hitler'in eline verdiği"* Alman-Çekoslovak deklarasyonunun imzalanmış olduğunu bildirmektedir. Attolico bu beyannamenin anlamının; Bohemya ve Moravya'nın tamamının Almanya tarafından işgal edileceği,

²⁵⁴¹ DDI, 8/XI, Belge.296, 14 Mart 1939, s.361-362. DDI, 8/XI, Belge.297, 14 Mart 1939, s.362.

²⁵⁴² "Lo Stato Mosaico Numero 2 si e' Sfasciato", Il Popolo d'Italia, 15 Mart 1939. "Çekoslovakya'nın Yeni Taksimi", Cumhuriyet, 15 Mart 1939. "Çekoslovakya Yeniden Parçalandı", Son Posta, 15 Mart 1939.

²⁵⁴³ "Rutanya da İstiklaliyet İlan Etti", Cumhuriyet, 15 Mart 1939.

²⁵⁴⁴ "Necessita Europee", Il Popolo d'Italia, 15 Mart 1939.

²⁵⁴⁵ Hitler'in Kitabı, s.43-44.

²⁵⁴⁶ Detay için bkz. Shirer, Nazi İmparatorluğu, C.II, s.566-570.

Slovakya'nın bağımsız ve Alman himayesinde kalacağı, Rutenya'nın ise Macaristan'a verileceği olduğunu belirtmektedir.²⁵⁴⁷

15 Mart 1939 sabahı harekete geçen Alman ordusu, Bohemya ve Moravya'yı işgal etmeye başlamıştır.²⁵⁴⁸ Alman ordusu aynı gün Prag'ı ele geçirecek ve böylece Çekoslovakya devleti haritadan silinmiş olacaktır.²⁵⁴⁹ Hitler 16 Mart 1939 tarihinde, Prag'da Hradschin Şatosu'nda, Bohemya ve Moravya "protektorya"²⁵⁵⁰ yönetiminin ilan edildiği belgeyi imzalamaktadır. Protektorya'nın başına Von Neurath getirilmiştir. Bu şekilde Bohemya ve Moravya, Almanya'ya dahil ediliyor, Slovakya Almanya'nın himayesinde bağımsız bir devlet haline gelmiş oluyordu.²⁵⁵¹ Hitler artık geçmişin iki büyük imparatorluğu olan Hohenzoller ve Habsburg saraylarını ele geçirmiş oluyordu. Berlin'e dönerken yanındakilere şöyle söylemektedir: "*Prag'a girmek, Münih'e gidip gelmekten daha çok hoşuma gitti.*"²⁵⁵² Bu arada Macar askerleri Rutenya'ya girmektedirler. Rutenya, Macaristan tarafından 16 Mart 1938 tarihinde ilhak edilecektir.²⁵⁵³

Bu arada Hitler, özel temsilcisi Prens Philip Hesse'yi²⁵⁵⁴ bir kez daha İtalya Kralı ve Mussolini'yi Çekoslovakya işgalinin gerekçeleri hakkında bilgilendirmek üzere Roma'ya göndermiştir. Hitler tarafından öne sürülmekte olan Çekoslovakya'nın ordusunu terhis etmemiş olması, Sovyetler Birliği ile gizlice anlaşmaya çalışmaları, Alman azınlığa fena muamele etmek gibi işgal gerekçeleri, Kont Ciano tarafından ancak Goebbels'in²⁵⁵⁵ propagandası için kullanılabilecek argümanlar olarak değerlendirilmektedir. Mussolini ise şöyle söylemektedir: "*İtalyanlar bana gülecekler... Hitler ne zaman bir memleketi işgal etse bana bir haberci göndermeyi adet edindi.*"²⁵⁵⁶

Münih Antlaşması ile Çekoslovakya'ya garanti vermiş olan İngiltere ve Fransa hiçbir harekette bulunmayacaklardır. Chamberlain, 15 Mart 1939 öğleden sonra oldukça sert

²⁵⁴⁷ DDI, 8/XI, Belge.303, 15 Mart 1939, s.367.

²⁵⁴⁸ "Bohemia e Moravia Occupate dalle Truppe Tedesce", **Il Popolo d'Italia**, 16 Mart 1939.

²⁵⁴⁹ "La Ceco-Slovakia Ha Cessato D'Essato", **Il Messaggero**, 16 Mart 1939. "Çek Devleti Haritai Alemden Silindi", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1939.

²⁵⁵⁰ **Protektorya**: Başka bir egemen devlet tarafından himaye altına alınan, korunan ve kontrol edilen devlet.

²⁵⁵¹ "L'Indipendenza della Slovacchia", **Il Giornale d'Italia**, 15 Mart 1939.

²⁵⁵² **Hitler Kitabı**, s.45-46.

²⁵⁵³ Bohemia e Moravia Incorporate nel Reich", **Il Messaggero**, 17 Mart 1939. "Bohemia e Moravia Riunite alla Germania", **Il Popolo d'Italia**, 17 Mart 1939.

²⁵⁵⁴ **Prens Philip Hesse (1896-1980)**: Prusya'da Hesse-Nassau prensi, subay ve mimardır. İtalya Kralı Vittorio Emanuel III'ün kızı Prenses Mafalda ile 1925 yılından evlenmiştir. 1930 yılında Alman Nazi Partisine katılmıştır. Hitler'in İtalya'da özel temsilcisi olarak görev yapmıştır. Eylül 1943'te gözden düşerek önce Flossenburg ve sonrasında Dachau Toplama Kampı'na gönderilmiştir. Savaştan sonra İtalya'ya yerleşmiştir.

²⁵⁵⁵ **Joseph Goebbels (1897-1945)**: 1933-1945 yılları arasında Nazi Almanyası'nda, Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanı olarak görev yapmıştır. Hitler'in en yakınında olan birkaç kişiden birisidir. 29 Nisan 1945 tarihinde Hitler'in vasiyetine uygun olarak Şansölye ilan edilmiştir. 1 Mayıs 1945 tarihinde intihar etmiştir.

²⁵⁵⁶ **Ciano's Diary**, s.46.

eleştirilere uğradığı Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada; Çekoslovakya'nın tamamının işgal edilmesinin Münih Anlaşması'nın ruhuna uymadığını, Almanya'nın artık halkı Alman olmayan toprakları da işgal etmeye başladığını belirtmekte, Slovakya'nın bağımsızlık ilan etmiş olması ve Çekoslovakya'nın bölünmesi sebebiyle İngiltere Hükûmeti'nin garantör olarak müdahale etmesinin gerekmediğini ifade etmektedir.²⁵⁵⁷ Bu arada İngiltere ve Fransa hükûmetleri, kendi ülkelerindeki kamuoyu baskısı sonucunda, bu olaylar karşısında yaptıkları tek eylem olarak, 18 Mart 1939 tarihinde Almanya'ya birer nota vererek Çekoslovakya'nın işgalini protesto etmişlerdir.²⁵⁵⁸

İtalyan basınında çıkan haber ve makalelerde Çekoslovakya'nın işgalinin İtalyan halkı tarafından memnuniyetle karşılanmakta olduğu ve Roma-Berlin Mihver'in güçlenmiş olduğu yorumları yapılmaktadır.²⁵⁵⁹ Il Popolo d'Italia gazetesinde yayımlanan başmakalede, Tuna bölgesini yeniden düzenleyen ve Mihveri güçlendiren yeni sistemin memnuniyetle karşılandığı belirtilmektedir.²⁵⁶⁰

Virginio Gayda, Paris ve Londra'nın yaptığı bütün gürültülere karşılık Çekoslovak meselesinin yakında geçmiş olacağını ve Avrupa'nın Çekoslovakya devletinin ortadan kalkmasının, otoriter memleketler aleyhine olarak siyasi ve ekonomik hegemonyalarını kurmak isteyen batı demokrasilerinin siyasetinin gizli bir vasıtasının ortadan kalkmasından başka bir şey olmadığını öğreneceğini belirtmektedir. Batı demokrasilerinin bu politikasının son devresini yaşamaya başladığını belirten Gayda, bu sebepten dolayı bu devletler için her bahanenin iyi olarak değerlendirilmekte olduğunu kaydetmektedir.²⁵⁶¹

Çekoslovakya'nın Südetland bölgesinin Almanya'nın egemenliği altına alınmasıyla Hitler'in politikasındaki “*Tek Millet-Tek Devlet*” aşaması büyük ölçüde tamamlanmış olmaktadır ve bunun bir sınırı vardır. Çekoslovakya'nın tamamının işgal altına alınması ise Almanya'nın egemenliğine, aslında Nasyonal Sosyalizm doktrinine aykırı bir biçimde, Alman olmayanların da dahil edilmesi sebebiyle artık başka bir aşamaya geçildiği anlamı ortaya çıkmaktadır. Hitler tarafından bu aşama “*Lebensraum-Hayat Sahası*” ve “*Neuordnung-Yeni Düzen*” kavramlarıyla açıklanmaktadır. Bu kavramların bir sınırının olmaması ve bütün dünyayı kapsayabileceği gerçeği karşısında İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya karşı tutumlarında sertleşmeler meydana gelecektir ancak bazı şeyler için oldukça geç kalınmıştır.

²⁵⁵⁷ “Çemberlayn Diyor Ki”, **Yeni Asır**, 16 Mart 1939. “Çek Meselesi Avam Kamarasında”, **Akşam**, 16 Mart 1939. Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.573-574.

²⁵⁵⁸ “İngiliz Başvekili: ‘Almanya Yaptığına Pişman Olacak’ Dedi”, **Son Posta**, 19 Mart 1939.

²⁵⁵⁹ “L’Asse Roma-Berlino Rafforzato”, **Il Giornale d’Italia**, 18 Mart 1939.

²⁵⁶⁰ “Rafforzamento dell’Asse”, **Il Popolo d’Italia**, 17 Mart 1939.

²⁵⁶¹ “Virginio Gayda, “Bilancio”, **Il Giornale d’Italia**, 20 Mart 1939.

İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Ottavio De Peppo, 16 Mart 1939 tarihinde gönderdiği raporunda, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu²⁵⁶² ile bir görüşme yaptığını, bu görüşme esnasında Saraçoğlu'nun Almanya'nın Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmesinden duyulan endişeyi saklamadan dile getirdiğini ifade etmektedir. De Peppo, Saraçoğlu'nun; bugüne kadar Almanya'nın Alman nüfusu barındıran toprakları talep ettiğini, buraları işgal altına alırken barışçı fetihlerini etnisiteye dayandırmış olduğunu ve haklı bulunduğunu, ancak şimdi ihmal edilebilir sayıda Alman azınlıkların yaşadığı bölgeleri de ilhak etmeye başladığını, bundan sonra sıranın Macaristan ve Romanya'ya da gelebileceğini belirterek, bunun sonunun nereye varacağını sorguladığını ifade etmektedir.²⁵⁶³

Oral Sander, Batılıların tutumlarını etkileyen temel olayın Hitler'in 16 Mart 1939 tarihinde Rutenya'nın Macaristan tarafından ilhakına izin vermesi olduğunu, bu önemsiz gibi görünen gelişmenin Münih düzenlemesinde yapılan hesaplardaki yanlışlığa işaret ettiğini belirtmektedir. Sander, Rutenya bölgesinin Doğu'ya, Ukrayna ve Sovyetler Birliğine karşı başlatılacak bir hareketin sıçrama tahtası olarak kullanılabilecek bir coğrafya parçası ve stratejik öneme sahip olduğunu kaydederek, bu bölgenin Almanya tarafından hemen kontrol altına alınmamasının Hitler'in bundan sonraki hedefinin batıda olacağını gösterdiğini ve bu durumun batılılar tarafından anlaşıldığını ifade etmektedir.²⁵⁶⁴

Almanya'nın ise batı dünyasından gelen protestolara aldırmadan hedeflerine ulaşmaya devam ettiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Almanya sınırları içinde bulunan Memel (Klaipeda) bölgesinin geri alınması için Von Ribbentrop tarafından, o sırada Roma'yı ziyaretten dönen Litvanya dışişleri bakanına 20 Mart 1939 tarihinde bir ultimatom verilmiştir. Berlin'de Almanya-Litvanya heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda 23 Mart sabahı erken saatlerde Memel'in Almanya'ya verilmesi hakkında bir anlaşma imzalanmıştır.²⁵⁶⁵ Litvanya, İngiltere ve Fransa'nın garantisi altında bulunan Memel'i savunmak için kendisine batı dünyasından herhangi bir yardım gelmeyeceğini anlamış ve bu anlaşmayı imzalamaya mecbur kalmıştır.²⁵⁶⁶ Alman askerleri tarafından 23 Mart 1939 tarihinde işgal edilmekte olan Memel liman şehrine Hitler, yanında Amiral Reader olduğu halde Deutschland zırhlısı ve buna eşlik eden bir filo ile gelmiştir. Şehirde kiliselerin çanları çalmakta, halk Hitler ve

²⁵⁶² **Şükrü Saraçoğlu (1886-1953):** Atatürk'ün vefatından sonra, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olması sonrasında, Celal Bayar başkanlığında kurulan hükûmette dışişleri bakanlığı görevine Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Saraçoğlu, 1938-1942 yılları arasında dışişleri bakanı olarak, 10 Temmuz 1942-5 Ağustos 1946 tarihleri arasında başbakan olarak görev yapacaktır.

²⁵⁶³ **DDI**, 8/XI, Belge.313, 16 Mart 1939, s.378-379.

²⁵⁶⁴ Sander, **a.g.e.**, s.63.

²⁵⁶⁵ "Memel Ritorna alla Germania", **Il Giornale d'Italia**, 23 Mart 1939.

²⁵⁶⁶ "Litvanya Ultimatom Karşısında Baş Eğdi", **Cumhuriyet**, 23 Mart 1939. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.357.

Almanya lehine tezahürat yapmaktadır. Hitler burada yaptığı konuşmada; burada yirmi yıl çekilen ıstırap ve sefaletin gelecek için bir ihtar ve bir ders olarak kalacağını belirtmekte, “Eşsiz hazırlığımızın sonuna vardık” demektedir.²⁵⁶⁷ Böylece Almanya tarafından ilhak edilmiş olan Memel, İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar olan dönemde Almanya’nın ele geçirdiği son toprak parçası olacaktır. Hitler’in Memel’i de ele geçirdikten sonraki hedefinin Polonya olduğu artık açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Avrupa büyük bir hızla yeni ve çok kanlı bir hesaplaşma içine sürüklenmektedir.

William Shirer, Chamberlain’ın, Hitler’in bu hamleleri sonrasında Nazi genişlemesine karşı etkili bir politika izlenmesi taraftarı olmaya başladığını, bunun 17 Mart 1939 tarihinde Birmingham’da yaptığı konuşmadan anlaşıldığını ifade etmektedir.²⁵⁶⁸ Chamberlain bu konuşmada; Almanya’nın Çekoslovakya’nın tamamını işgal etmesinin kuvvetle “dünyaya hâkim olma teşebbüsü” olduğunu, “cebir, şiddet ve haksızlık” anlamına geldiğini belirtmekte, Almanya’nın Hükûmeti’nin yaptığı bu eylemlerden acı bir şekilde pişman olacağını ifade ederek sormaktadır: “Bu, küçük bir devlete karşı yapılan son hücum mudur? Yoksa, başka küçük devletlere yapılacak hücumlar devam edecek mi?”²⁵⁶⁹

21 Mart 1939 tarihi Avrupa’nın savaşa doğru ilerleyişinde önemli bir dönüm noktası olacaktır. Fransız Cumhurbaşkanı Albert François Lebrun, yanında Dışişleri Bakanı Georges Bonnet ile Londra’yı ziyaret etmektedir. Chamberlain, Fransızlara her iki ülkenin Polonya ve Sovyetler Birliği ile de bir araya gelerek dört devletin Avrupa’da bir saldırıyı önlemek üzere hemen birbirlerine danışacaklarına dair bir tebliğ yayımlanmasını teklif etmiştir.²⁵⁷⁰ Sovyetler Birliği Hükûmeti bu teklife karşılık olarak; İngiltere, Fransa, Polonya, Romanya ve Türkiye’nin katılımıyla bir konferans toplanmasını ve Almanya’ya karşı ortak bir tutum belirlenmesini önermiş ancak bu teklif İngiltere tarafından kabul edilmemiştir.²⁵⁷¹ Chamberlain Sovyetler Birliği’ne hiç güvenmemektedir. Ayrıca Polonya, Finlandiya ve Romanya gibi devletler de Sovyetler Birliği’nden şüphe etmektedirler.²⁵⁷²

Bu arada Almanya’nın Polonya üzerindeki baskısı giderek artmaktadır. Polonya ise Çekoslovakya olayından alınan dersle, İngiltere’nin desteğini alabileceğini de değerlendirerek karşı koymaya çalışmaktadır. Bu koşullar altında Chamberlain, 23 Mart 1939 tarihinde Avam

²⁵⁶⁷ “Hitler Dün Memel’in İşgalinde Bulundu”, **Tan**, 24 Mart 1939. “Hitler Memel’e Ayak Bastı”, **Yeni Asır**, 24 Mart 1939.

²⁵⁶⁸ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.577.

²⁵⁶⁹ “İngiliz Başvekilinin Çok Ağır Bir Nutku”, **Ulus**, 18 Mart 1939.

²⁵⁷⁰ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.586.

²⁵⁷¹ Sipols-Haalamof, **a.g.e**, s.158.

²⁵⁷² Feiling, **a.g.e**, s.603

Kamarası'nda yaptığı konuşmada; “*Almanya'nın maksadının Avrupa'yı tahakküm ise İngiltere ve diğer devletlerin buna karşı geleceklerini*” ifade etmektedir. Bu arada İngiltere ve Fransa hükûmetleri Romanya'ya karşı bir tecavüz halinde ilgisiz kalmayacaklarını açıklamışlardır.²⁵⁷³

Almanya'nın doğuya doğru hareketlenmesi şüphesiz olarak en fazla Sovyetler Birliği'nin endişeye sevk edecektir. 23 Mart 1939 tarihinde Pravda gazetesinde yayımlanan yazıda; İngiltere ve Fransa uyarılmakta, bu ülkelerin kolektif güvenlik için daha fazla sadakat göstermemeleri durumunda, Sovyetler Birliği'nin demokrasiler hakkında duyduğu şüphenin vahim bir şekilde artacağı kaydedilmektedir.²⁵⁷⁴

22 Mart 1939 tarihinde toplanan Büyük Faşist Konseyi, İtalya'nın Roma-Berlin Mihverinin politikasına bağlı olduğunu bir kez daha onaylamaktadır. Mussolini, Konsey'de yaptığı konuşmada; Faşizmin düzeninin “*credere, obbedire, combattere-inan, itaat et, savaş*” sloganındaki gibi devam etmekte olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁷⁵ İtalya Kralı tarafından Faşist ve Korporasyonlar Meclisinde 23 Mart 1939 tarihinde yapılan konuşmada İtalya'nın imparatorluğunu kıymetlendirmek için uzun bir barış dönemine ihtiyaç duymakta olduğu belirtilmektedir.²⁵⁷⁶ Virginio Gayda, 24 Mart 1939 tarihli makalesinde; İtalya'nın barış arzusunun batı demokrasileri tarafından yeterince anlaşılamadığını, demokrasiler tarafından İtalya'ya karşı ideolojik bir savaş yürütülmekte olduğunu, İtalya'nın hayat sahasına karşı kapitalist emperyalizm tarafından baskıda bulunduğunu, İtalya'nın savaşıma hazır ordusundan emin olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁷⁷

Mussolini, Fasci del Combattimento Teşkilatı'nın kuruluşunun yirminci yılı münasebetiyle Roma'da 26 Mart 1939 tarihinde yaptığı konuşmada; Faşist İtalya'nın Roma-Berlin Mihveri'ne bağlılığını bir kez daha ifade etmekte, Roma-Berlin Mihveri'nin sadece iki ülke arasındaki ilişkiler bakımından değil, iki ülkedeki devrimlerin birlikteliği bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Mussolini bu konuşmasında Fransa ile olan ilişkilerin müstemlekeler konusunda sorunlu olduğunu, bu sorunların ise Tunus, Cibuti ve Süveyş Kanalı'nın kullanımı konuları olduğunu belirtmektedir. Faşist İtalya'nın savaşa hazır

²⁵⁷³ “Londra’da Beynelminel Konferans Toplanacak”, **Cumhuriyet**, 24 Mart 1939.

²⁵⁷⁴ Max Beloff, **The Foreign Policy of Soviet Russia, 1919-1941**, Vol.II, 1936-1941, Oxford University press, Londra, 1955, s.231.

²⁵⁷⁵ “Il Gran Consiglio Riafferma La Piena Adesione”, **Il Giornale d'Italia**, 23 Mart 1939. “Il Gran Consiglio Saluta nel Ventennale dei Fasci”, **Gazzetta di Venezia**, 23 Mart 1939.

²⁵⁷⁶ “Discorso della Corona”, **Gazzetta di Venezia**, 24 Mart 1939.

²⁵⁷⁷ “Virginio Gayda, “Pronti a Combattere”, **Il Giornale d'Italia**, 24 Mart 1939.

olabilmek için maliyeti ne olursa olsun “*daha fazla uçak, gemi ve top*” gibi askerî gereçlere sahip olması gerektiğini ifade etmektedir.²⁵⁷⁸

Peyami Safa, Çekoslovakya meselesi üzerinde yapılan tahminleri ele aldığı yazısında; Almanya’nın doğuya doğru genişlemesinin İngiltere ve Fransa’nın korktuğu değil, teşvik ettiği bir hareket olduğunu, böylece Almanya’nın batıya yönelmesi öncesinde zaman kazanmak istediklerini, bu arada İtalya’nın isteklerinin karşılanmasının da bir sorun olmayacağını belirtmektedir. Safa, sosyal meselelerde çok ileriye görmek için tarihin incelenmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.²⁵⁷⁹

Chamberlain, 31 Mart 1939 tarihinde Avam Kamarasında yaptığı açıklamada; Polonya’nın bir tecavüze uğraması halinde İngiltere ve Fransa’nın ellerindeki bütün vasıtalar ile yardım edeceğini ve Polonya Hükûmeti’ne garanti verdiğini açıklamaktadır.²⁵⁸⁰ İngiltere’nin Roma Büyükelçisi Sir Noel Charles, 31 Mart 1939 tarihinde Kont Ciano’ya giderek, İngiliz Hükûmeti’nin Polonya’ya garanti verdiğini bildirmektedir.²⁵⁸¹ Gazetelerde İngiltere’nin Polonya’ya mali yardım yapacağı, Sovyetler Birliği’nin ise askerî malzeme yardımında bulunacağı haberleri yer almaktadır.²⁵⁸² Polonya’nın da 6 Nisan 1939 tarihinde İngiltere’ye karşı garantiyi vermesiyle ittifak meydana getirilmiş oluyordu.²⁵⁸³

O günlerin birebir şahidi olan yazar William L.Shirer, İngiltere’nin politikasındaki bu değişim ve Polonya’ya garanti vermesinin Berlin’de şaşkınlık yarattığını, Almanya’nın doğu ve batısındaki devletlerde ise memnuniyetle karşılandığını belirtmektedir. Almanya’nın art arda 1936’da Ren boylarına askerlerini soktuğunda, 1938’de Avusturya’yı ortadan kaldırdığında, Sudetland’ı ele geçirdiğinde ve daha 15 gün önce Çekoslovakya’nın tamamını işgal ettiğinde bile İngiltere ve Fransa’nın, Sovyetler Birliği’nin de yardımıyla harekete geçerek, Hitler’i engelleyebileceklerini, bu konuda Sovyetler Birliği’nin iki kez teklifte bulunduğunu ancak Chamberlain’ın tutumu sebebiyle bunun gerçekleşmemiş olduğunu belirtmektedir. Shirer, Chamberlain’ın Almanya’nın doğu sınırlarında bulunan Batı dostu, Milletler Cemiyeti ve kolektif güvenlik sistemine uygun davranan Çekoslovakya’nın

²⁵⁷⁸ “La Fiera Parola del Duce”, **Il Messaggero**, 27 Mart 1939. “Lo Storico e Squillante Monito del Duce”, **Gazzetta di Venezia**, 27 Mart 1939. “La Parola di Ordine”, **Il Giornale d’Italia**, 28 Mart 1939.

²⁵⁷⁹ Peyami Safa, “İstikbale Bakışlar”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939.

²⁵⁸⁰ Chamberlain L’Uomo della Guerra?”, **Il Popolo d’Italia**, 1 Nisan 1939, s.7. “İngiltere ve Fransa Polonya’nın İstiklalini Garanti Ettiler”, **Ulus**, 1 Nisan 1939. “Chamberlain Mühim Bir Beyanatta Bulundu”, **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1939.

²⁵⁸¹ **Ciano’s Diary, 1939-1943**, s.60.

²⁵⁸² “İngiltere Kati Kararını Dünya’ya İlan Etti”, **Son Posta**, 1 Nisan 1939.

²⁵⁸³ “İngiltere-Polonya İttifakı Tahakkuk Etti”, **Son Posta**, 7 Nisan 1939.

bağımsızlığını yok etmek için Hitler'e yardım ederek kendi siyasi hayatını da tehlikeye atmış olduğunu, ancak geç de olsa yeni bir karar aldığını kaydetmektedir.²⁵⁸⁴

İngiltere ve Fransa'nın bu şekilde yatıştırma politikasından ayrılarak Almanya'ya karşı politikalar geliştirmeye başlamaları sonrasında Almanya'nın geri adım atmamasıyla, 31 Mart 1939 tarihinden itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlayacağı 1 Eylül 1939 tarihine kadar olan dönemde iki taraf arasındaki gerginlikleri ve buhran ortamı iyice şiddetlenmiştir. Almanya, batılıların bu hamleleri karşısında gerilemediği gibi Hitler 3 Nisan 1939 tarihinde Alman ordusuna Polonya'yı 1 Eylül 1939 tarihinden itibaren işgal edilmesi emrini vermiştir. “*Fall Weiss-Beyaz Durum*” isimli durum muhakemesine dayanan bu emirde; Polonya askerî gücünün yok edilmesinin hedeflendiği, Danzig'in sürpriz bir hareketle işgal edileceği, İngiltere ve Fransa'nın harekete geçemeyeceği, Sovyetler Birliği'nin müdahalesinin Polonya'ya faydası olamayacağı, İtalya'nın durumunun ise Roma-Berlin Mihveri'nin tayin etmiş olduğu farz ve kabul edilmektedir.²⁵⁸⁵ Bu planlamada İtalya'nın Arnavutluk'u 7 Nisan 1939 tarihinden itibaren işgal edeceğinin de hesaba katılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

William Shirer, durumu yerinde incelemek üzere Nisan ayının ilk haftasını Polonya'da geçirdiğini, Polonya'nın Almanya'ya boyun eğmeyerek savaşıacağını ancak Polonya'nın üç tarafının Almanya tarafından çevrilmiş olması nedeniyle stratejik, siyasal ve askerî durumunun oldukça elverişsiz olduğunu belirtmektedir. Shirer, Batı devletlerinden yardım gelmesi ihtimalinin oldukça az olmasına rağmen Polonyalıların Sovyetler Birliği'nden de yardım almak istemediklerini belirtmektedir.²⁵⁸⁶

Almanya'nın Çekoslovakya'yı tamamen ele geçirmiş olmasıyla bu ülkenin sahip olduğu Skoda gibi güçlü sanayi ve silah fabrikalarına el koyması “*Hayat Sahası-Lebensraum*” politikasına da açıklık getirmektedir. Aynı politikanın devamı olarak Almanya, zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarına sahip olan ve Macaristan'ın Rutenya'yı almasından dolayı endişe içinde olan Romanya'yı da etkisi altına almakta gecikmeyecektir. Romanya Krallığı'nda 1938 Şubat ayından beri Kral Carol II tarafından parlamento kapatılmış ve Nazi yanlısı monarşik bir diktatörlük kurulmuştur.

Bu koşullarda Almanya ile Romanya arasında 23 Mart 1939 tarihinde bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sıradan bir ticaret anlaşması olmasının ötesinde oldukça önemli etkileri ve sonuçları olacaktır. Bu anlaşmaya göre, Almanya Romanya'ya silah ve

²⁵⁸⁴ Shirer, *Nazi İmparatorluğu, C.II*, s.592-593.

²⁵⁸⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.361.

²⁵⁸⁶ Shirer, *Nazi İmparatorluğu, C.II*, s.597.

endüstriyel mallar satacak, Romanya'nın tüm ormanları, petroleri ve madenleri Alman-Romen ortak şirketi tarafından işletilecektir.²⁵⁸⁷

4.2.3. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali

1912 yılında Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk'un Avlonya Bölgesi ve Sazan Adası, İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması için imzalanan Londra Anlaşması kapsamında; İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından İtalya'ya vaat edilen topraklar arasında bulunmaktadır. Arnavutluk, Birinci Dünya Savaşı esnasında Yugoslav, İtalyan ve Yunan güçleri tarafından işgale uğramıştır.

Paris Barış Konferansı'nda Arnavutluk konusu çözüme ulaştırılmadan, Arnavutluk güçlerine karşı 4 Haziran-2 Ağustos 1920 tarihleri arasında devam eden Valona (Vlora) Savaşı'nı (*Guerra di Valona*) kaybeden İtalyan kuvvetleri, 2 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan anlaşma ile Arnavutluk'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmayla İtalya, Arnavutluk üzerindeki bütün himaye ve manda fikirlerini terk etmeyi kabul etmiştir. Mussolini'nin editörlüğünü yaptığı İtalyan Sosyalist Partisi'nin yayın organı *Avanti* gazetesi Valona yenilgisini ve imzalanan anlaşmayı "*proletarya hareketinin zaferi*" olarak nitelendirmektedir.²⁵⁸⁸

İtalya'da Faşizmin iktidara gelmesinden sonra Roma İmparatorluğu'nu ihya etmek isteyen Mussolini'nin hedeflerinden birisi de Arnavutluk ve kaybedilen Valona Savaşı'nın intikamını almak olacaktır. Arnavutluk, Faşist İtalya için Balkanlardaki ilerlemesinde bir sıçrama tahtası olarak kullanılmak üzere oldukça önemli olan ve ele geçirmek için çeşitli denemelerde bulunduğu bir coğrafyadır. Arnavutluk Balkanlardaki ülkeler arasında hem toprak ve nüfus olarak ve hem de ekonomik gelişmişlik bakımından en küçük ve geri kalmış bir ülkesidir. Ülkenin kalkınması ve modernleştirilmesi için ihtiyaç duyulan parasal kaynaklar mevcut olmadığından dışarıdan borçlanma yoluyla temin edilmeye çalışılmaktadır. Bu kaynak sıkıntısı İtalya'nın oldukça işine yarayacaktır.

Faşist İtalya, 1925 tarihinden itibaren kaynak sıkıntısı çeken Arnavutluk'a ekonomik olarak sızmaya başlamıştır. Arnavutluk'ta maden işletmelerinin ve deniz taşımacılığının imtiyazını alan İtalya, ayrıca merkezi Roma'da olan Arnavutluk Merkez Bankasının da kurucusu olmuş, Arnavutluk Hükûmeti İtalya'ya yüksek faizlerle borçlandırılmıştır. Böylece İtalya'nın Arnavutluk'ta ekonomik ve siyasal etkisi oldukça artmıştır. İtalya, bundan sonra

²⁵⁸⁷ "Alman-Rumen Ticaret Anlaşması", *Son Posta*, 24 Mart 1939.

²⁵⁸⁸ "L'Accordo con L'Albania", *Avanti*, 4 Ağustos 1920.

Arnavutluk ile 27 Kasım 1926 tarihinde 1.Tiran Antlaşması'nı imzalamak suretiyle himayesine alacaktır.²⁵⁸⁹ Bundan sonra 22 Kasım 1927 tarihinde bir askerî ittifak olan ve 2.Tiran Antlaşması veya Tiran Paktı olarak da isimlendirilen bir “savunma ittifakı antlaşması” imzalayacaktır.²⁵⁹⁰ İtalya bu antlaşmalarla Arnavutluk üzerindeki ekonomik, siyasi ve askerî kontrol ve himayesini oldukça güçlendirmiş bulunmaktadır. İtalya, 1934 yılında varılan mutabakatla Arnavutluk'a 10 yıllık bir süre için yılda 6 milyon altın frank kaynak sağlamayı üzerine almakta, bunun karşılığında Arnavutluk gümrük, ordu, jandarma teşkilatı, maliye gibi önemli devlet kurumlarında İtalyan nüfuzunu iyice artırmaktadır. 1936 yılında imzalanan karşılıklı iş birliği anlaşması ile Arnavutluk neredeyse tamamen İtalya'nın kontrolü altına girmiş oluyordu.²⁵⁹¹

Almanya'nın Orta Avrupa'da arka arkaya yaptığı hamleler sonrasında, Mussolini'nin de 1939 yılının başından itibaren Arnavutluk'u artık fiilen işgal etmek için planlamalar yapmakta olduğu Kont Ciano'nun hatıralarında görülmektedir. Ciano'nun 8 Ocak 1939 tarihindeki notlarında; Yugoslavya ile anlaşarak ve gerekirse Yugoslavya'nın Selanik'e yerleşmesine destek vererek, Arnavutluk'un tasfiyesinin gerçekleştirilebileceğini değerlendirmekte olduğu görülmektedir.²⁵⁹²

Kont Ciano, 19-22 Ocak 1939 tarihleri arasında Yugoslavya'ya giderek burada Başbakan Stoyadinoviç ile görüşmeler yapmıştır. Kont Ciano gazetecilere yaptığı açıklamalarda İtalyan-Yugoslav görüşmelerinin bölge ve genel barışa hizmet etmekte olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁹³ Ciano, Stoyadinoviç görüşmelerinden beklenen maksadın Almanya'nın doğuya doğru daha fazla yayılmasını engelleyecek tedbirler olduğu Türk basınında yer almaktadır.²⁵⁹⁴ Ciano'nun Yugoslavya'yı ziyaret etmesindeki amaç ise aslında başkadır. Ciano hatıratında; bu görüşmelerde Stoyadinoviç'e Arnavutluk konusunu da açtığını ve Arnavutluk'un İtalya ve Yugoslavya tarafından müşterek olarak işgal etmesini teklif ettiğini, Stoyadinoviç'in bu teklif karşısında önce şaşırıldığını ancak daha sonra müşterek hareket edilmesini uygun bulduğunu kaydetmektedir.²⁵⁹⁵

7 Şubat 1939 tarihinde Ciano, Musolini'ye Arnavutluk konusunda harekete geçilmesi konusunda telkinde bulunmaktadır. İtalyanlara yakın olan Stoyadinoviç'in iktidardan

²⁵⁸⁹ Antlaşmanın metni için bkz. **League of Nations Treaty Series**, Volume:IX. Armaoğlu, a.g.e, s.221.

²⁵⁹⁰ “Trattato di Alleanza Difensiva tra Italia e Albania”, **La Stampa**, 25 Kasım 1927.

²⁵⁹¹ Faik Sabri Duran, “Arnavutluk İstiklalini Nasıl Kaybetti”, **Tan**, 12 Nisan 1939.

²⁵⁹² **Ciano's Dairy**, s.8.

²⁵⁹³ “Il Conte Ciano Porta Stasera”, **Il Giornale d'Italia**, 18 Ocak 1939. “Il Conte Ciano e' Giunto a Belje”, **Il Messaggero**, 20 Ocak 1939. “Stoyadinoviç-Ciano Görüşmeleri Başladı”, **Ulus**, 21 Ocak 1939.

²⁵⁹⁴ “Stoyadinoviç-Kont Ciano Görüşmelerinin Hedefi”, **Son Posta**, 22 Ocak 1939.

²⁵⁹⁵ **Ciano's Dairy**, s.14.

uzaklaştırılması ihtimalini yüksek gören Ciano, bu durumda İtalya'nın Yugoslavya'daki etkisini kaybedeceğini, Yugoslavya'nın Fransa ve İngiltere ile iş birliği kurarak durumunu güçlendirmesine izin vermemek gerektiğini ifade etmektedir. Bu konuşmada Mussolini ile Ciano arasında, Arnavutluk'a askerî müdahalenin 1-9 Nisan tarihleri arasında başlatılması karara bağlanmıştır. Bu dönemden itibaren İtalya tarafından Arnavutluk'ta beşinci kol faaliyetlerinde bulunulmakta ve iç karışıklıklar çıkarılmaya çalışılmaktadır. Ciano, İtalya'nın Arnavutluk planları hakkında Ribbentrop'a bilgi vereceğini belirtmektedir.²⁵⁹⁶

İtalya'nın Berlin Büyükelçisi Attolico, 14 Mart 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği raporunda; Ribbentrop tarafından kendisine Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal planı hakkında bilgi verildiğini, Almanya'nın Bohemya ve Moravya'yı işgal edeceğini, Rutanya'nın Macaristan'a verileceğini, Slovakya'nın ise Almanya himayesinde ve bağımsız kalacağını bildirmektedir.²⁵⁹⁷ Hitler'in özel temsilcisi Philip Hesse aracılığı ile Almanya'nın Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmeye karar vermiş olduğunu bildirmesi ve bu işgalin 15-16 Mart 1939 tarihlerinde gerçekleşmesi sonrasında Ciano, Mussolini'ye zaman kaybedilmeden Arnavutluk'un işgal edilmesini teklif etmektedir.²⁵⁹⁸ Hitler'in üst üste yaptığı siyasal ve askerî hamlelerle çeşitli kazanımlar elde etmesi sonrasında, Mussolini kısa bir tereddütten sonra Arnavutluk'un işgal edilmesi kararını vermiştir. Bu dönemde İspanya'da iç savaş sona ermek üzere olduğundan, İtalya'nın bu ülkeye yapmakta olduğu askerî yardıma da gerek kalmayacağından yükü azalacaktır. Corjava, Arnavutluk'un işgali kararını Mussolini'nin politik geleceğinde aşağıya doğru gidişin başlangıcı olarak değerlendirmektedir.²⁵⁹⁹

Almanya'nın Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmesi sonrasında Hırvatistan'da meydana gelmekte olan gerilim ve bunun sonucunda Hırvatistan'ın Almanya'ya bağlanma ihtimali Mussolini'yi oldukça rahatsız etmektedir. Bu durumda Almanya, Adriyatik'e kadar gelmiş olacaktır. Ciano hatıratında; Mussolini'nin iki ihtimalden bahsettiğini, bunlardan birisinin Almanlara karşı silaha sarılmak, diğerinin ise Alman akımında sürüklenmek olduğunu belirtmekte ve Mussolini'nin şöyle söylediğini aktarmaktadır: “*Adriyatik üzerinde gamalı haçın uçmasına kimse tahammül edemez!*”²⁶⁰⁰ Kont Ciano, 17 Mart 1939 tarihinde Alman Büyükelçi Mackensen'e; Akdeniz ve özellikle bir İtalyan denizi olarak görülmekte olan Adriyatik meselelerine Almanya'nın karışmayacağı ve İtalya'yı serbest bırakacağına dair

²⁵⁹⁶ Ciano's Dairy, s.24.

²⁵⁹⁷ DDI, 8/XI, Belge.296, 14 Mart 1939, s.361-362.

²⁵⁹⁸ Ciano's Dairy, s.46-47.

²⁵⁹⁹ Corvaja, a.g.e, s.107.

²⁶⁰⁰ Ciano's Dairy, s.49.

Hitler tarafından verilen teminatı hatırlatmakta; Mihver Antlaşması'nın bu esaslar üzerinde inşa edilmiş olduğunu ve Almanya'nın Hırvatistan'a müdahalesi halinde Mihver anlaşmasının geçersiz olacağını vurgulamaktadır²⁶⁰¹. Bu görüşmeden sonra Von Ribbentrop tarafından 21 Mart 1939 tarihinde Attolico'ya; İtalya'nın Adriyatik ve Akdeniz üzerindeki hakları konusunda Almanya'nın İtalya'dan farklı düşünmediği açıklanmaktadır.²⁶⁰²

Almanya'nın Akdeniz meselelerini İtalya'ya bıraktığı konusunda sürekli olarak teminat vermesine karşılık İtalya son dönemdeki siyasal gelişmeler karşısında ikinci planda kalması Mussolini üzerinde gerilim yaratmaktadır. İtalya'nın da bir şeyler yapması gerektiği kanaati giderek yaygınlaşmakta iken “*Politik fahişe olamayız*” diyen Mussolini artık kesin olarak Arnavutluk'a saldırı kararını verecektir.²⁶⁰³ 23 Mart 1939 tarihinde Mussolini Arnavutluk'a bir himaye anlaşması teklif edilmesini, Kral Zogo'nun bunu kabul etmemesi halinde işgalin başlaması için gerekli askerî hazırlıkların tamamlanması talimatını vermektedir.²⁶⁰⁴

Mussolini 30 Mart 1939 tarihinde ziyaret ettiği Calabria'daki Cosenza şehrinin meydanında toplanan kara gömlekliler ve halka hitaben yaptığı konuşmasında; İtalyan milletinin savaştan korkmadığını, böyle bir savaşı kazanacağından emin olarak hazırlanmakta olduğunu belirterek, “*İtalya'nın Akdeniz'de mahpus kalmaya niyeti olmadığını*” vurgulamaktadır.²⁶⁰⁵ Mussolini, 31 Mart 1939 tarihinde Reggio Calabria'da yaptığı diğer bir konuşmada; İtalyan halkı, silahlı kuvvetler ve Faşist rejimin yek vücut olduğunu, İtalyan halkının sırt çantalarını yüklenmeye hazır bulunduğunu ifade etmektedir. Tüm İtalyan gençliği gibi savaştan korkmadığını ve zaferden emin olduğunu kaydeden Mussolini, kuvvetli milletlerin doğurgan, zayıf milletlerin ise kısır olduklarını, dünya milletleri arasında İtalyanların en ön saffı işgal ettiğini belirtmektedir.²⁶⁰⁶ Mussolini'nin 1 Nisan 1939 tarihinde Capua'da yaptığı konuşmasını meydanda toplanan büyük bir kalabalık büyük bir coşkuyla ve “*Tunus, Tunus!..Genişleme!*” sloganlarıyla karşılamaktadır. Mussolini konuşmasında sonuç olarak şöyle söylemektedir: “*Kimse bizi durduramayacaktır... Çünkü her şeyden önce dikkate alınması gereken şey azmimiz ve kanımızdır.*”²⁶⁰⁷

²⁶⁰¹ DDI, 8/XI, Belge.325, 17 Mart 1939, s.391-392.

²⁶⁰² DDI, 8/XI, Belge.366, 21 Mart 1939, s.442.

²⁶⁰³ Elizabeth Wiskemann, **Rome-Berlin Axis**, Oxford University press, London, 1949, s.138.

²⁶⁰⁴ **Ciano's Dairy**, s.54.

²⁶⁰⁵ “Mussolini Parla a Cosenza”, **Il Giornale d'Italia**, 31 Mart 1939.

²⁶⁰⁶ “Il Duce Accalamato a Regio”, **Il Popolo d'Italia**, 1 Nisan 1939.

²⁶⁰⁷ “Mussolini Inizia le Bonifiche Presso Capua”, **Il Giornale d'Italia**, 2 Nisan 1939.

Muharrem Feyzi Togay, Mussolini'nin Madrit'in Franco güçleri tarafından ele geçirilmesi sonrasında İspanya'ya gönüllü gönderen yerlerden birisi olan Calabria'da yapmış olduğu konuşmasının anlamının; İtalya'nın kendisi için yaşamsal öneme sahip olan Akdeniz'deki ulaşım yolları ve kaynakları için Fransa ve İngiltere'ye karşı artık tüm gücüyle mücadele etme kararının ifadesi olduğunu vurgulamaktadır.²⁶⁰⁸

Ciano, İtalya'nın diplomatik temsilciliklere gönderdiği talimatta; Kral Zogo tarafından İtalyan askerlerinin Arnavutluk'a davet edilmiş olduğunu, İtalya'nın bunu kabul etmediğini belirtmektedir. Arnavutluk'ta İtalya'ya karşı düşmanca gelişmelerin olduğunu, İtalya'nın buna tahammül etmesinin mümkün görünmediğine değinen Ciano, bu maksatla Puglia'da (Bari ve Birindisi'nin bulunduğu bölge) gerekli askerî yığınaklanmanın yapıldığını bildirmektedir.²⁶⁰⁹ Bu arada, İtalya'nın Arnavutluk'a saldırmadan önce Almanya ile sürekli olarak istişarelerde bulunmakta olduğu görülmektedir. Attolico 5 Nisan 1939 tarihinde Ciano'ya gönderdiği mesajında; Arnavutluk işgaline ilişkin olarak Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile görüşüğünü, Ribbentrop'un Almanya'nın İtalya ve Mihver'i güçlendirecek her hareketi memnuniyet ve sempati ile karşılamakta olduklarını bildirilmesini istediğini iletmektedir.²⁶¹⁰

İtalya'nın himaye konusundaki isteklerinin Arnavut Hükûmeti tarafından reddedilmesi sonrasında İtalya tarafından hazırlanan yeni bir anlaşma 2 Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk Kralı'na verilmiştir.²⁶¹¹ Bundan sonra da Arnavutluk Hükûmeti ve Kral Zogo'nun himaye anlaşması konusunda da ikna olmaması sonrasında İtalyan savaş gemileri 6 Nisan 1939 tarihinden itibaren Draç Limanı'na girmeye başlamıştır.²⁶¹² Arnavutluk halkının İtalya'nın işgal planlarından habersiz olarak, 5 Nisan 1939 tarihinde Kral Zogo'nun oğlunun dünyaya gelmesi nedeniyle sokaklarda eğlenceler yapmakta olması ilginç bir gelişme olarak basında yer almaktadır.²⁶¹³ İngiliz Başbakanı Chamberlain 5 Nisan 1939 tarihinde Kabine toplantısında İtalya'nın Arnavutluk'a müdahalesi halinde, İtalya'nın Arnavutluk ile olan özel durumu nedeniyle İngiltere'nin güçlü bir tepki vermesinin söz konusu olmadığını belirtmektedir.²⁶¹⁴ Chamberlain, 6 Nisan 1939 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı

²⁶⁰⁸ Muharrem Feyzi Togay, "Akdeniz ve İtalya", **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1939.

²⁶⁰⁹ **DDI**, 8/XI, Belge.449, 4 Nisan 1939, s.548-549.

²⁶¹⁰ **DDI**, 8/XI, Belge.463, 5 Nisan 1939, s.559.

²⁶¹¹ **Ciano's Dairy**, s.60.

²⁶¹² "İtalyan Harp Gemileri Draç Limanında", **Ulus**, 7 Nisan 1939.

²⁶¹³ Arnavut Kralının Bir Oğlu Oldu", **Ulus**, 6 Nisan 1939. "Dün Kral Zogo'nun Bir Oğlu Oldu", **Son Posta**, 6 Nisan 1939.

²⁶¹⁴ **Cabinet Papers (CAB)**, 18(39), 5 Nisan 1939, s.204.

konuşmada İngiltere'nin Arnavutluk'ta doğrudan bir menfaati olmadığını açıklamaktadır.²⁶¹⁵ Yugoslavya Hükûmeti tarafından ise İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline herhangi bir itirazı olmadığı bildirilmektedir.²⁶¹⁶

Alman ordularının Prag'ı işgal etmeye başladığından beri Bari ve Brindisi'de hazır bekletilmekte olan İtalyan donanması ve kara kuvvetleri, 35.000 asker ve 400 uçak desteğinde 7 Nisan 1939 tarihinden itibaren Arnavutluk sahillerine çıkarak işgale başlamıştır.²⁶¹⁷ Yayımlanan resmî tebliğde İtalyan kuvvetlerinin kuzeyden güneye doğru; San Giovanni di Medua, Durazzo, Valona, ve Santi Quaranta'daki Arnavutluk limanlarından karaya çıktıkları, iç bölgelere doğru ilerlemekte oldukları, Arnavutluk halkının işgali sakin bir şekilde karşıladığı, 400 uçaktan meydana gelen hava filosuna sivil yerleşim yerlerinin bombardıman edilmemesi talimatı verildiği açıklanmaktadır.²⁶¹⁸

Karaya kolayca çıkan İtalyan birlikleri, iç bölgelerde neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerlemektedir.²⁶¹⁹ İtalyan birlikleri hızlı ve zafer dolu yürüyüşlerini devam ettirerek 8 Nisan 1939 sabahı başkent Tiran'a ulaşacaktır. Kral Zogo ailesi ve hükûmet üyeleriyle birlikte Yunanistan'a iltica etmiştir.²⁶²⁰ Kont Ciano kendi kullandığı uçakla 8 Nisan sabahı Tiran hava alanına iniş yapmış; Tiran'da birçok Arnavut ileri geleni ile bir araya gelmiş ve fakirlere Mussolini adına para dağıtmıştır.²⁶²¹ Kont Ciano hatıratında, elçilik binası balkonundan meydanda toplanan halka Arnavutluk'un bağımsızlığını tanıyacaklarını söylediğini, ancak inandırıcı olmadığını anladığını, Kral Zogo'nun Yunanistan'a kaçmasıyla İtalyanların bir direniş olabileceğine ilişkin kaygılarının ortadan kalkmış olduğunu kaydetmektedir.²⁶²²

İşgal sonrası, 12 Nisan 1939 tarihinde Tiran'da toplanan Arnavutluk Kurucu Meclisi, yeni Arnavutluk anayasasını onaylamış ve Arnavutluk tacının İtalya Kralı Vittorio Emanuele III'e verilmesine karar vermiştir.²⁶²³ 13 Nisan 1939 tarihinde toplanan Büyük Faşist Meclisi, iki ülkenin kaderini birleştiren bu teklifi kabul etmiş ve böylece bu durum yasallaşmıştır.

²⁶¹⁵ "Avam Kamarasında", **Ulus**, 7 Nisan 1939.

²⁶¹⁶ "Arnavutluk'un İşgaline Yugoslavya İtiraz Etmeyeceğini Bildirdi", **Son Posta**, 6 Nisan 1939.

²⁶¹⁷ "Le Truppe Italiane a Tirana", **Il Messaggero**, 8 Nisan 1939. "İtalya Arnavutluk'a Asker Çıkardı", **Ulus**, 8 Nisan 1939.

²⁶¹⁸ "Le Truppe Italiane Sbarcate Stamane in Albania", **Il Popolo d'Italia**, 7 Nisan 1939.

²⁶¹⁹ "Sbarco Italiana in Albania", **Il Giornale d'Italia**, 8 Nisan 1939. "In Marcia verso Tirana", **Il Popolo d'Italia**, 8 Nisan 1939.

²⁶²⁰ "Le Nostre Truppe a Tirana", **Il Messaggero**, 9 Nisan 1939. "İtalyan Kıtaları Tahliye Edilen Tiran'a Girdiler", **Ulus**, 9 Nisan 1939. "Rapida e Trionfale Conclusione", **Il Popolo d'Italia**, 9 Nisan 1939.

²⁶²¹ "In Nome del Duce", **Il Popolo d'Italia**, 9 Nisan 1939.

²⁶²² **Ciano's Dairy**, s.66.

²⁶²³ "Storica Riunione della Costituente a Tirana", **Il Messaggero**, 13 Nisan 1939. "La Corona d'Albania", **Il Popolo d'Italia**, 13 Nisan 1939.

İtalya'nın her yerinde olduğu gibi Piazza Venezia'da da coşkulu gösteriler yapılmaktadır.²⁶²⁴ Bundan sonra 14 Nisan 1939 tarihinde İtalya Kralı tarafından Arnavutluk tacının “*kendisi ve ardılları için*” kabul edilmiş olduğu açıklaması yer almaktadır. Böylece Vittorio Emanuele III, İtalya ve Arnavutluk Kralı ve Habeşistan İmparatoru unvanı kazanmış oluyordu.²⁶²⁵ İtalya Bakanlar Kurulu 14 Nisan 1939 tarihinde Mussolini başkanlığında toplanarak 2 maddelik bir kanun hazırlamıştır. Buna göre Arnavutluk, Tiran'da ikamet edecek bir genel vali tarafından yönetilecektir.²⁶²⁶ Kont Ciano 15 Nisan 1939 tarihinde İtalyan Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Arnavutluk olaylarına değinerek, Arnavutluk'un saldırganlığından şikayetçi olmaktadır. İtalyan ordusunun hareketlerine övgüler yağdıran Ciano, İngiltere'yi Arnavutluk konusunda İtalya'ya destek vermediği için eleştirmektedir. Ciano'nun konuşmasından sonra İtalyan Meclisi ve Senato Arnavutluk tacının kabul edilmesi konusundaki yasaları onaylamıştır.²⁶²⁷ Il Popolo d'Italia gazetesinde yayımlanan makalede bu yasaların kabul edilmesi “*tarihi büyük bir an*” olarak değerlendirilmektedir.²⁶²⁸ Bundan sonra 20 Nisan 1939 tarihinde imzalanan anlaşma ile iki ülke arasında gümrük, para ekonomi birliği kurulacaktır. 3 Haziran 1939 tarihinde yayımlanan bir bildiri ile İtalya ile Arnavutluk'un Faşizm'in sembolü altında birleşmiş oldukları açıklanmaktadır.²⁶²⁹

İtalya'nın Arnavutluk işgali, sınırlı da olsa Türk basınında işlenmiştir. Nadir Nadi, son dönemde Mussolini ve Daladier'in arka arkaya yapmış oldukları konuşmalar ile Chamberlain ve Hitler'in konuşmalarını değerlendirdiği yazısında, bu nutukların söyleyenleri rahatlatılabileceğini ancak dünya işlerini büsbütün içinden çıkılmaz bir hale getirdiğini ifade etmektedir. Nadi, insanların kahramanlık, iyilik ve halkçılık taraflarını şahlandırmaya çalışan, savaştan kaçınılmadığını gösteren bu nutukların, aslında kitlelerin tahammül yeteneklerini günden güne azaltmakta olduğunu kaydetmektedir. Nadi, bu gidişle insanlığın önüne geçilemeyecek bir felaketle karşı karşıya kalabileceğinden endişe edilmekte olduğunu belirtmektedir.²⁶³⁰

Emir Erkilet, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ederek Otranto Boğazı'nı kapattığını ve Adriyatik'i bir İtalyan denizine çevirdiğini vurgulamakta, İngiltere başbakanının demecinin

²⁶²⁴ Il Gran Consiglio”, **Il Popolo d'Italia**, 14 Nisan 1939.

²⁶²⁵ “Il Sovrano Accettata La Corona d'Albania”, **Il Messaggero**, 15 Nisan 1939. “Vittorio Emanuele III Assume”, **Il Popolo d'Italia**, 15 Nisan 1939.

²⁶²⁶ “La Riunione del Consiglio dei Ministri”, **Il Popolo d'Italia**, 15 Nisan 1939.

²⁶²⁷ “L'Odierno Importante Discorso del Conte Ciano alla Camera”, **Il Messaggero**, 16 Nisan 1939. “La Parola del Ministro Degli Esteri”, **Il Popolo d'Italia**, 16 Nisan 1939.

²⁶²⁸ “Grande Ora Storica”, **Il Popolo d'Italia**, 16 Nisan 1939.

²⁶²⁹ “Sotto i Segni del Littorio”, **Il Popolo d'Italia**, 4 Haziran 1939.

²⁶³⁰ Nadir Nadi, “Nutuklar ve Kütller”, **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1939.

işgale onay vermek anlamına geldiğini belirtmektedir. Fransa'nın da İngiltere olmadan hareket edemeyeceğine değinen Erkilet, bu koşullarda yakın zamanda aynı Çekoslovakya gibi Arnavutluk'un da haritadan silineceğini belirtmektedir. Bu işgalden en çok etkilenecek ülkenin Yugoslavya olacağını belirten Erkilet, İtalya'nın amacının sadece Arnavutluk'u işgal olup olmadığını yakında anlaşılabileceğini ifade etmektedir.²⁶³¹

Ahmet Şükrü Esmer, İtalya'nın Arnavutluk'a saldırısından sonra, Avrupa'nın mevcut siyasal halini Napolyon'un Austerlitz²⁶³² zaferini kazandıktan sonraki durumuna, Chamberlain'ı da Napolyon'a karşı koalisyonlar tertip eden William Pitt'e benzetmektedir. Esmer, siyasal durumun daha çok karışacağını, fakat tarihin öğrettiği derslere bakılırsa, bu çetin mücadelenin, milletlerin istiklaline kastetmek isteyenlerin hüsranı ile neticelenebileceğini kaydetmektedir.²⁶³³ Konuya bir başka yazısında tekrar değinen Ahmet Şükrü Esmer, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesindeki en tehlikeli sonucun İtalya'nın Balkan yarımadasında yerleşmiş olmasından kaynaklandığını, Mihver devletlerinin kendi aralarında anlaşarak Avrupa'yı işgal etmeye devam edeceklerine dair çeşitli tahminlerin endişe yarattığını buna karşılık demokrat devletlerin tereddüdünün tezat teşkil etmekte olduğunu ifade etmektedir.²⁶³⁴

Aka Gündüz, 13 Nisan 1939 tarihli makalesinde; Arnavutluk işgali sonrasında İtalyan gazetelerinde çıkan ve İtalya'nın askerî hareketlerini gerekirse Avlonya'dan Ege Denizi ve Karadeniz'e kadar genişletebileceğine dair Türkiye'yi de tehdit anlamına da gelebilecek haber ve yorumlardan bahsetmektedir. Bu gibi haberlerin iki ülke arasında mevcut iyi ilişkilere zarar vermekte olduğunu belirten Gündüz, Türkiye'nin kendi istiklali, hürriyeti ve benliğinden başka bir şey düşünmediğini, Türkiye'nin damarlarındaki asil kanla böyle ayıp hareketlere karşı koyacağını ifade etmektedir.²⁶³⁵ Muhitin Birgen, İtalya ve Almanya'nın Balkanlarda atacağı yeni bir adımın mutlaka bir Avrupa savaşının çıkmasına neden olacağını belirtmektedir.²⁶³⁶ Bu arada Türk basınında İtalya'nın Ege adalarında yığınak yapmakta olduğu, sadece Rodos Adası'nda 60.000 kişilik bir güce ulaştığı haberleri yer almaktadır.²⁶³⁷

Il Giornale d'Italia gazetesinde 9 Nisan 1939 tarihinde yayımlanan makalede, İtalya'nın Arnavutluk işgalinin Balkan sisteminde herhangi değişiklik olduğu anlamına

²⁶³¹ H. Emir Erkilet, "Arnavutluk Haritadan Silinirse İtalya Ne Kazanır?", **Son Posta**, 8 Nisan 1939.

²⁶³² **Austerlitz Savaşı (1805)**: Napolyon Bonaparte yönetimindeki Fransız kuvvetlerinin Rusya-Avusturya kuvvetlerini bugünkü Çek Cumhuriyeti sınırları içinde olan Austerlitz'de kesin bir mağlubiyete uğrattığı savaş.

²⁶³³ Ahmet Şükrü Esmer, "Yeni Napolyonlar ve Pitt", **Ulus**, 9 Nisan 1939.

²⁶³⁴ Ahmet Şükrü Esmer, "Demokrat Devletler Cephesinin tereddüdü", **Ulus**, 12 Nisan 1939.

²⁶³⁵ Aka Gündüz, "Başbozuk İtalyan Gazeteleri Çok Gülmüş Mevkie Düşüyorlar", **Tan**, 13 Nisan 1939.

²⁶³⁶ Muhittin Birgen, "Muhtemel Harp ve Türkiye", **Son Posta**, 16 Nisan 1939.

²⁶³⁷ "İtalya Adalarda Tahşidat Yapıyor", **Tan**, 12 Nisan 1939.

gelmediği, bu olayın İngiltere veya başka bir milletin hayati menfaatlerini hiçbir şekilde tehdit etmediği ifade edilmektedir.²⁶³⁸ Fransız gazetelerinde ise İtalya'nın Arnavutluk ile yetinmeyeceği ve Almanya'nın kendisine bıraktığı Balkanlarda yeni işgal hareketlerine girişeceğine dikkat çekilmekte; Yugoslavya ve Yunanistan'ın İtalya'nın ilk hedefleri arasında olduğu, İtalya'nın Selanik'e doğru kendisine bir yol açarak revizyonist Bulgaristan'a ulaşmak istediği haberleri yapılmaktadır.²⁶³⁹

Churchill, 13 Nisan 1939 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşma ve sonrasında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Halifax'a yazdığı mektupla; İtalya'nın Arnavutluk'u işgali karşısında İngiliz Hükûmeti'nin hareketsiz kalmasını acı bir şekilde eleştirmektedir. İngiliz istihbaratı tarafından önce Almanya'nın Çekoslovakya'nın tamamını işgali ve arkasından İtalya'nın Arnavutluk'a asker çıkarması ve işgali karşısında önceden haber almamış olmasının mümkün olmadığını belirten Churchill, İngiliz Hükûmeti'nin bu konularda gereken hareketleri yapmadığını belirtmektedir. Churchill, İtalyan donanması ve asker yüklü gemiler Arnavutluk'a doğru yola çıktığında İngiliz donanmasına ait savaş gemilerinin dört bir tarafa dağılmış durumda bulunduğunu hatta işgal başladığında HMS Barham savaş gemisinin Napoli limanında olduğunu kaydetmektedir., İngiliz donanmasının gerekli tedbirleri almış olması durumunda İtalya'nın Arnavutluk'a çıkamayacağını ifade eden Churchill, İngiliz Akdeniz Filosu'nun ancak işgal tamamlandıktan sonra toplanarak denize açılmış olduğunu belirtmektedir.²⁶⁴⁰

ABD Başkanı Roosevelt, 15 Nisan 1939 tarihinde Roma ve Berlin'e ulaştırılan çağrısında, şu soruları gündeme getirmiştir: *“Silahlı kuvvetlerinizin aşağıdaki bağımsız milletlerin topraklarına saldırmayacağını veya onların topraklarını istila etmeyeceğini garanti etmek niyetinde misiniz?”* Telgrafın devamında aralarında Polonya, Baltık devletleri, Sovyetler Birliği, Belçika, Hollanda, Danimarka, Fransa, İngiltere, İsveç, Norveç, Portekiz, İspanya, Macaristan, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Orta Doğu ve Arap Devletleri'nin de bulunduğu otuz bir ülkenin adı yazılıdır. ABD başkanı bu garantinin 25 yıla kadar verilmesini önermektedir.²⁶⁴¹ Bugünkü bilgilerimizle bu çağrının oldukça saf ve aşırı iyi niyetli bir hareket olduğunu ifade etmek mümkündür. Kont Ciano hatıratında, Mussolini'nin bu mesajı okumak bile istemediğini, çağrıyı *“çocuk felci sonucu yazılmış bir*

²⁶³⁸ Virginio Gayda, “Le Menzogne Documentate”, **Il Giornale d'Italia**, 9 Nisan 1939.

²⁶³⁹ “Fransız Gazeteleri Siyasi Vaziyeti Karanlık Görüyor”, **Ulus**, 10 Nisan 1939.

²⁶⁴⁰ Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.I**, s.438-441.

²⁶⁴¹ “Roosevelt Sulhü Kurtarmak Üzere Mussolini ve Hitler'e Teklifler Yaptı”, **Son Posta**, 16 Nisan 1939.

saçmalık” olarak değerlendirdiğini kaydetmektedir.²⁶⁴² Mussolini bu mesaja cevap verdiği ve 1942 yılında Roma’da kurulacak olan ve Faşist yönetim tarafından büyük önem verilen dünya sergisine iştirak edecek yabancı temsilciler ve sergiyi düzenleyenlere hitaben yaptığı 20 Nisan 1939 tarihli konuşmasında; “*fitili yakmak niyetinde olmadıklarını*”, kimseye taarruz etmek istemediklerini açıklamakta, Roosevelt’in konferans ve garantiler konusundaki tekliflerinin başarılı olamayacağını ifade etmektedir.²⁶⁴³

Hitler ise Roosevelt’in mektubunu bir propaganda malzemesi olarak kullanacak ve 28 Nisan 1939 tarihinde Reichstag’da yaptığı ve tüm dünyaya yayımlanan uzun konuşmasıyla Roosevelt’e cevap verecektir. Yer yer Başkan Roosevelt’in sorduğu sorulara karşı alaycı bir tavırla hitap ederek karşılık veren Hitler’i, Reichstag’daki Alman milletvekilleri abartılı kahkahalar atarak izlemektedir. Roosevelt’in bahsettiği ülkelerin isimlerini tek tek sayarak bu ülkelere garanti verebileceğini, hatta ABD ve Amerika kıtasındaki diğer devletlere dahi garanti verebileceğini belirten Hitler, Polonya’dan bahsetmemektedir. Hitler bu konuşmasında 1934 tarihli Polonya-Almanya antlaşması ve 1935 İngiliz-Alman deniz antlaşmasını feshettiğini açıklamaktadır. Almanya tarafından Polonya’ya yapılan ve gizli tutulmakta olan Danzig şehri ve koridoru ile ilgili teklifi de açıklayan Hitler, Polonya’nın uluslararası yalancı bir baskının etkisi altında kalarak bunu kabul etmediğini belirtmektedir.²⁶⁴⁴

İtalya’nın Arnavutluk’u fazla dirençle karşılaşmadan işgal etmesi, Doğu’ya doğru genişlemekte olan Mihver’e karşı direnmek isteyen küçük devletler üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur. İtalya’nın, Arnavutluk’u bir sıçrama tahtası gibi kullanarak Yugoslavya ve Yunanistan’a karşı saldırıya geçmesi artık oldukça kolaylaşmış gibi görünmektedir. İtalya’nın Arnavutluk’a yerleşmesi Doğu Akdeniz ve Balkanlarda mevcut statükoya karşı ağır bir tehdit anlamına gelmektedir. Bu gelişmeden başka Almanya’nın Çekoslovakya’yı ortadan kaldırması karşısında Fransa ile Küçük Antant devletleri olan Romanya ve Yugoslavya’nın da bir harekette bulunamaması Küçük Antant’ın da işlevsiz kaldığı anlamına gelmektedir. Almanya’nın Tuna bölgesinden Doğu’ya doğru genişlemesi neticesinde önce Macaristan’ın Şubat 1939’da Anti-Komintern Pakt’a katılması ve ardından Almanya’nın Romanya ile bir ticaret anlaşması görünümünde adeta bir himaye anlaşması imzalaması sonrasında Mihver’in Orta Avrupa ve Balkanlardaki hedefleri net bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır.

²⁶⁴² **Ciano’s Diary**, 1939-1943, s.70.

²⁶⁴³ “Il Discorso di Mussolini”, **Il Giornale d’Italia**, 21 Nisan 1939. “L’Alta Parola di Mussolini”, **Il Messaggero**, 21 Nisan 1939. “Mussolini Bir Nutuk Verdi”, **Ulus**, 21 Nisan 1939.

²⁶⁴⁴ Armaoğlu, **a.g.e**, s.363.

İtalya'nın Arnavutluk'a saldırısı Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde akdedilmiş olan Balkan Paktı'na karşı indirilmiş ağır bir darbe olacaktır. Bunun sonucunda Yugoslavya, Mihver devletleri tarafından sarılmış bir hale düştüğünden İngiltere ve Fransa'nın garantilerini reddederek Mihver devletleriyle daha iyi geçinmek için bu ülkelere yaklaşacak ve bu durumda Balkan Antantı'nın etkisi giderek azalacaktır.²⁶⁴⁵ İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ve ilhak etmesi üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939 tarihinde Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'na giden bloklaşmaya işaret eden William L.Shirer şöyle ifade etmektedir: *"İki taraf da adamlarını topluyordu."*²⁶⁴⁶

Türkiye ise İngiltere ile tek taraflı garanti yerine karşılıklı yardımı öngören bir anlaşmayı tercih etmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar sonucunda 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye-İngiltere arasında karşılıklı yardım deklarasyonu imzalanmıştır.²⁶⁴⁷ Bu deklarasyon, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali karşısında Türkiye ve İngiltere'nin vermiş olduğu bir cevap niteliği taşımaktadır.²⁶⁴⁸

Arnavutluk'un işgalinden sonra Mussolini'nin yeni hedefleri Yugoslavya veya Yunanistan olacaktır. Kont Ciano hatıratında, ilk fırsatta Yunanistan'a taarruz etmeye karar veren Mussolini'nin Mayıs 1939'dan itibaren Arnavutluk'tan Yunanistan'a giden yollar üzerinde inceleme yaptırdığını ve bu yolların inşası için emir verdiğini belirtmektedir.²⁶⁴⁹

4.2.4. İtalya-Almanya Dostluk ve İttifak Antlaşması (Çelik Pakt- *Patto d'Acciaio*) ve Sonrası Gelişmeler

Totaliter rejimler arasında iş birliğini öngören Berlin-Roma-Tokyo arasında bir ittifak anlaşması yapılması teklifi önce Almanya'dan gelmiş ve taslak bir metin Münih görüşmeleri esnasında İtalyan tarafına verilmiştir. Bu taslakta belirtilen hususlar arasında en önemlisi, taraflardan birisinin *"kışkırtılmamış bir saldırıya"* uğraması halinde, diğer tarafların her türlü yardımı yapmasını öngörmektedir. Mussolini, bu teklife sıcak bakmakla birlikte o dönemde İtalyan kamuoyunun Almanya ile bir askerî ittifakı kabule hazır olmadığı değerlendirilmesiyle bu taslağı hemen kabul etmemiştir. Bununla beraber, bu konudaki görüşmeler devam etmiştir.

Almanya'nın, Nisan 1939'dan itibaren Batı Avrupa'da yapacağı harekâtı güvenceye almak için Sovyetler Birliği ile ikili görüşmeleri başlatması sonucunda bir uzlaşma ihtimalinin

²⁶⁴⁵ Armaoğlu, a.g.e, s.363.

²⁶⁴⁶ William L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu, C.II*, s.597.

²⁶⁴⁷ "Türkiye Bütün Kuvvetiyle Sulh Cephesine İltihak Etti", *Akşam*, 13 Mayıs 1939.

²⁶⁴⁸ Churchill, *Çörcil Anlatıyor, C.I*, s.462-463.

²⁶⁴⁹ Ciano's *Diary*, s.87.

ortaya çıkmıştır. Bu arada İngiltere ve Fransa'nın Romanya ve Yugoslavya'ya güvence vermeleri ve özellikle İngiltere'nin Türkiye ile karşılıklı yardımlaşma için müzakereleri başlatması karşısında sinirlenen Mussolini, Almanya ile bir askerî ittifak imzalanması için girişim başlatmaya karar vermiştir.²⁶⁵⁰

İtalya'nın Berlin Büyükelçisi Bernardo Attolico, 20 Nisan 1939 tarihinde Ciano'ya gönderdiği raporunda Almanya'nın yakın bir tarihte Polonya'ya saldıracağını bildirmektedir.²⁶⁵¹ Genel bir savaş anlamına gelecek bu olay karşısında İtalya'nın bir oldu-bitti ile karşı karşıya kalmasından endişelenen Ciano, bunun üzerine Ribbentrop ile bir görüşme yapmak istemiştir. Yapılan organizasyonlar neticesinde Ciano ve Ribbentrop 6 Mayıs 1939 tarihinde Milano'da bir araya gelmişlerdir.²⁶⁵²

Bu görüşme öncesinde Mussolini'den İtalya'nın üç yıldan önce bir genel savaşa girmesinin mümkün olmadığını Ribbentrop'a bildirmesi talimatı almış olan Ciano, hatıratında; Ribbentrop'tan Almanya'nın da bu süre zarfında barışı sürdürmek kararında olduğu cevabını alınca oldukça şaşırdığını ifade etmektedir. Kont Ciano, Ribbentrop ile Mihver'in politikaları çerçevesinde, her konuda mutabakata varmış olarak görüşmeyi tamamladıklarına değinmektedir. Toplantı sonuçlarını bildirmek üzere Mussolini ile telefon görüşmesi yaptığını ifade eden Ciano, bu görüşme esnasında Mussolini'nin bu sonuçlardan memnun kalmadığını, İtalya ve Almanya'nın bir askerî ittifak yapmak üzere anlaştıklarının basına duyurulmasını istediğini kaydetmektedir. Ciano, bu teklifin Hitler tarafından da kabul edilmesi sonucunda İtalya ile Almanya arasında askerî ittifak yapılması kararının alındığını ve bu ittifakın esaslarının Milano'da belirlendiğini vurgulamaktadır.²⁶⁵³ Mussolini'nin, Batılı devletlerin Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermeleri ve özellikle Türkiye-İngiltere karşılıklı yardım deklarasyonu için yapılan görüşmelerin Avam Kamarası'nda konu edilmesi sonrasında, bu çabalara karşı bir cevap vermek düşüncesiyle bu kararı almış olması dikkat çekmektedir.²⁶⁵⁴ Mussolini bu stratejik kararı ile kendisinin ve İtalya'nın bütün kaderini Hitler'e ve Nazi Almanyası'na bağlamış olmaktadır.

Ertesi gün çıkan İtalyan gazeteleri bu görüşmelerin sonucunu "*Milano Paktı*" olarak duyurmakta, İtalya'nın Almanya ile olan ilişkilerinin her türlü askerî ve politik ilişkilerin

²⁶⁵⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.364-365.

²⁶⁵¹ **DDI**, 8/XI, Belge. 579, 20 Nisan 1939, s.671-673.

²⁶⁵² "Ciano e Ribbentrop S'Incontrano Oggi a Milano", **Il Popolo d'Italia**, 6 Mayıs 1939. "Alman ve İtalyan Nazırları Dün Milano'da Görüştüler", **Tan**, 7 Mayıs 1939.

²⁶⁵³ **Ciano's Diary**, s.74.

²⁶⁵⁴ Wiskemann, **a.g.e.**, s.143-144.

üzerinde olduğunu belirtmektedir.²⁶⁵⁵ Mussolini'nin kendi notlarından; Ciano-Ribbentrop Milano görüşmelerinde birçok sorunun çözüldüğü, varılan anlaşmanın Mihver'i daha fazla güçlendirdiğine şüphe olmadığını kaydetmiş olduğu görülmektedir.²⁶⁵⁶

8 Mayıs 1939 tarihinde Stefani Ajansı tarafından yayımlanan resmî tebliğde; Milano'da Kont Ciano ile Von Ribbentrop arasında gerçekleştirilen görüşmelerde iki ülkenin güncel konulardaki görüşlerinin aynı olduğunun bir kez daha teyit edildiği açıklanmaktadır. Resmî tebliğde ayrıca iki ülke arasında siyasi ve askerî bir ittifak yapılarak, ilişkilerin “*en kesin bir şekilde*” tanzim edilmesine karar verildiği beyan edilmektedir.²⁶⁵⁷

Mussolini, 13 Mayıs 1939 tarihinde 150.000 kişinin önünde Torino'da, Vittorio Veneto Meydanı'nda dünyada yankılar uyandıran konuşmasında sormaktadır: “*Barişa doğru mu gidiyoruz yoksa savaşa doğru mu?*” Kendisi bu soruyu mevcut şartlarda Avrupa'da bir savaş çıkması ihtimalinin olmadığı şeklinde cevaplamaktadır. Mussolini savaşın çıkmaması için Avrupa'da bekleyen ve düğüm haline gelmiş sorunların mutlaka halledilmesi gerektiğini, “*bu düğümlerin belki kılıç kullanılmadan çözülebileceğini*” belirtmektedir. Mussolini, Milano'da mutabakat sağlanan pakt ile İtalyan-Alman askerî ittifakının bu ay sonunda Berlin'de imzalanacak bir anlaşma ile tamamlanacağını, böylece iki devletin ve iki milletin birbirinden ayrılamayacak şekilde birleşmiş olacağını ifade etmektedir. Versay Sistemi'nin İtalya ve Almanya'ya yöneltmiş “*tabancalar*” olduğunu belirten Mussolini, şimdi bunun yerine İngiltere ve Fransa tarafından “*garantiler sisteminin*” koyulmaya çalışıldığını kaydetmektedir. Demokrasilerin “*beyaz harp*” denilebilecek bir savaşı şimdiden başlatmış olduklarını ve bazen “*uzun bir kararsızlık yerine bir savaşın tercih edilebileceğini*” ifade eden Mussolini, Süveyş ve Cebelitarık ile birlikte Boğazları da kontrol altına almak istediklerini belirtmekte ve konuşmasını şöyle tamamlamaktadır: “*Ne olursa olsun, bütün hedeflerimizi elde edeceğiz.*”²⁶⁵⁸ Mussolini'nin bu konuşması, Paris ve Londra mahfillerinde yanlış bir algılamayla Mihver devletlerinin bundan sonra daha mutedil bir politika izleyecekleri şeklinde yorumlanacaktır.²⁶⁵⁹

Ahmet Şükrü Esmer, Mussolini'nin Torino konuşmasına ilişkin yaptığı değerlendirmede; Mussolini'nin İtalya'da belirginleşmekte olan savaş endişelerini teskin

²⁶⁵⁵ “Il Patto di Milano”, **Il Popolo d'Italia**, 8 Mayıs 1939.

²⁶⁵⁶ **DDI**, 8/XI, Belge. 663, 6 Mayıs 1939, s.765-766.

²⁶⁵⁷ “Il Comunicato Ufficiale”, **Il Popolo d'Italia**, 8 Mayıs 1939.

²⁶⁵⁸ “Il Discorso del Duce a Torino”, **La Stampa**, 14 Mayıs 1939. Il Duce Al Mondo”, **Il Popolo d'Italia**, 15 Mayıs 1939. “Mussolini'nin Dünkü Nutkunun Akisleri”, **Son Posta**, 15 Mayıs 1939. “Tutte Le Nostre Mete Saranno Raggiunte”, **Il Giornale d'Italia**, 16 Mayıs 1939.

²⁶⁵⁹ “Mussolini'nin Son Nutku Ne Paris'te Ne Londra'da Alaka Uyandırmadı”, **Tan**, 16 Mayıs 1939.

etmek istediğini ifade etmektedir. Mussolini'nin iki otoriter devletin birbirinden ayrılmayacağını ifade ederken bunda samimi olduğunu belirten Esmer, İngiltere ve Fransa'daki bazı mahfillerin İtalya ile Almanya'nın birbirinden ayrılmasını umut ettiklerini ancak bunun gerçekleşmeyeceğini, bugünkü İtalya'nın ancak güce taptığını kaydetmektedir²⁶⁶⁰.

Kont Ciano, Savaş Bakanlığı Müsteşarı General Pariani ile Alman-İtalyan Askerî İttifak Antlaşmasını imzalamak üzere 21 Mayıs 1939 tarihinde büyük ve samimi bir törenle karşılanacağı Berlin'e gelmiştir.²⁶⁶¹ Kont Ciano hatıratında bu görüşmelerde Ribbentrop tarafından, Almanya'nın en az üç yıl müddetle bir genel savaşa girmek istemediğinin ifade edildiğini kaydetmektedir. Ciano ayrıca, Von Papen²⁶⁶² tarafından Ankara'dan verilen bilgiler doğrultusunda Türkiye ile ilgili konuların da görüşüldüğünü, Von Papen'in İtalya'dan duyulan endişenin Türkiye'nin dış politikasının esasını oluşturduğunu ifade ettiğini, kendisinin ise Ribbentrop'a, birtakım belgeler gösterdiğini ve Türkiye'de yükselen Almanya düşmanlığını belirttiğini ifade etmektedir.²⁶⁶³

Kont Ciano'nun Almanya ile askerî ittifak antlaşması imzalamak üzere Berlin'e gitmesi İtalyan basınında genel olarak olumlu yankılanmaktadır. Bunlardan birisinde Virginio Gayda, 21 Mayıs 1939 tarihinde yayımlanan makalesinde, Milano görüşmelerinde esasları belirlenen İtalyan-Alman Dostluk ve İttifak Antlaşması'nın gerekli ve doğal bir anlaşma olduğunu belirtmektedir.²⁶⁶⁴

Ankara'daki büyükelçiliğe yeni atanmış olan Von Papen ise anılarında bu olayı daha farklı bir şekilde anlatmaktadır. Von Papen büyükelçilik görevini alır almaz Berlin'e gönderdiği raporunda; Alman-İtalyan iş birliği, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Arnavutluk ve Ege adalarındaki İtalyan askerî yığınaklanmasının Türkiye üzerindeki olumsuz etkisini bildirdiğini, bu sorunun çözümü için Türkiye-İtalya ilişkilerinin yumuşatılmasını önerdiğini ve bu düşüncelerini Berlin'de Ciano'ya da ifade ettiğini ancak Ciano'nun ikna olmadığını, Ribbentrop'un da Akdeniz meselelerinin İtalya'nın işi olduğunu ifade ederek Ciano'ya destek verdiğini belirtmektedir.²⁶⁶⁵

²⁶⁶⁰ Ahmet Şükrü Esmer, "Mussolini'nin Nutku", **Ulus**, 16 Mayıs 1939.

²⁶⁶¹ "Le Entusiastiche Accoglienze di Berlino al Ministro Ciano", **Gazzetta di Venezia**, 22 Mayıs 1939. "Kont Ciano Berlin'de", **Yeni Sabah**, 22 Mayıs 1939.

²⁶⁶² **Franz Von Papen (1879-1969)**: Nisan 1939-Ağustos 1944 tarihleri arasında Ankara'da Almanya Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

²⁶⁶³ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.90.

²⁶⁶⁴ Virginio Gayda, "Il Patto Necessario e Naturale", **Il Giornale d'Italia**, 21 Mayıs 1939.

²⁶⁶⁵ **Franz Von Papen'in Anılarından**, (Der. Necip Azakoğlu), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015, 424-425.

22 Mayıs 1939 tarihinde Berlin’de büyük bir reklamla “*İtalyan-Alman Dostluk ve İttifak Antlaşması*” Kont Ciano ve Ribbentrop tarafından, Hitler’in de yer aldığı bir törenle imzalanmıştır.²⁶⁶⁶ Kont Ciano, Ribbentrop’a bu antlaşmanın meydana getirmesindeki katkılarından dolayı İtalya Kralı tarafından verilen “*Colletto Annunziata-Annunziata Yakalığı*” nişanı takmıştır.²⁶⁶⁷ Hitler tarafından Kont Ciano’ya büyük “*Alman Kartalı*” nişanı verilmiştir.²⁶⁶⁸ İmzadan sonraki izlenimlerini Kont Ciano hatıratında şöyle anlatmaktadır: “*Hitler, antlaşmanın imzalanmasından dolayı çok memnun göründü. Akdeniz siyasetinin artık İtalya tarafından idare edileceğini, bu antlaşmanın bunu teyit ettiğini söyledi. Hitler Arnavutluk’a çok ilgi gösteriyor. Burasını Balkanlara hâkim bir kale koymak yolundaki programımızdan büyük bir takdirle bahsediyor.*”²⁶⁶⁹

İtalya-Almanya Dostluk ve İttifak Antlaşması, yedi maddeden meydana gelen metin ve iki maddelik gizli protokolden meydana gelmektedir.²⁶⁷⁰ İki ülke arasındaki ortak sınırları sonsuza kadar sabitlenmiş olduğu belirtilen ve “*hayat sahalarını*” temin maksadıyla bir askerî bir ittifakı öngören antlaşma metninin giriş bölümüne Hitler’in ısrarıyla koyulan bir cümle önemlidir. Bu cümle şöyledir: “*İç ideolojilerinin yakınlığı sebebiyle birbiriyle birleşmiş olan iki devlet, yaşama alanlarını elde etmek için birleşik kuvvetlerle hareket etmeyi kararlaştırmışlardır.*”²⁶⁷¹ Antlaşmanın 3.maddesi ittifakın özünü yansıtmaktadır. Buna göre; “*Yüksek imzacı taraflardan birisi başka bir devlet veya devletlerle savaşa sürüklenecek komplikasyonlar içine girecek olursa, öteki taraf bir müttefik olarak, hemen yardımına koşacak ve bütün kara, deniz ve hava askerî kuvvetleriyle onu destekleyecektir.*” Madde.5 ise savaş halinde hiçbir tarafın müstakil olarak ateşkes veya barış yapmayacağını esasa bağlamaktadır.²⁶⁷² Antlaşmanın gizli olmayan bölümünün metni Stefani Ajansı tarafından 23 Mayıs 1939 tarihinde gazetelerde yayımlanmıştır.²⁶⁷³

Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra batılı devletlerle İtalya ve Almanya’nın arası artık iyice açılmış bulunmaktadır. Sonradan Mussolini tarafından “*Çelik Pakt-Patto di Acciaio*” olarak isimlendirilecek olan bu ittifak antlaşmasına, aslında Mussolini tarafından hiçbir zaman riayet edilmeyecektir. Bu antlaşmanın imzalanmasından sadece bir hafta sonra

²⁶⁶⁶ “L’Alleanza tra Italia e Germania Firmata Ieri de Ciano e Ribbentrop”, **La Stampa**, 23 Mayıs 1939. “Alman-İtalyan Askerî Paktı”, **Yeni Sabah**, 23 Mayıs 1939.

²⁶⁶⁷ **Colletto Annunziata**: Bu nişan takılan kişi İtalya Kralı’nın yeğeni olarak kabul edilmektedir.

²⁶⁶⁸ **Ayin Tarihi**, Mayıs 1939, Sayı.66, s.308.

²⁶⁶⁹ **Ciano’s Diary, 1939-1943**, s.91.

²⁶⁷⁰ Antlaşmanın İtalyanca metni için bkz. **DDI**, 8/XI, Belge.735, 22 Mayıs 1939, s.854-856.

²⁶⁷¹ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.614-615

²⁶⁷² **Ayin Tarihi**, Mayıs 1939, Sayı.66, s.309.

²⁶⁷³ Antlaşmanın metni 23 Mayıs 1939 tarihinde gazetelerde yayımlanmıştır. “Il Testa di Patto”, **Gazzetta di Venezia**, 23 Mayıs 1939.

Mussolini, İtalya'nın 1942 yılının sonundan önce savaşa giremeyeceğini bildirmektedir. Batılı devletler ise küçük devletlere verdikleri garantilerle bir savaşın önüne geçemeyeceklerinden Sovyetler Birliği ile bir barış cephesi kurmak için teşebbüslerde bulunacaklardır.

Çelik Pakt'ın imzalanmasının ertesi günü, daha Ciano Berlin'i terk etmeden, 23 Mayıs 1939 tarihinde Alman Genelkurmay Başkanlığı erkânı ile gizli bir toplantı yapan Hitler, Almanya'nın hedefinin “*hayat sahasını doğuya doğru genişletmek*” olduğunu, bu bakımdan ilk fırsatta Polonya'ya saldırmaktan başka seçeneklerinin olmadığını öne sürmektedir. Danzig meselesinin sadece bir bahane olarak kullanılacağını, Polonya'ya saldırmanın karşılığında İngiltere ve Fransa ile savaşa girileceğini, bunun için Hollanda ve Belçika'nın işgalinin gerekli olduğunu açıklayan Hitler, planlarının İtalya ve Japonya'dan gizli tutulmasını emretmektedir. Hitler, artık kendi deyimiyle “*gemileri yakmaktadır.*”²⁶⁷⁴

Berlin'den ayrılan Ciano, Roma'da bütün Faşist erkan ve büyük bir halk kütlesi tarafından istasyonda bir kahraman olarak karşılanmakta, Ciano antlaşma metnini Mussolini'ye takdim etmektedir.²⁶⁷⁵ Ciano, hatıratında; bu anlaşmanın Almanya'da daha büyük bir memnuniyetle karşılandığını, İtalya'daki Fransız karşıtlığının Almanya lehine sempati yaratmaya henüz yeterli olmadığını belirtmektedir.²⁶⁷⁶ Virginio Gayda, pakt imzalandıktan sonraki yorumunda ise paktın yapımcıları olan Mussolini ve Hitler'in başrollerde olduğu antlaşmanın imzalanmasıyla Avrupa'da yeni bir dönemin tarihinin başlamış olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷⁷

Kont Ciano, Almanya seyahati ve Çelik Pakt hakkında bilgi vermek üzere 25 Mayıs 1939 tarihinde Kral Vittorio Emanuele III tarafından kabul edilmiştir. Kral, Kont Ciano'yu Almanlar hakkında şöyle ikaz etmektedir: “*Almanlar bize muhtaç oldukları sürece nazik hatta yaltakçılardır. Ancak ilk fırsatta ne kadar zorba ve kavgacı olduklarını ortaya koyacaklardır.*”²⁶⁷⁸

Türk basınında ittifak antlaşmasının imzalanmasından sonra yapılan yorumlar bu antlaşmanın tecavüzkar bir maksat güttüğü şeklindedir. Asım Us, Alman-İtalyan askerî ittifakının sadece savunma değil taarruz amaçlı bir antlaşma olduğunu belirtmektedir.²⁶⁷⁹ Hüseyin Cahit Yalçın ise Alman-İtalyan ittifakının beklenmeyen bir pakt olmadığını, bu paktın bir sulh sükûn işareti olarak göstermenin mümkün olmadığını belirtmekte, paktın hayat

²⁶⁷⁴ Shirer, *Nazi İmparatorluğu, C.II*, s.615-620.

²⁶⁷⁵ “Le Ripercussioni del Patto di Berlino”, *Il Giornale d'Italia*, 25 Mayıs 1939.

²⁶⁷⁶ *Ciano's Diary*, s.93.

²⁶⁷⁷ Virginio Gayda, “Patti Costruttivi”, *Il Giornale d'Italia*, 23 Mayıs 1939.

²⁶⁷⁸ *Ciano's Diary*, s.92.

²⁶⁷⁹ Asım Us, “Alman-İtalyan Askerî İttifakı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1939.

sahalarından da bahsetmekte olduğunu, mutlaka bazı tecavüz ve istila emellerini tahakkuk ettirmek için hazırlanmış bulunduğunu kaydetmektedir.²⁶⁸⁰ Ahmet Şükrü Esmer, İtalya'nın 1882 yılında Almanya ve Avusturya-Macaristan ile üçlü bir ittifak yaptığını ancak kendisine İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yapılan vaatler üzerine İtilaf devletlerine katılarak 1915 yılında Almanya ve Avusturya-Macaristan aleyhine savaşa girdiğini hatırlatmaktadır. İtalya'nın şimdi ise yeniden Almanya ile ittifak yapmış olduğunu belirten Ahmet Şükrü Esmer, İtalya ile Almanya arasındaki ilişkilerin bu bakımdan 1882-1915 yılları arasındaki durumuna dönmüş olduğunu belirtmektedir. İtalya'nın tarihinde antlaşmalara ve sözleşmelere pek az önem veren bir devlet olarak bilinmekte olduğunu belirten Esmer, İtalyan-Alman antlaşmasının bir gösteriden öteye anlamı bulunmadığını ifade etmektedir.²⁶⁸¹

27 Mayıs 1939 tarihinde Roma'ya yeni atanan İngiliz Büyükelçi Percy Loraine Mussolini'ye itimatnamesini arz etmektedir. Kont Ciano hatıratında; İngiltere ile ilişkilerinde çok can alıcı bir mülakat olarak değerlendirdiği bu görüşme esnasında; Mussolini'nin İngiliz politikasını küçük devletlere garanti vermek suretiyle Avrupa'yı bir savaşa sürüklemekte olmasıyla eleştirerek, 16 Nisan 1938 tarihli İtalyan-İngiliz Antlaşmasının bir hükmünün kalıp kalmadığını sorması üzerine Loraine şu cevabı vermektedir: “İngiltere'nin İtalya'nın Arnavutluk'un işgaline engel olmamakla bu antlaşmaya uygun davranmıştır. Kont Ciano şöyle kaydetmektedir: “Sanırım İngiliz-İtalyan anlaşması artık ölmüş bulunuyor. Belki Chamberlain da onunla ölecek.”²⁶⁸²

Churchill hatıratında; 7 Temmuz 1939 tarihinde Mussolini-Percy Loraine görüşmesinde Mussolini'nin; “Başvekilinize haber veriniz...İngiltere Polonya'yı savunmak üzere silaha sarılırsa İtalya da müttefiki Almanya'nın yanında yer alarak savaşa girecektir.” dediğini, bu söylemin bir blöf olduğunu kaydetmektedir. Churchill'e göre İtalya o sırada; “Akdeniz ve Doğu Afrika'daki durumunu sağlamlaştırmaktan, İspanya'daki müdahalesinin meyvelerini toplamaktan ve işgal ve ilhak ettiği Arnavutluk'u hazmetmekten başka bir şey düşünmemektedir.” Churchill, Mussolini'nin Almanya Polonya'yı yutacak diye bir Avrupa savaşına sürüklenmek gibi bir niyeti olmadığı gibi, İtalya'nın askerî ve ekonomik durumunun bu çapta bir savaşa elverişli olmadığını da gayet iyi bildiğini de ilave etmektedir.²⁶⁸³

Berlin'deki Büyükelçi Attolico tarafından 1939 Haziran-Temmuz ayı boyunca gönderilen raporlarda Almanya'nın Polonya'ya karşı askerî harekât başlatacağı konusu

²⁶⁸⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Alman-İtalyan İttifakı”, **Yeni Sabah**, 31 Mayıs 1939.

²⁶⁸¹ Ahmet Şükrü Esmer, “Alman-İtalyan İzdivacı”, **Son Telgraf**, 24 Mayıs 1939.

²⁶⁸² **Ciano's Diary**, s.94-95.

²⁶⁸³ Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.I**, s.482-483.

belirlenmektedir. Bunların en tipik örneği 7 Temmuz 1939 tarihinde gönderilmiş olan rapordur. 6 Temmuz 1939 tarihinde Ribbentrop ile yapmış olduğu görüşme hakkında bilgi veren Attolico, Ribbentrop'un Almanya'nın Danzig sorununu 24 saat içinde ve Varşova'da çözebileceğini belirttiğini ifade etmektedir. Fransa ve İngiltere'nin Almanya'nın bu müdahalesine karşılık veremeyeceklerini belirten Ribbentrop, Almanya-Sovyetler Birliği anlaşmasının da yakında imzalanacağını ifade etmektedir²⁶⁸⁴. Bundan sonra İtalya'nın Berlin ve Prag büyükelçiliklerinden özellikle 19-20 Temmuz 1939 tarihlerinde gönderilen raporlarda Almanya'nın Polonya'ya karşı askerî bir saldırı için görünür şekilde hazırlıklar yapmakta olduğu bildirilmesine karşılık Kont Ciano'nun kanaati Almanya tarafından bu hareketlerin İtalya'nın haberi olmadan yapılamayacağıdır.²⁶⁸⁵

Mussolini, Almanya'nın Polonya'ya saldırması halinde bu savaşın bölgesel olarak kalmayacağını ve bütün Avrupa'nın bir savaş alanı haline geleceğini değerlendirmektedir. Bu durumda İtalya'nın hazırlıklarını tamamlamadan Almanya'nın yanında savaşa sürüklenmesinden endişe etmekte olan Mussolini, Almanya'nın Danzig koridoru²⁶⁸⁶ ve İtalya'nın Fransa sorununun görüşmeler yoluyla çözülmesi gerektiğini kıymetlendirmekte ve bunun için İtalya, Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya ve Polonya arasında uluslararası bir konferans toplanmasını teklif etmektedir. Münih Konferansı'ndaki gibi bir arabuluculuk rolü oynamak isteyen Mussolini, bu düşüncelerini 24 Temmuz 1939 tarihinde Hitler ile Mussolini arasında Brenner'de 4 Ağustos 1939 tarihinde yapılması planlanan toplantı öncesinde Attolico kanalıyla Hitler'e gönderdiği mesajla iletmektedir.²⁶⁸⁷ Hitler'in uluslararası konferans düşüncesini benimsememesi nedeniyle gündem konusunda mutabakat sağlanamadığından bu zirve gerçekleştirilemeyecektir.²⁶⁸⁸

²⁶⁸⁴ **DDI**, Seri 8, Cilt XII, (23 Mayıs-11 Ağustos 1939), Belge.503, 7 Temmuz 1939, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1952, s.378-381.

²⁶⁸⁵ **Ciano's Diary**, s.120.

²⁶⁸⁶ **Danzig (Polonya) Koridoru**: Versay Antlaşması'nın düzenlediği konular arasında bulunmaktadır. Bu düzenlemeye göre Doğu Prusya ile Almanya arasında Danzig (bugünkü Gdansk) serbest şehrini de kapsayan arazi şeridi, Polonya'nın Baltık Denizi'ne çıkışını temin etmek amacıyla Polonya'ya verilmiştir. Bu şekilde Almanya'nın toprakları ikiye bölünmüş ve Doğu Prusya ile Almanya arasında kara bağlantısı ortadan kalkmış oluyordu. Danzig Koridoru meselesi iki savaş arasındaki dönemde özellikle Hitler iktidara geldikten sonra Almanya ile Polonya arasındaki en önemli gerilim konusu olacaktır.

²⁶⁸⁷ **DGFP**, Seri D, (1937-1945), Cilt VI, (22 Mart-8 Ağustos 1939), Belge.711, 24 Temmuz 1939, HMSO, Londra, 1956, s.971-972.

²⁶⁸⁸ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.610.

4.2.5. Kont Ciano'nun Salzburg ve Berchesgaten Görüşmeleri (Ciano-Ribbentrop, Ciano-Hitler)

Ağustos ayı başında Almanya'nın Polonya sınırına yığınak yapmakta olduğu ve savaşın yakında başlayacağı yönündeki bilgilerin çoğalmasıyla birlikte Roma'da tedirginlik giderek artmaktadır. İtalyan tarafında savaşa hazırlıksız olarak sürüklenme ihtimali karşısındaki tedirginlik Kont Ciano'nun hatıratında 4-9 Ağustos 1939 tarihleri arasındaki kayıtlarından net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ciano hatıratında; Mussolini tarafından bu safhada savaşa girilmesinin bir delilik olarak değerlendirildiğini kaydetmektedir. Ciano bu dönemde, İtalya'nın altın stokunun çok az, demir stoklarının sıfıra yakın, askerî ve ekonomik durumunun berbat olduğunu belirtmektedir. Mihver devletlerinin harbe hazır olmadan Almanya'nın arkasından harbe sürüklenmek üzere bulunduğunu ifade eden Ciano, bugünkü koşullarda savaşı kazanma ihtimalinin %50 olduğunu, üç yıl daha beklenmesi ve bu süreçte gerekli hazırlıkların yapılması halinde bu ihtimalin %80'e çıkabileceğini kaydetmektedir.²⁶⁸⁹

İtalya'nın bir genel savaşa hazır olmaması ve Almanya'nın Polonya'ya karşı 1939 Ağustos ayı sonunda savaş başlatacağına dair emarelerin çoğalması karşısında Mussolini, konunun Ciano ile Ribbentrop arasında yüz yüze görüşülmesine karar vermiştir.²⁶⁹⁰ Bu düşünceler altında Kont Ciano, Ribbentrop ile görüşmek üzere 10 Ağustos 1939 tarihinde Roma'dan Salzburg'a hareket etmiştir.²⁶⁹¹ Ciano-Ribbentrop görüşmesi 11 Ağustos 1939 tarihinde Salzburg'da Fuschl Malikanesi'nde ve İngilizce olarak gerçekleştirilmiştir.²⁶⁹² Il Giornale d'Italia gazetesi, “Çelik Pakt'ın gerçekte çalışması” olarak nitelendirmekte olduğu bu görüşmenin bütün Avrupa'nın dikkatini çektiğini kaydetmektedir.²⁶⁹³

Görüşme esnasında Kont Ciano'nun ısrarlı soruları üzerine Ribbentrop tarafından Almanya'nın sadece Danzig'i veya koridoru istemediği, “savaş istediği” açıkça ifade edilmektedir. Ciano tarafından, Polonya savaşının mahalli olarak kalmayacağı, bu durumda İngiltere ve Fransa'nın da Almanya'ya karşı savaşa gireceklerini ifade etmesi Alman devlet adamlarında hiçbir etkide bulunmamaktadır. Ribbentrop, Polonya ile harbin muhakkak olduğunu, hiçbir uzlaşma ile bunun önüne geçilemeyeceğini, İngiltere ve Fransa'nın yeterli askerî hazırlıklara sahip olmadıklarından herhangi bir müdahalede bulunamayacaklarını belirtmektedir. Bu görüşmede ayrıca Von Papen tarafından Türkiye hakkında gönderilen

²⁶⁸⁹ Ciano's Diary, s.121-123

²⁶⁹⁰ Corjava, a.g.e, s.110.

²⁶⁹¹ “Il Conte Ciano e Von Ribbentrop”, Il Giornale d'Italia, 11 Ağustos 1939.

²⁶⁹² “Kont Ciano ile Ribbentrop İngilizce Olarak Görüştiler”, Son Posta, 12 Ağustos 1939.

²⁶⁹³ “L'Incontrato Ciano-Ribbentrop a Salisburgo”, Il Giornale d'Italia, 12 Ağustos 1939.

bilgiler de dikkate alınmakta, Türkiye'nin Polonya konusunda herhangi bir girişimde bulunmasının söz konusu olmadığı belirtilmektedir²⁶⁹⁴.

Kont Ciano 12 ve 13 Ağustos 1939 tarihlerinde Berchesgaten'de Hitler ile görüşmelerde bulunmuştur²⁶⁹⁵. Bu görüşmelere ilişkin olarak Kont Ciano hatıratında; Hitler'in Polonya'ya en geç ağustos ayı sonunda saldırmak için kararlı olduğunu, İtalya'nın bunu engellemek için bir şey yapamayacağını, Hitler'in ısrarla Polonya savaşının bölgesel kalacağını iddia ettiğini belirtmektedir. Ciano ayrıca Hitler'in; Polonya konusunda Fransa ve İngiltere'nin müdahalede bulunamayacağını, büyük bir savaş çıkacaksa bunun Mussolini ve Hitler genç yaşlarda iken olmasının iyi olacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Hitler'in İtalya'yı sadece bir kısım düşman kuvvetlerini üzerine çekerek Almanya'yı rahatlatması bakımından dikkate aldığını, Almanların İtalya'ya sadece “*sadaka*” vermek istediklerini belirten Ciano şöyle yazmaktadır: “*Artık hiç şüphem kalmadı, Almanlar savaşa girmek kararını çoktan vermişler, bu muhakkak... Salzburg'tan; Almanlardan, onların şefinden ve yapmak istediklerinden nefret hisleriyle ayrıldım.*”²⁶⁹⁶

Bu görüşmelere çevirmen olarak katılan Paul Schimdt hatıratında; Kont Ciano'nun Ribbentrop'a İtalya'nın askerî ve ekonomik yönden zayıflıkları hakkında bilgi vermeye çalışmasına karşılık Ribbentrop'un bu konulara aldırmadığını belirtmekte, Ribbentrop'u avının peşindeki azgın bir av köpeğine benzetmektedir. Schimdt, Kont Ciano'nun 12 Ağustos'ta Berchtesgaden'da İtalya'nın askerî ve ekonomik zayıflıkları konusunda Hitler'e de bilgi verdiğini, İtalya'nın birkaç aydan daha uzun sürebilecek bir savaşı sürdüremeyeceğini belirttiğini, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'nın Polonya'ya girmesi halinde savaş ilan edeceklerini ifade ettiğini belirtmektedir. Schimdt ayrıca Ciano'nun 13 Ağustos günü yapılan görüşmelerde Hitler'in söylediklerini onaylar bir tutum takınmasından şaşırıldığını kaydetmektedir.²⁶⁹⁷

Kont Ciano, İtalyan kamuoyunda Almanya'nın Polonya'ya saldırmasının nefretle karşılanacağını, İtalyan halkının Almanya ile savaşmak istemeyeceğini değerlendirmekte ve bu düşüncelerini Roma'ya dönüşünde kararlarında oldukça mütereddit olan Mussolini ile 14-15 Ağustos 1939 tarihlerinde detaylı bir şekilde görüşüğünü belirtmektedir. Ciano,

²⁶⁹⁴ DDI, Seri 8, Cilt XIII, (12 Ağustos-3 Eylül 1939), Belge.1, 12 Ağustos 1939, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1953, s.1-3.

²⁶⁹⁵ “Hitler Ciano ile Uzun Bir Mülakat Yaptı”, **Yeni Sabah**, 13 Ağustos 1939. 12-13 Ağustos tarihli toplantıların tutanakları için bkz. **DGFP**, Seri D, Cilt VII, (9 Ağustos-3 Eylül 1939), Belge.43, 12 Ağustos 1939, HMSO, Londra, 1956, s.39-49. **DGFP**, D/VII, Belge.47, 13 Ağustos 1939, s.53-56.

²⁶⁹⁶ **Ciano's Diary**, s.124-125.

²⁶⁹⁷ Schimdt, **a.g.e.**, s.131.

Mussolini'nin Almanlarla beraber yürümeyi bir şeref meselesi olarak gördüğünü ancak *"Dalmaçya ve Hırvatistan üzerindeki hisselerini istemek"* fikrinde olduğunu belirtmektedir. Ciano, Mussolini'nin Polonya'nın işgali durumunda İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya karşı saldırıya geçmeleri halinde İtalya'nın Almanya'dan *"onuruyla kolayca ayrılabilceğini"*, İngiltere ve Fransa'nın durumu kabullenmeleri halinde ise Almanya ile Yugoslavya üzerinde avantaj elde etmek üzere anlaşabileceklerini değerlendirdiğini de kaydetmektedir.²⁶⁹⁸ Kont Ciano'nun bu tespitlerine karşılık olarak, 15 Ağustos 1939 tarihinde yayımlanan *Il Giornale d'Italia* gazetesinde İtalyan-Alman görüşmelerinde; Danzig meselesi dahil olmak üzere tüm uluslararası konuların masaya yatırılarak incelendiği, İtalya ve Almanya'nın tüm konularda *"yüzde yüz anlaşma"* içinde olduğu ilan edilmektedir.²⁶⁹⁹

Türk basınında İtalyan-Alman antlaşmasıyla ilgili yorumlar çeşitlilik arz etmektedir. Bunlardan birisinde Etem İzzet Benice, Mihver devletlerinin denizler ile maden ve petrol sahalarına sahip olamadıklarından uzun bir savaşı sürdüremeyeceklerine dikkat çekerek, bu bakımdan anlaşma yoluna gitmeleri gerektiğini belirtmektedir. Savunulması oldukça zor olan İtalya'nın durumunun daha da vahim olduğunu belirten Benice, İtalya'nın savaşa girdiği takdirde İngiliz ve Fransızların hücumuna uğrayacağını ve yıkılacağını ifade etmektedir. Kont Ciano'nun Berlin'e gitmeden önce Roma'da İngiliz Büyükelçi Percy Loraine ile görüşmüş olmasını da yorumlayan Benice, Hitler-Ciano görüşmesinden yeni bir anlaşma ve barış yaklaşımının çıkmasını umut etmektedir.²⁷⁰⁰

Hüseyin Cahit Yalçın, Almanya ile İtalya'nın Danzig sorunu münasebetiyle bir darbe planlıyorlarsa, bunu herkesin dikkatini çekecek bir şekilde hazırlamayacaklarını, Alman ve İtalyan devlet adamlarının son mülakatlarının Nasyonal Sosyalizm ve Faşizm rejimlerinin iç politika kaygılarından dolayı gerçekleştirilmiş olduğunu belirtmektedir. Mussolini'nin bir çıkmaza sürüklendiğini ve Hitler'in arkasından yürümeye mecbur kaldığını ancak Mussolini'nin Danzig için harbe girmeyeceğini belirten Yalçın, Mussolini'nin ancak Kuzey Afrika, Korsika, Nice ve Doğu Akdeniz için savaşa girebileceğini kaydetmektedir.²⁷⁰¹

Zekeriya Sertel, Hitler-Ciano görüşmesinde neler konuşulmuş olduğu hakkında kesin bilgilere sahip olunamadığını, ancak Mussolini'nin savaşa girmeye hazır ve istekli olmadığını Hitler'e bildirildiğini belirtmektedir. Almanya'nın Polonya'ya karşı harekete geçmeden önce Balkan ve Tuna devletlerinin tutumlarından emin olmak istediğini, bu arada

²⁶⁹⁸ Ciano's Diary, s.126.

²⁶⁹⁹ "Concordanza al Cento per Cento", *Il Giornale d'Italia*, 15 Ağustos 1939.

²⁷⁰⁰ Etem İzzet Benice, "Bugünkü Mülakat", *Yeni Telgraf*, 12 Ağustos 1939.

²⁷⁰¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Son Günlerde", *Yeni Sabah*, 15 Ağustos 1939.

Japonya'nın durumunun da önem kazandığını ifade eden Sertel, İngiliz-Fransız-Sovyet görüşmelerinde bir mesafe alınmış olduğunu belirterek, bu sebeple harp tehlikesinin uzak olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁷⁰²

4.2.6. Almanya-Sovyetler Birliği Saldırmazlık Antlaşması (23 Ağustos 1939)

Münih Konferansı'nın hemen ardından Alman-Sovyet ilişkilerinde birtakım kıpırdanmalar meydana gelmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği, Çekoslovakya krizi sürecinde devre dışı bırakılması sonrasında sessiz kalmamakta ancak bir Avrupa savaşının dışında kalmaya ve Almanya'nın er geç kendisine yöneleceğini değerlendirerek zaman kazanmaya çalışmaktadır. 10 Mart 1939 tarihinde Stalin tarafından Komünist Partisi'nin 18. Kongresi'nde yapılan konuşmada; İngiltere ve Fransa yoğun bir şekilde eleştirilmektedir. Stalin, Batılıların Almanya'yı doğuya doğru yönelttiklerini, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir savaş başlatmak niyetinde olduklarını açıklamaktadır. Dünyanın mütecavizler tarafından yeniden paylaşılmakta olduğuna dikkat çeken Stalin, İngiltere ve Fransa tarafından takip edilmekte olan yeni siyasetin hedefinin mütecavizlerin harp bataklığına saplanmalarını bekleyerek büsbütün zaafa uğramadıkları zaman ortaya çıkarak haklarından gelmeye çalışmak olduğunu kaydetmektedir. Stalin, “...kestaneleri ateşten başkalarına çıkarttırmaya almış olan savaş kışkırtıcılarına uyarak ülkesini çatışmaya sürüklemeyeceğini” de ifade etmektedir.²⁷⁰³

Mareşal Hermann Goering²⁷⁰⁴, 14-17 Nisan 1939 tarihleri arasında Roma'ya gelmiş ve Mussolini ile 15-16 Nisan 1939 tarihlerinde iki uzun görüşme yapmıştır.²⁷⁰⁵ Bu görüşmelerde taraflar genel bir çatışmaya hazırlanmak için iki-üç yıla ihtiyaçları olduğu konusunda mutabık kalmışlardır. Goering, çatışmanın daha erken başlaması durumunda Mihver güçlerinin avantajlı olacağını ifade etmektedir. Goering Mussolini'ye; Sovyetler Birliği'nin son zamanlarda bir politika değişikliğine gittiğini belirtmekte ve iş birliği için bir zemin yoklaması yapacağını ifade etmektedir. Mussolini de bu değişimin farkında olarak yapılacak bir girişimi uygun bulmaktadır.²⁷⁰⁶

²⁷⁰² Zekeriya Sertel, “Hitler-Ciano Mülakatının Manası Nedir?”, **Tan**, 15 Ağustos 1939.

²⁷⁰³ “Stalin, ‘Sovyetler Birliği’nin Mütecaviz Tehditlere Pervası Yoktur’ Diyor”, **Tan**, 12 Mart 1939.

²⁷⁰⁴ **Mareşal Hermann Goering** (1893-1946): Birçok unvana sahip olan Goering, Alman Hava Kuvvetleri Komutanı ve savaş ekonomisinin lideridir. Daha birçok görevleri bulunan Goering, 1938 yılında Faşist rejimin Hitler'den sonraki vekili olarak ilan edilmiştir. Nürnberg mahkemelerinde suçlu bulunarak idama mahkûm edilen Goering, tutuklu bulunduğu sırada zehirle intihar etmiştir.

²⁷⁰⁵ “Luogo Colloquio del Duce col Maresciallo Göring”, **Il Popolo d'Italia**, 16 Nisan 1939. “Nuovo Colloquio fra Mussolini e Göring”, **Il Popolo d'Italia**, 17 Nisan 1939.

²⁷⁰⁶ **DDI**, 8/XI, Belge.564, s.652-653. **Ciano's Diary**, 1939-1943, s.73.

Roma’da Mussolini-Goering görüşmeleri yapılırken, Sovyet Dışışleri Komiseri Maksim Litvinov, 17 Nisan 1939 tarihinde İngiltere’nin Moskova Büyükelçisi William Seeds’e Alman saldırganlığına karşı bir İngiliz-Fransız-Sovyetler Birliği paktı yapılmasını, bu paktın askerî konferansla desteklenmesini resmen teklif etmektedir. Litvinov’un bu son teklifi İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmeyecektir.²⁷⁰⁷

Bundan kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanlığı’na 3 Mayıs 1939 tarihinde Maksim Litvinov’un yerine Viyaçeslav Molotov getirilmiştir.²⁷⁰⁸ Bu değişiklik Sovyet politikasında kesin bir değişikliğe işaret etmektedir. Litvinov, ortak güvenlik, Milletler Cemiyeti’nin güçlendirilmesi, İngiltere ve Fransa ile askerî bir ittifak yapılarak Sovyetler Birliği’nin güvenliğinin sağlanması politikasının önderi bir politikacı olarak Stalin’in gözünde gerekli başarıyı yakalayamamış ve yerini Yahudi olmayan Molotov’a bırakmaktadır. Yahudi Litvinov ortadan çekilmiş, böylece Hitler’in Sovyetler Birliği’ne karşı beslediği nefretin sebeplerinden birisi tasfiye olmuştur.

Avam Kamarası’nda 19 Mayıs 1939 tarihinde yapılan oturumda Churchill ve Lloyd George, Chamberlain’ın politikalarını eleştirmekte, Sovyetler Birliği-Fransa ve İngiltere arasında bir ittifak kurulmasını savunmaktadırlar. Sovyetler Birliği’nin yardımı olmadan etkili bir doğu cephesinin kurulamayacağını belirten Churchill, bu olmadan İngiltere’nin Romanya ve Polonya’ya garanti vermesi sonucunda İngiltere’nin “*en kötü bir harbe, en berbat bir yoldan*” sürükleneceğini ifade etmektedir.²⁷⁰⁹ Chamberlain, bu baskıların da etkisiyle 27 Mayıs 1939 tarihinde Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardım paktı, askerî bir toplantı yapılması ve Mihver’in tehdit ettiği ülkelere garanti verilmesi konularında görüşmelerin başlatılması talimatı verecektir. Almanya tarafı ise İngiliz-Sovyet görüşmelerinin nasıl engellenebileceği üzerinde çalışmakta olmasına karşılık Hitler’in Sovyetler Birliği ile iş birliği yapılması konusunda ideolojik ve askerî birtakım endişeleri bulunmaktadır.²⁷¹⁰

Bu dönemde Mussolini tarafından hazırlanan 30 Mayıs 1939 tarihli gizli ve uzun bir muhtıra doğrudan Hitler’e sunulmak üzere General Ugo Cavallero ile Berlin’e gönderilmiştir.²⁷¹¹ İtalya ile Almanya arasındaki askerî ve ekonomik iş birliği bakımından özel bir öneme sahip olan bu muhtırada Mussolini; zenginler tarafından idare edilen, tutucu ve bencil ülkelerle Mihver devletleri arasında bir savaşın kaçınılmaz gördüğünü

²⁷⁰⁷ Sipols, Haalamof, **a.g.e**, s.161-163.

²⁷⁰⁸ “Litvinof Hariciye Komiserliğinden İstifa Etti”, **Son Posta**, 4 Mayıs 1939.

²⁷⁰⁹ Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.I**, s.466-469.

²⁷¹⁰ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.625-627.

²⁷¹¹ **DDI**, 8/XII, Belge.59, 30 Mayıs 1939, s.49-51.

vurgulamaktadır. Mussolini ayrıca “İtalya’nın böyle bir savaşın kaçınılmazlığını anladığı halde, bir Avrupa savaşını hızlandırmak arzusunda olmadığını” belirtmekte, “İtalya’nın ancak 1942 yılının sonunda bitecek bir hazırlık dönemine ihtiyacı olduğunu” bildirmekte, muhtıranın devamında bunun nedenlerini sıralamaktadır.²⁷¹² Hitler tarafından bu muhtıraya verilen cevap Ribbentrop tarafından Attolico’ya iletilmiştir. Hitler, Mussolini’nin belirttiği konularda mutabık olduğunu ve uygun bir zamanda Mussolini ile Brenner’de bir görüşme yapmak istediğini bildirmektedir²⁷¹³. Mussolini’nin 30 Mayıs 1939 tarihli muhtırasının Hitler’in Alman-Sovyet yakınlaşması konusundaki kararını hızlandırdığı, aynı gece Almanya’nın Moskova büyükelçiliğine çekilen ve “Sovyetler Birliği ile kesin görüşmeleri başlatma kararının alındığını” bildiren telgraftan anlaşılmaktadır.²⁷¹⁴

20 Ağustos 1939 tarihinde Mussolini’nin başkanlığında Berlin Büyükelçisi Attolico ve Ciano’nun katıldığı üçlü görüşmede mevcut gelişmeler değerlendirilmektedir. Ciano, Attolico ile Mussolini’nin Almanya ile hareket etmek konusundaki değerlendirmelerine karşı bulunduklarını ancak Mussolini’nin bu konuda çok inatçı davrandığını hatıratında kaydetmektedir. Mussolini’ye göre; “Almanya’dan ayrılmak için artık çok geç kalınmıştır. Çünkü Almanya ile hareket etmekten vazgeçilirse tüm dünya Faşist İtalya’yı ikiye bölme ile itham edecek ve harbe hazır olmadığını anlayacaktır.”²⁷¹⁵

Almanya’nın Polonya’yı işgal etmesi durumunda İngiltere ve Fransa’nın Almanya’ya karşı savaşa girmemeleri durumunda Almanya’nın kolay bir zafer daha kazanacağını ve bu durumda İtalya’nın bir kazanç elde edemeyeceğini değerlendiren Mussolini, bir taraftan da Almanya ile mevcut anlaşmadan çıkması halinde Hitler’in Polonya yerine İtalya’ya yönelebileceğinden fazlasıyla endişe etmektedir. Bu koşullarda Mussolini, 21 Ağustos 1939 tarihinde, Kont Ciano’ya Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop ile Brenner’de tekrar görüşerek İtalya’nın savaş dışında kalmak konusundaki yaklaşımını bildirmesini istemiştir. Ciano, Ribbentrop ile görüşmek üzere aradığında olumlu bir cevap alamayacaktır çünkü bu sırada Ribbentrop, Alman-Sovyet antlaşmasını imzalamak üzere Moskova’ya hareket etmek üzeredir. İtalyan tarafının ise bu anlaşmadan haberi yoktur.²⁷¹⁶

23 Ağustos 1939 tarihinde Moskova’ya ulaşan Ribbentrop ile Kremlin Sarayı’nda Stalin ve Molotov arasında yapılan görüşmeler sonucunda 10 yıl geçerli olmak üzere

²⁷¹² DGFP, D/VI, Belge.459, Ek, 31 Mayıs 1939, Her Majesty’s Stationery Office, Londra, 1956, s.617-620.

²⁷¹³ DDI, 8/XII, Belge.130, 6 Haziran 1939, s.112.

²⁷¹⁴ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.626-627. Alman-Sovyet görüşmeleri bir ara kesintiye uğrasa da sonuçta 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan “Almanya-Sovyetler Birliği Saldırmazlık Paktı” ile sonuçlanacaktır.

²⁷¹⁵ Ciano’s Diary, s.130.

²⁷¹⁶ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.612.

“Almanya-Sovyetler Birliği Saldırmazlık Antlaşması” imzalanmıştır.²⁷¹⁷ Bütün dünyada bir şok etkisi yaratan bu antlaşma yedi maddelik bir metin ve dört maddelik gizli protokolden meydana gelmektedir. Antlaşmanın kamuoyuna açıklanan metninde; tarafların birbirlerine taarruz etmemeyi taahhüt ettikleri, taraflardan birisinin üçüncü bir devletle savaşa girmesi halinde ise diğer tarafın üçüncü devlete herhangi bir yardımda bulunmayacağı hem Almanya ve hem Sovyetler Birliği’nin karşı tarafa doğrudan veya dolaylı bir şekilde yönelen devletler grubuna katılmayacağını karara bağlamışlardır.²⁷¹⁸ Antlaşmaya ek olarak imzalanan protokolde ise Doğu Avrupa’da tarafların nüfuz mntıkları belirlenmektedir. Buna göre Baltık bölgesinde Litvanya’nın kuzey sınırı Almanya ve Sovyetler Birliği’nin nüfuz alanlarının sınırı olmaktadır. Polonya Narev, Vistül ve San nehirlerinin çizdiği hatta göre paylaşmakta, Besarabya ise Sovyet nüfuzuna bırakılmaktadır.²⁷¹⁹

Bu arada İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği arasında 18 Mart 1939 tarihinde başlamış ve zaman zaman kesintiye uğramış olan müzakereler 5 ay 7 gün sonra, hiçbir sonuca varmadan 25 Ağustos 1939 tarihinde sona erdirilmiş bulunmaktadır. Sovyetler Birliği, her iki tarafla da devam ettirdiği görüşmeler sonucunda Almanya ile bir antlaşma imzalamayı tercih etmiştir.²⁷²⁰

Yunus Nadi, daha düne kadar aralarında ölüm-dirim husumeti olan Almanlarla ile Sovyetlerin bütün dünyayı hayrete düşüren antlaşmasının kamuoyuna açıklanan kısmında yer alan esaslara değinerek, bu maddelerin birçok soru işaretini barındırdığını ve bu antlaşmanın bir de gizli bir kısmı olması gerektiğini, bunun zamanla anlaşılacağını belirtmektedir. Nadi, İtalya ve Almanya’nın Avrupa’nın Doğu ve Güneydoğusunda girişebilecekleri olası işgal hareketlerine Sovyetler Birliği’nin sessiz kalmayacağını, çünkü bu durumun kendi bekasını etkileyeceğini ifade etmektedir.²⁷²¹

İtalyan basınında Alman-Sovyet anlaşmasından dolayı başlangıçta herhangi bir rahatsızlık göze çarpmamaktadır.²⁷²² Alman-Sovyet antlaşmasının öğrenilmesi sonrasında tüm Avrupa’da büyük bir gerginlik meydana gelmiştir. Mussolini ise Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları ile milis kuvvetleri komutanını Venedik Sarayı’na çağırarak bir

²⁷¹⁷ “Alman – Sovyet Paktı Moskova’da İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1939.

²⁷¹⁸ **Ayn Tarihi**, Ağustos 1939, S.69, s.202-203. **DGFP**, D/VII, Belge.228, s.245-246.

²⁷¹⁹ **Nazi-Soviet Relations, 1939-1941**, (Ed.Raymond James Sontag and James Stuart Beddie), Department of State, Washington, 1948, s.72-78. **DGFP**, D/VII, Belge.229, s.246-247.

²⁷²⁰ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.686. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.628-629.

²⁷²¹ Nadir Nadi, “Rus-Alman Paktidan Sonra”, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1939.

²⁷²² “Il Patto fra Germania e Russia”, **Il Popolo d’Italia**, 24 Ağustos 1939. “Il Patto Germano-Sovietico Entrato Gia in Vigore”, **Il Giornale d’Italia**, 25 Ağustos 1939.

değerlendirme toplantısı yapmaktadır.²⁷²³ Bu arada 1903-1913 doğumlu erkek İtalyan vatandaşları askere çağrılmaktadır. Bu şekilde on sınıf daha silah altına alınmış olmaktadır. Diğer yandan otuz beş tabur gücünde Siyah Gömlekli milis de silah altında bulunmaktadır. Yapılan açıklamada İtalyan deniz ve hava kuvvetlerinin mevcutlarının tamam olduğu belirtilmektedir.²⁷²⁴

Kont Ciano, 23 Ağustos'ta, Mussolini'nin General Pariani ile görüştüğünü, Pariani'nin Mussolini'ye İtalyan ordusunun çok güçlü ve her zaman savaşa hazır olduğu bilgisini verdiğini, bunların doğru olmadığını, Pariani'nin yalancı ve vatan haini olduğunu düşündüğünü kaydetmektedir. Ciano, 24 Ağustos 1939 tarihinde Kral ile görüşme yaptığında Kral'ın kendisine İtalyan ordusu hakkındaki kanaatlerini aktardığını, buna göre İtalyan ordusunun savaş yapacak durumda olmadığı, komuta kademesi ve subaylarının değersiz, silahlarının eski ve sayısal olarak yetersiz durumda bulunduğunu belirttiğini kaydetmektedir. Ciano ayrıca, Veliaht Prens için yüksek bir komuta mevkii isteyen Kral'ın, altı ay tarafsız kalırsa bunların düzeltilebileceğini değerlendirdiğini aktarmaktadır.²⁷²⁵

Virginio Gayda, Almanya-Sovyetler Birliği saldırmazlık antlaşmasının, 2 Eylül 1933 yılında İtalya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasına benzetmektedir. Gayda, Sovyetlerin böylece Mihver devletleri ile “gerçekçi”, siyasal ve ekonomik çıkarlarını ön plana alan anlaşmalar yapmış olduğunu kaydetmektedir.²⁷²⁶

Churchill hatıratında; gerek Hitler ve gerekse Stalin için bütün dünyanın nefret ve husumetini kazanan bu antlaşmanın imzalanmasının hoş bir durum arz etmediğini, her iki tarafın da bu antlaşmayı geçici bir durum olarak değerlendirmekte olduklarını, “*iki imparatorluk ve iki sistem arasındaki düşmanlığın içlerinden birisinin ölümüne kadar devam edeceğini*”, her iki tarafın da diğerinin yıpranmasını beklediklerini, İngiliz ve Fransız dış politika ve diplomasisinin yıllarca devam eden gaflet ve iflaslarının bu sonucu doğurduğunu belirtmektedir.²⁷²⁷

4.2.7. Almanya'nın Polonya'yı İşgali, İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve İtalya'nın Tutumu

Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Versay Barışı'nın son haftası (24 Ağustos-1 Eylül 1939) başlamış olmaktadır. Hitler, Sovyetler Birliği'nin

²⁷²³ “Mussolini Riceve”, *Il Popolo d'Italia*, 25 Ağustos 1939.

²⁷²⁴ “İtalya'da”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1939.

²⁷²⁵ *Ciano's Diary*, s.132-133.

²⁷²⁶ Virginio Gayda, “Realta”, *Il Giornale d'Italia*, 25 Ağustos 1939.

²⁷²⁷ Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, C.I, s.489-490.

tarafsızlığını sağladıktan sonra artık önünde bir engel kalmamış olduğundan Polonya'ya saldırarak savaşı başlatmaya; İngiltere, Fransa ve İtalya ise bunu engellemeye çalışacaklardır.

Hitler 22 Ağustos 1939 tarihinde Wehrmacht'ın ileri gelenleri ile Obersalzberg'de yaptığı toplantıda, Polonya'yı işgal gerekçelerini açıklamakta, böyle bir fırsatın tekrar ele geçmeyeceğini ifade etmektedir. Kendisinden başka Mussolini'nin kişiliğinin de çok önemli olduğunu ifade eden Hitler, "*Mussolini'ye bir şey olursa İtalya'nın ittifaka bağlılığının kalmayacağını*", İtalyan Meclisi ve Kral'ın Mussolini'ye karşı olduğunu belirtmektedir. Polonya'nın ortadan kaldırılmasının önemli olduğunu, acımasız bir savaş yürütülmesini emreden Hitler, Polonya'ya karşı hareket geçtiklerinde İngiltere ve Fransa'nın müdahale edemeyeceğini kaydetmekte ve şöyle söylemektedir: "*Münih'te Daladier ve Chamberlain denilen aşâğılık yaratıkları tanıdım. Saldıramayacak kadar ödlele onlar. Bir ablukadan öteye gidemezler.*"²⁷²⁸

Hitler, 25 Ağustos tarihinde Mussolini'ye gönderdiği mektubunda; Sovyetler Birliği ile yaptığı antlaşma hakkında bilgi vermekte, bu antlaşma ile bir çatışma halinde Sovyetler Birliği'nin olumlu tutumunun belirlenmiş olduğunu belirtmekte, Polonya'ya karşı yakında harekete geçeceğini ima etmekte ve İtalya'nın anlayışını beklemekte olduğunu belirtmektedir. Hitler ayrıca Türkiye'nin tutumunu gözden geçirmeye mecbur kalacağını da ifade etmektedir.²⁷²⁹ Hitler bu mektuba Mussolini'nin cevabını sabırsızlıkta beklemekte iken Attolico tarafından 25 Ağustos tarihinde Mussolini'nin cevap mektubu Hitler'e getirilmiştir. Mussolini bu mektupta; Alman-Sovyet Antlaşmasını tamamiyle onayladığını ifade etmekte, "*Türkiye'nin yeni bir yol tutmasının Doğu Akdeniz'de İngiltere ve Fransa'nın stratejik konumları üzerinde derin etkiler yaratacağını*", Polonya konusundaki Alman görüş ve hareket tarzını tamamen anladığını belirtmektedir. Mussolini, Almanya'nın Polonya'ya taarruzu sonrasında çatışma bölgesel kalırsa İtalya'nın Almanya'ya her türlü siyasal ve ekonomik desteği vereceğini, müttefiklerin Almanya'ya saldırımları durumunda ise "*İtalya'nın hazır olmadığı için savaşa girmeyeceğini*" bu durumu daha önce defalarca dile getirdiğini ifade etmektedir. Mussolini ayrıca, İtalya'nın askerî hazırlık konusundaki eksiklerini 1942 sonundan önce tamamlayamayacağını, ancak malzeme ve hammadde eksiklikleri giderilirse savaşa dahil olabileceğini bildirmektedir.²⁷³⁰ Mussolini'nin bu mektubu Hitler'de bir bomba etkisi yaratacaktır. Hitler şöyle söylemektedir: "*İtalyanlar aynı 1914'teki*

²⁷²⁸ **Documents on British Foreign Policy (DBrFP)**, (1919-1939), Seri 3, (1938-1939), C.VII (1939), Belge.314, Ek., 25 Ağustos 1939, HMSO, Londra, 1954, s.258-260. **DGFP**, D/VII, Appendix I, (General Halder'in Not Defterinden, 14 Ağustos-3 Eylül 1939), s.557-560.

²⁷²⁹ **Nazi-Soviet Relations**, s.80-81. **DDI**, 8/XIII, Belge.245, 25 Ağustos 1939, s.161-163.

²⁷³⁰ **DDI**, 8/XIII, Belge.250, 25 Ağustos 1939, s.164-165. **Nazi-Soviet Relations**, s.82-83.

gibi davranıyorlar."²⁷³¹ 25 Ağustos 1939 tarihinde İngiliz Hükûmeti tarafından Polonya ile yapılan antlaşmanın ilan edilmesi sonrasında, Mussolini'nin 25 Ağustos 1939 tarihli mektubunu alan Hitler, Chamberlain ve Mussolini tarafından köşeye sıkıştırılınca 26 Ağustos olarak belirlediği Polonya'ya saldırı tarihini önce erteleyecek ve daha sonra 1 Eylül 1939 olarak değiştirecektir.²⁷³²

Hitler'in talebi üzerine İtalyan tarafınca hazırlanan ihtiyaç listesi 26 Ağustos 1939 tarihinde Berlin'e bildirilmiştir. Bu listede İtalya'nın sahip olduklarından başka 12 ay süreyle bir savaşı sürdürmek için ihtiyaç duyduğu malzeme ve hammadde sıralanmaktadır. Listede 7 milyon ton akaryakıt, 6 milyon ton kömür, 2 milyon ton çelik, 1 milyon ton kereste ve çeşitli malzemeler bulunmaktadır. Gönderilen belgede ayrıca İtalyan savunma sanayiinin Torino-Cenova-Milano-Savona bölgesinde bulunduğu ve bu bölgenin Korsika adasından sadece 30 dakikalık uçuş mesafesinde olduğu belirtilmekte ve bu bölgeyi korumak için acilen, 150 adet uçaksavar bataryası ve mühimmatının gönderilmesi istenmektedir.²⁷³³ Schimdt, İtalyanların listesini oldukça abartılı bulmakta, Mussolini'nin "kaçınma manevrası" yapmaya çalıştığını belirtmektedir.²⁷³⁴

Hitler bu taleplere verdiği cevapta; bu malzemelerden demir, kömür ve kereste ile bir miktar tanksavar topu verebileceğini, şimdilik İtalya'nın savaşa fiilen muharip olarak dahil olmasına ihtiyaç olmadığını ancak bunu dünyaya açıklamamasını, Almanya'nın Polonya'yı yalnız başına işgal edeceğini ve İngiltere ve Fransa'yı yeneceğini, İtalya'nın bir kısım Fransız ve İngiliz kuvvetlerini üzerine çekmesinin yeterli olacağını bildirmektedir. Hitler ayrıca İtalya'dan Almanya'da çalıştırılmak üzere işçi de istemektedir.²⁷³⁵ Mussolini 26 Ağustos 1939 tarihinde Hitler'e gönderdiği bir başka mesaj ile İtalya'nın İspanya ve Habeşistan savaşlarında kaybetmiş olduğu silah ve askerî teçhizat nedeniyle meydana gelen boşlukları henüz dolduramadığını, İtalya'nın harekate fiilen destek veremeyeceğini, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin maksimum seviyede meşgul etmek için gerekeni yapacağını bildirmektedir.²⁷³⁶ Bu gelişmeler sonrasında Hitler'in zoruyla tarafsız kalmak zorunda kalan Mussolini bu durum karşısında oldukça üzülecektir.²⁷³⁷

²⁷³¹ Schimdt, *a.g.e*, s.146. Shirer, *Nazi İmparatorluğu, C.II*, s.703.

²⁷³² *Çörcil Anlatıyor, C.I*, s.494.

²⁷³³ *DDI*, 8/XIII, Belge.293, 26 Ağustos 1939, s.189-190.

²⁷³⁴ Schimdt, *a.g.e*, s.146.

²⁷³⁵ *DGFP*, D/VII, Belge.341, 27 Ağustos 1939, s.346-347.

²⁷³⁶ *DDI*, 8/XIII, Belge.304, 26 Ağustos 1939, s.195.

²⁷³⁷ *Ciano's Diary*, s.135-136.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Versailles barışının son günlerinde; İngiliz Hükûmeti tarafından, Almanya ile Polonya arasındaki Danzig şehri ve Koridor anlaşmazlığının barışçı yollarla halledilmesi yönünde çeşitli girişimler ve teklifler yapılmakta, bunlara karşı Almanlar da karşı tekliflerde bulunmaktadır.²⁷³⁸ Bu arada ABD Başkanı Franklin Roosevelt savaşı önlemek için diplomatik bir atak başlatmakta, Papa ise radyoda barış çağrısı yapmaktadır.²⁷³⁹ Almanya'nın istediği aslında sadece Danzig veya Koridor değil, bütün Polonya'nın işgal edilmesidir. Bu koşullarda son dakikalardaki savaşı önleme gayretleri de sonuçsuz kalacaktır.²⁷⁴⁰ Hitler, Münih konferansında olduğu gibi yeni bir "*Schweinehund*"²⁷⁴¹ un daha ortaya çıkarak aracılık teklif etmesinden endişe ettiğini belirtmektedir.²⁷⁴²

Mussolini tarafından, Danzig şehrinin Almanya'ya verilmesinin ön koşul olarak kabul edilmesi halinde İngiliz ve Fransızlarla Almanya arasında tıpkı Münih Konferansı'nda olduğu gibi bir arabuluculuk rolü oynanmak istendiği de görülmektedir. Mussolini, 29 Ağustos 1939 tarihinde Hitler'e yeni bir mesaj göndererek; Polonya temsilcileri ile müzakerelere devam edilmesini rica etmekte, barış görüşmelerinin ilk adımı olarak Danzig'in Almanya'ya verilmesi konusunda İngiliz Hükûmeti'ni ikna etmeye çalışmakta olduğunu bildirmektedir.²⁷⁴³ Mussolini, ayrıca 31 Ağustos 1939 tarihinde İngiliz ve Fransızlara; bütün sorunların kaynağı olarak gördüğü Versay Antlaşması'nı incelemek üzere taraflar arasında 5 Eylül 1939 tarihinde bir konferans toplanmasını teklif etmektedir. Bu teklife ilişkin İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin cevabı İngiltere ile İtalya arasındaki muhaberenin saat 20.30'da kesilmesi sonucunda alınamayacaktır.²⁷⁴⁴

İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Sir Percy Loraine, 31 Ağustos 1939 gecesi saat 23.30'da Dışişleri Bakanı Lord Halifax'a gönderdiği raporunda; Kont Ciano tarafından kendisine saat 21.15'de İtalyan Hükûmeti'nin gizli mesajını mühürlü bir zarf içinde ilettiğini bildirmektedir. Bu mesajda şunlar yazılıdır: "*İtalyan Hükûmeti karar vermiştir. İtalya, İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşmayacaktır. Ancak İngiltere ve Fransa İtalya'ya karşı düşmanca hareketlerde bulunduğu takdirde kendisini tüm gücüyle savunacaktır.*" Loraine,

²⁷³⁸ "İhtilâfin Anlaşma Yolu ile Halli İçin Temaslara Başlanıyor", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1939. "La Risposta al Führer Recata in Volo di Henderson", **Il Messaggero**, 29 Ağustos 1939. "Una Risposta Tedesca a Londra", **Il Messaggero**, 30 Ağustos 1939.

²⁷³⁹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.632.

²⁷⁴⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.375.

²⁷⁴¹ **Schweinehund**: (Argo) Teres, hıyar. **Langenscheidt Tashenwörterbuch Türkisch**, (Haz. Heinz F.Wendt, Tevfik Turan), Langenscheidt yay., Münih, 2001, s.872.

²⁷⁴² Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.674.

²⁷⁴³ **DDI**, 8/XIII, Belge.414, 29 Ağustos 1939, s.258-259.

²⁷⁴⁴ **Ciano's Diary**, s.140-141.

ayrıca Kont Ciano'nun kendisine şifahi olarak şöyle söylediğini kaydetmektedir: “*Berlin ne söylerse söylesin, İtalya; İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşımayacaktır.*”²⁷⁴⁵

Hitler, 31 Ağustos 1939 tarihinde saat 12.30'da “Savaşın Yürütülmesine Dair 1 Numaralı Direktif” ile Polonya'ya karşı harekâtın “Beyaz Durum-*Fall Weiss*”a uygun olarak ve 1 Eylül 1939 sabah saat 04.45'te başlayacağını, Batı cephesinde ilk hareketin İngiltere ve Fransa'nın sorumluluğuna bırakıldığını bildirmektedir.²⁷⁴⁶ Bu emre göre Alman silahlı kuvvetleri 1 Eylül 1939 sabahı savaş ilan etmeden Polonya sınırını geçerek işgale başlamışlardır.²⁷⁴⁷ Böylece Ağustos 1945 tarihinde Japonya'nın teslim olmasına kadar sürecek olan ve dünyanın o zamana kadar gördüğü savaşların en kanlısı olan İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'da fiilen başlamış oluyordu.

Mussolini, işgal başladıktan hemen sonra 1 Eylül 1939 erken saatlerde Berlin Büyükelçisi Attolico'ya bizzat telefon ederek; İtalya'nın İtalyan-Alman ittifak antlaşması şartlarına riayet edemeyeceğini Hitler'e bildirmesini ve Hitler'in Mussolini'ye “*İtalya'yı ittifak taahhütlerinden kurtaracak bir telgraf göndermesini*” rica etmesi emrini vermektedir.²⁷⁴⁸ Hitler bu talebe hemen cevap verecek, Almanya'nın davasına yapmakta olduğu diplomatik ve siyasi yardımlar için Mussolini'ye teşekkür eden ve Polonya'yı işgal etmek için İtalya'nın yardımına ihtiyaç duymadığını, gelecekte Nasyonal Sosyalizm ve Faşizmin ortak davası için yapacağı her şeye şimdiden teşekkür eden bir telgraf gönderecektir.²⁷⁴⁹ Hitler'in bu mesajı 2 Eylül 1939 tarihinde *Il Popolo d'Italia* gazetesinde yayımlanmaktadır.²⁷⁵⁰ Hitler bu mesajın ardından Mussolini'ye gönderdiği bir mektup ile Polonya'yı işgal gerekçelerini açıklamakta, Duce'ye şimdiye kadar gösterdiği arabuluculuk gayretleri için teşekkür etmekte ancak bundan sonra arabuluculuk yapmamasını bildirmektedir.²⁷⁵¹

Bu arada 1 Eylül 1939 tarihinde saat 15.00'da toplanan Bakanlar Kurulu'nda Mussolini tarafından kaleme alınmış olan askerî olarak hazır olmakla birlikte “müdahale etmeme” kararı alınmıştır.²⁷⁵² *Il Popolo d'Italia* gazetesinde İtalya'nın “*silahlı olarak ayakta*

²⁷⁴⁵ **DBrFP**, 3/VII, Belge. 621, 31 Ağustos 1939, s.459.

²⁷⁴⁶ **DGFP**, D/VII, Belge.493, 31 Ağustos 1939, s.477-479.

²⁷⁴⁷ La Germania Inizia Le Operazioni Contro La Polonia”, **Il Popolo d'Italia**, 2 Eylül 1939. “Nihayet Harp Başladı”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1939.

²⁷⁴⁸ **DDI**, 8/XIII, Belge.529, 1 Eylül 1939, s.330.

²⁷⁴⁹ **DGFP**, D/VII, Belge.489, 1 Eylül 1939, s.483. **DDI**, 8/XIII, Belge.530, 1 Eylül 1939, s.330.

²⁷⁵⁰ “Hitler al Duce”, **Il Popolo d'Italia**, 2 Eylül 1939.

²⁷⁵¹ **DDI**, 8/XIII, Belge.542, 1 Eylül 1939, s.335. **DGFP**, D/VII, Belge.504, 1 Eylül 1939, s.485-486.

²⁷⁵² “L'Italia Non Prendera' Iniziativa Alcuna di Operazioni Militari”, **Il Messaggero**, 2 Eylül 1939.

olduğu” ve “gelişmelere göre siyasal tutum alacağı” haber yapılmaktadır.²⁷⁵³ İtalya’nın bu durumu tarafsızlık değil, “*non-belligerent*-gayri muharip”²⁷⁵⁴ olarak tarif edilen savaşa fiilen dahil olmama durumunu tarif etmektedir.

Polonya’nın talebi üzerine İngiltere ve Fransa hükûmetleri 1 Eylül akşam saatlerinde Almanya’ya birer nota vererek, Alman askerlerinin Polonya’da çıkmadıkları takdirde savaşa gireceklerini bildirmişlerdir²⁷⁵⁵. Bu notaların verilmesine rağmen, Mussolini 2 Eylül 1939 tarihinde Almanya nezdinde arabuluculuk faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaktadır. Mussolini; savaşın yayılması ve uzun sürmesi tehlikesine karşı, orduların halen bulundukları yerde kalmalarını temin eden bir ateşkes yapılmasını, iki üç gün içinde İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Polonya’nı katılımı ile bir konferans toplanmasını, Danzig’in zaten Almanya’nın elinde olduğunu, Almanya’nın isteklerini büyük ölçüde elde edecek garantiler elde etmiş olduğunu bildirmektedir. Bu teklif Fransa tarafından da desteklenmektedir.²⁷⁵⁶ Mussolini’nin bu konferans teklifi, İngiltere Hükûmeti’nin görüşmelerin başlaması için Alman askerlerinin Polonya’da işgal ettikleri yerlerden çekilmesi şartını öne sürmesi neticesinde geçersiz hale gelmiştir.²⁷⁵⁷ Böylece İkinci Dünya Savaşı’nı engellemek için Mussolini tarafından ortaya atılan son küçük imkân da ortadan yok olmaktadır.

3 Eylül 1939 tarihinde saat 11.00’de İngiltere, 17.00’de ise Fransa Almanya’ya savaş ilan etmişlerdir.²⁷⁵⁸ Bu haberler Polonya’da büyük bir sevinçle karşılanmaktadır.²⁷⁵⁹ Savaş ilan edildiğinde Ankara’da büyükelçi olarak görevli bulunan Franz Von Papen şöyle bir yorumda bulunmaktadır: “...*bu savaş Hitler’in ve onun güruhunun işlediği en büyük cinayet ve çılgınlıktır. Almanya bu savaşı kazanamaz. Geriye sadece yıkıntılar kalacak.*”²⁷⁶⁰

Almanya’nın saldırısından sonra İtalya’nın alacağı tutum konusunda Türk kamuoyunda bir güvensizlik bulunmaktadır. Falih Rıfkı Atay, yeni bir dünya savaşının arifesinde bulunulduğunu, mevcut şartlarda İtalya’nın savaş dışı kaldığını ancak tarafsızlığının muhafaza edilemeyeceğini belirtmekte ve İtalya’nın aynı Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında oynamış olduğu oyunu tekrarlayabileceğini ifade etmektedir.²⁷⁶¹ Hüseyin Cahit Yalçın ise bir ölüm-kalım savaşı olacağı açık olan bu mücadelede, İtalya’nın

²⁷⁵³ “Le Decisione del Consiglio dei Ministri”, **Il Popolo d’Italia**, 2 Eylül 1939.

²⁷⁵⁴ **Non-Belligerent**: Belirli bir çatışmada; taraflı veya tarafsız olarak, savaşmayan bir kişi, devlet veya kuruluşu tanımlamaktadır. Bu terim genel olarak bir savaşta askerî olarak yer almamak durumunu tarif etmektedir.

²⁷⁵⁵ “Nuova Nota Britannica a Berlino”, **Il Giornale d’Italia**, 1 Eylül 1939.5.Baskı.

²⁷⁵⁶ **DGFP**, D/VII, Belge.535, 2 Eylül 1939, s.509-510. **DDI**, 8/XIII, Belge.571, 2 Eylül 1939, s.352.

²⁷⁵⁷ **DGFP**, D/VII, Belge.554, 2 Eylül 1939, s.525-525.

²⁷⁵⁸ Lo Stato di Guerra Proclamato”, **Il Popolo d’Italia**, 4 Eylül 1939.

²⁷⁵⁹ “İngiltere-Fransa Harp Halinde”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1939.

²⁷⁶⁰ Franz Von Papen, **Memoirs**, (Çev. Brian Connell), Andre Deutsch, Londra, 1949, s.453.

²⁷⁶¹ Falih Rıfkı Atay, “Harp”, **Ulus**, 2 Eylül 1939.

bu safhada devre dışı bırakılmasının sebebinin, İtalya'yı İngiltere ve Fransa'nın haklı gazap ve cezalandırmasından korumak olduğunu kaydetmektedir.²⁷⁶² Sadri Ertem, İtalya'nın Akdeniz'de Fransa ve İngiltere karşısında donanma ve hava gücü bakımından zayıf bir durumda bulunduğunu, İtalya'nın yarımada ve denizaşırı müstemlekeler ile adalara sahip olduğunu, savaş durumunda bunları korumanın çok zor olduğunu, savaş durumunda müstemlekeleri ile irtibatının kesileceğini, aç kalacağını belirtmekte ve sormaktadır: “*Bu şartlarla sulh kongresine çıkan İtalya, 1918'in galip İtalya'sından daha mı mesut olacak?*”²⁷⁶³

Roma'daki Alman büyükelçi, 4 Eylül 1939 tarihinde Hitler'in yeni özel bir mesajını Mussolini'ye iletmektedir. Hitler bu mesajında; girdiği mücadelenin kaçınılmaz bir “ölüm-kalım savaşı” olduğunu, şimdilik ayrı yollardan yürümekte olduklarını ancak kaderin onları birbirine bağlayacağını vurgulamaktadır. Nasyonal Sosyalist Almanya'nın Batı demokrasileri tarafından yenilgiye uğratılması halinde Faşist İtalya'nın da zor bir gelecekle karşı karşıya kalacağını belirten Hitler, iki rejimin de geleceklerinin birbirine bağlı olduğuna inandığını, aynı amaç uğruna birlikte hareket etmelerinin gereğini bildirmektedir.²⁷⁶⁴

Virginio Gayda, 10 Eylül 1939 tarihinde, Il Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan makalesinde; Almanya-Polonya savaşının İtalya'nın menfaatlerine doğrudan bir tehdit oluşturmadığını ancak bu savaşın sebep ve sonuçlarının İtalya'yı ilgilendirecek bazı meselelerin ortaya çıkmasına neden olacağını ifade etmektedir. Bu meselelerin yeni Avrupa düzeni ve adaleti olarak özetlenebileceğini, İngiltere ve Fransa'dan gelen açıklamalardan uzun ve tam bir savaşın beklenmekte olduğunun anlaşıldığını belirten Gayda, bu durumda İtalya'nın nasıl bir hareket tarzı takip etmesi gerektiğini sorgulamaktadır.²⁷⁶⁵

Tan gazetesinde yayımlanan köşe yazısında, İtalyan basınında genel olarak Almanya'nın arkasından İtalya'nın da harbe sürükleneceği endişesini bertaraf etmek için İtalyan Hükûmeti'nin savaşa dahil olmama konusundaki kararı hatırlatılarak halka sürekli olarak sakinlik tavsiye edilmekte olduğu kaydedilmektedir. Avrupa'nın yarısı ateş içinde yanarken İtalya'nın acele bir karar vermesinin beklenmemesi gerektiğinin ifade edildiği bu haberlerden, İtalya'da harp karşıtlarının oldukça fazla olduğu, İtalyan milletin genel olarak

²⁷⁶² Hüseyin Cahit Yalçın, “Tecavüz”, **Yeni Sabah**, 2 Eylül 1939.

²⁷⁶³ Sadri Ertem, “Harp Halinde İtalya'nın Vaziyeti”, **Vakit**, 2 Eylül 1939.

²⁷⁶⁴ **DGFP**, D/VII, Belge.565, 3 Eylül 1939, s.538-539. **DDI**, 8/XIII, Belge.639, 3 Eylül 1939, s.385-387.

²⁷⁶⁵ Virginio Gayda, “Che Fa L'Italia?”, **Il Giornale d'Italia**, 10 Eylül 1939.

savaş istemediği, İtalyan Hükûmeti'nin de savaşa dahil olmak istemediğinin anlaşılmakta olduğu yorumu yapılmaktadır.²⁷⁶⁶

Otuz beş milyon nüfusa sahip olan ve yaklaşık 2 milyon askeri olan Polonya kahramanca mücadele etmesine rağmen çok kısa bir süre içinde, o güne kadar dünyada görülmemiş bir harekât şekli olan “Yıldırım Harbi-*Blitzkrieg*”²⁷⁶⁷ prensiplerini uygulayan Alman savaş makinesi tarafından mağlup edilecektir. İlk 48 saatte Polonya hava kuvvetlerinin 500’e yakın uçağı havalanamadan meydanlarda Alman hava gücü tarafından yok edilecektir. Polonya kara gücü ise birinci haftanın sonunda tamamen çözülmüş bir durumdadır. Polonya süvarileri tanklara karşı atlarla, topa karşı mızrakla kahramanca savaşmakta ve çok kayıp vermektedirler.²⁷⁶⁸ Polonya Hükûmeti 17 Eylül 1939 tarihinde Romanya’ya kaçmıştır.²⁷⁶⁹ Varşova, 27 Eylül 1939 tarihine kadar direnecek ve sonunda Almanlara teslim olacaktır.²⁷⁷⁰

18 Eylül 1939 tarihinde Sovyetler Birliği orduları da doğudan Polonya topraklarını işgal etmeye başlamıştır.²⁷⁷¹ Alman ve Sovyet orduları Brest-Litovsk’da önceden kararlaştırılmış olan hat üzerinde buluşurken, tarih bir kez daha tekerrür etmektedir. Almanya ile Rusya Polonya’nın aleyhine anlaşınca Polonya bağımsız kalamamaktadır.²⁷⁷² Moskova’ya giden Ribbentrop, 28 Eylül 1939 tarihinde Moskova’da, Molotov ile Polonya’nın taksimine ilişkin “Alman-Sovyet Sınır ve Dostluk Paktı”nı ve ek protokollerini imzalayacaktır.²⁷⁷³ Almanya tarafından işgal edilen Polonya’da bir sömürge yönetimi kurulacak ve başına genel vali olarak Hans Frank²⁷⁷⁴ getirilecektir.²⁷⁷⁵

Hitler tarafından Sovyetler Birliği’nin Polonya işine karıştırılmasını hiç doğru bulmayan Mussolini, Sovyet ordularının Avrupa içine doğru ilerlemelerinden hoşnut değildir.

²⁷⁶⁶ “İtalya’da Harp Aleyhtarlığı”, **Tan**, 14 Eylül 1939.

²⁷⁶⁷ **Blitzkrieg -Yıldırım Harbi**: İkinci Dünya Savaşı’nda Alman satıl kuvvetlerinin temel savaş doktrinidir. Bu doktrin çok iyi bir hazırlık devresi ve planlamaya dayanmaktadır. Mekanize birliklerin, hava kuvvetlerinin yakın hava desteği ile mevzii ateş gücünü maksimum kullanarak, koordineli bir şekilde hızlı hareket ederek düşmanın organize olmasına izin vermeden derinliklerine taarruz etmeleri ve kısaç hareketları ile düşmanın lojistik hatlarını kesmeleri ve sonuçta düşmanın imha edilmesi prensibine dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nda Alman silahlı kuvvetleri tarafından başarı ile uygulanan bu doktrinde, daha kısa sürede sonuç alınmakta, daha az insan ve cephane kaybı meydana gelmekle birlikte savaş uzadıkça başarı şansı azalmaktadır. Bkz. <https://www.history.com/topics/world-war-ii/blitzkrieg>, 26.12.2020.

²⁷⁶⁸ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.793-794.

²⁷⁶⁹ “In Polonia La Guerra e’ Finita”, **Il Popolo d’Italia**, 18 Eylül 1939.

²⁷⁷⁰ “Varşova Dün Alman Kumandanlığına Teslim Oldu”, **Akşam**, 28 Eylül 1939.

²⁷⁷¹ “Le Truppe Sovietiche Intervengono in Polonia”, **Il Giornale d’Italia**, 19 Eylül 1939. “Sovyet Orduları Dün Leh Topraklarına Girdi”, **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1939.

²⁷⁷² Sander, **a.g.e**, s.125.

²⁷⁷³ “Sovyet-Alman Antlaşması İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1939. “Il Patto Russo-Tedesco”, **Il Giornale d’Italia**, 30 Eylül 1939. Antlaşma ve ek protokollerin metni için bkz. **Nazi-Soviet Relations**, s.105-108.

²⁷⁷⁴ **Hans Frank (1900-1945)**: 1939-1945 yılları arasında Polonya Genel Valiliği görevinde kalan Frank, Polonya’da insanlığa karşı işlediği suçlardan dolayı Nuremberg mahkemelerinde ölüm cezasına çarptırılacaktır.

²⁷⁷⁵ **Hitler Kitabı**, s.56-57.

Mussolini 23 Eylül 1939 tarihinde Karagömlükler 10. Lejyon'un üst seviye yöneticilerini kabul ederken yaptığı konuşmada; Polonya'nın Sovyetler Birliği tarafından da işgal edilmeye başlamasına karşılık, batılı devletlerin sadece Almanya'ya savaş ilan ettiklerini, Sovyetler Birliği'ne karşı da politika yapmaları gerektiğini öne sürmektedir.²⁷⁷⁶ Kont Ciano, Mussolini'nin Sovyet ilerlemesinin komünizmin ve panslavist milliyetçiliğin Avrupa ve Balkanlardan yayılmasına neden olabileceğinden oldukça rahatsız olduğunu belirtmekte ve şöyle söylediğini kaydetmektedir: “*Bir gün gelecek, Hitler Rusları Avrupa'nın ortasına getirdiğine pişman olacaktır.*”²⁷⁷⁷

Kont Ciano, Almanya'dan gelen ısrarlı davetler üzerine Berlin'e giderek 1 Ekim 1939 tarihinde Ribbentrop ve Hitler ile yeni görüşmelerde bulunmuştur²⁷⁷⁸. Bu görüşmelerde Hitler, Ciano'ya geçmişin mazide kaldığını ve İtalya'yı yeniden yanında görmek istediğini belirtmektedir. Ciano hatıratında; Hitler'in hâlâ son zafere inanmakta olmasını hayretle karşıladığını not etmekte ve şöyle belirtmektedir: “*Hitler ya bir deli veya hakikaten bir dahi: Harpten ne zaman söz edilse gözleri parlıyor.*” Kont Ciano, Roma'ya döndükten sonra Mussolini'ye raporunu verirken, Mussolini Hitler'in son zafere olan inancına katılmadığını, kendisine verilen askerî raporlara göre “*Hitler'i sonunda galip gelmesinin mümkün olmadığını*” ifade etmektedir. Kont Ciano, Mussolini'nin Hitler'in birdenbire hızla yükselmesinden rahatsızlık duyduğunu, bir şeylerin Hitler'e engel olmasını istediği yorumu yapmaktadır.²⁷⁷⁹

Polonya'nın Almanya tarafından Sovyetler Birliği ile anlaşma yapılarak çok kısa bir süre içinde yenilgiye uğratılması ve bunun sonucunda Polonya topraklarının fiilen paylaşılması ve tüm Doğu Avrupa'nın Sovyetler Birliği ile Almanya arasında nüfuz bölgelerine ayrılması, yıllarca yangını kendilerinden uzakta tutmak düşüncesinde olan İngiltere ve Fransa tarafından uygulanan “*yatıştırma politikasının*” ve Mussolini'nin ön ayak olduğu “*Münih sürecinin*” iflasına işaret etmektedir. Bundan sonra, batı cephesinde herhangi bir askerî faaliyetin olmadığı “*The Phoney War-Tuhaf Savaş*”²⁷⁸⁰ “denilen bir dönem başlamıştır.

²⁷⁷⁶ “Mussolini alle Gerarchie della Decima Legio”, **Il Popolo d'Italia**, 24 Eylül 1939.

²⁷⁷⁷ **Cianos Diary**, s.158.

²⁷⁷⁸ “Kont Ciano Berlin'de”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1939.

²⁷⁷⁹ **Cianos Diary**, s.162-163.

²⁷⁸⁰ **Tuhaf Savaş (Phoney War)**: İkinci Dünya Savaşı döneminde, Polonya'nın işgalinin tamamlanmasından sonra, Mayıs 1940'a kadar sürecek olan, herhangi bir askerî harekâtın yapılmadığı tamamen durgunluğun egemen olduğu döneme verilen isimdir. İngilizce “Phoney War” adı verilen bu dönemi Almanlar “Sitzkrieg”, Fransızlar ise “drôle de guerra” adıyla isimlendirmektedirler. Bkz.Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet

4.3. İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na Girmesi

4.3.1. “Tuhaf Savaş”²⁷⁸¹ Döneminde Önemli Gelişmeler ve İtalya'nın Tutumu

İngiltere tarafından Almanya ve İtalya'ya karşı uygulanmakta olan “yatıştırma politikası” önce Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesi (Anschluss), arkasından Münih Konferansı sonrasında Çekoslovakya'nın Südetland bölgesinin, bundan bir yıl geçmeden Çekoslovakya'nın tamamının Almanya tarafından yutulması ile sonuçlanmış bulunmaktadır. Uzun süren bir gerginlik döneminden sonra Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinden itibaren savaş ilan etmeksizin Polonya'yı işgal etmeye başlamasından sonra İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmesi, İngiltere ve Fransa'nın uygulamakta oldukları “yatıştırma politikası”nın tamamen iflas etmiş olduğu anlamına gelmektedir. Üstelik bu arada Almanya, Sovyetler Birliği ile anlaşarak Polonya'yı eş güdümlü olarak işgal etmiş ve iki ülke fiilen Doğu Avrupa'yı paylaşmış bulunmaktadır. İtalya ise 1 Eylül 1939 tarihinde yapmış olduğu açıklamayla savaşa aktif olarak iştirak etmeyeceğini, “gayri muharip-non-belligerent”²⁷⁸² kalacağını açıklamış bulunmaktadır. İngiltere ve Fransa, Polonya savaşının başlamasından sonra Almanya'ya savaş ilan etmekle yetinmişler, askerî bir eylemde bulunmaktan özellikle kaçınmışlardır.

Bundan sonra batı cephesinde tarafların birbirlerine basit propaganda teknikleri uygulamaları dışında herhangi bir askerî faaliyetin olmadığı ve “*Tuhaf Savaş*” adı verilen ve sekiz ay sürecek çatışmasız bir dönem başlamıştır.²⁷⁸³ Bu dönemde İngiltere ve Fransa tarafından Almanya hakkında yapılan değerlendirmeye göre; Nazi Almanya'sı ekonomik kaynaklarını büyük ölçüde silahlanmak için harcamış olduğundan denizden ve karadan sıkı bir şekilde uygulanacak ambargo neticesinde ekonomik sistemi çökecektir. Müttefiklerin Almanya hakkındaki bu değerlendirmelerinin isabetli olmadığı sonradan acı tecrübelerle anlaşılabilecektir. Almanya, halkının refah düzeyini fazla düşürmeden bir silahlanma programı uygulamış bulunmakta ve kısa sürede beslenme ve hammadde sıkıntısı çekecek gibi görünmemektedir. Diğer yandan, bu dönemde Almanya'ya gerek İtalya üzerinden ve gerekse Sovyetler Birliği tarafından doğrudan gönderilen hammadde akışına ambargo ile engel olunması mümkün görünmemektedir. Hitler, mevcut kaynaklarını etkin bir şekilde

yay., İstanbul, 1964, s.50. Bu dönem 9 Nisan 1940 tarihinde Alman ordularının Danimarka ve Norveç'e saldırısı ile sona erecektir.

²⁷⁸¹ **Tuhaf Savaş (İngilizce: Phoney War-Fransızca: Drôle de Guerra-Almanca: Sitzkrieg):** İkinci Dünya Savaşı'nda Polonya'nın işgalinin tamamlanmasından sonra süren 8 aylık çatışmasızlık dönemi. Bu dönem Alman orduları tarafından 9 Nisan 1940 tarihinde Norveç ve Danimarka'nın işgale başlanması ile son bulacaktır.

²⁷⁸² **Non-Belligerency-gayri muhariplik**” terimi bizzat Mussolini tarafından türetilmiş bir sözcüktür. Mussolini, “tarafsızlık” kelimesinden nefret etmektedir. Corvaja, **a.g.e**, s.115.

²⁷⁸³ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, 14. Baskı, Doğan Kitap yay., İstanbul, 2012, s.146-148.

planlamakta, hemen kullanabileceği silahların teminini öngören bir program izlemekte, silah ve cephane stoku yaptırmaktan özellikle kaçınmakta, az malzeme, silah ve cephane kullanarak maksimum etki yaratmaya çalışmakta ve uygulamada bunda başarılı olmaktadır.²⁷⁸⁴ Almanya, Hitler'in bu felsefesine uygun olarak Polonya savaşı esnasında askerî yedek kaynaklarının neredeyse tamamını kullanmıştır. Bu koşullarda batıdan yapılacak bir saldırının başarılı olması ihtimali oldukça yüksek bulunmaktadır.²⁷⁸⁵ Bu dönemde Fransa'nın batıdan 7-8 Eylül gecesi 9 tümen kadar bir kuvvetle sınırlı bir bölgede Almanya'ya karşı başlatmış olduğu taarruzî hareket, ciddi bir dirençle karşılaşmadan ve 5 km. kadar Almanya topraklarında ilerledikten sonra ilginç bir şekilde 12 Eylül 1939 tarihinde durdurulmuştur.²⁷⁸⁶ Bunun nedeni Polonya'nın "*blitzkrieg-yıldırım harbi*" doktrinine göre savaşan Alman kuvvetleri karşısında sadece iki hafta içinde tamamen ezilmesi sonucunda artık uğruna savaşabilecek bir Polonya devletinin ortada kalmamış olmasıdır. Gerçekte İngiltere ve Fransa Polonya'ya yardım edemeyeceklerini bilmekte ve Polonya'nın kendiliğinden Almanya'ya taviz vermesini beklemektedirler. Bu dönemde yangını kendilerinden uzakta tutmak düşüncesinde olan Londra ve Paris'in bu taktiği Türkkaya Ataöv tarafından, "*Münih'teki saldırgan teslimiyet politikasının bu kez savaş koşullarında uygulanışı*" olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁸⁷

İtalya'nın savaşın başlamasından sonraki bu tutumunun altında hangi tür yaklaşımların ve ihtimallerin yer aldığı Türk kamuoyunda öncelikle değerlendirilmektedir. Balkanlar ve Akdeniz'de hedefleri olduğunu açık bir şekilde belirtmiş olan İtalya'nın, Almanya'nın yanında savaşa girip girmeyeceği veya hangi tarafta yer alacağı konusu savaşın başlamasından sonra geçen aylar boyunca Türkiye bakımından en önemli konulardan birisi olarak gündemdeki yerini koruyacaktır. Sadi Ertem Vakit gazetesindeki köşesinde; Akdeniz'de İngiliz ve Fransız donanmalarının İtalyan donanmasından çok daha güçlü olduğunu, uzun sahillere sahip olan İtalya'nın savunmasının çok zor olacağını, bu durumda deniz ablukasına uğrayacak İtalya'nın hem aç kalacağını hem de adalarını kaybedeceğini ve müstemlekeleri ile bağlantısını kaybedeceğini belirtmekte ve İtalya'nın savaşa girmesinin kendi zararına olacağını vurgulamaktadır.²⁷⁸⁸ Asım Us, İtalya'nın koşullar değiştiği zaman tarafsızlık maskesini bir tarafa atıp Almanya'ya yardım edeceğini kaydetmektedir.²⁷⁸⁹ Necmeddin Sadak, Mussolini'nin savaş başladıktan sonra barış girişimlerinde bulunmakta

²⁷⁸⁴ A.J.P. Taylor, **Origins Of The Second World War**, Atheneum, New York, 1962, s.217-218.

²⁷⁸⁵ Sander, **a.g.e.**, s.125-126.

²⁷⁸⁶ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III**, s.47. "La Guerra sulla Frontiera Renana", **La Stampa**, 14 Eylül 1939.

²⁷⁸⁷ Türkkaya Ataöv, **2. Dünya Savaşı**, İleri yay., İstanbul, 2008, s.98.

²⁷⁸⁸ Sadri Ertem, "Harp Halinde İtalya'nın Vaziyeti", **Vakit**, 2 Eylül 1939.

²⁷⁸⁹ Asım Us, "Cihan Harbi Patladı", **Vakit**, 2 Eylül 1939.

olmasının anlaşılır bir politika olmadığını, bunun arkasında başka amaçlarının olduğunu belirtmektedir.²⁷⁹⁰ Yeni Asır gazetesinde yayımlanan başmakalede; Hitler'nin bütün dünyayı bir felakete sürüklediği belirtilmekte, savaşın Akdeniz ve Balkanlara genişlemesini engellemenin Mussolini'nin elinde olduğunu ifade edilmektedir.²⁷⁹¹ Savaşın durdurulamaması ve giderek genişleyeceği endişelerinin çoğalmasıyla Türk basınında da yorumlar değişmektedir. Başlangıçta göreceli iyimser yorumlar yerini karamsar değerlendirmelere bırakmaktadır. Necmeddin Sadak, uluslararası siyasal durumun belirsizliğine dair yaptığı değerlendirmede, İtalya'nın tarafsız kalıp kalmayacağını irdelemekte ve şöyle yorum yapmaktadır: *"Öyle bir devirdeyiz ki ne verilmiş sözlerin ne imzalanmış vesikanın kıymeti var... Devletlerin kararına hâkim olan tek amil ondaki menfaat hesabıdır."*²⁷⁹²

Mussolini, Almanya tarafından Sovyetler Birliği'nin de Polonya işine karıştırılmasından hiç memnun değildir. Popolo d'Italia gazetesinde 22 Eylül 1939 tarihinde yayımlanan baş makalede Polonya'nın Sovyetler Birliği tarafından da işgal edilmeye başlamasına karşılık, batılı devletlerin sadece Almanya'ya savaş ilan ettikleri ifade edilmekte, İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı da politika uygulamaları gereği öne sürülmektedir.²⁷⁹³ Kont Ciano hatıratında, Mussolini'nin 25 Eylül 1939 tarihinde kendisine *"...gün gelecek Hitler, Rusları Avrupa'nın ortasına getirdiğine pişman olacaktır...Ruslar Slavlık propagandası ile Balkanlara kolayca yerleşeceklerdir."* dediğini kaydetmektedir.²⁷⁹⁴

Bu dönemde İtalya'da Aralık 1939 ortalarına kadar devam edecek bir siyasal hareket serbestliğine doğru yönelme söz konusudur. Bu dönemde İtalya tarafsız kalmaktan Almanya'nın yanında savaşa girmeye, İngiltere'nin yanında savaşa girmekten, demokrasi cephesine katılmaya kadar geniş seçenekler karşısında bulunmaktadır. İtalyan kamuoyu genel olarak Alman karşıtı olmakla birlikte, kamuoyunda özellikle Sovyetlerin saldırısından sonra Polonya'ya ve daha sonra Sovyet-Fin savaşında Finlandiya'ya sempati oldukça artmıştır. İtalya, Finlandiya'ya askerî malzeme ve personel yardımında bulunacaktır. İtalyan kamuoyunda önceden var olan ve Mussolini'ye de yansıyan genel bir anti-Sovyet (anti-Komintern) yaklaşımı da vardır. Mussolini, İtalya'nın da sonunu getirecek bir Alman mutlak zaferinden endişe ettiği gibi muzaffer olacak İngiltere'nin başarılarının semerelerini İtalya'dan çıkarmasından ve bunun sonucunda Faşizmin yıkılmasından da endişe içinde bulunmaktadır. Emilio Farpella bu durumu *"ittifaka sadakat şaşkınlığı ve Hitler'den duyulan*

²⁷⁹⁰ Necmeddin Sadak, "İtalya'nın Son Teşebbüsleri", **Akşam**, 2 Eylül 1939.

²⁷⁹¹ "Beşeriyet Nihayet Korkulan Felaketle Karşılaştı", **Yeni Asır**, 2 Eylül 1939.

²⁷⁹² Necmeddin Sadak, "İtalya'nın Vaziyeti", **Akşam**, 10 Eylül 1939.

²⁷⁹³ "Ripetiamo", **Il Popolo d'Italia**, 22 Eylül 1939.

²⁷⁹⁴ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.158.

korku” olarak tanımlamaktadır. Mussolini, İtalya’nın katılmayacağı bir genel savaşın uzun sürmesini ve bunun sonunda her iki tarafın da bu savaştan yıpranmasından sonra zamanı geldiğinde İtalya’nın savaşa girmesi ve hakem rolü oynamasının en uygun hareket tarzı olduğunu düşünmektedir.²⁷⁹⁵ Aslında İtalya’nın bu hareket tarzı Birinci Dünya Savaşı’nda 1914-1915 yıllarında uygulanmış olan politika ile birebir örtüşmektedir.

Hitler Almanya’sı Sovyetlerle saldırmazlık paktı imzalayarak Polonya ve diğer Baltık devletlerini paylaşırken İtalya ile herhangi bir istişarede bulunmamış olduğu anlaşılmaktadır. Kont Ciano hatıralarında, Alman-Sovyet antlaşmasının metnini önce gazetelerden öğrendiğini, daha sonra Alman ve Sovyet elçilerinden metni temin ettiğini belirtmektedir.²⁷⁹⁶ Hitler, bundan sonra izleyeceği stratejide İtalya’nın da desteğini almak istediğinden, bu konuda görüşmeler yapmak üzere Kont Ciano’yu Berlin’e davet etmiştir. 1 Ekim 1939 tarihinde Hitler ile mülakatlarda bulunan Ciano, Hitler’in İtalya’yı yanına almak için oldukça uzun bir konuşma yaptığını ve çeşitli rakamlar vererek kendisini etkilemeye çalıştığını, Hitler’in nihai zafere inanmakta olduğunu belirtmekte ve eklemektedir: “*Hitler ya bir deli veya hakikaten bir dahi...Ne zaman savaştan bahsedilse gözleri dönüyor.*” Kont Ciano, kendisinin işlerin Hitler’in belirttiği kadar kolay gerçekleşmeyeceği kanaatinde olduğunu, Berlin dönüşünde 3 Ekim 1939 tarihinde rapor verdiği Mussolini’nin ise İtalyan askerî uzmanlarının değerlendirmelerine göre Hitler’in nihai zaferi kazanamayacağı görüşüne sahip olduğunu söylediğini belirtmektedir.²⁷⁹⁷

6 Ekim 1939 tarihinde Hitler, Reichstag’da yaptığı konuşmada barış teklifinde bulunmaktadır²⁷⁹⁸. Bu teklifin İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmeyeceğini bilen Hitler, bir taraftan da askerî liderlerine Belçika, Hollanda ve Lüksemburg’un işgali için en kısa sürede hazırlanmaları talimatı vermektedir.²⁷⁹⁹ Nitekim Fransa tarafından 7 Ekim 1939 tarihinde, İngiltere tarafından 12 Ekim 1939 tarihinde bu tekliflerin kabul edilmediği açıklanacaktır. Chamberlain, 12 Ekim 1939 tarihinde Avam Kamarasında yaptığı açıklamada şöyle söylemektedir: “*Mazideki tecrübelerimizden sonra, şimdiki Alman Hükûmeti’nin söz ve teminatına inanmaya imkân yoktur.*”²⁸⁰⁰

²⁷⁹⁵ Emilio, Farpella, **Hükümlerin Yeniden İncelenmesi, İtalya ve İkinci Dünya Savaşı**, C.I, (Çev.Avni Omaykan, Afif Büyüktuğrul), KKK.lığı yay., İstanbul 1968, s.44-45.

²⁷⁹⁶ **Ciano’s Diary, 1939-1943**, s.158.

²⁷⁹⁷ **Ciano’s Diary, 1939-1943**, s.162-163.

²⁷⁹⁸ “Söz Gene Topa Kaldı”, **Akşam**, 7 Mayıs 1939.

²⁷⁹⁹ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.816-817.

²⁸⁰⁰ “Şimdiki Alman Hükûmeti’nin Söz ve Teminatına İnanılmıyor”, **Akşam**, 13 Ekim 1939.

6 Ekim 1939 tarihinde Alman Büyükelçi ile görüşen Mussolini, İtalya'nın tüm gücü ile savaşa hazırlanmakta olduğunu ifade etmektedir. Kont Ciano, 9 Ekim 1939 tarihinde görüştüğü Mussolini'yi ilk defa bu kadar üzgün ve ümitsiz gördüğünü, geçen 18 yıl boyunca hep savaştan bahseden Mussolini'nin tüm Avrupa savaş içindeyken barış söylemleri içinde bulunmaktan dolayı mutsuz olduğunu, İtalyan halkının bunu nasıl yorumlayacağından endişe ettiğini kaydetmektedir. Ciano, İtalyan silahlı kuvvetlerinin zayıf durumu ve savaşa hazır olmaması sebebiyle bu söylemi kullandığını ifade eden Mussolini'nin, İtalyan halkıyla birlikte bütün dünyanın bu gerçeği anladığını ifade ettiğini kaydetmektedir.²⁸⁰¹ Kont Ciano; Mussolini'nin, Hitler'e karşı Münih'te düzenlenen birahane suikastından kurtulması sonrasında İtalya'dan gönderilen telgrafın çok canlı olmasını istemediğini, çünkü kendisi de dahil olmak üzere İtalyan halkının Hitler'in suikasttan kurtulmasından dolayı memnun olmadığından emin olduğunu belirtmektedir.²⁸⁰²

Hitler ve Almanya'nın, kendisine danışmalarda bulunmadan Polonya'da savaşa devam etmesi ve Sovyetler Birliği ile antlaşmalarda bulunması ve bunun sonucunda başarılar elde etmesi, İtalya'nın ise bu gelişmelerden herhangi bir çıkar elde edememesi karşısında Mussolini hayal kırıklığına uğramakta, Hitler'in başarısız olması için el altından bazı bilgileri İngiliz ve Fransız gazetelerine veya Sovyet Elçiliğine sızdırılması talimatları vermektedir. Bu dönemde Mussolini garip çelişkiler yaşamakta, anti-Komünizm propagandası yapılması, bu propaganda Italo Balbo tarafından yapılırsa bile Mussolini'yi sinirlendirmektedir. Mussolini'ye göre anti-Komünizm propagandası Almanya'ya çevrilmiş bir silahtır.²⁸⁰³

7 Aralık 1939 tarihinde Mussolini'nin başkanlığında toplanan ve İtalya'nın dış politikasına dair hususların görüşüldüğü Büyük Faşist Konseyi'nde İtalya'nın “gayri muharip-non-belligerent” kararı teyit edilmekte ancak Tuna havzasında meydana gelebilecek olaylar karşısında İtalya'nın ilgisiz kalamayacağı açıklaması yapılmaktadır.²⁸⁰⁴

Kont Ciano, 16 Aralık 1939 tarihinde, Mussolini'nin huzurunda, Faşist ve Korporasyonlar Meclisi'nde; İtalya-Almanya ittifak antlaşması, Anti-Komintern Pakt, Salzburg görüşmeleri, İtalya'nın Balkan ve Tuna politikası ile Alman-Sovyet antlaşmaları konularında detaylı bilgiler verdiği önemli bir konuşma yapmıştır. Ciano, İtalya'nın Avrupa savaşının dışında kalacağını, Mussolini'nin Almanya ile anlaşarak barışın restore edilmesi yönünde çalışmaya hazır olduğunu belirtmektedir. 6-7 Mayıs 1939 tarihinde Milano'da

²⁸⁰¹ Ciano's Diary, 1939-1943, s.165.

²⁸⁰² Ciano's Diary, 1939-1943, s.174.

²⁸⁰³ Ciano's Diary, 1939-1943, s.182.

²⁸⁰⁴ “La Politica Estera dell'Italia al Gran Consiglio”, **La Stampa**, 8 Aralık 1939.

yapılan görüşmede ve Çelik Pakt imzalanırken en az üç sene savaşa girmemek konusunda anlaştıklarını ifade eden Ciano, Almanya'nın İtalya'dan habersiz olarak Sovyetler Birliği ile anlaştığını ve Polonya meselesini tırmandırarak savaşı başlattığını ifade etmektedir. İtalya'nın Arnavutluk ile birleşerek bir Balkan devleti haline geldiğini belirten Ciano, Balkanlar ve Tuna bölgesinde barış ve mevcut durumun muhafazasından yana olduğunu belirtmektedir. Kont Ciano ayrıca İtalya ile Türkiye arasında 1928 yılında imzalanan ve 1932 yılında uzatılan antlaşma çerçevesinde ilişkilerin dostça devam etmekte olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁰⁵

Kont Ciano'nun bu konuşması bütün dünyada yankılanacak ve Alman resmî makamları tarafından tepkiyle karşılanacaktır.²⁸⁰⁶ Türk basınında Ciano'nun konuşması haber ve yorumlara konu yapılmakta ve özellikle Fransa'dan olumlu yankılar geldiği kaydedilmektedir.²⁸⁰⁷ Akşam gazetesinde yayımlanan bir makalede; İtalya'nın savaşın genişlemesinden yana olmadığını ancak herhangi bir taahhüt altına girmek de istemediği ifade edilmektedir. İtalya'nın savaşın bölgesel olarak kalmasını istediği için özellikle Balkanlarda barış ve düzenin korunmasını ziyadesiyle istemekte olduğu ancak burada herhangi bir blokun teşkil edilmesini faydalı bulmadığından herhangi bir teşebbüste bulunmadığı da kaydedilmektedir. Ayrıca İtalya'nın Almanya ile ittifakına sadık olup aleyhine geçmesinin söz konusu olmadığı da belirtilmektedir.²⁸⁰⁸

Nadir Nadi, Avrupa'nın başlayan savaş ile bir bataklığa saplandığını, bundan çıkmak için çareler düşünüldüğünü, Ciano'nun konuşmasında bu çabalardan bahsettiğini belirtmektedir. Nadi, Versay Sistemi'nin getirdiği haksızlıkları ilk gündeme getiren politikacılardan Mussolini'nin Avrupa'nın en uyanık, en gerçekçi politikacılarından birisi olduğunu ve bunu birçok şekilde ispat ettiğini, milletlerin hakiki ihtiyaçlarını karşılayan gerçek bir barış kurulması uğruna çalıştığını kaydetmektedir. Versay Sistemi'nden haksızlığa uğramış olan politikacıların şimdiki durumda Avrupa'yı darmadağın ederek durumu tamamen tersine çevirdiğini belirten Nadi, Ciano'nun konuşmasında bu durumun belirtilmediğini kaydetmektedir. İtalya'nın Alman-Sovyet antlaşmasından ancak iki gün önce telefonla haberdar edildiğini belirten Nadi, bu antlaşmanın Mihver Antlaşması'na uygun olmadığını

²⁸⁰⁵“Ciano Explains Role Of Italy”, **Salt Lake Telegram**, 16 Aralık 1939. “Il Grande Discorso di Ciano”, **La Stampa**, 17 Aralık 1939. “Kont Ciano'nun Nutku”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1939.

²⁸⁰⁶ Farpella, **a.g.e.**, s.45.

²⁸⁰⁷ “Kont Ciano'nun Nutkunun Aydınlatığı Noktalar”, **Akşam**, 18 Aralık 1939. “Kont Ciano'nun Söylediği Nutkun Bıraktığı Akisler”, **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1939. “Kont Ciano'nun Nutku İyi Karşılandı”, **Tan**, 18 Aralık 1939.

²⁸⁰⁸ F.K.,” Kont Ciano'nun Nutku”, **Akşam**, 19 Aralık 1939.

belirterek, Avrupa'yı tehdit eden akılsız kuvvetler arasına günün birinde İtalya'nın da katılacağına ihtimal vermediğini ifade etmektedir.²⁸⁰⁹

Asım Us, İtalya'nın Almanya ile imzaladığı Çelik Paketi bir saldırı ve savunma paketi olarak ilan etmekle hata ettiğini anladığını, İtalya'nın Almanya'nın revizyonist siyasetinden faydalanarak kendisinin genişleme emellerini tatmin etmek istediğini ancak Alman-Sovyet antlaşmasının bu planlarını alt üst ettiğini belirtmektedir. Us, Kont Ciano'nun konuşmasında; 1932 yılında yenilenmiş olan 1928 Türk-İtalyan Antlaşması'nın halen geçerli olduğunu ifade ederek, İtalyan basınında bir süre önce yer alan ve İtalya'nın Arnavutluk'tan sonra Boğazlar ve Karadeniz'e doğru bir harekette bulunabileceği yönündeki haberleri tekzip etmiş olduğunu belirterek, Avrupa buhranının gelecek baharda Balkanlara sirayet etmesi ihtimalinden bahsedenlere karşı Faşist İtalya'nın aldığı bu tavır dikkate değer bir olay olarak karşılamaktadır.²⁸¹⁰

4.3.2. Mussolini'nin Hitler Karşısındaki Serbestliğinin Zirvesi

Mussolini ile Hitler arasında Polonya savaşı başlamadan önce en son haberleşme 29 Ağustos 1939 tarihinde gerçekleştirildikten sonra uzun bir süre doğrudan görüşme olmamıştır. Uzun bir suskunluktan sonra Mussolini, 3 Ocak 1940 tarihinde Hitler'e bir süredir planlamış olduğu uzun bir mektup göndermiştir. William Shirer, Mussolini'nin Hitler'e yazdığı bu mektupla ne daha önce ve ne de daha sonra, bu kadar açık ve kesin ifadeler kullanmadığını ve tavsiyelerde bulunmadığını, bu mektubun Hitler'e İtalyan-Alman ilişkilerinin bozulmakta olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.²⁸¹¹ Elisabeth Wiskemann ise bu mektubun Mussolini'nin Hitler karşısındaki “*serbestliğinin zirve noktası*” olarak değerlendirmektedir.²⁸¹² Mussolini bu mektupta İtalya istese bile Almanya'nın hiçbir zaman İngiltere ve Fransa'yı dize getiremeyeceğini, ABD'nin de bu duruma seyirci kalmayacağını belirtmekte, Hitler'i İngiltere ve Fransa ile anlaşmaya teşvik edici tavsiyelerde bulunmakta, kendisinin bu konuda “arabuluculuk” yapabileceğini belirtmektedir. Mussolini, diğer taraftan Kont Ciano tarafından 16 Aralık 1939 tarihinde Faşist Meclis'te yapılan ve Almanya'yı eleştiren konuşmasına da açıklık getirmeye çalışmaktadır. İtalyan-Sovyet ilişkilerinin kötü gitmekte olduğunu ve büyükelçilerin karşılıklı geri çekildiğini de ifade eden Mussolini, Alman-Sovyet ilişkilerini eleştirmekte, daha dört ay öncesine kadar Sovyetler Birliği'nin dünyanın en büyük düşmanı olduğunu belirtmekte ve şöyle eklemektedir: “...Sizin hayat

²⁸⁰⁹ Nadir Nadi, “Ciano'nun Nutku”, **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1939.

²⁸¹⁰ Asım Us, “İtalya'nın Balkanlarda Mevkii”, **Vakit**, 18 Aralık 1939

²⁸¹¹ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.843.

²⁸¹² Wiskemann, **a.g.e.**, s.187.

sahası (lebensraum) konusunun çözümü, hiçbir yerde değil, 21 milyon kilometre kare toprağı olan Rusya'dadır."²⁸¹³

Emilio Farpella, Mussolini'nin hareket serbestisini "ayaklarında iki gülle ile hüccresinde hareket etmeye mahkûm bir tutuklunun" durumuna benzetmekte, Mussolini'nin kararlarını "ittifaka sadakat şaşkınlığı" ve "Almanya'nın intikam almasından duyulan korkunun" büyük ölçüde etkilemekte olduğunu belirtmektedir. Farpella, Mussolini'nin ancak Brenner'den inecek Alman ordusunu durduracak kuvvette bir İtalyan silahlı kuvvetlerine sahip olduğu takdirde hareket serbestliğine sahip olabileceğini, böyle bir kuvvetin de hiçbir zaman elinde olmadığını kaydetmektedir.²⁸¹⁴ Kont Ciano hatıralarında; İtalya'nın Berlin kara ataşesi General Efisio Marras ile 4 Mart 1940 tarihinde Roma'da Mussolini ile yaptıkları görüşmede; Marras'ın, Almanların İtalya'dan nefret ettiklerini ve kötü gözle baktıklarını belirttiğini, İtalya'nın savaş dışı durumunun Almanlar tarafından Birinci Dünya Savaşı'ndaki olaydan sonra ikinci bir ihanet olarak nitelendirildiğini ifade ettiğini kaydetmektedir.²⁸¹⁵

Hitler, Mussolini'nin bu mektubuna oldukça uzun bir süre sonra, 8 Mart 1940 tarihinde oldukça uzun bir mektupla cevap verecek ve mektubu Mussolini'ye elden iletmek üzere ani bir kararla Ribbentrop'u 10 Mart 1940 tarihinde Roma'ya gönderecektir.²⁸¹⁶ Palazzo Venezia'da 10 ve 11 Mart 1940 tarihlerinde Kont Ciano, Mackensen'in de katılımıyla Ribbentrop-Mussolini görüşmeleri gerçekleştirilmiş, bu görüşmede Ribbentrop Hitler'in Mussolini'ye özel mektubunu elden teslim etmiştir.²⁸¹⁷ Hitler bu mektubunda, Batıya bir saldırı başlatmakta kararlı olduğunu belirtmekte, Sovyetler Birliği ile yapılan antlaşma ve Fin-Sovyet savaşında Almanya'nın tutumu hakkında bilgi vermekte ve gerekçeler öne sürmektedir. Hitler mektubunda Türkiye'den de bahsetmekte, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yakın olmasının İtalya ve Rusya için tehdit anlamına geldiğini ifade etmektedir.²⁸¹⁸ Hitler'in mektubunun Almanya dışişleri bakanı tarafından elden Mussolini'ye getirilmesi ve sonrasında görüşmelerde yapılan açıklamalar iki diktatörün ilişkilerinde bir yumuşamanın meydana geldiğini göstermektedir. Mussolini, bu görüşmelerde Ribbentrop'a; İtalya'nın uzun sürecek bir savaş sürdürebilecek finansmana sahip olmadığını, İtalya'nın İngiltere ve Fransa

²⁸¹³ DDI, Seri 9, Cilt III, (1 Ocak-8 Nisan 1940), Belge.33, 5 Ocak 1940, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1959, s.19-22.

²⁸¹⁴ Farpella, a.g.e, s.47.

²⁸¹⁵ Ciano's Diary, 1939-1943, s.216.

²⁸¹⁶ Schimdt, a.g.e, s.168. "Von Ribbentrop a Palazzo Venezia", La Stampa, 11 Mart 1940. "Il Duce Riceve Ribbentrop", La Stampa, 12 Mart 1940.

²⁸¹⁷ Görüşmeye ait Alman tarafının tutanakları için bkz. DGFP, Seri D, Cilt VIII, (4 Eylül 1939-18 Mart 1940), Belge.665, 10 Mart 1940, US Government Printing Office, Washington, Ocak 1954, s.882-893. DGFP, D/VIII, Belge.667, 11 Mart 1940, s.894-896.

²⁸¹⁸ DDI, 9/III, Belge.492, 8 Mart 1940, s.415-423.

gibi günde 1 milyar lîre harcamayacağını belirtmektedir. İtalya'nın hazır olduğunda savaşa girmeye kararlı olduğunu ancak bunun yer ve zamanını kendisinin belirleyeceğini ifade eden Mussolini, bu savaşın Almanya ile “*paralel bir savaş*” şeklinde icra edileceğini belirtmektedir. İtalya'nın kendi çözmesi gereken sorunları olduğunu, ifade eden Mussolini, İtalya'nın Atlantik Okyanusu'na açılması gerektiğini ancak “*Akdeniz'de hapsedilmiş*” bir durumda bulunduğunu, İtalya'nın mücadelesinin Akdeniz'de olacağını kaydetmektedir. Ribbentrop ise İngilizlerin engellemesi nedeniyle Almanya'dan İtalya'ya deniz yoluyla kömür nakliyatının kesilmesi karşısında Alman demiryollarının kapasitesi hakkında abartılı rakamlar vererek kömürün demir yolu ile Almanya'dan İtalya'ya gönderileceğini anlatmaktadır. Bu görüşmelerde ayrıca Mussolini ve Hitler'in Brenner geçidinde bir araya gelerek yüz yüze görüşme yapmaları konusu kesinleştirilmiştir. Görüşmenin sonunda Mussolini Ribbentrop'a şöyle söylemektedir: “*Führer'in haklı olduğuna inanıyorum.*”²⁸¹⁹

Kont Ciano, Ribbentrop'un ziyaretinde Mihver'in güçlendirilmesi amacına ulaştığını ancak Mussolini'den beklediği cevapları alamadığını değerlendirmektedir²⁸²⁰. Görüşmelerde çevirmen olarak bulunan Schimdt, 11 Mart 1940 tarihindeki görüşmede; Ribbentrop'un Mussolini'den savaşa katılacağına dair bir söz aldığını ancak Mussolini'nin İtalya'nın savaşa gireceği yer ve zamanı kendisinin belirleyeceğini belirttiğini kaydetmektedir.²⁸²¹ Giampiero Carocci, Mussolini'nin Ribbentrop ile yaptığı bu görüşmeler sonrasında artık kesin olarak Almanya'nın yanında savaşa girme kararı vermiş olduğunu, Mussolini'yi bu dönemde en çok meşgul eden konuların “*Faşist İtalya'nın prestijinin korunması ile ittifaka karşı ihanet etmiş olmak korkusu*” olduğunu kaydetmektedir.²⁸²²

Bu dönemde İtalya, Romanya ile Macaristan'ı birbirine yaklaştırmak suretiyle meydana getirilecek bir blok ile Sovyetler Birliği'nin Tuna ve Balkanlara inmesini engellemeye çalışmaktadır. İtalya'nın bu hamlesinin altında Almanya'nın Macaristan ve Romanya'ya uzanmasını engelleme düşüncesi de vardır. Almanya, çok ihtiyaç duymakta olduğu Romanya petrolerine ulaşmak için İtalya'nın bir nevi himayesinde olan Macaristan üzerinden geçmesi gerekmekte ancak bu durum İtalya'nın çıkarlarına uymamaktadır.²⁸²³

²⁸¹⁹ DDI, 9/III, Belge.512, 10 Mart 1940, s.435-444. DDI, 9/III, Belge.524, 11 Mart 1940, s.452-460.

²⁸²⁰ Ciano's Diary, 1939-1943, s.219-220.

²⁸²¹ Schimdt, a.g.e, s.170.

²⁸²² Carocci, a.g.e, s.127.

²⁸²³ “Bir Tecavüze Karşı Alınacak Tedbirler de Etraflı Tetkik Edildi”, Tan, 9 Ocak 1940.

4.3.3. ABD Başkanı Roosevelt'in Özel Temsilcisi Sumner Welles'in Avrupa Misyonu

Avrupa'da savaş rüzgarlarının artık iyice ortaya çıktığı ve tüm Avrupa'ya yayılma temayülü göstermekte olduğu 1940 yılı başında ABD Başkanı Roosevelt tarafından görevlendirilen ABD Dışişleri Müsteşarı Sumner Welles; İtalyan, Alman, İngiliz ve Fransız liderleri ile görüşmek ve barış imkanlarını araştırmak üzere deniz yoluyla İtalya'ya gelmiştir.²⁸²⁴ Welles, 25 Şubat 1940 tarihinde Roma'da Mussolini ve Kont Ciano ile yaptığı görüşmede Avrupa'da devam eden savaşla ilgili olarak, taraflar arasında bir anlaşmanın mümkün olup olmadığı konusunda Mussolini'nin görüşlerini sormaktadır. Mussolini ise Müttefiklerin savaş hedeflerinin gerçekçi olmadığını ifade etmektedir²⁸²⁵. Welles hatıratında; Roma'daki faaliyetleri ve ziyareti esnasında yaptığı tespitlerine göre; İtalya'da Kral, bakanlar, Faşist Parti ileri gelenleri ve Genelkurmay dahil olmak üzere hiç kimsenin savaşa girmek istemediğini, Vatikan'ın da açıkça savaşa karşı olduğunu, Faşist Parti'de giderek güçlenen Kont Galeazzo Ciano, Dino Grandi, Italo Balbo gibi kişilerin de savaşa girilmesinden yana olmadığını tespit ettiğini kaydetmektedir. İtalyan halkının genel olarak müttefik yanlısı olmasa da kesinlikle Almanya karşıtı olduklarını ancak Mussolini emir verirse İtalyan halkının Almanya'nın yanında savaşa gireceğini, 40 milyonluk bir toplumun istemeden bir savaşa girecek olmasını anlayamadığını ancak *“her şeyin Mussolini'nin kontrolü altında”* olduğunu belirtmektedir. İtalyan ekonomisinin oldukça kötü bir durumda olduğunu belirten Welles, vergilerin çok yüksek olduğunu, İtalya'nın yeni bir savaşa dayanamayacağını genel bir görüş olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Sumner Welles, görüştüğü önemli bir Faşist Parti mensubu entelektüelden (kendi yeğeni olan Blasco d'Ajeta) almış olduğu bilgileri aktarmakta; Mussolini'nin 1938 yılındaki Berlin ziyareti esnasında Almanya'nın askerî ve ekonomik gücünden oldukça etkilenmiş olduğunu ve bundan sonra Almanya'nın yenilmez bir güç olduğuna inanmaya başladığını aktarmaktadır. Welles'in İtalya'nın Mussolini tarafından savaşa dahil olması durumu hakkında yaptığı yorum ise şöyledir: *“Modern dünya tarihinde bir diktatörün büyük bir milleti, eski dostlarına karşı nesiller boyunca korkulan ve nefret edilen bir milletin çıkarları doğrultusunda tamamen haksız ve dayanaksız bir harbe sürüklediğine bir misal aranırsa, Mussolini'nin İtalyan milletini harbe sürüklemesi gösterilebilir.”*²⁸²⁶

²⁸²⁴ Sumner Welles Dün Roma'ya Geldi”, **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1940. Welles'in İtalya'daki faaliyetleri için bkz. Sumner Welles, **The Time For Decision**, Thacker & Co., Bombay, 1944, s.65-74, s.109-119.

²⁸²⁵ **DDI, 9/III**, Belge.395, 26 Şubat 1940, s.339-342.

²⁸²⁶ Welles, **a.g.e.**, s.115-119.

Kont Ciano hatıratında Mussolini'nin; Welles hakkında olumsuz görüşler beyan ettiğini, Amerikalıların sorunlara bakışını sığ bulduğunu belirttiğini, Mussolini-Welles görüşmesine ait tutanakları Alman büyükelçiye de vermesi talimatı verdiğini kaydetmektedir.²⁸²⁷ Oysa Welles, İtalya'dan Almanya'ya gitmek üzere ayrılırken olumlu görüşlere ve Mussolini'nin Mihver'in bir ortağı olarak Hitler'i bir kez daha frenleyebileceği düşüncesine sahiptir. Kısa bir süre sonra 3 Mart 1940 tarihinde Hitler ile yaptığı görüşme ve Almanya'daki temaslarından Roma-Berlin mihverinde Mussolini ile Hitler, İtalya ile Almanya arasındaki asimetrik duruma şahit olacak, durumun ne kadar ümitsiz olduğunu kavrayacaktır.²⁸²⁸

Muharrem Feyzi Togay, ABD Başkanı'nın bu girişiminin altında ABD'nin Japonya ile ilişkilerinin yattığını, Amerika'nın Japonya'ya ham madde ihracının yasaklanması yönünde baskı yapılmasını istediğini belirtmektedir. Togay, ABD'nin yalnız deniz gücü bakımından değil kara ve hava kuvvetleri bakımından da oldukça güçlü olan Japonya ile yalnız savaş yapmak mecburiyetinde kalacağından endişe duyduğunu değerlendirmektedir.²⁸²⁹

Sumner Welles, İtalya'dan sonra Almanya, İngiltere ve Fransa turunu tamamladıktan sonra tekrar deniz yoluyla ABD'ne gitmek üzere Roma'ya gelmiş ve burada, Hitler-Mussolini Brenner buluşmasından önce 16 Mart 1940 tarihinde Kral ve Mussolini ile ayrı ayrı görüşmelerde bulunmuştur.²⁸³⁰ Welles bu görüşmede Mussolini'nin savaşa girme konusunda kararlı görüldüğünü belirtmektedir. Mussolini, Welles'e şöyle söylemektedir: “*Her ne kadar Roma-Berlin antlaşması varsa da İtalya'nın tam hareket serbestliği de vardır.*”²⁸³¹ Welles, Roma'da bulunduğu sürede Vatikan'da Papa Pius XII ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.²⁸³² Bu görüşmeden bir hafta önce Ribbentrop ile bir araya gelmiş olan Papa bu görüşmede Welles'e Hitler'in barış şartları hakkında bilgi vermektedir.²⁸³³

Brenner görüşmelerinin sonuçlarını almak üzere Roma'da beklemekte olan Welles, bu arada görüştüğü üst düzey bir Faşist olan İtalyan akrabası Markiz Blasco d'Ajeta'ya gezisinin sonuçlarıyla ilgili bilgi vermektedir. Almanya'nın bir saldırı başlatmasa bile bir yıl içinde bütün kaynaklarını tüketeceğini ve savaşı kazanamayacağını belirten Welles, İngiltere ve Fransa'nın bu harbi şimdiden kazanmış olduklarını ve ABD'nin de bu galibiyeti bütün

²⁸²⁷ Ciano's Diary, 1939-1943, s.213.

²⁸²⁸ Wiskemann, a.g.e, s.195.

²⁸²⁹ Muharrem Feyzi Togay, “Avrupa Harbi ve Amerika”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1940.

²⁸³⁰ “I Colloqui di Sumner Welles con Il Duce e Il Conte Ciano”, *Il Giornale d'Italia*, 17 Mart 1940. “Mr. Welles's Tour and After”, *The Observer Sun*, 17 Mart 1940, s.9.

²⁸³¹ Welles, a.g.e, s.111-112. Wiskemann, a.g.e, s.200. Ciano's Diary, 1939-1943, s.222.

²⁸³² “Sumner Welles Ricevuto dal Pontefice”, *Il Giornale d'Italia*, 19-20 Mart 1940.

²⁸³³ “Pope Pius Tells Welles Hitler's Peace Terms”, *The Pittsburg Press*, 18 Mart 1940, s.5.

gücüyle destekleyeceğini; çok sevdiği İtalya'nın felakete doğru sürüklenmekte olmasından üzüntü duyduğunu ifade etmektedir.²⁸³⁴ 19 Mart 1940 tarihinde Roma'da Kont Ciano ile bir görüşme daha yapan Welles'e Kont Ciano; Brenner görüşmesi sonrasında İtalya'nın siyasal tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığını ifade ederek, kendisi İtalyan dışişleri bakanı olarak kaldığı müddetçe İtalya'nın savaşa dahil olmayacağı konusunda teminat vermektedir.²⁸³⁵

4.3.4.İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na Girmeden Önce Savaş Ekonomisinin Durumu

Faşist İtalya, ekonomisini 1937 başından itibaren genel bir savaşa karşı hazırlanmak üzere tüm sanayi ve tarımsal üretimi devletin vesayeti altında toplamayı, tüketimi kısıtlamalarla azaltmayı ve askerî üretimi artırmayı hedef alan bir “*otarki*'ye”²⁸³⁶ yönelmiştir. Bu eylem, son derece elverişsiz koşullarda gerçekleştirilmek durumundadır çünkü doğanın hiç de cömert davranmamış olduğu İtalya'nın, sanayi için gerekli olan temel hammaddelerden bile yoksun olması ve dışa bağımlı olması sebebiyle sanayi kalkınması da oldukça sınırlı ve kırılgandır. Dünyada 1936-1938 yılları arasında elde edilmiş olan sanayi üretiminin %59,9'unu elinde tutan Müttefikler ile %16,9'unu elinde tutan Mihver devletleri (%10,7'si Almanya, %3,5'u Japonya ve yalnızca %2,7'si İtalya) arasındaki potansiyel oransızlık oldukça büyüktür. 5 Ekim 1936 tarihinde İtalyan lirenin değerinin düşürülmesi ile ihracat artmış ve “*otarki*” başlangıçta İtalyan ekonomisine bir atılım yaptırmıştır. Diğer yandan, Almanya'nın Polonya'yı işgalinden sonra Müttefikler tarafından uygulanmaya başlanan abluka 1940 başlarından itibaren İtalyan ekonomisini oldukça olumsuz bir şekilde etkilemektedir. İtalya'nın bu abluka karşısında aldığı tasarruf ve ham maddelerin yeniden kullanılması gibi tedbirler ile bu sorunla baş etmesi mümkün görünmemektedir. İtalya'nın o dönemdeki ithalatının %40'ı İngiltere'den, %11'i Almanya'dan gelmektedir. Bu bağımlılık yüzünden bütün alanlarda katı bir karne sistemi uygulanmaya başlanacaktır. Otarkinin en büyük sakıncası maliyet fiyatlarını göz önünde tutmamak olduğundan, İtalya'da uygulanan ağır bir vergi sistemine karşın, savaş giderleri, kamu borçları ve dolayısıyla bütçe açığı da çok büyük boyutlara ulaşacak bu da toplumsal rahatsızlıklar yaratacaktır.²⁸³⁷ Bu dönemde Kont Ciano, Mussolini'nin halkın özellikle gıda maddelerine koyulan sınırlamalardan dolayı tepki

²⁸³⁴ Ciano's Diary, 1939-1943, s.225. Wiskemann, a.g.e, s.202-203.

²⁸³⁵ Wiskemann, a.g.e, s.203. Ciano's Diary, 1939-1943, s.224.

²⁸³⁶ **Otarki (Autarky):** Bir ülkenin yüksek gümrük tarifeleri, kotalar ve kambiyo denetimi gibi araçlarla uyguladığı, iktisaden kendi kendine yeterlilik politikası. Bkz. Graham Evans, Jeffrey Newnham, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Çev. A.Ahsen Utku), Gökkuş yay, İstanbul, 2007, s.483.

²⁸³⁷ Guichonnet, a.g.e, s.91.

göstermekte olmasından endişe duymakta olduğunu belirtmektedir. Ciano, Mussolini'nin İtalyan halkını koyuna benzettiğini, “*bir koyunun asla bir kurt olamayacağını*” ifade ederek, halkın değişmesi için 18 yılın yetmediğini, 180 yıl, belki de 180 yüzyıl daha geçmesi gerektiğini belirttiğini kaydetmektedir.²⁸³⁸

Paul Kennedy, liderleri ne kadar güçlü, hırslı ve aktif olursa olsun, bir büyük gücün ekonomik açıdan nasıl zayıf olabileceği konusunda tarihte rastlanılan en belirgin örneğin 1930'lu yıllardaki İtalya, liderinin ise Mussolini olduğunu belirtmektedir.²⁸³⁹

Mussolini, 1938 Münih Konferansı sonrasında itibaren Hitler ve Almanya'nın saldırgan politikaları ve siyasal hedefleri nedeniyle Avrupa'da genel bir savaşın artık kaçınılmaz olduğunun farkında bulunmakta, İtalya'nın bu savaşın dışında kalamayacağını farz ve kabul etmektedir. Mussolini yanlış bir durum değerlendirmesiyle; Almanya'nın genel bir savaşı başlatmak için ihtiyaç duyduğu siyasal, ekonomik ve askerî güce ancak 1942-1943 yıllarında erişebileceğini, genel bir savaşın ise 1943 yılından önce başlamayacağını, İtalya'nın silahlı kuvvetlerini güçlendirmek için elinde yeterli zaman bulunduğunu düşünmektedir. Bu dönemde Mussolini, herhangi bir Fransız saldırısı ihtimali dışında zorunlu olmadıkça herhangi bir savaşa girmek niyetinde değildir. Mussolini, Alman Genelkurmay Başkanı Keitel ile 6 Nisan 1939 tarihinde Innsbruck'ta görüşme yapmak üzere gitmekte olan General Alberto Pariani²⁸⁴⁰,ye “*ben asla savaş başlatmayacağım*” demektedir.²⁸⁴¹

Mussolini, Almanya'nın yanında savaşa girmeyi uygulanabilecek hareket tarzları arasında “*fenaların en iyisi*” olarak değerlendirmekte ancak İtalyan kamuoyunda Alman aleyhtarı atmosfer nedeniyle bu savaşa Almanya için değil, Almanya ile koordineli bir şekilde “*paralel bir savaş*” yapılmak üzere gireceğini öne sürmektedir. “*Paralel savaş*” anlayışına göre; Almanya Avrupa'nın kuzeyinde savaşırken, İtalya da güneyde Akdeniz havzasında İngiltere ve Fransa'ya karşı mücadele edecektir. Farpella'ya göre, “*...bu fikrin etkileri İtalya için yıkıcı olacaktır.*”²⁸⁴²

Faik Sabri Duran, İtalya'nın askerî ve stratejik hazırlıklarını değerlendirdiği uzun yazısında, İtalya'nın bütün sanayiinin, bütün ticaret ve ekonomik faaliyetlerinin Akdeniz üzerinden ve bunun dışındaki uzak denizlerden gelecek nakliyata bağlı olmasının onun en zayıf yönünü gösterdiğini belirtmekte, Cebelitarık ve Süveyş'in abluka altına alınması

²⁸³⁸ Ciano's Diary, 1939-1943, s.203.

²⁸³⁹ Kennedy, a.g.e, s.342.

²⁸⁴⁰ Alberto Pariani (1876-1955): 1936-1939 yılları arasında İtalya genelkurmay başkanıdır.

²⁸⁴¹ Farpella, a.ge, s.77-78

²⁸⁴² Farpella, a.g.e, s.48.

durumunda İtalya'nın uzun bir süre dayanmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. İtalya'nın son yıllarda 1.305.000 ton petrolü Rusya, Romanya, İran ve Amerika'dan getirtmekte olduğunu, Arnavutluk'ta çıkarılmakta olan petrolerin miktarının henüz 60.000 tonu bile aşmamış olduğunu, Yunanistan, Fransa, Cezayir ve Amerika'dan İtalya'ya gelen ham demirlerin yılda 746.000 tonu bulduğunu, İtalya'nın kendisine gerekli olan kömürün yalnız yüzde 40'ını Almanya'dan almakta olduğunu, geri kalanının İngiltere ve Fransa'dan geldiğini, savaş sanayii için ihtiyaç duyduğu ham maddelerden; bakırın % 31'ini Amerika'dan, % 30'unu Şili'den, % 22'sini Portekiz müstemlekelerinden, nikelin % 30'unu İngiltere'den, % 26'sını Amerika'dan, % 15'ini Norveç'ten, manganezin % 60'ının Sovyetler Birliği'nden, % 26'sının Filistin'den gelmekte olduğunu belirtmektedir. İtalya'nın çelik sanayiinde çok önemli olan ve çeliğe sertlik ve dayanıklılığı vermekte kullanılan tungsten, vanadyum gibi nadir madenleri de dışarıdan tedarik ettiğini belirten Duran, patlayıcı maddelerin imalatı için gerekli olan selülozu İsviçre (%36) ve Finlandiya'dan, azotu Şili'den, benzini Java'dan ve Romanya'dan, patlayıcı maddeler için çok lüzumlu olan yer fıstığının %78'ini Hindistan'dan, geri kalanı İngiltere'nin Afrika müstemlekelerinden almakta olduğunu eklemektedir. “*Harp çıkacak olursa Fiat fabrikasının çıkaracağı o güzel kamyonlar, otolar, traktörler o mükemmel otoyollarda lastiksiz nasıl gidebilecekler?*” diye soran Duran, İtalya kauçuğunun %47'sini Hindistan'dan, %45'ini Hollanda Doğu Hindistanı'ndan tedarik etmekte olduğunu kaydetmektedir. Yazının sonunda Duran sormaktadır:

*“Deniz yollarını müttefik donanmaları tıkayınca yağlı maddeler olmaksızın mühimmat fabrikaları nasıl çalışacak, deniz inşaat ve tayyare fabrikaları demirsiz kalınca ne yapacaklar ve kömürsüz kalan makineler nasıl işletilecek? Bütün bu eksiklere karşı zaten kendisi muhtaç bir vaziyette bulunan Almanya ona ne yardımda bulunabilecek? İşte İtalya'nın müttefiklere karşı cephe almaktaki tereddüdünün başlıca sebepleri bunlardır.”*²⁸⁴³

Kont Ciano hatıratında; Ricciardi tarafından son 6 yıl zarfında 12 milyar liret (600 milyon dolar) tutarında döviz ve 5 milyar liret (250 milyon dolar) tutarında altın sarf etmiş olduklarını, hazineye 1,4 milyar liret (70 milyon dolar) ihtiyat akçesi kalmış olduğunu ve İtalyan hazinesinin iflas etmek üzere olduğu konusundaki raporunun Mussolini tarafından ciddiye alınmadığını kaydetmektedir. Kont Ciano, 20 Ocak 1940 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında bütçe konusunun görüşüldüğünü, kâğıt üzerinde milyarlarca liretin görüldüğünü ancak gerçekte hazinenin boş olduğunu, Mussolini'nin ise bunları önemsemediğini, devletlerin ekonomik sebeplerle değil ancak askerî yenilgilerle veya iç sorunlar sebebiyle yıkılabileceğini iddia etmekte olduğunu kaydetmektedir. Kont Ciano, Mussolini'nin halktan toplanan bakırın

²⁸⁴³ Faik Sabri Duran, “Akdeniz’de İtalya’nın Vaziyeti”, **Tan**, 10 Mayıs 1940.

bir kısmının İtalyan sanayisinin acilen ihtiyaç duymasına rağmen, halkın nefret etmekte olduğu Almanya'ya göndermek istediğini, kiliselerden de bakır toplanmasına kendisinin karşı çıkması üzerine Mussolini'nin; *"kiliselerde bakır değil imana ihtiyaç olduğunu, bu imanın da son zamanlarda artık kimsede kalmadığını"* müstehzi bir tavırla ifade ettiğini belirtmektedir.²⁸⁴⁴

Tan gazetesinde yer alan bir haberde; İtalya'da siyasal havanın günden güne Almanya'nın aleyhine yöneldiğini gerek halk ve gerekse ordu erkanının her yerde açıkça Alman karşıtı tavır aldıkları belirtilmektedir. İtalyanların Mihver hesabına savaşmayacaklarını söylemekten çekinmedikleri yer alan haberde ayrıca İtalya'nın son derece tereddütlü ve zor vaziyette olduğu, hayatın %20 pahalılaştığı, Akdeniz'de İngiliz kontrolü nedeniyle İtalyan ticaretinin oldukça gerilediği, Almanya'ya komisyonculuk yapmak ümitlerinin de kalmadığı, bu şartlar altında İtalya'nın yakında mihverden ayrılması ihtimalinin olduğu belirtilmektedir.²⁸⁴⁵

Tuhaf Savaş döneminde İtalyan ticaretinde bir canlanma görülmekle birlikte Almanya'ya karşı uygulanmakta olan İngiliz ablukasından İtalyan ekonomisinin de olumsuz etkilemekte olduğu görülmektedir. İtalya bir taraftan da İngiltere ve Fransa ile savaş malzemeleri dışında ticari ilişkilerini devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu dönemde İtalya'nın Fransa'ya savaş uçaklarında kullanılabilecek uçak motorları satmakta olması ve bu durumun Almanya tarafından şiddetle protesto edilmesi ilginç bir durumdur. Kont Ciano hatıralarında, bu durumun, İtalya'nın döviz ihtiyacı sebebiyle ortaya çıktığını, Mussolini'nin bu satışları engellemek istediğini ancak ekonomik gerekçelerle kendisinin ikna edildiğini kaydetmektedir.²⁸⁴⁶

Mussolini ise 1940 bahar aylarında Avrupa'da neler olacağı ve İtalya'nın neler yapacağı konusunda endişeli ve derin düşünceler içindedir. Bu dönemde İngiliz Elçisi Percy Loraine, 16 Ocak 1940 tarihinde İtalyan Dışişleri Bakanlığına verdiği nota ile 1 Mart 1940 tarihinden itibaren Almanya'dan kömür nakline izin verilmeyeceğini, İngiltere'nin İtalya'ya bazı sanayi malları ve hammadde karşılığında kömür satabileceğini bildirmiş ve İngiltere'nin İtalya'dan satın almak istediği malların askerî malzemeler dahil olmak üzere bir listesini sunmuştur.²⁸⁴⁷ İngiltere'nin buradaki amacı, İngiltere ile Fransa arasında kurulan Savaş

²⁸⁴⁴ Bkz. **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.200-211.

²⁸⁴⁵ "Hadiselerin İçyüzü", **Tan**, 6 Ocak 1940.

²⁸⁴⁶ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.197.

²⁸⁴⁷ **DDI**, 9/III, Belge.144, 16 Ocak 1940, s.118-123.

Konseyi²⁸⁴⁸nde alınan karar doğrultusunda İtalyanların bazı ihtiyaçlarını ve bu arada en önemlisi kömür ihtiyacının en azından bir kısmını karşılamak suretiyle İtalya'yı tatmin etmek ve bu yolla İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesine engel olmak veya en azından İtalya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde ilan ettiği gibi gayri muharip (*non-belligerent*) durumda kalmasını temin etmektir.²⁸⁴⁹ Mussolini tarafından İngilizlerin bu teklifleri reddedilecektir.²⁸⁵⁰

Bu arada Almanya'dan İtalya'ya kömür getirmekte olan İtalyan gemilerinin İngiliz donanması tarafından tutuklanması İtalya ile İngiltere arasında bir krize neden olacaktır. Kömür akışının kesilmesi, bu konuda tamamen dışa bağımlı olan İtalyan ekonomisinin felce uğraması anlamına gelmektedir. İngilizler İtalya'nın Almanya'ya yardım etmemesi ve bu gemileri tekrar Almanya'dan kömür almak üzere gönderilmemesi şartıyla serbest bırakacaklardır.²⁸⁵¹ İngiltere ile İtalya arasındaki görüşmelerde İtalya'ya sanayi malzemesi karşılığında hammadde verilmesi konusunda pazarlıklar sürmektedir. İngiltere'de İtalya'nın ihtiyacı olan 12 milyon ton kömürün demiryolu ile taşınmasının mümkün olmadığı değerlendirilmesi yapılmaktadır.²⁸⁵² “Hafif Kömür Buhranı” olarak da isimlendirilen bu gelişmeler karşısında Mussolini şöyle söylemektedir: “*Avrupa'nın alay konusu olmak istemiyorum...Şerefsizlikten acı çekiyorum. Harbe hazır olur olmaz İngilizleri bu hareketlerinden dolayı pişman edeceğim.*”²⁸⁵³

Almanya'nın Belçika ve Hollanda'yı işgal ederek bertaraf etmesiyle İtalyan basınında ve kamuoyunda Almanlara yakın ve destekleyici tavır ve vaziyet alarak o yolda lisan kullanmaları İtalya'nın savaşa gireceği hakkındaki şüphe ve tahminlerin kuvvetlenmesine neden olmaktadır. İngiltere'de yayımlanan “The War Illustrated” dergisinde 10 Mayıs 1940 tarihinde yayımlanan değerlendirmede; İtalya'da Vatikan'ın yarı resmî yayın organı olan “L'Osservatore Romano” gazetesi dışındaki tüm basının Almanların başarıları hakkında abartılı yayınlarda bulunmakta olduğu, İtalya'nın yaşayabilmek için ithal etmek zorunda olduğu malların % 86'sının Akdeniz yoluyla geldiği, Akdeniz'in doğu ve batı kapılarının

²⁸⁴⁸ **Müttefiklerarası Yüksek Savaş Konseyi:** İngiltere ile Fransa arasında koordinasyonun sağlanması için her iki tarafın başbakanlarının başkanlığında sivil ve asker yüksek bürokratların katılımıyla meydana getirilen ve 12 Eylül 1939 tarihinde ilk toplantısını yapan organizasyondur.

²⁸⁴⁹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III**, s.48. Cevat Açıkalın, “*Cevat Açıkalın'ın Anıları: İkinci Dünya Savaşı'nın İlk Yılları, (1939-1941)*”, **Belleten C. LVI**, Aralık 1992, Sayı:217'den ayırabası, Ankara, 1992, s.1040-1041.

²⁸⁵⁰ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.208.

²⁸⁵¹ “Coal Ships To Be Released”, **The Observer Sun**, 10 Mart 1940, s.11.

²⁸⁵² “İngiltere-İtalya Anlaşıyorlar”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1940.

²⁸⁵³ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.217.

anahtarının, yani Cebelitarık ve Süveyş'in ise İngiltere'nin elinde olduğu kaydedilmektedir.²⁸⁵⁴

The War Illustrated dergisinde yayımlanan bir makalede, İtalya'nın Libya, Rodos ve 12 Ada, Arnavutluk gibi yerlerde bulunan deniz aşırı kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu içme ve kullanma suyunun anavatandan su ikmal gemileri ile getirildiği, bu maksatla İtalya tarafından bir gemi filosu kurulmuş olduğu, bu filonun Müttefik uçak ve denizaltılarının hedefi olduğu kaydedilmektedir. Makalede ayrıca, İtalya'nın elektrik üretiminin büyük ölçüde Kuzey İtalya'da kurulmuş olan hidroelektrik santralleri tarafından sağlandığı, trenlerin bu elektrikle çalıştığı, savaş malzemesi ve silah üreten sanayi üretiminin enerji ihtiyacının bu elektrik ile karşılandığı, İtalya açısından yaşamsal önem sahip bu elektrik santrallerinin “*kolay vurulabilir*” hedefler olduğu, vurulması halinde İtalyan askerî gücünün bundan çok fazla etkileneceği belirtilmektedir.²⁸⁵⁵

İkinci Dünya Savaşı döneminde İtalyan Savaş Sanayii Müsteşarı olarak görev yapan Korgeneral Carlo Favagrossa²⁸⁵⁶ savaştan sonra yayımladığı “Harbi Neden Kaybettik?- *Perche Perdemmo La Guerra?*” adlı kitabında İtalya'nın savaşa nasıl hazırlandığını ve savaşı neden kaybettiğini detaylı bir şekilde anlatmaktadır.²⁸⁵⁷ Favagrossa, kitabında İtalyan savaş sanayi ve İtalyan silahlı kuvvetlerinin uzun sürecek bir harp için ne kadar yetersiz ve hazırlıksız olduğu konusunun defalarca ilgili makamlar tarafından Mussolini'ye anlatıldığını, kendisinin de bu durumla ilgili olarak Mussolini'ye bizzat defalarca bilgi verdiğini belirtmektedir. Favagrossa, Mussolini'yi savaşa girmekten alıkoymak ve savaştan kaçınmak için Mussolini ve Faşist hükûmetin diğer üst seviye politikacıları ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Badoglio nezdinde yaptığı tüm teşebbüslerde İtalya'nın savaşa hazırlıksız durumunu anlattığını, bu konuda birçok kez raporlar sunduğunu belirtmektedir. Favagrossa, Mussolini'nin bütün bu yetersizlikleri bilmesine rağmen, büyük bir yanılgıyla Almanya'nın askerî ve endüstriyel gücünü olduğundan çok daha fazla olarak değerlendirdiğini, bu yargıya varmasında Eylül 1937'de Almanya'ya yaptığı ziyaret esnasında gördüklerinin çok büyük katkısı olduğunu, Mussolini'nin bu ziyaretten Almanya'nın yenilmez olduğu değerlendirmesiyle döndüğünü, bundan sonra bu kanaatinin etkisiyle 1938 Münih Konferansı'nda herkes barış isterken Hitler'in amaçlarını gizlemek için dünya ölçüsünde istek

²⁸⁵⁴ “If Mussolini Took The Plunge Into War”, **The War Illustrated**, Sayı.36, 10 Mayıs 1940, s.501.

²⁸⁵⁵ “Italy's Water Supplies Are The Things to Hit”, **The War Illustrated**, Sayı.55, 26 Eylül 1940, s.288.

²⁸⁵⁶ **Carlo Favagrossa (1888-1970)**: İtalyan general ve politikacıdır. İkinci Dünya Savaşı esnasında 1940-1943 yılları arasında korgeneral rütbesiyle İtalya Savaş Üretimi Müsteşarı olarak görev yapmış, Mussolini ile kendi ifadesi ile yüzlerce defa görüşmelerde bulunmuştur.

²⁸⁵⁷ Bkz. Carlo Favagrossa, **Perche Perdemmo La Guerra, Mussolini e La Produzione Bellica**, Rizzoli Editore, Milano, 1946.

gösterdiğini, bu tercihinin kendisini felakete yaklaştırdığını belirtmektedir. Favagrossa, Çelik Pakt ile Almanya'nın kollarına atılan Mussolini'nin Almanya'yı taklit ederek Arnavutluk'a saldırdığını, bundan sonra İtalya'nın tek bir adamın siyasetine kurban olduğunu ve geri dönülmez bir şekilde Almanya'nın hizmetine girmiş olduğunu kaydetmektedir. Mussolini'nin Haziran 1940'ta Hitler'in Belçika ve Fransa üzerindeki zaferlerine kapılarak daha da büyük bir yanılgıyla savaşın çok kısa süreceğine inandığını ve İtalyan milletini delice bir maceraya attığını ifade etmektedir.²⁸⁵⁸

Favagrossa tarafından Mussolini için hazırlanan raporlardan en önemlilerinden birisi İtalya'nın savaş ilan etmesinden bir gün önce sunulan 9 Haziran 1940 tarihli rapordur. Favagrossa bu raporunda; endüstriyel üretim için gereken hammadde eksikliğinin had safhada bulunduğunu, bu tesisleri korumak üzere yerleştirilen hava savunma silahlarının cephanesinin ise çok az olduğunu belirtmekte, 15-20 sorti düşman hava taarruzu neticesinde bu cephanenin tükeneceğini, bundan sonra İtalyan şehirleri ve savunma sanayiinin düşman hava taarruzlarına karşı savunmasız kalacağını ifade etmektedir. Favagrossa, İtalyan savaş sanayii tesislerinin ağır hasar görmesi durumunda, sanayi üretiminin azalacağını hatta ciddi kesintilere uğrayacağını kaydetmekte, Mussolini'nin Hitler'den kişisel olarak, sanayi hammaddesi ve hava savunma silahları istemesinin gerekli olduğunu, bu talebin Almanya'nın işgal ettiği yerlerde elde ettiği ganimetlerden faydalanarak karşılanabileceğini vurgulamaktadır.²⁸⁵⁹

Büyük güçlerin yaklaşan savaş nedeniyle 1930'lardan itibaren hızla yeniden silahlanmaya başlamaları sonucunda ortaya çıkan durumun anlaşılması için bu devletlerin askerî harcamalarına bir göz atmak konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. İtalya 1930'lu yılların ilk yarısında silahlanmaya miktar olarak çok fazla kaynak harcamamış olmasına karşılık sarf ettiği kaynağın toplam bütçesine oranı diğer büyük güçlere göre çok daha fazladır. İtalyan askerî harcamalarında 1930'ların ortasından itibaren önemli yükselmeler meydana gelmiş olduğu, bu harcamaların millî gelirin yüzde 10'undan biraz daha fazlasına tekabül ettiği, bu dönemde devlet gelirlerinin yaklaşık üçte birinin askerî harcamalara ayrıldığı, bu oranların İngiltere ve Fransa'nın askerî harcama yüzdelerinden daha fazla olduğu kaydedilmektedir. 1932-1938 yılları arasındaki dönemde İtalya, silahlı kuvvetlerine İngiltere'nin harcadığının %37'si kadar, Fransa'nın harcadığının %27'si kadar kaynak harcamıştır. 1939 yılında İtalyan silahlı kuvvetleri için harcanan miktar ise 11,253 milyar lîre

²⁸⁵⁸ Favagrossa, **a.g.e.**, s.7-12.

²⁸⁵⁹ **DDI**, Seri 9, Cilt IV, (9 Nisan-10 Haziran 1940), Belge.829, 9 Haziran 1940, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1960, s.622.

mertebesine ulaşacaktır.²⁸⁶⁰ 1937 yılına ait istatistiklerde İtalya, millî gelir toplamı olan 6 milyar doların %14,7'sini (882 milyon dolar) askerî harcamalar için kullanmaktadır. Aynı dönemde İngiltere 22 milyar doların %5,7'sini (1,2 milyar dolar), Fransa 10 milyar doların %9,1'ini (910 milyon dolar), Almanya 17 milyar doların %23,5'unu (3,9 milyar dolar) silahlanmaya harcamaktadır. 1935 yılında başlayan Habeşistan ve 1936 yılında başlayan İspanya savaşlarının oldukça uzun sürmesi 1935-1937 yıllarında bu harcamaların yüksek olmasının en önemli sebeplerinden birisi olarak değerlendirilmelidir. İtalya bu dönemde kaynaklarını devam eden cari harekâtlara harcamakta, silahlı kuvvetlerini veya silah sanayisini geliştirmek için yatırım yapamamaktadır. Habeşistan ve İspanya'daki savaş İtalya'yı ciddi bir şekilde yıpratırken, bu savaşları yürütmek için hayati önem taşıyan hammadde temini için ciddi döviz harcamaları yapmak zorunda kalmış bulunan İtalyan Merkez Bankası döviz rezervleri 1939 yılında neredeyse sıfıra inmiştir.²⁸⁶¹ İtalya'nın silah üretim gücü 1940 yılında 750 milyon dolar mertebesindeyken, aynı yıl İngiltere 3,5 milyar dolar, Almanya ise 6 milyar dolar tutarında silah üretmektedir. Bu dönemde İtalya büyük güçler arasında silah üretimi bakımından da en zayıf ülke durumundadır.²⁸⁶²

Savaşın yaklaşmakta olması nedeniyle dünyada bilim ve teknolojinin bu dönemdeki askerî ihtiyaçlara yoğun bir şekilde uygulanması sonucunda harp silah ve vasıtalarında oldukça hızlı gelişmeler meydana gelmekte, çok daha etkili silah sistemleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum yeni silah üretim tekniklerini daha karmaşık bir hale getirmekte ve yeni silahları çok daha pahalılaştırmaktadır. Bu değişimlere İtalyan savaş sanayinin planlama hataları, hammadde yoksunluğu ve kaynak yetersizliği gibi sebeplerle cevap verememesi sonucunda İtalyan harp silah ve araçları muhtemel rakiplerinin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler savaşın sonuçları üzerinde kesin bir etkiye neden olacaktır.

1939-1940 yıllarında batılı müttefikler arasında İtalya'nın savaş dışında kalması yerine Almanya'nın yanında savaşa girmesi halinde olumlu veya olumsuz olarak ne gibi etkiler yaratabileceği konusu sık sık ele alınan konulardan birisidir. İngiliz genelkurmayında Akdeniz ve Yakındoğu'da barışın korunması için İtalya'nın savaş dışında tutulması hususunda genel bir kanaat olduğundan bahsedilse de bunun aksi de konuşulmuştur. *“İnsanlar arası çatışmalar tarihinde, fazladan bir düşmanın savaşa katılmasının düşman tarafından çok kendi tarafına zarar vereceği pek ender ileri sürülmüştür ama Mussolini'nin İtalya'sı, hiç olmazsa*

²⁸⁶⁰ Farpella, **a.g.e.**, s.94.

²⁸⁶¹ Bkz. Kennedy, **a.g.e.**, s.348. Tablo.27. Kennedy, **a.g.e.**, s.390. Tablo.31.

²⁸⁶² Kennedy, **a.g.e.**, s.417. Tablo.35.

*bu bakımdan tektir.*²⁸⁶³ Alman planlamacıların da Mussolini'nin 1939 Eylül'de kenarda beklemesini tercih etmelerinin sebebi, İtalya'nın eksikliklerinin Almanya'nın ekonomik kaynakları üzerinde aşırı bir yük yaratarak belki de 1940 batı hareketinin başlamasını tehlikeye atabileceği düşüncesi olmuştur.²⁸⁶⁴

4.3.5. İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na Girmeden Önce Askerî Durumu

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde ulaşılacak askerî hedefleri tespit edecek gerçekçi bir savaş planına sahip olmayan ve silahlanma için geç kalan İtalyan silahlı kuvvetleri, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan şartlar göz önünde bulundurularak; Alp Dağları'nda Fransa'ya karşı kara savaşını yürütecek kapasitede bir kara gücüne, Tiren ve Adriyatik Denizi'nde Fransız donanmasına karşı savaşıacak bir donanmaya, Fransa ve Yugoslavya'ya karşı yürütülecek bu harekâtları destekleyecek bir bombardıman filosu ile anavatanı savunacak bir hava savunma sistemine sahip olmayı öngörmektedir. Ancak bu dönemde çağdaş ordular ve savaş standartları hızla gelişmekte olan bilim ve teknolojiye paralel olarak oldukça değişmiştir. Artık zırhlı birlikler, amfibi harekâtlar, kara-deniz-hava iş birliğini gerektiren deniz aşırı harekâtlar devri gelmiştir. Oysa İtalya'da 1930'lu yılların başından itibaren ekonomik koşulların sınırlamaları nedeniyle askerî harcamalar azaltılmış, mevcut sanayi de silahlı kuvvetleri yeterince güçlendirecek tarzda üretim yapacak şekilde organize edilmemiştir.²⁸⁶⁵

Macgregor Knox, 1930'ların ortasından itibaren İngiltere ve Fransa'ya karşı Akdeniz'in İtalyanların kendi denizi yani "*Mare Nostrum*" olduğunu göstermek üzere oldukça hızlı ve modern savaş gemilerinin inşa edildiğini veya restore edilerek savaşa hazır hale getirilmekte olduğunu, bu programın 1941-1942 yıllarında tüm Akdeniz'i kontrol edebilecek, İngiltere ve Fransa'nın donanmalarına karşı üstünlük sağlayabilecek seviyeye ulaşmasının hedeflendiğini belirtmektedir. Knox, Mussolini tarafından Akdeniz hakimiyeti için çok önem verilen denizaltı filosunun, 1940 yılında 113 denizaltıya sahip olarak sayısal açıdan Sovyetler Birliği'nden sonra dünyada ikinci olduğunu ancak ciddi bir düşmanla karşı savaşmak için önemli eksiklikleri bulunduğunu, İtalyan denizaltılarının taarruz hesap teçhizatlarının bulunmadığı, hızlı dalış ve yükseliş yapamadığı, egzoz gazlarının denizaltıların kabinine dolduğunu kaydetmektedir. Knox diğer yandan, İtalyan donanmasının gece harekâtına önem vermediğini, kötü hava koşullarında eğitim yapmadığını belirtmekte ve balık

²⁸⁶³ Kennedy, **a.g.e.**, s.350.

²⁸⁶⁴ Kennedy, **a.g.e.**, s.400.

²⁸⁶⁵ Farpella, **a.g.e.**, s.78-79.

adamlar tarafından doğrudan su altında taşınarak kullanılan torpidolarla yapılacak “Sinsi Saldırılar-I *Mezzi d’Assalto-MAS*” teçhizatının 1939 yılında hazır olmasın rağmen 1941’e kadar kullanılmadığını ifade etmektedir.²⁸⁶⁶

Favagrossa, İtalyan silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçları için depolardan çıkarılarak Libya, Habeşistan, İspanya ve Arnavutluk’a gönderilen malzemelerin yerine yenilerinin koyulamadığını, ordunun kötü bir şekilde silahlandırılmış, teçhizatlandırılmış ve teşkilatlandırılmış olduğunu ve birlik mevcutlarının yetersiz olduğunu belirtmektedir. Favagrossa, Mussolini’nin açıkça ifade ettiği taarruzî güce sahip olmayan kıtaların maneviyatının da bozuk bulunduğunu ifade etmektedir. Favagrossa ayrıca Faşist rejimin politikası gereği İtalyan kara kuvvetlerine sık sık yaptırılmakta olan resmigeçitlerde İtalya’nın değişik yerlerinde bulunan birliklerden silahlar ve araçların büyük masraflarla toplanarak boyatıp parlatıldığını ve gösteriş yapıldığını, gerçekte bu silah ve araçların çoktan ekonomik ömürlerini tamamladığının gizlendiğini kaydetmektedir. Favagrossa, İtalyan ordusunun 1927 yılından beri bu silahların yenilenmesi talebinde bulunmakta olduğunu, 1939 yılında Genelkurmay Başkanlığı tarafından Mussolini’nin İtalyan silahlı kuvvetlerinin özellikle top, tank, uçaksavar, tanksavar silahları bakımından büyük bir bataklık içinde bulunduğu konusunda dikkatinin çekildiğini, bir savaş başlangıcında ordu teşkilatının yanlış bir kararla değiştirilerek iki piyade alaylı, bir topçu alaylı ve zayıf destek birliklerine sahip tümenler teşkil edildiğini kaydetmektedir. Favagrossa, İtalyan savaş sanayii tarafından; top, tank, uçaksavar, tanksavar silahları, kamyon ve çeşitli motorlu araç üretiminin kötü planlama ve hammadde yetersizliği gibi sebeplerle hiçbir zaman yeterli miktarda üretilmediğini ve İtalyan silahlı kuvvetlerin emrine tahsis edilemediğini belirtmektedir. İtalyan hava kuvvetleri av (Cr-42, Macchi-200, G-50) ve bombardıman uçaklarının (S-79, Br-20, Cant-Z-1007) sürat, silah, hareket yarıçapı ve teçhizat bakımından dönemin modern hava kuvvetleri avcı uçaklarının (Hurricane, Spitfire gibi) gerisinde olduğunu, İtalya’nın pike bombardıman uçaklarını (S-85)²⁸⁶⁷ ilk dizayn eden ülke olmasına rağmen bu konuda gelişme sağlayamadığını, çok çeşitli uçak motoru üretilmesine rağmen dönemin diğer önemli Avrupa ülkelerinin aksine verimli bir

²⁸⁶⁶ Macgregor Knox, **Mussolini Unleashed, 1939-1941**, Cambridge University press, Cambridge, 1999, s.19-21. I Mezzi d’Assalto-MAS (Sinsi taarruz vasıtaları) olarak isimlendirilen bu teçhizat, denizaltılarla taşınan ve hedefe yakın bir bölgede serbest bırakılarak hedefe balıkadamlar tarafından yöneltilen insan-torpidolardır. İtalyanlar bu cihaza “*Maiale-domuz*” adı vermişlerdir. Scire denizaltısı ile İskenderiye Limanı açıklarına getirilen 10.MAS mensubu 3 adet Maiale, bu cihazlarla 18-19 Aralık 1941 gecesi İskenderiye Limanı’na sızarak HMS Queen Elisabeth ve HMS Vailant kruvazörlerine ağır hasar verecekler, bir petrol tankerini batıracaklardır. <https://www.naval-history.net.02.05.2021>.

²⁸⁶⁷ İtalya’da “pike bombardıman” uçaklarının 1925 yılından itibaren önemini kavranarak geliştirilmeye çalışıldığı, Habeşistan ve İspanya’daki savaşlarda denenmiş olduğu, çağdaş savaşta bu uçakların önemini çok olduğu kaydedilmektedir. Bkz. A.Ahiskal, “İtalyan Havacılığında Hücum Tayyarelerinin Rolü”, **Tan**, 14 Haziran 1940.

uçak motoru üretilemediğini belirtmektedir. İtalyan askerî meydanlarının adet olarak yeterli olmasına rağmen askerî altyapılarının özellikle cephane ve yakıt depolarının yeterli olmadığını kaydetmektedir.²⁸⁶⁸

Emilio Farpella'nın verdiği bilgilere göre; Faşist İtalya'nın propaganda makinesi dünyaya İtalyan kara kuvvetlerinin 145 adet savaşa hazır tümeni olduğunu yaymakta olmasına karşılık, 1940 Mayıs ayı itibarıyla Habeşistan'daki birlikler dahil olmak üzere İtalyan kara kuvvetlerinde toplam 73 adet çift maksatlı (piyade ve topçu) tümen mevcut bulunmaktadır. Bunlardan 3 adedi zırhlı, 2'si motorize, 3'ü süratli ve 5'i dağ tümeni olmak üzere toplam 19 adedi tam olarak teçhiz edilmiştir. Kötü teçhizata sahip ve motorize olmayan, asker ve personel mevcutları da oldukça yetersiz olan diğer tümenlerden 34 adedi kısmen yeterli, 20 adedi ise çok az yeterlidir. Yeniden teşkilatlanma ile tümenlerdeki alay sayıları üçten ikiye azaltılarak daha az personel ve silah mevcudu olan daha çok tümen sayısına ulaşılmış olmakla birlikte bu gerçek bir güç artışı anlamına gelmemektedir. Bu tümenler o dönemdeki çağdaş orduların aksine ikişer alaydan meydana getirilmiş olduklarından personel ve silah mevcutları daha azdır. Öyle ki bu tümenlerin personel mevcutları 1915 yılında Avusturya'ya karşı savaşan İtalyan tümenlerinkinden daha azdır. İtalyan tümenlerinin mevcutlarının yetersiz olduğu gibi piyade silahları ve topçu bataryaları da sayısal olarak diğer gelişmiş ülkelere göre oldukça geride bulunmaktadır. Bir İtalyan piyade tümenindeki tanksavar ve piyade silahları sayısı Fransız tümenlerinin dörtte biri, Alman tümenlerinin ise dokuzda biri mertebesindedir. İtalyan zırhlı araç ve tankları ise oldukça zayıf bulunmaktadır. 3,5 tonluk tanklarla²⁸⁶⁹ teçhiz edilmiş olan İtalyan zırhlı tümenleri sadece ismen mevcut sayılabilirdi. Bu tankların Fransız, İngiliz ve Almanların sahip olduğu 26 tonluk tanklarla rekabet etmesi mümkün değildir. Farpella ayrıca, 10 Haziran 1940 itibarıyla İtalyan hava kuvvetlerinde 1.482 adet modern uçak olduğunu, bunlardan 1.101 adedinin savaş için yeterli kapasiteye sahip olduğunu belirtmektedir. Farpella, İtalyan deniz kuvvetlerinin 2 adet zırhlıya (Cesare ve Cavour) sahip bulunduğunu, diğer 4 zırhlının (Vittorio Veneto ve Litterio teçhiz safhasında; Andrea Doria ve Duilio restorasyon safhasında) yakında donanmaya katılmasının beklendiğini, İtalyan donanmasında ayrıca 19 kruvazör, 40 adet muhrip, 113 adet denizaltı bulunduğunu, bu silahlarla İtalyan donanmasının Akdeniz'de ciddi bir güç olduğunu belirtmektedir.²⁸⁷⁰

²⁸⁶⁸ Favagrossa, **a.g.e**, s.21-23.

²⁸⁶⁹ İtalya savaşa girdiğinde kara ordusunun asıl muharebe tankı olarak serviste olan Fiat L-3 tankları küçük boyutları, silah ve zırhının yetersizliği gibi sebeplerle “pudra kutusu” veya “sardalya kutusu” olarak alaya alınmaktadır. Daha sonra 15 tonluk tanklar da imal edilerek servise verilecektir. Favagrossa, **a.g.e**, s.17. Bkz. Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, s.346.

²⁸⁷⁰ Farpella, **a.g.e**, s.96-97.

Abidin Daver tarafından yapılan değerlendirmeye göre; İtalyan savaş gemilerinin toplam tonajı 11 Haziran 1940 tarihinde savaş başladığında 735.000 tona ulaşmıştır. Fransa'nın hizmette olan donanmasının toplam tonajı ise 805.000 tondur. Bu dönemde Akdeniz'de; İngiltere'nin 1 adet uçak gemisi, İngiltere ve Fransa'nın toplam 9 adet zırhlısı bulunmaktadır. İngiltere'nin ayrıca istediği zaman Akdeniz'e getirebileceği oldukça güçlü bir donanması mevcuttur.²⁸⁷¹ İtalya'nın oldukça uzun ve savunulması zor sahillere sahip olması dönemin ele alınan konularından birisi olmaktadır. The War Illustrated dergisinde, İtalya'nın savaşa girmesi durumunda Akdeniz'e sahili olan devletler arasında en kolay vurulabilecek bir coğrafyaya sahip olmasının dezavantajlarını yaşayacağı ifade edilmekte, Roma'nın bile denizden top menzili içinde olduğu belirtilmektedir.²⁸⁷²

Faşizm ideolojisinin başlangıçta bilime, çağdaşlığa, hıza ve gösterişe verdiği önem doğrultusunda İtalyan Hava Kuvvetleri (Regia Aeronautica)'ne de oldukça önem verilmektedir. İtalyan havacıları üst üste yükseklik ve hız rekorları kırmakta, Habeşistan ve İspanya savaşlarında askerî hava gücünün ne kadar etkili olduğunu gösteren örnekler sergilemektedirler. Bu dönemde İtalyanlar dünyanın en iyi havacıları olarak değerlendirilmektedir. 1930'ların sonuna doğru havacılıkta meydana gelen yeni ve hızlı gelişmeler karşısında, İtalyan bütçesinden ciddi paylar almasına karşılık, İtalya havacılıkta eski liderliğini kaybetmeye başlayacaktır. Bir örnek vermek gerekirse; Mayıs 1939 ayından itibaren İtalyan Hava Kuvvetlerinde kullanılmaya başlanan çift kanatlı Fiat Cr-42 Falco, manevra yeteneği iyi olmakla birlikte hafif silahlarla donatılmış, saatte 270 mil hız yapabilen, 480 mil hareket sığasına²⁸⁷³ sahip bir avcı uçağıdır. Bu dönemde dünyada İtalya'nın rakibi olan devletler tarafından; İngiliz Supermarine Spitfire, Hurricane, Alman Messerschmitt Me.109, Focke Wulf Fw.190 gibi duralimünyum gövde ve tek yüzeyli kanatlara sahip, silahları oldukça gelişmiş, pilot kabini zırhlı ve saatte 400 mil hız yapabilen, hareket sığası 600 mile çıkan avcı uçakları imal edilmeye başlanmıştır. Bu durum savaşın ilerleyen aşamalarında İtalyan avcı uçaklarının İngiliz ve ABD'nin avcı uçakları karşısında oldukça zayıf kalmasına neden olacaktır. Bu dönemde ayrıca İtalyan bombardıman uçakları; motorlarının güçsüz, bombalarının etkisizliği gibi sebeplerde geride kalmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde bombardıman uçakları artık dört motorlu, bomba taşıma kapasitesi yükseltilmiş ve hareket sığası 2000 mili aşan ve oldukça pahalı uçaklar olarak üretilmektedir. Bu durum dönemin savaşlarında hava gücü ve hava hakimiyeti sağlanmadan orduların ve

²⁸⁷¹ Abidin Daver, "Akdeniz Hakimiyeti", **Yedigün**, Sene:6, Sayı:303, C.12, 27 Aralık 1938, s.5-7.

²⁸⁷² "Italy Prepares for War, Defence or Defiance?", **The War Illustrated**, Sayı.37, 17 Mayıs 1940, s.520-521.

²⁸⁷³ **Hareket Sığası:** Bir askerî uçağın ikmal yapılmadan gidebileceği ve görevini yaparak dönebileceği mesafeyi göstermektedir.

donanmaların harekât yapamayacaklarının artık iyice anlaşılmaya başlandığı bir sürece işaret etmektedir.²⁸⁷⁴

Kont Ciano hatıratında İtalyan silahlı kuvvetlerinin durumuyla ilgili tespitlerini kaydetmektedir. Ciano, İtalyan silahlanma programının felaket bir durumda olmasına rağmen Mussolini'nin bununla ilgilenmediğini, günlük eğitimlerle veya tören geçişlerinde subayların “*kaz adımıyla*” yürüyüp yürümedikleriyle alakadar olduğunu, hava kuvvetlerinin yetersizliği konusunda ihbarlara rağmen bunu ciddiye almadığını kaydetmekte, Mussolini'nin “*gerçekleri duymaktan korktuğunu*” ifade etmektedir.²⁸⁷⁵

İtalya'nın askerî ve ekonomik kapasitesi üzerine 25 Haziran 1939 tarihinde Yeni Sabah gazetesinde “asker köşesinde” yayımlanan bir değerlendirme oldukça isabetli saptamalar içermektedir. Buna göre; İtalya'nın gösterişli bir askerî teşkilatı olduğu, müstemlekeler ve milis güç olan 700.000 kişilik “kara gömlekliler” dahil olmak üzere 2 milyonun üzerinde bir askerî güce sahip olduğu belirtilmektedir. Bu gücün 1.200.000 askerinin İtalya Yarımadası'nda, 120.000 askerinin Habeşistan'da, 60.000-80.000 askerinin Libya'da, 30.000 milis-askerinin İspanya'da, 12.000 askerinin ise Rodos, 12 Ada ve Meis'de bulunduğu, İtalya'nın gerektiğinde 6-7 milyon eğitimli asker çıkarabileceği ancak bunların silahlandırılması ve iâşesinin büyük bir sorun olacağı ifade edilmektedir. Hava ve deniz gücüne ilişkin değerlendirmede; İtalya'nın halihazırda 1.800 civarında muharip savaş uçağına sahip olduğu, Fiat ve Breda avcı uçaklarının saatte 450-480 km hıza ulaşabildiği, Savoia-Marchetti bombardıman uçaklarının saatte 440-480 km. hıza ulaştığı ve 1.000 kg bomba yüküyle 1.200 km. mesafeye kadar harekât yapabileceği ifade edilmektedir. Bu hava gücünün konseptinin savaşın başlangıcında düşmanın sanayi üretimi yapan tesislerini ve yoğun nüfusa sahip bölgelerini bombardıman etmek üzere kitle halinde taarruz etmek olduğu kaydedilmekte, İtalyan deniz kuvvetlerinin Fransa'ya karşı üstünlük sağlamak hedefinde olduğu, 1942'den önce 35.000 tonluk 4 adet zırhlıya daha sahip olacağı belirtilmektedir. Daha barış zamanında Mussolini'nin elinde müthiş savaş vasıtaları bulunduğu, “*Alman zihniyeti ve Alman metotlarının Latin İtalya'ya her gün biraz daha fazla ithal edilmekte olduğu*” ifade edilen yazıda bu askerî gücüne karşılık İtalya'nın, halkının iâşesini karşılamak ve sanayisinin ihtiyacı olan aralarında demir, kömür, kauçuk, petrol ve muhtelif madenler gibi temel elemanlar olan hammaddeleri temin etmek konusunda büyük ölçüde dışa bağımlı bulunduğu vurgulanmaktadır. İtalya'nın halkının beslenmesi için gereken buğday ve sanayinin ihtiyaç

²⁸⁷⁴ Uçak üretim miktarlarını gösteren tablo için bkz. Kennedy, **a.g.e**, s.415.

²⁸⁷⁵ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.113.

duyduğu hammaddelerin Akdeniz üzerinden getirtmek zorunda olması nedeniyle; bir abluka halinde bu yolun kapanması neticesinde İtalya'nın uzun bir savaşı devam ettirmesinin mümkün olmayacağı, böyle bir durumda İtalya'nın; silah, top, savaş gemisi, uçak gibi temel askerî gereksinimlerini dahi üretemez bir hale geleceği, altın stoku da oldukça düşük olan İtalya'nın bütçesinin geniş ölçüde açık vermekte olması ve yeterli döviz olmadığından silah ve cephane ithal etmesinin mümkün olmayacağı kaydedilmektedir. “*İtalya'nın yegâne servetinin fazla çalışmasına rağmen azla kanaat eden halkının tahammül yeteneği olduğu*” ifade edilen makalede, diktatörlük de olsa, bir hükûmet için, bu yeteneğin sınırlarını zorlamanın ihtiyatsızlık olacağı belirtilmektedir. Sonuç olarak İtalya'nın sahip olduğu askerî kapasite ile her an komşularından birisine karşı ani bir askerî harekette bulunmaya hazır olduğu ancak sanayisinin üretim gücü ve ekonomisi zayıf olduğundan, şiddetli bir kuşatmaya uğradığı takdirde belirli bir süreden sonra savaşa devam edebilecek kapasiteye sahip olmadığı belirtilmektedir.²⁸⁷⁶

Gerçekten de İtalyan silahlı kuvvetleri ve savaş ekonomisi bu dönemde uzun sürecek bir savaşı kaldırabilecek durumda değildir. Genelkurmay Başkanı Pietro Badoglio²⁸⁷⁷ tarafından, 10 Ocak 1940 tarihinde Kont Ciano'ya hammadde sıkıntısı çekmekte olan İtalya'nın 1941 yılının sonunda ancak savunma savaşı yapabilecek bir duruma gelebileceğini, İtalyan silahlı kuvvetlerinin 1942 yılında dahi gerçek bir taarruz gücüne ulaşamayacağını açıklaması ve Kont Ciano'nun bu konuda Badoglio ile mutabakat halinde olması önemli bir duruma işaret etmektedir.²⁸⁷⁸

Kont Ciano 15 Ocak 1940 tarihinde hatıratında, İtalyan kara kuvvetlerinde ancak 10 tümenin savaşa girebilecek kapasiteye sahip olduğu, geri kalan tümenlerin malzemelerinin eksik ve yetersiz bulunduğunu, topçu bataryası eksikliğinin ise %92 mertebesinde kaldığını belirtmekte, İtalyan silahlı kuvvetlerinin gerçek durumunu öğrenen Mussolini'nin oldukça

²⁸⁷⁶ “İtalyan Ordusu”, **Yeni Sabah**, 25 Haziran 1939.

²⁸⁷⁷ **Mareşal Pietro Badoglio** (1871-1956): İtalyan asker ve siyasetçidir. Üç dönem halinde İtalya Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır. Mussolini döneminde Libya Valiliği ve Habeşistan İşgal Kuvvetleri Komutanlığı ve sonra Habeşistan Genel Valisi olarak görev yapmıştır. İtalya'nın Yunanistan'a saldırısına karşı çıkan Badoglio 26 Kasım 1940 tarihinde Genelkurmay Başkanlığından istifa ederek ayrılmıştır. Mussolini'nin 25 Temmuz 1943 tarihinde başbakanlıktan düşürülmesinden sonra Kral tarafından hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir. Müttefiklerle ateşkes imzalayarak Almanya'ya savaş ilan eden hükûmetin başı olarak Haziran 1944'e kadar görev yapan Badoglio hatıralarını yayımlamıştır. Bkz. Gaetano Salvemini, “Pietro Badoglio's Role In The Second World War”, **The Journal of Modern History**, Vol. 21, No. 4 (Aralık 1949), ss. 326-332.

²⁸⁷⁸ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.195.

üzgün ve ümitsiz görüldüğünü, midesindeki ülser hastalığının nüksettiğini kaydetmektedir.²⁸⁷⁹

Farpella, Genelkurmay Başkanı Mareşal Pietro Badoglio'nun Şubat 1940'ta Mussolini'ye gönderdiği mektup ile İtalya'nın büyük devletlerle savaşa girmek için yeterli malzeme stoklarına sahip olmadığını ifade ettiğini, 4 Nisan 1940 tarihli mektubunda ise İtalyan silahlı kuvvetlerinin savaşa hazırlık yüzdesinin %40 olduğunu belirttiğini kaydetmektedir.²⁸⁸⁰ Badoglio, 6 Nisan 1940 tarihinde Mussolini'ye sunduğu raporunda; Mussolini tarafından verilen hedefler konusunda zaten uzun süredir çalışmakta olduklarını durumu kuvvet komutanları ile değerlendirmek üzere 9 Nisan tarihinde bir araya geleceklerini ifade etmektedir.²⁸⁸¹ Farpella, İtalya'nın savaşa girme ihtimalinin giderek arttığı günlerde, Favagrossa tarafından Mussolini'ye 28 Mayıs'tan 6 Haziran 1940 tarihine kadar İtalya'nın savaş kapasitesi ile ilgili karanlık durumu açıklamak üzere birçok memorandumlar verilmiş olduğunu, ayrıca İtalyan kara kuvvetlerinin yetersizlikleri ile ilgili Mareşal Graziani tarafından 25 Mayıs 1940 tarihinde son derece açık bir raporun Mussolini'ye iletildiğini belirtmektedir. Farpella, Mussolini'nin silahlı kuvvetlerin bu durumunu gayet iyi bildiğini, bu değerlendirmesini 31 Mart 1940 tarihli memorandumda da belirttiğini, raporları kendisine sunan General Francesco Rossi'ye şöyle söylediğini belirtmektedir: *"Kara kuvvetlerinin hazırlanmasını bekleyecek olursak, savaşa yıllar sonra da giremeyiz. Fakat benim savaşa derhal girmem lazımdır. Ne yapılabilirse onu yapacağız."*²⁸⁸² Oysa 1937 yılında Mussolini ile görüşen dönemin Genelkurmay Başkanı Alberto Pariani, Mussolini'ye kara kuvvetlerinin geliştirilmesi için acil tedbirler alınması gerektiğini söylediğinde, Mussolini tarafından; önceliğin deniz ve hava kuvvetlerine verildiği, bunlardan sonra sıranın kara kuvvetlerine geleceği cevabı verilmektedir. Nitekim Mussolini, 1938 sonbaharından itibaren kara kuvvetlerinin çağdaştırılması için ilk direktiflerini vermeye başlayacaktır.²⁸⁸³ Bütün bu gelişmeler İtalyan kara kuvvetlerini Mussolini'nin emperyalist hedeflerine cevap verecek çağdaş bir güç haline getirmek için yeterli olmayacaktır.

Favagrossa, İtalyan kara ordusunda motorlu birliklerin oldukça az olmasına rağmen, araç sayısının sınırlı olduğunu, 1939 sonbaharında İtalyan kara ordusunda toplam 38.000 motorlu araç olduğunu, aynı dönemde Alman ordusundaki motorlu araç sayısının birkaç yüz bin, savaş içinde ABD ordusunda bu rakamın birkaç milyon mertebesinde olduğunu

²⁸⁷⁹ Ciano's Diary, 1939-1943, s.197.

²⁸⁸⁰ Farpella, a.g.e, s.105.

²⁸⁸¹ DDI, 9/III, Belge.716, 6 Nisan 1940, s.618.

²⁸⁸² Farpella, a.g.e, s.106.

²⁸⁸³ Farpella, a.g.e, s.77-78.

belirtmektedir. İstihkam malzemelerinin sayıca çok ancak demode olduğunu, telli ve telsiz muhabere cihazlarının ise yetersiz bulunduğunu belirten Favagrossa, yol inşaatlarının hâlâ geçen harpte olduğu gibi insan gücüyle kazma-kürek kullanılarak yapılmaya çalışıldığını, karayolları üzerindeki köprü ve menfezlerin taşıma kapasitelerinin düşük olması nedeniyle ağır top ve tankların geçişine uygun bulunmadığını ancak demiryollarının iyi durumda olduğunu eratin giyim kuşamında bile ciddi sorunlar bulunduğunu belirtmektedir.²⁸⁸⁴

İtalya'nın Akdeniz'de Fransa ile kuvvet eşitliğini hedeflemekte ve önemli bir deniz gücüne sahip olmasına rağmen Akdeniz egemenliği için İngiltere ile bir mücadeleyi hedefleyerek planlama yapmamış olduğu, bu sebeple Fransa'nın teslim olmasından sonra dahi donanma bakımından İngiltere karşısında zayıf kalmış olduğu görülmektedir. İtalyan Genelkurmayı'ndaki yaygın inanişâ göre, İtalyan deniz kuvvetlerinin Akdeniz hakimiyeti için uçak gemilerine ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu anlayışa göre İtalyan donanmasının hava desteği, bir uçak gemisi gibi güneye uzanmakta olan İtalyan yarımadasında karada mevcut üslerde konuşlu olan hava kuvvetleri uçakları tarafından karşılanacaktır. Bu anlayış nedeniyle uçak gemisi inşa edilmemesinin yanlışlığı, savaşın ilerleyen safhalarında İtalyan donanmanın İtalyan yarımadasından uzak bölgelerde hava desteğinden mahrum kalması ve ağır kayıplara uğraması sonucunda anlaşılacaktır.²⁸⁸⁵ Savaşın ilerleyen safhalarında 11-12 Kasım 1940 gecesinde HMS Illustrious İngiliz uçak gemisinden havalanan uçaklar tarafından, Taranto Deniz Üssü'ne yapılan baskında, Cavour ve Littorio gibi en güçlü zırhlılarının da aralarında bulunduğu İtalyan donanmasının en modern gemilerinden mürekkep savaş filosunun ağır hasar alarak savaş dışı bırakılmasıyla bu durum iyice görünür hale gelecektir.²⁸⁸⁶ İtalya savaş süresince İngiliz deniz kuvvetleriyle Akdeniz egemenliğini elde etmek için ciddi bir çatışmaya giremeyecek ve bu denizde kendisi için yaşamsal öneme sahip olan nakliyatın güvenliğini sağlayamayacaktır. Bu koşullarda başarılı bir lojistik sistemin çalışması ve özellikle Kuzey Afrika ve Doğu Afrika, Yunanistan gibi deniz aşırı yerlerde savaşacak İtalyan silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için gereken materyalin denizden nakledilmesi mümkün olamayacaktır.

Kont Ciano 2 Haziran 1940 tarihinde Mussolini ile görüşmek üzere Roma'ya gelen Libya Genel Valisi İtalo Balbo²⁸⁸⁷ ile bir görüşme yaptığını, Balbo'nun; İtalya'nın savaşa girmesi durumunda elinden geleni yapmak üzere kararlı olmakla beraber, savaşın kısa ve

²⁸⁸⁴ Favagrossa, **a.g.e**, s.18-19.

²⁸⁸⁵ Afif Büyüktuğrul, **İkinci Dünya Harbinde Deniz Harp Sanatı**, Dz.K.K.lığı yay., İstanbul, 1964, s.23.

²⁸⁸⁶ Baskınla ilgili değerlendirme için bkz. "A Crippling Blow, Struck At Italy's Fleet", **The War Illustrated**, Sayı.65, 29 Kasım 1940, s.564.

²⁸⁸⁷ **Italo Balbo:**

kolay olacağını düşünmediğini, elindeki birliklerin uzun bir savaşı yürütebilecek kapasiteye sahip olmadığını ifade ettiğini belirtmektedir.²⁸⁸⁸ Gerçekten de Haziran 1940'ta İtalyan kara ordusunun mevcudu 1.600.000 kişi yani Mussolini'nin meşhur “*sekiz milyon süngüsünün beşte biri*” kadardır. İtalya'nın bu dönemde en fazla altı aylık bir savaşa yetecek kadar cephane, akaryakıt ve yağ stoku bulunmaktadır. İtalya'da akaryakıt ve yağ üretimi de yapılamamaktadır. Bu durumda özellikle akaryakıt eksikliği savaşın ilerleyen aşamalarında güçlü İtalyan donanmasının denize açılmasına bile neden olacaktır.²⁸⁸⁹ Bu dönemin uçak üretim rakamlarına bakıldığında İtalya'nın uçak üretiminin oldukça düşük olduğu; 1939 yılında İtalya'nın üretimi 1.800 iken, İngiltere'nin 7.940 olduğu, 1940 yılında İtalya ayda 1.800 adet uçak üretebilirken aynı dönemde İngiltere'nin 15.049 uçak ürettiği görülmektedir.²⁸⁹⁰

The War Illustrated dergisinin 21 Haziran 1940 tarihindeki sayısında yayımlanan bir makalede; Mussolini'nin “*sekiz milyon süngüden meydana gelen bir ormandan*” bahsettiğini ancak 1,5 milyondan biraz fazla askerî olduğu, İtalya'nın 1 milyondan fazla mevcutlu bir orduyu besleyecek kapasitesi olmadığı, hava kuvvetlerinde 4.000 adet savaş uçağı olduğu propagandası yapılmakta olmasına karşılık ancak 1.400 modern muharip uçağa sahip olduğu belirtilmektedir. İtalya'nın dünyanın beşinci büyük deniz gücüne sahip olduğu söylenmesine rağmen gerçeklerin bundan oldukça farklı olduğu ifade edilen makalede, denizaltı sayısının fazla olmasına karşılık bunların çoğunun demode olduğu, genel olarak İtalyan ordusunun elindeki teçhizatın oldukça eski olduğu kaydedilmekte, Mussolini'nin kumar oynadığı belirtilmektedir.²⁸⁹¹ İtalyan donanmasının gücünün değerlendirildiği diğer bir makalede ise İtalya'nın Almanya'nın yardımıyla kazanmayı umut ettiği kaydedilmektedir.²⁸⁹²

R.A.C Parker, bu dönemdeki İtalyan ordusunun kağıt üzerindeki gücünün oldukça fazla olduğunu, ancak savaşa hazır birlik sayısının oldukça az olduğunu, subay ve askerler tek tek ele alındığında cesur, sabırlı ve uysal insanlar olmalarına karşılık, çoğu subayın ben merkezci, kendini beğenmiş ve askerliğin gerektirdiği profesyonellik açısından cahil olduğunu, yüksek komuta kadrosunda ise az miktarda Alman ordusundaki özelliklere benzer şekilde bir milliyetçi- yurtsever anlayışın bulunduğunu belirtmektedir. Parker, ayrıca İtalyan kentlerinin savunmasız olduklarını, İtalya Yarımadası'ndan başka, Libya, Arnavutluk, Rodos ve 12 Ada, Habeşistan, Eritre ve İtalyan Somalisi'nin de savunulmasının gerektiğini ancak

²⁸⁸⁸ Ciano's Diary, 1939-1943, s.260.

²⁸⁸⁹ Favagrossa, a.g.e, s.21.

²⁸⁹⁰ Kennedy, a.g.e, s.415. Tablo.34.

²⁸⁹¹ “On A Gambler's Throw: Mussolini Stakes His All”, *The War Illustrated*, Sayı.42, 21 Haziran 1940, s.665.

²⁸⁹² “Italy Hopes To Win With German's Help”, *The War Illustrated*, Sayı.42, 21 Haziran 1940, s.666.

Mussolini'nin savunmadan ziyade Yugoslavya ve Yunanistan'da toprak kazanmak, İngilizleri Mısır'dan sürmek, Süveyş kanalının elde etmek ve bütün Akdeniz'i kontrol etmesini sağlayacak *"birkaç ay sürecektir"* bir saldırı politikası izlemek istediğini, bunun ne kadar tutarsız bir politika olduğunun anlaşılması için Mussolini'nin kuvvetlerinin İngiliz güçleri ile karşılaşması gerektiğini ifade etmektedir.²⁸⁹³

Favagrossa kitabının sonunda; modern savaşın makine-teçhizat savaşı olduğunu; uçak, tank, top, uçaksavar, tanksavar silahları ve bunların dirayetli bir şekilde sevk-idare edilmesiyle bir savaşın kazanılabileceğini belirtmektedir. İtalyan ordusunda taarruz ve karşı taarruz yapabilecek tank, düşmanın zırhlı birliklerine karşı kullanılacak tanksavar topu, düşman uçaklarına karşı kullanılacak uçaksavar topu bulunmadığını, hava kuvvetlerinin uçak ve teçhizatının demode olduğunu ifade etmektedir. Yıldırım harbi yapmak isteyen İtalya'nın elinde bu harbi yapabilecek vasıtalarının bulunmadığını belirten Favagrossa, İtalya için bu savaşın daha en başından itibaren başarısızlıktan başka bir şey vadetmediğini, bu kadar yetersizliklerle girilen savaşın sevk ve idaresinin ancak bir *"felaketle sonuçlanabileceğini"* kaydetmektedir.²⁸⁹⁴

4.3.6. Mussolini-Hitler Brenner Buluşması (18 Mart 1940)

1940 yılının başında İngiliz ve Fransızlar tarafından Almanya'ya uygulanan abluka kapsamında Almanya'dan İtalya'ya gemi ile yapılan nakliyatın ve dolayısıyla ticaretin engellenmesi ve İtalya'dan Almanya'ya karşı kullanılmak üzere silah ve savaş malzemeleri satın alınmak istenmesi gibi konular Mussolini'yi fazlasıyla meşgul etmekte ve sıkıntıya sokmaktadır.

Hitler ise yakında başlatacağı Batı harekâtı öncesinde Mussolini ve İtalya'nın tutumundan emin olmak istemektedir. Hitler'nin bu toplantıdan amacı Roma tarafından çok eleştirilmekte olan ve en son Kont Ciano tarafından 16 Aralık 1939 tarihinde Faşist Meclis'te yaptığı konuşmada ele alınan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı hakkında bilgi vermek ve daha önemlisi 1940 baharında başlatacağı Batı harekâtı için İtalya'nın alacağı tutumu sorgulamak, Çelik Pakt doğrultusunda yanında kalmasını temin etmektir. Hitler, özellikle Sumner Welles'in Avrupa'da barış söylemleriyle dolaşmakta olduğun bir dönemde İtalya'daki anti-Nazi düşüncelerin Mussolini'yi etkilemesini engellemeye çalışmakta, Sumner

²⁸⁹³ Parker, **a.g.e.**, s.52.

²⁸⁹⁴ Favagrossa, **a.g.e.**, s.202.

Welles'in Avrupa gezisinde defalarca görüşmeler yaptığı ve Almanlar tarafından anti-Nazi olarak değerlendirilen Kont Ciano ve Attolico'nun faaliyetlerini dikkatle izlemektedir.²⁸⁹⁵

Bu koşullar altında Mussolini ile Hitler arasında yeni bir toplantının yapılması gerekli hale gelmektedir. Ribbentrop'un Hitler'in özel mektubunu getirdiği Roma ziyareti esnasında bu görüşmenin 18 Mart 1940 tarihinde Brenner'de yapılması konusunda mutabakata varılmıştır.²⁸⁹⁶

Mussolini, Brenner toplantısına hazırlık için kendisine çok kısa bir süre verilmesinden şikayetçi olarak hazırlıklarını yaparken aklındaki düşünce Almanya'nın beklenen Batı taarruzu başladığında dahi hiçbir şekilde İtalya'nın savaşa dahil olmamasıdır. Mussolini tarafından en yaşamsal öneme sahip seçenek "*Almanya'nın yanında yer alarak Akdeniz'de müttefiklere karşı savaşmak*" olarak değerlendirilmekle birlikte Mussolini'nin bu karara ulaşması için önce tereddütlerinin, korkularının ve çelişkilerinin üstesinden gelmesi gerekmektedir. Mussolini, 16 Mart 1940 tarihinde Kont Ciano'ya; kendi belirleyeceği yer ve zamanda savaşa dahil olacağını belirtmekte ve "*Hitler tarafından tuzağa düşürülmek istemediğini*" ifade etmektedir.²⁸⁹⁷

Brenner, Mussolini-Hitler buluşması bütün dünyada Sumner Welles'in temasları da dikkate alınarak büyük bir iyimserlikle ve olumlu olarak karşılanmakta, barış beklentileri yükselmektedir.²⁸⁹⁸ Halbuki bundan sonraki gelişmeler bırakın barışı, bütün Avrupa kıtasını kanlı bir sürecin ortasına atacak olayların peş peşe görüleceği bir süreci ortaya çıkaracaktır. İki diktatör 29 Eylül 1938 tarihinde gerçekleştirilen ve dünyanın bir yanılsama ile barışın nesiller boyunca kurtarıldığına inandığı Münih Konferansı'ndan sonra ilk defa yüz yüze görüşeceklerdir. Münih Konferansı'ndan sonra çok önemli gelişmeler meydana gelmiş, Hitler taahhütlerine aykırı olarak bütün Çekoslovakya'yı işgal etmiş, Polonya'yı ortadan kaldırmış, Sovyetler Birliği ile İtalya'ya danışmadan saldırmazlık paktı imzalamıştır.

²⁸⁹⁵ Santi Corvaja, **Hitler and Mussolini, The Secret Meetings**, (Trans. R.L.Miller), Enigma Books, New York, 2001, s.117. Kont Ciano'nun 31 Ağustos 1939 tarihinde Polonya savaşı başlamadan hemen önce İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'e İtalya'nın savaşa dahil olmayacağını söylemesi, daha sonra Ocak 1940 tarihinde Belçika büyükelçisine Almanların yakında Hollanda'ya taarruz edeceklerini haber vermesi Almanlar tarafından öğrenilmiş ve Kont Ciano, o sıralarda İtalya'nın Berlin büyükelçisi Attolico ile birlikte anti-Nazi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bkz. Corvaja, **a.g.e.**, s.119-120. Çok geçmeden Attolico Berlin Büyükelçiliği görevinden alınacak ve yerine Almanya'nın gösterdiği adaylardan birisi olan Dino Alfieri 16 Mayıs 1940 tarihinde Berlin'e gelecektir. Bkz. **Kont Ciano'nun Hatıraları**, s.74.

²⁸⁹⁶ Corvaja, **a.g.e.**, s.120.

²⁸⁹⁷ Corvaja, **a.g.e.**, s.121.

²⁸⁹⁸ "Il Colloquio Mussolini-Hitler Domina L'Attenzione Mondiale", **La Stampa**, 19 Mart 1940. "Mussolini-Hitler Mülakatı", **Cumhuriyet**, 18 Mart 1940. "Son Sulh Gayreti", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1940. "Hitler'in Sulh Taarruzu Bekleniyor", **Tan**, 19 Mart 1940.

Mussolini ile Hitler arasındaki beşinci buluşma Hitler tarafından İtalya ile Almanya arasındaki “sonsuz sınır” olarak nitelendirilen Brenner geçidinde 18 Mart 1940 tarihinde, İtalya tarafında ve Musolini’nin treni içinde gerçekleştirilmiştir.²⁸⁹⁹ Paul Schmidt’in çevirmen olarak katıldığı, Kont Ciano ve Ribbentrop’un da hazır bulunduğu görüşmede Hitler harita üzerinden halihazırda hazırlıklarını tamamlamak üzere olan 205 Alman tümeni hakkında bilgi vermekte, Alman silahlanmasının büyük bir hızla devam ettiğini, Almanya’nın İngiltere ve Fransa karşısında moral üstünlüğe sahip olduğunu ifade ederek kendisi tarafından icat edildiğini ifade ettiği “*blitzkrieg*-yıldırım harbi” hakkında övücü sözler sarf etmektedir. Polonya savaşının gerekçeleri olarak Polonyalıların Alman azınlığa karşı olumsuz davranışlarını öne süren Hitler, Polonya’ya saldırının Sovyetler Birliği ile anlaşarak gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Hitler yakın bir zamanda Alman-Sovyet-İtalyan antlaşmasıyla Balkanlar ve Doğu Avrupa’da barış ve istikrar sağlanabileceğini kaydetmektedir.²⁹⁰⁰ Hitler, İtalya’nın bugüne kadar savaşa girmemesinin Almanya’nın da lehine olduğunu kaydetmekte, İtalya ve Almanya’nın kaderlerinin birbirine bağlı olduğunu belirterek, toplantının en önemli konusu olarak Mussolini’ye; “*İtalya’nın Akdeniz’de ikincil bir rol oynamak veya İngiltere ve Fransa karşısında süper güç olmak seçeneklerinden hangisini tercih ettiğini*” sormaktadır. Mussolini cevap olarak; kendisinin İngiltere ve Fransa’dan nefret ettiğini, İtalya’nın savaşa dahil olacağını ancak İtalya’nın mali ve ekonomik yapısındaki sorunlar nedeniyle uzun süreli bir savaşı yürütemeyeceğini, Almanya’nın batıya saldırısının 3-4 ay ertelenmesi halinde İtalya’nın da harekâta dahil olabileceğini belirtmektedir. Hitler bunun üzerine İtalya’ya uymak için planlarını değiştiremeyeceğini cevabını vermektedir. Hitler ayrıca İtalyan kuvvetlerinin Alplerden Fransa’ya saldırmasının maliyetli ve sonuç alınması zor bir seçenek olduğunu, bunun yerine Almanya kuzeyde İngiliz ve Fransızlarla savaşırken, 20 İtalyan tümeninin Güney Almanya üzerinden, Alman kuvvetleri ile paralel olarak Rhône Vadisi’ne doğru Fransa’ya kuşatıcı bir taarruzda bulunmasının daha uygun olacağını ifade etmektedir. Mussolini bu düşünceyi beğendiğini ve “*İtalya’nın savaşa girmesinin Müttefiklere karşı ölümcül ve son bir darbe olacağını, onların ayaklarını kıracağını*” belirtmektedir. Böylece Mussolini ve Hitler bu koşullarda İtalya’nın zamanı geldiğinde savaşa girmesi yönünde mutabakata varmış olmaktadır.²⁹⁰¹ Brenner görüşmesinden sonra neşredilen resmî tebliğ oldukça kısadır. Tebliğde; Hitler ve

²⁸⁹⁹ “Mussolini e Hitler Si Sono Incontrati al Brennero”, **La Stampa**, 18 Mart 1940.

²⁹⁰⁰ Bu konu bir süre sonra rafa kaldırılacaktır. Bkz. “İtalya, Moskova ile Bir İttifak Akdine Hiç de Mütemayil Değil”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1940.

²⁹⁰¹ **DDI**, 9/III, Belge.578, 18 Mart 1940, s.503-507. Corvaja, **a.g.e.**, s.121-124.

Mussolini'nin Alman ve İtalyan dışişleri bakanları da hazır oldukları halde görüştükleri ve mülakatın samimi bir hava içinde cereyan ettiği bildirilmektedir.²⁹⁰²

Kont Ciano, Brenner buluşmasının oldukça samimi bir havada cereyan ettiğini, konuşmaların daha çok bir monolog şeklinde gerçekleştiğini, genellikle Hitler'in konuştuğunu ve Mussolini'nin ilgi ve hürmetle dinleme durumunda kaldığını, dinlemede kalmanın konuşmaya ve dinlenilmeye alışık olan Mussolini'yi rahatsız ettiğini, sonuç olarak Mussolini'nin bu görüşmede Almanya ile hareket etmek konusunda Hitler ile mutabakata varıldığını ancak bu toplantının İtalya'nın planlarında bir değişiklik getirmediğini kaydetmektedir.²⁹⁰³ William L.Shirer, Mussolini'nin Brenner görüşmesi sonuçları itibarıyla asıl düşüncesinin, savaşın öncelikle Almanya tarafından verilmesi sonrasında ortaya çıkacak fırsatların değerlendirilmesi olduğunu, Hitler'in ise yaklaşan Batı harekâtına ait bilgileri kendisine saklamakta, dostu ve müttefiki Mussolini'ye bilgi vermemiş olduğunu kaydetmektedir. Shirer, Mussolini ile Hitler arasında garip ve o güne kadar görülmemiş bir bağlılık olduğuna dikkat çekmektedir.²⁹⁰⁴ Brenner görüşmesine çevirmen olarak katılan Paul Schimdt, Hitler'in İtalyanlara kesinlikle güvenmediğini, savaşın İtalyan kraliyet ailesi tarafından İngilizlere İtalya'nın kesinlikle savaşa girmeyeceğinin haber verilmesi nedeniyle yayılmış olduğunu düşündüğünü, bu düşüncesini Hitler'in ağzından defalarca duyduğunu belirtmektedir.²⁹⁰⁵

Mussolini, Kral'a ertesi gün gönderdiği mesajında Brenner toplantısının çok önemli olduğunu, Hitler'in zaferi konusunda kendisinin de ikna olduğunu, çok yakında bir kara harekâtının başlamasının beklenmediğini bildirmektedir.²⁹⁰⁶ Halbuki olaylar başka türlü akacak ve 9 Nisan 1940 tarihinde Alman kuvvetleri Danimarka ve Norveç'e karşı harekât başlatacaklardır. Hitler, Brenner görüşmesi esnasında sadece üç hafta sonra başlayacak olan Norveç ve Danimarka'yı işgal etme planı hakkında İtalyanların sır tutamayacağına inandığından Mussolini'ye bilgi vermemiştir.

İtalyan basınında Hitler-Mussolini mülakatına ait haberler sansasyonel bir içerikle verilmekte olması dikkati çekmekte, gazetelerden bazıları akşam baskıları ile haberi duyurulmakta, Von Ribbentrop'un ziyareti esnasında kararlaştırılmış olan bu mülakatın son ayların en önemli olayı olduğu, Führer ile Duce'nin Münih'ten sonra hiç buluşmadıkları, yeni

²⁹⁰² “İtalyan Resmî Tebliği”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1940. “Hitler ve Mussolini Dün Brenner’de Görüştüler”, **Akşam**, 19 Mart 1940.

²⁹⁰³ **Kont Ciano’nun Hatıraları**, s.70.

²⁹⁰⁴ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.874-875.

²⁹⁰⁵ Schimdt, **a.g.e**, s.172-173.

²⁹⁰⁶ Corvaja, **a.g.e**, s.124-125.

bir mülakat yapılmasının bir gereklilik halini aldığını, aslında böyle bir mülakat yapılmasının uzun süreden beri beklenmekte olduğu belirtilmektedir.²⁹⁰⁷ Il Messaggero, gazetesi ise bu mülakatın Berlin’de yılın en önemli olayı olarak görüldüğünü yazmaktadır.²⁹⁰⁸ Gazeteler genellikle dünyada bu görüşmenin çok iyi karşılandığını belirtmekte, Paris ve Londra’da pek derin bir izlenim görüldüğünü, Belgrad’da büyük bir memnuniyet, İsviçre’de endişeli bir merak olduğu yorumları dikkat çekmektedir.²⁹⁰⁹ Virginio Gayda, Il Giornale d’Italia gazetesindeki makalesinde; Mussolini’nin Avrupa barışı için Avrupa başkentlerini ziyaret etmesinin düşünülemeyeceğini, Brenner buluşmasının iki önemli hedefi bulunduğunu, bunların birincisinin adaletli bir Avrupa’nın kurulması, ikincisinin ise bu yeni Avrupa’da Alman menfaatlerinin yanında İtalyan menfaatlerinin temin edilmesi olduğunu ifade etmektedir.²⁹¹⁰

The Manchester Guardian gazetesinde yer alan bir haberde; Alman basınında, Brenner toplantısında İtalya’nın yakında Almanya’nın yanında savaşa gireceği ve Almanya’nın İtalya’ya büyük bir destek sağlayacağı, Balkanların Almanya-İtalya-Sovyetler Birliği arasında nüfuz bölgelerine ayrılacağı konularının görüldüğü yer almaktadır. İtalyan kamuoyunda bu haberlerin “deneme balonu” olarak değerlendirildiğini ifade eden Manchester Guardian, İtalyan basınında genel kanaatin Brenner zirvesinde barış ve Welles’in girişimleri konusunun görüşülmüş olduğunun değerlendirildiğini haberleştirilmektedir.²⁹¹¹ The Pittsburg Press gazetesinde Brenner görüşmelerinde iki totaliter güç arasında bir barış taarruzunda bulunulması, Almanya’nın müttefiklerle savaşının yoğunlaşması durumunda daha yakın iş birliği koşullarının görüldüğü haber yapılmaktadır.²⁹¹² The Pittsburg Press gazetesinde 24 Mart 1940 tarihinde yer alan diğer bir haberde ise Brenner zirvesinde İtalya’nın Balkanlardaki nüfuz ve hakimiyeti meselesinin görüldüğü, Mussolini’nin Sovyetler Birliği’nin Balkanlarda bir girişimde bulunmaması konusunu gündeme getirdiği ve Mussolini’nin Müttefiklere karşı bir savaşa girme niyetinde olmadığı belirtilmektedir.²⁹¹³ The Manchester Guardian gazetesinin 28 Mart 1940 tarihli sayısında iki diktatör arasında Balkanlardaki çıkarlarının korunması için Güneydoğu Avrupa devletleri üzerindeki baskının artırılması ve

²⁹⁰⁷ “Il Colloquio Mussolini-Hitler”, **La Stampa Sera**, 18 Mart 1940. “Stamane Il Duce e Hitler”, **Il Popolo d’Italia**, 18 Mart 1940.

²⁹⁰⁸ “Mussolini e Hitler si sono Incontrati”, **Il Giornale d’Italia**, 18-19 Mart 1940. “Il Duce e Il Fuhrer s’Incontreranno al Brennero”, **Il Messaggero**, 18 Mart 1940.

²⁹⁰⁹ “Due Ore e Mezzo di Colloquio”, **Il Popolo d’Italia**, 19 Mart 1940. “Un Colloquio Fra Il Duce e Il Fuhrer”, **Il Messaggero**, 19 Mart 1940.

²⁹¹⁰ Virginio Gayda, “Nel Quadro dell’Alleanza”, **Il Giornale d’Italia**, 20 Mart 1940.

²⁹¹¹ “Outcome Of Mussolini-Hitler Meeting”, **The Manchester Guardian**, 19 Mart 1940, s.7.

²⁹¹² “Hitler-Mussolini Peace Talks”, **The Pittsburg Press**, 18 Mart 1940, s.1.

²⁹¹³ “The Axis and Triangle”, **The Pittsburg Press**, 24 Mart 1940, s.6.

İngiltere ile Fransa'nın Balkanlardaki etkisine engel olunması konularının görüşüldüğü, Balkanlarda Sovyetler Birliği'nin nüfuzu meselesine İtalya'nın tepkisinin merak edilmekte olduğu, Brenner'de "barış" konusunun kesinlikle görüşülmediği ifade edilmektedir.²⁹¹⁴

Hitler, Brenner görüşmesinden Mussolini'nin verdiği teminatlar dolayısıyla memnun bir şekilde Berlin'e dönmektedir. Hitler için bu safhada en değerli olan bilgi, İtalya'nın Almanya yanında hemen savaşa girmesi değil İtalya'nın Müttefikler cephesine katılmaması veya "*non-belligerent*" durumunu devam ettirmesidir. Hitler, İtalya'nın Almanya batıya taarruz ettiği sırada savaşa dahil olmasını istemekte ancak pek yakında yapacağı Danimarka-Norveç taarruzu öncesinde İtalya'nın savaş ilan etmesinin kendi planlarını bozacağını da değerlendirmektedir.

Brenner görüşmesinin sonuçları ve sonraki gelişmeler Mihver devletleri arasında sevk, idare ve inisiyatifin artık Hitler'e geçmiş olduğunun iyice ortaya çıktığını ve Mussolini'nin daha az önemli bir ortak rolünü kabul etmek zorunda kaldığını göstermektedir.²⁹¹⁵ Oysa daha kısa bir süre önce, Kont Ciano'nun hatıratında yer aldığı üzere, 17 Ocak 1940 tarihinde Mussolini kendisinin Hitler'e göre üstün olduğundan bahsederek, bunu Hitler'in de kabul ettiğini söylemektedir.²⁹¹⁶

Mussolini'nin Brenner görüşmesinden sonra hazırlattığı ve Mart 1940 sonundaki görüş ve niyetlerini kapsayan memorandum oldukça önemli bir belge olarak değerlendirilmelidir. Mussolini bu memorandumu 31 Mart 1940 tarihinde Kral Vittorio Emanuele III, Dışişleri Bakanı Kont Ciano, Genelkurmay Başkanı Pietro Badoglio ve kuvvet komutanları olan Mareşal Rodolfo Graziani, Amiral Domenico Cavagnari ve General Francesco Pricolo'ya göndermiştir.²⁹¹⁷ Mussolini, bu memorandumda; İtalya'nın mevcut siyasal koşullarda büyük bir rol oynamasının mümkün görülmediğini, şu anda savaş dışında görünen ABD, Sovyetler Birliği ve Japonya'nın neler yapabileceğinin bilinmediğini, İngiltere ve Fransa kamuoyunda barış isteklerinin yükseldiğini ancak Müttefiklerin hedefleri dikkate alındığında barışın gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığını belirtmektedir. Mussolini, İngiltere ve Fransa'nın batıdan Almanya'ya taarruz edemeyeceklerini, Almanların ise Manş Denizi'ne ulaşmak için Belçika ve Hollanda'ya karşı harekât hazırlıkları içinde olduğunu,

²⁹¹⁴ "Consequences of Brenner Meeting", **The Manchester Guardian**, 19 Mart 1940, s.7.

²⁹¹⁵ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III**, s.61. Schimdt, **a.g.e**, s.172.

²⁹¹⁶ **Kont Ciano'nun Hatıraları**, s.65.

²⁹¹⁷ **DDI, 9/III**, Belge.669, 31 Mart 1940, s.576-579. Farpella, **a.g.e**, s.58-59.

fakat bu savaşın olmayacağını öne sürmektedir.²⁹¹⁸ Mussolini, İtalya'nın coğrafyası gereği savaşan taraflar arasında kalmış olduğuna dikkat çekerek, İtalya'nın saf değiştirerek Müttefiklerin yanına geçmesi halinde Almanya'nın saldırısına uğrayacağını, sadece Almanya'nın tarafında kalarak silahlı ve tarafsız “*non-belligerent*” statüsünü sürdürebileceğini ifade etmektedir. Almanya ile “*paralel savaş*” yürütülmesi halinde İtalya'nın Korsika, Bizerte, Malta, Cebelitarık ve Süveyş'i aşması gerektiğini vurgulayan Mussolini, İtalya'nın tüm savaş boyunca “*non-belligerent*” olarak kalamayacağını, İtalya'nın nasıl ve ne zaman savaşa gireceğine kendisinin karar vereceğini, savaşa mümkün olduğunca geç girilmesi gerektiğine değinmektedir. Mussolini ayrıca İtalya'nın onur ve itibarını korumak için savaşa girişinin ani ve kararlı olması ve uzun sürmemesi gerektiğini, Brenner toplantısında savaşa girişin İtalya'nın kendi kararı olduğu ve bunu yalnız başına yapacağını teyit edildiğini belirtmektedir. Mussolini bundan sonra savaşa girilmesi halinde izlenecek hareket tarzları hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Buna göre Alplerde savunmada kalınacak, Fransa çökerse harekete geçilecektir. Korsika'nın işgali pahalı bir seçenektir. Yugoslavya çökerse taarruz edilecektir. Arnavutluk'tan duruma göre Yugoslavya ve Yunanistan'a taarruz edilecektir. Libya ve Ege'de savunmada kalınacaktır. Habeşistan'da taarruz edilecektir. Hava kuvvetleri deniz ve kara harekâtını destekleyecek, deniz kuvvetleri Akdeniz'de savunma durumunda kalacaktır.²⁹¹⁹

4.3.7. Savaşın Avrupa'da Batıya Yayılması ve İtalya'nın Tutumu

Polonya'nın işgalinin tamamlanması ve Doğu cephesinin emniyete alınmasından sonra Hitler 10 Ekim 1939 tarihinde generallerini toplantıya çağırarak, olabilecek en kısa sürede İngiltere ve Fransa'ya karşı harekât başlatmaya karar verdiğini, bu harekâtın Lüksemburg, Belçika ve Hollanda üzerinden yapılacağını açıklamaktadır. Hitler'in stratejisi Manş Denizi'ne kadar çıkmak ve İngiltere'ye karşı uygulanacak harekât için üsler elde etmektir.²⁹²⁰

Bu dönemde Almanya'nın savaş ekonomisi için büyük öneme sahip olan demir cevheri ihtiyacının büyük bir kısmı İsveç'den temin edilmektedir. Demir cevheri özellikle kış aylarında Baltık Denizi buzlarla kaplı olduğundan, İsveç'ten trenlerle Norveç'in kuzeyindeki Narvik Limanı'na getirilerek, buradan gemilerle sahili izleyerek Almanya'ya nakledilmektedir. İngiltere ve Fransa'nın devam eden Sovyetler Birliği-Finlandiya savaşında

²⁹¹⁸ Bu tarihte Mussolini, Alman ordusunun 10 gün sonra Danimarka ve Norveç'e taarruz edeceğini henüz bilmemektedir. Halbuki Hitler bu emri Alman Genelkurmayına 1 Mart 1940 tarihinde vermiştir. Bkz. Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.862-863.

²⁹¹⁹ Corvaja, **a.g.e.**, s.132-136.

²⁹²⁰ William L. Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.816-818.

Finlandiya'ya yardım etmek gerekçesiyle İsveç üzerinden kuvvet göndermek istemesi, Almanya tarafından bunun asıl amacının Norveç'i kontrol altında tutarak Almanya'ya demir cevherinin gelmesini engellenmesi olduğunun değerlendirilmesi sonucunda Norveç'in önemi artmıştır. Diğer yandan, Norveç limanları Atlantik Okyanusu'nda İngiltere ile mücadele etmek üzere açılmak isteyen Alman donanması için hayati öneme sahip bulunduğu gibi Norveç'in Müttefiklerin eline geçmesi durumunda buradan Almanya'ya karşı bir cephe açılabilecektir. Bu değerlendirmeler sonucunda Almanya'nın önceliği Norveç ve Danimarka olarak değiştirilmiştir. Bu arada Finlandiya'nın 13 Mart 1940 tarihinde Sovyetler Birliği ile bir anlaşma yaparak şartlı olarak teslim olması sonrasında Müttefiklerin Norveç'e girmeleri için gerekçe zayıflatmıştır. Bundan sonra İngiliz donanması demir cevheri nakliyatını engellemek için 8 Nisan 1940 tarihinde Norveç kıyılarını mayınlamaya başlamıştır.

Hitler, Norveç'in işgali hakkındaki kesin kararını 1 Nisan 1940 tarihinde vermiş bulunmaktadır. Alman ordusu tarafından "*Operation Weser*" adı verilen Norveç ve Danimarka'nın işgali harekâtı 9 Nisan 1940 tarihinden itibaren başlamıştır.²⁹²¹ 9 Nisan 1940 sabahı erken saatlerde Alman birlikleri, İngilizlerin deniz üstünlüklerine rağmen, denizden yaptıkları çıkarma harekâtı ile Oslo'dan Narvik'e kadar olan kıyı bölgelerini bir dirençle karşılaşmadan ele geçirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nda ilk defa olmak üzere paraşütçü birlikleri tarafından yapılan indirme harekâtı ile Oslo ve Stavanger havaalanları işgal edilmiştir. Müttefiklerin müdahalelerinin hem geç ve hem de yetersiz olduğu Norveç savaşında Alman donanması İngiliz donanması karşısında bazı kayıplar vermesine karşılık Alman hava gücünün (Luftwaffe) etkili hücumları ve sayıca küçük olmasına karşılık hızlı ve cesaretle hareket eden Alman kara birlikleri ile bu savaşın kaderini belirlemiştir.

Alman büyükelçi Mackensen, 9 Nisan 1940 sabahı saat 06.30'da Kont Ciano'ya gelerek Hitler'in Danimarka ve Norveç'i işgal kararını bildirmektedir. O sırada zaten işgal başlamış bulunmaktadır. Kont Ciano hatıratında; Mackensen ile Mussolini'nin yanına giderek Hitler'in her zamanki yöntemle hazırlanmış olan yazılı mesajını ilettiklerini, bu mesajda işgalin zaten başlamış olduğunun ifade edilmekte olduğunu, Mussolini'nin ise bu haber karşısında şunları söylediğini kaydetmektedir: "*Hitler'in bu hareketi çok doğrudur...Harp ancak bu şekilde hareket etmek suretiyle kazanılır...Demokrasiler yarışı kaybettiler...Basına ve halka Almanların bu hareketlerini alkışlamaları emrini vereceğim.*"²⁹²² Farpella, Mussolini'nin bu haberi duymaktan dolayı memnun olmasının nedeninin savaşın kuzeye

²⁹²¹ "Almanya İskandinavya'ya Saldırdı", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1940.

²⁹²² *Kont Ciano'nun Hatıraları*, s.73. *Ciano's Diary, 1939-1943*, s.233-234.

yönelmesi olduğunu, Mussolini'nin bundan sonra Hitler'in batıya doğru saldırmayacağı değerlendirmesinde bulunmakta olduğunu belirtmektedir. Norveç savaşının İtalya'yı ilgilendirmedigini ancak Fransa'ya yapılacak bir saldırının İtalya'yı etkileyeceğini, bu bakımdan Mussolini'nin iki fena olaydan daha az fena olanı tercih ettiğini kaydetmektedir.²⁹²³

Nazi Almanya'sı Norveç'i deniz tarafından yapılan saldırılarla ele geçirmekte iken, içerde Alman taraftarı bir Nazist olan ve Alman Nazi Partisi tarafından önceden bu ihtimaller için yetiştirilen Vidkun Quisling²⁹²⁴'in de çabalarıyla Norveç kısmen Almanların denetimi altına girmiştir. Quisling, Almanlar tarafından kısa bir süreliğine de olsa başbakan yapılacaktır.²⁹²⁵ Avrupa'da seçimle işbaşına gelmiş tek kral olan Norveç Kralı Haakon VII, Alman işgali ve Quisling'nin başbakanlığını kabul etmeyecek ve Kuzey Norveç'e çekilerek bir süre direnişi yönetecektir. Bundan sonra Norveç Kralı, hükûmeti ve hazinesiyle birlikte 7 Haziran 1940 tarihinde İngiltere'ye kaçacaktır. Danimarka Kralı Christian IX ise 9 Nisan sabahında daha harekâtın başında hiç karşı koymadan teslim olmuştur.²⁹²⁶

Mussolini, bu dönemde bir taraftan savaştan yana olmadığı algısını yaratmaya çalışırken bir taraftan da İtalyan halkının savaşa hazırlanması için alınacak tedbirlerin topluma duyurulmasını sağlamaktadır. İtalya Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlar tarihsel ve sanat değeri olanlar hariç olmak üzere tüm demir parmaklıkların sökülerek toplattırılması talimatı verilecektir. Bu demirler eritilerek savaş sanayiinde kullanılacaktır. Il Giornale d'Italia gazetesinde yar alan bir haberde; bu şekilde 1 milyon tondan fazla iyi kalitede demir elde edilebileceği, İtalya'nın aktif olarak savaşa dahil olmamasına rağmen savaşan tarafların baskısına karşı maruz kalabileceği ve buna karşı koymak zorunda olduğu belirtilerek “*demir zamanının*” geldiğini kaydetmektedir.²⁹²⁷

Danimarka ve Norveç'in oldukça hızlı bir şekilde işgalini tamamlayan Almanya, demir sevkiyatını güvene aldığı gibi, Alman donanmasının Atlantik Okyanusu'na çıkmasını kolaylaştırmış ve İngiltere'ye karşı yapacağı savaş için mükemmel deniz ve hava üsleri elde etmiş oluyordu. Norveç savaşının sonunda Müttefik kuvvetlerin kesin bir yenilgiye

²⁹²³ Farpella, a.g.e, s.60.

²⁹²⁴ **Vidkun Quisling (1887-1945):** Norveçli subay, sonradan politikacıdır. Alman Nazi hareketinin resmî filozofu Alfred Rosenberg ile 1933 yılından itibaren temas halinde bulunmuştur. Hitler ile 14, 16 ve 18 Aralık 1939 tarihlerinde görüşmeler yapan Norveç Faşist Partisi'nin başkanı Quisling, Almanların Norveç'i işgali sırasında 9 Nisan 1940 tarihinde bir darbe ile hükûmeti ele geçirmiş ve Alman işgalini kolaylaştırmıştır. Almanların desteğiyle 1942-1945 yılları arasında halk tarafından hiç sevilmediği halde başbakanlık yapan Quisling, savaştan sonra vatana ihanetten yargılanarak 24 Ekim 1945 tarihinde idam edilecektir. Savaştan sonra “quisling” kelimesi İngilizce sözlüklerde “traitor-hain” anlamında yer alacaktır.

²⁹²⁵ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.897.

²⁹²⁶ Hart, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, s.82-89.

²⁹²⁷ **Aydın Tarihi**, Nisan 1940, S.77, s.309-310.

uğratılması ile Almanya artık yenilmez bir güç olarak görülmeye başlayacak, bu gelişmeler Mussolini'nin savaşa girme konusundaki kararlarını doğrudan etkileyecektir.

Mussolini 11 Nisan 1940 tarihinde Hitler'e gönderdiği mektubunda; Almanya'nın İskandinavya harekâtını desteklediğini, İtalyan donanmasının “*yarın savaşa girmek üzere hazır bulunduğu*”, kendisinin diğer kuvvetlerin savaşa girme sürecini hızlandırmakta olduğunu bildirmekte, diğer yandan İngiliz ve Fransız garantisi altındaki Romanya'nın durumunu hatırlatarak, Balkanlarda barışın devam etmesinin hem İtalya'nın ve hem de Almanya'nın yararına olduğunu da eklemektedir²⁹²⁸. Hitler 18 Nisan 1940 tarihinde verdiği cevapta İtalyan donanmasının hazır olmasından dolayı mutlu olduğunu belirtmektedir. Hitler ayrıca Mussolini'nin Habeşistan'da İngiliz topları karşısında savaş yapmak cesareti göstermiş olduğunu hatırlatmakta ve Almanya'nın Romanya'daki gelişmelere ilgisiz kalmayacağını kaydetmektedir.²⁹²⁹

9 Nisan-25 Mayıs 1940 tarihleri arasında, Mussolini ile Hitler arasında buna benzer şekilde çok sayıda mektuplaşmalar olduğu görülmektedir. Wiskemann, bilinenin aksine olarak, bu mektuplarda aslında Hitler tarafından, İtalya'nın savaşa dahil olması için Mussolini'yi cesaretlendirmeye ve iştahının kabartılmaya çalışılmakta olduğunu belirtmektedir.²⁹³⁰ Farpella, Hitler'in hiçbir zaman İtalya'nın savaşa girmesini açık bir şekilde talep etmediğini ancak İngiltere ve Fransa'ya karşı doğrudan savaşa gireceği zamanda yani batı taarruzu başladığında, kendisi tarafından belirlenecek bir zamanda gerçekleşmesini istediğini ve bu kararı Mussolini'nin kendi kararı gibi benimsemesini temin etmek için elinden gelen her şeyi yaptığını kaydetmektedir.²⁹³¹

Bu dönemde Savaş Kabinesi toplantısında Aosta Dükü ile Bayan Loraine arasında vuku bulan bir görüşme hakkındaki rapora dikkat çekilmektedir. Rapora göre Aosta Dükü tarafından İtalya'nın durumu zor ve tehlikeli olarak nitelendirilmekte, İtalya'nın her iki tarafın da tehditi altında bulunduğu ve kendisi için büyük bir yıkım demek olan savaştan uzak durmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Aosta Dükü, Almanya'nın Batıya taarruz etmemesi durumunda İtalya'ya yönelmesinden endişe etmektedir. Mussolini, İtalyan halkında mevcut olan Alman nefretinin farkında olmakla birlikte Alman savaş makinesinden korkmaktadır.

²⁹²⁸ DDI, Seri 9, Cilt IV, (9 Nisan-10 Haziran 1940), Belge.37, 11 Nisan 1940, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1960, s.27-28.

²⁹²⁹ DDI, 9/IV, Belge.130, 18 Nisan 1940, s.99-103.

²⁹³⁰ Wiskemann, a.g.e, s.211.

²⁹³¹ Farpella, a.g.e, s.62.

Kabine’de bu bilgilerden İtalya’nın savaşa girmek istemediği yorumları çıkarılmaktadır.²⁹³² Paris büyükelçiliğinden gönderilen ve Mussolini hakkında bir diğer raporda ise Mussolini Almanya’nın yanında savaşa girmeye hevesli olmakla birlikte, İtalya kralı ve İtalyan halkının büyük bir çoğunluğu savaşa girilmesine karşı bulunduğu, buna rağmen, Mussolini’nin İtalya’yı savaşa sürükleyebileceği yorumu yapılmaktadır.²⁹³³ Roma’daki Fransız büyükelçiliğinden alınan bir başka raporda ise Mussolini’nin; “*Almanya beni saçımдан çekerek savaşa sürüklemek istiyor. Şükür ki saçım yok.*” diye demeç verdiği, Kont Ciano’nun ise kendisini ziyarete gelen İngiliz heyetine şöyle seslendiği belirtilmektedir: “*Tanrı aşkına bizi rahat bırakın, biz çizgimizi değiştirmiyoruz.*” Bütün bu müstehzi demeçlere karşılık Müttefiklerarası Yüksek Savaş Konseyi, İtalya’yı savaşa girmekten caydırmak üzere donanmaların harekete geçirilmesi kararı almaktadır.²⁹³⁴

Diğer taraftan Nazi Almanyası hedeflerine yürümeye devam etmektedir. Norveç ve Danimarka’yı hallederek Kuzey tarafını emniyete alan Almanya bundan sonra asıl hedefi olan Fransa’ya yönelmiş ve Alman ordusu 10 Mayıs 1940 tarihinde; İngiltere ve Fransa’nın Hollanda ve Belçika ile ittifak halinde Almanya’ya saldırmak üzere olduklarını gerekçe göstererek; Belçika, Hollanda ve Lüksemburg topraklarına girmeye başlamıştır.²⁹³⁵ Hitler 10 Mayıs 1940 tarihinde Alman ordularına verdiği emirde; “*Alman Milleti’nin bin yıllık geleceğinin bu savaş ile çizileceğini*” ifade etmektedir.²⁹³⁶ Danimarka ve Norveç’in istila edilmesi sonrasında İngiltere’de Chamberlain Hükûmeti istifa etmiş ve 11 Mayıs 1940 tarihinde Winston Churchill’in başkanlığında yeni bir İngiliz Harp Kabinesi (War Cabinet) kurulmuştur.²⁹³⁷ Bundan önce, Sovyetler Birliği-Finlandiya barış antlaşmasının yapılması sonrasında Fransa’da hükûmet istifa etmiş, Paul Reynaud Hükûmeti işbaşına gelmiştir.²⁹³⁸

Kont Ciano, 9 Mayıs akşamı Alman Büyükelçiliği’nde yemekte olduğunu, Almanların birkaç saat sonra başlayacak taarruz hakkında kendisine hiçbir bilgi vermediklerini, Mackensen’in Hitler’in batıya karşı taarruza geçeceğine dair mektubunu, 10 Mayıs 1940 saat tam 05.00’da Mussolini’ye arz etmek üzere kendisine geldiğini belirtmektedir. Mussolini bu haber karşısında oldukça sevinçli ve rahattır.²⁹³⁹ Hitler mektubunda, Belçika ve Hollanda’nın

²⁹³² War Cabinet Papers, 87(40)9, 10 Nisan 1940, s.271.

²⁹³³ War Cabinet Papers, 88(40)8, 11 Nisan 1940, s.281.

²⁹³⁴ War Cabinet Papers, 102(40)8, 24 Nisan 1940, s.410.

²⁹³⁵ “Alman Ordular Dün Sabah Belçika ve Hollanda’ya Tecavüz Etti”, Cumhuriyet, 11 Mayıs 1940.

²⁹³⁶ “Proclama di Hitler”, Il Popolo d’Italia, 11 Mayıs 1940. “Hitler Diyor ki”, Tan, 11 Mayıs 1940.

²⁹³⁷ War Cabinet Papers, 119 (40), 10 Mayıs 1940, s.89-94. “Chamberlain Çekildi”, Cumhuriyet, 11 Mayıs 1940. Chamberlain İstifa Etti”, Akşam, 11 Mayıs 1940. War Cabinet Papers, 119 A(40), 11 Mayıs 1940, s.95-98.

²⁹³⁸ “Reynaud’nun Programı”, Akşam, 23 Mart 1940.

²⁹³⁹ Ciano’s Diary, 1939-1943, s.245-246.

tarafsızlıklarını muhafaza etmek için 10 Mayıs saat 05.30'da bu devletlere taarruza başlamaya karar verdiğini belirtmektedir. Alman milletinin önümüzdeki 500-1000 yılı için bu kararın çok önemli olduğunu belirten Hitler, Mussolini'yi İtalyan milletinin geleceği ile ilgili önemli kararı almaya davet etmektedir.²⁹⁴⁰ Mussolini yaklaşık iki saat boyunca Hitler'in mektubunu ve eklerini inceledikten sonra, Belçika ve Hollanda'nın işgali için ileri sürdüğü sebepler konusunda ikna olduğunu ve Hitler'in bu hareketini tüm kalbiyle onayladığını ifade etmektedir.²⁹⁴¹ Mussolini aynı gün Hitler'e gönderdiği mesajında batı hareketinin haklılığı konusunda İtalyan halkı, partisi ve kamuoyunun desteğini belirterek, İtalyan donanmasının savaşa girmeye hazır olduğunu, doğu ve batıda iki ordu grubunun ise uçaksavar ve hava kuvvetleri dahil olmak üzere mayıs başında hazır olacağını ifade etmektedir. Alman birliklerinin hareketlerini güven ve merhametli bir ruhla takip etmekte olduğunu belirtmektedir.²⁹⁴²

Bu gelişmeler sonrasında Mussolini'nin savaşa girmek konusundaki fikirleri daha da şiddetlenecek ve yakın bir tarihte savaşa dahil olmak fikri üzerinde durmaya başlayacaktır. Mussolini'nin bu isteğinde Almanların intikam almak için İtalya'yı işgal edeceklerine dair duyduğu ve gittikçe büyümekte olan korkunun da etkisi olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁴³ Mussolini 14 Mayıs 1940 tarihinde Alman Büyükelçi Mackensen'e; "*İtalya'nın savaşa girmesinin artık bir ay sorunu değil, hafta ve belki de gün meselesi*" olduğunu söylemektedir.²⁹⁴⁴

Alman kuvvetlerinin Hollanda ve Belçika'yı hedef alan taarruzunun başlamasıyla birlikte İngiliz-Fransız kuvvetlerinin, Almanların Hollanda ve Belçika'da durdurulması esasına dayanan planlamaya uygun olarak Belçika ve Hollanda'ya kaydırılması, Almanların önceden öngördükleri bir durum olduğundan savaşın kaderi kısa bir süre içinde beklenmedik bir bölge olan Sedan'da belirginleşecektir. Alman Generali Heinz Guderian'ın XIX.Panzer Kolordusu "*büyüklik, yoğunluk ve esneklikte*" tarihte o güne kadar görülmemiş bir şekilde, 14 Mayıs 1940 tarihinde Maginot Hattı'na çatmadan, Müttefik kurmayları tarafından zırhlı birlik ve tank harekâtına elverişli olmadığı değerlendirilen Ardenler'den taarruza başlayarak, Dinant'dan Sedan'a giden yol üzerinde Meuse Nehri'ni kurulan duba (*pantoon*) köprüleri ile geçerek Sedan'ı ele geçirmişlerdir. Batı savunmasının en zayıf yerinde yedi tûmenden fazla bir güç kullanılmasıyla yarılan cepheden akan Alman zırhlı birlikleri bir hafta içinde Manş

²⁹⁴⁰ Mektubun metni için bkz. **DDI, 9/IV**, Belge. 348, 9 Mayıs 1940, s.283-284.

²⁹⁴¹ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.246.

²⁹⁴² **DDI, 9/IV**, Belge. 353, 10 Mayıs 1940, s.288.

²⁹⁴³ Farpella, **a.g.e.**, s.63.

²⁹⁴⁴ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.250.

Denizi'ne ulaşacak ve Belçika'daki Müttefik ordularını güneyden kuşatacaktır²⁹⁴⁵. Bu gelişme Fransa'nın çökmesine ve İngiltere'nin tecrit edilmesine giden olayları hızlandıracaktır. Alman silahlı kuvvetleri gerek sayı bakımından ve gerekse silah kalitesi bakımından Müttefik kuvvetlerinden daha zayıf olmasına rağmen, hava kuvvetlerini oldukça etkin kullanarak ve Müttefiklerin modası geçmiş strateji/taktik anlayışı sebebiyle yaptıkları hatalardan faydalanan; hız, cesaret ve mevzii ateş gücüne dayanan “*derin stratejik yarma harekâtı*” ile modern savaş tarihinin en ezici zaferini elde edecektir.²⁹⁴⁶

Bundan sonra Müttefikler için karanlık saatler gelmiş bulunmaktadır. İngiliz-Fransız Yüksek Komutanlığı artık panik halindedir. Bu kaos içinde faydasız ithamlar, karşılıklı suçlamalar ve eleştiriler havada uçuşmaktadır. Polonya söz verdiği gibi 6 ay değil, 15 gün dayanabilmiş, Danimarka birkaç saat içinde teslim olmuş, Hollanda Kraliçesi Wilhelmina kendi hükûmeti ve hazinesiyle 14 Mayıs 1940 tarihinde İngiltere'ye kaçmıştır.²⁹⁴⁷ 18 Mayıs 1940 tarihinde Brüksel'in düşmesinden sonra, Belçika Kralı III.Leopold Müttefiklere haber vermeden 28 Mayıs 1940 tarihinde Müttefiklerden ayrı bir şekilde teslim olmuştur.²⁹⁴⁸ Norveç ise bir süre daha direndikten sonra 10 Haziran 1940 tarihinde teslim olacaktır.²⁹⁴⁹

15 Mayıs 1940 sabahı İngiltere'nin çiçeği burnunda Başbakanı Winston Churchill'i telefonla arayan Fransa Başbakanı Reynoud, Sedan'da cephenin yarılması üzerine şöyle söylemektedir: “*Yenildik! Biz yenildik!*” Churchill koskoca Fransız ordusunun bir hafta dolmadan nasıl yenildiğine inanmamaktadır. Sonradan yazdığı hatıralarında Churchill şöyle ifade etmektedir: “...*hızlı hareket eden kitle halindeki zırhlı birlik akınlarının son savaştan bu yana yaptıkları büyük devrimi anlayamamıştık.*” Churchill hatıralarında ayrıca bu dönemde Almanların seri başarıları ve cephedeki felaketli haberler sonrasında İtalyanların siyasetinde bir değişiklik görmemekte olduklarını ancak Akdeniz'de İngiliz gemilerinin seyrüseferlerini durdurduklarını, İtalya ile bir harp halinde alınacak tedbirleri değerlendirmekte olduklarını belirtmektedir.²⁹⁵⁰

Bu gelişmeler karşısında yaklaşık çoğunluğu İngiliz olan Müttefik kuvvetleri hemen bütün ağırlıklarını ve yaralı askerlerini geride bırakarak İngiltere'ye tahliye olmak üzere

²⁹⁴⁵ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.907-909, s.915-917.

²⁹⁴⁶ Hart, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, s.91-94, s.104.

²⁹⁴⁷ “Hollanda Harp Harici Kaldı”, **Yeni Sabah**, 15 Mayıs 1940.

²⁹⁴⁸ “La Capitolazione dell'Esercito Belgi”, **Il Giornale d'Italia**, 29 Mayıs 1940.

²⁹⁴⁹ “Norveç Almanya ile Harbe Nihayet Verdi”, **Akşam**, 11 Haziran 1940.

²⁹⁵⁰ Winston S. Churchill, **Çörcil Anlatıyor, İkinci Cihan Harbinin Hikâyesi C.III**, (Çev.Ahmet Emin Yalman), Vatan Neşriyat yay., İstanbul, 1948, s.55-57.

Dunkerque'ye doğru çekilmeye başlamıştır.²⁹⁵¹ Bu şartlarda yalnız kalan Fransa, Almanya karşısında daha fazla dayanamayacaktır. 12 Haziran 1940 tarihinde “açık şehir” ilan edilen Paris²⁹⁵², 14 Haziran 1940 tarihinden itibaren Alman işgali altına girecektir.²⁹⁵³ Başkentini Bordeaux şehrine nakleden Fransız Hükûmeti şartlı teslim olma kararını verecek ve teslim olmaya karşı çıkan Başbakan Reynaud istifa edecektir.²⁹⁵⁴ Bundan sonra, ateşkes talebi yeni Başbakan Mareşal Petain tarafından 16 Haziran 1940 tarihinde Alman tarafına bildirilecektir.²⁹⁵⁵

Müttefikler tarafından devam ettirilen ve İngiltere'nin uzun yıllardır başını çektiği “yatıştırma politikası” ve “Münih siyasetinin” acı sonunda Fransa saf dışı kalmış, İngiltere Almanya karşısında yalnız kalmıştır. Üstelik bu sefer İtalya da Müttefiklere karşı savaşa dahil olmuş durumdadır.

4.3.8. Almanya'nın Batı Taarruzu Karşısında İtalya'da Yükselen Heyecan ve Tepkiler

Almanya'nın Batı taarruzu İtalyan basınında büyük puntolarla manşetten verilmekte, Alman ordularının hareketleri okuyucuya aktarılmaktadır.²⁹⁵⁶ Reuters kaynaklı haberde Hollanda ile Belçika'nın işgale uğraması sonrasında bu gelişmelerin İtalya için ortaya çıkarabileceği etkilerden endişe içinde olan Roma'da İtalyan halkının telaş halinde gazeteleri kapıştığı, resmî çevrelerde ise bir sakinlik olduğu belirtilmektedir.²⁹⁵⁷ Haber kaynaklarında,

²⁹⁵¹ Dunkerque'den 28 Mayıs- 4 Haziran tarihleri arasında 224.000'i İngiliz askeri ve geri kalanların çoğunluğu Fransız askeri olmak üzere genel toplamda 338.000 müttefik askeri İngiltere'ye nakledilmiştir. Hart, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, s.113. “Dunkerque'den Asker Nakli Hitam Buldu”, **Akşam**, 5 Haziran 1940. Churchill hatıratında İngiliz askerlerinin tüfekleri, süngüleri ve birkaç makineli tüfekten başka her şeyi geride bırakarak İngiltere'ye çekildiklerini, bu hareketin zamanın koşullarında büyük bir zafer olarak nitelendirildiğini ifade etmektedir. Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.III**, s.167. Churchill, 4 Haziran 1940 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı meşhur konuşmada; askerleri Dunkerque'den kurtarmanın bir “mucize” ancak olayın “büyük bir askeri felaket” olduğunu, savaşların tahliyelerle kazanılamayacağını, İngiltere'nin her koşulda savaşa devam edeceğini belirtmektedir. Bkz. “Churchill 335.000 Kişinin Kurtarıldığını...”, **Tan**, 5 Haziran 1940.

²⁹⁵² “Paris Açık Şehir İlan Edildi”, **Ulus**, 14 Haziran 1940.

²⁹⁵³ “Almanlar Paris'e Girdiler”, **Tan**, 15 Haziran 1940. “Alman Kıtıatı Dün Paris Şehrine Girdi”, **Akşam**, 15 Haziran 1940.

²⁹⁵⁴ “Fransız Kabinesi Dün Gece İstifa Etti”, **Ulus**, 17 Haziran 1940. Almanya ve İtalya ile ayrı ayrı ateşkes antlaşmaları imzaladıktan sonra Fransa fiili olarak ikiye bölünmüş ve kuzey bölümü tamamen Almanya'nın kontrolüne geçmiş, Güney'de küçük bir bölge İtalyan işgal bölgesi olarak kalmıştır. Bunun dışındaki bölgede Mareşal Philippe Pétain'in başkanlığında, başkenti Vichy olan, Almanya'nın kontrolünde bir kukla devlet kurulmuştur. Bu dönemde İngiltere'nin desteği ile Londra'da General De Gaulle liderliğinde Özgür Fransa devleti de kurulmuştur. Vichy Fransa'sı, Normandiya çıkarmasından sonra Müttefikler tarafından Fransa'nın geri alınmasının tamamlanmasına (Eylül 1944) kadar varlığını devam ettirecek, yıkılan bu devlet yerine De Gaulle başkanlığında geçici bir devlet kurulacaktır.

²⁹⁵⁵ R.A.C.Parker, **II.Dünya Savaşı**, (Çev. Müfit Günay), 2.Baskı, Dost Kitabevi yay., Ankara, 2009, s.50.

²⁹⁵⁶ “L'Esercito del Reich Marcia Oltre La Frontiera”, **Il Giornale d'Italia**, 11 Mayıs 1940. “Truppe Tedesche”, **Il Popolo d'Italia**, 11 Mayıs 1940. “I Tedeschi Avanzano in Olanda e nel Belgio”, **Il Giornale d'Italia**, 12 Mayıs 1940.

²⁹⁵⁷ “İtalya'da Alaka ve Endişe”, **Akşam**, 11 Mayıs 1940.

Almanya tarafından İtalyan Hükûmeti'ne bu yeni gelişme hakkında önceden haber verilmediği, işgal başladıktan sonra Alman büyükelçisi tarafından durumun Kont Ciano'ya bildirilmiş olduğu haberleri verilmektedir. İtalyan Hükûmeti ile doğrudan ilişkisi olan zevatın bile, Almanların saldırı haberini alınca hayretlerini gizleyemedikleri belirtilmektedir. Almanya'nın Belçika ve Hollanda'ya taarruzu İtalya'da bazı kesimler tarafından nefretle karşılanmaktadır. İtalyan Krallığının veliahdı Savoia Prensi II. Umberto²⁹⁵⁸,²⁹⁵⁹ nun karısının Belçika Kralı'nın kız kardeşi olması bu tepkileri etkilemektedir.²⁹⁵⁹

Bu dönemde İtalya'da Müttefik devletler aleyhine yayın ve gösteriler giderek artmakta ve şiddetlenmektedir. 14 Mayıs akşamı Roma'da toplanan 5.000 üniversite öğrencisi toplu halde sokaklarda marşlar söyleyerek dolaştıktan ve İngiliz ve Fransız bayrağı sarılı tabutları bütün Roma sokaklarında gezdirdikten sonra bu bayrakları İngiliz ve Fransız büyükelçiliklerinin önünde yakmışlardı. Aynı akşam, Roma'da binlerce siyah gömlekli tezahüratlar yaparak Venedik Sarayı'nın önünde toplanmışlar ve balkona çıkan Mussolini'yi alkışlamışlardı.²⁹⁶⁰ Alman Büyükelçiliği önünde toplanan kalabalık ise Almanya lehine tezahüratta bulunmaktadır. Diğer yandan, İngiliz ve ABD büyükelçileri vatandaşlarının İtalya'yı terk etmesi talimatı vermişlerdi. Bu dönemde savaş karşıtı mesajlar vermekte olan Papalığın resmî gazetesi "*L'Osservatore Romano*" gazetesi bile siyah gömleklilerin müdahaleleri ile sattırılmamaktadır.²⁹⁶¹

İtalya Bahriye Müsteşarı²⁹⁶² Amiral Domenico Cavagnari²⁹⁶³, 11 Mayıs 1940 tarihinde Bahriye bütçesinin kabulü esnasında İtalyan Senatosu'nda yaptığı konuşmada; İngiltere ve Fransa'nın savaş durumunda bulundukları Almanya'ya karşı uygulamakta oldukları deniz ablukasında uluslararası hukuka uymadıklarını, Akdeniz devletlerinin ve özellikle İtalya'nın ticaretinin bundan olumsuz olarak etkilenmekte olduğunu, 35 bin tonluk iki savaş gemisinin İtalyan donanmasına katılmasının bir çok noktadan öneme haiz olduğunu, İtalyan donanmasının görevini yerine getirmek üzere hazır bir durumda beklediğini ifade etmektedir. Amiral Cavagnari'nin bu konuşması Senato'da büyük alkış ve tezahüratlarla karşılanmış,

²⁹⁵⁸ **Umberto Nicola Tommaso Giovanni Maria (1904-1983)** : III. Vittorio Emanuele'nin oğlu ve son İtalya kralıdır. Umberto, 9 Mayıs-12 Haziran 1946 tarihleri arasında 33 gün süreli olarak krallık yapacaktır. 2 Haziran 1946 tarihinde yapılan referandum sonucunda İtalya'da krallık kaldırılmıştır.

²⁹⁵⁹ "İtalya'dan Karışık Sesler", **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1940. "Milyonlarca İtalyan Son Tecavüzü Nefretle Karşıladı", **Ulus**, 12 Mayıs 1940.

²⁹⁶⁰ İtalya'da Dün de Harp Lehinde Nümayiş Yapıldı", **Tan**, 14 Mayıs 1940. "İtalya'da Dünkü Nümayişler", **Akşam**, 15 Mayıs 1940.

²⁹⁶¹ "İtalya'da İngiltere Aleyhine Yeni Mühim Hadiseler Oldu", **Yeni Asır**, 14 Mayıs 1940. "İtalya'daki İngilizler", **Yeni Sabah**, 15 Mayıs 1940. "Abloka Aleyhine Nümayişler", **Yeni Asır**, 17 Mayıs 1940.

²⁹⁶² Bu dönemde uygulanan İtalyan askeri siteminde bahriye müsteşarı deniz kuvvetleri komutanıdır. Aynı şekilde hava müsteşarı hava kuvvetleri komutanı olarak değerlendirilmelidir.

²⁹⁶³ **Domenico Cavagnari** (1876-1966): 1934-1940 yılları arasında İtalyan deniz kuvvetleri komutanıdır.

konuşmayı dinleyen Mussolini tarafından da hararetle alkışlanmıştır.²⁹⁶⁴ Reuters Ajansına göre, Mussolini 11 Mayıs 1940 tarihinde Genelkurmay Başkanı ile yaptığı görüşme sonucunda, 4 sınıf ihtiyat askerini silah altına almaya karar vermiş bulunmaktadır. Dört sınıf askerin yaklaşık olarak bir milyon askere tekabül edeceği tahmin edilmektedir. İtalyan gazetelerinde Müttefikler aleyhine yayınlar yapılmaya devam edilmektedir. . Ciano ailesinin gazetesi olan Il Telegrafo gazetesinin baş yazarı Giovanni Ansaldo, 12 Mayıs 1940 tarihinde yaptığı konuşmada şöyle söylemektedir: “*Büyük ve kuvvetli müttefikimiz bu harpten galip çıkacaktır. Duce’nin etrafında toplanmalı onun dediklerini yapmalıyız. İmparatorluğun banisine itaat yalnız bir görev değil aynı zamanda bir borçtur.*” La Voce d’Italia gazetesinde yayımlanan bir makalede ise Almanların Hollanda ve Belçika’ya karşı harekete geçmekte haklı olduğunu kaydedilerek Almanya’nın bir taarruz değil müdafaa savaşı yaptığı ifade edilmektedir.²⁹⁶⁵

Virginio Gayda tarafından Il Giornale d’Italia gazetesinde 12 Mayıs’ta yayımlanan makalede; Müttefiklerin ablukasının İtalya’nın hükümrancılık haklarının ihlal edilmesi anlamına geldiği, bu ablukanın yalnız Almanya’ya mal gitmemesini sağlamak olmadığı, İtalya’yı daha geniş siyasi ve ekonomik maksatlar için kullanmak istedikleri ileri sürülmektedir.²⁹⁶⁶ Il Popolo d’Italia gazetesinde 12 Mayıs 1940 tarihinde yayımlanan yorumda; Müttefiklerin Norveç mağlubiyetinden sonra Hollanda ve Belçika’ya baskı uygulamakta olduklarını, bir hayat memet meselesinde iki muhasımdan hiçbirine ait olmayan fakat mücadelenin sonucunu tayin edebilecek bir silah ortada bulunursa bu silahın hakiki sahibi istemese dahi, iki muhasımdan birisinin bu silahı ötekinin elinden almaya çalışmasının doğal bir şey olduğunu belirtilmektedir.²⁹⁶⁷

Bu dönemde Türk kamuoyunda bu gelişmeler karşısında İtalya’nın Akdeniz ve Balkanlarda nasıl bir tutum alacağı merakla ve endişeyle izlenmektedir. Tarafsız kalmanın bu felaketten uzak kalmak için yeterli olmadığına tecrübelerden iyice anlaşıldığı, İtalya’nın tarafsız olmadığı, Faşist iktidarı elinde tutan devlet adamlarının savaşa uygun şekilde dahil olmak için fırsat gözetlemekte oldukları, savaşa hazır olmak için kendi gücüne ve silahına dayanmanın önemine vurgu yapan yazılar dikkat çekmektedir.

²⁹⁶⁴ “La Flotta é in Piena Efficienza”, **La Stampa**, 12 Mayıs 1940, s.2. “İtalya Bahriye Müsteşarının Nutku”, **Akşam**, 12 Mayıs 1940.

²⁹⁶⁵ “İtalya, 4 Sınıf İhtiyatı Davet Ediyor”, **Akşam**, 13 Mayıs 1940.

²⁹⁶⁶ Virginio Gayda, “La Maniera Forte”, **Il Giornale d’Italia**, 12 Mayıs 1940.

²⁹⁶⁷ **Il Popolo d’Italia**, 12 Mayıs 1940.

Nadir Nadi, adım adım ve aşamalar halinde ilerletilen taarruz ve işgal siyasetinin zalim uygulamaları önünde biraz da korku ifadesi olan tarafsızlığın “*bir facia ve hatta iğrenç bir komedi haline*” gelmiş olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁶⁸ Zekeriya Sertel, Tan gazetesinde yayımlanan makalesinde bu savaşın bütün dünyaya sirayet edeceğini, İtalya’nın da yakında savaşa dahil olacağını ifade etmektedir.²⁹⁶⁹ Hakkı Ocakoğlu, Yeni Asır gazetesindeki makalesinde, herkesin şu soruyu sorduğunu ifade etmektedir: “*İtalya harbe girecektir, fakat ne zaman?*” Bütün akıl ve mantık yoluyla yürütülen mütalaalarda İtalya’nın hayati menfaatlerinin onu savaştan uzak durmasını gerektirdiğini göstermekte olmasına rağmen İtalya’nın şuursuzluk hareketine iştirak etmesi ihtimalinin bulunduğunu ifade eden Ocakoğlu, İtalya’nın sıcak çatışmaya dahil olması halinde savaşın dünyaya yayılma eğilimine gireceğini ve bunun sorumlusunun İtalya olacağını belirtmektedir.²⁹⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, Balkanlara yapılacak bir taarruz mihverinde Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği arasında bir anlaşma yapılmış olduğu şeklindeki söylentileri konu ederek; Balkanlıların kuvvetlerini küçük görenlerin bunun acısını çekeceklerini, bugün Avrupa’da küçük ve tarafsız memleketlerin ruh halinin sekiz ay önceki durumdan oldukça farklı olduğunu ifade etmektedir. Yalçın, Mihver devletlerinin taahhütlerine inanmanın gafletlerin en büyüğü olduğunun tecrübe ile sabit olduğunu belirterek; “*siyaset ve askerlik sahasının bu gaflete kurban etmiş milletlerin kanlı cesetleriyle dolu*” olduğunu kaydetmektedir.²⁹⁷¹

4.3.9. İtalya’nın İngiltere ve Fransa’ya Savaş İlan Ederek İkinci Dünya Savaşı’na Girmesi

Almanya’nın batı taarruzu ve sonrasında arka arkaya gelen başarıları karşısında Mussolini de kısa sürecek bir savaşla İtalya’nın kolay bir zafer kazanabileceğini ve bu durumdan oldukça kazançlı çıkabileceğini değerlendirmektedir. Mussolini 13 Mayıs 1940 tarihinde Kont Ciano’ya; Müttefiklerin zaferi birkaç ay önce kaçırdıklarını, bugün ise Müttefiklerin savaşı kaybettiği kanısında olduğunu söylemekte, İtalya’nın kaybedecek zamanı olmadığını, bir ay içinde İngiltere ve Fransa’ya karşı savaşa girmek üzere kesin olarak kararını verdiğini, Yugoslavya’ya taarruz fikrinden vazgeçtiğini ifade etmektedir. Kont Ciano hatıratında, savaşa girme konusunda Mussolini’nin artık kesin kararını vermiş olduğunu, bu

²⁹⁶⁸ Nadir Nadi, “Varan Altı, Yedi, Sekiz”, **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1940.

²⁹⁶⁹ Zekeriya Sertel, “Herkesin Sorduğu Sualler”, **Tan**, 12 Mayıs 1940.

²⁹⁷⁰ Hakkı Ocakoğlu, “İtalya’nın Müdahalesi”, **Yeni Asır**, 15 Mayıs 1940.

²⁹⁷¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Bir Yağma Projesi”, **Yeni Sabah**, 11 Mayıs 1940.

kararın değişmeyeceğini, kendisinin de ilk defa bunu sessizce karşıladığını ifade etmektedir.²⁹⁷²

Kont Ciano, 19 Mayıs 1940 tarihinde Mussolini'nin talimatı doğrultusunda Milano'da yaptığı açıklamada; İtalya'nın Avrupa hayatı dışında kalması ihtimalinin bulunmadığını, İtalyan milletin ifasına davet edileceği görevleri başarmak üzere hazırlandığını ve bunu yapmaya hazır olduğunu açıklamakta, bu görevin ne olduğunu herkesin gayet iyi bildiğini belirtmektedir.²⁹⁷³

Hitler, 25 Mayıs 1940 tarihinde Mussolini'ye bir mektup göndererek savaşın gelişmeleri hakkında bilgi vermekte, İngiliz-Fransız-Belçika-Hollanda kuvvetlerinin savaş gücünün %60'nı kaybetmiş olduklarını, Almanların hava hakimiyetine sahip olduklarını, 60 Fransız tümeni karşısında 146 Alman tümeni olduğunu, zaferin yakın olduğunu bildirmektedir.²⁹⁷⁴ İtalyan Büyükelçi Dino Alfieri tarafından 23 Mayıs 1940 tarihinde Berlin'de Göring ile yaptığı görüşme hakkında Kont Ciano'ya gönderilen tutanakta belirtilen hususlar Mussolini üzerinde oldukça büyük bir etki yaratacaktır. Alfieri, Göring tarafından kendisine Alman ordusunun Dunkerque'i İngiliz, Fransız, Belçika ordusundan temizledikten sonra tüm gücü ile Paris istikametinde hareket edeceğini belirttiğini ve İtalya'nın ne zaman savaşa gireceğinin sorulduğunu aktarmaktadır.²⁹⁷⁵ Kont Ciano hatıratında; Alfieri'nin raporundan sonra Mussolini'nin haziran ayının ikinci yarısında savaşa gireceğini bildirmek üzere Hitler'e bir mektup göndermeye karar vermiş olduğunu kaydetmektedir.²⁹⁷⁶ Bu arada Hollanda'dan sonra 28 Mayıs 1940 tarihinde Belçika'nın da teslim olması ve savaş dışı kalması ve Müttefikler için zor zamanların başlamasıyla birlikte Mussolini'nin savaşa girmek konusunda kesin kararını vermiş olduğu görülmektedir.

Fransa savaşındaki gelişmelere paralel olarak İtalya'nın savaşa dahil olacağına dair emareler çoğaldıkça İtalya'nın savaşa girmesini engellemek için Mussolini nezdinde girişimler de artmaktadır. Churchill hatıratında, 16 Mayıs 1940 tarihinde Mussolini'ye bir mektup göndererek; Latin ve Hristiyan medeniyetinin müşterek varisleri olan İngiltere ve İtalya'nın birbirlerine karşı tehlikeli bir mücadeleye atılmaması gerektiğini, savaşa girme kararını vermeden önce bu durumu düşünmesini, İngiltere'nin hiçbir zaman İtalya'ya ilk savaş ilan eden taraf olmayacağını bildirdiğini kaydetmektedir. Mussolini bu mektuba 18

²⁹⁷² **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.249.

²⁹⁷³ "Kont Ciano, İfasına Çağrılacağımız Vazifeyi Başaracağız Diyor", **Tan**, 20 Mayıs 1940.

²⁹⁷⁴ **DDI, 9/IV**, Belge.584, 25 Mayıs 1940, s.457-460.

²⁹⁷⁵ **DDI, 9/IV**, Belge.553, 23 Mayıs 1940, s.428-434.

²⁹⁷⁶ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.254-255.

Mayıs 1940 tarihinde oldukça sert bir üslupla kaleme alınmış olan bir mektup ile karşılık vermekte; İtalya'nın “*Afrika güneşi altında küçük bir toprak parçasını*” elde etmeye çalışırken İngiltere'nin menfaatlerine zarar vermediği halde, Habeşistan krizi esnasında İtalya'ya karşı tutum aldığından dolayı İngiltere'yi suçlamaktadır. Mussolini ayrıca İtalya'nın kendi denizinde hakiki bir esaret altında bulunduğunu ve Roma-Berlin Mihveri'nin devam edeceğini belirtmektedir. Churchill, bu mektubu alınca Mussolini'nin kendisi açısından en uygun bir anda savaşa gireceğini anladığını ifade etmektedir.²⁹⁷⁷

ABD Başkanı Roosevelt, savaşın yayılmasını engellemek maksadıyla önce 1 Mayıs 1940 tarihinde Mussolini'ye bir mektup göndermiş ve Avrupa'daki siyasal anlaşmazlıkların çözümü için arabuluculuk yapmasını istemiştir. Mussolini tarafından ABD'nin Roma Büyükelçisi Philipps'e; Roosevelt'in jestini takdir etmekte olduğu ancak Avrupa'daki anlaşmazlıkları yatıştırmak için koşulların uygun olmadığı cevabı verilmektedir.²⁹⁷⁸ Bundan sonra Roosevelt tarafından 15 Mayıs 1940 tarihinde Mussolini'ye bir mektup daha gönderilmiş ve savaş dışında kalması tavsiye edilmiştir.²⁹⁷⁹ Winston Churchill hatıratında, Müttefik kuvvetlerinin Almanlar karşısında oldukça zor durumlarda bulundukları bu dönemde “*Mussolini'nin tarafsızlığını satın alabilmek*” için neler yapılabileceği hususunda Fransa Başbakanı ile görüşmelerde bulunduklarını kaydetmektedir. Churchill, daha önce Fransa Hükûmeti'nin arzusu üzerine 25 Mayıs 1940 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt nezdinde İtalya'nın savaşa girmesinin engellenmesi için müşterek bir girişimde bulunduklarını, bunun için gerekirse İtalya'nın Akdeniz'deki makul arazi taleplerinin tatmin edilebileceğini bildirdiklerini belirtmektedir.²⁹⁸⁰ 27 Mayıs 1940 tarihinde ABD'nin Roma Büyükelçisi Philips, Mussolini'ye Roosevelt'den yeni bir mektup getirmiştir. Mussolini tarafından kabul edilmeyen büyükelçi ile Kont Ciano arasında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Roosevelt bu mektubunda bütün sorumluluğu kendi üzerine alarak İtalya ile Müttefikler arasında arabuluculuk yapmak istediğini bildirmektedir. Bu talebe ilişkin olarak Mussolini'nin talimatını alan Kont Ciano tarafından ABD büyükelçisine verilen cevapta; İtalya'nın tatmin edilmesi gereken millî hedeflerinin olduğu ancak Almanya ile bir ittifak içinde bulunan İtalya'nın bu konuda müzakerelere girmek niyetinde olmadığı, “*İtalya'nın yargıda bulunma ve eylemlerini özgürce belirleme hakkını devam ettirmek*” niyetinde olduğu, bu tip girişimler

²⁹⁷⁷ Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, C.III, s.144-146.

²⁹⁷⁸ “Mussolini Roosevelt'in Teklifini Reddetmiş”, *Tan*, 10 Mayıs 1940.

²⁹⁷⁹ “Roosevelt Mussolini'ye Yeni Bir Sulh Mesajı Gönderdi”, *Akşam*, 16 Mayıs 1940. “Roosevelt Mussolini'ye Harp Harici Kalmasını Tavsiye Etti”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1940.

²⁹⁸⁰ Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, C.III, s.147.

için geç kalındığı ifade edilmektedir.²⁹⁸¹ Kont Ciano hatıratında büyükelçiye, kayıt dışı olarak; Mussolini'nin sorunları savaş yoluyla çözmek istediğini, bundan sonra istediklerinin iki katı da verilse bundan vazgeçmeyeceğini söylediğini kaydetmektedir.²⁹⁸²

30 Mayıs 1940 tarihinde ABD Büyükelçisi Philips, Mussolini'ye Roosevelt'den yeniden bir mesaj getirmiştir. Büyükelçi tarafından sözlü olarak iletilen bu mesajda; Roosevelt Mussolini'yi ikaz etmekte, İtalya'nın savaşa girmesi durumunda ABD'nin silahlanmasını artıracak ve Avrupa'ya savaş araç ve gereçleri ve hammadde yardımını misliyle çoğaltacağını belirtmektedir.²⁹⁸³ Bu mektuba Mussolini tarafından verilen cevap 1 Haziran'da Kont Ciano tarafından ABD büyükelçisine sözlü olarak iletilmektedir. Bu cevapta; İtalya'nın savaşa girmek konusundaki kararını vermiş bulunduğu, Mussolini'nin ABD'nin Akdeniz ile ilgisi konusundaki görüşlerine katılmadığı ifade edilmekte, "*İtalya'nın Karayip Denizi'ndeki menfaati kadar ABD'nin de Akdeniz'de menfaati olabileceği*" belirtilmektedir.²⁹⁸⁴

Churchill hatıratında, Fransa Başbakanı Reynaud tarafından 26 Mayıs 1940 tarihinde yaptıkları görüşmede; İtalya ile uzlaşabilmek için Tunus, Cebelitarık ve Süveyş Kanalı konusunda tavizler verilmesinden yana görüş belirtildiğini kaydetmektedir. İngiliz Hükûmeti tarafından bu tekliflere ilişkin yapılan incelemede; Hollanda'dan sonra Belçika'nın da teslim olmasıyla askerî durum Müttefiklerin aleyhine gelişmekte olduğundan bu tavizlerin Hitler'in zafer sarhoşluğu içinde olması ve Mussolini'nin bu tavizleri her durumda alabileceğini değerlendirerek dikkate almayacağı düşünülerek olumsuz cevap verildiğini kaydetmektedir.²⁹⁸⁵ İngilizlerden olumsuz görüş almasına rağmen, bundan sonra Fransa tarafından doğrudan Mussolini'ye birtakım arazi fedakarlıkları içeren yeni bir teklif yapılacaktır ancak bu teklife Mussolini tarafından cevap dahi verilmeyecektir.²⁹⁸⁶

26 Mayıs 1940'ta İtalya'nın askerî ve ekonomik bakımdan hazırlıksızlığından bahseden ve "*savaşa girmenin bir intihar*" olacağını belirten Mareşal Badoglio'ya Mussolini,

²⁹⁸¹ DDI, 9/IV, Belge.609, 27 Mayıs 1940, s.475-476. FRUS Diplomatic Papers,1940, General and Europe, Vol.II, Belge.828, s.712-713.

²⁹⁸² Cianos Diary,1939-1943, s.255.

²⁹⁸³ FRUS Diplomatic Papers,1940, General and Europe, Vol.II, Belge.829, s.713-714. Cianos Diary,1939-1943, s.257-258.

²⁹⁸⁴ Cianos Diary,1939-1943, s.258-259. FRUS Diplomatic Papers,1940, General and Europe, Vol.II, Belge.831, s.715.

²⁹⁸⁵ Çörçil Anlatıyor, C.III, s.147-151.

²⁹⁸⁶ FRUS Diplomatic Papers,1940, General and Europe, Vol.II, Belge.834, s.716.

şu yanıtı vermektedir: “Sizi temin ederim, her şey Eylül’de sona erecek ve savaşan taraf olarak barış masasına oturabilmek için, birkaç bin ölü gerek bana...”²⁹⁸⁷

29 Mayıs 1940 tarihinde Palazzo Venezia’da Mussolini’nin başkanlığında, Genelkurmay Başkanı Pietro Badoglio, Kara Kuvvetleri Komutanı Mareşal Graziani, Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Cavagnari ve Hava Kuvvetleri Komutanı General Pricolo’nun katıldığı bir toplantı yapılmıştır. İtalyan Silahlı Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı’nın da kurulduğu bu toplantıda Mussolini, 31 Mart 1940 tarihinde İtalya Kralı III.Vittorio Emanuele’ye arz ettiği ve kral tarafından “*geometrik bir mantık*” ile hazırlanmış bir belge olarak nitelendirilen memorandumunda; İtalya’nın savaş dışı kalamayacağını ancak Müttefiklerle veya Almanya ile de bu savaşı yapamayacağını belirttiğini ifade etmektedir. Bu plana göre İngiltere ve Fransa ile çatışma planlanmakta, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye “*tarafsız*” olarak nitelendirilmektedir. Mussolini, Hollanda ve Belçika’nın teslim olması ve Fransa’da son zamanlarda meydana gelen gelişmeler sonucunda, 5 Haziran 1940 tarihinden itibaren İtalya’nın savaşa girmesinin uygun olacağını düşündüğünü, mevcut koşullarda daha fazla gecikmenin İtalya’nın aleyhine sonuçlara sebep olabileceğini açıklamaktadır. Mussolini stratejik savaş planı olarak kara kuvvetlerinin savunmada kalacağını, İtalya’nın deniz ve hava kuvvetlerinin Akdeniz’de İngiltere’ye karşı hareket edeceğini belirtmektedir.²⁹⁸⁸ Wiskemann, 29 Mayıs toplantısı ile ilgili önemli bir değerlendirmede bulunmakta; böylesine kritik bir karar almakta olan Mussolini’nin, Büyük Faşist Konseyi toplamamış olmasına dikkat çekmekte, diğer yandan 29 Mayıs toplantısında Mussolini’nin kararlarını dinleyen Genelkurmay Başkanı Pietro Badoglio dahil olmak üzere hiçbir generalin bunlara itiraz etmemiş olduğunu, bu kararları bilen Kralın ise sadece surat asmakla yetindiğini vurgulamaktadır. Wiskemann, bütün bunlar dikkate alındığında İtalya’yı savaşa sadece bir kişinin kararının götürmüş olduğunu söylemenin pek de mümkün olmadığını savunmaktadır.²⁹⁸⁹

Kont Ciano hatıratında, 29 Mayıs 1940 tarihinde Favagrossa tarafından, harbin en fazla 2-3 ay içinde sonuçlandırılması gerektiğini, daha uzun sürmesi halinde İtalyan savaş ekonomisinin hammadde yokluğu sebebiyle bunu destekleyemeyeceğini, harbin arifesinde ellerinde ancak 100 ton nikel kalmış olduğunu söylediğini kaydetmektedir.²⁹⁹⁰

²⁹⁸⁷ Gaetano Salvemini, “Pietro Badoglio's Role In The Second World War”, **The Journal of Modern History**, Vol. 21, No. 4 (Aralık 1949), ss. 326-332. Dinç, **a.g.e**, s.77.

²⁹⁸⁸ **DDI**, 9/IV, Belge.642, 29 Mayıs 1940, s.495-497.

²⁹⁸⁹ Wiskemann, **a.g.e**, s.213.

²⁹⁹⁰ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.257.

Mussolini 30 Mayıs 1940 tarihinde Hitler'e gönderdiği mektubunda; 5 Haziran 1940 tarihi itibarıyla savaşa girme kararı aldığını bildirmekte, bu tarihin Hitler tarafından onaylanmasını istemektedir. Mussolini, ayrıca İtalyan deniz ve hava kuvvetlerinin halihazırda alarm halinde olduğunu, İtalya'nın Libya'da 220.000, Arnavutluk'ta 100.000, İtalyan Doğu Afrika'sında yerli askerler dahil olmak üzere 350.000 kişilik bir güce sahip olduğunu, İtalya'nın 70 tümen asker daha çıkarabilecek kapasiteye sahip olduğunu ifade etmektedir. Mussolini, çatışma alanlarının Balkanlar ve Tuna havzasına genişletmemek gerektiğini de eklemektedir.²⁹⁹¹ Kont Ciano, 30 Mayıs 1940 tarihli notlarında savaşa giriş kararının verildiğini, Mussolini'nin Hitler'e göndermiş olduğu bu mektubu kendisine verdiğini kaydetmekte ve eklemektedir: “Ok yaydan çıktı!”²⁹⁹²

Bu sırada Paris'te İngiliz-Fransız görüşmeleri yapılmakta olup ele alınan konulardan birisi de İtalya'nın savaşa girmesi durumunda uygulanacak hareket tarzlarıdır. Churchill, bu görüşme esnasında İtalya'nın savaşa girmesi durumunda İngiltere'nin şiddetli bir şekilde hücumu geçeceğini, İtalyan halkının genel olarak savaşa karşı olduğunu, savaşın külfetli ve zahmetli bir şey olduğunun İtalyanlara göstermek gerektiğini, bunun için Kuzeybatı İtalya'daki sanayi tesisleri ile Milano, Torino ve Cenova şehirlerine hava taarruzları yapılacağını ifade etmektedir. Bu konuda ayrıca Fransızlar tarafından, İtalya'nın batı sahillerinde Napoli'ye kadar olan bölgedeki petrol depolama tesislerinin havadan ve denizden bombardıman edilmesi için planlama yapılmış olduğunu da kaydetmektedir.²⁹⁹³

Alman Büyükelçi Mackensen, 1 Haziran 1940 tarihinde Hitler'in cevabi mektubunu Mussolini'ye getirmektedir. Hitler İtalya'nın savaş ilanının birkaç gün ertelenmesini istemektedir. Bunun nedeni Fransız hava meydanlarında Almanya'ya göre konuşlandırılmış olan Fransız hava kuvvetleri uçaklarının İtalya'nın savaşa girmesiyle dağılacağı ve yeniden tertiplenmek durumunda kalacağı, bu durumda Alman hava kuvvetleri tarafından meydanlarından kalkmadan yerde vurulmalarının zorlaşacağı şeklindedir. Mussolini'nin bu teklifi kabul etmesi neticesinde İtalya'nın savaşa girme tarihi, Hitler ile mutabakata varılarak 11 Haziran 1940 olarak tespit edilmiştir.²⁹⁹⁴ Mussolini bu kararın Kral tarafından da uygun bulunduğunu ifade etmektedir. Kont Ciano 11 Haziran gününün Kral tarafından kabul edilmesinin nedeninin Kral'ın doğum gününün ayın 11.gününe rastlamasından ve askerlik

²⁹⁹¹ DDI, 9/IV, Belge.646, 30 Mayıs 1940, s.500. DGFP, Seri D, Cilt IX, (1 Eylül 1940-31 Ocak 1941), Belge.356, 30 Mayıs 1940, HMSO, Londra, 1961, s.343-350.

²⁹⁹² Ciano's Diary, 1939-1943, s.257.

²⁹⁹³ Churchill, Çörcil Anlatıyor, C.III, s.134.

²⁹⁹⁴ Hitler'in son anda İtalya'nın bu kararı değiştirmesi ve savaşa giriş tarihinin 12 Haziran 1940 yapılması teklifi Mussolini tarafından kabul edilmeyecektir.

numarasının 1.111 olmasından ileri geldiğini belirtmektedir.²⁹⁹⁵ Mareşal Badoglio, 1 Haziran 1940 tarihinde Mussolini ile yapmış olduğu görüşmede sunduğu raporunda; İtalya'nın Alpelerde asker bulundurmak suretiyle yaklaşık 1 milyon Fransız askerini bu cephede tutarak amacına ulaştığını, Fransız savunmasının yakında yarılacağını ve 6-7 hafta içinde Fransa'nın çökmüş olacağını belirtmektedir. Badoglio, İtalya'nın savaşa girmek için acele etmemesi gerektiğini, “*kargalar gibi davranmaya*” gerek olmadığını de eklemektedir.²⁹⁹⁶

Mussolini, 2 Haziran 1940 tarihinde Hitler'e gönderdiği mesajında; 10 Haziran 1940 tarihinde yapacağı konuşma ile savaş ilanı yapacağını ve İtalya'nın 11 Haziran 1940 tarihinden itibaren Almanya'nın yanında savaşa dahil olacağını bildirmektedir. Mussolini yapacağı konuşmada özellikle Tuna ve Balkanlardan da bahsedeceğini, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan konusunu vurgulayacağını da kaydetmektedir.²⁹⁹⁷

Mussolini, 4 Haziran 1940 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu'nda “*bu, barış zamanındaki son toplantımızdır*” demektedir. Mussolini'nin Almanya'da Hitler'in sahip olduğu gibi tüm kuvvetlere komuta eden Harp Yüksek Komutanı olmak istemesi anayasa gereği İtalyan Silahlı Kuvvetleri başkomutanı olan Kral ile Mussolini arasında bir yetki krizine yol açacaktır. Kral, başkomutanlığı kendi uhdesinde muhafaza etmekte, Mussolini'ye harbin sadece siyasi ve askerî idaresini yürüteceğini bildirmektedir. Bu durum Mussolini'yi oldukça fazla üzmektedir.²⁹⁹⁸ Kral tarafından 11 Haziran 1940 tarihinde yayımlanan bir kararname ile Mussolini'nin bütün cephelerde harekât yapan birliklerin başkomutanı olarak görevlendirilmesiyle sorun çözülecektir.²⁹⁹⁹ Böylece Kral, silahlı kuvvetler başkomutanlığı makamından vazgeçmeden, Mussolini'yi cari olarak devam eden cephelerin başkomutanı olarak atamış oluyor ancak İtalyan Silahlı Kuvvetleri'nin emir-komuta sistemi Mussolini'nin de devreye girmesiyle biraz daha karmaşık bir hale gelmiş oluyordu. Bu şekilde kara, deniz ve hava kuvvetlerinin kombineli bir şekilde harekât yapmasını gerektiren bir büyük savaşa giren İtalyan Silahlı Kuvvetleri'nde, üç kuvvetin müşterek harekâtını koordine ve idare etmesi gereken genelkurmay başkanlığını devre dışı bırakan garip bir komuta sistemi kuruluyordu. Emilio Farpella, bu sistemde kuvvet komutanlarının zaman zaman genelkurmay başkanının haberi olmadan Mussolini ile direkt temasta bulunduklarını ve birtakım kararların alındığını,

²⁹⁹⁵ Ciano's Diary, 1939-1943, s.260. Corvaja, a.g.e, s.140.

²⁹⁹⁶ DDI, 9/IV, Belge.694, 1 Haziran 1940, s.536.

²⁹⁹⁷ DDI, 9/IV, Belge.706, 2 Haziran 1940, s.541-542.

²⁹⁹⁸ Ciano's Diary, 1939-1943, s.261.

²⁹⁹⁹ “Il Re e Imperatore Affida a Duce”, Il Giornale d'Italia, 12 Haziran 1940.

bu durumun karışıklıklara sebep olduğunu belirtmekte ve bu durumu şöyle tasvir etmektedir:
“...bundan daha fena bir başkomutanlık teşkilatı tasavvur etmek mümkün değildi.”³⁰⁰⁰

Bu sırada İtalyan Hükûmeti savaş tedbirlerini açıklamakta; Adriyatik Denizi, Tiren Denizi, Arnavutluk ve diğer müstemlekelerdeki kıyıları tehlikeli bölge ilan ederek, gemilerin bu kıyılara 12 milden daha fazla yaklaşmamaları ve kılavuz alarak limanlara gelmeleri konusunda bildiri yayımlamaktadır. Diğer yandan İtalya’da geceleri karartma tedbirleri de başlatılmış bulunmaktadır.³⁰⁰¹

Bu sırada İtalyan basınında Almanların askerî başarıları büyük puntolarla manşetlerden verilmektedir. Il Giornale d’Italia gazetesinde 4.000 Alman ve İngiliz uçağının dramatik bir son için Manş Denizi üzerinde karşı karşıya geldiklerini, İngiliz kuvvetlerin bütün ağırlıklarını bırakarak Dunkerque’den İngiltere’ye çekilmekte olduklarını haberleştirmektedir.³⁰⁰² Il Giornale d’Italia gazetesinde, İngiliz kuvvetleri çekildikten sonra savaşın Fransa topraklarındaki gelişmeleri hakkında verilen haberde; Alman kuvvetlerinin Fransa topraklarında 200 km cephe üzerinde hızla ilerlemekte oldukları, Dunkerque’in temizlendiği, Alman ordusunun Manş denizine ulaştığı, Almanlar tarafından 1.200.000 Müttefik askerinin esir alındığı, Müttefiklere ait 3.400 uçağın imha edildiği, 25 savaş gemisinin batırıldığı, 56 savaş gemisinin ise yaralı olarak savaş dışında bırakıldığı haberi yer almaktadır.³⁰⁰³ La Stampa gazetesinde, Fransızların geri çekilmekte oldukları, 2.000 Alman tankının Fransa topraklarında ilerlediği bildirilmektedir.³⁰⁰⁴ Il Popolo d’Italia, İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Almanlara 330.000 esir verdiğini, Dunkerque’den çekilmelerinin hatalarla dolu olduğunu kaydetmekte, Müttefiklerin büyük kayıplarını haberleştirmektedir.³⁰⁰⁵ Bu arada ABD gazetelerinde İtalya’nın savaşa girmesinin an meselesi olduğu, Almanların 1 milyon asker ve 3.500 tank ile başlatmış oldukları ve halen devam eden son saldırı sonucunda Fransa’nın çökmesi durumunda ABD savunma harcamalarının artırılacağı, Hitler’in bundan sonraki hedefinin İngiltere ve sonrasında Brezilya olacağı yani savaşın Amerika kıtasına sirayet edeceği yorumları yapılmaktadır.³⁰⁰⁶ Bu arada İtalyan Milletvekili Roberto Farinacci,

³⁰⁰⁰ Farpella, **a.g.e.**, s.111-114.

³⁰⁰¹ “İtalya Sahilleri Tehlikeli Mıntıka İlan Edildi”, **Aksam**, 6 Haziran 1940.

³⁰⁰² “Quattro Mila Aeroplani Germanici e Inglesi”, **Il Giornale d’Italia**, 1 Haziran 1940

³⁰⁰³ “La Nuova Offensiva Germanica in Francia”, **Il Giornale d’Italia**, 6 Haziran 1940.

³⁰⁰⁴ “I Francesi Ripiegano”, **La Stampa**, 7 Haziran 1940.

³⁰⁰⁵ “La Ritirata di Dunkerque Operazione Sbagliata”, **Il Popolo d’Italia**, 4 Haziran 1940.

³⁰⁰⁶ “European War Day by Day”, **The Detroit Free Press**, 10 Haziran 1940.

Cremona’da yaptığı konuşmada şöyle söylemektedir: *“Tarih süratle yürüyor. Hak ve adalet yerini bulacaktır. İtalyanlar hazırdirler ancak Duce’nin emrini beklemektedirler.”*³⁰⁰⁷

Mussolini 10 Haziran 1940 tarihinde saat 18.00’de Palazzo Venezia’nın balkonuna çıkarak; Venezia Meydanı’nda ve meydana çıkan sokakları hıncahınç doldurmuş olarak bekleyen ve İtalya’nın her tarafında meydanlarda toplanmış olan İtalyan halkına hoparlörler aracılığı ile hitap eden, sık sık alkışlar ve *“Duce!...Duce!”*, *“Korsika! Tunus! Süveyş! Malta! Cibuti!”*, *“guerra!...guerra’-savaş!...savaş!”* sloganları ile desteklenen tarihi bir konuşma yapmıştır.³⁰⁰⁸ Mussolini bu konuşmada; *“kader saatinin vatanın semalarında çalmakta”* olduğunu, reddedilemez kararlar almanın zamanı geldiğini, İtalya’nın savaştan kaçınmak için elinden geleni yaptığını, vicdanının tamamen müsterih olduğunu, İtalya’nın gelişmesini daima engellemekte olan plütokratik ve gerici batı demokrasilerine karşı savaşa girmiş olduğunu, savaş ilanının İngiliz ve Fransız büyükelçilere halihazırda tebliğ edilmiş olduğunu belirtmektedir. İtalya’nın bugün savaşın bütün tehlike ve fedakârlıklarını karşılamaya hazır olduğunu ifade eden Mussolini, bir milletin taahhütlerini kutsal kabul ederek tarihin kaderini belirleyecek ulvi sınavlardan kaçınması halinde o milletin büyük bir millet olamayacağını kaydetmektedir. İtalya’nın kara sınırlarını çözümledikten başka deniz sınırları meselesini de halletmek üzere silaha sarıldığını ifade eden Mussolini, *“Mare Nostrum’da bizi boğan zincirleri kırmak istiyoruz...45 milyonluk bir milletin okyanuslara bağlantısı olmazsa özgür olamayacaktır...Bu savaş iki yüzyıl arasında ve iki fikir arasında bir mücadeledir”* şeklinde slogan-ifadelerle gelinen noktayı açıklamaktadır. Mussolini, İtalya’ya deniz ve karada sınır komşusu olan; İsviçre, Yugoslavya, Yunanistan, Mısır ve Türkiye’ye seslenerek, İtalya’nın bu ülkelerle bir çatışmaya sürüklenmek niyetinde olmadığına dair sözlerinin not edilmesini istemekte, bunun teyit edilmesinin tamamen bu ülkelere bağlı olduğunu ifade etmektedir. Alplerden Hint Okyanusu’na kadar bütün kalpleri ateşlemekte olan parolanın *“vincere!-kazan!”* olduğunu belirtmekte ve eklemektedir: *“vinceremo!-kazanacağız!”*. Konuşmasının sonunda Mussolini İtalyan halkına şöyle seslenmektedir: *“İtalyan milleti, silahlarınızı kuşanın, azim, cesaret ve değerinizi gösterin!”*³⁰⁰⁹

Mussolini’nin konuşmasından önce 10 Haziran 1940 saat 16.30’da Fransız büyükelçi André François Poncet’i Chigi Sarayı’nda kabul eden Kont Ciano, İtalyan Kralı ve İmparator adına yaptığı bildirimde 11 Haziran 1940 saat 16.45’ten itibaren İtalya’nın Fransa ile savaş

³⁰⁰⁷ “İtalyanlar Duce’nin Emrini Bekliyor”, **Vakit**, 10 Haziran 1940.

³⁰⁰⁸ “Il Duce Ha Parlato”, **La Stampa**, 11 Haziran 1940.

³⁰⁰⁹ “Parla Mussolini”, **Il Popolo d’Italia**, 11 Haziran 1940.

halinde olduğunu tebliğ etmektedir. Bundan sonra Kont Ciano tarafından aynı deklarasyon İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine'e de tebliğ edilecektir.³⁰¹⁰

Kont Ciano hatıratında; Mussolini'nin konuşmasından önce Fransız Büyükelçi Poncet'i kabul ettiğini, Poncet'in heyecanını saklamaya çalıştığını, harp ilanı metnini dinledikten sonra *"bu düşen bir adama kama saplamaktır"* diye cevap verdiğini ve kendisini Almanlar konusunda uyardığını, Ciano'nun üzerindeki havacı subay üniformasına işaret ederek *"kendini koru, ölme"* dediğini belirtmektedir. İngiliz Büyükelçi Percy Loraine tarafından durumun daha soğukkanlı olarak karşılandığını ifade eden Ciano, savaş ilan gözüne kırpmadan sonuna kadar dinlediğini belirtmektedir. Ciano, İtalya'nın savaş ilan etmesine kimsenin şaşırmadığını belirtmekte ve şöyle kaydetmektedir: *"Çok üzgünüm...Macera başlıyor. Tanrı İtalya'ya yardımcı olsun."*³⁰¹¹

Kont Ciano, 10 Haziran akşamı tüm dış temsilciliklere gönderdiği mesaj ile İtalya'nın 11 Haziran 1940 tarihinden itibaren İngiltere ve Fransa ile savaşa halinde olduğunu bildirmektedir.³⁰¹² İtalyan Büyükelçi tarafından İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı savaş ilanına dair nota Ankara'da Türkiye Dışişleri Bakanına da verilmiştir.³⁰¹³

Mussolini'nin savaş ilanı sonrasında Hitler tarafından gönderilen mesajda; bu tarihi kararın kendisini derinden etkilediği, Alman ordusunun yanlarında İtalyan arkadaşlarını görmekten dolayı çok mutlu olduklarını ifade etmektedir.³⁰¹⁴ Benzer şekilde İspanya Devlet Başkanı Franco tarafından da Mussolini'ye kutlama telgrafi gönderilmektedir.³⁰¹⁵ Bu arada kutsal şehir Roma'nın savaş esnasında Fransız ve İngiliz uçakları tarafından bombardıman edilmemesi için İtalyan Hükûmeti tarafından Papa nezdinde girişimlerde bulunmaktadır.³⁰¹⁶

İtalyan basınında ertesi gün çıkan gazetelerde coşkulu manşetler göze çarpmaktadır. Il Popolo d'Italia 11 Haziran tarihli baskısında Mussolini'nin konuşmasına atıf yaparak *"İtalya'nın kader zamanı"* olduğunu belirtmekte ve Mussolini'nin konuşmasının sonundaki şu ifadeyi manşet olarak kullanmaktadır: *"İtalyan halkı silah başına!"*³⁰¹⁷ Gazetenin iç sayfalarında Mussolini'nin konuşması sonrasında Milano'daki coşkulu gösteriler *"vincere!-kazan!"* başlıkları ile duyurulmakta, savaşa katılmak üzere kara gömlekli birliklerine gönüllü

³⁰¹⁰ **FRUS Diplomatic Papers**, 1940, General and Europe, Vol.II, Belge.835, 11 Haziran 1940, s.716-717.

³⁰¹¹ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.264.

³⁰¹² **DDI, 9/IV**, Belge.842, 10 Haziran 1940, s.627. **DDI, 9/IV**, Belge.843, 10 Haziran 1940, s.627-628.

³⁰¹³ **BCA: 30.10.0.0/239.612.14**, 19 Haziran 1940.

³⁰¹⁴ **DDI, 9/IV**, Belge.844, 10 Haziran 1940, s.628.

³⁰¹⁵ **DDI, 9/IV**, Belge.847, 10 Haziran 1940, s.630.

³⁰¹⁶ **DDI, 9/IV**, Belge.6, 11 Haziran 1940, s.5.

³⁰¹⁷ "Popolo Italiano Corri Alle Armi!", **Il Popolo d'Italia**, 11 Haziran 1940.

olarak dahil olmak isteyen Faşistlerin listeleri yayımlanmakta³⁰¹⁸ Kont Ciano'nun, 10 Haziran 1940 tarihinde saat 16.30'da Fransız büyükelçiyi ardından saat 16.45'de İngiliz büyükelçiyi kabul ederek İtalya'nın Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan ettiğini tebliğ etmiş olduğu haberleştirilmektedir.³⁰¹⁹ İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ettiğini duyuran Corriera della Sera, Alp dağlarından Hint Okyanusu'na kadar olan bölgede inanç ve tutkunun sadece tek bir sesi olduğunu, bunun da “Duce” olduğunu kaydetmektedir.³⁰²⁰ Gazzetta di Venezia ise İtalya'nın savaş ilanını “Mussolini'nin tarihi konuşması” manşetiyle duyurmakta, Mussolini'nin “parola: kazan!” sloganını kullanmaktadır.³⁰²¹ Gazetelerde Hitler'in İtalya İmparatoru ve Mussolini'ye çekmiş olduğu kutlama telgrafları yer bulmaktadır.³⁰²² Gazzetta di Venezia'nın baş makalesinde İtalyan halkına hitaben şöyle ifadeler kullanılmaktadır: “Kazanacağız; dün Mussolini'nin söylediği gibi 45 milyon İtalyan, kazanacağız...Savaşı kazanmak için şimdi ve her zaman Faşist militanın sloganı olan ‘credere, obbedire, combattere (inan, itaat et, savaş)’ düsturunu takip edeceğiz.”³⁰²³

İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ederek harbe dahil olması Türk basınında endişe ve ilgi ile takip edilmektedir.³⁰²⁴ Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesindeki makalesinde; Mussolini'nin nutkunda Yunanistan, Mısır ve Yugoslavya'ya teminat vermekte olduğunu, ancak günlerden beri İtalya'da sokaklarda Faşist Parti mensuplarının “Dalmaçya, Korfu, Girit, Süveyş” çılgınlıkları atarak dolaştıklarına ve savaş istediklerine dikkat çekmektedir. Atay, bu durum karşısında Faşist Parti üst makamları ile tabanı arasında bir fikir farklılığına hükmetmenin mümkün olduğunu, bu açıklama ve gösteriler arasındaki tutarsızlığın gerçek sebebini Mussolini'nin birden fazla cephede aynı anda savaşa girmek istememesinde aramak gerektiğini belirtmektedir.³⁰²⁵

İtalya'nın savaşa giriş kararının hemen öncesinde The Times gazetesi Roma muhabiri kaynaklı haberde; Roma'da şehrin duvarlarına İngiltere aleyhine posterler asıldığı, basında İtalya'nın savaşa girmek üzere olduğuna dair haberlerin yoğunlaştığı, İtalyan halkının müttefiklere karşı sonuna kadar devam edecek bir savaşa girmek üzere yönlendirilmekte olduğu bildirilmektedir. İtalyan basınında yer alan yorumlarda İngiliz gazetelerinde İtalya

³⁰¹⁸ “Elenco dei Fascisti”, **Il Popolo d'Italia**, 11 Haziran 1940, s.4.

³⁰¹⁹ “La Dichiarazione di Guerra”, **Il Popolo d'Italia**, 11 Haziran 1940, s.2.

³⁰²⁰ “Folgorante Annuzio del Duce”, **Corriera della Sera**, 11 Haziran 1940.

³⁰²¹ “Lo Storico Annuncio del Duce”, **Gazzetta di Venezia**, 11 Haziran 1940.

³⁰²² “Hitler a Sovrano e al Duce”, **Gazzetta di Venezia**, 11 Haziran 1940.

³⁰²³ “Missione Italica”, **Gazzetta di Venezia**, 11 Haziran 1940.

³⁰²⁴ “İtalya Müttefiklere Karşı Harbe Girdi”, **Ulus**, 11 Haziran 1940. “İtalya, İngiltere ve Fransa'ya Harp İlan Etti”, **Vakit**, 11 Haziran 1940. “İtalya Müttefiklerle Harp Halindedir”, **Tan**, 11 Haziran 1940.

³⁰²⁵ “İtalyan Müdahalesi ve Roosevelt'in Nutku”, **Ulus**, 12 Haziran 1940.

aleyhine çıkan haberlerin boş tehditler olduğu, bombalanacak her İtalyan şehrine karşılık beş İngiliz şehrinin bombalanacağı, Roma bombalanırsa Londra'nın da bombalanacağı haberlerinin de yer aldığı bildirilmektedir.³⁰²⁶

İtalya'nın savaşa girmesi sonrasında konuşma yapan Fransa Başbakanı Paul Reynaud, Mussolini'nin Fransa'ya savaş ilan etmek için yaralı fakat cesur ve sadık Fransa'nın kendisi ve dünyanın bağımsızlığı için Alman hegemonyasına karşı savaşmakta olduğu bu dakikayı seçtiğine vurgulamaktadır. Ayrıca Reynaud, Papa ve ABD Başkanı Roosevelt'in bütün Hristiyan ideallerine ve insanlık dayanışmasına düşman olan bu savaşa engel olmak için birçok kez fakat beyhude yere Mussolini nezdinde teşebbüslerde bulunduklarını ancak Mussolini'nin kan akmasına karar verdiğini ifade etmektedir. Fransız Büyükelçi Poncet'in İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya savaş ilanının sebebini sorduğunda, Ciano'nun *"Mussolini'nin ancak Hitler'e karşı taahhütlerini ifa etmekte olduğu"* cevabını aldığını, Fransa'nın bu savaşa açık bir vicdanla girmekte olduğunu belirtmekte ve eklemektedir: *"Fransa ölemez!"*³⁰²⁷

İtalya'nın savaş ilanı İngiliz kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Enformasyon Bakanı Duff Cooper tarafından yapılan ve radyoda yayımlanan konuşma bu ruh halinin ilginç bir yansıması olarak dikkat çekmektedir. Duff Cooper, Mussolini'nin geçen büyük savaşta aynı tarafta savaşmış olduğu müttefiklerine savaş ilan ettiğini, bunu yaparken *"karakteristik korkaklık ve kalleşliğini"* gösterdiğini; Fransa umutsuzca savaşmakta iken *"arkasından hançerlediğini"*, bu tavrın nesiller boyunca hatırlanacağını belirtmektedir. Roma'da savaş ilanı esnasında gülen aptal Faşist gençlerin yarın onları nelerin beklediğinden haberleri olmadığını öne süren Cooper, İtalya'nın dışarıdan bir yardım almadan savaşı kazanmasının mümkün görülmediğine vurgu yaparak, Mussolini'nin kendi halkına açlık ve yoksulluk getireceğini, arkasında *"aldattığı insanların lanetinden ve harabe halinde bir İtalya'dan başka bir şey bırakmadan gideceğini"* ifade etmektedir.³⁰²⁸ İngiliz İşçi Partisi Başkanı ve Savaş Kabinesi üyesi Clement Atlee, Avam Kamarası'nda 11 Haziran 1940 tarihinde yaptığı konuşmada; Mussolini'nin başka bir canavar tarafından *"öldürülmüş bir avdan parça koparmaya çalışan bir çakal"* gibi davrandığını, geçmişte Avrupa medeniyetine büyük katkılarda bulunmuş olan ve Roma medeniyetinin mirasçısı büyük İtalyan halkının şimdi bu medeniyeti yok etmek için barbar Almanlara yardım ettiğini, *"bir çok İtalya'nın bu durumdan utanmakta olduklarını düşündüğünü"* belirtmektedir. Tarihte İtalyanları Alman yönetiminden

³⁰²⁶ "Italy Awaits The Hour", **The Times**, 10 Haziran 1940, s.6.

³⁰²⁷ "Reyno'nun Dün Geceki Nutku", **Vakit**, 11 Haziran 1940.

³⁰²⁸ "Treachery of Mussolini", **The Times**, 11 Haziran 1940, s.3.

kurtarmış olan Fransızların arkalarından bıçaklandığını kaydeden Atlee, İngiltere'nin tahrip olmasıyla koparacağı parçalarla yeni bir Roma İmparatorluğu kurmayı düşünen Mussolini'nin büyük bir yanılgı içinde olduğunu ifade etmektedir.³⁰²⁹ İngiliz Lordlar Kamarasında da benzer düşünceler dile getirilmektedir. Viskont Cal-Decote yapmış olduğu konuşmada; Mussolini'nin mutsuz İtalyan halkını savaşa sokmuş olduğunu, “*bu kararın bir trajedi olduğunu*”, Akdeniz havzasında yaşayan milyonlarca masum insanın sonunda kaybedecekleri, ölecekleri ve acı çekecekleri bir savaş ortamına sürüklendiğini ifade etmektedir. Lord Addison ise Mussolini'nin savaşa girmesi kararının İngiltere'nin kararlılığını artırmaktan başka bir etkisi olmayacağını, İngiltere'nin İtalya'yı dünya ortak mirası olan Roma şehrini tahrip etmeden yenilgiye uğratacağını belirtmektedir.³⁰³⁰ The Times gazetesinde 13 Haziran 1940 tarihinde yayımlanan haberde; Roma ve Milano'da İtalyan halkının savaşa karşı ilgisizliğinden bahsedilerek, halkın savaşa girilmesiyle ilgili olarak “*perche?-neden?*” diye sormakta olduklarını, Torino ve Cenova'nın bombardıman edilmesinin gazetelerde yer almadığı ancak Malta bombardımanının haber olarak gazetelerde görüldüğü ifade edilmektedir.³⁰³¹

Mussolini'nin İtalya'yı Avrupa savaşına sokması ve yaptığı konuşmada batı demokrasilerini “*kısır devletler ve plütokratik yönetimler*” olarak nitelendirmesi çok sayıda İtalyan kökenli ailenin yaşadığı ABD'de büyük bir üzüntüyle karşılanmaktadır. Başkan Roosevelt Virginia'da yaptığı konuşmada; Mussolini'nin savaş ilanından dolayı duyduğu üzüntüyü açıklamakta, İtalya'nın Fransa'ya karşı savaşa girmesini trajik bir şekilde; “*Hançeri tutan el, bu hançeri komşusunun sırtına sapladı*” diyerek ifade etmektedir. İtalya'nın isteklerini barışsever vasıtalarla elde etmek isteğinde olmadığını ispat ettiğini ve savaş tehdidi altında bulunan ülkelerin yaşam haklarına ve güvenliklerine değer vermediğini, ABD'nin Müttefiklerden yana olduğunu ve her türlü yardımı çabuklaştıracığını, ABD'nin de süratle silahlanması gerektiğini belirtmektedir.³⁰³²

İtalya'nın savaşa girmesi ABD basınında da oldukça geniş yer bulmaktadır. The Salt Lake Tribune gazetesinde yer alan haberde; Roma'da sessizlik ve bir memnuniyet gözlemlendiği, karartma tedbirlerinin uygulanmaya başlandığı, sokaklarda kara gömleklilerin devriye gezmekte oldukları belirtilmektedir. İtalyan kuvvetlerinin Akdeniz'de harekât

³⁰²⁹ **United Kingdom Parlaiment**, Hansard, Commons, 11 Haziran 1940, Volume.361, s.1164-1165.

³⁰³⁰ **United Kingdom Parlaiment**, Hansard, Lords, 11 Haziran 1940, Volume.116, s.518, 520-521.

³⁰³¹ “Italians Ask: ‘Why’”, **The Times**, 13 Haziran 1940, s.5.

³⁰³² “Roosevelt Pledges The Allies”, **The Manchester Guardian**, 11 Haziran 1940, s.5. “Roosevelt ‘Süratle Silah Yetiştirmek Lazımdır’ Dedi.”, **Tan** 11 Haziran 1940, s.3. “İtalya'nın Harbe Girişi Karşısında Amerika Büyük Keder Duyuyor”, **Ulus**, 11 Haziran 1940. “Roosevelt'in Dün Gece Söylediği Nutuk”, **Vakit**, 11 Haziran 1940.

yapmasının beklendiği ifade edilen haberde; Korsika, Malta ve Tunus’a İtalyan saldırısının beklenmekte olduğu, İtalyan ordusunun Fransız Riviera’sından saldırıya geçtiği haberlerinin bulunduğu kaydedilmektedir. Haberde ayrıca Mussolini’nin savaşa giriş konulmasında; tarafsız devletlere hitap ederek savaşın Balkanlar, Mısır ve Türkiye’ye yayılabileceği uyarısında bulunduğu vurgulanmaktadır.³⁰³³ The Pittsburgh Press gazetesinde yer alan değerlendirmede İtalya’nın muhtemel askerî hareket tarzları irdelenmektedir. Buna göre; İtalya’nın beş farklı cephede askerî harekât yapabileceği, bunların Fransız Rivyera’sı, Malta, Korsika, Tunus ve Kıbrıs olabileceği; Kıbrıs’ın çok uzak, Korsika’da harekât yapmanın oldukça zor olacağı, Tunus’ta kuvvetli Fransız birlikleri ve güçlü bir tahkimatlar sistemi olduğu, bu durumda İtalya’nın Libya’dan Mısır’a karşı bir harekette bulunmasının beklenebileceğini ancak bunun için yaklaşık 450 km.lik çölün geçilmesi gerekeceği, Libya’da ciddi bir su sıkıntısı olduğunu, Süveyş Kanalı’nın kapatılmış olması sebebiyle İtalya’nın Habeşistan ile bağlantısının kesildiğini belirtmektedir. Diğer yandan, Paris önlerindeki savaşın sonucuna göre, ilk İtalyan saldırısının İtalya-Fransa sınırından Fransa’ya karşı olmasının beklendiğini kaydetmektedir.³⁰³⁴

İtalya’da Kral ve Vatikan ile Kont Ciano dahil olmak üzere Faşist Partinin ileri gelenlerinin de aralarında olduğu birçok insanın savaşa girmek istememelerine karşın, Hitler’in yanında ikinci derece bir politikacı durumuna düşmüş olmaktan oldukça rahatsız bulunan Mussolini kolay bir zafer kazanmak istemektedir. Hitler’in Polonya, Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika’dan sonra bu sefer de Fransa’da hızlı bir zafer kazanmasından çekinen Mussolini, Almanların savaşa katılması çağrılarına boyun eğmek durumunda kalmıştır. Alman silahlı kuvvetlerinin 10 Mayıs 1940 tarihinde başlattığı saldırının Fransa’yı hızla çökertmesi sonucunda doğru zamanın geldiğine inanarak savaşa katılan Mussolini, bir kez daha, diktatörlüğün çıkarlarını ve saygınlığını ülkesinin istek ve çıkarları önünde tutmuş oluyordu. Alman saldırısı karşısında Fransız-İngilizlerin direnç göstermesi ve olası başarıları, alışılmış tutarsızlığının da bir sonucu olarak, Mussolini’yi yeniden saf değiştirmeye yöneltebilirdi ancak Almanların zaferinin mutlak görünmesi bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Bundan sonra Kont Ciano dahil Faşizmin bütün ileri gelenleri, *“her zaman haklı olan adamın”*³⁰³⁵ isteklerine boyun eğeceklerdir. Dino Grandi, sonradan şöyle yazacaktır: *“İtalya halkına Mussolini tarafından, İtalya’nın Almanlaşmaya başladığı gün ihanet edildi. Bizi Hitler’in dümen suyuna bu adam sürükledi. İngiltere’yle*

³⁰³³ “Duce Plunges Italy to European Fight”, **The Salt Lake Tribune**, 11 Haziran 1940.

³⁰³⁴ “Italy Likely to Attack on 5 Different Fronts”, **The Pittsburgh Press**, 11 Haziran 1940, s.15.

³⁰³⁵ **Mussolini ha sempre ragione** (Mussolini her zaman haklıdır): Bir Faşist slogandır.

dürüst ve içten bir iş birliği çizgisinden ayrılıp, bizi İtalyan halkının onuruna, çıkarlarına ve duygularına aykırı bir savaşa sürükledi.”³⁰³⁶ Bu düşünceyi İtalya’nın İkinci Dünya Savaşı’na dahil olduğu 1940 Haziran ayında bazı açık görüşlü İtalyanlar paylaşmakta olmalarına karşılık, Faşizmin insan kitlelerinin koşullandırılması üzerindeki etkisi öylesine büyüktür ki, ülke içinde savaşa karşı bir direnme hareketinin belirmesi için, İtalya’nın Müttefikler karşısında yenilgilerinin arka arkaya geldiği ve Müttefik kuvvetlerin Sicilya’ya çıkarma yaptığı, İtalya bakımından savaşın en karanlık günleri olan Temmuz 1943 tarihinin beklenmesi gerekecektir.³⁰³⁷

Paul Kennedy, Mussolini’nin doğru dürüst tankı, topu, uçaksavar ve tanksavar silahları, hızlı av-bombardıman uçakları, uygun bombaları, uçak gemisi, radarı, dövizi olmayan ülkesini bir başka büyük güç savaşının içine ve savaşın nasılsa bitmiş olduğu varsayımıyla sokmuş olduğunu, bunun “*gerçek bir fiyasko*” olarak niteleneceğini belirtmektedir.³⁰³⁸

Favagrossa, İtalyan silahlı kuvvetleri ve savaş sanayisinin durumunun Mussolini tarafından gayet iyi bir şekilde bilindiğini, buna rağmen Mussolini’nin savaşın kısa süreceğini farz ve kabul ederek ve savaştan sonra kurulacak barış masasında yer alamamaktan korkarak, bunları dikkate almadığını ve İtalya’yı savaşa soktuğunu, bu durumda bundan sonra yapılacak şeyin Mussolini’nin yeni maceralar uğruna birden fazla cephede savaşa girmesini engellemek, askerî hareketi İtalya’nın elinde bulunan savaş gereçlerinin “*zavallılığı oranında*” sınırlamak için çaba göstermek gerektiğini kaydetmektedir.³⁰³⁹

The War Illustrated dergisinde yer alan makalede, Mussolini’nin yıllar geçtikçe “*daha küçük gevezeler tarafından pohpohlanan bir laf ebesinden başka bir şey olmadığını*”, mutsuz İtalyan halkını Avrupa savaşının cehennemine sürüklediğini, Akdeniz’deki Müttefik gücünün Mussolini’ye Akdeniz’e kimin “*Mare Nostrum*” diyebileceğini yakında göstereceğini, İtalya’nın savaşa girmesinin yapay Roma imparatorluğunun sonu anlamına geldiğini, İtalyan tarihinde zorlu bir düşmana karşı kazanılmış bir zafer bulunmadığını, Faşist orduların “*çete*

³⁰³⁶ Guichonnet, **a.g.e.**, s.85-87.

³⁰³⁷ Mussolini, Büyük Faşist Konsey’de 24 Temmuz 1943 gecesinde Dino Grandi tarafından görevden alınması doğrultusunda verilen önerenin kabul edilmesi ve bu kararın 25 Temmuz 1943 tarihinde Kral tarafından onaylanması ile başbakanlık görevinden uzaklaştırılarak göz altına alınacaktır. İtalya’nın İkinci Dünya Savaşı’ndaki durumu, savaştığı cepheler ve yaşanan siyasal-askerî olaylarla ilgili bir çalışma için bkz. Yeter Mengeş, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra Kitap yay., İstanbul, 2018, s.212-265.

³⁰³⁸ Paul Kennedy, **a.g.e.**, s.349.

³⁰³⁹ Favagrossa, **a.g.e.**, s.29-30, s.114-119.

reisi ve tetikçilerinin” savaşın ilerleyen safhalarında Nazilere yardımdan ziyade bir yük oluşturacağını belirtmektedir.³⁰⁴⁰

Manchester Guardian gazetesinde yayımlanan bir haberde, Mussolini’nin savaş ilanına ilişkin nutkunda belirttiği hususlar değerlendirilmektedir. Mussolini’nin tarafsız ülkelere saldırmayacağını ifade ettiği belirtilen haberde bu durumun söz konusu ülkelerin tarafsız kalmaları şartına bağlandığına dikkat çekilmektedir. Mussolini’nin İtalya’nın kendisini “Akdeniz’de boğan zincirlerini kırmak” istediği ifadesine vurgu yapılmakta, İtalya’nın ihtiyaç duyduğu petrolün tamamının Akdeniz üzerinden taşınmakta olduğu, Akdeniz’in tüm kapılarının ise Müttefiklerin elinde bulunduğu belirtilmektedir.³⁰⁴¹ Gazetede yer alan diğer bir haberde Mussolini’nin bu zayıflığın farkında olduğu ve Türkiye’ye yöneldiği ancak Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile 1939 yılında imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması’na göre; Türkiye’nin Akdeniz’de İtalya’nın katıldığı bir çatışma halinde İngiltere ve Fransa ile yardımlaşma durumunda olduğu hatırlatılmaktadır. Gazete ayrıca Mussolini’nin “steril demokrasilerden” bahsettiğini, “savaşın iki yüzyıl arasında ve iki fikir arasında” olduğunu ifade etmiş olduğunu, ancak Mussolini idaresindeki İtalya’nın kendi doğduğu medeniyeti inkâr ettiğini ifade etmektedir.³⁰⁴²

4.3.10. İtalya’nın Savaş İlanından Fransa’nın Teslim Olmasına Kadar Olaylar ve Gelişmeler

Savaş ilan edildikten sonra başkomutan sıfatıyla cepheye hareket eden İtalya Kralı ve İmparator Vittorio Emanuele III, 11 Haziran 1940 tarihinde harekât alanındaki İtalyan silahlı kuvvetlerine yayımladığı bildirgede askerlerine şöyle hitap etmektedir:

“Bütün kara, deniz ve hava kuvvetlerinin başkomutanı sıfatıyla ve hanedanımın ananesine uygun olarak bundan yirmi beş yıl önce olduğu gibi yine aranızdaki mevkiimi alıyorum. Bütün cephelerde harekât icra eden kuvvetlerin komutanlığını Faşizmin Duçesi ve imparatorluğun birinci mareşali olan Başbakan Mussolini’ye emanet ediyorum...Faşist İtalya için bundan sonra parola şudur: ‘her yerde; kara, deniz ve havada ‘kazan! kazan! kazan! kazan!’ (vincere! vincere! vincere! vinceremo!’³⁰⁴³)”³⁰⁴⁴

Böylece Kral ile Mussolini arasında bir süredir devam eden “başkomutanlık meselesi” bir şekilde çözümlenmekte, imparatorluğun İtalya kralı ile iki adet birinci mareşalinden birisi olan Mussolini, cephelerde harekât yapmakta olan kuvvetlerin komutanı olarak

³⁰⁴⁰ “Enter Italy’s Gangster and His Gunmen”, **The War Illustrated**, Sayı.42, 21 Haziran 1940, s.661.

³⁰⁴¹ “Duce Declares War”, **The Manchester Guardian**, 11 Haziran 1940, s.5.

³⁰⁴² “Mussolini Decides”, **The Manchester Guardian**, 11 Haziran 1940, s.4.

³⁰⁴³ **Vincere! vincere! vincere! vinceremo!**: Kazan, kazan, kazan, kazanacağız. Faşist sloganlardan birisidir.

³⁰⁴⁴ Il Re e Imperatore Affida al Duce Il Comando del Truppe”, **Il Giornale d’Italia**, 12 Haziran 1940. “Il Duce Assume Il Comando del Truppe Operanti su Tutte Le Fronti”, **Il Popolo d’Italia**, 12 Haziran 1940. “Il Re Imperatore Affida al Duce”, **Gazzetta di Venezia**, 12 Haziran 1940.

görevlendirilmekte ancak başkomutanlık yine İtalyan Anayasası gereği olarak Kral'ın uhdesinde kalmaktadır. Bu sırada İtalyan basınında Kral ile Mussolini arasında tam bir uyum olduğu haberleri yayımlanmaktadır.³⁰⁴⁵Bu gelişmelerle birlikte İtalyan Bakanlar Kurulu tarafından savaş yasalarının uygulanması kararı da alınmakta ve halka duyurulmaktadır.³⁰⁴⁶

Mussolini ani bir kararla General Pricoli'ye İtalyan hava kuvvetlerinin Malta Adası'ndaki İngiliz üslerine hava akınları yapması emrini vermiştir. İtalyan hava kuvvetleri av-bombardıman uçakları, Mussolini'nin eskiden beri bir hedef olarak belirlemiş olduğu Malta'ya ilk taarruzlarını 10-11 Haziran gecesi yapacaklardır. İtalyan Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan 1.numaralı Bültende (*Il Bolletino N.1*); 10 Haziran saat 24.00 dan itibaren İtalyan kara, deniz ve hava kuvvetlerinin savaş konuşlanmasına geçmiş olduğu, İtalyan hava kuvvetlerinin Malta'daki askerî hedeflere etkili taarruz ederek kayıpsız olarak üslerine döndükleri bildirilmektedir³⁰⁴⁷. Bu arada 11-12 Haziran gecesi İtalya'nın önemli sanayi şehirlerinden olan Torino ve Cenova, İngiltere'den havalanarak uzun bir uçuş yapan İngiliz uçakları tarafından bombardıman edilmiştir. İngiltere'nin amacı Marsilya ve Güney Fransa'daki hava meydanlarından faydalanarak İtalya'ya karşı daha yoğun bombardıman yapmaktır³⁰⁴⁸. Torino, İkinci Dünya Savaşı'nda bombardıman edilen ilk İtalyan şehri olmuştur. Bundan sonra İngiliz uçakları Libya'da Tobruk limanındaki İtalyan askerî hedeflerini de bombardıman edeceklerdir³⁰⁴⁹. İtalyan şehirleri ve savaş sanayi tesislerinin hava bombardımanlarına açık olması ve İtalya'nın elinde yeterli uçaksavar silahı olmaması karşısında Mussolini, Hitler'den 50 adet Alman 88mm uçaksavar bataryasını cephanesi ve personeli ile isteyecek, bunun karşılığında İtalyan motorlu tümenlerinden birisini Alman birliklerinin yanında savaşmak üzere göndermeyi teklif edecektir.³⁰⁵⁰ Bu teklif Almanlar tarafından düşman hava kuvvetlerinin tamamen imha edilmiş olması gerekçesiyle kabul edilmeyecektir.

³⁰⁴⁵ Ferrea Consegna del Re e del Duce", **Corriera della Sera**, 13 Haziran 1940

³⁰⁴⁶ "La Legge di Guerra Entrata in Vigore", **Gazzetta di Venezia**, 12 Haziran 1940. **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.265.

³⁰⁴⁷ "Impianti Militari di Malta Bombardati", **Il Giornale d'Italia**, 11 Haziran 1940. "L'Azione Su Malta: Bombardieri e Caccia", **La Stampa**, 12 Haziran 1940, s.3. Bu hava taarruzlarından sonra 5 Temmuz 1940 tarihine kadar İtalyan Hava Kuvvetleri tarafından Malta'daki hedeflere 30 kez hava taarruzu yapıldığı, Malta'nın hava savunma sisteminin buna başarıyla karşı koyduğu haberleştirilmektedir. Bkz. "Mussolini Has Always Had His Eyes on Malta", **The War Illustrated**, 5 Temmuz 1940, s.726.

³⁰⁴⁸ "R.A.F Attacks On North Italy", **The Times**, 13 Haziran 1940, s.6. "İtalya Üzerinde Uçuşlar", **Tan**, 13 Haziran 1940. Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.III**, s.155.

³⁰⁴⁹ "Tobruk Limanı'nda Üç İtalyan Harp Gemisi Batırıldı", **Tan**, 13 Haziran 1940. "Italian Base Raided", **The Times**, 13 Haziran 1940, s.6

³⁰⁵⁰ **DDI**, Seri 9, Cilt V, (11 Haziran-28 Ekim 1940), Belge.9, 12 Haziran 1940, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1965, s.7.

Mussolini savaşa girme kararını almış olmakla birlikte, birliklere yayımlanan emirlerinde Alplerde Fransız kuvvetlerine ateş açılmaması talimatı da verilmiştir. O günlerde Alplerdeki İtalyan kıtaları rast geldikleri Fransız askerlerine ateş açmamakta ve sadece uzaklaşmalarını söylemektedirler. Mareşal Badoglio tarafından İtalyan kıtalarının Alplerde savunma durumundan taarruz durumuna geçmek için 25 günlük bir süreye ihtiyacı olduğu, taarruz zamanı olarak Haziran sonunun uygun olduğu değerlendirilmekte ve bu durum Mussolini tarafından da onaylanmaktadır. Mussolini'nin balkon konuşmasıyla Fransa ve İngiltere'ye savaş ilanını açıklamasından sonra 12 Haziran akşamı Alplerde Fransız birlikleri tarafından İtalyan mevzilerine baskın tarzında taarruzlar yapılması ve 14 Haziran 1940 tarihinde Fransız donanmasına mensup gemiler tarafından Cenova ve Savona sanayi bölgelerinin denizden bombardıman edilmesiyle Fransa ile sıcak savaş da başlamış oluyordu. Fransız Yüksek Komutanlığı'nın kendi birliklerine bundan sonra bu tür hareketlerin yapılmasını yasaklaması ilginç bir duruma işaret etmektedir.³⁰⁵¹ Bu sırada İtalya'daki hedefleri bombalamak üzere Marsilya hava meydanına intikal eden İngiliz uçaklarının havalanmasını engellemek için mahalli Fransız makamları ve ahalisi tarafından, İtalyanların misilleme yaparak Fransız topraklarını bombardıman etmesinden endişe duyulması gerekçesiyle, pist üzerine kamyonlar ve köy arabaları yerleştirilecek ve İngiliz uçakları engellenecektir.³⁰⁵² Bu dönemde Alplerde bulunan 32 tümen gücündeki İtalyan kuvvetleri ile 6 tümen gücündeki Fransız birlikleri arasında bir hafta süren çatışmadan kayda değer bir sonuç alınamamış durumdadır. Bu sırada Alman panzer birlikleri büyük bir hızla Fransız hatlarının gerisine akmakta ve Rhône vadisinde geri bölgeleri tehdit etmektedirler.³⁰⁵³

Alman kuvvetleri 14 Haziran 1940 tarihinde Paris'i işgal ederken İtalyan Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan 3.numaralı Bültende (Il Bolletino N.3); İtalyan kuvvetlerinin Alplerde ilerlemeler kaydettiği, İtalyan Hava Kuvvetlerinin Fransa'da ve Tunus'taki bazı hava üslerini bombardıman etmekte olduğu açıklanmaktadır.³⁰⁵⁴ Mussolini bu arada 16 Haziran tarihinde, 23 Haziran 1940 tarihinden itibaren başlamak üzere bütün Alp cephesinden taarruz edilmesi emrini vermiştir.³⁰⁵⁵ Bu taarruz başlamadan önce Fransa'da istifa eden Reynaud'un yerine yeni hükûmeti kuran Mareşal Petain tarafından, İspanya'nın aracılığı ile Almanya'ya ateşkes talebinde bulunulmuş olduğu 17 Haziran 1940 tarihinde bir

³⁰⁵¹ Farpella, *a.g.e.*, s.154-155.

³⁰⁵² Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, C.III, s.183-184.

³⁰⁵³ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, C.II, s.936. Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, C.III, s.155.

³⁰⁵⁴ "Le Truppe Germaniche Entrano Vittorioso a Parigi", *Il Giornale d'Italia*, 15 Haziran 1940. "Parigi Occupata", *Gazzetta di Venezia*, 15 Haziran 1940.

³⁰⁵⁵ Farpella, *a.g.e.*, s.158-159.

radio konuşmasıyla duyurulmuştur.³⁰⁵⁶ Bu arada Hitler, Fransa'nın ateşkes talebi konusunu Mussolini'ye ileterek Fransa ile ateşkes şartlarını görüşmek üzere Münih'e davet etmiştir.³⁰⁵⁷ Bundan sonra İtalyan ordusuna Fransa ile her türlü düşmanca hareketin durdurulması talimatı verilecektir.

Mussolini 17 Haziran 1940 tarihinde yanında Kont Ciano ve İtalyan askerî delegasyonu ile birlikte Hitler ile buluşarak son durumu değerlendirmek üzere özel treniyle Münih'e gitmek üzere Roma'dan yola çıkmıştır.³⁰⁵⁸ Seyahat esnasında Mussolini "*bir galip gibi değil bir mağlup gibi*" kötü bir görüntü vermekte, ağzını bıçak açmamaktadır. Kont Ciano hatıratında Mussolini'nin çabuk zaferden memnun olmadığını, barış görüşmelerinde tüm Fransa topraklarının İtalya tarafından işgalini ve Fransız donanmasının İtalya'ya verilmesini talep etmek istediğini ancak Mussolini'nin savaşı tek başına kazanmış olan Hitler'in son sözü söyleyeceğini de bildiğini, bu yüzden oldukça tedirgin ve üzgün olduğunu belirtmektedir.³⁰⁵⁹

Mussolini Münih'e ilk defa Eylül 1937'de gitmiş ve burada Faşizm ve İtalyan İmparatorluğu'nun kurucusu olarak Alman Halkı tarafından alkışlanmıştır. Mussolini'nin ikinci Münih seyahati Eylül 1938'de barışın koruyucusu rolünde, Münih Konferansı'nın arabulucusu olarak gerçekleştirilmiştir. Mussolini'nin üçüncü kez, 18 Haziran 1940 tarihinde Münih'te bulunması geçmişteki Münih ziyaretlerinden tamamen farklı bir durumda olmaktadır. Mussolini bu kez Münih'e Hitler'in zaferini kutlamak, "*tüm zamanların en büyük savaş lorduna*" biat etmek üzere gitmektedir.³⁰⁶⁰

Münih'te Führerhaus'ta Mussolini ve Hitler baş başa görüşürlerken, Kont Ciano da Ribbentrop ile görüşmektedir. Sonradan Mussolini, Hitler, Ciano, Ribbentrop ile askerî temsilciler General Mario Roatta³⁰⁶¹ ve Almanya Genelkurmay Başkanı Orgeneral Wilhelm Keitel³⁰⁶² de toplantıya iştirak edeceklerdir.³⁰⁶³ Bu görüşmelerde Hitler ve Ribbentrop'un

³⁰⁵⁶ "Fransa'nın Sulh ve Mütareke Teklifi Hakkında Bugün Karar Verilecek", **Aksam**, 18 Haziran 1940.

³⁰⁵⁷ **DDI**, 9/V, Belge.36, 17 Haziran 1940, s.30.

³⁰⁵⁸ "Il Duce é Partito per Germania", **La Stampa**, 18 Haziran 1940.

³⁰⁵⁹ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.266. Wiskemann, **a.g.e.**, s.215.

³⁰⁶⁰ Corvaja, **a.g.e.**, s.144.

³⁰⁶¹ **Mario Roatta (1887-1968)**: 1939-1941 yılları arasında İtalya kara kuvvetleri komutan yardımcısı olarak görev yapmaktadır. 1943 yılında Mussolini devrildikten sonra Badoglio'nun tarafında yer alacaktır. İtalya tarafından işgal edilen Yugoslavya topraklarında etnik temizlik yapmakla ve toplama kamplarındaki uygulamalarla suçlanacak ve savaşın sona yargılanarak ağır hapis cezasına çarptırılacak ancak İspanya'ya kaçacaktır. 1948 yılında hakkındaki suçlamalar kaldırılan Roatta 1966 yılında Roma'ya dönmüştür.

³⁰⁶² **Wilhelm Bodewin Johann Gustav Keitel (1882-1946)**: 1938-1945 yılları arasında Almanya genelkurmay başkanı olarak görev yapmıştır. 19 Temmuz 1940 tarihinde mareşal rütbesi almıştır. 8 Mayıs 1945 tarihinde Almanya'nın teslim oluşunun belgesini imzalayan Keitel, savaş sonrasında Nürnberg mahkemelerinde suçlu bulunmuş ve 1 Ekim 1946 tarihinde asılarak idam edilmiştir.

Fransa'ya karşı yumuşak söylemlerde bulunması Mussolini ve Kont Ciano'yu oldukça şaşırtacaktır. Mussolini Hitler'den; Rhône ovasının, Toulon ve Marsilya dahil olmak üzere, Lyon-Valence-Avignon hattının doğusunun İtalya'ya verilmesini, Korsika, Cibuti ve Tunus'un işgal etmesine izin verilmesini, Fransız donanma ve hava kuvvetlerinin İtalya'ya teslimini, Cezayir, Oran ve Casablanca'daki üslerin işgal edilmesini ve Fransa'nın İngiltere ile ittifakını iptal etmesini istemek üzere hazırlanmıştır.³⁰⁶⁴ Hitler; Fransız Hükûmeti'nin Kuzey Afrika'ya veya Londra'ya kaçarak savaşı devam ettirmesinden endişe etmekte, ayrıca en önemlisi Fransız donanmasının İngiltere'ye iltihak etmesine engel olmak istemekte, Fransızlara karşı daha yumuşak bir politika uygulamak istemektedir.³⁰⁶⁵ Hitler, Mussolini'nin bu aşırı tekliflerine sıcak bakmayacaktır. Mussolini'nin Fransızlarla yapılacak ateşkes görüşmelerine katılmak isteği de kabul görmeyecektir. Diğer yandan, İtalya ile Fransa arasında ayrı bir ateşkes-barış antlaşması imzalanması ve bu tamamlanmadan Almanya-Fransa ateşkes antlaşmasının yürürlüğe konmaması, Fransız filosunun savaşta kullanılmaması hususunda Fransa'ya güvence verilmesi kararına varılacaktır.³⁰⁶⁶ Kont Ciano, görüşme hakkında bilgi vermekte ve Mussolini'nin barış saatinin yaklaşmasından ve ikincil bir rol oynamaktan dolayı oldukça üzgün olduğunu, hayatının erişilmez hülyası olan savaş alanında bir zafer kazanamadan ölmek istemediğini kaydetmektedir.³⁰⁶⁷ 18-19 Haziran 1940 Münih görüşmelerinden itibaren Mussolini-Hitler ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış ve Mussolini inisiyatifini artık tamamen Hitler'e kaptırmış bulunmaktadır.

Mussolini 19 Haziran akşamı Roma'ya döndükten sonra Alman ve Fransızlara İtalyanların savaşabileceğini göstermeye kararlı bir biçimde Nice'in ele geçirilmesi için Alplerden Fransa'ya taarruza başlanmasını istemiştir. 20 Haziran 1940 sabahında Mussolini, Mareşal Badoglio'yu çağırarak taarruz edilmesini isteyince Badoglio buna şiddetle karşı çıkmasına rağmen Mussolini ısrar etmiştir. Kont Ciano, 20 Haziran'da Mussolini ile görüştüğünü, yenilmiş bir orduya saldırmanın şerefsiz bir hareket olduğunu ve tehlikeli sonuçlara gebe olacağını ifade ettiğini; bu taarruzun ateşkes antlaşması imzalanmak üzereyken bir hata olacağını ifade edince Mussolini'nin taarruzu İsviçre sınırında ve sınırlı bir alanda yapılması kararı verdiğini belirtmektedir.³⁰⁶⁸ Bundan sonra İtalyan kuvvetleri 21 Haziran sabahından itibaren, 22 tümenlik bir güçle Fransız topraklarında Nice'i hedef alan ve

³⁰⁶³ DDI, 9/V, Belge. 65, 19 Haziran 1940, s.50-52.

³⁰⁶⁴ DDI, 9/V, Belge. 45, 18 Haziran 1940, s.35-36.

³⁰⁶⁵ Wiskemann, a.g.e, s.215-216.

³⁰⁶⁶ Corvaja, a.g.e, s.149.

³⁰⁶⁷ Ciano's Diary, 1939-1943, s.266-267.

³⁰⁶⁸ Ciano's Diary, 1939-1943, s.268.

mümkün olduğu kadar derine kadar ulaşmak üzere Alplerden yoğun kar yağışı altında güçlü Fransız istihkâmlarına karşı oldukça zor koşullarda taarruza başlamıştır. İtalyan basınında bu taarruzun Mont Blanc'dan Akdeniz'e kadar olan bir cephede başarıyla devam ettiği haberleri dikkat çekmektedir.³⁰⁶⁹ Fransız kuvvetleri Batı cephesinde Alman ordusu karşısında mağlup olmakla birlikte İtalyan sınırındaki Alplerde askerleri hâlâ bulunmakta ve tahkimatı yerinde durmaktadır.³⁰⁷⁰ Bu taarruz 25 Haziran 1940 tarihinde İtalyan kuvvetlerinin Fransız Rivierası'ndaki Mentone kasabasının işgali ile son bulacaktır.³⁰⁷¹ Bu taarruzda İtalyan kuvvetleri; 642 ölü, 616 kayıp, 2.151 soğuk yanığından yaralı, 2.631 yaralı, 1.141 esir olarak toplam 7.180 kayıp vermişlerdir.³⁰⁷² İtalya bakımından elde edilen toprak parçasına göre bu oldukça pahalı bir bedeldir.

Bu dönemde İtalyan basınında çok sayıda başarı hikayesi gazetelerin manşetlerinde yer almakta; İtalyan hava ve deniz kuvvetlerinin düşmana karşı etkili saldırılar yapmakta oldukları haber yapılmaktadır. Bunlara göre Malta ve Korsika ile Fransa'daki hava meydanları bombardıman edilmekte, çok sayıda Fransız savaş uçağı ve gemi vurulmuş bulunmakta, Fransız deniz ve hava üsleri İtalyan hava kuvvetleri uçakları tarafından bombardımanla ağır hasarlar verdirilmekte, İtalyan denizaltıları başarılı operasyonlara imza atmaktadır.³⁰⁷³ Bu haberlere karşılık gerçekte henüz bir başarı meydana bulunmamaktadır. Bu arada Fransız Hükûmeti 19 Haziran'da İtalya ile ateşkes görüşmelerini başlatmak üzere İspanya'nın aracılığıyla talepte bulunmuştur.³⁰⁷⁴ Bu talep İtalyan Hükûmeti tarafından Almanya ile ateşkes imzalanması şartıyla kabul edilmiştir.³⁰⁷⁵

İtalya-Fransa ateşkes görüşmeleri başlamadan önce gazetelerde yayımlanacak gerçek bir başarıya ihtiyacı olan ve bunu elde edemeyen Mussolini, İtalyan askerlerinin Alplerde az çok mukavemet göstermekte olan Fransız birlikleri karşısında bir ilerleme kaydedememeleri karşısında utanç duymakta, Kuzey Afrika'dan gelen başarısızlık haberlerini de aldıktan sonra

³⁰⁶⁹ Del Monte Bianco al Mare", **Gazzetta di Venezia**, 25 Haziran 1940.

³⁰⁷⁰ Farpella, **a.g.e.**, s.164. "Fransız-İtalyan Hududunda", **Akşam**, 23 Haziran 1940.

³⁰⁷¹ Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.III**, s.155.

³⁰⁷² Italian Invasion of France in June 1940 - Comando Supremo(18.04.2021)

³⁰⁷³ "Arma Azzura in Azione", **Gazzetta di Venezia**, 13 Haziran 1940. "Basi Aeree e Navali Nemiche", **Gazzetta di Venezia**, 14 Haziran 1940. "Vaste Azioni dell'Ala Fascista", **Gazzetta di Venezia**, 17 Haziran 1940.

³⁰⁷⁴ **DDI, 9/V**, Belge.57, 19 Haziran 1940, s.44. "Governo Francese Chiede all'Italia di Negoziare un Armistizio", **Gazzetta di Venezia**, 21 Haziran 1940. "Fransa Dün İtalya'ya da Mütareke Teklif Etti", **Yeni Sabah**, 21 Haziran 1940.

³⁰⁷⁵ **DDI, 9/V**, Belge.59, 19 Haziran 1940, s.45.

Kont Ciano'ya şöyle söylemektedir: “*Michelangelo heykellerini yapmak için mermer ihtiyacı duyardı. Eğer elinde sadece çamur olsaydı ancak çömlek yapabilirdi.*”³⁰⁷⁶

Bu sırada Almanya-Fransa ateşkes antlaşması için görüşmeler başlamış bulunmaktadır. Hitler, Alman-Fransız ateşkes antlaşması görüşmeleri için gelen Fransız heyetini Compiègne ormanında Rethondes'te, 1918 yılında Fransız-Alman ateşkes antlaşmasının imzalandığı aynı tren vagonunda, 22 yıl sonra ve antlaşma imzalanmadan önce kabul etmiştir.³⁰⁷⁷ 22 Haziran 1940 tarihinde, General Keitel ile General Huntziger arasında imzalanan Alman-Fransız ateşkes antlaşması, İtalyan-Fransız ateşkes antlaşmasının da imzalanmasıyla birlikte yürürlüğe girecektir.³⁰⁷⁸

Abidin Daver, Alman-Fransız Ateşkes Antlaşmasının 22 yıl sonra aynı yerde imzalanmasını şöyle yorumlamaktadır: “*Tarih bir tekrirden ibarettir diyenler aldanmamışlardır. Tarih bir defa daha hem de aynı yerde hem de aynı şekilde tekrir ediyor. Sahne aynıdır yalnız aktörler ve roller değişmiştir.*”³⁰⁷⁹

İtalyan tarafı, Alman-Fransız ateşkes antlaşma metninin bir kopyasını elde etmiş³⁰⁸⁰ ve buna benzer bir ateşkes metni için hazırlık yapmış bulunmaktadırlar. Mussolini, 22 Haziran 1940 tarihinde Hitler'e gönderdiği mesajında; Fransa ile ateşkes görüşmelerini kolaylaştırmak için Münih görüşmesinde gündeme getirdiği; Rhône Vadisi, Korsika, Tunus ve Cibuti'nin bölgesel işgali konularını ateşkes metnine koydurmadığını, sadece İtalya-Fransa sınırında ve Libya-Tunus sınırında bir çatışmayı engellemek için 50 km.lik askersizleştirilmiş bölge istediğini, diğer hususların Alman-Fransız ateşkes şartlarıyla aynı olacağını bildirmektedir.³⁰⁸¹ Kont Ciano'nun, 23 Haziran 1940 tarihinde Mussolini ile yaptığı görüşmede aldığı notlar şöyledir: Alp cephesinde işgalin devamı, 50 km. askersizleştirilmiş bölge, Tunus cephesinde askersizleştirilecek bölge harita üzerinde belirlenecek, Akdeniz üsleri İngiltere ile savaşta manevra sağlamak için tarafsız kalacak, Cibuti'nin işgal edilmesinde ısrar edilecek.³⁰⁸² Compiègne ormanında Almanlarla ateşkes antlaşması imzalamış olan General Huntziger başkanlığındaki Fransız heyeti İtalyanlarla ateşkes antlaşması imzalamak üzere 23 Haziran

³⁰⁷⁶ Ciano's Diary, 1939-1943, s.268.

³⁰⁷⁷ “Hitler Fransız Murahhaslarını 1918'deki Vagona Kabul Etti”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1940.

³⁰⁷⁸ “La Firma dell'Armistizio Tra Germania e Francia”, **Gazzetta di Venezia**, 23 Haziran 1940. “Fransa Mütareke Şartlarını Kabul Etti”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1940. “Alman-Fransız Mütarekenamesi İmzalandı”, **Yeni Sabah**, 23 Haziran 1940.

³⁰⁷⁹ Abidin Daver, “1918-1940, Sahne Aynı, Facia Aynı. Sadece Roller Değişti”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1940.

³⁰⁸⁰ **DDI**, 9/V, Belge. 75, 21 Haziran 1940, s.59-60.

³⁰⁸¹ **DDI**, 9/V, Belge. 83, 22 Haziran 1940, s.69.

³⁰⁸² **DDI**, 9/V, Belge. 93, 23 Haziran 1940, s.75. Cibuti'nin işgali maddesi daha sonra silinecektir.

1940 tarihinde 3 adet Alman uçağı ile Roma'ya gelmiştir.³⁰⁸³ Mareşal Badoglio ve Huntziger başkanlığındaki heyetler arasında yapılan görüşmeler oldukça barışçıl ve sakin olarak geçmiş, bu görüşmelerde İtalya'nın Fransa topraklarında talepleri olan Korsika, Tunus ve Güney Fransa'nın işgali konuları gündeme gelmemiş, sadece İtalya-Fransa sınırı boyunca 50 km genişlikte şerit halinde alanların askersizleştirilmesi konusu görüşülmüştür.³⁰⁸⁴ İtalyan-Fransız Ateşkes Antlaşması 24 Haziran 1940 tarihinde Mareşal Badoglio ve General Huntziger tarafından imzalanmış ve bu antlaşmaya göre altı saat sonra Fransa'da savaş sona ermiştir.³⁰⁸⁵ Mussolini bu ateşkes ile sadece o sırada İtalyan askerlerinin ele geçirmeyi başardığı küçük bir Fransız toprağını elde etmiş, ayrıca Fransız-İtalyan sınırında 50 km.lik ve Cezayir-Libya sınırında 200 km. derinlikte askersizleştirilmiş bir bölge sağlamış oluyordu. İtalya bunlardan başka Cibuti limanı ve Cibuti-Addisababa demiryolu ile Fransa'nın Akdeniz'deki limanlarını kullanma hakkını da elde etmektedir. İtalya mütareke esaslarına göre kontrolü altına geçecek Fransız limanlarındaki savaş gemilerini kullanmayacak ve savaştan sonra da talep etmeyecektir. Mütarekede ayrıca Fransız donanmasının müstemlekeler için ihtiyaç duyulanların dışında belli limanlarda toplanarak Alman ve İtalyan kontrolü altında silahtan tecrit edilmesine dair düzenlemeler de bulunmaktadır.³⁰⁸⁶ Görüldüğü gibi Mussolini savaşa dahil olmadan önce düşündüklerini elde edememiştir. Fransa ise Mussolini'nin üzerinde hak ettiği her şeyini; üslerini, donanmasını³⁰⁸⁷, kolonilerini, Rhône vadisindeki topraklarını muhafaza etmektedir. Ateşkes imzalandıktan sonra Mussolini'yi görmeye giden heyette bulunan Ciano, Mussolini'ye şöyle izahta bulunmaktadır: “Gerçekte, söylediğim gibi biz duygusaldık...Fakat haklıyız çünkü Sezar'ın Galya'yı fethetmesinden bu yana ilk defa İtalya, Fransa'ya bir ateşkes imzalattırmaktadır. Napolyon'un Fransa'sına...”³⁰⁸⁸ Kont Ciano hatıratında; İstanbul'da bulunan Fransız gemilerinin İngiliz bayrağı çekmeye başladıklarını, savaşın sona ermediğini, asıl şimdi başladığını kaydetmektedir.³⁰⁸⁹

³⁰⁸³ “İtalya'da”, **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1940.

³⁰⁸⁴ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.269-270.

³⁰⁸⁵ **DDI, 9/V**, Belge. 95, 24 Haziran 1940, s.76-82. “L'Armistizio Firmato tra Italia e Francia”, **Gazzetta di Venezia**, 25 Haziran 1940. “Fransa Almanya'dan Sonra, İtalya ile de Bir Mütarekename İmzaladı”, **Yeni Sabah**, 25 Haziran 1940.

³⁰⁸⁶ Shirer, **a.g.e.**, s.944. “Fransa ile İtalya Arasındaki Mütarekenin Esasları”, **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1940.

³⁰⁸⁷ Fransız-İtalyan Ateşkes Antlaşması'nın 9.maddesinde Fransız donanmasının Alman ve İtalyanların gözetiminde silahsızlandırılması hükmü bulunmaktadır. Fransız donanmasının bu antlaşmaya rağmen İtalyan ve Almanlar tarafından Müttefiklere karşı kullanılması ihtimali İngiltere ve ABD tarafından endişeyle karşılanmaktadır. Bu koşullarda Fransız donanmasına mensup muharebe gemileri 3 Temmuz 1940 tarihinde İngiliz donanması tarafından “Catapult Harekâtı” kapsamında bulunduğu Merselkebir ve Oran limanlarında ani bir baskınla imha edilecektir. Detay için Bkz. Churchill, **Çörcil Anlatıyor, C.III**, s.278-286.

³⁰⁸⁸ Corjava, **a.g.e.**, s.155-157.

³⁰⁸⁹ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.270.

Mussolini'nin önceki taleplerinden vazgeçmiş olmasının nedeni olarak bazı İtalyan tarihçiler tarafından, İtalya'nın askerî zayıflığı ve İtalyanların iyi niyet gösterisinde bulunma istekleri, Fransa ile Nazi Almanyası'na karşı bir denge oluşturmak üzere dost kalmak istekleri olarak gösterilmektedir. Emilio Farpella, Mussolini'nin isteklerinden vazgeçmek dışında seçeneğinin olmadığını ancak Tunus konusunda taviz elde edebilecekken bunu yapmadığını belirtmektedir.³⁰⁹⁰ ABD'li tarihçiler Langer ve Gleason tarafından bu değişikliğin asıl nedeninin General Huntziger tarafından Hitler'e; Fransızların İtalyanlar tarafından yenilgiye uğratılmadıkları, bu sebeple Roma'daki görüşmelerde İtalyanların Fransız topraklarının işgal edilmesi gibi aşırı isteklerde bulunulması durumunda ateşkes antlaşmasını imzalamayacaklarını kararlı bir şekilde gündeme getirilmesi olduğunu belirtmektedirler. Langer ve Gleason, Hitler'in bu görüşmeyi mutlaka Mussolini'ye aktarmış olduğunu ve Mussolini'yi aşırı taleplerde bulunmaması, aksi durumda Fransa'nın sonuna kadar savaşa devam edeceği uyarısında bulunduğu ve aşırı isteklerde bulunulmaması konusunda Mussolini'nin ikna edilmiş olduğunu ileri sürmektedirler.³⁰⁹¹ Wiskemann ise İtalya'nın savaşa bu kadar geç ve muharebe alanlarında kesin sonuç alındıktan sonra girmesiyle birlikte, Fransız donanmasını ve imparatorluğunu almak istemesinin mantıklı olmadığını belirtmektedir. Almanya'nın İngiltere'ye karşı Fransa'yı yanına almak için İtalya'nın taleplerinden vazgeçmesi gerektiğini, Mussolini'nin Alman-Fransız ateşkes antlaşmasının metnini 21 Haziran'da gördükten sonra bu taleplerinden vazgeçtiğini ifade etmektedir.³⁰⁹²

Çökmüş Fransa ile bir şey elde edemedi ateşkes imzalanması ve bundan bir kazanç elde edilememesi Mussolini'yi oldukça olumsuz etkilemiştir. Mussolini bundan sonra Almanya ile anlaştıkları gibi Akdeniz'de İngiltere'ye karşı "paralel bir savaş" yürütmeye başlayacak ve bu kapsamda İtalyan silahlı kuvvetlerini Süveyş Kanalı'nı kontrol altına almak için Mısır'a karşı ve eş zamanlı olarak Habeşistan'dan İngiliz Somalisi'ne karşı harekâta yöneltecektir. Bundan sonra Balkanlara sarmak ve Selanik'e kadar inmek isteyen Mussolini, Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a da saldırarak ancak çok geçmeden bütün cephelerde başarısızlığa uğrayacaktır. Bu başarısızlıklardan ders almayan Mussolini Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı başlattığı harekâta yer almak üzere Rusya topraklarına seçkin İtalyan askerlerini de gönderecektir. Savaşın ilerleyen safhalarında İtalya'nın askerî gücünün zayıflıklarının ve şaşkınlık uyandıracak kadar kısa bir sürede başarısızlıklarının ortaya çıkması Mussolini İtalya'sının 1930'lu yıllar boyunca nasıl gözlerde boşuna büyütüldüğünü

³⁰⁹⁰ Farpella, **a.g.e**, s.174.

³⁰⁹¹ William L.Langer & S.Everett Gleason, **The Challenge To Isolation, 1937-1940, Vol.II**, Harper Torchbooks, New York, 1964, s.560.

³⁰⁹² Wiskemann, **a.g.e**, s.216.

ortaya koyacaktır. Bütün bu askerî harekâtlarda yanlış stratejik değerlendirme, kötü silahlanma, eksik teçhizat, yetersiz eğitim, kötü sevk idare gibi nedenlerle başarısız sonuçlar alan İtalya Silahlı Kuvvetleri yüzbinlerce kayıp ve esir verecektir.³⁰⁹³

4.3.11. İtalya'nın Savaşa Dahil Olması ve Sonraki Gelişmelerin Türk Basınındaki Yansımaları ve Tepkileri

Almanya'nın 9 Mayıs 1940 tarihinde Belçika, Hollanda ve Lüksemburg üzerinden başlatmış olduğu saldırının gelişerek Fransa topraklarına sirayet etmesi ve Fransa'nın yenilmek üzere olduğunun ortaya çıkmaya başladığı günlerde, Türk kamuoyunda İtalya'nın Almanya'nın yanında ve Müttefiklere karşı savaşa dahil olmasının artık an meselesi olduğu düşünülmektedir. 4 Haziran 1940 tarihinde Mussolini'nin başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'ndan, Roma'daki söylentilere göre, bir savaş ilanı kararı alınacağı beklenmekte olmasına rağmen böyle bir açıklamanın yayımlanmaması Türk basınında sürpriz olarak değerlendirilmekte, İtalya'nın savaşa giriş kararının yakında açıklanmasının beklenmekte olduğu haberleri gazetelerde yer almaktadır.³⁰⁹⁴

Asım Us, İtalya'nın beklenen açıklamayı yapmamış olması üzerine yaptığı değerlendirmede; 4 Haziran 1940 tarihinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısının bir gösteriden ibaret bulunduğunu, İtalya'nın Fransa'nın mağlup olacağı netleştikten sonra harbe gireceğini, bundan amacının Fransa'dan toprak kazanmak olduğunu belirtmektedir. Alman taarruzu Fransa topraklarında ilerlerken İngiliz-Fransız-Sovyet yaklaşmasının da arttığını ifade eden Us, bunun nedeninin Fransa'nın işi bittikten sonra Almanya'nın doğuya yönelerek Bakü petrollerine kadar uzanacak bir harekâta başlamasının beklenmesi olduğunu, bu dönemde İtalya'nın ise Akdeniz ve Balkanlarda hakimiyet kurmak üzere harekete geçmeyi planladığını belirtmektedir. Bütün bunları dikkate alan Mussolini'nin bu sebeplerle tereddüt etmekte olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁹⁵

Bu dönemde Fransa'nın çökmesinden sonra sıranın Nazizm'in asıl hedefi olan Sovyetler Birliği topraklarına geleceği sık sık telaffuz edilmektedir. Müttefikler tarafından Akdeniz'de İtalya'nın savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği ile iş birliği imkanlarını

³⁰⁹³ İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda savaştığı cepheler ve savaş süreci ve sonrasında İtalya'da meydana gelen önemli gelişmeler için bkz. Raymond Cartier, **İkinci Dünya Savaşı**, C.I ve C.II, Meydan Gazetecilik yay., İstanbul, 1975. Liddell Hart, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, 5. Baskı, (Çev.Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2020. Yeter Mengeş, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra Kitapçılık yay, İstanbul, 2018.

³⁰⁹⁴ "Mussolini Dün De Karar Veremedi", **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1940.

³⁰⁹⁵ Asım Us, "İtalya'yı Düşündüren Sebepler", **Vakit**, 10 Haziran 1940.

araştırmakta oldukları haberleri de dikkat çekmektedir.³⁰⁹⁶ Bu arada Londra radyosundan yayımlanan bir tebliğde; Sovyetler Birliği tarafından İtalya'nın ikinci defa uyarıldığı, Sovyetler Birliği'nin, kendi güvenlik bölgesi dahilinde bulunan devletlerin bağımsızlıklarına dokunacak herhangi bir hareket karşısında ilgisiz kalmayacağı ve derhal harekete geçeceği duyurulmaktadır.³⁰⁹⁷ Abidin Daver, Sovyetler Birliği tarafından İtalya'ya yapılan ihtarın çok önemli olduğunu, bu ihtarın İtalya'nın savaşa girmek konusundaki kararını etkileyeceğini belirtmektedir.³⁰⁹⁸ Zekeriya Sertel, Balkanları tehdit eden yegâne devletin İtalya olduğunu, İtalya'nın Dalmaçya kıyılarını elde etmek ve Selanik'e sarmak istediğini, Balkanlardaki statükonun devamından yana olan Sovyetler Birliği ve ABD'nin İtalya'yı savaşa girmekten caydırmaya matuf açıklamalar yaptıklarını kaydetmektedir.³⁰⁹⁹

Bu dönemde İzmir'deki İtalyanlardan bir kısmının, çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere, İtalyan bandıralı bir vapurla şehirden ayrıldıkları³¹⁰⁰ İtalya ile ticaretin oldukça azaldığı³¹⁰¹, kliring hesaplarında Türkiye'nin alacaklarının kotayı aştığı ve tasfiye için İtalyan makamları ile görüşmeler yapılacağı³¹⁰², Mussolini tarafından çok önem verilmekte olan 1942 Roma Sergisi'nin süresiz olarak ertelendiği haberlerine de rastlanmaktadır.³¹⁰³

Bundan sonraki dönemde Fransa'da devam eden savaşta gelişmeleri yakından takip eden Türk basınında İtalya'nın sürekli olarak savaşa giriş zamanını ertelemesi merak, dikkat ve endişeyle izlenmektedir.³¹⁰⁴ İtalya'nın neden henüz harbe girmediği hakkında Yeni Sabah gazetesinde yapılan bir analizde; İtalya'nın savaşın sonuçlarına tam olarak güvenemediği, silahlı kuvvetlerin harbin gidişatını değiştirecek kapasiteye sahip olmadığı kaydedilmektedir. Yazıda, Papa ve ABD tarafından ayrı ayrı İtalya'nın savaşa girmemesi için yapılan baskıların etkili olduğu, İtalya'nın kan gövdeyi götürdükten sonra elde edeceklerinin bu fedakârlıklara değmeyeceği, Almanya ile baş başa kalınca “*evdeki bulgurdan da olabileceği*”, İtalya'nın Çelik Pakt ile Almanya'ya bağlanmış olması sebebiyle bir çıkmazda olduğu belirtilmektedir.³¹⁰⁵ Muharrem Feyzi Togay, 10 Haziran 1940 tarihli makalesinde İtalya'nın

³⁰⁹⁶ “İtalyan Teşebbüslerine Karşı”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1940

³⁰⁹⁷ “Moskova'dan Roma'ya Bir İhtar Daha”, **Tan**, 8 Haziran 1940.

³⁰⁹⁸ Abidin Daver, “Sovyetler İtalya'ya Karşı Cephe Alıyor”, **İkdam**, 9 Haziran 1940.

³⁰⁹⁹ Zekeriya Sertel, “Sovyetlerin İtalya'ya İkinci İhtarı”, **Tan**, 9 Haziran 1940.

³¹⁰⁰ “İzmir'deki İtalyanlar”, **Akşam**, 6 Haziran 1940.

³¹⁰¹ “İtalya ile Ticaretimiz”, **Tan**, 6 Haziran 1940.

³¹⁰² “İtalyan Kliringindeki Alacağımız 3.5 Milyonu Geçti”, **Yeni Sabah**, 7 Haziran 1940.

³¹⁰³ “1942 Roma Sergisi Bila Müddet Tehir Edildi”, **Akşam**, 4 Haziran 1940.

³¹⁰⁴ Bu dönemde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan haberler İtalya'nın savaşa giriş hikayesini şöyle yansıtmaktadır: “İtalya Tarihi Kararını Nihayet Yarin Veriyor”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1940. “İtalya Harbe Fransa Ezildiğinde Girecek”, **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1940. “İtalya Dün Harbe Girdi”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1940. “Akdeniz ve Afrika'da Harp Başladı”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1940.

³¹⁰⁵ “İki Cami Arasında”, **Yeni Sabah**, 10 Haziran 1940.

durumunu şöyle ifade etmektedir: “İtalya savaşa girmek için o kadar hazırlanmıştır ki, yarın Mussolini’nin Müttefiklere ültimatı şeklinde bir hitabede bulunarak savaş ilan edeceği Roma mahfillerinde beklenmektedir.” Togay, diğer yandan Müttefiklerin ise İtalya’nın savaşa gireceğinden şüphe etmedikleri için gereken tedbirleri aldıklarını ilave etmektedir.³¹⁰⁶

Bu dönemde Hitler ile iletişimi sonucunda Mussolini İtalya’nın savaşa giriş zamanını 11 Haziran olarak belirlemiş ve 10 Haziran 1940 tarihinde yaptığı meşhur konuşma ile bu kararını tüm dünyaya duyurmuştur. Yeni Sabah gazetesi 11 Haziran 1940 tarihinde İtalya’nın “nihayet” savaşa girdiğini duyurmaktadır.³¹⁰⁷

Hüseyin Cahit Yalçın, İtalya’nın savaşa girişinin, Avrupa’da geleceğin düzenlenmesi bakımından hayırlı olarak değerlendirilebileceğini, çünkü “dünyada yeni bir düzen kurulabilmesi için İtalya’nın da hesabının görülmesi gerektiğini”, İtalya’nın bu savaşa kendiliğinden girmekle bu tasfiye muamelesinin daha köklü ve kesin bir şekle sokmuş olduğunu ifade etmektedir.³¹⁰⁸

Nadir Nadi, İtalya’nın savaşa girmesinin beklenen bir olay olmasına karşılık bu konuda değişik yorumlar yapıldığını, bunlardan birincisine göre İtalya’nın Fransa çökmek üzere iken, Mussolini’nin Almanya’nın zaferinin kesin ve savaşın kısa süreceğini düşünerek kolay bir zaferle kazanç elde etmek amacıyla savaşa dahil olduğunu kaydetmektedir. Nadi, diğer bir yoruma göre, İtalya’nın Almanya ile imzalamış olduğu Çelik Pakt ile bir çıkmaza girdiğini, Çelik Pakt’ın hükümleri gereğince savaşa girmeye mecbur kaldığını, uzun süre beklemenin İtalya için daha tehlikeli gelişmeler meydana getirebileceğini belirtmektedir. İtalya savaşa girmese bile Müttefiklerin düşmanları olan Almanya ile anlaşmış bulunan İtalya’yı mutlaka cezalandıracağını, Almanya’nın ise sözünde durmayan bir dostundan intikam almadan yapamayacağını kaydeden Nadi, bu durumda “İtalya için savaşa girmekten başka takip edilebilecek başka bir yol kalmadığını” belirtmektedir. Nadi ayrıca İtalya’nın dahil olmasıyla savaşın dünyanın başka yerlerine genişlemek ve daha hareketli safhalara doğru ilerlemek yönüne girdiğini, İtalya’nın Almanya’ya en büyük yardımının savaşı halihazırda Avrupa’nın merkezi durumundan kurtararak yayılmasına ve Müttefiklerin de güçlerini yaymalarını temin etmek olacağını, İngiltere ve Fransa’daki güçlü kanaate göre;

³¹⁰⁶ Muharrem Feyzi Togay, “Harp ve İtalya”, **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1940.

³¹⁰⁷ “İtalya Nihayet Harbe Girdi”, **Yeni Sabah**, 11 Haziran 1940.

³¹⁰⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “İtalya Komedyası”, **Yeni Sabah**, 11 Haziran 1940

İtalya'nın savaşa dahil olmasıyla batı cephesinde bir değişiklik meydana gelmeyeceğini kaydetmektedir.³¹⁰⁹

Ahmet Şükrü Esmer, İtalya'nın Almanya ile Çelik Pakt'ı bir yıl önce imzalamasına rağmen, savaş hazırlıklarını tamamlayamaması sebebiyle 1 Eylül 1939 tarihinde başlayan savaşa dahil olmadığını, İtalya'nın Habeşistan ve İspanya savaşlarında sarf ettiği harp malzemelerini yerine konması ve savaşa hazırlanmak için zamana ihtiyaç duyduğunu, şimdi ise hazır olduğunu değerlendirerek savaşa dahil olduğunu belirtmektedir. İtalya'nın tarihinde millî birliğini kurarken ve sonrasında hep galip gelen tarafla birlikte yürümeye özen gösterdiğini belirten Esmer, şimdi de çok ince hesaplar yapması gerektiğini ifade etmektedir. Mussolini'nin İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa girerken vefasızlık örneği vermiş olduğunu, İtalya'nın bu iki devletin desteğiyle millî birliğini kurmuş olduğunu belirten Esmer, İtalya'nın Müttefiklere karşı savaşa girmesinin ABD başkanı tarafından yapılan konuşmada belirtildiği üzere ABD kamuoyu tarafından da tepkiyle karşılandığını kaydetmektedir. İtalya'nın savaşa girmesinin askerî bir etkisinin olmayacağı yorumu yapan Esmer, Mussolini'nin konuşmasında belirttiği ve çatışmaya sürüklenmek istemediğini ifade ettiği, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, devletlerle ilgili açıklamasının net olmadığını, bu devletlerin şüphesiz olarak kendi önlemlerini alacaklarını da eklemektedir.³¹¹⁰

Velid Ebüzziya, İtalya'nın Akdeniz'de güçlü olmakla birlikte, muhtaç olduğu tüm ikmal maddelerinin nakliyatını Süveyş ve Cebelitarık'tan geçerek ve Akdeniz'i kullanarak gelen gemilerle sağlamak zorunda olduğunu, bu durumunun Müttefikler karşısında bir zafiyet meydana getirdiğini belirtmektedir. Ebüzziya, İtalya'nın savaşa girmesinin kendisinin yararından çok zararına olacağını çok kısa bir zamanda görüleceğini de kaydetmektedir.³¹¹¹

Zekeriya Sertel, İtalya'nın savaşa girmekten amacının çatışmaları Güney Fransa ve Batı Akdeniz'e doğru genişletmek olduğunu, İtalya ve Almanya'nın İngiliz donanması ve Fransız ordusu imha edildikten sonra dünyada kendilerine karşı koyabilecek bir güç kalmayacağını ve Avrupa'ya istedikleri düzeni verebileceklerini değerlendirdiklerini kaydetmektedir. Sertel, *“İtalya'nın savaşı bu safhada Doğu Akdeniz'e sirayet ettirmekten kaçınacağını düşündüğünü fakat olayların hızla akmakta olduğunu şimdiden sağlıklı tahminler yapmanın zor olduğunu”* belirtmektedir.³¹¹²

³¹⁰⁹ Nadir Nadi, “İtalya'nın Müdahalesinden Sonra”, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1940.

³¹¹⁰ Ahmet Şükrü Esmer, “İtalya'nın Kararı”, **Ulus**, 13 Haziran 1940.

³¹¹¹ Ebüzziyazade Velid, “İtalya Nihayet Kendisini Ateşe Attı”, **Tasviri Efkâr**, 13 Haziran 1940.

³¹¹² Zekeriya Sertel, “İtalya'nın Harbe Girmesi ve Akdeniz'deki Vaziyet”, **Tan**, 13 Haziran 1940.

Abidin Daver, “İtalya’nın harbe girmekle tarihinin en büyük hatalarından birisini yaptığını”, mağlup olursa zararını zaten çekeceğini, galipler safında yer alması durumunda ise Almanya’ya boyun eğmek zorunda kalacağını belirtmektedir.³¹¹³

Hüseyin Cahit Yalçın, “İtalya’nın savaşa girmesinin hiçbir meşru gerekçesi olmadığını”, Mussolini’nin İsviçre, Yugoslavya, Yunanistan, Mısır ve Türkiye’ye verdiği teminatlara, daha önce bu çeşit teminatların İtalya ve Almanya tarafından birçok kez suiistimal edildiği dikkate alındığında, kimsenin inanmadığını ifade etmektedir.³¹¹⁴ Mümtaz Faik Fenik, İtalyanların savaşa girmelerinin üzerinden bir haftadan fazla süre geçmesine rağmen dikkate alınabilecek bir askerî faaliyette bulunmadıklarını, harekete geçmek için Almanların kuzeyden akarak İsviçre’yi tıpkı olgun bir incir gibi sıkıştırmalarını beklemekte olduklarını, bunun için hazırlıklar yapmakla meşgul bulunduklarını ve belki de şöyle söylediklerini belirtmektedir: “Zevk onun mîrsâd-ı ibretten temasındadır.”³¹¹⁵

İtalya’nın savaşa dahil olmasıyla birlikte Akdeniz’deki donanma ve hava gücü dengesinin ne şekilde etkileneceği ve savaşın nasıl gelişmeler getireceği hususu da Türk basınında ele alınan konular arasında bulunmaktadır.³¹¹⁶ Vakit gazetesinde yer alan yazıda İtalyan, Fransız ve İngiliz donanmalarının rakamlarla kıyaslanması ilginç bir çalışma olarak görünmektedir. Buna göre İtalyan ve Fransız donanmaları birbirine eşit görünmekte, İngiliz donanması hesaba katıldığında ise denge Müttefikler lehine değişmektedir.³¹¹⁷ Cumhuriyet gazetesinde H.D. rumuzuyla yayımlanan bir makalede; İtalyan donanması ve hava kuvvetlerinin Akdeniz’de önemli bir güç olduğu ancak tek başına Fransız donanması ve hava kuvvetlerinin dahi İtalya ile neredeyse eşit durumda olduğu, İngiltere’nin donanma ve hava gücü de dikkate alındığında dengenin Müttefiklerden yana olduğu değerlendirildiği yapılmaktadır. Diğer yandan İtalya, donanma ve hava gücü için çok ihtiyaç duyduğu ve neredeyse tamamını Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı vasıtasıyla Akdeniz üzerinden ithal etmek zorunda olduğu petrole bağımlılığı ve bu su yollarının İngiltere’nin kontrolünde bulunması sebebiyle oldukça hassas bir durumda bulunduğu vurgusu yapılmaktadır.³¹¹⁸ Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan makalede, İtalya’nın savaş ilan etmesi sonrasında Müttefikler tarafından abluka uygulandığı, bu abluka devam ettiği sürece İtalya’nın dışarıdan hiçbir maddeyi deniz yoluyla getirmesinin mümkün olmadığı, başta petrol olmak üzere

³¹¹³ Abidin Daver, “İtalya’nın Harbe Girişi”, **İkdam**, 13 Haziran 1940.

³¹¹⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “İtalya’nın Harbe Girmesi”, **Yeni Sabah**, 13 Haziran 1940.

³¹¹⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Dünkü Umumi Vaziyet”, **Ulus**, 17 Haziran 1940.

³¹¹⁶ E.Monroe, “İngiltere ile İtalya’nın Akdeniz’de Bugünkü Vaziyetlerine Bir Bakış”, **Tan**, 14 Haziran 1940.

³¹¹⁷ “Akdeniz Havalisinde İngiliz, Fransız ve İtalyan Deniz Kuvvetleri”, **Vakit**, 12 Haziran 1940.

³¹¹⁸ H.D., “Akdeniz’de Vaziyet”, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1940.

stratejik hammaddeler bakımından oldukça zayıf İtalya'nın bu durumda uzun bir savaşı sürdürmesinin mümkün olmayacağı belirtilmektedir. İtalyan donanmasının Müttefiklere nazaran daha zayıf olması sebebiyle denize açılarak bu ablukayı kıramayacağı, İtalyan donanmasının Müttefik donanmasına karşı açık denizde büyük çaplı bir savaşa girişemeyeceği, müstahkem üslerinde kalmaya mecbur kalacak İtalyan donanmasının hafif ve seri gemileriyle mevzii savaşlar yapabileceği kaydedilmekte, Akdeniz'in Müttefiklerin elinde olduğu vurgulanmaktadır.³¹¹⁹

Türk basınında İtalya'nın savaşa esnasında en çok sıkıntı çekeceği stratejik madde olan petrol durumu hakkında yorumlar da yapılmaktadır. Bunlardan birisinde Sadrettin Enver; İtalya'nın ekonomik yapısına ilişkin makalesinde özellikle petrol konusuna değinmektedir. İtalya'nın 1865 yılından beri petrol konusunda çalışmalar yapıldığını belirten Enver, Faşist yönetim tarafından 1926 yılında kurulan İtalyan petrol şirketi AGIP (*Azienda Generale Italiana Petroli*) tarafından Arnavutluk'ta 280 adet petrol kuyusu açılarak işletildiğini kaydetmektedir. Enver, İtalya'nın toplam petrol üretiminin 1938 yılında 78.491 ton, 1939 yılında 219.800 ton, İtalya'nın yıllık ihtiyacının ise 4 milyon ton olduğu dikkate alındığında bu rakamların anlam ifade etmeyecek kadar az olduğunu belirtmektedir. İtalya'nın dış ticaretine de değinen Enver, Müttefikler tarafından uygulanan ablukalar neticesinde İtalya'nın 1938 yılında ihracatının 10 milyar lîre mertebesinde iken, 1939 yılının ilk 7 ayında 4,7 milyar lîre düşüğünü kaydetmekte, bu azalmanın bundan sonra daha fazla olmak üzere devam edeceğini beklediğini, henüz kayda değer bir savaşa girerek malzeme tüketimi yapmamış olan İtalya'nın bu koşullarda uzun bir savaşı sürdürmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.³¹²⁰ Fransa'nın mağlup olduğunun belli olmasından sonra Mümtaz Faik Fenik tarafından yapılan yorumda; İtalya'nın savaşa girmekle vazifesini yapmış bir şekilde aidatını beklemekte olduğu, maksadının ordusunun hırpalanmaması olduğunu ve bunda şimdilik muvaffak olmuş görüldüğü ifade edilmektedir.³¹²¹ Asım Us, Fransa'nın Almanya'dan münferit fakat şerefli bir barış için mütareke istemiş olduğunu, diğer taraftan İngiltere'nin tek başına da kalsa Almanya ve İtalya ile nihai zaferi elde edinceye kadar savaşa devam etmek kararını verdiğini belirtmekte, bu durumda Hitler ile Mussolini'nin ne diyeceklerinin merakla beklenmekte olduğunu ifade etmektedir. Us, 80 milyonluk bir Almanya ile 45 milyonluk İtalya'nın meydana getirdikleri düşman kuvveti karşısında kalan Fransız Milleti'nin, Almanya

³¹¹⁹ "Akdeniz Hakimiyeti", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1940.

³¹²⁰ Sadrettin Enver, "İtalya İktisadı", **Ulus**, 28 Haziran 1940.

³¹²¹ Mümtaz Faik Fenik, "Ancak Şerefli Bir Sulh", **Ulus**, 18 Haziran 1940.

ve İtalya tarafından ağır şartlı bir barış koşulları öne sürülmesi halinde büyük bir tepki verebileceğini hatırlatmaktadır.³¹²²

Mümtaz Faik Fenik, Ulus gazetesindeki makalesinde; Compiègne'deki müzakerelerde İtalyan heyetinin bulunmadığını, Münih'te Mussolini ile Hitler'in mutabık kaldığı üzere İtalya ile ayrı olarak ateşkes şartlarının müzakere edileceğini, bu şartlar altında İtalya'nın Fransa'dan ne isteyeceğinin merak konusu olduğunu belirtmekte, İtalya'nın isteklerin “*Cibuti, Tunus, Nice ve Korsika mı*” olacağını sormaktadır. İtalya'nın Fransa savaşının yüzde yüz Almanya tarafından kazanılacağına kanaat getirdikten sonra tam parsayı toplamak için savaşa girmiş olduğunu ve hâlâ Alp cephesinde kayda değer bir harekette bulunmadığını belirten Fenik, Almanlar, Alpleri arkadan sardıkları halde İtalyanların, bunlara bir “*çelenk hediye etmek için bile*” ilerlemek külfetine katlanmadıklarını, bu sebeplerle İtalyanların ileri sürecekleri şartların ancak Almanların müsaadesi oranında olacağını ifade etmektedir.³¹²³

Alman-Fransız ve İtalyan-Fransız ateşkes antlaşmalarının basında yayımlanması sonrasında yorum yapan Hüseyin Cahit Yalçın, Bordeaux Hükûmeti hakkında ağır eleştirilerde bulunmakta; Bordeaux Hükûmeti'nin şeref ve haysiyet mefhumunu unutmuş olduğunu, imzalanan belgenin şartları çok ağır bir mütareke olarak değerlendirdiğini, bu mütareke ile Fransa'nın Okyanusla bağlantısının koparıldığını, Okyanus ve Manş Denizi'nin Almanya tarafından, Akdeniz tarafının İtalya tarafından kontrol edildiği küçük ve önemsiz bir devlet haline getirildiğini, barış antlaşmasının imzalanıp imzalanmayacağını ise belli olmadığını belirtmekte ve şöyle bir yorumda bulunmaktadır: “*Bir hükûmetçe bu şartların kabulü; gevşeklik, miskinlik, korkaklık haddini çoktan geçerek bir hıyanet derecesine varan bir harekettir.*”³¹²⁴

Türkiye tarafından Avrupa'ya çeşitli ülkelere muhtelif branşlarda eğitim almak üzere gönderilmiş olan öğrenciler savaşın yaygınlaşması ile tekrar Türkiye'ye dönmek zorunda kalmaktadırlar. Paris'ten kalkan son trenle İsviçre ve İtalya üzerinden geçerek Türkiye'ye gelmek zorunda kalan Türk öğrencilerden bir grup, tren İtalya'yı kat ederken Mussolini'nin savaşa giriş nutkunu söylediğini öğrendiklerini, bu haberi öğrenen halk arasında bir telaş meydana geldiğini, trende bulunan bazı İtalyan askerlerinin ağlamaya başladıklarını, İtalyan halkının Fransa'ya karşı savaşa girmek istemediği kanaatinde olduklarını belirtmektedirler.³¹²⁵

³¹²² Asım Us, “Fransa'nın Teklifi Sulh Getirecek Midir?”, **Vakit**, 20 Haziran 1940.

³¹²³ Mümtaz Faik Fenik, “İntikam Sulhü”, **Ulus**, 22 Haziran 1940.

³¹²⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “Mütareke Şartları İlan Edildi”, **Yeni Sabah**, 25 Haziran 1940.

³¹²⁵ “İtalya'dan Gelen Talebelerimiz”, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1940.

Yeni Sabah gazetesinde İtalya'nın savaş ilan etmesi sonrasında İtalya-Pisa şehrinden Türkiye'ye dönmek zorunda kalan öğrenciler ile yapılmış olan röportaj yayımlanmaktadır. Öğrenciler, bombardımanlar sebebiyle İtalya'da hayatın oldukça zorlaştığını, giyecek hariç her şeyin karneye bağlandığını, yaşadıkları Pisa şehrindeki askerî hava meydanının ve 15 km. uzaklıktaki Livorno şehrindeki askerî limanın bombardımana uğradığını, akaryakıt depolarının havaya uçtuğunu belirtmektedirler. İtalya'da tüm yabancılara karşı baskının çok arttığını ve ülkeyi terk etmelerinin istendiğini ifade eden öğrenciler, Yahudilerin göçe mecbur edildiklerini kaydetmektedirler. İtalya'dan Yugoslavya üzerinden trenle İstanbul'a geldiklerini belirten öğrenciler, yolda İtalya-Yugoslavya sınırında çok sayıda tam teçhizatlı asker, top, tank ve askerî malzemeler yüklü ve hareket halinde tren katarları gördüklerini, sınır bölgelerinde yaşayan İtalyanların iç bölgelere göç ettirilmekte olduğunu ilave etmektedir.³¹²⁶

³¹²⁶ “İtalya’dan Gelenlerin Anlattıkları”, **Yeni Sabah**, 23 Haziran 1940.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İTALYA TEHDİTİ SEBEBİYLE

BATI İTTİFAKINA EKLEMLENMESİ

5.1. Türkiye’nin İtalya Tehdidi Sebebiyle Batı İttifakına Yönelmesi

5.1.1. Türkiye’nin İtalya Tehdidi Karşısında Güvenlik Arayışları ve İngiltere ile Yakınlaşması

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren ilk on beş yılında baskı ve tehdit Batıdan geldiği müddetçe destek ve dostluğu Sovyetler Birliği’nde aramıştır. 1923-1932 yılları arasındaki Türk dış politikası, uluslararası ilişkilerin genel seyrinden daha çok, Milli Mücadele ve sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nın yansımaları altında, bazı münferit devletlerin Türkiye’ye karşı izlemekte oldukları dış politika ve buna verilen karşılıklar ile şekillenmiştir. Bu dönemde İtalya’nın Akdeniz ve Balkanlarda yarattığı tehlike karşısında Türkiye, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunması bakımından haklı bir endişe içindedir.

Musul meselesinin çözümlenmesi, Osmanlı borçları konusunda gelişmeler kaydedilmesi ve Batılı devletlerle ilişkilerinin yoluna koyulmasından sonra Türk dış politikasında uluslararası ilişkilerde oldukça hareketli bir dönem başlamıştır. Türkiye komşuları ve diğer devletlerle oldukça iyi ilişkiler kurmuş, 9 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti’ne dahil olarak uluslararası camiada diğer bağımsız devletler gibi eşit bir statüye sahip olmuştur. Türk dış politikasının bundan sonraki hedefi büyük zorluklarla elde edilen bu statünün devamını temin etmek ve geliştirilmesini sağlamak olacaktır.³¹²⁷ Bu dönemde İtalya’nın yarattığı tehdit giderek artarken, İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasında geçmişten gelen sorunların ortadan kaldırılması sonucunda Akdeniz’de en etkin deniz gücüne sahip olan İngiltere ile giderek daha fazla yakınlaşma başlamıştır.

Türkiye’nin bu dönemde izlemekte olduğu dış politikanın temelini Atatürk’ün uluslararası politikayı takip etmesindeki gerçekçiliği ve uyanıklığı ile uluslararası ilişkilerdeki dinamik yapıyı son derece akılcı bir şekilde analiz ederek; mevcut koşulları en iyi bir şekilde değerlendirme ve zamanlama yeteneğinde aramak gerekmektedir. Türkiye’nin tüm uluslararası sorunlarını “*yasal ve meşru*” yollar izleyerek barışçı bir şekilde çözüme

³¹²⁷ Mehmet Gönübol, Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.92.

kavuşturulmasını tercih etmesi Türkiye'nin uluslararası ortamdaki prestij ve güvenilirliğini oldukça yükseltmiştir. 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanan anlaşmayla Balkan Antantı'nın meydana getirilmesi de ancak bu prestij ve güvenilirlik sayesinde gerçekleştirilebilecektir. Türkiye, dış politikasında Atatürk tarafından çok önem verilmekte olan üç konuda çok duyarlı davranmaktadır. Bunlar “barışın korunması ve kolektif güvenlik, Milletler Cemiyeti'nin kararlarının uygulanması ve millî savunmanın güçlendirilmesi” olarak ön plana çıkmaktadır.³¹²⁸ Türkiye bu süreçte Osmanlı Devleti döneminden kalan sorunların ve Lozan Barış Antlaşması'ndan kaynaklanan pürüzlü konuların halledilmesiyle doğulu devletler ile de dostane ilişkiler tesis etmiş bulunmaktadır. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 10 Haziran-7 Temmuz 1934 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti bu süreçte önemli bir köşe taşı oluşturmaktadır.³¹²⁹ Bu ziyaretin Hitler'in Venedik'e gelerek Mussolini ile ilk defa yüz yüze görüşmeler yaptığı bir süreçte gerçekleşmesinin bir rastlantı olmaktan öte bir anlamı olduğu değerlendirilmelidir.

İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlarda izlediği genişlemeci politika ve Mussolini'nin yaptığı konuşmalarla sık sık İtalya'nın hedefinin Asya'da olduğunu açıklaması karşısında Türkiye bir taraftan İngiltere ile ilişkilerini geliştirmekte iken bir yandan da Doğu devletleriyle iş birliğine yönelmektedir. İtalya'nın Habeşistan saldırısının başlamasından hemen sonra Milletler Cemiyeti'nde zecrî tedbirlerin uygulanması konularının görüşüldüğü bir dönemde Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe etmişlerdir.³¹³⁰ Bu antlaşmaya daha sonra Afganistan da katılacaktır. İtalya'nın zecrî tedbirleri uygulayan devletlere karşı aldığı sert tutum ve Habeşistan'ın İtalya tarafından istila edilmesi bu devletleri birbirine yaklaştıran önemli bir unsur olmuştur. İran ile Irak arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi sonrasında 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da Sadabat Sarayı'nda “Türkiye, Afganistan, İran ve Irak Saldırmazlık Antlaşması” imzalanmıştır.³¹³¹ İmzalandığı mekândan dolayı “Sadabat Paktı” olarak da isimlendirilen ve beş yıl süreyle geçerli olarak imzalanan bu antlaşmayla taraflar; birbirlerinin içişlerine karışmayacak, ortak sınırların dokunulmazlığına saygı gösterecek, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ve 1928 Paris Paktı (Briand-Kellog Paktı)'na bağlı kalacak ve birbirlerine karşı herhangi bir saldırıya

³¹²⁸ Hikmet Özdemir, *Atatürk'ün Ardından, Sir Percy Loraine'in Tanıklığı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.28.

³¹²⁹ Bu ziyarete ilişkin detay için bkz. M.Volkan Atuk, “İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti”, *ÇTTAD*, XVII/35 (2017-Güz), ss. 219-247.

³¹³⁰ *Survey On International Affairs*, 1936, s.801.

³¹³¹ “Şark Misakı Dün İmzalandı”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1937. “The Middle-Eastern Pact”, *The Times*, 10 Temmuz 1937, s.11.

girişmeyeceklerdir.³¹³² Paktın antlaşma metninde açıkça belirtilmese de “*Modern Ortadoğu’nun ilk bölgesel paktı*”³¹³³ olarak nitelendirilen bu bağtın yapılmasının önemli bir nedeni İtalya’nın özellikle Akdeniz havzasında meydana çıkardığı gerginlik ve tehdit olduğu değerlendirilmektedir.³¹³⁴

Pravda gazetesinde; Mussolini’nin 18 Mart 1934 tarihinde yapmış olduğu konuşmada belirttiği “*İtalya’nın Asya ve Avrupa’daki hedefleri*” konusunun Türkiye ve diğer Yakın Doğu memleketlerinde oldukça büyük endişeler uyandırmış olduğu, İngiliz-İtalyan ilişkilerinin de gerginleşmesinin doğudaki devletlerin birbirine yakınlaşmalarına neden olduğu ifade edilmektedir³¹³⁵. Türkiye’nin Sadabat Antlaşması’ndan elde ettiği önemli bir konu, İtalya gibi büyük devletlerin bölgedeki sınır sorunlarını bahane ederek müdahale etmelerine engel olmak olarak değerlendirilebilir³¹³⁶. Türkiye, Balkan Antantından sonra, Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve ardından Sadabat Paktını da gerçekleştirmiş böylece batıdan sonra doğuda da bir güvenlik sistemi kurmuş oluyordu.

1930’ların ortalarında Avrupa’da meydana gelen olaylar, 20.yüzyılın diplomatik ve askerî tarihinde “*duygusuz, gevşek, her türlü sağlam ve kuvvetli tepkiden mahrum*” bir Avrupa karşısında, Faşist ve Nazist devletler tarafından gerçekleştirilen oldu-bittilerin (de facto) ilk işaretlerini kaydetmektedir. Hitler Almanya’sı, Versay Antlaşması’nın rövanşını alarak Avrupa’nın kaderine sahip olmaya çalışırken; Mussolini İtalya’sı, Roma İmparatorluğu’nu yeniden ihya etmek için Roma-Berlin mihverinin gücünü kullanmaya gayret göstermektedir.³¹³⁷ İki totaliter devletin giderek güçlenmesi karşısında uluslararası yaptırımların güçsüzlüğünün anlaşılması ve batılı devletlerde görülen gevşekliğin totaliter rejimlerin isteklerine karşı koymak bir yana “*yatıştırma politikası*” görünümü altında adeta bu politikaların işini kolaylaştıran tutumlar alması karşısında göreceli küçük devletler Batılı devletlerle iş birliği politikalarından giderek ayrılma eğilimleri göstermektedirler.

1935-1938 yılları arasında Avrupa’da artık iyice belirginleşmeye başlayan bloklaşmalar giderek keskinleşmektedir. Versay Sistemi’ni muhafaza etmeye çalışan ve başlarını İngiltere ve Fransa’nın çektiği anti-revizyonist ülkeler ile statükonun

³¹³² Sadabat Paktı’nın metni için bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s. 592-595.

³¹³³ Sadabat Paktı’nın kuramsal açıdan bir incelemesi için bkz. Mustafa Serdar Palabıyık, “*Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme*”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, No 3, Temmuz 2010, ss. 147-179.

³¹³⁴ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası, 1919-1938**, ATAM yay., Ankara, 2013, s.121. Andrew Mango, **Atatürk, Modern Türkiye’nin Kurucusu**, (Çev.Fusun Doruker), 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.583.

³¹³⁵ **Aydın Tarihi**, Temmuz 1937, No. 44, ss.81.

³¹³⁶ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.502-503.

³¹³⁷ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.122.

değiştirilmesinden yana olan başta Almanya ve İtalya olmak üzere Revizyonist devletler arasındaki ilişkiler giderek sertleşmektedir. Bu bloklaşmalar karşısında Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile kesinleşmiş olan sınırlarından memnun bir ülke olarak Batılı devletler ile yakınlaşmaya ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerine özel bir önem vermekle birlikte İtalya ile ticari ilişkilerini de sürdürmektedir. Öyle ki 1931 yılının sonuna kadar Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülke İtalya'dır.³¹³⁸

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş felsefesi ve izlemekte olduğu dış politika prensipleri; totaliter veya revizyonist devletlerle değil, Sovyetler Birliği ile dostluk temelinde oluşturduğu sistemden taviz vermeden, statükocu ve kolektif güvenlik sistemini ön planda tutan, Milletler Cemiyeti çerçevesinde politikalar izlemekte olan batı demokrasileri safına doğru yaklaşmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çok yönlü ve dengeli politika tüm devletler tarafından saygı ve takdirle karşılanmakta ve bu devletler arasında Türkiye'yi yanlarına çekmek için adeta bir “rekabet” bulunmaktadır.³¹³⁹ Uluslararası alanda kendi gücüne dayanmayan bir dış politikanın başarılı olamayacağını Osmanlı Devleti'nin son döneminde bizzat yaşayarak analiz etmiş olan Atatürk, dış politikasında öncelikle kendi gücüne dayanmayı esas almakta, ancak gerektiğinde ülkenin gücünü daha fazla artıracak ve dengeli güçlere dayanan ittifaklara girmesine de karşı durmamaktadır. 1936 yılında Türkiye'nin İtalyan tehdidine karşı Akdeniz Paktı içinde İngiltere ile iş birliği içine girmesi ve hatta bu ülkeyle ikili bir ittifak yapmak üzere teşebbüste bulunması, Atatürk'ün millî güç anlayışına uygun olan eylemler olarak değerlendirilmelidir.³¹⁴⁰

İtalya'da Faşist rejimin kurulmasından itibaren, Mussolini muhtelif sebeplerle yapmış olduğu konuşmalarda, İtalyan milletin Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma hayallerini sürekli olarak canlı tutmaya çalışmakta, bir zamanlar Roma toprakları olan coğrafyaları hedef olarak göstermektedir.³¹⁴¹ Bunların arasında şüphesiz olarak Doğu Akdeniz ve Anadolu coğrafyası da bulunmaktadır. Bu politikanın bir yansıması olarak İtalya, 1912 yılından beri işgal altında tutmakta olduğu Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis) üzerinde tesis ettiği deniz ve hava üsleri ve burada bulundurmakta olduğu askerî kuvvetleri vasıtasıyla Anadolu

³¹³⁸ İtalya bu dönemde Almanya ile Türkiye'nin en önemli ticari partneridir. Bkz. Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 1923-1950, 2. Baskı, İş Bankası yay., İstanbul, 2020, s.198.

³¹³⁹ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, ATAM yay.,Ankara, 2010, s.13.

³¹⁴⁰ Gönübol, Kürkçüoğlu, **a.g.m**, s.19.

³¹⁴¹ Mussolini'nin özellikle 18 Mart 1934 tarihinde Büyük Faşist Kongresinde yapmış olduğu, Asya ve Afrika'yı İtalyan nesillerine hedef olarak gösterdiği konuşma bunlar arasında en çarpıcı örneklerden birisi olarak değerlendirilmektedir. Konuşmanın metni için bkz. “Italian Policy Abroad”, **The Times**, 19 Mart 1934, s.13.

için sürekli ve önemli bir tehdit meydana getirmektedir. Bu koşullarda Türkiye açısından siyasal durum özellikle Akdeniz havzasında vahim bir durum arz etmektedir.

Atatürk, bu dönemde İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesini istemektedir. Atatürk'ün bu niyetini 17 Haziran 1934 tarihinde İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyareti nedeniyle Ankara Palas'ta verilen resepsiyon sırasında İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine³¹⁴², özel bir şekilde ifade ettiği anlaşılmaktadır.³¹⁴³ Percy Loraine, 18 ve 20 Haziran 1934 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Sir John Simon'a gönderdiği raporlarında; Gazi'nin kendisine özel bir konuşmada, yakın bir Türk-İngiliz dostluğu arzu ettiğini, bunun imkânlarının araştırılmasını istediğini bildirmekte ve Gazi'nin bu isteğini dile getirmesinin önemine dikkat çekmektedir.³¹⁴⁴ Percy Loraine, 22 Haziran 1934 tarihli raporunda ise Gazi'nin bu talebinin samimi olduğunu, Türkiye'nin İngiltere'yi İtalya ve Sovyetler Birliği'ne karşı siyasal olarak kullanmasına ihtimal vermediğini, uzatılan bu zeytin dalını geri çevirmenin akıllıca olmayacağını belirtmektedir.³¹⁴⁵

Başbakan İsmet İnönü, 5 Temmuz 1934 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu ve dış politika konusundaki konulara da değinen konuşmasında; Türkiye ile İtalya arasında ihtilafı hiçbir önemli mesele olmadığını belirtmektedir. “*İtalya ile münasebatımızda esas mesele emniyet meselesidir*” diyen İnönü, bu emniyetin siyasi ve ahdi olarak tam olması için bütün unsurların var olduğunu ifade etmektedir. İnönü Türkiye'nin yaklaşımını şöyle özetlemektedir: “*Sulh ve emniyet hususundaki hassasiyetimiz bizim bir hususiyetimizdir, ki bunun gereğini takip ederken açık bir politika ifade etmeği ve iki memleket arasında ciddi bir dostluk ve emniyet siyasetinin devam etmesine hizmet etmeyi hakkıyla takdir ediyoruz.*” İnönü, Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerinde açıklama yaparken, “*Türkiye'nin İngiltere ile ihtilafsız, dürüst ve dostane ilişkilere sahip olduğunu*” belirtmektedir.³¹⁴⁶ Percy Loraine, 7 Temmuz 1934 tarihli raporunda; İnönü tarafından TBMM'nde yapılan konuşmaya yer vermekte, uluslararası iş birliğinden yana ve anti-revizyonist olan Kemalist Türkiye'nin son

³¹⁴² **Sir Percy Loraine (1880-1961):** 1933-1939 yılları arasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Loraine, 1939-1940 yılları arasında Roma Büyükelçisi olarak görev yapacaktır. Loraine' in Türkiye'deki büyükelçiliğine ait döneme ilişkin anıları yayımlanmıştır. Bkz. Hikmet Özdemir, **Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'in Tanıklığı**, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 2010.

³¹⁴³ Özdemir, **a.g.e.**, s.25-26.

³¹⁴⁴ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge.17, 18 Haziran 1934, s.72-73. (Belge.41, FO.371/17967/E.4048.) Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge. 18, 20 Haziran 1934, s.73-75. (Belge.5, FO.424/279, Part.27, No.48, s.89-90.)

³¹⁴⁵ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge.21, 22 Haziran 1934, s.80-81. (Belge.7, FO.424/279, Part.27, No.50, s.92.)

³¹⁴⁶ “TBMM Başvekil Hazretlerinin Çok Değerli Bir Nutku ile Yaz Tatiline Dün Başladı”, **Hakimiyeti Millîye**, 6 Temmuz 1934.

birkaç yıldır kendi bölgesinde öncü, güçlü ve aktif bir rol üstlenmiş olduğunu, bu rolün istikrar ve barış için oldukça faydalı olduğunu kaydetmektedir. Loraine ayrıca Türkiye'nin son yıllardaki politikasındaki en anlamlı gelişmenin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya yönelmesi olduğunu da belirtmektedir.³¹⁴⁷

İngiltere Hükûmeti, Percy Loraine'e gönderdiği bir talimatla; İngiliz Hükûmeti'nin Türkiye ile İngiltere arasında “*dürüst ve açık dostluk*” kurulmasından yana olduğunu Türk Hükûmeti'ne bildirilmesi istenmektedir. Percy Loraine 8 Ağustos 1934 tarihinde İngiliz Hükûmeti'nin yaklaşımını iki adet “*non-paper*” ile Tevfik Rüştü (Aras)'a ilettiğini, Tevfik Rüştü Bey'in özellikle “*dürüst ve açık dostluk*” kavramı üzerinde durduğunu, Türkiye'nin kimseden “*gizli bir tarafı olmayan ve kimseyi hedef almayan bir dostluk*” arzu ettiğini söylediğini belirtmektedir. Loraine, 9 ve 15 Ağustos tarihlerinde İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporlarında; Tevfik Rüştü Bey tarafından bu gelişmenin Gazi'ye ve İsmet İnönü'ye sunulduğunu, Türk tarafının bu gelişmelerden memnun olduğunu ifade etmektedir.³¹⁴⁸

Percy Loraine, 1934 Türkiye yıllık raporunda, Türk-İtalyan ilişkilerindeki olumsuz gelişmelerden bahsetmekte, Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihinde Büyük Faşist Konseyinde yapmış olduğu konuşma sonrasında Türkiye'nin İtalyan tehdidi karşısında haklı olarak savunma harcamalarını artırmakta olduğunu, Balkan Paktının kurulmasına öncülük eden Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya daha fazla yaklaşmakta olduğunu ancak gerçekte güvencelerinin Sovyetler Birliği olduğunu belirtmektedir.³¹⁴⁹

İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinden itibaren Habeşistan'a saldırısı ile başlayan savaş döneminde Milletler Cemiyeti kararı ile alınan zecrî tedbirlerin uygulanmasından rahatsız olan İtalya, 11 Kasım 1935 tarihinde bu tedbirleri uygulayan devletlere gönderdiği notalar tehdit eder tarzda açıklamalarda bulunmuştur.³¹⁵⁰ Bunun üzerine İngiltere'nin başlattığı bir girişim ile İtalya'nın Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye saldırıda bulunması durumunda geçerli olmak üzere, “*Akdeniz Paktı*” adı altında karşılıklı bir garantiler sistemi meydana getirilmiştir.³¹⁵¹ Akdeniz Paktı ile Türkiye, Akdeniz'de iyice belirginleşen İtalyan tehlikesi

³¹⁴⁷ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge. 26, 7 Temmuz 1934, s.88-90. (Belge.335, FO.424/279, Part.28, No.4, s.5-6.)

³¹⁴⁸ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge. 28, 9 Ağustos 1934, s.92-93. (Belge.18, FO.424/279, Part.28, No.14, s.16.) Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge. 29, 15 Ağustos 1934, s.93-94. (Belge. 21, FO.371/17967/E.5397)

³¹⁴⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge. 57, 31 Ocak 1935, s.128-130,153-155. (Belge.60, FO.371/19037/E.854.)

³¹⁵⁰ “İtalya'nın Zecrî Tedbirlere Mukabelesi”, **Akşam**, 13 Kasım 1935.

³¹⁵¹ “Akdeniz'de Elbirliği”, **Akşam**, 23 Ocak 1936.

karşısında, güvenliğini muhafaza etmek bakımından, İngiltere'ye yaklaşmış oluyordu. Bu önemli gelişme Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil edecek ve Türkiye, İngiltere, Fransa arasında 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'na kadar uzanan siyasal gelişmelerin başlangıcını meydana getirecektir.³¹⁵²

Percy Loraine 8 Mayıs 1936 tarihinde Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a gönderdiği özel raporunda İtalya-Habeşistan çatışmasında Türkiye'nin İngiltere'ye destek olduğunu belirten Loraine, İngilizlerin Türklere yeterince destek veremediğini ifade etmektedir.³¹⁵³ Anthony Eden, 18 Mayıs 1936 tarihinde “*Türkiye'nin bizim için önemini biliyorum ve elimizden geleni yapacağız*” diye cevap vermektedir.³¹⁵⁴

Percy Loraine, günlüğünde; 16 Mayıs 1936 tarihinde Atatürk tarafından kabul edildiğini, bu görüşmede Atatürk'ün İtalya'nın Habeşistan'daki “*muzaffer ancak ahlaki olmayan*” ilerleyişini oldukça sakın ve soğukkanlı bir şekilde karşıladığını, İtalya'nın Habeşistan'dan çıkarılması için Milletler Cemiyeti'ndeki büyük devletlerin çalışması gerektiğini, Roma İmparatorluğunu yeniden kurmak isteyen Mussolini'nin Habeşistan ile yetinmeyeceğini ve başka yayılmacı maceralara yöneleceğini, İtalya'nın bu faaliyetlerinin engellenmesi gerektiğini ifade ettiğini kaydetmektedir.³¹⁵⁵

Habeşistan savaşının sona ermesinden sonra da İtalya'nın Türkiye'ye karşı tutumu oldukça kuşku vericidir. Roma'daki Alman Büyükelçi Hassell tarafından 17 Temmuz 1936 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda; Habeşistan savaşının sona ermesine rağmen Akdeniz'de gerginliğin devam ettiğini, Mussolini tarafından, İtalya'nın Türkiye'ye karşı verdiği güvencelere rağmen, Türkiye'nin İtalya'ya karşı dostça bir politika takip etmediğini, Türkiye'nin sistematik olarak İtalya'nın Türkiye'deki ekonomik çıkarlarının altını oyar veya engellerse, ileride “*yeni bir durumun*” ortaya çıkabileceğini ifade etmiş olduğunu güvenilir bir kaynağa dayanarak kaydedilmektedir.³¹⁵⁶

Kont Ciano, 22 Ekim 1936 tarihinde Alman Dışişleri Bakanı Von Neurath ile Berlin'de yapmış olduğu görüşmede; Türk-İtalyan ilişkilerinin kötü gittiğini, bunun en önemli sebebinin Tevfik Rüştü Aras olduğunu vurgulamaktadır. Ciano ayrıca Rodos ve 12 Ada'daki

³¹⁵² Armaoğlu, a.g.e, s.421.

³¹⁵³ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge.94, 8 Mayıs 1936. (FO.371/20093/E.2812)

³¹⁵⁴ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge.95, 18 Mayıs 1936. (FO.371/20093)

³¹⁵⁵ Özdemir, a.g.e, s.114-117. (FO/1011/279).

³¹⁵⁶ **DGFP**, Seri C, Cilt V, (5 Mart-31 Ekim 1936), Belge.457, 17 Temmuz 1936, Her Majesty's Stationery Office (HMSO), Londra, 1949, s.774-779.

tahkimatın Türkiye'ye karşı olmadığını, İngiltere'nin kuşatma politikasına karşı savunma amaçlı olarak inşa edildiğini belirtmektedir.³¹⁵⁷

İngiltere Hükûmeti tarafından, İtalya-Habeşistan savaşının sona ermesi nedeniyle 27 Temmuz 1936 tarihinde yapılan bir açıklamayla Akdeniz Paktı'nın varlık sebebinin ortadan kalktığı, İngiltere ile Akdeniz ülkeleri arasında karşılıklı olarak verilen garantilerin tek taraflı olarak kaldırıldığı açıklanmıştır.³¹⁵⁸ Böylece İngiltere ile Türkiye arasındaki bu karşılıklı tek taraflı garanti durumu ve yakınlaşma İtalya'yı sinirlendirmesi sebebiyle kısa sürecektir. Diğer yandan, İtalya da Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek arzusunu gösterdiğinden, Türk Hükûmeti İtalya ile ilişkilerini daha fazla germemek için, tek taraflı garanti durumuna son vermiş oluyordu. Fakat ne olursa olsun, Türk-İngiliz münasebetlerinde yeni bir devir açılmaktadır.

Tevfik Rüştü Aras, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin onaylanması dolayısıyla 31 Temmuz 1936 tarihinde olağanüstü olarak toplanan TBMM'de yaptığı konuşmada; Türkiye ve İngiltere tarafından verilen garantilerin varlık sebebini kaybettiğini, Türk-İtalyan dostluğunun ise devam etmekte olduğunu ifade etmektedir. Başbakan İsmet İnönü aynı oturumda yaptığı konuşmada; Türkiye'nin her tehlike karşısında ve tüm sınırlarında, bütün gücüyle *"kendisini savunmak üzere hazır olduğunu"* açıklamaktadır.³¹⁵⁹

Feridun Cemal Erkin, Atatürk'ün düşüncesinin bu garantilerin karşılıklı olarak devam etmesinin gerekli olduğunu, Atatürk'ün zecrî tedbirlerin kaldırılmasının tehlikenin ortadan kalktığı anlamında yorumlanmaması gerektiği değerlendirmesinde bulunduğunu belirtmektedir. Erkin, Atatürk'ün talimatıyla, Türkiye'nin zecrî tedbirlerle ilgili her türlü İtalyan saldırısı ve eylemine karşı İngiltere'ye karşı garantisini muhafaza etmekte olduğunu bir nota ile İngiltere'ye bildirildiğini kaydetmektedir.³¹⁶⁰

Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk-Sir Percy Loraine görüşmesinde Atatürk, büyükelçiye İngiltere ile Türkiye arasında uzun vadeli bir ittifak yapılmasının uygun olacağını ifade ederek, bu yaklaşımının İngiliz Hükûmeti'ne iletilmesini istemiştir. Sir Percy Loraine durumu kendi makamlarına iletmış ve birkaç gün sonra aldığı cevabı Atatürk'ün huzuruna çıkararak açıklamıştır. Buna göre; İngiltere Hükûmeti uluslararası durumun giderek yumuşaması değerlendirmesinde bulunarak, bu tedbirlere şimdiki halde gerek görülmediği cevabını vermiştir. Atatürk bu cevap karşısında; kaşlarını hafifçe çatarak, büyükelçiye İngiliz

³¹⁵⁷ DGFP, C/V, Belge 620, 22 Ekim 1936, s.1132.

³¹⁵⁸ "M.Eden Akdeniz İtilâflarına Lüzum Kalmadı Diyor", **Akşam** 28 Temmuz 1936.

³¹⁵⁹ "Başvekil Dün Tarihi Bir Nutuk Söyledi", **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1936. "Korku Bilmeyiz, Fakat Sulhçuyuz", **Akşam**, 1 Ağustos 1936.

³¹⁶⁰ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, C.I, 2. Baskı**, TTK yay., Ankara, 1987, s.81-82.

Hükûmeti'ne iletilmek üzere şöyle söylemiştir: "...*bu cevaptan teessür duydum, tehlike vardır büyümektedir. Avrupa semaları üzerinde kara bulutlar her gün daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Benim değerlendirmelerime göre dört, beş seneye varmayacak, İtalya ve Almanya birleşip başımıza dünya harbi felaketini çıkaracaklardır.*"³¹⁶¹ Mihver devletlerine karşı sonradan çok eleştirilecek "yatıştırma politikası" uygulamakta olan, İtalya ile olan ilişkilerini daha fazla germek istemeyen ve İtalya'yı Almanya'nın yanına itmeden, kendi tarafına çekmek düşüncesindeki İngiliz Hükûmeti, Atatürk'ün bu teklifini bu aşamada uygun bulmamıştır. Feridun Cemal Erkin, yıllar sonra, Percy Loraine ile Londra'da görüşecek ve Atatürk'ün Avrupa'da yaklaşan savaş tehlikesi ile ilgili öngörüsündeki isabeti birlikte yâd edeceklerdir.³¹⁶²

İspanya İç Savaşı devam ederken, Akdeniz'de ortaya çıkan ve daha sonra İtalya'ya ait olduğu anlaşılabacak olan "korsan denizaltılar" meselesinin çözülmesi için Nyon ve Cenevre'de toplanan konferanslara İtalya, Sovyetler Birliği tarafından korsanlıkla suçlandığı gerekçesiyle katılmayacaktır. Bu konferanslarda ve bu konferanslarda alınan kararların uygulanmasında Batı dünyası ile hareket eden Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler daha da gelişmektedir.

Kral VIII.Edward'ın 3-6 Eylül 1936 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti ve Atatürk ile yapmış olduğu görüşmeler, Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Percy Loraine, Eden'a gönderdiği 1936 yılına ait Türkiye yıllık raporunda; 1936 yılında Türk-İngiliz siyasal ilişkilerinde tarihi ilerlemeler kaydedildiğini, Türk Hükûmeti'nin Avrupa'da barış ve güvenliğin korunması ile Avrupa'nın kamplara bölünmemesi konularında İngiliz Hükûmeti ile yakın siyasal tutumda bulunduğunu ifade etmektedir. Loraine, ayrıca Fransa ile Sancak meselesinden dolayı ilişkilerinin kritik bir durumda olduğunu, Faşizm ve Komünizme mesafeli ancak Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerini koruyan Türkiye'nin, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte bu ilişkilerine daha az yer verdiğini vurgulamaktadır. 1936 yılının en önemli siyasal faaliyeti olarak Kral VIII.Edward'ın Türkiye'yi ziyareti olduğunu belirten Loraine, bu ziyaretin Türk-İngiliz ilişkilerinde özellikle 1914-1923 yıllarına ait olan kötü anıların silinmesi bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Loraine, diğer önemli gelişmenin ekonomik ilişkilerde olduğunu, İngiliz firması tarafından kurulacak 2 milyon 750 bin sterlin tutarındaki Karabük modern demir çelik tesislerinin sözleşmesinin

³¹⁶¹ Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl...**, s.83-84.

³¹⁶² Özdemir, **a.g.e**, s.98.

imzalanması olduğunu belirtmektedir. Loraine ayrıca iki İngiliz savaş gemisinin İstanbul'u ziyaretleri ile Türk deniz filosunun Malta ziyaretine de vurgu yapmaktadır³¹⁶³.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazları silahlandırma hakkını elde eden Türkiye'nin dünya politikasındaki etkisi oldukça artmıştır. Akdeniz'de giderek belirginleşmekte olan İtalya'nın genişleme emelleri karşısında güvence aramakta olan Türkiye için Moskova ve Londra ile olan ilişkilerde yeni bir dönem açılmaktadır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalandıktan hemen sonra, Sovyetler Birliği Türkiye'ye, İtalyan tehlikesi karşısında Boğazların ortak olarak silahlandırılması teklifinde bulunmuştur. İngiltere ise Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de bir dayanak noktası olarak görmektedir.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın'ın raporuna göre; Sovyetler Birliği'nin teklifinin sebebi Boğazların kendi güvenliğini de etkileyebilecek olmasıdır. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Akdeniz'de İtalya karşısındaki hassasiyetini kullanarak bu teklifi yapmaktadır. Dışişleri Bakanı Aras tarafından bu teklif karşısında, İtalya'nın Akdeniz'deki saldırgan ve genişlemeci emelleri dikkate alındığında, Türkiye'nin saldırıya uğrayabileceği tek yerin Boğazlar olmayacağı, Boğazların silahlandırılmasının Türkiye'nin kendisi tarafında yapılacağı değerlendirilmesi yapılmaktadır.³¹⁶⁴

Sovyetlerin bu talepleri 5 Ekim 1936 tarihinde Litvinov tarafından Milletler Cemiyeti toplantısı için bulunduğu Cenevre'de Tevfik Rüştü Aras'a ifade edilmiştir. Litvinov, Almanya'nın Çekoslovakya'da bir darbe yapacağını, bir genel savaşın başlayacağını, Almanya'nın Romanya üzerinden Sovyetler Birliği'ne saldırması durumunda, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin nasıl iş birliği yapabileceğini sormaktadır. Aras ise Türkiye'nin Akdeniz'de İtalya tarafından bir saldırıya uğraması halinde, Sovyetler Birliği'nin nasıl bir yardımda bulunabileceğini öğrenmek istemektedir. Bunun üzerine Litvinov tarafından "*genel bir yardımlaşma antlaşması*" teklif edilmiştir. Türk Hükûmeti Atatürk'ün talimatıyla konuyu enine boyuna incelemek kararı almıştır. Aras tarafından konu aynı günlerde Cenevre'de İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile görüşülmüş ve İngiltere'nin görüşü istenmiştir. İngiliz Hükûmeti tarafından Ekim ayı ortalarında verilen görüşe göre; böyle bir anlaşmanın yapılması Almanya ve İtalya üzerinde olumsuz etkilerde bulunabileceğinden, Türkiye'nin Akdeniz'de hiçbir gruba bağlı olmadan müstakil bir durumda kalmasının en uygun hareket tarzı olacağı bildirilmektedir. Bu gelişmeler sonrasında Türk Hükûmeti Sovyetler Birliği'ne ittifak

³¹⁶³ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge.131, 28 Ocak 1937, s.276-277. (Belge.60, FO.371/20866/E.823)

³¹⁶⁴ **Montreux ve Savaş Öncesi...**s.133-134.

konusunda olumsuz cevap verecektir.³¹⁶⁵ İtalya ve Almanya'ya karşı “*Yatıştırma Politikası*” uygulamakta olan İngiltere, Akdeniz’de İtalya’yı karşısına almak istememekte, İtalya’yı Almanya’nın yanına gitmesini engelleyebileceğini ve kendi saflarına çekebileceğini değerlendirmektedir.

Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM yasama yılının açılışında yapmış olduğu konuşmasında; Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin uygulanmasından bahsederken, Türk-Sovyet dostluğuna da temas ederek, bu dostluğun “*ilk gündeki kuvvet ve samimiyetini tamamıyla muhafaza ederek, tabii inkişafında devam ettiğini*” ifade etmektedir.³¹⁶⁶ Bu ifadenin sebebinin, o dönemde İtalyan tehlikesine karşı tek dayanak olan Sovyetlerin Boğazların müşterek savunmasına ilişkin teklifinin reddedilmesinin karşı tarafta siyasal bir kırılganlığa sebep olmasını engellemek olduğu değerlendirilmektedir.

Habeşistan savaşı devam ederken oldukça gergin olan Türk-İtalyan ilişkileri, Milletler Cemiyeti yaptırımlarının sona ermesi ve Akdeniz Paktı’nın sonlandırılmasının ardından 1936 yaz sonundan itibaren nispeten daha olumlu bir seyir izlemeye başlayacaktır. Bu arada Türkiye-İtalya Ticaret ve Seyrüseferin Antlaşması Roma’da Kont Ciano ile Ragıp Baydur arasında 29 Aralık 1936 tarihinde imzalanmıştır. 1934 Türk-İtalyan Ticaret Antlaşması’nın yenilenmesi olarak değerlendirilebilecek ve süresi 18 ay olan bu antlaşma çerçevesinde Türk ihracatçılarının muhtemel kambiyo zararlarının önüne geçmek için İtalya’daki kliring hesaplarının Türk lirası olarak tutulmasının temin edilmesi dikkat çekmektedir. İtalyan adaları ve müstemlekeleriyle yapılacak ticaret ise kliring sistemi dışında tutulmaktadır.³¹⁶⁷ İlişkilerin normalleşmesinin en önemli nedenlerinden birisi Ocak 1937 tarihinde İtalya ile İngiltere arasında imzalanan “*Centilmenler Antlaşması*”³¹⁶⁸ olacaktır. Bu antlaşma millî egemenlik bakımından Akdeniz bölgesindeki toprakları ve mevcut statükonun muhafazasını teminat altına almaktadır.³¹⁶⁹ Bundan sonra 2-3 Şubat 1937 tarihlerinde Tevfik Rüştü Aras-Kont Ciano Milano görüşmesi gerçekleştirilecektir.³¹⁷⁰

Türk-İtalyan ilişkilerindeki geçici olarak elde edilen bu iyileşme dönemi, Akdeniz’deki korsan denizaltılar meselesinin ele alındığı Nyon Konferansı’na İtalya ve Almanya’nın katılmaması ve Türkiye’nin katılarak İngiltere’nin yanında yer alması ile

³¹⁶⁵ Montreux ve Savaş Öncesi...s.139-146.

³¹⁶⁶ TBMM ZC, Devre.V, C.12, İçtima.II, 1.İnikat, 1 Kasım 1936, s.6.

³¹⁶⁷ “Türk-İtalyan Ticaret Anlaşmaları”, **Son Posta**, 31 Aralık 1936.

³¹⁶⁸ “Akdeniz Anlaşması”, **Tan**, 3 Ocak 1937.

³¹⁶⁹ “Akdeniz Anlaşmasının Mahiyeti Nedir?”, **Yeni Asır**, 5 Ocak 1937.

³¹⁷⁰ “Rüştü Aras Bugün Milano’da Ciano ile Görüşecek”, **Akşam**, 3 Şubat 1937.

yeniden bozulacaktır. Fahir Armaoğlu bu durumu şöyle yorumlamaktadır: “*Türkiye’nin bu hareketi asıl yerini ve yönünü çizmiş olduğunu açık olarak gösteriyordu.*”³¹⁷¹

Bu dönemde Başbakan İsmet İnönü Londra’ya giderek Kral VI. George’un taç giyme töreninde Cumhurbaşkanı Atatürk’ü temsilen katılacaktır.³¹⁷² Bir İngiliz filosu Türkiye’yi resmî olarak ziyaret edecektir. Eden hatıratında; Türk devlet adamlarının bu filoda yer alan savaş gemilerini çok beğendiklerini, bu gemilere eşdeğer 2 kruvazör ve 2 muhrip satın almak istediklerinin Aras tarafından kendisine ifade edildiğini belirtmektedir.³¹⁷³

Almanya’nın 12 Mart 1938 tarihinde Avusturya ile birleşmesinden (Anschluss) sonra İngiliz devlet adamlarında Türkiye’nin Almanya ile yakınlaşması ve Türkiye’nin kaybedilmesi endişesi giderek artmaktadır. Almanya, Türkiye ile ittifak yapması halinde kolayca Orta Doğu’ya genişleyebilecek, böylece Süveyş Kanalı ve İngiltere’nin imparatorluk yolunu tehdit edebilecektir. Bu dönemde Almanya’nın doğuya doğru genişleme anlayışını temsil eden “*Drang Nach Osten*”³¹⁷⁴ düsturu karşısında durabilecek tek ülke Türkiye’dir. Bütün bu değerlendirmeler neticesinde Türk-İngiliz ilişkilerindeki gelişme ekonomik ilişkilerde de kendisini göstermeye başlayacaktır.³¹⁷⁵ Bu dönemde stratejik olarak büyük bir öneme sahip olan Karabük Demir Çelik Tesisleri’nin ihalesini İngiliz Hükûmeti tarafından temin edilen 2 milyon 500 bin sterlin tutarındaki kredi ile desteklenen İngiliz H.A.Basserta&Co. Firması kazanmıştır. Alman Krupp Firması’nın elimine edildiği konu projenin sözleşmesi 24 Haziran 1936 tarihinde imzalanmıştır.³¹⁷⁶ Karabük Demir Çelik Fabrikası’nın temeli 3 Nisan 1937 tarihinde, Başbakan İsmet İnönü ve devlet erkânının da katıldığı bir törenle atılacaktır.³¹⁷⁷ Ahmet Şükrü Esmer, İngiliz Hükûmeti’nin kendi ananeleri dışına çıkarak Karabük Demir Çelik Tesislerini kuracak firma için teminat vermiş olduğunu, bu durumun Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir safhanın açılması anlamına geldiğini belirtmektedir.³¹⁷⁸

Percy Loraine, 16 Kasım 1937 tarihinde gönderdiği raporunda Türk Hükûmeti’nin kalkınma programının uygulamak için İngiltere’den dış destek beklediğini ifade etmekte ve

³¹⁷¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.422.

³¹⁷² “Londra’daki Merasim Çok Muhteşem Oldu”, **Akşam**, 13 Mayıs 1937.

³¹⁷³ Anthony Eden, **Facing The Dictators**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1962, s.529.

³¹⁷⁴ **Drang Nach Osten** (Doğu’ya doğru git): 19.Yüzyıl Alman milliyetçileri tarafından kullanılan parola. Nazi Almanyası tarafından da kullanılan bu terim, Almanya’nın yaşam alanının (lebensraum) Doğu’ya doğru ve Slav memleketlerine genişlemesi düşüncesini ifade etmektedir.

³¹⁷⁵ Dilek Barlas, Seçkin Barış Gülmez, “Turkish-British Relations In The 1930s: From Ambivalence to Partnership”, **Middle Eastern Studies**, 2018, Cilt.54, Sayı.5, ss.827-840.

³¹⁷⁶ “£ 2 500 000 Contract for Britain”, **The Times**, 25 Haziran 1936, s.16.

³¹⁷⁷ “Demir Çelik Fabrikalarının Temel Taşına İlk Malayı Başvekil Vurdu”, **Akşam**, 4 Nisan 1937.

³¹⁷⁸ Ahmet Şükrü Esmer, “Türk-İngiliz Dostluğu”, **Ulus**, 7 Nisan 1937.

bu desteğin verilmesini tavsiye etmektedir³¹⁷⁹. 27 Mayıs 1938 tarihinde yapılan bir anlaşmayla İngiltere, Türkiye'ye 10 milyon sterlin sanayi kredisi, 6 milyon sterlin silahlanma için olmak üzere toplam 16 milyon sterlin tutarında düşük faizli ve uzun geri ödeme planı olan kredi açmıştır.³¹⁸⁰ Türk Hükûmeti bu krediyi acil silahlanma ihtiyaçları için süratle kullanmak üzere gerekli çalışmaları yapmaktadır. Bunlardan bazı örnekler vermek gerekirse; 16 Ağustos 1938 tarihli bir kararname ile Londra Büyükelçisi Fethi Okyar başkanlığında, deniz ve hava subaylarından teşkil edilen bir heyet marifetiyle İngiliz firmalarıyla temas etmek suretiyle pazarlıkla silah alınması için karar alınmıştır.³¹⁸¹ Bu çalışmalar neticesinde 21 Şubat 1939 tarihinde, 25 adet çift motorlu Avro-Anson bombardıman uçağının İngiltere'den 2490 sayılı Devlet İhale Kanunu çerçevesinde pazarlık yöntemiyle temin edilmesine onay verilmiştir.³¹⁸² Bu dönemde İngiltere'ye sipariş edilmiş olan 4 muhrip, 4 denizaltı, 2 mayın gemisi için verilecek isimler Cumhurbaşkanı İnönü tarafından onaylanmıştır.³¹⁸³ Boğazların savunulması için ihtiyaç duyulan ve İngiltere'den temin edilen büyük çaplı topların mevzilerinin hazırlanması için uzman İngiliz personelin Çanakkale müstahkem mevkiine giriş izni verilmekte olduğu görülmektedir.³¹⁸⁴

Bu krediler Mihver devletleri tarafında oldukça fazla rahatsızlık yaratacaktır. Hitler, İktisat Bakanı Funk'u Ankara'ya gönderecek ve Türkiye ile Almanya arasında bir ittifak yapılmasını önerecektir. Türkiye ile Almanya arasında 1939 başında 55 milyon dolar tutarında bir kredi anlaşması imzalanacak ancak bu kredi kullanılamayacaktır.³¹⁸⁵

Percy Loraine 1938 Türkiye raporunda; Atatürk'ün ölümünden sonra halefinin sorunsuz olarak seçilmesi ve iktidar devrinin yumuşak bir şekilde yapılmasının Türkiye'deki sistemin istikrarına işaret olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin Roma-Berlin Mihveri'nden duyduğu kuşkuvarın giderek daha fazla artmakta olduğunu ve savunmasını güçlendirmeye çalıştığını ifade eden Loraine, İngiltere'ye daha fazla yaklaşmakta olan Türkiye'nin ekonomisinin “sağlam ve dengeli” olduğunu, Türkiye'nin “dikkatli ve hesaplı” olduğunu,

³¹⁷⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919-1939, C.VIII, 1934-1939**, Belge.191, 16 Kasım 1937, TTK yay., Ankara, 2006, s.416-417. (Belge. 163, FO.371/20858/E.6784.)

³¹⁸⁰ “İngiltere ile Mali Anlaşma İmzalandı”, **Tan**, 28 Mayıs 1938. 1938 yılında resmî kura göre 1 sterlin=6,16 TL olduğundan 16 milyon sterlin=98,5 milyon TL.dir. İngiltere tarafından açılan kredinin tutarının anlaşılması bakımından, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1938 yılı bütçesinin toplamı 250 milyon TL, savunma giderleri için ayrılan tutar 81,8 milyon TL.dir. Bkz. 3405 Sayılı 1938 Mali Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu, **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1938, Sayı 3922.

³¹⁸¹ Kararname No.2/9478. **BCA**: 30.18.1.2/84.74.17, 16 Ağustos 1938.

³¹⁸² Kararname No.2/10398. **BCA**: 30.18.1.2/86.13.12, 21 Şubat 1939.

³¹⁸³ **BCA**: 30.10.0.0/62.415.11, 8 Mayıs 1939.

³¹⁸⁴ **BCA**: 30.18.1.2/91.55.10, 11 Haziran 1940.

³¹⁸⁵ Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi**, (1923-1950), 2.Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2020, s.253-254.

İngiltere tarafından 1938 yılında Türkiye'ye 16 milyon sterlin tutarında kredi açılmış olmasına karşılık Almanya'nın Türkiye ekonomisindeki ağırlığının devam ettiğini belirtmektedir.³¹⁸⁶

Bu dönemde İtalya'nın saldırgan ve emperyalist hareketleri Türk basınında tepkiyle karşılanmakta ve karşı yayınlar da yapılmaktadır. Bunlardan birisinde Tan gazetesinde yayımlanan bir haber oldukça ses getirecek ve Türk kamuoyunda tepkilerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. 19 Ocak 1939 tarihinde yayımlanan News Review kaynaklı bir habere göre Mussolini'nin çalışma odasında bulunan bir haritada Faşist İtalya'nın halihazırda elinde bulunanlar ile işgal edeceği müstakbel coğrafyalar gösterilmekte, bunların arasında Anadolu toprakları da bulunmakta, Akdeniz ise “*Mare Nostrum*” olarak gösterilmektedir. Benzer haritaların Faşizm için bir prestij projesi olarak 1932 yılında hayata geçirilmiş olan ve Roma'da Kolezyum (*Colosseum*)'dan Venedik Meydanı (*Piazza Venezia*)'na kadar uzanan İmparatorluk Bulvarı (*Via dei Fori Imperiali*)'nda Massenzio Bazilikası'nın duvarlarında mermerlere işlenmiş bir şekilde Roma İmparatorluğu'nun başlangıcından itibaren safhalar halinde genişlemesini gösteren haritalar olarak teşhir edilmekte olduğunun haberleştirilmesi ile tepkiler meydana gelmiştir.³¹⁸⁷ Son Telgraf gazetesinde söz konusu harita 11 Şubat 1939 tarihinde yayımlanmakta ve İtalyan sorumlu makamlarından ve bizzat Mussolini'den açıklama istenmektedir.³¹⁸⁸ Türk basınında yükselen tansiyona karşılık Ulus gazetesinde 12 Şubat tarihinde yayımlanan makale ile İstanbul gazetelerinin tutumu eleştirilmekte, Roma İmparatorluğunun tarihe mal olmuş bir devlet olarak geçmişteki sınırlarının bilindiği, bunda endişe edecek bir durum bulunmadığı, tahriklere kapılmamak gerektiği, Türkiye ile İtalya arasındaki dostluğun muhafaza edilmesine ihtiyaç olduğu belirtilmektedir.³¹⁸⁹ Bu dönemde M.Faruk Görtunca tarafından kaleme alınan “*Bu Arslana Dokunmayın*” adlı eserde genç İtalyan şairleri tarafından yazılan “*Yolumuzu uzatacağız, Türkiye'yi alacağız...Bütün Ege'yi*

³¹⁸⁶ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.VIII**, Belge.298, s.615-616. (Belge.82, FO.371/23301/E.1214)

³¹⁸⁷ “Roma İmparatorluğuna Türkiye Dahil midir?”, **Tan**, 10 Şubat 1939. “Türk Topraklarında İtalya'nın Gözü mü Var?”, **Son Telgraf**, 10 Şubat 1939. Illustrazione del Popolo'nun 6 Mayıs 1934 tarihli sayısı kapak sayfasında Massenzio Bazilikası duvarına asılmış 4 adet harita görünmektedir. Bkz. “Le Carte Geografiche dell'Impero Romana”, **Illustrazione del Popolo**, 6 Mayıs 1934, Anno.XIV, Numero.18. İtalyan İmparatorluğu'nun 9 Mayıs 1936 tarihinde Mussolini tarafından ilan edilmesinden sonra, 28 Ekim 1936 tarihinde yapılan kutlamalar esnasında Faşist İtalya'nın İmparatorluk sınırlarını gösteren beşinci bir harita eklenmiştir. Sorun yaratan harita Mussolini'nin çalışma odasındaki harita ile buna benzer olan beşinci harita olacaktır. Görseller ve detay için bkz. (www.rometheimperialfora19952010.wordpress.com) (Erişim tarihi: 04.10.2021) Ayrıca bkz. “La Quinta Tavola...”, **Il Popolo d'Italia**, 29 Ekim 1936. Beşinci haritanın İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasından sonra kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

³¹⁸⁸ “Her Karış Türk Toprağı Yekpare Türk Milleti'nin Kahramanlık Kefaletindedir, Ona Dokunulamaz”, **Son Telgraf**, 11 Şubat 1939.

³¹⁸⁹ “Hafif Neşriyat”, **Ulus**, 12 Şubat 1939. Cumhuriyet gazetesi de aynı mealde bir makaleyi aynı başlığı kullanarak 13 Şubat 1939 tarihinde yayımlamıştır. Bkz. “Hafif Neşriyat”, **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1939.

alacağız” şeklindeki şiirlere karşılık olarak şöyle mısralarla karşılık vermektedir: “*Bu ulus bir zamanlar o güzel Roma’nızın, Önünde at koşturan Attila neslindendir...Bize yeter bu vatan, bu su, bu gök kubbeler. Göz dikmeyin bu yurda, istemeyin bunu siz, Arslanlar arslanına dokunmayın kahpeler.*”³¹⁹⁰ Rahmi Yağız ise “*İtalya’ya Açık Mektup*” isimli kitabında, İtalyan kamuoyunda Anadolu’nun hedef gösterilmekte olmasına tepki göstererek Şair Gabriele d’Annunzio’dan miras kalan³¹⁹¹ bu düşünceleri gerçekleştirmek isteyen İtalyan gençliğine meydan okumakta ve “*Sinyorlar Buyurunuz*” diye onları Türkiye’ye davet etmektedir.³¹⁹²

İtalyan diplomatların çeşitli vesilelerle Türk basınında İtalyan karşıtı yayınlardan şikayetçi olmalarının da etkisiyle olacak Türk Hükûmeti tarafından 3 Ekim 1939 tarihinde alınan Bakanlar Kurulu kararı ile Rahmi Yağız’ın kitabının satışı yasaklanacak ve kitap toplattırılacaktır.³¹⁹³ Bu dönemde İtalya karşıtı olarak değerlendirilen benzer yayınların yasaklandığı ve toplattırıldığı görülmektedir.³¹⁹⁴ Bunlara karşılık olarak Roma’da basılan ve önsözünü Benito Mussolini’nin yazdığı, Korg. Adriano Alberti tarafından kaleme alınmış olan, “1915-1918 İtalyan Harbine Ait Yabancı Şahadetler-*Testimonianze Straniere sulla Guerra Italiana, 1915-1918*” adlı kitabın (broşür denmektedir) da Türkiye’ye girişi yasaklanmış ve toplattırılmasına karar verilmiş olduğu görülmektedir.³¹⁹⁵

Bari’deki İtalyan radyosu tarafından yapılmakta olan Türkçe yayınlar da Türkiye’de oldukça büyük rahatsızlıklar meydana getirmektedir. Tan gazetesinde okurların sorularının cevaplandırıldığı sayfada bir okur tarafından Bari’deki İtalyan radyosundan şikayetçi olunmakta ve bu yayınların kendisini daha fazla İtalyan düşmanı yapmakta olduğundan bahisle bu radyo tarafından Faşizm konusunda isteyen herkese Türkçe olarak kitap gönderileceğinin haber olarak verildiğini, bu kitaplara sansür uygulanmasının söz konusu olup olmadığı sorulmaktadır. Gazetenin cevabı ise Türkiye’de Bari radyosunun yalanlarına inanacak bir kimse olmadığından sansüre de gerek görülmediği yönünde olmuştur.³¹⁹⁶ Bu dönemde M.Faruk Gürtunca tarafından baykuş sesine benzetilen Bari radyosunun Türkçe yayınlarına karşı verilen oldukça sert tepki dikkat çekmektedir.³¹⁹⁷

³¹⁹⁰ M.Faruk Gürtunca, **Bu Arslana Dokunmayın**, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1939, s.1-2.

³¹⁹¹ Bkz. Gabriele d’Annunzio, **Il Libro Ascetico della Giovane Italia**, L’Olivetana, Milano, 1926, s.280-283.

³¹⁹² Rahmi Yağız, **İtalya’ya Açık Mektup**, Tecelli Basımevi, İstanbul, tarihsiz, s.13-15.

³¹⁹³ **BCA**: 30.18.01.02/88.96.18, 3 Ekim 1939.

³¹⁹⁴ Bir örnek için bkz. **BCA**: 30.18.01.02/88.85.14, 4 Eylül 1939.

³¹⁹⁵ **BCA**: 30.18.01.02/87.55.6, 13 Haziran 1939.

³¹⁹⁶ “Sual-Cevap”, **Tan**, 13 Mayıs 1939.

³¹⁹⁷ M.Faruk Gürtunca, “İkinci Roma Radyo İstasyonu”, **Bu Arslana Dokunmayın**, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1939, s.37-38.

Görüldüğü gibi 1930'ların son yıllarında Türk-İtalyan ilişkileri öncelikli olarak Türk-İngiliz ve Türk-Fransız olmak üzere Türk-Sovyet ilişkilerinden de oldukça fazla etkilenmektedir. Türkiye ile İtalya'nın aralarında sağlıklı siyasi ilişkiler kurmak için yeterli neden ve ortam olmasına rağmen, hırslarının etkisindeki Mussolini'nin Faşist İtalya'nın milli güç unsurlarıyla orantısız, gerçeklerle uyuşmayan ve dengesiz dış politika anlayışı buna izin vermeyecektir. Aslında bu dönemdeki siyasal ilişkilerdeki dalgalanmalara rağmen iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin dikkat çekecek kadar iyi olduğu görülmektedir.

5.1.2. Türkiye-İngiltere-Fransa Ortak Demeci (12 Mayıs 1939)

Batılılar ile Türkiye arasında bir siyasal antlaşma yapılması için ilk somut girişim, 2 Eylül 1938 tarihinde İskenderun Sancağı'nın bağımsızlığını ilan ederek Hatay Devleti'nin kurulması³¹⁹⁸ sonrasında Fransa tarafından yapılmıştır. Tevfik Rüştü Aras, Fransızların talebi konusunda Başbakan İnönü ve Atatürk ile yaptığı görüşmeler sonucunda onaylarını almıştır. Türk Hükûmeti tarafından Ekim 1938'de Fransa'ya verilen cevapta, teklif uygun bulunmakla birlikte bu antlaşmaya İngiltere'nin de katılması istenmektedir. Ancak bu dönemde İngiltere üçlü bir antlaşmaya katılmak istememektedir. Percy Loraine 27 Kasım 1938 tarihinde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na gönderdiği mektupla bunun nedenlerini açıklamaktadır³¹⁹⁹. Buna göre; böyle bir anlaşma Türk-İngiliz ve İngiliz-Fransız dostluklarına yeni bir şey eklemeyecektir. Almanya ve İtalya böyle bir anlaşmayı kendilerini "*kuşatma faaliyeti*" olarak görecekler, İtalya, Akdeniz ülkelerinin kendisine karşı bir siyasete girdiklerini düşünecektir. Bu durumda İtalya'nın da dahil olacağı bir Akdeniz Paketi meselesi gündeme gelecektir ancak İngiltere Hükûmeti bunu şimdiki şartlar altında arzu etmemektedir.³²⁰⁰ Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesiyle değişen koşullar sebebiyle İngiltere'nin bu konudaki yaklaşımları değişmeye başlayacaktır. İngiliz Kabinesinde 20 Mart 1939 tarihinde yapılan görüşmelerde, Lord Halifax, Türkiye'nin dikkate alınması gereken bir güç olduğunu vurgulamakta, Avrupa meselelerinde İngiltere'nin tutumuna yakın bir politika izlemekte olduğunu belirtmektedir. Başbakan Chamberlain ise İtalya'nın Paris, Moskova veya Varşova'nın yaklaşımlarını dikkate almayacağını ancak Türkiye İtalya'ya yaklaşırsa buna önem vereceğini ifade etmektedir. Kabine toplantısında bu görüş oldukça güçlü bir şekilde destek bulmaktadır.³²⁰¹

³¹⁹⁸ "Hatay Meclisi Dün Büyük Tezahürat Arasında Açıldı", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1938.

³¹⁹⁹ **Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s.188.

³²⁰⁰ İsmail Soysal, "*1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*", ...s.373.

³²⁰¹ **Cabinet Papers (CAB)**; 13 (39) 2, 20 Mart 1939, s.78.

Bu dönemde Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras³²⁰² ile Lord Halifax arasında gerçekleşen görüşmede ele alınan konular 22 Mart 1939 tarihinde İngiliz Kabinesi'nde müzakere edilmektedir. Halifax tarafından Kabine'de yapılan açıklamaya göre; Tevfik Rüştü Aras tarafından dile getirilen konular şunlardır: Türkiye halihazırda “tarafsız” ve kendisinin imzalamış olduğu mevcut anlaşmalardan memnun ve yükümlülüklerini yerine getirebilecek bir durumdadır. Türkiye tarafsızlıktan ayrılacaksa iki noktada güvenceye ihtiyaç duymaktadır. Bunlardan birincisi İngiltere'nin Türkiye'nin yanında olması, ikincisi ve daha önemlisi Akdeniz'de bir saldırı olması halinde İngiltere'nin Türkiye'ye yardım etmesi gereğidir. Türkiye ancak İngiltere'nin yanında olursa tarafsızlıktan ayrılmayı düşünebilecektir.³²⁰³

İngiltere'nin Türkiye'yi yanına alarak İtalya'yı gücendirmekten çekinmesi³²⁰⁴ ve Fransa'nın Hatay'ın Türkiye'ye katılımını kabul etmemiş olması sonucunda, İngiltere-Fransa-Türkiye arasında yapılabilecek bir ittifak konusunda 1939 Nisan ayına kadar bir gelişme kaydedilemeyecektir. Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bonnet, 6 Nisan 1939 tarihinde Paris'te görüştüğü Sir Percy Loraine'e Fransa'nın uluslararası geniş sorunlar karşısında Türkiye ile anlaşmak isteğinde olduğunu belirtmektedir.³²⁰⁵

İngiliz Kabinesi'nin 8 Nisan 1939 tarihli toplantısında; Lord Halifax, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali sonrasında Türkiye'nin Yunanistan ile durumu yakından izlemekte olduğunu, şu anda bir harekette bulunmayacağını ancak durum ilerlerse İngiltere ile hareket edebileceğini ifade etmektedir. Sir John Simon, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin küçümsenmemesi gerektiğini, bu işgalin Almanya ile bir plan dahilinde yapıldığını, İtalya'nın kolay bir zafer elde etmek için bundan sonra Yugoslavya'ya da saldırabileceğini, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin Türkiye'nin önemini oldukça arttırdığını ve en kısa sürede Türkiye ile uygun koşullarda görüşmelerin başlatılması gerektiğini ifade etmektedir. İtalya'ya verilecek en iyi karşılığın Türkiye ve Yunanistan ile daha yakın anlaşmalar yapmak olduğunu, bugüne kadar bu yakınlaşmaların Mussolini'yi gücendirmekten korkulduğu için ihmal edildiğini

³²⁰² Tevfik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanlığından ayrıldıktan sonra 1 Ocak 1939-1 Mart 1942 tarihleri arasında Londra Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

³²⁰³ **Cabinet Papers (CAB)**: 14 (39) 2, 22 Mart 1939, s.94-95.

³²⁰⁴ Bu konuda ilginç bir örnek Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali sonrasında Sovyetler Birliği tarafından, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Polonya, Romanya ve Türkiye'nin katılımıyla bir konferans toplanması teklifinin İngiliz Kabinesi'nde değerlendirilmesi esnasında yaşanacaktır. Başbakan Chamberlain, Türkiye'nin de bu konferansa katılması halinde İtalya'nın konferansı doğrudan kendisine karşı yöneltilmiş bir faaliyet olarak değerlendireceği düşüncesindedir. Bkz. **Cabinet Papers (CAB)**: 14 (39) 2, 22 Mart 1939, s.96.

³²⁰⁵ **DBrFP**, 1919-1939, Seri 3, (1938-1939), Cilt V, (1939), HMSO, Londra, 1952, Appendix.I.

kaydetmektedir. Bundan sonra söz alan Halifax, İngiltere'nin derhal Türkiye ve Yunanistan'a garanti vermesi ve antlaşma yapması gerektiğini ilave etmektedir.³²⁰⁶

Almanya'nın Çekoslovakya'yı haritadan silmesi ve bundan cesaret alan Faşist İtalya'nın 7 Nisan 1939 tarihinden itibaren Arnavutluk'u işgal etmeye başlaması ile Avrupa'da artık genel bir savaşın engellenebileceğine dair son umutlar da ortadan kaybolmuş bulunmaktadır. Bu saldırılardan sonra İngiltere Başbakanı Chamberlain adı kendisiyle özdeşmiş olan “*Yatıştırma Politikasını*”nın tamamen iflas etmiş olduğunu artık net bir şekilde görmeye başlayacaktır.

İngiltere Hükûmeti, Almanya'nın bundan sonraki hedefi olması beklenen Polonya'ya 31 Mart 1939 tarihinde garanti vermektedir.³²⁰⁷ Fransa ise ikili anlaşmalar ve Küçük Antant çerçevesinde garanti vermiş olduğu Çekoslovakya'nın önce Südetland bölgesinin ve ardından tamamının Almanya tarafından ilhak edilmesi karşısında telaş içindedir. İngiltere ve Sovyetler Birliği ile iş birliği yaparak Mihver devletlerinin bundan sonraki saldırılarını engelleyebilecek tedbirler aramakta olan Fransa, 13 Nisan 1939 tarihinde, Yunanistan ve Romanya ile Polonya'ya garanti verecektir.³²⁰⁸

Sovyetler Birliği Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalini 19 Mart 1939 tarihinde yayımladığı resmî tebliğ ile protesto etmekte ve işgal ve ilhakı tanımayacağını bildirmektedir.³²⁰⁹ Sovyet Hükûmeti, Londra ve Paris nezdinde girişimlerde bulunarak; İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Polonya, Romanya ve Türkiye ile bir savunma ittifakı oluşturulmasını temin için bir konferans toplanmasını teklif etmektedir. Bu teklif İngiltere tarafından desteklenmeyince gerçekleşmeyecektir.³²¹⁰

Türkiye, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlarda bir köprübaşı tesis etmesi karşısında bunun neden olabileceği gelişmeleri değerlendirerek büyük bir endişe içinde olayları takip etmektedir. Türk Hükûmeti, İtalyan birliklerinin Arnavutluk'ta yığınak yapmasını, Bulgaristan ve Yugoslavya üzerinden Türkiye'ye bir saldırı yapmak için bir hazırlık olarak değerlendirmektedirler.³²¹¹ ABD Ankara Büyükelçisi MacMurray, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşme hakkında 12 Nisan 1939 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda; Saraçoğlu tarafından, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin İtalya ve Almanya'nın Doğu'ya doğru hareket planlarının bir aşaması olduğunun ve

³²⁰⁶ **Cabinet Papers (CAB)**: 18 (39), 8 Nisan 1939, s.241-250.

³²⁰⁷ “Bir Hadise Vukuunda İngiltere Bütün Gücüyle Lehistan'a Yardım Edecek”, **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1939.

³²⁰⁸ “Fransa'nın Taahhüdü”, **Yeni Sabah**, 14 Nisan 1939.

³²⁰⁹ “Sovyet Rusya Hükûmeti Almanya'yı Zorbalıkla İtham Ediyor”, **İkdam**, 20 Mart 1939.

³²¹⁰ Sipols-Haalamof, **a.g.e**, s.158.

³²¹¹ Jivkova, **a.g.e**, s.186.

İtalya'nın işgalinin askerî amacının ön plana çıktığının ifade edildiğini bildirmektedir. MacMurray, görüşmede Saraçoğlu tarafından, bu planlamanın İtalyan ve Alman genelkurmayı tarafından müşterek olarak yapıldığını, işgalin amacının Yugoslavya ve Yunanistan'ı hareketsiz bırakarak tüm Balkanlar ve Ukrayna'yı işgal etmek olduğunu, Türkiye'nin Balkan Antantı'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek konusunda hazır bulunduğunu belirttiğini rapor etmektedir.³²¹²

İtalyan gazetelerinde İtalyan birliklerinin Arnavutluk içinde hareketlerine devam etmekte oldukları çizilen haritalarla gösterilmekte, İtalyan ordusunun Yunanistan ve Yugoslavya sınırlarına dayandığı haberleri bulunmaktadır.³²¹³ İtalyan işgaline uğrayan Arnavutluk Kralı Zog ise o sırada Yunanistan'a sığınmıştır. Bu sıralarda İtalya'nın Yunanistan'a ait Korfu Adası'na karşı harekete geçeceği haberleri de dolaşmaktadır. İngiliz Hükûmeti bunun üzerine, böyle bir hareketin doğuracağı vahim sonuçlar hakkında İtalyan Hükûmeti'nin dikkatini çekmektedir.³²¹⁴ Kont Ciano tarafından 9 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Atina Maslahatgüzarı Fornari'ye verilen talimat, ivedilikle Metaxas'ı ziyaret ederek İtalyan Hükûmeti ve Mussolini adına Yunan Hükûmeti'ne İtalya'nın herhangi bir saldırıda bulunmayacağına dair güvence vermesidir.³²¹⁵ Fornari, 10 Nisan 1939 tarihinde Metaxas'ı ziyaret etmekte ve İtalya'nın Yunanistan'a saldırmak gibi bir harekette bulunmayacağını belirtmekte, İtalya'nın Yunanistan'ın ve adalarının toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu ifade etmektedir.³²¹⁶ İtalyan basınında; Yunanistan'a verilen bu garantinin ancak İngilizlerin kuşatma politikasına dahil olmaması şartıyla geçerli olabileceği belirtilmekte, Ankara, Atina, Belgrat ve Bükreş'in İngiliz sistemine girmemeleri konusunda ihtar edildiği, İtalya'nın Yunanistan ve Türkiye'nin kendi limanlarını başka devletlerin kullanımına vermesi durumunu hoşgörüyle karşılamayacağı kaydedilmektedir.³²¹⁷ Mussolini'nin verdiği garanti sonrasında, Metaxas tarafından yapılan açıklamada; Yunanistan'ın toprak bütünlüğünü tehdit edecek hiçbir olayın olmayacağı kanaatinde olduğu ifade edilmektedir.³²¹⁸

³²¹² **FRUS**, Diplomatic Papers, 1939, British Commonwealth and Europe, Volume.II, Belge.353, 12 Nisan 1939, s.399-401.

³²¹³ “Le Nostre Truppe Hanno Raggiunta La Frontiera Greca”, **Il Giornale d'Italia**, 13 Nisan 1939.

³²¹⁴ **DDI**, 8/XI, Belge.508, 9 Nisan 1939, s.601-602.

³²¹⁵ **DDI**, 8/XI, Belge.512, 9 Nisan 1939, s.604.

³²¹⁶ **DDI**, 8/XI, Belge.521, 10 Nisan 1939, s.610. “İtalya Yunanistan'a Teminat Verdi”, **Yeni Sabah**, 13 Nisan 1939. “Atina'daki İtalyan Maslahatgüzarı Metaxas'ı Ziyaret Ederek Mussolini Namına Teminat Verdi”, **İkdam**, 13 Nisan 1939. “L'Italia Rispettera' L'Integrita Territoriale e Insulera della Grecia”, **Il Popolo d'Italia**, 13 Nisan 1939.

³²¹⁷ “Roma, Yunanistan, Romanya ve Türkiye'nin İngiltere ile Anlaşmasını İstemiyor”, **İkdam**, 13 Nisan 1939.

³²¹⁸ “Italian Pledge to Greece”, **The Manchester Guardian**, 14 Nisan 1939, s.15.

Il Popolo d'Italia gazetesinde “yeni İngiliz-Fransız satrancı” manşetiyle verilen haberde; Başbakan Refik Saydam'ın 10 Nisan 1939 tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşma analiz edilmekte, Saydam'ın Türkiye'nin hiçbir koalisyon veya bloka katılmayacağını ifade etmiş olduğunu, Türkiye'de “neutralita-tarafsızlık” kavramının resmî olarak ilk defa kamuoyuna açıklandığını vurgulamaktadır. Gazeteye göre bu açıklama Paris'te rahatsızlık yaratmıştır.³²¹⁹

İtalya'nın, Arnavutluk'u işgal etmesi Faşizm'in gerektiğinde askerî seçeneklere başvuracağı anlamına gelmektedir. İtalya'nın Arnavutluk'u işgali tamamlandıktan sonra Yunanistan'a karşı bir harekette bulunmayacağı konusunda resmî olarak garanti vermiş olmasına rağmen gelişmeler sonrasında İngiltere, Yunanistan'a daha açık bir güvence vermek ihtiyacı duymaktadır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax, 11 Nisan 1939 tarihinde Büyükelçi Knatchbull-Hugessen'e gönderdiği telgrafta; İtalya'nın Yunanistan'a karşı girişeceği bir saldırı durumunda Türkiye'nin Balkan Antantı kapsamında bir sorumluluk almasının gerekli olmadığını, İngiltere ve Fransa'nın İtalyan tehditi karşısında Yunanistan'a garanti vermesi durumunda Türkiye'nin de bu garantiye katılıp katılmayacağı konusunda Türk Dışişleri Bakanı ile ivedi olarak görüşmesini, İngiliz Hükûmeti'nin bu konuda bir deklarasyon yayımlamak istediğinin bildirilmesini istemiştir.³²²⁰ Lord Halifax, Büyükelçi Knatchbull-Hugessen'a 12 Nisan 1939 tarihinde gönderdiği telgrafta; İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinin Mihver devletlerinin genişleme emelleri kapsamında sadece bir adım olduğu, bundan sonraki adımlarının Yunanistan, Romanya, Polonya veya Batı Avrupa olabileceğini, her durumda Akdeniz veya Akdeniz'e komşu devletlerin tehdit altında bulunduğunu, Türkiye'nin Akdeniz'de bir İtalyan taarruzu nedeniyle güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde İngiltere'nin Türkiye'ye direkt veya dolaylı olarak yardıma hazır olduğunu, Türkiye'nin de bir İtalyan-İngiliz savaşı olması durumunda İngiltere'ye yardım etmesi temelinde karşılıklı yükümlülüklerin görülebileceğini bildirmektedir. İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin, Polonya'dan sonra Romanya ve Yunanistan'a da tek taraflı garanti verilmesi konusunda karar vermeyi düşündüklerini belirten Halifax, bu garanti sistemine Türkiye'nin de katılmak isteyip istemediğini sormaktadır.³²²¹ Bu arada İngiliz Bakanlar Kurulu (Cabinet) 13 Nisan 1939 tarihli toplantısında; Dışişleri Bakanı Lord Halifax tarafından, gelinen aşamada İtalyan tehditi sebebiyle Yunanistan'ın durumunun kritik olduğu, Romanya ve Yunanistan'a verilecek

³²¹⁹ “La Turchia Non Vuole Essere Coinvolta”, *Il Popolo d'Italia*, 12 Nisan 1939.

³²²⁰ **DBrFP**, 3/V, Belge.128, s.167. **Cabinet Papers (CAB)**: 20 (39) 2, 13 Nisan 1939, Ek (11 Nisan 1939 tarihli ve 92 numaralı telgraf), s.301-302.

³²²¹ **DBrFP**, 3/V, Belge.155, s.190. **Cabinet Papers (CAB)**: 20 (39) 2, 13 Nisan 1939, Ek (12 Nisan 1939 tarihli ve 98 numaralı telgraf), s.304-306.

garantilerin çalışması için ise Türkiye'nin tutumun büyük bir öneme sahip olduğunu kaydetmektedir. Bu açıklamalar sonrasında İngiliz Bakanlar Kurulu tarafından, İtalya ile savaşa girilmesi halinde geçerli olmak üzere Türkiye ile karşılıklı garantiler kapsamındaki yükümlülükler konusunda görüşmelerin başlatılması kararı verilmiştir.³²²²

13 Nisan 1939 tarihinde İngiliz Büyükelçi tarafından Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na; İtalya'ya karşı alınacak tedbirler ve Romanya'ya verilecek garanti ile ilgili bir muhtıra (memorandum) verilmiştir. Bu muhtırada; İtalya tarafından Arnavutluk'a yapılan saldırının, Mihver hakimiyetini tüm Avrupa'ya yaymak için başlatılan bir hareketin ilk adımı olduğu, bunun arkasından Yunanistan, Romanya ve Polonya'ya karşı İtalya ve Almanya tarafından saldırılar yapılabileceği kaydedilmektedir. Muhtırada ayrıca İngiltere'nin Akdeniz bölgesinde Türkiye'ye karşı yöneltilebilecek her türlü İtalyan tehdidine karşı, karşılıklı olmak şartı ile yardım etmeye hazır olduğu bildirilmektedir. Fransa Büyükelçisi Massigli tarafından aynı gün Fransa Hükûmeti'nin de bu önerilere katıldığı Numan Menemencioğlu'na bildirilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında 13 Nisan 1939 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu İngiltere ve Fransa'nın bu önerilerini değerlendirmeye almıştır. İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı durumunda, Türkiye'nin Yunanistan'a yardım için ilave bir yükümlülük alması anlamına gelecek olan İngiliz-Fransız teklifinin TBMM onayından geçmesi şartıyla üstlenilebileceği, Türkiye'nin kendi güvenliği konusunun ise İngiltere ile dostça ele alınabileceği kararı alınmıştır. İnönü'nün kendi el yazısı notundan anlaşıldığına göre; *“İtalya'nın Yunanistan'a saldırması halinde Türkiye'nin otomatik olarak Yunanistan'a yardıma gitmesi taahhüdünün TBMM onayı ile mümkün olabileceği”* değerlendirilmekte ve ayrıca *“...yeni taahhütlerin gereğinin TBMM'ne izah edilebilecek değer ve mahiyette olması gerektiği”* belirtilmektedir.³²²³

Türk Hükûmeti'nin bu kararı 13 Nisan 1939 tarihinde Saraçoğlu tarafından İngiliz ve Fransız büyükelçilere bildirilmiştir. Buna göre; Türk Hükûmeti, Yunanistan ve Romanya'ya garanti verilmesini iyi karşılamakta ancak TBMM'den yetki almadan ve kendi güvenliği için bir güvence sağlamadan bu garanti sistemine katılmayacağını, İngiltere ve Fransa'nın yayımlamak istedikleri demece *“Türk Hükûmeti'ne bu demeç hakkında bilgi verilmiş olduğunu”* ekleyebileceklerini belirtmektedir. Türkiye'nin esaslı anlaşmalar yapılmadan bu şekildeki taahhütlere girmek isteğinde olmadığını, meselenin anlaşmalar yapılması da dahil olmak üzere ciddi bir şekilde görüşmeye hazır olduğunu kaydetmektedir. Saraçoğlu, ayrıca

³²²² **Cabinet Papers (CAB)**; 20 (39) 2, 13 Nisan 1939, s.286-298.

³²²³ **Montreux ve Savaş Öncesi...**, s.192.

İngiliz Büyükelçiye; “Türkiye’ye İtalyan saldırısı karşısında garanti vermeyi düşünürken neden Almanya’ya karşı düşünmediklerini” de sormaktadır.³²²⁴

Türkiye ile ilk görüş alışverişlerinin yapılmasından sonra, Chamberlain ve Daladier metni müşterek olarak tespit edilmiş olan bir demeç ile 13 Nisan 1939 tarihinde aynı anda Londra ve Paris’te açıklama yapmaya karar vermişlerdir. Chamberlain, 13 Nisan 1939 tarihinde Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada; İngiltere ve Fransa’nın, Yunanistan ve Romanya’ya tek taraflı garanti verdiklerini, Akdeniz ve Balkanlarda mevcut statükonun cebren veya cebir tehditi ile her türlü değiştirilmesi girişimlerine karşı tüm güçleriyle karşı koyacaklarını resmen açıklamıştır.³²²⁵ Ortak Demeç metninde şu açıklamalar dikkat çekmektedir: “Romanya ve Yunanistan’ın bağımsızlığını tehdit edecek ve Romanya ve Yunan hükûmetlerinin buna millî kuvvetleriyle karşı koymayı hayati menfaatleri bakımından zorunlu bulacakları bir girişim meydana gelmesi durumunda; Fransa ve İngiltere onlara bütün gücüyle derhal yardım yapacaktır.” Açıklanan bu demeçte şimdilik Türkiye’nin desteğinden bahsedilmemiş ancak bu durumun Yunanistan’ın en yakın müttefiki olan Türkiye’ye bildirileceği ilan edilmiştir.³²²⁶ Chamberlain aynı konuşmada; İtalya’nın 10 Nisan 1939 tarihinde Yunanistan’a saldırmayacağına dair garanti verdiğini, bu bakımdan İngiliz donanmasının bölgeye gönderilmesine şimdilik ihtiyaç bulunmadığını beyan etmektedir. İtalya’nın saldırıdan önce Arnavutluk’un bağımsızlığına saygılı olduğu belirttiğini, İngiliz Hükûmeti’nin bu teminatları bir senet olarak değerlendirdiğini, İtalya ile İngiltere arasındaki 16 Nisan 1938 tarihli anlaşmayı feshetmek niyetinde olmadığını belirtmektedir.³²²⁷ Chamberlain, bu açıklamaları sonrasında Avam Kamarası’nda muhalefet tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirilmektedir. Churchill, İngiliz donanmasının İtalya Arnavutluk’a saldırmadan önce Adriyatik denizine gönderilmiş olması gerektiğini belirtmekte, Yunanistan ve Romanya’ya verilen garantilerin Türkiye’ye de genişletilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İşçi Partisi lideri Clement Richard Atlee ise İngiliz-İtalyan Antlaşmasının felaket getirdiğini ve feshedilmesi gerektiğini kaydetmektedir.³²²⁸

³²²⁴ DBrFP, 3/V, Belge.152, s.188-189. Jivkova, a.g.e, s.192-193.

³²²⁵ İngiltere ve Fransa’nın Müşterek Beyannamesi”, **İkdam**, 14 Nisan 1939. “İngiliz ve Fransız Hükûmetleri Romanya ve Yunanistan’a Teminat Verdiler”, **Ulus**, 14 Nisan 1939.

³²²⁶ “Le Dichiarizioni di Chamberlain”, **Il Popolo d’Italia**, 14 Nisan 1939, s.8. “İngiltere ve Fransa, Romanya ile Yunanistan’a Saldıracak Devletlerle Harp Edecekler”, **Son Posta**, 14 Nisan 1939. “Daladier Parafrasa a Parigi”, **Il Popolo d’Italia**, 14 Nisan 1939, s.8. “İngiltere ve Fransa’nın Son Sözü”, **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1939. “Daladier’in Beyanati”, **İkdam**, 14 Nisan 1939.

³²²⁷ **House of Commons Hansard Sessional Papers**, Fifth Series, Volume.346, 13 Nisan 1939, s.1-140. <https://parlipapers.proquest.com>. 04.02.2021.

³²²⁸ “İtalya’ya Teessüfler”, **Tan**, 14 Nisan 1939.

Bu arada Halifax, Hugessen'a gönderdiği ayrı bir talimatla; İngiltere'nin bir Alman saldırısı durumunda Türkiye'ye garanti vermeye hazır olduğunu, Türkiye'nin de bir Alman saldırısına karşı İngiltere'ye garanti vermesinin beklendiğini, bundan başka Türkiye'nin Romanya'nın saldırıya uğraması durumunda destek vermesi gerektiğini bildirmesini istemektedir.³²²⁹ Bundan sonra İngiliz büyükelçi 14 Nisan'da, Fransız büyükelçi ise 16 Nisan'da Türk Hükûmeti'ne muhtıra vermek suretiyle; Türkiye'nin Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantilere katılması teklif edilmekte, Almanya tarafından yapılacak bir saldırıya karşı Türkiye'ye karşılıklı olması şartıyla garanti vermeye hazır olduklarını bildirmektedirler.³²³⁰

Ludmila Jivkova, İngiltere'nin bu dönemde “*garantiler politikası*” takip etmeye başlamasını geleneksel “*güçler dengesi*” politikasının dışına çıkılması ve “*Faşist devletler karşısında gerileme*”, “*karişmazlık*” ve “*yatıştırma*” politikasından vazgeçilmesi anlamına gelmediğini, İngiltere'nin Almanya ve İtalya ile bir savaşa girmesi durumunda kendi imparatorluğunu korumak için aldığı tedbirler olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Jivkova'ya göre, İngiltere'nin “*garantiler politikasının*” amacı; Mussolini ve Hitler üzerinde etkiler yaratarak dünyayı yeniden bölüşmek üzere batılı devletlerle daha uysal olarak görüşmelerde bulunmasını temin etmektir. Savaş başladıktan sonra dahi İngiltere ile Almanya ve İtalya ile çeşitli pazarlıkların devam etmesi bu yargıyı doğrulamaktadır. Jivkova; İngiltere'nin Balkanlar ve Ortadoğu'ya yönelecek İtalyan ve Alman yayılmasına karşı, Türkiye'nin yardımıyla, Akdeniz ve Balkanlarda sağlam bir set oluşturarak gerektiğinde bu bölgeyi Sovyetler Birliği'ne karşı da kullanmak düşüncesinde olduğunu da eklemektedir.³²³¹

İngiltere'nin Balkan devletleriyle yakınlaşmaya başlaması ve bu arada Türkiye-İngiltere ilişkilerinin bir ittifaka doğru yönelmekte olduğunun anlaşılması özellikle İtalya'da oldukça olumsuz olarak karşılanmaktadır. Türkiye ve Yunanistan'ın limanlarını İngiltere ve Fransa'nın filolarına açmalarının hoş görülemeyeceği Balkan devletlerinin İngiltere ile iş birliklerini sıkılaştırmaları durumunda toprak bütünlüklerinin garanti edilmeyeceği tehditleri savrulmaktadır³²³². İtalya'da resmî tebliğ olarak gazetelerde yayımlanan bildiride; Londra ve Paris'in Arnavutluk meselesinden faydalanarak, Balkan devletlerini Mihver karşıtı antlaşmalar içine çekmek istediklerini, bundan Balkan devletlerinin bir fayda temin edemeyeceğini, Yunanistan'ı 1919 yılında Anadolu'ya gönderen gücün İtalya olmadığı ifade

³²²⁹ DBrFP, 3/V, Belge.155, s.190. Jivkova, a.g.e, s.193.

³²³⁰ Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s.193.

³²³¹ Jivkova, a.g.e, s.201-204.

³²³² “Balkanlıları Tehdit”, Yeni Sabah, 12 Nisan 1939.

edilmektedir.³²³³ Başbakan Refik Saydam'ın 10 Nisan 1939 tarihinde TBMM'nde yeni kabinenin onaylanması münasebetiyle yaptığı konuşmayı değerlendiren *Il Giornale d'Italia* gazetesinde, “*Türkiye'nin tarafsızlığını muhafaza etmekte kararlı olduğu*” yorumları yapmaktadır.³²³⁴ Virginio Gayda³²³⁵ ise İtalya'nın Balkanlarda bulunmasının yeni bir durum olmadığını, Yunanistan'ın tehlike altında olduğunun konuşulduğu ortamda Yunanistan'daki limanları kullanan İngiliz filosunun da konuşulması gerektiğini ifade etmektedir.³²³⁶ *Il Popolo d'Italia* gazetesi, İngiltere ve Fransa'nın totaliter devletlere karşı kalıcı bir blok meydana getirmek istediklerini, sözlerin barışçı ancak eylemlerin savaş temelli olduğunu kaydetmektedir.³²³⁷ *La Stampa Sera* gazetesi, İngiltere'nin garanti ile ilgili açıklamasını manşetten vermekte ve demokrasilerin savaş histerilerine karşılık olarak İtalya'nın doğru istikamette ve güçlü bir orduyla yürümekte olduğunu belirtmektedir.³²³⁸

Hüseyin Cahit Yalçın, 14 Nisan 1939 tarihinde yayımlanan makalesinde bu demeçler karşısında İtalyan kamuoyunda meydana gelen tepkileri ve çıkan yazıları tenkit etmektedir. Yalçın, Arnavutluk'u Ege ve Karadeniz'e karşı bir sıçrama tahtası olarak kullanmak isteyen İtalya'daki bu tepkilerin sebebinin Balkan devletleriyle İngiltere'nin anlaşmasından endişe etmeleri olarak açıklamaktadır.³²³⁹

Türk Hükûmeti bu dönemde İtalya ve Almanya ile ilişkilerinde herhangi bir bozulma meydana gelmemesi için özen göstermekte, bu devletleri tahrik edecek davranışlardan kaçınmaya özen göstermektedir. Müşterek güvenlik için kararlı adımlar atılması taraftarı olan Türkiye bir taraftan da Akdeniz ve Balkanlarda meydana gelebilecek durumlar için hazırlanmakta, ilk adım olarak Romanya ile ikili istişarelerde bulunmaktadır.³²⁴⁰ Bu kapsamda İstanbul'da 8-9 Nisan 1939 tarihlerinde bir araya gelen dışişleri bakanları Gregory

³²³³ “Le Speculazioni sull’Azione Italiana in Albania”, *Il Giornale d'Italia*, 12 Nisan 1939.

³²³⁴ “La Turchia Risoluta a Difendere”, *Il Giornale d'Italia*, 12 Nisan 1939.

³²³⁵ **Virginio Gayda (1885-1944):** *Giornale d'Italia* gazetesinin 1926-1943 yılları arasında başyazarı ve editörüdür. “*Mussolini'nin ağzı*” olarak da nitelendirilen Gayda, diğer Faşist yazarlardan farklı olarak yazılarının orijinallliği, basitliği ve ilgi çekici konular içermesi ile bilinmektedir. Mussolini le her gün görüşen Gayda maddi bakımdan da desteklenmektedir. Mussolini iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra başyazarlıktan ayrılan Gayda, 1944 yılında Roma'ya Müttefik uçakları tarafından düzenlenen bir hava taarruzu esnasında ölmüştür.

³²³⁶ Virginio Gayda, “La Realta e Le Fiabe”, *Il Giornale d'Italia*, 12 Nisan 1939.

³²³⁷ “L’Inghilterra Assistita dall Francia” *Il Popolo d'Italia*, 15 Nisan 1939, s.8.

³²³⁸ “Democrazie: Isterismo Guerraiolo”, *La Stampa Sera*, 13 Nisan 1939.

³²³⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Niçin Telaş Ediyorlar”, *Yeni Sabah*, 14 Nisan 1939.

³²⁴⁰ Türkkaya Ataöv, **Turkish Foreign Policy, 1939-1945**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1965, s.13-14.

Gafencu-Şükrü Saraçoğlu görüşmesi sonrasında yayımlanan resmî tebliğde Balkan Antantı siyasetinin azimle gerçekleştirileceği kararı açıklanmaktadır.³²⁴¹

10 Nisan 1939 tarihinde TBMM’nde yeni kurulan Refik Saydam kabinesi için hükûmete güven oylaması yapılmakta ve son gelişmeler değerlendirilmektedir. Başbakan Refik Saydam Türk milletinin dış tehlikeler karşısında birlik ve beraberlik içinde bulunduğunu şöyle ifade etmektedir: *“Fikir ve menfaatlerin bu kadar şiddetle çarpıştığı zamanımızda Türkiye için ne bir fikir cereyanı ne de herhangi bir menfaat hırsı, sulh yolundan sapmaya neden olmamaktadır.”*³²⁴²

Ahmet Ağaoğlu, İkdâm gazetesinde 13 Nisan 1939 tarihinde yayımlanan başmakalesinde; Başbakan Refik Saydam tarafından Meclis’te yapılan konuşma hakkında yorumda bulunarak, bu konuşmada Türk milletinin barışa bağlılığını ve bağımsızlığa olan saygısını vurgulandığını belirtmektedir. Türk milletinin barışçılığının yanlış anlaşılması gerektiğini belirten Ağaoğlu, Türk vatanına herhangi bir saldırı olması durumunda bütün Türklerin bir tek vücut gibi buna karşı koyacağını vurgulamaktadır. Ağaoğlu, Başbakanın söylediği gibi telaşsız, soğukkanlılıkla olayların gelişiminin izlendiğini, *“Türklerin aldanmak veya aldatılmak istemediğini”*, Balkanlarda son derece açık ve net bir olayın meydana geldiğini, bu olayın ifade ettiği anlam karşısında sadece ahmakların yanılabileceğini ortaya koymakta, buna karşı alınacak tedbirlerin de açık olduğunu, günün birinde bir oldu-bitti karşısında kalmaktansa şimdiden karar verip muhtemel oldu-bittiği ortadan kaldıracak bütün tedbirleri almak imkânının kaçırılmaması gerektiğini ilave etmektedir.³²⁴³

Zekeriya Sertel, İngiltere’nin 1914 yılında yapmış olduğu gibi uzun süre bekledikten ve Orta Avrupa’nın Almanya tarafından istila edilmesinden sonra karar vermiş olduğuna dikkat çekmektedir. İtalya tarafından Arnavutluk’un işgalinin demokrasilere tehlikenin yakın ve devamlı olduğunu anlatan en büyük faktör olduğunu belirten Sertel, İngiltere’nin artık totaliter devletlere taviz vermeden hızla hareket etmesi gerektiğini kaydetmektedir.³²⁴⁴

Nadir Nadi, son zamanlarda iyice artmakta olan her işgal veya ilhak olaylarının dünyada krizler meydana getirmesine rağmen kısa bir süre sonra ortalığın yatıştığını, birbirini takip etmekte olan ilhak hadiseleri arasındaki zaman farkının giderek kısalmakta ve her ilhaktan doğan krizin kendinden evvelkine nazaran daha derin, daha şiddetli ve devamlı olduğuna dikkat çekmektedir. Büyük devletlerin bu olaylar karşısında sessiz ve pasif

³²⁴¹ “Rumen Hariciye Nazırı Dün Gitti”, **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1939.

³²⁴² **TBMM ZC**, Devre.VI, C.I, Fevkalade İçtima, 2. İnkat, 10 Nisan 1939, s.20-21.

³²⁴³ Ahmet Ağaoğlu, “Türk Hükûmetinin Beyanâtı”, **İkdâm**, 13 Nisan 1939.

³²⁴⁴ Zekeriya Sertel, “İngiltere Nihayet Karar Verdi”, **Tan**, 14 Nisan 1939.

kaldıklarını belirten Nadi, İngiltere'nin cesaretini toplayıp tereddütten kurtulması için neyi beklediğini sormaktadır.³²⁴⁵

Ahmet Şükrü Esmer, Chamberlain ve Daladier tarafından açıklanan beyanatların aynı metne sahip ve her şeyden önce Fransa ile İngiltere arasındaki görüş birliğini göstermesi bakımından dikkate değer olduğunu belirtmektedir. İngiltere ve Fransa'nın İspanya'daki askerlerini çekmesi karşılığında Arnavutluk'u işgal etmesi konusunda İtalya'ya yol vermiş olabileceklerini kaydeden Esmer, bunu Almanya'nın Balkanlara inmesini engellemek düşüncesiyle yapmalarının ihtimal dahilinde olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.³²⁴⁶

Türk Hükûmeti tarafından İngiliz tekliflerine ilişkin olarak 15 Nisan 1939 tarihinde İngiliz Büyükelçi'ye gönderilen cevapta; Türkiye'nin Avrupa'daki son gelişmelere ilişkin değerlendirmeleri ve İngiltere ile hangi koşullar altında bir anlaşma yapabileceği hususları bulunmaktadır. Buna göre; İtalya'nın Akdeniz'e hâkim olması olasılığının İngiltere gibi Türkiye'yi de tehdit etmesi sebebiyle iki ülkenin çıkarlarının bu durumda birbirine paralel olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin şimdiden doğrudan İtalya ve Almanya'ya karşı bir tutum almasının, genel bir savaş durumunda düşmanı en kısa zamanda "Boğazlar" üzerine çekebileceği, bu durumda Boğazların savunması ile meşgul olacak Türkiye'nin Romanya'ya yardım etmesinin mümkün olmayacağı ifade edilmektedir. Mihver devletleri tarafından havadan yapılacak bir saldırı durumunda Boğazların savunulması için İngiltere'nin yardımının gerekeceği, Mihver devletleri tarafında Balkanlar veya Akdeniz'de bir saldırıya geçilmemesi durumunda Türkiye'nin tarafsızlığını koruyacağını, Balkan dayanışmasını da bozabileceği ve İtalya'nın etkisindeki Bulgaristan'ın uzlaşmaz tutumunun artabileceğine ve Sovyetler Birliği ile iş birliğinin sağlanmasına dikkat çekilmektedir. Türk Hükûmeti'nin iletmiş olduğu görüşler Türk-Fransız-İngiliz ittifakının gerçekleşmesinde ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin konumunun kesin olarak belirlenmesinde önem taşımaktadır. Nitekim bu görüşler kendisine de iletilen Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras, bu açıklamalar için: *"Formülümüz hatıra gelebileceklerin hepsinin çok üstünde ve pek parlaktır. Davamızın her tarafını tamamıyla koruyor"* şeklinde görüş belirtmektedir.³²⁴⁷

Zekeriya Sertel, devam eden Türk-İngiliz görüşmelerine ilişkin olarak, İngiltere'nin kurmaya çalıştığı barış cephesinin anahtarının Türkiye'de olduğunu, bu bakımdan bütün dünyanın gözünün Türkiye'nin üzerinde bulunduğunu belirtmektedir. Türk Hükûmeti'nin

³²⁴⁵ Nadir Nadi, "Umumi Vaziyet", **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1939.

³²⁴⁶ Ahmet Şükrü Esmer, "İngiliz ve Fransız Garantisi", **Ulus**, 15 Nisan 1939.

³²⁴⁷ **Montreux ve Savaş Öncesi...**, s.194. Verilen cevabın Fransızca metni için bkz. **DBrFP**, 3/V, Belge.199, s.226-227.

uyanık ve millî çıkarlarını korumak konusunda oldukça hassas davrandığını ifade eden Sertel, vereceği kararın da millî çıkarlara muhakkak uygun olacağını kaydetmektedir.³²⁴⁸

Bu arada, Vakit gazetesinde yer alan bir haberde; başlangıcı İsmet İnönü'nün başbakan sıfatıyla Mayıs 1937'de Londra'ya yapmış olduğu ziyarete kadar çıkarılabilecek olan ve halen devam etmekte olan Türk-İngiliz görüşmelerinde 19 Nisan 1939 itibarıyla tam bir anlaşmaya varıldığı bildirilmektedir.³²⁴⁹

İngiltere Kabinesi'nin 19 Nisan 1939 tarihinde yaptığı toplantıda, Halifax tarafından yapılan açıklamada; Türkiye'den alınan cevaplardan, Türkiye'nin Roma-Berlin Mihveri'ni kendi üzerine çekmek istemediği, İngiltere'den nasıl bir yardım alabileceğinden emin olmak istediği, yayımlanacak deklarasyonun genel hususları kapsamasını istediği belirtilmekte, iki ülke arasında yapılacak anlaşmada geniş garantiler olması gerektiği ve bu maksatla iki tarafın askerî uzmanları tarafından görüşmeler yapılması gerektiği hususlarının bulunduğu ifade edilmektedir. Bu görüşmelerden sonra İngiliz Kabinesi, Türkiye'ye cevap verilmesi kararını almıştır³²⁵⁰. Bundan sonra İngiliz Hükûmeti Türk görüşlerine yönelik genel olarak olumlu olan cevabını 20 Nisan 1939 tarihinde Türk Hükûmeti'ne bildirmiştir.³²⁵¹

İngiliz görüşlerinin alınması üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katılımıyla bir Bakanlar Kurulu toplantısı yapılmıştır. “Türkiye'nin kaderinin Batı ittifaklarına bağlanmasında en önemli kararlardan birisinin alındığı” bu toplantıda Fevzi Çakmak tarafından askerî durum özetle şöyle değerlendirilmektedir: “Akdeniz'de bir İtalyan-İngiliz savaşında Türkiye'nin askerî harekâtı adalarla sınırlı kalacaktır.” Boğazlara karadan bir saldırı olması halinde Türkiye'nin modern silah ve teçhizata ihtiyacı olacaktır. İngilizlerin tekliflerinin kabulü halinde malzeme yardımının derhal başlatılması gerekmektedir. Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin askerî hazırlıkları Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumlarına göre daha geridedir ancak bir yıpratma savaşına dönüşeceği anlaşılan bu savaşta coğrafi durumları ve dünyanın kalan kısmıyla olan bağlantıları bu savaşta belirleyici olacaktır. “Birinci Dünya Savaşı'nda kuşatılanlar arasında bulunan Türkiye, bu defa kuşatanlar arasına girmekle daha sağlam bir yer tutmuş olacaktır.” Bundan sonra söz alan bakanların açıklamalarındaki ortak değerlendirme; “tarafsızlık diye bir konumda bulunulmasının mümkün olmayacağı”, çünkü bu takdirde en az bir tarafın

³²⁴⁸ Zekeriya Sertel, “Türkiye'nin Vaziyeti”, **Tan**, 18 Nisan 1939.

³²⁴⁹ “Hükûmetimizin İngiltere ile Müzakereleri”, **Vakit**, 20 Nisan 1939.

³²⁵⁰ **Cabinet Papers (CAB)**: 21 (39) 2, 19 Nisan 1939, s.315-318.

³²⁵¹ Gürün, **Savaşın Dünyası ve Türkiye**, C.II, s.665.

düşmanlığının Türkiye'nin üzerine çekileceği, bu koşullarda İngiliz-Fransız-Sovyetler Birliği kombinezonunda yer almanın en uygun çözüm olacağıdır.³²⁵²

İtalya, İngiltere'nin Balkan devletleri nezdinde yapmış olduğu girişimlerden rahatsızlık ve endişe duyarken, bir taraftan da Balkan Blokunu zayıflatmak ve çözmek için öncelikle Yugoslavya ve Macaristan üzerinde politik çalışmalar yapmaktadır.³²⁵³ Bu arada Mussolini bir taraftan dünyaya barış mesajları vermeye devam etmekte, İtalya'nın 1942 yılında Roma'da gerçekleştirilecek Dünya Sergisi'ne hazırlanmakta olduğunu belirterek, *"kimseye saldırmak niyetinde değiliz"* demektedir.³²⁵⁴

Ottavio De Peppo³²⁵⁵ tarafından 23 Nisan 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderilen raporda; Türkiye Hükûmeti'nin Balkan Antantına çok önem verdiğini ve Balkan Antantı dışında herhangi bir taahhüt yüklenmek istemediğini, Londra'da devam eden görüşmelerde İngilizlerin baskısına rağmen henüz direkt bir taahhütte bulunmadığını, olası bir savaşta tarafsız kalmak ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne uymak istediğini bildirmektedir.³²⁵⁶ De Peppo Türkiye'deki İtalya algısı konusunda 25 Nisan 1939 tarihinde gönderdiği raporunda; Türkiye'de genellikle *"başarılı"* olarak değerlendirilen İtalyan politikasının *"dış gıcirtılarıyla"* karşılandığını, Türk kamuoyunda İtalya-Yugoslavya ve İtalya-Macaristan yakınlaşmalarının da etkisiyle İtalya konusunda genel bir endişe ve kaygı bulunduğunu, son zamanlarda Kuşadası (*Scalanova*) taraflarında bir İtalyan çıkarmasının yapılacağı söylentilerinin ortaya atılmış olduğunu ifade etmektedir.³²⁵⁷

Bu dönemde Almanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ernst Von Weizsäcker tarafından Ankara, Roma, Paris, Londra, Moskova ve Varşova'daki Almanya büyükelçiliklerine 25 Nisan 1939 tarihinde gönderilen gizli genelgede; Türkiye'nin Mihver devletlerini ve özellikle İtalya'yı potansiyel düşman olarak değerlendirmekte olduğu ve politikalarını buna göre yürüttüğü, bu çerçevede İngiltere ile görüşmeler yapmakta bulunduğu bildirilmektedir.³²⁵⁸

De Peppo, 29 Nisan 1939 tarihli raporunda Yugoslav Büyükelçi Adzemoviç ile yapmış olduğu görüşme hakkında bilgi vermektedir. Adzemoviç tarafından, Türkiye'de herkesin *"İtalyan tehdidi konusuna kafayı takmış"* olduğunun ifade edildiğini belirten De

³²⁵² **Montreux ve Savaş Öncesi...**, s.195-197.

³²⁵³ "Roma, Yugoslavya'yı Mihvere Kazanmak İçin Gayret Sarfediyor", **Tan**, 20 Nisan 1939. "İtalya Yugoslavya'nın Mihvere İlhakı İçin Yeni Teklifler Hazırladı", **Tan**, 22 Nisan 1939.

³²⁵⁴ "Sferzanti Parole del Duce ai Guerrafondai", **La Stampa**, 20 Nisan 1939.

³²⁵⁵ **Ottavio De Peppo**: 1938-1943 yılları arasında İtalya'nın Ankara Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

³²⁵⁶ **DDI**, 8/XI, Belge.592, 23 Nisan 1939, s.684.

³²⁵⁷ **DDI**, 8/XI, Belge.598, 25 Nisan 1939, s.690.

³²⁵⁸ **DGFP**, D/VI, Belge.259, 25 Nisan 1939, s.323.

Peppo, Türklerin İtalyanlar tarafından Girit Adası'nın ele geçirilmesi durumunda tüm Ege Denizi'nin kapatılacağından endişe duymakta olduğunu kaydetmektedir.³²⁵⁹

Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlara uygun olarak Türk teklifleri önce 23 Nisan 1939 tarihinde Saraçoğlu tarafından İngiliz büyükelçiye sözlü olarak bildirilmiştir³²⁶⁰. Daha sonra bu teklifler 25 Nisan 1939 tarihinde resmî bir mektupla verilmiştir. Bu mektupta özet olarak; Akdeniz'de Türk-İtalyan veya İngiliz-İtalyan savaşı halinde Türk-İngiliz yardımlaşmasının gerekli olacağı, İtalya veya Almanya tarafından Balkanlarda girişilecek herhangi bir savaşın Türk-İngiliz yardımlaşmasını gerektireceği, Türk-İngiliz anlaşmasına koşut bir şekilde Türk-Sovyet ve İngiliz-Sovyet anlaşmalarının yapılabileceği belirtilmektedir. Mektupta ayrıca; Bulgaristan'ın Romanya ile anlaşması, bu mümkün olmazsa tarafsız kalması için çalışılacağı, Türkiye'nin ekonomik ve silah ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Londra'da en kısa zamanda görüşmelerin başlatılması da yer almaktadır. Yukarıda açıklanan koşulların yerine getirilmesi halinde sürekli nitelikte bir yardımlaşma anlaşması yapılacak ve her iki tarafın parlamentolarında onaylanacaktır. Genelkurmay görüşmeleri hariç, gizli bir hüküm olmayacaktır.³²⁶¹ Asım Us, 25 Nisan 1939 tarihinde CHP Grup toplantısında İngiltere ile antlaşma müzakerelerine girmek üzere hükûmete yetki verilmiş olduğunu, bu müzakerelerin olumlu sonuç vermesi durumunda konunun TBMM'ne getirilerek onay alınacağını, İngiltere ile anlaşma olması durumunda Fransa ve Sovyetler Birliği ile de müzakerelerin başlatılacağını, TBMM onayı dışında hiçbir anlaşma yapılmayacağını kaydetmektedir.³²⁶²

Bundan sonra 25 Nisan-10 Mayıs 1939 tarihleri arasında devam eden görüşmeler neticesinde Türk ve İngiliz hükûmetleri arasında mutabakat sağlanmış ve bütün dünyaya ilan edilecek olan "Türk-İngiliz Deklarasyonu" ortaya çıkmıştır.³²⁶³ Türkiye ile Fransa arasındaki görüşmelerde ise Hatay meselesinde Fransa tarafından gösterilen anlayışsız tutum ve Türk Hükûmeti'nin Hatay konusunda taviz vermemesi nedeniyle gelişme sağlanamayacaktır.³²⁶⁴

Bu arada Akşam gazetesinde 6 Mayıs 1939 tarihinde yayımlanan bir haber ile Türkiye ve İngiltere arasındaki müzakerelerin tam bir anlaşmayla sonuçlandığı, durumun Şükrü Saraçoğlu tarafından 5 Mayıs 1939 tarihinde CHP Parti Grubu'nda açıklandığı haberi

³²⁵⁹ DDI, 8/XI, Belge.616, 29 Nisan 1939, s.710.

³²⁶⁰ Jivkova, a.g.e, s.208. DBrFP, 3/V, Belge.286, s.334-336. DBrFP, 3/V, Belge.291, s.340-341.

³²⁶¹ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız...", s.380.

³²⁶² Us, a.g.e, s.320.

³²⁶³ Montreux ve Savaş Öncesi..., s.198. Cabinet Papers (CAB): 27 (39) 4, 10 Mayıs 1939, s.162-163.

³²⁶⁴ DBrFP, 3/V, Belge.478, 11 Mayıs 1939, s.518.

yayımlanmıştır.³²⁶⁵ Bu haber üzerine Akşam gazetesi 13 Mayıs 1939 tarihine kadar kapatılmıştır.³²⁶⁶

Bu gelişmeler sonrasında açıklamanın Türk-İngiliz hükümetleri arasında yapılmasına karar verilmiştir. 12 Mayıs 1939 tarihinde Başbakan Refik Saydam tarafından TBMM’nde, Chamberlain’ın tarafından Avam Kamarası’nda eş zamanlı olarak açıklanan “Ortak Demeç-*Joint Declaration*” ile Türk-İngiliz İttifakı bütün dünyaya duyurulmuştur.³²⁶⁷ Türk-İngiliz Ortak Demecine göre³²⁶⁸; Türkiye ile İngiltere arasında kendi millî güvenliklerinin yararına olarak karşılıklı yükümlülükler yerine getirecek uzun süreli bir ittifak antlaşması imzalanacaktır.³²⁶⁹ Bu kesin antlaşmanın imzalanmasına kadar geçecek olan sürede; Türkiye ve İngiltere, “*Akdeniz’de savaşa yol açabilecek herhangi bir saldırıya karşı*” iş birliği yapacaklar ve birbirlerine ellerinden gelen her türlü yardımda bulunacaklardır. “*Balkanların güvenliği*” konusunda ise şimdilik bir danışma içinde olacakları belirtilmektedir. Başbakan Refik Saydam TBMM’de yaptığı konuşmasında ayrıca; Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’nin Avrupa’da ve bütün dünyada baş gösteren sorunlar karşısında barışçı politikasının gereği olan tarafsızlığı muhafaza etmek gayretleri içinde bulunduğunu, fakat olayların giderek “*Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin millî hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi*” ile kendisini ciddi bir millî güvenlik meselesi karşısında bulmuş olduğunu ifade etmektedir. Saydam bu koşullar altında “*Türkiye’nin tarafsız bir durumda kalmasının mümkün olamayacağı*” kanaatine varmış olduklarını, Türk Hükûmeti’nin Türk milletini savaş felaketinden azamî imkânlarla uzak bulundurmanın en etkili çaresini, sulh için birleşen memleketlerle- harbi göze alarak -barış gayesinde iş birliği yapmakta bulunduğunu belirtmekte ve eklemektedir: “*Hiçbir hegemonya hevesine imkân bırakmayan bir Akdeniz nizamı bizim daima göz önünde tuttuğumuz bir millî emniyet meselesidir.*” Buna benzer bir anlaşmanın Fransa ile de yapılmakta olduğunu belirten Saydam, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin ise iyi bir şekilde yürüdüğünü belirtmektedir.³²⁷⁰

Türk-İngiliz Ortak Demeci’nde bu deklarasyonun herhangi bir devlete karşı yöneltilmemiş olduğu ifade edilmiş ve herhangi bir devletin ismi belirtilmemiş olmasına

³²⁶⁵ “Türkiye ile İngiltere Arasındaki Müzakere Tam İtilafla Neticelendi”, **Akşam**, 6 Mayıs 1939.

³²⁶⁶ “Turkish Newspaper Suspended”, **The Manchester Guardian**, 8 Mayıs 1939, s.11.

³²⁶⁷ “Il Patto Anglo-Turco”, **Il Giornale d’Italia**, 13 Mayıs 1939, s.6. “Türk-İngiliz Anlaşması”, **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1939. “Türk-İngiliz Anlaşması TBMM ve Avam Kamarasına Bildirildi”, **Yeni Asır**, 13 Mayıs 1939. “İngilizlerle Birleştik”, **Yeni Sabah**, 13 Mayıs 1939. “Defensive Agreement With Turkey”, **The Times**, 13 Mayıs 1939, s.14.

³²⁶⁸ Ortak Demeç’in tam metni için bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I ...**, s.600-601.

³²⁶⁹ “Türkiye Bütün Kuvveti İle Sulh Cephesine İltihak Etti”, **Akşam**, 13 Mayıs 1939.

³²⁷⁰ **TBMM ZC**, Devre:VI, Cilt:2, Fevkalade İçtima, 11.İnikat, 12 Mayıs 1939, s. 67-69.

karşılık, Akdeniz'deki tehditkâr gücün Mihver devletleri ve özelde İtalya olduğu açıktır. Demecin açıklanmasıyla birlikte Türkiye böylece İtalya'ya karşı resmen İngiltere'nin yanında yer almış oluyordu.

Ömer Rıza Doğrul, İtalya'nın İspanya'dan çekilmesi gereken kuvvetlerini çekmediğini, Balear adalarında üsleri olduğunu, Sicilya Boğazı'ndaki Pantelleria adasını tahkim ettiğini ve ayrıca Doğu Akdeniz'de Menteşe Adaları'ndaki askerî varlığının bulunduğu değinmektedir. İtalya'nın ayrıca Arnavutluk'u da işgal etmesinden sonra alınabilecek en iyi tedbirin bir Türk-İngiliz antlaşması olacağını, bu antlaşmadan tüm dünyanın yararlanacağını ifade etmektedir.³²⁷¹ Son Posta gazetesinin askerî konulardaki yazarı emekli General Emir Erkilet, Türk-İngiliz ittifakının gelişen siyasal olaylar çerçevesinde doğal, zorunlu ve gerekli olduğu üzerinde durmaktadır. Erkilet, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de Türk ve İngiliz siyasetleri ile gerektiğinde kara, deniz ve hava kuvvetlerinin iş birliğinin, buralarda yaşayan milletlerin hürriyet ve istiklalleri için iyi bir zamanlamadan başka bir şey olamayacağını ifade etmektedir.³²⁷² Aka Gündüz, bugüne kadar birçok tahminlere, dedikodulara sebep olan Türk-İngiliz İttifakı'nın insanlığın sulh ve selameti uğrunda elde edilmiş mesut bir başarı olduğunu belirtmektedir. Gerçek barışı gerçek iyi niyetlerle isteyenlerin bu neticeden memnun olacaklarının pek tabii görüldüğünü ifade eden Gündüz, Türkiye'nin herhangi mütecavizle çarpışmaktan çekindiği için değil, tarafsızlık, bağımsızlık ve insanlık vazifelerine sahip olduğu için sulh istediğini kaydetmektedir.³²⁷³ Ahmet Şükrü Esmer, ortak demecin saldırganlığa karşı barış cephesini güçlendiren bir eylem olarak nitelendirmektedir.³²⁷⁴

Sabiha Z.Sertel, Türk-İngiliz anlaşmasının amacının Akdeniz'de “*barış, özgürlük ve güvenliğin korunması*” olduğunu kaydetmektedir.³²⁷⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, kimsenin Türkiye'yi İtalya ve Almanya'ya karşı durmakla sulayamayacağını ifade etmektedir.³²⁷⁶ Zekeriya Sertel, Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak amacındaki İtalyan Faşizminin emperyalist ve yayılmacı bir karaktere sahip olduğunu, Türkiye'nin ise emperyalist devletlere karşı savaşarak kurulmuş bir devlet olarak öne çıktığını belirtmektedir. Faşizmin Türkiye'yi ele geçirme planları olduğu konusunda kimsenin kuşkusu olmadığını ifade eden Sertel, Almanya'nın “*Drang Nach Osten*” politikasının da Türkiye'yi hedef aldığını, birisinin fiilen

³²⁷¹ Ömer Rıza Doğrul, “Akdeniz”, **Tan**, 13 Mayıs 1939.

³²⁷² Emir Erkilet, “Türk – İngiliz İttifakı Tabii, Zaruri ve Lazımdır”, **Son Posta**, 13 Mayıs 1939.

³²⁷³ Aka Gündüz, “İnsanlığın Sulhü ve Selameti Uğruna”, **Tan**, 13 Mayıs 1939.

³²⁷⁴ Ahmet Şükrü Esmer, “Türk-İngiliz Deklarasyonu”, **Ulus**, 13 Mayıs 1939.

³²⁷⁵ Sabiha Z. Sertel, “Sulh ve Müsterek Emniyet”, **Tan**, 14 Mayıs 1939.

³²⁷⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk-İngiliz Anlaşması”, **Yeni Sabah**, 14 Mayıs 1939.

diğerinin ise ekonomik olarak Türkiye'yi istila etmek emelinde olduğunu kaydetmektedir. Sertel, Arnavutluk'un işgalinden sonra Türkiye'nin demokrasi cephesinde yer almasının zorunlu hale geldiğini, hatta bu işte geç kalmasının sakıncaları konusunda daha önceki yazılarıyla ikazlarda bulunduğunu hatırlatarak, Türkiye'nin “İngilizlerle anlaşarak sulh cephesine ilhak etmesiyle sulh davasını da kazanmış olduğunu” ifade etmektedir.³²⁷⁷

M.Turhan Tan, yayımlanan Ortak Demeç'in Türkiye ile İngiltere arasında tarihte yapılan ittifakların üçüncüsü olduğunu belirtmektedir. Birinci ittifakın, 1798 yılında Fransa'nın Mısır'a haksız bir taarruzunu, ikinci ittifakın Çarlık Rusya'nın yine haksız bir hamlesini önlemek için 1854 yılında yapılmış olduğunu, son ittifakın da barışı bozacak herhangi bir taarruza meydan vermemek amacıyla yapıldığını kaydetmektedir. Tan, tarihin iki devletin daima haksızlığa mukabele için birleştiklerini göstermekte olduğunu ifade etmekte ve eklemektedir: “Tarih, böyle ittifakları ancak takdir ile karşılar.”³²⁷⁸

Ahmet Şükrü Esmer, Ortak Demeç'i eleştiren Alman gazetelerine cevap verdiği makalesinde; Almanya'nın Çekoslovakya'yı tamamen yutmasına kadar Türkiye'nin Almanya'nın izlediği politikaya karşı bir eleştiri getirmemiş olduğunu belirtmektedir. İtalya'nın silahsız ve savunmasız küçük bir devlet olan Arnavutluk'u ilhak ederek Balkanlara adım atması ve İtalyan gazetelerinin Balkan Antantını ortadan kaldırılmasından bahsetmekte olduklarını ifade eden Esmer, bu şartlar altında Türkiye'nin emniyetini başka kombinezonlarda aramasının normal olduğunu kaydetmektedir. İtalya tarafından 1911 yılında Trablusgarp'a yapılan saldırının o tarihte müttefiki olan Almanya'nın onayı ile gerçekleştirildiğini, Almanya'nın o zaman İtalya'ya ihtiyacı olduğu için bu onayı verdiğini, bugünkü durumunda da pek farklı olmadığını belirten Esmer, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Balkan devletlerinin güçlerini birleştirmeleri halinde Mihver'in istila planlarının başarılı olamayacağını ifade etmektedir.³²⁷⁹

Chamberlain, 19 Mayıs 1939 tarihinde Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmasında; 12 Mayıs Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin İngiliz Parlamentosu'nda ve İngiliz halkı nezdinde çok sıcak karşılandığını, bunun Türkiye'nin İngiltere'deki prestijinin ne kadar yüksek olduğunu gösterdiğini, bu prestijin Mustafa Kemal Atatürk'ün uzun ve unutulmaz liderliği yıllarında başladığını ve şimdiki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde daha da güçlendiğini ifade etmektedir. Churchill aynı oturumda yaptığı konuşmada; İtalya'nın ikna

³²⁷⁷ Zekeriya Sertel, “Tan'ın Kazandığı Büyük Dava”, **Tan**, 15 Mayıs 1939.

³²⁷⁸ M.Turhan Tan, “Tarihte Türkiye-İngiltere İttifakları”, **Tan**, 15 Mayıs 1939.

³²⁷⁹ Ahmet Şükrü Esmer, “Büyük ve Küçük Devletler”, **Ulus**, 20 Mayıs 1939.

edilmesinin tek yolunun, İngiltere'nin güçlü olduğunun, Fransa ve Sovyetler Birliği ile iş birliği halinde bulunduğu gösterilmesi ile mümkün olduğunu, Mussolini'nin ancak o zaman kendi halkını yabancı bir ülkenin kölesi olmaktan kurtarabileceğini ifade etmektedir.³²⁸⁰

Bu gelişmelerden sonra, Türk-Fransız ortak demecinin de yakında açıklanması beklenmektedir.³²⁸¹ Nitekim, 23 Haziran 1939 tarihinde Paris'te Fransa ile Türkiye arasında Hatay'ın anavatana katılmasını sağlayan antlaşma imzalandığı gün Ankara ve Paris'te Türk-İngiliz ortak demecinin metin olarak tamamen aynısı olan "*Türk-Fransız Ortak Demeci*" de ilan edilecektir.³²⁸² Bu ortak demeçler ile savaşın Akdeniz'e yayılması halinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında gerçek iş birliği yapılacağı ve birbirlerine ellerinden gelen tüm yardım ve kolaylığı göstermeye hazır oldukları, Balkanlar konusunda güvenliğin sağlanması için danışmalarda bulundukları tüm dünyaya ilan edilmiş oluyordu.³²⁸³ Burada yayılmacı emellerine karşı tedbir alınmakta olan devlet şüphesiz olarak Faşist İtalya'dır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 29 Mayıs 1939 tarihinde CHP Büyük Kurultayı'nın açılışında yaptığı konuşmada; uluslararası ilişkilerde Türkiye ile aynı zihniyete sahip bulunan devletlerle müşterek prensip ve emniyet anlayışı içinde bulunmasının Türkiye'yi müşterek cepheye sevk etmiş olduğunu, siyasi anlaşmaların ve ittifakların bu açıdan görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Balkan Paktı ve Sadabat Paktı'nın bu samimî arzularla kurulduğunu hatırlatan İnönü, bütün Avrupa'yı kaplayan son emniyet buhranı içinde, Türk-İngiliz İttifakının, hiçbir tecavüz fikri beslemeyen fakat kendi emniyetlerimiz, müşterek sulh ve insanlık ideali için alınmış bir taahhüt olduğunu ifade etmekte ve eklemektedir: "*Bu müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek diğer taahhütlerden de çekinmeyeceğiz.*"³²⁸⁴

5.1.3. Ortak Demeç Sonrasında İtalya'nın Tepkileri

Kont Ciano'nun hatıralarından, Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin yayımlanmasının hemen öncesinden itibaren İtalya tarafından gösterilen tepkilerin takip edilmesi mümkündür. Ciano, Balkanlarda Türkiye'ye karşı bir Yugoslav-Romanya-Bulgaristan ittifakı meydana getirilmesi konusunun 10 Mayıs 1939 tarihinde Venedik Sarayı'nda Mussolini ve Markovic

³²⁸⁰ House of Commons Hansard Sessional Papers, 5th Series, Volume.347, 19 Mayıs 1939, s.1803-1886. <http://parlipapers.proquest.com>. 01.02.2021.

³²⁸¹ "Türk-Fransız İttifakının da Çok Yakında İmzalanacağı Bildiriliyor", *Tan*, 14 Mayıs 1939.

³²⁸² "Türk-Fransız Anlaşması Dün Paris'te İmza Edildi", *Akşam*, 24 Haziran 1939. *TBMM ZC*, Devre:VI, Cilt:3, Fevkalade İçtima, 30.İnikat, 23 Haziran 1939, s.317-319.

³²⁸³ Bkz. *Ayın Tarihi*, Mayıs 1939, S.66, s.215. *Ayın Tarihi*, Haziran 1939, S.67, s.89.

³²⁸⁴ *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, TBMM ve CHP Kurultaylarında, (1919-1946), Millî Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul, 1946, s.338.

ile yaptıkları üçlü toplantı esnasında görüşüldüğünü belirtmektedir. Ciano, ayrıca 12 Mayıs 1939 tarihinde Mussolini'nin olabilecek ilk fırsatta Yunanistan'ı işgal için karar verdiğini belirtmekte, bunun için Arnavutluk'tan Yunanistan sınırına uzanan yolların hazırlanması talimatı verdiğini ifade etmektedir. Ciano, ayrıca İtalya-Almanya askerî ittifakı konusundaki çalışmaların sona ermekte olduğunu ve 13 Mayıs 1939 tarihinde ziyaret ettiği Belgrad'tan dönerken trende kendisine taslak bir metin verildiğini, “*böyle bir anlaşma metni daha önce hiç görmediğini*”, içinde “*gerçek dinamit*” bulunduğunu kaydetmektedir.³²⁸⁵

Türkiye Maslahatgüzarı Alberto Berio, 10 Mayıs 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği raporunda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşme hakkında bilgi aktarmaktadır. Buna göre Saraçoğlu; Türkiye'nin Almanya'nın Bohemya ve Moravya'yı işgal edinceye kadar sakin ve tarafsız bir şekilde kalmaya kararlı olduğunu, Romanya'nın açık bir şekilde Almanya'nın tehdidi altına girmesi ile bu durumun değiştiğini belirtmektedir. İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinin stratejik bir planın gereği olduğunu değerlendiren Saraçoğlu, İtalya'nın bundan sonra Akdeniz'de yapacağı hamleleri merak etmektedir.³²⁸⁶

12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin Ankara ve Londra'da aynı anda ilan edilmesi sonrasında Roma'da olumsuz tepkiler ortaya çıkmıştır. İtalyan basınında Yugoslavya Kral Naibinin Roma'yı ziyareti³²⁸⁷, 112 savaş gemisi ile Napoli Körfezi'nde yapılan ve Mussolini ve İtalya Kralı Vittorio Emanuele III tarafından izlenen manevralar³²⁸⁸ ile Mussolini'nin Torino'da yapacağı konuşmayla ilgili hazırlıklar büyük resimler ile ön planda haberleştirilmektedir.³²⁸⁹ İtalyan kamuoyunda bu anlaşmaya direkt bir tepki başlangıçta gösterilmemekte, Türk-İngiliz Ortak Demeci'ne ait haberler ve Almanya kamuoyu tarafından “*Londra'nın oyunlarına karşı*” gösterilen tepkiler ise arka sayfalarda ve küçük puntolarla verilmektedir.³²⁹⁰ Diğer yandan Fransa'da Mihver devletleri tarafından Türk-İngiliz Ortak Demeci'ne gösterilecek tepkilerden endişe duyulmakta olduğu da belirtilmektedir.³²⁹¹ La Stampa Sera'nın ikinci baskısında yer alan haberde; bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları olan Doğu Akdeniz'deki statükonun Türk ordusu ile

³²⁸⁵ Ciano's Diary, 1939-1943, s.87.

³²⁸⁶ DDI, 8/XI, Belge.677, 10 Mayıs 1939, s.782-783.

³²⁸⁷ “Le Ferdive Giornate Romane Dei Pricipi Jugoslavi”, *Gazzetta di Venezia*, 13 Mayıs 1939.

³²⁸⁸ “La Superba Manovra Navale”, *Gazzetta di Venezia*, 12 Mayıs 1939.

³²⁸⁹ “Oggi Parla Il Duce”, *Il Popolo d'Italia*, 14 Mayıs 1939.

³²⁹⁰ “Il Torbido Giuoco di Londra Denunziato da Berlin”, *Il Popolo d'Italia*, 14 Mayıs 1939, s.5.

³²⁹¹ “Inquietudine a Parigi”, *Il Popolo d'Italia*, 14 Mayıs 1939, s.5.

İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından korunmasının sonuçta İngiltere ve Fransa'nın yararına olmayacağı yorumu yapılmaktadır.³²⁹²

Il Giornale d'Italia gazetesinde, ilan edilen ortak demecin, İngiltere ve Fransa'nın totaliter devletler olan İtalya ve Almanya'ya karşı "kuşatma-*accerchiamento*" siyasetinin bir göstergesi olduğunu, yapılacak Türk-İngiliz Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın ise Akdeniz ile en çok ilgili devlet olan İtalya'ya karşı olduğu yorumu yer almaktadır.³²⁹³ Aynı gazetede bir başka haberde; Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin Refik Saydam ve Chamberlain tarafından aynı anda TBMM ve Avam Kamarası'nda açıklanmış olduğuna dikkat çekilmekte, Türkiye'nin bu anlaşma hakkında Sovyetler Birliğini de bilgilendirdiği, bu açıklamaların bir pakt anlamına geldiği belirtilerek, Chamberlain ve Saydam'ın konuşmalarının metni yayımlanmaktadır.³²⁹⁴ O günlerde ABD Büyükelçisi Phillips ile 11 Mayıs 1939 tarihinde bir kokteylde görüşen Mussolini, İngiltere ve Fransa'nın İtalya'yı "kuşatma" politikalarına devam etmeleri halinde durumun çok kötü olacağını ifade ederek, eklemektedir "şu anda zaten kötü."³²⁹⁵

Il Lavoro Fascista, "pahalı garantiler" vurgulamasıyla yaptığı yorumda; İngiltere'nin tüm kapıları çaldığını, vermekten ziyade almaya çalıştığını, İngiltere'nin koruma ve dostluğunun sterlin banknotlarına sarılmış olduğunu belirtmektedir.³²⁹⁶ İtalyan basınında ayrıca İngiltere tarafından Türkiye'ye verilecek olan 3 milyon sterlin tutarındaki kredinin Boğazların silahlandırılması ve 500 adet savaş uçağının alımında kullanılacağı iddia edilmektedir.³²⁹⁷ Gazzetta di Venezia ve La Stampa gazeteleri, Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin ilan edilmesi sonrasında Yugoslavya tarafından; Türkiye'nin bu şekilde tarafsızlıktan ayrılmış olduğu ve bu durumun Balkan antlaşmasının ihlal edilmesi demek olduğunu açıkladığını haberleştirmektedir.³²⁹⁸ The Times gazetesinin İstanbul muhabiri, Yugoslavya'nın ortak demeç konusunda gösterdiği tepkilerin Türkiye'nin politikasını etkilemeyeceğinin İstanbul diplomatik çevrelerinde konuşulduğunu belirtmektedir.³²⁹⁹ Salt Lake Telegram gazetesi ortak demecin yayımlanmasının Roma-Berlin Mihverinin başarısızlığı anlamına geldiği yorumunu

³²⁹² G.S. Quale Sarebbe La Portata del Patto Anglo-Turco per Il Mediterraneo Orientale", **La Stampa Sera**, 2.Edizione, 12 Mayıs 1939.

³²⁹³ "La Politica Anglo-Francese di Accerchiamento", **Il Giornale d'Italia**, 13 Mayıs 1939.

³²⁹⁴ "Il Simultaneo Annuncio del Patto Anglo-Turco", **Il Giornale d'Italia**, 14 Mayıs 1939. "Pero' I Turchi Dicono", **Il Giornale d'Italia**, 13 Mayıs 1939, s.6

³²⁹⁵ **FRUS**, Diplomatic Papers, 1939, General, Volume.I, Belge.166, 12 Mayıs 1939, s.168.

³²⁹⁶ "Italian View", **The Manchester Guardian**, 14 Mayıs 1939, s.22.

³²⁹⁷ "Italy's Restrained Mood", **The Times**, 15 Mayıs 1939, s.11.

³²⁹⁸ "Presa di Posizione Jugoslavia", **Gazzetta di Venezia**, 14 Mayıs 1939. "Belgrado Considera Decaduto", **La Stampa**, 14 Mayıs 1939, s.8.

³²⁹⁹ "Anglo-Turkish Pact Assurances to Yugoslavia", **The Times**, 27 Mayıs 1939, s.12.

yapmaktadır.³³⁰⁰ Romanya eski dışişleri bakanı Nicolae Titulescu, The Times gazetesine gönderdiği bir mektup ile Türkiye'nin İngiltere ile bir pakt imzalamasının Balkan Paktı Antlaşması'na aykırı bir durum olmadığını, tam tersine bu paktın Balkanlarda barış ve güvenliği güçlendireceğini izah etmektedir.³³⁰¹

Il Popolo d'Italia gazetesinde; Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin Akdeniz bölgesine dair olduğu, İngiltere'nin Fransa'ya Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi için baskı uyguladığı yorumları yapılmaktadır.³³⁰² Il Messaggero gazetesinde yer alan haberde; ortak demeçte belirtilen Akdeniz'in sınırlarının ne olduğunun anlaşılmadığı iddia edilmekte, bunun Boğazları da kapsayıp kapsamadığı sorulmaktadır. Karadeniz'in durumu ve Sovyetler Birliği'nin tutumunun ne olacağı sorgulanan yazıda, Balkanların *"sözde güvenliğinin belirsizliği"* kaydedilmektedir.³³⁰³ Alman Völkischer Beobachter gazetesi ise ortak demecin direkt olarak İtalya'ya karşı olduğunu belirtmektedir.³³⁰⁴

Maslahatgüzar Alberto Berio, 16 Mayıs 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği oldukça uzun ve detaylı raporunda basından örnekler vererek Türk kamuoyunun analizini yapmaktadır. Berio, İngiltere ve Fransa'nın, Hatay konusunda tavizlerde bulunulması, milyonlarca sterlin kredi ve Musul petrol kuyularının işletilmesinde ayrıcalıklar verilmesi karşılığında Türkiye'yi anti-totaliter cepheye sürüklemiş olduğunu, bu cephenin tamamen İtalya'nın karşısında bulunduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin cumhuriyetin başlangıcından beri tarafsızlık politikası izlemekte olduğunu ancak bu politikada daima İtalya'ya karşı bir güvensizlik bulunduğunu belirten Berio, Türkiye'nin bu politikasının Almanya'nın Çekoslovakya'nın tamamını işgal ederek Karadeniz'e ulaşması ihtimaline kadar devam ettiğini, Arnavutluk'un işgal edilmesine kadar İngiltere'nin Türkiye'ye anti-totaliter cepheye katılması için yaptığı baskılara direnmiş olduğunu ifade etmektedir. Türk basınında son zamanlarda yayımlanan haber ve yorumlarla bir panik havası yaratılmış olduğunu belirten Berio, Yugoslavya'nın tutumu ile Balkan Antantı'nın çökmekte olduğu düşüncesinin endişe yarattığına değinmektedir. Türkiye'de askerî tedbirlerin artırılmakta olduğunu, Trakya'ya iki tümen daha gönderildiğini, İtalyan saldırısı olacağı farz ve kabul edilen Kuşadası'ndan Kaş'a kadar olan sahil bölgesinde yeni bir komutanlık kurulduğunu kaydetmektedir.³³⁰⁵

³³⁰⁰ "England, Turkish Pact Signed", **Salt Lake Telegram**, 13 Mayıs 1939.

³³⁰¹ "Turkey and the Balkan Pact", **The Times**, 25 Mayıs 1939, s.12.

³³⁰² "L'Accordo Anglo-Turco", **Il Popolo d'Italia**, 13 Mayıs 1939, s.5.

³³⁰³ "Il Preannuncio dell'Accordo", **Il Messaggero**, 14 Mayıs 1939, s.5.

³³⁰⁴ **Ayın Tarihi**, Sayı.66, Mayıs 1939, ss.251-252.

³³⁰⁵ **DDI**, 8/XI, Belge.712, 16 Mayıs 1939, s.825-831.

ABD Roma Büyükelçisi Phillips, 17 Mayıs 1939 tarihinde ABD Dışışleri Bakanlığı'na Kont Ciano ile yapmış olduğu görüşme hakkında gönderdiği raporunda; Ciano tarafından, Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin doğrudan İtalya'ya karşı yapılan bir eylem olarak nitelendirildiğini, ay sonunda imzalanacak olan İtalyan-Alman ittifakının, siyasal, askerî ve ekonomik bakımdan düşünülenden %100 daha güçlü olduğunu, bu ittifakın İtalya'yı kuşatma hareketine bir karşılık anlamına geldiğini belirttiğini bildirmektedir.³³⁰⁶

Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin yayımlanması sonrasında İtalya; Balkanlarda Türkiye ve Romanya karşıtı, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan meydana gelecek ve Macaristan tarafından da Romanya'ya karşı desteklenecek bir "slav blokunun" meydana getirilmesi için çalışmalarına devam edecektir. İtalya, bir taraftan da Almanya ile askerî ittifak imzalanması çalışmalarına hız verecektir. Bu çalışmalar kapsamında 6-7 Mayıs 1939 tarihlerinde Milano'da yapılan Kont Ciano-Von Ribbentrop zirvesinde Hitler ve Mussolini'nin istekleri doğrultusunda İtalyan-Alman İttifak Antlaşması yapılması kararı alınacaktır. İtalyan kamuoyunda bu antlaşmanın İngiltere ve Fransa'ya karşı verilecek en iyi cevap anlamına geldiği, bu antlaşmanın bir savunma paktı olduğu, saldırı amacı gütmeyeceği yorumları yapılmaktadır. Il Giornale d'Italia gazetesinde dünyanın bir ittifaklar döneminde bulunduğu, bunu ilk önce İngiltere ve Fransa'nın başlattığı, İtalya ve Almanya'nın sadece dengeyi kurmaya çalıştığı, bu devletlerin barışçılığının yanlış anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir.³³⁰⁷

Bundan sonra 22 Mayıs 1939 tarihinde Berlin'de Kont Ciano ile Von Ribbentrop tarafından İtalyan-Alman Askerî İttifak Antlaşması (Çelik Pakt-*Patto d'Acciao*) yapılan gösterişli bir tören ile imzalanacaktır.³³⁰⁸ Bu ittifak antlaşmasının imzalanması ile Mussolini ve Faşist İtalya artık bütün kaderini Nazi Almanyası ve Hitler'e bağlamış olmaktadır.

Kont Ciano tarafından De Peppo'ya gönderilen 8 Haziran 1939 tarihli talimatta; Almanya'nın Türk-İngiliz antlaşması kesin olarak sonuçlandırılıncaya kadar Ankara ile görüşmelerde bulunmaya devam edeceği, bu antlaşmanın Balkanlara yayılmasını Almanya'nın dostça bir hareket olarak algılamayacağı bildirilmektedir. Ciano, ayrıca Türk Dışışleri Bakanına müteakip hususların iletilmesini istemektedir. Buna göre; İtalyan Hükûmeti, Türkiye'nin nasıl olup da İngilizlerin İtalya'yı kuşatma politikasına izin verdiğini anlayamamaktadır. Kont Ciano tarafından bizzat Roma'daki Türkiye büyükelçisine İtalya'nın

³³⁰⁶ FRUS, Diplomatic Papers, 1939, General, Volume.I, Belge.187, 17 Mayıs 1939, s.188.

³³⁰⁷ "Axis Pact", *The Times*, 9 Mayıs 1939, s.13.

³³⁰⁸ "Ciano e Ribbentrop Firmano a Berlino Il Trattato di Alleanza far Italia e Germania", *Il Messaggero*, 22 Mayıs 1939.

Türkiye ile ilgili dostane niyeti açıklanmıştır. İtalya Arnavutluk'u bir baskı aracı olarak değil, Balkan ülkeleriyle tesis edilecek çok daha iyi ilişkiler için bir vesile olarak görmektedir. İtalya'nın Türkiye ile ilişkilerini mümkün olduğu kadar samimi bir şekilde sürdürmekten yanadır. Türkiye'nin bu görüşleri paylaşmakta olduğunu göstermesi koşuluyla bu istekleri devam ettirecektir. Eğer Türkiye çıktığı bu yolda devam eder ve daha kötüsü ilerlerse bunun sonuçlarından İtalya sorumlu olmayacaktır.³³⁰⁹ Bu arada Alman Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Weiszäcker tarafından Bükreş büyükelçisine gönderilen talimatta, Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin İtalya ve Almanya'ya karşı olduğu belirtilmektedir.³³¹⁰

De Peppo, Kont Ciano'ya 10 Haziran 1939 tarihinde gönderdiği raporunda; Ciano'nun belirttiği konuları Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na ilettiğini, Saraçoğlu tarafından; İngiltere'nin politikasının İtalya'yı kuşatmak olmadığı, Türkiye'nin kendisini üçüncü güçlerin politikasının bir amacı olarak kullanmayacağını, Türkiye'nin Roma-Berlin eksenini Avrupa barışında bir gereklilik olarak gördüğünü ve Almanya'nın Türkiye'nin dış satımında %65'lik paya sahip bulunduğunu, İtalya ile ticari ilişkilerin düzeldiğini, Türkiye'nin maddi çıkarlarının Roma-Berlin ekseni ile örtüştüğünü, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve Romanya ile ticaret anlaşması imzalaması, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi sonrasında Türkiye'nin güvenliğini garanti altına almak zorunda kaldığını belirttiğini ifade etmektedir.³³¹¹

Kont Ciano tarafından 15 Haziran 1939 tarihinde De Peppo'ya gönderilen talimatta yer alan değerlendirmede; Başbakan Refik Saydam'ın TBMM'de yaptığı konuşma Türk dış politikasında kesin bir değişiklik olarak algılanmakta, Türkiye'nin tarafsızlık politikasından ayrıldığı düşünülmektedir. İtalya'nın bundan sonraki tutumunun Türkiye'nin tavrına bağlı olacağı ifade edilmektedir.³³¹²

5.1.4. Alman Büyükelçi Franz Von Papen'in Roma-Berlin Mihveri Adına Türk-İngiliz İttifakını Engelleme Çabaları

Kritik siyasal gelişmelerin yaşandığı bir dönemde Almanya tarafından en kuvvetli diplomatı ve eski başbakanlardan olan Franz Von Papen 18 Nisan 1939 tarihinde Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı esnasında subay olarak Türkiye'de görev yapan Von Papen, Almanya şansölyesi olarak 1932 yılında Hitler'in iktidara gelmesine katkıda bulunmuş ve Viyana'da Alman büyükelçiliği yaparken 1938 yılında Nazilerin

³³⁰⁹ DDI, 8/XII, Belge.149, 8 Haziran 1939, s.134-135.

³³¹⁰ DGFP, D/VI, Belge.488, 7 Haziran 1939, s.657.

³³¹¹ DDI, 8/XII, Belge.178, 10 Haziran 1939, s.158-159.

³³¹² DDI, 8/XII, Belge.235, 15 Haziran 1939, s.202-203.

Avusturya'yı ilhak etmesine zemin hazırlamış kişilerden birisi olarak kötü bir şöhret ile bilinmektedir.³³¹³ Von Papen, 27 Nisan 1939 tarihinde Ankara'ya ulaşmış ve aynı gün Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile bir görüşme yapmıştır.³³¹⁴ Weiszäcker tarafından 28 Nisan 1939 tarihinde Roma Büyükelçisi Mackensen'e gönderilen talimatta, Von Papen'den 27 Nisan 1939 tarihinde alınan raporda aynı gün Saraçoğlu ile yapmış olduğu görüşmede yer alan konular ve çözüm önerileri belirtilmektedir. Buna göre; görüşme esnasında Saraçoğlu tarafından, İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlarda göstermekte olduğu hareketleri hakkında Türk Hükûmeti'nde duyulan derin rahatsızlık ifade edilmiştir. Von Papen, İtalya'nın gelecekte alacağı tutumun Türkiye'nin kararlarında anahtar rolü oynayacağını raporunda vurgulamakta, Türkiye'deki endişelerin giderilmesi için Mussolini tarafından Türkiye'yi rahatlatacak bir deklarasyon yayımlanmasını teklif etmektedir. Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından Mackensen'den bu konunun İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile görüşmesi istenmektedir.³³¹⁵

Von Papen hatıratında; 29 Nisan 1939 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yapmış olduğu görüşme hakkında detaylı bilgi vermektedir. Von Papen, bu görüşmede İnönü tarafından Alman-İtalyan iş birliği ve İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin Ankara'da derin bir kaygıyla karşılandığının ve Almanya'nın İtalya'yı destekleyip desteklemediğinin sorulduğunu kaydetmektedir. Von Papen, bu görüşmede Arnavutluk gibi az nüfuslu bir ülkeye 30 tümen gücünde birlik göndermenin ve ayrıca Rodos ve 12 Ada'da yapılan askerî faaliyetlerin Türkiye'nin gözünde açık bir kışkırtma olarak değerlendirilmekte olduğunu tespit etmektedir. Von Papen bunun üzerine Hitler'in Mussolini üzerindeki etkisini kullanarak, kendisinden genel bir yumuşama daha ılımlı bir ortam temini için teklifte bulunmaya karar verdiğini ve bunu İnönü'ye ifade ettiğini, Türkiye'nin kaygılarını Hitler ve Ribbentrop'a uzun bir telgrafla bildirdiğini kaydetmektedir. Von Papen bu telgrafta; İtalyanlar tarafından Arnavutluk'taki kuvvetlerinin azaltılması, Türkiye'ye Rodos ve 12 Ada bölgesinde stratejik değeri olmayan ancak Türk karasularına yakın birkaç adanın, bir iyi niyet gösterisi olarak bırakılması için baskı yapılmasını da önerdiğini belirtmektedir.³³¹⁶

Berlin'deki İtalyan Büyükelçi Attolico tarafından 1 Mayıs 1939 tarihinde Berlin'den Kont Ciano'ya gönderilen raporda, Türkiye'nin İngiliz-Fransız bloğuna yaklaştığına dair

³³¹³ William Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, (Çev: Petek Demir), Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 2003, s.61.

³³¹⁴ "Von Papen Ankara'da", **Son Posta**, 28 Nisan 1939.

³³¹⁵ **DGFP**, D/VI, Belge.286, 28 Nisan 1939, s.361-362.

³³¹⁶ Franz Von Papen, **Memoirs**, (Çev. Brian Connel), Andre Deutsch, Londra, 1952, s.446-447.

somut haberler alındığı bildirilmektedir. Attolico, Ribbentrop tarafından kendisine söylenene göre; gerçek bir Türk-İngiliz-Fransız ittifakının askerî, siyasal ve ekonomik koşullarının Ankara’da tartışılmakta olduğunu ifade etmektedir. Von Papen’in acele olarak Ankara’ya atanmasının nedeni de budur. Von Papen tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile yaptığı görüşmeler sonrasında gönderilen ilk raporlarda; Türkiye’de İtalya’nın adalardaki askerî varlığı ve Arnavutluk’ta ihtiyacının çok üzerinde bir askerî kuvvet bulundurmakta olmasının endişe ile karşılandığının bildirildiğini belirten Attolico, Von Papen tarafından İtalya’nın Türkiye’ye garanti vermesinin önerildiğini ifade etmektedir. Ribbentrop tarafından konunun Hitler ile görüşüldüğünü ve Hitler tarafından, Türkiye’nin tarafsızlığının Mihver için büyük öneme sahip olduğunun belirtilerek, Mussolini’nin Türkiye’yi rahatlatacak bir açıklamada bulunmasının uygun karşılandığını bildirmektedir.³³¹⁷

Türkiye’nin İtalya’nın Arnavutluk ve Menteşe Adalarındaki faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık Roma’daki Alman Büyükelçi Mackensen tarafından 1 Mayıs 1939 tarihinde Ciano’ya iletilmiştir. Mackensen’in 1 Mayıs 1939 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda; Ciano tarafından, Mussolini’nin bir açıklama yapılmasının Türkiye’nin endişelerini gidermek için yeterli olmayacağını değerlendirdiğini belirtmekle birlikte konuyu Mussolini’ye götüreceğini ifade ettiği kaydedilmektedir. Raporda ayrıca, Ciano tarafından; Arnavutluk’un İtalya tarafından ele geçirildikten sonra Balkan devletlerinin Mihver’e bağımlı hale gelmiş olduklarını, Arnavutluk’un bir “*kale-bastione*” olarak düzenlenmekte olduğunu, özellikle Güney Arnavutluk’taki yolların yapılmakta olduğunu, “kale”nin 6 ay içinde tamamlanacağını ifade ettiğini de eklemektedir.³³¹⁸

Kont Ciano hatıratında; Attolico ve Mackensen tarafından aynı konunun bildirilmiş olduğunu, keyfiyetin 1 Mayıs 1939 tarihinde Mussolini’ye aktarıldığını, Mussolini’nin Türkiye’yi yatıştırmak üzere bir görüşme yapılmasını uygun bulmakla birlikte, Türkiye’nin sırf bu ihtimali aklına getirdiği için saldırıyı hak ettiğini ifade ettiğini kaydetmektedir.³³¹⁹

Ankara’daki İtalyan Maslahatgüzarı Alberto Berio, 3 Mayıs 1939 tarihinde Kont Ciano’ya gönderdiği raporunda Von Papen ile yaptığı görüşmeler hakkında bilgi vermektedir. Raporda; İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu’nun İtalyan siyaseti hakkında derin endişelere sahip bulundukları, Arnavutluk’taki İtalyan askerî varlığının 20.000’den 70.000’e çıkarılmasının sebebinin ne olduğunu sorguladıkları, İtalya’nın Yunanistan üzerinden Balkanlar, Boğazlar ve

³³¹⁷ DDI, 8/XI, Belge.621, 1 Mayıs 1939, s.714-715.

³³¹⁸ DGFP, D/VI, Belge.303, 1 Mayıs 1939, s.395-396.

³³¹⁹ Ciano’s Diary, 1939-1943, s.81.

Türkiye'ye karşı sürpriz bir saldırıda bulunabileceğinden endişe ettikleri belirtilmektedir. Von Papen tarafından, bu durumun Türkiye'yi İngiltere'nin yanına ittiğinin değerlendirilmekte olduğunu belirten Berio, Türk tarafında İtalya'dan duyulan kuşku ve endişenin yüksek olduğunu, İtalyan Hükûmeti'nin bir demeç vermesinin uygun olacağını ifade etmektedir.³³²⁰

Bundan sonra Kont Ciano'nun 3 Mayıs 1939 tarihinde Türk Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur ile bir görüşme yaptığı anlaşılmaktadır. Ciano, hatıratında Baydur'a; Türkiye'nin endişelerini yatıştırmak için İtalya'nın Türkiye üzerinde herhangi bir ekonomik, siyasal veya toprak hedefleri olmadığını, İtalya tarafından Türkiye'nin endişelenmesine sebep olacak bir politika izlenmediğini, bu ifadelerini Türk Hükûmeti'ne bildirmesini rica ettiğini belirtmektedir.³³²¹ İngiliz belgelerinde ise Baydur'un Kont Ciano'nun bu yatıştırma amaçlı ifadelerine karşılık olarak çok kesin ve sert bir cevap vermiş olduğu kaydedilmektedir.³³²²

4 Mayıs 1939 tarihinde gerçekleşen Von Papen-Numan Menemencioğlu görüşmesinde Menemencioğlu, Ciano tarafından açıklanan teminatın Arnavutluk'ta gereğinden çok fazla olan İtalyan askerî varlığı dikkate alındığında, hiçbir şekilde Arnavutluk işgali öncesindeki ilişkilerin yeniden kurulması için yeterli olmadığını ifade etmektedir.³³²³

Bu diplomatik temaslar, görüşmeler ve gelişmelerden anlaşıldığı üzere, Almanya'nın Von Papen'i Türkiye'ye atamasındaki amacı Von Papen'in yapacağı çalışmalar ile Türkiye'nin demokrasiler cephesine katılmasını engel olmak, bu mümkün olmazsa geleneksel tarafsızlık politikasına devam etmesini temin etmektir. Von Papen, İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de yarattığı tehdit ve izlemekte olduğu saldırgan politikalar nedeniyle, Türk tarafı üzerinde herhangi bir etkide bulunamayacak ve bu amacına ulaşamayacaktır. Türk-İngiliz görüşmeleri bir sonuca bağlanacak ve "Türk-İngiliz Ortak Demeci" 12 Mayıs 1939 tarihinde yayımlanacaktır.

Knatchbull-Huggessen 18 Mayıs 1939 tarihinde Lord Halifax'a gönderdiği raporunda; Von Papen'in aslında oldukça ilerlemiş olan Türk-İngiliz görüşmelerinin bir anlaşmayla sonuçlanmaması için Mihver adına faaliyetlerde bulunduğunu ve bu durumun Türk tarafında oldukça fazla rahatsızlık yaratmakta olduğunu bildirmektedir.³³²⁴

Von Papen'in Türk-İngiliz ilişkilerinin bir ittifaka varmasını engellemek maksadıyla Türk-İtalyan ilişkilerini düzelmesi için gösterdiği çabalar bundan sonra da devam edecektir.

³³²⁰ DDI, 8/XI, Belge.630, 3 Mayıs 1939, s.728-729.

³³²¹ Ciano's Diary, 1939-1943, s.82.

³³²² DBrFP, 3/V, Belge.389, 6 Mayıs 1939, s.444.

³³²³ DGFP, D/VI, Belge.324, 4 Mayıs 1939, s.418-419.

³³²⁴ DBrFP, 3/V, Belge.551, 18 Mayıs 1939, s.592-594.

Von Papen 20 Mayıs 1939 tarihinde hazırladığı raporla Mihver devletleri ve Türkiye'nin durumunu tahlil etmekte ve Türkiye'nin tarafsızlık politikasından ayrılmış olduğunu, bunun en önemli sebebi olarak İtalya'nın Arnavutluk'u işgalini göstermekte ve İtalya'nın Türkiye'ye güvence vermesi gerektiği yönündeki görüşünü tekrar etmektedir. Von Papen, Türkiye ile İtalya arasında bir saldırmazlık paktı yapılmasını ve bu paktın Almanya tarafından garanti edilmesini önermektedir.³³²⁵ Bu konuları sonradan "Çelik Pakt" adı verilecek olan Alman-İtalyan İttifak Antlaşması'nın imzalanması dolayısıyla 22 Mayıs 1939 tarihinde yapılan resepsiyon esnasında Berlin'de Kont Ciano ile bir araya geldiğinde dile getiren Von Papen, hem Ciano'dan ve hem de Ribbentrop'tan çok sert bir tepkiyle karşılaşacaktır.³³²⁶ Artık İtalyan-Alman Askerî İttifak Antlaşması imzalanmış ve bağlantılar tamamlanmıştır. Bu gelişmeler İtalyan-Alman iş birliğinden endişe duymakta olan Türkiye'nin korkularının ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

Von Papen'in bu gelişmelerden sonra da en azından Türkiye'nin tarafsızlığını temin etmek için çeşitli girişimlerde bulunmakta olduğu görülmektedir. Kont Ciano, 5 Eylül 1939 tarihinde Ribbentrop'a gönderdiği mektubunda Von Papen'in bu gayretlerinden duyduğu rahatsızlığı oldukça ilginç bir şekilde ifade etmektedir. Von Papen'in Ege adaları konusunda Saraçoğlu ile görüşmeler yaptığını, bu görüşmelerde özellikle Meis (Castelrosso) Adası konusunun gündeme alındığını belirten Ciano, *"Nazizm'e sadakatinden şüphe duyduğu Von Papen'e gerekli işlemlerin yapılmasını"* talep etmektedir.³³²⁷

Göstermiş olduğu yoğun gayretlere rağmen gelişmeleri engelleyemeyen ve 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Paktı'ndan sonra Roma ve Moskova büyükelçileri ile Hitler tarafından Berlin'e çağrılan Von Papen, bu durumu izah ederken oldukça zor saatler geçirecektir.³³²⁸

5.1.5. Türkiye'nin Türk-İngiliz-Fransız İttifakını Türk-Sovyet Dostluğu ile Bağdaştırma Çabaları

İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşı bir taraftan Balkan Birliği'ni güçlendirmeye çalışan Türk Hükûmeti, bir taraftan da devam eden Türk-İngiliz görüşmeleri hakkında sürekli olarak Sovyetler Birliği'ni bilgilendirmekte ve bu gelişmeler karşısında Sovyetlerin tutumunu öğrenmeye çalışmaktadır. Bu gelişmeler üzerine Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Yardımcısı

³³²⁵ DGFP, D/VI, Belge.413, 20 Mayıs 1939, s.544-546.

³³²⁶ Von Papen, a.g.e, s.448-449.

³³²⁷ DDI, Seri 9, (1939-1943), Cilt I, (4 Eylül-24 Ekim 1939), Belge.45, 5 Eylül 1939, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1954, s.25-26.

³³²⁸ "Italian Silence", *The Observer*, 22 Ekim 1939, s.9.

Potemkin, 28 Nisan-5 Mayıs 1939 tarihleri arasında Ankara’da Türk devlet adamlarıyla çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Bu dönemde yapılan Potemkin-Saraçoğlu görüşmelerinde; Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yürütmekte olduğu müzakereler hakkında bilgi verilmiş ve bu müzakerelerin Moskova’da olumlu karşılanmakta olduğu ve yakında imzalanacak bir Türk-Sovyet karşılıklı yardımlaşma paktı ile sistemin tamamlanmasının uygun olacağı konusunda mutabakata varılmıştır.³³²⁹ Aynı dönemde Sovyetler Birliği-Almanya saldırmazlık paktı görüşmeleri de devam etmekte olmasına karşılık bu konuda Türk tarafına bilgi verilmemiş olması ve Türkiye’nin Mihver karşıtı İngiliz ve Fransızlarla bir anlaşma içine girmesinin adeta teşvik edilmesi Sovyet dış politikasının yaklaşan savaşla ilgili planları hakkında fikir vermektedir.³³³⁰ Sovyetler Birliği’nin Ankara Büyükelçisi Teretieff, 4 Ağustos 1939 tarihinde Saraçoğlu’nu ziyaret ederek, Saraçoğlu-Potemkin görüşmeleri çerçevesinde yapılacak bir yardımlaşma paktı görüşmeleri için Saraçoğlu’nu Moskova’ya davet etmiştir.³³³¹ Bu arada 13 Ağustos 1939 tarihinde Moskova’da İngiliz-Fransız-Sovyet askerî görüşmeleri yeniden başlamış bulunmaktadır.³³³²

Bu dönemde Polonya’ya saldırı hazırlıklarının sonuna gelmiş olan Hitler, Sovyetler ile anlaşma yapmayı ön plana almakta ve Türkiye’yi önemsememektedir. Hitler; 22 Ağustos 1939 tarihinde Alman üst seviye generalleri ile yaptığı toplantıda, *“Türkiye’yi Kemal’in ölümünden sonra dar kafalı, istikrarsız ve zayıf adamlar yönetmektedir”* şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.³³³³ Hitler’in diğer yandan, Sovyetlerle yapılan müzakerelerde Almanya’nın Balkanlar ve Boğazlar üzerinde bir tasarrufu olmadığını Sovyetlere bildirilmesini istemesi de dikkat çekmektedir.³³³⁴

Bu dönemde Türk-İngiliz yakınlaşması İtalyan devlet adamlarını endişeye düşürmektedir. Kont Ciano 12 Ağustos 1939 tarihinde Obersalzberg’de Hitler ile yaptığı görüşmede; Türk-İngiliz yakınlaşması sonrasında Rodos ve 12 Adanın tehlikeye düştüğünü ancak İtalyanların Leros ve Rodos adalarında mevcut tahkimatla yıllarca dayanabileceğini ifade etmektedir.³³³⁵

Alman Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop 23 Ağustos 1939 tarihinde beklenmedik şekilde Moskova’ya gelmiş, Stalin ve Molotov ile görüşmelere başlamıştır. Bu

³³²⁹ Rıfıkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi yay., Ankara, 1983, s.38-39.

³³³⁰ **Türk Dış Politikası**, (Ed.Baskın Oran), C.I, 1919-1980, İletişim yay, İstanbul, 2009, s.415-416.

³³³¹ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.189.

³³³² “Moskova Askerî Müzakereleri”, **Akşam**, 14 Ağustos 1939.

³³³³ **DGFP**, D/VII, Belge.192, 22 Ağustos 1939, s.200-206.

³³³⁴ Gönübol, Sar, “1919-1938 Yılları Arasında...”, s.140.

³³³⁵ **DGFP**, D/VII, Belge.43, 12 Ağustos 1939, s.39-49.

görüşmeler esnasında Stalin ile Ribbentrop arasındaki Türkiye ve İtalya konusundaki diyaloglar hayli ilginçtir. Buna göre; Stalin, Ribbentrop’a Türkiye hakkında ne düşündüklerini sorunca, Ribbentrop tarafından Türkiye’nin Almanya’yı kuşatma paktına katılan ilk devletlerden birisi olduğu ve bu konuda Alman Hükûmeti’ne hiçbir bilgi vermediği cevabı verilmektedir. Stalin tarafından da Türkiye’nin değişken politikası yüzünden zorluklar yaşadıklarını belirtmekte olduğu görülmektedir. İtalya konusunda Stalin, Mussolini’nin küçük ve dağlık bir coğrafya olan Arnavutluk’ta kalmayacağını ve Yunanistan’a da saldıracağını belirttiği, Ribbentrop’un ise Arnavutluk’un İtalya için stratejik öneme sahip olduğunu, Almanya’nın doğrudan bir destek vermediğini, Mussolini’nin küçümsenmemesi gereken ve yılmaz bir figür olduğunu, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı’na sempati ile yaklaştığını belirttiği görülmektedir.³³³⁶ Bu görüşmelerin sonucunda 23 Ağustos 1939 tarihinde Sovyetler Birliği-Almanya Saldırmazlık Paktı imzalandığı duyurulmuştur.³³³⁷ Bu antlaşma tüm dünyada ve özellikle Türkiye’de bir şok etkisi yapacaktır.³³³⁸ Bu arada tıkanmış olan İngiliz-Fransız-Sovyet askerî görüşmeleri 25 Ağustos 1939 tarihinde kesilecektir.³³³⁹

İngiliz Büyükelçi Knatchbull-Hugessen tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığına 23 Ağustos 1939 tarihinde gönderilen raporda; Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından İngiliz Büyükelçi’ye Türkiye’nin dış politikasının Alman-Sovyet antlaşmasından etkilenmeyeceği açıklamasının yapıldığı bildirilmektedir.³³⁴⁰ The Times’ın İstanbul muhabiri, Türkiye’de Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ile ilgili resmî bir açıklama yapılmamış olmakla birlikte, Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu anlaşmalara uygun olarak pozisyonunu muhafaza ettiğini bildirmektedir.³³⁴¹

Asım Us, Alman-Sovyet saldırmazlık paktı ile Almanya’nın “*Dranch Nach Osten*” politikasından vazgeçtiğini ilan etmiş olduğunu, Sovyetler Birliği’nin böylece Karadeniz’e doğru hareketinden vazgeçen Almanya ve Trieste için hazırlanmakta olan İtalya’ya önemli bir darbe indirdiğini kaydetmektedir.³³⁴² Zekeriya Sertel, Sovyetler Birliği’nin Almanya’nın Polonya sonrasında Ukrayna ve Romanya üzerindeki hedeflerini bilerek böyle bir

³³³⁶ **Nazi-Soviet Relations**, s.73-74.

³³³⁷ “Alman-Sovyet Paktı İmzalandı”, **Akşam**, 24 Ağustos 1939. “Alman-Rus Paktı İmzalandı”, **Tan**, 25 Ağustos 1939.

³³³⁸ Türkaya Ataöv, **Turkish Foreign Policy, 1939-1945**, Ankara Üniv. Yay., Ankara, 1965, s.50.

³³³⁹ Shirer, **Nazi İmparatorluğu, C.II**, s.686. İngiltere’nin Bolşevizme karşı Almanya’yı bir kale olarak görmesi ve Sovyetler Birliği ile ciddi bir anlaşma yoluna gitmemesi, Versay Sistemiyle kurulmuş olan devletlerin sonunu getirdiği gibi, Doğu Avrupa’nın önce Nazi ve daha sonra Sovyet imparatorluklarının laboratuvarı haline gelmesine neden olacaktır. Bkz. Mazower, **a.g.e**, s.75-76.

³³⁴⁰ **DBrFP**, 3/VII, Belge.188, 23 Ağustos 1939, s.155-156.

³³⁴¹ “Turkish Position Unchanged”, **The Times**, 24 Ağustos 1939, s.9.

³³⁴² Us, **a.g.e**, s.343.

saldırmazlık paktına nasıl razı olduklarının anlaşılmadığına dikkat çekerek, bu antlaşmanın Avrupa'yı hızla bir harbe sürüklemekte olduğunu belirtmektedir.³³⁴³

İtalyan tehditlerine karşı İngiliz ve Fransızlarla yakınlaşmasını devam ettiren ve bu yakınlaşmayı Sovyet dostluğu ile tamamlamaya çalışan Türkiye, Alman-Sovyet anlaşması karşısında, dış politikası bakımından yeni ve oldukça zor bir duruma gelmiştir. Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı Türkiye'nin Türk-İngiliz-Fransız ittifakını Sovyetlerle yapacağı bir yardımlaşma paktı ile bağdaştırma projesine kesin bir darbe anlamına gelmektedir. İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de yarattığı tehditlerden dolayı İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmak zorunda kalan Türkiye bakımından şimdi bir de eski dostu ve büyük komşusu Sovyetler Birliği sorunu ortaya çıkmış oluyordu. Bu koşullar altında Türkiye'nin önünde üç seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Sovyetler Birliği ile yürüyerek İngiliz-Fransız ortak bildirisinden ayrılmak, ikincisi ortak bildiriye bağlı kalarak Sovyetlerden ayrılmak, üçüncüsü ise her iki tarafla da ittifak ilişkileri geliştirerek iki dostluğu bağdaştırmaya çalışmaktır. Türkiye üçüncü alternatifi tercih edecek ve her iki tarafla da dostluğunu devam ettirmeye ve ittifak ilişkilerini geliştirmeye karar verecektir.³³⁴⁴

Bu sırada 1 Eylül 1939 tarihinde Alman ordularının Polonya'ya girmeye başlaması, ardından İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da fiilen başlamış oluyordu.³³⁴⁵

1 Eylül 1939 tarihinde Mussolini'nin başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu; İtalya'nın Polonya savaşına ilişkin herhangi bir askerî harekate girişmeyeceğini, çatışmalara dahil olmayacağını ve “*non-belligerent*-gayri muharip”³³⁴⁶ olduğunu açıklamıştır.³³⁴⁷ İtalya böylece Polonya savaşının başında fiilen savaş dışında kalmış oluyordu. İtalyan kamuoyunda bu karardan dolayı genel bir memnuniyet gözlenmekte, bu açıklamanın İtalya'nın kendisine saldırılmadıkça hiçbir şekilde Almanya'nın yanında savaşa dahil olmayacağı anlamına geldiği ve gerektiğinde Mihver'den ayrılmasına izin verecek bir esneklik içerdiği yorumları yapılmaktadır.³³⁴⁸

³³⁴³ Zekeriya Sertel, “Muhakkak Harbe Doğru Gidiyoruz”, **Tan**, 25 Ağustos 1939.

³³⁴⁴ Gönübol, Sar, “1919-1938 Yılları Arasında...”, s.140.

³³⁴⁵ “İngiltere ve Fransa Almanya'ya Harp İlanına En Son Mecbur Kaldılar”, **Yeni Asır**, 4 Eylül 1939.

³³⁴⁶ **Non-Belligerent**: Bir savaşta tarafsız olmak şartına bağlı kalmaksızın çatışmaya katılmama hali. Non-belligerent devlet tarafsız anlamında kullanılmamaktadır.

³³⁴⁷ “İtalya Bitaraf Kalıyor”, **Vakit**, 2 Eylül 1939.

³³⁴⁸ “Italian Cabinet Decision”, **The Times**, 2 Eylül 1939, s.10. L'Italia Non Prendera' Iniziatiava Alcuna di Operazioni Militari”, **Il Messaggero**, 2 Eylül 1939. “Relief in Italy”, **The Times**, 2 Eylül 1939, s.10.

İtalya'nın savaşa fiilen dahil olmayacağını açıklaması ile İtalya'nın tutumundan endişelenen Türkiye'de geçici de olsa bir rahatlama meydana gelmiştir. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu Ortak Demeç kapsamındaki yükümlülüklerin savaşın Akdeniz'e sıçraması halinde ortaya çıkacağından ve halihazırda bu olay gerçekleşmemiş olduğundan savaş tehlikesi şimdilik atlatılmış görünmektedir. Bu arada İngiltere ve Fransa 12 Mayıs ve 23 Haziran 1939 tarihli Ortak Demeç kapsamında hazırladıkları üçlü ittifak anlaşmasının taslağını Türkiye'ye sunmuşlardır. Bu safhada Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamadan önce Sovyetlerin tutumundan emin olmak istemektedir.

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ortak demeç yayımlamasına engel olamayan Alman Hükûmeti, Ankara Büyükelçisi Von Papen'in önerilerinin de etkisiyle, Türkiye'yi batılı devletlerden ayırmak veya en azından tarafsızlığını temin etmek maksadıyla Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye baskı yapmasını istemektedir.³³⁴⁹ Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un Almanların bu konudaki talebine ilişkin Alman Büyükelçi Schulenburg'a olumlu cevap verdiği görülmektedir.³³⁵⁰ Bu cevabın hemen ardından Molotov tarafından, Moskova görüşmelerinin başlaması için Türkiye'ye davet gönderilmesi dikkat çekmektedir.

Sovyetler Birliği bundan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iş birliği alanı olarak Balkanlar ve Boğazlara yönelecek bir saldırıya yönelik karşılıklı bir pakt yapılmasını telkin etmeye başlayacaktır. Bu koşullarda Türk Hükûmeti, Sovyetler tarafından teklif edilen pakt projesini batılılarla Sovyetler arasında kırılan bağları yeniden bir araya getirebilecek bir fırsat olarak değerlendirerek, bu bağın meydana getirilmesi için Sovyetlerle görüşmeler yapılması kararı vermiştir.³³⁵¹ Asım Us, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Balkanlar ve Karadeniz'in statüsünün muhafazası hususunda bir anlaşma için esaslar üzerinde mutabakata varıldığını, Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinde bu anlaşmanın imzalanmasının beklendiğini belirtmektedir.³³⁵²

Bu ortamda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Sovyet Hükûmeti tarafından 2 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya davet edilmiştir. Görüşülecek konular imzalanacak olan "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" ile imzalanmış bulunan "Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı" olacaktır. 1925 Türk-Sovyet Antlaşmasını uzatan 17 Aralık 1929 tarihli protokole göre iki devletin bu konularda danışmalarda bulunmaları ve birbirlerinin haberi olmadan üçüncü devletlerle ittifak

³³⁴⁹ Burçak, **a.g.e.**, s.108-109.

³³⁵⁰ **DGFP**, D/VII, Belge.551, 2 Eylül 1939, s.522.

³³⁵¹ Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri...**, s.138-140.

³³⁵² Us, **a.g.e.**, s.343.

yapmamaları gerekmektedir.³³⁵³ Türk Hükûmeti, 16 Eylül 1939 tarihinde Sovyetler Birliği'nin bu tekliflerini kabul ettiğini ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Moskova'ya gideceğini açıklamaktadır.³³⁵⁴

Başbakan Refik Saydam 11 Eylül 1939 tarihinde TBMM'nin olağanüstü toplantısında yaptığı konuşmada; Türkiye'nin dış siyasetinin son zamanlarda meydana gelen önemli olaylar karşısında aynı istikameti muhafaza ettiğini, muharip taraflarla ilişkilerinin normal ve uluslararası ilişkiler usullerine uygun olarak yürütüldüğünü ifade etmekte ve eklemektedir: *“Biz bugünkü harbin haricindeyiz. Bu harbin memleketimize bulaşacak inkişaf lar göstermemesini temenni ediyoruz. Memleketimizin bazı yerlerinde almış olduğumuz askerî tedbirler, ancak ihtiyat tedbirleridir.”*³³⁵⁵

İtalyan Büyükelçi De Peppo, 12 Eylül 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği Başbakan Refik Saydam'ın TBMM konuşmasına ilişkin raporunda kendi tespitlerini şöyle aktarmaktadır: Buna göre İtalya'nın savaşa dahil olmaması Türkiye tarafından Balkanlar ve Akdeniz'de statükonun şimdilik korunduğu şeklinde yorumlanmakta, Türk-İngiliz-Fransız ittifak antlaşması görüşmeleri dostane bir ortamda devam etmektedir.³³⁵⁶

İtalyan Büyükelçi De Peppo, 16 Eylül 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği raporunda; Türk devlet adamlarının Sovyetlerin tavrını *“şüphe ve alarm hali”* karışımı bir durumda karşıladıklarını bildirmektedir.³³⁵⁷ De Peppo, 21 Eylül 1939 tarihli raporunda; Saraçoğlu'nun ziyaretinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Karadeniz'in statüsünün korunması iradesinin yeniden teyit edileceği bir antlaşma ile sonuçlanmasının beklendiğini kaydetmektedir. Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye gösterilen ilginin Almanya'nın Karadeniz ve Balkanlara yönelik hamlesinin durdurulacağı umudunu vermekte olduğunu belirten De Peppo, Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin gerçek niyetlerinden emin olmadığından Boğazların Karadeniz yönünden savunulması için askerî tedbirler almakta olduğunu rapor etmektedir.³³⁵⁸ De Peppo, 21 Eylül 1939 tarihli diğer bir raporunda; Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasının tamamlandığını ve imzalanmak üzere hazır bulunduğunu belirtmektedir.³³⁵⁹

Şükrü Saraçoğlu, yanında Cevat Açıkalın, Feridun Cemal Erkin, Zeki Polar ve Sovyet Büyükelçi Terentiev ile 22 Eylül 1939 tarihinde Kadeş vapuru ile İstanbul'dan Odesa'ya

³³⁵³ Bkz. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I*, s.279-280.

³³⁵⁴“Hariciye Vekili Moskova'ya Gidiyor”, *Akşam*, 17 Eylül 1939.

³³⁵⁵ **TBMM ZC**, Devre.VI, Cilt.V, Fevkalade İçtima, 39.İnikat, 11 Eylül 1939, s.3.

³³⁵⁶ **DDI**, 9/I, Belge.160, 12 Eylül 1939, s.100.

³³⁵⁷ **DDI**, 9/I, Belge.255, 16 Eylül 1939, s.156-157.

³³⁵⁸ **DDI**, 9/I, Belge.358, 21 Eylül 1939, s.220.

³³⁵⁹ **DDI**, 9/I, Belge.359, 21 Eylül 1939, s.220-221.

hareket etmiştir.³³⁶⁰ Saraçoğlu ve heyeti ertesi gün olağanüstü tedbirler uygulanmakta olan karartma altındaki Odesa’da Sovyet yetkililer tarafından karşılanmıştır. Cevat Açıkalın hatıratında; Odesa’dan Moskova’ya özel bir trenle yolculuk yaparken çok sayıda Sovyet askerinin Polonya ve Romanya istikametinde hareket eden trenlerde sevkiyat halinde olduğunu gördüğünü, demiryollarındaki sıkışıklık yüzünden 25 Eylül 1939 akşam saatlerinde Moskova’ya vardıklarını belirtmektedir.³³⁶¹ Gerçekten de Alman-Sovyet antlaşmasına uygun olarak 17 Eylül 1939 tarihinden itibaren Sovyet orduları da doğudan Polonya’yı işgal etmeye başlamışlar ve kısa bir sürede Macaristan ve Romanya sınırlarına kadar dayanmışlardır.³³⁶² Türk Heyeti’ne her tarafı Türk ve Sovyet bayraklarıyla süslenmiş olan Moskova Tren İstasyonu’nda sıcak bir karşılama ve misafirperverlik gösterilmektedir.³³⁶³

Türkiye-Sovyetler Birliği görüşmeleri 26 Eylül 1939 tarihinde Saraçoğlu ile Molotov arasında Kremlin Sarayı’nda başlamıştır. Açıkalın, ilk gün görüşmelerinde Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile imzalayacağı ittifak antlaşmasına dair konuların ele alındığını, görüşmenin sonunda Molotov tarafından Sovyet Hükûmeti’nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi hakkındaki değişiklik taleplerinin iletilmesi ve Saraçoğlu’nun bu konuyu müzakere konusu yapmayarak reddetmesi ile görüşmelerin geleceği hakkında şüpheye kapıldığını kaydetmektedir.³³⁶⁴

Türk ve Sovyet heyetleri arasındaki görüşmeler Moskova’da devam ederken; Hitler, 27 Eylül 1939 tarihinde Von Ribbentrop’u Moskova’ya göndermiştir.³³⁶⁵ Ribbentrop’un Moskova’ya gelmesiyle Türk-Sovyet görüşmeleri geçici olarak kesilmiştir.³³⁶⁶ Hitler’in istekleri; Türk tarafının refüze edilmesi, Türk-İngiliz Ortak Demeci’nin Sovyet çıkarlarına aykırı olduğunu açıklanması ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı’nın iptal edilerek Saraçoğlu’nun geri gönderilmesidir.³³⁶⁷ Almanların bu önerilerinin tam olarak kabul görmemesi ile Stalin’in de katıldığı görüşmeler³³⁶⁸ neticesinde 28 Eylül 1939 tarihinde Ribbentrop ile Molotov tarafından imzalanan Sovyet-Alman Sınır ve Dostluk Antlaşması ile

³³⁶⁰ “Hariciye Vekili Bugün Odesa’ya Vasil Oluyor”, **Akşam**, 23 Eylül 1939.

³³⁶¹ Cevat Açıkalın, “*Cevat Açıkalın’ın Anıları: 2. Dünya Savaşı’nın İlk Yılları*”, **Belleten**, C.LVI, Aralık 1992, Sayı. 217’den ayırabım, s.1010.

³³⁶² “Rus Askerleri Macar ve Rumen Hudutlarına Dün Vardılar”, **Akşam**, 19 Eylül 1939.

³³⁶³ Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri...**, s.140. Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar**, 1939-1954, Milliyet yay, İstanbul, 1977, s.11-12.

³³⁶⁴ Açıkalın, **a.g.m.**, s.1011.

³³⁶⁵ Alman Hariciye Nazırı Sovyet Ricali ile Temaslara Başladı”, **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1939.

³³⁶⁶ “Soviet-German Talks”, **The Times**, 29 Eylül 1939, s.8.

³³⁶⁷ Frank G.Weber, **Evasive Neutral: Germany, Britain and Quest For A Turkish Alliance In The Second World War**, University of Missouri, Columbia, 1979, s.39.

³³⁶⁸ “Sovyet-Alman Görüşmelerinde Stalin de Hazır Bulundu”, **Son Posta**, 28 Eylül 1939.

Polonya toprakları paylaşılmış, Balkanlar ve tüm Doğu Avrupa iki ülke arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştır.³³⁶⁹ Bu anlaşma Türk-Sovyet ilişkilerini de çıkmaza sokacaktır.

The Times gazetesinin Moskova'daki muhabiri tarafından gönderilen haberlerde; Von Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesinin diplomatik çevrelerde merak ve endişe yarattığı, Almanya'nın, Sovyet arabuluculuğu ile temin etmeye çalışmakta olduğu Türkiye'nin tarafsızlığının İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesini kolaylaştıracağı kaydedilmektedir.³³⁷⁰

Kont Ciano'nun hatıratında Mussolini'ye; Alman-Sovyet antlaşmasını, Mihver antlaşmasının metni ve ruhuna aykırı olarak nitelendirdiğini, bu antlaşmayı "*anti-Katolik, anti-Roma ve barbarlık antlaşması*" olarak değerlendirmekte olduğunu ifade etmektedir.³³⁷¹ İtalyan basınında ise Moskova'da bulunan Saraçoğlu'nun yaptığı müzakerelerin Boğazlar sorunu nedeniyle ilerlemediği şeklinde yorumlar yapılmaktadır.³³⁷² Asım Us, Roma radyosunda Moskova görüşmelerinin Türkiye'nin aleyhine gelişmekte olduğuna dair yayınlar yapıldığını ve bunların "*yalan olduğunu*" kaydetmektedir.³³⁷³

Moskova'daki görüşmelerin başlamasından hemen önce Türkiye'deki gazetelerde Daily Express kaynaklı bir haberde; İtalya'nın Ege adalarındaki askerlerini azaltacağı bilgilerinin yer alması dikkat çekmektedir.³³⁷⁴ Bu arada Mussolini'nin 23 Eylül 1939 tarihinde Bologna'da yaptığı konuşmada barış mesajları vermesi, İtalya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde aldığı karar doğrultusunda savaşa dahil olmayacağını açıklaması genel bir memnuniyet yaratmaktadır.³³⁷⁵ Türkiye ile İtalya arasındaki gerginlik ve güvensizliğin önemli sebeplerinden birisi olan Rodos ve 12 Ada'daki İtalyan askerî varlığının azaltılmasının iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu olarak etkileyeceği muhakkaktır. De Peppo, 26 Eylül 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği raporunda; İtalyan askerlerinin Ege adalarından çekilmekte olduklarına dair haberlerin Türkiye'de olumlu yansımalar meydana getirdiği bildirmekte ve bu haberin gerçekliğinin teyit edilmesini istemektedir.³³⁷⁶ Kont Ciano

³³⁶⁹ "Sovyet Alman Anlaşması İmzalandı", **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1939. Detaylar için bkz. **Nazi-Sovyet Relations**, s.106-109.

³³⁷⁰ "Turks Anxious Over Moscow Talks", **The Times**, 29 Eylül 1939, s.8. "Ribbentrop in Moscow", **The Times**, 28 Eylül 1939, s.8. "Müzakereleri Türkiye'nin Vaziyeti ile Alakalı Gösteren Neşriyat", **Son Posta**, 29 Eylül 1939.

³³⁷¹ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.159.

³³⁷² "Il Viaggio di Saraghioglu", **La Stampa**, 30 Eylül 1939, s.5

³³⁷³ Us, **a.g.e.**, s.345.

³³⁷⁴ "İtalya On İki Adadan Fazla Kuvvetini Çekiyor", **Ulus**, 24 Eylül 1939.

³³⁷⁵ "La Consegna del Duce al Popolo Italiano", **Il Giornale d'Italia**, 24 Eylül 1939. "Duce's Talk Of Peace", **The Times**, 25 Eylül 1939, s.8.

³³⁷⁶ **DDI**, 9/I, Belge.442, 26 Eylül 1939, s.265.

tarafından 27 Eylül 1939 tarihinde De Peppo'ya gönderilen cevapta, İtalya'nın Ege adalarından asker çektiğine dair bu haberlerin aslının olmadığı bildirilmektedir.³³⁷⁷

İtalya'nın Moskova Büyükelçisi Augusto De Rosso, 29 Eylül 1939 tarihinde gönderdiği raporunda Alman-Sovyet antlaşmaları hususunda Von Ribbentrop ile yaptığı görüşme hakkında bilgi vermektedir. Buna göre; Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 3 ayrı antlaşma imzalanmıştır. Bunlardan birincisinde Alman ve Sovyet hükûmetleri İngiltere ve Fransa'ya savaşı durdurmaları için ortak bir çağrıda bulunacaklar, buna olumsuz karşılık almaları halinde ortak bir tutum belirleyeceklerdir. İkinci antlaşma Almanya ile Sovyetler Birliği arasında dostluk ve sınırların belirlenmesi antlaşmasıdır. Buna göre Belarus ve Ukrayna Sovyetler Birliği, Polonya ise Almanya tarafında kalacaktır. Üçüncü antlaşma Sovyet hammaddelerinin Alman sanayi ürünleri ile takası hakkındadır.³³⁷⁸

Moskova'daki Türk-Sovyet görüşmelerinin 4 gün olarak planlanmasına karşılık uzaması ve Ribbentrop'un da bu arada Moskova'ya gitmesi, İngiliz ve Fransız hükûmetlerinde endişelere neden olmaktadır. Bir de bunlara Rio de Jenario'daki İtalyan büyükelçi tarafından Türkiye'nin "*saf değiştirmek üzere*" olduğuna dair bir istihbarat aldığını Fransızlara bildirilmesi sonucunda Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli büyük bir telaşa kapılacaktır. İsmet İnönü, bu konuda kendisiyle görüşen Fransız büyükelçiye güvence vermek durumunda kalacaktır.³³⁷⁹ Bundan sonra Türk-Sovyet görüşmelerinin geldiği noktayı da dikkate alan Türk Hükûmeti'nin aldığı karar ile Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması ana metin taslağı, 30 Eylül 1939 tarihinde Ankara'da parafe edilecek ancak bu durum basına açıklanmayacaktır.³³⁸⁰ Moskova'da Romen Büyükelçi ile bir görüşme yapan Saraçoğlu'nun, İtalya'nın 12 Adalarda tutunduğu tavır, Yugoslavya ve Yunanistan'a verdiği güvenceler nedeniyle izlemekte olduğu politikadan Türkiye'nin memnun olduğunu ifade etmesi ve bu ifadenin Romen Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu tarafından İtalya'nın Bükreş Büyükelçisi Pellegrino Ghigi'ye "*Türkiye'nin İtalya'ya yaklaşmaya hazır olduğu*" yorumu ile aktarılması, Ghigi'nin Kont Ciano'ya gönderdiği 29 Eylül 1939 tarihli rapora konu olmuştur.³³⁸¹

De Peppo 29 Eylül 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği raporunda; Türkiye'de Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinin sonuçlarının beklenmekte olduğunu, Trakya, Boğazlar ve Sovyetler Birliği sınırında hareketlilik olduğunu, şu an için Sovyet faktörünün ön plana

³³⁷⁷ DDI, 9/I, Belge.464, 27 Eylül 1939, s.279.

³³⁷⁸ DDI, 9/I, Belge.500, 29 Eylül 1939, s.301.

³³⁷⁹ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, 14. Baskı, Doğan Kitap yay., İstanbul,2020, s.164-165. Burçak, **a.g.e**, s.82.

³³⁸⁰ Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994, s.90.

³³⁸¹ DDI, 9/I, Belge.516, 29 Eylül 1939, s.308.

çıktığını ve İtalya'nın ikinci plana alındığını belirtmektedir. De Peppo, ilave olarak seferberlik ilan edilmemesine rağmen Türk ordusunun mevcudunun 600.000'e çıkarıldığını, İzmir yöresinde tedbir alınmadığını ancak Arnavutluk üzerinden bir hareketin beklenmekte olduğunu, Türk askerlerinin Mısır'a, Yunanistan ve Yugoslavya'ya gönderilmesi ihtimaline dair teyit edilmemiş haberler olduğunu kaydetmektedir.³³⁸²

1 Ekim 1939 tarihinde Stalin'in de katılımıyla yeniden başlayan ve Saraçoğlu tarafından "*müzakereden ziyade bir boğuşma*" olarak nitelendirilen görüşmelerde Sovyet tarafının; Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde tadilat anlamına gelecek şekilde Boğazların ortak savunulması, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazları kullanmalarının ve Karadeniz'e girmelerinin engellenmesi, Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakı metninde Türkiye'nin yükümlülüklerini kapsayan birtakım değişiklikler yapılması ve yapılacak Türk-Sovyet yardımlaşma antlaşmasına "*Alman Çekincesi*"³³⁸³ eklenmesi istekleri gündeme getirilmiştir.³³⁸⁴ Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklikler öngören hususlar Saraçoğlu tarafından kesin bir şekilde reddedilmiş, diğer konularda müzakereler yapılması kabul edilmiştir.³³⁸⁵ Sovyet tarafının ortaya koyduğu "*Alman Çekincesi*" ve 21 Mayıs 1939 tarihinde imzalanan Alman-İtalyan Askerî İttifak Antlaşması da hesaba katıldığında; Akdeniz veya Balkanlardan Türkiye'ye yapılacak bir İtalyan saldırısı durumunda, Sovyetler Birliği Türkiye'ye yardım etmeyecektir. Bu koşullarda yapılacak bir Türk-Sovyet paktının Türkiye'ye hiçbir faydası olmadığı gibi Türkiye'ye yeni yükümlülükler getirecektir.³³⁸⁶ Bu görüşmeler esnasında Stalin tarafından, İtalya ile bir anlaşmaları olmamakla beraber Rodos ve 12 Ada'nın Türkiye'ye bırakılması, bu konuda Türkiye'nin Yunanistan ile uyuşması gerektiğini ifade etmiş olması da ilginç bir teklif olarak görülmektedir.³³⁸⁷

Bu arada Alman Hükûmeti ile Sovyet Hükûmeti arasında iletişim devam etmektedir. Von Ribbentrop, Moskova Büyükelçisi Schulenburg'a 2 Ekim ve 7 Ekim 1939 tarihlerinde gönderdiği talimatlarda; Türkiye'nin Batılı devletlerle imzalayacağı ittifak antlaşmasından caydırılması, Sovyetlerin Türklerle bir yardımlaşma paktı imzalamak zorunda kalmaları halinde "*Alman Çekincesi*" koyulmasını temin etmesi ve Türkiye'nin tarafsızlığının temin

³³⁸² DDI, 9/I, Belge.517, 29 Eylül 1939, s.308-309.

³³⁸³ **Alman Çekincesi:** Sovyetlerin koymak istedikleri bu çekince, Almanya Türkiye'ye saldırdığı takdirde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yardım etmesini engelleyecektir. Bkz. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.145.

³³⁸⁴ Bkz. **Montreux ve Savaş Öncesi...**, s.230-233. Sovyetlerin 1 Ekim 1939 tarihinde yaptığı Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklikler öngören teklifleri için bkz. **Türk Dış Politikası**, s.421

³³⁸⁵ **Montreux ve Savaş Öncesi...**, s.232-233.

³³⁸⁶ Açıklan, **a.g.m.**, s.1016. Öymen, **a.g.e.**, s.170.

³³⁸⁷ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.202. **Montreux ve Savaş Öncesi...**, s.233.

edilmesi konularında Molotov ile görüşme yapmasını bildirmektedir.³³⁸⁸ Schulenburg; Molotov tarafından, Türklerle bir pakt yapılmasının pek mümkün görünmediğinin, Alman-Sovyet bağlantısının özel öneminin korunacağını, Sovyet Hükûmeti'nin Türkiye'yi tam bir tarafsızlık, Boğazların kapalı tutulması, Balkanlarda barışın muhafazası konularında ikna etmek gayretinde olduğunun ifade edildiğini bildirmektedir.³³⁸⁹

İtalya'nın Moskova Büyükelçisi Augusto Rosso, 4 Ekim 1939 tarihinde Kont Ciano'ya gönderdiği raporunda Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova temasları hususunda Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Potemkin ile yaptığı görüşme hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Potemkin; görüşmeler esnasında Saraçoğlu tarafından defalarca İtalyan tehditi karşısında İngiltere ve Fransa'nın yardımını talep etmiş olduklarını dile getirdiğini, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'nin İtalya karşısındaki endişelerinden faydalanmakta olduklarını ifade etmektedir. Rosso, Potemkin'in bu durum karşısında Türk Hükûmeti'ne karşı bir İtalyan jestinin çok faydalı olacağı önerisine dikkat çekmektedir.³³⁹⁰

13 Ekim 1939 tarihinde Türk ve Sovyet Heyeti arasında yeniden başlayan görüşmeler, “Alman Çekincesi” ve “Boğazlar” konusunun Molotov tarafından yeniden gündeme getirilmesi ve Saraçoğlu tarafından bu tekliflerin bir kez daha reddedilmesiyle 16 Ekim 1939 tarihinde kesilmiştir.³³⁹¹ Bundan sonra Saraçoğlu ve Türk Heyeti 17 Ekim 1939 tarihinde Moskova'dan ayrılmıştır.³³⁹² İtalyan diplomatlar bu gelişmeleri yakından takip etmekte ve durumu Roma'ya bildirmektedirler. Rosso, Saraçoğlu'nun Moskova görüşmelerinden hiçbir sonuç alınamadan ayrılacağını bildirmektedir.³³⁹³ Molotov tarafından 13 ve 16 Ekim görüşmelerinde daha önce geri çekilmesine karar verilen “Alman Çekincesi” ve “Boğazlar” konusunun yeniden gündeme getirilmesinin nedeninin Von Ribbentrop tarafından yapılan ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız girişim olduğu anlaşılmaktadır.

Müzakerelerin başarısızlıkla sona ermiş olmasına rağmen, Türk heyeti dostane bir şekilde Moskova'dan ayrılırken, 18 Ekim 1939 tarihinde yayımlanan resmî tebliğde; Türkiye Hükûmeti ve Sovyetler Birliği Hükûmeti temsilcileri arasında gerçekleştirilen görüşmelerin iki ülke arasında “*derin ve samimi*” fikir teatisine vesile teşkil etmiş olduğu

³³⁸⁸ **Nazi-Soviet Relations, 1939-1941**, (Ed.Raymond James Sontag ve James Stuart Beddie), Department of State, Washington, 1948, Belge.475, 2 Ekim 1939, s.110; Belge.518, 7 Ekim 1939, s.117-118.

³³⁸⁹ **Nazi-Soviet Relations**, Belge.493, 9 Ekim 1939, s.120.

³³⁹⁰ **DDI**, 9/I, Belge.603, 4 Ekim 1939, s.371.

³³⁹¹ Açıklan, **a.g.m**, s.1016.

³³⁹² Bu dönemde yapılan Türkiye-Sovyetler Birliği görüşmelerinde detay için bkz. **Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar**, s.216-247. Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri...**, s.140-160. Açıklan, “*Cevat Açıklan'ın Anıları...*” s.1006-1022.

³³⁹³ **DDI**, 9/I, Belge.767, 17 Ekim 1939, s.484.

belirtilmektedir.³³⁹⁴ Görüşmelere bizzat katılmış olan Feridun Cemal Erkin, Sovyetlerin amacının Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasını daha doğmadan tasfiye etmek olduğunu, Sovyetlerin bunu başaramayacaklarını anlayınca Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaya çalıştıklarını belirtmektedir.³³⁹⁵

Moskova'da Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki Türk Heyeti ile Stalin ve Molotov dahil Sovyetler Birliği temsilcileri arasında 26 Eylül-16 Ekim tarihleri arasında Saraçoğlu'nun deyimiyle “*adeta bir boğuşma*” şeklinde geçen görüşmeler sonucunda; ne Türkiye'nin istediği gibi Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak antlaşmasıyla paralel olacak bir ittifak anlaşması, ne de Sovyetler Birliğinin istediği gibi bir Türk-Sovyet karşılıklı yardımlaşma paktı yapılamamıştır. Türk-Sovyet yardımlaşma paktının yapılamamasının en önemli nedenini şöyle açıklamak mümkündür: “*Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı tarihin beklenen yöndeki akışını değiştirmiştir.*”³³⁹⁶

Bu gelişmeler sonrasında Başbakan Refik Saydam, 17 Ekim 1939 tarihinde CHP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmada; Saraçoğlu'nun Moskova'ya hareket etmesinden önce, her iki hükûmet arasında akdedilecek paktın esaslarının belirlenmiş olmasına rağmen, Sovyet tarafının Saraçoğlu'na yepyeni teklifler sunması, bu tekliflerin İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak görüşmelerinde tespit edilen esaslar ile uzlaştırmamanın mümkün olmaması, ayrıca Boğazlar konusundaki Sovyet taleplerinin Türkiye'nin Boğazlar konusundaki politikasına uygun olmaması sebebiyle müzakerelerin olumlu bir sonuca ulaşamadığını açıklamaktadır.³³⁹⁷

Hüseyin Cahit Yalçın, Moskova görüşmelerinin başarıya ulaşması için Türk Hükûmeti ile birlikte İngiliz ve Fransızların da gayret gösterdiklerini ancak Sovyetler Birliği Hükûmeti tarafından son anda ortaya sürülen ve Türkiye tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan teklifler nedeniyle görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığını, Saraçoğlu'nun büyük bir teessüf içinde Türkiye'ye döndüğünü, bu durumun Karadeniz'de yeni bir durum ortaya çıkarmadığını, Türk-Sovyet dostluğunun devam ettiğini ifade etmektedir.³³⁹⁸ Nadir Nadi, 19 Ekim 1939 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan makalesinde; Moskova müzakerelerinin müspet bir neticeye varamamış olmasının ciddi ve hakiki bir sebebi

³³⁹⁴ “Türkiye'nin Sözüne Sadakati Sempati ile Karşılandı”, **Tan**, 19 Ekim 1939.

³³⁹⁵ Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri...**, s.144.

³³⁹⁶ Soysal, “1939 Türk-İngiliz Fransız...”, s.367-414.

³³⁹⁷ “Türk Sovyet Müzakereleri Moskova'da Neticelenemedi”, **Tan**, 18 Ekim 1939.

³³⁹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk-Rus Müzakereleri”, **Yeni Sabah**, 19 Ekim 1939.

olmadığını, Türk-Rus dostluğunun herhangi bir antlaşmanın imzalanmamış olmasından dolayı etkilenmeyecek kadar güçlü olduğunu belirtmektedir.³³⁹⁹

İtalyan basınında Moskova görüşmelerinin sona ermesinin sebepleri isabetli bir şekilde değerlendirilmektedir. La Stampa gazetesinde, Sovyet tarafının aşırı istekleri sonucunda anlaşma sağlanamadığı şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.³⁴⁰⁰ Il Giornale d'Italia gazetesi Sovyetlerin istekleriyle Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan yükümlülükleri arasındaki çelişkiler nedeniyle bir anlaşma sağlanamadığını ve Saraçoğlu'nun Moskova'dan ayrıldığını haberleştirmektedir.³⁴⁰¹ Gazzetta di Venezia ise Türk-Rus görüşmelerinin anlaşma sağlanamadan kesilmiş olduğunu ancak iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin devam etmekte olduğunu açıkladığını belirtmekte, Ulus gazetesine göre görüşmelerin yeniden başlayabileceğine dikkat çekmektedir.³⁴⁰² La Stampa gazetesinde Havas haber ajansı kaynaklı olarak Roma'daki Faşist çevrelerin görüşleri ele alınmaktadır. Buna göre Sovyetlerin Moskova görüşmelerinde istediklerini elde edememiş olmalarının Romanya'nın da lehine olduğu ve Balkanlardaki statünün devamı açısından iyi olduğu belirtilmektedir. İtalyanlar Balkanlarda mevcut statüde yapılacak bir değişikliğin önceden öngörülmesi mümkün olmayan sonuçlara yol açabileceğini değerlendirmekte ve bu statünün devamından yana görünmektedirler.³⁴⁰³ Il Popolo d'Italia, Saraçoğlu'nun Moskova'dan Ankara'ya döndükten sonra Weygand ve Wavell ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilmiş olduğuna dikkat çekmektedir.³⁴⁰⁴ L'Osservatore Romano gazetesinde yer alan yorumda; Sovyetler Birliği'nin küçük Baltık devletlerine yaptığı muameleye benzer tutumunu Türkiye'nin kabul etmediğini, Sovyetlerin Boğazlara ve Akdeniz'e inme rüyasının böylece gerçekleşmediğini, İtalya'nın bu görüşmelerin başarısız olmasından dolayı memnun olması gerektiğini, aksi durumda Doğu Akdeniz'de bugüne kadar sakınılmış olan bir savaşın çıkabileceğini belirtilmektedir.³⁴⁰⁵

Moskova müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanması Türk-Sovyet ilişkileri bakımından bir dönüm noktası meydana getirmektedir. 1930'ların ortasından beri Akdeniz'deki İtalyan tehlikesi karşısında Batılı devletlerden destek aramakta olan Türkiye, 1938 yılından itibaren iyice belirginleşen Almanya'yı da dikkate alarak, Sovyetler Birliği ile

³³⁹⁹ Nadir Nadi, "Türkiye ve Rusya", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1939.

³⁴⁰⁰ "Molotov Ha Volutro Troppo", **La Stampa Sera**, 18 Ekim 1939. "I Neutri e La Turchia", **La Stampa**, 19 Ekim 1939, s.6.

³⁴⁰¹ "Il Mancato Accordo Turco-Russo", **Il Giornale d'Italia**, 19 Ekim 1939, s.6.

³⁴⁰² "I Rapporti Russo-Turchi", **Gazzetta di Venezia**, 19 Ekim 1939, s.2.

³⁴⁰³ "Un Comento dell'Agenzia Havas", **La Stampa Sera**, 20-21 Ekim 1939.

³⁴⁰⁴ "Saragioglu Arrivato ad Ankara", **Il Popolo d'Italia**, 22 Ekim 1939.

³⁴⁰⁵ "Roma'nın Takdiri", **Yeni Sabah**, 25 Ekim 1939.

bir yardımlaşma antlaşması yapmak istemiştir. Türk Hükûmeti kolektif güvenlikten yana olan İngiliz ve Fransızlar ile yapılan anlaşma ile Sovyetler Birliği ile yapılacak bir yardımlaşma anlaşmasının bağdaştırılmasını günün şartlarında mümkün ve mantıklı olarak görmektedir. Bu iki anlaşmanın bağdaştırılması için gerekli adımları atmasına karşılık, Alman-Sovyet yakınlaşması ve İngiliz-Fransız-Sovyet görüşmelerinin sonuçsuz kalması karşısında başarılı olamamıştır. Bunun temel sebebinin, tarihin normal akışının dışında bir Alman-Sovyet Antlaşması'nın gerçekleşmiş olmasıdır. Türk-Sovyet ilişkileri bundan sonra, savaşın devamında ve savaş sonrasında, bir daha eski samimi havasını bulamayacaktır.

Molotov tarafından 31 Ekim 1939 tarihinde Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nda yapılan konuşmada; Türkiye'nin ihtiyatlı tarafsızlık politikasını bırakarak Avrupa harbi çevresine girdiğini ifade etmekte ve şöyle söylemektedir: *“Türkiye'nin bir gün pişman olup olmayacağını ileride göreceğiz.”*³⁴⁰⁶

İsmet İnönü 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşmada Moskova görüşmelerinin sonucuyla ilgili olarak şöyle söylemektedir: *“Bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de uygun olduğunu zannettiğimiz neticenin istihsalı, bu defa mümkün olamamıştır... İki komşu memleket arasındaki dostluk kuvvetli esaslara dayanmaktadır. Bu devrin geçici gereklerinden doğan şartlar ve imkânsızlıklar, bu dostluğu ihlâl etmemelidir.”*³⁴⁰⁷

5.1.6. Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması (Ankara, 19 Ekim 1939)

Ortak Demeç yayımlandıktan sonra Türk ve İngiliz hükûmetleri arasında daha önce anlaştıkları üzere ittifak antlaşması üzerinde çalışmalar başlatılmıştır. 23 Haziran 1939 tarihinden itibaren müzakereler Türk-İngiliz-Fransız heyetleri arasında devam etmiştir. Siyasal konular Numan Menemencioğlu başkanlığında bir heyet tarafından Paris ve Londra'da yapılan görüşmelerle, askerî konular ise Fransa'dan General Weygand ve General Huntziger, İngiltere'den General Wavel ile Mareşal Fevzi Çakmak ve heyeti arasında Ankara'da yürütülen görüşmeler ile sonuçlandırılmıştır. Türkiye'ye verilecek askerî malzemeler konusunda ise General Kazım Orbay başkanlığında bir heyet Londra'da çalışmalar yapmıştır.³⁴⁰⁸

³⁴⁰⁶ “Molotov Harp Bütün Avrupa'ya Sirayet Edecek Mahiyettedir Diyor”, **Tan**, 1 Kasım 1939. Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri...**, s.158.

³⁴⁰⁷ **TBMM ZC**, Devre.VI, Cilt.6, İçtima.I, 1.İnikat, 1 Kasım 1939, s.3. Barutçu, **a.g.e**, s.18.

³⁴⁰⁸ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, s.669.

Türk-İngiliz-Fransız görüşmelerinin bir ittifaka doğru gitmesi İtalyan basınında eleştirilmekte, Türk basını da bu eleştirilere karşılık vermektedir. Hüseyin Cahit Yalçın, makalesinde *Il Messaggero* gazetesinde Türkiye'nin Fransa ile iş birliğine giderek Hatay meselesini kendi lehine çözmüş olması karşısında Fransa'nın bir mandater devlet olarak tutumu eleştirilmekte olduğunu ve “*Türkiye ve Fransa'nın rahat ve huzur temin edecek bir iş yaptıklarını zannediyorlarsa, yanıldıklarını yakında anlayacakları*” tehditi savrulmakta olduğunu belirtmektedir. Bu tehditlere cevap olarak Yalçın, İtalya'nın Hatay konusunda bir tasarrufa sahip olmadığını belirtmekte, Türkiye'nin Fransa ile Hatay konusunda iyi bir iş yaptığından emin olduğunu kaydetmekte ve yazısını şöyle tamamlamaktadır: “*Eğer İtalyanlar bunun aksini ispat cüretini kendilerinde buluyorlarsa bu hakikati kendilerine bilfiil öğretmeye çoktan hazırız.*”³⁴⁰⁹ Bu dönemde Murat Sertoğlu tarafından kaleme alınan bir köşe yazısında; Türkiye- İngiltere ve Mısır yakınlaşmasını ve pakt yapılması olasılığını eleştiren *Il Telegrafo* gazetesinin “*...böyle bir paktın imzalanması durumunda Mısır'ın iki efendiye birden malik olacağı*” eleştirisinde bulunduğu, bu efendilerin “*İngiltere ve Türkiye, Anglosakson ve Mongol, istismarcı ve soyguncu*” olacağını iddia ettiğine değinmekte ve bu eleştiriye oldukça sert bir cevap vermekte, “*...döneklikte ve hilebazlıkta cidden üstat ve yekta olan İtalyanlara*”, Türk-Mısır dostluğunu övmelerini tavsiye etmektedir.³⁴¹⁰

İtalya Hükûmeti 10 Temmuz 1939 tarihinde Fransa Hükûmeti'ne Sancak (*Sangiaccato di Alessandretta*) konusunda bir nota vermiştir. İtalya Hükûmeti bu notada; 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan ve Sancak'ın Türkiye'ye verilmesine dair antlaşmaya eleştiri getirmekte, 24 Nisan 1920 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya arasında imzalanan San Remo Antlaşması'na atıf yaparak, mandater devletlerden birisi olarak kendisinin onayı alınmadan Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi konusunda haklarını saklı tuttuğunu bildirmektedir.³⁴¹¹

Virginio Gayda tarafından *Giornale d'Italia* gazetesinde yayımlanan makalede; Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması eleştirilmekte, Türkiye'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün yolundan ayrıldığı, eski emperyalist politikalarına bir dönüş yaptığı, İngiltere ve Fransa ile İtalya'yı kuşatma (*L'Accerchiamento*) hareketine katıldığı iddia edilmektedir.³⁴¹² Necmeddin Sadak bu yazıya cevaben kalem aldığı makalesinde; Gayda'nın iddialarını çocukça bulduğunu belirtmekte, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifaka yönelmesinin

³⁴⁰⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tehditler Devam Ediyor”, *Yeni Sabah*, 6 Temmuz 1939.

³⁴¹⁰ Murat Sertoğlu, “İtalyanlara Bir Tavsiye”, *Yeni Sabah*, 7 Temmuz 1939.

³⁴¹¹ “La Cessione del Sangiaccato”, *Il Popolo d'Italia*, 14 Temmuz 1939. “Italy Protest to France”, *The Times*, 14 Temmuz 1939, s.13. Ayrıca bkz. *DDI, 8/XII*, Belge.593, 17 Temmuz 1939, s.447.

³⁴¹² Virginio Gayda, “L'Accerchiamento e i Balcani”, *Il Giornale d'Italia*, 2 Ağustos 1939.

nedeninin İtalya'nın izlemekte olduğu saldırgan politikalar, Arnavutluk'u işgal etmesi, emellerini Türkiye'nin çok yakınına kadar oldukça açık bir şekilde ispat etmesi olduğunu kaydetmektedir.³⁴¹³

Askerî görüşmelere ilişkin olarak Knatchbull-Hugessen tarafından 1 Ekim 1939 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapora göre; Türkler, İtalya ile savaşıma antlaşma metninde değişiklik yapılarak savunma değil bir saldırı ittifak antlaşması yapılmasını isteyecek kadar istekli bulunmaktadır. Türk temsilciler Londra ve Paris'in İtalya'ya savaş ilan etmesi durumunda Türk askerlerinin de İngiliz ve Fransız birlikleriyle birlikte İtalya topraklarında harekât yapabileceklerini ifade etmektedirler.³⁴¹⁴

Askerî görüşmeler esnasında; Fransız General Charles Huntziger tarafından düzenlenen ve daha sonra Paris işgal edildiğinde Almanların eline geçen tutanaklardan anlaşıldığına göre; İngiliz ve Fransızlar Türk askerlerinin kendi komutaları altında olmasını istemekte ancak Türk Genelkurmayı bunu kesin bir dille reddetmektedir. Türk tarafı, Fransız donanması tarafından Otranto Boğazı'nın kontrol altına alınmasını ve böylece İtalya'dan işgal altında tuttuğu Arnavutluk'a asker ve malzeme akışının engellenmesi, bu sırada Türk birlikleri tarafından Rodos ve 12 Ada'ya çıkarma yapılarak buraların yönetiminin ele geçirilmesi teklifi yapılmaktadır. Huntziger tarafından bu teklifler bu aşamada kabul edilmeyecektir.³⁴¹⁵

Moskova görüşmelerinden beklenen sonuçların alınamaması sonrasında, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve ekibi daha dönüş yolunda iken, daha önce 30 Eylül 1939 tarihinde parafe edilmiş olan³⁴¹⁶ Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması, (Ankara Antlaşması) herhangi bir değişiklik yapılmadan 19 Ekim 1939 tarihinde, Ankara'da Başbakan Refik Saydam ile İngiliz Büyükelçi Knatchbull-Hugessen ve Fransız Büyükelçi René Massigli tarafından imzalanmıştır.³⁴¹⁷ Yapılan ittifak antlaşması Ankara, Paris ve Londra'da aynı anda yapılan açıklamalar ile dünyaya duyurulmuştur. Chamberlain Avam Kamarası'nda 19 Ekim 1939 saat 18.50'de başlayan konuşmasında; 12 Mayıs tarihinde Avam Kamarasında yapmış olduğu açıklamayı hatırlatmakta ve Türkiye ile uzun süreli bir ittifak antlaşması yapma konusundaki çalışmalar konusunda bilgi vermektedir. Üçlü İttifak Antlaşması'nın aslında 3

³⁴¹³ Necmeddin Sadak, "Bir İtalyan Gazetesine Cevap", **Akşam**, 5 Ağustos 1939.

³⁴¹⁴ Weber, **a.g.e.**, s.41.

³⁴¹⁵ Weber, **a.g.e.**, s.42-44. Rodos ve 12 Ada'nın kontrol altına alınması konusu daha sonra Askerî Sözleşme'nin 2.maddesinde yer alacaktır.

³⁴¹⁶ **DDI**, 9/I, Belge.614, 5 Ekim 1939, s.379-380.

³⁴¹⁷ "Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi İmza Edildi", **Akşam**, 20 Ekim 1939. "Türk- İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi İmzalandı", **Tan**, 20 Ekim 1939.

hafta önce hazırlıklarının tamamlanmış olduğunu belirten Chamberlain, Moskova’da devam eden Türk-Sovyet görüşmelerinin sonuçlanmasının beklendiğini ifade etmektedir. Chamberlain antlaşmanın yarım saat önce imzalanmış olduğunu açıklamaktan mutlu olduğunu belirtmektedir. Avam Kamarası’nda bu antlaşmanın imzalanmasından dolayı büyük bir memnuniyet bulunmaktadır.³⁴¹⁸

Tam adı “Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması”³⁴¹⁹ olan ittifak antlaşması; 9 maddeden meydana gelen ana metin, birisi gizli 3 adet protokol, 1 adet gizli askerî sözleşme ve 1 adet özel anlaşmadan meydana gelmektedir. Antlaşmanın 1.maddesi bir Avrupa devletinin Türkiye’ye saldırması halinde İngiltere ve Fransa’nın yardıma geleceğini içermektedir. 2.Madde; Akdeniz’de İngiltere, Fransa veya Türkiye’nin savaşa sürüklenecekleri bir savaşa yol açacak bir Avrupa devletinin saldırısı halinde tarafların birbirlerine yardım edeceklerini belirtmektedir. Burada bahsedilen devlet İtalya’dır. 3. Madde; İngiltere ve Fransa’nın Yunanistan ve Romanya’ya verdikleri garanti sebebiyle bir savaşa sürüklenmeleri durumunda Türkiye’nin yardım edeceğine ilişkindir. 4.Madde’ye göre; İngiltere ve Fransa, Türkiye’nin yardıma gelmesini gerektirmeyecek bir saldırıya uğramaları halinde Türkiye “*hayırhah bir tarafsızlık*” takip edecek ve taraflar arasında danışmalar yapılacaktır. 5. Madde’ye göre; Taraflardan birisine direkt bir saldırı olmamakla birlikte, kendi güvenliklerini tehlikede gördükleri takdirde danışmalarda bulunacaklardır. Burada bahsedilen durum Belçika ve Hollanda gibi devletler ile Yugoslavya’yı kapsamaktadır. 6. Madde; antlaşmanın hiçbir devlete karşı olmadığını ve savunma amaçlı olarak yapıldığını belirtmektedir. 7.Madde antlaşmanın üçlü olarak imzalanmakla birlikte ikiye taraflı olarak da yükümlülükler içerdiğini göstermektedir. 8. Madde ayrı barış yapılmayacağını, 9.Madde bu antlaşmanın onaylanacağını ve onay belgelerinin teatisiyle birlikte yürürlüğe gireceğini içermektedir.

Protokollerden 1 numaralı ve gizli olanı antlaşmanın onay beklenmeden hemen yürürlüğe girmesine dairdir. 2 Numaralı protokol “Sovyet Çekincesi”ne ait olup metni şu şekildedir: “*Yukarıda adı geçen antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyetler Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır.*” 3 Numaralı protokol,

³⁴¹⁸ **House of Commons Hansard Sessional Papers**, Volume.352, 19 Ekim 1939, s.1128-1130. <https://parlipapers.proquest.com>. 04.03.2021. “Anglo-French Treaty With Turkey”, **The Times**, 20 Ekim 1939, s.8.

³⁴¹⁹Üçlü İttifak Antlaşması, Protokoller, Askerî Sözleşme ve Özel Anlaşma’nın metni için bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I, s.608-617.

bir Avrupa devletince girişilecek saldırı Yunanistan veya Bulgaristan sınırına ulaşır ulaşmaz İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yardım edeceğini kaydetmektedir.

Antlaşma kapsamında imzalanan gizli Askerî Sözleşme, karşılıklı askerî yardımların nerede ve nasıl yapılacağını açıklamaktadır. Bu sözleşmenin 2.maddesi kapsamında; Türkiye, bir Avrupa devletinin (İtalya, Almanya) saldırısı halinde Bulgaristan'ı kımıldatmamak üzere tedbirler alacaktır. 3. Madde; İtalya'nın düşmanca bir hareket ortaya koyması durumunda, Rodos ve 12 Ada'nın, İngiliz ve Fransız hava ve deniz kuvvetlerinin desteğiyle Türk kara kuvvetleri tarafından yönetilecek bir harekatla ele geçirilmesine dairdir. 4.Madde'ye göre; Yunanistan'a bir saldırı durumunda Türkiye Bulgaristan'ı sabit tutacak, Selanik'te Yunanistan ile bağlantı ve iş birliği sağlayacaktır. 5. Madde; Türkiye'nin müttefik ülkelere kendi topraklarında ulaşım imkanları sağlayacağını, Müttefiklerin Türkiye'nin deniz ve hava limanlarında Türkiye'nin izni ile kendileri tarafından kullanmak üzere üsler kurabileceğine dair düzenlemeyi kapsamaktadır. 6.Madde'de; Romanya'nın saldırıya uğraması halinde müdahalenin İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından yapılacağı, Türkiye'nin Bulgaristan'ı sabit tutarak ve kendi topraklarından Müttefik insan ve gereç transitini kolaylaştıracağı belirtilmektedir. Sözleşmede ayrıca Doğu Akdeniz'de deniz üstünlüğünün korunacağı da esasa bağlanmaktadır.

Ayrıca imzalanan Özel Anlaşma'da ise mali, ekonomik ve savaş araçlarının teslimi hususları bulunmaktadır. Buna göre İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye 20 yıl geri ödemeli ve %4 faizli 25 milyon sterlin tutarında bir kredi açmayı taahhüt etmektedirler. Bu kredi Türkiye'nin sınırlarına yakın bir zamanda yöneltilebilecek bir saldırıya etkinlikle karşı koyabilecek bir duruma hemen getirilmesi için gereken savaş malzemelerinin alımında kullanılacaktır. Diğer yandan, İngiltere ve Fransa; 15 milyon sterlin tutarında külçe altını, karşılığı 20 yıl süre, %3 faizle ve tarım ürünleriyle ödenmek üzere Ankara'da teslim edeceklerdir.³⁴²⁰ Ayrıca İngiltere ve Fransa Türkiye'ye bu iki devlete olan ticari borçlarının ödenmesi için 3,5 milyon sterlin tutarında bir kredi vereceklerdir. Özel Anlaşma'nın 6.maddesi; Türkiye'nin bu anlaşma ile üstlendiği yükümlülüklerinin, Özel Anlaşma'da belirtilen hükümlerin uygulanması ve savaş gereçlerinin kendisine tesliminden sonra yerine getirmek zorunda olduğunu kaydetmektedir.³⁴²¹

³⁴²⁰ İngiltere ve Fransa 15 milyon sterlin tutarındaki 55 ton altını 28 Ocak 1940 tarihinde Türkiye Merkez Bankası'na teslim etmişlerdir. Bkz. "Ankara'ya 55 Ton Külçe Altın Geldi", **Akşam**, 29 Ocak 1940.

³⁴²¹ Antlaşma ve eklerinin metni için bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.608-617. Antlaşmanın Fransızca metin ve protokolleri için bkz. **BCA**: 30.10.0.0/ 235.582.16, 28 Ekim 1939.

Türk basınında antlaşmanın imzalanmış olmasından genel olarak büyük bir memnuniyet görülmekte, bütün dünya gazetelerinde Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasının öneminin yer almakta olduğu ve Ankara Antlaşması'nın dünya çapında bir olay haline geldiği belirtilmektedir. Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde 20 Ekim 1939 tarihinde yayımlanan makalesinde; yüksek bir barış ve güvenlik belgesi olan bu antlaşmanın imzalanmış olmasının, üç millet kadar yakın doğu ve Balkanlar ile genel olarak barış dünyasının derin bir sevinçle karşılayacağını belirtmektedir. Bu antlaşmanın üç devlet arasında ve hiçbir devleti hedef almayarak imzalanmış olmasının önemine işaret eden Atay, dünya barışı ve milletlerin bağımsızlığı ideali ile tam uygunluk arz eden bu antlaşmanın imzalanmasındaki başarısından dolayı hükûmeti tebrik etmektedir.³⁴²² Yunus Nadi, Türkiye'nin antlaşma imzaladığı İngiltere ve Fransa'nın Avrupa'nın kuzeyinde Almanya ile savaş halinde bulunduğunu ancak bu antlaşmanın hiçbir devlete karşı olmadığını, Türkiye'nin Akdeniz'de ve Türkiye'nin güvenlik sahası olan bölgelerde barışı korumak açık maksadıyla karşılıklı yardım taahhüdünde bulunmuş olduğuna dikkat çekmektedir.³⁴²³

Asım Us, Türk Hükûmeti'nin bu antlaşmayı imzalarken ne yaptığını çok iyi bildiğini belirtmekte, yapılan şeyin tecavüzlere karşı yaşamsal çıkarların savunulması olarak nitelendirmektedir. Us, Türk Hükûmeti'nin Akdeniz bölgesinde bir saldırganlığa karşı koymak yolunda aldığı bu görevde kendisini cesaretlendirmenin bir vicdani ve millî bir görev olduğunu belirtmektedir.³⁴²⁴ Falih Rıfkı Altay, Ulus gazetesinde 21 Ekim 1939 tarihinde yayımlanan makalesinde; Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması üzerinde ilgili tüm dünyada yorumların yapılmakta ve çeşitli haberlerin gelmekte olduğunu belirtmektedir. Altay'a göre; bu haberler arasında Türkiye'yi en fazla hoşnut bırakan cihet, antlaşmanın ruhunun tam ve iyi anlaşılması yani onun ancak bir sulh unsuru olduğuna ittifakla inanılmasıdır. Atay, ikinci önemli hususun ise antlaşmanın imzası ile Moskova müzakerelerinin neticeleri arasında, Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkilerini tereddüde düşüren herhangi bir tezat görülmemesi olduğunu belirtmektedir. Atay'a göre, yapılan yorumlar arasında önemli hususlardan birisi de bu antlaşmanın İtalya'ya karşı olmadığını anlaşılmasıdır.³⁴²⁵

Nadir Nadi, İtalya'nın Almanya ile İngiltere ve Fransa arasında başlayan savaş sonrasında tarafsız ve sakin bir siyaset izlediğini, Ankara Antlaşmasının imzalanmasından sonra da İtalyan kamuoyunda ihtiyatlı bir sessizlik hâkim olduğunu, İtalya'nın his ve

³⁴²² Falih Rıfkı Atay, "Büyük Bir Sulh ve Emniyet Eseri", **Ulus**, 20 Ekim 1939.

³⁴²³ Yunus Nadi, "Türkiye ile Fransa ve İngiltere Arasında", **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1939.

³⁴²⁴ Asım Us, "Dün İmzalanmış Muahede", **Vakit**, 20 Ekim 1939.

³⁴²⁵ Falih Rıfkı Atay, "Muahede Hakkında Akisler", **Ulus**, 21 Ekim 1939.

düşüncelerini henüz açığa vurmadığını belirtmektedir. Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'daki istikrarsızlığın kendisine zarar vereceğini değerlendiren İtalya'nın; Yugoslavya, Macaristan ve Romanya arasında ilişkilerin iyileştirilmesinde arabuluculuk yaptığını, Yunanistan'a güvence verdiğini belirten Nadi, İtalya'nın Ankara Antlaşması'ndan memnun olması gerektiğini, çünkü antlaşmanın yalnızca saldırıya karşı planlanmış ve hazırlanmış olduğunu ifade etmektedir. Yunanistan ve Romanya'nın toprak bütünlüklerine verilen garantiler ile Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın Güneydoğu Avrupa'yı muhtemel saldırılara karşı güçlendirmiş olduklarını belirten Nadi, Ankara Antlaşması'nın Akdeniz'deki İtalyan menfaatlerini İngiliz, Fransız ve Türk menfaatleri ile uyuşturduğunu, dünyanın bu karanlık devrinde Akdeniz havuzunun herhangi bir faciaya sahne olmamasının bütün Akdenizlilerin candan bir temennisi olduğunu, “*halis bir Akdeniz devleti*” olan İtalya'nın da bu durum karşısında başka türlü his ve düşünceler beslemeyeceğini kaydetmektedir. Nadir Nadi, bu antlaşmadan doğabilecek yeni etken ve unsurların Roma gazetelerinde bahsedildiği gibi olumsuz değil olumlu olabileceğini, bunların Balkanlar ve Akdeniz'de barışın günden güne güçlenmesine faydalı olacağını ifade etmektedir.³⁴²⁶

İngiliz kamuoyunda üçlü paktın imzalanmış olması büyük bir memnuniyetle karşılanmakta, İngiliz basınında antlaşmanın metni yayımlanmaktadır. Reuters Ajansının haberine göre; Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Paketi'nin imzalanmış olmasından dolayı, Roma'da İtalyan çıkarlarına uygun olarak değerlendirilen 2 önemli konuda memnuniyet duyulmaktadır. Bu konular Sovyetlerin istekleri doğrultusunda Boğazların statüsünün değiştirilmemiş olması ve Türkiye'nin Romanya'ya verilen garantide yer almasıdır. Memnuniyetlerin sebebi, İtalyan Hükûmeti'nin Sovyet donanmasının Akdeniz'e inmesinden ve Almanya'nın Romanya'yı işgal etmesinden endişe etmekte olması olarak açıklanmaktadır.³⁴²⁷ The Observer gazetesi, Türkiye'nin Boğazları elinde tutmakla İngiltere'nin Orta Doğu'daki çıkarlarına yönelmiş olan Almanya karşısında bir “*Kale-Bastion*” olarak en kritik ve stratejik konumu tutmuş olduğunu, üçlü ittifak antlaşmasının doğrudan İtalya'ya karşı bir düşmanlık anlamına gelmediğini, İtalya'nın çıkarlarıyla bir çatışma halinde bulunmadığını, Balkan devletlerinin kendilerini garantide hissettikleri bu antlaşmadan sadece Almanya'nın rahatsız olduğunu kaydetmektedir.³⁴²⁸ The Manchester Guardian, imzalanan antlaşmanın Londra ve Paris'te büyük bir memnuniyetle karşılanmış olduğunu belirtmekte, böyle bir antlaşmanın Sovyetler

³⁴²⁶ Nadir Nadi, “Ankara Paketi ve İtalya”, **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1939.

³⁴²⁷ “Anglo-French Pact With Turkey”, **The Manchester Guardian**, 20 Ekim 1939, s.7.

³⁴²⁸ “Turkey As Bastion”, **The Observer**, 22 Ekim 1939, s.8.

Birliği ile paralel bir anlaşma ile bağdaştırılamamış olmasının şaşkınlık verici olduğunu kaydetmektedir.³⁴²⁹

Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü Paktı konusu 8 Kasım 1939 tarihinde TBMM’de yapılan toplantıda müzakere edilmiştir. Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Meclis’te yaptığı konuşmada; bu antlaşmanın sadece siyasi ve askerî değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal açıdan Türkiye için büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmekte, İngiliz ve Fransız Büyükelçilere bu antlaşmanın meydana getirilmesindeki yoğun gayretlerinden dolayı TBMM huzurunda takdirlerini belirtmektedir.³⁴³⁰ Yapılan oylamada TBMM’de oylamaya katılan 354 milletvekilinin tamamı tarafından onaylanan antlaşma hakkında Saraçoğlu; Türkiye’nin dünyanın en büyük ve en medenî iki milletinin sadece ilerleme ve yükselmesini sempati ile izlemekte olduğu bir varlık olmadığını, “*Türkiye’nin ilmi ile irfanı ile ordusu ile Büyük İngiliz ve Büyük Fransız milletlerinin gözünde ve dimağında medeniyet için, terakki için, sulh için, insanlık için ve bilhassa kendi mevcudiyetleri için zarurî ve çok faydalı bir varlık olarak değerlendirilmekte olduğunu*” ifade etmektedir. Saraçoğlu, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Paktı’nın en büyük manasının ise Türkiye’ye verilen değer olduğunu belirtmektedir. Saraçoğlu şöyle söylemektedir: “*Kim ne derse desin, bu antlaşma barışa hizmet etmektedir ve tamamen iyi niyet eseridir. Bundan sonra üç devletin barış için çalışmaları daha müessir ve verimli olacaktır.*”³⁴³¹ Bu dönemde ağır İtalyan, Sovyet ve Alman tehditlerine rağmen TBMM bu antlaşmayı onaylamış olmaktadır.³⁴³²

Halil Menteşe’nin oylamadan önce yapmış olduğu konuşma TBMM ve Türk kamuoyundaki anlayışı yansıtmaları bakımından ilginçtir. Menteşe; Hitler’nin bir nutkunda İtalyanlarla Almanların kaderinin ortak olduğunu ifade ettiğini, Türkiye’nin de bu antlaşmayla İngiltere ve Fransa ile kaderinin ortak olduğunu, Türkiye’nin eski silah arkadaşı olan Almanya ile karşı karşıya geçmek vaziyetine düşerse ve muharebe ederse üzüleceğini ancak görevini yerine getireceğini ifade etmektedir.³⁴³³

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı üçlü ittifak antlaşması ile dış politika felsefesine uygun bir antlaşma sağlamış oluyordu. Bu antlaşmaya göre; Türkiye ancak doğrudan bir saldırıya uğrarsa savaşa girecek, bunun dışında müttefikleri olan İngiltere ve Fransa batıda bir saldırıya uğradıkları takdirde “hayırhah tarafsız-benevolent neutral”

³⁴²⁹ “The Pact With Turkey”, **The Manchester Guardian**, 20 Ekim 1939, s.6.

³⁴³⁰ “Pact Ratified by Turkey”, **The Times**, 9 Kasım 1939, s.8.

³⁴³¹ **TBMM ZC**, Devre.VI, C.6, İçtima.1, 3. İnkat, 8 Kasım 1939, s.17-22. “Meclis, Ankara Paktı’nı Tasvip Etti”, **Tan**, 9 Kasım 1939.

³⁴³² Ataöv, **Turkish Foreign Policy**, s.65.

³⁴³³ “Ankara Muahedesi Meclis’te Dün İttifakla Tasdik Edildi”, **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1939.

kalacaktır. İngilizlerin bu konudaki tüm ısrarlarına rağmen Türkiye, İngiltere ve Fransa ile karşılıklı (*reciprocity*) bir yükümlülük altına girmemiştir. Türkiye bu arada müttefiklerinin maddi yardımlarıyla yoğun bir şekilde silahlanabilecek ve kendisini olası saldırılara karşı hazırlayabilecektir.³⁴³⁴

Diğer yandan Türkiye, bu ittifak antlaşmasına ek olarak yer alan 2 Numaralı Protokol kapsamında hiçbir şekilde Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürüklenmeyecektir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarına kadar bu antlaşmadaki olanaklara dayanarak savaş dışında kalmayı başarabilecektir.³⁴³⁵ Bu antlaşmanın imzalandığı 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye savaşa girmekten nasıl kurtulabileceğini değil, bir gün gerektiğinde savaşa girmek zorunda kalırsa ne yapabileceğini değerlendirmekte ve buna göre hazırlanmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım savaş yılları boyunca devam ettirilecek ve Türkiye savaş gibi büyük bir felaketle karşılaşmaktan korunabilecektir.

Lozan Antlaşması'ndan İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar geçen süreçte Türk dış politikasını en çok etkileyen unsur İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlarda izlemekte olduğu saldırgan ve dengesiz politikalar olacaktır. Türkiye'nin bu dönemde kolektif güvenlik sistemi içinde Milletler Cemiyeti ile uyumlu olarak çalışmalarda bulunması, Balkan Antantının kurulması, Sadabat Paketi'nin oluşturulması ve bir Akdeniz Paketi kurulması yönündeki çabalarının ana nedeni İtalya'nın bu bölgelerdeki tehditlerini karşılamak olmuştur. Türkiye bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği anti-revizyonist gruba giderek daha fazla yaklaşmış ve sonunda Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması imzalanmıştır. Faşist İtalya'nın Türk dış politikasındaki bu etkileri, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren Türkiye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğü ile bağdaştırılması imkânsız olan ve Türkiye'nin Batılı devletlerle daha fazla yaklaşarak onların ittifak sistemi içinde ve Soğuk Savaş döneminde NATO içinde yer almasına neden olacak talepleri ile kıyaslamak mümkündür.

³⁴³⁴ Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994, s.95-96.

³⁴³⁵ Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na ancak 24 Şubat 1945 tarihinde, Birleşmiş Milletler Beyannamesine katılarak savaş sonrası kurulacak yeni uluslararası düzeni görüşmek üzere 25 Nisan 1945 tarihinde toplanacak San Francisco Konferansı'nda masada olabilmek amacıyla Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek dahil olacak ve herhangi bir askerî çatışma içinde bulunmayacaktır. Kızıl Ordu'nun Berlin'e 50 km. mesafede olduğu, ABD ve İngiliz kuvvetlerinin Köln yakınlarında olduğu bir dönemde yapılan savaş ilanı sembolik bir anlam taşımaktadır. Bkz. "Mihvere Karşı Harbe Girdik", **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1945. Türkiye İtalya'ya savaş ilanında bulunmayacaktır.

5.1.7. Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması Sonrasında İtalya'dan Tepkiler

De Peppo, 20 Ekim 1939 tarihinde gönderdiği raporunda Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması'nın savunma amaçlı olduğunu ve görünüşte doğrudan İtalya'ya karşı olmadığını ifade etmekte, ancak açıkça Alman karşıtı olduğunu belirtmektedir.³⁴³⁶

Türk-İngiliz-Fransız ittifakıyla ilgili olarak İtalyan basınında 20 Ekim 1939 tarihinden itibaren yazılar ve yorumlarla karşılaşılmaktadır. *Il Popolo d'Italia* gazetesi 20 Ekim 1939 tarihinde Chamberlain'ın Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmanın metnini ve "Beyaz Kitap" formatında basılmış olan Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın metni ile 1 ve 2 numaralı protokolleri yayımlamaktadır.³⁴³⁷ Bu arada Fransız General Maxime Weygand³⁴³⁸ın Beyrut'dan, İngiliz generali Archibald Wavel³⁴³⁹'in Kahire'den uçakla Ankara'ya gelmeleri de İtalyan basınının gözünden kaçmamaktadır.³⁴⁴⁰ *Il Giornale d'Italia*, askerî görüşmelerin sonuçlandırıldığını ve askerî sözleşmenin imzalanması için General Weygand ve General Wavel'in Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Millî Savunma Bakanı Naci Tınaz ile uzun görüşmeler yaptığını belirtmektedir.³⁴⁴¹ *The Times* gazetesinde; İngiltere ve Fransa'nın Roma-Berlin Mihveri'ni kuşatma politikasının Polonya'nın işgali ve Alman-Sovyet Antlaşması sonrasında hükümsüz olduğunun değerlendirilmekte olduğu İtalya'da antlaşmanın şaşkınlıkla karşılandığı, İtalya'nın bundan sonra Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki siyasetini kendi çıkarları bakımından başka bir şekilde değerlendirmesi gerektiği, İtalya'nın Güneydoğu Avrupa'daki durumunun zayıflamış olduğu yorumu yapılmaktadır.³⁴⁴² *Times* gazetesinde yer alan diğer bir yorumda Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın müttefiklerin bir zaferi olduğunu teslim etmekte oldukları haberi yer almaktadır.³⁴⁴³

Moskova'daki Alman Büyükelçi Schulenburg 21 Ekim 1939 tarihinde görüştüğü İtalya'nın Moskova Büyükelçisi Attolico'ya, Almanya'ya karşı olduğu kadar İtalya'ya da karşı olan Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanması sonrasında İtalya'nın

³⁴³⁶ DDI, 9/I, Belge.823, 20 Ekim 1939, s.520-521.

³⁴³⁷ "La Firma del Trattato Anglo-Franco-Turco", *Il Popolo d'Italia*, 20 Ekim 1939.

³⁴³⁸ **Orgeneral Maxime Weygand (1867-1965)**: 1939-1940 yılları arasında Fransa'nın Orta Doğu Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapmıştır.

³⁴³⁹ **Orgeneral Archibald Percival Wavell (1883-1950)**: 1939-1941 yılları arasında İngiltere'nin Orta Doğu Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapmıştır.

³⁴⁴⁰ "Weygand e Wavell ad Ankara", *Gazzetta di Venezia*, 20 Ekim 1939.

³⁴⁴¹ "Le Conversazioni Militari", *Il Giornale d'Italia*, 20 Ekim 1939, s.4.

³⁴⁴² "Pact Surprises Italy", *The Times*, 20 Ekim 1939, s.8.

³⁴⁴³ "The Treaty With Turkey", *The Times*, 20 Ekim 1939, s.9.

tavrının ne olacağını sorduğunda Attolico 26 Ekim 1939 tarihinde şu cevabı vermektedir: “Bekleyeceğiz ve durumu muhafaza edeceğiz.”³⁴⁴⁴

21 Ekim 1939 tarihinde İzvestiya gazetesinde yayımlanan yorumda, Ankara Paketi’nin Akdeniz’de yeni bir kuvvet dengesi meydana getirdiğine dikkat çekilmekte, İngiliz-Fransız planlarının bu antlaşmadan ötede anlamlara sahip olduğu iddia edilmektedir. İngiliz ve Fransızların Türk-Sovyet dostluğunu kullanarak, Sovyetler Birliği’ni İtalya ve Almanya ile savaşa sokmaya çalıştıklarını iddia eden gazete, barış politikasına bağlı olan Sovyetler Birliği’nin bu oyuna gelmediğini ve tarafsızlığını bozmayarak bu ittifaka dahil olmadığını kaydetmektedir. İzvestiya’da ayrıca Türkiye’nin üçlü ittifaka dahil olarak harbe doğru sürüklenmeye başladığını, İtalya ve Almanya’ya karşı İngiltere ve Fransa’nın yanında savaşa girmeyi kabul etmiş olduğunu yazmaktadır. Gazete ayrıca yapılan ittifakın Sovyetler Birliği’nin menfaatlerini direkt olarak etkilemediğini de ifade etmektedir.³⁴⁴⁵

Il Popolo d’Italia gazetesi, İzvestiya’da 21 Ekim 1939 tarihinde yayımlanan yorumları haber yapmakta; İngiliz ve Fransızların el altından yaptıkları planlar neticesinde Moskova’daki Türk-Sovyet görüşmelerinin başarılı olamadığını böylece Türk-Sovyet paktına da engel olunduğunu, İngiliz-Fransız planının Almanlarla Sovyetleri birbirinden ayırmak olduğunu ifade etmektedir. Il Popolo d’Italia, Chamberlain tarafından Avam Kamarası’nda yapılan açıklamada Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması metninin üç hafta önce aslında hazır olduğunu ancak, Moskova’daki Türk-Sovyet görüşmelerinin sonuçlarının beklendiğini ifade ettiğine de dikkat çekmektedir.³⁴⁴⁶

İtalyan basınında Ankara Antlaşması hakkındaki İngiliz ve Fransız basınında yer alan yazılara ve özellikle Doğu Akdeniz’de meydana gelen yeni düzenle ilgili İtalyan Hükûmeti’nin düşüncesini açıklamaya çalışan yazılara büyük yer ayrılmaktadır. Bu yazılarda genel olarak İtalya’nın Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması’nın imzalanmasında bir sorun görmeyeceğini aksettiren bir yumuşaklık ve anlayış göze çarpmakta, bu antlaşmadan dolayı Türklerle Sovyetler arasında bir çatışmanın çıkması ihtimalinin olmadığı yorumları da yer almaktadır.³⁴⁴⁷ İtalyan siyasi çevrelerinde ise Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması’nın, Balkanlar ve Akdeniz yani İtalya’nın kayıtsız kalamayacağı iki bölge konusunda yeni amil ve unsurlar

³⁴⁴⁴ DGFP, 6/VIII, Belge.287, 21 Ekim 1939, s.329-330.

³⁴⁴⁵ “İzvestia ‘Pakt, Sovyetlerin Bilâvasıta Menfaatlerine Dokunmamaktadır’ Diyor”, **Tan**, 22 Ekim 1939.

³⁴⁴⁶ “Il Patto di Ankara”, **Il Popolo d’Italia**, 22 Ekim 1939.

³⁴⁴⁷ Il Patto Anglo-Franco-Turco”, **Gazzetta di Venezia**, 20 Ekim 1939. “İtalya’nın Vaziyeti”, **Ulus**, 22 Ekim 1939. “İtalyan Siyasi Mehafili”, **Yeni Asır**, 23 Ekim 1939.

ortaya çıkarabileceği değerlendirmeleri yapılmaktadır.³⁴⁴⁸ La Stampa Sera gazetesinde Türk-İngiliz-Fransız paktı, Moskova görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Akdeniz'in güvenliği ve Boğazların statüsü bağlamında ele alınmakta, İtalya'nın Türkiye ile Balkanlar ve Akdeniz konusunda bir güvenlik sistemi içinde iş birliği yapabileceği kaydedilmektedir.³⁴⁴⁹

Il Messaggero gazetesi, Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasının Ankara'da, belirsizlik ve korku dolu politik bir ortamda, oldukça zor bir görevi üstlenmiş olan Türk Hükûmeti tarafından imzalandığını haber olarak bildirmektedir.³⁴⁵⁰ Gazzetta di Venezia, uluslararası değerlendirmelere yer verdiği haberde, Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'nın imzalanmasının Balkanlar ve Akdeniz'de çok önemli yansımalar meydana getirdiğini belirtmektedir. Ankara Antlaşması ile üç devlet arasındaki geçici bir durumun kesinleştiğini, jenerik olan planlama durumlarının özelleştirildiğini, üç devlet arasındaki ikili garantilerin bir ittifak altında birleştiğini, Ankara, Londra ve Paris'in Moskova ile diplomatik ilişkilerini devam ettirmekte olduklarını belirtmektedir.³⁴⁵¹ La Stampa gazetesinde, Berlin kaynaklı olarak yayımlanan haberde, üçlü ittifak antlaşmasının imzalanmasının Ankara'nın Batılı devletlerin isteklerini kabul etmeyeceğinin değerlendirildiği Berlin'de günün olayı olduğunu belirtilmektedir.³⁴⁵²

Virginio Gayda, Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması hakkında Il Giornale d'Italia gazetesinde 22 Ekim 1939 tarihinde yayımlanan makalesinde; bu anlaşmanın yeni bir şey olmadığını, aylardan beri fiilen mevcut olan vaziyetin açığa vurulduğunu, İtalya'nın bu hadiseyi dikkatle incelemekte ve gelişmeleri beklemekte olduğunu belirtmektedir. Gayda, henüz başlamamış bulunan Avrupa savaşına yeni karmaşalar ekleyecek bu antlaşmanın Balkanlarda büyük etki yapacağını, Balkan devletleri arasında dışarıdan gelecek saldırılara karşı durmak üzere İtalya'nın iştiraki ile bir Balkan bloku teşkil etmek fikrinin kuvvet bulduğunu, Balkanlarda İtalya'nın iştiraki olmadan hiçbir eylemin başlatılamayacağını, bu antlaşmanın Sovyetler Birliği üzerindeki etkilerinin de önemli olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁵³

Paris'te yayımlanan Le Petit Parisien gazetesinde çıkan bir yazı ilginç bir değerlendirme içermektedir. Buna göre; İtalyan kamuoyunda tepkilerin oldukça olumlu olduğu, İtalya'nın Sovyet ilerlemesine karşı koyacak yetenekte ve İtalya'nın Balkanlardaki nüfuzunu tanıtmak imkanına sahip tarafsız bir Balkan bloku teşkili ümidinin yeniden mümkün olduğunun görülmekte olduğu ifade edilmektedir. Gazeteye göre bu Balkan savunması

³⁴⁴⁸ "Türk-İngiliz-Fransız Muahedesi", **Akşam**, 21 Ekim 1939.

³⁴⁴⁹ "La Qustione dei Dardaneli", **La Stampa Sera**, 20-21 Ekim 1939.

³⁴⁵⁰ "La Firma del Patto Anglo-Franco-Turco", **Il Messaggero**, 21 Ekim 1939.

³⁴⁵¹ "Le Valutazioni Internazionali", **Gazzetta di Venezia**, 21 Ekim 1939.

³⁴⁵² "Belligeranti e Neutri di Fronte al Petto di Ankara", **La Stampa Sera**, 21 Ekim 1939.

³⁴⁵³ Virginio Gayda, "Punto da Chiarire", **Il Giornale d'Italia**, 22 Ekim 1939.

siyaseti fikrinde, İtalyanlarla Türkler birleşmekte olduklarından Türk-İtalyan ilişkileri bu sayede süratle düzelebilecektir. Aynı makalede bu antlaşma ile Almanlara Boğazlar yolunun kapatılmış olduğu da ifade edilmektedir.³⁴⁵⁴

The Observer gazetesinde yer alan bir haberde; Almanya'nın Roma Büyükelçisi Mackensen'in Ankara Antlaşması sonrasında İtalyan kamuoyunda bir sessizlik olduğunu belirttiği, Mackensen tarafından bunun sebebinin Balkanlarda inisiyatifi Almanya'ya kaptırması olan İtalya'nın, Ankara Antlaşmasının imzalanmasını Akdeniz'de barışın devamı konusunda ve İngiltere ve Fransa karşısında kendi yararına görmekte olmasından kaynaklandığını belirttiği yayımlanmaktadır.³⁴⁵⁵

İtalya'nın Berlin Büyükelçisi Attolico, 23 Ekim 1939 tarihinde göndermiş olduğu raporunda; Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması hakkında Alman gazetelerinde çıkan haberlerde İtalyan kamuoyunda bu ittifaka karşı güçlü bir tepki gösterilmemiş olmasının eleştirildiğini, yapılan antlaşmanın çok önemli olduğu ve “*Demokles'in Kılıcı*” gibi Akdeniz'de İtalya'nın üzerinde sallanmakta olduğu yorumlarının yapılmakta olduğunu bildirmektedir. İngiliz ve Fransız basınında bu antlaşmanın İtalya'ya karşı olmadığı yönündeki açıklamaların dikkat çektiğini belirten Attolico, İngiltere ve Fransa'nın İtalya için başka planları olduğuna dair değerlendirmeler yapıldığını da kaydetmektedir.³⁴⁵⁶ De Peppo 23 Ekim 1939 tarihinde gönderdiği raporunda; Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasıyla Türkiye'nin Hatay'ı kazandığını, 60 milyon sterlin tutarında kredi elde ettiğini, ihracatının İngiltere tarafından alınmasını garantilediğini, Türkiye'nin bu kazanımlar karşısında özgürlüğünü kaybettiğini, en azından bir Avrupa gücü olarak geleceğinden ödün verdiğini ifade etmektedir. De Peppo, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden çok kısa bir süre sonra, Cumhuriyetin 16.yılında, Kemalizm'in en parlak ve otantik ilkesinden taviz verilmiş olduğunu belirtmektedir. Ortak Demeç ilan edilmeden önce ve Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanmasından önceki dönemde İtalya'nın sürekli olarak 1 numaralı düşman olarak gösterildiğini kaydeden De Peppo, Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtalya'ya karşı bir düşmanlık izinin görülmediğini, basında yer alan tüm yorumlarda ittifak antlaşmasının Almanya'ya karşı olduğunun belirtildiğini ifade etmektedir. De Peppo'ya göre Türkler çevrelerinin tehlikeyle kuşatıldığını görmektedirler. İtalya artık bir Balkan gücü

³⁴⁵⁴ “Ankara Paktının Dünya Matbuatındaki Akisleri”, **Ulus**, 22 Ekim 1939.

³⁴⁵⁵ “Italian Silence”, **The Observer**, 22 Ekim 1939, s.9.

³⁴⁵⁶ **DDI**, 9/I, Belge.864, 23 Ekim 1939, s.553.

olarak Bulgaristan'dan başka Yugoslavya'yı da kendi yörüngesine çekmektedir. Şimdi bunlara bir de Sovyetler Birliği eklenmiştir.³⁴⁵⁷

Virginio Gayda, 25 Ekim 1939 tarihinde Il Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan makalesinde; Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ittifak antlaşmasının İtalya'da şaşkınlıkla karşılanmadığını ancak gelişmelerin büyük bir dikkatle takip edildiğini belirtmektedir. Gayda, İngiltere ve Fransa'nın Mihver devletlerini kuşatma siyasetinin bir parçası olan bu antlaşmanın amacının İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de genişlemesini engellemek olduğunu kaydetmektedir. Türkiye'nin bu antlaşmaya dahil olarak geleneksel olarak izlemekte olduğu kıtada ve Akdeniz'de statükonun muhafazası siyasetinin dışına çıktığını ifade eden Gayda, Türkiye'nin bu sayede Hatay meselesinin kendi lehine çözülmesini elde ettiğini belirtmektedir. 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile Türkiye arasında Ortak Demeç ilan edildiğinde Avrupa'da fiili çatışma henüz başlamamış iken şimdi Avrupa'da fiilen bir savaş durumu olduğunu belirten Gayda, Türkiye'nin fiilen muharip durumdaki iki ülke ile antlaşma imzalamış bulunduğu dikkat çekmektedir. Türkiye'nin bir Balkan devleti olduğunu ancak Arnavutluk'un ilhakından sonra İtalya'nın ilgisi ve siyasetinin Balkanların göbeğine kadar girdiğini belirten Gayda, İtalya'nın Balkanlarda önemli ekonomik ve diğer alanlarda menfaatleri bulunduğunu eklemektedir. Gayda, ayrıca İtalyan basınında bazı gazetelerin bu olayları genel ve belirsiz bir şekilde geçiştirmeye çalıştıklarını ancak İtalya'nın "*serenat dinlemek istemediğini*", gelişmeleri "*çok uyanık bir bakış açısıyla*" izlemeye devam edeceğini ifade etmektedir.³⁴⁵⁸

Peyami Safa, 27 Ekim 1939 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan makalesinde Virginio Gayda'nın makalesindeki ifadeleri eleştirmekte, Türk-İngiliz-Fransız ittifakının bir savaşa neden olabileceği konusundaki iddialarına cevap vermekte, Akdeniz'de bir savaş çıkmasının tek bir şarta bağlı bulunduğunu, bunun da İtalya tarafından bir saldırı başlatılması olduğunu belirtmektedir. Sefa, Türk-İngiliz-Fransız ittifakının belirginleşmeye başlamasından itibaren İtalyan basını ve devlet adamlarının Akdeniz'de en küçük bir sorunun meydana gelmemesi için dikkatli davranmakta olduklarını, ilk defa Gayda'nın bu çizginin dışında bir yazı kaleme almış olduğunu belirtmektedir. Türk-İngiliz-Fransız ittifakının "*pasif-barışçı*" bir antlaşma olduğunu belirten Sefa, Gayda'nın İtalya'nın gizli emellerinin ve endişelerini ortaya koyduğu makalesinin kendisinin bir barış alameti olduğundan şüphe edilmesi gerektiğini kaydetmektedir. Kuşatma siyasetinin daha çok Almanlar tarafından dile

³⁴⁵⁷ DDI, 9/I, Belge.866, 23 Ekim 1939, s.554-557.

³⁴⁵⁸ Virginio Gayda, "L'Italia e i Balcani" Il Giornale d'Italia, 25 Ekim 1939.

getirilen bir kavram olduğunu belirten Sefa, pasif, barışçı ve savunma esaslı bir ittifaktan aktiflik ve saldırganlık anlamlarının çıkarılmasının akliselim bir muhakeme metodunun tam tersine çevrilmesi ile mümkün olabileceğini belirtmektedir. Peyami Sefa sonuç olarak; Gayda'nın bu makalesinin, savaşın başından beri “*İtalya'nın göklerinde elenen ve demlenen güzel barış havasının sinirli bir yüz gibi kırıltılmasına*” yol açtığını ifade etmekte, bunun geçici bir durum, “*hafif bir ruh krizi*” olduğuna ve sadece tek bir yazarla sınırlı kaldığına inanmak istediğini belirtmektedir.³⁴⁵⁹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM'nin yeni yasama yılının açılışında yaptığı konuşmada; Avrupa'da meydana gelen kriz ve ardından başlayan savaş karşısında Cumhuriyet Hükûmeti'nin sulha hizmet etmek ve kendi masuniyetini temin eylemek gayretini esaslı görevi kabul etmiş olduğunu, 12 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere, 23 Haziran 1939 tarihinde Fransa hükûmetleriyle ilan ettiği ortak demeçlerin bu gayretin mahsulü olduğunu ifade etmektedir. İnönü, 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye-Fransa-İngiltere arasında imzalanan ve yakında TBMM onayına sunulacak olan Üçlü İttifak Antlaşması'nın ise “*hiçbir devletin aleyhinde olmadığını*” vurgulamakta, Türk Hükûmeti'nin bu antlaşmayı yapmaktaki amacının hiç olmazsa etkisinin yettiği sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek suretiyle kendi emniyetini korumak olduğunu, Türk Hükûmeti'nin savunma tedbirlerini geliştirmek için hiçbir gayreti esirgememek azminde olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁶⁰

5.2. Üçlü İttifak'tan İtalya'nın Savaşa Girişine Kadar Türkiye

5.2.1. İtalya ve Almanya'ya Karşı Balkan Paktını Canlandırma Çabaları

Polonya'nın Almanya tarafından işgalinden sonra yaklaşan tehlikeyi kendi topraklarından uzaklara yöneltmek maksadıyla ve bir gün sıranın kendilerine de geleceği düşüncesiyle Müttefikler, Batı cephesinde savaşa hazırlanmak için zamana ihtiyaç duymaktadırlar. Müttefikler ve özellikle Fransa “*Tuhaf Savaş*” döneminde Almanya ve İtalya'nın dikkatini Doğu'ya ve Balkanlara çekmek üzere birtakım faaliyetlere girişmekte ve bir Balkan cephesi kurulması için girişimlerde bulunmaktadırlar. Fransa'nın özellikle bir Balkan cephesi ısrarının nedeni Almanya'nın Polonya'dan sonra Fransa'ya yönelmesi ihtimalinden duyulan kuşku ve korkudur.

³⁴⁵⁹ Peyami Sefa, “Sinyor Gayda Yanılıyor”, **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1939.

³⁴⁶⁰ **TBMM ZC**, Devre.VI, Cilt.6, İçtima.1, 1.İnikat, 1 Kasım 1939, s.2-3.

Müttefiklerarası Savaş Konseyi³⁴⁶¹'nin 12-22 Eylül 1939 tarihleri arasında yaptığı toplantılarda Almanların Balkanlara doğru genişlemesine karşı koyabilecek bir Balkan bloku meydana getirme düşüncesi içinde oldukları ancak bunun nasıl yapılabileceği konusunda aralarında fikir birliği olmadığı anlaşılmaktadır. Balkan blokunun kurulmasında en önemli rolün Türkiye'nin oynayacağını düşünen Müttefikler, Moskova'daki Türk-Sovyet görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeninin Balkanlar konusunda bir Alman-Sovyet anlaşması olmasından endişe etmekte ve Balkan blokunun meydana getirilmesine daha fazla önem vermektedir.³⁴⁶²

Fransız kurmayları, Balkan devletlerinin Bulgaristan dışında hemen hepsinin Almanya ve İtalya'dan çekinmekte olduklarını, Balkan devletlerinin toplam 110 tümene (Türkiye 33 tümen, 2 tugay; Romanya 36 tümen, 7 tugay; Yugoslavya 20 tümen; Yunanistan 15 tümen) varan bir kara gücü olduğunu hesaplamakta, bunlara eklenecek Fransız ve İngiliz tümenleri ile Fransız sevk ve idaresinden meydana getirilecek Balkan ülkeleri ordularının Mihver ordularına karşı bir cephe oluşturmasını düşünmektedir.³⁴⁶³ Müttefikler tarafından Selanik ve İstanbul'a kuvvet göndermek suretiyle bir Balkan cephesi oluşturulması, Almanya ve İtalya'nın bu güç karşısında meşgul edilerek zaman kazanılması, Mihver kuvvetlerinin Balkanlarda bir sıcak çatışma sonucunda Balkan devletlerini mağlup ederek ülkelerini işgal etmesi halinde bile Mihver güçlerinin bu cephede yıpratılarak Fransa karşısında daha zayıf olarak kalmaları hedeflenmektedir. Bu çatışmalar sonucunda işgal altına düşecek Balkan devletleri ise Fransa'nın sorunu olmayacaktır.³⁴⁶⁴ Müttefiklerin zaman kazanmak için Balkan devletlerini ateşe atması anlamına gelen ve oldukça sık düşüncelerden ibaret bu planın başarısız olacağı daha en başından beri bellidir.

7 ve 9 Aralık 1939 tarihlerinde yapılan Savaş Kabinesi toplantılarında Halifax, tarafından İtalya'nın Arnavutluk'u işgali sonrasında Balkanlarda barışa karşı potansiyel bir tehlike olarak görülen İtalya ile ilgili durumun değiştiğini, Balkanlarda artık bir Sovyet korkusu olduğunu, İtalya ve Türkiye'nin tutumunun ise tam olarak bilinmediğini, Türkiye ve İtalya'nın yanlış taraflarda yer almalarına yol açacak tutumlardan kaçınmak gerektiğini, özellikle İtalya'nın durumunun çok hassas olduğunu, Balkanlarda yapılan her türlü faaliyette

³⁴⁶¹ **Müttefiklerarası Savaş Konseyi:** İngiltere ile Fransa tarafından, Polonya'nın Almanya tarafından işgali sonrasında ortak askerî stratejiyi koordine etmek amacıyla kurulan ve iki tarafın Başbakanları ve yüksek rütbeli subaylarının üyesi olduğu konsey.

³⁴⁶² Llewellyn Woodward, **British Foreign Policy in The Second World War, Volume.I**, Her Majesty's Stationary Office, London, 1970, s.22-23.

³⁴⁶³ André Géraud (Pertinax), **Gravediggers of France, Gamelin, Daladier, Reynaud, Petain and Laval**, Howard Fertig, New York, 1968, s.43.

³⁴⁶⁴ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, C.III, s.102-103.

Mussolini'nin bilgilendirilmekte olduğunu ifade etmektedir. İngiliz savunma koordinasyon bakanı ise Balkanlar için Türkiye ile koordineli olarak planlama yapılması gerektiğini, aksi takdirde İtalyanların Balkanlarda harekete geçmeleri durumunda zor durumda kalınacağını belirtmektedir.³⁴⁶⁵

19 Aralık 1939 tarihinde gerçekleştirilen 4. Müttefiklerarası Savaş Konseyi toplantısında Fransa Başbakanı Daladier bir "*Balkan Kalesi*" meydana getirmek üzere Ankara-Belgrat-Bükreş ile askerî temasların yoğunlaştırılması, bu devletlerin topluca bir Mihver saldırısına karşı koyma isteklerinin olması halinde kendilerine yardımda bulunulacağını diplomatik yollardan duyurulmasını istemektedir. İngiltere ise böyle bir cephenin açılabilmesi için gerekli askerî ve lojistik nakliyatın Akdeniz üzerinden yapılacağı değerlendirilerek, İtalya'nın tarafsızlığının sağlanmasının önemine dikkat çekmektedir.³⁴⁶⁶ Bu Konsey toplantıları esnasında Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu Londra'da Lord Halifax ile görüşmeler yapmakta olmasına karşılık kendisine bu konularda herhangi bir bilgi verilmediği de görülmektedir.³⁴⁶⁷

Balkan bloku konusunda İtalya'nın tutumunun belirlenmesi maksadıyla 24 Aralık 1939 tarihinde Fransız Büyükelçi Poncet, Roma'da Kont Ciano ile bir görüşme yapmıştır. Kont Ciano hatıratında, büyükelçi tarafından; Fransa'nın Balkanlarda bir Alman veya Sovyet müdahalesi konusundaki endişelerinin dile getirildiğini, halihazırda Fransa'nın Suriye'de bulunan ordusu ile bir tehdit halinde müdahil olabileceğinin belirtildiğini kaydetmektedir. Ciano, kendisinin bu konularda herhangi bir söz vermediğini ancak Fransa'nın bir hareket başlatmak üzere olduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir.³⁴⁶⁸ Kont Ciano, 9 Ocak 1940 tarihinde kabul ettiği İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'e, Mussolini'nin Balkanlar meselesinde müzakere yapmak istemediğini belirtmektedir. Bu görüşmeler neticesinde Mussolini'nin Balkan meselelerinde hareket serbestisini korumak istediği anlaşılmış ve bu çeşit bir Balkan bloku meydana getirme projesi bir süre için rafa kaldırılmıştır.³⁴⁶⁹

Almanya'nın Polonya'yı ortadan kaldırdığı, Batı istikametinde taarruzunun beklenmekte olduğu, Sovyet-Fin savaşının devam etmekte olduğu bir ortamda, Avrupa'daki savaşın almaya başladığı şekil ve bu mücadelenin giderek bir dünya savaşına dönüşmesi olasılığına dair işaretler her geçen gün biraz daha belirginleşirken, Balkanların önemi de her

³⁴⁶⁵ War Cabinet Papers, 107(39)8, 7 Aralık 1939, s.341-343. War Cabinet Papers, 109(39)5, 9 Aralık 1939, s.366.

³⁴⁶⁶ Woodward, a.g.e, s.28-29.

³⁴⁶⁷ Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III, s.107-108.

³⁴⁶⁸ Ciano's Diary, 1939-1943, s.188.

³⁴⁶⁹ Woodward, a.g.e, s.30.

gün biraz daha artmaktadır. Arnavutluk'u ilhak ederek bu ülkeye yerleşmiş olan İtalya'nın Yugoslavya ve Yunanistan, Sovyetler Birliği ve Almanya'nın Romanya ile ilgili gözle görünür talepleri, diğer yandan Bulgaristan ve Macaristan'ın Romanya ile ilgili toprak talepleri artık gizlenemez bir hale gelmiş bulunmaktadır. İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin Balkan devletleri üzerinde baskılara varan siyasal faaliyetleri dikkate alındığında; bu devletlerin ayrı ayrı veya Polonya örneğinde olduğu gibi bir siyasi kombinezonun meydana gelmesi halinde birlikte saldırıya geçerek Balkanları üç yönden işgal etmeye yeltenebileceklerini göz önünde tutmak gerekmektedir.

İtalya'nın Balkanlara bir müdahalesi halinde Balkan devletlerinin bir bütün halinde karşı politika izlemeleri karşısındaki en önemli sorunların başında İtalya'nın nüfuzu altındaki Bulgaristan'ın Balkan Antantı içinde yer almaması durumu gelmektedir. Diğer yandan, giderek güçlenmekte olan İtalya-Yugoslavya ilişkileri de dikkat çekmektedir. Bu durumun çözülmesi için Türkiye tarafından bazı inisiyatifler alınmakta ve çalışmalar yapılmaktadır. Bu dönemde Balkan Antantı mevcut olduğu gibi, İngiltere ve Fransa tarafından Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'ya garantiler verilmiş olması, ayrıca Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak yaparak bu garantiler sistemine dahil olmasıyla aslında bir siyasal altyapı oluşturulmuş gibi görünmekte, ancak *"her şeyden önce bir moral cephe kurmak"* gerekmektedir.³⁴⁷⁰

Türkiye, Balkanlar istikametinden gelecek tehditlere karşı bir *"güvenlik alanı"* meydana getirmek maksadıyla, özellikle 1940 yılının ilk aylarından itibaren Balkan Antantını yeniden canlandırmak için çalışmalar içinde bulunmaktadır. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Balkan ülkeleri dışişleri bakanlarıyla *"ortak tehlike"* karşısında *"ortak karar ve tutum"* alınması konusunda girişimde bulunmakta, Balkan Antantı devletlerinin genelkurmayları arasında *"ortak bir savunma planının"* hazırlanması yönünde onları ikna etmeye çalışmaktadır. Ancak bu dönemde Balkan devletleri İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin ağır baskısı altında kaldıklarından bunları tahrik edecek davranışlardan kaçınmaya çalışmaktadırlar. Türkiye'nin bu çabaları Balkan devletlerinden bazıları tarafından onları İngiltere ve Fransa'nın cephesine çekecek *"kışkırtıcı manevralar"* olarak nitelendirilecek ve hatta Türkiye'ye karşı Bulgaristan'ı da yanlarına alarak yeni bir Balkan paktı yapılması projesini dahi düşünmeye başlayacaklardır.³⁴⁷¹ Almanya ve Sovyetler Birliği'nin ağır baskısı altındaki Romanya, bir taraftan da Macaristan ve Bulgaristan'ın toprak talepleri karşısında

³⁴⁷⁰ Açıklan, a.g.m, s.1037-1038.

³⁴⁷¹ Olaylarla Türk Dış Politikası (OTDP), s.145.

bulunmaktadır. Balkan Antantı üyeleri arasında Bulgaristan'ın da antanta dahil edilerek dış müdahalelere karşı bir birlik oluşturma düşüncesi ele alınan konulardan birisidir.³⁴⁷²

Bu karmaşık ve tehlikeli gelişmelere gebe bir siyasal ortam içinde Balkan Antantı'nın son konsey toplantısı 2-3 Şubat 1940 tarihlerinde Belgrad'ta yapılmıştır.³⁴⁷³ Bu toplantıya katılmak üzere 31 Ocak 1940 tarihinde İstanbul'dan Belgrad'a hareket eden Saraçoğlu, burada verdiği demeçte Türkiye'nin savaş dışı olduğunu belirtmekte ve şöyle söylemektedir: *"...Biliyorsunuz ki bitaraf olmak veya harp harici bulunmak mütevekkilâne akıbet beklemek demek değildir...Herhangi bir harp alevinin saçağı sarmaması için icap eden tüm tedbirleri almak demektir. Sulh ancak bu şekilde tedbirlerle kurtulur."*³⁴⁷⁴

Saraçoğlu'nun Belgrad'a trenle giderken kendisini Sofya'da istasyonda karşılayan Başbakan Köseivanov ile bir görüşme yapmış olması Bulgaristan'ın Balkan Antantı karşısındaki konumunda değişiklik beklentilerini de beraberinde getirmektedir.³⁴⁷⁵

Balkan Antantı Konsey toplantısı beklenenin üzerinde bir başarıyla sonuçlanmış ve antantın yedi yıl süreyle geçerliliğin uzatılması, Bulgaristan'ın antanta dahil olmasının temin edilmesi için gereken düzenlemenin yapılması kararı verilmiştir.³⁴⁷⁶ Konsey toplantıları esnasında Romanya Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu³⁴⁷⁷ tarafından Güney Dobruca konusunda Bulgaristan'a taviz verilebileceğinin ifade edilmesi üzerine; bu konunun Bulgaristan ile görüşülmesi meselesi Şükrü Saraçoğlu tarafından üstlenilmiştir. Saraçoğlu, dönüş yolunda Sofya'da Bulgaristan Başbakanı Köseivanov ve Bulgar Kralı III.Boris ile görüşmeler yapmıştır.³⁴⁷⁸ Saraçoğlu bu görüşmelerde Romanya'nın bu düşüncesini aktarmış ve Köseivanov tarafından bu durum sevinçle karşılanmıştır.³⁴⁷⁹

Konsey toplantısından sonra yapılan açıklamalar ve gazete yorumları oldukça iyimserdir. Bunlardan birisinde Şevket Bilgin, dünyanın geçirmekte olduğu ağır tecrübeler karşısında Balkanlıların kendi ufuklarında dolaşan bütün tehlikeleri tam zamanında teşhis etmekle kalmayarak *"maddi ve manevi kuvvetlerini birleştirmenin bir zorunluk olduğunu"*

³⁴⁷² Zekeriya Sertel, "Balkan Konseyinden Ne Beklenebilir", **Tan**, 3 Şubat 1940.

³⁴⁷³ "Balkan Konseyi Bugün Toplanıyor", **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1940. "Bütün Gözler Belgrad'ta", **Akşam**, 2 Şubat 1940.

³⁴⁷⁴ "Şükrü Saraçoğlu Dedi Ki", **Yeni Asır**, 1 Şubat 1940.

³⁴⁷⁵ "Hariciye Vekilimizin Bulgar Başvekili ile Mülakatı", **Akşam**, 29 Ocak 1940. "Saraçoğlu-Köseivanov", **Tan**, 2 Şubat 1940.

³⁴⁷⁶ "Konseyin Tarihi Kararları", **Tan**, 5 Şubat 1940.

³⁴⁷⁷ **Grigore Gafencu (1892-1957)**: 1939-1940 yıllarında Romanya dışişleri bakanı olarak görev yapmış, ülkesinin Almanya ve Sovyetler Birliği'nin talepleri karşısında tarafsız bir politika izlemesine çalışmıştır. Romanya'nın bazı toprakları onun dışişleri bakanlığı döneminde Macaristan ve Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilecektir.

³⁴⁷⁸ "Sofya'daki Temaslar", **Tan**, 7 Şubat 1940.

³⁴⁷⁹ Barutçu, **a.g.e.**, s.48.

tamamen takdir etmiş olduklarını”, bu beraberliği engellemeye çalışan Mihver devletlerinin gayretlerinin boşa çıktığını ifade etmektedir.³⁴⁸⁰ Şevket Bilgin, Saraçoğlu’nun Köseivanov ve Bulgar Kralı ile görüşmesi sonrasında ise Türk-Bulgar ilişkilerindeki iyimser havaya dikkat çekmekte, Türkiye’yi ihtilafların uzlaştırıcısı olarak nitelendirmektedir.³⁴⁸¹

Bu olumlu gelişmelerden sonra Balkan Antantı Konseyi Başkanlığı görevini 12 Şubat 1940 tarihinden itibaren devralmış Saraçoğlu’nun Romanya’nın Bulgaristan ile ilgili niyetlerini yazılı hale getirmek konusundaki teşebbüsü karşısında Romanya’nın sözünde durmayacağını anlaşılmaması ile bu eylem gerçekleşmeyecek ve Bulgaristan’ın sevinci de kısa sürecektir.³⁴⁸² Bu önemli girişimin bu şekilde bir başarısızlık ile sonuçlanmasıyla Saraçoğlu zor bir durumda kaldığı gibi, Balkanlara giderek yaklaşan büyük savaş tehlikesi karşısında bir Balkan yakınlaşması ümidi de ortadan kalkmış oluyordu. Faik Ahmet Barutçu, bu gelişmeleri hatıratında şöyle değerlendirmektedir: *“Balkan Antantı eskiden kardan bir arslandı, yağmur yağdı, güneş vurdu ve bütünüyle eriyecek diye kuşku uyandırmaya başlamıştı. Yeniden temizlendi. Kaşı ve gözü Saraçoğlu’nun elindeki kömür ile çizildi. Eski arslan düşmeyip eski giysileriyle yerinde duruyor.”*³⁴⁸³

Bundan sonra İngiltere tarafından 15 Nisan 1940 tarihinde Ankara nezdinde başlatılan bir inisiyatif ile Balkan bloku yeniden canlandırılmaya çalışılacaktır.³⁴⁸⁴ İngiltere Hükûmeti tarafından 15 Nisan 1940 tarihinde Türk Hükûmeti’ne verilen notada; Müttefikler Batı cephesinde güç duruma düştükleri takdirde İtalya’nın Yugoslavya’ya taarruz edebileceği, böyle bir durumda yapılabilecekleri tespit için İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında görüşmeler yapılması talep edilmektedir. Türk Hükûmeti tarafından bu notaya 24 Nisan 1940 tarihinde verilen cevapta; İtalya’nın Yugoslavya’ya müdahalesinin Türkiye ve İngiltere için bir vecibe yaratmayacağı ancak Türkiye’nin Yugoslavya’nın toprak bütünlüğünün ihlal edilmesine kayıtsız kalmayacağı, bu durumun tüm Balkanların güvenliğini tehlikeye atacağı, Almanya’ya karşı tüm vasıtalarıyla savaşmakta olan İngiltere ve Fransa’nın Almanya ile İtalya’yı bir araya getirecek bir durum yaratarak güçlerini bölmek isteyip istememelerinin incelenmesine ihtiyaç olduğu bildirilmektedir. Bunun üzerine İngiltere tarafından 29 Nisan 1940 tarihinde İngiltere, Fransa ve Türkiye genelkurmay temsilcilerinin bir araya gelerek durumu incelemeleri teklifinde bulunulmuştur. Bu teklif Türkiye tarafından bağlayıcı

³⁴⁸⁰ Şevket Bilgin, “İflas Eden Bir Propaganda”, *Yeni Asır*, 4 Şubat 1940.

³⁴⁸¹ Şevket Bilgin, “Bulgar Dostlarımız”, *Yeni Asır*, 7 Şubat 1940.

³⁴⁸² Açıklan, *a.g.m.*, s.1040.

³⁴⁸³ Barutçu, *a.g.e.*, s.48.

³⁴⁸⁴ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, C.III, s.111.

olmaması koşuluyla kabul edilecektir.³⁴⁸⁵ Görüldüğü gibi Türkiye; bir İtalyan saldırısı durumunda Balkanlardaki savaşın yükünü sadece Türkiye'ye yüklemeye matuf bir düşünce ihtimaline karşı tedbirli hareket etmektedir.³⁴⁸⁶ İngiltere'nin bu girişimlerden bir sonuç alınamayacaktır.

Balkan blokunun canlandırılması için İtalya savaşa girdikten sonra ve savaş Balkanların kapısını çaldığında İngiltere, Haziran-Kasım 1940 döneminde Türkiye ve Sovyetler Birliği nezdinde geç kalmış bir girişimde daha bulunacaktır. Haziran sonunda Sovyetler Birliği'nin Besarabya'yı Romanya'dan istemesi ve Romanya'nın bu talebi kabul ederek İngiliz garantisinden vazgeçmesi yepyeni bir durum ortaya çıkarmaktadır.³⁴⁸⁷ O günlerde The Times kaynaklı haberlerde; İtalya'nın Arnavutluk'a çok miktarda askerini gönderdiği ve muhtemel bir taarruz için hazırlıklarını sürdürmekte olduğu, İtalya'nın geleneksel politikası uyarınca "*bulanık suda balık avlamak*" istediğini, Hitler'in, Balkanlarda bir çatışma istemediği, Sovyetler Birliğinin de Balkanlarda istikrar arzu ettiğini, İtalya'nın hareketlerinin Balkanlarda huzursuzluğu artırmakta olduğu yer almaktadır.³⁴⁸⁸ İngiliz tarafı bu gelişmeleri Mihver kuvvetlerinin Balkanlara girmesinden endişelenen Sovyetler Birliği'nin aldığı tedbirler olarak değerlendirmekte ve Balkanlar konusunda Türk-İngiliz-Sovyet müzakereleri yapılması girişimini ortaya atmaktadır.³⁴⁸⁹ Bu girişim Montreux Boğazlar Sözleşmesi konusundaki Sovyet talepleri ve bu taleplerin Türk Hükûmeti tarafından kabul edilmelerinin mümkün olmaması sebebiyle başarılı olamayacaktır.³⁴⁹⁰ Görüldüğü üzere Avrupa savaşının Balkanlara da sirayet edeceği, İtalya'nın Balkanlara karşı harekete geçmesinin bir an meselesi olduğunun iyice anlaşılması sonrasında dahi bir Balkan blokunun meydana getirilmesi için başlatılan yeni girişimlerden de bir sonuç alınamamıştır.

5.2.2. Tuhaf Savaş³⁴⁹¹ Döneminde ve Sonrasında Türkiye

Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla birlikte başlayan Avrupa savaşı sürecinde Türkiye için oldukça tehlikeli bir dönem de başlamış oluyordu. Türkiye coğrafi ve stratejik durumu, sahip olduğu siyasal-askerî güç ve çevre komşularıyla sahip olduğu tarihsel bağlar itibarıyla hem Müttefikler ve hem de Mihver devletlerinin yanında olmasını istedikleri bir

³⁴⁸⁵ İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1940, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s.3-4.

³⁴⁸⁶ Gürün, Savaşın Dünyası ve Türkiye, C.III, s.122.

³⁴⁸⁷ Romanya Sovyetlerin Taleplerini Kabul Etti", Akşam, 28 Haziran 1940.

³⁴⁸⁸ "İtalya Arnavutluk'a Yeniden Asker Çıkartıyor", Tasviri Efkar, 26 Haziran 1940. "Moskova'ya Göre", Vakit, 26 Haziran 1940.

³⁴⁸⁹ Woodward, a.g.e, s.502-508.

³⁴⁹⁰ Woodward, a.g.e, s.470-471. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.14-25.

³⁴⁹¹ Tuhaf Savaş: (Phoney War): 1 Eylül 1939-10 Mayıs 1940 tarihlerinde Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla Belçika-Lüksemburg-Hollanda üzerinden Fransa'ya saldırısı arasındaki dönemdir. Bu dönemi 1 Eylül 1939-9 Nisan 1940 tarihleri arasındaki çatışmasızlık dönemi olarak tanımlamak da mümkündür.

devlettir. Türkiye her ne kadar tercihini yapmış ve İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalamış olmakla birlikte bu ittifak ihtiyaçları temin edilmeksizin saldırıya uğramadıkça onlarla bir savaşa dahil olmasını gerektiren bir bağlantı içermemektedir.³⁴⁹² Üçlü İttifak Özel Anlaşması 6.maddesinde; Türkiye'nin üstlendiği yükümlülüklerinin ancak bu antlaşma kapsamında öngörülen; kredi, silah, araç ve gerecin teslimi sonrasında geçerli olacağı kaydedilmektedir.³⁴⁹³ Bu kapsamda Fransa'nın Yakınoğu Orduları Komutanı General Maxime Weygand, 1 Mayıs 1939 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Refik Saydam ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile görüşmelerde bulunmuştur.³⁴⁹⁴ Bu ziyaret esnasında Türk Hükûmeti tarafından kendisine Türk ordusunun ihtiyacı olan silah, cephane ve askerî malzemeyi içeren bir liste verilmiş ve bu liste Fransız general tarafından İngiliz Genelkurmayına da iletilmiştir.³⁴⁹⁵

Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanması sonrasında, bu antlaşma kapsamında Müttefikler tarafından Türkiye'ye verilmesi gereken silah, cephane ve askerî malzemelerin zamanında ve belirlenen miktarda teslim edilmesi konusunda Türk Hükûmeti sürekli olarak İngiltere ve Fransa nezdinde girişimlerde bulunmakta ancak bu konuda istenen sonuçlar elde edilememektedir. Tam anlamıyla bir çıkmaza giren bu malzemelerin durumu hakkında Numan Menemencioğlu Kasım-Aralık 1939'da Londra ve Paris'te görüşmelerde bulunmuştur. Menemencioğlu İngiltere'de Lord Halifax dahil olmak üzere birçok İngiliz yetkili ile görüşmelerde bulunmuştur. Menemencioğlu'na Türk Hükûmeti tarafından verilen asıl öncelik, Üçlü İttifak Antlaşması gereği İngiltere ve Fransa tarafından uçaksavar ve tanksavar silahlarının temin ve Türkiye'ye sevk edilmesi konusudur. Bu dönemde Alman hava taarruzlarının beklenmekte olduğu İngiltere'nin kendisine yetecek uçaksavar topları bile olmadığını, Türkiye'ye ancak sınırlı sayıda uçaksavar silahı verebileceğini, tanksavar silahlarının ise hiç olmadığını öğrenen Menemencioğlu derin bir hayal kırıklığına uğrayacaktır. Bu konu İngiliz Kabinesi'nde uzun görüşmeler ve tartışmalar ile ele alınacaktır. İngiltere'de tanksavar silahı üretiminin yetersiz olması sebebiyle Fransa'da İngiltere için üretilen tanksavar silahları veya İtalyan Breda marka tanksavar silahlarının satın alınması da seçenekler arasında değerlendirilmektedir. İngiliz Genelkurmay Başkanı Mareşal William Edmund Ironside, bu görüşmeler esnasında, Türkiye'ye karşı taahhütlerin yerine getirilmemesinin antlaşmayı tehlikeye atacağını belirtmekte, General Wavell ve Weygand'ın da aynı kanaati paylaştığını vurgulayarak söz konusu olan 150 tanksavar silahının Türkiye'ye

³⁴⁹² Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III**, s.101.

³⁴⁹³ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.615-617.

³⁴⁹⁴ "Millî Şef Dün General Weygand'ı Kabul Etti", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1939.

³⁴⁹⁵ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III**, s.109.

verilmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu görüşmeler sonucunda tanksavar konusu Türkiye'nin arzu ettiği şekilde çözümlenemeyecektir. Türkiye 800 adet tanksavar topu talep etmesine karşılık, İngiltere tarafından kendi ihtiyaçları için Fransa'ya sipariş edilmiş olan 500 adet 25mm tanksavar toplarından teslim alınan 280 adedinden 100 adet tanksavar topunun Türkiye'ye gönderilmesi, Fransa'nın da kendi stoklarından 100 adet tanksavar topu vermesi yönünde bir karar alınacaktır.³⁴⁹⁶ Bu görüşmeler esnasında ele alınan konular arasında; Özel Anlaşma'nın 6.maddesinin kaldırılması, Türk tarım ürünlerinin İngiltere tarafından satın alınması ve Türkiye'nin krom³⁴⁹⁷ ihracatı meselesi de bulunmaktadır. Bu görüşmelerde Türkiye krom üretiminin tamamının 2 yıllık bir süre ve 1 yıl opsiyonlu olarak İngiltere ve Fransa'ya ihraç edilmesi üzerinde mutabakata varılmıştır.³⁴⁹⁸

Menemencioğlu, Londra'dan sonra gittiği Paris'te görüştüğü Fransız yetkililerden de Türkiye'ye 18 ay gibi bir süreden önce tanksavar silahlarının sevk edilemeyeceğini öğrenince *“müttefiklerin zaferi konusunda şüpheye”* düşecektir. Ankara Büyükelçisi Hugessen tarafından gönderilen raporda, 9 Aralık 1939 tarihinde gerçekleştirilen Hugessen-Saraçoğlu görüşmesinde, Saraçoğlu tarafından İngiliz Hükûmeti'nin gayretlerine rağmen Türkiye'nin ihtiyaçlarının karşılanamaması ve Türkiye'nin hava savunma ve tanksavar yönünden zayıf kalması karşısında tehlikeli bir duruma geldiğinin belirtildiği, Türkiye'nin tatmin edilmemesi halinde durumun tehlikeli bir hal alacağı ifade edilmektedir. Bu raporun ele alındığı İngiliz Kabinesinde Dışişleri Bakanı Halifax, Türkiye'nin iyi niyetinin kaybedilmemesi için gereken her şeyin yapılması görüşünde olduğunu açıklamaktadır. İngiliz Kabinesi'nde Türkiye'ye gereken miktarda tanksavar silahı gönderilmesi gerektiği konusunda hâkim bir görüş bulunmaktadır.³⁴⁹⁹

³⁴⁹⁶ **War Cabinet Minutes**, 112(39)13, 12 Aralık 1939, s.399-400.

³⁴⁹⁷ **Krom (Chromium-Cr)**: Çok sert bir maden olan krom erime ısısının 1857 °C olması nedeniyle metallere sertlik sağlaması dolayısıyla silah sanayiinin vazgeçilmez bir hammaddesidir. Ekmek imalatı için maya neyse modern sanayinin vazgeçilmezi çelik için de krom o anlama gelen bir maddedir. Dünya ham kromit (Fe CrO₂) rezervinin büyük bir kısmı Türkiye'de bulunmaktadır. Almanya'ya ve İtalya'ya ham kromit ihracatı meselesi İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin Müttefiklerle ilişkilerinde en çok başını ağrıtan meselelerden birisi olacaktır. Krom meselesi için bkz. Abidin Temizer, M.Selçuk Özkan, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları”, **Studies of The Ottoman Domain**, C.3, Sayı: 4, Şubat 2013. Türkiye ile İtalya arasında yapılan ticari anlaşmaların konularından birisi de ham kromit ihracatı olacaktır. Türkiye'den İtalya'ya 7.000 ton ham kromit ihracı için anlaşma yapılacaktır. Bu konuda çıkarılan Bakanlar Kurulu kararname için bkz. **BCA**:30.18.1.2/91.65.41, 4 Temmuz 1940. **BCA**: 30.18.1.2/92.72.12, 16 Temmuz 1940.

³⁴⁹⁸ Menemencioğlu'nun İngiltere'deki temaslarıyla ilgili İngiliz Kabinesinde yapılan görüşmeler için bkz. **War Cabinet Minutes**, 99(39)10, 30 Kasım 1939, s.267-268. **War Cabinet Minutes**, 109(39)6, 9 Aralık 1939, s.367. **War Cabinet Minutes**, 112(39)12, 12 Aralık 1939, s.398-399. **War Cabinet Minutes**, 118(39)13, 18 Aralık 1939, s.460.

³⁴⁹⁹ **War Cabinet Minutes**, 111(39)11, 11 Aralık 1939, s.385-386.

Bu koşullarda Üçlü İttifak Antlaşması'nın amir hükümlerin tamamlanması mümkün görülmemektedir. Bunun üzerine taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde; Üçlü İttifak Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi için, Özel Anlaşma'nın 6.maddesinde belirtilen malî ve askerî yardımın Türkiye'ye teslimi şartının (*suspensive clause*), Özel Anlaşma'nın³⁵⁰⁰ 4.maddesinde belirtilen altının Türkiye'ye tesliminin tamamlanması koşuluyla³⁵⁰¹ kaldırılması konusunda 8 Ocak 1940 tarihinde Numan Menemencioğlu, Ronald Hugh Campbell³⁵⁰² ve Eduard Daladier³⁵⁰³ arasında ikili ve üçlü anlaşmalar imzalanmıştır³⁵⁰⁴.

Bundan kısa bir süre sonra 18 Mart 1940 tarihinde yapılan Savaş Kabinesi toplantısında Savaş Bakanı Oliver Stanley tarafından, Türkiye ile sürdürülmekte olan askerî görüşmeler hakkında bilgi verilmiştir. Stanley, görüşmeler esnasında Türkler tarafından “İtalya’nın düşmanca davranması durumunda İngiltere’nin nasıl tutum alacağı” sorusunun yöneltildiğini ancak İngiliz temsilcinin bu konuda talimatlı olmadığından cevap veremediğini, bu durumun görüşmelerin devamına engel olabileceğini, İngiltere’nin planlama durumlarında İtalya’nın tarafsız olduğunu belirterek talimat verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Başbakan Chamberlain tarafından, Brenner buluşmasından itibaren Mussolini’nin artık Almanya’nın yanında yer aldığını, bundan sonra İngiltere’nin İtalya’ya ilişkin planlama durumlarının yoğun bir taarruz esasında değişeceğini, Türkiye’nin kilit bir rolünün olduğunu, yeni bir yükümlülük altına girmeden Türklerin ne istediğini anlamak gerektiğini ifade etmiştir. Savaş Kabinesinde Türkiye ile yapılan görüşmelere ilişkin olarak alınan kararlar şöyledir: İtalya’nın düşman olarak kabul edileceği ihtimalat planları yapılırca gerekli talimat verilecek, Türk temsilcilerle görüşmelerde genel bir politika olarak, İtalya’nın düşman olması halinde ona karşı yoğunlaşılacağı ve Doğu Akdeniz’den uzak tutulacağı ifade edilecektir.³⁵⁰⁵

³⁵⁰⁰ **Özel Anlaşma:** 1939 Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması’nın ayrılmaz bir parçası olarak imzalanan anlaşmadır. Özel Anlaşma’nın 6.maddesi; Üçlü İttifak Antlaşması’nın yürürlüğe girmesini, Fransa ve İngiltere tarafından Türkiye’ye Özel Anlaşma’nın 2.maddesi gereği askerî silah ve gereçlerin teslimatı ile yine Özel Anlaşmanın 4. ve 5. maddelerinde açıklanan malî hususların yerine getirilmesi şartına bağlamaktadır. Bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.612-617.

³⁵⁰¹ 15 milyon sterlin tutarındaki 55 ton altın 28 Ocak 1940 tarihinde Türkiye Merkez Bankasına teslim edilmiştir. Bkz. “Ankara’ya 55 Ton Külçe Altın Geldi”, **Akşam**, 29 Ocak 1940. Bundan sonra Dışişleri Bakanı Saraçoğlu tarafından İngiltere ve Fransa Büyükelçilerine yollanan mektuplarla Üçlü İttifakın tüm hükümlerinin uygulamaya koyulduğu bildirilmiştir. Bkz. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.606.,

³⁵⁰² **Ronald Hugh Campbell (1883-1953):** Temmuz 1939-22 Haziran 1940 tarihleri arasında İngiltere’nin Paris büyükelçisidir.

³⁵⁰³ **Eduard Daladier (1884-1970):** 10 Nisan 1938-21 Mart 1940 tarihleri arasında Fransa Başbakanıdır.

³⁵⁰⁴ **War Cabinet Minutes**, 7(40)5, 9 Ocak 1940, s.40.

³⁵⁰⁵ **War Cabinet Papers**, 71(40)13, 18 Mart 1940, s.128-129. Bundan sonra 27 Mart 1940 toplantısında İngiliz Genelkurmayı tarafından hazırlanan ve İtalya’yı Müttefiklere savaşa girmekten caydırarak tedbirleri içeren rapor gündeme gelecektir. **War Cabinet Papers**, 76(40)2, 27 Mart 1940, s.167-168. Bundan sonra İtalya’nın Yugoslavya’ya saldırması ve bu durumda İngiltere’nin savaşa girmesi halinde Türkiye’nin tutumunun ne olacağı konusunda görüşmeler yapıldığı görülmektedir. **War Cabinet Papers**, 103(40)6, 25 Nisan 1940, s.420. **War Cabinet Papers**, 105(40)7, 27 Nisan 1940, s.438-439.

Sovyet-Fin savaşının sona ermesinden sonra dikkatler Balkanlara çevrildiği bir dönemde İngiliz Avam Kamarası'nda 18 Mart 1940 tarihinde yapılan oturumda Dışişleri Bakanı Müsteşarı Butler, yöneltilen bir soru üzerine yaptığı açıklamada; Türkiye'nin bir saldırıya uğraması halinde Üçlü İttifak kapsamında İngiltere ve Fransa'nın ellerinden gelen bütün yardım ve desteği sağlayacaklarını ifade etmektedir.³⁵⁰⁶ Dışişleri Bakanı Saraçoğlu tarafından İngiliz Daily Express ve Fransız Le Soir gazetelerine verilen mülakatta, Türkiye'nin Müttefikler ve Balkan devletlerine karşı taahhütlerini yerine getireceği ifade edilmekte şöyle vurgulanmaktadır: “*Balkanlarda nüfuz muntıkası tesis etmek istemek harp demektir.*”³⁵⁰⁷ Saracoğlunun bu mülakatı Manchester Guardian gazetesinde; Türkiye'nin İtalya, Almanya veya Sovyetler Birliği tarafından Balkanlara bir müdahalede bulunulması halinde aktif bir şekilde karşı koyacağı şeklinde haberleştirilmektedir.³⁵⁰⁸

Müttefikler arası ilişkiler demeçler verilerek yürütölmeye çalışılmakta, yaklaşan tehlikeyi bertaraf etmek için gerçekte ihtiyaç olan silah, cephane ve askerî malzemenin tesliminde istenilen tempo yakalanamamaktadır. Cevat Açıkalin hatıralarında; Mayıs 1940 itibarıyla Akdeniz'in açık bir halde bulunduğunu, Müttefikler arası ortak bir hareket planının olmadığını, Yakındoğu'da ortak bir İngiliz-Fransız ordusunun kurulamadığını, vaat edilen silah ve askerî malzemelerin gönderilmediğini, altyapıların hazırlanmadığını belirtmektedir. Balkan Paktı devletlerinin bir Balkan paktı şeklinde organize olamadıklarını, Balkan cephesini kurmak için gösterilen gayretlerin sonuç vermediğini, bu koşullarda İtalya'nın “*gayri muharip*” statüsünden çıkarak savaşa girmesinin şüphe götürmez bir hale geldiğini ifade eden Açıkalin; Türkiye'nin Akdeniz, Karadeniz ve Balkanlar gibi üç muhtemel cepheden gelebilecek saldırılara karşı ne zaman ve ne kadar geleceği belli olmayan Müttefik yardımına güvenerek tek başına mücadele etmek zorunda kalabileceğini belirtmekte, Müttefiklerin durumunu iyi görmemekte ve karamsar bir tablo çizmektedir.³⁵⁰⁹

İtalya'nın savaşa girme olasılığının giderek artmakta olduğı 1940 yılı başlarından itibaren Türkiye özellikle İngiltere ile ortak bir tutum almak üzere danışmalarda bulunmaktadır. 1940 yılı bahar aylarında Avrupa savaşının aldığı şekiller belirginleştikçe bu ihtimalin artmasıyla birlikte bu temaslar artmaktadır. Türkiye, diğer yandan, son zamanlarda İtalya'nın ya kendisine veya Balkanlara saldıracağından endişe içinde bulunduğundan daha Nisan 1940 ayından itibaren İzmir ve Adana bölgelerinde yığınak yapmış bulunmaktadır.

³⁵⁰⁶ “Türkiye'ye Bir Tecavüz Vuku Bulursa”, **Akşam**, 19 Mart 1940.

³⁵⁰⁷ “Hariciye Vekilinin Yeni Bir İhtarı”, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1940.

³⁵⁰⁸ “Allies and Turkey”, **The Manchester Guardian**, 28 Mart 1940, s.7.

³⁵⁰⁹ Açıkalin, **a.g.m.** s.1047.

Diğer yandan Trakya’da zaten yıllardan beri sürmekte olan tahkimat çalışmaları ise devam ettirilmektedir. Balkan Antantı’nın genişletilmesi çalışmalarının başarısız olması sonrasında Türkiye Mihver ile Müttefikler arasında bir dengede durmaya çalışmakta, Sovyetler Birliği ile temasını devam ettirmektedir. Türkiye, savaşın Balkanlara sirayet etmesi halinde savaş dışında kalmasının yolunun bu denge politikasına bağlı kalmakla mümkün olabileceğinin farkındadır.³⁵¹⁰ Bu dönemde Ciano ailesinin gazetesi olan *Il Telegrafo*’da yer alan bir yorumda; harbin uzun süreceği ve bir yıpratma savaşına dönüşeceği tahmininde bulunmakta, Sovyetler Birliği’ne karşı savaşa girmek niyetinde olmayan Türkiye’nin tutumunun harbin yayılmasına engel olduğunu kaydedilmektedir.³⁵¹¹

Zekeriya Sertel, İtalya’nın son zamanlarda iyice görünür hale gelen değişken bir politika izlemesinin eleştirildiğini, aslında İtalya’nın gerçekçi bir politika yürüttüğünü, o gün için kendi menfaatini nerede görürse o tarafa yöneldiğini belirtmektedir. Sertel, İtalya’nın Almanya’dan deniz yoluyla gelen kömür nakliyatının İngilizler tarafından engellenmesi üzerine, Almanya’dan demiryoluyla kömür almak için Almanya ile ilişkilerini yeniden ısıtmak zorunda kaldığını belirtmektedir. İtalya’nın bu yüzden Almanya’nın isteği doğrultusunda yeniden Sovyetler Birliği ile de yakınlaşmak zorunda kaldığını kaydeden Sertel, bu üç devlet arasında bir ittifak yapılacağından bahsedildiğini ve İtalya’nın nasıl bir politika izleyeceğinin tam olarak kestirilemeyeceğini ifade etmektedir.³⁵¹² İtalya böyle çelişkilerle meşgul olmakla birlikte savaşa girip girmeyeceği konusunda Türkiye’nin Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur³⁵¹³ şöyle kaydetmektedir: “*İtalya savaşa girecektir ama, 12’ye 2 kala.*”³⁵¹⁴

Hüseyin Cahit Yalçın, *Yeni Sabah* gazetesindeki makalesinde; bugün dünyada bir “*İtalyan meselesi*” olduğunu, bu meselenin artık şu veya bu şekilde halledilmek için olgun bir hale geldiğini, Habeşistan savaşında platonik bir Avrupa mukavemetine rağmen gayet kolay bir zafer kazanan İtalya’nın gürültülü bir siyaset takip ederek komşularının rahatını kaçırmakta olduğunu belirtmektedir. İtalya’nın ne tarafa saldırırsa saldırı sonuça Müttefikler ve Balkan devletleriyle savaşa girmeye mecbur kalacağını ifade eden Yalçın, İtalya’nın savaş istiyorsa bununla ilgili sonuçları da göze almış olması gerektiğini ancak barış istiyorsa takip etmekte olduğu tehdit ve istikrarsızlık politikasını değiştirmesinin zorunlu

³⁵¹⁰ Gürbüz Arslan, *Şükrü Saraçoğlu’nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, (1886-1953)*, ATAM yay., Ankara, 2017, s.134.

³⁵¹¹ “Türkiye-İtalya”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1940.

³⁵¹² Zekeriya Sertel, “İtalya’nın Oynamak İstedığı Rol”, *Tan*, 23 Mart 1940.

³⁵¹³ **Hüseyin Ragıp Baydur (1890-1955):** 1934-1943 yılları arasında Türkiye’nin Roma büyükelçisidir.

³⁵¹⁴ Barutçu, *a.g.e*, s.52.

olduğunu, aksi takdirde bu yolun amacı barış olan bir milleti bambaşka yerlere götüreceğini ifade etmektedir.³⁵¹⁵

Von Papen Dışişleri bakanlığına gönderdiği raporunda; Türkiye'nin en büyük isteğinin İtalya'nın savaş dışında kalması olduğunu, ancak İtalya savaşa girerse Türkiye'nin taahhütlerini yerine getireceğini ancak İtalya Balkanlara veya Türkiye'ye saldırmadıkça Türkiye'nin Müttefiklere bazı kolaylıklar sağlamak dışında taarruzî bir eylemde bulunmayacağı kanaatinde olduğunu belirtmektedir. Türkiye'yi savaş dışında tutmak şeklindeki Alman-Sovyet politikasına da değinen Von Papen, Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Alexei Terentiev'in; İtalya'nın Türkiye'ye saldırması halinde, savaş Balkanlara veya Karadeniz'e sirayet etmedikçe Sovyetler Birliği'nin bu durumu İtalya ile Türkiye arasında bir sorun olarak kabul edeceğini ve herhangi bir müdahalede bulunmayacağını ifade ettiğini raporlamaktadır.³⁵¹⁶

5.2.3. Almanya'nın Batı Taarruzu ve Türkiye-İtalya İlişkilerine Yansımaları

Danimarka ve Norveç'te istediği sonuçları elde eden Almanya'nın, 10 Mayıs 1940 tarihinde Belçika, Lüksemburg ve Hollanda üzerinden başlattığı taarruzun giderek gelişmesi, Belçika ve Hollanda'nın kısa sürede teslim olması, savaşın Fransa topraklarına sirayet etmesi ile savaşın kaderi büyük ölçüde belirlenmiş oluyordu. Liddell Hart bu durumu şöyle tanımlamaktadır: *"Müttefik liderler işleri çok geç ya da yanlış yaptılar ve sonunda felaketin önüne geçmek için etkili hiçbir şey yapmadılar."*³⁵¹⁷

Bundan sonra meydana gelen gelişmeler, İtalya'nın savaşa dahil olmak için uygun zaman ve ortam gözetmekte olduğunun iyice ortaya çıkması neticesinde İngiltere ve Fransa tarafından Türkiye nezdinde çeşitli girişimler başlatmalarına ve birtakım tedbirlere yönelmelerine neden olmaktadır. İngiliz Savaş Kabinesi'nin 1 Mayıs 1940 tarihli toplantısında; İtalya'nın düşman olarak kabul edilmesi faraziyesine göre hazırlanacak ihtimalat planları çerçevesinde gelecek birkaç ay içinde Türkiye'ye etkin ve başarılı bir yardımın yapılması için gerekenlerin yapılması kararı alınmış bulunmaktadır.³⁵¹⁸ Bu arada 17 Mayıs toplantısında, Lord Halifax tarafından Mussolini'nin çok yakında İtalya'yı savaşa sokacak noktaya geleceği belirtilmektedir.³⁵¹⁹ İngiliz Savaş Kabinesi'nin 1 Mayıs toplantısında ise gerektiğinde Süveyş Kanalı'nı kapatacak tedbirlerin alınması kararı

³⁵¹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, "İtalyan Meselesi", **Yeni Sabah**, 3 Mayıs 1940.

³⁵¹⁶ **DGFP, D/IX**, Belge.200, 6 Mayıs 1940, s.288.

³⁵¹⁷ Hart, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, s.104.

³⁵¹⁸ **War Cabinet Minutes**, 109(40)10, 1 Mayıs 1940, s.8.

³⁵¹⁹ **War Cabinet Minutes**, 126(40)7, 17 Mayıs 1940, s.161.

alınmıştır.³⁵²⁰ Ankara'daki İngiliz askerî ataşesi, gönderdiği raporunda İtalyanların gizli bir seferberlik içinde bulunduğunu ve bu seferberliğin 2 gün içinde tamamlanacağını bildirmektedir.³⁵²¹

14 Mayıs 1940 tarihinde yapılan Savaş Kabinesi toplantısında Halifax, İtalya'nın Yugoslavya'ya Dalmaçya sahillerinden saldırıyı planladığını ifade ederek, bunun sonucunda İngiltere'nin İtalya'ya savaş ilan etmesinden Mussolini'nin avantaj sağlayacağını belirtmektedir.³⁵²² 16 Mayıs 1940 tarihinde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret eden İngiliz, Fransız ve Yugoslav büyükelçiler, ayrı ayrı birer şifahi tebliğ vermişlerdir. Bunlardan, İngiliz ve Fransız tebliğlerinde Avrupa savaşının gösterdiği gelişmelerin İtalya'nın çok yakında savaşa dahil olacağını göstermekte olduğuna dikkat çekilmektedir. Böyle bir durumda Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2.maddesinde belirtilen ihtimalin ortaya çıkması durumunda Genelkurmay başkanlıkları arasında ivedi olarak görüşmelerin başlatılması talep edilmektedir. Yugoslav tebliğinde ise Yugoslavya'nın İtalyan ve Alman saldırısına uğraması halinde Balkan memleketlerinin güvenliğinin ne şekilde temin edileceği sorulmaktadır. Türk Hükûmeti tarafından İngiliz ve Fransız tebliğlerine 17 Mayıs 1940 tarihinde verilen cevap ile Genelkurmaylar arasındaki müzakerelere katılmak üzere Mareşal Fevzi Çakmak'ın 18 Mayıs 1940 tarihinde Beyrut'a hareket edeceği bildirilmektedir.³⁵²³

Mareşal Fevzi Çakmak, 20-21 Mayıs 1940 tarihlerinde General Maxime Weygand ve Wavel ile görüşmeler yapmak üzere Beyrut'ta gelmiştir. Bu tarihte Batı cephesinde zor günler geçiren Fransa'da Weygand Müttefik Orduları Başkomutanı olarak atanmış ve Fransa'ya gitmiş olduğundan bu toplantı Mareşal Çakmak ile General Wavel, Amiral Cunningham ve Fransız General Carpentier arasında yapılmıştır. Üçlü İttifak Askerî Sözleşmesi'ne göre, İtalya'nın savaşa dahil olması durumunda Rodos ve 12 Ada Müttefikler tarafından ele geçirilecek, bu harekât İngiliz ve Fransız hava ve deniz desteği ile Türk kara gücü tarafından gerçekleştirilecektir. Bu toplantıda Üçlü İttifak Askerî Sözleşmesi kapsamında yapılması gereken askerî hareketlerin özellikle İngiltere ve Fransa tarafından sağlanması gereken deniz ve hava gücünün yetersizliği nedeniyle yapılamayacağı anlaşılmıştır. Türkiye bu harekâtı kendi gücü ile yapmaya kalkarsa İtalya ve Almanya'nın hatta Sovyetler Birliği'nin hedefi haline gelebilecektir. Görüldüğü gibi bu koşullarda tüm ağırlık Türkiye'nin üzerine kalacak

³⁵²⁰ War Cabinet Minutes, 132(40)7, 21 Mayıs 1940, s.205.

³⁵²¹ War Cabinet Minutes, 127(40)9, 18 Mayıs 1940, s.168.

³⁵²² War Cabinet Minutes, 122(40)3, 14 Mayıs 1940, s.127.

³⁵²³ İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.4-6.

gibi görünmektedir. Mareşal Fevzi Çakmak bu görüşmeden müspet bir sonuç alamadan Ankara'ya dönmek durumunda kalmıştır.³⁵²⁴

Olumsuz gelişmelere rağmen, Müttefiklerarası Genelkurmay toplantıları devam etmektedir. 27-28 Mayıs 1940 tarihlerinde Hayfa'da yapılan toplantıya Org. Asım Gündüz başkanlığında iştirak eden Türk Heyeti'nde Dışişleri temsilcisi olarak görev yapan Cevat Açıkalın anılarında; 28 Mayıs 1940 tarihinde öğleden sonra yapılan özel toplantıda İngiliz General Smith tarafından, *"Avrupa'daki savaşın bir felakete dönüştüğü"*, bu koşullarda Türkiye'nin Müttefiklerden bir yardım almasının söz konusu olmadığı ve başının çaresine bakmak durumunda olduğunu açıkladığını kaydetmektedir. Açıkalın, Org. Asım Gündüz ile hazırladıkları raporu Ankara'ya dönüşte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunduklarını, bu raporda Fransa'nın mağlup olduğunu, İngiltere'nin kendi adasına çekilerek savaşa devam edeceğini, İtalya'nın savaşa gireceğini, Türkiye'nin Balkanlar, Karadeniz ve Akdeniz ile çevrili olarak uzun ve zorlu bir savaş içinde tek başına mücadele etmek zorunda kalacağını ifade ettiklerini belirtmektedir.³⁵²⁵

Bu arada Berlin ve Roma'da, İtalya'nın savaşa girmesi durumunda Ankara'nın da savaşa katılmasına neden olacak bir ortamın engellenmesi için tedbirler alınmaya çalışılmakta, Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye baskı yapılarak Türkiye'nin savaşa katılmasının engellenmesi üzerinde çalışılmaktadır.³⁵²⁶ Von Papen, Türkiye'nin savaşa girmesinin engellenmesi ve endişelerinin tatmin edilmesi maksadıyla Mussolini tarafından bir açıklama yapılarak Türkiye'ye teminat verilmesi formülü üzerinde ısrar etmektedir. Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından 14 Mayıs 1940 tarihinde Roma'daki Büyükelçi Mackensen'e bir talimat gönderilerek bu konunun incelenmesinin istenmiş olduğu görülmektedir.³⁵²⁷ Mackensen bu konuda yaptığı araştırmalar neticesinde gönderdiği raporunda; İtalya'nın Türkiye'ye saldırmak niyetinde olmadığını öğrendiğini, Rodos, 12 Ada ve Meis'in Türkiye ile İtalya arasında bir çatışma alanı haline gelebileceğini, Roma'ya göre Alman askerî başarısının Türkiye'nin tarafsız kalması için yeterli olacağını, Mussolini'nin kendi hareket serbestisini sınırlamamak için Türkiye'ye resmî bir saldırmazlık teminatı vermek istemediğini bildirmektedir.³⁵²⁸

³⁵²⁴ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III*, s. 124-125. Açıkalın, *a.g.m*, s.1048.

³⁵²⁵ Açıkalın, *a.g.m*, s.1050-1051.

³⁵²⁶ Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi, C.I*, s.497-498.

³⁵²⁷ **DGFP, D/IX**, Belge.244, 14 Mayıs 1940, s.341.

³⁵²⁸ **DGFP, D/IX**, Belge.245, 14 Mayıs 1940, s.341. Ribbentrop, 31 Mayıs 1940 tarihinde verdiği cevapta; Türkiye üzerinde bir Alman-İtalyan baskısının bu safhada gerekli olmadığını bildirmektedir. **DGFP, D/IX**, Belge.324, 17 Mayıs 1940, s.443-444.

5.2.4. İtalya'nın Savaşa Girme İhtimali Karşısında Türkiye'nin Tutumu

31 Mayıs 1940 tarihinde Yugoslav Büyükelçi tarafından Ankara'da verilen bilgiye göre, İtalyan Hükûmeti tarafından Belgrad'a verilen bir notada şu hususlar bildirilmektedir:

*“İtalya, Fransa ve İngiltere ile savaşa girdiği takdirde; Balkanlarda barışın devamından yanadır. İtalya, Yugoslavya aleyhine hiçbir tertip peşinde olmadığı gibi Yugoslavya'nın da kendisine karşı tehditkâr bir tavır almamasını istemektedir. Aksi durumda İtalya Almanya, Bulgaristan ve Macaristan ile birlikte Balkanlarda harekete geçecektir.”*³⁵²⁹

1 Haziran 1940 tarihinde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret eden İngiliz ve Fransız büyükelçiler, İtalya'nın çok yakın bir zamanda savaşa gireceğini ifade ederek, böyle bir durumda Türkiye'nin seferberlik ilan etmesini ve diğer Balkan devletlerine de benzer bir davranışta bulunmak üzere telkinde bulunmasını talep etmişlerdir. Türk Hükûmeti bu konuda girişimde bulunacak; Atina, Bükreş ve Belgrad büyükelçilerine talimat göndererek İtalya'nın savaşa girmesi durumunda Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın müştereken seferberlik ilan etmesi için şimdiden mutabık kalınması için bulundukları ülkeler nezdinde girişimde bulunulmasını isteyecektir.³⁵³⁰ Bu arada Türk Hükûmeti tarafından Sovyetler Birliği ile de danışmalar başlatılmaktadır.³⁵³¹

Başbakan Refik Saydam 2 Haziran 1940 tarihinde yaptığı radyo konuşmasında; *“Türkiye'nin dış politikasında maceradan eser bulunmadığını”*, bu siyasetin vatanın selameti için en emniyetli yol olduğunu, vatani savunmak için gerektiğinde silaha sarılmak gerekeceğinin bir an bile hatırdan çıkarmamak gerektiğini belirtmekte, Türkiye'nin *“savaş dışı olduğunu ve öyle kalmak istediğini”* vurgulamaktadır.³⁵³²

Falih Rıfki Atay, Başbakan Refik Saydam'ın konuşmasını değerlendirdiği makalesinde; olayların gelişmesini sakın bir şekilde gerek insanlığın ve gerekse Türk milletinin iyi talihine inanarak beklemek gerektiğini, bu olayların ilerisinde bağımsız devletler için bir hayır ve mutluluk dünyası gördüğünü, *“şerefli bir vazife yapmakta olanların gönül huzuru ve şevkinin, hiçbir Türk vatandaşını bir an bile terk etmeyeceğini”* ifade etmektedir.³⁵³³ Zekeriya Sertel, Balkanlar ve Akdeniz'de barışı bozabilecek ve savaşı Türkiye'nin güvenlik sahasına intikal ettirebilecek devletlerin başında İtalya'nın geldiğini, bu bakımdan İtalya'nın her sözü, her hareketi, aldığı her tedbirin büyük bir öneme sahip ve Türkiye'yi yakından ilgilendirmekte olduğunu belirtmektedir. Son zamanlarda meydana gelen

³⁵²⁹ İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.6.

³⁵³⁰ Bu talebe Yunanistan ve Yugoslavya tarafından olumlu yanıt verilmiştir. **War Cabinet Minutes**, 157(40)7, 7 Haziran 1940, s.391.

³⁵³¹ İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.7-8.

³⁵³² “Başvekilimiz Diyor Ki”, **Ulus**, 3 Haziran 1940.

³⁵³³ Falih Rıfki Atay, “Başvekilimizin Yerinde Bir Daveti”, **Ulus**, 4 Haziran 1940.

gelişmelerin İtalya'nın savaşa girme kararını almak üzere olduğunu işaret eden Sertel, İtalya'nın savaşa girse bile şimdilik ancak Batı Akdeniz'de faaliyete geçebileceğini, Türkiye'nin güvenlik sahasının ise Balkanlar ve Doğu Akdeniz olduğunu kaydetmektedir. Avrupa'nın bu kısmında güvenliğini tehlikeye atan bir durum ortaya çıkmadıkça Türkiye'nin savaşa girmesine gerek ve sebep düşünülmemeyeceğini belirten Sertel, Başbakan Refik Saydam'ın konuşmasında belirttiği gibi alınan tedbirlerin kime karşı ve ne zaman kullanılacağı bilinemediğinden Türkiye'nin daima uyanık olmak zorunda olduğuna dikkat çekmektedir.³⁵³⁴

İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Ottavio De Peppo, 1 Haziran 1940 akşamında Başbakan Refik Saydam tarafından verilen, Alman ve Sovyet büyükelçilerinin de katıldığı yemek esnasındaki tespitlerini 2 Haziran 1940 tarihinde rapor etmektedir. Bu rapora göre; Türkiye, İtalya'nın savaşa girmesi durumunda çatışma kendi güvenlik sınırlarına gelinceye kadar herhangi bir müdahalede bulunmayacaktır. Sovyet büyükelçi tarafından, savaşın Akdeniz'e sirayet etmesi halinde bile Türkiye'nin çatışma dışında kalmak isteyeceği belirtilmektedir. Von Papen, Türk tarafını diplomatik ilişkileri kesmekle savaş ilan etmenin aynı şey olduğu konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. De Peppo, Başbakan Refik Saydam ile görüşmesinde Saydam'ın herhangi bir ipucu vermediğini de eklemektedir.³⁵³⁵

De Peppo, Alman Büyükelçi Von Papen'den aldığı bilgileri 2 Haziran 1940 tarihli raporu ile Roma'ya bildirmektedir. Buna göre; İtalya savaşa girdiğinde Türkiye genel seferberlik ilan edecek, bundan sonra İtalya ve Almanya ile diplomatik ilişkilerini kopartacaktır. Almanya bunun olmasını istememekte ve İtalya'nın Türkiye'ye teminat vermesini istemektedir. Alman tarafı Türklere; İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yardım edemeyeceğini, Türkiye'nin yükümlülüklerinin tek taraflı hale geleceğini dayatmaktadırlar.³⁵³⁶

Von Papen, 3 Haziran 1940 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü ile yaptığı görüşme hakkında gönderdiği raporunda; İnönü tarafından “*İtalya'nın savaşa dahil olması ihtimalinden rahatsızlık*” duymakta olduğunu belirttiğini kaydetmektedir. Von Papen tarafından; “*İtalya'nın Akdeniz'de kendi meşru hedefleri için savaşması durumunda savaşın Yakındoğu'ya sıçramasından endişe duymaya gerek olmadığı*” ifade edilmesi ilginç bir değerlendirme olarak dikkat çekmektedir. Von Papen raporunda; İtalya'nın savaşa girmesi

³⁵³⁴ Zekeriya Sertel, “İtalya Harbe Girerse Ne Olur?”, **Tan**, 4 Haziran 1940.

³⁵³⁵ **DDI, 9/IV**, Belge.701, 2 Haziran 1940, s.539-540.

³⁵³⁶ **DDI, 9/IV**, Belge.704, 2 Haziran 1940, s.540-541.

halinde Türkiye'nin hassasiyetinin daha da artacağını ancak Türkiye'nin “*gayri muharip*” durumunu devam ettireceği kanaatinde olduğunu belirtmektedir.³⁵³⁷

De Peppo, 4 Haziran 1940 tarihinde gönderdiği raporunda; Von Papen ile yaptığı görüşmede, Von Papen tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yaptığı görüşme hakkında kendisine bilgi verildiğini, Von Papen'in İnönü'yü oldukça endişeli gördüğünü, İtalya'nın ne yapmak istediğini öğrenmek istediğini ve Türkiye'nin izleyeceği hareket tarzının İtalya'nın ne yapacağına bağlı olduğunu ifade ettiğini aktarmaktadır.³⁵³⁸

De Peppo, 4 Haziran 1940 tarihinde Fransız kaynaklarından elde ettiği bir bilgiyi Kont Ciano'ya rapor etmektedir. Buna göre; İtalya savaşa girdiğinde Türkiye'nin genel seferberlik ilan edeceğini, Türkiye'yi savaşa sokmak maksadıyla savaşın Doğu Akdeniz'e sirayet etmesi için, Müttefiklerin Rodos ve 12 Ada'ya saldırıda bulunacaklarını bildirmektedir.³⁵³⁹ De Peppo, aynı gün, gönderdiği raporunda; diplomatik çevrelerde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde gözle görünür bir iyileşme olduğunun gözlemlendiğini, Boğazlar bölgesine İtalya tarafından bir saldırıda bulunulması halinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye silah yardımıyla bulunacağını konuşulmakta olduğunu, Sovyetler Birliği'nin son zamanlarda Balkanlara göstermekte olduğu ilginin muhtemel İtalyan saldırısına karşı bir güvence olarak görülmekte olduğunu, özellikle Yugoslavya ve Yunanistan'ın İtalya'dan endişe etmekte olduklarını gizleyemediklerini kaydetmektedir.³⁵⁴⁰

Von Papen 4 Haziran 1940 tarihinde gönderdiği raporunda; Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşme hakkında bilgi vermekte, Menemencioğlu'na Türkiye'nin İtalya ile ticari ilişkilerini kesmesinin savaş ilanı anlamına geleceğini bildirdiğini belirtmektedir. Von Papen'e göre İtalya savaşa girdiğinde Türkiye “*gayri muharip*” kalmaya devam edecek ancak İtalya niyetleri konusunda önceden bilgi vermezse genel seferberlik ilan edecektir.³⁵⁴¹ Bu arada, Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz, Alman Askerî Ataşesi General Rohde'ye yaptığı açıklamada; “*İtalya'nın Balkanlardan uzak kalması halinde Türkiye'nin savaş dışı kalmak istediğini*” belirtmektedir.³⁵⁴²

Müttefik ordularının arka arkaya yenilgileri, Hollanda ve Belçika'nın ciddi bir askerî varlık göstermeden arka arkaya teslim olması, Dunkerque'den 350.000'e yakın Müttefik askerinin İngiltere'ye tahliye edilmesinden sonra Almanya'nın Fransa'ya karşı 5 Haziran

³⁵³⁷ DGFP, D/IX, Belge.375, 3 Haziran 1940, s.506-507.

³⁵³⁸ DDI, 9/IV, Belge.734, 4 Haziran 1940, s.560.

³⁵³⁹ DDI, 9/IV, Belge.735, 4 Haziran 1940, s.560.

³⁵⁴⁰ DDI, 9/IV, Belge.737, 4 Haziran 1940, s.561.

³⁵⁴¹ DGFP, D/IX, Belge.383, 4 Haziran 1940, s.513-514.

³⁵⁴² Koçak, *Türkiye'de Millî Şef...*, s.497.

1940 tarihinde başlattığı kesin sonuç almaya yönelik büyük taarruz hareketi Türkiye’de merak ve endişeyle izlenmektedir. Tam da bu dönemde savaşı kaybetmekte olan Fransa’nın yeni Şark Orduları Komutanı General Mittelhauser’in Ankara’ya gelerek, Cumhurbaşkanı İnönü, Genelkurmay Başkanı Çakmak ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile görüşmesi dikkat çekmektedir.³⁵⁴³ Bu arada 5 Haziran 1940 tarihinde yapılan Savaş Kabinesi toplantısında Halifax, İngiltere’nin İtalya’ya karşı savaşa girmesi durumunda Türkiye’nin de yanında olacağından emin olmak istediğini, savaşı İngiltere’nin başlatması durumunda Türkiye’nin bu savaşa dahil olmayabileceğini belirtmektedir.³⁵⁴⁴

Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, hatıralarında bu günlerin TBMM’nde nasıl yakından izlenmekte olduğunu detaylarıyla şöyle anlatmaktadır: Elâzığ Milletvekili Fazıl Ahmet ve Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur ve Recep Peker’in da aralarında bulunduğu bazı milletvekilleri, Türkiye’nin söz verdiğini söyleyerek derhal Müttefikler safında savaşa dahil olmasını ve kamuoyunun maddi ve manevi bakımdan savaş için hazırlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Bazı çevreler ise Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi yine “*zayıf tarafta*” yer aldığı eleştirisinde bulunmaktadırlar. İstanbul milletvekili Kâzım Karabekir, İtalya ancak Müttefikler yenilmeye başlayınca savaşa gireceğinden, Türkiye’nin yenilmekte olan tarafın safında ve İtalya’ya karşı Müttefiklere destek için “*gücü yettiğince yardım etmesinin*” sınırının ne olduğunu sormaktadır. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ise Türkiye’nin savaşa girmek üzere olduğuna ait söylentileri yalanlamakta, kamuoyunun telaşa verilmesinin yanlış olduğunu belirtmektedir. Barutçu TBMM’nde farklı düşünceler ortaya atılsa da çoğunluğun “*duyguyla değil bilinçle*” hareket edilmesinden yana olduğunu ifade etmektedir. Başbakan Refik Saydam tarafından yapılan konuşmada; “*ülkeyi savaşa hazırlamak için şamata yapmaya gerek olmadığını*”, Türkiye’nin siyasetinin açık ve seçik olduğunu, Müttefiklerle yapılan anlaşmanın TBMM tarafından kararlaştırıldığını ve bunun devam ettiğini, dünyanın bu kötü durumundan en az zararla kurtulmanın asıl düşünce olduğunu, Türkiye’nin bir savaşa girmek üzere olduğu anlamının çıkarılmasına gerek bulunmadığını ancak gelebilecek bir saldırıya karşı “*uyanık ve hazırlıklı*” olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁴⁵

Bu dönemde Türk basınında İtalya’nın hareketleri ve savaşa dahil olması ihtimali yakından takip edilmekte, İtalyan kabinesinde savaşa girmek konusunun görüşülmekte olduğu ve kararın her an çıkabileceği, Roma uluslararası sergisi inşaatlarının ertelenmiş olmasının

³⁵⁴³ “Yeni Fransız Yakın Şark Kumandanı Ankara’da”, **Yeni Sabah**, 6 Haziran 1940.

³⁵⁴⁴ **War Cabinet Minutes**, 155(40)1, 5 Haziran 1940, s.377.

³⁵⁴⁵ Barutçu, **a.g.e**, s.79-81.

nedeninin savaşa hazırlanmak olduğu, İtalya'nın savaşa girmesinin dengeleri değiştirebileceği, savaşın yayılmasına neden olacağı, Müttefiklerin buna göre kuvvet planlamaları yapmak zorunda kalacakları haberleri yapılmaktadır.³⁵⁴⁶ Bundan sonra uzun zamandır beklenmekte olan ve kamuoyunu oldukça meşgul eden Mussolini'nin savaşa girme kararını açıklamaması da gazetelerde haber olmaktadır.³⁵⁴⁷ Almanların başarıları kesinleştikçe ve Fransa'nın çöküşü ile İtalya'nın tarihi kararını vermek üzere olduğu haberleri ise kesinleşmeye başlamaktadır.³⁵⁴⁸

Hüseyin Cahit Yalçın, İtalya'nın savaşa giriş konusundaki kararsız görünümü ve “*gel-gitleri*” hakkında yorumlar içeren makalesinde; İtalya'nın savaşa girip girmeyeceği konusunun artık “*kabak tadı*” verdiğini, İtalya'nın Türkiye'ye saldırmak niyetinde olduğunu ve buna gerekçe yaratmak için Türkiye'nin Rodos ve 12 Ada üzerinden İtalya'ya saldıracağı söylentileri yaymaya çalıştığını belirtmektedir. Türkiye'nin Müttefiklerle imzalamış olduğu antlaşmaya sadık olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁴⁹

5.2.5. İtalya'nın Mussolini'nin Nutkuyla İkinci Dünya Savaşı'na Girmesi ve Türkiye

İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na dahil olmasının oldukça karmaşık ideolojik, politik ve ekonomik yönleri bulunmakta olmasına karşılık bu eyleminin somut olarak gerçekleştiği zaman analiz edildiğinde Mussolini'nin 10 Mayıs 1940 tarihinde başlayan ve başarılı bir şekilde gelişerek Fransa topraklarına sirayet eden Alman taarruzunun başlamasından itibaren İtalya'nın savaşa girişi için zamanı ve olayları kollamaya başladığı görülmektedir. Almanya'nın peş peşe askerî başarılarından fazlasıyla etkilenen ve “*savaş sonrası kurulacak barış masasında mümkün olduğunca güçlü bir şekilde söz sahibi olmak isteyen*” Mussolini, İtalyan savaş ekonomisi ve silahlı kuvvetlerinin yetersizlikleri nedeniyle kısa sürecek bir savaşı öngörmektedir. Bu süreçte Mussolini için 26 Mayıs 1940 tarihinde Belçika'nın İngiltere ve Fransa'nın onayını almadan teslim olması önemli bir köşe taşı meydana getirmektedir. Kont Ciano'nun hatıratından, Mussolini'nin birçok tereddütlü değerlendirmelerden sonra son olarak 30 Mayıs 1940 tarihinde savaşa girmeye karar verdiği görülmektedir.³⁵⁵⁰ Mussolini bu kararını Hitler'e 2 Haziran 1940 tarihinde gönderdiği bir

³⁵⁴⁶ “İtalya Kati Kararını Bugün Verecek”, **Tan**, 4 Haziran 1940. “İtalyan Kabinesi Bugün Toplanıyor”, **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1940.

³⁵⁴⁷ “Mussolini Dün De Kararını Veremedi”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1940.

³⁵⁴⁸ “İtalya Tarihi Kararını Nihayet Yarın Veriyor”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1940. “Ciano'nun Sözcüsü Haber Veriyor”, **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1940.

³⁵⁴⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, “İtalya'nın Harbe Girip Girmemeleri”, **Yeni Sabah**, 6 Haziran 1940.

³⁵⁵⁰ **Ciano's Diary, 1939-1943**, s.257.

mesaj ile bildirmiş ve İtalya'nın 11 Haziran 1940 tarihinden itibaren Almanya'nın yanında savaşa dahil olacağını belirtmiştir.³⁵⁵¹

Mussolini, 10 Haziran 1940 tarihinde akşam saatlerinde Roma'da Venedik Meydanı'nda (*Piazza Venezia*) toplanan ve ses yayın sistemleriyle tüm İtalya'da meydanlarda toplanan İtalyan halkına hitaben yaptığı konuşma ile “*İtalya'nın mevcudiyetini tehdit eden İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa girdiğini*” açıklamıştır. Mussolini ayrıca İtalya'nın kendisine deniz ve karada sınır komşusu olan diğer milletleri anlaşmazlığa sürüklemek niyetinde olmadığını belirtmekte; “*İsviçre, Yugoslavya, Türkiye, Mısır ve Yunanistan'ın bu kelimeleri kaydetmesini*” istemektedir.³⁵⁵² Mussolini'ye göre bu ülkelerin savaşa girmesi veya savaş dışında kalması kendi tercihlerine bağlı olacaktır.³⁵⁵³ Mussolini'nin bu konuşması ve savaşa girme kararı özellikle Faşist Parti mensupları ve siyah gömlekliiler tarafından meydanlarda ve sokaklarda çeşitli gösterilerle desteklenmekte ve kutlanmaktadır.³⁵⁵⁴ İtalyan basınında İtalyan donanmasının gücüyle ilgili haberler dikkat çekmektedir.³⁵⁵⁵ İtalya'da sessiz çoğunluk ise endişeyle sonraki gelişmeleri beklemektedir.

Mussolini'nin savaş ilanı sonrasında Türk basınındaki yansımalar çeşitlilik göstermekte, genel olarak memnuniyetsiz ve endişeli ancak temkinli ve soğukkanlı değerlendirmelerde bulunulmakta, hükûmetin politikası ve silahlı gücüne güvenen yorumlar ön plana çıkmaktadır. Tan gazetesinde yayımlanan ve İtalya'nın savaş ilanının hemen öncesine ait bir değerlendirme önemli bilgiler içermektedir. Buna göre; Kont Ciano'nun Almanya Polonya'ya karşı savaşa girdikten sonra yaptığı açıklamada Almanya'yı antlaşmalara uymamakla itham etmiş olduğu belirtilerek İtalyan basınında uzun bir süre Roma-Berlin Mithveri'nden söz edilmediği, bu dönemde İtalyan halkının savaş dışında kalmış olmaktan dolayı Faşist hükûmetin politikasından memnun olduğu, savaş konusunda tarafsız yayınlar yapan Vatikan'ın gazetesi L'Osservatore Romano'nun kolay bulunduğu ve okunduğu belirtilmektedir. Bu durumun 18 Mart 1940 Brenner mülakatından sonra tamamen değiştiği ve Müttefikler aleyhine yayınların giderek arttığı, ancak İtalyan halkının yine de Müttefikler lehine tutumunu devam ettirmekte oldukları hatta Almanya Belçika'ya saldırdığında, Belçika kralının kız kardeşiyle evli bulunan İtalya Veliahdı Umberto'nun sarayı önünde toplanarak Belçika lehine gösteriler yapıldığı ifade edilmektedir. Yazıda, Almanların Batı taarruzu

³⁵⁵¹ DGFP, D/IX, Belge.373, 2 Haziran 1940, s.505.

³⁵⁵² “İtalya Dün Harbe Girdi”, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1940. “İtalya Dün Akşam İngiltere ve Fransa'ya Harp İlan Etti”, *Akşam*, 11 Haziran 1940.

³⁵⁵³ Wiskemann, *The Rome-Berlin Axis*, s.224.

³⁵⁵⁴ “Nizza, Terra Italiana”, *Il Giornale d'Italia*, 11 Haziran 1940, s.2.

³⁵⁵⁵ “La Potenza Navale Italiana”, *Il Giornale d'Italia*, 11 Haziran 1940, s.3.

geliştikçe ve Belçika ve Hollanda'nın teslim olmasından sonra İtalya'da kamuoyunun da Müttefikler aleyhine şiddetli yayınlar yapıldığı, “*Korsika, Nice, Tunus!*” sloganlarının sıklıkla işitilmeye başlandığı kaydedilmektedir. Bu koşullarda Nazi propagandasının İtalyan halkı üzerinde yoğunlaştığı, Müttefiklerin güçsüz oldukları, Belçika ve Hollanda'ya yardım edemedikleri ve bu milletleri kendi hallerine bıraktıkları konusunun vurgulandığı ifade edilmektedir.³⁵⁵⁶ Tan gazetesinde yer alan başka bir değerlendirmede, İtalya ve Müttefiklerin Akdeniz'deki askerî güçleri kıyaslanmaktadır. Deniz ve hava kuvvetleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmede Müttefiklerin mevcut kapasiteleri ile Akdeniz'i kontrol altına alarak İtalya'nın hayati öneme haiz olan Akdeniz ulaşımını kesebilecekleri sonucuna varılmaktadır.³⁵⁵⁷

Falih Rıfki Atay, Türkiye'nin kimseye meydan okumadığını ancak hiç kimsenin de Türkiye'nin mevcudiyetini küçümseyemeyeceğini, bu savaşın uzun süreceğini ve daha birçok görüşmelerin yapılacağını, savaş geliştikçe Türkiye'nin önem ve kuvvetinin artacağını belirtmekte ve eklemektedir: “*Korkak, karamsar veya kötücüllerin hükümlerini gülümseyerek reddediniz.*”³⁵⁵⁸ Necmeddin Sadak, İtalya'nın her zamanki ve her işteki adeti üzere gürültülü gösteriler ve büyük sözler içinde Mussolini'nin bir nutku ile harbe girmiş bulunduğunu, olayların çok hızlı akmakta olduğunu, “*İtalyan milletin hiç arzu etmediği ve zorla girdiği bu şerefsiz mücadeleden kazançla mı yoksa hüsrarla mı çıkacağının çok yakında anlaşılacağını*” ifade etmektedir. Sadak, Mussolini'nin nutkunda; Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan gibi bazı memleketler hakkında hiçbir kötü niyeti olmadığını temin etmekte olduğunu, bu gibi sözlerin değerini son bir yıllık geçmişin çok güzel gösterdiğini, hiç bir devletin Danimarka veya Norveç'ten daha tarafsız olmadığını, Fransa'nın hiçbir komşusuna zarar vermediğini ancak bu gibi teminatlara inanıp da hazırlıksız duranların harap ve biçare hallerinin meydana geldiğini, Türkiye'nin bunlardan birisi olmadığını ve hiçbir zaman olmayacağını kaydetmektedir.³⁵⁵⁹ Murat Sertoğlu, İtalya'nın girdiği maceradan galip çıkmasına imkân olmadığını belirtmekte, İtalya'nın bu halinin “*eceli gelen piliç, tilkinin ayağına dolanır*” sözüne uygun olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁶⁰

Zekeriya Sertel, İtalya'nın bugüne kadar savaşa girmemekle aslında Almanya'ya azami derecede hizmet etmiş olduğunu belirtmekte, İtalya'nın karşısında Fransa'nın Alplerde 1,3 milyon mevcutlu bir ordu tutmak zorunda kaldığını, ayrıca 500.000 kişilik bir Müttefik

³⁵⁵⁶ “Harp Arefesinde İtalya'nın İçerden Görünen Manzarası”, **Tan**, 11 Haziran 1940, s.5.

³⁵⁵⁷ “İtalya'nın ‘Harp Hali’ Kararından Sonra”, **Tan**, 11 Haziran 1940, s.5.

³⁵⁵⁸ Falih Rıfki Atay, “Kıyaslet ve Kuvvetimize İtimad”, **Ulus**, 11 Haziran 1940.

³⁵⁵⁹ Necmeddin Sadak, “İtalya'nın Harbe Girişi”, **Akşam**, 13 Haziran 1940.

³⁵⁶⁰ Murat Sertoğlu, “İtalya ve Girdiği Harp”, **Yeni Sabah**, 13 Haziran 1940.

ordusunun Mısır ve Suriye’de bağlandığını, ayrıca Akdeniz’de ciddi bir deniz gücünün İtalyan donanmasının muhtemel bir hareketine karşılık bulundurulduğunu, bu durumda Almanya’nın karşısına çıkabilecek kuvvetlerin İtalya karşısında kaldığını belirtmektedir. Müttefiklerin en zayıf anında savaşa girmesiyle birlikte savaşın artık Akdeniz’e sirayet etmiş olduğunu, bundan sonra İtalya’nın savaşı Batı Akdeniz ve Fransa topraklarına inhisar ettireceğini, burada sonuç aldıktan sonra başka hedeflere yönelebileceğini, İtalya’nın savaşı Doğu Akdeniz’e yaymak istemeyeceğini düşündüğünü ancak çok hızlı gelişmeler karşısında bu tahminin tutmayabileceğini ifade etmektedir.³⁵⁶¹

11 Haziran 1940 tarihinde Londra’da gerçekleştirilen Lord Halifax-Tevfik Rüştü Aras³⁵⁶² görüşmesinde Aras; İtalya’nın savaş ilanı sonrasında Türkiye’nin ihtiyatla hareket etmesi gerektiğini, öncelikle Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve ayrıca Sovyetler Birliği ile istişarede bulunarak karar vereceğini ifade etmektedir. Halifax ise bunun uzun bir zaman alacağını, bu arada Türkiye’nin tutumu hakkında bazı çevrelerde tereddütlü görüşlerin ortaya çıkabileceğine değinmektedir.³⁵⁶³ Halifax bu görüşme sonucunu aynı gün Ankara’daki İngiliz Büyükelçi Knatchbull-Hugessen’a bildirmektedir.³⁵⁶⁴

İngiliz büyükelçi 11 Haziran 1940 tarihinde Türk Dışişleri Bakanlığı’na başvurarak; Türk yaklaşımının Yunanistan ve Yugoslavya tarafından kabul görmesi halinde Bulgaristan’ın da endişelerinin ortadan kalkacağını değerlendirilmekte olduğunu belirtmektedir. Büyükelçi, İtalya’nın savaşa girmesi durumunda Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya’nın müşterek olarak seferberlik yapacaklarının Bulgaristan’a da bildirilerek, Bulgaristan’ın gerçek menfaatinin Balkan dayanışmasında olduğunun bildirilmesini talep etmiştir. Ancak aynı gün İtalya savaşa girmiş olduğundan koşullar değişecektir.³⁵⁶⁵

Fransa’nın kesin olarak yenilmesine yakın bir zamanda İtalya’nın İngiltere ve Fransa’ya savaş ilan ederek, savaşa dahil olması savaşın Akdeniz’e sıçradığı anlamına gelmekte ve 1939 Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması hükümlerinin işlerlik kazanmasına neden olmaktadır. Üçlü İttifak Antlaşması’nın 2.1 maddesine göre; “*Bir Avrupa devleti tarafından girilen ve Akdeniz bölgesinde İngiltere ve Fransa’nın karışacakları bir*

³⁵⁶¹ Zekeriya Sertel, “İtalya’nın Harbe Girmesi ve Akdeniz’de Vaziyet”, **Tan**, 13 Haziran 1940.

³⁵⁶² Tevfik Rüştü Aras, dışişleri bakanlığı görevinden ayrıldıktan sonra, 1939-1942 yılları arasında Londra’da Türkiye büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

³⁵⁶³ Woodward, **a.g.e.**, s.245.

³⁵⁶⁴ **Further Correspondence Respecting Turkey, C.XXXIX**, Belge.32, 11 Haziran 1940, s.54.

³⁵⁶⁵ **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, s.1-8.

savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda, Türkiye edimsel olarak, Fransa ve İngiltere ile iş birliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir."³⁵⁶⁶

11 Haziran 1940 tarihinde İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Huggessen ve Fransa Büyükelçisi Rene Massigli Türk Dışişleri Bakanlığı'na gelerek Genel Sekreter Numan Menemencioğlu ile görüşmüşler ve İtalya'nın savaş ilanı ile 1939 Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2. maddesinin yürürlüğe koyulmasını talep etmişlerdir. Bu şekilde Müttefikler Türkiye'den; İtalya ile ilişkilerin derhal kesilmesini, genel seferberlik ilan edilmesini, İtalya'ya savaş ilan edilmesini, deniz ve hava üslerini müttefik kuvvetlere açmasını, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 21.maddesi gereğince Boğazlarda gereken tedbirlerin alınmasını³⁵⁶⁷, Türkiye'de bulunan İtalyan vatandaşlarının enterne edilmesini, İtalyan bandıralı veya İtalyan limanlarından gelen gemilere el koyulmasını talep etmektedirler.³⁵⁶⁸ İngiliz ve Fransız büyükelçilerin ifadelerinden kendilerine on gün önce verilmiş bir talimat üzerinden hareket etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Oysaki son on günde Batı cephesinde çok ciddi değişiklikler olmuş, cephe durumu tamamen Müttefiklerin aleyhine bir görünüm arz etmeye başlamış ve Fransa artık savaşı kaybetme noktasına gelmiştir. Oysa Türk devlet adamları gelişmeleri yakından takip etmekte ve güncel bilgilere sahip bulunmaktadır.³⁵⁶⁹

Almanya ve İtalya'nın Balkanlara doğru ilerlemesi durumunda, bu sıralarda Baltık ülkelerini işgal etmeyi planlayan ve Romanya'dan Besarabya'yı isteyen Sovyetler Birliği'nin nasıl bir tutum alacağı Türkiye açısından başka bir bilinmeyen olarak değerlendirilmektedir.³⁵⁷⁰ Bu dönemde Kafkasya'da, Türkiye sınırında yapmakta olduğu askerî sevkiyat ise Sovyetler Birliği'nin "*fırsatçı bir politika*" izlemesinden endişe eden Türkiye'de merak ile izlenmektedir. İtalya'nın savaşa gireceğinin kesinleşmesinden sonra Sovyetler Birliği ile 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması gereği Dışişleri Bakanlığının talimatıyla Molotov ile bu konuda danışmada bulunan Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay, Molotov'un "*soğuk ve ilgisiz tavrı*" karşısında şaşkınlık yaşayacaktır. Molotov Aktay'a; "*İtalya savaşa girdiği takdirde Türkiye'nin savaşa girmesinin zorunlu olup*

³⁵⁶⁶ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, s.609. Aynı antlaşmanın 2.2 maddesi ise Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması halinde aynı yardımın İngiltere ve Fransa tarafından yapılacağına amirdir.

³⁵⁶⁷ **Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 21.maddesi:** Türkiye "savaşan" durumda ise veya "kendisinin yakın bir savaş tehlikesi" halinde olduğunu değerlendiriyorsa; savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş konusunda yasaklama hakkına sahip bulunmaktadır. Bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, s.516.

³⁵⁶⁸ **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, s.8.

³⁵⁶⁹ Gönlübol, Sar, "1919-1938 Yılları Arasında...", s.146.

³⁵⁷⁰ Öymen, **a.g.e**, s.204-205.

olmadığını” sormakta, diğer yandan “İtalya’nın Yugoslavya ve Yunanistan’a saldırması durumunda Türkiye’nin nasıl tutum alacağını” öğrenmek istemektedir. Ayrıca Molotov, Türkiye’nin zaten kısmî seferber durumda bulunduğunu, Kars’ta ve Bulgar sınırında bazı askerî tedbirler gerçekleştirdiğini, Sovyetlerin de buna karşılık olarak Kafkasya’da tedbirler almakta olduğunu da belirtmektedir. Aktay, Molotov’a verdiği cevapta; İtalya’nın savaş ilan etmesi halinde Türkiye’nin otomatik olarak savaşa girmesinin zorunlu olmadığını, bu konuda Müttefiklerle istişarede bulunacağını ifade etmektedir. Aktay bu görüşmeye ilişkin raporunda Sovyetlerin kendiliklerinden derhal bir harekette bulunmayacaklarını ancak “fırsatçı bir politika” takip etmekte olduklarına şüphe bulunmadığını belirtmekte, durumun ciddi ve önemle değerlendirilmesi gerektiğini kaydetmektedir.³⁵⁷¹ Rıfkı Salim Burçak, bu görüşmede Molotov’ un Türkiye’nin savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği’nin alacağı tutum üzerinden tehdit etmekten de çekinmediğini belirtmektedir.³⁵⁷² Feridun Cemal Erkin, Türk Hükûmeti tarafından düşüncesi öğrenilmeye çalışılan Sovyet Hükûmeti’nin görüşmelerde oldukça sert bir tepki göstermesi sonucunda Türkiye’nin savaş dışında kalmak için Üçlü İttifak Antlaşması’nın 2 Numaralı Protokolü’nü kullanmaktan başka seçeneğinin kalmadığını ifade etmektedir.³⁵⁷³ Kâmuran Gürün, Molotov’un görüşmede aldığı tutum ve Aktay’ın telgrafında belirtilen hususların bile tek başına Sovyet tehlikesini düşünerek savaşa katılmamak için yeterli sebep oluşturduğunu kaydetmektedir.³⁵⁷⁴

Von Papen, Türk-Sovyet ilişkilerinin giderek soğumakta olduğuna dikkat çektiği hatıratında, Sovyet Büyükelçi Terentiev ile yaptığı görüşmede Sovyetlerin Montreux Boğazlar Sözleşmesi’ni barış yoluyla veya kuvvete başvurarak değiştirmek arzusunda olduğuna dair bilgi edindiğini ve bu bilgileri Menemencioğlu ve Saraçoğlu’na aktardığını kaydetmektedir.³⁵⁷⁵ Gerçekten de Sovyetler Birliği’nin Molotov’un şahsında ortaya çıkan bu yaklaşımları oldukça ilginçtir ve Türkiye’nin İtalya’nın savaş ilan etmesi karşısında alacağı tutumunu oldukça etkileyecektir.

İtalya’nın savaş ilanının ertesi günü sabahtan itibaren Türkiye’nin alacağı tavır konusu günün sorunu olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İtalya savaş ilan ettiğinde Trakya’da birlikleri denetlemektedir.³⁵⁷⁶ İtalya’nın savaşa girmesi ve yaşanan gelişmeler sonrasında

³⁵⁷¹ İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.88-90.

³⁵⁷² Burçak, a.g.e, s.126.

³⁵⁷³ Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri..., s.162.

³⁵⁷⁴ Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri, s.226. Benzer değerlendirmeler için bkz. Armaoğlu, a.g.e, s.497. Hüner Tuncer, İsmet İnönü’nün Dış Politikası, (1938-1950), İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Kaynak yay., İstanbul, 2012, s.73-74.

³⁵⁷⁵ Von Papen, a.g.e, s.460.

³⁵⁷⁶ “Millî Şef Trakya’da Ordu ve Halkla Temas Etmektedir”, Cumhuriyet, 8 Haziran 1940.

hızla Ankara'ya dönmüştür.³⁵⁷⁷ Dönemin Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu 11 Haziran sabahı TBMM'de toplanan milletvekillerinin gruplar halinde İtalya'nın savaşa girmesi sonucu ortaya çıkan durumu incelemekte olduklarını belirtmekte ve şöyle detaylar vermektedir: eski Adalet Bakanı Refik Şevket İnce, Türkiye'nin otomatik olarak İtalya ile savaş halinde olduğu yorumunu yaparken, Emin Sazak bu düşünceye katılmamaktadır. Halil Menteşe, Üçlü İttifak Antlaşması'nın karşılıklılık esasına dayandığını belirtmekte, Fransa'nın yenilmesi halinde imparatorluğunu kaybedebileceğini ancak Fransa olarak varlığını devam ettirebileceğini ifade etmekte, Türkiye'nin ise kaybedebileceği bir imparatorluk sahibi olmadığını, bundan dolayı tek yönlü olarak düşünülerek karar verilemeyeceğini ifade etmektedir. Falih Rıfkı Atay, İtalya'nın savaşa girmesinin Türkiye'yi otomatik olarak savaşa girmesini gerektirmediğini, bu savaşın sonuç bakımından Türkiye'nin geleceğini ve kaderini savaşa girse de girmese de etkileyeceğini belirtmektedir. Atay ayrıca, Türkiye'nin kaderinin Müttefiklerle sıkı sıkıya bağlı olduğunu, Üçlü İttifak gereği Müttefiklerin Türkiye'deki üsleri kullanması ve İtalya'nın Türkiye'ye savaş ilan etmesi durumunda söyleyecek bir şey olmadığını, ancak İtalya'nın savaş ilan etmemesi durumunda Türkiye'nin bunu sorun etmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu konuşmalar sürerken Başbakan Refik Saydam da oradan geçmektedir. Heyecanlı kalabalığa ne konuşmakta olduklarını sorduğunda Türkiye'nin savaşta olduğuna dair söylentilerin olduğu cevabı verince, Saydam şöyle söylemektedir: *"Bunu nereden çıkarıyorsunuz. Böyle bir şey yoktur."*³⁵⁷⁸ Bu arada Türk Hükûmeti kararını verinceye kadar TBMM kulislerinde görüşülmekte olan bu konunun basında yer almaması için bir tebliğ hazırlanarak Emniyet teşkilatına emir verilecektir. Altan Öymen bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Böylece gazeteler, bizi yaşamsal olarak etkileyen çok ciddi bir gelişmenin haberini, savaşın bizi pek de fazla ilgilendirmeyen aşamalarından biriymiş gibi yayımlamak zorunda kaldılar."*³⁵⁷⁹

Adalet Bakanı Fethi Okyar³⁵⁸⁰, Bütçe encümeninde yaptığı konuşmada; Türkiye'nin İtalya ile savaşa girmesi durumunda Almanya ile düşmanlık durumunun meydana geleceğini, bu durumdan Sovyetler Birliği'nin de faydalanmaya çalışacağını, yani Türkiye'nin İtalya-Almanya-Sovyetler Birliği ortaklığına karşı savaşa girmek tehlikesi ile karşılaşacağını, bu durumun Müttefiklerin de zararına olacağını Müttefiklere anlatılması ve ikna edilmesi

³⁵⁷⁷ "Cumhur Reisimiz Dün Akşam Ankara'ya Avdet Etti", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1940.

³⁵⁷⁸ Barutçu, **a.g.e.**, s.85-88

³⁵⁷⁹ Öymen, **a.g.e.**, s.201.

³⁵⁸⁰ **Fethi Okyar (1880-1943)**: Asker, diplomat ve siyasetçi. Başbakanlık, İçişleri Bakanlığı, TBMM Başkanlığı ve büyükelçilik görevlerinde bulunan Okyar, 1939-1941 yılları arasında Bolu milletvekili ve Adalet bakanı olarak görev yapmaktadır.

gerektiğini ifade etmektedir. Okyar, ayrıca Çeşme’de bulunan Müttefik savaş gemileri ve uçakları nedeniyle İtalya’nın Çeşme’yi bombalamasından endişelendiğini de ilave etmektedir. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, TBMM koridorunda karşılaştığı milletvekillerinden birinin sorusu üzerine Sovyetler Birliği’nin durumunun net olmadığını ve bunun anlaşılmasının oldukça güç olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁸¹ Barutçu, TBMM’de genel olarak “*sakinma ve sağgörünün*” ağırlıkta olduğunu, küçük bir azınlık tarafından “*ahde vefa*” gereği savaşa hemen girilmesi gerektiğinin savunulduğunu ancak bunların Üçlü İttifak Askerî Sözleşmesi’ndeki esasları ve bunların yerine getirilip getirilmediği konusunda bilgilerinin bulunmadığını, oysaki “*Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki gibi başkalarının hesabına serüvene atılmaya niyetinin olmadığını*” kaydetmektedir.³⁵⁸²

Cevat Açıkalın, 11 Haziran akşamı geç saatlerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Çankaya Köşkü’ne çağrıldığından bahsetmekte, İnönü ile yaptığı görüşmede; Fransa’nın yıkılmakta olduğunu, İtalya’nın Fransa’ya karşı sembolik bir savaş yapacağını, bundan sonra saldıracak hedefler arayacağına vurgu yaparak İtalya’nın doğal olarak Akdeniz, Balkanlar ve Türkiye’yi hedef alacağını, bu durumda Sovyetler Birliği’nin de işe karışacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Müttefikler tarafından vaat edilen malzemelerin yarısının bile teslim edilmediğini, Türkiye’nin kesin olarak savaş dışı kalması gerektiğini belirten Açıkalın’ın, şu anda önemli olan konunun “*düşmanı üzerimize sıçratmamak*” olduğunu, Türkiye’nin sahip olduğu coğrafi konumu ile savaşa girmeden de Müttefiklere hizmette bulunabileceğini ifade ettiğini kaydetmektedir. Açıkalın, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün de aynı görüşlere sahip olduğunu gördüğünü ilave etmektedir.³⁵⁸³

Çankaya Köşkü’nde 12 Haziran 1940 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında; Müttefiklerin İtalya’ya karşı savaşa girilmesi talebi ve son durum ele alınmakta, olasılıklar değerlendirilmektedir.³⁵⁸⁴ Bu değerlendirmelerde en önemli konulardan birisi Türkiye’nin İtalya’ya karşı savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği’nin alacağı tutumdur. İktisat Vekili Hüsnü Çakır, Barutçu’ya; bu toplantıda Sovyetler Birliği’nin tutumu belirlenmeden ölçülü davranma kararı alındığını, Sovyetlerin faaliyetlerinden endişe duyulduğunu, Kırım’da uçak yığınağı yapıldığının

³⁵⁸¹ Barutçu, **a.g.e**, s.88-89.

³⁵⁸² Barutçu, **a.g.e**, s.91.

³⁵⁸³ Açıkalın, **a.g.e**, s.1053-1054.

³⁵⁸⁴ “L’Atteggimento della Turchia”, **Il Giornale d’Italia**, 14 Haziran 1940, s.4.

öğrenildiğini ve Sovyetlerin Boğazlara saldırılması olasılığından endişe duyulduğundan bahsetmektedir.³⁵⁸⁵

Türkiye, Fransa'nın mağlubiyeti ve İtalya'nın savaşa girmesi karşısında hemen hiç istemediği bir durum karşısında kalmış, kendi güvenliğini sağlamlaştırmak için ittifak yaptığı devletlerin kendisinden yardım istediği bir ortam ortaya çıkmıştır. Türkiye saldırıya uğramamak için katıldığı askerî bir pakt dolayısıyla şimdi bir savaşa sürüklenmek zorunda kalabilecektir. Halbuki Türkiye'nin dış politikası; her ne pahasına olursa olsun, doğrudan bir saldırıya uğramadıkça savaşa girmemektir. Birinci Dünya Savaşı'nı tüm acılarıyla yaşayan ve halkın çektiği sıkıntıları bizzat yaşayarak görmüş olan İsmet İnönü ve çevresindeki yönetici kadro Türkiye'yi riske sokacak en küçük bir ihtimali bile düşünerek değerlendirme yapmaktadır. Bu dönemde İsmet İnönü TBMM'nde milletvekilleri ile yaptığı bir sohbette şöyle söylemektedir: *“Savaşa sürüklenmek söz konusu değildir. Saldırıya uğramak durumu başka. Yükümlülüklerimiz de geçerlidir. Başka türlü savaşa girmek için kırk kez düşünüyoruz, sonra yine kırk kez daha düşünüyoruz, ondan sonra yine düşünüyoruz!”*³⁵⁸⁶

Türkiye'nin savaş dışında kalma kararının başlangıçta İngiltere tarafından Sovyet tehdidinin abartıldığı ve *“Sovyet Çekincesi”* nin bir bahane olarak kullanılmakta olduğu şeklinde değerlendirildiği görülmektedir.³⁵⁸⁷ The Times gazetesi, Türkiye'nin Üçlü İttifak'tan kaynaklanan yükümlülükleri doğrultusunda hazırlık içinde bulunduğunu, 12 Haziran 1940 tarihinde Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nda alınacak kararın beklendiğini belirtmektedir.³⁵⁸⁸ The Manchester Guardian, Üçlü İttifak Antlaşması kapsamında Akdeniz için öngörülen ihtimalin gerçekleştiğini, Türkiye'nin bu antlaşmayı Sovyetler Birliği'ne karşı kullanamayacağını ifade etmektedir.³⁵⁸⁹

Bu değerlendirmelerle 13 Haziran 1940 tarihinde akşam saatlerinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından *“savaşa girmeme kararı”* verilmiştir.³⁵⁹⁰ Fransa'nın hemen hemen çökmüş olduğunun iyice belli olduğu, Müttefik askerî yardımının oldukça yetersiz olduğu, Sovyetler Birliği'nin sert tepki göstereceği ve savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği ile de bir çatışmaya sürüklenebileceğini dikkate alan Türk Hükûmeti, Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2 Numaralı Protokolü'nde belirtilen *“Sovyet*

³⁵⁸⁵ Barutçu, **a.g.e**, s.91.

³⁵⁸⁶ Barutçu, **a.g.e**, s.53.

³⁵⁸⁷ Deringil, **a.g.e**, s.114-115.

³⁵⁸⁸ “Turkey Prepared To Act”, **The Times**, 13 Haziran 1940, s.6.

³⁵⁸⁹ “Turkey's Treaty Pledge”, **The Manchester Guardian**, s.5.

³⁵⁹⁰ Öymen, **a.g.e**, s.205.

Çekincesi”ni öne sürerek “gayri muharip-non belligerent” tutumunu devam ettirmeye ve savaş dışı kalmaya karar vermiştir.³⁵⁹¹

Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, 13 Haziran 1940 akşamında İngiliz ve Fransız büyükelçileri makamına çağırarak, kendilerine İtalya’nın savaşa girmesi ile meydana gelen durum ve Müttefik talepleri karşısında Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’nin kararını şöyle bildirmektedir:

*“...Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Üçlü İttifak Antlaşmasının 2.maddesinin kayıtsız ve şartsız olarak uygulanmasının, bugünkü durumda Türkiye’yi Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilafa sevk edebileceği kanaatine varmıştır. Bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Üçlü İttifak Antlaşması’nın ayrılmaz bir parçasını teşkil eden ‘2 numaralı Protokol’ hükümlerine dayanmaya karar vermiştir.”*³⁵⁹²

Cevat Açıkalın, Türkiye’nin savaş dışı kararının başlangıçta İngiliz ve Fransız büyükelçiler tarafından kabul edilmek istenmediğini, özellikle Fransız büyükelçi tarafından Türkiye’nin kararının tepkiyle ve üzüntüyle karşılandığını ve hiç değilse Türkiye’nin İtalya ile siyasi ilişkilerini kesme kararını vermesini talep ettiğini, İngiliz büyükelçinin ise kararı daha soğukkanlı karşıladığını aktarmaktadır. Bunun beklenen bir durum olduğuna değinen Açıkalın, Türk Hükûmeti’nin kararının Müttefikler tarafından hemen kabullenilmesinin ve tasvip edilmesinin beklenmediğini, Saraçoğlu tarafından durumun büyükelçilere, Türkiye’nin savaş dışında kalarak ve hiçbir geri adım atmadan Müttefiklere daha çok yardımcı olabileceğini içtenlikle ve ciddiyetle izah edildiğini kaydetmektedir.³⁵⁹³

Bu safhada “Sovyet çekincesi” her ne kadar bir argüman olarak kullanıldıysa da bu çekincede gerçek payı fazlasıyla bulunmaktadır. İsmet İnönü gerçekten de Türkiye’nin İtalya ve Almanya ile bir çatışmaya girmesi durumunda Sovyetler Birliği’nin de beklemeyerek Türkiye’ye saldıracağından, bu şekilde Türkiye topraklarının bir savaş alanı haline geleceğinden ciddi olarak endişe etmektedir. Diğer yandan Fransa’nın savaş dışı kalmış olması Üçlü İttifak’ın ne kadar bağlayıcı olacağı hususunu pratikte bir yorum meselesi haline getirmiş bulunmaktadır.³⁵⁹⁴

Hükûmetin kararı 14 Haziran 1940 tarihinde CHP Parti Grubu’nda gizli oturumunda görüşülmüştür. Bu görüşme esnasında aralarında Refik Şevket İnce ve Recep Peker gibi milletvekillerinin bulunduğu bir grup partili, Türkiye’nin Üçlü İttifak Antlaşması ile

³⁵⁹¹ Gönübol, Sar, “1919-1938 Yılları Arasında...”, s.147. **DGFP, D/IX**, Belge.431, 14 Haziran 1940, s.566.

³⁵⁹² Woodward, **a.g.e**, s.245-246. **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, s.9. Türk Hükûmeti’nin aldığı “savaş dışı kararı” ve İngiliz ve Fransız büyükelçilere yapmış olduğu bu tebligat bu safhada kamuoyuna ve basına açıklanmamıştır.

³⁵⁹³ Açıkalın, **a.g.e**, s.1055.

³⁵⁹⁴ Koçak, **Türkiye’de Millî Şef...**, s.307-308.

Müttefiklere bir söz vermiş olduğunu ve derhal savaşa girmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Recep Peker düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: *“Harp tehlikesinden ve harbin bize gelmesinden kurtulmaya imkân yoktur. On gün sonra gelecektir. On günlük bir hayat için Müttefikleri kaybetmek pahasına geleceğin güvencesinden yoksun kalmak yerinde bir şey değildir.”* Yusuf Hikmet Bayur, hükûmetin *“dayanağını çürük”* bulmakta ancak kararı tasvip etmektedir. Halil Menteşe ve Emin Sazak gibi milletvekilleri ise hükûmetin kararını doğru bularak desteklemektedirler. Başbakan Refik Saydam yaptığı konuşmada Recep Peker’e oldukça sert bir cevap vererek şöyle söylemektedir: *“Recep Peker, ‘on günlük ömrümüz için geleceğin güvencesini yitiriyoruz’ dedi. Onun belki çocukları vardır. Fakat benim çocuklarım da yoktur. Fakat yarın öldükten sonra mezarıma lânet okutmam! Tarihin ve ulusun lânetine kendimi hedef yapamam!”* Bundan sonra Şükrü Saraçoğlu tarafından yapılan konuşmada Türk Hükûmeti tarafından alınan “savaş dışı” kararının Üçlü İttifak Antlaşması’na her şeyden önce hukuksal bakımdan tamamen uygun olduğu ifade edilmektedir. Saraçoğlu, İtalya Arnavutluk’u işgal ettikten sonra İngilizler tarafından üçlü bir antlaşma önerildiğini, Türk Hükûmeti’nin bu ittifaka Sovyetler Birliği’nin de katılmasını istediğini ancak bunun mümkün olmadığını, bunun üzerine *“yapılan antlaşmaya ‘Sovyet çekincesi’ şartının eklenmesini istediklerini, bir ‘uzak görüş ve zekâ eseri’ olan bu şartın ne kadar doğru olduğunun bugün açıkça anlaşıldığını”* ifade etmektedir. Bu konuşmalar sonrasında ortam sakinleşmiş ve hükûmetin kararı kabul edilmiştir. Barutçu, bu konuşmaları Çankaya Köşkü ile TBMM arasındaki ses yayın sistemi ile dinlemekte olan İnönü’nün süratle Meclis’e hareket ettiğini; İnönü’nün otomobilinin, koruma polislerinin motosikletlerinden daha büyük bir hızla hareket ederek, Meclis binasına onlardan önce gelmiş olduğunu kaydetmektedir.³⁵⁹⁵

Altan Öymen, CHP Grup toplantısında hükûmetin kararına karşı muhalefetin daha fazla etkili olması ve kararı onaylanmasının tehlikeye girmesi halinde İnönü’nün o güne kadar hiç yapılmamış bir şeyi yaparak, parti genel başkanı sıfatıyla toplantıya girip milletvekillerini ikna etmek için konuşma yapabileceğini belirtmektedir. Öymen ayrıca, bu grup toplantısında milletvekilleri tarafından savaş gibi hayati bir konunun çok farklı fikirler içerecek şekilde tartışılmış olmasını-her ne kadar *“şeflik rejiminin”* parti grubu olsa da-buna karşılık *“Millî Şef”*’in Meclis’e gelip onları ikna etmeye çalışmaktan öte bir eylemde bulunmayı düşünmemesini oldukça ilginç bulmaktadır.³⁵⁹⁶

³⁵⁹⁵ Barutçu, **a.g.e.** s.96-101.

³⁵⁹⁶ Öymen, **a.g.e.** s.206.

Güçlü bir silahlı kuvvetlere sahip olduğu düşünülen Fransa'nın Alman taarruzu karşısında varlık gösteremeyerek birkaç hafta içinde çökmesi, Türkiye'de önemli yansımalar yol açacak, gelişmeler şaşkınlık ve kızgınlıkla izlenecektir. Bundan başka, Fransa'nın kendisi teslim olmak üzereyken, sorumsuz bir şekilde, Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokmak üzere ısrarlı girişimlerde bulunması ise oldukça olumsuz karşılanacaktır.³⁵⁹⁷ Fransa'nın kendi sonunu bildiği halde Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışmasındaki amacının Almanya ile daha yumuşak koşullarda ateşkes antlaşması yapmak için pazarlık gücünü artırmak olarak değerlendirilmektedir.³⁵⁹⁸ Velid Ebüzziya, Tasvir-i Efkâr gazetesindeki makalesinde; Napolyon'dan ders almayan “*Fransızların vakitlerini nükteli karikatür yapmakla geçirirken Almanya'nın tereyağı yerine top imal ettiğini*”, sonuçta gözümüzün önündeki korkunç sonun meydana geldiğini ifade etmektedir.³⁵⁹⁹ Asım Us hatıratında, Massigli'nin, daha sonra, Türkiye'yi savaşa sürüklemek konusundaki bu teşebbüsünden dolayı, Fransa'nın savaşı kaybetmek üzere olduğundan haberi olmadığını ifade ederek, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den özür dilediğini kaydetmektedir.³⁶⁰⁰

Türkiye'nin savaş dışında kalması aslında İngiltere açısından büyük bir stratejik öneme sahip bulunmaktadır. Türkiye, İtalya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Almanya'ya da karşısına alacak ve Fransa'nın devre dışı kalmasıyla birlikte sadece İngiltere'nin sağlayamayacağı ölçüde çok silaha ihtiyaç duyacak, bu sınırlı destek ile savaş yapmak zorunda kalacaktır. Türkiye topraklarının Mihver güçlerinin işgaline uğraması durumunda Sovyetler Birliği'nin de hareketsiz kalmayacağı, Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerinden harekete geçeceği muhakkaktır. Diğer yandan, Mihver kuvvetleri Ortadoğu petrol bölgelerine geçerek bu bölgeleri de ele geçirebilecek, Mısır ve Süveyş Kanalı'na yönelebilecektir. Bunun anlamı İngiltere'nin Hindistan yolunun kesilmesidir. Diğer yandan Boğazların Mihver devletlerinin kontrolüne geçmesi veya Sovyetlerin saldırısına uğraması ihtimali de bulunmaktadır. Bu durumlardan başka Türkiye açısından bu savaşa dahil olmakla elde edilecek hiçbir kazancın olmadığı son derece açıktır.

İtalyan basınında Türkiye'nin Bakanlar Kurulu'nda alınan kararla “savaş dışı” durumu ilan etmesi memnuniyetle karşılanmakta, bu açıklamanın Müttefikler için “*sert bir darbe*” anlamına geldiği yorumu yapılmaktadır. La Stampa gazetesinde yer alan haberde İtalyan karşıtı olarak nitelendirilen Yeni Sabah gazetesinin bir süre için kapatılmış olduğu

³⁵⁹⁷ Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994, s.106-107.

³⁵⁹⁸ Deringil, **a.g.e**, s.109.

³⁵⁹⁹ Ebüzziya Zade Velid, “Neden Muvaffak Olamıyorlar?”, **Tasviri Efkâr**, 23 Temmuz 1940.

³⁶⁰⁰ Us, **a.g.e**, s.405.

haberleştirilmektedir.³⁶⁰¹ Il Popolo d'Italia, Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa girmek üzere ikna etmek için Halep ve Kuzey Irak'ın yönetimini devretmek üzere vaatlerde bulunduklarını ancak bu tekliflerin Ankara tarafından kabul edilmediğini kaydetmektedir.³⁶⁰² Il Giornale d'Italia, Türk Hükûmeti tarafından 14 Haziran 1940 tarihinde yapılan resmî tebliğ ile Türk Hükûmeti'nin özellikle Sovyetler Birliği'nin tutumunun göz önünde tutularak, Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya yol açabilecek bir savaşa girmemeye ve “*gayri muhariplik*” halini devam ettirmeye karar vermiş olduğunun bildirildiğini belirtmektedir. Gazete, Türkiye'nin İtalya'ya karşı savaşa girmeyeceğini ancak Türkiye'nin savunmasını hazırlamaya devam edeceğinin bildirilmiş olduğunu da kaydetmektedir.³⁶⁰³ Il Messaggero, İngiliz ve Fransızların Türkiye'yi savaşa sokmak için yaptıkları girişimlerde tamamen başarısız olduklarını kaydetmektedir.³⁶⁰⁴ Il Messaggero, Belgrat kaynaklı bir haberde Türkiye'nin tarafsızlık halini değiştirmek niyetinde olmadığını ifade etmektedir.³⁶⁰⁵

5.2.6. Türkiye'nin “Savaş Dışı” Kararına Tepkiler ve Sonrasındaki Gelişmeler

Lord Halifax, 14 Haziran 1940 tarihinde İngiliz Harp Kabinesi toplantısında yaptığı konuşmada; Knatchbull-Hugessen tarafından Ankara'dan 13 Haziran'da gönderilen ve Türk Hükûmeti'nin son duruma ilişkin kanaatlerini açıklayan telgraflarını okumaktadır. Bunlara göre Türkiye Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2.maddesi kapsamında savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya sürüklenmesi ihtimali sebebiyle 2 numaralı Protokol hükümlerini işletmeye ve “Müttefiklerle anlaşma içinde” ve “savaş dışı-*non-belligerent*” kalmaya karar vermiştir. Türk Hükûmeti bu konuda yapacağı açıklamanın taslak metnini büyükelçilere vermiştir. Halifax, yaptığı değerlendirmede; Türkiye'nin Üçlü İttifak hükümlerine uymayacağını anlaşıldığını, savaş dışı kararının sebebinin Fransa'nın çökmeye yüz tutmuş olmasından başka, İtalya ve Almanya'nın ısrarları ile Sovyetler Birliği'nin tehditkâr bir tutum alması olduğunu, 2 numaralı Protokol'ün sadece bir bahane olduğunu belirtmektedir. Halifax, bu gelişmeler karşısında yapılacak bir şey olmadığını, İngiltere'nin deklarasyonda belirtilen durumu kabul etmediğini, Türk Hükûmeti'nin bu tutumunu devam ettirmesi halinde İngiltere'nin de serbest hareket etme hakkını kullanabileceğini, Türk Hükûmeti'ne baskı yapılarak; Roma'daki büyükelçisini çekmesinin talep edilmesinin talep

³⁶⁰¹ “La Turchia Proclama La Sua Neutralita”, **La Stampa**, 14 Haziran 1940, s.4. Yeni Sabah gazetesinde yayımlanan bir makalede; oldukça değişken bir politika izleyen İtalya'nın savaşa girmesinin iyi olduğu, böylece İtalya'nın hesabının da görüleceği şeklinde bir yorum yer almıştır. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “İtalyan Komedyası”, **Yeni Sabah**, 11 Haziran 1940.

³⁶⁰² “Aleppo e L'Irak”, **Il Popolo d'Italia**, 15 Haziran 1940., s.5.

³⁶⁰³ “Riaffermazioni di Neutralita”, **Il Giornale d'Italia**, 15 Haziran 1940, s.5.

³⁶⁰⁴ “Gli Sforzi Franco-Inglese”, **Il Messaggero**, 16 Haziran 1940, s.4.

³⁶⁰⁵ “La Turchia Non Intende Mutare”, **Il Messaggero**, 16 Haziran 1940, s.4.

edilmesini ifade etmektedir.³⁶⁰⁶ Aynı konu hakkında 15 Haziran 1940 tarihinde yapılan görüşmelerde ise Halifax tarafından Hugessen’a gönderilen talimatta; Türk Hükûmeti tarafından yayımlanacak deklarasyon metninde bazı düzeltmeler yapılmasının talep edildiği görülmektedir. Buna göre “Müttefik Hükûmetler (*Allied Governments*)” yerine, “Müttefikleri ile (*with Its Allies*)” sözcüğünün kullanılmasını ve savaş dışı kalma durumu için “şimdilik (*for the present*)” deyiminin eklenmesi istenmektedir. Bundan başka İtalya ile ticari ilişkilerin kesilmesi, büyükelçinin geri çağırılması, Türkiye’de yaşayan İtalyanların enterne edilmesi gibi talepler de bulunmaktadır.³⁶⁰⁷ Bu talepler İngiliz Büyükelçi tarafından 16 Haziran 1940 tarihinde bir mektup ile Türk Dışişleri Bakanlığına bildirilecektir.³⁶⁰⁸

Fransa’nın 17 Haziran 1940 tarihinde ateşkes talep ettiğinin³⁶⁰⁹ öğrenilmesinden değişen koşullara göre yeniden düzenlenen deklarasyon, 18 Haziran 1940 tarihinde toplanan CHP Meclis Grubu’nda Başbakan Refik Saydam tarafından okunmuş ve gelen sorulara Saraçoğlu tarafından gerekli cevapların verilmesinden sonra grubun onayı alınmıştır.³⁶¹⁰ Bu deklarasyonda Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’nin Üçlü İttifak Antlaşması 2 Numaralı Protokolü’nün uygulanmasına karar verdiği ve “*savaş dışı*” durumunu muhafaza ettiği bildirilmektedir.³⁶¹¹ Barutçu, deklarasyonun TBMM’de okunarak oylandığını, Üçlü İttifak Antlaşması’nın ortadan kalktığının ilanı anlamına gelen bu deklarasyonun oylamasına iştirak etmediğini ifade ederek; bu oturumun yabancı sefirler locasında İtalya ve Macaristan elçiliklerinde görevli iki kâtip tarafından izlenmekte olduğunu belirtmekte ve şöyle kaydetmektedir: “...*Zamanında Üçlü Antlaşma’nın deklarasyonu yapılırken o locada İngiliz, Fransız ve Rus sefirleri oturuyordu. Gömülme töreninde ise şimdi berikilerden iki kâtip hazır bulundu.*”³⁶¹² Bundan sonra Türk Hükûmeti tarafından Müttefiklere verilen cevapta; İtalya ile diplomatik ve ticari ilişkilerin kesilmesinin savaş ilanı anlamına geleceği için bunun yapılmayacağı, yine de ticaretin engellenmesi için tedbirler alınacağı, Müttefiklerle mutabakat

³⁶⁰⁶ Woodward, **a.g.e.**, s.246. **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, s.10. Konu hakkında 14 Haziran’daki Savaş Kabinesi’ndeki görüşmeler için bkz. **War Cabinet Minutes**, 166(40)7, 14 Haziran 1940, s.463.

³⁶⁰⁷ **War Cabinet Minutes**, 167(40)7, 15 Haziran 1940, s.472.

³⁶⁰⁸ **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, s.11. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III**, s.130-131.

³⁶⁰⁹ “Fransa Almanya’ya Sulh Teklif Etti”, **Ulus**, 18 Haziran 1940. 13 Haziran 1940 tarihinde yeni İngiliz Başbakanı Winston Churchill ve Dışişleri Bakanı Halifax ile Fransız başbakanı Reynaud ve Genelkurmay başkanı Weygand arasında Tours’da yapılan görüşmeler esnasında, Fransız tarafı Fransa’nın savaş gücünü kaybettiği ve İngiltere’den ayrı olarak barış görüşmeleri yapmak istediği konusunu gündeme getirmiştir. **War Cabinet Minutes**, 165(40)1, 13 Haziran 1940, s.453.

³⁶¹⁰ “Parti Grubunda”, **Tasviri Efkar**, 19 Haziran 1940.

³⁶¹¹ “CHP Grubunda”, **Ulus**, 19 Haziran 1940.

³⁶¹² Barutçu, **a.g.e.**, s.118.

konusunun deklarasyonda yer almayacağı ancak Türkiye'nin şimdilik “savaş dışı” durumunun muhafaza edeceği bildirilmiştir.³⁶¹³

Asım Us, Müttefiklerden alınan silahların Üçlü İttifak antlaşmasında belirtilen seviyede olmadığını, bundan sonra teslim edilmeyen silahların da alınmasının mümkün olmadığını, Fransa muharebelerinde Müttefiklerin tanksavar silahlarının etkili olmadığını anlaşıldığını, İngiliz ve Fransız harp filolarının Akdeniz’i kısa zamanda İtalyan deniz kuvvetlerinden temizleme imkanının olmadığını, Fransız Hükûmeti’nin Paris’i terk ettiğini, Üçlü İttifak Antlaşması’na ek 2 Numaralı Protokol kapsamında Türkiye’nin savaşa girmeme hakkına sahip olduğunun Müttefiklere bildirilmiş olduğunu kaydetmektedir.³⁶¹⁴

Von Papen, Alman Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 17 Haziran 1940 tarihli raporunda; Türkiye’nin Fransa’nın çökmesinden sonra ittifakın yükümlülüklerinin bağlayıcılığından kurtulmuş olduğu yorumunu yapmaktadır. Von Papen, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından İngiliz ve Fransız büyükelçilere yönelik yapılan açıklamada; Türkiye’nin Müttefiklerle karşılıklı yükümlülükler getiren yardımlaşma antlaşması imzalamış olduğunu, ancak bugün ittifakın yükümlülüklerini yerine getiremediğini ifade ettiğini bildirmektedir. Von Papen, İnönü’nün, “*Türkiye’nin saldırıya uğraması halinde, müttefikler yardım etsin veya etmesin kendisini savunacağını*”, Müttefiklerin Türkiye’nin yaklaşımını anlamamaları durumunda Türkiye’nin kendisine verilmiş olan borçları iade etmeye hazır olduğunu ifade ettiğini rapor etmektedir.³⁶¹⁵

La Stampa gazetesi Türk Hükûmeti’nin tüm yabancı misyonları “*gayri muharip*” statüsünün devam edeceği konusunda bilgilendirmiş olduğunu bildirmektedir.³⁶¹⁶ La Stampa Sera, İngiliz ve Fransız büyükelçilerin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü ziyaret ederek Türkiye’nin savaşa katılması konusunu yeniden ortaya attıklarını ancak Türkiye’nin şimdiki halde savaşa katılmayacağı cevabı almış oldukları, şu anda yapabilecek bir şey olmadığını belirtmektedir.³⁶¹⁷ Il Popolo d’Italia, İngiliz ve Fransız büyükelçilerin Cumhurbaşkanı İnönü’yü ziyaretlerini konu almakta, Türkiye’nin İngiliz ve Fransızların baskılarına karşı direnç gösterdiğini, bu görüşmenin sonucunda Üçlü İttifak Antlaşması’nın

³⁶¹³ Woodward, **a.g.e.**, s.246. **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, s.11-12. Fransa, 17 Haziran 1940 tarihinde ateşkes talep etmesinden sonra; 22 Haziran 1940 tarihinde Almanya ile 24 Haziran 1940 tarihinde İtalya ile ateşkes antlaşmaları imzalayarak savaştan çekilecektir. “Fransa’daki Harp Bitti”, **Ulus**, 25 Haziran 1940.

³⁶¹⁴ Us, **a.g.e.**, s.399-400.

³⁶¹⁵ **DGFP, D/IX**, Belge.464, 17 Haziran 1940, s.595.

³⁶¹⁶ “La Turchia Continvera’ nella ‘non-belligeranza’”, **La Stampa**, 17 Haziran 1940.

³⁶¹⁷ “Ankara Risponde di ‘No’”, **Stampa Sera**, 17 Haziran 1940, s.3.

sonlandırılmadığını ancak Türkiye'nin şimdilik savaşa dahil olmayacağını kaydetmektedir.³⁶¹⁸ La Stampa gazetesinde Türk basınından Yeni Sabah, İkdam ve Vakit gazetelerinden örnekler verilerek yapılan yorumda; Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'dan kurtulmak istediğini, Fransa'nın çöküşü ve izlediği politikanın yankılar uyandırdığını, Türkiye'nin uluslararası durumunu tam ve derinlemesine yeniliyor gibi görünmekte olduğunu belirtmektedir.³⁶¹⁹ Il Popolo d'Italia gazetesinde yer alan yorumda; Türkiye'de bazı kesimler tarafından Üçlü İttifak Antlaşması'nın bir kâğıt parçasından başka bir anlamı olmadığını değerlendirildiği; Türkiye'nin dış politikasının Sovyetler Birliği'nin tavsiyelerine göre yürütüleceği konusunda düşünceler bulunduğu ifade edilmektedir.³⁶²⁰ İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi savaşa sokmak için Suriye konusunda bazı tavizler vermek suretiyle İtalya ile Türkiye'nin ilişkilerini bozmak istedikleri ve bu konuda girişimlerde bulundukları ancak bu tekliflere Türkiye'nin olumsuz cevap verdiği belirtilmektedir.³⁶²¹

The Times gazetesinde yer alan haberde; Türk Hükûmeti'nin bu dönemde gergin ancak soğukkanlı bir şekilde olayları irdelemekte olduğu belirtilmekte, Türkiye'nin Fransa'nın savaş dışı kalmasından sonra İtalya tarafından Suriye'ye karşı bir harekette bulunulması ihtimaline karşı tedbirler aldığı, Von Papen tarafından bu konuda Türkiye'ye teminat verilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir.³⁶²²

Gerçekten de Türkiye'de bu dönemde Fransa'nın durumu dikkatle takip edilmekte³⁶²³ Fransa'nın mağlubiyeti ve Almanya'ya ateşkes teklifinde bulunması sonrasında bir taraftan da savunma tedbirleri geliştirilmekte, olası bir saldırıya hazırlanmak için kaynaklar seferber edilmektedir.³⁶²⁴ Avrupa'nın en güçlü kara ve hava ordusuna sahip olduğu düşünülen Fransa; mağlubiyetinin kesinleşmesi sonrasında, 22 Haziran 1940 tarihinde Almanya ile 24 Haziran 1940 tarihinde İtalya ile ateşkes antlaşması imzalayarak resmen savaş dışı kalmış oluyordu. Türkiye'nin bu dönemdeki önemli endişelerinden birisi de Fransız donanmasının İtalya'nın eline geçmesi ve böylece güçlenecek İtalyan donanmasının Akdeniz'de deniz hakimiyetini ele geçirerek Akdeniz'in istediği yerlerinde harekât icra edebilecek kapasiteye sahip olmasıdır.

³⁶¹⁸ “Ankara Oppone Un Rifiuto”, **Il Popolo d'Italia**, 18 Haziran 1940, s.6.

³⁶¹⁹ “La Turchia Intenderebbe”, **La Stampa**, 19 Haziran 1940, s.3.

³⁶²⁰ “La Turchia Denunzia”, **Il Popolo d'Italia**, 20 Haziran 1940, s.2.

³⁶²¹ “Come La Gran Bretagna Voul Trascinare La Turchia nel Confilitto”, **Stampa Sera**, 22 Haziran 1940, s.3.

³⁶²² “Turkey Anxious But Calm”, **The Times**, 19 Haziran 1940, s.5. “Turks Watching France”, **The Times**, 21 Haziran 1940, s.5.

³⁶²³ “Turks Watching France”, **The Times**, 21 Haziran 1940, s.5.

³⁶²⁴ “Turkey Continues to Mobilize”, **The Times**, 24 Haziran 1940, s.6. “Turkish View Of Events”, **The Times**, 26 Haziran 1940, s.5.

Bu durumda Anadolu sahilleri ve Boğazların İtalya'nın hedefleri arasında yer alacağı muhakkaktır.

Fransa'nın mağlubiyetinin kesinleşmesi ve Mareşal Petain tarafından ateşkes talebinde bulunduğu öğrenilmesi sonrasında Türk Hükûmeti'nin yapacağı deklarasyonun metni de değiştirilecek ve “*Müttefikleriyle (veya İngiltere ile) mutabık kalınarak ve şimdilik gayri muhariplik kararı*” alındığı bildiride yer almayacaktır.³⁶²⁵

TBMM'nde 26 Haziran 1940 tarihinde yapılan oturumda Başbakan Refik Saydam tarafından yapılan açıklama şöyledir:

*“İtalya'nın harbe girmesi üzerine ortaya çıkan durumu Cumhuriyet Hükûmeti detaylı bir şekilde incelemiş ve Üçlü İttifak'ın ayrılmaz parçası olan iki numaralı protokol hükmünü tatbik etmeye karar vererek gereken tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye hali hazırdaki 'gayri muhariplik' vaziyetini muhafaza etmektedir. Memleketimizin emniyeti ve müdafaası için bir taraftan askerî hazırlıklarımıza devam etmekle beraber diğer taraftan her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz. Her türlü tahrikten kaçınan bu dikkatli vaziyetimizin memleketimiz için olduğu kadar etrafımız için de barışın korunmasına hizmet edeceğini ümit etmekteyiz.”*³⁶²⁶

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Türkiye, “*tarafsız değil ancak savaş dışı*” durumunda olduğunu ilan etmektedir.³⁶²⁷

Burada “*tarafsızlık*” ve “*gayri muhariplik-savaş dışı*” kavramlarına açıklık getirmek gerekmektedir. Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren geleneksel olarak tarafsızlık politikası izlemekte iken, 12 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması (Ankara Antlaşması) ile tarafsızlıktan ayrılmış ve Müttefikler tarafında yer almıştır. Bundan sonra İtalya'nın 11 Haziran 1940 tarihinden itibaren savaşa girmesine karşılık Üçlü İttifak'ın ayrılmaz eki olan 2 Numaralı Protokol'ü işletmek suretiyle, Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya sürüklenmemek koşulunu öne sürerek, savaşa fiilen katılmamış ve “*gayri muharip*” kalmaya karar vermiştir. Türkiye bu tutumunu İkinci Dünya Savaşı boyunca sürdürecektir, savaşın sonunda 24 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan edecek ve herhangi bir çatışmaya dahil olmayacaktır. Bu sebeplerle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği dış politika, “*tarafsız değil*” ancak “*gayri muharip (savaş dışı, non-belligerent)*” olarak nitelendirilmektedir.

Yunus Nadi, Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2 Numaralı Protokol'ü kapsamında Türkiye'nin, İtalya savaşa ilan ettiği zaman bile harbe iştirak etmekten uzak kaldığını hatırlatarak, Başbakan Refik Saydam'ın açıklamalarıyla bu fiili durumun hukuksal ifadesinin

³⁶²⁵ “Turkey Stands by Britain”, **The Times**, 22 Haziran 1940. **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, s.12.

³⁶²⁶ **TBMM ZC**, Devre.VI, C.12, İçtima.I, 70.İnikat, 26 Haziran 1940, s.163.

³⁶²⁷ “Türkiye ve Harp”, **Tasviri Efkar**, 27 Haziran 1940. “Başvekilin Beyanâtı”, **Vakit**, 27 Haziran 1940.

de görülmüş olduğuna vurgu yapmaktadır., Türkiye'nin İtalyan müdahalesi nedeniyle savaşa katılmak zorunda olmadığına değinen Nadi, tersine böyle bir müdahalenin davet edebileceği sorunlar nedeniyle savaş dışı kalmaya dikkat etmek zorunda olduğunu belirtmektedir. Nadi, Avrupa savaşının geldiği noktada Türkiye'nin her ihtimale karşı askerî tedbirlerini geliştirmekte olduğunun Başbakan tarafından açık bir şekilde ifade edildiğini, Türkiye'nin almış olduğu “*mukaddes savunma hakkına*” ait tüm tedbirlerin hiçbir tarafa saldırı niyeti taşımaksızın tamamen savunma kapsamlı olduğunu kaydetmektedir.³⁶²⁸ Asım Us, Türk Hükûmeti'nin aldığı savaş dışı kararının Türkiye'nin maceralar peşinde sürüklenmek niyetinde olmadığını gösterdiğini, bu durumun taahhütlerin icrası ve yaşamsal haklarının savunulması için hazırlıklarda bulunmasına engel olmadığını ifade etmektedir.³⁶²⁹ Tan gazetesinde yer alan haberde İtalya'nın harbe müdahalesine karşı Türkiye'nin vaziyetinde bir değişiklik olmadığını ve her zamankinden daha fazla uyanık olmak zorunda olduğu belirtilmektedir.³⁶³⁰ Ahmet Şükrü Esmer, Başbakan Refik Saydam'ın açıklamasından Türkiye'nin “*gayri muhariplik*” durumunu muhafaza ettirirken askerî hazırlıklara da devam ettirdiğinin anlaşıldığını, bu hazırlıkların hedefinin vatan savunması olduğunu belirtmektedir. Esmer, Türkiye'nin “*uyanık*” ve “*Millî Şefi'nin etrafında toplanmış*” bir halde kendi vatanının savunması ve Yakındoğu barışının bekçisi vazifesini muhafaza ettiğini kaydetmektedir.³⁶³¹ Zekeriya Sertel, İtalya'nın da dahil olması ile Akdeniz'e yayılan savaşın halihazırda Doğu Akdeniz'e sıçramadığını, bu koşullarda Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefiklere herhangi bir faydasının olmayacağını, hatta savaşın Balkanlara sirayeti halinde Sovyetler Birliği'nin müdahalesi söz konusu olacağından Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile sıcak bir çatışmaya sürüklenme riski ile karşılaşabileceğinden Türkiye'nin 2 Numaralı Protokolü işleterek savaşa dahil olmadığını kaydetmektedir. Sertel, Türk Hükûmeti'nin bu kararından dolayı sadece Türk milletinin değil, Balkanlar ve Yakın Doğu milletlerinin de minnettar olmaları gerektiğini eklemektedir.³⁶³²

Il Popolo d'Italia, Türkiye Başbakanı tarafından 26 Haziran 1940 tarihinde TBMM'de yapılan açıklama ve Türkiye'nin “*gayri muharip*” durumunu devam ettireceği haberleştirilmekte, Cumhuriyet gazetesine Nadir Nadi tarafından yazılan makaleye atıfta bulunularak; İtalya'nın savaşa girmesi karşısında Türkiye'nin savaşa girmek zorunda olmadığı, tersine İtalya'nın müdahalesi sonucunda ortaya çıkabilecek komplikasyonları

³⁶²⁸ Yunus Nadi, “Türkiye'nin Vaziyeti”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1940.

³⁶²⁹ Asım Us, “Türkiye'nin Harp ve Sulh Siyaseti”, **Vakit**, 28 Haziran 1940.

³⁶³⁰ “Türkiye Gayri Muharip Kalıyor”, **Tan**, 27 Haziran 1940.

³⁶³¹ “Harp Karşısında Türkiye”, **Ulus**, 27 Haziran 1940.

³⁶³² Zekeriya Sertel, “Türkiye'nin Vaziyeti Nedir?”, **Tan**, 27 Haziran 1940.

engellemek için savaşa girmemesi gerektiği açıklamasına yer vermektedir.³⁶³³ Il Giornale d'Italia gazetesinde yer alan bir haberde; Başbakan Refik Saydam'ın TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması 2 Numaralı Protokolü işletmeye karar vermiş olduğunu hatırlatarak, Türkiye'nin "*gayri muharip*" durumunu devam ettirmekte olduğunu ifade etmektedir.³⁶³⁴ Il Giornale d'Italia gazetesinde Nadi'nin aynı makalesi yorumlanmakta, Türkiye'nin savaş dışı kalması gerektiği vurgulanmaktadır³⁶³⁵. The Times gazetesinde yer alan haberde Refik Saydam'ın TBMM'nde Türkiye'nin "*gayri muharip*" durumunun devam ettirilmesine dair yaptığı konuşmaya yer verilerek, Türkiye'nin her türlü ihtimale karşı hazırlıklarını devam ettirdiği kaydedilmektedir.³⁶³⁶

Türkiye'nin İtalya'ya karşı savaşa girmemesi Mihver devletleri tarafından büyük bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Von Papen, Alman Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda "*partinin kazanıldığı*" ifadesini kullanmakta, "*Üçlü İttifak'ın ortadan kalktığı*" yorumunu yapmaktadır.³⁶³⁷ Von Papen hatıratında; Türkiye'nin savaşa dahil olmamasının nedenlerini sıralayarak, Fransa'nın çökmüş olmasının ve İngiltere'den yeterli silah gelmemesinin önemli olduğunu belirtmekte ancak, en önemli nedeni olarak Türkiye'nin bir Sovyet saldırısından çekinmesi olarak ifade etmektedir. Fransız Büyükelçi Massigli'nin Türkleri savaşa girmek konusunda ikna etmek için çok çalıştığını ancak başarılı olmadığını da eklemektedir.³⁶³⁸

Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmeyi kabul etmemesi ve "*gayri muharip*" durumunu devam ettireceğini ilan etmesi başlangıçta doğal olarak Müttefikler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak Türkiye'nin bu kararının son derece güçlü dayanakları bulunmaktadır.³⁶³⁹ Her şeyden önce Müttefikler Üçlü İttifak Antlaşması kapsamındaki vecibelerini yerine getirememiş ve Türkiye'nin talep ettiği silah, cephane ve askerî malzemeyi Türkiye'ye teslim etmemişlerdir. Böylece Müttefikler Üçlü İttifak Antlaşması Özel Anlaşma

³⁶³³ "La Turchia 'Stato Non-Belligerante'", **Il Popolo d'Italia**, 28 Haziran 1940, s.4.

³⁶³⁴ "La Turchia Conserva La Non-Belligeranza", **Il Giornale d'Italia**, 28 Haziran 1940, s.4.

³⁶³⁵ "I Trattati Obbligano d'Italia", **Il Giornale d'Italia**, 29 Haziran 1940, s.4.

³⁶³⁶ "Turkey To Remain Non-Belligerent", **The Times**, 27 Haziran 1940, s.6.

³⁶³⁷ **DGFP, D/IX**, Belge.424, 13 Haziran 1940, s.560. Koçak, **Türkiye'de Millî Şef...**, s.498.

³⁶³⁸ Von Papen, **a.g.e.**, s.460-461.

³⁶³⁹ Türkiye'nin tutumu zaman içinde kısa bir sürede çok daha iyi anlaşılacaktır. Bu konuda savaş sonrasında yapılan bir değerlendirme için bkz. Woodward, **a.g.e.**, s.502-503. Lord Halifax, 11 Temmuz 1940 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada; İngiltere Hükûmeti ile Türkiye Hükûmeti'nin her zaman yakın temasta bulunduklarını, Türk Hükûmeti'nin "*gayri muharip*" durumunu muhafaza etmek istemesine yol açan koşulları tam olarak takdir etmekte olduklarını ifade etmektedir. İngiltere'nin Türkiye'ye en yakın bağlarla bağlı kaldığını belirten Halifax, Türk ve İngiliz halkları arasındaki dostluk ve sempatinin yaşamaya devam etmekte olduğunu, bunun hem savaş koşullarında ve hem de savaştan sonra barış koşullarında devam edeceğini kaydetmektedir. Bkz. **United Kingdom Parliament, Hansard, Lords, Volume.116**, 11 Temmuz 1940, s.889.

ve Askerî Sözleşme gereği Türkiye'nin Üçlü İttifak yükümlülüklerini üstlenmesi için gerekli olan şartları yerine getirmemiş oluyorlardı. Gerçekte Türk Hükûmeti Askerî Sözleşme'nin 8.maddesinde yer alan bu hükümden, Müttefiklere bir güven nişanesi olarak, daha önce kendi rızası ile vazgeçmiş olmakla birlikte, kendisinin hazır olmadığı bir askerî durumda savaşa dahil olmasının mantıklı bir açıklaması bulunmamaktadır. Türkiye, Üçlü İttifak'ı imzalayarak karşılıklı olarak bu yükümlülükleri üstlendiğinde imzacı devletler olarak muhatap aldığı İngiltere ve Fransa var iken artık Fransa savaşı kaybetmiş ve oyun dışı kalmıştır. Savaşı kaybeden, İngiltere ve Türkiye ile ilişkilerini koparmak zorunda kalan Fransa'nın bu koşullarda Türkiye'den savaşa girmesini istemesinin bir dayanağı kalmamıştır.

Daha birkaç ay önce Hayfa toplantısında Müttefik askerî heyeti Türkiye Genelkurmay İkinci Başkanı'na kendilerinin silah eksiklikleri sebebiyle Türkiye'ye verecekleri silah ve askerî yardım programının İtalya'nın savaş dışı kalacağını farz ve kabul ederek planlanabileceğini ifade etmiş bulunmaktadırlar. Bu koşullarda Türkiye savaşa girdiği takdirde İtalya ve Almanya'nın saldırılarına ve Sovyetler Birliği'nin bunu bahane ederek Boğazları ve Doğu Anadolu'yu işgal etme girişimleri karşısında kalacak ve bu savaşı kendi topraklarını koruma kaygısına düşmüş olan İngiltere'den alabileceği yardımla devam ettirmeye çalışacaktır.

Bu koşullar dikkate alındığında Türkiye'nin savaşa dahil olmasının Müttefiklere de bir yardımı olmayacağı son derece açıktır. Türkiye savaşa dahil olduğu takdirde Mihver orduları tarafından işgal edilmesi durumunda; Boğazlar ve Orta Doğu tehlikeye girecek, Suriye, Irak, Süveyş Kanalı savunulamayacak, stratejik petrol kaynakları Basra'ya inecek Mihver tarafından ele geçirilebilecektir. Bunun anlamı İngiltere imparatorluk yolunun kesilmesi olacaktır. Yukarıda açıklanan koşullar dikkate alındığında verilecek en sağlıklı karar Türkiye'nin “gayri muharip” durumunu sürdürmesi ve Müttefiklere bu şekilde yardım etmeye devam etmesinin teminidir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin kararı da böyle olacaktır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada; Avrupa savaşının on dört aydan beri, bütün şiddetiyle devam etmekte olduğunu, gösterdiği gelişmelerin bu facianın Avrupa dışına da yayılarak bir dünya savaşı şeklini alması ihtimalini artırdığını ifade etmektedir. Türkiye'nin sınırları dışında bir karış toprakta gözünün veya bir hakkı ihlâl etme niyetinin olmadığını ifade eden İnönü, “savaş dışı” durumunun, bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve uygulayan bütün devletlerle normal ilişkilerini sürdürmesine engel olmadığını kaydetmektedir. İnönü, Türkiye'nin deniz ve hava sahasının savaşan ülkeler

tarafından birbirinin aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak kapalı olduğunu ve Türkiye savaşa girmedikçe bu durumun değişmeyeceğini belirtmektedir. Sükûn ve selâmeti Türkiye için çok önemli olan güvenlik sahasının içinde, dost ve komşu Yunanistan'ın İtalya'ya karşı harbe sürüklenmiş olduğunu kaydeden İnönü, bundan doğan durumun, müttefik İngiltere Hükûmeti ile tetkik ve mütalaa etmekte olduğunu belirtmektedir.³⁶⁴⁰

5.2.7. Türkiye Üzerinden İtalya-Sovyetler Birliği Pazarlıkları

İtalya'nın özellikle İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ederek Avrupa savaşına dahil olmasından sonra yoğunlaşan bir şekilde Sovyetler Birliği ile Türkiye üzerinden siyasi pazarlıklar yapmak üzere bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bir süredir Sovyet-Fin savaşı sebebiyle diplomatik ilişkileri kopma noktasına gelmiş olan bu iki zıt rejimin hükûmetleri arasında varılan anlaşmayla 10 Haziran 1940 tarihinden itibaren her iki ülkenin büyükelçileri olan Nikola Gorelkin ve Augusto Rosso karşılıklı olarak Moskova ve Roma'ya hareket etmiş bulunmaktadır.³⁶⁴¹

İtalya ticaretinin Boğazlara bağımlı olması, İngiltere'den sonra Boğazları en çok kullanan ülke olmasının yanı sıra Sovyetler Birliği'nin en hassas konularından birisi Boğazlar meselesidir. Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması kapsamında İngiltere ve Fransa ile aynı blok içinde yer almış olmasının İtalya'da yarattığı tedirginlik sonucunda; Faşist İtalya, Komünist Sovyetler Birliği'ne daha fazla yaklaşıp Türkiye üzerinde baskı oluşturmaya çalışacaktır. Rejimlerin taban tabana zıt olması ve Faşist İtalya tarafından daha rejimin başlangıcından itibaren Bolşevizmin Batı medeniyeti için en büyük düşman olarak gösterilmiş olması, Mussolini tarafından Hitler'e gönderilen ve Almanya'nın hedefinin ve hayat sahasının Doğu'da Sovyetler Birliği olduğunu belirttiği mektubun varlığı, Almanya'nın Sovyetler Birliği ile ittifak yapmakla suçlanmış olması, Sovyet-Fin savaşında İtalya'nın Finlandiya'ya askerî yardımda bulunması sonrasında büyükelçilerin karşılıklı olarak geri çekilmesi gibi çelişkiler bu girişime engel yaratmayacak ve Mussolini, Türkiye'yi kuşatmak için Sovyetler Birliği ile anlaşmaya çalışacaktır. Bu dönemde İtalya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler Balkanlar konusunda da oldukça gergin bir halde bulunmaktadır.

Moskova'da İtalyan Büyükelçi Rosso, 20 Haziran 1940 tarihinde Molotov ile Kremlin'de yapmış olduğu görüşme hakkında gönderdiği raporunda; Molotov tarafından Türkiye-İtalya ilişkilerine değinildiği, "*İtalya ile Türkiye arasında bir savaşın kaçınılmaz veya mümkün görülüp görmediği*" hakkında sorular sorulduğunu ifade etmektedir. Rosso bu

³⁶⁴⁰ TBMM ZC, Devre.VI, Cilt.14, İçtima.2, Birinci İnkat, 1 Kasım 1940, s.3-8.

³⁶⁴¹ "Sovyet Rusya-İtalya", **Akşam**, 11 Haziran 1940.

soruya cevaben; İtalya'nın Türkiye'yi kışkırtmak istemediğini, her şeyin Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu anlaşma çerçevesindeki politikalarına ve kendi tutumuna bağlı olduğunu, *“Türkiye İtalya'ya karşı düşmanca davranmamış olsaydı savaş ihtimal dışı kalabilirdi.”* diye yorum yaptığını, Mussolini'nin 10 Haziran 1940 tarihinde yapmış olduğu konuşmada komşularıyla ilgili konuları belirttiğini ifade ettiğini kaydetmektedir. Rosso ayrıca Molotov tarafından Türkiye'nin çatışmaya dahil olmak istemediği yorumunun yapıldığını da eklemektedir.³⁶⁴²

Balkanları kendi nüfuz sahası olarak görmekte olan ve Boğazlar konusunda hassasiyetleri bulunan Sovyetler Birliği'nin bu dönemde Türkiye ile ilgili emellerinin ortaya çıkmaya başladığı da anlaşılmaktadır. Nitekim 25 Haziran 1940 tarihinde Ankara Büyükelçisi De Peppo, Terentiev ile Ankara'da yaptığı mülakat hakkında saat 15.45'te gönderdiği raporunda; Moskova ile Ankara arasındaki ilişkilerin kötüleşme eğiliminde olduğunu bildirmektedir. Bu mülakat esnasında Terentiev tarafından; Sovyet Hükûmeti'nin Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2 Numaralı Protokolü'nü öne sürmesinden rahatsızlık duyduğunu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile gizli bir çatışma halinde olduğu veya böyle bir olasılık bulunduğunu ortaya sürdüğünü ifade etmekte olduğunu bildirmektedir. De Peppo'nun İngiliz savaş gemilerinin Türkiye'nin isteği veya iradesi dışında Çanakkale Boğazı'na sığınmaları durumunda ne olacağı konusundaki ısrarlı sorularına Terentiev tereddüt etmeden şöyle cevap vermektedir: *“Türkiye ile savaş çıkar.”*³⁶⁴³

Aynı gece, 25 Haziran 1940 saat 22.00'de Moskova'da İtalyan Büyükelçi Rosso, Molotov tarafından Kremlin'e çağrılmakta ve bir görüşme yapılmaktadır. Rosso bu görüşme hakkında gönderdiği raporunda; Molotov tarafından, Sovyet Hükûmeti'nin Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak antlaşması sonucunda İtalya ve Almanya'ya karşı izlediği düşmanca tavır nedeniyle derin bir şüphe ile karşılamakta olduğunu, Üçlü İttifak Antlaşması'ndaki *“Sovyet Çekincesi”*nin Türkiye'ye Karadeniz, Boğazlar ve Batum konusunda Sovyetlere baskı yapma imkânı verdiğini, *“Sovyetler Birliği'nin İtalya'nın Akdeniz'de üstün olması gerektiğini değerlendirdiğini, aynı şekilde İtalya'nın da Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'deki hakimiyetini kabul edeceğini beklediğini”*; Sovyetler Birliği'nin İtalya ve Almanya'nın çıkarlarını dikkate alarak anlaşmaya hazır olduğunu ifade ettiğini bildirmektedir. Rosso, *“Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı üçlü bir anlaşma teklif ettiğini”*, Sovyet Hükûmeti'nin Kafkasya'da 1914 sınırlarına dönmek istediğini, Molotov'un tekliflerini

³⁶⁴² DDI, 9/V, Belge.81, 21 Haziran 1940, s.63-68.

³⁶⁴³ DDI, 9/V, Belge.101, 25 Haziran 1940, s.87.

“çok hassas bulunduğunu ve ivedi olarak incelenmek üzere” gönderdiğini belirtmektedir³⁶⁴⁴. İtalya ile Sovyetler Birliği arasında nüfuz alanlarının bu şekilde paylaşılması Mussolini tarafından uygun bulunacaktır.³⁶⁴⁵

İtalya’nın savaşa girmesinden sonra yönelebileceği hedefler arasında Balkanlar, Yugoslavya ve Yunanistan da bulunmaktadır. 20 Ağustos 1940 tarihinde İngiliz büyükelçisi Saraçoğlu’nu ziyaret etmekte ve İtalya’nın Yunanistan’a saldırması halinde Türkiye’nin tutumunun ne olacağını sormaktadır. Türkiye’nin yanıtı Balkan Paktı’na göre böyle bir durumda Türkiye’nin savaşa girmesinin zorunlu olmadığı şeklindedir.³⁶⁴⁶

İtalya’nın Yunanistan’a saldıracağının kesinleştiği dönemde Türkiye Trakya’da yığınak yapmaktadır. 17 Ekim 1940 tarihinde Moskova’da Molotov ile görüşme yapan Büyükelçi Aktay’a; Türkiye’nin aldığı tedbirlerin memnuniyetle karşılandığı ve bu tedbirlerin İtalya’nın Yunanistan’a saldırmasını engelleyeceği yorumu yapılmaktadır. 28 Ekim 1940 tarihinde İtalya’nın Yunanistan’a taarruzu başladığında Sovyet Dışişleri Bakanlığını ziyaret eden Aktay tarafından, Türkiye’nin de bir saldırıya uğraması halinde kendisini korumaya kararlı olduğu belirtilmekte, böyle bir durumda Sovyetler Birliği’nin ne gibi bir yardımda bulunacağı sorulmaktadır. Aktay’ın aldığı cevap oldukça ilginçtir: Sovyetler bu soruyu anlayamadıklarını çünkü “iki devlet arasında askerî veya başka türlü bir yardım konusunda bağlayıcı bir anlaşmanın olmadığını” ifade etmektedir.³⁶⁴⁷

İtalya bağlantılı olarak Türkiye üzerinden pazarlık konusunun 12-13 Kasım 1940 tarihinde Berlin’de gerçekleştirilen Hitler-Ribbentrop-Molotov görüşmelerinde de gündeme geldiği görülmektedir. Bu görüşmelerde Almanya tarafından “İtalya-Almanya-Sovyetler Birliği arasında imzalanması önerilen gizli bir protokol” ortaya atılmıştır. Bu protokole göre; İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği; Türkiye’yi mevcut uluslararası bağımlılıklarından kurtararak kendileriyle politik iş birliği yapması hususunda ortak bir tutum ve istişarede

³⁶⁴⁴ DDI, 9/V, Belge.104, 25 Haziran 1940, s.88-90. Nazi-Soviet Relations, s.160-161. Rosso, bu konuda 30 Haziran 1940 tarihinde gönderdiği raporunda, Pravda gazetesinde çıkan başyazıyı ve 25 Haziran 1940 tarihli raporunu dikkate alarak, Sovyetler Birliği Hükûmeti’nin Kafkasya’da Türk-Sovyet sınırında Batum güneyi ve Kars bölgesinde sınırların değiştirilmesini değerlendirmekte olduklarını bildirmektedir. DDI, 9/V, Belge.144, 30 Haziran 1940, s.126-127.

³⁶⁴⁵ Zehra Önder, *II.Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, Bilgi yayınevi, Ankara, 2010, s.70.

³⁶⁴⁶ Gürün, *Savaşın Dünyası ve Türkiye*, C.III, s.143.

³⁶⁴⁷ *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s.77. 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ve Gizli İçerik Mektubu çerçevesinde iki ülke arasındaki dostluğun taraflardan birisinin üçüncü bir devletle savaşa girmesi durumunda dahi geçerli olduğu garanti edilmiştir. 1925 Türk-Sovyet Antlaşmasını uzatan 17 Aralık 1929 tarihli protokole göre iki devletin bu konularda danışmalarda bulunmaları ve birbirlerinin haberi olmadan üçüncü devletlerle ittifak yapmalarını gerektirmektedir. Sovyetler Birliği Almanya ile 23 Ağustos 1939 tarihinde imzaladığı Saldırmazlık Paktı sonrasında Türkiye’ye karşı olan dostça tutumunu değiştirmiştir. Bkz. Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, s.279-280.

bulunmaya karar vermektedirler. Bu protokol kapsamında ayrıca Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilerek Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya dışındaki ülkelerin savaş gemilerine kapatılması konusu da yer almaktadır. Sovyetler Birliği Hükûmeti tarafından bu tasarıya verilen cevapta karşı tekliflerde bulunulmakta ve Boğazlarda Sovyet üslerinin kurulması için kendisine izin verilmesi talep edilmektedir.³⁶⁴⁸ Bu görüşmelerden bir sonuç alınmayacaktır çünkü Hitler, Molotov ile yaptığı 12-13 Kasım 1940 görüşmelerinden sonra Sovyetler Birliği'ni işgal etmeye karar vermiş bulunmaktadır.³⁶⁴⁹

Bu görüşmelerden o tarihte haberi olmayan Türkiye'nin ne denli büyük bir tehlike altında olduğu, bağımsızlık ve egemenliğin korunmasını öncelikle ele alan Türk devlet adamlarının gerek İtalya ve gerekse Sovyetler Birliği ile ilgili endişelerinde ne kadar haklı, savaş dışı kararı almakla ne kadar isabetli bir tercihte bulunduğu çok daha iyi anlaşılmaktadır. Türk Hükûmeti'nin savaşa girme kararı alması durumunda Fransa'nın devre dışı kalmış olduğu da dikkate alındığında, İngiltere'ye sadece üs tahsis edilmesinin bile Türkiye'yi kolaylıkla İtalya ve Almanya ile bir çatışmanın içine çekeceği, bu durumda Sovyetler Birliği'nin de Doğu Anadolu ve Boğazlara karşı harekete geçeceği, bu şekilde Türkiye topraklarının taraflar arasında bir savaş alanı haline geleceği, bu çatışmanın sonucunda Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğinin tehlikeye gireceği son derece açıktır.

5.2.8. İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Türkiye'de Savaş Ekonomisi

Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan tecrübeler ve iki dünya savaşı arasında meydana gelen teknolojik gelişmeler savaş sanayiine de sirayet etmiştir. Modern ordular artık mekanize bir hale gelmiş ve bu orduların kullanacağı silahların üretimi ve idamesi için güçlü bir ekonomiye ihtiyaç duyulmakta olduğu anlaşılmıştır. Gelişen teknoloji ile silahların etkilerinin ve menzillerinin artması ile artık savaş sadece cephede savaşan orduları değil, cephe gerisindeki sivilleri de kapsayan bir felaket halini almaya başlamıştır. İki dünya savaşı arasındaki dönemde; Mançurya, Habeşistan ve İspanya iç savaşı esnasında kullanılan silahların etkileri dehşet yaratmış ve çok sayıda sivilin özellikle hava taarruzları neticesinde yaşamını kaybettiği görülmüştür. Savaş esnasında asker ve sivil birbirine karışmış, ordu ve

³⁶⁴⁸ **Nazi-Soviet Relations**, s.258.

³⁶⁴⁹ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.235. Alman orduları 22 Haziran 1941 tarihinden itibaren Barbarossa Harekâtı adı verilen operasyon ile Sovyetler Birliği'ne karşı taarruz başlatacaklardır. İtalya 22 Haziran 1940 tarihinde Sovyetler Birliği'ne savaş ilan edecek ve Sovyetler Birliği topraklarını işgal hareketine Temmuz 1941 tarihinden itibaren İtalyan birlikleri de katılacaktır. İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda savaştığı cephelerle ilgili olarak bkz. Yeter Mengeş, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, s.220-241.

milletin nerede başlayıp nerede bittiği belirsiz bir hale gelmiştir. Böylece “*topyekûn savaşı*”³⁶⁵⁰ ve “*savaş ekonomisi*”³⁶⁵¹ kavramları gündeme gelmeye başlamıştır.

Teknolojik gelişmeye paralel olarak bu dönemde askerî strateji ve taktiklerde de önemli gelişmeler görülmeye başlamış, artık sabit müstahkem mevzilerin arkasında düşmanı beklemek yerine, hareketli birliklerle yapılan manevralar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu doktrinin bir yansıması olarak Alman silahlı kuvvetleri tarafından Polonya savaşında uygulamaya koyulan “*Blitzkrieg-Yıldırım Harbi*”³⁶⁵² tüm dünyada şaşkınlıkla karşılanmıştır.

Türkiye’de savunma ve güvenlik meseleleri coğrafi ve tarihsel yaşanmışlıklar dikkate alındığında cumhuriyetin kuruluşundan itibaren en çok önem verilen konular arasında bulunmaktadır. Türk milleti, Trablusgarp ve Balkan savaşlarının yaralarını saramadan henüz yirmi yıl önce bir dünya savaşı felaketini yaşamış, bu savaşın sonucunda toprakları yabancı güçler tarafından işgal edilmiş ve sonrasında Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde verdiği Kurtuluş Savaşı ile var olmayı başarmıştır. Kesintisiz olarak 11 yıl süren savaşların sonucunda ülkenin insan ve maddesel kaynakları neredeyse tamamen tükenmiş, tarım üretimi oldukça azalmış, zaten sınırlı olan endüstriyel üretim yok olma noktasına gerilemiştir. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında Osmanlı Devleti’nden miras alınan az gelişmiş, ithalata bağımlı ve hassas bir yapıya sahip Türkiye ekonomisi adeta bir suni teneffüsle canlandırılmaya çalışılmaktadır. Uzun savaş yıllarından sonra kurulan genç Cumhuriyet ilk kez 17 yıllık kesintisiz bir savaşız dönem yaşamakta, bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde başlatılan devrimler ve çağdaşlaşma girişimleriyle ekonomik ve sosyal yapısını çağdaş standartlara yaklaştırmaya ve bir taraftan da savunmasını güçlendirmeye çalışmaktadır. Böylesine zorlu bir dönemden geçmekte olan Türkiye, bir taraftan da 1929 dünya ekonomik buhranının etkilerini yoğun bir şekilde yaşamaktadır.

³⁶⁵⁰ **Topyekûn Savaşı:** Bir milletin iradesini diğer bir millete kabul ettirmek maksadıyla, siyasi, ekonomik ve moral bütün kaynaklarının savaşa katılmak üzere seferber edilmesidir. Topyekûn savaşta asker-sivil ayrımı yapılmaz. Bu kavramın ilk kez General Ludendorf tarafından Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanya’da uygulanmaya başlandığı kabul edilmektedir.

³⁶⁵¹ **Savaş Ekonomisi:** Topyekûn savaşın gerçekleştirilmesi için barış döneminden itibaren, milletin sahip olduğu tüm kaynakların savaşın ihtiyaçları düşünülerek planlanması ve düzenlenmesidir. Bu sistemde, hükûmet, genelkurmay ve savunma bakanlığının barış döneminden itibaren bir millî savunma siyaseti içinde koordineli olarak çalışması gerekmektedir.

³⁶⁵² **Blitzkrieg-Yıldırım Harbi:** Alman Silahlı Kuvvetleri tarafından İkinci Dünya Savaşı’nda uygulanan savaş doktrini. Bu doktrin, zırhlı birlikler ve hava kuvvetlerinin aralarında güçlü bir muhabere sistemi ile koordineli olarak kullanılmaları ve düşman derinliklerinde zırhlı ve motorize birliklerle kuşatıcı manevralar yapılması esasına dayanmaktadır. Burada teknolojinin yoğun kullanımı ve hız ön plandadır. Böyle bir savaş gerçekleştirilmek için gerekenler, iyi bir sevk ve idare, teknolojinin yoğun kullanımı ile üretilmiş silahlar, bu silahları kullanacak kapasiteye sahip iyi eğitilmiş askerler ve tüm bunları destekleyecek gelişmiş bir lojistik sistemdir. Bu sistemin yaratıcısı uygulayıcısı olarak Alman General Heinz Guderian ön plana çıkmaktadır. Bkz. Kenneth Macksey, **Guderian, Creator of The Blitzkrieg**, Stein And Day, New York, 1976.

Şevket Süreyya Aydemir yakın tarihinde bu kadar çok savaş gören, birçok insanını savaşlarda kaybeden tüm toplumda bu koşullarda, Cumhuriyetin ilk yıllarında savaşlara karşı, savaş ekonomisi ve savaş edebiyatı gibi konularda bir çeşit bir bezginlik, isteksizlik halinin ortaya çıktığını, belirtmekte ve şöyle açıklamaktadır: “*Nitekim Atatürk de milleti bağımsızlık davasına karşı daima uyanık tutacak davranışlarına rağmen, memlekette devamlı bir askerî hava yaşatmaktan kaçındı.*”³⁶⁵³

Türkiye bu dönemde ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı sürecine aktif bir şekilde katılmadan, savaş sürecinde uyguladığı “tarafli ve gayri muharip-*non belligerent*” politikasına rağmen, savaşın sebep olduğu ekonomik koşullardan fazlasıyla etkilenecek, ithalat ve ihracat rakamlarında önemli düşüşler meydana gelecek, buna karşılık savunma harcamaları oldukça fazla yükselecektir.³⁶⁵⁴ Bu dönemde Türkiye’de uygulanmaya çalışılan “*savaş ekonomisi*” tedbirleri toplum içinde önemli sarsıntılara yol açacaktır. Selim Deringil bu dönemi Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra gerçekten yok olma tehlikesiyle karşılaştığı tek dönem olarak değerlendirmektedir.³⁶⁵⁵

Aydemir, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra artık bilim dalı haline gelen savaş ekonomisinin halkın değil özellikle devletin ele alması gereken bir örgütlenme şekli olduğunu, Türkiye’de ne hükûmetler ne de aydınlar ve ordu tarafından bu tür bir örgütlenme içine girilmediğini, bu yüzden Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı yıllarına “*topyekûn savaş*” ve “*savaş ekonomisi*” anlayışı ve onun gerektirdiği örgütlenmelere sahip olmadan girdiğini, seferberlik hazırlıklarının Birinci Dünya Savaşı’nın ilkel usul ve alışkanlıklarıyla yürütülmeye çalışıldığını, bu teşkilatsızlık ve hazırlıksızlığın hem ordu ve hem de halkın iâşesini sonuna kadar etkilediğini ifade etmektedir.³⁶⁵⁶ Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı yıllarında ordunun ve kentlerin iâşesi meselesi savaş dönemindeki en önemli sorunlardan birisi olarak ortaya çıkacak, gerek devlet teşkilatının altyapısının ve mali gücünün yetersizliği ve gerekse toplumdan gelen direniş neticesinde hükûmetin ekonomiyi savaş koşullarına uygun bir şekilde kontrol altına alması mümkün olamayacak, istifçilik ve karaborsa ortaya çıkacaktır.³⁶⁵⁷

Türkiye’nin 1940 sayımına göre 17.820.950 olan nüfusunun %70’i tarımla uğraşmakta, 13,5 milyon insan kırsal kesimde yaşamaktadır. 1930’ların ikinci yarısında

³⁶⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, C.II**, 11. Özel Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.206.

³⁶⁵⁴ Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Kemal Arı, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar*”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C.I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, (20-22 Ekim 1997, İstanbul), Ankara, 1998, ss.447-458.

³⁶⁵⁵ Selim Deringil, “Hasta Adanın Dinç Evlatları”, **Toplumsal Tarih**, Ocak 2004, S.121, s.76-81.

³⁶⁵⁶ Aydemir, **İkinci Adam, C.II**, s.206-208.

³⁶⁵⁷ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2020, s.47-48.

sağlanan üretim artışları ve mevcut hububat stokları sayesinde savaşın başlangıcında 1939 sonbaharı ve 1940 yılı büyük ölçüde mevcut stoklarla atlatılmış, hatta buğday ihracatı dahi yapılmıştır. Türk Hükûmeti, üretici çiftçi ve köylüyü bu dönemde ürününü TMO veya tüccara satmak konusunda serbest bırakmıştır. 1940 yılı sonlarından itibaren stoklar erimeye ve iâşe sorunu ciddi boyutlar kazanmaya başlayınca, 1941 başından itibaren hükûmet daha ciddi önlemler almaya başlayacaktır.³⁶⁵⁸

Savaşın başlamasıyla birlikte dereceli olarak uygulanan kısmî seferberlikler sonucunda, büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşayan köylü nüfustan olmak üzere 1 milyonun üzerindeki çalışma çağındaki erkek nüfusun silah altına tutulması, çeki hayvanlarının azalması, devletin uyguladığı fiyat politikaları ve vergiler sonucunda savaşın ilerleyen yıllarında tarımsal üretim azalmıştır. Savaş yılları boyunca ülkede yaygın bir kıtlık veya açlık görülmesi de gıda tüketimi ve beslenme düzeylerinde önemli gerilemeler meydana gelmiştir.³⁶⁵⁹ Fiyatların genel düzeyi toptan eşya fiyatları endeksine göre 1938-1943 yılları arasında beş kat yükselmiştir.³⁶⁶⁰

Tarımsal üretimin ve tarım ihracat gelirlerinin azalmasıyla sanayi ürünlerinin savaş sebebiyle ithalatının aksaması Türkiye’de iç piyasada fiyatların yükselmesine neden olacaktır. Ayrıca savaş döneminde büyük bir orduyu beslemek zorunda kalınması, savunma giderlerinin artmasına ve sağlam para esasından uzaklaşılarak enflasyonun körüklenmesine neden olacaktır. Tedavüldeki para miktarı 1938 yılında 219 milyon TL’den, 1940 yılında 433 milyon TL’na, 1944 yılında 994 milyon TL’na kadar yükselecektir.³⁶⁶¹

Türkiye savaşa girmemiş olmasına rağmen, Türk lirasının değeri savaşın sonu olan 1945 yılında, savaşın başındaki değerine kıyasla ve altına oranla %180 azalmış durumdadır. Ülke içinde fiyat göstergelerinin gelişimine göre; 1938 yılında gıda maddeleri geçim indeksi 100 iken, 1945 yılında 423,9; toptan eşya fiyat göstergesinde ise 414,3’e ulaşmıştır. Savaşa giren ülkelerde, 1938 yılında 100 olan fiyat göstergeleri 1944 yılında; İngiltere’de 145 ve Almanya’da 113 iken Türkiye’de 330’dur.³⁶⁶² Bunun anlamı Türkiye’nin savaşa girmemesine rağmen ekonomisinin savaşa giren ülkelere göre daha fazla etkilenmiş olmasıdır. Bunun sonucu da büyük bir pahalılık ve enflasyon olarak yansıtacaktır. Yüzlerce yıllık ihmaller sonucunda

³⁶⁵⁸ 1941’den savaşın sonuna kadar alınan tedbirler ve sonuçları hakkında özet bilgi için bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası yay, İstanbul, 2012, s.190-198.

³⁶⁵⁹ Pamuk, **a.g.e.**, s.184-188.

³⁶⁶⁰ Tezel, **a.g.e.**, s.308.

³⁶⁶¹ İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 27. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2017, s.257-258.

³⁶⁶² İlhan Tekeli, Selim İlkin, **İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si, C.II**, İletişim yay, İstanbul, 2014, s.75-77.

meydana gelen sağlıksız yapı, on beş yıllık bir çalışmayla ortadan kaldırılamamıştır. Bu koşullarda Türk Hükûmeti savunma harcamalarını kısmak ve orduyu küçültmek gibi seçenekler karşısında kalmış ancak devam eden savaş koşullarında bunun gerçekleştirilmesi mümkün olmadığından, “Toprak Mahsulleri Vergisi” gibi aynı olarak toplanan vergiyle bu açmazdan çıkılmaya çalışılmıştır.³⁶⁶³

1939-1947 yılları arasında İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olarak görev yapan Şevket Süreyya Aydemir, Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki ilk iktisadi savunma çalışmasının kendisi ve İsmail Hüsrev Tökin³⁶⁶⁴’in dahil olduğu bir heyet tarafından hazırlanan “*müdafaa ekonomisi*” konulu rapor olduğunu belirtmektedir. Aydemir, konu ilgili kanun tasarısını da içeren bu çalışmanın savaş başladıktan hemen sonra tamamlanarak 4 Eylül 1939 tarihinde İktisat Vekili Hüsnu Çakır’a sunulduğunu, bu raporun daha sonra Başbakanlığa intikal ettirildiğini belirtmektedir. Memleketin barış ve savaştaki gücü konularından hareketle, millî müdafaa ekonomisi, seferberlik ekonomisi ve savaş ekonomisi konularında alınacak tedbirleri içerdiğini belirtmekte, bundan sonra yapılan çalışmalar neticesinde “*Millî Korunma Kanunu*” tasarısının ortaya çıkarıldığını ifade etmektedir.³⁶⁶⁵

Türkiye’de savaş yıllarının en önemli ekonomik yasası olan “*Millî Korunma Kanunu*” tasarısı 18 Ocak 1940 tarihinde TBMM’de görüşülerek kabul edilmiştir.³⁶⁶⁶ Başbakan Refik Saydam kanun tasarısının ele alındığı TBMM oturumunda yaptığı konuşmada; bu kanunun vatandaşın normal hayatını örselemeyecek, iş sahibi vatandaşların normal kazançlarını mümkün olduğu kadar sınırlamayacak şekilde olmasına dikkat edileceğini, çiftçi ve köylü vatandaşların durumuna özellikle dikkat edileceğini, kanunun gerekli hazırlıklar tamamlandıktan hemen sonra uygulanmaya başlayacağını belirtmekte amacını şöyle açıklamaktadır: “*Bu kanunun hedefi, Türk müdafaa kuvvetlerinin fevkalade hallerde ve seferberlikte en iyi şekilde tanzimine matuftur.*”³⁶⁶⁷

Bir çerçeve kanun olan ve sonraki süreçte buna dayanarak çıkarılan kararnameler ile savaş sürecinde izlenecek ekonomik politikanın temelini oluşturan bu kanunla hükûmet, fevkalade hallerde gerektiğinde kararnameler de çıkarmak suretiyle Türk ekonomisini bütün boyutlarıyla denetleme ve düzenleme yetkisine sahip oluyordu. Kanun tasarısında bahsedilen fevkalade haller şunlardır: “*Umumî veya kısmî seferberlik, devletin bir savaşa girmesi*

³⁶⁶³ Tekeli, İlkın, **a.g.e.**, s.80-81.

³⁶⁶⁴ **İsmail Hüsrev Tökin**: (1902-1992): İktisatçı ve siyasetçidir.

³⁶⁶⁵ Aydemir, **İkinci Adam**, **C.II**, s.211-214.

³⁶⁶⁶ **TBMM ZC**, Devre.VI, C.8, İçtima.I, 27. İnkat, 18 Ocak 1940, s.138.

³⁶⁶⁷ “Türkiye Büyük Millet Meclisi Millî Korunma Kanunu’nu İttifakla Kabul Etti”, **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1940.

ihimali, Türkiye Cumhuriyeti'ni de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş durumu.” Günün koşullarına göre hükûmete olağanüstü yetkiler vermiş olan bu kanundaki amaç her an Türkiye'nin kapısını çalması beklenen savaş karşısında Türk ekonomisinin yapısının koşullara uydurulması ve gereken ekonomik tedbirlerin alınmasıdır. Hükûmet bu kanunla gerektiğinde; *“özel işletmelere el koyabiliyor, tüm taşıma araçlarına el koyabiliyor, sanayi ve tarım kesiminde zorunlu çalışma yükümlülüğü”* getirebiliyordu. Kanun diğer yandan, her ne sebeple olursa olsun, *“stokçuluğu yasaklıyordu.”*³⁶⁶⁸

Başbakan Refik Saydam döneminde İaşe Müsteşarlığı ile Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi teşkilatı kurularak işletilen, kusursuz bir şekilde çalışmamakla birlikte, iflas ettiği de söylenemeyen bu sistem sayesinde; şehirlerde yaşayan nüfusun iaşe sorunu belli ölçülerde çözülmüş ve silah altında tutulan askerin ucuz fiyatla beslenmesi ve giydirilmesi mümkün olabilmıştır. Buna karşılık, piyasa denetimine gidilen hemen her alanda karaborsa ve istifçiliğin önüne geçilememiştir.³⁶⁶⁹ Hükûmetin aldığı kısıtlayıcı ve önleyici sert tedbirlerin özellikle köylüler üzerinde yarattığı acı ve kırgınlık, savaştan sonraki dönemde İnönü'nün siyasal yenilgisini hazırlayan en önemli etmenlerden birisi olacaktır.³⁶⁷⁰ Cahit Kayra, Millî Korunma Kanunu konusunda hükûmetin aldığı kararın doğru olduğunu, bu kanun çerçevesinde gerekli teşkilatın kurulmasına ve bazı uygulamalar yapılmasına karşılık, ulaşım ve iletişim ağının yetersizliği ve iyi bir örgütlenme ağının olmaması nedeniyle ekonominin tümü üzerinde beklenen sonuçların tam olarak alınamadığını, hükûmetin yeni önlemler almak zorunda kaldığını belirtmektedir.³⁶⁷¹ Yahya S.Tezel, savaş yıllarında alınacak tedbirlerin ana çerçevesini oluşturan Millî Korunma Kanunu'nun özellikle Refik Saydam döneminde dış ticaret üzerinde sıkı bir denetim kurmayı hedeflediğini, kurulan birlikler eliyle ihracat ve ithalatın devlet denetimi altına alındığını, bu şekilde stokların da denetlenmeye çalışıldığını kaydetmektedir.³⁶⁷² Vasfi Raşid Sevig, Türkiye'nin Millî Korunma Kanunu ile bir fiyat hukuku yaratmış olduğunu ancak bunun için gerekli olan fiyat denetim mekanizmalarının kurulamadığını belirtmektedir.³⁶⁷³

³⁶⁶⁸ Kanun metni için bkz. **Resmî Gazete**, 26 Ocak 1940, S.4417. **Kanunlar Dergisi**, C.21.

³⁶⁶⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009**, 17. Baskı, İmge Kitabevi yay, Ankara, 2012, s.84-86.

³⁶⁷⁰ Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev.M.Ali Kayabal), Milliyet yay, İstanbul, s.98-103.

³⁶⁷¹ Cahit Kayra, **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü, 1923-2011, C.I, 1923-1950**, 4. Baskı, Tarihçi Kitabevi yay, İstanbul, 2018, s.282-283. Bu yeni tedbirler 1942 yılında Varlık Vergisi, 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi gibi eylemleri içerecektir.

³⁶⁷² Tezel, **a.g.e**, s.216-217.

³⁶⁷³ Vasfi Raşid Sevig, “Avrupa’da Fiyat Murakebesi”, **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1941, s.2.

Şevket Süreyya Aydemir, savaş döneminde uygulanması gereken olağanüstü düzenleme ve uygulamalar konusunda hiç kimsenin gönüllü olmadığını, bu tip uygulamaların anayasada yer alan serbest ticaret ve mülkiyet haklarını sınırlaması ihtimalinden dolayı “*Millî Korunma Kanunu*”nun uygulanmasında başından itibaren sıkıntılar olduğunu”, bu tip uygulamalar için mutlaka gerekli olan “*istatistik*” konusunda bilinç, teşkilat ve bilginin olmadığını, ele gelen “*rakamların dilsiz*” olduğunu belirtmektedir. Aydemir bu konuda bir örnek vererek, İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olarak görev yaptığı 1939-1947 yılları arasında, çabalarına rağmen Türkiye’de kaç adet sanayi işletmesi olduğunu hiçbir zaman tam olarak öğrenemediğini ifade etmektedir.³⁶⁷⁴

1938 yılından itibaren Avrupa’da bir savaşın çıkacağı açık bir şekilde ortaya çıkacağı belli olduktan sonra Türkiye’nin savunma harcamalarında da gözle görünür bir artış meydana gelmektedir. Savunma harcamaları 1938 yılında 108.996.690 TL ile en yüksek harcama kalemini oluşturmaktadır. Bu rakam bütçe gelirlerinin %43’üne tekabül etmektedir.³⁶⁷⁵ Savaş yıllarında giderek artan savunma harcamalarının bütçe içindeki payı 1939’da %50, 1942’de ise %66 olmuştur. Savunma harcamaları 1944 yılında 710 milyon TL ile genel bütçenin %59’una ulaşacaktır.³⁶⁷⁶

Savaş yıllarında ithalat ve ihracatın azalması, sanayi üretiminin azalmasına ve yeni yatırımların yapılmasına engel olmaktadır. Bu dönemde savunma harcamalarının da artması neticesinde 1938 yılında yürürlüğe koyulmuş bulunan “İkinci Dört Yıllık Plan” büyük ölçüde gerçekleştirilemeyecektir. Bu dönemde savaş sanayiini de direkt olarak etkileyen demir, çelik, çimento gibi ürünlerin üretiminde önemli azalmalar meydana gelmiştir.³⁶⁷⁷

Şevket Süreyya Aydemir, modern bir savaşta artık kasalarda saklanan gizli planların değil, ekonomik gücün belirleyici olduğunu ve ekonomik potansiyelin bir savaş halinde gizlenemeyeceğini belirtmekte, Türkiye’nin bir savaşa girmesi halinde birkaç hafta içinde çağdaş savaşın gereklerinden mahrum kalarak devam etmek zorunda kalacağını belirtmekte, bundan sonra aynı Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nda olduğu gibi “*kanının son damlasına kadar dayanmak*” formülünde ifadesini bulan yiğitlik manzarasına döneceğini kaydetmektedir. Aydemir, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde görev yaptığı yerlerden edindiği intibaları değerlendirmekte ve durumu şöyle özetlemektedir: “...*memleket bir savaş ihtimali karşısında hemen her cephesi ile halsiz ve yetersizdir. Herhangi bir savaş halinde*

³⁶⁷⁴ Aydemir, a.g.e, s.215-216.

³⁶⁷⁵ F.O.371/23301/E.1214. (Annual Report On Turkey For 1938).

³⁶⁷⁶ Tezel, a.g.e, s.539-540. Tablo:12.6.

³⁶⁷⁷ Tezel, a.g.e, s.375.

milletin kahramanlık geleneği, tahammül ve fedakârlık gücünden başka dayanacak amiller azdır."³⁶⁷⁸

Fransızların iki savaş arası dönemde Almanlardan korunmak maksadıyla tesis etmiş oldukları Maginot Müstahkem Hattı'ndan esinlenilerek 1939 yılından itibaren Trakya'da inşa edilmekte olan Çakmak Hattı inşaatı demir ve çimento eksikliğinden dolayı yeterli bir hızla yürütülememektedir. Karabük'te kurulmakta olan demir-çelik tesisleri ancak 1939 yılında üretime başlayabilecektir. Türkiye'deki bütün çimento üretimi ise dünya standartlarının çok altında bir rakam olan 380.000 tondan ibarettir. Bu koşullarda bu savunma hattının tamamlanması mümkün olmayacaktır.³⁶⁷⁹ Türkiye'de Cumhuriyetin ilk döneminde demiryolu sisteminde çok önemli gelişmeler kaydedilmiş olmakla birlikte gerek yolların durumu ve gerekse askerî maksatlarla kullanılabilecek kapasitede vagon ve lokomotiflerin temin edilememesi nedeniyle demiryolları askerî maksatlara uygun olarak tam kapasiteyle kullanılamamaktadır. Türkiye'nin savaşın arifesinde sahip olduğu akaryakıt depolarının kapasitesi; İzmir, İstanbul ve İskenderun'daki tesislerde mevcut bulunan 100.000 ton olmakla birlikte hiçbir zaman tam dolu değildir. Diğer yandan, bu depolar dolu olsa bile ancak bir hafta sürecek bir savaşı destekleyebilecek kapasiteye sahiptir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün görünmektedir. Bu koşullarda Türkiye bir savaşa sürüklenmek durumunda kalırsa çok ağır sorunlarla karşılaşacak ve bu sorunlarla önemli miktarda dış destek alsa dahi başa çıkamayacaktır. Bu durumda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Türk Hükûmeti için yapılacak en akıllı hareket savaş dışında kalmak çarelerini bulmak olacaktır.³⁶⁸⁰

İaşe Müsteşarlığı'nda Müsteşar Tayfur Sökmensüer'in yardımcısı olarak görev yapmış olan Şevket Süreyya Aydemir, bu dönemde Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu ekonomik durumun nedeninin kendi kuşağı olmadığını, vatani bu kadar yolsuz, fabrikasız, ambarsız, teçhizatsız ve yoksul bırakan ataları olduğunu ifade etmekte ve şöyle açıklamaktadır:

"Ülke tam bir cihazlanma yetersizliği içindeydi. Hele tarımsal alanda düpedüz ilkel, verimsiz ve teşkilatsız bir durum içindeydik. O kadar ki hatta savaşa girmemişken bile kıtlık, açlık çekiyorduk. Yollar ve ulaştırma araç ve imkanları da yetersizdi. Millî stoklar

³⁶⁷⁸ Aydemir, **İkinci Adam, C.II**, s.131.

³⁶⁷⁹ **Çakmak Hattı** ve bunun benzeri sabit savunma sistemlerinin hareketli zırhlı birlikler ve yakın hava desteği kullanan taarruz gücü karşısında beklenen faydayı veremediği, Alman zırhlı ve motorize birlikleri tarafından, Mayıs-Haziran 1940 aylarında bu konuda yapılmış en mükemmel tesis olarak nitelendirilen Maginot Hattı'nın çevresinden dolaşarak işlevsiz hale getirilmesiyle çok geçmeden anlaşılacaktır. Alman ordularının Bulgaristan'a yerleşmesi ve sonrasında Yunanistan'ı işgal etmesi karşısında Nisan 1941'den itibaren batı tarafı açık kalan Çakmak Hattı'nın tutulmasının stratejik bakımdan mümkün ve uygun olmadığının anlaşılması sonrasında, Çakmak Hattı'ndaki birlikler daha az bir güçle savunulabilecek olan Çatalca-Demirkapı Hattı'na çekilecektir. Bu çekilme esnasında ulaştırma vasıtalarının yetersizliği ve ağır kış koşulları sebebiyle oldukça büyük güçlükler çekilecektir.

³⁶⁸⁰ Aydemir, **İkinci Adam, C.II**, s.135.

yoktu ve bu stoklar olsa bile zaten depolama tesislerine sahip değildik...Bu şartlar içinde Cumhuriyet devletçiliğinin ülkeye hediyesi olan birkaç şeker, tekstil fabrikası ve benzeri tesislerden de mahrum kalsaydık, tam bir 'Harbi Umumî sefaletine' giderdik."³⁶⁸¹

Barbara Ward tarafından 1942 yılında yazılan bir kitapta yapılan değerlendirmenin sonucunda; Türkiye'nin çağdaş bir savaşa tamamen hazırlıksız olduğu, sanayileşmiş güçlü bir müttefike dayanmak zorunda olduğu, aksi takdirde savaşta fonksiyonunun ancak Hollanda veya Yugoslavya'ninki³⁶⁸² kadar olabileceğini belirtmektedir. Ward, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu bu ciddi silah ve askerî malzeme eksikliklerinin Türkiye'nin politikasının her ele alınışında hatırlanması gerektiğini ifade etmektedir.³⁶⁸³

İtalya'nın savaşa girmesi sonrasında pasif savunma tedbirlerinde artışlar gözlenmektedir. Pasif korunma için vatandaşlar tarafından yapılacak işler kapsamında durumu ve imkânı olanların siper ve sığınak yapmaları/yaptırmaları da gündeme gelmiştir.³⁶⁸⁴ 10 Haziran 1940 tarihinde İstanbul Valiliği tarafından yayımlanan yeni bir tamim ile siper ve sığınakların kriterleri hakkında açıklayıcı bilgiler verilmekte, bunların örneklerinin sivil savunma teşkilatlarında görülebileceği ifade edilmektedir.³⁶⁸⁵

Bakanlar Kurulu tarafından 15 Kasım 1940 tarihinde, 21 Kasım 1940 tarihinden itibaren uygulanmak üzere karartma kararı alınmıştır.³⁶⁸⁶ Bu karar halk tarafından ve mahalli idareler tarafından sükunetle uygulanmış ve tüm ülkede gece ışıklar söndürülmüş veya karartılmıştır.³⁶⁸⁷ Bakanlar Kurulu tarafından, 20 Kasım 1940 tarihinde alınan bir karar ile İstanbul, Çanakkale, Kocaeli, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ'da bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesine karar verilmiş³⁶⁸⁸ bu karar 25 Kasım 1940 tarihinde TBMM'nde onaylanmıştır.³⁶⁸⁹ Sıkıyönetim kararının alınması ve uygulanacak bölgelere işaret eden Falih Rıfkı Atay şöyle yorum yapmaktadır: "*Vilayet isimleri gösteriyor ki, bu tedbir; İtalyan tecavüzü ile emniyet bölgemize sirayet eden harbin her türlü ihtilat ve ihtimaline karşı bir müddetten beri alınmakta olan millî tedbirleri arasındadır.*"³⁶⁹⁰ Bu arada, Trakya, Çanakkale

³⁶⁸¹ Aydemir, **İkinci Adam, C.II**, s.205.

³⁶⁸² Hollanda Almanlara karşı neredeyse hiç savaşmadan teslim olmuştur. Yugoslavya ise büyük bir direnç gösterdiği halde 1 ay kadar dayanabilmiştir.

³⁶⁸³ Barbara Ward, **Turkey**, Oxford University press, Londra, 1942, s.90.

³⁶⁸⁴ Bu tedbirlerin uygulanışı ile ilgili bkz. Öymen, **a.g.e.**, s.241-244.

³⁶⁸⁵ "Siper ve Sığınak İnşaatı İçin Yeni Direktifler", **Tan**, 11 Haziran 1940.

³⁶⁸⁶ "Işık Söndürme ve Karartma İşine Başlanıyor", **Akşam**, 19 Kasım 1940.

³⁶⁸⁷ "Dün Akşam Tüm Türkiye'de Işıklar Söndürüldü", **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1940.

³⁶⁸⁸ "Hükümet Yeni ve Acil Kararlar Aldı", **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1940.

³⁶⁸⁹ **TBMM ZC**, Devre.VI, C.14, İçtima.2, 8. İnkat, 25 Kasım 1940, s.52. Sıkıyönetim kararları bundan sonra TBMM'nde 3 ve 6 aylık dönemler şeklinde uzatılmış ve 22 Aralık 1947 tarihinde tamamen kaldırılmıştır. Bkz. "Örfî İdare Dün Geceden İtibaren Fiilen Kalktı", **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1947.

³⁶⁹⁰ Falih Rıfkı Atay, "Birbirini Tamamlayan Tedbirler", **Ulus**, 24 Kasım 1940.

ve İzmit'te hava yasak bölgeleri ilan edilmiş, hava indirmelerine karşı korunmak üzere hazırlanan yönetmelik yürürlüğe girmiştir.

Seferberlik ilan edilmesi durumunda bazı fabrikaların ordunun yeme-içme (iaşe), giyim, teçhizat, silah ve mühimmatın tedarik ve ikmal noktasından yararlanılması konusunda daha önce 30 Eylül 1939 tarihinde çıkarılan 2/12060 sayılı kararnameye ek olarak Haziran 1940 tarihinde çıkarılan kararnameyle, el koyulacak veya çalıştırılacak fabrika ve müesseselerin listesi güncellenmektedir.³⁶⁹¹

Hilmi Uran hatıralarında, Türkiye'nin savaş boyunca elinden gelen her çareye başvurarak harp harici kalmaya çalıştığını, aynı zamanda bir taraftan da savaşa hazırlanmakta olduğunu belirtmekte ve hazırlık durumunu şöyle değerlendirmektedir: *“Bu devler savaşında yer almanın müşkülâtını da her gün anlayarak, zannederim harp içinde hiçbir vakit tam manasıyla ve gönül rahatlığıyla kendimizi harbe hazır hissetmedik.”* Fiilen savaşa girilmesi durumunda alınan bu tedbirlerin faydalarının anlaşılabileceğini ifade eden Uran, *“en büyük nimetin harbe girmeyerek bu tedbirlerin değerini ölçmeye ve anlamaya mahal kalmamış olması”* olduğunu ifade etmekte ve hatıralarını yazdığı 1956 yılında hâlâ belini doğrultamamış Avrupa şehirlerini işaret ederek eklemektedir: *“Yatalım kalkalım halimize şükrederim!”*³⁶⁹²

5.2.9. İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Harbe Hazırlık Durumu

Avrupa'da savaşın Polonya'nın işgali ile başlaması, uzun bir sessizlik döneminden sonra 1940 Mayıs ayında Alman taarruzlarının Belçika ve Hollanda üzerinden Fransa topraklarına sirayet etmesi ile İngiltere'nin kendi adasına çekilmesi ve Fransa'nın çabuk ve kesin bir mağlubiyete uğrayarak savaş dışı kalmasıyla Türkiye şu çıplak gerçeğe karşı karşıya kalmış bulunmaktadır: Türkiye büyük devletlerden birisiyle rekabet edebilecek şekilde, ne modern bir savaşın gerektirdiği teknolojik altyapıya ve silahlı kuvvetlere, ne de bunları destekleyecek bir savaş ekonomisine sahip değildir. Yıllardan beri hazırlanmakta olduğu anlaşılan Alman silahlı kuvvetlerinin önce Polonya'da ve arkasından Batı Avrupa topraklarında uyguladığı *“blitzkrieg-yıldırım savaşı”* doktrini, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modern bir harbe hazırlığı bakımından teknolojik eksikliklerinin boyutları hakkında bir turnusol kâğıdı görevini görecektir.

³⁶⁹¹ Kararname No.2/13764. BCA: 30.18.1.2/ 91.60.4, 22 Haziran 1940.

³⁶⁹² Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım*, 2. Baskı, İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2017, s.305-306.

Türkiye’de iki dünya savaşı arasındaki dönemde orduya çok sınırlı kaynaklar ayrılabilmekte, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra mevcut kaynaklar daha çok çökmüş ekonomi ve tahrip olmuş sosyal yapının tamir edilmesi ile çağdaş kriterlere ulaşma projelerinde kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu dönemde silah, teçhizat ve teknoloji bakımından Birinci Dünya Savaşı askerî standartlarının biraz üzerinde bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri, piyade ve topçusunun mahareti ve cesaretiyle ün yapmış olmasına karşılık, modern savaşın gerektirdiği silah, araç gereç, yetişmiş eleman ve eğitim bakımından zamanına göre dönemin güçlü devletlerinin oldukça gerisinde bulunmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, silahlı kuvvetlerin elindeki motorlu araçların çok çeşitli olduğunu, silahlı kuvvetlerde birbirinden farklı 28 ayrı çeşit kamyon bulunduğunu, Türkiye’nin savaş sanayi potansiyeline hiçbir zaman sahip olmadığını, tersanelerin ancak nazari olarak mevcut olduğunu, bir savaşı destekleyecek kapasiteye sahip olmadığını belirtmektedir.³⁶⁹³

Oysaki bu dönemde teknoloji ve savaş sanayiindeki gelişmeler ile buna paralel olarak değişen modern savaş anlayışına göre; çağdaş askerî birlikler çağdaş teknolojinin imkanlarıyla donatılmış hızlı ve zırhlı silahlar ile bu silahları etkin olarak kullanabilecek çok sayıda eğitilmiş ve uzmanlaşmış personele ihtiyaç duymaktadır. Bu durumun farkına varılmasıyla 19 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan 664 sayılı kanunla, Millî Müdafaa Vekaletine, 1926 yılından başlamak üzere yıllara sâri olarak, 1930 yılının sonuna kadar her yıl 25 milyon TL olmak üzere toplam 150 milyon TL tutarında olağanüstü ödenek verilmiştir.³⁶⁹⁴

1933 yılında Millî Müdafaa Vekaleti tarafından hazırlanan “*Millî Müdafaa Vekaletinin 10 Yıllık Mesaisi*” başlıklı rapor döneme ışık tutmak bakımından değerli bilgiler içermektedir. Bu raporda 1923-1932 yılları arasında gerçekleştirilen önemli millî savunma projeleri ve silahlı kuvvetlerin stratejik durumu hakkında bilgi verilmektedir. Raporda Türk Ordusu’nun Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, askerlik ruh ve kudreti itibarıyla değil fakat silah ve malzeme yönünden oldukça geride kalmış olduğu belirtilmektedir. Uzun süren savaş yıllarının bütün memlekette yaratmış olduğu tahribat ve ekonomik zararların telafi edilme çalışmaları esnasında ve harap hale gelmiş olan vatanın imarı sırasında bir taraftan da Türk Ordusu’nun düzenlenmekte olduğu ifade edilmektedir. Cumhuriyet döneminde, tahsis edilen küçük bütçeyle, elinde mevcut silah ve teçhizatı çoğaltmadan, savunmaya hazır çağdaş ve kuvvetli bir ordu bulundurmaya gayret edilmekte olduğu kaydedilmektedir. Raporda;

³⁶⁹³ Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, s.133.

³⁶⁹⁴ TBMM ZC, Devre.II, C.19, İçtima Senesi.III, 11. İçtima, 19 Kasım 1925, s.155. *Resmî Gazete*, 25 Kasım 1925, No.228.

Gölcük Tersanesi, Kayseri ve Eskişehir uçak fabrikalarında gerçekleştirilen işler anlatılmakta, uçak fabrikalarındaki nihai hedefin uçak ve uçak motoru üretmek olduğu belirtilmektedir.³⁶⁹⁵

Bundan sonra 1934 yılında çıkarılan 2425 sayılı kanunla 49,5 milyon TL tutarında bir ödenek daha Millî Müdafaa Vekâleti bütçesine ilave edilmiş ve sözleşme yapma yetkisi verilmiştir.³⁶⁹⁶ 4 Temmuz 1934 tarihinde çıkarılan bir kararnameyle Millî Müdafaa Vekâlet'ine 1935 yılı için 10 milyon TL tutarında sözleşme yapılması için yetki verilmiştir.³⁶⁹⁷ Bundan sonra da Türk savunma sisteminin güçlendirilmesi için kısıtlı kaynaklara rağmen Millî Müdafaa Vekâlet'ine harcama yetkileri verilmeye devam edilmektedir. 5 Mayıs 1938 tarihinde çıkarılan kararname ile 125,5 milyon TL tutarında yeni bir sözleşme yetkisi verilmiştir.³⁶⁹⁸ 24 Mart 1939 tarihinde çıkarılan başka bir kararname ile siyasi durumun gerginleşmesi nedeniyle ordunun güçlü bulundurulması maksadıyla bütün birliklerin kadrolarının tam mevcuda çıkarılmasına karar verilmiş ve bu maksatla ödenek planlaması yapılmıştır.³⁶⁹⁹ Bütün bu gayretlere rağmen, 1939 yılı itibarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yaklaşmakta olan teknoloji savaşının gerektirdiği çağdaş silah ve teknoloji seviyesine istenen düzeyde ulaşması mümkün olmamıştır.³⁷⁰⁰

1937 yılında temeli atılarak geliştirilmiş olan Kırıkkale'deki silah ve top fabrikalarından başka, Halkapınar, Zeytinburnu, Çanakkale ve Çorlu'da mevcut askerî fabrikalarda savaş öncesi dönemde hafif silahlar ve bunların yedek parçalarından başka, 150 mm obüs, 105 mm top, çeşitli havan, uçaksavar, tanksavar gibi silahlar ile bunların mühimmatlarının bir kısmı ile bazı askerî malzemelerin üretimi gerçekleştirilirken, hafif silahların bakımları da yapılabilmektedir.³⁷⁰¹ Diğer yandan, Kayseri ve Etimesgut uçak fabrikalarında Gotha-145, PZL, Magister gibi uçaklar da üretilmekle birlikte bu uçaklar teknoloji ve sayı olarak henüz modern bir hava savaşında Türk hava gücünün ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabilecek seviyede değildir.³⁷⁰² Yeni kurulmakta ve düzenlenmekte olan bu fabrikaların İkinci Dünya Savaşı arifesinde ve savaş müddetince çeşitli nedenlerle istenen

³⁶⁹⁵ BCA: 30.10.0.0/47.301.12, 17 Ağustos 1933.

³⁶⁹⁶ BCA: 30.18.1.2/43.20.7, 7 Nisan 1934.

³⁶⁹⁷ Kararname No. 2/947. BCA: 30.18.1.2/46.47.7, 4 Temmuz 1934.

³⁶⁹⁸ BCA: 30.18.1.2/83.37.1, 5 Mayıs 1938. BCA: 30.18.1.2/83.40.7, 5 Mayıs 1938.

³⁶⁹⁹ Kararname No. 2/10623. BCA: 30.18.1.2/86.24.17, 24 Mart 1939.

³⁷⁰⁰ Mete Tunçay, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu", **Tarih ve Toplum**, S.35, Kasım 1986, ss.34-41.

³⁷⁰¹ Mehmet Evsile, "Atatürk Devri Harp Sanayii, 1920-1938", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)**, Elâzığ, 1992, s.71-103.

³⁷⁰² Bu dönemin hava harp sanayii ile ilgili bilgi için bkz. Osman Yalçın, "Türk Hava Harp Sanayii Tarihi", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)**, Ankara, 2008.

üretim kapasitesine ulaştırılamaması sebebiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modern bir savaşın gerektirdiği ihtiyaçlarının tam olarak karşılanması mümkün olmayacaktır.

Avrupa savaşının yaklaştığı bu dönemde Almanya'ya 2 adedinin İstanbul'da montajı yapılmak üzere sipariş edilen 4 adet denizaltıdan ancak bir tanesi savaş öncesi dönemde harbe hazır hale getirilebilmiş, Almanya'da üretilen bir denizaltıya Almanya el koymuş, Türkiye'de montajı yapılan denizaltılardan birisi 1941, diğeri 1946 yılında harbe hazır olabilmıştır.³⁷⁰³ İngiltere'den 1938 yılında sipariş edilen savaş gemilerinden 4 adet muhrip ve 4 adet denizaltıya ise savaş sebebiyle İngiltere tarafından el koyulmuş ve bu gemiler daha sonra 1942 yılından itibaren Türkiye'ye teslim edilmeye başlanmıştır.³⁷⁰⁴ Bu gibi örnekler savaşın arifesinde Türk donanmasının silahlanmasının önündeki engelleri göstermesi ve dışa bağımlılığın seviyesini göstermesi bakımından önemlidir.

İngiliz Büyükelçiliği'nin 1937 yıllık Türkiye raporunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teşkilatı ve kuvvet yapısı ile savunma harcamaları hakkında detaylı bilgiler bulunmakta, 1930'ların ortalarından itibaren silahlanmaya daha fazla önem verilmekle birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin silahlı kuvvetlerinin gerisinde olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin savunma harcamalarının 1937 yılında 1936 yılına göre arttığı (83.869.768 TL'dan 86.982.004 TL'na), belirtilen raporda; *“silahlanma politikasının devam ettirilmekte olduğu ancak bu programın tamamlanmaktan uzak olduğu”* kaydedilmektedir.³⁷⁰⁵ Raporda Türk kara, deniz ve hava gücüne ait olarak aşağıda özetine yer verilen açıklamalar bulunmaktadır. Raporda yer alan bilgilere göre; Türk Kara Kuvvetleri'nin toplam asker mevcudu 120.000'dir. Türk Kara Kuvvetleri her birinde 2 tümen olan dokuz kolordu ve İstanbul Garnizon Komutanlığı ile Çanakkale Boğazı bölgesinde 1 tümen ve Kırklareli'nde 1 tümen olmak üzere toplam 22 tümenlik bir güce sahip bulunmaktadır. Ayrıca Kars, Erzurum, İzmir, İzmit, Çanakkale, Çatalca ve Kırklareli'de toplam 7 adet müstahkem mevki komutanlığı mevcuttur. Raporda her piyade tümeninde 3 piyade alayı bulunduğu, 8 tünde ayrıca birer topçu alayı olduğu, topçu birliklerinin motorlu hale getirilmesi için Çekoslovakya'dan çok miktarda traktör temin edildiği belirtilmektedir. Tank ve zırhlı araç sayısı oldukça sınırlı olan kara kuvvetlerinin motorlu ve mekanize hale getirilmesi çalışmalarının yavaş bir şekilde devam etmekte olduğu ifade edilen raporda; mekanize birliklerin sayısının az olması nedeniyle, bu birliklerin tatbikatlara katılmak üzere Trakya'dan Anadolu'ya veya Anadolu'dan Trakya'ya geçirilmek zorunda kalındığı kaydedilmektedir.

³⁷⁰³ Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının...”, s.514-515.

³⁷⁰⁴ Güvenç, Barlas, “Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak...”, s.223-253.

³⁷⁰⁵ F.O.371/21935/E.2214. (Annual Report On Turkey For 1937)

Raporda, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere şehirlere ve önemli stratejik noktalara uçaksavar birliklerinin konuşlandırılmasına devam edilmekte olduğu da eklenmektedir. Türk Deniz Kuvvetleri'ne ilişkin bilgilerde; donanma sahip olduğu Yavuz kruvazörü, İtalyan yapımı 4 adet modern muhrip ve 5 adet denizaltı ile bakımlı ve disiplinli ancak sayısal, teçhizat, bilgi ve teknoloji bakımından yetersiz bir güç olarak değerlendirilmektedir. Raporda ayrıca donanma savaş gemilerinin hava savunma silahlarının yetersiz olduğu, Türkiye'nin tüm kıyılarını savunacak kadar gemi ve teçhizata sahip olmadığı belirtilmektedir. Raporda Türk hava gücü hakkında verilen bilgilere göre; Türk Hava Kuvvetleri'nin 1937 sonu itibarıyla Eskişehir, İzmir ve Diyarbakır'da konuşlanmış olan 131 adet muharip savaş uçağı, 300 adet eğitilmiş pilotu bulunmaktadır. Uçakların yarısı modern savaş uçağı özelliklerine sahiptir. Türk Hükûmeti uçak sayısını 1938 yılında 300'e çıkarmayı ve Türkiye'de savaş uçağı ve motorlarını üretecek kapasitede uçak sanayisine sahip olmayı hedeflemektedir.³⁷⁰⁶ 1937 yılı içinde hepsi modern uçaklar olmak üzere; Polonya'dan 40 adet avcı uçağı, ABD'den 20 adet bombardıman, Almanya'dan 10 adet bombardıman uçağı ve İngiltere'den 2 adet bombardıman uçağı teslim alınmıştır.³⁷⁰⁷ Bu hava gücünün bölgesel olarak anlamı olmakla birlikte Avrupa'nın önemli devletlerinin yanında oldukça mütevazı kaldığı görülmektedir.

Raporda ayrıca, Türk ordusunun yılda üç kez Trakya, İzmir civarı ve Anadolu içlerinde tatbikat yapmakta olduğu, Trakya manevralarına askerî ataşe ve ziyaretçiler davet edilmesine karşılık tatbikatlar arasında en kapsamlısı olan ve üç kolordunun katılımıyla gerçekleştirilen İzmir bölgesindeki tatbikat alanına yabancıların alınmadığı belirtilmektedir. İzmir bölgesindeki tatbikatın amacının halihazırda en büyük tehdit olarak değerlendirilmekte olan İtalya'nın, Anadolu kıyılarına bir çıkarma yapması olasılığına karşı kıyıların savunulması ve uygulanacak savunma stratejilerinin uygulanması olduğu kaydedilmektedir. Raporda ayrıca Türk Silahlı Kuvvetlerinin komuta sisteminin kuvvetli ve moralinin üst seviyede bulunduğu da belirtilmektedir.³⁷⁰⁸

İki dünya savaşı arasındaki dönemde kısıtlı ekonomik kapasite ile oldukça sınırlı teknoloji transferinin mümkün olduğu şartlarda büyük fedakarlıklarla tesis edilmiş olan

³⁷⁰⁶ Bu dönemde Kayseri Uçak Fabrikası'nda Polonya'nın P-24 ve Almanya'nın Gotha uçakları lisans altında üretilmektedir. 1936 yılında 12 adet Gotha-145A ve 6 adet P-24 uçağı üretilmiştir. Kayseri Uçak Fabrikası'nda 1937'de 20 adet, 1939'da 2 adet daha P-24 av-bombardıman uçağı üretilcektir. Polonya'dan üretilerek gönderilenler dahil olmak üzere 1939 sonu itibarıyla toplam 68 adet P-24 uçağı Hava Müsteşarlığı'na teslim edilmiştir. Kayseri Uçak Fabrikasında üretilerek Hava Müsteşarlığı'na verilen Gotha uçağı sayısı ise 43'tür. Bu konulardaki bilgiler için bkz. Osman Yalçın, "Türk Hava Harp Sanayii Tarihi", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)**, Ankara, 2008. Türk Hava Kuvvetleri müstakil bir komutanlık olarak 23 Ocak 1944 tarihinde kurulmuştur.

³⁷⁰⁷ F.O.371/21935/E.2214. (Annual Report On Turkey For 1937)

³⁷⁰⁸ F.O.371/21935/E.2214. (Annual Report On Turkey For 1937)

Türkiye'deki mevcut millî savaş sanayiinin kapasitesinin henüz ordunun ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabilecek teknolojik seviyede olmaması ve Avrupa'daki hızlı siyasal gelişmeler neticesinde kendi güvenlik bölgesine yaklaşan açık tehdit nedeniyle hızla silahlanmaya ihtiyaç duyan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanabileceği modern silah ve askerî malzemelerin ancak savaş sanayii konusunda gelişmiş ülkelerden yapılacak ithalatla karşılanması mecburiyeti ortaya çıkacaktır.

İki savaş arası dönemde genel dış ticarete dış alımlar, takasla ödeme kolaylığı göstermekte olan ve Türkiye'nin ihraç mallarına dünya piyasası üzerinde fiyat veren Almanya ve İtalya ile yoğunlaştığı görülmektedir.³⁷⁰⁹ Bu dönemde askerî dış alımlarda Almanya ön planda bulunmakta ancak savaşın başlaması ihtimalinin artmasıyla birlikte Almanya ve onun işgalindeki Çekoslovakya'dan sipariş edilmiş olan silah ve askerî malzemelerin akışında büyük sorunlar ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bunlara ilişkin örnek vermek gerekirse; Almanya'dan Türkiye'ye gönderilmesi gereken siparişlerden, Krupp ve Skoda topları, Heinkel ve Messerschmidt uçakları, denizaltı gibi silah ve askerî malzemelerin teslimatı geciktirilmekte veya hiç yapılmamaktadır. Von Papen, Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 7 ve 8 Haziran 1939 tarihli raporlarında; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu konuda Alman Büyükelçi Von Papen'i uyardığını ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere tarafından el koyulan savaş gemileri meselesinin Türk kamuoyunda yarattığı tepkinin yinelenmesi ihtimalinden söz ettiğini bildirmektedir.³⁷¹⁰

Bu dönemde imzalanmış olan Üçlü İttifak Antlaşması kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarını karşılamak için Müttefiklerden temin edilecek askerî malzeme için 25 milyon İngiliz sterlini³⁷¹¹ tutarında kredi konusunda anlaşma yapılmış durumdadır. Bu kredinin kullanılması konusunda çeşitli girişimler yapılmakta, Üçüncü Ordu Komutanı Org. Kazım Orbay başkanlığındaki Türk Heyeti, kredi kapsamında kara, deniz ve hava kuvvetleri için Müttefiklere sipariş edilmiş olan silah ve askerî malzemelerin temin ve Türkiye'ye sevk edilmesi konularını görüşmek üzere 3 Ekim 1939 tarihinde Londra'yı ziyaret etmektedir.³⁷¹² Türkiye tarafından talep edilen malzemeler arasında; piyade tüfeği, makineli tüfek, tank, büyük çaplı toplar, uçak, tanksavar, uçaksavar, savaş gemileri gibi ana muharebe silahları ve cephanenin yanı sıra, akaryakıt, yağ gibi çeşitli lojistik malzemeler de

³⁷⁰⁹ Tezel, **a.g.e.**, s.198. (Tablo 5.2)

³⁷¹⁰ **DGFP**, D/VI, Belge. 489, 7 Haziran 1939, s.658-659. **DGFP**, D/VI, Belge. 495, 8 Haziran 1939, s.666-670.

³⁷¹¹ 1939 yılında ortalama olarak 1 İngiliz sterlini=5.70 TL.dir. Bu durumda kredinin tutarı 142,5 milyon TL'na tekabül etmektedir. Bkz. Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s.203. (Tablo 5.3) 25 Milyon sterlinlik bu kredinin 21 milyon sterlinlik bölümünün İngiltere, 4 milyon sterlinlik bölümünün ise Fransa tarafından karşılanması öngörülmektedir.

³⁷¹² "Türk-Sovyet ve Türk-İngiliz Müzakereleri", **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1939.

bulunmaktadır. Orbay'ın ziyaretinden sonra silah ve askerî malzemelerin sevkiyatında bir miktar artma olsa da bu yeterli olmayacaktır.³⁷¹³ Savaşa her an katılmak zorunda kalma ihtimali karşında silahlı kuvvetlerin silah ve donatım eksiklikleri Türk tarafında büyük endişelere sebep olmaktadır.³⁷¹⁴ 9 Ekim 1939 olağanüstü olarak toplanan TBMM'nde kabul edilen bir kanunla kredi kapsamında Millî Savunma namına gelen savaş teçhizat ve malzemelerinin gümrük resmi ile diğer vergi ve resimlerden muaf tutulmaları sağlanmış bulunmaktadır.³⁷¹⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM açılışında yapmış olduğu konuşmada silahlı kuvvetlerin hazırlık durumunu şöyle özetlemektedir:

*“Cumhuriyet Hükûmeti, müdafaa tedbirlerini geliştirmek için hiçbir yardımı esirgememek azmindedir...Büyük Meclis, büyük Türk milleti emin olabilirler ki, Cumhuriyet orduları, emir aldıkları zaman vazifelerini hakkıyla yerine getirecek kıymettedir. Yaptığımız ve yapacağımız fedakarlıklarla Cumhuriyet orduları layık olduklarını ispat etmeye her zaman hazırdırlar.”*³⁷¹⁶

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında Mart 1940'ta toplanan Yüksek Müdafaa Meclisi³⁷¹⁷, de son gelişmeler karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaşa hazırlık durumunun değerlendirildiği görülmektedir. Bu toplantı sonrasında Millî Savunma Bakanı Naci Tınaz tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen yazıda; Kara kuvvetlerinin mevcudunun, 40 piyade tümeni, bunların topçusu, 3 süvari tümeni şeklinde ve toplam mevcudunun 1,3 milyona çıkarılacağı bildirilmekte, bu kadar büyük bir kuvvetin mevcut şartlarla silahlandırılması, iaşe ve ibatesinin müsait olmadığı değerlendirmesiyle kara kuvvetlerinin seferberlik planları ve ihtiyaçlarının gözden geçirilerek gerekli tasarrufların yapılması talep edilmektedir.³⁷¹⁸ Genelkurmay Başkanlığı tarafından 29 Mayıs 1940 tarihinde verilen cevapta, bu talep olumlu karşılanmakta ve çalışmaların hemen başlatılması istenmektedir.³⁷¹⁹

Winston S.Churchill hatıratında, Türkiye'nin 1939 yılında savaş başladığında cesur ve şerefli ordusunu seferber ettiğini, ancak silah ve teçhizatının Birinci Dünya Savaşı

³⁷¹³ Ataöv, a.g.e, s.187.

³⁷¹⁴ Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi**, C.I, s.321.

³⁷¹⁵ **TBMM ZC**, Devre.VI, C.5, Fevkalade İçtima, 43. İnkat, 9 Ekim 1939, s.42.

³⁷¹⁶ “İnönü'nün Büyük Nutku”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1939. “Dostluğa Vefa, Taahhüde Sadakat”, **Akşam**, 2 Kasım 1939.

³⁷¹⁷ **Yüksek Müdafaa Meclisi**: 24 Nisan 1933 tarihinde çıkarılan 14443 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi gereği teşkil edilmektedir. Kararname gereği Başbakanın başkanlığında, Genelkurmay Başkanının da katılımıyla toplanan Yüksek Müdafaa Meclisi'ne, Cumhurbaşkanı katıldığı zaman meclisin başkanı da Cumhurbaşkanı olmaktadır. 10 Ağustos 1933 tarihinde onaylanan talimatnamesine göre; Yüksek Müdafaa Meclisi'in görevleri arasında millî seferberlik ve ülkenin savunması için bakanlıklar tarafından yapılacak işler bulunmaktadır. Bkz. **BCA**: 30.10.0.0/53.348.9, 24 Nisan 1933.

³⁷¹⁸ **Millî Müdafaa Vekaletinin**, 22 Mart 1940 gün ve Ordu Dairesi Şube.III, 31140 sayılı yazısı.

³⁷¹⁹ **Genelkurmay Başkanlığının** 29 Mayıs 1940 gün ve Gnkur. Bşk: 12976 sayılı yazısı.

standartlarında olduğunu, Türk piyadesinin her zaman olduğu gibi çok iyi olduğunu, sahra topçusunun da iyi durumda olduğunu ancak ordusunun 1940 Mayıs ayı itibarıyla modern silah ve teçhizata sahip olmadığını belirtmektedir. Churchill, hava kuvvetlerinin oldukça ilkel ve zayıf olduğunu, tank ve zırhlı araçların neredeyse hiç olmadığını ve bunları kullanabilecek eğitilmiş personele sahip olmadığını, çok az miktarda tanksavar ve uçaksavar silahı bulunduğunu, radarın zaten bulunmadığını kaydetmektedir.³⁷²⁰

The War Illustrated dergisi Türkiye'nin askerî gücü hakkında bilgiler verdiği 15 Kasım 1940 tarihli sayısında; Türkiye'nin 1940 itibarıyla barış durumunda 20.000 subay ve 175.000 askerden meydana gelen bir kara kuvvetlerine sahip olduğu, bir yıllık sınıf mevcudunun 90.000 kişi olduğu belirtilmekte, seferde ordunun mevcudunun 2.000.000'a kadar çıkabileceği belirtilmektedir. Yeniden organize edilmekte olan Türk hava gücünün İngiliz, Alman, ABD, Polonya kaynaklı olarak 550 adet muharip uçağa sahip olduğu, "*küçük ancak güvenilir*" olarak nitelendirilen Türk deniz gücünün Yavuz muharebe kruvazöründen başka, 2 kruvazör, 4 muhrip ve 6 denizaltıya sahip olduğu belirtilmektedir.³⁷²¹

Avrupa'da Batı cephesinde 10 Mayıs 1940 tarihinde başlayan Alman taarruzu ve Fransa'nın çöküşünün iyice ortaya çıktığı bir zamanda, Türkiye resmen seferberlik ilan etmemiş olmasına rağmen, aldığı tedbirlerle kısmî seferberlik tedbirlerini uygulamakta ve silahlı kuvvetlerin insan gücünü artırmaya çalışmaktadır. Bu dönemde 6 ve 18 Haziran 1940 tarihinde çıkarılan kararnameler ile 1912 doğumlular ve daha genç olanlardan ihtiyaç duyulanların silah altına alınması kararı alınmıştır. Daha sonra ihtiyaç oldukça kısmî seferberlik uygulanacak ve yeni birlikler kurulacaktır.³⁷²²

Türk Hükûmeti tarafından, bir taraftan da savunma hatlarının güçlendirilmesi için gereken tedbirleri almak için tedbirler uygulamaktadır. Bu kapsamda Çatalca ve Demirkapı mevzilerinin tahkimatlarının tamamlanmasının hızlandırılması maksadıyla, inşaat işlerinde kullanılmak üzere, çeşitli kolordu mıntıkalarında bulunan 30.000 acemi erin silah altına alınması kararı çıkarılmıştır.³⁷²³

Türk ordusunun durumu savaş boyunca Türk devlet adamları tarafından dikkatle takip edilmiş, silah ve askerî malzeme eksiklikleri İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları

³⁷²⁰ Winston S. Churchill, **The Second World War, Volume.III, The Grand Alliance**, The Reprint Society, Londra, 1952, s.43-44.

³⁷²¹ "New Turkey Is Like A Strong Man Armed", **The War Illustrated**, 15 Kasım 1940, S.63, s.514-516.

³⁷²² Örneğin Ege'de seferde kurulacak 12. Kolordu'nun eksik kadroları için Batı Anadolu'da yaşayan 1330-1331 (1914-1915) doğumlu bir kısım ihtiyat erleri için 6 Mayıs tarihinde Bakanlar Kurulu'nda alınan karar için bkz. Kararname No.2/15727. **BCA:** 30.18.1.2/ 94.38.2, 6 Mayıs 1941.

³⁷²³ Kararname No.2/15549. **BCA:** 30.18.1.2/94.39.16, 8 Mayıs 1941.

karşısında gerekçe olarak kullanılmıştır. Bunlardan birisinde Şubat 1941 tarihinde Dışışleri Bakanı Anthony Eden ve Gnkur. Bşk. Sir John Dill, Türkiye'yi ziyaret ederek Başbakan Refik Saydam, Dışışleri Bakanı Saraçoğlu ve Gnkur. Bşk. Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde İngiliz heyeti tarafından Almanların Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a harekete geçmek üzere oldukları belirtilerek, bu durumda Müttefiklerin Yunanistan'a yardım edeceğini, Türkiye'nin de bu sırada Almanya'ya harp ilan etmesini istemişlerdir. Türk Hükûmeti tarafından bu talebe cevap olarak; Almanya'nın Boğazlara karşı bir saldırıda bulunması ihtimali de olduğu belirtilerek, bu durumda Sovyetler Birliğinin de Kafkasya'dan Türkiye'ye saldırmasının ihtimal dahilinde olduğu belirtilmiş, silah ve teçhizat bakımından oldukça zayıf bir durumda bulunan Türk ordusunun Alman saldırısını tahrik etmesinin bir anlamı olmayacağı cevabı verilmiştir.³⁷²⁴

ABD Büyükelçisi Mac Murray, 18 Şubat 1941 tarihinde ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda; Başbakan Refik Saydam'ın kendisine, Türk ordusunun yeterli askerî malzemesi olmayışından dolayı, bütünü ile savunma savaşından başka bir hareket yapamayacağını, muhtemel bir taarruza karşı savunma için bütün güçlerini muhafaza ettiğini ve bunun için halkının refahından kestiği kaynakları harcamakta olduğunu söylediğini belirtmektedir.³⁷²⁵

Ekim 1940 tarihinde Almanya'nın Romanya'ya yerleşmeye başlaması sonrasında savaşın Türkiye'ye daha fazla yaklaşması nedeniyle Türk ordusunun İngiltere tarafından temin edilecek silah ve askerî malzemelerin süratle gönderilmesi gerekmekte ancak bu konuda istenen miktar ve hız elde edilememektedir. Bu sorun savaş boyunca devam edecek ve hiçbir zaman istenen miktar ve zamanda istenilen evsafıta silah, cephane ve askerî malzeme Türk tarafına teslim edilemeyecektir. Türk makamları tarafından, bu ihtiyacın karşılanması için İngiliz kuvvetleri tarafından Libya'da İtalyanlardan ele geçirilen silah ve malzemelerden iyi durumda olanların dahi cephane ve yedek malzemeleriyle birlikte kabul edilebileceği ifade edilmiştir.³⁷²⁶

Savaş boyunca Müttefiklerden gelen silah ve askerî malzemeye ilişkin Türk Gnkur. Bşk.lığı tarafından gönderilen 31 Ocak 1944 tarihli yazı oldukça önemli bilgiler içermektedir. Bu yazıda o tarihe kadar gönderilen Müttefik yardımları sıralanmakta ve bu yardım

³⁷²⁴ İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.45.

³⁷²⁵ FRUS, Diplomatic Papers, 1941, The Near East and Africa, Volume.III, Belge.886, s.818-819.

³⁷²⁶ Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C.I, s.323-380. İngilizler tarafından ele geçirilen İtalyan silahlarından bazıları 1940 sonlarında Türkiye'ye gönderilmiştir. Bunlar 1.000 piyade tüfeği, 50 hafif makineli tüfek ile 150 orta makineli tüfekten ibarettir. Bkz. Koçak, Türkiye'de Millî Şef Dönemi, C.I, s.326.

malzemelerinin önemli bir kısmının “kullanılmış ve revizyondan geçirilmiş” malzemelerden meydana geldiği ifade edilmekte, gönderilen malzemelerin eksiklikleri sıralanmaktadır. Yazıda; gönderilmekte olan malzemenin savaşın durumuna ve siyasi duruma göre hızlanmakta veya yavaşlamakta olduğu, bu durumun silahlı kuvvetlerin teşkilat, eğitim ve terbiyesi üzerinde olumsuz etkiler yaptığı, “Müttefiklerin, Türkiye’nin istediği değil, ellerinde bulunan veya kuruluşlarından çıkardıkları silah, araç, gereç ve malzemeleri yolladıkları” belirtilmektedir.³⁷²⁷

Türk Silahlı Kuvvetleri, resmen ilan edilmemekle birlikte uyguladığı kısmî seferberlik, millî kaynaklar ve Müttefik yardımlarıyla temin edilen silah, cephane, askerî araç ve gereçler ile 1943 yılı ortalarında savaş yıllarının en güçlü durumuna ulaşmıştır. Bu dönemde Türk Kara Kuvvetleri; 1.300.000’e ulaşan insan mevcudu ile 3 ordu, 15 kolordu şeklinde teşkilatlanmış bir şekilde; 41 piyade tümeni, 3 süvari tümeni, 1 zırhlı tümen; ayrıca 3 piyade tugayı, 2 zırhlı tugay ve 1 süvari tugayından meydana gelmektedir. Türk kara kuvvetlerinin kuvvet yapısında 27 Nisan 1939 ile Haziran 1943 arasındaki fark; 20 piyade tümeni, 1 zırhlı tümen, 1 süvari tugayı ve 2 zırhlı tugaydır. Bu gelişme beraberinde silahlanma, barınma ve iâşe sorununu da getirecektir. Dündar Seyhan anılarında o günleri şöyle anlatmaktadır:

“O zaman birliklerin mevcudu bir hayli kalabalıktı. Erat sınıf sınıf silah altına alınıyor, ha babam kıtalara sevk ediliyordu. Gıdaya da pek aldırın yoktu. Bizim erin alışık olduğu gıda: sabahleyin bulgur çorbası, öğleyin bulgur pilavı, akşam bulgur aşı...Yadırgamaz bizim asker...Köyünde kalsa ne yiyecekti ki sanki...Tayın mutlaka çıkıyor, köyde bir müteahhit bir sığır kesiyor, asker istihkakı mutlaka kazana giriyordu. Devlet her şeye rağmen askerini doyuruyordu.”³⁷²⁸

Savaşın başında kara ve deniz kuvvetlerine yardımcı bir güç olarak değerlendirilen ve Genelkurmay Hava Müsteşarlığına bağlı olan Türk hava kuvvetindeki uçak miktarı 298’i savaş, 189’u eğitim olmak üzere toplam 487 adettir. Bu uçaklardan meydana gelen mütevazı hava gücü; uçak sayısı, teknoloji ve eğitim bakımından, Avrupa’nın en güçlü filolarına sahip olan İngiliz ve Alman hava gücünün oldukça gerisindedir. Gary Leiser bir araştırmasında; Türkiye’nin 1939-1945 yılları arasında İngiltere, Almanya, Fransa ve ABD’den toplam 369 adet uçak satın almış olduğunu, pilot sayısının 1939 yılında 450 olduğunu, 50 yedek pilota sahip olduğunu, 1941 Ocak ayında pilot sayısının 650’ye çıktığını belirtmektedir. Leiser, Türk pilotlarında gece ve kötü hava koşullarında muharebe ve bombardıman eğitim eksikliği bulunduğunu, muhtemel bir İtalyan-Alman saldırısına karşı koyacak bir kapasiteye sahip bulunmamakta olduğunu belirtmektedir. Leiser ayrıca Türk hava kuvvetinin özellikle savaşın

³⁷²⁷ Cebecioğlu, a.g.m, s.366-367.

³⁷²⁸ Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s.10.

sonlarına doğru Balkanlar ve Orta Doğu'nun en etkili hava gücü haline geldiğini ifade etmektedir³⁷²⁹.

Savaşın yaklaşmaya başlamasıyla birlikte itibaren Türk Deniz Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Önce Almanya'dan ikisi Türkiye'de imal edilmek üzere 4 adet denizaltı, sonra da İngiltere'den 4 muhrip ve 4 denizaltı alınması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Almanlardan satın alınan denizaltı (Saldıray) Türkiye'ye gelmiş ve 5 Haziran 1938 tarihinde donanmaya katılmasına rağmen, savaş başlayınca Almanya'da yapılacak diğer denizaltıya Almanlar el koymuştur. Türkiye'de imalatı tamamlanan denizaltılardan Atılay, 19 Mayıs 1941 yılında donanmaya dahil olmuştur. Yıldıray ise teknik sorunlardan dolayı ancak 15 Ocak 1946 tarihinde donanmaya katılabilmektedir. İngiltere'de imal edilen muhrip ve denizaltılara savaş başlayınca İngilizler el koymuş, daha sonra savaşın devamında, 1942-1945 yılları arasında, peyderpey Türkiye'ye teslim edilmiştir. Türk Deniz Kuvvetleri, 1934 yılına kadar İtalya'dan temin edilen 4 muhrip, 4 denizaltı ve 5 adet avcı botundan sonra İngiltere ve Almanya kaynaklı bu takviyelerle birlikte bölgesinde önemli bir güç haline gelecektir³⁷³⁰.

³⁷²⁹ Gary Leiser, "The Turkish Air Force:1939-1945, The Rise of A Minor Power", **Middle Eastern Studies**, C. 26, Sayı.3, (Temmuz 1990), s.383-395.

³⁷³⁰ Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının...", s.514-515.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ve galiplerle mağluplar arasında imzalanan antlaşmalar ile meydana getirilen “Versay Sistemi” Avrupa’da mevcut siyasal ve ekonomik sorunları ortadan kaldırmadığı gibi, eski düşmanlıklar arasındaki uçurumları derinleştirerek yeni problem sahalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sistemden memnun olmayan ve değiştirilmesini talep eden büyük güçlerden “revizyonist” Almanya ve İtalya ile statükonun devamından yana olan “anti-revizyonist” İngiltere ve Fransa farklı siyasal yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar. Savaş sonrasında ortaya çıkan sorunları çözmek ve dünya barışını korumak amacıyla ABD’nin liderliği ile kurulmuş olan Milletler Cemiyeti, bu ülkenin Versay Barış Antlaşması’nı onaylamayarak kendi kıtasına çekilmesi sonrasında İngiltere ve Fransa’nın güdümünde, daha başlangıçtan itibaren zayıf bir örgüt haline gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı, galip devletleri de kaybedenler kadar olmasa da oldukça etkilemiş ve önemli ekonomik, sosyal sarsıntılar geçirmelerine neden olmuştur. İki savaş arası dönemde dünyayı saran ekonomik krizin etkilerinin fazlasıyla hissedilmekte olduğu Avrupa’da, ekonomik milliyetçilik ve devletçilik akımları giderek güçlenmekte, ülkeler arasındaki ticaret hacmi daralmakta, gelişmiş ülkelerle azgelişmişler arasındaki farklar giderek derinleşmekte ve komünizm korkuları bütün kıtada yayılmaktadır. Bu sarsıntılar sonucunda İtalya’da Faşizm, Almanya’da Nazizm, Rusya’da Komünizm gibi totaliter rejimler işbaşına gelmiştir. İngiltere ve Fransa gibi devletler liberal-demokratik yapılarını koruyarak durumu yönetmeye çaba göstermektedirler. Bunların sonucunda Avrupa, totaliter devletler ve demokratik devletler olarak iki ayrı bloka ayrılmış bulunmakla birlikte kendi aralarında birlik meydana getirememişlerdir. Almanya’nın silahlanmada eşitlik talepleri nedeniyle silahsızlanma konferanslarından bir sonuç elde edilemediği bir dönemde, Japonya’nın Eylül 1931’de Mançurya’yı işgale başlaması karşısında Milletler Cemiyeti’nin etkisizliği, endişelerin iyice yükselmesine neden olmakta, Avrupa’da genel bir savaş çıkacağı söylentileri hızla yayılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda kazanan tarafta bulunmasına rağmen, savaş sonu antlaşmalarda istediği siyasal ve ekonomik kazançları elde edemeyen, tatminsiz ve kırgın İtalya; “Versay Sistemi”ni beğenmemekte, antlaşmaların yenilenmesini istemekte, yani sınırların değiştirilmesini talep etmektedir. İtalya’da savaş sonrası toplumsal ve ekonomik sorunların yarattığı kargaşa ortamında Ekim 1922’de iktidara gelen Benito Mussolini ve Faşist Parti, içerde devleti Faşist temeller üzerinde inşa ettikten ve durumunu sağlamlaştırdıktan sonra gözünü emperyalist emellerini gerçekleştireceği hedeflere

çevirmiştir. Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmeyi planlayan ve Akdeniz'i "*Mare Nostrum*" olarak gören Faşist İtalya'nın özellikle Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de izlediği "mütecaviz politika" Türkiye tarafından dikkatle izlenmekte ve buna karşı politikalar geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Lozan Barış Antlaşması ile çağdaş sınırlarını elde eden Türkiye Cumhuriyeti; Rodos, 12 Ada ve Meis' deki İtalyan varlığı, Kıbrıs ve Irak'taki İngiliz mandası, Suriye'deki Fransız mandası ve İtalyan etkisindeki Bulgaristan hesaba katıldığında; Avrupalı büyük güçlerle sınırdaş ve adeta kuşatılmış bir durumdadır. Kurtuluş Savaşı ve Lozan Barış Konferansı döneminde batılı büyük güçlerle karşı karşıya gelen Türkiye, bu mücadele sırasında sadece sınırlı olarak Sovyetler Birliği'nden destek alabilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan meselelerden olan Musul sorunu devam ederken İtalya'nın göstermiş olduğu düşmanca tavır ve İngiltere ile Türkiye arasında bir çatışma çıkması halinde İtalyan kuvvetlerinin Anadolu topraklarına çıkarma yapacağı, bu maksatla adalarda yığınak yaptığı haberleri Türkiye'nin Musul konusundaki kararlarını etkileyen faktörlerden birisi olacaktır. Musul meselesinin 1926 yılında İngiltere ile imzalanan antlaşma ile çözümlenmesinden sonra Türkiye sadece Sovyetler Birliği'nin dostluğuna dayanan dış politikasını geliştirmek istemekte, ekonomik ve sosyal gelişme için ihtiyaç duyduğu teknoloji ve finansmana sahip olan Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirmeye çalışmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk tarafından gösterilen "çağdaş uygarlık" hedefine ulaşmak için uzun bir barış dönemine ihtiyacı bulunan Türkiye, "yurtta barış, dünyada barış" düsturu çerçevesinde, Osmanlı döneminden alınan dersler ve Cumhuriyetin kazanımlarını harmanlamak suretiyle elde edilen, gerçekçi ve dengeli bir dış politika yürütmektedir. Milletlerarası iş birliği ve kolektif güvenlik kavramına büyük önem veren Türkiye, kalkınma için ihtiyaç duyduğu dış finansmanın temini için istikrara ihtiyaç duymaktadır. Millî Mücadele yıllarında ve sonrası dönemde Musul meselesi dolayısıyla İngiltere ile Suriye sınırı ve Hatay meselesi sebebiyle Fransa ile ilişkileri oldukça sorunlu olan Türkiye, diğer bir Batılı güç olan İtalya ile ilişkilerini yeni bir çizgiye taşımakta fayda görmektedir.

İtalya'nın Fiume meselesi ve Adriyatik konularında Yugoslavya ile Arnavutluk politikalarında Yunanistan ile önemli sorunları bulunmaktadır. İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye ve Türkiye ile yakınlaşmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Faşist İtalya'nın esas hedefi Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de kendi liderliğinde bir İtalya-Türkiye-Yunanistan bloku meydana getirmek, buna daha sonra Bulgaristan'ı da

ilave ederek, Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de Fransa ve onun himayesindeki Küçük Antant’a karşı denge sağlamaktır.

Bu koşullarda Nisan 1928’de Milano’da gerçekleştirilen Mussolini-Tevfik Rüşti Aras mülakatı ile başlayan bir süreç sonunda Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan “Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” karşılıklı çabaların bir ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Türkiye’nin Batılı büyük devletlerden birisiyle imzaladığı ilk antlaşma olan bu akit ile Türkiye ile İtalya arasında 1928-1932 yılları arasında sürecek olan ve “ilişkilerin altın çağı” olarak adlandırılan bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus değişimi meselesinden kaynaklanan sorunların çözümü için yapılan antlaşmada İtalya’nın olumlu katkıları olacak, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras ve İtalya Dışişleri Bakanı Dino Grandi karşılıklı ziyaretlerde bulunacaklardır. Başbakan İsmet Paşa’nın 25-30 Mayıs 1932 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İtalya ziyareti iki ülke arasındaki ilişkilerde zirve noktasını işaret etmektedir. Bu ziyaret esnasında karar altına alınan 300 milyon İtalyan liri (32 milyon TL-7,5 milyon sterlin) tutarında bir kredi anlaşmasının yapılması-bu kredinin kullanılması mümkün olmasa da-önemli bir gelişmeye işaret etmektedir.

Bu dönemde Türk donanmasının ihtiyaç duyduğu savaş gemilerinin yapımı ihalesini İtalyan Hükûmeti’nin açtığı oldukça iyi koşullardaki kredinin sağladığı ortam ile İtalyan tersaneleri kazanmıştır. İtalyan tersanelerinde yapılan 4 muhrip, 4 denizaltı ve 4 sahil koruma botu tamamlanarak, bazı teknik sorunlar yaşansa da Türkiye’ye teslim edilmiştir. Türkiye böylece 1934 yılı sonuna itibarıyla Akdeniz’de düşmanlıktan dostluğa ve dostluktan düşmanlığa savrulan Türk-İtalyan ilişkilerinin mevcut olduğu bir ortamda, düşmanının yardımıyla temin ettiği bu savaş gemileri ve denizaltılar sayesinde, Yavuz kruvazörü de dikkate alındığında, bölgesinde önemli bir deniz gücü haline gelecektir.

İtalya’nın kredi kolaylıkları sağlayarak ve devlet garantisi vererek Türkiye’ye savaş gemileri satmak istemesinin ardında Faşist İtalya’nın Türk donanmasına nüfuz etmek, bu savaş gemilerinin lojistik desteği bakımından Türkiye’yi bağımlı kılmak, Türkiye’de ekonomik ve askerî yönden etkin olmak ve Faşist ideallerin gerçekleştirmesinde bu gücü kullanmak olarak değerlendirilebilir.

Giderek uluslararası yalnızlıktan kurtulmakta olan Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye olması sürecine, Milletler Cemiyeti’nin İngiltere ve Fransa’nın himayesi altında olduğunu değerlendirmekte olan Faşist İtalya tarafından önce karşı çıkmıştır. Buna rağmen İtalya daha sonra Milletler Cemiyeti’nde Türkiye’yi davet eden ülkeler arasında yer almış ve 9 Temmuz

1932 tarihinde yapılan oylamada Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi yönünde oy kullanmıştır.

Faşist rejimin İtalya'da iktidara gelmesinden sonra Mussolini muhtelif yerlerde yaptığı konuşmalarda, İtalya'nın tarihsel hedefi olan Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etme hayallerini sürekli olarak canlı tutmaya çalışmakta, bir zamanlar Roma'nın yönetiminde olan coğrafyaları İtalyan milleti ve gençliğine hedef olarak göstermektedir. Bu hedeflerin arasında şüphesiz olarak Doğu Akdeniz ve Anadolu toprakları da bulunmaktadır. Bu politikanın bir yansıması olarak İtalya, Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis) üzerinde kurduğu deniz ve hava üsleri ile burada bulundurduğu askerî kuvvetleri vasıtasıyla Anadolu için sürekli ve önemli bir tehdit meydana getirmektedir.

İtalya'nın izlemekte olduğu emperyalist politikalar, Akdeniz politikası ve “*Mare Nostrum*” yaklaşımı, Menteşe Adaları'ndaki askerî varlığı, Arnavutluk'taki nüfuzu ve Bulgaristan'daki etkisinin yarattığı endişe sebebiyle Türkiye, İtalya'ya karşı bir engel olarak Balkan devletleri arasında bir pakt oluşturulması için Yunanistan ile iş birliği halinde çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çalışmaların sonucunda 23-26 Ekim 1932 tarihlerinde Bükreş'te yapılan Üçüncü Balkan Konferansı'nda bir Balkan Paktı kurulması düşüncesi kabul edilmiştir.

Bu dönemde dünyanın içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik kriz ortamından yararlanmak isteyen İtalya'nın Faşist lideri Mussolini, 23 Ekim 1932 tarihinde Torino'da yaptığı bir konuşmada; İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında meydana getirilecek ve bir çeşit “*direktuvâr yönetimi*” olarak değerlendirilebilecek olan “Dört Güç Paktı” projesini ortaya atmıştır. Mussolini'nin Dört Güç Paktı ile amacı; Milletler Cemiyeti'ni etkisizleştirmek, Avrupa devletleri arasında bir hiyerarşi kurarak dünya meseleleri hakkında söz sahibi olmak, Versay Sistemi antlaşmalarının yenilenmesini ve sınırların değiştirilmesini temin ile Avrupa'da ve sömürgelerde kazançlı çıkmak, Sovyetler Birliği'ni ve dolayısıyla komünizmi Avrupa dışında tutmaktır.

Revizyonist İtalya ve Almanya ile anti revizyonist Fransa ve İngiltere'nin aralarında çok ciddi siyasal ve ekonomik sorunlar olmasına ve bu devletlerin Milletler Cemiyeti üyesi ve Locarno antlaşmalarının tarafları olarak, aralarında iş birliği için yeteri kadar bağlantı olmasına rağmen, “Dört Güç Paktı” adı altında Milletler Cemiyeti dışında ayrı bir otorite tesis etmeleri ihtimali özellikle anti-revizyonist Avrupa devletleri arasında büyük bir endişe yaratmıştır.

Mussolini'nin “Dört Güç Paktı”nın ortaya çıkması, Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi Avrupalı büyük güçlerle yeniden karşı karşıya gelmek istemeyen ve “çağdaş uygarlık” hedefine sağlam adımlarla ilerlemekte olan genç Türkiye Cumhuriyeti'nde de büyük bir endişeye sebep olmuştur. Atatürk tarafından Türk Hükûmeti'ne bu girişimin engellenmesi talimatı verilmiştir. Bundan sonraki gelişmeler Türkiye'nin uluslararası politik ortamdaki ağırlığının adeta test edildiği önemli bir sınav haline gelecektir.

Dışişleri Bakanı Tefvîk Rüştü Bey, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Maxim Litvinov ile başlattıkları diplomatik girişimler sonucunda 3-4 Temmuz 1933 tarihlerinde Londra'da “Mütecavizin Tarifi Antlaşmaları” imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan birincisi Sovyetler Birliği ve komşuları (Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İran, Afganistan ve Finlandiya) arasında; ikincisi ise Türkiye, Sovyetler Birliği, Küçük Antant (Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya) ve Polonya arasında gerçekleştirilmiştir. “Dört Güç Paktı”na karşı Baltık Denizi'nden Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na kadar olan coğrafyada geniş katılımlı bir blok oluşturan ve Milletler Cemiyeti'ne kaydedilen bu antlaşmalar, Dört Güç Paktı'nın devreye sokulmasına karşı en önemli engeli oluşturarak dünya barışına çok önemli bir katkıda bulunmuştur.

İtalya, başlangıcından itibaren Balkan Antantının kurulmasını engellemek için birçok politik eylemde bulunmakta, hatta bu konuda Sovyetler Birliği ile iş birliği yaparak bu devletin Türkiye üzerindeki etkisinden faydalanmaya gayret etmektedir. İtalya'nın hedefi; Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunları çözerek, Balkanlarda Fransa'ya karşı İtalya'nın liderliğinde bir Türk-Yunan-İtalyan ittifakı kurmak ve Balkan birliğine engel olmaktır. Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesinden kaynaklanan sorunların kesin çözümünü sağlayan ve 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da imzalanan Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi'nin meydana getirilmesinde İtalya'nın arabuluculuğu önemli bir etki yapacaktır. Bundan sonra Türkiye ve Yunanistan aralarındaki sorunları büyük ölçüde halletmiş olarak Balkan Antantı'nın meydana getirilmesinde öncü olacaklar ve 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Antantı imzalanacaktır.

Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” projesi statükonun korunmasından yana olan Balkan devletleri arasında başlamış olan pakt düşüncesinin güçlenmesine sebep olarak, Balkan Paktı'nın kuruluş sürecini hızlandıran en önemli etmenlerden birisi olacaktır. İtalya böylece ilginç bir şekilde, kurulmasına karşı çıktığı Balkan Antantı'nın kurulması yönünde önemli engellerin aşılmasında olumlu etkilerde bulunmuş olmaktadır.

Balkan Antantı'nın kuruluşundaki temel yaklaşım, Balkanlara dışarıdan bir devletin tecavüzde bulunması halinde İtalya'nın etkisindeki Bulgaristan'ın bu devletle birlikte hareket etmesini engellemektir. Yunanistan Hükûmeti tarafından, Balkan Antantı antlaşma metnine kendisinin hiçbir durumda İtalya ile bir çatışmaya sürüklenmeyeceğine dair bir “*İtalya Çekincesi*” koyması sonraki yıllarda ilginç gelişmelere neden olacaktır. Bu çekince, İtalya 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'a taarruz ettiğinde, Balkan Antantı'na sözleşmesel bir sorumluluk yüklenmesine engel teşkil edecektir. Türkiye bu saldırı karşısında Bulgaristan'ı Trakya'da bloke ederek Yunanistan'a saldırmasını engelleyecektir. Yunanistan bu sayede askerî gücünün hemen tamamını İtalya'ya karşı kullanarak İtalyanları kısa sürede mağlup edecektir.

Türkiye, Avrupa'da savaşın başlaması sonrasındaki gelişmeler karşısında 1940 yılının ilk aylarında İtalya ve Almanya'nın Balkanlar üzerinde oluşturduğu tehditlere karşı bir “güvenlik alanı” meydana getirmek maksadıyla, Balkan Antantını yeniden canlandırmaya çalışmaktadır. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Balkan ülkeleri dışişleri bakanlarıyla Şubat 1940'ta Belgrad'da icra edilen Balkan Antantı Konsey toplantısında “ortak tehlike karşısında ortak karar ve tutum” alınması için girişimde bulunmakta, Balkan Antantı devletlerinin genelkurmayları arasında “ortak bir savunma planının” hazırlanması yönünde onları ikna etmeye çalışmaktadır. Ancak bu dönemde Balkan devletlerinin İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin ağır baskısı altında bulunmaları ve bunları tahrik edecek davranışlardan kaçınmaya çalışmakta olmaları bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olacaktır. Bu engellemelere karşın Balkan Antantı fiili olarak varlığını, Mussolini'nin başarısız Yunanistan işgali macerasından sonra Nisan 1941'de Yugoslavya ve Yunanistan'ın Alman kuvvetleri tarafından işgal edilmesine kadar devam ettirecektir.

Balkan Paketi antlaşmasının imzalanmasından sonra Benito Mussolini, 18 Mart 1934 tarihinde Faşist Kongre'de yapmış olduğu meşhur konuşmada; İtalyan dış politikasının İtalya'nın ana hedeflerinin “Asya ve Afrika” olduğunu, birkaç saatlik deniz yolculuğu veya bir saatlik bir hava seferi ile İtalya'ya bağlanabilecek bu hedefleri bugünkü ve yarınki İtalyan nesillerine emanet ettiğini açıklamıştır. Dünyada oldukça tedirginlik yaratan bu demeç Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Mussolini daha sonra bu konuda Türk Büyükelçi ile yaptığı görüşmede, Türkiye'yi kastetmediğini ve Türkiye'nin bir Avrupa devleti olduğunu açıklaması yapmış olmasına karşılık, Faşist İtalya'nın tarihsel hedefleri arasında şüphesiz olarak Anadolu'nun da bulunduğunu değerlendiren Türkiye'de endişeleri ortadan kaldıramamıştır.

Bundan sonra Faşist İtalya, giderek güçlenmekte olan Nazi Almanyası'ndan da aldığı cesaretle Doğu Akdeniz'de askerî hareketliliğini arttırarak, Rodos, 12 Ada ve Meis'deki tahkimat ve askerî yığınağını 1935 yılından itibaren giderek yoğunlaştıracaktır. İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yaratmış olduğu büyük tehdit Türkiye'de yakından takip edilmekte, İtalya'nın "*Mare Nostrum*" politikasına göre nereye yöneleceği merak ve endişe ile beklenmektedir. Bu dönemde Mussolini tarafından İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Carlo Galli'ye, Rodos 12 Ada ve Meis ile Doğu Akdeniz'de artan askerî hazırlıkların Türkiye'ye karşı olmadığını beyan etmesi ve teminat vermesi talimatı verilmektedir.

İngiltere ve Fransa'dan beklediği desteğini elde ettiğini düşünen Mussolini, dikkatini Doğu Afrika'daki sömürge topraklarını genişletmeye ve Habeşistan'ı işgal ederek sömürgeleştirmeye çevirmiştir. Habeşistan-İtalyan Somalisi sınırında meydana gelen bir çatışmayı gerekçe olarak kullanan Mussolini, konunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmekte olmasına karşılık savaş hazırlıklarına başlamış ve İngiltere'nin kontrolündeki Akdeniz ve Süveyş Kanalı'nı kullanarak İtalyan Eritresi ve İtalyan Somalisi'ne önemli bir askerî yığınak yapmaya başlamıştır. 3 Ekim 1935 tarihinden itibaren Habeşistan'ı işgale başlayan İtalyan kuvvetleri eğitim ve donanım yönünden oldukça zayıf olan Habeş kuvvetlerini uzun süren savaşlar sonucunda mağlup ederek 5 Mayıs 1936'da başkent Addis Ababa'yı işgal etmişlerdir.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırısının başlaması ile askerî hazırlıklarının kesin hedefi fiilen ortaya çıkmış olmakla birlikte bu gelişme Türkiye'nin endişelerini gidermekten daha çok huzursuz kılacak niteliklere sahiptir. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, izlemekte olduğu kolonileştirme politikalarının ve emperyalist hedeflerinin çok net bir şekilde anlaşılması için önemli bir işaret anlamına gelmektedir. İtalya'nın Habeşistan'da başarılı olması halinde bu saldırgan politikalarını devam ettireceği ve Doğu Akdeniz'de Anadolu toprakları da dahil olmak üzere başka hedeflere yöneleceğine şüphe duyulmamaktadır.

Türk kamuoyu İtalya-Habeşistan savaşında Habeşistan'ı destekleyen bir tutum takınmakta, burada meydana gelen olaylar büyük bir merak ve endişe ile takip edilmektedir. İtalyan kuvvetlerinin bu savaş esnasında Habeş asker ve sivillerine karşı zehirli gaz dahil olmak üzere orantısız silah ve araçlar kullanmaktan çekinmemesi, sivil hedefleri de bombardımana tabi tutması dünyada büyük bir tepki yaratmıştır.

Türkiye aslında 1930'ların başlarından itibaren Akdeniz'de güvenlik ve iş birliğinin artırılması için Akdeniz'e kıyıdaş devletler arasında bir pakt imzalanması için istek ve gayret göstermektedir. "Akdeniz Paktı" düşüncesi özellikle Barthou'nun dışişleri bakanlığı

döneminde Fransa tarafından da savunulan bir düşünce olmakla birlikte, İngiltere ve İtalya'nın böyle bir pakta dahil olmayacaklarının anlaşılmasıyla gerçekleştirilemeyecektir.

Faşist İtalya'nın Akdeniz Paktı'na dahil olmak istememesindeki amacının böyle bir paktın kendi hedeflerini elde etmesine engel olacağı değerlendirmesidir. İtalya'nın asıl istediği geniş katılımlı bir Akdeniz Paktı'nda yer almak değil, Doğu Akdeniz'de bölgesel koalisyonlar meydana getirmek ve bu bölgede nüfuz elde etmektir. İtalya bu maksatla Türkiye-Yunanistan-İtalya arasında teşkil edilecek bir paktı kendisi açısından çok daha kullanışlı bulmaktadır. Bu yüzden 1935 başlarından itibaren İtalya yeniden, Türkiye ve Yunanistan'a yaklaşmaya başlamış ve Yunanistan üzerinden Türkiye'ye bir üçlü ittifak teklifinde bulunmuş ancak Türkiye bu yaklaşımı onaylamamıştır.

Bu dönemde Türk diplomasisinin esas hedefi; Balkan Paktı ile İtalya, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında bir köprü meydana getirerek geniş tabanlı bir güvenlik sistemi meydana gelmesine ortam temin etmektir. Genç Türk Cumhuriyeti bu yaklaşımı ile geçmişte büyük güçler arasındaki çatışmalardan faydalanarak denge politikası izlemeye çalışan Osmanlı diplomasisinden oldukça farklı bir şekilde uluslararası alandaki ayrılıkları birleştirecek köprüler inşa etmek için çaba göstermektedir. Türkiye, bu politikasını Addis Ababa'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesine kadar devam ettirecektir. İtalya'nın Habeşistan'a yerleşerek yerini sağlamlaştırması, Türkiye bakımından orta büyüklükteki devletlerin eylemciliğinin de sonuna işaret etmektedir. Türkiye bakımından, Akdeniz gibi geniş bir coğrafyada Balkan Paktı'nı meydana getirirken olduğu gibi bir manevra alanı bulunmamakta, bir Akdeniz Paktı için mutlaka büyük güçlerin önderlik etmeleri gerekmektedir. İtalya'nın Habeşistan'daki başarısı, Akdeniz'de İngiltere ve Fransa'nın karşısında bir güç olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanacak bir süreci başlatacak ve İngiltere'nin Akdeniz'de en önemli güç olma niteliği kaybolmaya başlayacaktır. Habeşistan'ı ele geçirerek Mısır ve Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na açılan yolda stratejik bir mevki elde eden İtalya, İngiltere'nin "imparatorluk yolu"nu tehdit etmeye başlayacaktır. Bu gelişmelerle birlikte İngiltere; Fransa ve Türkiye dahil diğer Akdeniz devletleri ile iş birliğine yönelmek zorunda kalacaktır.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı sonrasında Milletler Cemiyeti kararı uyarınca zecrî tedbirlerin uygulanmasından ekonomik ve siyasal yönden zor günler geçiren İtalya rahatsız olmaktadır. İtalya'nın bunun üzerine 11 Kasım 1935 tarihinde bu tedbirleri uygulayan devletlere tehdit eder şekilde nota göndermesi ile Akdeniz'de oldukça gergin bir durum meydana gelmiştir. Bu durum Türkiye-İtalya ilişkilerinde yeni bir kriz sürecinin başlaması ve

iki devlet arasındaki ticaret hacminde önemli bir azalmanın meydana gelmesi anlamına da gelmektedir.

Bu dönemde İngiltere; İtalya tarafından Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye bir saldırıda bulunulması halinde geçerli olmak üzere, tek taraflı garanti teklifinde bulunmuştur. Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'nin de İngiltere'ye garanti vermeleri sonucunda Ocak 1936'da imzalanan bir protokolle "Akdeniz Paktı" adı altında karşılıklı bir garantiler sistemi meydana getirilmiştir. Bu pakt Türkiye, Akdeniz'de iyice belirginleşen İtalyan tehlikesi karşısında, güvenlik ve toprak bütünlüğünü korumak için, İngiltere'ye daha fazla yaklaşmış oluyordu. Bu önemli gelişme Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil edecek ve Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanacak Üçlü İttifak Antlaşması'na kadar uzanan siyasal gelişmelerin başlangıcını meydana getirecektir. Bu dönemde İtalya ise giderek daha fazla Almanya'ya yaklaşmakta ve Mihver Paktı'nı oluşturacak antlaşma yolunda ilerlemektedir.

Akdeniz'de giderek belirginleşen İtalyan tehlikesi karşısında Türkiye, Boğazların (Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Marmara Denizi) üzerinde tam egemenlik ve Boğazların silahlandırılması hakkını elde etmek istemekte, bunun için 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini talep etmektedir. İngiltere ve Fransa tarafından İtalya ve Almanya'ya karşı yatıştırma politikalarının uygulanmakta olması, Milletler Cemiyeti'nin Japonya'nın Mançurya'yı işgalinde etkisizliğinin iyice ortaya çıkması sonrasında İtalya'nın Habeşistan saldırısı, Milletler Cemiyeti garanti sisteminin güvenliğine dair Türkiye'nin endişeleri bakımından bardağı taşıran son damla olacaktır. Bu koşullarda Türkiye, kendisine Milletler Cemiyeti kanalı ile Boğazlar konusunda verilmiş olan garantilerin pratikte pek işe yaramayacağını ve artık başının çaresine bakmak zorunda olduğunu bir kez daha teyit etmiş bulunmaktadır. Zaman ve koşulların uygun olduğunu değerlendiren Türkiye, uzun bir süredir üzerinde çalışmakta olduğu bu konuyu, kuvvet kullanarak değil haklarını meşru ve hukuksal yollarla elde etmek üzere, resmî olarak müracaatta bulunarak elde etmeye karar vermiştir.

Türkiye'nin Boğazların statüsünü değiştirerek silahlandırmak istemesine Boğazları İngiltere'den sonra en çok kullanan devlet olan Faşist İtalya destek vermemektedir. İtalya'nın bu tutumunun sebebi, Habeşistan işgali nedeniyle İtalya'ya karşı Milletler Cemiyeti tarafından alınan kararla uygulanan zecrî tedbirlere Türkiye'nin de katılması ve Türkiye'nin İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakını tanınamasıdır. Bu dönemde Mussolini, Türk Büyükelçisine, Türkiye'nin İtalya'ya karşı düşmanca bir tavır almış olduğunu belirtmekte, Türkiye'nin İtalya'ya bir jest yapmak istiyorsa zecrî tedbirleri kaldırması gerektiğini, bu takdirde İtalya'nın Boğazların

silahlandırılması için dostça davranacağını ifade etmektedir. İtalya, Montreux Boğazlar Konferansı'na son güne kadar beklenmesine rağmen katılmamış ve dolayısıyla Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamamıştır. Buna karşılık bu konferans öncesi ve sonrasındaki gelişmeler Akdeniz'de giderek belirginleşmekte olan İtalya'nın genişleme emelleri karşısında güvence aramakta olan Türkiye için Batılı devletlerle yeni bir dönem açmıştır.

Türkiye'nin bu koşullar içinde Boğazların statüsünde değişiklik yapılması isteğini izlediği akılcı politika sayesinde büyük bir güçlkle karşılaşmadan, 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile çözümlemiştir. Avrupa'da genel bir savaş çıkacağı söylentilerinin hızla yayılmakta olduğu, antlaşmaların tek taraflı olarak değiştirildiği bir siyasal ortamda Türkiye Cumhuriyeti'nin bu davranışı iki savaş arası dönemde uluslararası politikada özel bir yere sahip olacaktır. Uluslararası siyasal ortamda sorunların barışçı olarak çözülmesinde bir örnek olarak nitelendirilecek olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazları silahlandırma hakkını elde eden Türkiye'nin dünya politikasındaki etkisi oldukça artacaktır.

Türk-İtalyan ilişkilerindeki gerginlik bir süre daha devam ettikten sonra Milano'da Kont Ciano ile Tefvîk Rüştü Aras arasında Şubat 1937'de gerçekleştirilen mülakat sonrasında; Türkiye tarafından zecrî tedbirlerin kaldırılması ve Habeşistan'ın ilhakının tanınması sonrasında yumuşayan ikili ilişkiler çerçevesinde, İtalya Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne 2 Mayıs 1938 tarihinde katılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın “kostümlü provası” olarak nitelendirilen İspanya İç Savaşı'nı kendi emperyalist hedeflerinin gerçekleştirilmesinde bir araç olarak değerlendiren Mussolini “gönüllüler” adı altında milliyetçi Franco kuvvetlerine önemli miktarda asker, silah ve malzeme yardımında bulunmaktadır. Türkiye ise İngiltere ve Fransa ile hareket ederek “Karışmama Komitesi” kararlarını uygulamakta, İngiltere ve Fransa gibi Cumhuriyetçi hükûmeti meşru olarak tanımaktadır. Böylece İspanya İç Savaşı bağlamında İtalya ve Türkiye karşıt gruplarda yer almış bulunmaktadır.

İspanya İç Savaşı devam ederken Sovyetler Birliği tarafından Boğazlar ve Akdeniz üzerinden İspanya cumhuriyetçilerine gönderilen yardım gemileri, Akdeniz'de kimliği belirsiz korsan denizaltılar tarafından batırılmaktadır. İncelediğimiz arşiv belgelerinden, bu denizaltıların İtalya'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu saldırıların Akdeniz güvenliğini tehdit eder boyutlara ulaşması neticesinde Türkiye, diğer Akdeniz devletleriyle birlikte İngiltere ve Fransa ile iş birliğine yönelmiş ve Akdeniz'de korsanlığın engellenmesi için toplanan Nyon ve Cenevre Konferansı'na iştirak ederek, alınan kararlar doğrultusunda meydana getirilen

uluslararası filolara askerî yardım, liman kolaylığı ve lojistik destek sağlamıştır. Korsan denizaltı saldırıları nedeniyle Sovyetler Birliği tarafından suçlanan İtalya ise konferansa katılmamış ve daha sonra Adriyatik'te icra edilen karakol görevlerinde sınırlı olarak yer almıştır. Akdeniz'deki korsan hareketlerin Nyon ve Cenevre Konferansı'nda alınan tedbirler sonrasında aniden sona ermesi, şüphelerin İtalya üzerinde yoğunlaşması sonucunu da getirecektir. Türkiye ve İtalya'nın Nyon ve Cenevre Konferansı sonuçları itibarıyla Akdeniz'de farklı kamplarda yer almaları, ilişkilerin durumu konusunda oldukça net bir fikir vermektedir. Türkiye'nin İngiltere'nin bulunduğu blokla birlikte hareket etmesi sonucunda Türk-İtalyan ilişkileri yeniden kötüleşecek, artık iki farklı kampta ve blokta kendilerine yer bulmaya başlayacaklardır. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın fiilen başlamasına kadar değişmeyecektir. Bu arada Türkiye, İtalya'nın özellikle Habeşistan'ın işgali sonrasında İtalya'nın saldırgan tutumundan kaygı duyan İran, Irak ve Afganistan ile bir araya gelerek karşılıklı dostluk ve iş birliğini içeren Sadabad Paktı'nı imzalayacaktır.

1932 yılında Dört Güç Paktı ile dünya meselelerine müdahil olmak üzere büyük devletler arasında lider rolüne soyunan Mussolini, 1937 yılındaki Almanya seyahatinden sonra giderek artan bir şekilde Hitler ve Almanya'nın nüfuz ve etkisi altına girecektir. Nyon Konferansı sürerken Almanya'yı ziyaret eden Mussolini, bu ziyaret esnasında Alman silahlı kuvvetlerinin "Blitzkrieg"i'nin örneklerini gösterdiği Meklenburg manevraları ve Essen'deki Krupp silah fabrikalarında gördüklerinden fazlasıyla etkilenmiş olarak İtalya'ya dönmekte, İtalya'nın geleceğinin Almanya'nın yanında olduğu kanaatini taşımaktadır.

Bunun sonuçları çok geçmeden siyasal bakımdan görünür hale gelecek ve 6 Kasım 1937 tarihinde, İtalya'nın Anti-Komintern Pakt'a katılım protokolü imzalanacaktır. Mussolini, kariyerindeki "en ölümcül ve en yanlış seçim" olan Anti-Komintern Pakt'a katılma kararını Hitler'in sadece Doğu Afrika'da değil, Kuzey Afrika ve Akdeniz havzasında da İtalyan genişlemesine onay vermesi karşılığında almıştır. Bu bağlamda Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı, İtalya için 1915'ten beri yürütmekte olduğu Tuna siyasetinin bütünüyle iflas etmesi anlamına gelmektedir. Bundan sonra İtalya 12 Aralık 1937 tarihinden itibaren Milletler Cemiyeti'nden de çekilecektir.

Hitler'in Südetland bölgesinde yaşayan Alman azınlığı gerekçe göstererek Çekoslovakya'yı işgal etmekle tehdit etmesi üzerine bir Avrupa savaşından endişe eden İngiltere Başbakanı Chamberlain'ın önerisiyle, Mussolini'nin Hitler nezdindeki girişimleri sonucunda ve Mussolini'nin moderatörlüğünde Münih Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferans sonucunda imzalanan antlaşma hakkında Avrupa basınında Mussolini'nin

Avrupa'yı bir felaketten kurtardığı, Hitler'in Mussolini'nin kişisel girişimi neticesinde Alman ordusunu durdurduğu yorumları yapılmakla birlikte gerçekler oldukça başkadır. Münih Antlaşması adıyla imzalanan metin aslında Almanlar tarafından hazırlanarak Mussolini'ye önceden iletilen ve Mussolini tarafından üzerinde kendi teklifi olarak konferansa getirilen metindir. Antlaşmada Südetland'ın mevcut tüm askerî ve sanayi tesisleri ile Almanya'ya verilmesi kabul edilmektedir. Mussolini'nin bu süreçteki amacı Almanya'yı tatmin ederek aşırı isteklerini frenlemek ve bundan faydalanmaya çalışmak olmakla birlikte olaylar bu yönde gelişmeyecektir.

Hitler'in Almanya'da mecburi askerliği kabul ederek Versay Antlaşması'nı fiilen yok saymasına gerekli tepkinin gösterilmemesi ile başlayan ve Hitler'in giderek güçlenmesi ve rejimini sağlamlaştırmasına yarayan olaylar zincirinde Münih Antlaşması, İngiltere tarafından İtalya ve Almanya'ya karşı uygulanmakta olan “yatıştırma politikası”nda ulaşılan zirveyi işaret etmekte, konferans sonrası İngiltere ve Fransa başbakanları tarafından yapılan açıklamaların tersine savaşın artık önlenemez hale geldiğini göstermektedir. Gerçekte bir “*korku politikası*” olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı bu durumun tam anlaşılması için 15 Mart 1939 sabahından itibaren Almanya'nın Bohemya ve Moravya'yı işgal etmeye başlaması ve sonrasında Alman ordusunun aynı gün Prag'a girmesiyle Çekoslovakya devletinin haritadan silinmesine kadar beklemek gerekecektir.

Münih Konferansı sonrasında Mussolini'nin kanaati, İngiltere'nin tüm gücünü kaybetmiş olduğu ve dikkate alınması gereken bir güç olmadığıdır. Bundan sonra İngiltere, İtalya'nın Habeşistan üzerindeki egemenliğini ve İtalyan İmparatorluğu'nu tanımıştır. İngiltere'nin düşüncesi hâlâ İtalya'yı Almanya'ya karşı yanında tutabileceğidir. Mussolini'nin düşüncesi ise Almanya ile bir “paralel savaş” yürütmektir. Yani Almanya kuzeyde Avrupa'da savaşırken, İtalya da güneyde Afrika'da ve Akdeniz bölgesinde kendi savaşını yürütecektir. Hitler tarafından Akdeniz meselelerinin Faşist İtalya'ya bırakıldığı konusunda sürekli olarak teminat verilmesine karşılık, “*paralel savaş*” düşüncesinin sonuçları İtalya bakımından “*yıkıcı*” olacaktır. Bundan sonra, Almanya'nın Çekoslovakya'yı haritadan silmesi ve İtalya'nın ikinci planda kalması üzerine “politik fahişe olamayız” diyen Mussolini, Arnavutluk'a saldırı kararını verecektir.

İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda, Türkiye'nin izleyeceği dış politikasını doğrudan etkileyen esas olay, İtalya'nın 7 Nisan 1939 tarihinden itibaren Arnavutluk'a asker çıkarmaya başlayarak işgal etmesi ve müteakip hareketleri için Balkanlarda bir köprübaşı tesis etmesi olacaktır. Türkiye tarafından bu işgal, Rodos ve 12 Ada'da mevcut olan çok sayıda İtalyan

askeri, savaş uçağı ve donanması dikkate alındığında kendisine karşı açık ve kesin bir tehdit olarak algılanmakta, İtalyan birliklerinin Arnavutluk'ta yığınak yapması, Bulgaristan ve Yugoslavya üzerinden Türkiye'ye bir saldırı yapılması için bir hazırlık olarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin böylece İtalya karşısında maruz kaldığı tehdit nedeniyle izlemekte olduğu dış politika doğrudan etkilenecek ve daha fazla Batılı devletlere yaklaşmasına neden olacaktır. İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939 tarihinde Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri ve bu garantiye Türkiye'nin de katılmasını istemişlerdir. Bu durumda Türkiye, Müttefikler ile iş birliğine yaklaşacak ve kendisine Müttefikler tarafından teklif edilen garanti sisteminin çift taraflı olarak işlenmesini talep edecektir.

Türkiye-İngiltere ilişkilerinin bir ittifaka doğru yönelmekte olduğunun anlaşılması İtalya'da oldukça olumsuz olarak ve endişeyle karşılanmaktadır. İtalyan basınında Balkan devletlerinin İngiltere ile iş birliklerini devam ettirmeleri halinde toprak bütünlüklerinin garanti edilmeyeceği tehditleri savrulmakta, Yunanistan'ı 1919 yılında Anadolu'ya gönderen gücün İtalya olmadığı belirtilmektedir. İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yarattığı tehdit neticesinde yoğunlaşan Türk-İngiliz yakınlaşması sonucunda 12 Mayıs 1939 tarihinde yayımlanan Türk-İngiliz Ortak Demeci'nde hasım olarak herhangi bir devletin ismi belirtilmemiş olmasına karşılık, Akdeniz'deki tehditkâr gücün İtalya olduğu son derece açıktır. Demecin açıklanmasıyla birlikte Türkiye böylece İtalya'ya karşı resmen İngiltere'nin yanında yer almış oluyordu.

Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin yayımlanmasından kısa bir süre sonra; 21 Mayıs 1939 tarihinde Berlin'de İtalya ile Almanya arasında, daha sonra Mussolini tarafından Çelik Pakt (*Patto di Acciaio*) olarak adlandırılacak olan İtalyan-Alman Dostluk ve İttifak Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın anlamı; Almanya tarafından, Akdeniz siyasetinin İtalya'ya ait olduğunun ve Balkanların İtalya'nın nüfuz alanı olarak kabul edilerek, Arnavutluk işgali ile başlayan planların devam edeceğine onay verildiğinin teyit edilmesidir. Bu ittifak ile Mussolini İtalya'nın bütün kaderini Almanya'ya, Hitler ve onun vereceği kararlara bağlamış olmaktadır. Böylece Türkiye ve İtalya, İkinci Dünya Savaşı öncesi meydana gelen bloklarda kesinlikle karşı kamplarda yer almış bulunmaktadırlar.

Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırısıyla başlayan Avrupa savaşında; Balkanlar ve Akdeniz'deki hedeflerini açık bir şekilde ortaya koymuş olan İtalya'nın, savaşa girip girmeyeceği veya hangi tarafta yer alacağı konusu Türkiye bakımından en önemli konulardan birisidir. İtalya'nın savaşa fiilen dahil olmayacağını ve "gayri muharip-non belligerent" kalacağını açıklaması ile Türkiye'de geçici de olsa bir

rahatlama meydana gelmiştir. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu "Ortak Demeç" kapsamındaki yükümlülükleri savaşın Akdeniz'e sıçraması halinde ortaya çıkacağından ve henüz bu olay gerçekleşmemiş olduğundan Türkiye için savaş tehlikesi şimdilik atlatılmış gibi görünmektedir.

İtalyan tehdidine karşı Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşması, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde göreceli bir soğumaya neden olacaktır. Bu dönemde Türkiye üzerinden İtalya-Sovyetler Birliği pazarlıkları da dikkat çekmektedir. İtalya'nın, özellikle Avrupa savaşına dahil olmasından sonra Sovyetler Birliği ile Türkiye üzerinden siyasal pazarlıklar yapmak üzere bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu pazarlıklarda yer alan hususlardan birisi de İtalya'nın Karadeniz'deki Sovyet hegemonyasını tanıması karşılığında, Sovyetler Birliği'nin İtalya'yı Akdeniz'de serbest bırakmasıdır. Bu dönemde Türkiye'nin isteği ise Sovyetler Birliği ile mevcut dostluğunu bir ittifak antlaşmasıyla bağlayarak, bu antlaşmayı Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı ile bağdaştırmaktır. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'da görüşmeler yapmakta olduğu bir zamanda, 28 Eylül 1939 tarihinde Moskova'da imzalanan ve Polonya topraklarını paylaşan, Balkanlar ve tüm Doğu Avrupa'yı nüfuz bölgelerine ayıran Sovyet-Alman Sınır ve Dostluk Antlaşması tarihin olağan akışını değiştirecek ve Türk-Sovyet ilişkilerini de çıkmaza sokacaktır. İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de yarattığı tehdit sebebiyle İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmak durumunda olan Türkiye bakımından şimdi bir de Sovyetler Birliği sorunu ortaya çıkmış oluyordu. Türk-Sovyet ilişkileri bundan sonra, savaş sürecinde ve savaş sonrası dönemde bir daha eski samimi havasını bulamayacaktır.

Moskova görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında ve Türk Heyeti daha dönüş yolunda iken, Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması, (Ankara Antlaşması) 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Bu antlaşma, Akdeniz'de İtalya tarafından bir saldırı başlatılması halinde; Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın karşılıklı olarak yardımlaşmalarını öngörmektedir. Üçlü İttifak Antlaşması'nın gizli askerî sözleşmesinde, Türkiye savaşa dahil olursa, Müttefik donanma ve hava kuvvetlerinin desteği ile Türk kara kuvvetleri tarafından Rodos ve 12 Ada'nın işgal edilmesi de öngörülmektedir. Bu hükümler ile Akdeniz'de mevcut statüko İtalya'ya karşı antlaşmanın imzacı devletleri tarafından güvence altına alınmış olmaktadır. Türkiye böylece tarafını seçmiş oluyor, İtalya'ya karşı resmen ve açıkça İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alıyordu.

Almanya'nın Sovyetler Birliği ile yaptığı antlaşmadan hiç memnun olmayan Mussolini, Almanya'nın olası mutlak zaferi halinde İtalya'nın da sonunun gelebileceğinden

endişe ettiği gibi İngiltere'nin muzaffer olması halinde başarılarının semerelerini İtalya'dan çıkaracağını ve bunun Faşist rejimin sonu anlamına geleceğini değerlendirmektedir. “İttifaka sadakat şaşkınlığı ve Hitler'den duyulan korku” olarak tanımlanabilecek bir düşünceyle hareket tarzı uygulayan Mussolini, “bekle, gör ve durumdan kazançlı çık” felsefesiyle İtalya'nın katılmayacağı bir genel savaşın uzun sürmesini, tarafların bu savaştan yıpranmasından sonra İtalya'nın savaşa girerek hakem rolü oynamasının en uygun hareket tarzı olduğunu düşünmektedir. Aslında bu hareket tarzı İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında 1914-1915 yıllarında uyguladığı politika ile oldukça benzeşmektedir. İtalya'nın önünde; tarafsız kalmaktan Almanya'nın yanında savaşa girmeye, İngiltere'nin yanında savaşa girmekten, demokrasi cephesine katılmaya kadar geniş seçenekler bulunmaktadır. Mussolini'yi bu dönemde en çok meşgul eden konular “Faşist İtalya'nın prestijinin korunması ile ittifaka karşı ihanet etmiş olmak korkusu” dur. İtalya'da bir kısım Faşist hariç olmak üzere Papalık, devlet bürokrasisi, İtalyan Genelkurmayı, Mussolini'nin çevresi ve hatta Kont Ciano dahil Faşist Parti'nin büyük bir kısmı savaşa girilmesini istememektedir. İtalyan kamuoyunda önceden beri genel bir anti-Sovyet ve anti-Cermen yaklaşımlar da hâkim bulunmaktadır.

Mussolini bu dönemde Hitler karşısında son bir siyasal hareket serbestliğine doğru yönelmektedir. Mussolini'nin 3 Ocak 1940 tarihinde Hitler'e göndermiş olduğu uzun mektup Hitler karşısındaki serbestliğinin zirvesi olarak değerlendirilmelidir. 18 Mart 1940 tarihinde Hitler ile Brenner'de bir araya gelen Mussolini, bundan sonra kesin olarak Almanya'nın yanında savaşa girme kararını verecek, inisiyatifi Hitler'e kaptırarak, Mihver devletleri arasında Hitler'in yanında daha az önemli bir ortak rolüne girecektir.

Mussolini İtalya'nın Almanya ile “paralel savaş” yürütüleceğini, İtalya'nın savaşa girişinin mümkün olduğunca geç, ani ve kararlı olması, savaşın kısa sürmesi gerektiğini değerlendirmektedir. Mussolini'nin gösterdiği hedefler İtalya'nın ekonomik kapasitesi, savaş sanayisi ve silahlı kuvvetlerin durumu ile uyumlu değildir. Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmek isteyen, Akdeniz'i “*Mare Nostrum*” olarak gören Mussolini ve Faşizmin hedeflerine ulaşılması için çok önemli ekonomik, siyasal ve askerî güç gerekmektedir. İtalyan savaş ekonomisi ise savaş arifesinde topyekûn bir savaşı yürütebilecek bir kapasiteye sahip değildir. Hammadde olarak tamamen dışarı bağımlı olan İtalyan sanayisi tüm hammadde ihtiyaçlarını Akdeniz üzerinden sağlamak zorundadır. Akdeniz ise İngiltere'nin deniz hâkimiyetindedir. İtalyan silahlı kuvvetleri iki savaş arasındaki dönemde savaş sanayisinde dünyada meydana gelen önemli teknolojik gelişmelere paralel olarak kendi savaş sanayisinde gerekli iyileştirmeleri yapmadığından savaş kapasitesi bakımından diğer büyük

güçlerin silahlı kuvvetlerine göre oldukça geri bir durumda bulunmaktadır. Mussolini oldukça kısa sürecek bir savaş öngörmekte, barış masasında kazanan tarafta yer alarak kendi hedeflerine ulaşmayı arzu etmektedir.

Almanya'nın Belçika ve Hollanda'ya taarruzuyla başlayan Batı cephesi çarpışmaları neticesinde Alman kuvvetlerinin arka arkaya elde ettikleri askerî başarılar sonrasında Fransa'nın çökmesi ve savaşı kaybedeceğinin kesinleşmesinin ardından Mussolini, 10 Haziran 1940 tarihinde büyük bir kalabalık önünde yaptığı konuşmasında; İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ederken, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu komşu devletlere güvence vermektedir. Böylece Fransa mağlup olmak üzere iken İkinci Dünya Savaşı'na dahil olan Mussolini bundan beklediğini elde edemeyecektir.

İtalya'nın savaşa dahil olması ile en kötü senaryonun gerçekleşmesi Türkiye'de büyük bir endişe yaratmıştır. İtalya'nın savaşa girmesi sonrasında İngiltere ve Fransa, Türkiye'den Üçlü İttifak Antlaşması çerçevesinde, savaşın Akdeniz'e sirayet etmesi nedeniyle İtalya'ya savaş ilan etmesini ve Müttefiklere deniz ve hava üslerini açmasını talep etmişlerdir. Türkiye kendisinin hiç arzu etmediği bir durumla karşı karşıya kalmış bulunmaktadır. Türkiye kendisini güvence altına almak üzere siyasal ve askerî antlaşmalar imzaladığı müttefikleri şimdi Türkiye'nin yardımına muhtaç bir duruma gelmiş oluyordu. Türkiye kamuoyu ve Meclis koridorlarında Türkiye'nin İtalya'ya karşı savaşa girmesini savunanlar olduğu gibi, savaşa girmenin bir zorunluluk olmadığını ifade edenler de bulunmaktadır.

Türk Hükûmeti'nin bu konudaki düşünceleri ise oldukça gerçekçi değerlendirmelere dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'na giden dönem öncesinde silah, teçhizat ve teknoloji bakımından Birinci Dünya Savaşı askerî standartlarının biraz üzerinde bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri, piyade ve topçusunun mahareti ve cesaretiyle ün yapmış olmasına karşılık, modern savaşın gerektirdiği silah, araç gereç, yetişmiş eleman ve eğitim bakımından zamanın güçlü devletlerinin oldukça gerisinde bulunmaktadır. Türkiye oldukça sınırlı olan kaynaklarını Millî Mücadele ile kazanılan bağımsızlık ve kurulan cumhuriyetin çok ihtiyaç duyduğu çağdaşlaşma projelerinde kullanmakta, tahsis edilen küçük bütçeyle, elinde mevcut silah ve teçhizatı çoğaltmadan, savunmaya hazır çağdaş ve kuvvetli bir ordu bulundurmaya çalışmaktadır. Savunma sanayi ise emekleme safhasında ve topyekûn bir savaşı destekleyecek kapasiteye sahip bulunmamaktadır. Görüldüğü gibi oldukça sınırlı bir savaş sanayisine ve ancak kendi savunmasına yetecek bir silahlı kuvvetlere sahip olan Türkiye'nin herhangi bir maceraya atılacak gücü ve isteği bulunmamaktadır.

Fransa'nın Almanya karşısında kesin bir yenilgi ile devre dışı kalması sonrasında Türkiye'nin savaşa dahil olmak için ihtiyaç duyduğu askerî malzemeleri sağlayabilecek tek kaynak olan İngiltere “var olma savaşı” vermektedir. Kaldı ki bu zamana kadar Üçlü İttifak Antlaşması gereği Müttefikler tarafından Türkiye'ye teslim edilmesi gereken silah ve askerî malzemelerin çok büyük bir kısmı verilmemiştir. Türkiye Askerî Sözleşme kapsamında defalarca vaat edildiği halde Müttefikler tarafından kendisine teslim edilmemiş olan silah, cephane ve askerî malzemelerin eksikliği nedeniyle Müttefiklerle yaptığı antlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirebilecek bir durumda olmadığı gibi kendisine karşı büyük devletlerden birisi veya birkaçı tarafından girişilecek bir saldırı halinde kendisini savunmak için gerekli olan askerî ve savaş ekonomisi hazırlık durumunda değildir. Türk Hükûmeti'nin politikası, ne pahasına olursa olsun ve Türkiye doğrudan bir saldırıya uğramadıkça savaşa girmemektir. Türk Hükûmeti bu durum karşısında Üçlü İttifak Antlaşması'nda yer alan “Sovyet Çekincesi”ni gerekçe olarak göstererek, İtalya ve Almanya'ya karşı savaşa dahil olmayacak ancak ittifaka sadık kalarak “*non-belligerent*-gayri muharip” durumunu devam ettireceğini bildirecektir.

Türkiye Mihver'e karşı savaşa girdiği takdirde, Fransa'nın devre dışı kalmış olduğu da dikkate alındığında, İngiltere'ye sadece üs tahsis edilmesinin bile Türkiye'yi kolaylıkla İtalya ile Akdeniz ve Balkanlarda bir çatışmanın içine çekecek, üstelik müttefiklerinden herhangi bir yardım alamayacaktır. Diğer yandan Almanya'nın Balkanlardan Boğazları hedef alarak Türkiye topraklarında ilerlemesi durumunda Sovyetler Birliği'nin de Boğazlar veya Doğu Anadolu'dan harekete geçmesi halinde Türkiye çift cepheli bir savaşın içine girecek, toprakları yabancı güçler arasında bir savaş alanı haline gelecek, bu çatışmanın sonucunda Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliği tehlikeye girecektir. Türkiye'nin hiçbir çıkar elde edemeyeceği böyle bir savaş durumunda Mütareke yıllarından bile daha kötü koşullar ortaya çıkacaktır. Bu koşullar dikkate alındığında Türkiye'nin ne denli büyük bir tehlike altında olduğu, bağımsızlık ve egemenliğin korunmasını öncelikle ele alan Türk devlet adamlarının gerek İtalya ve gerekse Sovyetler Birliği ile ilgili endişelerinde ne kadar haklı, savaş dışı kararı almakla ne kadar isabetli bir tercihte bulunduğu çok daha iyi anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz dönemde Türk-İtalyan ilişkileri, dostluktan düşmanlığa sonra tekrar dostluğa ve düşmanlığa doğru ve sürekli bir şekilde dalgalanarak devam etmiştir. Dostluk ve düşmanlığın birbirinin içinde olduğu ve iki dünya savaşı arasında yer alan yıllarda Türk-İtalyan ilişkileri, birçok batılı diplomat tarafından “*amiadversion (amity-adversary)*: dost-düşman” terimi ile tanımlanmaktadır. Kendisini Roma İmparatorluğu'nun varisi olarak gören

Faşist İtalya'nın politikaları “tutarsızlığın tutarlılığı” olarak tarif edilmekte, özellikle Doğu Akdeniz’de yarattığı tehdit, Faşist İtalya’nın lideri Mussolini’nin sıklıkla dile getirdiği emperyalist hedefleri ve “*Mare Nostrum*” yaklaşımı, İtalya’nın Habeşistan’ı işgalinden sonra Arnavutluk’u da işgal ve ilhak etmesi, “yurtta barış, dünyada barış” düsturuyla uluslararası barış ve kolektif güvenlikten yana olan Türkiye’nin dış politikasını doğrudan etkilemektedir. Bu etkileşimler sonucunda Türkiye, yaklaşan savaşın yarattığı uluslararası ortam içinde geleneksel tarafsızlık politikasından ayrılarak Batılı devletlere yaklaşacak, İngiltere ve Fransa ile ittifak içine girecektir. Faşist İtalya’nın yarattığı bu tehdit ve Türk politikası üzerindeki etkilerinin, Türkiye bakımından İkinci Dünya Savaşı’nın son yıllarından itibaren ortaya çıkan ve savaş sonunda iyice belirginleşen ve Türkiye’nin Batı dünyasına eklemlenmesine yol açan Sovyet tehdidi ile kıyaslanması mümkün görülmektedir.

KAYNAKÇA

1.RESMÎ YAYINLAR

A. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA: 30.10.0.0; 236.597.12, 24 Ağustos 1929.

BCA: 30.18.1.2; 6.55.2, 11 Kasım 1929.

BCA: 30.18.1.2; 9.14.10, 23 Mart 1930.

BCA: 30.10.0.0; 245.658. 8, 8 Nisan 1933.

BCA: 30.10.0.0; 226.524.5, 25 Nisan 1933.

BCA: 30.10.0.0; 226.524.13, 20 Mayıs 1933.

BCA: 30.10.0.0; 47.301.12, 17 Ağustos 1933.

BCA: 30.10.0.0; 226.525.20, 12 Ocak 1934.

BCA: 30.10.0.0; 226.525.20, 12 Ocak 1934.

BCA: 30.10.0.0; 227.526.5, 14 Şubat 1934.

BCA: 30.10.0.0; 227.526.0, 3 Mart 1934.

BCA: 30.18.1.2; 43.20.7, 7 Nisan 1934.

BCA: 490.1.0.0; 24.120.2, 12 Haziran 1934.

BCA: 30.18.1.2; 46.47.7, 4 Temmuz 1934.

BCA: 30.10.0.0; 238.605.2, 7 Ekim 1934.

BCA: 30.10.0.0; 238.605.4, 17 Ekim 1934.

BCA: 30.10.0.0; 238.605.9, 18 Kasım 1934.

BCA: 30.10.0.0; 238.605.15, 27 Aralık 1934.

BCA: 30.18.1.2; 68.73.2, 1 Eylül 1936.

BCA: 30.10.0.0; 236.593.14, 12 Ekim 1936

BCA: 30.18.1.2; 69.83.18, 22 Ekim 1936.

BCA: 30.18.1.2; 78.77.14, 24 Ağustos 1937.

BCA: 30.18.1.2; 78.77.15, 9 Eylül 1937.

BCA: 30.18.1.2; 79.81.4, 18 Eylül 1937.

BCA: 30.10.0.0; 228.535.10, 28 Eylül 1937.

BCA: 30.18.1.2; 79.85.9, 7 Ekim 1937.

BCA: 30.18.1.2; 83.37.1, 5 Mayıs 1938.

BCA: 30.18.1.2; 83.40.7, 5 Mayıs 1938.

BCA: 30.18.1.2;84.74.17, 16 Ağustos 1938.

BCA: 30.18.1.2; 86.13.12, 21 Şubat 1939.

BCA: 30.18.1.2; 86.24.17, 24 Mart 1939.
BCA: 30.10.0.0; 62.415.11, 8 Mayıs 1939.
BCA: 30.10.0.0; 219.476.10, 01 Haziran 1939.
BCA: 30.18.1.2; 88.85.14, 4 Eylül 1939.
BCA: 30.18.1.2; 88.96.18, 3 Ekim 1939.
BCA:30.10.0.0; 235.582.16, 28 Ekim 1939.
BCA: 30.10.0.0; 239.612.14, 11 Haziran 1940.
BCA: 30.18.1.2; 91.55.10, 11 Haziran 1940.
BCA: 30.18.1.2; 91.60.4, 22 Haziran 1940.
BCA:30.18.1.2; 91.65.41, 4 Temmuz 1940.
BCA: 30.18.1.2; 92.72.12, 16 Temmuz 1940.
BCA: 30.18.1.2; 94.38.2, 6 Mayıs 1941.
BCA: 30.18.1.2; 94.39.16, 8 Mayıs 1941.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA: Y.MTV.298;107.

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Zabıt Cerideleri

Ayın Tarihi

Düstur

Kanunlar Dergisi

Resmî Gazete

İtalya Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 4, (1908-1914), C.VII-VIII, (30 Mart 1911-18 Ekim 1912), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 2004.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 6, (1918-1922), C.II, (18 Ocak-23 Mart 1919), Belge.397, 18 Şubat 1919, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1980.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, (1922-1935), C.I, (31 Ekim 1922-26 Nisan 1923), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1953.

DDI, Seri 7, Cilt II, (27 Nisan 1923-22 Şubat 1924), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1955.

DDI, Seri 7, Cilt III, (23 Şubat 1924-14 Mayıs 1925), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1959.

DDI, Seri 7, Cilt IV, (15 Mayıs 1925- 6 Şubat 1927), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1962.

DDI, Seri 7, Cilt V, (7 Şubat 1927-31 Aralık 1927), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1967.

DDI, Seri 7, Cilt VI, (1 Ocak-23 Eylül 1928), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1967.

DDI, Seri 7, Cilt VII, (24 Eylül 1928-12 Eylül 1929), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1970.

DDI, Seri 7, Cilt VIII, (13 Eylül 1929-14 Nisan 1930), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1972.

DDI, Seri 7, Cilt IX, (15 Nisan 31 Aralık 1930), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1975.

DDI, Seri 7, Cilt X, (1 Ocak -4 Eylül 1931), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1978.

DDI, Seri 7, Cilt XI, (5 Eylül 1931-31 Mart 1932), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1981.

DDI, Seri 7, Cilt XII, (1 Nisan 1932-31 Ocak 1932), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1987.

DDI, Seri 7, C.XIII, (1 Ocak-15 Temmuz 1933), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1989.

DDI, Seri 7, Cilt XIV, (16 Temmuz 1933-17 Mart 1934), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1989.

DDI, Seri 7, Cilt XV, (18 Mart-27 Eylül 1934), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1989.

DDI, Seri 7, Cilt XVI, (28 Eylül 1934-14 Nisan 1935), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1990.

DDI, Seri 8, (1935-1939), Cilt I, (15 Nisan 1935-31 Ağustos 1935), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1991.

DDI, Seri 8, Cilt II, (1 Eylül 1935-31 Aralık 1935), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1991.

DDI, Seri 8, Cilt III, (1 Ocak-9 Mayıs 1936), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1992.

DDI, Seri 8, Cilt IV, (10 Mayıs 1936-31 Ağustos 1936), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1993.

DDI, Seri 8, Cilt V, (1 Eylül 1936-31 Aralık 1936), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1994.

DDI, Seri 8, Cilt VI, (1 Ocak 1937-30 Haziran 1937), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1997.

DDI, Seri 8, Cilt VII, (1 Temmuz-31 Aralık 1937), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1998.

DDI, Seri 8, Cilt VIII, (1 Ocak-23 Nisan 1938), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1999.

DDI, Seri 8, Cilt IX, (24 Nisan-11 Eylül 1938), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 2001.

DDI, Seri 8, Cilt X, (12 Eylül-31 Aralık 1938), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 2003.

DDI, Seri 8, Cilt XI, (1 Ocak-22 Mayıs 1939), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 2006.

DDI, Seri 8, Cilt XII, (23 Mayıs-11 Ağustos 1939), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1952.

DDI, Seri 8, Cilt XIII, (12 Ağustos-3 Eylül 1939), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1953.

DDI, Seri 9, (1939-1943), Cilt I, (4 Eylül-24 Ekim 1939), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1954.

DDI, Seri 9, Cilt II, (25 Ekim-31 Aralık 1939), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1957.

DDI, Seri 9, Cilt III, (1 Ocak-8 Nisan 1940), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1959.

DDI, Seri 9, Cilt IV, (9 Nisan-10 Haziran 1940), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1960.

DDI, Seri 9, Cilt V, (11 Haziran-28 Ekim 1940), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1965.

Raccolta Ufficiale delle Leggi e dei Decreti del Regno D'Italia, Legislatura (Yasama Yılı) 1923, Cilt VIII, Kanun No.2444, ss.7428-7461.

Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Legislatura (Yasama Yılı) 1924, Cilt XXVII, Sessione (Oturum) 1/ IV, 30 Mayıs 1924, ss.57-58.

Almanya Diplomatik Arşivi

Documents on German Foreign Policy (DGFP), Seri C, (1933-1937), C.I, (30 Ocak-14 Ekim 1933), US Government Printing Office, Washington, Ocak 1957.

DGFP, Seri C, Cilt V, (5 Mart-31 Ekim 1936), Her Majesty's Stationery Office (HMSO), Londra, 1949.

DGFP, Seri D, (1937-1945), Cilt VI, (22 Mart-8 Ağustos 1939), HMSO, Londra, 1956.

DGFP, Seri D, Cilt VII, (9 Ağustos-3 Eylül 1939), HMSO, Londra, 1956.

DGFP, Seri D, Cilt VIII, (4 Eylül 1939-18 Mart 1940), US Government Printing Office, Washington, Ocak 1954.

DGFP, Seri D, Cilt IX, (1 Eylül 1940-31 Ocak 1941), HMSO, Londra, 1961.

İngiltere Diplomatik Arşivi

Documents on British Foreign Policy (DBrFP), (1919-1939), Seri 1, Cilt XVIII, (3 Eylül 1922-24 Temmuz 1924), Her Majesty's Stationery Office (HMSO), Londra, 1972.

DBrFP, 1919-1939, Seri 2, Cilt XIV, (21 Mart 1934-3 Ekim 1935), HMSO, Londra, 1976.

DBrFP, 1919-1939, Seri 2, Cilt XVI, HMSO, Londra, 1978.

DBrFP, 1919-1939, Seri 3, (1938-1939), Cilt V, (1939), HMSO, Londra, 1952.

DBrFP, 1919-1939, Seri 3, (1938-1939), C.VII (1939), HMSO, Londra, 1954.

Cabinet Papers (CAB), 19 January-13 April 1933, Nos. 1-28 (1933), Vol.XLII.

Cabinet Papers (CAB), 18 April -28 July 1933, Nos.29-49 (1933), Vol.XLIII.

Cabinet Papers (CAB), 15 March-19 April 1939, Nos.11-21 (1939), Vol.LXIV.

Cabinet Papers (CAB): 24 April-14 June 1939, Nos.22-32 (1939), Volume.LXV.

War Cabinet Minutes (W.M.): September-December 1939,W.M.1(39)-123(39), January 1940.

War Cabinet Minutes (W.M.): January-February 1940, W.M.1(40)-55(40), April 1940.

War Cabinet Minutes (W.M.): March-April 1940, W.M.56(40)-108(40), May 1940.

War Cabinet Minutes (W.M.): May-June 1940, W.M.109(40)-188(40), July 1940.

House of Commons, Hansard Sessional Papers, Fifth Series, Volume.346.

House of Commons, Hansard Sessional Papers, Fifth Series, Volume.352.

House of Commons, Hansard Sessional Papers, Fifth Series, Volume.361.

House of Lords, Hansard Sessional Papers, Volume.116.

F.O.371/21935/E.2214. (Annual Report On Turkey For 1937)

F.O.371/23301/E.1214. (Annual Report On Turkey For 1938)

Further Correspondence Respecting Turkey, Cilt.XXXIX.

ABD Diplomatik Arşivi

Foreign Relations of the United States (FRUS), Diplomatic Papers, 1933, General, C.I, US Government Printing Office, Washington, 1950.

FRUS, Diplomatic Papers 1934, Near East, Africa, Cilt.II, US Government Printing Office, Washington, 1951.

FRUS, Diplomatic Papers 1938, Cilt.I, General, US Government Printing Office, Washington, 1954.

FRUS, Diplomatic Papers, 1939, Cilt.I, General, US Government Printing Office, Washington, 1956.

FRUS, Diplomatic Papers, 1939, British Commonwealth and Europe, Cilt II, US Government Printing Office, Washington, 1956.

FRUS Diplomatic Papers,1940, General, Cilt I, US Government Printing Office, Washington, 1959.

FRUS Diplomatic Papers,1940, General and Europe, Cilt II, US Government Printing Office, Washington, 1957.

FRUS, Diplomatic Papers, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Cilt III, US Government Printing Office, Washington, 1959.

2. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Ahenk

Akşam

Anadolu

Avanti

Corriera della Sera

Cumhuriyet

Evening News

Gazetta di Venezia

Hakimiyeti Milliye

Il Giornale d'Italia

Il Messaggero

Il Popolo d'Italia

Il Regime Fascista

Indianapolis Times

İkdam

The Detroit Free Press

Kurun

La Stampa

La Stampa della Sera

Le Matin

Liverpool Echo

Milliyet

The Salt Lake Tribune

New York Times

Northern Whig

Ogden Standart-Examiner

Salt Lake Telegram

Son Posta

Sunday Times

Tan

Tanin

Tasviri Efkâr

The Evening Herald
The Manchester Guardian
The Observer
The Times
The Times-News
Ulus
Vakit
The Pittsburg Press
Washington Country News
Western Daily Press
Yeni Asır
Yeni Gün
Yeni Sabah
Yorkshire Evening Post
Zaman
B. Dergiler
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Kadro Dergisi
Gerarchia
International Journal of Middle East Studies
La Rassegna Italiana
Opera Omnia
Ortadoğu Etütleri
Oriente Moderno
The Slavonic and East European Review
The War Illustrated
Toplumsal Tarih
Toplum ve Bilim
Türkiyat Mecmuası
Tarih Okulu Dergisi
Middle Eastern Studies
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Balkan Studies
Studies of The Ottoman Domain

3.ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

A. KİTAPLAR VE TEZLER

ABALIOĞLU, Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet yay., İstanbul, 1964.

ABASIYANIK, Sait Faik, **Açık Hava Oteli, Bütün Eserleri, C.10**, 7.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.

ADIVAR, Halide Edip, **Mor Salkımlı Ev**, 7.Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1985.

Age Of Tanks, Bölüm.2 (Blitzkrieg), 2017.

AKER, M.Şefik, **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali**, C.I, Askerî Mecmua, Sayı.45, 1 Mart 1937, İstanbul As. Matbaası, İstanbul, 1937.

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK yay., Ankara, 1991.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C.18, 15.Baskı, Ana yay., İstanbul, 1990.

AnaBritannica, Genel Kültür Ansiklopedisi, C.8, 15.Baskı, Ana Yay., İstanbul, 1988.

D'ANNUNZIO, Gabriele, **Il Libro Ascetico della Giovane Italia**, L'Olivetana, Milano, 1926.

ARAS, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, 2. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 2010.

ARAS, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim, C.I**, Semih Lûtfi Kitabevi yay., İstanbul, 1945.

ARAS, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim, C.II**, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, 18. Baskı, Alkım yay., İstanbul, 2012.

ARSLAN, Gürbüz, **Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, (1886-1953)**, ATAM yay., Ankara, 2017.

ATAÖV, Türkkaya, **2. Dünya Savaşı**, İleri yay., İstanbul, 2008.

ATAÖV, Türkkaya, **Turkish Foreign Policy, 1939-1945**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1965.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, 26. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2018.

ATATÜRK, Mustafa Kemal **Nutuk**, TDK yay., Ankara, 1981.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C.II, 3. Baskı, T.C.Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1994.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, ATAM yay, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, ATAM yay., Ankara, 2006.

ATAY, Falih Rıfkı, **Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1931.

ATAY, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Bates yay., İstanbul, 1998.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif yay., İstanbul, 2009.

AVCIOĞLU, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi, C.4**, Tekin Yayınevi yay., İstanbul, 2000.

- AYBARS, Ergun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.I**, 4. Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fak. yay., Ankara, 1995.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam, C.I**, 14.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- BALABANOV, Angelica, **Bir İsyankâr Olarak Hayatım**, (Çev.Aydın Gelmez), Yazılama yay., İstanbul, 2008.
- BARGUT, Şemsettin, **Birinci Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı**, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara, 2001.
- BARLAS, Dilek, GÜVENÇ. Serhat, **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti, 1923-1939**, (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi yay, İstanbul, 2014.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar, 1939-1954**, Milliyet yay., İstanbul, 1977.
- BASTIYALI, Mehmet, **Rodos ve Onikiadalar Tarihi**, Arkadaş Matbacılık, İzmir, 1999.
- BAUER, Otto, “*Faşizm*”, **Faşizm ve Kapitalizm**, (Çeviren ve Derleyen Rona Senozan), 2. Baskı, Ayrıntı yay., İstanbul, 2019.
- BAYAT, Mert, **Atatürk'ün Deniz Stratejisi**, HA Özel Bülten Eki, No: 160, Kasım 1988.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri, C.I**, TTK yay., Ankara, 1997.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, Kısım.III**, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım.I**, 3. Baskı, TTTK yay., Ankara, 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım.II**, TTK yay., Ankara, 1991, s.270-272.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım.IV**, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Hükûmeti'nin Dış Siyaseti**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 1995.
- BELGE, Murat, **Militarist Modernleşme**, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2012.
- BİLGEHAN, Gülsün, **Mevhibe**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi yay., Ankara, 1995.
- BOARD, Lewis, **Sir Anthony Eden**, Hutchinson and Co., Londra, 1955.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009**, 17. Baskı, İmge Kitabevi yay, Ankara, 2012.
- BOSWORTH, Richard James Boon (R.J.B), **Italy The Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy Before the First World War**, Cambridge Univesity press, Londra, 1979.
- BROUE, Pierre, Temime, Emile, **İspanya İç Savaşı**, (Çev. Aydın Emeç), Hürriyet yay., İstanbul, 1976.
- BULLOCK, Alan, **Hitler, A Study in Tyranny**, Harper &Row, New York, 1964.
- BURÇAK, Rıfkı Salim **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi yay., Ankara, 1983.
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, **Cumhuriyet Donanması**, (1923-1960), Dz.K.K.yay., İstanbul, 1967.

- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, **İkinci Dünya Harbinde Deniz Harp Sanatı**, Dz.K.K.lığı yay., İstanbul, 1964.
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması, C.IV**, Dz.K.K.lığı yay., İstanbul, 1984.
- CAROCCI, Giampero, **Faşizmin Tarihi**, (Çev. Muhittin Yılmaz), Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 1965.
- CARR, Edward Hallett, **Komintern ve İspanya İç Savaşı**, (Yay. Haz.Tamara Deutscher), (Çev.Ali Selman), İletişim yay., İstanbul, 2010.
- CARTIER, Raymond, **İkinci Dünya Savaşı, C.I ve C.II**, Meydan Gazetecilik yay., İstanbul, 1975.
- CASELLS, Alan, **Mussolini's Early Diplomacy**, Princeton University press, New Jersey, 1970.
- CEM, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 27. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2017.
- CHILDS, Timothy W., **Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri**, (Çev.Deniz Berktaş), İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2008.
- CHURCHILL, Winston S., **Çörçil Anlatıyor, İkinci Cihan Harbinin Hikâyesi, C.I**, (Çev.Ahmet Emin Yalman), Vatan Neşriyat yay., İstanbul, 1948.
- CHURCHILL, Winston S., **Çörçil Anlatıyor, İkinci Cihan Harbinin Hikâyesi C.III**, (Çev.Ahmet Emin Yalman), Vatan Neşriyat yay., İstanbul, 1948.
- CHURCHILL, Winston S., **The Second World War, Volume.III, The Grand Alliance**, The Reprint Society, Londra, 1952.
- Ciano's Dairy, 1939-1943**, (Ed. Malcolm Muggeridge), William Heinemann Ltd., Londra, 1947.
- Ciano's Diplomatic Papers**, (Ed. Malcolm Muggeridge, Çev.Stuard Hood), Odhams press, Londra, 1948.
- Ciano's Hidden Diary, 1937-1938**, (Çev. Andreas Mayor), E.P.Dutton & Co. Inc., New York, 1953.
- CİANO, Galeazzo, **Diario, 1937-1938**, Cappelli Editore, Bologna, 1948.
- CİNEMRE, Cihan, **Faşizm, Devlet ve Sınıflar**, Belge yay., İstanbul, 2017.
- CLARK, Martin, **Mussolini**, Pearson Longman press., London, 2005.
- CLARKE III, J. Calvitt, **Russia and Italy Against Hitler**, The Bolshevik-Fascist Rapprochement of the 1930's, Greenwood Press, New York, 1991.
- CORVAJA, Santi, **Hitler and Mussolini: The Secret Meetings**, Enigma Books, New York, 2001.
- Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı**, (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1974.
- ÇELEBİ, Mevlüt, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, ATAM yay., Ankara, 2002.
- ÇELEBİ, Mevlüt, **Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri, (1923-1939)**, TTK yay., Ankara, 2020.

- DALLEK, Robert, **Franklin D.Roosevelt and American Foreign Policy**, (1932-1945), Oxford University press, New York, 1995.
- DE FELİCE, Renzo, **Mussolini Il Rivoluzionario**, (1883-1920), Einaudi, Torino, 1965.
- DE FELİCE, Renzo, **Mussolini Il Fascista, Volume.I**, La Conquista del Potere, (1921-1925), Einaudi, Torino, 1966.
- DE FELİCE, Renzo, **Mussolini Il Fascista, Volume.II**, L'Organizzazione dello Stato Fascista, (1925-1929), Einaudi, Torino, 1968.
- DE FELİCE, Renzo, **Mussolini, Il Duce**, Gli Anni del Consenso, (1929-1936), Einaudi, Torino, 1974.
- DEL BOCA, Angelo, **La Guerra d'Etiopia**, Longanesi, Milano, 2010.
- DEMİRÖZÜ, Damla, **Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim yay., İstanbul, 2017.
- DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994.
- DİNÇ, İhsan, **Benito Mussolini**, Kastaş yay., İstanbul, 2002.
- DULLES, Allen Welsh, **Germany's Underground**, Greenwood press, Westport, 1978, s.46.
- EDEN, Anthony, **Facing The Dictators**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1962.
- EDEN, Anthony, **The Memoirs Of Sir Anthony Eden, Full Circle**, Cassells&Company, 1960.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.I**, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. yay., Ankara, 1953.
- ERKİN, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl, C.I**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 1987.
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.
- ESMER, Ahmet Şükrü, Sander, Oral, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **OTDP**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- ESMER, Ahmet Şükrü, **Siyasal Tarih**, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1936.
- ESMER, Ahmet Şükrü, **Avrupa'da Otomobil ile 9000 Kilometre**, İstanbul Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 1934.
- EVANS, Laurence, **Türkiye'nin Paylaşılması**, (1914-1924), (Çev.Tevfik Alanay), Milliyet yay., İstanbul, 1972, s.352-353.
- EVANS, Graham, Newnham, Jeffrey, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Çev. A.Ahsen Utku), Gökkubbe yay, İstanbul, 2007.
- EVSİLE, Mehmet, "Atatürk Devri Harp Sanayii, 1920-1938", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)**, Elâzığ, 1992.
- EYİCE, Semavi, **Atatürk ve Pietro Canonica**, Eren yay., İstanbul, 1986.
- FARPELLA, Emilio, **Hükümlerin Yeniden İncelenmesi, İtalya ve İkinci Dünya Savaşı, C. I**, (Çev.Avni Omaykan, Afif Büyüktuğrul), KKK.lığı yay., İstanbul 1968.
- FAULKNER, Neil, **Marksist Dünya Tarihi**, (Çev. Tuncel Öncel), 3. Baskı, Yordam Kitap yay., İstanbul, 2016.

- FAVAGROSSA, Carlo, **Harbi Neden Kaybettik**, (Çev. Afif Tuğrul), Genkur. Bşk. yay.,Ankara, 1952.
- FAVAGROSSA, Carlo, **Perche Perdemmo La Guerra, Mussolini e La Produzione Bellica**, Rizzoli Editore, Milano, 1946.
- FEILING, Keith, **The Life of Neville Chamberlain**, MacMillan and Co. Ltd., Londra, 1947.
- FERRERO, Guglielmo, **Four Years of Fascism, 1919-1923**, (Çev. E.W. Dickes, “Da Fiume a Roma”), P.C.King and Son, Londra, 1924.
- FINDIKLI, Erhan Berat, **Mare Nostrum, Mussolini Dönemi’nde Türkiye’de İtalyan Mimarlar, Arkeologlar ve Seyyahlar, (1922-1943)**, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul, 2018.
- Franz Von Papen’in Anılarından**, (Der. Necip Azakoğlu), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- FROMKIN, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı, (1914-1922)**, 4. Baskı, Epsilon yay., İstanbul 2013.
- GAYDA, Virginio, **Cosa Voule L’Italia?** IV.Edizione, Ed. di Il Giornale d’Italia, Roma, 1940.
- GEDİKLİ, Yusuf, **Trablusgarp Cephesi Hatıraları**, Paraf yay., İstanbul, 2011.
- GÉRAUD (Pertinax), André, **Gravediggers of France, Gamelin, Daladier, Reynaud, Petain and Laval**, Howard Fertig, New York, 1968.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet, (1931-1938)**, 2. Baskı, İstanbul, 2017.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Sar, Cem “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası, (1919-1938)**, ATAM yay., Ankara, 2013.
- GRASSI, Fabio L., **İtalya ve Türk Sorunu, (1919-1923), Kamuoyu ve Dış Politika**, (Çev. Durdu Kundakçı-Nevin Özkan), YKY yay., İstanbul, 2003.
- GRASSİ, Fabio L., **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, (Çev.Sadriye Güneş), Tarihçi Kitabevi yay, İstanbul, 2014.
- GRAVELLİ, Asvero, **Europa, Con Noi!**, Nuova Europa, Roma, 1933.
- GUICHONNET, Paul, **Mussolini ve Faşizm**, (Çev.Tanju Gökçöl), İletişim yay., İstanbul,1998.
- GUIDICE, Gaspare, **Benito Mussolini**, Unione Tipografica Editrice Torinese, Torino, 1969.
- GÜRTUNCA, M.Faruk, **Bu Arslana Dokunmayın**, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1939.
- GÜRÜN, Kâmuran, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.II**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997.
- GÜRÜN, Kâmuran, **Savaşın Dünya ve Türkiye, C.III**, Tekin yayınevi, İstanbul,2000.
- GÜRÜN, Kâmuran, **Türk-Sovyet İlişkileri, (1920-1953)**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2010.
- GÜVENÇ, Serhat, **Osmanlıların Drednot Düşleri**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011.
- HALE, William, **Türk Dış Politikası,1774-2000**, (Çev: Petek Demir), Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 2003.

- HART, Basil Liddel, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, 5. Baskı, (Çev.Kerim Bağrıaçık), İş Bankası yay, İstanbul, 2020.
- HART, Basil Liddel, **Strateji, Dolaylı Tutum**, (Çev. Cemal Enginsoy), Genekurmay Basımevi, Ankara, 1978.
- HEMINGWAY, Ernest, **İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı**, (Çev.M.Ali Kayabal), 2. Baskı, Bilgi yay.,Ankara, 1978.
- HERGÜNER, Mustafa, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği**, Kastaş yay., İstanbul, 2011.
- Hitler Kitabı**, (Ed. Henrik Eberle, Mathias Uhl), (Çev. Mustafa Tüzel), NTV yay., İstanbul, 2009.
- HÜSEYİN, Kadriye, **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, (Çev. Cemile Necmeddin Sahir Sılan), Cumhuriyet yay., İstanbul, 1999.
- İkinci Dünya Savaşı Yılları**, 1939-1940, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C.4**, Dergâh yay., İstanbul, 1982.
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, (Yay. Haz.Sabahattin Selek), 5.Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri**, TBMM ve CHP Kurultaylarında, (1919-1946), Millî Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul, 1946.
- İSKİT, Temel, **Diplomasi Tarihi**, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007.
- JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, 3.Baskı, TTK yay., Ankara, 2011.
- JESSOP, T.E., **The Treaty of Versallies, Was it Just?**, Thomas Nelson and Sons Ltd., Londra, 1942.
- JIVKOVA, Ludmila **İngiliz-Türk İlişkileri**, (1933-1939), (Çev.F.Muharrem, F.Erdinç), Habora kitabevi yay., İstanbul 1978.
- KABAAĞAÇLI, Cevat Şakir (Halikarnas Balıkcısı), **Hey Koca Yurt**, 6. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.
- KARABEKİR, Kâzım, İngiltere, **İtalya ve Habeş Harbi**, Emre yay., İstanbul, 1995.
- KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, 4.Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2014.
- KARAKARTAL, Oğuz, **Türk Kültüründe İtalyanlar**, Eren yay., İstanbul, 2002.
- KARAKARTAL, Oğuz, **Türk-İtalyan Kültür İlişkileri**, Eren yay., İstanbul, 2004.
- KARAKARTAL, Oğuz, **Türk Edebiyatında İtalya**, Eren yay., İstanbul, 2003.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, C.IX**, 1908-1918, 3. Baskı, TTK yay. Ankara, 2011.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Zoraki Diplomat**, 8.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAYMAKLI, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler II**, Kültür Ofset yay., Ankara, 1997.
- KAYRA, Cahit, **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü, 1923-2011, C.I, 1923-1950**, 4. Baskı, Tarihçi Kitabevi yay, İstanbul, 2018.

- KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6.Baskı, (Çev.Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1996.
- KERTZER, David I., **Papa ve Mussolini**, (Çev. Ahmet Arslan), Ayrıntı yay., İstanbul, 2014.
- Kılıç Ali'nin Anıları**, (Der. Hulusi Turgut), 8. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2007.
- KILIÇ, Sezen, **Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekâtı**, (Alman Belgelerine Göre), TTK yay., Ankara, 2018.
- KINAY, Cahid, **Sanat Tarihi**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1993.
- KIRKPATRICK, Ivone, **Mussolini, A Study in Power**, Hawtron Books, New York, 1964.
- KNOX, Macgregor, **Mussolini Unleashed**, (1939-1941), Cambridge University press, Cambridge, 1999.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Baskı, ATAM yay., Ankara, 2007.
- KOÇAK, Cemil, **Türk-Alman İlişkileri**, (1923-1939), 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2013.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi**, (1938-1945), C.I, 6.Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2012.
- KOLOĞLU, Orhan, **1911-12'de Karikatürler Savaşı**, Engin yay., Ankara, 1989.
- KONT CIANO, **Kont Ciano'nun Hatıraları**, (Çev. Zübeyir Aker), Vatan Neşriyat yay., İstanbul, 1946.
- KURTCEPHE, İsrail, **Türk-İtalyan İlişkileri, 1911-1916**, TTK yay., Ankara, 1995.
- Langenscheidt Tashenwörterbuch Türkisch**, (Haz. Heinz F.Wendt, Tevfik Turan), Langenscheidt yay., Münih, 2001.
- LANGER, William L., GLEASON, S.Everett, **The Challenge To Isolation, 1937-1940, Vol.II**, Harper Torchbooks, New York, 1964.
- LORD KINROSS, (Çev: Necdet Sander), **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 19. Basım, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 2007.
- LOWE, C.J., MARZARİ, F., **Italian Foreign Policy, 1870-1940**, Routledge-Kegan Pul, Londra-Boston, 1975.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Tk.I, C.4**, (Çev. Seha L.Meray), Ankara, 1972.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım.II, C.2**, (Çev. Seha L.Meray), Devlet Basımevi, Paris, 1923.
- MACCIOCCHİ, Maria A., **Faşizmin Analizi**, (Çev. Cemal Süreyya), 2. Baskı, Payel yay., İstanbul, 1979.
- MACKSEY, Kenneth, **Guderian, Creator of The Blitzkrieg**, Stein&Day, New York, 1976.
- MALLET, Robert , **Mussolini in Etiopia, 1919-1935**, Cambridge University press, New York, 2015.
- MANGO, Andrew, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, (Çev.Fusun Doruker), 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- MARMARA, Rinaldo, **Bizans'tan Günümüze İstanbul'da Latin Cemaati ve Kilisesi**, (Çev.Saadet Özen), Kitap Yayınevi yay, İstanbul, 2006.

- MATTEOTTI, Giacomo, **Un Anno di Dominazione Fascista**, Rizzoli, Milano, 2019.
- MAX BELOFF, **The Foreign Policy of Soviet Russia, 1919-1941**, Vol.II, 1936-1941, Oxford University press, Londra, 1955.
- MAZOWER, Mark, **Dark Continent, Europe's Twentieth Century**, Penguin Books, Londra, 1999.
- MENGES, Yeter, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra yay., İstanbul, 2018.
- MENTEŞE, Halil, **Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı yay, İstanbul, 1986.
- MERAY, Seha.L, Olcay, Osman, **Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Ankara, 1976.
- METEL, Raşit, **Atatürk ve Donanma**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1966.
- METEL, Raşit, **Türk Denizaltıcılık Tarihi**, Deniz basımevi, İstanbul, 1960.
- METİNSOY, Murat, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2020.
- Montreux Konferansı, Aleni Celselerin Zabıtları**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1936.
- Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, 1935-1939**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.
- MORGAN, Thomas B., **Spurs on The Boot, Italy Under Her Masters**, Longmans, Green and Co., New York, 1941.
- Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir?** (Der.T.Kakıncı), Kıtay yay, İstanbul, 1968.
- MUSSOLİNİ, Benito, **Faşizm, Faşist Devlet**, (Çev.Hasan Tuncay, Serhat Toker, Mine Tekin), Toker yay., İstanbul, 1998.
- MUSSOLİNİ, Benito, La Vecchia, Meezza, **Faşizm, C.I**, (Çev. Vedat L.Ersan), Kağan Kitapevi yay., İstanbul, 1966.
- MUSSOLİNİ, Benito, **My Autobiography**, Charles Scribner's Sons, New York, 1928.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, ATAM yay.,Ankara, 2013.
- Nazi-Soviet Relations, 1939-1941**, (Ed.Raymond James Sontag ve James Stuart Beddie), Department of State, Washington, 1948.
- NİTTİ, Francesco, **Bolshevism, Fascism and Democracy**, (Trans. Margaret M. Green), George Allen &Unwin Ltd., Londra, 1927.
- NİZAMOĞLU, Yüksel, "Vehip Paşa(Kaçı)'nın Hayatı ve Askerî Faaliyetleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)**, İstanbul, 2010.
- NOLTE, Ernst, **Faşist Hareketler**, (Çev.Halim İnal), Hürriyet yay, İstanbul, 1980.
- NUR, Rıza, "Lozan Konferansı, 1922-1923", **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası**, (Ed.Andaç Uğurlu), Örgün yayınevi yay., İstanbul, 2003, s.265-268.
- NUR, Rıza, GREW, Joseph C., **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, Örgün yayınevi, İstanbul, 2003.
- Olaylarla Türk Dış Politikası**, (1919-1995), 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- OSMA, Kıvanç, **Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri, (1923-1946)**, ATAM yay, Ankara, 2003.

Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Atatürk, (Prj. Ynt. Yusuf Sarınoy), Başbakanlık Devlet Arşivleri Bşk.lığı yay., Ankara, 2007.

ÖKE, Mim Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi**, 1918-1926, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay.,İstanbul, 1999.

ÖKSÜZ, Hikmet, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası, (1923-1938)”, **İstanbul Üniversitesi, (Doktora Tezi)**, İstanbul, 1996.

ÖNDER, Zehra, **II.Dünya Savaşında Türk Dış Politikası**, Bilgi yayınevi, Ankara, 2010.

ÖYMEN, Altan, **Bir Dönem Bir Çocuk**, 14. Baskı, Doğan Kitap yay., İstanbul, 2020.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Atatürk’ün Ardından, Sir Percy Loraine’nin Tanıklığı**, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 2010, s.114-115.

PABUÇÇULAR, Hazal, “Turkish-Italian Relations In The Interwar Period”, **Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009.

PALMER, Alan **Osmanlı İmparatorluğu, Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, 5. Baskı, Sabah yay., İstanbul, 1994.

PAMUK, şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası yay, İstanbul, 2012.

PARKER, R.A.C., **II.Dünya Savaşı**, (Çev. Müfit Günay), 2.Baskı, Dost Kitabevi yay., Ankara, 2009.

PARVUS EFENDİ, **Türkiye’nin Mali Tutsaklığı**, (Haz. Muammer Sencer), May yay., İstanbul, 1977.

PASSMORE, Kevin, **Faşizm**, (Çev. Sinem Gül), Dost yay., Ankara, 2014.

PAYNE, Stanley G., **A History of Fascism, 1914-1945**, University of Wisconsin Press, Viskonsin, 1995.

PEAPLE, Simon (Seri Editörleri: Martin Collier ve Erica Lewis), **European Diplomacy, 1870-1939**, Heinemann, Oxford, 2002.

PEARCE, Malcolm, STEWART, Geoffrey, **British Political History, 1867-1995**, 2. Baskı, Routledge, Londra, 1996.

ROBERTS, J.M., **Avrupa Tarihi**, (Çev.Fethi Aytuna), İnkılâp yay., İstanbul, 2010.

SALVEMİNİ, Gaetano, **The Origins of Fascism in Italy**, (Çev., Ed. Roberto Vivarelli), Harper Touchbooks, Newyork, 1973.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih, (İlkçağlardan 1918’e)**, 23. Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2012.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, 21. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.

SANDER, Oral, **Türkiye’nin Dış Politikası**, 2. Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2000.

SAVELLİ, A., HAYWARD, F., FALCİONELLİ, A., **İtalya Tarihi, C.II**, (Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu), Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940.

SCHIMDT, Paul, **Hitler’s Interpreter, The Secret History of German History, 1935-1945**, (Ed. R.H.C.Steed), William Heinemann Ltd, Londra, 1951.

SEYFETTİN, Ömer, **Primo Türk Çocuğu**, Ömer Seyfettin, Pırılı yay., İstanbul, 2013.

- SEYHAN, Dündar, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.
- SHIRER, William L., **Nazi İmparatorluğu, C.I**, (Çev. Rasih Güran), 2. Baskı, Ağaoğlu yay.,1970, İstanbul.
- SHIRER, William L., **Nazi İmparatorluğu, C.II**, (Çev. Rasih Güran), İnkılâp yay.,2002, İstanbul.
- SIPOLS, V., HAALAMOF, M., **İkinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri**, (Çev.İzzet Yaşar), Ağaoğlu Yayınevi, 1975, s.48,49.
- SMITH, Denis Mack, **Mussolini**, Alfred A. Knopf yay, New York, 1982.
- SONYEL, Salahi, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2013.
- SONYEL, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.I**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 1987.
- SONYEL, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II**, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2003.
- SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar, C.II**, Yapı Kredi yay, İstanbul, 1973.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I**, (1920-1945), 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2000.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi, 1918-1922**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1953.
- Survey Of International Affairs 1925, C.I**, (Ed. Arnold J.Toynbee), The Islamic World, Oxford University press, Londra, 1927.
- Survey Of International Affairs 1927**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University Press, London, 1929.
- Survey Of International Affairs 1928**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1929.
- Survey Of International Affairs 1932**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra, 1933.
- Survey Of International Affairs 1934**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra, 1935.
- Survey Of International Affairs 1936**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press., Londra, 1937.
- Survey Of International Affairs, 1920-1923**, (Ed. Arnold J. Toynbee) Oxford University press, Londra, 1927.
- Survey Of International Affairs, 1930**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1931.
- Survey Of International Affairs, 1931**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1932.
- Survey Of International Affairs, 1935, C.II**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra,1936.
- Survey Of International Affairs, 1937, C.I**, (Ed. Arnold J.Toynbee), Oxford University press, Londra, 1938.

- SÜRGEVİL, Sabri, ÖZGÜN, Cihan, **Balkanlar-II**, Ege Üniversitesi yay., İzmir, 2012.
- ŞIVGIN, Hale, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri**, ATAM yay., Ankara, 2006.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., **Ankara...Ankara, Bir Başkentin Doğuşu**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi yay., Ankara, 2018.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, 1921-1922**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1919-1938), C.IV, (Ekim 1921-Ekim 1922)**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2000.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1919-1938), C.VIII, (1934-1939)**, TTK yay., Ankara, 2006.
- ŞÜKRÜ, Esmer, Ahmet, **Siyasi Tarih, 1919-1939**, Siyasal Bilgiler Fak.yay, İstanbul, 1953.
- TAYLOR, A.J.P., **Origins Of The Second World War**, Atheneum, New York, 1962.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN Selim, **İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, C.II**, İletişim yay, İstanbul, 2014.
- TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1923-1950)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2020.
- The Ciano Diaries, 1939-1943**, Ed. Hugh Gibson, Simon Publications, Florida, 2001.
- TOGLİATTİ, Palmiro, **Faşizm Üzerine Dersler**, 4. Baskı, (Çev. Şiar Yalçın, Yüksel Demirekler), Ankara, 1995.
- TOYNBEE, Arnold J., **Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet yay., İstanbul, 1971.
- TUNCER, Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası, (1938-1950)**, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Kaynak yay., İstanbul, 2012.
- TURANİ, Adnan, **Dünya Sanat Tarihi**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Türk Dış Politikası**, (Ed.Baskın Oran),.C.I, (1919-1980), İletişim yay, İstanbul, 2009.
- Türk İstiklal Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tabikası**, Genkur.Bşk.yay., Ankara, 1962.
- Türk İstiklal Harbi, C.II**, Batı Cephesi, Kısım.4, Genkur.Bşk.yay., Ankara, 1974.
- Türk İstiklal Harbi, C.VII, İdari Faaliyetler**, Gnkur.Bşk.yay., Ankara, 1975.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, 5. Baskı, TTK yay, Ankara, 2010.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız, 1919-1922**, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan, 1922-1923**, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul, 1987.
- ULUBAY, Hikmet, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ayraç yay, Ankara, 2003.
- URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım**, 2. Baskı, İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2017.

- US, Asım, **Hatıra Notları**, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Kitabevi yay., İstanbul, 2012.
- ÜÇÖK, Coşkun, **Siyasal Tarih, (1789-1960)**, 3.Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1980.
- VON PAPEN, Franz, **Memoirs**, (Çev. Brian Connel), Andre Deutsch, Londra, 1952.
- VON SCHUSCHNİGG, Kurt, **Austrian Requiem**, (Çev. Franz von Hildebrand), G.P.Putnam's Sons, New York, 1946.
- WARD, Barbara, **Turkey**, Oxford University press, **Londra, 1942.**
- WEBER, Frank G., **Evasive Neutral: Germany, Britain and Quest For A Turkish Alliance In The Second World War**, University of Missouri, Columbia, 1979.
- Websters New World Dictionary and Thesaurus**, 2. Ed., New York, 2002.
- WEISBAND, Edward, **2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev.M.Ali Kayabal), Milliyet yay, İstanbul, 19...
- WELLES, Sumner, **The Time Of Decision**, Hamish Hamilton, Londra, 1944.
- WELLS, H.G., **The War That Will End War**, Frank&Cecil Palmer, Londra, 1914.
- WISKEMANN, Elizabeth, **The Rome-Berlin Axis**, Oxford University press, Londra, 1949.
- WOODWARD, Llewellyn, **British Foreign Policy in The Second World War, Volume.I**, Her Majesty's Stationary Office, London, 1970.
- YAĞIZ, Rahmi, **İtalya'ya Açık Mektup**, Tecelli Basımevi, İstanbul, tarihsiz.
- YALÇIN, Osman, "Türk Hava Harp Sanayii Tarihi", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi)**, Ankara, 2008.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C.I**, 2. Baskı, Pera Tur. ve Tic. yay., İstanbul 1997.
- YAZICI, Nevin, **Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2010.
- YETKİN, Çetin, **Siyasal Düşünceler Tarihi, C.IV**, Gürer yay., İstanbul, 2013.

MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ

- AÇIKALIN, Cevat, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları, (1939-1941)", **Belleten**, C.LVI, Aralık 1992, Sayı. 217'den ayırbasım, ss.985-1079.
- AKŞİN, Sina, FIRAT, Melek, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar, 1919-1939", **Balkanlar**, OBİV yay., İstanbul, 1993, ss.97-125.
- ALSAN, Zeki Mesud, "Tecavüzün Tarifi Problemi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, C.XI, S.1-2, 1954, ss.60-63.
- ARI, Kemal, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C.I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, (20-22 Ekim 1997, İstanbul), Ankara, 1998, ss.447-458.
- ARMAOĞLU, Fahir, "Belgeler in Işığında 12 Ada Meselesi", **Tercüman**, 27 Kasım 1985.
- ASAF, Burhan "Liberal Emperyalizmden Dirije Emperyalizme Doğru", **Kadro Dergisi**, S.16, Nisan1933, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1933, ss.31-38.

- ATUK, M.Volkan, “İran Şahı Rıza Pehlevi’nin Türkiye Ziyareti”, **ÇTTAD**, XVII/35 (2017-Güz), ss. 219-247.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya “Kadro”, **Kadro Dergisi**, S.16, Nisan 1933, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1933, ss.8-9.
- BARLAS, Dilek, “Atatürk Döneminde Balkan Politikası”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz. Berna Türkdoğan), ATAM yay., Ankara, 2010, ss.279-284.
- BARLAS, Dilek, “Friends or Foe? Diplomatic Relations Turkey and Italy”, **International Journal of Middle East Studies**, Cilt. 36, Sayı.2, Mayıs 2004, ss.231-252.
- BARLAS, Dilek, “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye’nin Balkanlar ve Avrupa’daki İş Birliği Arayışları”, **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C.I**, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye, (23-25 Ekim 1996- İstanbul), Genkur.yay., İstanbul, 1996, ss.262-266.
- BARLAS, Dilek, “Türkiye’nin 1930’lardaki Balkan Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yay. Haz. İsmail Soysal), Ankara15-17 Ekim 1997, Sempozyuma sunulan Tebliğler, TTK yayınları, Ankara, 1999, ss.361-371.
- BARLAS, Dilek, GÜLMEZ, Seçkin Barış, “Turkish-British Relations In The 1930s: From Ambivalence to Partnership”, **Middle Eastern Studies**, Cilt.54, Sayı.5, Mayıs 2018, ss.827-840.
- BAŞEREN, Sertaç Hami, “Ege Adalarının Hukuki Statüsü”, **Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Yay. Haz. Ali Kurumahmut), TTK yay., Ankara, 1998.
- BERAUD, Henri “Roma’da Neler Gördüm”, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), **Fikir Hareketleri**, Sene.1, Cilt.II, Sayı.32-43, 28 Haziran 1934-16 Ağustos 1934.
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı”, **Belleten**, C.XXXVII, Sayı.148, Ekim 1973, ss.497-525.
- CEBECİOĞLU, Güngör, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C.I**, ss.323-380.
- CRAMER, Ronald C., “From Guernica to Hiroshima to Baghdad: The Normalization of the Terror Bombing of Civilans”, **State Crime in the Global Age**, (Ed.William J. Chambliss, Raymond Michalowski, Ronald C.Cramer), Routledge, NewYork, 2014, ss.118-134.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “Mütareke İstanbul’unda Bir İtalyan Dostu: Celâl Nuri”, **Tarih ve Toplum**, C.XVIII, S.108, Aralık 1992, ss.365-366.
- DEAN, Vera Micheles, “France and Italy in the Mediterranean”, **Foreign Policy Association Information Service, C.VI**, S.1, 19 Mart 1930, ss.1-18.
- DERİNGİL, Selim, “Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: İkinci Abdülhamid ve İsmet İnönü”, **Toplum ve Bilim**, S.28, İstanbul, Kış 1985, ss.93-109.
- DERİNGİL, Selim, “Hasta Adamın Dinç Evlatları”, **Toplumsal Tarih**, Ocak 2004, Sayı.121, ss.76-81.
- DERİNGİL, Selim, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **Tarih ve Toplum**, Sayı.35, Kasım 1986, ss.279-280.
- ANCHIERİ, Ettore, “II. Cihan Savaşı’nın Sebepleri, Avrupa Büyük Devletleri ve Hitler”, (Çev.Coşkun Üçok), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.16, S.1, 1959, ss.46-57.

- ANCHIERI, Ettore, “Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü, (1937-1940)”, (Çev.S.Derbil), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.16, Sayı.1, 1959, s.58-70.
- GİGLIO, Carlo, “Il Patto Balcanico”, **La Rassegna Italiana**, Anno.XIX, Serie.III, Ocak 1936, Volume.XLII, ss.3-7.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, “Atatürk’ün Dış Politikası: Amaçlar, İlkeler”, **Atatürk Yolu**, (Koordinatör: Turhan Feyzioğlu), ATAM yay., Ankara, 1995, ss.235-277.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, ATAM yay.,Ankara, 2010.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (OTDP)**, 1919-1945, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi yay., Ankara, 1996.
- GUÉRİN, Daniel, “İşçi Sınıfına Karşı Faşizm”, **Faşizm Üzerine, Önlenebilir Yükseliş**, (Ed. Margit Köves, Shaswati Mazumdar), (Çev.Ezgi Kaya), Yordam Kitap yay., s.295-331.
- GÜÇLÜ, Yücel, “Fascist Italy’s ‘Mare Nostrum’ Policy and Turkey”, **Belleten**, C.LXIII, Sayı.238, (Aralık 1999), ss.813-845.
- GÜÇLÜ, Yücel, “Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey”, **Belleten**, LXVI/246, Ağustos 2002, ss.531-547.
- GÜVENÇ, Serhat, BARLAS, Dilek “Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk’ün Donanması”, 1923-1939, **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, (Der. Evren Balta Peker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi yay, İstanbul, 2010, ss.223-253.
- KESKİN, Fatih, KESKİN, Özlem, “İtalya’nın Habeşistan’ı İşgalinin Akbaba Dergisindeki Yansımaları”, **Turkish Studies**, Volume.4/10, Winter 2015, ss.659-670.
- KLAPSİS, Antonis “Turkey’s Search For A New Foreign Policy, 1923-1925, The View of Greek Diplomacy”, **Balkan Studies**, 46(2005-2007), ss.81-98.
- KUNERALP, Sinan, “İspanya İç Savaşı ve Türkiye”, **Tarih ve Toplum**, Sayı.37, Ocak 1987, ss.6-8.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Ege Adalarında Türk Egemenliği”, **Ege’de Temel Sorun**, (Yay. Haz. Ali Kurumahmut), TTK yay., Ankara, 1998, ss.33-80.
- LEISER, Gary, “The Turkish Air Force:1939-1945, The Rise of A Minor Power”, **Middle Eastern Studies**, C. 26, Sayı.3, (Temmuz 1990), s.383-395.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, GÜREL, Cemal Necip, “Yavuz-Havuz Davası”, **Tarih Okulu Dergisi**, Eylül 2014, Yıl. 7, Sayı. XIX, ss. 233-267.
- MENGES, Yeter “Mussolini’nin Dört Güç Paktı ve Türkiye’nin Siyasal Eylemciliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2020, Sayı. 102, ss.137-200.
- MENGES, Yeter, “İkinci Dünya Savaşı’nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis) Adaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVII/34, 2017 Bahar, ss.279-318.
- MERT, Özcan, “Osmanlı Belgelerine Göre Banco di Roma’nın Trablusgarp’taki Faaliyetleri”, **Belleten**, C.LI, S.200, Ağustos 1987, ss.829-847.
- MUSSOLİNİ, Benito, “La Luna Crescente”, **Gerarchia**, 9, 25 Eylül 1922, ss.477-479.
- NUTKU, Emrullah, “İstiklal Savaşında Denizciler”, **Yakın Tarihimiz**, S.1, 1 Mart 1962, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık yay., İstanbul, 1962, ss.25-27.

- PALABIYIK, Mustafa Serdar, “*Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme*”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, No 3, Temmuz 2010, ss. 147-179.
- RAN, Nazım Hikmet, “*Taranto Babu’ya Mektuplar*”, **Benerci Kendini Neden Öldürdü**, 6. Baskı, Adam yay., 1992, ss.179-216.
- RECORD, Jeffrey, “*Appeasement: A Critical Evaluation Seventy Years On*”, **The Origins of Second World War**, (Ed.Frank McDonough), Continuum International press, London, 2011, ss.223-237.
- ROSSİ, Ettore, “*Italia e Turchia*”, **La Rassegna Italiana**, Anno.XI, Serie.II, Luglio 1928, Vol.XXII, ss.657-661.
- SALVEMİNİ, Gaetano, “*Pietro Badoglio's Role In The Second World War*”, **The Journal of Modern History**, Vol. 21, Sayı. 4 (Aralık 1949), ss. 326-332.
- SALVEMİNİ, Gaetano, “*Prelude to World War II*”, **The Ethiopian Crisis, Touchstone of Appeasement?** (Ed. Ludwig F.Shaefer), D.C.Health and Company, Boston, 1961, ss.32-47.
- SARINAY, Yusuf, “*Atatürk’ün Hatay Politikası-I, (1936-1938)*”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay.Haz. Berna Tükdoğan), ATAM yay., Ankara, 2010, ss.365-429.
- SONYEL, Salahi, “*Lozan’da Türk Diplomasisi*”, **Belleten**, C.XXXVIII, S.149, Ocak 1974, ss.41-116.
- SOYSAL, İsmail, “*1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktına Ekli Gizli Kalmış Bir Belge: Çiçerin’in Mektubu*”, **9.Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 21-25 Eylül 1981, Bildiriler, C.3, TTK yay., Ankara, 1989, ss.1925-1931.
- SOYSAL, İsmail, “*1939 Türk-İngiliz Fransız İttifakı*”, **Belleten**, C.XLVI, S.182, Nisan 1982, ss.367-414.
- SOYSAL, İsmail, “*Atatürk’ün Barışçı Politikası ve Dünya’daki Etkileri*”, **ATAM Dergisi**, C.II, Sayı.4, Kasım 1985, s.111-119.
- ŞİMŞİR, Bilal N., “*Bingazi ve Trablus’taki Hutbelerde İtalyan Kralının Adı Anılmıştı*”, **Halifesiz 50 Yıl, Cumhuriyet**, 29 Mart 1974.
- TAĞMAT, Çağla D., “*Trablusgarp Savaşı’ndan Lozan Antlaşması’na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler*”, **Türkiyat Mecmuası**, C.28, Sayı.1, 2018, ss.139-161.
- TEMİZER, Abidin, Özkan, M.Selçuk “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları*”, **Studies of The Ottoman Domain**, C.3, Sayı: 4, Şubat 2013, ss.1-17.
- TUNÇAY, Mete, “*İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu*”, **Tarih ve Toplum**, S.35, Kasım 1986, ss.34-41.
- TURAN, Şerafettin, “*Rodos ve 12 Ada’nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı*”, **Belleten**, CC.XXIX, Sayı.113, Ocak 1965, ss.77-78.
- ÜNSAL, Yavuz, “*Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM’nin Açılışının Dış Etkileri*”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Makaleler, (Yay. Haz. Berna Tükdoğan), ATAM yay., Ankara, 2000, ss.107-133.
- VİLLARİ, Luigi, “*The Ethiopian War-An Italian View*”, **The Ethiopian Crisis, Touchstone of Appeasement?** (Ed. Ludwig F.Shaefer), D.C.Health and Company, Boston, 1961, ss.48-57.

WATT, D. C., “Soviet Military Aid to the Spanish Republic in the Civil War, 1936 -1938”, **The Slavonic and East European Review**, Vol. 38, No. 91 (Haziran 1960), s. 536-541.

YAZICI, Nevin, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 7, Sayı 14 (Güz 2011), ss.133-179.

YILMAZ, Mustafa, “İngiliz Büyükelçiliği Raporlarında Türkiye (1935-1938)”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, 8-12 Aralık 2003, ATAM yay, Ankara, 2005, ss.635-646.

4. İnternet Kaynakları:

<http://www.dictionary.cambridge.org>.

<http://www.digitale.bnc.roma.sbn.it>.

<http://www.digiteca.bsmc.it>.

<http://www.esteri.it>.

<http://www.farnesina.ipzs.it>.

<https://www.britannica.com>.

<https://www.derechos.org>.

<https://www.filosofico.net>.

<https://www.hansard.parliament.uk/commons>.

<http://www.istitutostatalemonti.it>.

<https://www.imdb.com>.

<https://www.jstor.org>.

<https://www.law.cornell.edu>.

<https://www.nationalarchives.gov.uk>.

<https://www.naval-history.net>.

<https://www.parlipapers.proquest.com>.

<https://www.rometheimperialfora.wordpress.com>

<https://www.tcmb.gov.tr>.

<https://www.treaties.un.org>.

<https://www.wordreference.com>.

ÖZGEÇMİŞ

Yeter Mengeş, 1960 yılında İzmir’de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İzmir ve Bursa’da tamamladıktan sonra 1981 yılında Kara Harp Okulu İnşaat Mühendisliği Bölümü’nden hava istihkâm subayı olarak mezun olmuştur.

Türk Hava Kuvvetleri’nin muhtelif birliklerinde, Eskişehir, Mardin ve İzmir’de görev yaptıktan sonra, 1994-1997 yılları arasında Napoli-İtalya’da NATO AIRSOUTH Karargâhında istihkâm-altyapı proje subayı olarak çalışmıştır. 1997-2012 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı karargâhlarında görev yaptıktan sonra emekliye ayrılmıştır.

2013-2016 yılları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk Ülkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri” başlıklı tezi ile yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. İngilizce ve İtalyanca bilen Yeter Mengeş, 2017-2021 yılları arasında aynı enstitüde “Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)” başlıklı tezi ile doktora eğitimini tamamlamıştır.